

जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालजी-महाराज-

विरचितया प्रमेयचन्द्रिकारूपया व्याख्यया समलङ्कृतं

हिन्दी-गुर्जर-भाषाऽनुवादसहितम्

॥ श्री-भगवतीसूत्रम् ॥

(द्वादशो भागः)

नियोजकः

संस्कृत-प्राकृतज्ञ-जैनागमनिष्णात-प्रियव्याख्यानि

पण्डितमुनि-श्रीकन्हैयालालजी-महाराजः

प्रकाशकैः

राजकोटनिवासी-श्रेष्ठिश्री-शामजीभाई-वेलजीभाई वीराणी

तथा कडवीबाई-वीराणी स्मारकट्रस्टप्रदत्त-द्रव्यसाहाय्येन

अ० भा० श्वे० स्था० जैनशास्त्रोद्धारसमितिप्रमुखः

श्रेष्ठि-श्रीशान्तिलाल-मङ्गलदासभाई-महोदयः

मु० राजकोट

प्रथमा-आवृत्तिः

धीर-संवत्

विक्रम-संवत्

ईसवीसन्

प्रति १२००

२४९४

२०२४

१९६८

मूल्यम्-रु० २५-०-०

भगवानुं ठेकाण्ड :
 श्री अ. बा. प्रवे. स्थानकेवासी
 लैनशास्त्रोद्धार समिति,
 ठे. गदेरिया कृपा रोड,
 राजकोट, (सीराष्ट्र).

Published by :
 Shri Akhil Bharat S. S.
 Jan Shastrodधार Samiti,
 Gaudia Kuv Road RAJKOT,
 (Saurashtra), W. P., India

ये नाम केचिदिह नः प्रययन्त्यवज्ञां,
 जानन्ति ते किमपि नान प्रति नैव यन्तः ।
 उत्पन्स्यतेऽग्नि मम कोऽपि समानयमां,
 कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला न पृथ्वी ॥ १ ॥

हरिगीतचन्द्रः

करते अवज्ञा जो हमारी यन्त ना उनके लिये ।
 जो जानते हैं तत्त्व कुछ फिर यन्त ना उनके लिये ॥
 जनमेगा मृगसा व्यक्ति कोई तत्त्व हमसे पावगा ।
 है काल निरवधि विपुलपृथ्वी ध्यान में यह व्यावगा ॥ १ ॥

मूल्यः ३. २५=००

प्रथम आवृत्ति अत १२००
 वीर संवत् २४६४
 विक्रम संवत् २०२४
 धर्मसंवत् १६६८

: अक्षरक :
 भण्डिलाल छगनलाल शास्त्र
 नवप्रभात प्रिन्टिंग प्रेस,
 धीकाटा रोड, अमदावाद.

श्री

भगवतीसूत्र भाग १२ वे की विषयानुक्रमणिका

अनुक्रमांक	विषय	पृष्ठांक
	सोलहवें शतक का पहला उद्देशा	
१	सोलहवें शतक की अवतरणिका	१
२	सोलहवें शतक की उद्देशार्थ संग्रहिणी गाथा का निरूपण	२-४
३	अधिकरणी नामके प्रथम उद्देशका निरूपण	४-९
४	लोहके दृष्टांत द्वारा पांच क्रियावत्त्वका निरूपण	१०-१७
५	अधिकरण और अधिकरणी का निरूपण	१७-३१
६	जीव आदिके अधिकरण आदिका निरूपण	२१-४३
	दूसरा उद्देशा—	
७	जीवोंके जरा शोक आदिका निरूपण	४४-६८
८	मुखवस्त्रिका बांधना चाहिये इस विषय का निरूपण	६८-७७
९	कर्म के स्वरूपका निरूपण	७७-८५
	तीसरा उद्देशा—	
१०	कर्मप्रकृतिका निरूपण	८६-९४
११	क्रियाविशेष का निरूपण	९४-१०१
	चतुर्थ उद्देशक —	
१२	कर्मक्षपणका निरूपण	१०२-१२६
	पांचवां उद्देशा—	
१३	देवों के आगमन आदि शक्तिका निरूपण	१२७-१३५
१४	शक्रेन्द्र के विषयमें प्रश्नोत्तर	१३६-१५०
१५	गंगदत्त देवका आगमन आदिका निरूपण	१५०-१६०
१६	गंगदत्त देवके पूर्वभव के विषयमें प्रश्नोत्तर	१६१-१८८
	छठा उद्देशा—	
१७	स्वप्नके स्वरूपका निरूपण	१८९-२००
१८	स्वप्नके यथार्थ और अयथार्थपने का निरूपण	२०१-२१३

१९	महावीर स्वामी के दश महास्वमों का निरूपण	२१३-२३३
२०	स्वप्न के फल का निरूपण	२३३-२४९
२१	गन्ध के ग्रहण का निरूपण	२४९-२५२

सातवां उद्देश—

२२	प्रकृष्टबोधपरिणाम (पश्यता) का निरूपण	२५३-२५९
----	--------------------------------------	---------

आठवां उद्देश—

२३	लोक के स्वरूप का निरूपण	२६०-२९३
२४	परमाणु की क्रियाविशेष का निरूपण	२९३-२९६
२५	पुरुष की क्रियाविशेष का निरूपण	२९६-२९८
२६	देव की क्रियाविशेष का निरूपण	२९८-३०३

नववां उद्देश—

२७	वैरोचनेन्द्र बलिकी वक्तव्यता	३०४-३१७
----	------------------------------	---------

दशवां उद्देश—

२८	अवधिज्ञान के स्वरूप का निरूपण	३१८-३२१
----	-------------------------------	---------

ग्यारहवां उद्देश—

२९	द्वीपकुमारों के आहार आदिका निरूपण	३२२-३२९
----	-----------------------------------	---------

बारहवां से चौदहवां उद्देश—

३०	उदधिकुमारों के आहार आदिका निरूपण	३३०-३३१
----	----------------------------------	---------

सत्रहवें शतक का पहला उद्देश—

३१	सत्रहवें शतक की उद्देशार्थसंग्रह करनेवाली गाथा	३३२-३३४
३२	उदायी और भूतानन्द नाम के हस्तिराजों का वर्णन	३३५-३४०
३३	ताल के दृष्टान्त द्वारा कायिक्यादि क्रिया का निरूपण	३४१-३६०
३४	शरीर-इन्द्रिय और योग में क्रिया का निरूपण	३६१-३७५

दूसरा उद्देश—

३५	धर्मादिमें स्थित जीव आदिका निरूपण	३७६-३८५
३६	जीवों के बालपंडितपना आदिका निरूपण	३८५-३९३
३७	शरीर एवं जीव के भिन्नत्व का निरूपण	३९४-४०८
३८	जीव के रूपित्व और अरूपित्व का निरूपण	४०८-४२०

तीसरा उद्देश—

- ३९ जीवों के एजनापन का निरूपण ४२१-४३५
 ४० एजनाविशेष चलना के स्वरूप का निरूपण ४३६-४४६
 ४१ संवेग आदि धर्मों का निरूपण ४४७-४५३

चतुर्थ उद्देश—

- ४२ प्राणातिपात आदि क्रिया का निरूपण ४५४-४७०
 ४३ आत्मकृत आदि दुःखके कारणोंका निरूपण ४७१-४७७

पांचवां उद्देश—

- ४४ ईशानेन्द्र की वक्तव्यता ४७८-४८५

छठा उद्देश—

- ४५ सौधर्मादि कल्पादिकों में पृथ्वीकायिक जीवों की उत्पत्तिका निरूपण ४८६-४९९

सातवां उद्देश—

- ४६ रत्नप्रभादि पृथ्वीमें पृथ्वीकायिकों की उत्पत्तिका निरूपण ५००-५०३

आठवां उद्देश—

- ४७ सौधर्मादि कल्पमें अपृकायिक जीवों के उद्गपात-उत्पत्ति का निरूपण ५०४-५०७

नववां उद्देश—

- ४८ रत्नप्रभादि पृथ्वीमें अपृकायिक जीवों की उत्पत्तिका निरूपण ५०८-५११

दशवां उद्देश—

- ४९ सौधर्मादिकल्प में वायुकायिक जीवों की उत्पत्तिका निरूपण ५१२-५१६

ग्यारहवां उद्देश—

- ५० रत्नप्रभादि पृथ्वीमें वायुकायिक जीवों की उत्पत्तिका निरूपण ५१७-५२०

बारहवां उद्देश—

- ५१ एकेन्द्रिय जीवों के आहार आदिका निरूपण ५२१-५२७

तेरहवां उद्देश—

- ५२ नागकुमारों के आहार आदिका निरूपण ५२८-५२९

चौदहवां उद्देश—

- ५३ विद्युत्कुमारों के आहार आदिका निरूपण ५३०-५३१

पन्द्रहवां उद्देश—

- ५४ विद्युत्कुमारों के आहार आदिका निरूपण ५३२-५३३

सोलहवां उद्देश—

५५	वायुकुमारों के आहार आदिका निरूपण	५३४—
	सत्रहवां उद्देश—	

५६	अग्निकुमारों के आहार आदिका निरूपण	५३५—५३६
	अठारहवां शतकका पहला उद्देश	

५७	अठारहवें शतकके उद्देशार्थ संग्रहिणी गाथा	५३७—५३८
५८	जीव से लेकर सिद्धों तक के प्रथमाप्रथमत्वका निरूपण	५३९—५४९
५९	प्रथमाप्रथमत्व में आहारद्वार का निरूपण	५५०—५५५
६०	प्रथमाप्रथमत्व में भवाभवसिद्धिद्वार का निरूपण	५५६—५५८
६१	प्रथमाप्रथमत्व में संज्ञिद्वार का निरूपण	५५८—५६२
६२	प्रथमाप्रथमत्व में लेऽयाद्वार का निरूपण	५६३—५६५
६३	प्रथमाप्रथमत्व में दृष्टिद्वार का निरूपण	५६५—५६९
६४	प्रथमाप्रथमत्व में संयतद्वार का निरूपण	५६९—५७१
६५	प्रथमाप्रथमत्व में कपायद्वार का निरूपण	५७२—५७४
६६	प्रथमाप्रथमत्व में ज्ञानद्वार का निरूपण	५७०—५७६
६७	प्रथमाप्रथमत्व में योगद्वारका निरूपण	५७७—५७८
६८	प्रथमाप्रथमत्व में उपयोगद्वार का निरूपण	५७८—५७९
६९	प्रथमाप्रथमत्व में वेदद्वार का निरूपण	५७९—५८०
७०	प्रथमाप्रथमत्व में शरीरद्वार का निरूपण	५८१—५८२
७१	प्रथमाप्रथमत्व में पर्याप्तिद्वार का निरूपण	२८३—५८४
७२	चरमाचरमत्व में जीवादिद्वारों का निरूपण	५८४—६०९

दूसरा उद्देश—

७३	कार्तिकशेठके चरमत्व का निरूपण	६१०—६६७
७४	कार्तिकशेठका दीक्षाग्रहण आदिका निरूपण	६२७—६४१

तीसरा उद्देश—

७५	पृथ्वीकाय आदि जीवों के अन्तक्रिया का निरूपणम्	६५०—६६७
७६	अन्तक्रिया में जो निर्जरा पुद्गल है उनका निरूपण	६६८—६७३
७७	छद्मस्थ के संबंधमें भगवान् से प्रश्नोत्तर	६७४—६७९
७८	बन्धके स्वरूप का निरूपण	६८०—६८६
७९	कर्मके स्वरूप का निरूपण	६८७—६९१
८०	पुद्गलके आहार आदिका निरूपण	६९१—६९६

“ असंख्यं जीविं मा पमायए ”

શ્રી વિનોદકુમાર વીરાણી

(દીક્ષા લીધા પહેલાં શાસ્ત્રાભ્યાસ કરતા)

જન્મ : પોર્ટસુદાન સાં. ૧૯૯૨

દીક્ષા

ખીચન - (રાજસ્થાન)

સં. ૨૦૧૩ વૈશાખ વદ ૧૨

તા. ૨૬-૫-૫૭ રવિવાર

નિર્વાણ

ફલોદી - (રાજસ્થાન)

સાં. ૨૦૧૩ શ્રાવણ સુદ ૧૨

તા. ૭-૮-૫૭ બુધવાર

બા. ધ્ર. શ્રી વિનોદમુનિનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર

પરમ વૈરાગી અને દયાના પુજ જેવા આ પુરુષનો જન્મ વિક્રમ સંવત ૧૯૯૨ પોર્ટુગલ (આફ્રિકા)માં કે જ્યાં વીરાણી કુટુંબનો વ્યાપાર આજ દિવસ સુધી ચાલુ છે, ત્યાં થયો હતો.

શ્રી વિનોદકુમારના પુણ્યવાન પિતાશ્રીનું નામ શેઠશ્રી દુર્લભજી શામજી વીરાણી અને મહાભાગ્યવંતા તેમના માતૃશ્રીનું નામ જેન મણિજેન વીરાણી બહેનનું અસદ્ વતન રાજકોટ (સૌરાષ્ટ્ર) છે. જેન મણિજેન ધાર્મિક ક્રિયામાં પહેલેથી જ રુચિવાળા હતા, પરંતુ શ્રી વિનોદકુમાર ગર્ભમાં આવ્યા પછી વધારે દંઢધર્મી અને પ્રિયધર્મી બન્યા હતા.

પૂર્વભવના સંસ્કારથી શ્રી વિનોદકુમારનું લક્ષ ધાર્મિક અભ્યાસ અને ત્યાગ ભાવ તરફ વધારે હોવા છતાં તેઓશ્રીએ નોનમેટ્રીક સુધી અભ્યાસ કરી વ્યવહારિક કેળવણી લીધેલી અને વ્યાપારની પેઢીમાં કુશળતા બતાવેલી.

તેઓશ્રીએ યુનાઇટેડ કિંગડમ, ફ્રાન્સ, બેલ્જિયમ, હોલેન્ડ, જર્મની સ્વી-ઝેલેન્ડ, તેમ જ ઇટાલી, ઇજિપ્ત વગેરે દેશોમાં પ્રવાસ કરેલ સાં. ૨૦૦૬ના વૈશાખ માસ, સને ૧૯૫૩માં લંડનમાં રાણી એલીઝાબેથના રાજ્યારોહણ પ્રસંગે તેઓશ્રી લંડન ગયા હતા. કાશ્મીરનો પ્રવાસ પણ તેમણે કરેલ, દેશ પરદેશ ફરવા છતાં પણ તેમણે કોઈ વખતે પણ કંદમૂળનો આહાર વાપરેલ નહીં.

ઉગતી આવતી યુવાનીમાં તેઓશ્રીએ દુનિયાના રમણીય સ્થળો જેવાં કે કાશ્મીર, ઇજિપ્ત અને યુરોપનાં સુંદર સ્થળોની સુલાકાત લીધી હોવા છતાંએ તેઓને તે રમણીય સ્થળો કે રમણીય યુવતીઓનું આકર્ષણ થયું નહીં. એ એના પૂર્વભવના ધાર્મિક સંસ્કારનો જ રંગ હતો અને એ રંગે જ તેમને તે બધું ન ગમ્યું અને તુરત ત્યાંથી પાછા ફર્યા અને સાધુ-સાધ્વીજીનાં દર્શન-કરવાને ઠેકઠેકાણે ગયા અને તેમના ઉપદેશનો લાભ લીધો અને વૈરાગ્યમાં જ મન લગાડ્યું. હુંડાકાલ અપસર્પિણિના આ દુષમ નામના પાંચમાં આરાતું વિચિત્ર વાતાવરણ જોઈ તેમને કંઈક ક્ષોભ થતો કે તુરત જ તેનો ખુલાસો મેળવી લેતા અને ત્યાગ ભાવમાં સ્થિર રહેતા દેશ પરદેશમાં પણ સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, ચોંવહાર આદિ પચ્ચક્ષણાણુ વિ. ધર્મકાર્ય તેઓ ચૂક્યા નહીં જાંચી કોટિની શૈયાનો ત્યાગ કરી તેઓ સૂવા માટે માત્ર એક શેતરંજી, એક ઓસીકું અને ઓઢવા એક ચાદર ફક્ત વાપરતા અને પલંગ ઉપર નહીં પણ ભૂમિ પર જ

શયન કરતા. અને પહેરવા માટે એક ખાદીનો લેલો અને ઝખ્લો વાપરતા, કોઈ વખતે કબજો પહેરતા બહુ ઠંડી હોય તો વખતે સાદો ગરમ કોટ પહેરી લેતા અને મુહપત્તિ, પાથરણું, રનોહરણ અને બે ચાર ધાર્મિક પુસ્તકની ઝોળી સાથે રાખતા સંડાસમાં નહીં પણ જંગલમાં એકાંત જગ્યામાં ઘણે ભાગે શરીરની અશુચિ દૂર કરવા જતા, હાલતાં ચાલતાં, સંડાસ અને પેશાબ સંબંધીમાં જીવહયાની બરાબર જતના કરતા.

દેશમાં કે પરદેશમાં જ્યારે તેમને કોઈની સાથે મળવાનું થતું ત્યારે તેમની સાથે અહિંસામય જૈનધર્મનું સ્વરૂપ પ્રકટ કર્યા વગર રહેતા નહીં.

દીક્ષાર્થીઓને દીક્ષા લેવાની પ્રેરણા કરતા અને એમ જ કહેતા કે જીવંતીને કોઈ ભરોસો નથી “અસંખ્ય જીવિયં મા પમાયણ” આયુષ્ય તૂટતાં વાર લાગતી નથી, જીવન તૂટ્યું સંધાતું નથી માટે ધર્મકરણીમાં સમયમાત્રો પ્રમાદ ન કરવો જોઈએ.

ગોંડલ સંપ્રદાયના ઘણાખરા પૂ. મુનિવરો અને પૂ. મહાસતીજીઓનો તથા બોટાદ સંપ્રદાયના પૂ. આચાર્યશ્રી માણેકચંદ્રભટ્ટારાજ અને દરિયાપુરી સંપ્રદાયના શાંત-શાસ્ત્રજ્ઞ પૂ. મુનિશ્રી ભાયચંદ્રભટ્ટારાજ શ્રમણસંઘના મુખ્ય આચાર્યશ્રીજી આત્મારામજી મહારાજ તપોમય જ્ઞાનનિધિ શાસ્ત્રોદ્ધારક બા. બ્ર. પૂ. આચાર્ય મહારાજ શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ વગેરે અનેક સાધુ-સાધ્વીના ઉપદેશોને તેમણે લાલ લીધેલા. સુબંધમાં સં. ૨૦૧૧ સાલમાં શ્રી ધર્મસિંહજી મહારાજના સંપ્રદાયના પંડિતરત્ન શ્રી લાલચંદ્રજી મહારાજનો પરિચય થયો. લાલચંદ્રજી મહારાજ પોતે, સંસારપક્ષના ત્રણ પુત્રો અને બે પુત્રીઓ એમ કુલ ૬ બંદકે આખા કુટુંબે સંયમ અંગીકાર કરેલ. તે બાણી તેમને અદ્ભૂત ત્યાગભાવના પ્રગટ થઈ કે જે કદી ક્ષય પામી નહીં.

આ પહેલાં તેઓ જ્યારે માતા-પિતા સાથે પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી માણેકચંદ્રજી મહારાજના દર્શને બોટાદ ગયેલા ત્યારે તેમના ઉપદેશની જે અસર ઘડતે મુખ્ય અસર પહેલી હતી અને બીજી અસર તે પૂજ્ય લાલચંદ્રજી મહારાજના સહકુટુંબની દીક્ષા એ હતી. આ બેઉ પ્રસંગોએ પૂર્વભવની બાકી રહેલી આરાધનાને પૂરી કરવાના નિમિત્તરૂપ હોઈને વખતોવખત તેઓ માતા-પિતા પાસે દીક્ષાની આજ્ઞા માગતા હતા અને તેનો જવાબ તેમના પિતાશ્રી તરફથી એક જ હતો. ‘જે હજી વાર છે સમય પાકવા દીઓ જ્ઞાનાભ્યાસ વધારો.

આધુરુષીશ્રીઓ

શ્રીશ્રી શાંતિલાલ મંગળદાસભાઈ
અમદાવાદ.

(સ્વ.) શ્રીશ્રી શામળભાઈ વેલળભાઈ
વીરાણી-રાજકોટ.

(સ્વ.) શ્રીશ્રી જાગનલાલ શામળદાસ ભાવસાર - અમદાવાદ.

શ્રીશ્રી રામળભાઈ શામળભાઈ
વીરાણી-રાજકોટ.

વચ્ચે બેઠેલા
લાલાજી કિશનચંદ્ર સા. જૈન
બેઠેલા સુપુત્ર ચિ. મહેતાઅચંદ્ર સા
નાના - અનિલકુમાર જૈન (મેયતા)

આધિપુરુષશ્રીઓ

(સ્વ.) શેઠશ્રી હરખચંદ કાદીદાસ વાનિયા
ભાણુવડ.

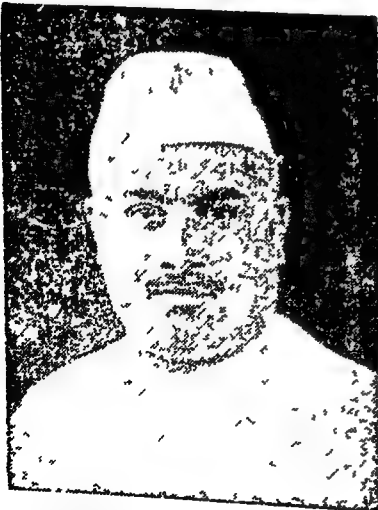
(સ્વ.) શેઠ રંગજીભાઈ મોહનલાલ શાહ
અમદાવાદ.

(સ્વ.) શેઠશ્રી દિનેશભાઈ કાંતિલાલ શાહ
અમદાવાદ.

પટેલ ડાસાભાઈ ગોપાલદાસ
મુ. સાણંદ (જી. અમદાવાદ)

શેઠશ્રી નેસિંગભાઈ ચાવ્યાલાલભાઈ
અમદાવાદ.

સ્વ. શેઠશ્રી આત્મારામ ભાણુકલાલ
અમદાવાદ

આદ્યમુરખીશ્રીઓ

શ્રી વૃજલાલ દુર્લલ પારેખ
રાજકોટ.

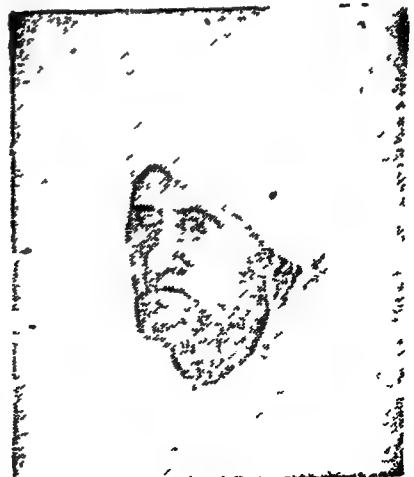
કામારી હરગોવિંદ નેચંદહાર
રાજકોટ.

શેઠશ્રી મિશ્રીલાલ લાલચંદલ સા. લુણિયા
તથા શેઠશ્રી જેવંતરાજ લાલચંદલ સા.

(સ્વ.) શેઠશ્રી ધારશીલાલ જીવજીલાલ
ભારસી.

સ્વ. શ્રીમાન્ શેઠશ્રી મુકનચંદલ સા
બાલિયા પાલી મારવાડ

સ્વ. શિક્ષી હરિલાલ અનોપચંદ શાહ
ખંભાત.

સ્વ. શેઠ તારાચંદજી સાહેવ ગેલડા,
મદ્રાસ.

શ્રીમાન્ શેઠ સા. ચીમનલાલજી સા.
ક્રમચંદજી સા અજીતચાલે (સપરિવાર)

વચ્ચે બેઠેલા મોટાભાઈ શ્રીમાન્ મૂલચંદજી
જવાહીરલાલજી ખરડિયા
૧ બાજુમાં બેઠેલા ભાઈ મિશ્રીલાલજી ખરડિયા
૩ ઉમેલા સૌથી નનાભાઈ પૂનમચંદ ખરડિયા

શ્રીમાન્ સેઠશ્રી
શ્રીમરાજજી સા. ચોરડિયા

સં. ૨૦૧૨ના અષાઢ સુધી ૧૫ થી શ્રી વિનોદકુમારે ગોંડલ સંપ્રદાયના શાસ્ત્રજ્ઞ પૂ. આચાર્યશ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ સાહેબ પાસે વેરાવળ ચાતુર્માસ દરમ્યાન ખાસ નિયમિત રીતે દીક્ષાની તૈયારી કરવા માટે તેમની પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ કર્યો. તેની સાથે પૂ. આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજના સંસાર પક્ષના કુટુંબી દીક્ષાના ભાવિક શ્રી જસરાજભાઈ પણ જ્ઞાનાભ્યાસ કરતા હતા. તેઓએ ત્યાં એવો નિર્ણય કરેલો કે આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમ મહારાજ પાસે આપણે બન્નેએ દીક્ષા લેવી, પહેલાં વિનોદકુમારે અને પછી શ્રી જસરાજભાઈએ દીક્ષા લેવી, શ્રી જસરાજભાઈની દીક્ષાતિથિ પૂર્વે શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ સાહેબે સં. ૨૦૧૩ના જેઠ સુદ ૫ ને સોમવારે માંગરોલ મુકામે નક્ષી કરી શ્રી જસરાજભાઈ વિનોદકુમારને રાજકોટ મળ્યા શ્રી વિનોદકુમારે શ્રી જસરાજભાઈની યથાયોગ્ય સેવા બજાવી, માંગરોળ રવાના કર્યા અને પોતે નિશ્ચયપૂર્વક દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી પણ તેઓના પિતાશ્રીની એકને એક વાણી સાંભળીને તેમને મનમાં આઘાત થયો અને દીક્ષા માટેનો તેમણે બીજો રસ્તો શોધી કાઢ્યો.

પૂજ્યશ્રી લાલચંદજી મહારાજ અને તેમના શિષ્યોનો પરિચય મુંબઈમાં થયેલ હતો અને ત્યારબાદ કોઈ વખત પત્રવહેવાર પણ થતો હતો. છેલ્લા પત્રથી તેમણે જાણેલ હતું, જે પૂર્વે શ્રી લાલચંદજી મહારાજ. ખીચન ગામે પૂ. આચાર્ય શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબ પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ અર્થે ગયા છે. પોતાને પિતાશ્રીની આજ્ઞા (દીક્ષા માટે) મળે તેમ નથી અને દીક્ષા તો લેવી જ છે આજ્ઞા વિના કોઈ સાધુ મુનિરાજ દીક્ષા આપે નહીં અને સ્વયમેવ દીક્ષા સૌરાષ્ટ્રમાં લઈને આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ પાસે જવામાં ઘણાં વિઘ્નો થશે, એમ ધારીને તેઓએ દૂર રાજસ્થાનમાં ગાદ્યા જવાનું નક્ષી કર્યું.

તા. ૨૪-૫-૫૭ સં. ૨૦૧૩ના વૈશાખ વદ ૧૦ ને શુક્રવારના રોજ સાંજના તેમના માતૃશ્રી સાથે છેલ્લું જમણું કર્યું. ભોજન કરી, માતૃશ્રી સામાયિકમાં બેસી ગયા. તે વખતે કોઈને જાણ કર્યા વગર દીક્ષાના વિઘ્નોમાંથી બચવા માટે ઘર, કુટુંબ, સૌરાષ્ટ્રભૂમિ અને ગોંડલ સંપ્રદાયનો પણ ત્યાગ કરી તેઓ ખીચન તરફ રવાના થયા.

શ્રી વિનોદમુનિના નિવેદન પરથી માલૂમ પડ્યું કે તા. ૨૪-૫-૫૭ના રોજ રાત્રે આઠ વાગે ઘેરથી નીકળી, રાજકોટ જંકશને ભેધપુરની ટિકિટ લીધી. તા. ૨૫-૫-૫૭ના સવારે આઠ વાગ્યે મહેસાણા પહોંચ્યા ત્યાં અઢી કલાક ગાડી પડી રહે છે, તે દરમ્યાન ગામમાં જઈને લોચ કરવા માટેના વાળ રાખીને બાકીના કઠાવી નાખ્યાં અને ગાડીમાં બેસી ગયા. મારવાડ જંકશન તથા ભેધપુર જંકશન થઈને તા. ૨૬-૫-૫૭ની સવારે ૪૧ વાગ્યે ફલોદી

પહોંચ્યા ત્યાંથી પગે ચાલીને ખીચન ઉપાશ્રયમાં જઈ ત્યાં ધિરાજતા મુનિવરોના દર્શન કર્યા વંદણા નમસ્કાર કરી સુખશાતા પૂછી, બહાર નીકળ્યા અને પોતાના સામાયિકના કપડાં પહેર્યા અને પછી પૂજ્ય શ્રી મુનિવરોની સન્મુખ સામાયિક કરવા બેઠા, તેમાં “જાવ નિયમં પજ્જુવાસામિ દુવિહં તિવિહેણ” ના બદલે “જાવજીવપજ્જુવાસામિ તિવિહં તિવિહેણ” બોલ્યા તે શ્રી લાલચંદ્રભટ્ટારાજે સાંભળ્યું અને તેઓશ્રીએ પૂછ્યું કે વિનોદકુમાર ! તમે આ શું કરો છો ? તેનો જવાબ આપવાને બદલે “અપ્પાણં વોસિરામિ” બોલી પાઠ પૂરો કર્યો અને પછી વિનયપૂર્વક બે હાથ જોડીને બોલ્યા કે “સાહેબ ! એ તો બની ચૂક્યું અને મેં સ્વયમેવ દીક્ષા લઈ લીધી, તે બરોબર છે અને તેમાં કાંઈ ફેરફાર થઈ શકે તેમ નથી. આ સિવાય આપશ્રીની ખીલ કોઈપણ પ્રકારની આજ્ઞા હોય તો ફરમાવો.”

તે જ દિવસે બપોરના શાસ્ત્ર પૂ મુનિશ્રી સમર્થલાલભટ્ટ મહારાજ સાહેબે શ્રી વિનોદકુમાર મુનિને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને સમજાવ્યા કે “તમે એક સારા ખાનદાન કુટુંબની વ્યક્તિ છો. તમારી આ દીક્ષા અંગીકાર કરવાની રીત બરાબર નથી, કારણ કે તમારા માતા પિતાને આ હકીકતથી દુઃખ થાય અને તેથી મારી સંમતિ છે કે રજોહરણની ડાંડી ઉપરથી કપડું કાઢી નાખો જેથી તમે શ્રાવક ગણાવ અને જરૂર પડે તો શ્રાવકોનો સાથ લઈ શકો, એમ ત્રણવાર પૂ. મહારાજશ્રીએ સમજાવેલા પરંતુ તેમણે ત્રણેય વખત એક જ ઉત્તર આપેલો કે “જે થયું, તે થયું હવે મારે આગળ શું કરવું તે ફરમાવો.”

શ્રી વિનોદમુનિના શ્રી સમર્થભટ્ટજી જેવા મહામુનિના પ્રશ્નના જવાબ પછી ખીચનનો ચતુર્વિધ સંઘ વિચારમાં પડી ગયો અને મુનિશ્રીઓ પર સંસારીઓનો કોઈ પણ પ્રકારનો નિષ્કારણ હુમલો ન આવે તે માટે વિનોદમુનિને જણાવવામાં આવ્યું કે “અમારી સલામતી માટે તમારે જાહેર નિવેદન બહાર પાડવાની જરૂર છે” ત્યારે શ્રી વિનોદમુનિએ પોતાના હસ્તાક્ષરે નિવેદન શ્રીસંઘ સમક્ષ પ્રગટ કર્યું, તેનો સાર નીચે મુજબ છે:-

મારા માતા-પિતા મોહને વશ થઈને દીક્ષાની આજ્ઞા આપે તેમ ન હતું અને “અસંત્યયં જીવિયં મા પમાયણ” ને આધારે એક ક્ષણ પણ દીક્ષાથી વંચિત રહી શકું તેમ નથી, એમ મને લાગ્યું. શ્રી લાલચંદ્રભટ્ટ મહારાજ સાહેબ-વગેરેએ મને મારી દીક્ષા માટે વિચારી પછી પગલું ભરવાનું કહેલ પરંતુ મને

સમય માત્રનો પ્રમાદ કરવો ઠીક ન લાગ્યો, તેથી શ્રી અરિહંત લગવંતો તથા શ્રી સિદ્ધ લગવંતોની સક્ષીએ મારા ગુરુ મહારાજ સમક્ષ પ્રવ્રજ્યાનો પાઠ લાણીને મારા આત્માના કલ્યાણ માટે દીક્ષા અંગીકાર કરી છે. સમાજને ખોટો ખ્યાલ ન આવે કે મારી દીક્ષા ક્ષણિક નુસ્સાથી અગર ગેરસમજથી થઈ છે તેથી તથા સમાજમાં જૈનશાસનની પ્રભાવના થાય તે હેતુથી મારે મારે વૃત્તાંત પ્રગટ કરવો ઉચિત છે.

ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્રના ૧૯ મા અધ્યયન પરથી મને લાગ્યું કે મનુષ્ય જીવનનું ખરૂં કર્તવ્ય મોક્ષકૃણ આપનારી દીક્ષા જ છે.

છેવટ સુધી મેં મારા બાપુજી પાસે દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી અને તે વખતે પણ પહેલાંની જેમ વાત ઉઠાવી દીધી અને અનંત ઉપકારી એવા મારા બાપુજી સમક્ષ હું તેમને કંકડ લાપામાં પણ કહી શકતો ન હતો અને બીજી બાજુથી મને થયું કે આયુષ્ય અશાશ્વત છે અને આવા ઉત્તમ કાર્ય માટે જરાપણ પ્રમાદ કરવો ઉચિત નથી. તેથી મેં વિચારીને આ પગલું ભર્યું છે અને મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે શ્રી નીરપ્રભુ મહાવીર સ્વામીનો સકળ સંઘ મારા આ કાર્યને અનુમોદશે જ “ તથાસ્તુ ”.

રાજકોટમાં શ્રી વિનોદકુમારના ગયા પછી પાછળથી ખખર પડી કે વિનોદકુમાર દેખાતા નથી એટલે તપાસ થવા માંડી ગામમાં કયાંય પત્તો ન લાગ્યો એટલે બહારગામ તારો કર્યાં. કયાંયથી પણ સંતોષકારક સમાચાર સાંપડ્યા નહીં. અર્થાત્ પત્તો મળ્યો જ નહીં. આમ વિમાસણના પરિણામે તેમના પિતાશ્રીને બે મહિના પહેલાંની એક વાતની યાદ આવી તે એ હતી કે તે વખતે શ્રી વિનોદકુમારે આજ્ઞા માગેલી કે “ બાપુજી ! આપની આજ્ઞા હોય તો આ ચાતુર્માસ ખીચન (રાજસ્થાન) બાંકે કારણ કે ખીચનમાં ૫૦ ગુરુમહારાજ શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ કે જેઓ સિદ્ધાંત વિશારદ છે અને અનેકાંતવાદના પૂરા જાણકાર છે, તેઓ ત્યાં બિરાજમાન છે જેઓશ્રી પાસે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવા માટે પૂ. શ્રી લાલચંદજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૪ જવાના છે. તો મારી ઇચ્છા પણ ત્યાં તેમની પાસે જવાની છે.

આ વાતચીતનું સ્મરણ પિતાશ્રીને આવવા સાથે તેઓએ પં. પૂર્ણચંદ્રજી દકને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને વિનોદકુમાર માટેની પોતાની ચિંતા વ્યક્ત કરી. પંડિતનું આ વાતને સમર્થન મળ્યું. તેઓશ્રીએ જણાવ્યું કે થોડા સમય પૂર્વે વિનોદકુમારે મારી પાસે જાણવા માગ્યું હતું કે, ખીચનમાં કેવા પ્રકારની

અર્ધા કલાક મોડો પહોંચ્યો. જો સંદેશો સમયસર પહોંચ્યો હોત તો માતા-પિતાને શ્રી વિનોદમુનિના શળરૂપે પણ ચહેરો જોવાનો અને અંતિમ દર્શનનો પ્રસંગ મળત. પરંતુ અંતરાય કેમ તેમ બન્યું નહીં.

આથી રૂઝેઈનનો પ્રોગ્રામ પડતો મૂકવામાં આવ્યો અને માતા-પિતા તા. ૧૪-૮-૫૭ના રોજ ટ્રેઈન મારફત ફલોદી પહોંચ્યાં, શ્રી હુલ્લજીભાઈ અને મણિબેને પૂજ્ય તપસ્વીશ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબના દર્શન કર્યાં.

આ પ્રસંગે શ્રી લાલચંદજી મહારાજ સાહેબે અવસરને પિછાણીને અને ધૈર્યનું એકાએક એકત્ર કરીને, શ્રી વિનોદમુનિના માતા-પિતાના સાંત્વન અર્થે ઉપદેશ શરૂ કર્યો જેનો દૂકમાં સાર આ પ્રમાણે છે—

“હવે તો રત્ન આદ્યું ગયું! સમાજનો આશાદીપક ઓલવાઈ ગયો! ઝટ ભગીને આથમી ગયો! હવે એ દીપ ફરીથી આવી શકે તેમ નથી”

શ્રી વિનોદમુનિના સંસારપક્ષના માતૃશ્રી મણિબેનને મુનિશ્રીએ કહ્યું કે:— બેન! ભાવિ પ્રબળ છે. આ બાળતમાં મહાપુરૂષોએ પણ હાથ ધોઈનાખ્યા છે એમ સૌને મરણને શરણ થવું પડે છે, તો પછી આપણા જેવા પામર પ્રાણીનું શું ગળું છે? હવે તો શોક દૂર કરીને આપણે એમના મૃત્યુનો આદર્શ જોઈને માત્ર ધીરજ ધરવાની રહી.

પૂ. શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ સાહેબનો અભિપ્રાય:—

પ્રાથમિક તેમ જ અલ્પકાળના પરિચયથી મને શ્રી વિનોદમુનિના વિશે અનુભવ થયો, કે તેમની ધર્મપ્રિયતા અને ધર્માભિલાષા ‘અદ્વિમિજા પેમાણુરાગરત્તે’ નો પરિચય કરાવતી હતી પ્રાપ્ત સંસારિક પ્રચૂર વૈભવ તરફ તેમની રુચિ દૃષ્ટિગોચર થતી ન હતી. પરંતુ તેઓ વીતરાગવાણીના સંસર્ગથી વિષયવિમુખ ધર્મકાર્યમાં સદા તત્પર અને તદ્દલીન દેખાતા હતા. ખાસ પરિચયના અભાવે વૈરાગ્ય પણ તેમની ધારાથી તેમની ધર્માનુરાગિતા તથા જીવનચર્યાથી કઠિન કાર્ય કરવામાં પણ ગભરાટના સ્થાને સુખાનુભવની વૃત્તિ લક્ષમાં આવતી હતી.

હવે

શ્રી વિનોદમુનિના જીવનના બે પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે તેનો ખુલાસો કરવામાં આવે છે.

પ્ર. ૧. તેમણે આજ્ઞા વગર સ્વયમેવ દીક્ષા કેમ લીધી?

ઉત્તર:—પંચમાં આરાનાં ભદ્રા શૈઠાણીના પુત્ર એવંતા (અતિમુક્ત)

કુમારને તેમની માતૃશ્રીએ દીક્ષાની આજ્ઞા આપવાની તદ્દન ના પાડી એટલે તેણે

સ્વયમેવ દીક્ષા લીધી. ત્યાર બાદ લદ્દા શેઠાણીએ ચોતાના કુમારને ગુરુને સોંપી દીધા. તેજ રાત્રે તેણે બારમી લિખ્ખુની પડિમા અંગીકાર કરી અને શિયાળાણીના પરીષદથી કાળ કરી નવીનશુદ્ધ વિમાનમાં ગયા તેવી જ રીતે શ્રી વિનોદકુમાર સ્વયં દીક્ષિત થયા.

૩. ૨. આવા વૈરાગી જીવને આવો ભયંકર પરીષદ કેમ આવે ?

ઉત્તર:-કેટલાક ચરમ શરીરી જીવને મારણાંતિક ઉપસર્ગ આવેલ છે. જુઓ ગજસુકુમાર મુનિ, મેતાર્ય મુનિ, કૌશલ્ય મુનિ, કારણ કે તેમની સત્તામાં હજારો ભવનાં કર્મ હોવા ભેદજો ત્યારે તેમને એકદમ મોક્ષ જવું હતું, તો મારણાંતિક ઉપસર્ગ આવ્યા વગર એટલાં બધાં કર્મ કેવી રીતે ખરે ? બા. ધ્ર. શ્રી વિનોદમુનિને આવો પરીષદ આવ્યો, જે ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે તે એકાવતારી જીવ હોય.

શ્રી વિનોદમુનિનું વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર જુદા પુસ્તકથી ગુજરાતી ભાષા નથા હિન્દી ભાષામાં છપાયેલ છે તેમાંથી સાર રૂપે અહીં સંક્ષેપ કરેલ છે.

॥ श्री वीतरागाय नमः ॥

श्री जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितया
प्रमेयचन्द्रिकाख्यया व्याख्यया समलङ्कृतम्
व्याख्याप्रज्ञप्त्यपरनामकम्

॥ श्री-भगवतीसूत्रम् ॥

(द्वादशो भागः)

अथ षोडशशतकं प्रारभ्यते-

इतः पूर्वं पञ्चदशं शतकं व्याख्यातम्, तत्र पञ्चादशशतके एकेन्द्रियादि
कायिकेषु गोशालकजीवस्यानेकधा जन्ममरणादिकं कथितम्, अत्रापि षोडश-
शतके जीवस्य जन्ममरणादिकमेव कथ्यते, अनेन संबन्धेनायातस्य षोडशशत-
कस्य चतुर्दशोद्देशकाः सन्ति तेषामुद्देशकानामभिधानसूचिका गाथा प्रोच्यते-
'अहिगरणि' इत्यादि ।

सोलहवें शतकका प्रारंभ-

पहला उद्देशा

इससे पहिले १५ शतकों की व्याख्या की जा चुकी है । इनमें से
१५ वें शतक में गोशालक जीव का एकेन्द्रियादिकायिकों में अनेक
प्रकार से जन्ममरणादि संबन्धी कथन किया गया है, सो इस सोलहवें
शतक में भी जीव के जन्ममरणादि का कथन किया जावेगा, अतः
इसी संबन्ध को लेकर प्रारंभ किये इस सोलहवें शतक के चौदह उद्दे-
शक हैं, इन उद्देशकों के नामको सूचित करनेवाली गाथा इस
प्रकार से कही गई है--'अहिगरणिजरा कम्म' इत्यादि ।

सोलहवां शतकका प्रारंभ-

उद्देशा पढेला

आनाथी पढेला पंढर शतकेनी व्याख्या करवाभां आवी छे. ते पैडीना
पंढरभां शतकभां "गोशालक"ना अवुनं एकेन्द्रियादि कायिकेभां अनेक
प्रकारधी जन्ममरणादि संबन्धी कथन करवाभां आवुं छे. अने आ सोलहवां
प्रकाशतकभां पछु अवुनं जन्ममरणादिनुं कथन करवाभां आवशे तेथी ते-संब-
धने लछि आ सोलहवां शतकेना प्रारंभ करायेल छे. आ सोलहवां शतकेना चौद
उद्देशाओ छे. ते उद्देशाओना नामने निद्देश करनारी गाथा आ प्रभाषु
छेलाभां आवी छे. "अहिगरणि जराकम्म" इत्यादि-

મૂળ—અહિગરણિ જરા કમ્મં, જાવહ્યં ગંગદત્ત સુમિણે ય ।

ઉવઓગ લોગ બલિઓહિ દીવ ઉદહી દિસા થાણિયા ॥ ૧ ॥

છાયા—અધિકરિણી જરાકર્મ યાવતિકં ગજ્જદત્તઃ સ્વપ્નશ્ચ ।

ઉપયોગઃ લોકઃ બલિઃ અવધિઃ દ્વીપઃ ઉદધિદિશાસ્તનિતાઃ ॥ ૧ ॥

ટીકા—‘અહિગરણિ’ અધિકરિણી અધિક્રિયતે સંસ્થાપ્યતે લોહાદિકં કુટ્ટનાર્થં યસ્યાં સા અધિકરિણી, લોહકારાણામુપકરણવિશેષઃ, ‘અરણ’ ઇતિ હિન્દી ભાષા પ્રસિદ્ધઃ અધિકરણીપ્રભૃતિપદાર્થવિશેષિતાર્થવિષયકઉદ્દેશકોપિ અધિકરણીતિ નામતઃ કથ્યતે સચાત્ર પ્રથમ ઉદ્દેશકઃ ૧ । ‘જરા’ જરા વાર્ધક્યમ્ જરાઘર્થ-વિષયત્વાત્ જરેતિ દ્વિતીયોદ્દેશકઃ ૨ । ‘કમ્મે’કર્મ—કર્મપ્રભૃતિકાર્યવિષયત્વાત્ ‘કર્મનામકસ્તૃતીય ઉદ્દેશકઃ ૩ । ‘જાવહ્યં’ યાવતિકમ્ ‘જાવતિયં’ ઇત્યેતદાદિ-

ટીકાર્થ—કૂટને કે લિયે લોહાદિક પદાર્થ જિસકે ડપર રલ્લે જાતે હૈં ઉસકા નામ અધિક્રિયતે સંસ્થાપ્યતે લોહાદિકં કુટ્ટનાર્થં યસ્યાં સા અધિકરિણી । ઇસ વ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર અધિકરિણી અરણ—હૈં લુહાર ઇસ પર રલ્લકર લોહાદિકો પીટા કરતે હૈં । હિન્દી ભાષા મૈં ઇસે અરણ કહા ગયા હૈં । પ્રથમ ઉદ્દેશક મૈં સર્વપ્રથમ ઇસી અધિકરિણી આદિ કો લેકર ગૌતમને પ્રશ્ન સે પ્રશ્ન ક્રિયા હૈં—અતઃ ઇસ સંબંધ સે ઇસ પ્રથમ ઉદ્દેશક કા નામ મી અધિકરિણી એસા કહ દિયા ગયા હૈં । જરા નામ વાર્ધક્ય અવસ્થા કા હૈં । ઇસ વાર્ધક્યાદિઅવસ્થારૂપ વિષયવાલા હોને સે દ્વિતીય ઉદ્દેશક કા નામ જરા એસા હુઆ હૈં । કર્મ આદિરૂપ અર્થવિષયક હોને સે કર્મ ઇસ નામકા તીસરા ઉદ્દેશક હૈં । સર્વ પ્રથમ

ટીકાર્થ—ટીપવા માટે લોખંડ આદિ પદાર્થ જેના ઉપર રાખવામાં આવે છે. તેનું નામ “અધિક્રિયતે સંસ્થાપ્યતે લોહાદિકં કુટ્ટનાર્થં યસ્યાં સા-અધિકરણી” આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર અધિકરણી—અરણ છે. લુહાર તેના પર લોખંડ આદિ રાખીને ટીપે છે. તેને અરણ કહે છે પહેલા ઉદ્દેશમાં સૌથી પહેલા આ અધિકરણી ક્રિયા આદિને ઉદ્દેશીને ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યો છે. જેના સંબંધથી આ પહેલા ઉદ્દેશનું નામ—અધિકરણી—અરણ કહેવામાં આવ્યું છે.

જરા નામ વૃદ્ધાવસ્થા (ઘટપણ)નું છે. આર્ય વૃદ્ધાવસ્થા રૂપ એ વિષયવાળું હોવાથી બીજા ઉદ્દેશનું નામ—જરા—એ પ્રમાણે રાખવામાં આવ્યું છે. કર્મ આદિ રૂપ અર્થના વિષયવાળું હોવાથી ત્રીજા—ઉદ્દેશનું નામ—કર્મ

શબ્દેનોપલક્ષિતો યાવતિકમિતિ ચતુર્થોદ્દેશકઃ ૪ । ‘ગંગદત્ત’ ગંગદત્તઃ ગંગદત્ત-
નામક દેવસંબન્ધિવિષયપ્રતિપાદકત્વાત્ ઉદ્દેશકોપિ ગંગદત્તનામકો ભવતિ સ
ચ પશ્ચમઃ ૫ । ‘સુમિળે ય’ સ્વપ્નથ-સ્વપ્નાત્મકવિષયપ્રતિપાદકત્વાદેતસ્ય સ્વપ્ન
ઇતિ નામ ભવતિ સ ચાત્ર ષઠોદ્દેશકઃ ૬ । ‘ઉવગ્રોમં’ ઉપયોગઃ-ઉપયોગાત્મકાર્થ
પ્રતિપાદકત્વાદુદ્દેશકોઽપિ ઉપયોગ ઇતિ નામ્ના નિર્દિશ્યતે સ ચ સપ્તમઃ ૭ ।
‘લોગઃ’ લોકઃ-લોકસ્વરૂપપ્રતિપાદકત્વાત્ લોક ઇતિ નામકોષ્ઠમ ઉદ્દેશકઃ ૮ ।
‘બલિ’ બલિઃ-બલિસુરકુમારેન્દ્રઃ તત્સંબન્ધિપદાર્થપ્રતિપાદકત્વાદ્ બલિનામકો
નવમ ઉદ્દેશકઃ ૯ । ‘ઓહી’ અવધિઃ-અવધિજ્ઞાનપરૂપણપરત્વાદવધિશબ્દેનોચ્યમાન-
ઉદ્દેશકો દશમઃ ૧૦ । ‘દીવ’ દ્વીપઃ-દ્વીપકુમારવક્તવ્યતાપ્રતિબદ્ધત્વાત્ દ્વીપ ઇતિ
નામક એકાદશોદ્દેશકઃ ૧૧ । ‘ઉદહી’ ઉદધિઃ-સપ્તમભવનપતીન્દ્ર ઉદધિકુમાર-

યાવતિક્ક હસ પદ સે ઉપલક્ષિત હોને કે કારણ ચતુર્થ ઉદ્દેશક યાવતિક્ક
હસ નામવાલા હૈ । ગંગદત્તનામક દેવસંબન્ધિ વિષય કા પ્રતિપાદક હોને
સે પાંચવાં ઉદ્દેશક ગંગદત્ત નામકા કહા ગયા હૈ । સ્વપ્નાત્મક વિષય
કા પ્રતિપાદક હોને કે કારણ સ્વપ્ન હસ નામકા છઠા ઉદ્દેશા હૈ ઉપ-
યોગ રૂપ અર્થ કા કથન કરનેવાલા હોને સે ૭ વાં ઉદ્દેશા ઉપયોગ હસ
નામકા હૈ । લોક કે સ્વરૂપ કા પ્રતિપાદક હોને સે લોક હસ નામ કા
આઠવાં ઉદ્દેશા હૈ । અસુરકુમારેન્દ્ર કા નામ બલિ હૈ । હસ બલિ
સંબન્ધી પદાર્થ કા પ્રતિપાદન કરનેવાલા હોને કે કારણ બલિનામ કા
નૌવાં ઉદ્દેશા હૈ અવધિજ્ઞાન કી પ્રરૂપણા કરને મેં તત્પર હોને કે કારણ
અવધિ નામકા દશવાં ઉદ્દેશા હૈ । દ્વીપકુમાર સંબન્ધીવક્તવ્યતાસે યુક્ત

-એ પ્રમાણે રાખવામાં આવ્યું છે. એથા ઉદ્દેશકનું નામ ‘યાવતિક્ક’ એ
પ્રમાણે છે. ગંગદત્ત નામના દેવ સંબંધિ વિષયનું પ્રતિપાદક હોવાથી પાંચમાં
ઉદ્દેશાનું નામ-ગંગદત્ત-એ પ્રમાણે રાખવામાં આવ્યું છે. સ્વપ્નાત્મક વિષ-
યનું પ્રતિપાદન કરનાર હોવાથી છઠા ઉદ્દેશાનું નામ-‘સ્વપ્ન’-એ પ્રમાણે
રાખવામાં આવ્યું છે. ઉપયોગ રૂપ અર્થનું કથન કરનાર હોવાથી સાતમા
ઉદ્દેશાનું નામ-‘યોગ’-એ પ્રમાણે રાખવામાં આવ્યું છે. લોકના સ્વરૂપનું
પ્રતિપાદન કરનાર હોવાથી લોક એ નામનો આઠમો ઉદ્દેશો છે. અસુરકુમા-
રેન્દ્રનું નામ બલિ છે. એ બલિ સંબંધિ અર્થનું પ્રતિપાદન કરવાવાળું
હોવાથી નવમા ઉદ્દેશાનું નામ ‘બલિ’ છે. અવધિજ્ઞાનની પ્રરૂપણા (વર્ણન)
કરવામાં તત્પર હોવાના કારણે દશમાં ઉદ્દેશાનું નામ ‘અવધિ’ એ પ્રમાણે
છે દ્વીપકુમાર સંબંધિ વક્તવ્યતા યુક્ત હોવાને કારણે અગિયારમા ઉદ્દેશાનું

વિષયત્વાદુદધિનામકો દ્વાદશ ઉદ્દેશઃ ૧૨ । ‘દિસા’ દિશા-અષ્ટમભવનપતીન્દ્ર-
દિક્કુમારવિષયકત્વાત્ દિશેતિ નામકસૂત્રયોદશોદ્દેશકઃ ૧૩ ‘થણિયા’ સ્તનિતઃ-
દશમભવનપતીન્દ્રસ્તનિતકુમારવિષયત્વાત્ સ્તનિતનામકચતુર્દશોદ્દેશકઃ ૧૪ । અનેન
પ્રકારેણ ષોડશશતકે ચતુર્દશોદ્દેશકા ભવન્તિ । ॥૧॥

—પૂર્વોક્તેષુ ચતુર્દશોદ્દેશકેષુ પ્રથમમધિકરણીનામકમુદ્દેશકમાહ, તસ્યેદમાદિમં
સૂત્રમ્—‘તેણં કાલેણં’ इत्यादि ।

મૂલમ્—તેણં કાલેણં તેણં સમણં રાયગિહે જાવ પઞ્જુવાસમાણે
એવં વયાસી—અત્થિ ણં મંતે અધિકરિણી વાઝકાણ વક્કમહ, હંતા,
અત્થિ ન સે મંતે કિં પુઢે ઉદાહ અપુઢે ઉદાહ, ગોયમા ! પુઢે ઉદાહ,
નો અપુઢે ઉદાહ । સે મંતે ! કિં સસરીરી નિક્ખમહ અસરીરી
નિક્ખમહ, એવં જહા યંદણ જાવ નો અસરીરી નિક્ખમહ ॥સૂ૦ ૧॥

હોને ને કારણ દ્વીપ હસ નામકા ગ્યારહવાં ઉદ્દેશા હૈ । સસમભવન
પતીન્દ્ર જો ઉદધિકુમાર હૈ સો इनके विषय की प्ररूपणा से युक्त होने के
कारण उदधिनाम का १२ वां उद्देशा हॆ । अष्टम भवनपतीन्द्र जो
दिशाकुमार हॆ सॊ इनके विषय का कथन करनेवाला होने के कारण १३
वां उद्देशा दिशा नामका हॆ । तथा—दशवें भवनपतीन्द्र जो स्तनितकुमार
हॆ सॊ इनके विषय का प्रतिपादक होने के कारण १४ वां उद्देशा स्तनित
नामका हॆ । इस क्रम से इस १६ वें शतक में ये १४ प्रथम
उद्देश कहे गये हॆ ।

નામ ‘દ્વીપ’ એ પ્રમાણે છે. સાતમા ભવનપતીન્દ્ર જે ઉદધિકુમાર છે તેમના
વિષયની પ્રરૂપણાથી યુક્ત હોવાથી આરમા ઉદ્દેશાનું નામ ‘ઉદધી’ એ પ્રમાણે
છે. આઠમા ભવનપતીન્દ્ર જે દિશાકુમાર છે તેના સંબંધી કથન હોવાના
કારણે ત્રીસમા ઉદ્દેશાનું નામ ‘દિશા’ છે. દશમા ભવનપતીન્દ્ર જે સ્તનિત-
કુમાર છે. તેમના સંબંધી પ્રતિપાદન કરનાર હોવાના કારણે ચૌદમા
ઉદ્દેશાનું નામ ‘સ્તનિત’ એ પ્રમાણે છે.

આ ક્રમથી આ સોળમા શતકમાં ચૌદ ઉદ્દેશાઓ કહેવામાં આવ્યા છે.

છાયા-તસ્મિન્ કાલે તસ્મિન્ સમયે રાજગૃહ યાવત્ પર્યુપાસીનઃ એવમવાદીત્ અસ્તિ खलु भदन्त ! अधिकरण्याम् वायुकायो व्युत्क्रामति, हंत अस्ति, स भदन्त ! किं स्पृष्टः अपद्रवति अस्पृष्टः अपद्रवति, गौतम ! स्पृष्टः अपद्रवति नो अस्पृष्टः अपद्रवति । स भदन्त ! किं सशरीरी निष्क्रामति अशरीरी निष्क्रामति, एवं यथा स्कन्दको यावत् नो अशरीरी निष्क्रामति ॥ सू० १ ॥

ટીકા-‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં’ તસ્મિન્ કાલે તસ્મિન્ સમયે ‘રાયગિહે જાવ પજ્જુવાસમાણે एवं वयासी’ રાજગૃહે યાવત્ ભગવાન્ સમવસતઃ, પરિષત્ નિર્ગતા ધર્મકથાં શ્રુત્વા પરિષત્ પ્રતિગતા ગૌતમસ્વામી વિનયેન પ્રાજ્ઞલિપુટઃ પર્યુપાસીન એવમવાદીત્-‘અત્થિ ણં મંતે’ અસ્તિ खलु भदन्त ! ‘અધિકરણિંસિ’ અધિકરણ્યામ્ ‘ણ’ ઇતિ ભાષા પ્રસિદ્ધે લોહકારોપકરણવિશેષે ‘વાઝકાણ વક્કમહ’ વાયુકાયો વ્યુત્ક્રામતિ વાયુકાયસ્તસ્યામયોઘનાભિઘાતેન સમુત્પદ્યતે કિમિતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ-‘હંતા અત્થિ’ હન્ત અસ્તિ-લોહાદીનાં અયોઘનાદિના તાડનેન તત્રાધિકરણ્યાં

इनमें अधिकरणी नामका जो प्रथम उद्देशा है उसे कहने के लिये सूत्रकार सर्वप्रथम-‘तेणं कालेणं तेणं समणं’ इत्यादि । सूत्र कहते हैं

ટીકાર્થ-—ઉસ કાલ મેં ઓર ઉસ સમય મેં રાજગૃહ મેં યાવત્ ભગવાન્ પધારે પરિષત્ નિકલી ધર્મકથા કો સુનકર વહ પરિષત્ પીછી ચલી ગઈ । તથ ગૌતમસ્વામીને વિનય સે પ્રાજ્ઞલિપુટ હોકર પર્યુપાસના કરતે હુણે હસ પ્રકાર સે પૂછા-‘અત્થિ ણં મંતે ! અધિકરણિંસિ વાઝકાયં વક્કમહ’ હે ભદન્ત ! લોહકાર કા ઉપકરણ વિશેષ જો અધિકરણી હૈ કિ જિસે હિન્દી ભાષા મેં ણ કહા ગયા હૈ ઉસ પર હથોડા કી જોટ દેતે સમય વાયુકાય ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ કયા ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રભુને ગૌતમ સે એસા કહાહૈ ‘હંતાઅત્થિ’ હાં, લોહાદિ કોં કો જવ હથોડે આદિ

तेमां अधिकरणी नामना के पड़ेवे उद्देशा छे. तेनुं कथन करवाने भाटे सूत्रकार तेनुं यौथी पड़ेवुं सूत्र “ तेणं कालेणं तेणं समणं ” छत्यदि सूत्र कहे छे.

ટીકાર્થ-—તે કાલે અને તે સમયે રાજગૃહ નગરમાં-યાવત્ ભગવાન પધાર્યા પરિષત્ તેઓશ્રીના દર્શનાથે નીકળી ધર્મકથાને સાંભળીને તે પરિષત્ પાછી ગઈ ત્યારે ગૌતમ સ્વામીએ વિનયથી હાથ જોડીને પર્યુપાસના (સેવા) કરતા કરતા આ પ્રમાણે પૂછયું. “ અત્થિ ણં મંતે ! અધિકરણી વાઝકાયં વક્કમહ ” હે ભગવન્ ! લુહારણ ઉપકરણ (સાધન) વિશેષ જે અધિકરણી (ઔરણ) છે તેના પર ઘણું પછાડતી વખતે વાયુકાય ઉત્પન્ન થાય છે શું ? આ પ્રશ્નના જવાબમાં પ્રભુએ ગૌતમને આ પ્રમાણે કહ્યું-“ હંતા, અત્થિ ” હા, લોહા

વાયુકાયઃ સમુત્પદ્યને इति । अयं चोत्पत्तिसमये अचेतनोपि पश्चात् सचेतनो भव-
तीति भावः । यस्योत्पत्तिर्भवति तस्य मरणमप्यवश्यंभावि उत्पत्तेर्मरणराहचरि-
तत्त्वादतस्तन्मरणविषये गौतमः पृच्छति 'से भंते' इत्यादि, 'से भंते किं पुट्टे
उद्वाह, अपुट्टे उद्वाह' स भदन्त किं स्पृष्टअपद्रवति म्रियते किम् अस्पृष्ट अपद्रवति
म्रियते ?, स्पृष्टः—स्वजातीयस्पर्शात् शस्त्रादिस्पर्शाद्वा अपद्रवति म्रियते अथवा
अस्पृष्ट एव शस्त्रादिना म्रियते इति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' हे गौतम !
'पुट्टे उद्वाह नो अपुट्टे' स्पृष्ट अपद्रवति नोऽस्पृष्टः 'से भंते किं ससरीरी निक्ख-

સે પીટા જાતા હૈ, તવ ઉસ પીટને સે ઉસ અધિકરણી કે ऊपर वायु-
काय उत्पन्न हो जाता है । तात्पर्य कहने का यह है कि वह वायु वहां
उत्पत्तिसमय में अचित्त होना है फिर वह सचित्त हो जाता है
अर्थात् हथौडा से लोहे आदि को पीटते समय जो वायु उत्पन्न होता
है वह पहले अचेतन अवस्था में रहा हुआ वायुकाय फिर सचेतना
हो जाता है । जिसकी उत्पत्ति होती है उसका मरण भी
अवश्य होता है अतः इसी बात को लेकर गौतम प्रभु से ऐसा पूछते
हैं—'से भंते ! किं पुट्टे उद्वाह, अपुट्टे उद्वाह' हे भदन्त ! वह वायुकाय
क्या स्वजातीय के स्पर्श से अथवा शस्त्रादिके स्पर्श से मरता
है कि उनके स्पर्श किये बिना ही मर जाना है ? इस प्रश्न के
उत्तर में प्रभुने कहा—'गोयमा ! पुट्टे उद्वाह, नोअपुट्टे' हे गौतम ! वह
शस्त्रादि द्वारा स्पृष्ट होने पर ही मरता है बिना स्पृष्ट हुए नहीं मरता

વીગેરેને જ્યારે હથોડાથી ટીપવામાં આવે છે ત્યારે તે અધિકરણી (એરણુ)
ઉપર વાયુકાય ઉત્પન્ન થાય છે. તાત્પર્ય કહેવાનું એ છે કે તે ટીપવાથી
ઉત્પન્ન થયેલો વાયુ ઉત્પત્તિ સમયે અચિત્ત હોય છે પછી તે સચિત્ત થઈ
જાય છે. અર્થાત્—હથોડાથી લોખંડ વીગેરેને ટીપતી વખતે જે વાયુ ઉત્પન્ન
થાય છે તે વાયુથી તે અચેતન અવસ્થામાં રહેલ વાયુકાય ફરી સચેત બની
જાય છે. જેની ઉત્પત્તિ થાય છે તેનો નાશ પણ હમેશાં થાય છે જેથી
એજ વાતને ઉદ્દેશીને ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—' સે મંતે ! કિં
પુટ્ટે ઉદ્વાહ, અપુટ્ટે ઉદ્વાહ ' હે ભગવન્ ! તે વાયુકાય શું સ્વજાતીયના સ્પર્શથી
અથવા શસ્ત્ર દીના સ્પર્શથી મરે છે ? અથવા તેનો સ્પર્શ થયા વિના જ મરે
છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ ગોયમા ! પુટ્ટે ઉદ્વાહ, નો અપુટ્ટે ”
હે ગૌતમ ! તે વાયુકાય શસ્ત્રાદી દ્વારા સ્પૃષ્ટ થાય ત્યારે જ મરે છે સ્પૃષ્ટ

મહ અસરીરી નિક્લમહ' સ વાયુકાયૉ ભદન્ત ! કિં સશરીરી નિષ્ક્રામતિ અશરીરી નિષ્ક્રામતિ, પરિદ્શ્યમાનશરીરાત્ યદા તસ્ય વાયુકાયિકજીવસ્ય નિષ્ક્રમણં ભવતિ તદા સ શરીરરહિતૉ નિર્ગચ્છતિ શરીરસહિતૉ વા નિર્ગચ્છતીતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—'એવં જહા ચંદણ જાવ નૉ અસરીરી નિક્લમહ' એવં યથા સ્કન્દકૉ યાવત્ નૉ અશરીરી નિષ્ક્રામતિ અત્ર સ્કન્દક પ્રકરણમનુસંધેયમ્ તથાહિ—કદાચિત્ સશરીરી અપિ કદાચિત્ શરીરરહિતૉઽપિ નિષ્ક્રામતિ શરીરાત્ ઔદારિકાદિશરીરપક્ષે શરીરરહિતૉ નિષ્ક્રામતિ, તથા તૈજસકાર્મણશરીરાપેક્ષયા સશરીરી નિષ્ક્રામતિ ।

હૈ (યહ સૂત્ર સૉપક્રમ કી અપેક્ષા હૈ) । 'સે મંતે ! કિં સસરીરી નિક્લમહ, અસરીરી નિક્લમહ' હૈ ભદન્ત ! પરિદ્શ્યમાનશરીર સે—ગૃહીત-શરીર સે—જબ ડસ વાયુકાયિક જીવ કા નિષ્ક્રમણ હૉતા હૈ—તબ વહ કયા શરીર સહિત હી વહાં સે નિકલતા હૈ ? યા શરીર રહિત હૉકર વહાં સે નિકલતા હૈ ? હસકે ડત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—'એવં જહા ચંદણ જાવ નૉ અસરીરી નિક્લમહ' જૈસા કિ સ્કન્દક કે પ્રકરણ મેં કહા ગયા હૈ—વૈસા હી કથન યહાં પર કર લેના ચાહિયે—તાત્પર્ય યહ હૈ કિ વહ કથંચિત્ સશરીરી ભી નિકલતા હૈ ઔર કથંચિત્ અશરીરી ભી નિકલતા હૈ— સશરીરી નિકલતા હૈ હસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ તૈજસ ઔર કાર્મણશરીર અનાદિકાલ સે જીવ કે સાથ સમ્બન્ધિત ચલે આ રહે હૈં ઔર તબ તક યે જીવ કે સાથ સંબન્ધિત રહતે હૈં કિ જબ તક જીવ કી મુક્તિ નહીં હૉ જાતી હૈ અતઃ—હસીલિયે યહાં એસા કહા ગયા

થયા વિના મરતૉ નથી. “ સે મંતે ! કિં સસરીરી નિક્લમહ, અસરીરી નિક્લમહ ” હૈ ભગવન્ ! દેખાતા શરીરથી—ધારણ—કરેલ શરીરથી નંચારે તે વાયુકાય જીવનું નિષ્ક્રમણ થાય છે ત્યારે તે વાયુકાય શું શરીર સાથે જ ત્યાંથી નીકળે છે ? કે શરીર વિનાના જ ત્યાંથી નીકળે છે તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે “ એવં જહા ચંદણ જાવ નૉ અસરીરી નિક્લમહ ” જેવી રીતે સ્કન્દકના પ્રકરણમાં કહેવામાં આવ્યું છે તેવું જ કથન અહિં પણ સમજી લેવું તાત્પર્ય કહેવાનું છે કે કથંચિત્ સશરીરી પણ નીકળે છે, અને કથંચિત્ અશરીરી પણ નીકળે છે. સશરીરી નીકળે છે એમ કહેવાના હેતુ છે કે તૈજસ અને કાર્મણ શરીર અનાદિ કાળથી જીવની સાથે સંબન્ધિત આવ્યું આવે છે અને ત્યાં સુધી જ સંબન્ધિત રહે છે. કે જ્યાં સુધી જીવની મુક્તિ ન થઈ હોય એથી અહિંયાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે કે

આમોક્ષં જીવસ્ય તૈજસકાર્મણશરીરેણ સદ્ વ્રિયોગો ન ભવતિ, અતઃ ઔદારિકાદિ-
શરીરં પરિત્યજ્ય ગચ્છન્ અપિ સ રાશરીરી एव कथ्यते, ઔદારિકા-
પેક્ષયા તુ અશરીરી નિષ્ક્રાપતીતિ ભાવઃ તયા ચાપેલાભેદમાદાય પદ્મદ્વયમપિ
સિધ્યતિ ઇતિ ॥ સૂ. ૧ ॥

મૂળ—ઈંગાલકારિયાણં ણં મંતે અગણિકાણ કેવદ્વયં કાલં
સંચિદ્વદ્, ગોયમા । જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્ષોસેણં તિન્નિ રાઈ-
દિયાઈ । અન્ને વિ તત્થ વાઙકાણ વક્કમદ્, ન વિના વાઙકાણં
અગણિકાણ ઉજ્જલદ્ ॥ સૂ. ૨ ॥

છાયા—અદ્ધારકારિકાયાં સ્વલુ મદન્ના । અગ્નિકાયઃ કિયત્કાલં મંતિષ્ઠતે,
ગૌતમ ! જઘન્યેનાન્તર્મુહુર્ત્તમ્ ઉત્કર્ષેણ ગ્રીણિ રાત્રિં દિવાનિ, અન્યોપિ તત્ર વાયુ-
કાયો વ્યુત્ક્રામતિ ન વિના વાયુકાયેનાગ્નિકાયઃ ઉજ્જ્વલતિ ॥ સૂ. ૨ ॥

ટીકા—વાયોરગ્નિ સદ્વાસ્તિત્વેન વાયુસૂત્રાન્તરમગ્નિ સૂત્રમાહ—‘ઈંગાલેત્યાદિ ।
‘ઈંગાલકારિયાણં મંતે’ અદ્ધારકારિકાયાં સ્વલુ મદન્ત ‘અગણિકાણ કેવદ્વયં
હૈ કિ કથંચિત્ જીવ સશરીરી નિકલતા હૈ કદાચિત્ શરીર સે રહિત
હોકર ભી નિકલતા હૈ, સો ઇસકા ભાવ એસા હૈ કિ ઔદારિક આદિ
શરીર સે રહિત હોકર હી નિકલતા હૈ । ઇસલિયે ઔદારિક શરીર કો
છોડકર ભી પરગતિ મેં જાતે સમય ભી વહ સશરીરી કહા ગયા હૈ । ઇસ
પ્રકાર સશરીરી અશરીરી દોનોં પક્ષોં કી સિદ્ધિ હો જાતી હૈ ॥ સૂ. ૧ ।

ઈંગાલકારિયાણં ણં મંતે । અગણિકાણ કેવદ્વયં કાલં ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—ઇસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમને પ્રશ્ન સે એમા પૂછા હૈ—ઈંગાલકારિ-
કાણં ણં મંતે । અગણિકાણ કેવદ્વયં કાલં સંચિદ્વદ્’ અદ્ધારિકા મેં ’

કથંચિત્ જીવ સશરીરી નીકળે છે. અને કદાચ વખત શરીર વિના જ નીકળે
છે તેનો ભાવ એવો છે કે ઔદારિક આદિ શરીરથી રહિત થઈને નીકળે
છે. એટલા માટે ઔદારિક શરીરને છોડીને પરગતિમાં જતી વખતે પણ
તે શરીર જ કહેવાય છે એ રીતે સશરીરી અને અશરીરી એ બંને પક્ષની
સિદ્ધિ થઈ જાય છે. ॥ સૂ. ૧ ॥

“ ઈંગાલકારિયાણં ણં મંતે ! અગણિકાણ કેવદ્વયં કાલં ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ મહાવીર પ્રભુને એ પ્રમાણે
પૂછ્યું છે કે “ ઈંગાલકારિયાણં ણં મંતે ! અગણિકાણ કેવદ્વયં કાલં સંચિદ્વદ્ ”

કાલં સંચિદ્વદ્ધ' અગ્નિકાયઃ ક્રિયન્તં કાલં સંતિષ્ઠતે, અઙ્ગારાન્ કરોતિ ઇતિ અઙ્ગાર-
કારિકા અગ્નિશકટિકા તસ્યામ્ અઙ્ગારશકટિકાયાં 'સગડી' ઇતિ લોકપ્રસિદ્ધાયાં
સમુત્પદ્યમાનોઽગ્નિકાયઃ ક્રિયત્કાલપર્યન્તં તત્ર સંતિષ્ઠતે ઇતિ પ્રશ્નઃ । ભગવાન્, હ-
'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'જહ્નનેણં અંતો મુહુત્તં ઉક્કોસેણં તિન્નિ રાહં દિયાઈ'
જઘન્યેનાન્તર્મુહૂત્તમ્ ઉત્કૃષ્ટતઃ ત્રીણિ રાત્રિ દિવાનિ । અયમગ્નિશકટિકાયાં ન
કેવલમગ્નિકાય એવ તિષ્ઠતિ કિન્તુ 'અન્ને વિ તત્થ વાઝકાએ વક્કમઈ' અન્યોપિ
તત્ર વાયુકાયો વ્યુત્ક્રામતિ ઉત્પદ્યતે, સંભવતીત્યર્થઃ, યત્રાગ્નિકાયસ્તત્રાવદશ્યમેવ
વાયુકાયો ભવત્યેવેત્યાહ—'ન વિણે' ત્યાદિ, 'ન વિણા વાઝકાણં અગ્નિકાએ

સિગડી મેં "હે ભદન્ત ! અગ્નિકાય કિતને કાલ તક રહતા હૈ ?"
અઙ્ગારાન્ કરોતિ ઇતિ અઙ્ગારકારિકા" હસ વ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર અઙ્ગાર-
કારિકા કા તાત્પર્ય હૈ અગ્નિ જિસમેં જલાઈ જાતી હૈ એસી સિગડી'
સિગડી મેં જબ અગ્નિ જલાઈ જાતી હૈ તો વહ જલાઈ ગઈ અગ્નિ-
અગ્નિકાય કિતને સમય તક સચેતન-પ્રજ્વલિત-બની રહ સકતી હૈ ?
સો હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ ને કહા—'ગોયમા ! હે ગૌતમ ! 'જહ્નનેણં અંતો-
મુહુત્તં ઉક્કોસેણં તિન્નિ રાહંદિયાઈ' સમુત્પદ્યમાન અગ્નિકાય જઘન્ય
સે તો અન્તર્મુહૂત્ત તક સચેતન બના રહતા હૈ, ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીન
દિનરાત તક સચેતન બના રહતા હૈ । હસકે બાદ વહ અચેતન હો
જાતા હૈ । હસ અગ્નિશકટિકા મેં—સિગડી મેં કેવલ અગ્નિકાય યહી
નહીં રહતા હૈ કિન્તુ ઉસકે સાથ 'અન્ને વિ તત્થ વાઝકાએ વક્કમઈ' ઓર
મી વાયુકાય રહતા હૈ—ઉત્પન્ન હોતા હૈ । ક્યોંકિ જહાં અગ્નિકાય હૈ
વહાં પર અવદ્ય હી વાયુકાય હોતા હૈ 'ન વિણા વાઝકાણં અગ્નિકાએ

હે ભગવન્ ! અંગારીકામાં (સગડી) અગ્નિકાય કેટલા સમય સુધી રહે છે ?
“અઙ્ગારાન્ કરોતિ ઇતિઅઙ્ગારકારિકા” એ પ્રમાણે વ્યુત્પત્તિ થાય છે કહેવાનો.
હેતુ એ છે કે અગ્નિ જેમાં સળગાવવામાં આવે છે, તેવી સગડીમાં સળગાવેલો
અગ્નિ કેટલા સમય સુધી સચેતન-સળગેલો રહે છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ
કહ્યું કે—“ગોયમા !” હે ગૌતમ ! “જહ્નનેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં તિન્નિ
રાહંદિયાઈ” ઉત્પન્ન થતો અગ્નિકાય જઘન્યથી અન્તર્મુહૂત્ત સુધી સચેતન
રહે છે અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ દિવસ રાત સુધી રહે છે. તે પછી તે અચેતન
થઈ જાય છે, અર્થાત્ તે સગડીમાં ફક્ત અગ્નિકાય જ રહેતો નથી. પરન્તુ
તેની સાથે “અન્ને વિ તત્થ વાઝકાએ વક્કમઈ” તેની સાથે બીજા પણ
વાયુકાયો રહે છે ઉત્પન્ન થાય છે. કેમકે જ્યાં અગ્નિકાય હોય ત્યાં વાયુકાય

‘ઉજ્જલહ’ ન વિના વાયુકાયેનાગ્નિકાય ઉજ્જલતિ વાયુકાયં વિના અગ્નેઃ પ્રજ્વલનં ન ભવત્યતોઽભિધીયતે યત્રાગ્નિકાયસ્તત્રાવશ્યમેવ વાયોઃ સદ્ભાવઃ, યત્રાગ્નિસ્તત્ર વાયુરિતિ નિયમાત્ ॥ સૂ. ૨ ॥

અગ્નેરધિકારાદેવાગ્નિસ્પલોદાદિકમધિકૃત્યાહ-‘પુરિસેળં મંતે’ ઇત્યાદિ

મૂલમ્-પુરિસેળં મંતે અયં અયકોટુંસિ અયોમણં સંડા-
સણં ઉઠ્ઠિહમાણે વા પઠ્ઠિહમાણે વા કહ્ કિરિણ, ગોયમા
જાવં ચ ણં સે પુરિસે અયં અયકોટુંસિ અયોમણં સંડાસણં
ઉઠ્ઠિહિહ વા પઠ્ઠિહિહ વા તાવં ચ ણં સે પુરિસે કાઙ્યાણ જાવ
પાણાઙવાયકિરિયાણ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટે, જેસિં પિ ણં જીવાણં
સરીરેહિંતો અણ નિવ્વત્તિણ અયકોટ્ટે નિવ્વત્તિણ સંડાસે નિવ્વત્તિણ
ઙંગાલા નિવ્વત્તિયા ઙંગાલકઢ્ઢિણી નિવ્વત્તિયા મત્થા નિવ્વ-
ત્તિયા, તેવિ ણં જીવા કાઙ્યાણ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટે ।
પુરિસે ણં મંતે અયં અયકોટ્ટાઓ અયોમણં સંડાસણં ગહાય
અહિકરિણિંસિ ઉઠ્ઠિવ્વમાણે વા નિવ્વિવ્વમાણે કહ્ કિરિણ,
ગોયમા જાવં ચ ણં સે પુરિસે અયં અયકોટ્ટાઓ જાવ ઉઠ્ઠિવ્વહ
વા નિવ્વિવ્વહ વા । તાવં ચ ણં સે પુરિસે કાઙ્યાણ જાવ પાણાઙ-
વાયકિરિયાણ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટે । જેસિં પિ ણં જીવાણં

‘ઉજ્જલહ’ વાયુકાય કે રહે વિના અગ્નિકાય પ્રજ્વલિત નહીં રહ સકતા
હૈ-इसलिये ऐसा कहा गया है कि जहां अग्निकाय है वहां अवश्य
ही वायु का सद्भाव है, क्योंकि जहां अग्नि है वहां वायु है ऐसा
नियम है ॥ सूत्र २ ॥

પણુ અવશ્ય હોય છે. “ ન વિના વાડકાણં અગ્નિકાણ ઉજ્જલહ ” વાયુકાય
વિના અગ્નિકાય પ્રજ્વલિત રહી શકતો નથી. તેથી જ એવું કહેવામાં આવ્યું
છે કે જ્યાં અગ્નિકાય છે ત્યાં વાયુકાય પણ જરૂર હોય છે. કેમકે જ્યાં
અગ્નિ છે ત્યાં વાયુ પણ હોય છે, એવો નિયમ છે. ॥સૂ.૨॥

सरीरेहिंतो अयो निव्वत्तिए संडासए निव्वत्तिए चस्मट्टे निव्व-
त्तिए मुट्टिए निव्वत्तिए अहिगरणी निव्वत्तिया अहिगरणी खोडी
निव्वत्तिया उदग्गदोणी निव्वत्तिया अहिगरणसाला निव्वत्तिया ते
वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टा ॥सू० ३॥

छाया-पुरुषः खलु भदन्त ! अयः अयःकोष्ठे अयोमयेन संदंशकेन उत्क्षिपन्
वा प्रक्षिपन् वा कतिक्रियः गौतम ! यावत् च खलु स पुरुषः अयः अयःकोष्ठे
अयोमयेन संदंशकेन उत्क्षिपति वा प्रक्षिपति वा तावत् च खलु स पुरुषः
कायिकया यावत् प्रगातिपातक्रिययाः पञ्चाभिः क्रियाभिः स्पृष्टः, येषामपि खलु
जीवानाम् शरीरेभ्योऽयो निर्वर्त्तितम् अयः कोष्ठो निर्वर्त्तितः संदंशकः निर्वर्त्तितः
अंगारा निर्वर्त्तिताः अंगाररुक्मिणी निर्वर्त्तिता मत्स्रा निर्वर्त्तिता तेषि खलु जीवाः
कायिकया यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः । पुरुषः खलु भदन्त अयो अयः
कोष्ठात् अयोमयेन संदंशकेन गृह्यताम् अधिकरिण्यामुत्क्षिपन् वा निक्षिपन् वा
कतिक्रियः ? गौतम ! यावत् च खलु स पुरुषः अयोऽयःकोष्ठः तावत् उत्क्षिपति
वा निक्षिपति वा तावत् च खलु स पुरुषः कायिकया यावत् प्राणतिपातक्रिययां
पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टः । येषामपि खलु जीवानां शरीरेभ्योऽयो निर्वर्त्तितं
संदंशो निर्वर्त्तिन्मृगैर्निर्वर्त्तितम् हुष्टिको निर्वर्त्तितः, अधिकरिणी निर्वर्त्तिता
अधिकरिणी खोडी निर्वर्त्तिता उदग्गदोणी निर्वर्त्तिता अधिकरणसाला निर्वर्त्तिता
तेषि खलु जीवाः कायिकयादि यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः ॥ सू० ३ ॥

टीका-‘पुरिसेणं भन्ते’ पुरुषः खलु भदन्त ! ‘अयं अयकोट्टंसि’ अयः अयं
कोष्ठे अयस्तापनार्थं कुशले ‘भट्टो’ इति प्रसिद्धे, ‘अयोमएणं संडासएणं’ अयो-

अग्नि के अधिकारसे ही अग्नि तप्त लोहादिक को लेकर प्रश्नोत्तर
के रूप में सूत्रकार कहते हैं—

‘पुरिसे णं भन्ते ! अयं अयकोट्टंसि आयोमएणं’ इत्यादि ।

टीकार्थ—‘पुरिसे णं भन्ते’ हे भदन्त ! वह पुरुष ‘अयकोट्टंसि’
जो कि लोहे को तपानेवाले कुशूल-में लोहेको ‘अयोमएणं संडासएणं’

अग्निना अधिकारशील अग्निमा तपेत्त दोषऽन् आदिने उद्देशीने
प्रश्नोत्तरना रूपमा सूत्रकार उहे छे.

“ पुरिसेणं भन्ते ! अयकोट्टंसि अयोमएणं ” इत्यादि—

टीकार्थ—‘पुरिसे णं भन्ते ।’ हे भगवन् । ते पुंश्च “अयकोट्टंसि” दोषः-
उने तपानेवावाणा कुशूल (लट्टी)मां दोषऽन्ने “अयोमएणं संडासएणं” दोषः-

મયેન સંદંશકેન 'ઉન્વિહમાણે વા' ઉદ્વિધ્યન્ ઉત્ક્ષિપન્ इत्यर्थः, 'પન્વિહમાણે વા' પ્રવિધ્યન્ પ્રક્ષિપન્ इत्यर्थः 'કહકિરિય' કતિક્રિયઃ-લોહપતાપકાગ્ન્યાગારે-લોહલ્પણં દત્વા તં લોહં લોહનિર્મિતસંદંશેન ઝર્ધ્વમધઃ કુર્વન્ પુરુષઃ કતિભિઃ ક્રિયાભિઃ સ્પૃષ્ટો ભવતિ, इति प्रश्नः, મગવાનાહ-'ગોયમે' ત્યાદિ 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'જાવં ચ ણં સે પુરિસે' યાવત્ ચ સ્વલુ સ પુરુષઃ 'અયં અયકોટ્ઠંસિ' અયો લોહમ્ અયઃ કોષ્ઠે 'અયોમણં સંડાસણં' અયોમયેન લોહનિર્મિતેન સંદંશકેન 'ઉન્વિહહ વા પન્વિહહ' ઉદ્વિધ્યતિ-ઉત્ક્ષિપતિ વા પ્રવિધ્યતિ-પ્રક્ષિપતિ વા 'તાવં ચ ણં સે પુરિસે' તવાત્ ચ સ્વલુ સ પુરુષઃ 'કાહ્યાણ જાવ પાણાહવાયકિરિયાણ' કાયિક્યા યાવત્ પ્રાણતિપાતક્રિયા, અત્ર યાવત્પદેન-અધિકરણી, પ્રાદેષિકી, પરિતાપિનીકી ક્રિયાણાં તિસ્ટુનામપિ ગ્રહણં ભવતિ, 'પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટે' પન્નભિઃ ક્રિયાભિઃ સ્પૃષ્ટઃ અયઃ પ્રતાપનાર્થે કુસૂલે લોહં પ્રક્ષિપ્ય પ્રવ્વલતં તમ્

લોહે કે વને હુણ સંડાસ સે 'ઉન્વિહમાણે વા પન્વિહમાણે વા' ઝંચા નીચા કરતા હૈ-અર્થાત્ ઉલટતા પલટતા હૈ-એસી સ્થિતિ મેં વહ પુરુષ 'કહકિરિય' કિતની ક્રિયાઓવાલા હોતા હૈ-તાત્પર્ય પૂછને કા યહ હૈ કિ મટ્ટિ મેં રહે હુણ લોહે કો જો પુરુષ સંડાસી દ્વારા ડસી કે મીતર ડસે ઉલટતા પલટતા હૈ ડસ પુરુષ કો કિતની ક્રિયાઈ લગતી હૈં ? ઇસ પ્રશ્ન કે ડત્તર મેં પ્રમુ ડનસે કહતે હૈ-'ગોયમા ! જાવં ચ ણં સે પુરિસે' હે ગૌતમ ! જિનને સમય તરુ વહ પુરુષ અયં અયકોટ્ઠંસિ-લોહે-કો લોહ કોષ્ઠ મેં-મટ્ટી મેં 'અયોમણં સંડાસણં' લોહનિર્મિત સંડાસ કે દ્વારા 'ઉન્વિહહ વા પન્વિહહ વા' 'ઝંચા નીચા કરતા હૈ । 'તાવં ચ ણં સે પુરિસે' તચ તરુ-ડતને સમય તક-વહ પુરુષ 'કાહ્યાણ જાવ પાણા-હવાયકિરિયાણ' કાયિકી ક્રિયા સે લેકર પ્રાણતિપાત તરુ કી પાંચો

ડની સાણુસીથી " ઉન્વિહમાણેવા પન્વિહમાણેવા " ડંચે નીચે કરે છે. અર્થાત્ ઉલટાસૂલટી ફેરવે છે. તેવી સ્થિતિમાં તે પુરુષ " કહકિરિય " કેટલી ક્રિયાવાળો થાય છે પૂછવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ભટ્ટીમાં રહેલા લોખંડને જે પુરુષ સાણુસી વડે ભટ્ટીની અંદર તેને ઉલટાસૂલટી ફેરવે છે તે પુરુષને કેટલી ક્રિયા લાગે છે ?

ઉત્તર—મહાવીર પ્રમુ કરે છે કે " ગોયમા ! જાવં ચ ણં સે પુરિસે " હે ગૌતમ ! જેટલા સમય સુધી તે લોખંડને ભટ્ટીમાં " અયોમણં સંડાસણં " લોખંડની સાણુસી વડે " ઉન્વિહહ વા પન્વિહહ વા " ડંચા નીચા કરે છે. "તાવં ચ ણં સે પુરિસે" તેટલા સમય સુધી તે પુરુષ " કાહ્યાણ જાવ પાણા-હવાયકિરિયાણ " કાયિકી ક્રિયાથી લઈને અધિકરણીકી, પ્રાદેષિકી પરિતાપ-

ઉર્ધ્વાધઃ કરોતિ તસ્ય પુરુષસ્ય પશ્ચક્રિયા કાયિક્યાઘાઃ પ્રાણાતિપાતપર્યન્તા પશ્ચ-
ક્રિયા ભવન્તીતિ ભાવઃ । ન કેવલમીદૃશં કર્મ કુર્વત એવ પુરુષસ્યૈતાઃ પશ્ચક્રિયા
ભવન્તિ કિન્તુ યેષાં શરીરેભ્યો લોહલોહકોષ્ટાદિકં નિર્મિતં તેષામપિ જીવાના-
મેતાઃ પશ્ચક્રિયા ભવન્તીત્યેતદ્દર્શયન્નાહ-‘જેસિં પિ’ इत्यादि । ‘જેસિં પિ ય’ ણં
જીવા ણં સરીરેહિંતો અપ નિવ્વત્તિપ્’ યેષામપિ ચ સ્વલ્લ જીવાનામ્ શરીરૈરયો લોહઃ
નિર્વર્તિતં=જાતમ્ ‘અયકોટ્ટે નિવ્વત્તિપ્’ અયઃ કોષ્ટં નિર્વર્તિતમ્=સંપન્નમ્,
‘સંડાસપ નિવ્વત્તિપ્’ સંદંશકો નિર્વર્તિતઃ સમુત્પન્નઃ ‘ઇંગાલા નિવ્વત્તિયા’ અઙ્ગારાઃ
નિર્વર્તિતાઃ ‘ઇંગાલકઢ્ડિળી નિવ્વત્તિયા’ અઙ્ગારકર્ષિણી-અઙ્ગારઃ કૃષ્યતે અનયેતિ

ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હોતા હૈ યહાં યાવત્ શબ્દ સે ‘અધિકરણી, પ્રાદેષિકી,
પરિતાપનિકી’ इन तीन क्रियाओं का ग्रहण हुआ है । जो पुरुष अयः
प्रतापनार्थं कुसूल-भट्टी में लोहे को डालकर प्रतप्त हुए-उस लोहे को
ऊपर नीचे करता है उस पुरुष को कायिकी क्रिया से लेकर प्राणाति-
पात तक की पांचो क्रियाएँ लगती हैं । केवल ऐसे कर्म को करते हुए
‘पुरुष को ही ये पाचों क्रियाएँ वहीं लगती हैं किन्तु जिनके शरीर से
लोह लोहकोष्ठक आदि निर्मित हुए हैं उन जीवों को भी ये पांचों
क्रियाएँ लगती हैं-इसी वान को प्रकट करते हुए सूत्रकार कहते हैं-‘जेसिं
पि णं जीवाणं सरीरेहिंतो अप निव्वत्तिप’ जिस जीवों के शरीरों से
लोहा बना है ‘अयकोट्टे निव्वत्तिप’ अयकोष्ठ बना है, ‘संडासप निव्व-
त्तिप’ संदंशक बना है ‘इंगाला निव्वत्तिया’ अंगार बने हैं ‘इंगालक-
ड्डिणी निव्वत्तिया’ थोड़े से वक्रअग्रभागवाली लोहे की छड़ बनी

નિકી પ્રાણાતિપાતિકી એ પ્રમાણે પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે જે
પુરુષ લોખંડને તપાવવા માટે લઢ્ડીમાં લોખંડને નાખીને તપેલા તે લોખંડને
ઉંચું નીચું કરે છે. તે પુરુષને પણ કાયિકી ક્રિયાથી લઈને પ્રાણાતિપાતિકી
સુધીની પાંચે ક્રિયાઓ લાગે છે કેવળ એવી ક્રિયાઓ કરનાર પુરુષને જ એ
ક્રિયાઓ લાગે છે એમ નહિ, પરન્તુ જેના શરીરથી લોખંડ લોહકોષ્ટક (લઢ્ડી)
આદિ બન્યા હોય એવા જીવોને પણ એ પાંચેય ક્રિયાઓ લાગે છે. એ વાતને
ખતાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે “જેસિં પિ ણં જીવાણં સરીરેહિંતો અપ નિવ્વત્તિપ” જે
જીવોના શરીરથી લોખંડ બન્યું હોય “અયકોટ્ટે નિવ્વત્તિપ” લઢ્ડી બની હોય
“સંડાસપ નિવ્વત્તિપ” સાણસી બની હોય “ઇંગાલા નિવ્વત્તિયા” અંગારા બન્યા
હોય ‘ઇંગાલકઢ્ડિળી નિવ્વત્તિયા’ થોડા વાંકા અગ્રભાગ વાળી લોખંડની છડ

અજ્ઞારકર્ષિણી ઈપદ્વક્રાગ્રા લોહાદિમયા યષ્ટિરિત્યર્થઃ, ‘મત્યા નિવ્વત્તિયા’-મત્તા નિવ્વત્તિતા, -મત્તાનામ ચર્મનિર્મિતવાયુપૂરકો લોહકારાણામુપકરણવિશેષઃ ‘ધમણ’ ઇતિ પ્રસિદ્ધા, તેવિ ણં જીવા કાહ્યાણ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટા’ તેપિ સ્વહુ જીવાઃ કાર્યિકયા યાવત્ત્વ પંચમિઃ ક્રિયામિઃ સ્પૃષ્ટાઃ । અત્ર લોહાદિ પદાર્થશરીર-જીવાનામ્ પશ્ચક્રિયાવત્ત્વમ્ અવિરતિભાવેન જ્ઞાતવ્યમ્, ચત ઇમે જીવા અવિરતિ-મંતોઽતઃ પશ્ચક્રિયામિઃ સ્પૃષ્ટા ભવન્તીત્યર્થઃ । ‘પુરિસે ણં મંતે’ પુરુષઃ સ્વહુ મદન્ત, અયં અયકોટ્ટાઓ અયોમણં સંઢાસણં મહાય’ અયઃ અયઃકોષ્ટાત્ અયોમયેન સંદંશકેન ગૃહીત્વા લોહનિર્મિતયષ્ટયા જ્વલન્ લોહાગારાત્ લોહમાદાયેત્યર્થઃ ‘અહિકરિણિસિ’ અધિકરણવામ્ ‘ઉવિલ્લવ્વમાણે વા નિલ્લિલ્લવ્વમાણે વા’ ઉત્કિષ્પન્

હુઈ હૈ, ‘મત્યા નિવ્વત્તિયા’ મત્તા-ધોંકની-ચની હૈ, યહ ધોંકની ચમડે કી ચની હોતી હૈ, હસસે હુહાર ભટ્ટી કો હવાં ભરતી હૈ । જિસસે હસમેં અગ્નિ અધિક ચૈનન્ય હો જાતી હૈ ‘તે વિ ણં જીવા કાહ્યાણ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટા’ યે સય જીવ કાર્યિક ક્રિયા સે હેરુ પ્રાણાતિ-પાન ક્રિયા સે સ્પૃષ્ટ હોતે હૈ । યે લોહાદિક પદાર્થ વે હૈ શરીર સે જિનકે એસે જીવોં મેં જો પંચક્રિયાવત્તા પ્રકટ કી ગઈ હૈ વહ ઉનકે અવિરતિ ભાવ સે પ્રકટ કી ગઈ હૈ એસા જાનના ચાહિયે । જિસ કારણ સે યે જીવ અવિરતિવાલે હોતે હૈ હસી કારણ સે યે પાંચ ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હોતે હૈ ।

અત્ર ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈ-‘પુરિસે ણં મંતે । અયં અયકોટ્ટાઓ અયોમણં સંઢાસણં મહાય’ હે મદન્ત ! જો પુરુષ લોહ કો લોહકોષ્ટ સે અયોમય સંદંશક-સંઢાસી સે પકડ કર-લોહનિર્મિત છડ-દ્વારા

(ધાતુએના ટુકડો) બની હોય “મત્યા નિવ્વત્તિયા” મત્તા-ધમણ બની હોય આ ભક્ષા ચામડાની બનેલ હોય છે અને તેનાથી હુહાર ભટ્ટી પેટાવવા હવા ભરે છે. જેથી તેમાંની અગ્નિ વધારે પ્રજ્વલિત થાય છે. “તે વિ ણં જીવા કાહ્યાણ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટા” તે બધા જીવો કાર્યિક ક્રિયાથી લઈને પ્રાણાતિપાત સુધીની પાંચ ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. તે લોહાદિક પદાર્થ જેના શરીરથી બનેલા હોય એવા જીવોને પાંચ ક્રિયાવત્તા ડહિ છે તેમાં અવિરતિ અપચ્ચક્રાણુ ભાવથી પ્રગટ કરવામાં આવી છે એમ સમજવું જે કારણથી આ જીવ અવિરતિવાળા થાય છે તેજ કારણથી તે પાંચ ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-“ પુરિસે ણં મંતે । અયં અયકોટ્ટાઓ અયોમણં સંઢાસણં મહાય” હે ભગવન ! જે પુરુષ લોહને લઈ-

વા નિશ્ચિપન્ વા 'કહકિરિણ' કતિક્રિયઃ સદશકેન જ્વલતં લોહં ગૃહીત્વા અધિ-
કરણ્યાં યદા ઉત્ક્રિયતિ નિશ્ચિપતિ યઃ પુરુષસ્તસ્ય તદા કહિક્રિયા ભવન્તીતિ
પ્રશ્નઃ મગયનાહ—'ગોયમે' ત્યાદિ 'ગોયમા' હે ગૌતમ । 'જાવં ચ ણં સે પુરિસે'
યાવત્ ચ સ્વલુ સ પુરુષઃ અયં અયકોટ્ઠાઓ જાવ નિક્કિલ્લવહ વા' અયઃ અયઃ
કોષ્ઠાત્ યાવત્ નિશ્ચિપતિ વા અત્ર યાવત્ પદેન—'અયોમયેણ સંડાસણ' ઇત્યા-
રમ્ય 'ઉક્કિલ્લવહ વા' ઇત્યન્તપદાનાં ગ્રહણં કર્તવ્યમ્, 'તાવં ચ ણં સે પુરિસે'
તાવત્ ચ સ્વલુ સ પુરુષઃ 'કાઝ્યાણ જાવ પાણાઝવાયકિરિયાણ પંચહિં કિરિયાહિં
પુટ્ટે' કાઝિયયા યાવત્ પ્રાણાતિપાતક્રિયયા પञ્ચભિઃ ક્રિયાભિ સ્પૃષ્ટઃ લોહમય-
સંદંશકેનાયો ગૃહીત્વા અધિકરણ્યામુત્ક્રિપન્ નિશ્ચિપન્ વા પુરુષઃ કાયિકીસારમ્ય
પ્રાણાતિપાતાન્પંચ ક્રિયાભિઃ ક્રિયાવાન્ ભવન્તીત્યર્થઃ । 'જેસિં પિ ણં જીવાણં'
યેષામપિ સ્વલુ જીવાનામ્ 'સરીરેહિંતો' શરીરેમ્યઃ 'અયો નિવ્વત્તિણ' અયો નિર્વ-
જલતે હુણ લોહાગાર સે લોહ કો નિકાલ કર 'અહિગરણંસિ ઉક્કિલ્લવ-
માણે વા નિક્કિલ્લવમાણે વા કહકિરિણ?'—પ્રણ ઉપર ઉસે રસ્ત-
કર ઉલટ પુલટ કરતા હુઆ કિનની ક્રિયાઓ દ્વારા સ્પૃષ્ટ હોતા હૈ ?
હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે—'ગોયમા । જાવં ચ ણં સે પુરિસે' 'હે ગૌતમ ।
જવ તક વહ પુરુષ 'અયં અયકોટ્ઠાઓ જાવ નિક્કિલ્લવહ વા' લોહે કો
અયકોષ્ઠક સે અયોમય સંદંશક (સંડાસી) દ્વારા પકડ કર ઉસે પ્રણ
પર રસ્તકર ઉલટા સીધા કરતા રહતા હૈ 'તાવં ચ ણં સે પુરિસે' કાઝ-
યાણ જાવ પાણાઝવાય કિરિયાણ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટે' તથ તક વહ
પુરુષ કાયિકી ક્રિયા સે લેકર પ્રાણાતિપાત તક કી પાંચોં ક્રિયાઓ
દ્વારા સ્પૃષ્ટ હોતા રહતા હૈ 'જેસિં પિ ણં જીવાણં' જિન જીવોં કે
'સરીરેહિંતો' શરીરોં સે 'અયોનિવ્વત્તિણ' લોહનિર્મિત હુઆ હૈ,

માંથી લોખંડની સાણસી વડે પકડીને 'અહિગરણંસિ ઉક્કિલ્લવમાણે વા
નિક્કિલ્લવમાણે વા કહ કિરિણ' એરણ ઉપર તેને રાખી ઉલટાસુલટી
કરતી વખતે તે પુરુષ કેટલી ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન
કહે છે કે "ગોયમા । જાવં ચ ણં સે પુરિસે" હે ગૌતમ । બધાં સુધી તે પુરુષ
"અયં અયકોટ્ઠાઓ જાવ નિક્કિલ્લવહ વા" લોખંડને લટ્ટીમાંથી સાણસી વડે
પકડીને તેને એરણ પર રાખીને ઉલટાસુલટી કરે છે. "તાવં ચ ણં સે પુરિસે
કાઝ્યાણ જાવ પાણાઝવાય કિરિયાણ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટે" ત્યારે તે પુરુષ
કાયિકી વિગેરે પાંચે ક્રિયાઓ દ્વારા સ્પૃષ્ટ થાય છે. "જેસિં પિ ણં જીવાણં"
જે જીવોના "સરીરેહિંતો" શરીરથી "અયો નિવ્વત્તિણ" લોખંડ બન્યું હોય

તિતમ્ 'સંડાસણ નિવ્વત્તિણ' સંદંશકો નિર્વર્તિતઃ, 'ચમ્મેટ્ટે નિવ્વત્તિણ' ચર્મેષ્ટિકં નિર્વર્તિતમ્ ચર્મેષ્ટકં નામ લોહમયઃ પતલાયતો લોહાદિ કુટ્ટનપ્રયોજનકો લોહકારો-પકરણવિશેષઃ 'મુટ્ટિણ નિવ્વત્તિણ' મુષ્ટિકં નિર્વર્તિતમ્ મુષ્ટિકં લઘુતરો ઘનઃ 'હથોડા' इति लोकप्रसिद्धा, 'અહિગરણી નિવ્વત્તિયા' અધિકરણી નિર્વર્તિતઃ, 'અહિગરણી યોડી નિવ્વત્તિયા' અધિકરણી યોડી નિર્વર્તિતા યત્ર કાષ્ઠે અધિ-કરણી સંસ્થાપ્યતે સા અધિકરણી યોડી કથ્યતે, 'ઉદગદ્રોણી નિવ્વત્તિયા' ઉદક-દ્રોડી નિર્વર્તિતા, ઉદકદ્રોણી જલાધારપાત્રમ્ યત્ર ચ તપ્તં લોહાદિકં શીતલી-કરણાય નિશ્લિપ્યતે સા ઉદકદ્રોણી 'દ્રોણી' કુણ્ડીતિ લોકપ્રસિદ્ધા, 'અહિગરણ-સાલા નિવ્વત્તિયા' અધિકરણશાલા નિર્વર્તિતા-અધિકરણશાલા લોહપરિકર્મગૃહમ્ યત્ર ગૃહે લોહાદિતાપનકાર્યં સંપાદ્યતે લોહશાલેત્યર્થઃ, 'તે વિ ણં જીવા કાઃ-

'સંડાસણ નિવ્વત્તિણ' સંદંશક-સંડાસી ધની હૈ, 'ચમ્મેટ્ટે નિવ્વત્તિણ' ચર્મેષ્ટક બના હૈ, ચર્મેષ્ટક નામ ઘન કા હૈ-યહ લોહે કા બના હુઆ હોતા હૈ. પતલા ઓર લમ્બા રહતા હૈ, તથા હસકે દ્વારા લોહાદિક કૂટને કા પ્રયોજન લુહાર કા સધતા હૈ, યહ ઉસકા એક ઉપકરણ વિશેષ હૈ। 'મુટ્ટિણ નિવ્વત્તિણ' મુષ્ટિક બના હૈ-છોટે હથોડે કા નામ મુષ્ટિક હૈ। 'અહિગરણી નિવ્વત્તિયા' અધિકરણી ઇરણ બના હૈ, 'અહિગરણી યોડી નિવ્વત્તિયા' જિસ કાષ્ઠ મેં ઇરણ ગદી રહની હૈ વહ કાષ્ઠ બના હૈ, 'ઉદગ-દ્રોણી નિવ્વત્તિયા' જલ કા આધાર ભૂત પાત્ર બના હૈ, જિસમેં ગરમ લોહે કો ઠંડા કરને કે નિમિત્ત ડાલા જાતા હૈ ઉસકા નામ ઉદકદ્રોણી હૈ। દ્રોણી નામ કુણ્ડી કા હૈ 'અહિગરણસાલા નિવ્વત્તિયા' જિન સે લોહશાલા બની હૈ-જિસમેં કિ લોહાદિક કા તાપન કર્મ હોતા હૈ, 'તે વિ ણં જીવા

“સંડાસણ નિવ્વત્તિણ” સાણસી યની હોય “ચમ્મેટ્ટે નિવ્વત્તિણ” ચર્મેષ્ટક (ધણ) ય-યો હોય “મુટ્ટિણ નિવ્વત્તિણ” મુષ્ટિક (હથોડી) યની હોય “અહિ-ગરણી નિવ્વત્તિયા” અધિકરણી-એરણ યની હોય “અહિગરણી યોડી નિવ્વ-ત્તિયા” જે લાકડામાં એરણ લગાડેલી રહે છે. તે લાકડું ય-યુ’ હોય “ઉદગદ્રોણી નિવ્વત્તિયા” પાણી રાખવાના આધારરૂપ પાત્ર ય-યુ’ હોય કે જેમાં ગરમ લોહ ડાળે ઠંડું કરવા હુઆડવામાં આવે છે તેનું નામ ઉદગ-દ્રોણી છે પાણી રાખવાની કુંડીનું નામ દોણી છે. “અહિગરણસાલા નિવ્વ-ત્તિયા” જેનાથી લોહશાળા યની હોય જે કે જેમાં લોહ ડાળે તાપવાનું કાર્ય થાય છે. “તે વિ ણં જીવા કાઠ્યાણ જાવ પંચહિ જાવ કિરિ-

याए जाव पंचहिं किरियाहिं पुढा' तेपि खलु जीवाः कायिकया यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः ॥सू० ३॥

पूर्वं पञ्चक्रियाः निरूपिताः, तासु एका अधिकरणीकी क्रिया भवति, सा च अधिकरणीकी क्रिया तदैव स्यात् यदा अधिकरणवतोऽधिकरणं भवेत् अधि-
करणाधिकरणनिमन्तरा अधिकरणीकीक्रियैव न निष्पद्यते अतोऽधिकरणाधिकर-
णिनोरुभयोरपि जीवमपेक्ष्य निरूपणायाह—'जीवे णं भंते' इत्यादि—

मूलम्—जीवे णं भंते ! किं अहिगरणी अहिगरणं गोयमा ! जीवे
अहिगरणी वि अहिगरणं पि । से केणट्टेणं भंते एवं वुच्चइ जीवे
अहिगरणी वि अहिगरणं पि, गोयमा ! अविरइं पडुच्च से तेण-
ट्टेणं जाव अहिगरणं पि । नेरइए णं भंते किं अहिगरणी अहि-
गरणं, गोयमा ! अहिगरणी वि अहिगरणं पि, एवं जहेव जीवे
तहेव नेरइएवि । एवं निरंतरं जाव वेमाणिए । जीवे णं भंते किं
साहिगरणी निरहिगरणी, गोयमा ! साहिगरणी नो निर-
हिगरणी । से केणट्टेणं पुच्छा गोयमा अविरइं पडुच्च से तेण-
ट्टेणं जाव नो निरहिगरणी, एवं जाव वेमाणिए । जीवे
णं भंते किं आयाहिगरणी पराहिगरणी तदुभयाहिगरणी ?
गोयमा ! आयाहिगरणी वि पराहिगरणी वि तदुभयाहिगरणी
वि । से केणट्टेणं भंते एवं वुच्चइ जाव तदुभयाहिगरणी वि,
गोयमा अविरइं पडुच्च, से तेणट्टेणं जाव तदुभयाहिगरणी वि
एवं जाव वेमाणिए । जीवा णं भंते अहिगरणे किं आयप्प-

काहयाए जाव पंचहिं जाव किरियाहिं पुढा' ऐसे जीव भी कायिकी
क्रियासे लेकर प्राणातिपात तक की पांचों क्रियाओं से स्पृष्ट है ॥सू० ३॥

याहिं पुढा" अथा श्रुत्वा पण्य कथीकी अधिकरणीकी, प्राध्वेशिकी, परितापनिकी,
प्राणुतीपातिकी अ पांचे क्रियाओथी स्पृष्ट थ य छे ॥सू० ३॥

યોગનિવૃત્તિર્ણ પરપ્રયોગનિવૃત્તિર્ણ તદુભયપ્રયોગનિવૃત્તિર્ણ,
 ગોચમા ! આયપ્રયોગનિવૃત્તિર્ણ વિ પરપ્રયોગનિવૃત્તિર્ણ વિ તદુ-
 ભયપ્રયોગનિવૃત્તિર્ણ વિ । સે કેળદ્વેણં એવં વુચ્ચઈ, ગોચમા !
 અદિરહં પદુચ્ચ, સે તેળદ્વેણં જાવ તદુભયપ્રયોગનિવૃત્તિર્ણ વિ
 એવં જાવ વેસઃખિયાણં ॥ સૂ૦ ૪ ॥

છાયા-જીવઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કિં અધિકરણી અધિકરણમ્ ગૌતમ જીવોઽધિ-
 કરણી અપિ અધિકરણમપિ । તત્કેનાર્થેન ભદન્ત ! એવમુચ્યતે જીવોઽધિકરણી
 અપિ અધિકરણમપિ ? ગૌતમ ! અવિરતિં પ્રતીત્ય તત્ તેનાર્થેન યાવત્ અધિકરણ-
 મપિ । નૈરયિકઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કિમધિકરણી અધિકરણમ્ ગૌતમ ! અધિકરણી
 અપિ અધિકરણમપિ । એવં યથૈવ જીવસ્તથૈવ નૈરયિકોપિ । એવં નિરન્તરં યાવદ્વૈમા-
 નિકઃ । જીવઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કિં સાધિકરણી નિરધિકરણી ? ગૌતમ ! સાધિકરણી
 નો નિરધિકરણી, તત્કેનાર્થેન પૃચ્છા ગૌતમ ! અવિરતિં પ્રતીત્ય તત્તેનાર્થેન
 યાવત્ નો નિરધિકરણી એવં યાવદ્વૈમાનિકઃ । જીવઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કિં આત્માધિ-
 કરણી પરાધિકરણી તદુભયાધિકરણી ગૌતમ ! આત્માધિકરણી અપિ પરાધિકરણી
 અપિ તદુભયાધિકરણી અપિ । તત્કેનાર્થેન ભદન્ત એવમુચ્યતે યાવત્ તદુભયાધિ-
 કરણી અપિ ગૌતમ ! અવિરતિં પ્રતીત્ય, તત્તેનાર્થેન યાવત્ તદુભયાધિકરણી અપિ
 એવં યાવદ્વૈમાનિકઃ । જીવાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! અધિકરણં કિમાત્મપ્રયોગનિર્વર્તિતમ્
 પરપ્રયોગનિર્વર્તિતમ્ તદુભયપ્રયોગનિર્વર્તિતમ્ ? ગૌતમ ! આત્મપ્રયોગનિર્વર્તિતમપિ
 પરપ્રયોગનિર્વર્તિતમપિ તદુભયપ્રયોગનિર્વર્તિતમપિ । તત્કેનાર્થેન ભદન્ત ! એવમુચ્યતે
 ગૌતમ ! અવિરતિં પ્રતીત્ય, તત્તેનાર્થેન ગૌતમ ! યાવત્ તદુભયપ્રયોગનિર્વર્તિતમપિ
 એવં યાવદ્વૈમાનિકાનામ્ ॥ સૂ૦ ૪ ॥

પહિલે પાંચ ક્રિયાઓં કો નિરૂપણ ક્રિયા જા-ચુકો હૈ । ઉનમેં અધિ-
 કરણિકી ક્રિયા હૈ । યહ અધિકરણિકી ક્રિયા ડસી સમય હોતી હૈ
 જબ અધિકરણવાન્ જીવ કે અધિકરણ હોતા હૈ । અધિકરણ એવં અધિ-
 કરણી કે દિના અધિકરણિકી ક્રિયા હી નહીં ઉત્પન્ન હોતી હૈ અતઃ

પહેલા પાંચ ક્રિયાઓનું નિરૂપણ કરવમાં આન્યું છે. તેમાં અધિકર-
 ãીકી ક્રિયા તે વખતે થાય છે, કે જ્યારે અધિકરણવાન્ જીવને અધિકરણ
 થાય છે. અધિકરણ અને અધિકરણી વિના આધિકરણીકી ક્રિયા ઉત્પન્ન થઈ

ટીકા—‘જીવે જં મંતે’ જીવઃ સ્વભૂત ! ‘કિં અહિગરણી અહિગરણં’ કિમ્ અધિકરણી અધિકરણવાન્ અધિકરણં વિદ્યતે યસ્યાસૌ અધિકરણી તથા અધિકરણમ્ ઇતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમે’ ત્યાદિ ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘અહિ-ગરણી વિ અહિગરણં વિ’ અધિકરણી અપિ અધિકરણમપિ, અધિકરણરૂપોપિ જીવસ્તથાઽધિકરણવાનપિ ભવતિ જીવઃ, તન્નાધિકરણં નામ હિંસાદિપાપકર્મણાં-કરણરૂપં વસ્તુ તદ્દ્વિવિધમ્—આન્તરં વાહ્યં ચ, તન્નાન્તરં શરીરમિન્દ્રિયાણિ ચ તથા વાહ્યમ્ હલશક્કટાદિકમ્ એતૈરેવ જીવો હિંસાદિકં કરોતિ તત્તથ્વ હિંસાદિસાધન-અધિકરણં એવં અધિકરણી ઇન દોનોં કા ઓ જીવ કી અપેક્ષા કરકે નિરૂપણ કરનેકે નિમિત્ત સૂત્રકાર કહતે હૈ—

‘જીવેજં મંતે ! કિં અહિગરણી અહિગરણં’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—યહાં ગૌતમ ને પ્રશ્ન હો એસા પૂછા હૈ કિ જીવઅધિ-કરણવાલાં હૈ યા અધિકરણ સ્વરૂપ હૈ ? અધિકરણ જિસકો હો વંહ અધિકરણી હૈ અર્થાત્ અધિકરણવાલાં હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને કહા—‘ગોયમા ! જીવે અહિગરણી વિ, અહિગરણં વિ’ હે ગૌતમ ! જીવ અધિકરણી ઓ હૈ ઓર અધિકરણસ્વરૂપ ઓ હૈ ક્યોંકિ અધિકરણ-સ્વરૂપ ઓ જીવ અધિકરણવાલાં ઓ હોતા હૈ । હિંસાદિ પાપ કર્મોં કી હેતુભૂત જો વસ્તુ હૈ વંહ અધિકરણ કહી ગઈ હૈ । યહ વસ્તુ દો પ્રકાર કી હૈ એક આન્તર ઓર દૂસરી વાહ્ય—ઇનમેં શરીર એવં ઇન્દ્રિયોં યે આન્તરિક અધિકરણરૂપ હૈ । તથા વાહ્ય અધિકરણરૂપ હલ શક્કટ

શક્તી નથી જેથી અધિકરણ અને અધિકરણી એ બન્નેનું જીવની અપેક્ષાએ નિરૂપણ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે—

“જીવેજં મંતે ! અહિગરણી અહિગરણં” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે જીવ અધિકરણવાળો છે. કે અધિકરણ સ્વરૂપ છે ? અધિકરણ જેને હોય તે અધિકરણી છે અર્થાત્ અધિકરણવાળો છે ?

તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્નએ કહ્યું “ગોયમા ! અહિગરણી વી અહિગરણં પિ” હે ગૌતમ ! જીવ અધિકરણી પણ છે અને અધિકરણ સ્વરૂપ પણ છે કેમકે અધિકરણ સ્વરૂપ જીવ અધિકરણવાળો પણ થાય છે. હિંસાદિ પાપ કર્મોના હેતુ રૂપ જે વસ્તુ છે, તેને અધિકરણ કહેવામાં આવે છે તે વસ્તુ એ પ્રકારની કહી છે. એક આંતર અને બીજી બાહ્ય તેમાં શરીર અને ઇન્દ્રિયો એ આંતરિક અધિકરણ રૂપ છે અને હળ, શક્કટ (ગાડુ) વીગેરે બાહ્ય આધિક

વસ્તુ વિશેષાત્મકમધિકરણમસ્તિ यस્ય સ અધિકરણી જીવઃ તથા 'અહિગરણં વિ' અધિકરણમપિ, શરીરાદિકમ્ અધિકરણમ્ તેભ્યઃ શરીરાદિભ્યઃ કથંચિદભિન્નત્વાત્ જીવોઽધિકરણમપિ ભવતિ एतत् द्वयम् जीवस्याविरत्यपेक्षयैरोच्यते यतोऽयम-
विरतिमान् अतएवाधिकरणी अधिकरणं च । कथं जीवस्योभयरूपत्वं भवतीत्या-
शयेन पृच्छति—'से केणट्टेणं' इत्यादि, 'से केणट्टेणं भंते' तत्केनार्थेन भदन्त !
'एवं वुच्चइ जीवे अहिगरणी वि अहिगरणं वि' जीवोऽधिकरणी अपि अधिकरण-
मपि' नहि आधाराधेययोरेकरूपाता भवति धनवानित्यत्र द्रव्यादिरूपं धनम् आधेय-

આદિ હૈં । ક્યોંકિ હનસે હી જીવ હિંસાદિ પાપ કરતા હૈ । હસ પ્રકાર
હિંસાદિકી સાધનભૂત વસ્તુરૂપ અધિકરણ હૈં જિસ કે એસા જીવ અધિ-
કરણી હૈ । તથા શરીરાદિકરૂપ અધિકરણ હૈ જીવ હનસે કિસી અપેક્ષા
અભિન્ન હૈ—હસ કારણ જીવ અધિકરણરૂપ ભી હૈ । તાત્પર્ય કહને કા
યહ હૈ કિ જીવ અધિકરણી ભી હૈ ઓર અધિકરણરૂપ ભી હૈ । જીવ
અધિકરણી ભી હૈ ઓર અધિકરણરૂપ ભી હૈ એસા જો કહા ગયા હૈ વહ
અવિરતિ કી અપેક્ષા લેકર કહા ગયા હૈ । અર્થાત્ જિસ કારણ સે યહ
જીવ અવિરતિવાલા હૈ—અતઃ હસી કારણ સે યહ અધિકરણી ઓર
અધિકરણરૂપ હૈ । જીવ મેં કેસે ઉભયરૂપતા આતી હૈ—હસી અભિપ્રાય
સે ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈં—'સે કેણટ્ટેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચइ—જીવે
અહિગરણી વિ અહિગરણં વિ' હૈ ભદન્ત । એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે
હૈં કિ જીવ અધિકરણી હૈ ઓર અધિકરણરૂપ ભી હૈ ? ક્યોંકિ આધારા-
ધેયોં મેં એકરૂપતા નહીં હોતી હૈ જૈસે યહ ધનવાન હૈ હર્યાદિ મેં દ્રવ્યા-

રણુ રૂપ છે કેમકે તેનાથી જ જીવ હિંસાદિ પાપકર્મ કરે છે. એ રીતે
હિંસાદિની સાધનભૂત વસ્તુ રૂપ અધિકરણુ છે જેને તેઓ જીવ અધિકરણી
છે. તથા શરીરાદી અધિકરણુ છે જીવ તેનાથી કોઈક રીતે જુદો છે તે કારણે
જીવ અધિકરણુ રૂપ પણ છે, તાત્પર્ય કહેવાનું એ છે કે જીવ અધિકરણી
પણ છે અને અધિકરણુ રૂપ પણ છે, એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે. તે
અવિરતીની અપેક્ષાએ કહેવામાં આવ્યું છે. અર્થાત્ જે કારણથી
આ જીવ અવિરતીવાળો છે, એજ કારણથી તે અધિકરણી અને અધિકરણુ
રૂપ છે જીવમાં એ બન્ને પ્રકારનું સરખાપણુ કેવી રીતે આવે છે તે અભિ-
પ્રાયથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે “ સે કેણટ્ટેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચइ
જીવે અહિગરણી વિ અહિગરણં વિ ” હે ભગવન્ ! એવું આપ શા કારણે કહે
છો કે જીવ અધિકરણી છે અને અધિકરણુ રૂપ પણ છે કારણ કે આધારાધેય
માં એક રૂપતા બની શકતી નથી જેમ કે ધનવાન છે. ઇત્યાદિમાં

રૂપમ્ અધિકરણં ચ તદ્વાન પુરુષ इति उभावपि परस्परं भिन्नौ न तु कथमपि उभयोरेकरूपता इष्यते एकरूपत्वे आधाराधेयभावस्यैव बाधितत्वात् । नहि भवति घटो घटवान् तद्वत् प्रकृते कथं जीवोऽधिकरणरूपोऽपि स्यात् कथं च तद्वानपि स्यादिति भावः । भगवानाह—‘गोयमे’ त्यादि ‘गोयमा’ हे गौतम । ‘अविरह’ पडुच्च ’ अविरतिं प्रतीत्य आश्रित्येत्यर्थः, अविरत्यपेक्षया उभयस्वरूपत्वं जीवस्य भवतीत्यर्थः एतद्द्वयं जीवस्य अविरतिं प्रतीत्यैव भवति तेन यो विरतिमान् जीवः असौ शरीरादीनां सद्भावेपि नाधिकरणी नाप्यधिकरणं भवति, कारणस्या-

દિરૂપ ધન આધેય છે, ઓર ધનવાળા પુરુષ આધાર છે । હસી કારણ એ દોનોં ભિન્ન ૨ હૈં । અભિન્ન નહીં છે । ઓર ન હનમેં અભિન્નતા કિસીં મી રૂપ સે આહી સકતી છે । ઓર ન એસા માના હી ગયા છે । યદિ આધાર આધેયભાવ મેં એકરૂપતા માની જાવે તો આધારાધેયભાવ બાધિત હો જાતા છે ઘટવાન્ ઘટ થોડે હી હોતા છે । હસી પ્રકાર સે પ્રકૃત મેં જીવ અધિકરણરૂપ હોતા હુઆં મી અધિકરણી કૈસે હો સકતા છે ઓર અધિકરણી હોતા હુઆં ફિર વહ અધિકરણરૂપ કૈસે હો સકતા છે ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—‘ગોયમા ! અવિરહ’ પડુચ્ચ’ હે ગૌતમ ! એસા જો કહા ગયા છે । વહ અવિરતિ કોં લેકર કહા ગયા હૈં । તથા ચ જીવ મેં અધિકરણીરૂપતા ઓર અધિકરણરૂપતા એ દોનોં રૂપતાએં અવિરતિ કી અપેક્ષા બન જાતી હૈં । હસ પ્રકાર જો જીવ અવિરતિ યુક્ત છે વહ અધિકરણી મી છે ઓર અધિકરણ મી છે । તથા જો જીવ વિરતિવાળા

દ્રવ્યાદિ રૂપ ધન આધેય છે અને ધનવાન પુરુષ આધાર છે એ રીતે બંને જુદા છે એકરૂપ નથી અને તેમાં એકરૂપતા કોઈ પણ પ્રકારે સંભવી શકતી નથી અને એવું માનવામાં પણ આવ્યું નથી. જે આધાર અને આધેય ભાવમાં એકરૂપતા માનવામાં આવે તો આધારાધેય ભાવ બાધિત થઈ જાય છે. ઘટવાન્ ઘટ બની શકતો નથી એજ રીતે અહિયાં પણ જીવ અધિકરણ રૂપ હોવા છતાં પણ અધિકરણી કેવી રીતે હોઈ શકે અને અધિકરણ હોય તો તે અધિકરણ રૂપ કેવી રીતે બની શકે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે “ગોયમા ! અવિરહ’ પડુચ્ચ” હે ગૌતમ ! ઉપર કહેવામાં આવ્યું છે તે અવિરતીને લઈને કહેવામાં આવ્યું છે. જીવમાં અધિકરણી રૂપતા અને અધિકરણ રૂપતા એ બંનેનું સરળાપણું અવિરતીની અપેક્ષાએ બની જાય છે. એ રીતે જે જીવ અવિરતિથી યુક્ત છે. તે અધિકરણી પણ છે અને અધિકરણ પણ છે તથા જે જીવ વિરતીવાળો છે તે શરીરાદીકેના

વિરતેરભાવાત્ કારણાભાવે કાર્યાભાવસ્ય સ્વભાવિકત્વાત્ અવિરતિયુક્તસ્યૈવ જીવસ્ય અધિકરણ્યધિકરણત્વસદ્ભાવાદિતિ । ‘સે તેણદ્દેણં જાવ અહિગરણં વિ’ તત્ તેનાર્યેન યાવત્ હે ગૌતમ ! એવમુચ્યતે જીવઃ અધિકરણી અપિ અધિકરણમપિ તથા ચાવિ-
રત્યાત્મકકારણવિશેષસદ્ભાવાત્ જીવોઽધિકરણી અપિ અધિકરણં શરીરાદિરૂપમપિ ભવતીતિ ભાવઃ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘નેરહ્ણં મંતે કિં અહિગરણી અહિગરણં વિ’ નૈરયિકઃ સ્વલુ મદન્ત ! કિં અધિકરણી અધિકરણમ્ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા ! અહિ-
ગરણી વિ અહિગરણં વિ’ હે ગૌતમ ! અધિકરણી અપિ અધિકરણમપિ ‘એવં જહેવ

હૈ વહ શરીરાદિકોં કે સદ્ભાવ મેં ભી ન અધિકરણી હોતા હૈ, ઓર ન અધિકરણ હોતા હૈ । ક્યોંકિં હનરૂપ હોને કા કારણ જો અવિરતિ ભાવ હૈ ઉસકા ઉસ મેં અભાવ હૈ । કારણ કે અભાવ મેં કાર્ય કાં અભાવ હોના યહ સ્વભાવિક હૈ । અતઃ અવ જય એસી વાત હૈ કિ જો જીવ અવિ-
રતિ યુક્ત હૈ ઉસી મેં અધિકરણી રૂતા ઓર અધિકરણરૂપતા કા સદ્ભાવ હોતા હૈ-તો ‘સે તેણદ્દેણં જાવ અહિગરણં વિ’ હસીલિયે હે ગૌતમ ! મેંને એસા કહા હૈ કિ જીવ અધિકરણી ભી હોતા હૈ ઓર અધિકરણરૂપ ભી હોતા હૈ । અર્થાત્ અવિરત્યાત્મક કારણ વિશેષ કે સદ્ભાવ સે જીવ અધિકરણી હોતા હુઆ ભી શરીરાદિરૂપ અધિકરણ ભી હો જાના હૈ । અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં-‘નેરહ્ણં મંતે ! કિં અહિગરણી અહિગરણં’ હે મદન્ત ! નૈરયિક અધિકરણી હૈં યા અધિકરણરૂપ હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને કહા-‘ગોયમા ! અહિ-
ગરણી વિ અહિગરણં વિ’ હે ગૌતમ ! નારક અધિકરણી ભી હૈ, ઓર

સદ્ભાવમાં અધિકરણી પણ હોતો નથી અને અધિકરણ પણ હોતો નથી કારણ કે જીવમાં તે બંને પ્રકારે હોવાનું કારણ જે અવિરતીભાવ છે. તેના તેમાં અભાવ છે એથી જે જીવ અવિરતિ યુક્ત છે તેમાં અધિકરણી રૂપતા અને અધિકરણ રૂપતાનો સદ્ભાવ રહે છે. “સે તેણદ્દેણં જાવ અહિગરણં વિ” એથી હે ગૌતમ ! મેં એવું કહ્યું છે કે જીવ અધિકરણી અને અધિકરણ એ બંને રૂપનાળો હોય છે. અર્થાત્ અવિરત્યાત્મક કારણ વિશેષના સદ્ભાવથી જીવ અધિકરણી બનીને પણ શરીરાદી રૂપ અધિકરણ પણ બની જાય છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે “નેરહ્ણં મંતે ! કિં અહિગરણી અહિગરણં” હે ભગવન્ ! નારક જીવ અધિકરણી છે કે અધિકરણ રૂપ છે ? તેના ઉત્તરમાં મહાવીર સ્વામી કહે છે કે “ગોયમા ! અહિગરણી વિ અહિગરણં વિ” હે ગૌતમ ! નારક જીવ અધિકરણી પણ છે, અને અધિકરણ

જીવે તદેવ નેરરૂપ વિ' एवं यथैव जीवस्तथैव नैरयिकोऽपि, यथा जीवसामान्य-
स्याविरत्यपेक्षया उभयस्वरूपत्वं कथितं तथैवाविरतिसद्भावात् नैरयिकस्यापि
अधिकरणी अधिकरणोभयस्वरूपत्वं संभवत्येवेति । कियत्पर्यन्तं जीवानामुभय-
स्वरूपत्वं वक्तव्यं तत्राह—'एवं निरंतरं जाव वेमाणिए' एवं निरंतरं यावद्वैमानिकः,
भवनपतिमारभ्य वैमानिकपर्यन्तचतुर्विंशतिदण्डकेषु जीवस्योभयस्वरूपत्वं
वक्तव्यमेव अधिकरणी अधिकरणोभयस्वरूपत्वे कारणमविरतिरेव । अविरतिस्तु
निरतिमज्जीवव्यतिरिक्तसर्वजीवेषु तिष्ठति इति अविरतिमत्वात् वैमानि-
कान्तो जीवोऽधिकरणी अपि अधिकरणमपीति भावः । पूर्वं 'जीवोऽधिकरणी'
इति कथितम्, अधिकरणी तु दूरवर्तिना रथशकटाद्यधिकरणेनापि स्यात् यथा

अधिकरणरूप भी है । 'एवं जहेव जीवे, तहेव नेररूए वि' इस प्रकार
जैसा जीव के विषय में इस सम्बन्ध को लेकर कथन किया गया है
उसी प्रकार का कथन यहाँ पर भी कर लेना चाहिये । तथा च अवि-
रति के सद्भाव से जिस प्रकार जीव सामान्य उभयरूप कहा गया है
उसी प्रकार से अविरति के सद्भाव से नैरयिक जीव उभयरूप होता
है 'एवं निरंतरं जाव वेमाणिए' इस प्रकार से यह उभयरूपता भवन-
पति से लेकर वैमानिक पर्यन्त के चौबीस दण्डक में जीव के होती है
अविरति के सद्भाव से—ऐसा जानना चाहिये यह अविरत अवस्था
विरतिमान् जीव से अतिरिक्त सब जीवों में रहती है । अतः अविरति-
मान् होने से वैमानिकान्त जीव अधिकरणी भी होता है और अधि-
करणरूप भी होता है ऐसा समझना चाहिये 'जीव अधिकरणी होता
है' ऐसा पहिले कहा गया है सो ऐसी अधिकरणी तो वह दूरवर्ती

રૂપ પણ છે. “ एवं જહેવ જીવે, તહેવ નેરરૂપ વિ ” એ પ્રમાણે જેવી રીતે
આ સંબંધીનું કથન જીવના વિષયમાં કરવામાં આવ્યું છે. એજ પ્રમાણેનું
કથન અહિયાં પણ સમજી લેવું તેમજ અવિરતી (અપર્યાખ્યા)ના સદ્ભાવથી
જે રીતે જીવને ઉભયરૂપ કહ્યો છે એજ રીતે અવિરતીના સદ્ભાવથી નારક
જીવ પણ ઉભયરૂપ હોય છે. “ एवं निरंतरं जाव वेमाणिए ” એજ રીતે આ
ઉભય રૂપતા ભવનપતિથી લઈને વૈમાનિક પર્યાંતના ચોવીસ દંડકોમાના
જીવોને હોય છે અવિરતીના સદ્ભાવથી એ પ્રમાણે સમજી લેવું આ અવિ-
રત અવસ્થા નિરતિમાન જીવોથી જુદા બધા જીવોમાં રહેલી છે. તેથી અવિ-
રતિમાન હોવાથી વૈમાનિકાન્ત સુધીના જીવ અધિકરણી પણ હોય છે. અને
અધિકરણ રૂપ પણ હોય છે. એમ સમજી લેવું જીવ અધિકરણી હોય છે
એ પ્રમાણે પહેલાં કહ્યું છે. એવું અધિકરણીપણું તો તે દૂર રહેલા રથશકટ

દૂરવર્તિ ગવાદિનાઽપિ ‘ગોમાન્ દેવદત્તઃ’ इति कथ्यते, इत्यतः पृच्छति—‘जीवे णं’ इत्यादि । ‘जीवे णं भंते किं साहिगरणी निरहिगरणी’ जीवः खलु भदन्त ! किं साधिकरणी निरधिकरणी ? भगवानाह—‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘साहिगरणी नो निरहिगरणी’ साधिकरणी नो निरधिकरणी, जीवः साधिकरणी भवत्येव नो निरधिकरणोति । सहभाविना नियतसाहचर्यवता अधिकरणेन शरीरेन्द्रियादिरूपेण वर्तते इति साधिकरणी, यावत् संसारं जीवस्य शरीरेन्द्रियरूपाधिकरणस्य नियमतः सद्भावात् साधिकरणवत्त्वं भवति, बाह्यं

रथशकट आदि अधिकरण को लेकर भी हो सकता है जैसे दूरवर्ती गाय आदि को लेकर देवदत्त गोमान् कहा जाता है इसी अभिप्राय से गौतम प्रभु से पूछते हैं—‘जीवेणं भंते ! किं साहिगरणी निरहिगरणी’ हे भदन्त ! जीव क्या साधिकरणी है या निरधिकरणी है ? अर्थात् जीव अपने से भिन्न दूरवर्ती रथशकट आदिको आश्रित करके अधिकरणवाला होता है ? या इनको आश्रित करके वह अधिकरणवाला नहीं होता है ? इस के उत्तर में प्रभु कहते हैं ‘गोयमा ! साहिगरणी नो निरहिगरणी’ हे गौतम ! जीव साधिकरणी होता है निरधिकरणी नहीं । अपने सहभावी-नियतसाहचर्यवाले-अधिकरणरूप शरीर, इन्द्रिय आदि से वह युक्त होता है—जब तक इसके साथ संसार का सम्बन्ध बना रहता है—तब तक यह जीव शरीरइन्द्रियरूप अधिकरण से नियमतः सम्बन्धित रहता है, अर्थात् इनका उसके नियमतः सद्भाव रहता है ।

(ગાડુ) આદિ અધિકરણને લઇને પણ થઇ શકે છે જેમ દૂર રહેલી ગાય આદિને લઈ દેવદત્ત ગોમાન્ । (ગાયવાળો) કહેવાય છે તેજ અભિપ્રાયથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે “ જીવેણં ભંતે ! કિં સાહિગરણી નિરહીગરણી ” હે ભગવન્ ! શું જીવ સાધીકરણી છે કે અધિકરણ વિનાનો છે ? અર્થાત્ જીવ પોતાનાથી જુદા દૂર રહેલા રથ, ગાડુ વિગેરેનો આશ્રય કરીને અધિકરણવાળો હોય છે ? અથવા તેનો આશ્રિત કરીને અધિકરણવાળો નથી હોતો તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ ગોયમા ! સાહિગરણી નો નિરહિગરણી ” હે ગૌતમ ! જીવ અધિકરણવાળો જ હોય છે અધિકરણ વિનાનો હોતો નથી, નિયત સાહચર્યવાળો હોમેંશા સાથે રહેનાર અધિકરણ રૂપ શરીર ઇન્દ્રીય વિગેરેથી યુક્ત હોય છે. જ્યાં સુધી તેની સાથે સંસારનો સંબંધ બનેલ રહે છે ત્યાં સુધી આ જીવ શરીર ઇન્દ્રિય રૂપ અધિકરણથી નિયમતઃ સંબંધિત વાળો રહે છે. અર્થાત્ જીવને નિશ્ચિત રૂપે તેનો સદ્ભાવ રહે છે તેથી તેમાં

રથશકટપુત્રકલત્રાદિરૂપમધિકરણં યદ્યપિ નિયમતઃ સહચારી ન ભવતિ તથાપિ સ્વસ્વામિભાવસ્ય તદવિરતિરૂપસ્ય સહવર્તિત્વાત્ જીવઃ સાધિકરણીતિ કથયતે, અતઃ એવ વક્ષ્યતે—‘અવિરહં પઙ્કચ્વ’ તિ, અતઃ એવ—સંયતાનાં શરીરેન્દ્રિયાદિ સદ્ભાવેઽપિ વિરતિમત્તાત્ સાધિકરણિત્વં ન ભવતીતિ । નિરધિકરણી—નિર્ગતમધિકરણં યરમાત્ સ નિરધિકરણી, અધિકરણદૂરવર્તીત્યર્થઃ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘સે કેળદ્વેણં પુચ્છા’ તત્કેનાર્યેન પૃચ્છા, કેન કારણેન ભદન્ત એવમુચ્યતે જીવઃ સાધિકરણી નિયમતો ન તુ નિરધિકરણી ઇતિ । મગવાનાહ—‘ગોયમા અવિરહં પઙ્કચ્વ’ હે ગૌતમ અવિરતિં પ્રતીત્ય, અવિરત્યપેક્ષયા એવં કથયામિ યત્ જીવઃ

હસસે હસમેં સાધિકરણતા હોતી હૈ । બાહ્યરથ શકટ, પુત્ર કલત્ર આદિ રૂપ અધિકરણ યદ્યપિ નિયમતઃ હસકે સહચારી નહીં હૈં, ફિર ખી યહ ઉનમેં સ્વસ્વામિસંબન્ધરૂપ અવિરતિ ભાવ સે સહવર્તી બના રહતા હૈ—હસલિયે હસમેં સાધિકરણતા આતી હૈ હસલિયે ‘અવિરહં પઙ્કચ્વ’ એસા કહા ગયા હૈ સાધિકરણતા જીવ મેં અવિરત ભાવ કી અપેક્ષા સે આતી હૈ, જો વિરતિસંપન્ન હૈ એસે સંયત જીવોં કે શરીર ઇન્દ્રિય આદિ કા સદ્ભાવ રહતા હૈ ફિર ખી ઉનમેં વિરતિમત્તા કે સદ્ભાવ સે સાધિકરણતા નહીં હોતી હૈ નિરધિકરણતા હોતી હૈ, અર્થાત્ વે અધિકરણ દૂરવર્તી હોતી હૈ—ઉનમેં વે સ્વસ્વામિભાવ સે સમ્બન્ધિત નહીં હોતે હૈં । અબ ગૌતમ પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં કિ ‘સે કેળદ્વેણં અતે । પુચ્છા !’ જીવ નિયમ સે સાધિકરણી હોતા હૈ નિરધિકરણી નહીં હોતા હૈ હસકા કયા કારણ હૈ ? હસકા ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—‘ગોયમા અવિરહં પઙ્કચ્વ’ હે ગૌતમ !

સાધિકરણતા હોય છે બાહ્ય રથ, ગાડું, પુત્ર, કલત્ર, (સ્રી) વિગેરે રૂપ અધિકરણ નિશ્ચિત રૂપથી તેના સહચારી હોતા નથી તો પણ તે તેમાં સ્વસ્વામી સંબંધ રૂપ અવિરતિ ભાવથી સાર્થક હોવાને કારણે સહવર્તિ બનેલ રહે છે તેથી તેમાં સાધિકરણતા આદિ આવી જાય છે. તેથી સૂત્રકારે—“અવિરહં પઙ્કચ્વ” એ પ્રમાણે કહ્યું છે. જીવમાં સાધિકરણતા અવિરતિભાવની અપેક્ષાએ આવે છે જે વિરતિથી યુક્ત છે એવા સંયત જીવોને શરીર, ઇન્દ્રિય આદિનો સદ્ભાવ રહે છે. તો પણ તેમાં વિરતિમત્તાના સદ્ભાવથી સાધિકરણતા હોતી નથી નિરધિકરણતા હોય છે અર્થાત્ તે અધિકરણથી દૂર રહેલ હોય છે. તેમાં તે સ્વસ્વામી ભાવથી સંબંધવાળો હોતો નથી.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને પૂછે છે કે જીવ નિયમથી સાધિકરણી હોય છે. નિરધિકરણી નથી હોતો ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે “ગોયમા !

સાધિકરણી ન તુ નિરધિકરણી, સાંસારિકસર્વજીવેષુ આભ્યન્તરશરીરાદિવાજ્ઞ
પુત્રમિત્રાદિરૂપાધિકરણાવિરતિમૂલકસ્વામિત્વાદિસંબન્ધેનાધિકરણસ્ય નિયમતો
વિદ્યમાનત્વેન સાધિકરણી એવ ન તુ કદાચિદપિ નિરધિકરણી યદ્યપિ સ્વામિત્વાદિ
સંબન્ધસ્ય વૃત્ત્યનિયામકત્વં, વૃત્તિનિયામકત્વં નામ યસ્મિન્ સતિ હસ્તધૃતસ્ય ઘટાદેઃ
હસ્તાત્ પતનં ન ભવતિ તત્, તદ્મિન્નં વૃત્ત્યનિયામકત્વમ્, દત્તસ્તૈનાધારાધેયભાવઃ
પુત્રકલત્રાદે ન રામવતિ વૃત્તિનિયામકસંબન્ધસ્યૈવ તથાત્વનિયમાત્ તથાપિ
દળ્ઢાદ્ ઘટો જાયતે ન પરમાણોરિત્યાદિ પ્રતીત્યા વૃત્ત્યનિયામકસ્યાપિ તથાત્વ-

એસા જો કહ્યા ગયા હૈ વહ અવિરતિ ભાવ કી અપેક્ષા લેકર હી કહ્યા
ગયા હૈ । અર્થાત્ જીવ સાધિકરણી હોતા હૈ—નિરધિકરણી નહીં હોતા હૈ—
એસા મૈને અવિરતિકી અપેક્ષા લેકર કહ્યા હૈ । સાંસારિક સર્વ જીવોં મેં
આભ્યન્તર-શરીરાદિ એવં બાહ્ય પુત્રમિત્રાદિરૂપ અધિકરણ જો કિ અવિ-
રતિમૂલક હૈ એવં સ્વસ્વામિસંબન્ધવાલા હૈ નિયમતઃ વિદ્યમાન હોને સે
વે સાધિકરણી હી હૈ નિરધિકરણી નહીં યદ્યપિ સ્વામિત્વાદિસંબન્ધ
મેં વૃત્તિ નિયામકતા નહીં હૈ ક્યોંકિ યહ વૃત્તિ નિયામકતા વહીં પર હોતી
હૈ કિ જહાં હસ્ત મેં ધરે હુએ ઘટાદિક ફા હાથ સે ગિરના નહીં હોતા હૈ ।
હસ પ્રકાર પુત્ર મિત્ર કલત્રાદિકોં મેં વૃત્તિ નિયામકતા કે અભાવ સે
આધારધેય ભાવ સંભવિત નહીં હોના હૈ ફિર બી ‘દળ્ઢાદિક સે ઘટ
ઉત્પન્ન હોતા હૈ, પરમાણુ સે નહીં ‘ઇત્યાદિ પ્રતીતિ સે વૃત્ત્યનિયામકતા
બી આધારધેય સંબન્ધ કી જાપક હોતી હૈ’ । હસ પ્રકાર વૃત્તિનિયામકતા

‘અવિરતિ’ પડુચ ” કે ગૌતમ ! જીવ નિયમથી સાધિકરણી હોય છે. નિરધિક-
રણી હોતો નથી એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે તે અવિરતિભાવની અપે-
ક્ષાથી જ કહ્યું છે અર્થાત્ જીવ અધિકરણવાળો હોય છે. અધિકરણ વિનાનો
હોતો નથી એવું મેં અવિરતિની અપેક્ષાએ કહ્યું છે. સાંસારી સર્વ જીવોમાં
આભ્યન્તરશરીર વિગેરે અને બાહ્ય પુત્ર, મિત્ર વગેરે રૂપ અધિકરણ કે જે
અવિરતિ મૂલક છે. અને સ્વસ્વામી સંબંધવાળો છે તેનું નિયમતઃ વિદ્યમાન-
પણું હોવાથી સાધિકરણી જ છે. નિરધિકરણી નથી જો કે સ્વસ્વામિત્વાદિ
સંબંધમાં વૃત્તિ નિયામકતા નથી હોતી કેમકે આ વૃત્તિ નિયામકતા ત્યાંજ
હોય છે. કે જ્યાં હાથમાં રાખેલ ઘડો વિગેરે હાથથી પડી જતો નથી એ
રીતે પુત્ર, મિત્રકલત્ર વગેરેમાં વૃત્તિના નિયામકતાના અભાવમાં આધારધેય
ભાવ સંભવિત થતો નથી, તો પણ ઠંડા વિગેરેથી ઘટ ઉત્પન્ન થાય છે.
પરમાણુથી નહીં વગેરે પ્રતીતિથી વૃત્તિની અનિયામકતા પણ આધારધેય

મિત્યભિમત્ત્વસ્વામિત્વસંબન્ધેન પુત્રકલત્રાદ્યધિકરણત્વેન જીવસ્થ સાધિકરણિત્વં કથિતમિતિ ભાવઃ । ‘એવં જાવ વેમાણિ’ એવં ચાવદ્વૈમાનિકઃ, એવમેવ સામાન્ય જીવત્ વૈમાનિકેષ્વપિ સાધિકરણિત્વનિરધિકરણિત્વયોર્વિચારો જ્ઞાતવ્ય ઇતિ । અધિકરણાધિકારાદેવ ઇદમ્માહ-‘જીવે ણં મંતે’ ઇત્યાદિ, ‘જીવે ણં મંતે કિં આયા- હિગરણી પરાહિગરણી તદુભયાહિગરણી’ જીવઃ, સ્વલ્લ મદન્ત ! કિમ્ આત્માધિકરણી પરાધિકરણી તદુભયાધિકરણી, આત્મના સ્વયમેવ અધિકરણવાનિત્યાત્માધિકરણી, સ્વયમેવ પ્રાણાતિપાતાદિસાવધક્રમણિ પ્રવૃત્તિં કરોતિ સ આત્માધિકરણી, પરેણ- પ્રાણાતિપાતાદિસાવધક્રિયયા કર્મપ્રવૃત્તિં કારયતીતિ પરાધિકરણી, સ્વયમપિ સાવધકર્મકરોતિ અન્યાનપિ, સાત્રયં કર્મકારયતીતિ તદુભયાધિકરણીતિ, મગવાનાહ-

કે અભાવ છે સ્વસ્વામિત્વ સમ્બન્ધ કો લેકર પુત્ર કલત્રાદિક મેં અધિકરણતા આને કે કારણ ઉસસે જીવ મેં સ્વી સાધિકરણતા કથિત હો જાતીહે । ‘એવં જાવ વેમાણિ’ હસી પ્રકાર સે સામાન્ય જીવ કે કથન જૈસા વૈમાનિક તક મેં, સ્વી સાધિકરણતા ઓર નિરધિકરણતા કા વિચાર કર લેના ચાહિયે । અવ ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈં-‘જીવે ણં મંતે । કિં આયાહિગરણી, પરાહિગરણી તદુભયાહિગરણી’ હે મદન્ત ! જીવ કયા, આત્માધિકરણી હૈ ? યા પરાધિકરણી હૈ, યા તદુભયાધિકરણી હૈ ? જો અપને આપ પ્રાણાતિપાત આદિ સાવધકર્મ મેં પ્રવૃત્તિ કરતા હૈ હસકા નામ આત્માધિકરણી હૈ, દુસરે કે દ્વારા જો સાવધકર્મ કરાતા હૈ ઉસકા નામ પરાધિકરણી હૈ, સ્વયં સાવધક્રિયા મેં જો પ્રવૃત્તિ કરતા હૈ તથા દુસરોં કો સ્વી સાવધક્રિયા મેં પ્રવૃત્તિવાલા બનાતા હૈ વહ ઉભયા-

સંબંધની જ્ઞાયક થાય છે આ રીતે વૃત્તિ નિયામકતાના અભાવમાં પણ સ્વસ્વામિત્વ સંબંધને લઇને પુત્રકલત્ર વગેરેમાં અધિકરણતા આવવાને કારણે તેમાંથી જીવમાં પણ અધિકરણતા કથિત થઈ જાય છે. “એવં જાવ વેમાણિ” એજ રીતે સામાન્ય જીવની માફક વૈમાનિકોમાં પણ સાધિકરણતા અને નિરધિકરણતાનો વિચાર કરી લેવો જોઈએ.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-“ જીવે ણં મંતે । આયાહિગરણી, પરાહિગરણી તદુભયાહિગરણી ” હે ભગવન્ ! જીવ આત્માધિકરણી છે. કે પરાધિકરણી છે, અથવા તદુભયાધિકરણી (તે બંને અધિકરણવાળો) પોતે જ પ્રાણાતિપાત વિગેરે સાવધ કર્મોમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે. તેનું નામ આત્માધિકરણી છે બીજા મારફત સાવધકર્મ કરાય છે. તેનું નામ પરાધિકરણી છે પોતે સાવધ ક્રિયામાં જ પ્રવૃત્તિ કરે છે તથા બીજાને પણ સાવધ ક્રિયામાં પ્રવૃત્તિવાળો બનાવે

‘ગોચમા આયાહિગરણી વિ પરાહિગરણી વિ તદુભયાહિગરણી વિ’ આત્માધિકરણી અપિ પરાધિકરણી અપિ તદુભયાધિકરણી અપિ । નનુ યસ્તુ સ્વયમેદ કૃષ્યાદિ કર્મ કરોતિ સ આત્માધિકરણી’ इति प्रोच्यते, परन्तु यस्य वणिजादेः कृष्यादि नास्ति स कथमधिकरणीति चेदत्रोच्यते—अविरत्यपेक्षया तथा भवति, अयं भावः अद्यपि पुरुषविशेषस्य कृष्यादि नास्ति तथापि तस्य तद्विषयकं समत्वं तिष्ठत्येवातः स आत्माधिकरणी भवति । गौतमः पृच्छति—‘से केणट्ठेणं भंते एवं वुच्चइ जाव तदुभयाहિगरणी वि’ तत् केनार्थेन भदंत एवमुच्यते यावत् आत्माधिकरणी अपि

ધિકરણી છે । હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—‘ગોચમા ! આયાહિગરણી, વિ, પરાહિગરણી વિ, તદુભયાહિગરણી વિ’ હે ગૌતમ ! જીવ આત્મા-ધિકરણી બી છે, પરાધિકરણી બી છે ઓર તદુભયાધિકરણી બી છે । યહાં એસી શંકા હો સકતી હૈં—કિ જો મનુષ્ય અપને આપ હી કૃષ્યાદિ-કર્મ કરતા હૈં એસા વહ જીવ બલે હી આત્માધિકરણી હો, પરન્તુ જિસકે પાસ વણિજાયા યા કૃષ્યાદિકર્મ કુછ બી નહીં હૈં વહ જીવ આત્માધિકરણી કેસે હો સંકના હૈં ? તો હસકા ઉત્તર એસા હૈં કિ એસા જીવ અવિરતિ કી અપેક્ષા આત્માધિકરણી હોતા હૈં । હસકા તાત્પર્ય—યહ હૈં, કિ યદ્યપિ કિસી પુરુષ વિશેષ કે બલે હી કૃષ્યાદિકર્મ ન હો તથાપિ ઉસમેં તદ્વિષ-યક સમત્વ ભાવ કા સદ્ભાવ હોને કે કારણ વહ આત્માધિકરણી આદિ હૈં । અત્ર ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં—‘સે કેણટ્ઠેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચહ, જાવ તદુભયાહિગરણી વિ’ હે ભદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે

છે. તે ઉભયાધિકરણી છે તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે “ગોચમા ! આયાહિગરણી વિ, પરાહિગરણી વી, તદુભયાહિગરણી ” હે ગૌતમ ! એવ આત્માધિકરણી પણ છે પરાધિકરણી પણ છે અને તે બંને અધિકરણવાળો પણ છે.

શંકા—જે મનુષ્ય પોતે જ ખેતી વીગેરે કર્મ કરે છે એવો તે એવ બલે આત્માધિકરણી હોય પરન્તુ જેની પાસે વ્યાપાર કે ખેતી વીગેરે કંઈ પણ કર્મ નથી તેવો એવ આત્માધિકરણી કેવી રીતે હોઈ શકે છે ?

ઉત્તર—એવો એવ અવિરતિ (અપ્રત્યાખ્યાન)ની અપેક્ષાએ આત્માધિકરણી હોય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જો કે કોઈ પુરુષ વિશેષને બલે ખેતી વીગેરે કર્મ ના હોય તો પણ તેમાં તે સંબંધી સમત્વભાવનો સદ્ભાવ હોવાના કારણે તે આત્માધિકરણી છે.

હવે ગૌતમસ્વામી એવું પૂછે છે કે “સે કેણટ્ઠેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચહ, જાવ તદુભયાહિગરણી વિ ” હે ભગવન્ ! એવું આપ શા માટે કહે છે કે

પરાધિકરણી અપિ તદુભયાધિકરણી અપિ ? મમવાનાઠ—‘ગોયમા અવિરહં’ પડુચ્ચ સે તેણદ્દેણં જાવ તદુભયાહિગરણી વિ’ ગૌતમ અવિરતિં પ્રતીત્ય એવમુચ્યતે યાવત્ તદુભયાધિકરણી અપિ, ‘એવં જાવ વેમાણિય’ એવં યાવદ્વૈમાનિકઃ વૈમાનિકપર્યન્ત જીવેષ્વપિ આત્માધિકરણીત્વ પરાધિકરણીત્વ તદુભયાધિકરણીત્વસ્ય વિચારો વિધેયઃ અવિરતેઃ સર્વત્ર સમાનત્વાદિતિ માવઃ। અથાધિકરણસ્યૈવ કારણપ્રરૂપણાયાહ— ‘જીવા ણં’ મિત્યાદિ, ‘જીવાણં મંતે’ જીવાનાં મદન્ત। ‘અધિકરણે કિં આય-પ્પયોગનિવ્વત્તિય પરપ્પયોગનિવ્વત્તિય તદુભયપ્પયોગનિવ્વત્તિય’ અધિકરણં કિમ્ આત્મપ્રયોગનિર્વર્તિતમ્ પરપ્રયોગનિર્વર્તિતમ્, તદુભયપ્રયોગનિર્વર્તિતમ્, આત્મનઃ

હૈં કિં આત્મા આત્માધિકરણી ઓ હૈ, પરાધિકરણી ઓ હૈ ઓર તદુ-ભયાધિકરણી ઓ હૈ । હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘ગોયમા ! અવિ-રહં પડુચ્ચ સે તેણદ્દેણં જાવ તદુભયાહિગરણી વિ’ હે ગૌતમ ! મૈને જો એસા કહા હૈ કિં જીવ આત્માધિકરણી, પરાધિકરણી ઓર તદુભયાધિ-કરણી કહા હૈ, વહ અવિરતિ કો લેકર કહા હૈ । હસી પ્રકાર કા કથન ‘એવં જાવ વેમાણિયાહં’ યાવત્ વૈમાનિક તક કે જીવોં મેં ઓ આત્માધિ-કરણત્વ પરાધિકરણત્વ એવં તદુભયાધિકરણત્વ કે વિષય કા કથન કરના ત્વાહિયે । કયોંકિ હન સવ મેં અવિરતિ કા સદ્ભાવ રહતા હૈ । અવ અધિકરણ કે કારણ કી પ્રરૂપણા કે લિયે ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈ—‘અધિકરણે કિં આયપ્પયોગનિવ્વત્તિય, પરપ્પયોગનિવ્વત્તિય, તદુભયપ્પયોગનિવ્વત્તિય’ હે મદન્ત । અધિકરણ કયા આત્મપ્રયોગ નિર્વર્તિત હોતા હૈ ? યા પર પ્રયોગ નિર્વર્તિત હોતા હૈ ? યા તદુભયપ્રયોગ

અવ આત્માધિકરણી પણુ છે પરાધિકરણી પણુ છે. અને તે બંને અધિક-રણવાળે. પણુ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે “ગોયમા ! અવિરહં પડુચ્ચ સે તેણદ્દેણં જાવ તદુભયાહિગરણી વિ” હે ગૌતમ ! મેં જે એવું કહ્યું છે કે અવ આત્માધિકરણી પરાધિકરણી અને તે બંને અધિકરણવાળે છે. તે અવિરતિને લઈને કહ્યું છે એજ રીતનું કથન “એવં જાવ વેમાણિય” યાવત્ વૈમાનિક સુધી ૨૪ ટંકકે અપેના પણુ આત્માધિકરણત્વ, પરાધિકરણત્વ અને તદુભયાધિકરણ-ત્વના વિષયનું કથન કહી લેવું કેમકે એ બધામાં અવિરતીને સદ્ભાવ રહે છે.

હવે અધિકરણના કારણોનું નિરૂપણ કરવા માટે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—“અધિકરણે કિં આયપ્પયોગનિવ્વત્તિય પરપ્પયોગનિવ્વત્તિય તદુ-ભયપ્પયોગનિવ્વત્તિય” હે ભગવન્ ! અધિકરણ આત્મપ્રયોગ નિર્વર્તિત હોય છે ? કે પરપ્રયોગ નિર્વર્તિત હોય છે કે તે બંને પ્રયોગ નિર્વર્તિત હોય છે ?

પ્રયોગ અત્રાત્મપદમાત્મીયપરકમ્ તેન આત્મીયેન મનોવાક્ કાયવ્યાપારેણ નિર્વર્તિતં સંપાદિતં યત્ અધિકરણં તત્ આત્મપ્રયોગનિર્વર્તિતમધિકરણમ્, પરાન્ અન્યાન્ પ્રાણાતિપાતાદિપાપકર્મણિ પ્રવર્તનેન નિર્વર્તિતં સંપાદિતં યત્ વચનાધિકરણં તત્ પરપ્રયોગનિર્વર્તિતમધિકરણમ્, આત્મપરપ્રયોગાભ્યાં નિર્વર્તિતમધિકરણં તદુભયનિર્વર્તિતમિતિ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘સે કેળદ્વેળં મંતે એવં બુચ્ચઈ’ તત્કેનાથેન મદંત એવમુચ્યતે ? મગવાનાહ-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘અવિરઈ’ પડુચ્ચ’ અવિરત્યપેક્ષયા ત્રિવિધમપ્યધિકરણં તેષાં ન વિરુદ્ધ્યતે ઇતિ, ‘સે તેળદ્વેળં જાવ તદુભય-

નિર્વર્તિત હોતા હૈ ? યહાં આત્માપદ આત્મવાચક (જીવ) હૈ હસકે આત્મીય મન વચન કાય કે વ્યાપાર સે જો અધિકરણ નિર્વર્તિત હોતા હૈ વહ અધિકરણ આત્મપ્રયોગ નિર્વર્તિત કહા ગયા હૈ । તથા જો દૂસરોં કો પ્રાણાનિપાત આદિ પાપકર્મ મેં લગાને, સે વચનાદિરુપ અધિકરણ નિર્વર્તિત હોતા હૈ વહ પરપ્રયોગ નિર્વર્તિત અધિકરણ હૈ એવં જો આત્મપ્રયોગ એવં પરપ્રયોગ इन दोनों સે અધિકરણ નિર્વર્તિત હોતા હૈ વહ અધિકરણ તદુભયપ્રયોગનિર્વર્તિત અધિકરણ હૈ । અથ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈ-‘સે કેળદ્વેળં મંતે ! એવં બુચ્ચઈ, ” હે મદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈ-કિ અધિકરણ આત્મપ્રયોગ પરપ્રયોગ એવં તદુભય પ્રયોગ નિર્વર્તિત હોતા હૈ ? હસસે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-‘ગોયમા ! અવિરતિ પડુચ્ચ’ હે ગૌતમ ! અવિરતિ કો આશ્રિત કરકે એસા કહા ગયા હૈ-અર્થાત્ એકેન્દ્રિય તરૂં કે જીવોં કે મન વચનાદિ અધિકરણ કે અભાવ મેં અવિરતિ કી અપેક્ષા સે ત્રીનો પ્રકાર કા ભી અધિકરણ

અહિંયા આત્મપદ આત્મીય આત્માવાચક છે. તેથી આત્મીય મન, વચન, ને શરીરના વ્યાપારથી એ અધિકરણ નિર્વર્તિત બને છે થાય છે. તે અધિકરણ આત્મપ્રયોગ નિર્વર્તિત કહેવાય છે. તેમજ તે બીજાને પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપ કર્મમાં લગાડવાથી વચન વિગેરે રૂપ અધિકરણ નિર્વર્તિત હોય છે. તે પરપ્રયોગ નિર્વર્તિત અધિકરણ છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે “સે કેળદ્વેળં મંતે ! એવં બુચ્ચઈ” હે ભગવન્ ! એવું આપ શા કારણે કહે છે કે અધિકરણ, આત્મપ્રયોગ, પરપ્રયોગ, અને તદુભયપ્રયોગ નિર્વર્તિત હોય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે ‘ગોયમા ! અવિરતિ પડુચ્ચ’ હે ગૌતમ ! અવિરતિને આશ્રય કરીને એ પ્રમાણે કહ્યું છે. અર્થાત્ એકેન્દ્રિયાદિક એવાને મનવચનાદિ અધિકરણના અભાવમાં અવિરતિની અપેક્ષાએ ત્રણે પ્રકારનું

પ્રયોગનિવ્વત્તિ' વિ' તત્ તેનાર્થેન યાવત્ તદુભયપ્રયોગનિર્વર્તિતમપિ । 'એવં જાવ વેમાણિયાણં' એવં યાવત્ વૈમાનિકાનામ્ એવં યથોક્તરૂપેણૈવ વૈમાનિકપર્યન્તજીવા- નામપિ ત્રિવિધમપ્યધિકરણં વક્તવ્યમિતિ ભાવઃ ॥ સુ. ૪ ॥

અથ શરીરેન્દ્રિયયોગાનાં નિર્વર્તનાયાં સમુચ્ચયજીવાદારમ્ભ્ય વૈમાનિકપર્યન્તાના મધિકરણત્વાદિપ્રદર્શયન્નાહ—'કઙ્ઞ ણં મંતે' इत्यादि ।

સૂલ્ક—કઙ્ઞ ણં મંતે સરીરગા પળ્લણ્ણત્તા ? ગોયમા ! પંચ સરીરા પળ્લણ્ણત્તા, તં જહા—ઓરાલિય જાવ કમ્મણ્ણ । કઙ્ઞ ણં મંતે ઇંદિયા પળ્લણ્ણત્તા ? ગોયમા ! પંચ ઇંદિયા પળ્લણ્ણત્તા, તં જહા સોઙ્ઞંદિય જાવ ફાસિંદિય । કઙ્ઞવિહેણં મંતે જોણ્ણ પળ્લણ્ણત્તે ? ગોયમા ! તિવિહે જોણ્ણ પળ્લણ્ણત્તે ? તં જહા મળ્ણજોણ્ણ, વયજોણ્ણ, કાણ્ણજોણ્ણ । જીવે ણં મંતે ઓરાલિયસરીરં નિવ્વત્તેમાણે કિં અહિગરણી અહિગરણં ? ગોયમા ! અહિગરણી વિ અહિગરણં વિ । સે કેળ્લણ્ણત્તેણં મંતે એવં વુચ્છઙ્ઞ અહિગરણી વિ અહિગરણં વિ ? ગોયમા ! અવિરઙ્ઞં પહુચ્છ, સે તેળ્લણ્ણત્તેણં જાવ અહિગરણં વિ । પુઢ્ઢવીકાઙ્ઞ ણં મંતે ઓરાલિય- સરીરં નિવ્વત્તેમાણે કિં અહિગરણી અહિગરણં । એવં ચેવ એવં જાવ મળ્ણુસે । એવં વેડવિયસરીરંપિ, નવરં જસસ અત્થિ । જીવે ણં મંતે આહારગસરીરં નિવ્વત્તેમાણે કિં અહિગરણી પુચ્છા ? ગોયમા ! અહિગરણી વિ અહિગરણં વિ । સે કેળ્લણ્ણત્તેણં જાવ અહિગરણં વિ ગોયમા ! પમાયં પહુચ્છ, સે તેળ્લણ્ણત્તેણં જાવ અહિગરણં વિ । એવં

उनको होता है । 'से तेणट्ठेणं जाव तदुभयपयोगनिव्वत्ति' वि' इस कारण मैंने ऐसा कहा है कि यावत् तदुभय प्रयोग निर्वर्तित अधिक- रण भी जीव में होता है । 'एवं जाव वेमाणियाणं' इसी प्रकार से विविध अधिकरण का कथन वैमानिक पर्यन्त के जीवों को भी करना चाहिये ॥ सू. ४ ॥

અધિકરણ પશુ તેને થાય છે. “સે તેળ્લણ્ણત્તેણં જાવ તદુભયપયોગનિવ્વત્તિ' વિ” તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે યાવત્ તદુભયપ્રયોગ નિર્વર્તિત અધિકરણ પશુ જીવમાં હોય છે. “એવં જાવ વેમાણીયાણં” એજ રીતે ત્રણ પ્રકારના અધિ- કરણનું પણ વૈમાનિક પર્યન્તના જીવોમાં પણ કરી લેવું ॥ સુ. ૪ ॥

मणुस्से वि । तेयसरीरं जहा ओरालियं, नवरं सवजीवाणं भाणियवं । एवं कम्मगसरीरं वि । जीवे णं भंते सोइंदियं निवत्तेमाणे किं अहिगरणी अहिगरणं । एवं जहेव ओरालियं सरीरं तहेव सोइंदियं वि भाणियवं, नवरं जस्स अत्थि सोइंदियं । एवं चक्खिदियघाणिदियजिह्विभदियफासिंदियाणं वि, नवरं जाणियवं जस्स जं अत्थि । जीवे णं भंते मणजोगं निवत्तेमाणे किं अहिगरणी अहिगरणं एवं जहेव सोइंदियं तहेव निवत्तेसं । वड्ढजोगे एवं चेव, नवरं एगिंदियवज्जाणं । एवं कायजोगे वि, नवरं सवजीवाणं जाव वेमाणिए । सेवं भंते सेवं भंते त्ति ॥ सू० ५ ॥

॥ सोलसमे सए पढमो उद्देशो समत्तो ॥

छाया—कति खलु भदन्त ! शरीराणि प्रज्ञप्तानि, गौतम । पञ्चशरीराणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा—औदारिकम् यावत् कर्मणम् । कति खलु भदन्त ! इन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि, गौतम । पञ्चेन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि, तद्यथा श्रोत्रेन्द्रियं यावत् स्पर्शनेन्द्रियम् । कतिविधः खलु भदन्त ! योगः प्रज्ञप्तः, गौतम त्रिविधो योगः प्रज्ञप्तः तद्यथा—मनोयोगो वचोयोगः काययोगः । जीवः खलु भदन्त ! औदारिकशरीरं निर्वर्त्तमानः किं अधिकरणी अधिकरणम् ? गौतम । अधिकरणी अपि अधिकरणमपि । तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते अधिकरणी अपि अधिकरणमपि ? गौतम । अत्रिरति प्रतीत्य तत्तेनार्थेन यावत् अधिकरणमपि । पृथिवीकायिकः खलु भदन्त ! औदारिकशरीरं निर्वर्त्तमानः किं अधिकरणी अधिकरणम्, एवमेव । एवं यावन्मनुष्यः । एवं वैक्रियशरीरमपि नवरं यस्यास्ति । जीवः खलु भदन्त आहारकशरीरं निर्वर्त्तमानः किम् अधिकरणी पृच्छा गौतम । अधिकरणी अपि अधिकरणमपि । तत् केनार्थेन यावत् अधिकरणमपि ? गौतम । प्रमादं प्रतीत्य तत् तेनार्थेन यावत् अधिकरणमपि । एवं मनुष्येपि । तैजसशरीरं यथा औदारिकम् नवरं सर्वजीवानां भणितव्यम् । एवं कर्मणशरीरमपि । जीवः खलु भदन्त ! श्रोत्रेन्द्रियनिर्वर्त्तमानः अधिकरणी अधिकरणम् एवं यथैव औदारिकशरीरं तथैव श्रोत्रेन्द्रियमपि भणितव्यम्, नवरं यस्यास्ति श्रोत्रेन्द्रियम् । एवं चक्षुरिन्द्रियघ्राणेन्द्रियजिह्वेन्द्रियस्पर्शनेन्द्रियाणामपि, नवरं ज्ञातव्यं यस्य यदस्ति । जीवः खलु भदन्त ! मनोयोगं निर्वर्त्तमानः किमधिकरणी अधिकरणम्, एवं यथैव श्रोत्रेन्द्रियस्तथैव निरवशेषम्, वचोयोग एवमेव, नवरमेकेन्द्रियवर्जितानाम् । एवं काययोगोपि, नवरं सर्वजीवानां यावद्वैमानिकः । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥ सू० ५ ॥

॥ इति षोडशशतके प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥

ટીકા—‘કહ જં મંતે’ કતિ સ્વલ્પ ભદન્ત ‘સરીરગા પળ્ણત્તા’ શરીરાણિ પ્રજ્ઞ-
સાનિ ? મગવાનાહ—‘ગોયમા પંચ સરીરા પળ્ણત્તા’ હે ગૌતમ ! પશ્ચશરીરાણિ
પ્રજ્ઞસાનિ, ‘તં જહા’ તથથા—‘ઓરાલિણ જાવ કમ્મણ’ ઔદારિકં યાવત્ વૈક્રિ-
યમ્, આહારકં તૈજસં કાર્મણમ્, ‘કહ જં મંતે’ કતિ સ્વલ્પ ભદન્ત ! ‘ઇંદિયા પળ્ણત્તા’
ઇન્દ્રિયાણિ પ્રજ્ઞસાનિ ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘પંચ ઇંદિયા પળ્ણત્તા’ પશ્ચેન્દ્રિયાણિ
પ્રજ્ઞસાનિ ‘તં જહા’ તથથા—‘સોંદિણ જાવ ફાસિંદિણ’ શ્રોત્રેન્દ્રિયં યાવત્ ચક્ષુ-
રિન્દ્રિયં, ઘ્રાણેન્દ્રિયં, રસનેન્દ્રિયં, સ્પર્શનેન્દ્રિયં ? ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘કહિંદે જં મંતે’
‘કતિવિધઃ સ્વલ્પ ભદન્ત ‘જોણ પળ્ણત્તે’ યોગઃ પ્રજ્ઞસઃ ? મગવાનાહ—‘ગોયમા’ હે

અથ શરીર ઇન્દ્રિય, એવં યોગોં કી નિર્વર્તના મેં સમુચ્ચય જીવ સે
લેકર વૈમાનિક પર્યંત જીવોં કો અધિકરણિતા આદિ દિશાને કે લિયે
સૂત્રકાર પ્રશ્નોત્તર પૂર્વક કથન કરતે હૈ—

‘કહ જં મંતે ! સરીરગા પળ્ણત્તા’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ કિ—‘કહ જં મંતે ! સરી-
રગા પળ્ણત્તા’ હે ભદન્ત ! શરીર કિતને કહે ગયે હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્નને
કહા—‘ગોયમા ! પંચ સરીરા પળ્ણત્તા’ હે ગૌતમ શરીર પાંચ કહે ગયે
હૈ । ‘તં જહા’ જો હસ પ્રકાર સે હૈ—‘ઓરાલિણ જાવ કમ્મણ’ ઔદારિક
યાવત્-વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ ઓર કાર્મણ ‘કહ જં મંતે ! ઇંદિયા
પળ્ણત્તા’ હે ભદન્ત ! ઇન્દ્રિયાં કિતની કહીં ગઈ હૈ હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં
પ્રશ્ન ને કહા—‘ગોયમા ! પંચ ઇંદિયા પળ્ણત્તા’ હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રિયાં પાંચ
કહી ગઈ હૈ । ‘તં જહા સોંદિણ, જાવ ફાસિંદિણ’ જો હસ પ્રકાર સે હૈ
શ્રોત્રેન્દ્રિય, યાવત્-ચક્ષુરિન્દ્રિય ઘ્રાણેન્દ્રિય, જિહ્વારિન્દ્રિય ઓર સ્પર્શન

હવે શરીર ઇન્દ્રીય અને યોગોની નિર્વર્તનામાં સમુચ્ચય જીવથી લઈ ને
વૈમાનિક સુધીના જીવોમાં અધિકરણતા વિગેરે બતાવવા માટે સૂત્રકાર પ્રશ્નો-
ત્તરપૂર્વક કથન કરે છે—“ કહ જં મંતે ! સરીરગા પળ્ણત્તા ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—“ કહ જં મંતે !
સરીરગા પળ્ણત્તા ” હે ભગવન્ ! શરીર કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? ઉત્તરમાં
પ્રશ્ન કહે છે કે—“ ગોયમા ! પંચ સરીરા પળ્ણત્તા ” હે ગૌતમ ! શરીર પાંચ
પ્રકારના કહ્યા છે. “તં જહા” જે આ પ્રમાણે છે. “ ઓરાલિણ જાવ કમ્મણ ”
ઔદારિકં યાવત્ વૈક્રિયર આહારક, ૩ તૈજસઃ અને કાર્મણ ૫ “કહ જં મંતે !
ઇંદિયા પળ્ણત્તા ” હે ભગવન્ ! ઇન્દ્રિયો કેટલા પ્રકારની કહી છે ? આ પ્રશ્નના
ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે. “ ગોયમા ! પંચ ઇંદિયા પળ્ણત્તા ” હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રિયો
પાંચ કહી છે. “તં જહા સોંદિણ જાવ ફાસિંદિણ” જે આ પ્રમાણે છે.
શ્રોત્રેન્દ્રીય, ચક્ષુરેન્દ્રીય, ૨ ઘ્રાણેન્દ્રીય, ૩ અને જિહ્વારેન્દ્રીય અને સ્પર્શન-

ગૌતમ ! 'તિવિહે જોણ પણત્તે' ત્રિવિધો યોગઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ 'તં જહા' તદ્યથા—'મણજોણ વહજોણ કાયજોણ' મનોયોગો વચોયોગઃ કાયયોગઃ, 'જીવે ણં મંતે' જીવઃ સ્વલ્લ મદન્ત 'ઓરાલિયસરીરં નિવ્વત્તેમાણે' ઔદારિકં શરીરં નિર્વર્તમાનઃ 'કિં અહિગરણી અહિગરણં' કિમધિકરણી અધિકરણં વા ભવતિ ? इह सर्वोपि विचारः पूर्ववदेव बोध्यः, મગવાનાહ—'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'અહિગરણી વિ અહિગરણં વિ' અધિકરણી અપિ અધિકરણમપિ, અધિકરણં વિદ્યતે યસ્યાસૌ અધિકરણી અધિકરણજ્ઞાન્ एतावता अধિકરણવત્ત્વં જીવસ્ય ભવતિ અધિકરણમપિ एतावता શરીર-જીવયોઃ કથંવિદ્ભેદાત્ અધિકરણસ્વરૂપતાપિ સિદ્ધા ભવતીતિ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—'સે કેણદ્દેણં મંતે એવં વુચ્ચહ અહિગરણી વિ અહિગરણં વિ' તત્કેનાર્થેન મદંત

‘इन्द्रिय’ कहविहे णं भंते ! जोण पणत्ते’ हे भदन्त ! योग कितने प्रकार का कहा गया है ? तब इस प्रश्न के उत्तर में प्रभुने कहा ‘गोयमा ! तिविहे जोण पणत्ते—तं जहा मणजोण, वहजोण, कायजोण’ हे गौतम ! मनोयोग, वचन योग और काययोग के भेद से योग तीन प्रकार का कहा है, अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘जीवे णं भंते ओरालिय-सरीरं निव्वत्तेमाणे किं अहिगरणी अहिगरणं’ हे भदन्त ! औदारिक शरीर का बंध करता हुआ जीव क्या अधिकरणी है या अधिकरणरूप है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा ! अहिगरणी वि अहिगरणं वि’ गौतम ! ऐसा जीव अधिकरणी भी है और अधिकरण-रूप भी है अधिकरण है जिसके वह अधिकरणी है अर्थात् अधिकरण-वाला है । शरीर और जीव में कथंचित् अभेद होने से वह अधिकरण-रूप भी है । अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘से केणद्वेणं भंते !

ઇન્દ્રીય “કહવિહે ણં મંતે ! જોણ પણત્તે ” હે ભગવન્ ! યોગ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? પ્રભુ કહે છે કે—“ ગોયમા ! તિવિહે જોણ પણત્તે—તંજહા મણજોણ, વહજોણ, કાયજોણ ” “ હે ગૌતમ ! મનોયોગ, વચનયોગ, કાયયોગના લેહથી યોગ ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—“ જીવે ણં મંતે ! ઓરાલિયસરીરં નિવ્વત્તેમાણે કિં અહિગરણી અહિગરણં ” હે ભગવન્ ! ઔદારિક શરીરવાળો જીવ શું અધિકરણી છે અધિકરણ રૂપ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે—“ ગોયમા ! અહિગરણી વિ અહિગરણં વિ ” હે ગૌતમ ! એવો જીવ અધિકરણી છે અને અધિકરણરૂપ પણ છે, અર્થાત્ અધિકરણવાળો છે.

શરીર અને જીવમાં કેાઇ રીતે અલેહ હોવાથી તે અધિકરણ રૂપ છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—“ સે કેણદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ

एवमुच्यते जीवः अधिकरणी अपि अधिकरणमपि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'अविरइं पडुच्च' अविरतिं प्रतीत्य, अविरत्यपेक्षयेत्यर्थः, 'से तेणट्ठेणं जाव अहिगरणंपि' तत्तेनार्थेन यावत् अधिकरणमपि । अविरत्यपेक्षया जीवोऽधिकरणी अपि भवति अधिकरणमपि भवतीति भावः । अथात्र दंडकक्रमेण प्रश्नपति-तत्रौदारिकशरीरं नारकदेवयोर्न भवत्यतो नारकान् असुरादि देवांश्च परित्यज्य पृथिवीकायिकादीन् वर्णयन्नाह-‘पुढविकाइए णं’ इत्यादि । ‘पुढविकाइएणं भंते’ पृथिवीकायिकः खलु भदन्त ! ‘ओरालियसरीरं निव्वत्तेमाणे’ औदारिकशरीरं निर्वर्त्तमानः ‘किं अहि-गरणी अहिगरणं’ किमधिकरणी अधिकरणं वेति ‘एवं चेव’ एवमेव इह पूर्ववदेव

एवं वुच्चइ अहिगरणी वि अहिगरणं वि’ हे भदन्त ! जीव अधिक-रणी भी है और अधिकरणरूप भी है ऐसा जो आप कहते हैं सो किस कारण से कहते हैं-इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-गोयमा ! अवि-रइं पडुच्च ‘हे गौतम । मैंने जो ऐसा कहा है उसका कारण अविरति है । ‘से तेणट्ठेणं जाव अहिगरणं पि’ तात्पर्य कहने का यह है कि अवि-रति की अपेक्षा लेकर जीव अधिकरणवाला और अधिकरणरूप होता है । अब यहां से आगे दण्डकक्रम से प्रश्नोत्तर लिखे जाते हैं-इनमें औदारिक शरीर देव और नारकियों को नहीं होता है अतः उन्हें छोड़कर गौतम प्रभु से पृथिवीकायिक आदिकों के विषय में इस प्रकार से पूछते हैं-‘पुढविकाइए णं भंते । ओरालियसरीरनिव्वत्तेमाणे किं अहि-गरणी अहिगरणं वा’ हे भदन्त ! औदारिक शरीर निर्वर्त्तित करता हुआ जीव क्या अधिकरणी होता है या अधिकरणरूप होता है ? इसके उत्तर

अहिगरणी वि अहिगरणं वि ” હે ભગવન્ ! જીવ અધિકરણી પણ છે. અને અધિકરણ રૂપ પણ છે એવું બે આપ કહેા છો તે શા કારણે કહેા છો ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે. “ ગોયમા ! અવિરઈં પડુચ્ચ ” હે ગૌતમ ! મેં બે એવું કહ્યું છે તેનું કારણ અવિરતિ છે. “ સે તેણટ્ઠેણં જાવ અહિગરણં વિ ” તાત્પર્ય કહેવાનું એ છે કે અવિરતિની અપેક્ષાથી જીવ અધિકરણવાળો અને અધિકરણ રૂપ છે. હવે અહીંથી આગળ દંડકના ક્રમથી પ્રશ્નોત્તર લખવામાં આવે છે. તેમાં દેવ અને નારકોને ઔદારિક શરીર હોતું નથી તેથી એને છોડીને ગૌતમ સ્વામી પૃથ્વીકાયિક આદિકોના વિષયમાં આ પ્રમાણે પૂછે છે. “ પુઢવિકાઈએ ણં મંતે ! ઓરાલિયસરીરે નિવ્વત્તેમાણે કિં અહિગરણી અહિગરણં વા ” હે ભગવન્ ! ઔદારિક શરીરનો અધ કરતો એવો જીવ શું અધિકરણી હોય છે ? કે અધિકરણ રૂપ હોય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે

સર્વ જ્ઞાતવ્યમ્ યથા પૂર્વમુક્તમ્ અધિકરણી અપિ ભવતિ જીવઃ અધિકરણમપિ ભવતિ તથા પૃથિવીકાયિકજીવોઽપિ અધિકરણી ભવતિ અધિકરણમપિ ભવતીતિ ભાવઃ । ‘એવં જાવ મણુસ્સે’ એવં યાવત્ મનુષ્યઃ, મનુષ્યપર્યન્તમ્ અધિકરણ્યધિકરણે સ્વરૂપતા જ્ઞાતવ્યેત્યર્થઃ । અત્ર યાવત્ પદેન અપ્કાયાદારમ્ પંચેન્દ્રિયતિર્યકપર્યન્તાનાં ગ્રહણમ્ । ‘એવં વેડન્વિયસરીરંપિ’ એવં વૈક્રિયશરીરમપિ એવં રીતિ-વૈક્રિયશરીરસંબન્ધેપિ જ્ઞાતવ્યેતિ । ‘નવરં જરસ અત્થિ’ નવરં યસ્વારિત્ત યસ્ય જીવસ્ય યત્ શરીરં વિદ્યતે તસ્ય તત્ વાચ્યમિતિ ભાવઃ, તત્ર નારકદેવાનાં વાયોઃ પંચેન્દ્રિયતિર્યક મનુષ્યાણાં ચ વૈક્રિયશરીરં ભવતિ ઇતિ તેષામેવ વૈક્રિયશરીર-

મેં પ્રશ્ન કરતે હું-‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક જીવ અધિકરણી બી હોતા હૈં ઓર અધિકરણી રૂપ બી હોતા હૈં । ‘એવં જાવ માણુસ્સે’ હસી પ્રકાર કા કથન મનુષ્ય પર્યન્ત તક જીવોં મેં જાનનાં ચાહિયે । યહાં યાવત્ શબ્દ સે ‘અપ્કાય સે લેકર પંચેન્દ્રિય તક કે જીવોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈં । ‘એવં વેડન્વિયસરીરં પિ’ નવરં જરસ અત્થિ’ પરન્તુ યહાં યહી વિશેષતા હૈં કિ જિસ જીવ કે જો શરીર હો વહ ઉસ જીવ કે કહનાં ચાહિયે હનમેં નારક દેવ, વાયુ, પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચ, એવં મનુષ્ય હનકે વૈક્રિયશરીર હોતા હૈં, હસ પ્રકાર હનકે હી વૈક્રિયશરીર કા સંબન્ધ કહનાં ચાહિયે । હનમેં નારક એવં દેવોં કે ભવ પ્રત્યયિક વૈક્રિયશરીર હોતા હૈં અર્થાત્ જન્મ સે હી યહ ઉન્હેં પ્રાપ્ત હો જાતા હૈં । તથા પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચ ઓર મનુષ્યોં કે વૈક્રિયશરીર લબ્ધિપ્રત્યયિક હોતા હૈં ।

છે કે-“ એવં ચેવ ” હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક જીવ અધિકરણી પણ હોય છે અને અધિકરણ રૂપ પણ હોય છે. “ એવં જાવ મણુસ્સે ” એજ પ્રમાણેનું કથન મનુષ્ય સુધીના જીવોનાં વિષયમાં સમજાવેલું અહિં ‘ યાવત્ (શબ્દથી અપ્કાયથી લઈને પંચેન્દ્રિય સુધીના જીવોનું ગ્રહણ થયું છે. “ એવં વેડન્વિયસરીરં પિ ” તેજ રીતે વૈક્રિયશરીરવાળા જીવોના વિષયમાં સમજાવેલું. “ નવરં જરસ અત્થિ ” પરંતુ અહિંયા એટલી વિશેષતા છે કે જે જીવને જે શરીર હોય તે જીવના સંબંધમાં કહેવું જોઈએ તેમાં નારક, દેવ, વાયુ, પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચ અને મનુષ્યને વૈક્રિયશરીર હોય છે. એ રીતે જેને વૈક્રિયશરીર હોય તેનેજ વૈક્રિયશરીરના સંબંધ કહેવો જોઈએ તેઓમાં નારક અને દેવોને ભવ પ્રત્યયિક વૈક્રિયશરીર હોય છે. અર્થાત્ જન્મથી જ તે તેમને પ્રાપ્ત થાય છે તેમજ પંચેન્દ્રિયતિર્યચ્ચ અને મનુષ્યને વૈક્રિયશરીર લબ્ધિ પ્રત્યયિક હોય છે. અર્થાત્ લબ્ધિથી પ્રાપ્ત થયેલું શરીર હોય છે વાયુને પણ એજ

સંબન્ધો વક્તવ્યઃ, તત્ર નારક દેવયોર્મધ્યપ્રત્યયિકં વૈક્રિયશરીરં ભવતિ જન્મતઃ એવ
 એતેષામિદં ભવતિ । પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યક્મનુષ્યાણાં ચ લઙ્ઘિપ્રત્યયિકં વૈક્રિયં ભવતિ,
 વાયોરપિ લઙ્ઘિપ્રત્યયિકમેવ વૈક્રિયશરીરં ભવતિ, અતઃ એતેષામેવ વૈક્રિયશરીર-
 સંબન્ધિવિચારણા કર્તવ્યા નાન્યેષામિતિ ભાવઃ । ‘જીવે ણં મંતે’ જીવઃ સ્વછ
 મદન્ત । ‘આહારગશરીરં નિવ્વત્તેમાણે કિં અહિગરણી પુચ્છા’ આહારકશરીરં
 નિર્વર્તમાનઃ કિં અધિકરણી પુચ્છા, હે ભગવન્ જીવો યદા આહારકશરીરે નિર્વ-
 ર્તયતિ તદા સ કિમધિકરણી અધિકરણં વેતિ પ્રશ્નઃ । ભગવાનાહ-‘ગોયમા’ હે
 ગૌતમ ! ‘અહિગરણી વિ અહિગરણં વિ’ અધિકરણી અપિ અધિકરણમપિ તત્ર કારણં
 પુચ્છતિ-‘સે કેણદ્દેણં જાવ અહિગરણંપિ’ તત્કેનાર્થેન યાવત્ અધિકરણી અપિ
 અધિકરણમપિ, ભગવાનાહ-‘ગોયમા પમાયં પહુચ્ચ’ હે ગૌતમ ! મમાદં પ્રતીત્ય,

વાયુકે ભી હસી પ્રકાર ક્કા હોતા હૈ । અતઃ હન્હીંકે વૈક્રિયશરીર
 સંબન્ધિ વિચારણા કરની ચાહિયે-અન્ય કે નહીં । ‘જીવે ણં મંતે’
 આહારગશરીરં નિવ્વત્તેમાણે કિં અહિગરણી પુચ્છા’ હે મદન્ત !
 આહારક શરીર કી નિર્વર્તના બનાતા હુમા જીવ કયા અધિકરણી
 હોતા હૈ ? યાં અધિકરણરૂપ હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રમુને કહા-
 ‘ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘અહિગરણી વિ અહિગરણં વિ’ વહ આહારક
 શરીર કી નિર્વર્તના કરતા હુમા જીવ અધિકરણી ભી હોના હૈ ઓર
 અધિકરણરૂપ ભી હોતા હૈ, યહાં ગૌતમ સ્વામી પ્રમુસે કારણ પૂછતે હૈ
 “સે કેણદ્દેણં જાવ અહિગરણં વિ’ કિસ કારણ સે આપ યહ કહતે હૈં કિ
 વહ જીવ અધિકરણી ભી હૈ ઓર અધિકરણ રૂપ ભી હૈ હસકે ઉત્તર મેં
 મગવાન્ કહતે હૈ-‘ગોયમા ! પમાયં પહુચ્ચ’ હે ગૌતમ ! આહારકશરીર કી

રીતે હોય છે, જેથી તેના વૈક્રિયશરીર સંબંધમાં વિચારણા કરવી
 બેધબે ધીબના સંબંધમાં નહિ ” “જીવે ણં મંતે ! આહારગશરીરં નિવ્વત્તેમાણે
 કિં અહિગરણી પુચ્છા ” હે ભગવન્ ! આહારગ શરીરને બનાવતો જીવ શું
 અધિકરણી હોય છે કે અધિકરણ રૂપ હોય છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રમુ કહે છે
 કે-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘અહિગરણી વિ અહિગરણં વિ’ આહારક શરીરની
 નિર્વર્તના કરતો થકો જીવ અધિકરણી પણ હોય છે, અને અધિકરણરૂપ
 પણ હોય છે. ગૌતમ સ્વામી તેનું કારણ બતાવવા માટે ફરીથી પ્રમુને પૂછે
 છે કે-‘સે કેણદ્દેણં જાવ અહિગરણં વિ’ આપ કયા કારણથી એમ કહે છે કે તે
 જીવ અધિકરણ પણ છે અને અધિકરણરૂપ પણ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
 પ્રમુ કહે છે કે-“ગોયમા ! પમાયં પહુચ્ચ ” હે ગૌતમ ! આહારગ શરીરને

પ્રમાદાત્મકં કારણમાસાથ્ય જીવસ્યાધિકરણીત્વમધિકરણત્વં ચ ભવતીત્યર્થઃ, અત્રાહારકશરીરં સંયમયતામેવ, તત્રાવિરતેરભાવેપિ પ્રમાદકારણકમેવાધિકરણિત્વાદિકં જ્ઞાતવ્યમિતિ ભાવઃ । ‘સે તેણદ્દેણં જાત્ર અહિગરણંપિ’ તત્ તેનાર્થેન યાવત્ અધિકરણમપિ । ‘એવં મણુસે વિ’ એવં મનુષ્યેપિ, એવમનૈનૈવ પ્રકારેણ મનુષ્ય સંબન્ધેપિ આહારકશરીરવિષયે વિચારઃ કર્તવ્યઃ, પ્રથમતઃ સર્વોપિ પ્રશ્નઃ સામાન્યતો જીવવિષયઃ તદનુ દંડક્રમેણ પ્રશ્નો ભવતિ, મનુષ્યદણ્ડકે આહારકશરીરં મનુષ્ય-સ્યૈવ ભવતિ અતઃ ઉક્તમ્ ‘એવં મણુસે વિ’ અત્ર ચાવિરતેરભાવાદવિરતિનાધિકરણં કિં તુ પ્રમાદાત્મકમેવાધિકરણં, તેન પ્રમાદાત્મકાધિકરણેનૈવ મનુષ્યજીવોઽધિકરણી અધિકરણસ્વરૂપશ્ચ ભવતીતિ ભાવઃ । ‘તેયાસરીરં જહા ઓરાલિયં’ તૈજસ

નિર્વતના કરતે હુએ જીવ કે ચચપિ અવિરતિ નિમિત્તક અધિકરણીરૂપતા એવં અધિકરણ રૂપતા નહીં હૈ—પરન્તુ ફિર મી ઉસમેં પ્રમાદ નિમિત્તક અધિકરણી રૂપતા ઓર અધિકરણરૂપતા હૈ ક્યોંકિ યહ આહારકશરીર ઢ દ્વે ગુણસ્થાનવર્તી સંયમશાલી જીવોં કે હી હોતા હૈ । ઓર વહાં પ્રમાદ હૈ હી ‘એવં મણુસેવિ’ હસી પ્રકાર સે મનુષ્ય કે સંબંધ મેં મી આહારકશરીર કે વિષય મેં વિચાર કર લેના ચાહિયે પહિલે સે સમસ્ત પ્રશ્ન સામાન્યતઃ જીવ કે વિષય મેં કિયે ગયે હૈં । હસકે વાદ દણ્ડક ક્રમ સે પ્રશ્ન હોતા હૈ મનુષ્યદણ્ડક મેં આહારક શરીર મનુષ્ય કે હી હોતા હૈ, અતઃ એસા કહા હૈ—‘એવં મણુસે વિ’ યહાં અવિરતિ ’ અભાવ સે અવિરતિ અધિકરણ નહીં હૈ કિન્તુ પ્રમાદાત્મક હી અધિકરણ હૈ । હસ પ્રમાદાત્મક અધિકરણ સે હી મનુષ્ય જીવ અધિકરણરૂપ હૈ । ‘તેયાસરીરં જહા

ખનાવતા જીવને જો કે અવિરતિ નિમિત્તવાળું અધિકરણી પણ અને અધિકરણ પણ હોતું નથી પરન્તુ તેમાં પ્રમાદ નિમિત્તવાળું અધિકરણી પણ અને અધિકરણ પણ છે. કેમકે આ આહારક શરીર છઠ્ઠા ગુણસ્થાનમાં રહેલા સંયમશાલી જીવોને જ હોય છે. અને ત્યાં પ્રમાદ છે જ “ એવં મણુસે વિ ” એજ રીતે મનુષ્યના સંબંધમાં પણ આહારક શરીરના વિષયમાં સમજ લેવું.

પહેલાં તમામ પ્રશ્નો સામાન્ય રીતે જીવના વિષયમાં કર્યા છે તે પછી દંડકના ક્રમથી પ્રશ્ન થાય છે. મનુષ્ય દંડકમાં આહારકશરીર મનુષ્યને જ હોય છે જેથી એવું કહ્યું છે કે “ એવં મણુસે વિ ” એ પ્રમાણે મનુષ્યમાં સમજ લેવું અહિંયા અવિરતિના અભાવથી અવિરતિ અધિકરણ નથી પરંતુ પ્રમાદાત્મક જ અધિકરણ છે. આ પ્રમાદાત્મક અધિકરણથી જ મનુષ્ય જીવ અધિકરણી છે. અને અધિકરણ ૩૫ પણ છે. “ તેયા સરીરં જહા ઓરાલિયં ”

શરીરં યથા ઔદારિકમ્, ઔદારિકશરીરવત્ તૈજસશરીરસંબન્ધેપિ વિચારઃ કરણીયઃ
 इत्यर्थः, 'नवरं सर्वजीवानां भाणितव्यम्', ઔદારિકશરીરવદેવ સર્શેપિ વિચારઃ
 તૈજસશરીરસમ્બન્ધે કરણીયઃ કિન્તુ એતાવાન્ ભેદઃ યત્ ઔદારિકશરીરમ્ ન
 સર્વજીવસાધારણમિત્યતઃ સર્વજીવવિષયે તૈજસશરીરસમ્બન્ધિ ચર્ચા કર્તવ્યેતિ ભાવઃ ।
 'एवं कर्मणशरीरं पि' एवं કાર્મણશરીરમપિ, અનેનૈવ પ્રકારેણ કાર્મણ-શરીરસમ્બન્ધેપિ
 વિચારઃ કર્તવ્ય इति । 'जीवे णं भंते सोइंदियं निव्वत्तेमाणे किं अहिगरणी अहि-
 गरणं' જીવઃ સ્વલુ ભદન્ત ! શ્રોત્રેન્દ્રિયં નિર્વર્તમાનઃ કિં અધિકરણી ભવતિ અધિ-
 કરણં વા ભવતીતિ इन्द्रियविषयकः પ્રશ્નઃ, ' एवं जहेव ओरालियसरीरं
 तहेव सोइंदियं वि भाणियव्वं ' एवं યથૈવ ઔદારિકશરીરં તથૈવ શ્રોત્રેન્દ્રિયમપિ-

ओरालियं' ઔદારિકશરીર કે જેસા તૈજસ શરીર કે સંબન્ધ મેં મી
 વિચાર કર લેના ચાહિયે । 'नवरं सर्वजीवाणं भाणियव्वं' ઔદારિક-
 શરીર કી અપેક્ષા તૈજસશરીર મેં યહી ભેદ હૈ કિ યહ સર્વજીવોં કે
 હોતા હૈ તબ કિ ઔદારિકશરીર સર્વ જીવોં કે નહીં હોતા હૈ । હસ-
 લિયે સર્વજીવ કે વિષય મેં તૈજસશરીર સમ્બન્ધી ચર્ચા કર લેના ચાહિયે
 'एवं कर्मणशरीरं पि' હસી પ્રકાર સે કાર્મણ શરીર કે સંબંધમેં
 વિચાર હૈ ક્યોંકિ તૈજસ ઔર કાર્મણ યે દો શરીર સમસ્ત
 સંસારીજીવોં કો હોતે હૈ । 'जीवे णं भंते सोइंदियं निव्वत्तेमाणे किं अहि-
 गरणी अहिगरणं' હે ભદન્ત ! શ્રોત્રેન્દ્રિય કી નિર્વર્તના કરતે હુએ જીવ
 કો સાધિકરણિતા હૈ યા અધિકરણરૂપતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન
 કહતે હૈ- 'एवं जहेव ओरालियसरीरं तहेव सोइंदियं वि भाणियव्वं'

ઔદારિક શરીરની માફક તૈજસ શરીરના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું
 “नवरं सर्व जीवाणं भाणियव्वं” ઔદારિકશરીરની અપેક્ષાએ તૈજસ-
 શરીરમાં જોઈ લેઈ છે કે આ (તૈજસ) તમામ જીવોને હોય છે. અને
 ઔદારિકશરીર બધા જીવોને હોતું નથી તેથી સર્વ જીવના વિષયમાં તૈજસ-
 શરીર સંબંધી ચર્ચા-વિચારણા કરી લેવી જોઈએ. “एवं कर्मणशरीरं पि”
 કાર્મણશરીરના સંબંધમાં જોઈ રીતને વિચાર સમજી લેવો કેમકે તૈજસ
 અને કાર્મણ એ બે શરીર સઘળા સંસારી જીવોને હોય છે. “जीवे णं भंते !
 सोइंदियं निव्वत्तेमाणे किं अहिगरणी अहिगरणं” હે ભગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિયની
 નિર્વર્તના કરતા જીવને સાધિકરણપણું છે કે અધિકરણ ૩૫ પણ
 છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે- “एवं जहेव ओरालियसरीरं तहेव सोइं-
 दियं वि भाणियव्वं” હે ગૌતમ ! ઔદારિકશરીરવાળાના વિષયમાં જોવું કથન

મણિતવ્યમ્, યથૌદારિકશરીરવિષયે ચ પ્રોક્તં તથૈવ શ્રોત્રેન્દ્રિયવિષયેऽપિ વિશેયમ્ । ‘નવરં’ નવરં મેદસ્તવયમ્-‘જસ્મ અત્થિ સોહંદિયં’ યસ્યાસિત્તિ શ્રોત્રેન્દ્રિયા તસ્ય વાચ્યમિતિ । ‘એવં ચક્ષિદિયઘાણિદિયજિર્ભિદિયફાસિદિયાણ વિ એવં ચક્ષુરિન્દ્રિયપ્રાણેન્દ્રિયજિહ્વેન્દ્રિયસ્પર્શનેન્દ્રિયાણામપિ, એવમેવ શ્રોત્રેન્દ્રિયવદેઃ ચક્ષુરિન્દ્રિયાદિવિષયેપિ વિચારઃ કર્તવ્યઃ, ‘નવરં જાણિયવ્વં જસ્મ જં અત્થિ નવરં જ્ઞાતવ્યં યસ્ય યત્ અસ્તિ મેદસ્તુ એતાવાનેવ યત્ યસ્ય જીવવિશેષસ્ય યાંદિન્દ્રિયં મત્તિ તસ્ય જીવસ્ય તદ્દણ્ડકે તાદૃશેન્દ્રિયવિષયકો વિચારઃ કર્તવ્ય ઇત્યેવ જ્ઞાતવ્યમિતિ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ-‘જીવે ણં મંતે’ જીવઃ સ્વલ્લ મદન્ત ‘મણજોમં નિવ્વત્તેમાણે કિં અહિગરણી અહિગરણં’ મનાયોગં નિર્વર્તમાનઃ કિમ્ અધિકરણી

હે ગૌતમ ! જૈસા કથન ઔદારિકશરીર કે વિષય મેં ક્રિયા ગયા હૈ એસા હી કથન શ્રોત્રેન્દ્રિય કે વિષય મેં બી કર લેનાં चाहिये । परन्तु जो इस कथन में विशेषता है वह इस प्रकार से है-‘नवरं जस्म अत्थि सोहंदियं’ कि यह इन्द्रिय जिस जीव के होती है उस जीव की इस इन्द्रिय को लेकर उसके विषय में कथन करना चाहिये । ‘एवं चक्खिदिय घाणिदियजिर्भिदिय, फासिदियाण वि’ इसी प्रकार चक्षुइन्द्रिय, घ्राणेन्द्रिय जिह्वाइन्द्रिय और स्पर्शन इन्द्रिय इन इन्द्रियवाले जीवों के सम्बन्ध में भी ऐसा ही कथन जानना चाहिये । ‘नवरं जाणियव्वं जस्म जं अत्थि’ अर्थात् ये इन्द्रियां जिन २ जीवों की होती है वे जीव अधिकरणी भी होते हैं और अधिकरणरूप भी होते है ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-‘जीवे णं मंते । मणजोमं निव्वत्तेमाणे, किं अहिगरणी अहिगरणं’ हे भदन्त । मनोयोग की निर्वर्तना

કચ્છું છે એવું જ કથન શ્રોત્રેન્દ્રિયવાળાના વિષયમાં પણ સમજી લેવું પરંતુ આ કથનમાં જે વિશેષતા છે તે આ રીતે છે. “જસ્મ અત્થિ સોહંદિયં” આ શ્રોત્રેન્દ્રિય જે જીવને હોય છે તે જીવની તે ઇન્દ્રિયને લઇને તેના વિષયમાં કથન કરવું જોઇએ “એવં ચક્ષિદિય ઘાણિદિય જિર્ભિદિય, ફાસિદિયાણ વિ” એજ રીતે ચક્ષુન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય, જિહ્વાન્દ્રિય અને સ્પર્શનન્દ્રિયવાળા જીવોના સંબંધમાં પણ એવું જ કથન સમજી લેવું. “નવરં જાણિયવ્વં જસ્મ જં અત્થિ” અર્થાત્ત એ ઉપર કહેલી ઇન્દ્રિયો જે જે જીવોને હોય છે. તેવો જીવ અધિકરણી પણ હોય છે, અને અધિકરણ રૂપ પણ હોય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-“જીવે ણં મંતે ! મણજોમં નિવ્વત્તેમાણે કિં અહિગરણી અહિગરણં” હે ભગવન્ ! મનોયોગની નિર્વર્તના

અધિકરણમ્ ? ‘એવં જહેવ સોઈંદિયં તહેવ નિરવસેસં’ એવં યથૈવ શ્રોત્રેન્દ્રિયં તથૈવ નિરવશેષમ્ , શ્રોત્રેન્દ્રિયવિષયે યથા-વિચારઃ કૃતસ્તથૈવ મનોયોગવિષયેપિ વિચારઃ કરણીય इत्यर्थः । ‘વજ્જોગે એવં ચેવ’ વચોયોગે એવમેવ, મનોયોગવત્ વચોયોગેપિ વિચારઃ કરણીય इति भावः । ‘નવરં ઇર્ગિદિયવજ્જાણં’ નવરં વિશેષસ્ત્વયમ્-એકેન્દ્રિયવર્જાનામ્ એકેન્દ્રિયાત્ વર્જયિત્વેત્થર્થઃ, મનોયોગ વચોયોગયોરેતાવાનેવ ભેદઃ યત્ વચનયોગે એકેન્દ્રિયજીવાનાં સંગ્રહો ન કરણીયઃ એકેન્દ્રિયજીવવ્યતિ-રિક્તજીવદણ્ડકે એવ વચનયોગમાશ્રિત્ય વિચારઃ કરણીય इति । ‘એવં કાયજોગો વિ’ એવં કાયયોગોપિ, વચનયોગવત્ કાયયોગેપિ વિચારઃ કરણીયઃ, ‘નવરં સવ્વ-

કરતા હુઆ જીવ કયા અધિકરણી હોના હૈ યા અધિકરણરૂપ હોતા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-‘એવં જહેવ સોઈંદિયં તહેવ નિરવસેસં’ હે ગૌતમ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય કે વિષય મેં જૈસા વિચાર કિયા ગયા હૈ ડસી પ્રકાર કા વિચાર મનોયોગ કે વિષય મેં ભી કર લેના ચાહિયે । ‘વજ્જોગે એવં ચેવ’ વચનયોગ કે વિષય મેં ભી મનોયોગ કે વિચાર કે જૈસા વિચાર કર લેના ચાહિયે । ‘નવરં ઇર્ગિદિયવજ્જાણં’ પરન્તુ યહાં પર એકેન્દ્રિય જીવ કો છોડ દેના ચાહિયે-અર્થાત્ મનોયોગ ઓર વચનયોગ કે વિચાર મેં કેવલ યહી અન્તર હૈ કિ વચનયોગ એકેન્દ્રિય જીવ કો નહીં હોતા હૈ-હસલિયે વચનયોગ મેં એકેન્દ્રિય કા ગ્રહણ વર્જનીય કહા ગયા હૈ । હસીલિયે એકેન્દ્રિય જીવવ્યતિરિક્ત જીવદણ્ડક મેં હી વચનયોગ લેકર વિચાર કરને કી બાત કહી ગઈ હૈ । ‘એવં કાયજોગો વિ’ વચનયોગ કે જૈસા કાયયોગ મેં ભી વિચાર કિયા ગયા હૈ એસા જાનના ચાહિયે,

કરતા હવ શુ અધિકરણી હોય છે કે અધિકરણ રૂપ હોય છે ? ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-“ એવં જહેવ સોઈંદિયં તહેવ નિરવસેસં ” હે ગૌતમ ! શ્રોત્રેન્દ્રિયના વિષયમાં જેઓ વિચાર કરવામાં આવ્યો છે તેજ રીતનો વિચાર મનોયોગના વિષયમાં પણ કરી લેવો-જેઘણે “ વજ્જોગે એવં ચેવ ” મનોયોગના સંબંધમાં જેવો વિચાર કર્યો છે તેવો જ વિચાર વચનયોગના સંબંધમાં પણ સમજ લેવો. “ નવરં ઇર્ગિદિયવજ્જાણં ” પરન્તુ અહિંયા એકેન્દ્રિય હવને છોડી દેવા જેઘણે અર્થાત્ મનોયોગ અને વચનયોગના વિચારમાં કેવળ એટલો જ ફરક છે કે વચનયોગ એકેન્દ્રિય હવને હોતો નથી એટલા માટે વચન-યોગમાં એકેન્દ્રિયનું ગ્રહણ છોડવાનું કહ્યું છે, તેથી એકેન્દ્રિયથી જુદા હવ ઠંડકમાં જ વચનયોગને લઈને વિચાર કરવાની વાત કહે છે. “ એવં કાયજોગો વિ ” વચનયોગની માફક કાયયોગનો વિચાર પણ કરવામાં આવ્યો છે

‘જીવાણં જાવ વેમાણિ’ નવરં સર્વજીવાનામ્ યાદૈર્માનિકઃ, વચોયોગાપેક્ષયા કાયયોગે ઇતાવાનેવ ભેદઃ યત્ કાયસ્તુ સર્વજીવસાધારણોઽતઃ સર્વજીવદણ્ડકે કાયયોગમાશ્રિન્ય વિચારઃ કરણીયઃ મનોવચનં તુ ન સર્વજીવસાધારણમતઃ તદ્વિ-
ષયે યસ્ય યદસ્તિ તત્રૈવ તદ્વિચારઃ કરણીયઃ । કિયત્ પર્યન્તમયં વિચારસ્તત્રાહ-
‘જાવ વેમાણિ’ યાદૈર્માનિકઃ વૈમાનિકદેવપર્યન્તમ્ કાયયોગમાશ્રિત્ય વિચારઃ
કરણીય ઇતિ । ‘સેવં ભંતે સેવં ભંતે ત્તિ’ તદેવં ભદન્ત તદેવં ભદંત ઇતિ, હે

‘નવરં સર્વજીવાણં જાવ વેમાણિ’ વચનયોગ કી અપેક્ષા હસ કાય-
યોગ કે વિચાર મેં યદિ કુછ અન્નર હૈ તો વહ એસા હૈ કિ યહ કાય-
યોગ સર્વજીવોં કો હોતા હૈ । અતઃ સર્વજીવ દણ્ડક મેં કાયયોગ કો
વિચાર કરને કી યહ વાત કહી ગઈ હૈ । હસ કારણ હન દોનોં યોગોં
મેં સે જિસ ૨ જીવ કો જો ૨ યોગ હોતા હૈ ડસી જીવ કો ડસ ડસ
યોગ કો લેકર ડસ સમ્બન્ધ મેં વિચાર કરના ચાહિયે । યહ વિચાર કહાં
તક કે જીવોં મેં કરના હૈ—હસ વિષય કો પ્રકટ કરનેકે લિયે ‘જાવ
વેમાણિયાણં’ એસા પદ કહા ગયા હૈ—અર્થાત્ કાયયોગ કો લેકર
વિચાર વૈમાનિક દેવોં તક કરના ચાહિયે ‘સેવં ભંતે સેવં ભંતે ! ત્તિ’
હે ભદન્ત ! આપને જો કહા હૈ વહ હસી પ્રકાર હૈ અર્થાત્ સર્વથા
સત્ય હી હૈ—ક્યોંકિ આપકે વાક્ય સર્વ રૂપસે પ્રમાણિક હૈ । હસ પ્રકાર

એમ સમજ લેવું. “નવરં સર્વજીવાણં જાવ વેમાણિ” વચનયોગની અપેક્ષાથી
આ કાયયોગના વિચારમાં બે કઈ ફરક હોય તો તે એજ છે કે આ કાયયોગ
સર્વ જીવોને હોય છે. જેથી સર્વ જીવ દંડકમાં કાયયોગનો વિચાર કરવાની
આ વાત કહી છે. મનોયોગ અને વચનયોગ સર્વ જીવોને સહજ હોતો
નથી તે કારણે આ બંને યોગોમાંથી જે જે જીવને જે જે યોગ હોય છે. તેજ
જીવને તે તે યોગને લઈને તેના સંબંધમાં વિચાર કરવો જોઈએ આ વિચાર
કયાં સુધીના જીવોના વિષયમાં કરવો જોઈએ એ વિષય બતાવવા માટે
“જાવ વેમાણિયાણં” એવું પદ કહ્યું છે—અર્થાત્ કાયયોગને લઈને વૈમાનિક દેવો
સુધીના જીવો માટે વિચાર કરવો જોઈએ. “સેવં ભંતે ! સેવં ભંતેત્તિ” હે
મગધન ! આપે જે કહ્યું છે તે એજ રીતે છે—અર્થાત્ સર્વથા સાચું જ છે. કેમકે

મદંત ! મવદ્વિર્યત્ પ્રતિપાદિતં તત્ એવમેવ સર્વથા સત્યમેવ મવદ્વાક્યસ્ય સર્વથૈવ પ્રમાણિકત્ત્વાદીતિ, એવમુત્ત્વા મગવન્તં વન્દતે નમસ્યતિ વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા સંયમેન તપસા આત્માનં માવયન્ વિહરતીતિ ॥ સુ૦ ૫ ॥

॥ ઇતિ શ્રી ત્રિશ્વચિહ્ન્યાત-જગદ્વલ્લભ-મણિદ્વવાચક-પશ્ચદશભાષા-
કલિતલલિતકલાપાલાપકપ્રવિશ્વદ્વગધપદ્યનૈરુગ્ધન્યનિર્માપક,
વાદિમાનમર્દક-શ્રીશાહુચ્છત્પતિ કોલ્હાપુરરાજપ્રદત્ત-
'જૈનાચાર્ય' પદભૂષિત-કોલ્હાપુરરાજગુરુ-
બાલબ્રહ્મચારિ-જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર
-પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલવ્રતિવિરચિતાયાં
શ્રી "મગવતીસૂત્રસ્ય" પ્રમેયચન્દ્રિકા-
સ્ત્યાયાં વ્યાખ્યાયાં ષોડશશતકે
પ્રથમોદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ॥૧૬-૧॥

કહકર ગૌતમને પ્રભુ કી ગુણસ્તુતિરૂપ વન્દના કી નમસ્કાર ક્રિયા વન્દના નમસ્કાર કર ફિર વે સંયમ ઔર તપ સે આત્મા કો ભાવિત કરતે હુએ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ॥ સુ૦ ૫ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજીમહારાજ કૃત
"મગવતીસૂત્ર" કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે સોલહવે' શતકકા

॥ પહલા ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૬-૧ ॥

આપતું વચન દરેક રીતે પ્રમાણુવાળું છે. આ પ્રમાણુ કહીને ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુની ગુણસ્તુતિ રૂપ વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદનાનમસ્કાર કરીને પછી તે સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતાં પોતાના સ્થાન પર વિરાજમાન થઈ ગયા. ॥સુ૦૫॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "મગવતી સૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સોળમા શતકનો પહેલો ઉદ્દેશકસમાપ્ત ૧૬-૧

छाया—राजगृहे यावत् एवमवादीत् जीवानां भदन्त किं जरा शोकः ?
 गौतम ! जीवानां जरापि शोकोपि । तत्केनार्थेन भदन्त एवमुच्यते यावत् शोकोपि ?
 गौतम ! ये खलु जीवाः शारीरं वेदनं वेदयन्ति तेषां खलु जीवानां जरा, ये खलु
 जीवाः मानसं वेदनं वेदयन्ति तेषां खलु जीवानां शोकः, तत्केनार्थेन यावत्
 शोकोपि, एवं नैरयिकाणामपि एवं यावत् स्तनितकुमाराणाम् पृथिवीकायिकानां
 खलु भदन्त ! किं जराशोकः ? गौतम ! पृथिवीकायिकानां जरा न शोकः ।
 तत्केनार्थेन यावत् न शोकः गौतम ! पृथिवीकायिकाः खलु शारीर वेदनं वेदयन्ति
 नो मानसं वेदनं वेदयन्ति तत्केनार्थेन यावत् नो शोकः, एवं यावत् चतुरिन्द्रियाणाम्
 शेषाणां यथा जीवानाम् यावद्वैभानिकानाम् । तदेवं भदन्त तदेवं भदन्त
 इति यावत् पर्युपास्ते ॥ सू० १ ॥

टीका—‘रायगिहे जाव एवं वयासो’ राजगृहे यावत् पर्यत् निर्गता, धर्मकथा
 कथिता, पर्यत् प्रतिगता, शुश्रूषमाणो नमस्यन् विनयेन प्राञ्जलिपुटो गौतम एवं-
 मवादीत् ‘जीवाणं भन्ते’ जीवानां खलु भदन्त ‘किं जरासोगे’ किं जरा शोकः ?
 जरेति जरणं जरा वयसो हानिः वृद्धावस्थेत्यर्थः, शारीरदुःखस्वरूपा वा, अतो
 यदन्यदपि शारीरं दुःखं तदपि जरयोपलक्षितं भवति, तथा शोकः शोचनैदन्यम्

‘रायगिहे जाव’ इत्यादि ।

टीकार्थ—‘रायगिहे जाव एवं वयासी’ रायगृहमेव यावत् पर्यत् निकली
 धर्मकथा प्रश्रुते कही, सुनकर वह परिषदा पीछे अपने स्थान पर चली
 गई शुश्रूषमाण गौतमने विनयपूर्वक नमस्कार करते हुए प्राञ्जलिपुट
 होकर प्रभु से ऐसा पूछा—‘जीवाणं भन्ते ! किं जरा सोगे’ हे भदन्त !
 जीवों के क्यों वयकी हानिरूप जरावस्था—अथवा शारीरिक दुःखस्वरूप
 तथा और भी अन्य शारीरिक दुःखरूप अवस्थाएं जो कि यहां जरा-
 पद से उपलक्षित हुई हैं वे सब तथा शोक जितने भी मानसिक दुःख

टीकार्थ—“रायगिहे जाव एवं वयासी” राजगृहमां महावीर प्रभु पधार्या
 परीषद तेमना दर्शनं अने वंदना माटे नीकणी प्रभुणे धर्मकथा कही धर्मकथा
 सांलणीने ते परिषद पाछी पोतपोताने स्थाने आली गर्ध ते पछी प्रभुनी
 वैयावच्य (सेवा) करता गौतम स्वामीणे विनयपूर्वक प्रभुने नमस्कार
 वंदना करीने आ प्रभाणे पूछयुं. “जीवाणं भन्ते ! किं जरा सोगे”
 हे भगवन् ! जिवोने उमरनी हानी इय जरावस्था (वृद्धपणु) अने शरीर
 संघंधथी दुःख स्वइय अवस्था के जे अहिं जरा पधथी भताववामां आवी
 छे. ते तथा शोक जेटला मानसिक दुःखो छे के तेने अही शोक शपधथी

તત્ત્વ માનસં અતો યાનિ અન્યાન્યપિ માનસદુઃખાનિ તાનિ શોકેનોપલક્ષિતાનિ
 ભવન્તિ, તત્તથ હે મદન્ત જીવાનાં કિં જરા અથ ચ શોકશ્ચ ભવતીતિ પ્રશ્નઃ ।
 મગવાનાહ—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જીવાનાં જરા વિ સોગે વિ’ જીવાનાં જરાપિ
 શોકોપિ—જીવાનાં જરાપિ ભવતિ, અથ ચ શોકોપિ ભવતિ । ‘સે કેળદ્દેણં મંતે એવં
 વુચ્ચહ જાવ સોગે વિ’ તત્ત્કેનાર્યેન મદન્ત ધવમુચ્યતે યાવત્ જરાપિ શોકોપિ ।
 મગવાનાહ—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જે ણં જીવા’ યે સ્વલુ જીવાઃ ‘સારીરં વેયણં
 વેણંતિ’ શારીરમ્ શરીરસંવન્ધિ શરીરદ્વારા વા વેદનં દુઃખમ્ વેદયન્તિ અનુભવન્તિ
 ‘તેસિં ણં જીવાણં’ તેષાં સ્વલુ જીવાનામ્ ‘જરા’ જરા ભવતીતિ ‘જે ણં જીવા’ યે
 સ્વલુ જીવાઃ, ‘માણસં વેયણં વેણંતિ’ માનસં મનઃસંવન્ધિ વેદનં દુઃખં વેદયન્તિ
 અનુભવન્તિ ‘તેસિં ણં જીવાણં’ તેષાં સ્વલુ જીવાનામ્ ‘સોગે’ શોકો ભવતીતિ ।

હૈ જો કિં યહાં શોકસે ઉપલક્ષિત હુએ હૈં વે સર્વ હોતે હૈં ? હસ પ્રશ્ન
 કે ઉત્તરમૈં પ્રશ્ન ને કહા—‘ગોયમા’ જીવાણં જરા વિ સોગે વિ’ હે
 ગૌતમ ! જીવોં કો જરા મી હોતી હૈં ઓર શોક મી હોતા હૈં । પુનઃ
 ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે પૂછા ‘સે કેળદ્દેણં મંતે એવં વુચ્ચહ, જાવ સોગે વિ’
 હે મદન્ત ! આપ એસા કિસ કારણ સે કહતે હૈં કિં જીવોં કે જરા ઓર
 શોક હોતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મૈં પ્રશ્નને કહા—‘ગોયમા । હે ગૌતમ ! ‘જે ણં
 જીવા સારીરં વેયણં વેણંતિ’ જો જીવ શારીરિક—શરીર સંબંધી—અથવા
 શરીર દ્વારા—વેદન કો દુઃખકો—અનુભવ કરતે હૈં ‘તેસિં ણં જીવાણં જરા’
 ઉન જીવોં કો જરા હોતી હૈં, ‘જે ણં જીવા’, જિન જીવોં કો ‘માણસં વેયણં-
 વેણંતિ તેસિં ણં જીવાણં સોગે’ તથા જિન જીવોં કે માનસિક—મનઃ
 સંબંધી—વેદન—દુઃખ—કા વેદન હોતા હૈં ઉનકે શોક હોતા હૈં । જિન

ખનાવવામાં આવ્યા છે. તે તમામ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ
 કહે છે કે—“ ગોયમા ! જીવાણાં જરા વિ સોગે વિ ” હે ગૌતમ ! એવેને
 જરાપણુ હોય છે. અને શોક પણ હોય છે ફરી ગૌતમસ્વામી પૂછે છે કે—
 “ સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ, જાવ સોગે વિ ” હે ભગવન્ ! આપ એટલું શા
 માટે કહે છે કે એવેને જરા અને શોક હોય છે તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે
 છે કે “ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ જે ણ જીવા સારીરં વેયણં વેણંતિ ” એ એવ
 શરીર સંબંધી અથવા શરીર દ્વારા દુઃખનો અનુભવ કરે છે “ તેસિં ણં
 જીવાણં જરા ” તે એવેને જરા (વૃદ્ધાવસ્થા) થાય છે. “ જે ણં જીવા
 માણસં વેયણં વેદંતિ તેસિં ણં જીવાણં સોગે ” તથા એ એવેને માનસિક વેદન
 —દુઃખનો અનુભવ થાય છે. તેને શોક થાય છે એ એવેને મન હોતું

યેષાં જીવાનામ્ મનો નાસ્તિ તેષાં જરામાત્રં ભવતિ, શોકસ્ય માનસત્વેન મનસો-
ઽભાવે શોકરયાપ્યભાવાત્ પ્રયોજકાભાવે પ્રયોજ્યાભાવસ્ય સર્વાનુમતત્વાત્ યેષાં
જીવાનાં મનો ભવતિ તેષાં તુ જરાશોકૌ एतदुभयमपि भवति, मनसः शरीरना-
न्तरिकतया शोकादिमतो जराया आवश्यकत्वादिति । तथा च मनोरहितानां
केवलशरीरवतामेकेन्द्रियाणां केवलं जरैव भवति जराया देहसहवरितत्वात् येषાं
તુ મનોપિ વિદ્યતે તેષાં જરાપિ શોકોપિ ભવતિ જરાશોકયોરુપાદાનયોઃ શારીર-
મનસોરુભયોરપિ સદ્ભાવાત્ । ‘સે તેણદ્દેણં જાવ સોગે વિ’ તત્તેનાર્થેન યાવત્ જરાપિ

જીવોં કે મન નહીં હૈ, उन जीवों के जरा मात्र होता है । शोक नहीं
होता है । क्योंकि शोक का सम्बन्ध मन से होता है, इसलिये मन के
अभाव में शोक का भी अभाव होता है । जिन जीवों को मन होता है
उन जीवों के जरा एवं शोक ये दोनों होते हैं । मन को शरीर बिना-
भावी होने से शोकादिमान् जीव को जरा अवश्य होती है । पर जिसको
शरीर होता है उस को मन होता भी है और नहीं भी होता है । इस
प्रकार शरीर के होने पर भी जिनको मन नहीं है ऐसे एकेन्द्रिय जीवों
को केवल जरा ही होती है, क्योंकि जरा देह सहचारी होती है । तथा
शरीर के सद्भाव में जिनको मन भी होता है उनको जरा भी होती है
और शोक भी होता है । क्योंकि जरा और शोक के उपादान कारण
जो शरीर एवं मन हैं उन दोनों का उसमें सद्भाव रहता है । ‘से
तेणद्वेणं जाव सोगे वि’ इस कारण हे गौतम ! ऐसा कहा है कि जिनको

નથી તે જીવોને કેવળ ‘જરા’ જ હોય છે શોક હોતો નથી કેમકે શોકનો
સંબંધ મન સાથે હોય છે તેથી મનના અભાવમાં શોકનો પણ અભાવ
હોય છે પ્રયોજકના અભાવમાં પ્રયોજ્ય જેનો અભાવ સર્વ સમ્મત છે. જે
જીવોને મન હોય છે તે જીવોને જરા અને શોક એ બન્ને હોય છે મનતુ
શરીરની સાથે અવિનાશાવે સખન્ધપણુ હેવાથી શોકાદિમાન્ જીવને જરા
અવશ્ય હોય છે. પણ જીવને શરીર પણ હોય છે અને મન પણ હોય છે
અને નથી પણ હોતું આ રીતે શરીર હોવા છતાં પણ જેને મન નથી હોતું
એવા એકેન્દ્રિય જીવોને કેવળ જરા જ હોય છે. કેમકે જરા દેહની સાથે
રહેનારી હોય છે તથા શરીરના સદ્ભાવમાં જેને મન પણ હોય છે તેને
જરા પણ હોય છે અને શોક પણ હોય છે. કેમકે જરા અને શોકના
ઉપાદાન કારણુ જે શરીર અને મન છે. તે બન્નેનો તેમાં સદ્ભાવ રહે છે.
“સે તેણદ્દેણં જાવ સોગે વિ” તે કારણુ હે ગૌતમ ! એવું કહ્યું છે કે મન

एवं पृथिवीकायिकवदेव अप्नेजोवायुवनस्पतिद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणां विषयेऽपि विज्ञेयम् । अप्कायिकाऽसद्भावाच्च जरामात्रं भवति शोकस्तु न भवतीति भावः, 'सेसाणं जहा जीवाणं जाव वेमाणियाणं' शेषाणां यथा जीवानाम् यावद् वैमानिकानाम्, शेषाणाम् उपरिनिर्दिष्टव्यतिरिक्तानां तिर्यक् पञ्चेन्द्रियमनुष्य-वानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकानां विषये समुच्चयजीवप्रकरणवदेव विज्ञेयम्, एषां शरीरमनसोः सद्भावात् जराशोकयोरुपयोरपि सद्भावो भवति, एतेषां जराऽपि भवति शोकोऽपि भवतीति भावः । अत्र देवविषये जराशब्देन शारीरिक-दुःखवेदनरूपोऽर्थो गृह्यते । सेवं भंते सेवं भंते त्ति जाव पण्डुवासइ' तदेवं यदन्त । तदेवं भदन्त इति यावत् पर्युगहते हे भदन्त सामान्यविशेषजीवविषये जराशोक-

जीवों के सम्बन्ध में भी जानना चाहिये । यहां यावत्-जब् से अप्-तेज, वायु, वनस्पति द्वीन्द्रिय, तेन्द्रिय, जीवों का ग्रहण हुआ है इन अप्कायिकादिजीवों को केवल शरीर होने से जरा ही होती है, मन, नहीं होने से शोक नहीं होता है । 'सेसाणं जहा जीवाणं जाव वेमा-णियाणं' इन से व्यतिरिक्त तिर्यक्पञ्चेन्द्रियों को, मनुष्यों को, वानव्यन्तरो को ज्योतिष्कों को एवं वैमानिकों के सम्बन्ध में भी समुच्चय जीव प्रकरण के जैसा कथन जानना चाहिये । इन सबके शरीर एवं मनका सद्भाव होने के कारण जरा एवं शोक ये दोनों होते हैं । देवों में जरा शब्द से शारीरिक दुःखवेदनरूप अर्थ ग्रहण किया गया है । शारीरिक वृद्धारूप अर्थ नहीं । 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति जाव पण्डुवासइ' हे भदन्त ! आपका यह कथन सर्वथा सत्य है हे भदन्त !

પણ સમજી લેવું અહિંયા યાવત્ શબ્દથી અપ્કાય, તેજસકાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય, દ્વીન્દ્રિય, અને ત્રણ ઈન્દ્રીયવાળા જીવોનું ગ્રહણ થયું છે. આ અપ્કાયિક આદિ જીવોને કેવળ શરીર જ હોવાથી જરા જ હોય છે. મન નહિ હોવાથી શોક હોતો નથી. “સેસાણં જહા જીવાણં જાવ વેમાણિયાણં” આકિના તિર્યંચ પંચેન્દ્રિયોને મનુષ્યોને વાનવ્યંતરોને જ્યોતિષ્કોને અને વૈમાનીકોના સંબંધાં પણ સમુચ્ચય જીવપ્રકરણની માફક કથન સમજી લેવું એ બધાને શરીર અને મનનો સદ્ભાવ હોવાના કારણે જરા અને શોક એ બંને હોય છે. દેવોમાં જરા શબ્દથી શારીરિક દુઃખ વેદન રૂપ અર્થ ગ્રહણ કર્યો છે. શારીરિક વૃદ્ધાવસ્થા રૂપ અર્થ ગ્રહણ કર્યો નથી. “સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ જાવ પણ્ડુવાસઈ” હે ભગવન્ ! આપનું આ કથન સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્, આપનું આ કથન સત્ય છે. અર્થાત્ આપે જે સામાન્ય જીવ

योविचारो विभागशो यत् भगवता प्रतिपादितः स तथैवेत्यहं मन्ये आप्तवाक्यस्य सत्यत्वात् इत्युक्त्वा गौतमो भगवन्तं वन्दित्वा नमस्यित्वा पर्युपास्ते ॥ सू० १ ॥

पूर्वं देवानां जराशोकौ भवत इति प्रोक्तम्, अथ तेषामेव देवानां विशेषस्य शक्रस्य वक्तव्यतामभिधातुमाह—‘तेणं कालेण’ इत्यादि ।

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समणं सक्के देविंदे देवराया वज्जापाणी पुरंदरे जाव भुंजमाणे विहरइ, इमं च णं केवलकप्पं जंबुद्वीवे दीवे विउलेणं ओहिणा आभोएमाणे आभोएमाणे, पासइ समणं भगवं महावीरं जंबुद्वीवे दीवे एवं जहा ईसाणे तइयसए तहेव सक्को वि नवरं आभिओगे, णो सदावेइ, पाय-त्ताणियाहिबईहरी, सुघोसा घंटा, पालओ विमाणकारी, पालगं विमाणं, उत्तरिल्ले निजाणमग्गे दाहिणपुरत्थिमे रइगरपव्वए सेसं तं चेव, जाव नामगं सावेत्ता पज्जुवासइ। धम्मकहा जाव परिस्ता पडिगया। तए णं से सक्के देविंदे देवराया समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं सोच्चा निसस्स हट्टतुट्ठं समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी—कइविहेणं भंते उग्गहे पणत्ते, सक्का पंचविहे उग्गहे

आपका यह कथन सर्वथा सत्य है—अर्थात् आपने जो सामान्य जीव और विशेष जीवों के विषय में जरा संबन्धी एवं शोक सम्बन्धी विचार विभागशः प्रतिपादित किया है वह ऐसा ही है ऐसा ही है ऐसा मैं मानता हूँ—क्योंकि आप के वाक्य सत्य होते हैं। ऐसा कहकर गौतमने भगवान् को वंदना की नमस्कार किया। वन्दना नमस्कार कर फिर वे उनकी पर्युपासना में लग गये ॥ सू० १ ॥

अने विशेष जीवाना विषयमां जरा स'ब'धी अने शोक स'ब'धी विचार प्रगट् कुर्यो छे. ते तेमज्ज छे ज्येम कहीने गौतमस्वामीजे भगवानने व'दना करी नमस्कार कुर्या व'दना नमस्कार करीने पछी तेज्यो पोताना स्थाने विराजमान थर्य गया. ॥सू०१॥

पणगत्ते, तं जहा—देविंदोग्गहे रायग्गहे गाहावइ उग्गहे सागा-
रियउग्गहे सोहम्मि उग्गहे। जे इमे भंते अज्जाए समणा
निग्गंथा विहरन्ति, एएसि णं अहं उग्गहं अणुजाणामी तिकहु
समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता, तमेव-
दिवं जाणविमाणं दुरूहइ दुरूहित्ता जामेव दिसं पाउब्भूए
तामेव दिसं पडिगए। भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महा-
वीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी—जं णं भंते सक्के
देविंदे देवराया तुब्भे णं एवं वदइ सच्चे णं एसमट्ठं,
हंता सच्चे ॥सू० २॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये शक्रो देवेन्द्रो देवराजो वज्रपाणिः पुरं-
दरो यावत् भुज्जन् विहरति, इमं च खलु केवलकल्पं जंबूद्वीपं द्वीपं विपुलेना
वधिना आभोगयन् आभोगयन् पश्यति, श्रमणं भगवन्तं महावीरं जंबूद्वीपे द्वीपे ।
एवं यथा ईशानः तृतीयशतके तथा शक्रोऽपि, नवरम् आभियोगिकान् नो
शब्दायति, पदात्यनीकाधिपतिर्हरिः, सुघोषाघंटा, पालको विमानकारी, पालकं
विमानम्, औत्तरीयो नियोगमार्गः, दक्षिणपौरस्त्ये रतिकरपर्वतः, शेषं तदेव ।
यावत् नामकं श्रावयित्वा पर्युपास्ते, धर्मकथा यावत् परिपत् प्रतिगता । ततः
खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके धर्मे श्रुत्वा
निश्चय्य हृष्टतुष्टः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा
एवमवादीत्—कतिविधः खलु भदन्त । अवग्रहः प्रज्ञप्तः शक्रः ! पञ्चविधोऽवग्रहः
प्रज्ञप्तः तद्यथा देवेन्द्रावग्रहः राजावग्रहः गाथापत्यवग्रहः सागारिकावग्रहः साध-
र्मिकावग्रहः । ये इमे भदन्त । अवत्वे श्रमणा निर्ग्रन्था विहरन्ति, एतेभ्यः खलु
अहम् अवग्रहमभ्यनुजानामि इति कृत्वा श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति
वन्दित्वा नमस्यित्वा तदेव दिव्यं यानविमानमारोहति आरुह्य यामेश दिशं प्रादु-
र्भूतस्नामेशदिशं प्रतिगतः । भदन्त इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महा-
वीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्, यत् खलु भदन्त
शक्रो देवेन्द्रो देवराजस्तुभ्यं खलु एवं वदति (अवदत्) सत्यः खलु एषोऽर्थः,
हंत सत्यः ॥ सू० २ ॥

टीका—‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ तस्मिन् काले—यस्मिन् काले भगवान्
मोक्षा नगर्यां समवसृतस्तस्मिन् काले तथा तस्मिन् समये—यस्मिन् समये मोक्षा
नगर्यां नन्दनोद्याने भगवान् स्थितवान् तस्मिन् समये ‘सक्के देविंदे देवराया-
वज्जपाणी पुरंदरे जाव भुंजमाणे विहरइ’ शक्रो देवेन्द्रो देवराजः वज्रपाणि
पुरन्दरो यावत् भुञ्जानो विहरति, शक्रोति शत्रुविदाणे समर्थो भवति यः स
शक्रः । देवानामिन्द्रः देवेन्द्रः, देवराजः देवानां मध्ये राजतेऽतोऽसौ देवराजः ।
वज्राऽस्त्रविशेषः स पाणौ विद्यते यस्य स वज्रपाणिः, पुराणि दैत्यनगराणि दार-
यति इति पुरन्दरः यावत् भुञ्जानो विहरति, अत्र यावत्पदेनायं पाठः संग्राह्यः,
तथाहि—“सयक्कउ सहस्सक्खे मघवं पागसासणे दाहिणडूलोगाहिवई एरावणवाहणे
सुरिंदे वत्तीसविमाणसयसहस्साहिवई अरयंवरवरवत्थधरे आलइयमालमउडे नव-

देवों के जरा और शोक होते हैं ऐसा कहा जा चुका है । अब
उन देवों के मध्य में जो जो शक्र होता है उसके सम्बन्ध में वक्तव्यता
को प्रकट करने के लिये सूत्रकार ‘तेणं कालेणं’ इत्यादि सूत्र कहते हैं—

‘तेणं कालेणं तेणं समएणं सक्के देविंदे’—इत्यादि ।

टीकार्थ—तेणं कालेणं णं’ उस काल में और उस समय में जब कि
भगवान् मोक्षा नगरी में पधारे और नन्दन उद्यान में विराजमान हुए ।
‘सक्के देविंदे देवराया वज्जपाणी पुरंदरे जाव भुंजमाणे विहरइ’ वज्र-
पाणिवाले एवं दैत्यों के नगरों को ध्वस्त करनेवाले देवेन्द्र देवराज शक्र
यावत् दिव्य भोगों को भोगते हुए आनन्द मग्न थे । यहां पर यावत्
शब्द से ‘सयक्कउ, सहस्सक्खे, मघवे, पागसासणे, दाहिणडूलोगा-
हिवई, एरावणवाहणे, सुरिंदे, वत्तीसविमाणसयसहस्साहिवई, अरयं-

देवेने जरा अने शोक छे ते प्रमाणे पड़ेलां कहेवाभां आबु’
छे. छे ते देवाभां जे शक्र (धन्द्र) छे तेना स’अधमां कथन प्रगट
करवा भाटे सूत्रकार “तेणं कालेणं” इत्यादि सूत्र कहे छे

“तेणं कालेणं तेणं समएणं सक्के देविंदे” इत्यादि

टीकार्थ—“तेणं कालेणं तेणं समएणं” लगवान मोक्षा नगरीभां
पधार्या अने नन्दन उद्यानभां विराजमान थया ते काले अने ते समये “सक्के
देविंदे देवराया वज्जपाणी पुरंदरे जाव भुंजमाणे विहरइ” वज्ज जेना हाथभां
छे तेवा अने दैत्येना नगरने। न श करनारा देवेन्द्र देवराज शक्र यावत्
दिव्यभोगेने भोगवता आनंद भग्न छेता. अडिया यावत् शब्दथी “सय-
क्कउ, सहस्सक्खे, मघवे, पागसासणे, दाहिणडूलोगाहिवई, एरावणवाहणे, सुरिंदे,
वत्तीसविमाणसयसहस्साहिवई, अरयंवरवरवत्थधरे, इत्यादि पाठ दिव्वाइं भोग-

હેમચારુચિત્તચંચલકુંડલવિલિહિજ્ઞમાણગલ્લે મહિદ્વિષ્ણુ મહજ્જુષ્ણ મહાવલે મહાજસે
મહાણુભાવે મહાસોઘ્લે માસુરવોદી પલંબવળગાલધરે સોહમ્મે કપ્પે સોહમ્મવર્હિ-
સાં વિમાણે મુહમ્માણ સમાણ સવકંસિ સીદાસણંસિ । સે ણં તત્થ વત્તીસાણ
વિમાણાવાસસયસહસ્સાણં, ચરુસીણ સામાણિયસાઠ્ઠસીણં, તાયત્તીસાણ તાયત્તીસ-
ગાણં, ચરુણં લોગપાલાણં અરુણં અગ્ગમહિસીણં સપરિવારાણં, તિણં પરિસાણં,
સત્તણં અણીયાણં, સત્તણં અણીયાદિવર્ણં, ચરુણં ચરુસીણં આયરવલ્લદેવસા-
ઠ્ઠસીણં અન્નેસિં ચ વહૂણં સોહમ્મકપ્પવાસીણં વેમાણિયાણં દેવાણં દેવીણ ય આદે
વચ્ચં પોરેવચ્ચં સામિત્તં મહિત્તં મહત્તરગત્તં આણાંઈસરસેણાવચ્ચં કરેમાણે પાલે-
માણે મહથા હયનદ્વગીયવાડય તંતીતલ્લાલતુડિયવળમુદ્દંગપહુપહુપ્પ વાડયરવેળ
દિવ્વાઈં ભોગભોગાઈં” ઇતિ ।

છાયા-શતક્રતુઃ સહસ્રાક્ષઃ મધ્વપાકશાસનઃ દક્ષિણાર્ધલોકાધિપતિઃ ઐરા-
વળવાહનઃ સુરેન્દ્રઃ દ્વાત્રિંશદ્વિમાનશતસહસ્રાધિપતિઃ અરજોઽમ્બરવસ્ત્રધરઃ આલ-
યિત (આશ્રિત) માલામુકુટઃ નવહેમચારુચિત્તચંચલકુંડલવિલિખ્યમાણગલ્લઃ
(કપોલઃ) મહર્દિકઃ મહાદ્યુતિકઃ મહાવલઃ મહાયશાઃ મહાનુભાવઃ મહાસૌખ્યઃ

ચરચરવસ્ત્રધરે, ઇત્યાદિ પાઠ' દિવ્વાઈં ભોગભોગાઈં' તક કા ગ્રહણ હુઆ હૈ ।
હસ પાઠ કા ભાવર્થ એલા હૈ-શતક્રતુ સહસ્રાક્ષ, મધ્વ પાકશાસન યે
સવ શક-ઈન્દ્ર કે કોષાનુસાર નામ હૈ । હનકા અર્થ યથાસ્થાન પર લિખા
જા ચુકા હૈ । યહ દક્ષિણાર્ધલોક કા અધિપતિ હોતા હૈ । હસકા વાહન
ઐરાવત હૈ । સુરોં કા યહ સ્વામી હોતા હૈ । ૩૨ લાખ વિમાન કે અધિપતિ
હૈ । વહુત હી સુન્દર આકાશ જૈસે નિર્મલ વસ્ત્રોં કો યહ પહિરતા હૈ ।
માલા ઓર મુકુટ હસકે ગલે ઓર માથે પર રહતે હૈ । હસકી કપોલ
પાલી ધારણ કિયે હુએ શ્રેષ્ઠ સુવર્ણ કે ચિત્ર વિચિત્ર કુંડલોં સે વર્ણિત
હોતી રહતી હૈ । પરિવાર આદિરૂપ ઋદ્ધિ હસકી વહુત હૈ । મહાદ્યુતિ-

ભોગાઈં” સુધી ગ્રહણ થયો છે. આ પાઠનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-શતક્રતુ,
સહસ્રાક્ષ, મધ્વ, પાકશાસન, એ બધા શક-ઈન્દ્રના નામો છે. તેનો અર્થ
યોગ્ય સ્થાને લખવામાં આવ્યો છે. આ દક્ષિણ અર્ધ લોકનો અધિપતી છે,
તેમનું વાહન ઐરાવત છે. દેવોના તે સ્વામી છે. ૩૨ લાખ વિમાનના
અધિપતી ધણી જ સુંદર અને આકાશ જેવા સુલાયમ વસ્ત્રો તે પહેરે છે.
માળા આદિ અને મુકુટ અનુક્રમે તેમના ગળા અને માથા ઉપર રહે છે. (ધારણ
કરે છે.) તેમના લમણા ધારણ કરેલા શ્રેષ્ઠ સોનાના ચિત્રવિચિત્ર કુંડલોથી
ઘસાતા રહે છે તેમના પરિવાર ૩૫ સમૃદ્ધિ વિશાળ છે. તે મહાન કાન્તિ-

માસુરબોન્દિઃ (માસુરશરીરઃ) પ્રલમ્બમાનવનમાલાધરઃ સૌધર્મકલ્પે સૌધર્માવતં-
સકે વિમાને સુધર્માયાં સભાયાં શકે સિંહાસને, સ સ્વલુ તત્ર દ્વાન્નિશતઃ વિમાના-
વાસશતસહસ્રાણાં, ચતુરશીતેઃ સામાનિકસાહસ્રીણાં, ત્રયસ્ત્રિશતઃ ત્રાયસ્ત્રિશકાનાં,
ચતુર્ણાં લોકપાલાનામ્, અષ્ટાનામ્ અગ્રમહિષીણાં સપરિવારાણં, તિસૃણાં પરિપદાં,
સપ્તાનામ્ અનીકાનાં, સપ્તાનામ્ અનીકાધિપતીનાં, ચતુર્ણાં ચતુરશીતે આત્મરક્ષક-
દેવસાહસ્રીણાં (ચતુર્ગુણિતાનાં ચતુરશીતિસહસ્રપરિમિતાનામાત્મરક્ષકદેવાનામ્-
“ષટ્ત્રિંશતસહસ્રાધિકલક્ષત્રય (૩૩૬૦૦૦) સંખ્યકાનામાત્મરક્ષકદેવાનામ્”)
અન્યેષાં ચ વહૂનાં સૌધર્મકલ્પવાસીનાં વૈમાનિકાનાં દેવાનાં દેવીનાં ચ આધિપત્યં
પૌરપત્યં સ્વામિત્વં ભર્તૃત્વં મહત્તરકત્વમ્ આજ્ઞેશ્વરસેનાપત્યં કારયન્ પાલયન્ મહતા
આહતનાટયગીતવાદિતતન્ત્રીતલતાલત્રુટિતયનમૃદદ્ગપદુપટદ્વપવાદિતરવેણ દિવ્યાન્

વાલા હૈ મહાચલશાલી હોતા હૈ । યશ સે યહ સદા હરાભરા બના રહતા
હૈ—પ્રભાવ હસકા અદ્વિતીય હોતા હૈ । સુસ્વત્ત્વપત્તિ હસકી અનુપમ હોતી
હૈ । શરીરકાન્તિ સે યહ પ્રકાશિત બના રહતા હૈ સૌધર્મકલ્પ મેં
સૌધર્માવતંસક વિમાન મેં, સુધર્માસભા મેં, શક સિંહાસન પર યહ
વિરાજમાન રહતા હૈ । ૩૨ લાખ વિમાનોં કા, ૮૪ હજાર સામાનિક
દેવોં કા, ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિશક દેવોં કા, ચાર લોકપાલોં કા, પરિવાર
સહિત ૮ અગ્રમહિષિયોં કા, ત્રીન પરિપદાઓં કા સાત અનીકોં કા,
સાત અનીકાધિપતિયોં કા ૩૩૬૦૦૦ આત્મરક્ષક દેવોં કા, તથા ઔર
બી અનેક સૌધર્મકલ્પવાસીવૈમાનિક દેવોં એવં દેવીયોં કા આધિપત્ય,
પૌરપત્ય, સ્વામિત્વ, ભર્તૃત્વ, મહત્તરકત્વ, આજ્ઞેશ્વર સેનાપત્ય કરવાતા
હુઆ, પલવાતા હુઆ અનેક નાટય, ગીત, વાદિત્ર, તન્ત્રી, તલતાલ

વાળા છે અને મહા બળવાળા છે યશથી તેઓ હંમેશા દેદિપ્યમાન રહે છે.
એમનો પ્રભાવ ઘણો મોટો છે તેમની સુખસંપત્તિ અનુપમ છે શરીરની
કાન્તિથી તે પ્રકાશિત રહે છે, સૌધર્મ કલ્પમાં સૌધર્માવતંસક વિમાનમાં
સુધર્મા સભામાં શક સિંહાસન ઉપર તે વિરાજમાન રહે છે. બત્રીસ
લાખ વિમાનોના ચોરાસી લાખ સામાનિક દેવોના ૩૩ ત્રાયસ્ત્રિશક
દેવોના—ચાર લોકપાલોના પરિવાર સાથે આઠ અગ્રમહિષિયોના ત્રણ
પરિપદાઓના સાત અનિકોના, સાત અનિકાધિપતિઓના ૩૩૬૦૦૦ (ત્રણ
લાખ છત્રીસહજાર આત્મરક્ષક દેવોના તેમજ બીજા પણ અનેક સૌધર્મ
કલ્પવાસી વૈમાનિક દેવો અને દેવિઓના અધિપતિપણુ, અગ્રેસરપણુ,
સ્વામીપણુ, પૌષકપણુ, આજ્ઞેશ્વરપણુ, ને સેનાપતિપણુ કરાવતા અનેક નાટક,
ગીત, વાદિત્ર, તંત્રિ, તલ, તાલ વિ. વાજિત્રોના સુમુલ ખૂબ ધ્વનિપૂર્વક

भोगभोगान् । इति । 'इमं च णं केवलकल्पं जंबुद्वीपं दीवं' इमं च खलु केवलकल्पं संपूर्णम् जंबुद्वीपं द्वीपम् 'विउलेण ओहिणा आभोएमाणे आभोएमाणे' विपुलेनाश्विना आभोगयन् आभोगयन् जानन् जानन् 'पासइ समणं भगवं महावीरं जंबुद्वीवे दीवे' पश्यति श्रमणं भगवन्तं महावीरं जंबुद्वीपे द्वीपे, 'एवं जहा इसाणे तइयसए तहेव सक्के वि' एवं यथा ईशानरतृतीयशतके तथैव शक्रोपि तृतीयशतकीयप्रथमोद्देशके राजप्रश्नीयातिदेशेन कथितस्तथैव शक्रविषयेपि विचारो ज्ञातव्यः ईशानबदेवशक्रस्यापि विशेषजादिकं सर्वं वाच्यम् । किन्तु 'नवरं आभियोगे णो सदावेइ' नवरम् आभियोगिकान् देवान् न शब्दयति । अथ शक्रेशानयोर्वैधर्म्यं दर्शयति—'पायत्ताणियाहिन्ई हरी' पदान्यनीकाधिपतिर्हरिः, शक्रस्य पदात्यनीकाधिपतिर्हरिः, हरिणैगमेषी ईशानस्य तु लघुपराक्रमः । 'सुयोजा वंटा'

आदि वादित्रों की तुमुलध्वनिपूर्वक दिव्य कामभोगों को भोगता हुआ अपने समय को निकालता रहता है । 'इमं च णं केवलकल्पं जंबुद्वीपं दीवं विउलेण ओहिणा ओलोएमाणे २ पासइ समणं भगवं महावीरं जंबुद्वीवे दीवे' उस समय यह अपने विस्तृत अधिज्ञान द्वारा इस समस्त जंबुद्वीप का निरीक्षण करने में उपयुक्त था । हस्ते उसने ऐसा देखा कि जंबुद्वीप नामके द्वीप में श्रमण भगवान् महावीर विराजमान है । 'एवं जहा इसाणे तइयसए तहेव सक्के वि' तृतीय शतक के प्रथम उद्देशक में राजप्रश्नीय सूत्र के कथनानुसार जैसा कथन इन्द्र के विषय में आया है, उसी प्रकार का कथन शक्र के सम्बन्ध में भी कर लेना चाहिये । किन्तु यहाँ 'आभियोगे णो सदावेइ' वह शक्र आभियोगिक देवों को नहीं बुलाता है । तथा 'पायत्ताणियाहिन्ईहरी' शक्र का पदात्यनीकाधिपति हरिहरिणैगमेषी है और ईशान का लघु

दिव्य कामभोगोने भोगवता पोतानो समय पसार करी रह्या छे. 'इम च णं केवलकल्पं जंबुद्वीपं दीवं विउलेण ओहिणा आभोएमाणे (२) पासइ समणं भगवं महावीरं जंबुद्वीवे दीवे' ते समये ते शक्र पोताना विशाण अधिज्ञान द्वारा आ संपूर्ण जंबुद्वीपतुं निरीक्षण करवाभां प्रवृत्त हुता. तेथी तेमण्णु अपुं जेथुं के जंबुद्वीप नामना द्वीपभां श्रमण भगवान् महावीर विराजमान छे. " एवं जहा इसाणे तइयसए तहेव सक्कोवि " त्रीण शतकना पड़ेला उद्देशाभां राजप्रश्नीय सूत्रना कथन अनुसार जेवुं कथन ईशान इन्द्रना विषमां आण्णु छे तेज रीततुं कथन शकना संधर्धमां पणु समण देवुं परन्तु आर्द्धियां " आभियोगे णो सदावेइ " ते शक्र आभियोगिक देवोने पोलावता नथी तथा " पायत्ताणियाहिन्ई हरी " शकना पदात्यनीकाधिपती हरी हरिणैगमेषी

સુધોષા ઘન્ટા-શક્રસ્ય સુધોષા ઘન્ટા તાહનાય હરિણૈગમેષી નિયુક્તઃ, ईशानस्य तु नन्दिघोषा घंटा तत्ताडनाय लघुपराक्रमो नियुक्तः, 'પ.લ.ઓ વિમાણકારી' પાલકો દેવો વિમાનનિર્માપકઃ શક્રસ્ય, ईशानस्य तु पुष्पको देवो विमाननिर्मापकः, 'પાલગં વિમાણં' પાલકં વિમાનં શક્રસ્ય, ईशानस्य तु पुष्पकनामकं विमानम्, 'ઉત્તરિલ્લે નિજ્જાણમગ્ગે' ઔત્તરીયો નિર્યાણમાર્ગઃ, निष्क्रमणार्थं मार्ग उत्तरस्थां दिशि शक्रस्य, ईशानस्य तु दक्षिणो निर्याणमार्गः । दाहिणपुरत्थिमिल्ले रइकरपव्वए' દક્ષિણ-પૌરસ્ત્યે આગ્નેયકોણે રતિકરપર્વતઃ શક્રસ્ય, ईशानस्य तु नन्दीश्वरद्वीपे उत्तर-पूर्वे रतिकरपर्वतः, अवतरणाय कथितः ईशानकोणे रतिकरपर्वत ईशानस्य शक्रस्य तु आग्नेयकोणे विद्यते रतिकरपर्वत इति, एवं रूपेणोभयोर्वैलक्षण्यं वाच्यमिति । 'સેસં તં ચેવ' શેષં તદેવ, एतद् व्यतिरिक्तं सर्वं वर्णनं ईशानवदेव

પરાક્રમ હૈ। શક્ર કી સુધોષ ઘન્ટા હૈ। ઓર ડસકો બજાને કે લિયે હરિ-ગૌગમેષી નિયુક્ત હૈ, ईशान की नन्दिघोषा घंटा है उसे बजाने के लिये लघुपराक्रम नियुक्त है। 'પાલઓ વિમાણકારી' શક્ર કા વિમાન નિર્મા પક પાલક દેવ હૈ। ईशान का पुष्पक देव है। 'પાલગં વિમાણં' શક્ર કા વિમાન પાલક નામકા હૈ, ईशान का विमान पुष्पक नामका है' उत्तर-रिल्ले निज्जाणमग्गे' શક્ર કે નિકલને કા માર્ગ ઉત્તર દિશા મેં હૈ, ઓર ईशान के निकलने का मार्ग दक्षिणदिशा में हैं 'दाहिणपुरत्थिमिल्ले रइकरपव्वए' શક્ર કા રતિકર નામ કા પર્વત અગ્નેયકોણ મેં હૈ ईशान का नन्दीश्वर द्वीप में उत्तर पूर्व में ईशान कोण में है। इस पर्वतों पर ये उतरते हैं। इस प्रकार से दोनों में भिन्नता है। 'સેસં તં ચેવ' બાકી કા ઓર સબ વર્ણન હસ વર્ણન કે સિવાય શક્ર કા ईशान के जैसा ही है-

છે અને ઇશાનના લઘુ પરાક્રમ છે. શક્રની ઘન્ટા સુધોષ નામની છે અને તેને વગાડવા માટે હરિણૈગમેષી નિયુક્ત થયા છે. ઇશાનની નન્દિઘોષા નામની ઘન્ટા છે ને તેને વગાડવા માટે લઘુપરાક્રમની નિમણૂક થઈ છે. "પાલઓ વિમાણકારી" શક્રના વિમાનનું નિર્માણ કરનાર પાલક દેવ છે ઇશાનના વિમાનનું નિર્માણ કરનાર પુષ્પક દેવ છે "પાલગં વિમાણં" શક્રનું વિમાન પાલક નામનું છે અને ઇશાનનું વિમાન પુષ્પક નામનું છે. "ઉત્તરિલ્લે નિજ્જાણમગ્ગે" શક્રને નિકળવાનો માર્ગ ઉત્તરદિશા છે અને ઇશાનને નિક-ળવાનો માર્ગ દક્ષિણ દિશા છે. - "દાહિણપુરત્થિમિલ્લે રइकरवव्वए" શક્રને રતિકર નામનો પર્વત અગ્નિશ્રીમાં છે અને ઇશાનનો નન્દીશ્વરદ્વીપમાં ઉત્તરપૂર્વમાં (ઇશ નમ્રુષ્ટામાં) છે. એ પર્વતો ઉપર તે ઉતરે છે એ રીતે તે બંનેમાં જુદાપણું છે. "સેસં તં ચેવ" આ વર્ણન સિવાય બાકીનું તમામ

वक्तव्यम्, कियत् पर्यन्तं पूर्ववदेव वक्तव्यम् तत्राह—‘जाव नामगं सावेत्ता पज्जु-
वासइ’ यावत् नाम आवयित्वा पर्युपास्ते, स्वकीयं नाम आवयित्वा कथयित्वा हे
भदन्त ! अहं शक्रो देवेन्द्रो देवराजस्त्वां वन्दे नमस्सामीत्यादि, ‘धम्मकहा जाव
परिसा पडिगया’ धर्म कथा यावत् परिपत् प्रतिगता, परिपत् समागता तत्र धर्मकथा
भगवता कथिता, धर्म कथा श्रुत्वा परिपत् प्रतिगता। ‘तए णं से सक्के देविंदे देव-
राया’ ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजः ‘समणस्स भगवओ महावीरस्स
अंतियं’ श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यांतिके मणीपे ‘धम्मं सोच्चा’ धर्मं श्रुत्वा
‘निसम्म’ निश्चय्य हृद्यधार्य ‘हट्टुट्टु’ हृष्टतुष्टः ‘समणं भगवं महावीरं’ श्रमणं भग-
वन्तं महावीरम् ‘वंदइ नमंसइ’ वन्दते नमस्पति, ‘वंदित्ता नमंसित्ता’ वन्दित्वा
नमस्यित्वा ‘एवं वयासी’ एषम् वक्ष्यमाणकारणावादीत्—‘कहविहे णं भंते

ऐसा जानना चाहिये। ‘जाव नामगं सावेत्ता पज्जुवासइ’ और यह वर्णन
यहां हे भदन्त ! मैं देवेन्द्र देवराज शक्र आपको नमस्कार करता हूं ‘यहां
तक का ग्रहण हुआ ऐसा समझना चाहिये। ‘धम्मकहा जाव परिसा
पडिगया’ परिषदा आई, श्रमण भगवान् महावीर ने धर्मकथा कही, वह
परिषदा धर्मकथा सुनकर विसर्जित हो गई। ‘तए णं से सक्के देविंदे
देवराया’ इसके बाद देवेन्द्र देवराज शक्र ने ‘समणस्स भगवओ महा-
वीरस्स श्रमण भगवान् महावीर के पास ‘धम्मं सोच्चा’ धर्म का उपदेश
सुनकर ‘निसम्म’ और उसे हृदय में धारण कर ‘हट्टुट्टु’ हृष्ट तुष्ट
चित्त होते हुए ‘समणं भगवं महावीरं’ श्रमण भगवान् महावीर को
‘वंदइ नमंसइ’ वन्दना की नमस्कार किया, ‘वंदित्ता नमंसित्ता’ वन्दना
नमस्कारकर फिर उसने उनसे इस प्रकार पूछा ‘कहविहेणं भंते ! उगगहे

वण्णं धिंशानं अने शकंत्तु सरणुं ज्ञं छे तेम समण्णं देवुं. “जाव नामगं
सावेत्ता पज्जुवासइ” अने आ वण्णं उं लगवन् ! हुं देवेन्द्र शक्र आपने
नमस्कार कइं छुं. त्यां सुधी अहण्णुं करवानुं छे तेम समण्णं देवुं “धम्मकहा
जाव परिसा पडिगया” परिषद आवी श्रमण्णुं लगवान भडावीरे धर्मकथा
कही परीषद धर्मकथा सांलणीने ढुं पुअकित थं पाछी गछ. “तएणं से
सक्के देविंदे देवराया” ते पछी देवेन्द्र देवराज शक्र “समणस्स भगवओ
महावीरस्स” श्रमण्णुं लगवान भडावीर पासे “धम्मं सोच्चा” धर्मने।
उपदेश सांलणीने “निसम्म” ने तेने हृद्यमां धारण्णुं करीने “हट्टुट्टु”
हृष्ट तुष्ट चित्तवाणा थंने “समणं भगवं महावीरं” श्रमण्णुं
लगवान भडावीरनी “वंदइ नमंसइ” वंदना करी नमस्कार कया—“वंदित्ता
नमंसित्ता” वन्दना नमस्कार करीने तेण्णुं तेमने आ प्रभाण्णुं पूछयुं—

ઉગ્રહે પળ્લત્તે' કતિવિધઃ સ્વલ્પ ભદન્ત ! અવગ્રહઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, અવગ્રહણમ્ અવગ્રહઃ= સાધુગ્રહણયોગ્ય વસતિ તૃણકાષ્ઠાદિકં વસ્તુવિપથિણી આજ્ઞા કતિપ્રકારકઃ કથિત इति, મગવાનાહ-‘સક્રા પંચવિદે ઉગ્રહે પળ્લત્તે’ હે શક્ર ! પશ્ચાદ્ધોઽવગ્રહઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ‘તંજહા’ તથથા-‘દેવિંદોગ્રહે’ દેવેન્દ્રાવગ્રહઃ દેવેન્દ્રઃ શક્ર ઈશાનો વા તસ્ય અવગ્રહો દક્ષિણં લોકાર્દ્ધમ્ ઉત્તરં વા લોકાર્દ્ધમ્ इति દેવેન્દ્રાવગ્રહઃ । ‘રાયોગ્રહે’ રાજાવગ્રહઃ-રાજા ચક્રવર્તી ભરતાદિસ્તસ્યાવગ્રહઃ પટ્ટસ્વળ્લભરતાદિક્ષેત્રમ્ અયમેવ રાજાવગ્રહઃ ‘ગાઘાવહ ઉગ્રહે’ ગાથાપત્યવગ્રહઃ, તત્ર ગાથાપતિર્માળ્લલિકો રાજા તસ્યાવગ્રહઃ સ્વકીયં સ્વકીયં મળ્લલમિતિ આધિપત્યવિષયમ્ ધૂમિસ્વળ્લાદિકમ્ ગાથાપત્યવગ્રહઃ, ‘સાગારિય ઉગ્રહે’ સાગારિકાવગ્રહઃ-અગારો ગૃહં તેન સહ વર્તતે इति

પળ્લત્તે’ હે ભદન્ત ! અવગ્રહ કિનને પ્રકાર કા કહો ગયા હૈ । સાધુજનોં કો ગ્રહણ કરને કે યોગ્ય જો વસતિ, તથા તૃણકાષ્ઠ આદિરૂપવસ્તુપૈં હૈ, ઉન વસ્તુઓં કો ઉન્હેં ગ્રહણ કરને કી આજ્ઞા પ્રદાન કરના હસકા નામ અવગ્રહ હૈ । યહ અવગ્રહ ‘સક્રા પંચવિદે પળ્લત્તે’ હે શક્ર ! પાંચ પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । ‘તં જહા જો હસ પ્રકાર સે હૈ-‘દેવિંદોગ્રહે’ દેવેન્દ્રાવગ્રહ શક્ર અથવા ઈશાન કા અવગ્રહ દક્ષિણ લોકાર્દ્ધ કે સ્વામી-શક્ર હૈ તથા ઉત્તર લોકાર્દ્ધ કે સ્વામી ઈશાનેન્દ્ર હૈ હસલિયે વહ દેવેન્દ્રાવગ્રહ હૈ । ચક્રવર્તી-ભરત આદિકા જો અવગ્રહ હૈ વહે ભરતાદિ ક્ષેત્ર કે ૬-૬ સ્વળ્લોં સે હોતા હૈ હસકા નામ રાજાવગ્રહ હૈ । ‘ગાઘાવહ ઉગ્રહે’ માળ્લલિક રાજાકા નામ ગાથાપતિ હૈ, હસકા અવગ્રહ અપને માળ્લલમેં હોતા હૈ, કપોંકિ વહ વહાં કા અધિપતિ હોતા હૈ । અગાર નામ ગૃહ કાં હૈ હસ ગૃહ સે જો યુક્ત હોતા

“ કઙ્કિદેવેણં મંતે ! ઉગ્રહે પળ્લત્તે ” હે ભગવન્ ! અવગ્રહ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? સાધુ જનોને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય જે વસતી તૃણકાષ્ઠ વિગેરે રૂપ વસ્તુઓ છે. તે વસ્તુઓને ગ્રહણ કરવાની આજ્ઞા પ્રદાન કરવી તેનું નામ અવગ્રહ છે. આ અવગ્રહ ‘સક્રા પંચવિદે પળ્લત્તે’ હે શક્ર પાંચ પ્રકારના કહ્યા છે. “ ત જહા ” જે આ રીતે છે. “ દેવિંદોગ્રહે ” દેવેન્દ્રાવગ્રહ શક્ર અથવા ઇશાનનો અવગ્રહ દક્ષિણ લોકાર્દ્ધમાં અથવા ઉત્તર લોકાર્દ્ધમાં છે એટલે તે દેવેન્દ્રાવગ્રહ છે. ચક્રવર્તી-ભરત આદિનો જે અવગ્રહ છે તે ભરત ક્ષેત્રના છ ખંડોમાં થાય છે. તેનું નામ રાજાવગ્રહ છે “ ગાઘાવહ ઉગ્રહે ” માળ્લલિક રાજાનું નામ ગાથાપતિ છે તેનો અવગ્રહ પોતપોતાના મંડળમાં થાય છે કેમકે તે ત્યાંના અધિપતિ હોય છે. અગાર નામ ઘરનું છે તે ઘરવાળો જે હોય તે સાગાર કહેવાય છે. તે સાગાર જ સાગા-

સાગારઃ, સાગાર એવ સાગરિકઃ-શય્યાતરઃ તાદૃશ સાગારિકસ્યાવગ્રહઃ સાગારિકાવગ્રહઃ, 'સાહમ્મિય ડગ્ગહે' સાધાર્મિકાવગ્રહઃ સમાનો ધર્મો યેષાં તે સાધાર્મિકાઃ, સમાનેન એકપ્રકારકેણ ધર્મેણ ચરન્તિ શાસ્ત્રમર્યાદાનતિક્રમેણ ધર્માનુષ્ઠાનં કુર્વન્તિ યે તે સાધાર્મિકાઃ, તત્ર ગૃહસ્થાપેક્ષયા ગૃહસ્થા એવ સાધાર્મિકાઃ સાધ્વપેક્ષયા સાધવ એવ સાધર્મિકાઃ તેષાં પશ્ચક્રોશં પરિમાણં ક્ષેત્રં તત્ર વર્ષેતરકાલે એકં માસં વર્ષાકાલે ચતુરઃ માસાન્ પંચકોશપ્રમાણકમેવ ક્ષેત્રં સાધાર્મિકાવગ્રહઃ । 'જે' इमे अज्जत्ताए समणा निग्गंथा विहरन्ति' ये इमे भदन्त अद्यत्वे श्रमणा निर्ग्रन्था विहरन्ति 'एएसि णं अहं उग्गहं अणुजाणामि' एतेभ्यः खलु अहमवग्रह-मभ्यनुजानामि, सांप्रतिकेभ्यो विहाद्ध्यः साधुभ्योऽवग्रहविषयिणीमनुज्ञां ददा-

હૈ वह सागार है । यह सागार ही सागरिक शय्यातर-है ऐसे सागरिक जो अवग्रह है वह सागारिकावग्रह है । 'साहम्मिय डगगहे' जिनका धर्म समान होता है उनका नाम साधर्मिक है । समान-एक प्रकार के धर्म से जो चरते हैं-शास्त्रमर्यादा के अनुरूप धर्मानुष्ठान करते हैं-वे साधार्मिक हैं । इनमें गृहस्थ की अपेक्षा गृहस्थ एवं साधु की अपेक्षा साधु साधार्मिक हैं । इनका पांच कोशपरिमित क्षेत्र है वर्षा काल से भिन्नकाल में एक मास का और वर्षाकाल में ४ मासका इस प्रकार यह पांच कोश परिमित क्षेत्र ही साधर्मिकावग्रह है । ये पांच अवग्रह सुनकर इन्द्र भगवान् से बोला-हे भदन्त ! 'जे इमे अज्जत्ताए समणा निग्गंथा विहरन्ति' जो ये इस श्रमण निर्ग्रन्थ विहार कर रहे हैं । 'एएसि अहं उग्गहं अणुजाणामि' इन्हें मैं अवग्रह विषयिणी आज्ञाप्रदान

રીક-શૈયાતર છે. એવા સાગરીકનો જે અવગ્રહ છે તે સાગારિકાવગ્રહ છે. "સાહમ્મિય ડગ્ગહે" જેમનો ધર્મ એક સરખો હોય છે તેનું નામ સાધર્મિક છે. સમાન-એક પ્રકારના ધર્મથી જે રહે છે, શાસ્ત્રમર્યાદા અનુસાર ધર્માનુષ્ઠાન કરે છે તે સાધર્મિક છે. તેમાં ગ્રહસ્થની અપેક્ષાએ ગ્રહસ્થ, અને સાધુની અપેક્ષાએ સાધુ સાધર્મિક છે. તેમનું પાંચકોશ પ્રમાણ પરિમિત ક્ષેત્ર છે તે વર્ષાકાળથી ભિન્નકાળમાં (બીજા સમયમાં) એક માસનું અને વર્ષાકાળમાં ચાર મહિનાનું એ રીતે આ પાંચકોશ પરિમિત ક્ષેત્ર જ સાધર્મિકાવગ્રહ ને. એ પાંચ અભિગ્રહ સંભળીને ઇન્દ્રે ભગવાનને કહ્યું હે ભગવન્ ! " જે इमे अज्जत्ताए समणा निग्गंथा विहरन्ति " જે આ શ્રમણુ નિર્ગ્રંથ વિહાર કરે છે. " एएसि अहम् उग्गहं अणुजाणामि " તેમને હું અવગ્રહ સંબંધી આજ્ઞા આપું છું એવું કહીને તેમણે " समणं भगवं महावीरं वंदइ

मीत्यर्थः, 'इति कटु' इति कृत्वा-इत्युत्त्वा 'समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ' श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, 'वंदित्ता नमंसित्ता तमेव दिव्वं जाण-विमाणं दुरुहइ' वन्दित्वा नमस्यित्वा तमेव दिव्यं यानविमानमारोहति । 'दुरु-हिता जामेव दिसं पाउव्भूए' आरुह्य यामेव दिशमाश्रित्य प्रादुर्भूतः समागतः 'तामेव दिसं पडिगए' तामेव दिशं प्रतिगतः, 'भंते त्ति भगवं गोयमे' भदन्त ! इति भगवान् गौतमः 'समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ' श्रमणं भगवन्तं महा-वीरं वन्दते नमस्यति 'वंदित्ता नमंसित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा 'एवं वयासी' एव मवादीत्, 'जं णं भंते सक्के देविंदे देवराया' यत् खलु भदन्त शक्रो देवेन्द्रो देवराजः 'तुव्वेणं एवं वदइ' तुव्वमेवं वदति 'सच्चेण एसमट्ठे' सत्यः खलु एषो-अर्थः, भगवानाह-'हंता सच्चे' हंत सत्यः, हे भगवन्नित्येवं भगवन्तं संबोधय

करता हूँ । ऐसा कहकर उसने 'समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ' श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की-नमस्कार किया । 'वंदित्ता नमंसित्ता तमेव दिव्वं जाणविमाणं दुरुहइ' वन्दना नमस्कार करके वह उसी अपने दिव्य यान विमान पर चढ़ा । 'दुरुहिता जामेवदिसं पाउ-व्भूए, तामेव दिसं पडिगए' चढ़कर वह जिस दिशा से आया था उसी दिशा की ओर चला गया अर्थात् जहाँ से आया था वहीं पर पीछे चला गया । भंते त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ' इसके बाद हे भदन्त ! इस प्रकार कहकर भगवान् गौतमने श्रमण भग-वान् महावीर को वन्दना की नमस्कार किया-'वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' वन्दना नमस्कार कर फिर उन्होंने इस प्रकार पूछा-'जं णं भंते ! सक्के देविंदे देवराया तुव्वेणं एवं वदइ' हे भदन्त ! देवेन्द्र देव-

नमंसइ" श्रमणु भगवान् महावीरने वंदना करी नमस्कार कर्या. "वंदित्ता नमंसित्ता तमेव दिव्वं जाणविमाणं दुरुहइ" वंदना नमस्कार करीने ते पोताना ओज्ज यान् विमान पर अडिगया. "दुरुहिता जामेव दिसं पाउव्भूए, तामेव दिसं पडिगए" यान् विमान पर अडिने तेओ जे दिशा तरइथी आओथा हता तेज दिशा तरइ पाछा आइथा गया. "भंतेत्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ" ते पछी छे भगवन् ! ओ प्रभाणु कहीने भगवान् गौतमे श्रमणु भगवान् महावीरने वंदना करी नमस्कार कर्या. "वंदित्ता ! नमंसित्ता एवं वयासि" वंदना नमस्कार करीने पछी तेभणु भगवन्ने आ प्रभाणु पूछथु "जेणं भंते ! सक्के देविंदे देवराया तुव्वेणं एवं वदइ" छे भगवन् ! देवेन्द्र देवराज शक्रे तमने जे ओणु कछु.

ગૌતમોઽપૃચ્છત્ત્વ યોઽયં દેવરાજો ભવન્તમવગ્રહવિષયેઽવદત્ત્વ સોઽર્થઃ સત્યઃ કિમ્ ? સત્યમેવોક્તં શક્રેણેત્યુત્તરં મગવત્ત્વ ઇતિ ભાવઃ ॥ સૂ. ૨ ॥

અથ મગવત્ શક્રપ્રતિપાદિતોઽર્થઃ સત્યસ્તથાપિ સ શક્રઃ સ્વરૂપતઃ સમ્યગ્-વાદી ઉત મિથ્યાવાદી ઇત્યાશંકયાહ—‘સક્રે ણં મંતે’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્—સક્રે ણં મંતે ! દેવિંદે દેવરાયા કિં સમ્માવાઈ મિચ્છા-વાઈ ? ગોયમા ! સમ્માવાઈ નો મિચ્છાવાઈ । સક્રે ણં મંતે દેવિંદે દેવરાયા કિં સચ્ચં ભાસં ભાસઈ મોસં ભાસઈ, સચ્ચામોસં ભાસં ભાસઈ, અસચ્ચામોસં ભાસં ભાસઈ ? ગોયમા ! સચ્ચંપિ ભાસં ભાસઈ જાવ અસચ્ચામોસંપિ ભાસં ભાસઈ । સક્રે ણં મંતે દેવિંદે દેવરાયા કિં સાવજ્ઞં ભાસં ભાસઈ અણવજ્ઞં ભાસં ભાસઈ, ગોયમા ! સાવજ્ઞંપિ ભાસં ભાસઈ, અણવજ્ઞંપિ ભાસં ભાસઈ, સે કેણદ્દેણં મંતે એવં વુચ્ચઈ સાવજ્ઞંપિ જાવ અણવજ્ઞંપિ ભાસં ભાસઈ, ગોયમા ! જાહે ણં સક્રે દેવિંદે દેવરાયા સુહુમકાયં અણિજ્જૂ-હિત્તા ણં ભાસં ભાસઈ, તાહે ણં સક્રે દેવિંદે દેવરાયા સાવજ્ઞં ભાસં ભાસઈ, જાહે ણં સક્રે દેવિંદે દેવરાયા સુહુમકાયં નિજ્જૂ-હિત્તાણં ભાસં ભાસઈ તાહે ણં સક્રે દેવિંદે દેવરાયા અણવજ્ઞં ભાસં ભાસઈ, સે તેણદ્દેણં જાવ ભાસઈ, સક્રે ણં મંતે દેવિંદે

રાજ શક્રને જો આપ સે એસા કહા હૈ । ‘સચ્ચે ણં એસમદ્દે’ કયા વહ અર્થસત્ય હૈ ? અર્થાત્ દેવરાજ દેવેન્દ્ર ને જો આપસે અવગ્રહ કે વિષયમેં કથન કિયા હૈ વહ કયા સત્ય હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રસુને ડનસે કહા —‘હંતા, સચ્ચે’ હાં ગૌતમ ! સત્ય કહા હૈ ॥ સૂ. ૨ ॥

“સચ્ચેણં એસમદ્દે” તે અર્થ શું સાચો છે ? અર્થાત્ દેવરાજ દેવેન્દ્રે આપને અવગ્રહના વિષયમાં મેં જે કથન કર્યું છે તે શું સાચું છે ? એ પ્રમાણે પૂછ્યું તેના ઉત્તરમાં ભગવાન કહે છે કે “હંતા સચ્ચે” હા, ગૌતમ સાચું કહ્યું છે. ॥ સૂ. ૨ ॥

देवराया किं भवसिद्धि ए अभवसिद्धि ए, सम्मदिष्टि ए एवं जहा मोउदेस ए सणकुमारो जाव नो अचरिमे ॥सू० ३॥

छाया—शक्रः खलु भदन्त ! देवेन्द्रो देवराजः किं सम्यग्वादी मिथ्यावादी ? गौतम ! सम्यग्वादी नो मिथ्यावादी । शक्रः खलु भदन्त देवेन्द्रो देवराजः किं सत्यां भाषां भाषते मृषा भाषां भाषते, सत्या मृषा भाषां भाषते असत्यमृषा भाषां भाषते ? गौतम ! सत्यामपि भाषां भाषते, यावदसत्यमृषामपि भाषां भाषते, शक्रः खलु भदन्त देवेन्द्रो देवराजः किं सावद्यां भाषां भाषते अनवद्यां भाषां भाषते ? गौतम ! सावद्यामपि भाषां भाषते, अनवद्यामपि भाषां भाषते । तत्केनार्थेन भदन्त एवमुच्यते सावद्यामपि यावदनवद्यामपि भाषां भाषते ? गौतम ! यदा खलु शक्रो देवेन्द्रो देवराजः सूक्ष्मकाय मनिर्युब भाषां भाषते तदा खलु शक्रो देवेन्द्रो देवराजः सावद्यां भाषां भाषते, यदा खलु शक्रो देवेन्द्रो देवराजः सूक्ष्मकायं निर्युब खलु भाषां भाषते, तदा खलु शक्रो देवेन्द्रो देवराजोऽनवद्यां भाषां भाषते तत्तेनार्थेन यावत् भाषते । शक्रः खलु भदन्त ! देवेन्द्रो देवराजः किं भवसिद्धिः अभवसिद्धिः सम्यग्वादिष्टिः ? एवं यथा मोकोद्देशके सनत्कुमारो यावत् नो अचरमः ॥सू० ३॥

टीका—‘सक्केणं भंते’ शक्रः खलु भदन्त ! ‘देविदे देवराया’ देवेन्द्रो देवराजः ‘किं सम्मावाई मिच्छावाई’ किं सम्यग्वादी मिथ्यावादी, सम्यक्सत्यं यथावस्थिततया वदितुं शीलं स्वभावो यस्य स सम्यग्वादी—सम्यग्वादिस्थित्यर्थः,

शक्र प्रतिपादित अर्थ भले ही सत्य हो तौ भी क्या वह शक्र एकरूपतः सत्यवादी है या मिथ्यावादी है । इस प्रकार की शंका वे प्रभु से प्रकट करते हैं—

‘सक्के णं भंते । देविदे देवराया किं सम्मावाई मिच्छावाई’ इत्यादि ।

टीकार्थ—हे भदन्त ! देवन्द्र देवराज शक्र ‘किं सम्मावाई मिच्छावाई’ क्या सम्यग्वादी है या मिथ्यावादी ? जो वस्तु जिस रूप से अवस्थित हैं उस वस्तु को उस रूप से कहने का स्वभाववाला है, वह सम्य-

शक्र प्रतिपादित अर्थ भले साथे डोय तो पणु ते शकं शुं स्वइपथी सत्यवादी छे के मिथ्यावादी छे आ दीतनी शंका तेओ प्रभु पासे प्रकट करे छे.

“ सक्के णं भंते । देविदे देवराया किं सम्मावाई मिच्छावाई ” इत्यादि—

टीकार्थ—हे भगवन् ! देवेन्द्र देवराज शक्र “ सम्मावाई मिच्छावाई ” शुं सम्यग्वादी छे. के मिथ्यावादी छे ? के वस्तु के इपमां रडेदी डोय ते

મિથ્યા અસત્યમ્ અયથાર્થતયા પ્રવચનમતિકૂલં વદિતું શીલં યસ્યાસી મિથ્યાવાદી મિથ્યાદૃષ્ટિરિત્યર્થઃ । હે મદન્ત ! શક્રો દેવેન્દ્રો દેવરાજઃ કિં સમ્યગ્દૃષ્ટિર્મિથ્યા-દૃષ્ટિર્વા ? इति भावः, મગધાનાહ—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સમ્માવાર્દ—નો મિચ્છા-વાર્દ’ સમ્યગ્વાદી સમ્યગ્દૃષ્ટિરસ્તિ નો મિથ્યાવાદી નો મિથ્યાદૃષ્ટિઃ । અથ ગૌત-મશ્વતુર્વિધભાષાવિષયે પૃચ્છતિ—‘સક્કે ણં મંતે દેવિંદે દેવરાયા’ શક્રઃ સ્વહ મદન્ત દેવેન્દ્રો દેવરાજઃ ‘કિં સચ્ચં માસં માસહ’ કિં સત્થાં માપાં માપતે, ‘મોસં માસં માસહ’ મૃપા માપાં માપતે, ‘સચ્ચામોસં માસં માસહ’ સત્યમૃપા માપાં માપતે ‘અસચ્ચામોસં માસં માસહ’ અસત્યમૃપા માપાં માપતે ? હે મદન્ત ! યોડયં દેવરાજઃ શક્રઃ સ સત્યમાવાં વદતિ મૃપામાવાં વદતિ અથવા સત્યમૃપામાવાં વદતિ અસત્યમૃપાં વા માપાં વદતીતિ પ્રશ્નઃ, મગધાનાહ—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સચ્ચંપિ માસં માસહ’ સત્યામપિ માપાં માપતે

ગ્વાદી હૈ । યા પ્રવચન સે પ્રતિકૂલરૂપ અસત્ય બોલને કા સ્વભાવવાલા હૈ—મિથ્યાવાદી હૈ ? પૂછને કા ભાવ એસા હૈ કિ શક્ર સત્ય બોલનેવાલા હૈ યા મિથ્યા બોલનેવાલા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ ને કહા—‘ગોયમા ! સમ્માવાર્દ નો મિચ્છાવાર્દ’ હે ગૌતમ દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર સમ્યગ્વાદી હૈ । મિથ્યાવાદી—નહીં હૈ । અથ ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈં કિ ચાર પ્રકાર કી ભાષા મેં સે શક્ર કિસ ભાષા કો બોલતા હૈ—‘સક્કે ણં મંતે ! દેવિંદે દેવરાયા કિં સચ્ચં માસં માસહ, મોસં માસં માસહ સચ્ચામોસં માસં માસહ, અસચ્ચામોસં માસં માસહ’ હે મદન્ત ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર કયા સત્ય ભાષા બોલતા હૈ ? યા અસત્ય ભાષા બોલતા હૈ, યા સત્યા-સત્યભાષા અર્થાત્ મિશ્ર ભાષા બોલતા હૈ યા અસત્ય મૃપા ભાષા અર્થાત્

વસ્તુતુ’ એજ રૂપે કથન કરવું તે સમ્યક્વાદી છે અને પ્રવચનથી વિરુદ્ધ અસત્ય બોલવાના સ્વભાવવાળું હોય તે મિથ્યાવાદી, છે. પૂછવાનો ભાવ એ છે કે સમ્યક્ બોલનાર છે, કે મિથ્યા બોલવાવાળો છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ ગોયમા ! સમ્માવાર્દ નો મિચ્છાવાર્દ ” હે ગૌતમ ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર સમ્યક્ (સાચુ બોલે) વાદી છે મિથ્યાવાદી નથી.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે ચાર પ્રકારની ભાષામાં શક્ર કઈ જાતની ભાષા બોલે છે. “ સક્કે ણં મંતે ! દેવિંદે દેવરાયા કિં સચ્ચં માસં માસહ મોસં માસં માસહ સચ્ચામોસં માસં માસહ અસચ્ચા મોસં માસં માસહ ” હે ભગવન્ ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ શું સત્ય ભાષા બોલે છે ? કે અસત્ય ભાષા બોલે છે કે સત્યાસત્ય ભાષા બોલે છે ? અસત્ય મૃપા ભાષા બોલે છે ? તેના ઉત્ત-

‘જાવ અસત્ત્વામોસંપિ ભાસં ભાસઈ’ યાવત્ મૃષાપિ ભાષાં ભાષતે સત્યમૃષાપિ ભાષાં ભાષતે અસત્યમૃષામપિ ભાષાં ભાષતે, વસ્તુતઃ સત્યામપિ ભાષાકથંચિદ્ ભાષ્ય-માણા સાવધાપિ સંભવતીતી પુનઃ પ્રશ્નયન્નાહ-‘સક્કેણમિત્યાદિ । ‘સવ્કે ણં મંતે દેવિંદે દેવરાયા’ શક્રઃ સ્વલુ મદન્ત દેવેન્દ્રો દેવરાજઃ ‘કિં સાવજ્જં ભાસં ભાસઈ અણવજ્જં ભાસં ભાસઈ’ કિં સાવધાં ભાષાં ભાષતે યદ્વા અનવધાં ભાષાં ભાષતે, પ્રાણાતિપાતાદિયુક્તા ભાષા સાવધા, અવધં ગર્હિતં કર્મ પાપં વા તત્પ્રાયોજિકા ભાષા સાવધા । નિરવધા નિર્ગતં અવધં પાપં પ્રાણાતિપાતાદિરૂપં યતઃ સા નિરવધા પાપરહિતેત્યર્થઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ । ‘સાવજ્જંપિ ભાસં ભાસઈ’ સાવધા-

વ્યવહાર ભાષા બોલતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-‘ગોયમા ! સત્ત્વં પિ ભાસં ભાસઈ, જાવ અસત્ત્વામોસં પિ ભાસં ભાસઈ’ હે ગૌતમ ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર સત્ય ભાષા ભી બોલતા હૈ યાવત્-મૃષા ભાષા ભી બોલતા હૈ, સત્ય મૃષા ભાષા ભી બોલતા હૈ, ઓર અસત્યમૃષા ભાષા ભી બોલતા હૈ । ‘સવ્કે ણં મંતે । દેવિંદે દેવરાયા કિં સાવજ્જં ભાસં ભાસઈ અણ-વજ્જં ભાસં ભાસઈ’ વસ્તુતઃ સત્ય ભાષા ભી શાસ્ત્રોક્તવિધિ કે અનુ-સાર નહીં બોલી જાને પર સાવધ ભી હો સકતી હૈ-અતઃ ગૌતમ મે પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ કિ દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર કયા સાવધ ભાષા બોલતા હૈ યા નિરવધ ભાષા બોલતા હૈ ? પ્રાણાતિપાત આદિ સે યુક્ત ભાષા સાવધ ભાષા કહલાતી હૈ અવધ નામ ગર્હિત કર્મ યા પાપ કા હૈ । હસકી પ્રયોજક જો ભાષા હોતી હૈ, વહ સાવધ ભાષા હૈ । પ્રાણાતિપાત આદિરૂપ અવધ-પાપ જિસ ભાષા સે નિર્ગત હો ગયા હોતા હૈ વહ નિરવધ ભાષા હૈ-પાપ રહિત ભાષા હૈ । હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-

૨માં પ્રશ્ન કહે છે. “ગોયમા ! સત્ત્વપિ ભાસં ભાસઈ જાવ અસત્ત્વામોસં પિ ભાસં ભાસઈ” હે ગૌતમ ! શક્ર સત્ય ભાષા પણ બોલે છે અસત્ય ભાષા પણ બોલે છે. ને સત્યાસત્ય ભાષા પણ બોલે છે અને અસત્યમૃષા ભાષા પણ બોલે છે, ન સાચી ન ખોટી તેવી ભાષા સત્યમૃષા ભાષા પણ બોલે છે. “સવ્કે ણં મંતે । દેવિંદે દેવરાયા કિં સાવજ્જં ભાસં ભાસઈ અણવજ્જં ભાસં ભાસઈ” વસ્તુતઃ સત્યભાષા પણ બોલે છે. શાસ્ત્રવિધિ અનુસાર ન બોલાય તે ભાષાને સાવધ ભાષા કહે છે. ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને પૂછે છે કે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર શું સાવધ ભાષા બોલે છે ? કે નિરવધ ભાષા બોલે છે ? પ્રાણાતિપાતવાળી ભાષાને સાવધ ભાષા કહે છે. નિહિત કર્મને અવધ પાપકર્મ કહે છે. તે પાપકર્મવાળી જે ભાષા હોય તે સાવધ ભાષા છે પ્રાણાતિપાત આદિ રૂપ અવધ-પાપ જે ભાષામાં ન હોય તે નિરવધ ભાષા છે. અર્થાત્

મંપિ માપાં માપંતે 'અણવજ્જંપિ માસં માસહ' અનવધામપિ માપાં માપતે । ગૌતમઃ પૂછંતિ—'સે કેળદ્દેણં મંતે એવં વુચ્ચહ' તત્કેનાર્યેન હે મદન્ત ! એવમુન્યતે ? 'સાવજ્જંપિ જાવ અણવજ્જંપિ માસં માસહ' સાવધામપિ યાવત્ માપાં માપતે નિરવધામપિ માપાં માપતે, મગવાનાહ—'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'જાહે ણં સવ્વકે દેવિંદે દેવરાયા' યદા સ્વલુ શકો દેવેન્દ્રો દેવરાજઃ 'સુહુમકાયં' સૂક્ષ્મકાયં—કાયસ્ય સૂક્ષ્મો ભાગઃ સૂક્ષ્મકાયઃ, શરીરલઘુભાગઃ મુલમિત્યર્થઃ, શરીરાપેક્ષયા મુલસ્ય લઘુતા પ્રસિદ્ધૈવેતિ સૂક્ષ્મકાયં=મુલં 'અણિજ્જૂહિત્તાણં' અનિર્યૂથ—અનાચ્છાદ્ય ઉત્તરા સંગાદિના, યદ્વા—સૂક્ષ્મકાયં, સૂક્ષ્મઃ લઘુકાયઃ=આકારઃ સૂક્ષ્મકાયઃ વસ્ત્રસ્વણં

'ગોયમા ! સાવજ્જં પિ માસં માસહ, અણવજ્જં પિ માસં માસહ' હે ગૌતમ ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક સાવચ માપા મી બોલતા હૈ ઓર નિરવચ માપા મી બોલતા હૈ । અવ ગૌતમ પ્રમુ સે એસા પૂછતે હૈ । 'સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ સાવજ્જં પિ જાવ અણવજ્જં પિ માસં માસહ' હે મદન્ત ! એસા અપને કિલ કારણ સે કહા હૈ કિ દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક સાવચ માપા મી બોલતા હૈ ઓર નિરવચ માપા મી બોલતા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ—'ગોયમા જાહે ણં સવ્વકે દેવિંદે દેવરાયા સુહુમકાયં અણિજ્જૂહિત્તાણં માસં માસહ તાહેણં સવ્વકે દેવિંદે દેવરાયા સાવજ્જં માસં માસહ' હે ગૌતમ ! જય દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક સુલે મુલ બોલતા હૈ તય વહ સાવચ માપા બોલતા હૈ, યહાં હસ પ્રકાર સે સમજના ચાહિયે—'સુહુમકાય' શબ્દ કા અર્થ હૈ શરીર કા લઘુભાગ—મુલ 'અણિજ્જૂહિત્તા' કા અર્થ

પાપ વગરની ભાષા છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે " ગોયમા ! સાવજ્જં પિ માસં માસહ, અણવજ્જંપિ માસં માસહ " હે ગૌતમ ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક સાવચ ભાષા પણ બોલે છે. અને અને નિરવચ ભાષા પણ બોલે છે. હવે ગૌતમ સ્વામી એવું પૂછે છે કે " સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ સાવજ્જં પિ જાવ અણવજ્જંપિ માસં માસહ " હે ભગવન્ ! એવું આપે શા કારણે કહ્યું છે કે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક સાવચ ભાષા પણ બોલે છે ? અને નિરવચ ભાષા પણ બોલે છે તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે " " ગોયમા ! જાહેણં સવ્વકે દેવિંદે દેવરાયા સુહુમકાયં અણિજ્જૂહિત્તાણં માસં માસહ, તાહેણં સાવજ્જં માસં માસહ " જ્યારે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક ખુલ્લે મોઢે બોલે છે ત્યારે તે સાવચ ભાષા બોલે છે. એમ સમજવું અડિયા આ પ્રમાણે વિચારવાનું છે—સૂક્ષ્મકાય શબ્દનો અર્થ શરીરનો લઘુભાગ (નાનોભાગ) મુળ એ પ્રમાણે છે. " અણિજ્જૂહિત્તા " નો અર્થ ઉત્તરાસંગ વિગેરેથી ઢાક્યા વગર એ પ્રમાણે છે. અથવા સૂક્ષ્મકાય શબ્દનો

મુલવચ્ચિકેત્યર્થઃ, તમ્ અણિજ્જૂહિતાણં' અનિર્યૂહ-અદત્વા, નિરૂપર્વકો યૂહિ ધાતુ-
લૌકિકઃ આચ્છાદનાર્થકઃ બન્ધનાર્થકો વા-ધાતુનામનેકાર્થત્વાત્ અતएव 'દ્વાર્યા-
પીઢે કાથરસે નિર્યૂહો નાગદન્તકે' इति કોશે (શ્લોક-૨૩૬) ઉક્તમ્ ; યદ્વા નિરૂ-
પર્વક ઝહધાતુઃ ઉક્તાર્થકઃ 'પૃષોદરાદિત્વાદ્ ધાતોર્યગાગમઃ, અતएव "નિર્યૂહઃ
શેખરે નિર્યાસે નાગદન્તકે" इति વિશ્વકોશઃ, સદોરકમુલવચ્ચિકાધારણસ્યાપિ
ઉપલક્ષણમિદમ્ તત્ર હદમેવ ભગવતીમૂત્ર મૂલં પ્રમાણમ્ । અનેન ભગવદ્વાક્યેન મુલો-
પરિ મુલવચ્ચિકાયા બન્ધનં સિદ્ધમ્ , યે વુ 'મુલવચ્ચિકયા મુલમનાચ્છાદાપિ ભાષણે

હૈ ઉત્તરાસંગ આદિ સે આચ્છાદિત ક્રિયે વિના અથવા-‘સુદ્ધમકાય’ શબ્દ-
કા અર્થ વચ્ચાવખંડ હૈ-જિસે મુલવચ્ચિકા કહા જાતા હૈ । ‘અણિજ્જૂહિતા’
મેં ‘નિર્’ પૂર્વક ‘યૂહિ’ ધાતુ હૈ, યહ ‘યૂહિ’ લૌકિક હૈં ઓર હસકા-અર્થ
આચ્છાદન કરના હૈ, અથવા વાંધના હૈ । ક્યોંકિ ધાતુ કે અનેક અર્થ
હોતે હૈં । હસીલિયે ‘દ્વાર્યાપીઢે કાથરસે નિર્યૂહો નાગદન્તકે’ અર્થાત્
‘નિર્યૂહ’ શબ્દ કા અર્થ-દરબાજા ‘અપીઢ’ વાંધના કાથરસ-કાઢા, નાગ-
દન્ત-ઘૂંટી इतने અર્થ હૈ એસા અમરકોશ મેં ૨૩૬ શ્લોક મેં કહા હૈ,
અથવા-નિર્ પૂર્વક ‘ઝહ’ ધાતુ મી હૈ-ઓર હસકા અર્થ મી વહી હૈ ।
હસકા પાઠ ‘પૃષોદરાદિગણ’ મેં હૈ, અતઃ પૃષોદરાદિ હોને સે ‘ઝહ’ ધાતુ
કો ‘ચક’ આગમ હુઆ હૈ, અતएव ‘નિર્યૂહઃ શેખરે દ્વારે નિર્યાસે નાગ-
દન્તકે’ એસા વિશ્વકોશ મેં લિખા હૈ । યહ પદ સદોરક મુલવચ્ચિકા કો
ધારણ કરને કા મી ઉપલક્ષક હૈ । વહાં યહી ભગવતી કા મૂલમૂત્ર
પ્રમાણ હૈ । ભગવાન્ કે હસ વાક્ય સે મુલ કે ઉપર મુલવચ્ચિકા વાંધના

અર્થ વચ્ચનો કકડો એ પ્રમાણુ છે અને મુખવચ્ચિકા (મુહપત્તિ) કહેવામાં
આવે છે. “ અણિજ્જૂહિતા ” એ વાક્યમાં વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ નિરૂપર્વક “ યૂહિ ”
ધાતુ છે. આ “ યૂહિ ” ધાતુ લૌકિક છે અને તેનો અર્થ ઢાંકવું એ પ્રમાણુ
અગર વાંધવું એ પ્રમાણુ થાય છે કેમકે ધાતુના અનેક અર્થો થાય છે
તેથી “ દ્વાર્યાપીઢે કાથરસે નિર્યૂહો નાગદન્તકે ” એ પ્રમાણુ અમરકોષના ૩૩૬માં
શ્લોકમાં કહ્યું છે.

અથવા નિરૂપર્વક ઉહ ધાતુ પણ છે અને તેનો અર્થ પણ ઉપર પ્રમાણુ
થાય છે તેનો પાઠ પૃષોદરાદિ ગણમાં છે પૃષોદરાદિ હોવાથી ઉહ ધાતુને થક
આગમ થયો છે. “ નિર્યૂહઃ શેખરે દ્વારે, નિર્યાસે નાગદન્તકે ” એ પ્રમાણુ વિશ્વ-
કોષમાં લખ્યું છે. આ પદ સદોરકમુખવચ્ચિકા દોરા સાથેની મુહપત્તિને
ધારણ કરવામાં પણ પ્રમાણુ રૂપ છે. તે વિષયમાં ભગવતી સૂત્રનો આ મૂળ
પાઠ જ પ્રમાણુ રૂપ છે. આ પ્રમાણુ ભગવાનના વાક્યથી મોઢા ઉપર મુહ-

ન કોઽપિ દોષઃ । इति कथयन्ति तत्र सम्यक् सदोरकमुखवस्त्रिकयाऽनाच्छादित-
मुखनिःसृतेन वायुना बाष्पवायुकायसंपातिगदिजीवानां विराधनासंभवेन तादृश-
भाषाया साव्यत्वप्रसङ्गात्, नहि साधुभिः सावद्या भाषा भाषणीया तस्याः
भगवता अभाषणीयत्वेन प्रतिपादनात् किं बहुना मुखमनाच्छाद्य वदतः शक्रेन्द्र-
स्यापि साव्यभाषावत्त्वं कथितं किमन्यस्य । अन्यच्चास्यैव सूत्रस्य व्याख्यानानवसरे
श्रीमदभयदेवसूरिणापि आगमोदयसमितिमुद्रितएकाधिकसप्तशतपृष्ठे प्रति-
पादितम्—“हस्ताद्यावृत्तमुखस्य हि भाषमाणस्य जीवसंरक्षणतोऽनवद्या भाषा
भवति, अन्या तु साव्येति” अनादृतमुखेन भाषमाणो मुनिर्वायुकायविराधकत्वेन

સિદ્ધ હોતા હૈ । જો વ્યક્તિ એસા કહતે હૈ, કિ મુખવસ્ત્રિકા સે મુખ કો
આચ્છાદિત (ચુછે મુંહ) કિયે બિના બોલને મેં કોઈ મી દોષ નહીં હૈ ।
સો એસા કહના ઉનકા ઠીક નહીં હૈ ક્યોંકિ મુખવસ્ત્રિકા સે આચ્છા-
દિત કિયે બિના મુખ સે નિકલી હુઈ વાયુ સે વાયુકાય સંપાતિમઆદિ
(હવામેં ઉડનેવાલે) જીવોં કી વિરાધના હોને સે એસા બોલના સાવચ
કહા ગયા હૈ । સાધુ કો સાવચભાષા નહોં બોલની ચાહિયે । ક્યોંકિ
એસી ભાષા કા પ્રયોગ ભગવાને મુનિયોં કે લિખ, નિષિદ્ધ બતાયા હૈ ।
અધિક હસ વિષય મેં કયા કહા જાય, મુખ કો બિના આચ્છાદિત કિયે
બોલનેવાલા શક્ર (ઇન્દ્ર) મી સાવચભાષી કહા ગયા હૈ તો અન્ય કી
તો વાત હી કયો હૈ । હસી સૂત્ર કે વ્યાખ્યાન કે અવસર મેં
શ્રી અભયદેવસૂરિ ને મી કહા કિ ‘હસ્તાદ્યાવૃત્તમુખસ્ય હિ ભાષમાણસ્ય
જીવસંરક્ષણતોઽનવદ્યાભાષા ભવતિ, અન્યાતુ સાવચેતિ’ હસ્તાદિક સે

પત્તિ બાંધવાનું સિદ્ધ થાય છે. જો કોઈ વ્યક્તિ એવું કહે કે મુહપત્તિ બાંધ્યા
વગર ખુલ્લે મોઢે બોલવામાં કંઈ બાંધો નથી કંઈ દોષ નથી તો તેનું તેમ
કહેવું ખરોખર નથી કેમકે મુહપત્તિથી ઢાંક્યા સિવાયના મોઢેથી નિકળેલા
વાયુથી સંપાતિમાદિ તથા હવામાં ઉડવાવાળા વાયુકાય જીવોની વિરાધના
થાય છે તેથી તેવું બોલવું સાવધ કહ્યું છે સાધુને સાવધ ભાષા બોલવી ન
જોઈએ કેમકે સાધુજનોને એવી ભાષા બોલવાની ભગવાને ના કહી છે.
આથી વિશેષ આ વિષયમાં શું કહેવું મુખને ઢાંક્યા સિવાયના મુખેથી
બોલવેલી ભાષાને પ્રભુએ જ સાવધ ભાષા કહી છે, તો એથી વિશેષ સમજ-
વાનું શું બાકી રહે છે? મુખને ઢાંક્યા સિવાયના મુખથી બોલાવવાળા શક-
રેન્દ્રને પણ સાવધ ભાષી કહ્યો છે.

આજ સૂત્રની વ્યાખ્યા કરતી વખતે શ્રીમદ્ અભય દેવ સૂરીએ પણ
કહ્યું છે કે “હસ્તાદ્યાવૃત્તમુખસ્ય હિ ભાષમાણસ્ય જીવસંરક્ષણતોઽનવદ્યા ભાષા

પાયશ્ચિત્તમાગ્ ભવતિ, ઉક્તશ્ચ નિશીથસૂત્રે-

“જે ભિક્ષૂ વાઝકાયસ્સ કલમાયમવિ સમારભઈ સમારભંતં વા સાહજ્જઈ”
 इति तथा च-जानतोऽज्ञानतोवापि-एकवारमपि-अनावृतमुखेन भाषणतो
 वायुकायावसंख्यातानां जीवानां विराधना भवतीति भावः अतो मुनिना मुखवस्त्रि-
 कामवद्ध्वा किमपि कार्यं न कर्तव्यम्, उक्तश्च समुत्थानसूत्रे सप्तमोद्देशके-

“नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा मुहे-मुहपत्ति अवंधित्ता एयाइ
 कज्जाइं करित्तए तं जहा-चिट्ठित्तए वा निसिइत्तए वा सुयट्ठित्तए वा निदाइत्तए वा
 पयलाइत्तए वा उच्चारं वा पासवणं वा खेलं वा सिंघाणं वा परिट्ठवित्तए धम्म-
 कंहं कहित्तए वा सव्वं वि आहारं एसित्तए वा भंडोवगरणाइं पडिलेहित्तए वा

मुख को आवृत करके बोलनेवाले की भाषा जीव रक्षा करने के कारण
 अनवद्य-निरवद्य होती है, इससे अतिरिक्त की भाषा सावद्य होती
 है। विना आवरणवाले मुख से बोलनेवाला मुनि वायुकायिकादि असं-
 ख्यात जीवों का विराधक होता है। इससे वह प्रायश्चित्त का भागी
 होता है। निशीथसूत्र में कहा गया है कि ‘जे भिक्षू वायुकायस्स
 कलमायमवि समारभइ समारभंतं वा साहज्जइ’ इसलिये मुनि मुख-
 स्त्रिका बांधे बिना कुछ भी कार्य न करे। समुत्थानसूत्र में सप्तम उद्दे-
 शक में कहा गया है कि-‘नो कप्पइ निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा मुहे
 मुहपत्ति अवंधित्ता एयाइं कज्जाइं करित्तए तं जहा-चिट्ठित्तए वा निसी-
 इत्तए वा तुयट्ठित्तए वा निदाइत्तए वा पयलाइत्तए वा उच्चारं वा पास-
 वणं वा खेलं सिंघाणं परिट्ठवित्तए धम्मकंहं कहित्तए वा सव्वं आहारं

भवति, अन्यातु सावद्येति ” હાથ વિગેરેથી મુખને ઢાંકીને બોલવાવાળાની
 ભાષા જીવ સંરક્ષણ કરવાવાળી હોવાથી તે અનવધ-નિરવધ કહેવાય છે
 ઢાંક્યા વગરના બોલથી બોલવાવાળા મુનિ વાયુકાયિકાદિ અસંખ્યાત જીવોના
 વિરાધક હોય છે. તેથી તે મુનિ પ્રાયશ્ચિત્તના ભાગી બને છે નિશીથ સૂત્રમાં
 કહેવામાં આવ્યું છે કે “જે ભિક્ષૂ વાઝકાયસ્સ કલમાયવિ સમારભઈ સમાર
 મંતં વા સાહજ્જઈ ” એટલા માટે કેઈ પણ મુનિએ મુહપત્તિ બાંધ્યા સિવાય
 કંઈ પણ કાર્ય કરવું ન જોઈએ સમુત્થાન સૂત્રના સાતમાં ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે
 કે-“ નો કપ્પઈ નિગ્ગંથાણ વા નિગ્ગંથીણ વા મુહે મુહપત્તિ-અવધિત્તા એયાઈ કજ્જાઈ
 કરિત્તए, तं जहा-चिट्ठित्तएवा, निसीइत्तएवा, सुयट्ठित्तएवा, निदाइत्तएवा, पयला-
 इत्तएवा, उच्चारंवा पासवणंवा, खेलवा, सिंघाणंवा, परिट्ठवित्तए, धम्मकंहं
 कहित्तएवा, सव्वंवि आहारं एसित्तएवा, भंडोवगरणाइं पडिलेहित्तए वा, वर्यंवा

વત્થં વા પડિલેહિત્તે ગામાણુગામં દૂહજ્જિત્તે વા સજ્ઞાયં વા કરિત્તે, દ્વાણં વા જ્ઞાહિત્તે કાઉસ્સગં વા ઠાણં ઠાહિત્તે । ૯ । કપ્પહ નિગ્ગંથાણં વા નિગ્ગંથીણં વા મુહે મુહપત્તિં વંધિત્તા ઇયાહં કજ્ઞાહં કરિત્તે, તં જહા—ચિદ્ધિત્તે વા જાવ કાઉસ્સગં વા ઠાણં ઠાહિત્તે । ૧૦ ।

इत्याद्यनेकशास्त्रोक्तप्रमाणैः सदोरकमुख-
वन्निका मुखेऽनवरतं बन्धनीयेति सिद्धम् । अस्य विशेषविस्तृतव्याख्या जिज्ञासु-
भिर्मत्कृतायां श्रीदशवैकालिकसूत्रस्याचारमणिमञ्जूषा टीकायां प्रथमाध्ययनस्य
प्रथमसूत्रे वायुकायसंयमप्रकरणे द्रष्टव्यम् ।

નનુ અસ્તિ મુલવલ્લિકાયા મુલે વન્ધનં કિન્તુ સા દવરકેણ વન્ધનીયેતિ મગ-
વતા કુત્રાહ્નતમ્ ? મગવત્પદર્શિતવસ્ત્રપાત્રોપકરણાદિ પરિમાણાદવરકમાત્રસ્યાપિ

એસિત્તે વા મંડોવગરણાહં પડિલેહિત્તે વા વત્થં વા પડિલેહિત્તે ગામાણુગામં દૂહજ્જિત્તે વા સજ્ઞાયં વા કરિત્તે, દ્વાણં વા જ્ઞાહિત્તે કાઉસ્સગં વા ઠાણં ઠાહિત્તે । ૯ ॥ કપ્પહ નિગ્ગંથાણં વા નિગ્ગં-
થીણ વા મુહે મુહપત્તિં વંધિત્તા ઇયાહં કજ્ઞાહં કરિત્તે, તં જહા ચિદ્ધિ-
ત્તે વા જાવ કાઉસ્સગં વા ઠાણં ઠાહિત્તે ॥ ૧૦ ॥

इत्यादि अनेकशा-
स्त्रोक्त प्रमाणों से यही सिद्ध होता है कि सदोरकमुखवन्निका मुख के
ऊपर निरन्तर बंधी रहनी चाहिये । इसकी विशेष विस्तृत व्याख्या को
जानने की इच्छावाले पुरुषों को दशवैकालिक सूत्र के ऊपर मेरे द्वारा
की गई । 'आचारमणिमञ्जूषा' नामकी टीका के प्रथमाध्ययन के प्रथम
श्लोक में वायुकाय के संयमप्रकरण में देखनी चाहिये ।

શંકા—યહ તો ઠીક હૈ કિ મુલવાલ્લિકા કો મુલ કે ઉપર બાંધના
ચાહિયે, કિન્તુ વહ ડોરે સે બાંધની ચાહિયે એના મગવાનને કહાં કહા હૈ ?

પડિલેહિત્તે, ગામાણુગામં દૂહજ્જિત્તે વા, સજ્ઞાયં વા કરિત્તે, દ્વાણં વા જ્ઞાહિત્તે,
કાઉસ્સગં વા ઠાણં ઠાહિત્તે ॥ ૯ ॥ કપ્પહ નિગ્ગંથાણં વા, મુહે મુહપત્તિં
વંધિત્તા ઇયાહં કજ્ઞાહં કરિત્તે તં જહા ચિદ્ધિત્તે વા જાવ કાઉસ્સગં વા ઠાણં
ઠાહિત્તે ॥ ૧૦ ॥

इत्यादि अनेक शास्त्रोक्त प्रमाणोत्थी ये सिद्ध थाय છે કે
સદોરક મુખપત્તિ હમેશા મોઢા ઉપર બાંધી રાખવી જોઈએ આની વિશેષ
વિસ્તારવાળી વ્યાખ્યા જાણવાની ઇચ્છાવાળાએ દશવૈકાલિકસૂત્ર ઉપર મારા
દ્વારા કરવામાં આવેલ આચારમણિ મંજુષા નામની ટીકાના પહેલા અધ્યા-
યના પહેલા સૂત્રમાં વાયુકાયના સંયમ પ્રકરણમાં જોઈ લેવી.

શંકા—મુહપત્તિને મોઢા ઉપર બાંધવી જોઈએ તે ખરેખર છે પરંતુ
તે-દોરા સાથે બાંધવી જોઈએ એવું લગવાને ક્યાં કહ્યું છે ? લગવાને વસ્ત્ર,

ન્યુનાધિકત્વેન ધારણં સંસારવર્ધનસ્ય ભવતીતિ સદોરકમુખવસ્ત્રિકાધારણે કથં ન તેષાં દોષાપત્તિઃ સ્યાત્ ? इत्यत्राह—

अर्थापत्तिप्रमाणादिति ब्रवीमि, अयं भावः—मुखवस्त्रिकया सर्वदा मुखा-
च्छादनं तु भगवता कथितमेवेति सिद्धम्, तत्र—मुखवस्त्रिकाया मुखोपरि सर्वदा
अवस्थानं डोरकमन्तरेण न संभवति अतः दोरकेण कर्णयोर्वन्धनं मुखवस्त्रिकायाः
सिद्धयति, न हि डोरकवन्धनमन्तरेण स्निग्धद्रव्यादिना मुखवस्त्रिकाया मुखे
नियतसंयोजनं संभवेत् अन्यथा प्रमादवशेन हस्तगृहीतमुखवस्त्रिकादिना मुखा-

भगवानને જિતના ખી વસ્ત્રપાત્ર આદિ ધર્મોપકરણ રાખને કે લિયે કહા
હૈ इसके परिमाण से अतिरिक्त एक डोरा मात्र भी अधिक रखना यह
तो संसार के ही पढाने के लिये होना है । फिर इस प्रकार से सदोरक
मुखवस्त्रिका के रखने से उन मुनिजनों को दोषापत्ति क्यों नहीं होगी ?

उत्तर—ऐसा हम अर्थापत्ति प्रमाण को लेकर कहते हैं । तात्पर्य
इसका ऐसा है कि मुखवस्त्रिका से सर्वदा मुख का आच्छादन रहना
चाहिये । यह तो भगवानने कहा ही है यह बात सिद्ध है । अब इस
पर विचारणा यह है कि मुखवस्त्रिका का मुखपर सदा अवस्थान रहना
यह डोरे से बांधे बिना हो नहीं सकता । इस प्रकार मुखवस्त्रिका का
डोरे से कानों में बांधना सिद्ध हो जाता है । यदि यह कहा जावे कि
मुखवस्त्रिका डोरे से न बांधकर अन्य किसी स्निग्ध आदि से मुखपर
नियत अवस्थान कर लिया जावेगा—सो ऐसा कहना ठीक नहीं है,
कारण कि इस प्रकार से मुखपर मुखवस्त्रिका का नियत अवस्थान हो

પાત્ર વિગેરે જે કંઈ ધર્મોપકરણ રાખવાનું કહ્યું છે તે પ્રમાણથી એક દોરો
પંજુ વધારે રાખવે! તે તો કેવળ સંસારને વધારવા રૂપ જ થાય છે તો
પછી આ રીતે દોરા સાથેની મુહપત્તિ ટાળવાથી તે મુનિઓને દોષાપત્તિ
કેમ ન લાગે ? ઉત્તર પહેલાં જે કહેવામાં આવ્યું છે તે અર્થાપત્તિ પ્રમાણને
લઈને કહ્યું છે કહેવાનો હેતુ એ છે કે મુહપત્તિથી હમેશા મોઢાનું ઢાંકણ
રહેવું જોઈએ એ પ્રમાણે લગવાને તો કહ્યું જ છે. હવે આના ઉપર
વિચાર એજ કરવાનો છે કે મુહપત્તિનું હમેશાં મોઢા ઉપર રહેવું તે
દોરાથી બાંધ્યા વગર બની શકતું નથી. આ રીતે દોરાથી મુહપત્તિ કાનો પર
બાંધવાનું સિદ્ધ થઈ જાય છે. અહિંયા જો એમ કહેવામાં આવે કે મુહપત્તિ
દોરાથી ન બાંધતાં બીજા કોઈ સ્નિગ્ધ આદિ પદાર્થથી મોઢા ઉપર દંઠ કહી
લેવામાં આવે તો એવું કહેવું ઠીક નથી કારણ કે એ રીતે મુહપત્તિનું
મોઢા ઉપર કાયમ રહેવું બની શકતું નથી તેથી પ્રમાદ આદિ દોષોના

નાવરણસાવગ્રભાષાભાષિત્વવસજ્ઞાત્ અતઃ પ્રમાદાદિદોષ નિવારણાર્થં સદોરક-
મુખવસ્ત્રિકાકરણમાવશ્યકમેવ । યદ્યપિ મગવતા દોરકસ્ય નામગ્રહણં, ન કૃતં
તથાપિ પ્રમાદાદિદોષનિવારણાર્થં દોરકગ્રહણમાવશ્યકમેવ 'મુખવસ્ત્રિકા મુખે-
બન્ધનીયા' હત્યેતત્પદગતબન્ધનશબ્દેનૈવ દવરકસ્ય સ્વયં સિદ્ધત્વાત્, નૈવ દવરક-
મન્તરેણ બન્ધનં સમ્પદ્યતે, કિં ચ ચોલપટ્ટં પરિધાનમેવ મગવતા કથિતં કિન્તુ
કટયાં ડોરકેણ ચોલપટ્ટં બન્ધનીયમિતિ ક પ્રતિપાદિતં, પાત્રે ઘટે રજોહર-
ણાદૌ ચ દોરકબન્ધનં बहुमूल्यवस्त्रेण रजोहरणवेष्टनम् तथा मुखवस्त्रिकाधार-

નહીં સકતા । इसलिये प्रमादादि दोषों को निवारण करने के निमित्त
सदोरकमुखवस्त्रिका मुखपर बांधना आवश्यक है । यद्यपि भगवानने
डोरे से बांधना ऐसा नहीं कहा है और न डोरे का नाम ही लिया है
निषेध भी नहीं किया है फिर भी प्रमादादि दोषों को निवारण करने
के लिये दोरक का ग्रहण आवश्यक है क्योंकि 'मुखपर मुखवस्त्रिका
बांधना चाहिये' इस पदगत 'बन्धन' शब्द से दोरे का ग्रहण स्वयं सिद्ध
हो जाता है, कारण-दोरे के बिना मुखवस्त्रिका मुखपर बांधना संभव
नहीं हो सकता । यदि ऐसा माना जावे कि भगवानने तो मुखवस्त्रिका
के बांधने का ही उपदेश दिया है, डोरे से उसे बांधने का नहीं । तो
फिर ऐसा भी कहा जा सकता है कि भगवानने तो चोलपट्टक पहिरने
की ही बात कही है, कटिपर डोरे से बांधकर उसे पहिरना चाहिये
ऐसी बात तो कही नहीं है, पात्र में, घट में, रजोहरणादि में
दोरक बन्धन, बहुमूल्यवस्त्र से रजोहरणवेष्टन तथा मुख-

નિવારણ માટે દોરા સાથેની મુહપત્તિ મોઢા ઉપર અવશ્ય બાંધવી જોઈએ જો કે
ભગવાને દોરાથી બાંધવું તેમ કહ્યું નથી તેમજ દોરાનું નામ પણ લીધું
નથી તેમ નિષેધ પણ કયો નથી તો પણ પ્રમાદ આદિ દોષોના નિરવાણ
માટે દોરાનું ગ્રહણ કરવું તે આવશ્યક છે. કેમકે મુખ ઉપર મુખ વસ્ત્રિકા
બાંધવી જોઈએ એ પ્રમાણે કહેવાથી એક પદમાં આવેલ બંધન શબ્દથી
દોરાનું ગ્રહણ કરવું તે આપોઆપ સિદ્ધ થઈ જાય છે કારણ કે-દોરા
સિવાય મુખવસ્ત્રિકાને મોઢા ઉપર બાંધી શકાતી નથી જો એમ માનવામાં
આવે કે ભગવાને તો મોઢા ઉપર મુખવસ્ત્રિકાને બાંધવાની જ આજ્ઞા આપી
છે દોરાથી તેને બાંધવાનું કહ્યું નથી તો પછી એમ પણ કહી શકાય કે
ભગવાને તો ચોલપટ્ટક પહેરવાનું કહ્યું છે, કમ્બર ઉપર દોરાથી બાંધીને
તેને પહેરવું જોઈએ એવી વાત કહી નથી, પાત્રમાં, ઘટમાં રજોહરણાદિમાં,
દોરાનું બંધન, અને કિંમતી વસ્ત્રથી રજોહરણનું વિટાળવું તથા મુખવસ્ત્રિ-

णार्थं कर्णच्छेदनं वस्त्रेण गले ग्रन्थिवन्धनमित्यादि क लिखितमित्यत्र किमुत्तरं भवन्मते इति भवद्भिरेव विचारणीयम्, सदोरकमुखवस्त्रिका बन्धने एतानि कारणानि—निरवद्यभाषणार्थम् १ वचनगुप्तिसमाराधनार्थम् २, संपातिमजीव-
रक्षणार्थं ३, सचित्तरजः सचित्तजलविन्दुमुखे प्रवेशनिवारणार्थम् ४, भाषासमिति-
समाराधनार्थम् ५, सप्तदशविधगतवायुकायसंयमरक्षणार्थम् ६, साधुलिङ्गपरिचयार्थम्
७, अतिक्रमरजोनिवारणार्थम् ८, व्यतिक्रमकचराऽपनोदर्थम् ९, अतिचारपङ्क-
मक्षालनार्थम् १०, अनाचारगर्तपतननिवारणार्थम् ११, मिथ्यात्वदोषनिवारणार्थम्

वस्त्रिका को धारण करने के लिये कानों का छेदन एवं वस्त्र से गले में ग्रन्थिवन्धन ये सब तो भगवान् ने कहा नहीं है और न किसी शास्त्र में लिखा है, परन्तु अन्यथानुपपत्ति के बल से जैसे इनसे डोरे आदि से बांधने की बात सध जाती है, उसी प्रकार से इसी के बल पर मुखपर मुखवस्त्रिका को डोरे से बांधने की भी बात सध जाती है। मुखपर मुखवस्त्रिका के बांधने में ये कारण हैं—निरवद्य भाषा का बोलना, वचनगुप्ति का समाराधन करना, संपातिम जीवों की रक्षा का होना, सचित्तरज आदि के मुख में प्रवेश का निवारण होना, सचित्तजलकण के प्रवेश होने का निवारण होना, भाषासमिति का समाराधन होना, सप्तदशविध संयमगत वायुकाय संयम की रक्षा का होना, साधु लिङ्ग का परिचय होना, अतिक्रम रज का निवारण होना, व्यतिक्रमकचरादिका दूर होना, अतिचाररूप पंक (कीचड़) की सफाई रहना, अनाचार रूप गर्त (खडे) में पडने से रुकना, मिथ्यात्वदोष का

काने धारण करवा भाटे कानोमां राभवा तेमज वस्त्रथी गजामां गाठ आंध-
वानुं जे अधु लगवाने कछुं नथी तेमज केरि शास्त्रमां लज्युं नथी परन्तु
अन्यथानुपपत्तिना भजथी जेम तेमां दोरे—विगेरे आंधवानी वात
सिद्ध थर्ध जय छे, तेज रीते तेना भजथी ज भुभवस्त्रिकाने पणु दोराथी
आंधवानी वात सिद्ध थर्ध जय छे. मोढा उपर दोरा साथे मुहपत्ति आंध
वाना कारणो नीचे मुजम छे. निरवद्य भाषानुं मोढवुं वचन गुप्तितुं संरक्षण न
करवुं, संपातिम जिवानी रक्षा करवी, सचित्तरज विगेरेनुं मोढाभां प्रवेश
थतां तेनुं निवारण थवुं सचित्तरज कण कणुनुं मोढाभां प्रवेश थतां रोकवुं
भाषा समितितुं आराधन थवुं १७ प्रकारना संयममां रडेल वायुकाय संय-
मनी रक्षा थवी साधुना ग्रिहने परिचय थवे। अतिक्रम आववावाणी रजनुं
निवारण थवुं व्यतिक्रम कचरा विगेरेनुं दूर थवुं अतिचार इय कटवथी
शुद्ध थवुं अनाचार इय आडाभां पडतां रोकवुं मिथ्यात्वदोषथी हटवुं अवि-

१२, अविरतिनिवृत्त्यर्थम् १३, प्रमादनिवारणार्थम् १४, कषायांनलप्रक्षमनार्थम् १५, अशुभयोगप्रवृत्तिनिवृत्त्यर्थम् १६, षट्कायविराधनानिवारणार्थम् १७ आस्रवनिरोधार्थम् १८, संसरसम्पादनार्थम् १९, धर्मध्यानार्थम् २०, अष्टविधकर्मनिवारणार्थम् २१ चेति । इत्यादिकारणमवलम्ब्य सदोरकमुखवस्त्रिका मुखे बन्धनीयां भवतीति सिद्धम् । एवंभूतसाधोरपि परिष्ठापनसमये मुखवस्त्रिका बद्धमुखस्यैव परिष्ठापनं कथितं बृहत्कल्पभाष्यवृत्तौ, तथाहि-तत्पाठः-“तद्यथा रजोहरणं, तथा मुखपोत्तिकया मुखबन्धनं, चोलपट्टादि । यद्येतन्न स्थापयन्ति-ततश्चतुर्गुरुप्रायश्चित्तम्, आज्ञाभङ्गादयश्च दोषाश्चिह्नस्याकरणे भवन्ति । स च कालगतो मिथ्यात्वं

दृष्टना, अविरति का निवारण होना, प्रमाद का निवारण होना, कषाय-रूप अग्नि को शान्ति रहना, अशुभोपयोग में प्रवृत्ति करने से दूर रहना, षट्काय के जीवों की विराधना करने से बचे रहना, आस्रव का निरोध होना, संवर का सम्पादन होना, धर्मध्यान का सधना, एवं-विध कर्म का निवारण होना, ये सब कारण हैं कि जिनको लेकर मुख पर सदोरक मुखवस्त्रिका का बान्धना आवश्यक सिद्ध होता है ।

बृहत्कल्पभाष्यवृत्ति में परिष्ठापन के समय में ऐसे साधु को भी मुखवस्त्रिका से मुख बंधे हुए रहकर ही परिष्ठापन करना कहा गया है । वह पाठ इस प्रकार से है-‘रजोहरणं, तथा मुखपोत्तिकया मुख-बन्धनं, चोलपट्टादि । यद्येतन्न स्थापयन्ति-ततश्चतुर्गुरु प्रायश्चित्तम्, आज्ञा भङ्गादयश्च दोषाश्चिह्नस्याकरणे भवन्ति । स च कालगतो मिथ्यात्वं

रतीनुं निवारणं यत्तुं प्रमादनुं निवारणं यत्तुं कषायं ३५ अग्निं शांतं यत्तुं अशुभ उपयोगमां प्रवृत्तिं हर रडेयुं षट्कायनां लोवानी विराधनाभी यत्तुं आस्रवने। निरोधं यवे। संवरनी प्राप्तिं यवी धर्मध्यान साधवे। अने आठ प्रकारना कर्मोनुं निवारणं यत्तुं आ अधा कारणे। छे. जेथी मोढा उपर सदोरक मुखवस्त्रिका बांधवानुं सिद्धं थर्ध जाय छे.

बृहत्कल्प भाष्यवृत्तिमां परिष्ठापनानां समये तेवा साधुये पणु मुख-वस्त्रिकाथी मोढाने बांधिल राणीने ज परिष्ठापन करवानुं कल्युं छे. ते पाठ आ प्रभाणु छे-“ रजोहरणं, तथा मुखपोत्तिकया, मुखबन्धनं, चोलपट्टादि, यद्ये-तन्न स्थापयन्ति ततश्चतुर्गुरु-प्रायश्चित्तं आज्ञाभङ्गादयश्च दोषाश्चिह्नस्याकरणे भवन्ति सच कालगतो मिथ्यात्वं गच्छेत् यतः असौ देवलोकं गतः प्रयुक्तविधि-रूपकरणमहर्द्धा “अनेन गृहलिङ्गेनाहं देवो जातः इतिमिथ्यात्वं गच्छेत् । ततः

गच्छेत्, यतः असौ देवलोकं गतः प्रयुक्तावधिरूपकरणमदृष्ट्वा “अनेन ग्रहलिङ्गे-
नाहं देवो जातः” इति मिथ्यात्वं गच्छेत् ।

तथा स पश्चात् कालगतो देवलोकं उत्पन्नोऽवधिं प्रयुङ्क्ते ततः स एवं मन्यते
“अहमेतेन लिङ्गेन देवो जातः” एवं मननानन्तरं मिथ्यात्वगमनम्” इत्यादि । एवं
पूर्वोक्तानेकप्रमाणैः मुखवस्त्रिकाया मुखवन्धनं साधोर्लिङ्गत्वेन सिद्धं केन निवार्यते । एवं
‘भासं भासइ’ भाषां भाषते ‘ताहे णं’ तदा खलु ‘सक्के देविदे देवराया’ शक्रो
देवेन्द्रो देवराजः ‘सावज्जं भासं भासइ’ सान्ध्यां भाषां भाषते, ‘जाहे णं सक्के-
देविदे देवराया’ यदा खलु शक्रो देवेन्द्रो देवराजः ‘सुहुमकायं’ सुक्ष्मकायं-
मुखं ‘नज्जुहिताणं’ निर्यूह-अच्छाद्य खलु ‘भासं भासइ’ भाषां भाषते ‘ताहेणं
सक्के देविदे देवराया’ तदा खलु शक्रो देवेन्द्रो देवराजः ‘अणवज्जं भासं भासइ’
अनवध्या-निरवध्यां भाषां भाषते ‘से तेणहेणं जाव भासइ’ तत्तेनार्थेन यावत्

गच्छेत्, यतः असौ देवलोकं गतः प्रयुक्तावधिरूपकरणमदृष्ट्वा ‘अनेन
ग्रहलिङ्गेनाहं देवो जातः’ इति मिथ्यात्वं गच्छेत् ।

ततः स पश्चात् कालगतो देवलोकं उत्पन्नोऽवधिं प्रयुङ्क्ते ततः स
एवं मन्यते ‘अहमेतेन लिङ्गेन देवो जातः’ एवं मननानन्तरं मिथ्यात्वग-
मनम्” इत्यादि । इस प्रकार इन उक्त प्रमाणों से मुखवस्त्रिका द्वारा
मुखवन्धन साधु का लिङ्ग है इस सिद्ध हुई बात को कौन रोक सकता
है । इस प्रकार ‘भासं भासइ’ जब देवेन्द्र देवराज शक्र मुख को अच्छा-
दित क्रिये बिना बोलता है-तब वह सावद्य भाषा बोलता है । यह बात
इस पूर्वोक्त कथन से सिद्ध हो जाती है । ‘जाहे णं सक्के देविदे देवराया’
सुहुमकायं निज्जुहिता भासं भासइ’ तथा जब वह देवेन्द्र देवराज शक्र
मुख को अच्छादित करके भाषा बोलता है । ‘ताहेणं सक्के देविदे देव-
राया अणवज्जं भासं भासइ’ तब वह अनवद्य भाषा बोलता है । ‘से

स पश्चात् कालगतो देवलोकं उत्पन्नोऽवधिं प्रयुङ्क्ते ततः स एवं मन्यन्ते अहमे-
तेन लिङ्गेन देवो जातः एवं मननानन्तरं मिथ्यात्वगमनं इत्यादि । आ रीतना
प्रमाणोत्थी सुभवस्त्रिका द्वारा सुभ अंधन साधुत्वं सिद्धं छे. आ सिद्धं ढकी-
कतने कोषु शकी शके तेम छे? आ रीते “भासंभासइ” न्याये देवेन्द्र देव
राज शके सुभने ढांक्या सिवाय जोवे छे त्याये ते सावद्य भाषा जोवे छे.
ते बात आ पूर्वोक्त कथनथी सिद्ध थर्थ नय छे. “जाहेणं सक्के देविदे
देवराया सुहुमकायं निज्जुहिता भासं भासाइ” तथा न्याये ते देवेन्द्र देवराज
शके मोढाने ढांकीने भाषा जोवे छे. “ताहेणं सक्के देविदे देवराया अण-

ભાષતે, ઉત્તરાસંગાદિના મુલમનાચ્છાદ્ય ભાષાં ભાષતે તદા સા ભાષા સાવધા
 મવતિ, યદ્યુત્તરાસંગાદિના મુલમાચ્છાદ્ય ભાષાં ભાષતે તદા સા ભાષા નિરવધા
 મવતીતિ ભાવઃ । પુનરપિ શક્રમેવાધિકૃત્યાહ—‘સવકેળમિત્યાદિ, સવકેળં મંતે’
 શક્રઃ સ્વલુ મદન્ત ‘દેવિંદે દેવરાયા’ દેવેન્દ્રો દેવરાજઃ કિં મવસિદ્ધિ’ કિં
 મવસિદ્ધિકઃ ‘અથવસિદ્ધિ, સમ્માદિદ્ધિ’ અમવસિદ્ધિકઃ સમ્યગ્ દૃષ્ટિકઃ,
 હે મદન્ત શક્રો મવસિદ્ધિકોઽમવસિદ્ધિકઃ સમ્યગ્દૃષ્ટિમિધ્યાદૃષ્ટિર્વેતિ પ્રશ્નઃ ।
 મગવાનાહ—‘અં જહા મોઝદેસણ સળંકુમારો જાવ નો અચરિમે’ એવં યથા—મોકો-
 દેશકે મોકાનગરીવક્તવ્યતાપ્રતિપાદકે તૃતીયશતકે પ્રથમોદેશે સનત્કુમારઃ
 યાવત્ નો અચરમઃ તૃતીયશતકીયપ્રથમોદેશકે યથા સનત્કુમારવિષયે કથિત-

તેણદ્દેણં જાવ માસહ’ ફસલિયે મૈને હે ગૌતમ ! એસા કહા હૈ કિ જવ
 વહ શક્ર ઉત્તરાસજ્જ આદિ સે મુલ્લ કો આચ્છાદિત કર બોલતા હૈ તવ વહ
 નિવરવ્ય ભાષા બોલતા હૈ ઓર જવ વિના આચ્છાદિત-ચુલે મુંહ બોલતા
 હૈ, તવ વહ સાવધભાષા બોલતા હૈ ।

અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈ—‘સવકેળં મંતે દેવિંદે દેવરાયા કિ
 મવસિદ્ધિ અમવસિદ્ધિ, સમ્માદિદ્ધિ’ હે મદન્ત ! દેવેન્દ્ર દેવરાજ
 શક્ર વયા મવસિદ્ધિક હૈ યા અમવસિદ્ધિક હૈ યા સમ્યગ્દૃષ્ટિક હૈ ?
 ફસકે ઉત્તર મૈ પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘અં જહા મોઝદેસણ સળંકુમારો જાવ નો
 અચરિમે’ મોકા નગરી કી વક્તવ્યતા કે પ્રતિપાદક તૃતીયશતક મૈ પ્રથમ
 ઉદેશક મૈ સનત્કુમાર કે વિષય મૈ જૈસા કહા ગયા હૈ વૈસા હી યહાં પર

વજ્જં માસં માસહ ” ત્યારે તે અનવધ નિરવધ ભાષા બોલે છે. “સે તેણદ્દેણં
 જાવ માસહ ” હે ગૌતમ ! તે કારણથી મેં એવું કહ્યું છે કે જ્યારે તે શક
 ઉત્તરાસંગ (ઉપરણ)થી મોઢાને ઢાંકીને બોલે છે. ત્યારે તે નિરવધ ભાષા
 બોલે છે. અને જ્યારે મુખ ઢાંક્યા વગર ખુલ્લે મોઝે બોલે છે ત્યારે તે
 સાવધ ભાષા બોલે છે,

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—‘સવકેળં મંતે ! દેવિંદે
 દેવરાયા કિં મવસિદ્ધિ અમવસિદ્ધિ સમ્માદિદ્ધિ’ હે ભગવન્ ! દેવેન્દ્ર દેવ-
 રાજ શક્ર શું ભવસિદ્ધિત છે ? કે અભવસિદ્ધિત છે. અથવા સમ્યગ્ દૃષ્ટિ
 છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે “અં જહા મોઝદેસણ સળંકુમારો જાવ નો
 અચરિમે” મોકા નગરીના વણનું પ્રતિપાદન કરનાર ત્રીજા શતકના પહેલા
 ઉદેશમાં સનત્કુમારના વિષયમાં એવું કહ્યું છે તેવું જ કથન અહિંયાં પણ

स्तथैवेहापि सर्वमेव बोध्यम् नो अचरमः, सनत्कुमारवद् अयं शक्रोऽपि नो अचरमः
किन्तु चरमोऽस्तीति भावः ॥सू० ३॥

पूर्वं शक्रस्य देवेन्द्रस्य स्वरूपं कथितम्, तत्सर्वं कर्मबलादेव भवतीति
कर्मस्वरूपं निरूपयन्नाह—‘जीवाणं भंते’ इत्यादि ।

मूलम्—जीवाणं भंते किं चेयकडा कम्मा कज्जंति अचेय-
कडा कम्मा कज्जंति? गोयमा! जीवाणं चेयकडा कम्मा कज्जंति
नो अचेयकडा कम्मा कज्जंति। से केणट्टेणं भंते एवं वुच्चइ जाव
कज्जंति, गोयमा! जीवाणं आहारोवचिया पोग्गला बोदि
चिया पोग्गला कलेवरचिया पोग्गला तहा तहा णं ते पोग्गला
परिणमंति नत्थि अचेयकडा कम्मा समणाउसो! दुट्ठणैसु दुस्से-
ज्जासु दुन्निसीहियासु तहा तहा णं ते पोग्गला परिणमंति
नत्थि अचेयकडा कम्मा समणाउसो! आयंके से वहाए होइ
संकप्पे से वहाए होइ मरणंते से वहाए होइ, तहा तहा णं
ते पोग्गला परिणमंति नत्थि अचेयकडा कम्मा समणाउसो! से
तेणट्टेणं जाव कम्मा कज्जंति, एवं नेरइयाणवि एवं जाव वेमा-
णियाणं। सेवं भंते सेवं भंते जाव विहरइ ॥सू० ४॥

॥सोलसमे बीओ उद्देसो समत्तो॥

छाया—जीवानां भदन्त! किं चेतःकृतानि कर्माणि क्रियन्ते, अचेतः
कृतानि कर्माणि क्रियन्ते। गौतम! जीवानां चेतःकृतानि कर्माणि
क्रियन्ते नो अचेतःकृतानि कर्माणि क्रियन्ते। तत्केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते

भी वह सब कथन जानना चाहिये। सनत्कुमार के जैसा यह शक्र भी
अचरम नहीं है किन्तु चरम है ॥ सू० ३ ॥

सम० देवुं सनत्कुमारनी भाइके आ शके अचरम नथी किन्तु चरम
भववाणा छे ॥सू० ३॥

યાવત્ ક્રિયન્તે, ગૌતમ ! જીવાનામાહારોપચિતાઃ પુદ્ગલાઃ વોન્દિચિતાઃ પુદ્ગલાઃ કલેવરચિતાઃ પુદ્ગલાસ્તથા તથા સ્વલુ તે પુદ્ગલાઃ પરિણમન્તિ, ન સન્તિ અચેતઃ કૃતાનિ કર્માણિ શ્રમણાયુષ્મન્ । દુઃસ્થાનેષુ દુઃશય્યાસુ દુર્નિષઘાસુ તથા સ્વલુ તે પુદ્ગલાઃ પરિણમન્તિ ન સન્તિ અચેતઃકૃતાનિ કર્માણિ શ્રમણાયુષ્મન્ ! આતંકસ્તુસ્વ વધાય ભવતિ સંકલ્પસ્તસ્ય વધાય ભવતિ મરણાન્તસ્તસ્ય વધાય ભવતિ તથા તથા સ્વલુ તે પુદ્ગલાઃ પરિણમન્તિ ન સન્તિ અચેતઃકૃતાનિ કર્માણિ શ્રમણાયુષ્મન્ ! તત્તેનાર્થેન યાવત્ કર્માણિ ક્રિયન્તે । એવં નૈરયિકાણામપિ એવં યાવદ્દૈમાનિકાનામ્ । તદેવં ભદંત તદેવં ભદંત ઇતિ યાવત્-વિહરતિ ॥મૂ. ૪॥

॥ પોઢશશતકે દ્વિતીયોદેશકઃ સમાપ્તઃ ૧૬-૨ ॥

ટીકા-‘જીવાણં ભંતે’ જીવાનાં ભદન્ત ‘કિં ચેયકઢા કમ્મા કજ્જંતિ અચેય-કઢા કમ્મા કજ્જંતિ’ કિં ચેતઃ કૃતાનિ કર્માણિ ક્રિયન્તે અચેતઃકૃતાનિ કર્માણિ ક્રિયન્તે ‘ચેયકઢેતિ’ ચેતઃકૃતાનિ, તત્ર ચેતઃચૈતન્યમ્ જીવસ્વરૂપા ચેતનેત્યર્થઃ, તેન ચૈતન્યેન કૃતાનિ વદ્ધાનિ ઇતિ ચેતઃકૃતાનિ કર્માણિ ‘કજ્જંતિ’ ક્રિયન્તે, - ભવન્તિ ? અથવા ‘અચેયકઢા કમ્મા’ અચેતઃકૃતાનિ કર્માણિ ‘કજ્જંતિ’ ભવન્તિ કિમ્ ? તથા ચ હે ભદન્ત ! જીવાનામિમાનિ કર્માણિ જીવોપાર્જિતાનિ

પહેલે શક્ર કે સમ્બન્ધ મેં જો ઉસકે સ્વરૂપ કા કથન ક્રિયા ગયા હૈ વહ સ્વ કર્મ કે હી વલ સે હોના હૈ । હસી સમ્બન્ધ કો લેકર યહાં અબ કર્મ કે સ્વરૂપ કા સૂત્રકાર નિરૂપણ કરતે હૈ ।

‘જીવાણં ભંતે કિં ચેયકઢા કમ્મા કજ્જંતિ’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ-હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમને પ્રશ્ન સેં એલા પૂછા હૈ-જીવાણં ભંતે ! કિં ચેયકઢા કમ્મા કજ્જંતિ અચેયકઢા કમ્મા કજ્જંતિ’ હે ભદન્ત ! જીવોં કો જો કર્મોં કા બંધ હોતા હૈ વહ ઉનકી ચેતના સે ક્રિયે ગયે કર્મોં કા બંધ હોતા હૈ યા ચેતના સે વિના ક્રિયે ગયે કર્મોં કા બંધ

પહેલાં-શકના સંબંધના જે તેના સ્વરૂપનું કથન કયું છે તે તમામ કર્મના જ બળથી થાય છે એ સંબંધને લઈને સૂત્રકાર હવે કર્મના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરે છે.

“ જીવાણં ભંતે ! કિં ચેયકઢા કમ્મા કજ્જંતિ ” ઇત્યાદિ-

ટીકાર્થ-આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે “ જીવાણં ભંતે ! કિં ચેયકઢા કમ્મા કજ્જંતિ અચેયકઢા કમ્મા કજ્જંતિ ” હે ભગવન્ ! એવાને જે કર્મોના બંધ થાય છે, તે એવાની ચેતનાથી કરેલ કર્મોના બંધ થાય છે કે ચેતનાથી નહિ કરેલ કર્મોના બંધ થાય છે ? આ

भवन्ति, यद्वा अजीवोपार्जितानि भवन्तीति प्रश्नः । भगवानाह—‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘जीवाणं चेयकडाकम्मा कज्जंति’ जीवानां चेतःकृतानि कर्माणि क्रियन्ते भवन्ति ‘नो अचेयकडा कम्मा कज्जंति’ नो अचेतःकृतानि कर्माणि क्रियन्ते भवन्ति, जीवोपार्जितान्येव कर्माणि भवन्ति नो अजीवोपार्जितानि । गौतमः कारणं पृच्छति—‘सेकेणट्ठेणं भंते’ तत्केनार्थेन भदन्त ! ‘एवं वुच्चइ जाव कज्जंति’ एवमुच्यते यावत् चेतःकृतानि कर्माणि क्रियन्ते नो अचेतःकृतानि कर्माणि क्रियन्ते, भगवानाह—‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘जीवाणां’ जीवानां ‘आहा रोवचिया पोगगला’ आहारोपचिताः पुद्गलाः आहारेण आहाररूपेणोपचिताः संचिता ये पुद्गलास्ते आहारोपचिताः, ‘बोदिचिया पोगगला’ बोदिचित्ताः पुद्गलाः तत्र बोद्धिः—अव्यक्तावयवं शरीरम् ततो बोन्दिताया अव्यक्तावयवशरीररूपतयोपचिताः संचिता ये पुद्गलास्ते बोदिचित्ताः, तथा ‘कलेवरचिया पोगगला’ कलेवर-

होता है ? इस प्रश्न का आशय केवल इतना ही है कि जीवों को ये कर्म जीवोपार्जित होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘जीवाणं चेयकडा कम्मा कज्जंति, नो अचेयकडा कम्मा कज्जंति, जीवों के द्वारा बान्धे हुए कर्म उनकी चेतना द्वारा उपार्जित किये हुए ही होते हैं—अर्थात् जीवोपार्जित ही होते हैं अजीवोपार्जित नहीं होते हैं । इसमें कारण जानने की इच्छा से गौतम प्रभु से पूछते हैं—‘से केणट्ठेणं भंते । एवं वुच्चइ जाव कज्जंति’ हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि कर्म जीवोपार्जित होते हैं, अजीवोपार्जित नहीं होते हैं । इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा ! जीवाणं आहारोवचिया पोगगला, बोदिचिया पोगगला कलेवरचिया

પ્રશ્નનો આશય કેવળ એટલો જ થાય છે કે જીવોને આ કર્મ લાગે છે તે જીવોપાર્જિત હોય છે ? કે અજીવોપાર્જિત હોય છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ જીવાણં ચેયકડાકમ્મા કજ્જંતિ નો અચેયકડકમ્મા કજ્જંતિ ” જીવોએ બાંધેલ કર્મ તેની ચેતનાથી જ ભેળવેલ હોય છે—અર્થાત્ જીવોએ જ પ્રાપ્ત કરેલ હોય છે. તેનું કારણ બીજીવાની ઈચ્છાથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે “ સે કેણટ્ઠેણં ભંતે ! એવ વુચ્છઈ જાવ કજ્જંતિ ” હે ભગવન્ ! એવું આપ શા કારણે કહો છો કે કર્મ જીવોએ જ ઉપાર્જિત—પ્રાપ્ત કરેલ હોય છે અજીવે ઉપાર્જિત કરેલ હોતા નથી તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ ગોયમા ! જીવાણં આહારોવચિયા પોગગલા બોદિચિયા પોગગલા કલેવરચિયા પોગગલા, તદ્વા તદ્વા ણં તે

ચિતાઃ પુદ્ગલાઃ કલેવરં વ્યક્તાવયવકં શરીરમ્ તદ્રૂપેણોપચિતાઃ સચિત્તા યે પુદ્ગલાસ્તે કલેવરચિતાઃ 'તહા તહા ણં તે પોગ્ગલા પરિણમંતિ' તથા તથા સ્વલુ તે પુદ્ગલાઃ પરિણમંતિ, તથા તથા તેન તેન રૂપેણ આહારાદિરૂપેણ પરિણામં પ્રાપ્નુવન્તીતિ તે પુદ્ગલા इत्यर्थः, यथा-आहारादिरूपेण गृहीताः पुद्गला जीवानामाहारादितया परिणमन्ति तथैव कर्मपुद्गला जीवानां ज्ञानावरणीयादि तत्तद्रूपेण परिणमन्तीत्यत- एवोक्तम्-चेतःकृतानि कर्माणि क्रियन्ते किन्तु 'नत्थि अचेयकडा कम्मा समणा- उसो' न सन्ति अचेतःकृतानि कर्माणि 'समणाउसो' हे श्रमण आयुष्मन् तस्मात् कारणात् एनानि कर्माणि चेतनकृतान्येव भवन्ति न तु अचेतनकृतानि भवन्तीति भावः । यथा-यथा प्रकारेण आशातोत्पादककर्मतया पुद्गला गृहीता भवन्ति ते तथाप्रकारेणैवाशातोत्पादकरूपेण परिणमन्ति, तथाहि 'दुट्ठाणेषु

પોગ્ગલા, તહા તહા ણં તે પોગ્ગલા પરિણમંતિ, નત્થિ અચેયકડા કમ્મા સમણાઉસો । 'હે ગૌતમ ! જીવોં કે દ્વારા આહારરૂપ સે સંચિત કિયે ગયે જો પુદ્ગલ હૈં વે' અવ્યક્તાવયવા શરીરરૂપ સે સંચિત કિયે ગયે જો પુદ્ગલ હૈં વે', તથા વ્યક્તાવયવરૂપ સે ઉપચિત કિયે ગયે જો પુદ્ગલ હૈં વે, ઉસ ઉસ આહારાદિરૂપ સે પરિણત હોતે હૈં-ઇસ પ્રકાર અહારા-દિરૂપ સે ગૃહીત પુદ્ગલ જીવોં કે આહારાદિરૂપ સે પરિણામ કો પ્રાપ્ત કરતે હૈં અતઃ વે કર્મપુદ્ગલ જીવોં કે જ્ઞાનાવરણીયાદિરૂપ સે પરિણમ-જાતે હૈં । ઇસલિયે એસા કહા હૈં કિ કર્મ ચૈતન્યકૃત હોતે હૈં- 'નત્થિ અચેયકડા કમ્મા સમણાઉસો' અચૈતન્યકૃત નહીં હોતે હૈં । તથા અશા-તોત્પાદાક કર્મરૂપ સે જો પુદ્ગલ ગૃહીત હોતે હૈં વે ઉસી અશાતોત્પાદકફલ રૂપ સે પરિણત હોતે હૈં-ઇસી વાત કો પ્રમુ ઇસ પ્રકાર સે પ્રકટ કરતે

પોગ્ગલા પરિણમંતિ નત્થિ અચેયકડા કમ્મા સમણાઉસો ” હે ગૌતમ ! જીવોંએ આહાર માટે સંચિત કરેલા જે પુદ્ગલો છે. તે તેમજ અવ્યક્ત અવયવ શરીર રૂપથી સંચિત કરેલ જે પુદ્ગલો છે. તે તથા વ્યક્ત અવયવ રૂપથી ઉપચિત કરેલા જે પુદ્ગલો છે. તે તે આહાર આદિ રૂપથી પરિણમે છે. આ રીતે આહાર આદિ રૂપથી ગ્રહણ થયેલ પુદ્ગલ જીવોંને આહાર આદિ રૂપથી પરિણામને પ્રાપ્ત કરે છે. તેથી તે કર્મપુદ્ગલ જીવોંને જ્ઞાનમાં આકરણીય રૂપથી પરિણમી જાય છે. તેથી એવું કહ્યું છે કે કર્મ ચૈતન્ય-આત્મા દ્વારા કૃત હોય છે. “ નત્થિ અચેયકડા કમ્મા સમણાઉસો ” કર્મ અચૈતન્યે કરેલા હોતા નથી તથા અશાતાને ઉત્પન્ન કરનાર કર્મ રૂપથી જે પુદ્ગલ ગ્રહણ થાય છે. તેજ અશાતાને ઉત્પન્ન કરનાર રૂપ રૂપથી ફરી જાય છે. એજ

દુસ્સેજ્જાસુ દુન્નિસીહિયાસુ' તત્ત-‘દુદ્ધાણેસુ’ इति दुःस्थानेषु=शीतोष्णदंशमश-
કાદિયુક્તેષુ કાયોત્સર્ગાસનાદિ સ્થાનેષુ ‘દુસ્સેજ્જાસુ’ इति दुःशय्यासु-दुःख-
जनकोन्नतावनतभूम्यादियुक्तासु वसतिषु ‘दुन्निसीहियासु’ इति दुर्निषद्यासु-दुःख-
हेतुकस्वाध्यायभूमिषु ‘तद्वा तद्वा णं ते पोग्गला परिणमंति’ तथा तथा खल्ल ते
पुद्गलाः परिणमंति-तथा तथा तेन तेन प्रकारेण अनेकप्रकारकासातजनकतवा
ते पुद्गलाः परिणाममासादयन्ति अतश्च जीवानामेवासातसंभवात् जीवैरेवासात-
कारणरूपकर्माणि कृतानीति निश्चीयते, अन्यथा यदि तानि कर्माणि जीवकृतानि
न भवेयुस्तदा अकृताभ्यागमदोषः प्रसज्येत जीवकृतत्वे च तेषां कर्मणां चेतः
कृतत्वमर्थत एव सिद्धं भवतीत्यत आह-‘समणा उसो’ हे आयुष्मन् श्रमण !
‘नत्थि अचेयकडाकम्मा’ न सन्ति अचेतः कृतानि कर्माणि, यतोऽशातोत्पा-

है-‘दुद્ધाણેસુ દુસ્સેજ્જાસુ દુન્નિસીહિયાસુ,’ दुःस्थानों में-शीतोष्णदंश
મશકાદિયુક્ત કાયોત્સર્ગાસનાદિસ્થાનોં મેં, दुःशय्याओ में दुःखजनक
જાંચી નીચી ભૂમિયુક્ત વસતિયોં મેં, दुर्निषद्याओं में दुःखहेतुक स्वाध्या-
યભૂમિયોં મેં, ‘તદ્વા તદ્વા ણં તે પોગ્ગલા પરિણમંતિ’ उस उस प्रकार से
અનેક પ્રકાર કે અસાતાજનકરૂપ સે-વે પુદ્ગલ પરિણામ કો પ્રાપ્ત કરતે
हैं। अतः जीवों के ही असाताका संभव होने से जीवों के द्वारा ही
અસાતાકારણરૂપ કર્મ કિયે ગયે हैं ऐसा निश्चय हो जाता है। यदि
ये कर्म जीवकृत न हों तो अकृताभ्यागमदोष की प्रसक्ति होती है।
और जब ये जीवकृत माने जाते हैं तो यह बात सध जाती है कि कर्म
चेतन कृत ही होते हैं अचेतनकृत नहीं होते हैं। यही बात ‘समणा
उसो ! नत्थि अचेयकडाकम्मा’ इस सूत्र द्वारा प्रकट की गई है।

વાતને પ્રભુ આ રીતે પ્રગટ કરે છે. “દુદ્ધાણેસુ દુસ્સેજ્જાસુ દુન્નિસીહિયાસુ”
ખરાબ સ્થાનોમાં-ઠંડા, ગરમ, ઠંડા (ઠંડા) મચ્છર વિગેરેથી યુક્ત કાયો-
ત્સર્ગ આસન વગેરે સ્થાનોમાં ખરાબ શેયાઓમાં-દુઃખજનક ઉંચીનીચી ભૂમિ
વાળી વસતિમાં ફર નિષધાઓમાં દુઃખના કારણ રૂપ સ્વાધ્યાય ભૂમિઓમાં
“તદ્વા તદ્વા ણં તે પોગ્ગલા પરિણમંતિ” તે, તે પ્રકારથી-અનેક પ્રકારની આશા-
તાજનક રૂપથી તે પુદ્ગલ ફેરફારને પ્રાપ્ત કરતા રહે છે જેથી જીવોને જ
અસાતાનો સંભવ હોવાથી જીવો દ્વારા જ અસાતાના કારણ રૂપ કર્મ કર
વામાં આવે છે. જીવો નિશ્ચય થઈ જાય છે. જો તે કર્મ જીવે કરેલા ન હોય
તો ‘અકૃતાભ્યાગમ’ દોષ લાગી જાય છે અને જ્યારે કર્મ જીવે કરેલ
માનવામાં આવે છે ત્યારે તે વાત સિદ્ધ થઈ જાય છે. કે કર્મ જીવકૃત જ
હોય છે અચેતન કૃત હોતા નથી એજ વાત “સમણાઉસો ! નત્થિ અચેય-

પ્રાદકર્મપુદ્ગલગ્રહણેન દુઃસ્થાનાદિ પ્રાપ્ત્યા જીવસ્યૈવ દુઃખં ભવતિ, અતો જીવસંપાદિતમેવ કર્મ તતશ્ચ ચેતઃકૃત્વં સુતરામેવ કર્મણો ભવતિ ન તુ કથમપ્યચેતઃ કૃત્વમિતિ ભાવઃ । અથ શરીરમાશ્રિત્ય કર્મપરિણામમાદ- ‘આયંકે સે વહાણ હોઈ’ આતઙ્કસ્તસ્ય વધાય ભવતિ, આતઙ્કજીવકૃતકર્મજનિતઃ જ્વરાદિરુપો રોગઃ ‘સે’ તસ્ય જીવસ્ય વધાય મરણાય ભવતિ જીવકૃતાસ્તે એવ કર્મપુદ્ગલાઃ જ્વરાદિરુપેણ પરિણામમાસાદ્ય તસ્ય કર્મકર્તુર્જીવસ્ય મરણાયપિ ભવતીતિ ભાવઃ । ‘સંકલ્પે સે વહાણ હોઈ’ સંકલ્પસ્તસ્ય વધાય ભવતિ, સંકલ્પઃ-માનસિકમયાદિરુપઃ ‘સે’ તસ્ય ‘વહાણ’ વધાય મરણાય ભવતીતિ, તથા ‘મરણંતે સે વહાણ હોઈ’ મરણાન્ત-તિસ કારણ સે અશાતોત્પાદક કર્મપુદ્ગલોં કે ગ્રહણ સે જીવ કો દુઃસ્થાનાદિ કી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ ઓર હસ સે જીવ કો હી દુઃખ હોતા હૈ, અતઃ જીવ સંપાદિત હી કર્મ હૈ । ‘આયંકે સે વહાણ હોઈ’ હસકા તાત્પર્ય એસા હોતા હૈ કિ જીવ જિનકર્મોં કો સંપાદિત કરતા હૈ-વાંધતા હૈ-અપને શુભાશુભ પરિણામોં સે કામર્ણ વર્ગનાઓં કો કર્મરુપ સે પરિણમાકર ડનકા બંધ કરતા હૈ । તબ વહ ડનકે ડદ્ય મેં વિવિધ પ્રકાર કી પરિસ્થિતિ સંપન્ન બનતા હૈ-જ્વરાદિ રોગોં સે ખી વહ ગ્રસિત હોતા હૈ-જીવકૃત વે કર્મ પુદ્ગલ જ્વરાદિરુપ સે પરિણત હોકર આત્મા કો દુઃખિત કરતે હૈ । ઓર એસી ખી પરિસ્થિતિ હસકે સામને લા વેતે હૈ કિ જિસકી વજહ સે યહ પર્યાયાન્તરિત ખી હો જાતા હૈ । ‘સંકલ્પે સે વહાણ હોઈ’ વે કર્મ પુદ્ગલ-અર્થાત્ અપને ડદ્ય મેં જીવ મેં નાના પ્રકાર કે સંકલ્પ વિભાવ કે નિમિત્ત હુઅ કર્મ પુદ્ગલ અપને કરનેવાલે જીવ કો

કઢાકર્મમા” એ સૂત્ર દ્વારા પ્રગટ કરવામાં આવી છે. જે કારણથી અશાતા ઉત્પન્ન કરનાર કર્મ પુદ્ગલોના અહણથી જીવને દુઃસ્થાન વિગેરેની પ્રાપ્તિ થાય છે. અને તેનાથી જીવને જ દુઃખ થાય છે. એટલા માટે કર્મ જીવે જ ઉપાર્જીત કહેલ છે. “આયંકે સે વહાણ હોઈ” તેનો ભાવ એ છે કે, જીવ જે કર્મેને ઉપાર્જીત કરે છે-ખાંધે છે. પોતાના શુભ અશુભ પરિણામોની કર્મવર્ગણાઓથી કર્મ રૂપથી પરિણુમાવી તે તેનો ખંધ કરે છે. ત્યારે તે કર્મના ઉદયમાં જુદા જુદા પ્રકારની પરિસ્થિતિવાળો બને છે. જવર (તાપ) વિગેરે રોગોવાળો પણ તે થાય છે. અર્થાત્ જીવે કરેલા તે કર્મ પુદ્ગલ જવર વિગેરે રૂપથી પરિણુમી ને આત્માને દુઃખિત કરે છે. અને એવી પરિસ્થિતિ તેની સામે લાવી દે છે કે જેના કારણે એ પર્યાયાન્તરિત થઈને બીજા પર્યાયવાળો પણ થઈ જાય છે. “સંકલ્પે સે વહાણ હોઈ” ભય વિગેરે અનેક પ્રકારના સંકલ્પ રૂપમાં પરિણુત થયેલ તે કર્મપુદ્ગલ-અર્થાત્ પોતાના ઉદ-

સ્તસ્ય વધાય ભવતિ, મરણસ્વરૂપઃ અન્તો વિનાશો યસ્માત્ સ મરણાન્તઃ મુદ્ધરાદિ-
ઘાતઃ 'સે' તસ્ય જીવસ્ય 'વહાણ' વધાય મરણાય ભવતિ, તત્રાતઙ્કસંકલ્પમર-
ણાન્તેષુ ચ 'તહાતહાણં તે પોગ્ગલા પરિણમન્તિ' તથા તથા સ્થલુ તે પુદ્ગલાઃ પરિ-
ણમન્તિ, તથા તથા તેન તેન વધાદિજનકત્વેન પુદ્ગલાઃ પરિણમન્તિ, યેન તસ્ય
કર્મકર્તુર્જીવસ્યાતઙ્કાદિના વધો ભવતિ, એવં ચ વધસ્ય જીવાનામેવ દર્શનાત્ વધ-
કારણસ્વરૂપા અસાતવેધપુદ્ગલાજીવકૃતા અતશ્ચેતઃકૃતાન્યેવ કર્માણિ નત્વચેતઃ-
કૃતાનીતિ નિશ્ચીયતે इत्यत આહ-'નત્થિ અચેયકઢા કમ્મા સમણાઉસો' ન સન્તિ

હી કષ્ટ પહુંચાતે હૈં-જીવ ભયભીત હોકર અપની ગૃહીત પર્યાય કો
ભી છોડ દેતા હૈ । 'મરણંતે સે વહાણ હોહ' અકાલ મૃત્યુ કે કારણ ભી
હસ જીવ કો ઇન્હી અપને દ્વારા કિયે ગયે કર્મો' કે પ્રભાવ સે મિલતે
હૈં-મરણરૂપ અન્ત અપના જિસસે હોતા હૈ એસા વહ મરણાન્ત-મુદ્-
રાદિઘાત હૈ । હસ સે જીવ કા વ્યવહાર મેં વિનાશ હોતા દેખા જાતા
હૈ હસ કથન કા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ આતઙ્ક, સંકલ્પ એવં મરણાન્ત મેં
'તહા તહા ણં તે પોગ્ગલા પરિણમન્તિ' વધાદિ જનકરૂપ સે જીવદ્વારા
કૃત વે કર્મ પુદ્ગલ હી પરિણમતે હૈં કિ જિસસે ઉસ કર્મ કરનેવાલે
જીવ કા આતઙ્કાદિ દ્વારા વધ હો જાતા હૈ યહ વધરૂપ ફલ જીવોં મેં હી
દેખા જાતા હૈ હસલિયે પ્રાણાતિપાતરૂપ પુદ્ગલ જીવ કૃત હૈં હસલિયે ચેતઃ
કૃત હોને સે વે કિસી પ્રકાર અચેતકૃત નહીં હૈ એસા નિશ્ચય હોતા હૈ ।
હસી વાત કો 'નત્થિ અચેતકઢા કમ્મા સમણાઉસો' । હસ સૂત્ર દ્વારા

યમાં જીવમાં અનેક પ્રકારના સંકલ્પ વિલાવને નિમિત્ત થઇને કર્મ પુદ્ગલ
પોતાને કરવાવાળા જીવને જ દુઃખ પહોંચાડે છે. જીવ લયલીત થઇને પોતે
અહણુ કરેલ પર્યાયને પણ છોડી દે છે. "મરણાંતે સે વહાણ હોહ" અકાલ
મૃત્યુનું કારણ પણ જીવને તેજ પોતે કરેલા કર્મોના પ્રભાવથી મળે છે.
મરણુ રૂપ પોતાનો અન્ત જેનાથી થાય છે. તેવો તે મરણાન્ત ચોટલે કે મુદ્ધર
તોમર-તલવાર વિગેરેનો પ્રહાર છે તેનાથી વ્યવહારમાં જીવનો વિનાશ થતો
જોવામાં આવે છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે સધોઘાત વિગેરે આતંગ
સંકલ્પને મરણાન્તમાં "તહા તહાણં તે પોગ્ગલા પરિણમન્તિ" વધાદિના કારણ
રૂપથી જીવ દ્વારા કરેલ તે કર્મ પુદ્ગલ જ પરિણમે છે. કે જેનાથી તે કર્મ
કરનાર જીવનો આતંક-સધોઘાત વિગેરેથી વધ-નાશ થઇ જાય છે આ વધ-
રૂપ રૂપ જીવોમાં જ જોવામાં આવે છે જેથી પ્રાણાતિપાત રૂપ પુદ્ગલ જીવ-
કૃત છે. તેથી આત્મકૃત હોવાથી તે કોઈ પણ પ્રકારે અચેતનકૃત નથી એવો
નિશ્ચય થાય છે. એજ વાતને "નત્થિ અચેયકઢા કમ્મા સમણાઉસો" આ સૂત્ર

અચેતઃકૃતાનિ કર્માણિ શ્રમણાયુષ્મન્, હે આયુષ્મન્ શ્રમણ ! ગૌતમ ! યસ્માત્ આતઙ્કાદિના જીવસ્યૈવ મરણં મન્વતિ નાન્યેષામ્ અતશ્ચેતઃ કૃતાન્યેવ કર્માણિ ભવન્તિ ન હુ કથમપિ અચેતઃકૃતત્વં કર્મગામિતિ ભાવઃ । ‘સે તેણદ્દેણં જાવ કમ્મા કજ્જંતિ’ તત્તેનાર્થેન યાવત્ કર્માણિ ક્રિયન્તે ભવન્તીતિ, અપ્ર યાવત્ પદેન-જીવાણં ચેય-કઢા કમ્મા કજ્જંતિ નો અચેયકઢા’ હત્યસ્ય પદસમૂહસ્ય ગ્રહણમ્, ‘એવં નેરહયાણ વિ’ એવં નૈરયિકાનામપિ, નૈરયિકજીવસંબન્ધિકર્મવિષયોપિ અનૈનૈવ પ્રકારેણ કર્મ-વિષયો જ્ઞાતવ્યઃ, ‘એવં જાવ વેમાણિયાણં’ એવં યાવદ્વૈમાનિકાનામ્, એવમેવ વૈમા-નિકજીવપર્યન્તં વિજ્ઞેયમ્ । ‘સેવં મંતે સેવં મંતે’ તદેવં મદન્ત તદેવં મદન્ત, હે મગધન્ કર્મણાં ચેતઃ સંપાદનવિષયે યત્ દેવાનુપ્રિયૈરાહ્યાતમેતત્ એવમેવ સર્વમેવ-

સમજાયા ગયા હૈ । ‘સે તેણદ્દેણં જાવ કમ્મા કજ્જંતિ’ હસીલિયે હે ગૌતમ ! મૈને પૂર્વોક્ત રૂપસે કહા હૈ કિ કર્મ જીવકૃત હૈ, અજીવકૃત નહીં હૈ ક્યોંકિ આતઙ્ક (સચ.ઘાતિરોગ) આદિ સે જીવ કા હી મરણ હોતા હૈ અન્ય અજીવાદિકા નહીં, અતઃ વે જૈસા કહા હૈ વૈસે હી હૈ । યહાં યાવત્પદ સે ‘જીવાણં ચેયકઢા કમ્મા કજ્જંતિ નો અચેયકઢા’ હસ પદ કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । ‘એવં નેરહયાણ વિ’ હસી પ્રકાર કા કથન નૈર-યિકજીવોં કે દ્વારા કિયે ગયે કર્મોં કે સમ્બન્ધ મેં ભી જાનના ચાહિયે । ‘એવં જાવ વેમાણિયાણં’ ઓર હસી પ્રકાર કા કથન યાવત્ વૈમાનિક જીવોં તક કે સમ્બન્ધ મેં ભી જાનના ચાહિયે । ‘સેવં મંતે । સેવં મંતે । જાવ વિહરહ’ હે મદન્ત ! કર્મ ચેતનકૃત હોતે હૈં ઉસ વિષય મેં આપ દેવાનુપ્રિય ને જો કથન કિયા હૈ-વહ એસા હી હૈ હે મદન્ત ! વહ એસા

દ્વારા સમજાવવામાં આવ્યું છે. “સે તેણદ્દેણં જાવ કમ્મા કજ્જંતિ” તેથી હે ગૌતમ ! મેં પૂર્વોક્ત રૂપથી કહ્યું છે કે કર્મ જીવકૃત છે. અજીવકૃત નથી કેમકે આતંગ (સંધોધાતી રોગ) વિગેરેથી જીવનું જ મરણ થાય છે. અન્ય અજી-વાદિકનું નહિ જેથી તે જે કહ્યું તે તેમજ છે. અહિંયા યાવત્ પદથી “જીવાણં ચેયકઢા કમ્મા કજ્જંતિ નો અચેયકઢા” આ પદનો સંગ્રહ થયો છે. “એવં નેરહયાણ વિ” એજ રીતનું કથન નારકીય જીવોએ કરેલા કર્મના સંબંધમાં પણ સમજાવેલું. “એવં જાવ વેમાણિયાણં” એજ રીતનું કથન યાવત્ વૈમાનિકજીવોના સુધીના જીવોના સંબંધમાં પણ સમજાવેલું. “સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! જાવ વિહરહ” હે ભગવન ! કર્મ આત્માએ કરેલા છે. એ વિષયમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે કથન કર્યું છે. તે તેમજ છે હે ભગવન ! તે તેમજ છે. અર્થાત્ સાચું છે. એ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ

सत्यम् । 'जाव विहरइ' यावत् विहरति- इत्युत्तञ्च गौतमः भगवन्तं वन्दते नम-
स्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥ सू. ४ ॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्बल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविष्टद्विगुणपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां षोडशशतके
द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ॥ १६-२ ॥

ही है अर्थात् सत्य ही है ऐसा कहकर गौतम ने भगवान् को वन्दना की
नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से आत्मा
को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० ४ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराज कृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सोलहवें शतक का
द्वितीय उद्देशक समाप्त ॥ १६-२ ॥

ભગવાનને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને પછી તેઓ
સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા પોતાના સ્થાને
વિરાજમાન થઈ ગયા. ॥સૂ. ૪॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સોળમા શતકનો બીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૧૬-૨॥

અથ પોઢશશતકે તૃતીયોદ્દેશકઃ પ્રારમ્ભ્યતે—

દ્વિતીયોદ્દેશકસ્યાન્તે કર્મણાં ચેનાકૃતત્વં બોધિતમિતિ કર્મણોઽધિકારાત્
તૃતીયોદ્દેશકેપિ કર્મવિવયો એવ વિચારઃ કરિષ્યતે, અનેનૈકકાર્યકારિત્વરૂપસંગ-
ત્યારુપસંવન્ધેનાયાતસ્ય તૃતીયોદ્દેશકસ્યેદમાદિમં સૂત્રમ્—‘રાયગિદે’ ઇત્યાદિ ।

મૂલ્ય—રાયગિદે જાવ એવં વ્યાસી—કઙ્ઠ ણં મંતે કમ્મપય-
ડીઓ પળ્લન્તાઓ ગોયમા ! અટ્ઠકમ્મપયડીઓ પળ્લન્તાઓ, તં
જહા—નાળાવરણિજ્ઞં જાવ અંતરાહ્યં, જીવાણં મંતે ! કઙ્ઠ-
કમ્મપયડીઓ પળ્લન્તાઓ ગોયમા ! અટ્ઠકમ્મપયડીઓ પળ્લ-
ન્તાઓ તં જહા—નાળાવરણિજ્ઞં જાવ અંતરાહ્યં એવં નેરહ્યાણં
જાવ વેમાણિયાણં, જીવે ણં મંતે ! નાળાવરણિજ્ઞં કમ્મં વેહ-
માણે કઙ્ઠકમ્મપયગડીઓ વેણ્ઠ, ગોયમા ! અટ્ઠકમ્મપયડીઓ
એવં જહા પન્નવળાણ વેયવેય ઉદ્દેસઓ સો ચેવ નિરવસેસો
માણિયવ્વો, વેયવંધો વિ તહેવ, વંધવેયો વિ તહેવ, વંધવંધો
વિ તહેવ માણિયવ્વો જાવ વેમાણિયાણં ॥સૂ. ૧॥

છાયા—રાયગૃદે યાવત્ એવપ્રવાદીત્, કતિ સ્વલ્લ મદન્ત કર્મપ્રકૃતયઃ
પ્રજ્ઞસાઃ ગૌતમ ! અટ્ઠકર્મપ્રકૃતયઃ પ્રજ્ઞસાઃ તથા—જ્ઞાનાવરણીયં યાવત્ અંતરાયિ-
કમ્, જીવાનાં મદન્ત ! કતિ કર્મપ્રકૃતયઃ પ્રજ્ઞસાઃ ? ગૌતમ ! અટ્ઠકર્મપ્રકૃતયઃ
પ્રજ્ઞસાઃ, તથા—જ્ઞાનાવરણીયં યાવત્ અન્તરાયિકમ્ । એવં નૈરયિકાણાં યાવદ્વેમા-
નિકાનામ્ । જીવઃ સ્વલ્લ મદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીયં કર્મ વેદયન્ કતિકર્મપ્રકૃતીર્વેદયતિ,
ગૌતમ ! અટ્ઠકર્મપ્રકૃતીઃ એવં યથા પ્રજ્ઞાપનાયાં વેદ વેદ ઉદ્દેશકઃ સ એવ નિરવશેષો
મણિતવ્યઃ વેદવંધોપિ તથૈવ વંધવેદોપિ તથૈવ, વંધવંધોપિ તથૈવ મણિતવ્યો
યાવત્ વૈમાનિકાનામ્ ॥ સૂ. ૧ ।

ત્રીસરે ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ—

દ્વિતીય ઉદ્દેશ મેં કર્મ ચૈતન્ય (આત્મા) કૃત્ત હોતે હૈં એસા સમ-
જ્ઞાયા ગયા હૈ । અતઃ કર્મ કા અધિકાર હોને સે સે તૃતીય ઉદ્દેશ મેં મી

ત્રીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

ત્રીજા ઉદ્દેશામાં કર્મ ચૈતન્ય (આત્માએ) કરેલા હોય છે એવું સમજાવવામાં
આવ્યું છે. જેથી કર્મનો અધિકાર હોવાથી આ ત્રીજા ઉદ્દેશમાં પણ આ

ટીકા—‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ રાજગૃહે યાવત્ એવમવાદીત્—તતઃ પરિષદ્ગમનાન્તરમ્ ભગવન્તં મહાવીરં પ્રતિ વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ ગૌતમઃ પૂર્વપ્રકરણે કર્મણશ્ચેતઃકૃતત્વમિતિ જ્ઞાત્વા કર્મવિષયમેવ પ્રશ્નં પુનરવાદીત્ ‘કહ્ણં મંતે કમ્મપયડીઓ પણ્ણત્તાઓ’ કતિ સ્વલુ ભદન્ત કર્મપ્રકૃતયઃ પ્રજ્ઞતાઃ કતિસંખ્યકાઃ કર્મપ્રકૃતયો ભવન્તિ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘અટ્ઠ કમ્મપયડીઓ પણ્ણત્તાઓ’ અટ્ઠકર્મપ્રકૃતયઃ પ્રજ્ઞતાઃ ‘તં જહા’ તથા—‘નાણાવરણિજ્જં જાવ અંતરાહ્યં’ જ્ઞાનાવરણીયં યાવત્ અન્તરાયિકમિતિ, જ્ઞાનાવરણીયદર્શનાવરણીયવેદનીયમોહનીયા-

હસી કર્મ કે વિષય મેં વિચાર ક્રિયા જાવેગા અતઃ હસ એક કાર્ય કારિત્વરૂપ સંગતિનામક સંબન્ધ સે પ્રાપ્ત હસ તૃતીય ઉદ્દેશ કા સર્વપ્રથમ સૂત્ર હૈ—‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—રાજગૃહ નગર મેં ભગવાન ગૌતમ ને હસ પ્રકાર સે પૂછા—સો યહાં યાવત્ શબ્દ સે એસા સમ્બન્ધ લગા લેના ચાહિયે—કિ જવ પ્રભુ સે ધર્મોપદેશ સુનકર પરિષદા વાપિસ ચલી આઈ તથ ગૌતમને પૂર્વ પ્રકરણાક્ત કર્મ મેં ચેતનકૃતકતા જાનકર પુનઃ કર્મ કે હી વિષય મેં ‘તનસે હસ પ્રકાર પૂછા—‘કહ્ણં મંતે ! કમ્મપયડીઓ પણ્ણત્તાઓ’ હે ભદન્ત ! કર્મ પ્રકૃતિયાં કિતની કહી ગઈ હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં—‘ગોયમા ! અટ્ઠકમ્મપયડીઓ પણ્ણત્તાઓ’ હે ગૌતમ ! કર્મ કી પ્રકૃતિયાં આઠ કહી ગઈ હૈં । ‘તં જહા’ જો હસ પ્રકાર સે હૈં—‘નાણાવરણિજ્જં જાવ

કર્મના વિષયમાં વિચાર કરવામાં આવશે જેથી એક કાર્ય કરવા રૂપ સંગતી (ઉચિતપણુના) સંબંધમાં આ ત્રીજા ઉદ્દેશનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે. “ રાયગિહે જાવ એવં વયાસી ” इत्यादि—

ટીકાર્થ—રાજગૃહ નગરમાં ભગવાન ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું અહિંયા યાવત્ શબ્દથી એવો સંબંધ સમજાવેલો કે ભગવાન રાજગૃહ નગરમાં પધાર્યા પરિષદ તેઓના દર્શન અને વંદના માટે નગર બહાર પ્રભુ પાસે આવી પ્રભુએ ધર્મોપદેશ કર્યો. ધર્મોપદેશ સાંભળીને પરિષદ તે પછી પાછી પોતપોતાના સ્થાને ગઈ ત્યારે ગૌતમસ્વામીએ આગલા પ્રકરણમાં કહેલ કર્મનું આત્મરૂપણું જાણીને ફરી કર્મના વિષયમાં જ તેઓને આ પ્રમાણે પૂછ્યું. “ કહ્ણં મંતે ! કમ્મપયડીઓ પણ્ણત્તાઓ ” હે ભગવન્ ! કર્મ પ્રકૃતિઓ કેટલી કહી છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ ગોયમા ! અટ્ઠ કમ્મપયડીઓ પણ્ણત્તાઓ તં જહા—નાણાવરણિજ્જં જાવ અંતરાહ્યં ”

યુષ્મન્નામગોત્રાન્તરાયમેદાત્ અષ્ટૌ કર્મપ્રકૃતયઃ ઇતિ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ ‘જીવાણં મંતે કઙ્ કસ્મપયડીઓ પળ્લત્તાઓ’ હે મદન્ત ! જીવાનાં કતિ કર્મપ્રકૃતયઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ? મગવાનાહ—‘ગોયમા ! અઢ્ઢ કસ્મપયડીઓ પળ્લત્તાઓ’ હે ગૌતમ ! જીવાનામઢ્ઢ કર્મપ્રકૃતયઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ‘તં જહા’ લ્લથા—‘નારાવરણિજ્જં જાવ અંતરાહયં’ જ્ઞાનવરણીયં યાવત્ અન્તરાયિકમ્, જ્ઞાનાવરણીયાદારમ્બ્યાન્તરાયિકપર્યન્તમઢ્ઢકર્મપ્રકૃતયો મવન્તીતિ । ‘એવં નૈરયિયાણં જાવ વૈમાણિયાણં’ એવં નૈરયિકાણાં યાવત્ વૈમાનિકાનામ્, સામાન્યજીવાદારમ્બ્ય વૈમાનિકપર્યન્તમિમા એવ અઢ્ઢકર્મપ્રકૃતયો મવન્તીતિ માવઃ । ગૌતમઃ પૃચ્છતિ—‘જીવે ણં મંતે’ જીવઃ સ્વલુ મદન્ત ‘નાનાવરણિજ્જં કસ્મં વૈમાણે કઙ્કસ્મપયડીઓ વૈણ્ઙ’ જ્ઞાનાવરણીયં કર્મ વૈદયન્ કતિકર્મ અંતરાહયં’ જ્ઞાનવરણીય યાવત્-દર્શનાવરણીય, વૈદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય નામ, ગોત્ર અન્તરાય, અવ ગૌતમ પ્રમ્હુ સે એસા પૂછતે હૈં—‘જીવાણં મંતે ! કઙ્ કસ્મપયડીઓ પળ્લત્તાઓ’ હે મદન્ત ! જીવોં કે કિતની કર્મ પ્રકૃતિયાં કહી ગઈ હૈ ?

ઉત્તર—મેં—પ્રમ્હુ કહતે હૈં—‘ગોયમા ! અઢ્ઢ કસ્મપયડીઓ પળ્લત્તાઓ’ હે ગૌતમ ! જીવોં કે આઠ કર્મ પ્રકૃતિયાં કહી ગઈ હૈ । જો હસ પ્રકાર સે હૈં—‘નાનાવરણિજ્જં જાવ અંતરાહયં’ જ્ઞાનવરણીય યાવત્ અન્તરાયિક એવં જાવ વૈમાણિયાણં’ હસી પ્રકાર સે સામાન્ય જીવ સે લેકર વૈમાનિક પર્યન્ત જીવોં કે જ્ઞાનવરણીય સે લેકર અન્તરાયિક તક આઠોં કર્મ પ્રકૃતિયાં હોતી હૈ ।

અવ ગૌતમ પ્રમ્હુ સે એસા પૂછતે હૈં—‘જીવે ણં મંતે ! નાનાવરણિજ્જં કસ્મં વૈમાણે કઙ્ કસ્મપયડીઓ વૈણ્ઙ’ હે મદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીય

જ્ઞાનાવરણીય, યાવત્-દર્શનાવરણીય અહિં યાવત્ શબ્દથી વૈદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર અને અંતરાય એમ છએ પ્રકૃતિઓનું શબ્દ થયેલું છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રમ્હુને એવું પૂછે છે કે “જીવાણં મંતે ! કઙ્ કસ્મપયડીઓ પળ્લત્તાઓ” હે મદન્ત ! એવોને કેટલી કર્મ પ્રકૃતિઓ કહેલી છે ? ઉત્તરમાં પ્રમ્હુ કહે છે કે “ગોયમા ! અઢ્ઢ કસ્મપયડીઓ પળ્લત્તાઓ” હે ગૌતમ ! એવોને આઠ કર્મપ્રકૃતિઓ કહી છે. જે આ પ્રમાણે છે. “નાનાવરણિજ્જં જાવ અંતરાહયં” જ્ઞાનાવરણીય યાવત્ અંતરાય “એવં નૈરહયાણં જાવ વૈમાણીયાણં” એમ રીતે નારક એવથી લઈને વૈમાનિક સુધીના એવોને જ્ઞાનાવરણીયથી લઈને અંતરાય સુધીની આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓ હોય છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રમ્હુને એવું પૂછે છે કે—“જીવે ણં મંતે ! નાનાવરણિજ્જં કસ્મં વૈમાણે કઙ્ કસ્મપયડીઓ વૈણ્ઙ” હે મગવન્ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મનું વૈદન કરતો એવ કેટલી

પ્રકૃતીર્વેદયતિ, મગવાનાહ—‘ગૌયમા’ હે ગૌતમ । ‘અદ્વકમ્મયડીઓ’ અટકર્મપ્રકૃતીઃ વેદયતીતિ ‘એવં જહા પન્નવણાણ વેયાવેયઉદ્દેસઓ’ એવં યથા પ્રજ્ઞાપનાયાં વેદવેદ ઉદ્દેશઃ ‘સો ચેવ નિરવસેસો માણિયવ્વો’ સ એવ નિરવશેષો મણિતવ્યઃ । ‘વેય વેય ઉદ્દેસઓ તિ’ વેદવેદને એકસ્યાઃ કર્મપ્રકૃતેઃ વેદે અન્યાસાં કર્મપ્રકૃતીનાં વેદનમ્ યત્રોદ્દેશકે કથ્યતે સ વેદવેદઃ સ એવ ઉદ્દેશક ઇતિ વેદવેદોદ્દેશકઃ પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રસ્ય સપ્તવિંશતિતમે પદે વેદવેદોદ્દેશકઃ । વેદવેદોદ્દેશકશ્ચાર્થત એવમ્—ગૌતમ એકસ્યાઃ કર્મપ્રકૃતેર્વેદનસમયેડ્ઢટૌ કર્મપ્રકૃતીર્વેદયતિ જીવઃ । મોહસ્ય ક્ષયે ઉપશમે વા સપ્તપ્રકૃતીર્વેદયતિ શેષઘાતિકર્મક્ષયે સતિ ચતસ્રણામેવ વા વેદનં ભવતીતિ । યથા જીવસામાન્યવિષયે એકસ્યાઃ કર્મપ્રકૃતેર્વેદનસમયે અન્યાસામષ્ટાનાં સપ્તાનાં ષણ્ણાં વા વેદનં ભવતિ તથૈવ મનુષ્યેપિ એકસ્યાઃ કર્મપ્રકૃતેર્વેદનેડ્ઢન્યા-

કર્મ કા વેદન કરતા છુઆ જિવ કિતની કર્મપ્રકૃતિયોં કા વેદન કરતા હૈ ? ‘એવં જહા પન્નવણાણ વેયાવેયઉદ્દેસઓ, સોચેવ નિરવસેસો માણિયવ્વો’ હે ગૌતમ । જૈસા પ્રજ્ઞાપના મેં વેદવેદ ઉદ્દેશ કહા ગયા હૈ, વહ સબ યહાં કહ લેના ચાહિયે । વેયવેયઉદ્દેસઓ તિ’ એકકર્મપ્રકૃતિ કે વેદન મેં અન્ય કર્મ પ્રકૃતિયોં કા વેદના જિસ ઉદ્દેશક મેં કહા ગયા હૈ ‘વહ વેદવેદ હી વેદવેદ ઉદ્દેશક હૈ—વેદવેદોદ્દેશક અર્થ કી અપેક્ષા ઇસ પ્રકાર સે હૈ—હે ગૌતમ ! એક કર્મપ્રકૃતિ કે વેદન કે સમય મેં જીવ આઠ કર્મ પ્રકૃતિયોં કા વેદન કરતા હૈ । મોહ કે ક્ષય મેં યા ઉપશમ મેં સાત કર્મ પ્રકૃતિયોં કા વેદન કરતા હૈ । શેષઘાતિયા કર્મોં કે ક્ષય હોને પર આર હી પ્રકૃતિયોં કા વેદન હોતા હૈ । જિસ પ્રકાર સે જીવ સામાન્ય કે વિષય મેં એક કર્મપ્રકૃતિ કે વેદન કે સમય મેં અન્ય આઠ પ્રકૃતિયોં

કર્મ પ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે. “એવં જહા પન્નવણાણ વેયાવેયઉદ્દેસઓ, સોચેવ નિરવસેસો માણિયવ્વો” જેવી રીતે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં ૨૭ વેદવેદ ઉદ્દેશો કહેવામાં આવ્યા છે. તે તમામ અહિંયા સમજી લેવો. “વેયવેય ઉદ્દેસઓ તિ” એક કર્મપ્રકૃતિના વેદનમાં બીજી કર્મપ્રકૃતિઓનું વેદન જે ઉદ્દેશમાં કહેવામાં આવ્યું છે. તે ‘વેદવેદ’ ઉદ્દેશો છે. વેદવેદ ઉદ્દેશક અર્થની અપેક્ષાએ આ રીતે છે—હે ગૌતમ ! એક કર્મપ્રકૃતિના વેદન સમયે જીવ આઠ કર્મપ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે મોહના ક્ષયમાં અગર ઉપશમમાં (તૃષ્ણાના નાશમાં) સાત કર્મપ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે. બાકીના ઘાતિયા કર્મોના ક્ષય થાય ત્યારે ચાર જ કર્મપ્રકૃતિઓનું વેદન થાય છે. તે રીતે જીવ સામાન્યના વિષયમાં એક કર્મપ્રકૃતિના વેદન સમયે બીજી આઠ

સામપિ વેદનં ભવતિ, એવમેવ નારકાદારમ્બ્ય વૈમાનિકદેવપર્યન્તમેકસ્યાઃ કર્મપ્રકૃતેર્વેદનસમયેઽન્યાસામપિ વેદનં ભવત્યેવેતિ માત્રઃ ૧ । ‘વેદબંધો વિ તદેવ’ વેદબંધોપિ તથૈવ, એકસ્યાઃ કર્મપ્રકૃતેર્વેદે વેદને સતિ અન્યાસાં કિયતીનાં કર્મપ્રકૃતીનાં બંધો ભવતિ, ઇતિ યસ્મિન્ નિરૂપ્યતે અસૌ વેદબંધઃ કથ્યતે સ વેદબંધોપિ તથૈવ પ્રજ્ઞાપનાયામિવેતિ, સ ચ પ્રજ્ઞાપનામૂત્રે ષડ્વિંશતિતમપદરૂપઃ એવં હિ તત્રત્યં પ્રકરણમ્—‘કહ્ નં મંતે કમ્મપગહીઓ પળ્લતાઓ, ગોયમા અટ્ઠકમ્મપગહીઓ પળ્લતાઓ, તં જહા—જાણાવરણં જાવ અંતરાહયં, એવં નેરહયાણં જાવ વેમાણિયાણં, જીવેણં મંતે જાણાવરણિજ્જં કમ્મં વેમાણે કહ્ કમ્મપગહિઓ વંધઈ—

કા યા સ્થાત પ્રકૃતિયોં કા યા છહ પ્રકૃતિયોં કા વેદન હોતા હૈ, હસી પ્રકારં સે નારક સે લેકર વૈમાનિક દેવ પર્યન્ત જીવોં કો એક કર્મ પ્રકૃતિ કે વેદન કે સમય મેં અન્યમી કર્મપ્રકૃતિયોં કા વેદન હોતા હૈ એસા જાનના ચાહિયે ? ‘વેદ બંધો વિ તદેવ’ વેદ બંધ મી વૈસા હી હૈ—‘એક કર્મ પ્રકૃતિ કે વેદન હોને પર અન્ય કિતની કર્મ પ્રકૃતિયોં કા બંધ હોતા હૈ ? એસા જિસમેં નિરૂપિત કિયા જાતા હૈ વહ વેદ બંધ કહા ગયા હૈ, યહ વેદબંધ મી વૈસા હી પ્રજ્ઞાપના કે જૈસા હૈ યહ વેદબંધ પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર મેં ૨૬ વેં પદ રૂપ હૈ । વહાં કા પ્રકરણ એસા હૈ—‘કહ્ નં મંતે ! કમ્મપગહીઓ’ હે ભદન્ત ! કર્મ પ્રકૃતિયાં કિતની કહી ગઈ હૈં ? ‘ગોયમા ! અટ્ઠ કમ્મપગહિઓ પળ્લતાઓ’ હે ગૌતમ ! કર્મપ્રકૃતિયાં આઠ કહી ગઈ હૈં । ‘તં જહા જાણાવરણં જાવ અંતરાહયં’ જૈસે—જાનાવરણ સે લેકર અન્તરાયિક તક ‘એવં નેરહયાણં જાવ વેમાણિયાણં’ હસી પ્રકાર કા

કર્મ પ્રકૃતિઓનું કે સાત કર્મ પ્રકૃતિઓનું કે છ કર્મ પ્રકૃતિઓનું વેદન થાય છે. એજ રીતે નારકથી લઈને વૈમાનિક દેવ સુધીના જીવોને એક કર્મપ્રકૃતિના વેદન સમયે બીજી પણ કર્મપ્રકૃતિઓનું વેદન થાય છે તેમ સમજી લેવું. “વેદ બંધો વિ તદેવ” વેદબંધ પણ એ પ્રમાણે છે. જેમ કે એક કર્મ પ્રકૃતિનું વેદન થાય ત્યારે બીજી કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓના બંધ થાય છે ? એવી રીતે જેમાં નિરૂપિત કરવામાં આવે છે તેને વેદબંધ કહેવામાં આવે છે. તે વેદબંધ પણ તેવી જ રીતે પ્રજ્ઞાપનામાં કહ્યા પ્રમાણે છે. આ વેદબંધ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૨૬માં પદમાં કહ્યો છે. તેનું પ્રકરણ આ પ્રમાણે છે. “કહ્ નં મંતે ! કમ્મપગહીઓ પળ્લતાઓ” હે ભગવન્ ! કર્મ પ્રકૃતિઓ કેટલી કહી છે. “ગોયમા ! અટ્ઠ કમ્મપગહીઓ પળ્લતાઓ” હે ગૌતમ ! કર્મપ્રકૃતિ આઠ કહી છે. “તં જહા જાણાવરણિજ્જં જાવ અંતરાહયં” જાનાવરણીયથી લઈને અંતરાય સુધીની આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓ કહી છે. “એવં નેરહયાણં જાવ વેમા-

ગોયમા ! સત્તવિહવંધણ વા અદ્વવિહવંધણ વા છવ્વિહવંધણ વા, એગવિહવંધણ વા” ઇત્યાદિ । કતિ સ્વલ્લ મદન્ત કર્મપ્રકૃતયઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ગૌતમ ! અષ્ટકર્મપ્રકૃતયઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, તથા જ્ઞાનાવરણીયં યાવદન્તરાયમ્ એવં નૈરયિકાણામ્ યાવદ્વૈમાનિકાનામ્, જીવઃ સ્વલ્લ મદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીયં કર્મવેદયન્ કતિ કર્મપ્રકૃતીર્વધનાતિ, ગૌતમ સપ્તવિધવન્ધકો વા અષ્ટવિધવન્ધકો વા પઙ્કવિધવન્ધકો વા એકવિધવન્ધકો વા, ઇત્યાદિ । એકસ્યા વેદનસમયેઽષ્ટપ્રકૃતીનાં વન્ધનં ભવતીત્યેતત્પસિદ્ધમેવ, આયુર્વન્ધકાલાદન્યત્રૈકસ્યા વેદનસમયે સપ્તાનામેવ વન્ધનં ભવતિ । સૂક્ષ્મસંપરાયનામકુણસ્થાનકે આયુષ્યમોહનીયકર્મવ્યતિરિક્તૃષ્ટકર્મપ્રકૃતીનાં

કથન નૈરયિક સમ્બન્ધી કર્મ પ્રકૃતિયોં કે સમ્બન્ધ મેં યાવત્ વૈમાનિક જીવોં કે કર્મપ્રકૃતિયોં કે સમ્બન્ધ મેં ખી જાનના ચાહિયે । ‘જીવે જં ભત્તે । જાણાવરણિજ્ઞં વેણમાણે કહ કમ્મપગહીઓ વંધહ’ હે મદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીયકર્મ કા વેદન કરતા હુઆ જીવ કિતની કર્મપ્રકૃતિયોં કા બન્ધ કરતા હૈ । ‘ગોયમા ! સત્તવિહવંધણ વા, અદ્વવિહ વંધ ૦ વા છવ્વિહવંધણ વા, એગવિહવંધણ વા’ ઇત્યાદિ હે ગૌતમ ! ‘વહ જીવ સાત કર્મ પ્રકૃતિયોં કા યા આઠ કર્મ પ્રકૃતિયોં કા, યા છહ કર્મ પ્રકૃતિયોં કા યા એક કર્મપ્રકૃતિકા બન્ધ કરતા હૈ ઇત્યાદિ’ । એક પ્રકૃતિ કે વેદન સમય મેં આઠ પ્રકૃતિયોં કા બન્ધન હોતા હૈ યહ પ્રસિદ્ધ હી હૈ । આયુ વન્ધ કાલ સે અન્યત્ર એક પ્રકૃતિ કે વેદન સમય મેં સાત હી કર્મપ્રકૃતિયોં કા બન્ધ હોતા હૈ । સૂક્ષ્મ સાંપરાયનામક દશવેં ગુણ, સ્થાન મેં આયુષ્ય, મોહનીય કર્મ કે વ્યતિરિક્ત ૬ કર્મ પ્રકૃતિયોં કા

જિયાણં” તેજ રીતનું કથન નારકીય-જીવ સંબંધી કર્મ પ્રકૃતિઓના સંબંધમાં યાવત્ વૈમાનિક જીવોની કર્મપ્રકૃતિઓના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. “જીવે જં ભત્તે ! જાણાવરણિજ્ઞં વેણમાણે કહ કમ્મપગહીઓ વંધહ” હે ભગવન્ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મનું વેદન કરતા જીવ કેટલી કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે ? “ગોયમા ! સત્તવિહવંધણ વા અદ્વવિહવંધણ વા છવ્વિહવંધણ વા એગવિહવંધણ વા-ઇત્યાદિ-હે ગૌતમ ! તે જીવ સાત કર્મ પ્રકૃતિઓનો અથવા આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓનો અગર છ કર્મ પ્રકૃતિઓનો કે એક કર્મપ્રકૃતિનો બંધ કરે છે. ઇત્યાદિ

એક કર્મપ્રકૃતિના વેદન સમયે આઠ કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ થાય છે. એ પ્રસિદ્ધ જ છે, આયુ બંધના કાળથી ખીજે એક કર્મપ્રકૃતિના વેદન સમયમાં સાત જ કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ થાય છે. સૂક્ષ્મ સાંપરાય નામના દશમાં ગુણસ્થાનમાં આયુષ્ય અને મોહનીય કર્મ સિવાયની છ કર્મપ્રકૃતિ-

બંધો ભવતિ, ઉપશાંતમોહાદિનામકગુણસ્થાનકે એકસ્યૈવ વેદનીયકર્મણો બંધો ભવતીતિ ૨। ‘વંધવેયો વિ તદેવ’ વંધવેદોપિ તથૈવ, એકસ્યાઃ કર્મપ્રકૃતૈર્વંધ-સમયેઽન્યાસાં ક્રિયતીનાં પ્રકૃતીનાં વેદનં ભવતીત્યેતદર્થપ્રતિપાદકઃ વંધવેદપદરૂપઃ કથ્યતે સોપિ પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર ઇવ વંક્તવ્યઃ સ ચ પ્રજ્ઞાપનાયાં પશ્ચર્ધિશતિતમપદરૂપઃ, તથાહિ ‘કઙ્ઞં ણં મંતે’ ઇત્યાદિ। પૂર્વવેદેવ સર્વં જ્ઞાતવ્યમ્, પૂર્વપ્રકરણાપેક્ષ્યા વિશેષસ્ત્વમ્-‘જીવે ણં મંતે જાણાવરણિજ્જં વંધમાણે કઙ્ઞં કમ્મપગ્ગહીઓ વેણ્ઠ, ગોયમા નિયમા અટ્ઠકમ્મપગ્ગહીઓ વેણ્ઠ’ ઇત્યાદિ, જીવઃ સ્વલ્લ મદન્ત જ્ઞાનાવર-ણીયં કર્મ વેદયન્ કલ્પિકર્મપ્રકૃતીર્વેદયતિ ગૌતમ નિયમાત્ અષ્ટકર્મપ્રકૃતીર્વેદયતિ, ઇત્યાદિ ૩। ‘વંધ બંધો વિ તદેવ’ વંધ બંધોપિ તથૈવ એકસ્યાઃ કર્મપ્રકૃતૈર્વંધે સતિ અન્યાસાં કર્મપ્રકૃતીનાં ક્રિયતીનાં વંધો ભવતિ ઇતિ યત્ર પ્રતિપાદ્યતે સ વંધબંધઃ,

વંધ હોતા હૈ। ઉપશાન્ત મોહાદિક નામક ગુણસ્થાનો મેં-૧૧ વેં ૧૨ વેં એવં ૧૩ વેં ગુણસ્થાન મેં એક હી વેદનીય કર્મ પ્રકૃતિ કે વંધ કે સમય મેં અન્ય કિતની પ્રકૃતિયોં કા વેદન હોતા હૈ ? હસ અર્થ કા પ્રતિપાદક વહ વંધ વેદ પદ હૈ। હસે યોં સમજના ચાહિયે ‘કઙ્ઞં ણં મંતે ! ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત રૂપ સે સબ યહાં સમજ લેના ચાહિયે। પૂર્વ પ્રકરણ કી અપેક્ષા યહાં વિશેષતા હસ પ્રકાર સે હૈ-‘જીવે ણં મંતે ! જાણાવરણિજ્જં કમ્મં વંધેમાણે કઙ્ઞં કમ્મપગ્ગહીઓ વેણ્ઠ ? ગોયમા ! નિયમા અટ્ઠકમ્મપગ્ગહીઓ, વેણ્ઠ’ ઇત્યાદિ ૩, ‘વંધ બંધો વિ તદેવ’ એકકર્મ પ્રકૃતિકે વંધ હોને પર કિતની અન્યકર્મપ્રકૃતિયોં કા વંધ હોતા હૈ એસા જહાં પર પ્રતિપાદન કિયા ગયા હોતા હૈ વહ વંધવંધ હૈ।

ઓનો બંધ થાય છે. ઉપશાંત મોહાદિક નામના ગુણસ્થાનમાં ૧૧માં-૧૨માં અને ૧૩માં ગુણસ્થાનમાં એક જ વેદનીય કર્મનો બંધ થાય છે. “વંધ વેયોવિ તદેવ” બંધ વેદ પણ એ પ્રમાણે જ છે. એક કર્મપ્રકૃતિના બંધ સમયે ખીણ કેટલી કર્મ પ્રકૃતિઓનું વેદન થાય છે આ અર્થનું પ્રતિપાદન કરનાર આ બંધ વેદ નામનું ૨૪મું પદ છે. તેમાં આ પ્રમાણે સમજવાનું છે- “કઙ્ઞં ણં મંતે !” ઇત્યાદિ-પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે અહીંયા સમજવું પહેલાના પ્રકરણની અપેક્ષાએ અહીંયા આ રીતની વિશેષતા છે. ‘જીવે ણં મંતે ! જાણાવરણિજ્જં કમ્મં વંધેમાણે કઙ્ઞં કમ્મપગ્ગહીઓ વેણ્ઠ ગોયમા ! નિયમા અટ્ઠ કમ્મ પગ્ગહીઓ વેણ્ઠ, ઇત્યાદિ-જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો બંધ કરતો જીવ કેટલી કર્મ પ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે ? હે ગૌતમ ! તે નિયમથી આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓનું વેદન કરે છે. “વંધ બંધોવિ તદેવ” એક કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ થાય ત્યારે ખીણ કેટલી કર્મ પ્રકૃતિઓનો બંધ થાય છે. એવું જ્યાં પ્રતિપાદન કરવામાં

સ ચ પ્રજ્ઞાપનાયાં ચતુર્વિંશતિતમ પદરૂપઃ, સ ચેત્યમ્—‘કહ્ નં મંતે’ इत्यादिकं पूर्वप्रकरणवदेव ज्ञातव्यम्, विशेषस्त्वयत्—‘जीवे णं मंते णाणावरणिज्जं कम्मं बंधे-माणे कई कम्मपगडीओ बंधह, गोयमा ! सत्तविहवंधए वा अट्टविहवंधए वा छव्विह बंधए वा’ इत्यादि, जीवः खलु भदन्त ज्ञानावरणीयं कर्म बध्नन् कति कर्मप्रकृती-र्वध्नाति, गौतम सप्तविधबन्धको वा अष्टविधबन्धको वा पड्विधबन्ध को वा, इत्यादि, यदा आयुष्य कर्म न बध्नाति तदा सप्तैव कर्मप्रकृतीर्वध्नाति, आयुष्य-सहिता अष्टप्रकृतीर्वध्नाति, आयुष्यं मोहनीयं च यदा न बध्नाति तदा षण्णामेव

પ્રજ્ઞાપના મેં યહ ચૌધીસવેં પદ રૂપ સે હૈ । વહ યહાં હસ પ્રકાર સે સમક્ષ લેના ચાહિયે ‘કહ્ નં બંધે’ इत्यादि सब पूर्व प्रकरण के अनुसार है । विशेषता ऐसी है—‘जीवे णं मंते ! णाणावरणिज्जं कम्मं बंधे माणे क्ह कम्मपगडीओ बंधेह ‘गोयमा ! सत्तविहवंधए वा अट्टविह वंधए वा छव्विह बंधए वा’ इत्यादि ‘तात्पर्य’ इसका इस प्रकार से है—हे भदन्त ! जीव ज्ञानावरणीय कर्म की प्रकृति को बांधता हुआ और कितनी कर्म प्रकृतियों का बन्ध करता है ? इस पर उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं—हे गौतम ! ऐसा वह जीव सातकर्म प्रकृतियों का या आठ कर्म प्रकृतियों का या छह कर्म प्रकृतियों का बन्ध करता है । जब यह आयु कर्म का बन्ध नहीं करता है तब सात कर्म प्रकृतियों को बांधता है । और जब आयुष्य का बंध करता है तब आठ कर्मप्रकृतियों का बंध करता है और जब आयु एवं मोहनीय कर्म का बन्ध नहीं करता है

આયુ’ છે, તેને બંધ બંધ કહે છે પ્રજ્ઞાપનાના ચોવિસમાં પદમાં આ કહે-વામાં આયુ’ છે. તે અહિંયા આ રીતે સમજવાનું છે. “કહ્ નં બંધે” इत्यादि—સઘળું કથન પહેલા અનુસાર છે વિશેષતા આ પ્રમાણે છે. “जीवे णं मंते ! णाणावरणिज्जं कम्मं बंधे माणे क्ह कम्मपगडीओ बंधह गोयमा ! सत्त-विहबंधए वा अट्टविहबंधए वा छव्विहबंधए वा” इत्यादि આ કથનનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે. હે ભગવન્ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મની પ્રકૃતિઓનો બંધ કરતો જીવ બીજી કેટલી કર્મ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે ? તેનો ઉત્તર આપતા પ્રભુ ગૌતમને કહે છે કે હે ગૌતમ ! જ્ઞાનાવરણીય કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ કરતો જીવ સાત કર્મપ્રકૃતિઓનો અગર આઠ કર્મપ્રકૃતિઓનો કે છ કર્મ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે. જ્યારે તે આયુ કર્મનો બંધ નથી કરતો ત્યારે સાત કર્મપ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે. અને આયુષ્યનો બંધ કરે છે ત્યારે આઠ કર્મ પ્રકૃતિઓનો બંધ કરે છે અને જ્યારે આયુ અને મોહનીય કર્મનો

बन्धनं भवतीति भावः ४ । 'तदेव भाणियव्वो' तथैव भणितव्यः, प्रज्ञापनासूत्र-
प्रकारेणैव भणितव्यः, 'जाव वेमाणियाणं यावद्वैमानिकानाम्, वैमानिकपर्यन्तं
कर्मप्रकृतीनां विचारो विधेयः ॥सू० १॥

पूर्वं बन्धक्रियानिरूपितेति क्रियाविशेषस्य कथनाय प्रस्तावनापूर्वकमग्रिमं
सूत्रमाह—'तए णं समणे' इत्यादि ।

मूलम्—तए णं समणे भगवं महावीरं अन्नया कयाइ
रायगिहाओ नयराओ गुणसिलाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ
पडिनिक्खमित्ता वहिया जणवयविहारं विहरइ, तेणं कालेणं
तेणं समएणं उल्लुयतीरे नामं नयरे होत्था वन्नओ । तस्स
णं उल्लुयतीरस्स नयरस्स वहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसिभाए
एत्थ णं एगजंबूए नामं चेइए होत्था, वण्णओ, तए णं समणे
भगवं महावीरे अन्नया कयाइ पुव्वाणुपुट्ठिं चरमाणे जाव एग-
जंबूए चेइए समोसडे जाव परिसा पडिगया, भंते त्ति भगवं
गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता
एवं वयासी—अणगारस्स णं भंते भावियप्पगो छट्ठं छट्ठेणं अणि-
क्खित्तेणं जाव आयावेमाणस्स तस्स णं पुरत्थिमे णं अवड्ढं
दिवसं कप्पइ, नो हत्थं वा पायं वा बाहुं वा ऊरुं वा आउंटावे-
त्तए वा पसारत्तए वा, पच्चत्थिमे णं से अवड्ढं दिवसं कप्पइ,
हत्थं वा पायं वा बाहुं वा ऊरुं वा आउंटावेत्तए वा, पसारत्तए
वा, तस्स णं असियाओ लंबंति तं च वेज्जे अदक्खु ईसि पाडेइ

तब यह छह ही कर्मप्रकृतियों बन्ध करता है । ४। ऐसा यह सब प्रकृतियों
के बंध—आदि का कथन प्रज्ञापना सूत्र के अनुसार यावत् वैमानिकों
तक कह लेना चाहिये ? ॥सू० १॥

बंध नहीं करते । त्थाइ ते छ कर्म प्रकृतिओना । बंध करे छ आ प्रमाणे
आ सधणुं कर्मप्रकृतिओना । बंध आदिनुं कथन प्रज्ञापना सूत्रमां कइया
अनुसार यावत् वैमानिको सुधी समण तैव । ॥सू० १॥

पाडेत्ता अंसियाओ छिंदेजा, से पूर्णं भंते! जे छिंदइ तस्स
किरिया कज्जइ, जस्स छिज्जइ नो तस्स किरिया कज्जइ, णण-
त्थेगेणं धम्मंतराइएणं, हंता गोयमा! जे छिंदइ जाव धम्म-
तराइएणं । सेवं भंते सेवं भंते त्ति ॥सू० २॥

छाया-ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरोऽन्यदा कदाचित् राजगृहात्
नगरात् गुणशिलकात् चैत्यात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य बहिर्जनपदबिहारं
विहरति । तस्मिन् काले तस्मिन् समये उल्लुकतीरं नाम नगरमासीत्-वर्णकः
तस्य खलु उल्लुकतीरस्य नगरस्य बहिरुत्तरपौरस्त्ये दिग्भागे अत्र खलु एक-
जंबूकं नाम चैत्यमासीत्-वर्णकः, ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरोऽन्यदा
कदाचित् पूर्वानुपूर्व्यां चरन् यावत् एकजंबूके चैत्ये समवप्रतः, यावत् परिषत्
प्रतिगता भदन्त इति भगवान् गौतमः श्रणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति
वंदित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत् । अनगरस्य खलु भदन्त ! भावितात्मनः षष्ठः
षष्ठेन अनिक्षिप्तेन यावत् आतापयतः, तस्य खलु पौरस्त्ये खलु अपार्थं दिव-
सम् नो कल्पते हस्तं वा पादं वा बाहुं वा ऊरुं वा आकुञ्चयितुं वा प्रसारयितुं वा,
खलु पाश्चात्ये तस्य अपार्द्धं दिवसं कल्पते हरतं वा पादं वा बाहुं वा ऊरुं वा आकु-
ञ्चयितुं वा प्रसारयितुं वा, तस्य खलु अर्शिकाः लम्बन्ते तं चैव वैद्यः अद्राक्षीत्-
ईषत् पातयति पातयित्वा अर्शिकाः छिन्धात्, तद् नूनं भदन्त यः छिन्धात् तस्य
क्रिया भवति, यस्य छिद्यते तस्य नो क्रिया भवति, नान्यत्रैकेन धर्मान्तरायिकेण ?
हन्त गौतम यः छिन्नति यावत् धर्मान्तरायिकेण । तदेवं भदन्त तदेवं
भदन्त इति ॥ सू० २ ॥

॥ षोडशशतके तृतीय उद्देशः समाप्तः ॥ १६-३ ॥

टीका-‘तए णं समणे भगवं महावीरं’ ततः तदनन्तरं खलु श्रमणो भगवान्
महावीरः ‘अन्नया कयाइ’ अन्यदा कदाचित् ‘रायगिहाओ नयराओ’ राजगृहा-

पूर्व में बन्ध क्रिया का जो निरूपण किया गया है । उसमें क्रिया
विशेषणका निरूपक करने के लिये प्रस्तावना पूर्वकसूत्रकार इस
अग्रिम सूत्र का कथन करते हैं—

‘तए णं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइ रायगिहाओ’ इत्यादि ।

आनी पढेलांना सूत्रमां अधिष्ठानुं निरूपणुं करवामां आओयुं छे
तेमां क्रिया विशेषणुं निरूपणुं करवा माटे सूत्रकार निचेना सूत्रनुं कथन करे छे.

“ तए णं समणे भगवं महावीरे ” इत्यादि—

नगरात् 'गुणसिलभो चेइयाओ' गुणसिलकात् चैत्यात्-गुणशिलकनामकोद्यानात्
 'पडिनिक्खमइ' प्रतिनिष्क्रामति 'पडिनिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य 'बहिया जणवय-
 विहारं विहरइ' बहिर्जनपदविहारं विहरति । 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन्
 काले तस्मिन् समये 'उल्लुयतीरे नामं नयरे होत्था' उल्लुकतीरं नाम नगरमासीत्
 'वन्नओ' वर्णकः चंगानगरीवर्णनवद्विज्ञेयम् । 'तस्स णं उल्लुयतीरस्स नयरस्स'
 तस्य खलु उल्लुकतीरस्य नगरस्य 'बहिया उत्तरपुरत्थिमे दिसिभाए' बहिरुत्तर-
 पौरस्त्ये दिग्भागे ईशानकोणे इत्यर्थः 'एत्थ णं एगजंजुए नामं चेइए होत्था' अत्र
 खलु एकजंजूकनामकं चैत्यगुद्यानमासीत् 'वन्नओ' वर्णकः-पूर्णभद्रचैत्यवद्
 वर्णनं विज्ञेयम् 'तए णं समणे भगवं महावीरे' ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीर

टीकार्थः--'तए णं समणे भगवं महावीरे' 'इसके बाद श्रमण भग-
 वान महावीर 'अन्नया क्याइ' किसी एक समय 'राघनिहाओनयराओ'
 राजगृहनगर से 'गुणसिलाओ चेइयाओ' गुणसिलक नामक उद्यान
 से 'पडिनिक्खमइ' विहार किया । 'पडिनिक्खमित्ता' और विहार
 करके 'बहिया जणवयविहारं विहरइ' बाहर के जनपद में विहार करने
 लगे । 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस काल और उस समयमें 'उल्लु-
 यतीरे नामं नयरे होत्था' उल्लुकतीर नाम का नगर था । 'वण्णओ'
 वर्णक इसका वर्णन चम्पानगरी के वर्णन के जैसा कहना चाहिये ।
 'तस्स णं उल्लुयतीरस्स नयरस्स' उस उल्लुकतीरनगर के 'बहिया
 उत्तरपुरत्थिमे दिसीभाए' बाहर उत्तरपौरस्त्य दिग्भागमें ईशान कोण
 में 'एत्थ णं एगजंजुए नामं चेइए होत्था' एकजम्बूक नामका चैत्य-
 उद्यान था--'वन्नओ' इसका वर्णन भी पूर्णभद्रचैत्य के जैसा जानना

टीकार्थः--"तए णं समणे भगवं महावीरे" तयार पछी श्रमणु भगवान्
 महावीर "अन्नया क्याइ" केहि ओक वणत्त "गुणसिलाओ चेइयाओ"
 गुणसिलक नामना उद्यानभांथी "पडिनिक्खमइ" विहार कये। "पडिनिक्ख-
 मित्ता" विहार करीने "बहिया जणवयविहारं विहरइ" अहारना जनपद
 (देश)भां विहार करवा लाग्या। "तेणं कालेणं तेणं समएणं" ते ठाण अने
 ते समये "उल्लुयतीरे नामं नयरे होत्था" उल्लुक तीरनामनु' नगर छतुं.
 "वण्णओ" तेनु' वणु'न चंपानगरीनी भाइके समणु देवुं "तस्स णं उल्लुय
 तीरस्स नयरस्स" ते उल्लुक तीर नामना नगरनी "बहिया उत्तरपुरत्थिमे
 दिसीभाए" अहार उत्तर पूर्वदिशाभां अर्थात् ईशान भूषुभां
 "एत्थ णं एगजम्बूए नामं चेइए होत्था" ओकजम्बूक नामनु' चैत्य (उद्यान)

‘अन्नया कयाइ’ अन्यदा कदाचित्—अन्यस्मिन् कस्मिंश्चित्काले ‘पुष्पाणुपुष्पि चरमाणे’ पूर्वानुपूर्व्या चरन् ‘जाव’ यावत् ‘एगजंबूए समोसडे’ एकजंबूके एक जम्बूकनामकोद्याने समवसृतः=समागतः। ‘जाव परिसा पडिगया’ यावत् परिषत् प्रतिगता यावत् पर्यट् निर्गता धर्मकथां श्रुत्वा पर्यट् प्रतिगता। ‘भंते त्ति भगवं गोयमे’ हे भदन्त इति संबोध्य भगवान् गौतमः ‘समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ’ श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति ‘वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी’ वन्दित्वा नमस्यित्वा एवं वक्ष्यमाणप्रकारेणावादीत् ‘अणगारस्स णं भंते भाविक्कप्पणो’ षष्ठपष्ठेन अनिक्षिप्तेन—पष्ठ पष्ठेन एतन्नामकतपोविशेषेण अनिक्षिप्तेन निरन्तरेण ‘जाव आयावेस्साणस्स’ यावत् आतापयतः—आतापनां कुर्वतः ‘तस्स णं’

चाहिथे। ‘तए णं समणे भगवं महावीरे’ इसके बाद श्रमण-भगवान् महावीर ‘अन्नया कयाइ’ किसी एक समय ‘पुष्पाणुपुष्पि चरमाणे’ पूर्वानुपूर्वी से विहार करते हुए ‘जाव’ यावत् ‘एगजंबूए समोसडे’ एक जम्बूक नामके उद्यान में पधारे ‘जाव परिसा पडिगया’ यावत् परिषदा पीछे चली गई—अर्थात् प्रभु का आगमन सुनकर परिषदा आई और धर्म-कथा सुनकर पीछे गई। ‘भंते त्ति भगवं गोयमे’ हे भदन्त ! इस प्रकार से प्रभु का संबोधित करके भगवान् गौतम ने ‘समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ’ भगवान् महावीर को वन्दना की, नमस्कार किया, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी’ वन्दना नमस्कार कर फिर उन्होंने प्रभु में इस प्रकार पूछा—‘अणगारस्स णं भंते भाविक्कप्पणो’ हे भदन्त ! जो भावि-तात्मा अनगार ‘छट्ठं छट्ठेणं अणिविक्खत्तेणं’ निरन्तर छट्ठ छट्ठ की तपस्या

होतुं। “वण्णओ” तेनुं वण्णं पूण्णं चैत्य (उद्यान)ना वण्णं ननी भाइक्क समं लेवुं। “तए णं समणे भगवं महावीरे” ते पछी श्रमणु भगवान् महावीर “अन्नया कयाइ” केहि ओक्क समये “पुष्पाणुपुष्पि चरमाणे” पूर्वानुपूर्वी विहार करता “जाव” यावत् “एगजंबूए समोसडे” अर्थात् तीर्थ-करनी परंपराथी ओक्क जणू नामना उद्यानमा पधारा “जाव परिसा पडिगया” प्रभुनुं आगमन सांझणीने परिषद प्रभुना दर्शन अने वंदना करवा आवी प्रभुओ तेओने धर्मदेशना आपी धर्मदेशना सांझणीने परिषद पोत-पोताना स्थाने पाछी गर्ह, ते पछी वैयावन्थ (सेवा) करता गौतम स्वामीओ “भंते त्ति भगवं गोयमे” हे भगवन् ! आ प्रभाणु प्रभुने संबोधन करीने भगवान् गौतम स्वामी “समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ” श्रमणु भगवान् महावीरने वंदना करी नमस्कार कर्या “वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी” वंदना नमस्कार करीने तेओओ प्रभुने आ प्रभाणु पूछथुं “अणगारस्स णं भंते ! भाविक्कप्पणो” हे भगवन् ! जे साधितआत्मा अणुगार “छट्ठं छट्ठेणं अणि-

તસ્ય તપઃ કુર્વતઃ સ્વલ્લ 'પુરત્થિમેળં' પૌરસ્ત્યે-પૂર્વભાગે પૂર્વાળ્હે इत्यर्थः 'अवद्धं दिवसं' अपार्द्धं दिवसं अपगतार्थं दिवसम्-अर्धदिवसपर्यन्तं 'नो कप्पइ' नो कल्पते 'हत्थं वा पायं वा बाहुं वा ऊरुं वा आउंटावेत्तए वा पसारेत्तए वा' हस्तं वा पादं वा बाहुं वा ऊरुं वा आकुञ्चयितुं वा प्रसारयितुं वा न कल्पते इति पूर्व-
णान्वयः । कायोत्सर्गे व्यवस्थितत्वात् 'पञ्चत्थिमेળं से अवद्धं दिवसं कप्पइ' पाश्चात्ये पश्चिमभागे अपराह्णे इत्यर्थः तस्य अपार्द्धं दिवसम् अर्द्धं दिवसं यावत् कल्पते, हत्थं वा पायं वा बाहुं वा ऊरुं वा आउंटावेत्तए वा पसारेत्तए वा' हस्तं वा पादं वा बाहुं वा ऊरुं वा आकुञ्चयितुं वा प्रसारयितुं वा-दिनस्य पश्चिम-
भागे हस्तादीनामाकुञ्चनं प्रसारणं वा कल्पते कायोत्सर्गभावादिति यावत् । 'तस्स णं अंसियाओ लंबंति' तस्य कायोत्सर्गभिग्रहयुक्तस्य साधोः अर्शिकाः अर्शिसि नासिकास्थितानि लंबन्ते वहिस्थिता वर्तन्ते 'तं च वेज्जे अदक्खु' तं च

से 'जाव आयावेमाणस्स' यावत् आतापना करता है 'तस्स णं' उस तप करते हुए अनगार के 'पुरत्थिमेળं' पूर्वभाग में-पूर्वाળ્हे में 'अवद्धं दिवसं' अर्ध दिवस पर्यन्त 'नो कप्पइ हत्थं वा, पायं वा, बाहुं वा ऊरुं वा, आउंटावेत्तए वा पसारेत्तए वा' हाथों का संकोचना, या पसारना पैरों का संकोचना या पसारना, बाहुओं का संकोचना या पसारना, जंघाओं का संकोचना या पसारना कायोत्सर्ग में व्यवस्थित होने के कारण कल्पना नहीं है । 'पञ्चत्थिमेળं से अवद्धं दिवसं कप्पइ' अपराह्णे में अर्द्ध दिवस पर्यन्त कल्पता है 'हत्थं वा पायं वा बाहुं वा, ऊरुं आउंटावेत्तए, वा पसारेत्तए वा' हाथ पैर, बाहु, ऊरु, का पसारना या संकोचना-क्योंकि उस समय में उसमें कायोत्सर्ग का अभाव रहता है । 'तस्स णं अंसियाओ लंबंति' ऐसे उस कायोत्सर्गरूप अभिग्रह से युक्त साधु के नासिका स्थित अर्श

ક્લિત્તેણં” નિરંતર છઠ્ઠી તપસ્થાથી “જાવ આયાવેમાણસ્સ” યાવત આતાપના કરે છે “તસ્સણં” તે તપ કરતા એવા અણુગારને “પુરત્થિમેળં” પૂર્વ ભાગમાં પૂર્વાળ્હમાં “અવદ્ધં દિવસં” અર્ધા દિવસ સુધી “નો કપ્પઈ હત્થ વા, પાયં વા, બાહુ વા, ઊરુ વા, આઉંટાવેત્તવા પસારેત્તવા” હાથોને સંકોચવા અગર ફેલાવવા પગોને સંકોચવા કે ફેલાવવા, બાહુઓને સંકોચવા કે ફેલાવવા, જંઘાઓને સંકોચવી કે ફેલાવવી તે કાયોત્સર્ગ વ્યવસ્થિત હોવાના કારણે કલ્પતું નથી “પચ્ચત્થિમેળં સે અવ્વદ્ધં દિવસં કપ્પઈ” અપરાહ્ણમાં (મધ્યાહ્ન પછી ત્રીજા ચોથા પહોરમાં) અર્ધ દિવસ સુધી કલ્પે છે. “હત્થં વા, પાયં વા, બાહુ વા, ઊરુ વા, આઉંટાવેત્તવા, પસારેત્તવા” હાથ, પગ, બાહુ, અને ઉરુનું ફેલાવવું કે સંકોચવું તે કેમકે તે સમયે તેનામાં કાયોત્સર્ગનેા અભાવ હોય છે. “તસ્સ ણં અંસિયાઓ લંબંતિ” કારણ કે એવા કાયોત્સર્ગ રૂપ અભિગ્રહ

અનગારં કાયોત્સર્ગે વ્યવસ્થિતં લઘ્વમાનાર્શસમ્ કશ્ચિત્ વૈધોઽદ્રાક્ષીત્, તં ચ દૃષ્ટ્વા તાદૃશનાસિકાગતરોગકર્તૃતાય 'ઈર્સિં પાઢેઈ' ઈપત્ સ્તોકં પાતયતિ ભૂમૌ સ્વા પયતિ, અપાતિતસ્ય નાસિકાસ્થિતરોગકર્તૃનાસંભવાત્ 'ઈર્સિં પાઢેતા અસિયાઓ છિંદેજ્જા' ઈપત્ પાતયિત્વા અંશિકાઃ છિન્ધ્વાત્ 'સે ણૂં તં મંતે' તદ્ નૂનં મદન્ત 'જે છિંદેઈ તસ્સ કિરિયા કજ્જઈ' યઃ નાસિકારોગં છિન્નતિ કર્તવ્યતિ તસ્ય છેદકસ્ય વૈધસ્ય ક્રિયા ભવતિ કિમ્ ? ક્રિયા વ્યાપારરૂપા, સા તુ શુભા ધર્મવુદ્ધયા, લોભાદિ વુદ્ધયા તુ અશુભા ક્રિયા ભવતિ, 'જસ્સ છિજ્જઈ નો તસ્સ કિરિયા કજ્જઈ' યસ્ય મુનેરશિકા છિદ્યતે નો તસ્ય ક્રિયા ભવતિ યસ્યાનગારસ્ય અંશિકા છેદોઽભૂત

(મસા) લટક આતે હૈં-બાહર નિકલ આતે હૈં-તં ચ વેજ્જે અદક્ખુ' કાયોત્સર્ગ મેં સ્થિત, એવં જિસકે અર્શ' (મસા) બાર નિકલ કર આયે હૈં એસે ઉસ અનગાર કો યદિ કોઈ વૈધ દેખલેતા હૈ તો વહ ઉન વૈધ ઉન અર્શો' કો કાટને કે નિમિત્ત 'ઈર્સિં પાઢેઈ' ઉસ અનગાર કો જમીન પર લિટા દેતા હૈ, ક્યોંકિ જબ તક ઉસે જમીન પર લેટાયા નહીં જાવેગા-તથતક ઉસકી નાસિકા મેં સ્થિત, ઉસ અર્શ રોગ કા કાટના બન નહીં સકતા હૈ 'ઈર્સિં પાઢેતા અંસિયાઓ છિંદેજ્જા' લિટાકર અબ વહ ઉસકે અંશિકાઓં કો કાટતા હૈ । 'સે ણં તં મંતે ।' તો હે મદન્ત । જે છિંદેઈ, તસ્સ કિરિયા કજ્જઈ' જિસ વૈધને ઉન અંશિકાઓં કો કાટા હૈં ઉસ વૈધ કો ક્રિયા લગતી હૈ? વ્યાપારરૂપ ક્રિયા લગતી હૈ ? વ્યાપારરૂપ ક્રિયા ધર્મવુદ્ધિ સે શુભ હોતી હૈ, એવં લોભાદિવુદ્ધિ સે અશુભ હોતી 'જસ્સ છિજ્જઈ નો તસ્સ કિરિયા કજ્જઈ નન્નત્થગેણં ધમ્મંતરાહણં'

વાળા તે સાધુના નાકમાં રહેલા અર્શ' (મશા) લટકે છે. અર્થાત્ બહાર નીકળે છે. "તંચ વેજ્જે અદક્ખુ" કાયોત્સર્ગમાં રહેલા અને અર્શ' (મશા) જેને બહાર નીકળેલા છે. એવા તે અનગારને જો વૈધ જુએ અને તે વૈધ એ મશાને કાપવા માટે "ઈર્સિં પાઢેઈ" તે અનગારને જમીન ઉપર સુવડાવી દે કારણ કે જ્યાં સુધી તેને જમીન પર સુવડાવવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તેના નાકમાં રહેલા મશા કાપી શકાય નહિ. "ઈર્સિં પાઢેતા અંસિયાઓ છિંદેજ્જા" સુવડાવીને તે વૈધ અનગારના તે મશાને કાપે "સે ણં તં મંતે । તો હે ભદન્ત ! " જે છિંદેઈ તસ્સ કિરિયા કજ્જઈ" જે વૈધે તે મશા કાપ્યા તે વૈધને કાપવાના વ્યાપાર રૂપ ક્રિયા લાગે છે? વ્યાપાર રૂપ ક્રિયા જો ધર્મ વુદ્ધિથી કરવામાં આવે તો તે શુભ છે. અને લોભ વુદ્ધિથી કરવામાં આવે તો તે અશુભ છે. "જસ્સ છિજ્જઈ નો તસ્સ કિરિયા કજ્જઈ નન્નત્થગેણં ધમ્મંતરાહણં"

તસ્યાનગારસ્ય ક્રિયા ન ભવતિ કુતઃ વ્યાપારરહિતત્વાત્ । તત્ યસ્યાનગારસ્ય તાદૃશરોગકર્તૃત્વં કૃતં તસ્ય સર્વથૈવ ક્રિયા ન ભવતિ કિમ્ ? इत्यत आह—‘नञ्जत्थ-
गेणं धम्मन्तराइएणं’ नान्यत्र एकेन धर्मान्तराधिकेण धर्मान्तरायक्रियाऽतिरिक्ता
ऽन्या क्रिया न भवति धर्मान्तरायस्तु भवत्येव शुभध्यानस्य विच्छेदात् इति किं
सत्यं भदन्त ? इति प्रश्नः, भगवानाह—‘हंता गोयमा’ हन्त हे
गौतम ! ‘जे छिंदइ जाव धम्मन्तराएणं’ यः छिन्नत्ति यावत् धर्मान्तरेण, अत्र
यावत् पदेन—प्रश्नोक्तः सर्वोपि पाठः संग्राह्यः । हे गौतम भावितात्मनोऽनगारस्य
कायोत्सर्गे व्यवस्थितस्य नासिकागतरोगस्य धर्मबुद्ध्या छेदकस्य वैद्यस्याशुभा-
क्रिया न भवति लोभादिना कुर्वतस्तु भवत्येवाशुभाक्रिया । अनगारस्यापि धर्मा-

जिस अनगार की वे अंशिकाएँ—नाक का रोग—छेदी गई हैं उस अन-
गार को क्रिया नहीं लगती है, क्योंकि वह तो व्यापार रहित है हां उसे
एक धर्मान्तरायभूत क्रिया लगती है, क्योंकि इस में उसको शुभ ध्यान
का विच्छेद हो जाता है। सो हे भदन्त ! ऐसा कथन क्या सत्य है ? इस
प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘हंता, गोयमा ! हां गौतम ! ‘जे छिंदइ
जाव धम्मन्तराएणं’ जिस वैद्यने उस अनगार के कि जो भावितात्मा है,
कायोत्सर्ग में स्थित है नासिका गत रोगरूप अंशिकाओं को धर्मबुद्धि
से काटा है उस वैद्य को अशुभ क्रिया नहीं लगती है क्योंकि यह
क्रिया लोभादिक बुद्धि से काटने वाले वैद्य को ही लगती है, तथा जिस
अनगार के वे नासिका रोगरूप अंशिकाएँ काटी गई हैं उसे भी धर्मा-
न्तराय तो होता ही है क्योंकि उसका शुभ ध्यान उस समय विच्छेद हो

જે અનગારને તે મશા રૂપ નાકનો રોગ કાપવામાં આવ્યો છે. તે અનગારને
ક્રિયા લાગતી નથી કેમકે તેણે કંઈ વ્યાપાર રૂપ પ્રવૃત્તિ કરી નથી તેને એક
ધર્માન્તરાય ભૂત ક્રિયા લાગે છે. કેમકે મશા કાપવાના સમયે તે અનગારનું
શુભ ધ્યાનનો વિચ્છેદ થઈ જાય છે, તેથી હે ભગવન્ ! એવું કથન શું સત્ય
છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “હંતા ગોયમા” હા, ગૌતમ ! “જો
છિંદઈ જાવ ધમ્મન્તરાઈએણં” જે વૈદ્યે તે ભાવિત આત્મા અનગારને કે જે
કાર્યોત્સર્ગમાં રહેલા છે. તેમના નાકમાં રહેલ મશા રૂપી રોગ ધર્મ બુદ્ધિથી
કાપ્યો હોય તે વૈદ્યને અશુભ ક્રિયા લાગતી નથી કેમકે તે ક્રિયા લોભવાળી
બુદ્ધિથી કાપવાવાળા વૈદ્યને લાગે છે. તથા જે અનગારના નાકમાનો
મશા રૂપી રોગ કાપવામાં આવ્યો છે. તે અનગારને પણ ધર્માન્તરાય તો
થાય છે. કારણ કે તે સમયે તેમના શુભ ધ્યાનનો વિચ્છેદ થાય છે અથવા

अथ षोडशशतके चतुर्थोद्देशकः प्रारभ्यते ।

तृतीयोद्देशकेऽनगारवृत्तव्यता प्रोक्ता चतुर्थोद्देशकेऽपि तत्संबन्धेन प्ररूपणं भविष्यति अनेन सम्बन्धेन आयातस्यास्य चतुर्थोद्देशकस्य इदमादिमं सूत्रम्—‘रायगिहे’ इत्यादि ।

मूलम्—“रायगिहे जाव एवं वयासी-जावइयं णं भंते !

अन्नगिलायए समणे णिगंथे कम्मं निज्जरेइ, एवइयं कम्मं नरएसु नेरइयावासेणं वा वासेहिं वा, वाससएण वा खवेति ? णो इणट्ठे समट्ठे । जावइयं णं भंते ! चउत्थमत्तिए समणे णिगंथे कम्मं निज्जरेइ एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वाससएण वा, वाससएहिं वा, वाससहस्सेण वा, खवयंति ? णो इणट्ठे समट्ठे । जावइयं णं भंते ! छट्ठमत्तिए समणे णिगंथे कम्मं निज्जरेइ एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वाससहस्सेण वा, वाससहस्सेहिं वा, वाससयसहस्सेण वा खवयंति ? णो इणट्ठे समट्ठे । जावइयं णं भंते ! अट्ठमत्तिए समणे णिगंथे कम्मं निज्जरेइ, एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वाससयसहस्सेण वा, वाससयसहस्सेहिं वा, वासकोडीए वा, खवयंति ? णो इणट्ठे समट्ठे । जावइयं णं भंते ! दसमत्तिए समणे णिगंथे कम्मं निज्जरेइ, एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वासकोडीए वा, वासकोडीहिं वा, वासकोडाकोडीए वा खवयंति ? णो इणट्ठे समट्ठे । से केणट्ठेणं

भंते ! एवं वुच्चइ, जावइयं अन्नगिलायए समणे णिगंथे कम्मं
 निजरेइ, एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वासेणं वा, वासेहिं वा,
 वाससएण वा णो खवयंति, जावइयं चउत्थभत्तिए, एवं तं चेव
 पूर्वभणियं उच्चारेयद्धं जाव वासकोडाकोडीए वा णो खवयंति ?
 गोथमा ! से जहानामए केइपुरिसे जु-ने जराजज्जरियदेहे
 सिढिलतयावलितरंगसंपिणद्धगत्ते पविरलपरिसडियदंतसेढी
 उण्हाभिहए तण्हाभिहए आउरे झुंझिए पिवासिए दुब्बले
 किलंते एगं महं कोसंबगंडियं सुक्कं जडिलं गंठिलं चिक्कणं बाइद्धं
 अपत्तियं मुंडेण परसुणा अवक्कमेज्जा, तए णं से पुरिसे महंताइं
 महंताइं सदाइं करेइ नो महंताइं महंताइं दलाइं अवदालेइं,
 एवामेव गोथमा ! नेरइयाणं पावाइं कम्माइं गाढीकयाइं चिक्क-
 णीकयाइं, एवं जहा छट्ठसए जाव नो महापज्जवसाणा भवंति ।
 से जहानामए केइपुरिसे अहिगरणिं आउडेमाणे महया जाव
 नो महापज्जवसाणा भवंति । से जहानामए केइपुरिसे तरुणे
 बलवं जाव मेहावी निउणसिप्पोवगए एगं महं सामलिंगंडियं
 उल्लं अजडिलं अगंठिलं अचिक्कणं अवाइद्धं सपत्तियं अइतिकखेण
 परसुणा अवक्कमेज्जा, तए णं से पुरिसे नो महंताइं महंताइं
 सदाइं करेइ महंताइं महंताइं दलाइं अवदालेइ, एवामेव गोथमा !
 ससणाणं णिगंथाणं अहावायराइं कम्माइं सिढिलीकयाइं
 णिट्टियाइं विप्परिणासियाइं खिप्पामेव परिविद्धत्थाइं भवंति

जावइयं तावइयं पि णं जाव महापज्जवसाणा भवंति । से जहा
वा केइपुरिसे सुक्कतणहत्थगं जायतेयंसि पक्खिवेज्जा, एवं
जहा छट्ठसए तहा अथो कवल्लेवि जाव महापज्जवसाणा
भवंति से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जावइयं अन्नगिला-
यए समणे णिग्गंथे कम्मं निज्जरेइ तं चेव जाव वासकोडाकोडीए
वा नो खवयंति । सेवं भंते ! सेवं भंते ! जाव विहरइ ॥सू० १॥

छाया-राजशृङ्गे यावत् एवमवादीत्-यावत्कं खलु भदन्त ! अन्नगलायकः
श्रमणो निर्ग्रन्थः कर्म निर्जरयति, एतावत्कं कर्म नरकेषु नैरयिकाः खलु वर्षेण
वा, वर्षैर्वा वर्षशतेन वा क्षपयन्ति ? नायमर्थः समर्थः । यावत्कं खलु भदन्त !
चतुर्थभक्तकः श्रमणो निर्ग्रन्थः कर्म निर्जरयति, एतावत्कं कर्म नरकेषु नैरयिकाः
वर्षशतेन वा वर्षशतैर्वा, वर्षसहस्रेण वा, क्षपयन्ति ? नायमर्थः समर्थः । यावत्कं
खलु भदन्त ! षष्ठभक्तकः श्रमणो निर्ग्रन्थः कर्म निर्जरयति, तावत्कं कर्म निर-
येषु नैरयिकाः वर्षसहस्रेण वा वर्षसहस्रैर्वा वर्षशतसहस्रेण वा क्षप-
यन्ति ? नायमर्थः समर्थः । यावत्कं खलु भदन्त ! अष्टमभक्तकः श्रमणो
निर्ग्रन्थः कर्म निर्जरयति, तावत्कं कर्म निरयेषु नैरयिकाः वर्षशतसहस्रेण वा वर्ष-
शतसहस्रैर्वा वर्षकोट्या वा क्षपयन्ति ? नायमर्थः समर्थः । यावत्कं खलु भदन्त !
दशमभक्तकः श्रमणो निर्ग्रन्थः कर्म निर्जरयति, एतावत्कं कर्म निरयेषु नैरयिकाः
वर्षकोट्या वा वर्षकोटिभिर्वा वर्षकोटीकोट्या वा क्षपयन्ति ? नायमर्थः समर्थः ।
तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते ? यावत्कमन्नगलायकः श्रमणो निर्ग्रन्थः कर्म
निर्जरयति, एतावत्कं कर्म निरयेषु नैरयिकाः, वर्षेण वा, वर्षैर्वा, वर्षशतेन वा
नो क्षपयन्ति, यावत्कं चतुर्थभक्तकः, एवं तदेव पूर्वं भणितमुच्चारयितव्यम् यावत्
वर्षकोटीकोट्या वा नो क्षपयन्ति । गौतम तद्यथा नामकः कश्चित् पुरुषः जीर्णो
जरार्जरितदेहः शिथिलत्नचावलितरङ्गसंपिन्नद्वगात्रः प्रविरलपरिशटिदन्तश्रेणिः,
उष्णाभिहतः तृष्णाभिहतः आतुरो बुभुक्षितः, दुर्बलः पिपासितः क्लान्तः, एकां
महतीं कोशाम्रगण्डिकां शुष्कां जटिलां ग्रंथिलां चिकणाम् व्यादिग्धाम् अपत्रि-
काम् मुण्डेन परशुना अवक्रामेत् ततः खलु स पुरुषो महतो महतः शब्दान्
करोति नो महान्ति महान्ति दलानि, अवदारयति एवमेव गौतम ! नैरयिकाः
खलु पापानि कर्माणि गाढीकृतानि चिकणीकृतानि, एवं यथा षष्ठशते यावत्

નો મહાપર્યવાસના ભવન્તિ । તદ્વથાનામ કશ્ચિત્પુરુષઃ, અધિકરણીમ્ આહનન્ મહતા યાવત્ નો પર્યવાસાના ભવતિ । તદ્વથાનામ કશ્ચિત્પુરુષઃ તરુણો વલ્લવાન્ યાવત્ મેધાવી નિપુણશિલ્પોપગતઃ एकां મહતીં શાલ્મલીગण्डिकाम् આદ્રીમ્ અજંટિલામ્ અગ્રન્થિકામ્ અચિક્કણામ્ અવ્યાદિગ્ધાં સપાત્રિકામ્ અતિતીક્ષ્ણેન પરશુના અવક્રામેત્ તતઃ સ્વલ્લ સ પુરુષો નો મહતો મહતઃ શબ્દાન્ કરોતિ મહાન્તિ મહાન્તિ દલાનિ અવદારયતિ એવમેવ ગૌતમ ? શ્રમણાનાં નિર્ગ્રન્થાનાં યથાવાદ-રાણિ કર્માણિ શિથિલીકૃતાનિ નિષ્ઠિતાનિ વિપરિણામિતાનિ ક્ષિપ્રમેવ પરિવિધ્વ-સ્તાનિ ભવંતિ, યાવત્કં તાવત્ક્રમપિ સ્વલ્લ યાવત્ મહાપર્યવાસાના ભવન્તિ । તદ્વથા નામ કશ્ચિત્પુરુષઃ શુષ્કતૃણહસ્તકં જાતવેદસિ પ્રક્ષિપેત્ એવં યથા ષ્ઠશતકે તથા અયસ્કપાલોડપિ, યાવત્ મહાપર્યવાસાના ભવન્તિ, તત્તેનાર્થેન ગૌતમ । એવમુચ્યતે યાવત્કમ્ અન્નગ્લાયકઃ શ્રમણો નિર્ગ્રન્થઃ કર્મનિર્જરયતિ તદેવ યાવત્ વર્ષકોટી-કોટ્યા વા નો ક્ષયયતિ તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! इति यावद् विहरति ॥સૂ. ૧॥

ટીકા—‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ રાજગૃહે યાવત્ એવમવાદીત્ અન્ન યાવત્ પદેન સમવસરણધર્મકથા શ્રવણપરિપત્ પ્રતિગમનાદિકં સર્વં સંગ્રાહ્યમ્ તત્તો ગૌતમો

ચૌથે ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ

તૃતીય ઉદ્દેશ મેં અનગાર કી વક્તવ્યતા કહી ગઈ है, अब यह चतुर्थ उद्देशे में भी तत्संबन्धी ही प्ररूपणा हो, इसी संबन्ध से आयात इस चतुर्थ उद्देशे का यह ‘रायगिहे इत्यादि आदि सूत्र है—

‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ રાજગૃહનગર મેં ભગવાન્ ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે યાવત્ હસ પ્રકાર સે પૂછા યહાં યાવત્ શબ્દ સે યહ પ્રકટ કિયા ગયા है कि राजगृहनगर में प्रश्न पधारे । प्रश्न का आगमन

ચોથા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

ત્રીજા ઉદ્દેશામાં અનગાર સંબંધીની વક્તવ્યતા કહેવામાં આવી છે. અને આ ચોથા ઉદ્દેશામાં પણ તેમના સંબંધમાં જ કથન કરવામાં આવશે એ સંબંધથી આ ચોથા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે. “રાયગિહે જાવ એવં વયાસી” इत्यादि—

ટીકાર્થ—“રાયગિહે જાવ એવં વયાસી” રાજગૃહ નગરમાં ભગવાન્ ગૌતમે પ્રશ્નને યાવત્ આ પ્રમાણે પૂછ્યું અહિંયા યાવત્ શબ્દથી આ પ્રમાણે સંબંધ ગ્રહણ કરવાનો છે, રાજગૃહ નગરમાં પ્રશ્ન પધાર્યા પ્રશ્નનું આગમન

મગધન્ત વન્દતે, નમસ્યતિ, વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા નાત્યાસન્ને નાતિદૂરે શુશ્રૂષ-
માણઃ પ્રાજ્ઞલિપુટઃ એવમવાદીત્—‘જાવતિયં ણં મંતે !’ યાવત્કં સ્વલુ મદન્ત !
‘અન્નગિલાયણ’ અન્નગ્લાયકઃ—અન્નં વિના ગ્લાયતિ ગ્લાનો મત્તિતિ યઃ સો અન્ન-
ગ્લાયકઃ પર્યુષિતમક્તાદિ પ્રાતરેવ શુદ્ધે ‘સમણે નિગંથે’ શ્રમણો નિર્ગ્રન્થઃ
‘કમ્મં નિજ્જરેહ’ કર્મ નિર્જરયતિ ‘એવતિયં કમ્મં’ એતાવત્કં કર્મ ‘નરણસુ નેરહયા’
નરકેષુ નારકાઃ ‘વાસેણ વા વાસેહિં વા વાસસણ વા સ્વવંતિ’ વર્ષેણ વા વર્ષેર્વા
વર્ષશતેન વા ક્ષપયન્તિ યાવત્કં કર્મ અન્નગ્લાયકો નિર્ગ્રન્થઃ ક્ષપયતિ તાવત્કં કર્મ
કિં નરકેષુ દુઃસ્વપ્નુમવન્તો નારકાઃ વર્ષશતૈરપિ ક્ષપયન્તિ इति પ્રશ્નઃ । મગધા-

સુનકર ધર્મોપદેશ સુનને કે લિયે પરિષદ ઉનકે પાસ આઈ । પ્રભુને ઉસે
ધર્મોપદેશ દિયા । ધર્મોપદેશ સુનકર પરિષદ ફિર પીછે ચલી ગઈ
હત્યાદિ । હસકે બાદ ગૌતમ ને ઉઠકર પ્રભુ કો ‘વન્દના કી-નમસ્કાર
ક્રિયા, બાદ મેં ઉન્હોને પ્રભુ સે વડે વિનયપૂર્વક ધર્મ સુનને કી હચ્છા
સે હસ પ્રકાર પૂછા—

‘જાવહયં ણં મંતે !’ હે મદન્ત જિતને ‘કમ્મ’ કર્મ કી ‘અન્નગિલાયણ’
જો અન્ન કે વિના ગ્લાન હો જાતા હૈ એસા નિત્ય ભોજી સાધુ-પર્યુષિત
અન્તપ્રાન્ત કા શીતલ હી આહાર કરનેવાલા ‘સમણે નિગંથે’ શ્રમણ
નિર્ગ્રન્થ-‘નિજ્જરેહ’ નિર્જરા કરતા હૈ ‘એવતિયં કમ્મં’ જિતને હી કર્મ
‘નરણસુ નેરહયા’ નરકોં મેં નૈરયિક જીવ, ‘વાસેણ વા વાસેહિં વા વાસસણ
વા સ્વવંતિ’ વ્યા એક વર્ષ ભર મેં અનેક વર્ષોં મેં, યા સૌ વર્ષોં મેં નષ્ટ
કર સકતે હૈં ? અર્થાત્-જિતને કર્મ અન્નગ્લાયક નિર્ગ્રન્થ અલ્પ સમય મેં

સાંભળીને ધર્મોપદેશ સાંભળવા માટે પરિષદ તેમની પાસે આવી પ્રભુએ તેમને
ધર્મોપદેશના આપી ધર્મોપદેશના સાંભળીને પરિષદ પોતપોતાના સ્થાને ગઈ તે
પછી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને વંદનાનમસ્કાર કરીને ઉચિત સ્થાને બેસી
ઘણાજ વિનયપૂર્વક ધર્મ સાંભળવાની ઇચ્છાથી પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું—
“ જાવહયં ણં મંતે ! હે ભગવન્ ! જોટલા “ કમ્મ ” કર્મની “ અન્નગિલાયણ ”
જે અન્ન વગર ગ્લાન હોય છે. એવા નિત્યભોજી સાધુ અર્થાત્ પર્યુષિત
(વાસી) અંતપ્રાંત અન્નનો જ આહાર કરવાવાળા “ સમણે નિગંથે ” શ્રમણ
નિર્ગ્રન્થ “ નિજ્જરેહ ” નિર્જરા કરે છે. “ એવતિયં કમ્મ ” જોટલા જ કર્મ
“ નરણસુ નેરહયા ” નરકોમાં રહેલ નારકીય એવા “ વાસેણ વા વાસેહિં વા
વાસસણવા સ્વવંતિ ” એક વર્ષમાં અનેક વર્ષોમાં અથવા સો વર્ષોમાં નષ્ટ
કરે છે ? અર્થાત્, જોટલા કર્મ અન્નગ્લાયક નિર્ગ્રન્થ થોડા સમયમાં નષ્ટ કરે

नाह—‘णो’ इत्यादिना ‘णो इण्टे समट्टे’ नायमर्थः समर्थः, हे गौतम । यावत् प्रमाणकं कर्म स्वलाकालेनापि साधुत्रिनाशयति तावत्प्रमाणकं कर्म नारकाः नरके वर्तमाना न त्रिनाशयन्ति इत्यर्थः, एवमग्रेऽपि उत्तरवाक्यव्याथो ज्ञातव्य इति । ‘जावइयं णं भंते’ यावत्कं खलु भदन्त ! ‘चउत्थमत्तिए’ चतुर्थभक्तकः—एकोपवासकत्वा ‘समणो निगंथे’ श्रमणो निर्ग्रन्थः ‘कम्मं निज्जरेइ’ कर्म निर्जरयति यावत् परिमितं कर्म त्रिनाशयति ‘एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया’ एतादृकं कर्म नरकेषु नैरयिकाः, ‘वाससएण वा’ वर्षशतेन वा ‘वाससएहिं वा’ वर्षशतैर्वा, ‘वाससहस्सेण वा’ वर्षपहसेण वा किम् ‘खवयंति’ क्षपयन्ति । भगवानाह—‘णो

नष्ट करता है उतने कर्म क्या नरकों के दुःख का अनुभव करते हुए नारक सौ वर्षों में भी नष्ट करते हैं ? इसके उत्तर में प्रश्न कहते हैं— ‘णो इण्टे समट्टे’ हे गौतम । यह अर्थ समर्थ नहीं है, अर्थात्—जितने कर्मों की निर्जरा थोड़े से भी समय में साधु करता है उतने कर्मों की निर्जरा नरक में वर्तमान नारक जीव अधिक से अधिक काल में भी नहीं कर पाता है । इसी प्रकार से आगे भी उत्तर वाक्य का अर्थ समझना चाहिये । ‘जावइयं णं भंते । ‘हे भदन्त । जितने ‘कम्मं’ कर्म की ‘चउत्थमत्तिए’ चतुर्थ भक्तक-एकोपवासी-‘समणे निगंथे’ श्रमण निर्ग्रन्थ ‘निज्जरेइ’ निर्जरा करता है, ‘एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वाससएण वा वाससएहिं वा, वाससहस्सेण वा खवयंति’ इतने कर्मों की, नरकों में वर्तमान नारक जीव सौ वर्षों में, अनेक सौ वर्षों में, एक हजार वर्ष में, निर्जरा करता है क्या ? अर्थात् एक उपवास करनेवाला श्रमण

छे. तोटला कम्म नरकोमां दुःखनो अनुलव करता नारक लुवे सो वर्षमां पणु नष्ट करी शके छे ? तेना उत्तरमां प्रश्न कहे छे के “णो इण्टे समट्टे” हे गौतम । आस कहेपुं णरोणर नथी अर्थात् जेटला कर्मोनी निर्जरा थोडा समयमां साधु करे छे जेटला न कर्मोनी निर्जरा नरकमां रडेला नारक लुव पधारैमां पधारै समयमां जेटले के सेकडा वर्षोमां पणु करी शकता नथी आ प्रमाणेनो सभंध आगण आवता उत्तर वाक्योमां पणु समल लेवे। “जावइयं णं भंते ! हे भगवन् ! जेटला “कम्मं” कर्मोनी “चउत्थमत्तिए” चतुर्थ भक्त अर्थात् जेक उपवासी “समणे निगंथे” श्रमण निर्ग्रन्थ “निज्जरेइ” निर्जरा करे छे—“एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वाससएणवा, वाससएहिंवा, वाससहस्सेणवा खवयंति” जेटला न कर्मोनी निर्जरा नरकोमां रडेला नारक लुव सो वर्षमां के सेकडा वर्षमां अगर जेक हजार वर्षमां करी शके छे ?

‘જાવહ્યં ણં મંતે !’ યાવત્કં સ્વલુ ભદન્ત । ‘છટ્ઠમત્તિણ સમણે ણિગંગથે કમ્મં નિજ્જરેહ’ ષઠ્ઠમત્તક ઉપવાસદ્વયકર્તા શ્રમણો નિર્ગન્થઃ કર્મ નિર્જરયતિ, ‘એવહ્યં કમ્મં નિરયેસુ નેરહ્યા વાસસહસ્સેણ વા, વાસસહસ્સેહિં વા, વાસસયસહસ્સેણ વા સ્વવ્યંતિ’ એતાવત્કં કર્મ નિરયેસુ વર્તમાના નૈરયિકાઃ વર્પસહસ્સેણ વા વર્પસહસ્સૈર્વા વર્પશતસહસ્સેણ વા ક્ષપયન્તિ, ઉભયોઃ સમાનત્વં ભવતિ નવેતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-
‘જાવહ્યં ણં મંતે !’ યાવત્કં સ્વલુ ભદન્ત ।

નિર્ગન્થ થોડે સે સમય મેં જિતને કર્મોં કા વિનાશ કર દેતા હૈં ઉતને કર્મોં કા વિનાશ નરક મેં વર્તમાન નારક જીવ કયા એક હજાર વર્ષ તક મેં મી કર સકતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-‘જાવહ્યં ણં મંતે !’ હે ભદન્ત । જિતને ‘કમ્મં’ કર્મોં કી ‘છટ્ઠમત્તિણ સમણે નિગંગથે’ દો ઉપવાસ કરને વાલા શ્રમણ નિર્ગન્થ ‘નિજ્જરેહ’ નિર્જરા કરતા હૈ, ‘એવહ્યં કમ્મં નિરયેસુ નેરહ્યા વાસસહસ્સેણ વા વાસસહસ્સેહિં વા, વાસસયસહસ્સેણ વા, સ્વવ્યંતિ’ ઉતને કર્મોં કી નિર્જરા નરક મેં વર્તમાન નારક જીવ એક હજાર વર્ષ મેં અનેક હજાર વર્ષોં મેં યા એક લાલ વર્ષામર મેં મી કયા કરતે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-‘જાવહ્યં ણં મંતે !’ હે ગૌતમ । યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ । અર્થાત્ છટ્ઠ વેલા કી તપસ્યા કરનેવાલા શ્રમણ નિર્ગન્થ જિતને કર્મોં કી નિર્જરા

અર્થાત્ એક ઉપવાસ કરવાવાળા શ્રમણ નિર્ગન્થ થોડા સમયમાં જેટલા કર્મોના વિનાશ કરે છે. તેટલા કર્મોના વિનાશ નરકમાં રહેલ નારક જીવ શું એક હજાર વર્ષ સુધીમાં પણ કરી શકે છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-
“જાવહ્યં ણં મંતે !” હે ગૌતમ આ અર્થસમર્થ નથી અર્થાત્ બન્નેમાં કર્મક્ષયણનું સરખાપણું નથી. “જાવહ્યં ણં મંતે !” હે ભદન્ત । જેટલા “કમ્મ” કર્મોની “છટ્ઠમત્તિણ સમણે નિગંગથે” એ ઉપવાસ કરવાવાળા શ્રમણ નિર્ગન્થ “નિજ્જરેહ” નિર્જરા કરે છે. “એવહ્યં કમ્મ નિરયેસુ નેરહ્યા વાસસહસ્સેણ વા, વાસસહસ્સેહિં વા, વાસસયસહસ્સેણ વા સ્વવ્યંતિ” એટલા કર્મોની નિર્જરા નરકમાં રહેલ નારક જીવ એક હજાર વર્ષમાં કે હજારો વર્ષમાં કે લાખ વર્ષમાં કરી શકે છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે “જાવહ્યં ણં મંતે !” હે ગૌતમ ! આ અર્થ બરાબર નથી અર્થાત્ એ ઉપવાસ

‘અદ્દમમત્તિષ્ણ સમણે નિગ્ગંથે કમ્મં નિજ્જરેહ’ અષ્ટમમત્તક ઉપવાસત્રયકર્તા શ્રમણો નિર્ગ્રંથઃ કર્મ નિર્જરયતિ, ‘એવહયં કમ્મં નિરહસુ નેરહયા વાસસયસહસ્સેણ વા, વાસસયસહસ્સેહિં વા, વાસકોડીય વા સ્વયંતિ’ એતાવત્કં કર્મ નરકેષુ નૈર-યિકાઃ વર્ષશતસહસ્રેણ વા, વર્ષશતસહસ્રૈર્વા, વર્ષકોટયા વા ક્ષયયન્તિ, યાવત્ સંલુપકાનિ કર્માણિ સાધુર્વિનાશયતિ તાવત્સંલુપકાનિ કર્માણિ કિં નરકે વર્ત-માનાઃ નારકાઃ વર્ષકોટયા ક્ષયયન્તિ તેષાં કર્મણાં સ્વાત્મપ્રદેશેભ્યો દૂરીકરણે સમર્થાઃ ભવન્તિ નવેતિ પ્રશ્નઃ, મગ્ગાનાહ-‘ળો ઇણદ્દે સમદ્દે’ નાયમર્થઃ સમર્થઃ ? નોમળો સાદ્દશ્યં સંઘટતે इत्यर्थः ઉભયોઃ સાદ્દશ્યાભાવે કારણમગ્રે વક્ષ્યતે । ‘જાવ-

કર દેતા હૈં ઉતને કર્મોં’ કી નિર્જરા નરક મેં વર્તમાન નારક જીવ દુઃખોં કા વેદન કરતે હુએ ખી અધિક સે અધિક એક લાખ વર્ષ ખર મેં ખી નહીં કર પાતે હૈં । પુનઃ ગૌતમ પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં-‘જાવહયં ણં મંતે ! કમ્મં’ હે ભદન્ત ! જિતને કર્મોં’ કી ‘અદ્દમમત્તિષ્ણ સમણે નિગ્ગંથે નિજ્જરેહ’ ત્રીન ઉપવાસ કરનેવાલા શ્રમણ નિર્ગ્રંથ નિર્જરા કર દેતા હૈં- ‘એવહયં કમ્મં નિરહસુ નેરહયા વાસસયસહસ્સેણ વા, વાસસયસહસ્સેહિં વા, વાસકોડીય વા સ્વયંતિ’ ઉતને કર્મોં’ કી નિર્જરા વ્યા નરકોં મેં વર્તમાન નારક જીવ એક લાખ વર્ષ મેં અનેક લાખોં વર્ષોં મેં અથવા એક કરોડ વર્ષ મેં ખી કર દેતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-‘ળો ઇણદ્દે સમદ્દે’ હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈં અર્થાત્ ત્રીન ઉપવાસ કરતા હુઆ શ્રમણનિર્ગ્રંથ જિતને કર્મોં’ કો નષ્ટ કર દેતા હૈં ઉતને કર્મોં’ કો નરક મેં વર્તમાન નારક જીવ એક કરોડ વર્ષ ખર મેં ખી નષ્ટ

કરવાવાળા શ્રમણ નિર્ગ્રંથ બેટલા કર્મોની નિર્જરા કરે છે તેટલા કર્મોની નિર્જરા નરકમાં રહેલ નારક શુવ એક લાખ વર્ષમાં પણ કરી શકતા નથી કરી ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે “ જાવહયં મંતે ! કમ્મં ” હે ભગવન્ ! બેટલા કર્મોની “અદ્દમમત્તિષ્ણ સમણે નિગ્ગંથે નિજ્જરેહ” ત્રણ ઉપવાસ કરવાવાળા શ્રમણ નિર્ગ્રંથ નિર્જરા કરે છે. “ એવહયં કમ્મં નિરહસુ નેરહયા વાસસય-સહસ્સેણ વા, વાસસયસહસ્સેહિં વા વાસકોડીય વા સ્વયંતિ ” એટલા કર્મોની નિર્જરા નરકોમાં રહેલ નારક શુવ એક લાખ વર્ષમાં કે અનેક લાખો વર્ષોમાં કે કરોડ વર્ષોમાં કરી શકે છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે “ ળો ઇણદ્દે સમદ્દે ” હે ગૌતમ આ અર્થ સમર્થ નથી અર્થાત્ ત્રણ ઉપવાસ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ બેટલા કર્મોનો નાશ થોડા સમયમાં પણ કરે છે તેટલા કર્મો નો નરકમાં રહેલ નારક શુવ એક કરોડ વર્ષમાં પણ નાશ કરી શકતા

इयं णं भंते ।' यावत्कं खलु भवन्त ? 'दसमभत्तिए समणे निग्गंथे कम्मं निज्जरेइ' दशमभक्तकः उपवास चटुष्टयकर्त्ता श्रमणो निर्ग्रन्थः कर्म निर्जरयति, 'एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वासकोडीए वा, वासकोडीहिं वा, वासकोडाकोडिए वा खवयंति' एतावत्कं कर्म नरकेषु नैरयिकाः वर्षकोट्या वा, वर्षकोटिभिर्वा, वर्षकोटीकोट्या वा क्षपयन्ति यावत्संख्यकं कर्म स्वल्पकालेन विनाशयति साधुः तावत्कं कर्म तत्तदुक्तकालेनापि वा किं नारकाः विनाशयन्तीति पूर्वपक्षः, भगवानाह—'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः नोमणोः माट्ठयं संघट्ठने इत्यर्थः कारणज्ञानाय प्रश्नयति 'से केणट्ठेण' इत्यादिना 'से केणट्ठेणं भंते !' तत्केना-

नहीं कर सकते हैं । पुनः गौतम प्रश्नु हो पूछते हैं—'जावइयं णं भंते !' 'हे भदन्त ! जितने 'कम्मं' कर्मों को दसमभत्तिए' ४ उपवास करने-वाला 'समणे निग्गंथे' श्रमण निर्ग्रन्थ 'निज्जरेइ' खपितकर देता है । 'एवइयं कम्मं नरएसु नेरइया वासकोडीए वासकोडीहिं, वा, वासकोडाकोडीए वा खवयंति' उतने कर्मों को क्या नरक में रहने वाला नरक जीव १ करोड वर्ष में, अनेक करोड वर्षों में कोटाकोटि वर्षों में नष्ट करने के लिये समर्थ हो सकता है ? इसके उत्तर में प्रश्नु गौतम से कहते हैं—'णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है—अर्थात् जितने कर्मों का विनाश ४ उपवास करनेवाला श्रमण निर्ग्रन्थ कर देता है—उतने कर्मों का विनाश नरक में वर्तमान नारकजीव अधिक से अधिक १ कोटाकोटीकाल में भी नहीं कर सकता है । इस प्रकार से दोनों की समानता कर्मों के क्षय करने में किसी प्रकार से नहीं होनी है । अब

નથી ફરીને ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે 'જાવइयं णं भंते !' હે ભગવન્ ! જેટલા સમયમાં " કમ્મ " કર્મોને " દસમભત્તિએ " ચાર ઉપવાસ કરવાવાળા " સમણે નિગ્ગંથે " શ્રમણ નિર્ગ્રંથ " નિજ્જરેइ " નિર્જરા કરે છે. અર્થાત્ ખપાવે છે. " એવइयं कम्मं नरएसु नेरइया वासकोडीए वासकोडीहिं वा, वासकोडाकोडीए वा खवयंति " જેટલા કર્મોને નરકમાં રહેલ નારક જીવ થું એક કરોડ વર્ષમાં કે કરોડો વર્ષમાં કે કોટાકોટિ વર્ષોમાં નાશ કરવાને સમર્થ થાય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્નુ કહે છે કે " णो इणट्ठे समट्ठे " હે ગૌતમ ! આ અર્થ બરોબર નથી અર્થાત્ જેટલા કર્મોની નિર્જરા ચાર ઉપવાસ કરનાર શ્રમણ નિર્ગ્રંથ થોડા સમયમાં કરે છે. જેટલા કર્મોની નિર્જરા નરકમાં રહેલ નારક જીવ વધારેમાં વધારે એક કોટાકોટિ કાળમાં પણ કરી શકતા નથી આ રીતે કર્મોના ક્ષય કરવામાં કોઈ પણ રીતે બન્નેની બરોબરી થઈ શકતી નથી.

થેન ભદન્ત ! એવં વુચ્ચઈ જાવહયં અન્નગિલાય સમણે ણિગંથે કમ્મં નિજ્જરેઈ' અન્નગ્લાયકઃ શ્રમણો નિર્ગંથઃ કર્મ નિર્જરયતિ 'એવહયં કમ્મં નરણસુ નેરહયા વાસેણ વા, વાસેહિં વા, વાસસણ વા નો સ્વયંતિ' એતાવત્કં કર્મ નરકેષુ નૈરયિકાઃ વર્ષેણ વા, વર્ષે વા, વર્ષશતેન વા નો ક્ષપયન્તિ, 'જાવહયં ચઉત્થમત્તિય એવં તં ચેવ મણિયં ઉચ્ચારેયવ્વં જાવ વાસકોઢાકોઢીય વા નો સ્વયંતિ' યાવત્કં ચતુર્થમક્કકઃ એવં તદેવ પૂર્વમણિતમ્ ઉચ્ચારયિતવ્યમ્ વર્ષકોટી કોટયા વા નો ક્ષપયન્તિ, અત્ર યાતપ્પદેન 'સમણે ણિગંથે' इत्योश्च 'वासकोठीहिं वा' इत्यन्तः सर्वोऽपि प्रश्नीय सन्दर्भो नेतव्यः । अल्पकालेन अल्पकष्टेन यादृशकर्मणां निर्जरां

ગૌતમ પ્રશ્નુ સે એસા પૂછતે હૈં- 'સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચઈ, જાવહયં કમ્મં અન્નગિલાય સમણે ણિગંથે નિજ્જરેઈ' હે ભદન્ત ! હસમેં વયા કારણ હૈં કિ અન્નગ્લાયક શ્રમણ નિર્ગંથ જિતને કર્મોં કી નિર્જરા કરતા હૈં । એવહયં કમ્મં નરણસુ નેરહયા વાસેણ વા, વાસેહિં વા વાસસણ વા નો સ્વયંતિ' હતને કર્મોં કી નિર્જરા નરકોં મેં વર્તમાન નારક જીવ એક વર્ષ મેં, અનેક વર્ષોં મેં, તથા એક સો વર્ષ ભર મેં મી નહીં કર પાતા હૈં ? 'જાવહયં ચઉત્થમત્તિય, એવં તં ચેવ, મણિયં, ઉચ્ચારેયવ્વં જાવ વાસકોઢાકોઢીય વા નો સ્વયંતિ' હસી પ્રકાર સે એક ઉપવાસ કરનેવાલા શ્રમણ નિર્ગંથ જિતને કર્મોં કી નિર્જરા કર દેતા હૈં ઉતને કર્મોં કી નિર્જરા પૂર્વોક્ત કથન કે અનુસાર નરકોં મેં વર્તમાન નારક જીવ યાવત્ કોટાકોટી કાલ મેં મી નહીં કર પાતા હૈં । યહાં પર પૂર્વોક્ત કથન સવ પ્રશ્ન કે રૂપ મેં

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નુને એવુ પૂછે છે કે “સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચઈ જાવહયં કમ્મં અન્નગીલાય સમણે નિગંથે નિજ્જરેઈ” હે ભગવન્ ! તેમાં શું કારણ છે કે અન્નગ્લાયક શ્રમણ નિર્ગંથ જેટલાં કર્મોની નિર્જરા થોડા સમયમાં કરે છે “એવહયં કમ્મં નરણસુ નેરહયા વાસેણ વા વાસેહિં વા વાસસણ વા નો સ્વયંતિ” જેટલા કર્મોની નિર્જરા નરકોમાં રહેલા નારક જીવ એક વર્ષમાં અનેક વર્ષોમાં તથા એક સો વર્ષોમાં પણ કરી શકતા નથી ? “જાવહયં ચઉત્થમત્તિય એવ તચેવ, મણિયં ઉચ્ચારેયવ્વં જાવ વાસકોઢીય વા નો સ્વયંતિ” જેજ રીતે એક ઉપવાસ કરવાવાળા શ્રમણ નિર્ગંથ જેટલા કર્મોની નિર્જરા અલ્પ સમયમાં કરે છે, જેટલા કર્મોની નિર્જરા પહેલા કદા અનુસાર નરકોમાં રહેવાવાળા નારક જીવ એક કોટીકોટી કાળમાં પણ કરી શકતા નથી. અહિંયા પૂર્વોક્ત કથન પ્રશ્નોત્તર રૂપમાં સમજી લેવું કહેવાનું તાત્પર્ય

કરોતિ શ્રમણસ્તાદ્દશં કર્મ મહતા કાલેન અતિ કષ્ટેનાપિ નારકાઃ વિનાશયિતું સમર્થાઃ કથં ન ભવન્તીતિ પૂર્વપક્ષસ્ય માવઃ । નનુ કથમિદં પ્રત્યાચ્યં યત્ નારકો મહાકષ્ટં પ્રાપ્તો મહતા કાલેનાપિ તાવત્કર્મ ન ક્ષપયતિ યાવત્ શ્રમણોડલ્પકાલેન અલ્પકષ્ટેન ક્ષપયતિ ? इमां शंकापनेतुं दृष्टान्तद्वारेण भगवानाह—‘गोयमा !’ इत्यादिना ‘गोयमा’ हे गौतम ! दृष्टान्तमेव दर्शयति ‘से जहा नामए’ इत्यादि, ‘से जहा नामए’ तद्यथा नामकः ‘केह पुरिसे’ कश्चित् पुरुषः ‘जुन्ने’ जीर्णः अतिकृश इत्यर्थः ननु जीर्णत्वं ज्वरादिवशात् वृद्धाभावेऽपि स्यात् तत्राह—‘जरा जज्जरिय देहे’ जराजर्जरित देहः—जरया—वृद्धावस्थया जर्जरितो जर्जरीभूतो देहो यस्य

ગ્રહણ કર લેના ચાહિયે પૂછને કા તાત્પર્ય એસા છે—અલ્પકષ્ટ સહન કરકે બી જૈસે કર્મો કી—જિતને કર્મો કા નાશ શ્રમણ નિર્ગ્રંથ કરતા છે, હતને કર્મો કા વિનાશ બહુત અધિક કાલ મેં બી અધિક કષ્ટ સહને-વાલે નારક જીવ કયોં નહીં કર પાતે હૈં ? इसका उत्तर दृष्टान्त से देते हुए प्रभु कहते हैं—‘गोयमा !’ ‘हे गौतम !’ ‘से जहा नामए केह पुरिसे जुण्णे, जराजज्जरियदेहे, सिद्धिलतयावलितरंगसंपिणद्धगत्ते’ जैसे कोई एक पुरुष हो वह जीर्ण—अतिकृशितशरीरवाला हो, यह कृशता उसमें ज्वरादिके वश से नहीं आई हो किन्तु, जरा के वश से ही आई हो, क्योंकि जरा के वश से जो कृशता आती है, वह जरा से जर्जरित शरीर के हो जाने से ही आती है ज्वरादि के वश से आई हुई कृशता तो धीरे २ दूर भी हो जाती है, परन्तु जरा से आई हुई कृशता किसी प्रकार दूर नहीं होती है । इसी बात को प्रकट करने के लिये यहां ‘जरा जज्जरियदेहे’ ऐसा पद कहा है और जरा से जर्ज

એ છે કે થોડું કષ્ટ સહન કરીને પણ બેટલા કર્મોની નિર્જરા થોડા સમયમાં શ્રમણ નિર્ગ્રંથ કરે છે. એટલા કર્મોની નિર્જરા ઘણા અધિક કાળમાં અધિકથી અધિક કષ્ટ સહન કરવાવાળા નારક જીવ કેમ કરી શકતા નથી ? આનો ઉત્તર ઉદાહરણ આપીને પ્રભુ કહે છે કે “ગોયમા !” હે ગૌતમ ! “સે જહા નામએ કેહ પુરિસે જુમ્મે, જરાજજ્જરિયદેહે, સિદ્ધિલતયાવલિતરંગસંપિણદ્ધગત્તે” જેમ અત્યંત દુર્બળ શરીરવાળો કેાઇ પુરુષ હોય અને તે દુર્બળતા તેનામાં કેાઇ જ્વરાદિ રોગને કારણે આવી ન હોય પરંતુ વૃદ્ધાવસ્થા ને કારણે જ આવી હોય કેમકે વૃદ્ધત્વને કારણે જે કૃશતા (દુર્બળતા) આવે છે, તે શરીરના જર્જરીત થવાના કારણે આવે છે. અને જ્વરાદિના કારણે જે કૃશતા આવે છે તે તો ધીરે ધીરે દૂર પણ થઈ જાય છે. પરંતુ વૃદ્ધત્વને કારણે આવેલી કૃશતા કેાઇ પણ પ્રકારે દૂર થઈ શકતી નથી એજ વાત બતાવવાને માટે અહિંયા “જરા જજ્જરિયદેહે” એ પ્રમાણેનું

સ જરાજર્જરિતદેહ:-અતઃપ્રવ 'સિદ્ધિલતયાવલિતરજ્જસંપિન્નદ્વગત્તે' શિથિલત્વચા-
વલિતરજ્જસંપિન્નદ્વગત્ત:-શૈથિલ્યપ્રાપ્તયા ત્વચયાવલિતરજ્જૈશ્ચ શિથિલચર્મરેશ્વારૂપૈઃ
સંપિન્નદ્વ-વ્યાપ્તં ગાત્રં શરીરં યસ્ય સ તથા, શિથિલચર્મરેશ્વાશ્રેણિયુક્તશરીરવાન્
'પવિરલપરિસદિયદંતસેઢી' પ્રવિરલપરિશટિતદન્તશ્રેણિઃ પ્રવિરલાનામ્ અલ્પાનાં
પરિશટિતાનાં દન્તાનાં શ્રેણિઃ પદ્ધિર્વિદ્યતે યસ્ય પ્રવિરલપરિશટિતદન્તશ્રેણિઃ 'ઉળ્હા-
મિહ' ઉલ્હામિહતઃ ઉલ્હાનેન સૂર્યકિરણાદિના સંતપ્તગાત્રઃ 'તળ્હામિહ' તળ્હામિ-
હતઃ આર્તધ્યાનયુક્તઃ 'આઝરે' આઝુરઃ મનોમાલિન્યયુક્ત इत्यर्थः, 'ઝુલ્હિ' ઝુલ્હિતો-
બુઝુક્ષિત इत्यर्थः દેશીશબ્દોડ્યં બુઝુક્ષિતાર્થકઃ 'પિવાસિ' પિવાસિતઃ પિવાસયા
વ્લાન્તદેહ इत्यर्थः, 'દુબ્બલે' દુર્બલઃ શારીરિકબલરહિત इत्यर्थः, 'કિલંતે'
વ્લાન્તઃ-મનસા દુર્બલ इत्यर्थः 'એગં મહં કોસંવગંઢિયં' એકાં મહતીં કોશામ્રગણ્ડિ-

રિત દેહ હોને સે હી જિસ કા શરીર ઝુરિયોં સે-દેહકી સિકુડન સે-
વ્યાસ હો ચુકા હૈ । 'પવિરલપરિસદિયદંતસેઢી' 'દન્તપંક્તિ' મી જિસ
કી વિરલ હો ચુકી હૈ ઓર જો મી ઘાકી ગિરને સે બચી હૈ
વહ મી જિસકી હિલ રહી હૈ । જો 'ઉળ્હામિહ' સૂર્ય કી
કિરણોં સે સંતપ દેહ બના હુઆ હૈ, 'તળ્હામિહ' 'તળ્હા-પ્યાસ
સે યુક્ત હો રહા હૈ (આઝરે) આઝુર-મનોમાલિન્ય જિસ મેં આ
ચુકા હૈ । 'ઝુલ્હિ' મૂલ્હ જિસે લગ રહી હૈ, 'ઝુલ્હિ' યહ શબ્દ દેશીય
હૈ ઓર બુઝુક્ષિત (મૂલ્હ) અર્થ કા વાચક હૈ । 'પિવાસિ' પિવાસા સે
વ્લાન્ત દેહ બના હુઆ હૈ । 'દુબ્બલે' શારીરિક બલ સે જો વિહીન બન
ગયા હૈ, 'કિલંતે' માનસિક બલ મી જિસકા ગિર ચુકા હૈ એસા વહ
इन विशेषणोंवाला पुरुष 'एगं महं कोसंवगंङ्घ्रियं । एक बड़ी कोशाम्र

વાક્ય કહ્યું છે. અને જરાથી જર્જરીત શરીર થવાથી જેનું શરીર કરચલી
ઓથી વ્યાપ્ત થઈ ગયું છે. “પવિરલપરિસદિયદંતસેઢી” દાંતોની પંક્તી
પણ જેની વિખરાઈ ગઈ છે અને જે પડયાવગરના બાકીના દાંત બચ્યા છે
તે પણ જેમના હલી ગયા છે. અને જે “ઉળ્હામિહ” સૂર્યના કિરણોથી
જેનું શરીર તપી ગયું છે. “તળ્હામિહ” તળ્હા રૂપ આર્તધ્યાનથી યુક્ત
છે, આઝુર-મનનું મેલાપણું જેમાં આવ્યું છે. “ઝુલ્હિ” ભૂખ જેને લાગી
છે. “ઝુલ્હિ” એ શબ્દ દેશી છે. તેને ભૂખના અર્થમાં વપરાય છે “પિવા-
સિ” તરસથી દુઃખી બનેલો છે. “દુબ્બલે” શારીરિક બળ જેવું નાશ થઈ
ગયું છે. “કિલંતે” માનસિક બળ પણ જેનું નષ્ટ થઈ ચૂક્યું છે એવો
આ વિશેષણોવાળો પુરુષ “એકં મહં કોસંવગંઢિય” એક મોટી કોશામ્ર

કામ્ કોશામ્રનામકવૃક્ષસ્ય સ્થૂલમ્ અતિકઠિનાં ગણ્ડિકાં ચટ્ટિકામિત્યર્થઃ
 ‘સુક્કં’ શુષ્કામ્ ન તુ આર્દ્રામ્ આર્દ્રકાષ્ઠસ્ય છેદને તથા પરિશ્રમો ન ભવતિ યથા
 અતિશુષ્કસ્ય અતઃ શુષ્કામિતિ વિશેષણમ્, ‘જટિલાં’ જટિલામ્ જટાયુક્તામિ-
 ત્યર્થઃ ‘ગંઠિલ્લં’ ગ્રન્થિલામ્-ગ્રન્થિમતીમિત્યર્થઃ ‘ચિક્કણં’ ચિક્કણાં-સ્નિગ્ધામ્
 રુક્ષાયાઃ છેદનં સરલં ભવતિ અતઃ સ્નિગ્ધામિતિ વિશેષણમ્ ‘વાહ્લં’ વ્યાદિગ્ધાં
 વક્રાં ન તુ સરલામ્ અથવા વ્યાદિગ્ધામ્ વિશિષ્ટદ્રવ્યોપદિગ્ધામ્, ‘અપત્તિયં’ અપા-
 ત્રિકામ્ અવિદ્યમાનાધારામ્ નિરાધારસ્ય છેદનમ્ અશક્યસંવાદ્યમિવ ભવતીતિ ઇતા-
 દ્દશીં ગણ્ડિકાં-કાષ્ઠલ્લખનમ્ ‘મુંડેગ પરસુણા અવક્રમેઙ્ગા’ મુંડેન પરશુના અપ-
 ક્રામેત્ મુંડઃ કુણ્ઠિલઃ છેદનાસમર્થઃ પરશુઃ-કુઠારસ્તેન અપક્રામેત્ અતીક્ષ્ણપર-
 શુના તાદૃશકાષ્ઠોપરિ પ્રહારં કુર્યાત્, ‘તદ્દેગ્ગં સે પુરિસે’ તતઃ સ્વલ્પ પ્રહારકર-
 ણાનન્તરમ્ સ પુરુષઃ ‘મહંતાઈં મહંતાઈં સદાઈં કરેઈં’ મહતો મહતઃ શબ્દાન કરોતિ

ગંડિકા કો શામનામક વૃક્ષ કી સ્થૂલ-અતિકઠિન-લકડી કો જો કિ
 ‘સુક્કં,’ સૂચી હૈ, ગીલી નહીં હૈ, ક્યોંકિ ગીલી લકડી મેં છેદન મેં
 એસા પરિશ્રમ નહીં હોતા હૈ જૈસા પરિશ્રમ સૂચી લકડી કે છેદન મેં
 હોતા હૈ । ‘જટિલાં’ જટિલ-જટા યુક્ત હૈ, ગંઠિલ્લં’ ગાંઠ યુક્ત હૈ,
 ‘ચિક્કણં’ સ્નિગ્ધ હૈ, રુક્ષ નહીં હૈ, ક્યોંકિ રુક્ષ લકડી કે છેદન મેં
 સરલતા હોતી હૈ । ‘વાહ્લં’ વક્ર હૈ, સરલ-સીધી નહીં હૈ । અથવા-
 વ્યાદિગ્ધં વિશિષ્ટ દ્રવ્ય સે ઉપદિગ્ધ-લેપા હૈ । ‘અપત્તિયં’ અપાત્રિક
 અવિદ્યમાન આધારવાલી હૈ, યહ વિશેષણ ઇસલિયે દિયા હૈ કિ નિરા-
 ધાર લકડી કા છેદન અશક્ય જૈસા હોતા હૈ । (મુંડેગ પરસુણા) મુંડ-
 પરશુ સે-મોંઘરી-વિના ધાર કી કુલ્હાડી સે-કાટતા હૈ । ‘તદ્દેગ્ગં સે પુરિસે’
 ‘કાટતે ૨ વહ પુરુષ ‘મહંતાઈં મહંતાઈં, સદાઈં કરેઈં’ બીચ બીચ મેં

ગંડિકાને એટલે કે શામ નામના વૃક્ષની અત્યંત ઠલ્લુ લાકડીને કે જે
 “સુક્કં” સૂચી છે. કેમકે લીલી લાકડીને કાપવામાં એવો પરિશ્રમ પડતો
 નથી, કે જેવો પરિશ્રમ સૂચી લાકડીને કાપવામાં થાય છે. “જટિલાં” જટિ-
 લક જટાવાળો છે. “ગંઠિલ્લં” ગાંઠવાળું છે. ‘ચિક્કણં’ ચિકાશવાળું છે.
 કેમકે રુક્ષ લાકડું કાપવામાં સરળતાવાળું છે “વ્યાદિગ્ધાં” વાકું છે. અથવા
 વ્યાદિગ્ધ એટલે વિશેષ પ્રકારના દ્રવ્યોના લેપવાળું છે. “અપત્તિયં”
 અપાત્રિક એટલે કે આધાર વગરનું છે. આ વિશેષણ એટલા માટે આપવામાં
 આવ્યું છે કે નિરાધાર લાકડું કાપવામાં મુશ્કેલીવાળું હોય છે. તેવા લાકડાને
 પરશુથી-એટલે કે ધાર વિનાની કુહાડીથી કાપે “તદ્દેગ્ગં સે પુરિસે” કાપતાં
 કાપતાં તે પુરુષ “મહંતાઈં (૨) સદાઈં કરેઈં” વચમાં વચમાં હુંકાર જેવો

‘નો મહંતાઈ મહંતાઈ દલાઈ અરદાલે’ નો મહાન્તિ મહાન્તિ દલાનિ અવદાલયતિ
 સ્વળાનિ પૃથક્ કરોતીત્યર્થઃ, ‘યથા સ પુરુષઃ પરશુપદારે કૃતે હંકારાદિરૂપં મહા-
 શબ્દમુચારયતિ કિન્તુ મહદ્દલં ન કરોતીતિ ભાવઃ । ‘એવામેવ ગોયમા ।’ એવમેવ
 ગૌતમ । ‘નેરહ્યાણં’ નૈરથિકાનામ્ ‘પાવાઈ કમ્માઈ ગાઢી કયાઈ’ પાપાનિ કર્મણિ
 ગાઢીકૃતાનિ ચિક્ષણીકૃતાનિ સન્તિ ક્લ્યાદિ સર્વમ્ ‘જહા છટ્ટસ’ યથા પઠ-
 શતકે પ્રથમોદ્દેશકે કથિતમ્ તથેહાપિ જ્ઞાતવ્યમ્ તત્ર ગાઢીકૃતાનિ આત્મપ્રદેશૈઃ
 સહ ગાઢવદ્ધાનિ શણમૂત્રગાઢવદ્ધસૂચીકલાપવત્ ચિક્ષણીકૃતાનિ સૂક્ષ્મકર્મ-
 સ્કન્ધાનાં સરસતયા પરસ્પર ગાઢસંબન્ધકરણેન દુર્ભેદી કૃતાનિ સ્નિગ્ધમૃત્
 પિણ્ડવત્ इति । ‘જાવ નો મહાપઞ્જવસાણા મવંતિ’ યાવત્ નો મહાપર્યવસાનાઃ

હંકાર શબ્દ બી કરતા જાના હૈ । પરન્તુ અપની અશક્તિ કે કારણ વહ
 ઉસકે સ્વળ ૨ નહીં કર પાતા હૈ । અતઃ જિસ પ્રકાર યહ પુરુષ પરશુ-
 કુશાર દ્વારા પ્રહાર કરને પર બી ઉસ પૂર્વોક્ત વિશેષર્ણોવાલે કાઠ કે
 ટુકડે ૨ નહીં કરપાતા હૈ, હસી પ્રકાર સે ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ !
 નેરહ્યાણં પાવાઈ કમ્માઈ ગાઢીકયાઈ ચિક્ષણીકયાઈ’ નૈરથિકોં કે
 પાપ કર્મ ગાઢીકૃત-ચિક્ષણીકૃત-હોતા હૈ ક્લ્યાદિ સ્વ હસ વિષય કા
 કથન ‘એવં જહા છટ્ટસ’ જૈસા છટે શતક કે પ્રથમ ઉદ્દેશક મેં કહા ગયા
 હૈ વૈસા હી યહાં પરબી જાનના ચાહિયે ‘ગાઢીકૃતાનિ’ કા તાત્પર્ય એસા
 હૈ કિ જિસ પ્રકાર સે સૂચીકલાપ-શણ કે સૂત્ર સે સૂત્ર મજબૂતી કે
 સાથ જકડકર બાંધ દિયા જાતા હૈ । ઉસી પ્રકાર સે સૂક્ષ્મ કર્મ
 સ્કન્ધ સરસ હોને કે કારણ પરસ્પર મેં ગાઢ સંબન્ધવાલે હોતે હૈં અતઃ વે
 સ્નિગ્ધમૃત્તિકા કે પિણ્ડ કે જૈસા દુર્ભેદ હોતે હૈં । ‘જાવ નો મહા પઞ્જવ-

શબ્દ પણ કરતો બી છે. પરંતુ પોતાની અશક્તિના કારણે તે પુરુષ તે લાક-
 ડાના ટુકડા કરી શકતો નથી એટલા માટે જે રીતે પુરુષ કુહાડી દ્વારા પ્રહાર
 કરવા છતાં પણ તે પૂર્વોક્ત વિશેષણવાળા લાકડાના ટુકડે ટુકડા કરી શકતો
 નથી એજ રીતે “ ગોયમા ! ” હે ગૌતમ ! “ નેરહ્યાણં પાવાઈ, કમ્માઈ,
 ગાઢીકયાઈ ” નારકીય છવોના પાપ કર્મ ગાઢીકૃત અને ચીક્ષણીકૃત હોય છે
 એટલે કે ઘણા સખત હોય છે. વિગેરે સ્થળે કથન “ જહા છટ્ટસ ” જેવી
 રીતે છઠ્ઠા શતકના પહેલા ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે. તેવીજ રીતે અહિં પણ સમજી
 લેવું. “ ગાઢી કૃતાનિ ” નું તાત્પર્ય એ છે કે જે રીતે સોયને જૂડા શણના
 દોરાથી ખૂબ મજબૂત રીતે જકડીને બાંધવામાં આવે એજ રીતે સૂક્ષ્મ કર્મ
 સ્કન્ધ પરસ્પરમાં અત્યંત ગાઢસંબધવાળા હોય છે. એથી તે ચીક્ષણી માટીના
 પીંડની માફક દુર્ભેદ હોય છે અર્થાત્ જલદી ન તોડી શકાય તેવા હોય છે.

भवन्ति, अत्र यावत्पदेन 'सिलिङ्गी कयाइं खिली भूयाइं भवंति संपगाढं पि य णं वेयणं वेएमाणा णो महानिज्जरा' इति संग्राह्यम् श्लिष्टी कृतानि खिलीभूतानि भवन्ति संपगाढामपि च खलु तां वेदनां वेद्यमाना नो महानिज्जराः

टीका—'सिलिङ्गी कयाइं' श्लिष्टी कृतानि निधत्तानि अणःसूत्रवद्वाग्निस्तप्तलोह-शलाकासमुदायवत् यथा अणः सूत्ररज्जुवद्वा वह्निप्रतापिता लोहशलाकाः परस्परं तदात्म्यभावमुपगता इव संगलनाः भवन्ति, कथमपि तत्र विश्लेषो न भवति तथैव कर्माणि परस्परसंबद्धानि कथमपि विभक्तानि भवन्ति, तादृशानि निधत्तानि कर्माणि श्लिष्टी कृतानि कथ्यन्ते। 'खिलीभूताइं भवंति' खिली भूतानि भवन्ति अनुभवातिरिक्तोपायान्तरेण निराकर्तुं-क्षयितुम् अशक्यानि निष्काचितानि इत्यर्थः, एतादृशगाढीकृतानि, चिकणीकृतानि श्लिष्टीकृतानि खिलीभूतनीति विशेषण चतुष्टयेनापि कर्मणां दुर्विशोऽध्यवृत्तं भवति 'संपगाढं पि य णं ते वेयणं वेये-

साणा भवंति' इसलियે વે યાવત્ મહાપર્યવસાનવાલે નહીં હોતે હિં । યહાં યાવત્પદ સે સિલિટ્ટીકયાઈં ચિલીભૂયાઈં, ભવંતિ, સંપગાઢં પિ ય ણં વેપમાણા ણો મહાનિજ્જરા 'इन पदों का संग्रह हुआ है' । इनका अर्थ ऐसा है-जिस प्रकार लोहे के तारों से बद्ध ऐसा वह्नितप्तलोहशलाका का समूह परस्पर में इस प्रकार से मिल जाता है कि जिससे उसमें विश्लेष (अलग) नहीं हो सकता है उसी प्रकार कर्म भी आपस में ऐसे संबद्ध हो जाते हैं कि जिससे उनमें किसी प्रकार कर्म छूटते नहीं हैं । इस प्रकार के जो निधत्त बन्धवाले कर्म होते हैं वे श्लिष्टी-कृत कहे जाते हैं । निष्काचित बन्धवाले जो कर्म होते हैं वे खिलीभूत कहलाते हैं । इनका निराकरण भोगे बिना नहीं हो सकता है । इन गाढीकृत चिकणीकृत श्लिष्टीकृत खिलीकृत चार विशेषणों से कर्मों

“જાવ નો મહાપજ્જવસાણા ભવતિ ” તેથી યાવત્ મહાપર્યવસાનવાળા હોતા નથી અહિંયા યાવત્ પદથી “સિલિટ્ટીકયાઈં ચિલીભૂયાઈં ભવંતિ, સંપગાઢં પિ ય ણં વેપમાણા ણો મહાનિજ્જરા ” આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. જે પ્રકારથી લોખંડના તારથી બાંધેલ લોખંડની સોયોનો જથ્થો પરસ્પર એ રીતે ઝળી જાય છે કે જેથી તેમાંથી તે અલગ થઈ શકતી નથી એજ રીતે કર્મ પણ આપસમાં એવી રીતે બાંધાઈ જાય છે કે જેથી તેમાંથી કોઈ પણ પ્રકારે છુટાતું નથી આ પ્રકારના જે નિધત્ત બાંધવાળા કર્મો હોય છે. તેને શ્લિષ્ટીકૃત કહેવામાં આવે છે. નિષ્કાચિત બાંધવાળા જે કર્મ હોય છે. તેને ખીલીભૂત કહેવામાં આવે છે તેનો ક્ષય લોગબ્યા સિવાય થઈ શકતો નથી આ રીતે આ ગાઢીકૃત ચીક્કણીકૃત શ્લિષ્ટીકૃત,

માગા' સંપ્રગાદ્યપિ ચ લલુ તાં વેદનાં વેદયમાના અપિ 'ળો મહાનિર્જરા' ળો મહાનિર્જરા:-મહાનિર્જરાઃ સુકૃતફલવન્તો ન ભવન્તિ તે નારકાઃ મહાવેદનાં વેદ-યમાના અપિ । અનેન મહાનિર્જરાયા અભાવેન મહાનિર્વાણફલાભાવઃ સ્થિતિો નારકાણામ્ । નૈરયિકાણામ્ કર્માણિ અતિગાઢીકૃતાનિ સન્તિ, અતો નિરયે મહત્કષ્ટ-મનુભવન્તોઽપિ કર્મ નિર્જારૂપં તથા મોક્ષાત્મકં ફલં નાપ્નુવન્તીતિ ભાવઃ । દૃષ્ટાન્તાન્તરમત્રાર્થે દર્શયતિ-‘સે જહા નામૅ કેહ પુરિસે’ તથથા નામકઃ કશ્ચિત્ પુરુષઃ ‘અહિગરણિં આઝહેમાળે મહયા જાવ ળો મહાપજ્જવસાળા ભવંતિ’ અધિ-કરણીમ્ આકુટચત્ મહતા યાવત્ અત્ર યાવચ્છવ્દેન ‘મહયા મહયા ઘોસેળં, મહયા મહયા પરંપરાઘાણં ળો સંચાૅ તીસે અહિગરણીૅ કેહ અહાવાયરે પોગ્ગલે

મેં દુર્વિશોધ્યતા કહી ગઈ છે । વે નારક જીવ હસ પ્રકાર સે વેદના કો ભોગતે હૈં । હસ પ્રકાર હન મેં મહાનિર્જરા કા અભાવ સૂચિત કિયા ગયા છે । નૈરયિકોં કે કર્મ અતિગાઢીકૃત હોતે હૈં, હસ કારણ નરક મેં મહાકષ્ટ કા અનુભવ કરતે હુૅ ળી વે કર્મ નિર્જારૂપ ફલ કો ૅવં ઁસકે ફલરૂપ મોક્ષ કો પ્રાપ્ત નહીં કર સકતે હૈં । હસી યાત કો દૂસરે દૃષ્ટાન્ત સે યો સમજાતે હુૅ સૂત્રકાર કહતે હૈં-‘સે જહા નામૅ કેહ-પુરિસે’ જૈસે કોઈ પુરુષ ‘અહિગરણિં’ ૅરણ કો આઝહેમાળે મહયા જાવ ળો મહાપજ્જવસાળા ભવંતિ’ કૂટના હુમા, જોર ૨ સે શબ્દ કરતા હુમા ઁસકે ટુકડે કરને મેં સમર્થ નહીં હોતા છે । હસી પ્રકાર વે નારક જીવ યાવત્ મહાપર્યવસાનવાલે નહીં હોતે હૈં-ઁહાં યાવત્ શબ્દ સે-‘મહયા ૨ ઘોસેળં મહયા મહયા પરંપરાઘાણં ળો સંચાૅ

ખિટ્ટીકૃત ઁ આર વિશોધ્યોત્થી કર્મોમાં દુર્વિશોધ્યતા કહિ છે. (જલદી નાશ ન થઈ શકે તેમ) તે નારક જીવ આ રીતે વેદનાને લોગવે છે આ રીતે નાર-કીયોમાં મહા નિર્જારાનો અભાવ બતાવવામાં આઁયો છે નારકીય જીવોના કર્મો અત્યંત સખત ગાઢીકૃત હોય છે. તેથી નરકમાં અત્યંત દુઃખનો અનુ-ભવ કરવા છતાં યજુ તેઓ કર્મ નિર્જારા રૂપ ફળને કે કર્મ નિર્જારાનાં ફળ સ્વરૂપ મોક્ષને પ્રાપ્ત કરી શકતા નથી.

આજ વાતને ળીજ દૃષ્ટાંતી સમજાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે ‘સે જહા નામૅ કેહ પુરિસે’ જેમ કેઈ પુરૂષ ‘અહિગરણિં’ ઁરલ્લને ‘આઝહેમાળે મહયા જાવ ળો મહાપજ્જવસાળા ભવંતિ’ ટીપતાં ટીપતાં ઁર ઁરથી અવાજ કરવા છતાં તેના ટુકડા કરી શકતો નથી ઁજ રીતે તે નારક જીવો યાવત્ મહાપર્યવસાનવાળા હોતા નથી અહિંયા યાવત્ શબ્દથી ‘મહયા મહયા ઘોસેળં મહયા (૨) પરંપરાઘાણં ળો સંચાૅ તીસે અહિગરણીૅ કેહ અહાવા-

પરિસાદિત્તે એવામેવ ગોચમા ! નેરહયાણં પાવાહં કમ્માહં ગાઢીકયાહં ચિક્કગી-
કયાહં સિલ્હિટ્ટીકયાહં સિલ્હીભૂયાહં ભવંતિ સંસારાદં પિયણં તે વેયણં વેણમાણા નો
મહાનિજ્જરા, હત્યન્તઃ પાઠો ગ્રાહ્યઃ, મદ્દતા મદ્દતા ઘોષેણ, મદ્દતા મદ્દતા પરમ્પરા
ઘાતેન નો શક્નોતિ તસ્યા અધિકરણ્યા કોશ્ચિદપિ યથાવાદરાન્ પુદ્ગલાન્ પરિ-
શાટયિતુમ્ એવામેવ ગૌતમ ! નૈરયિકાણાં પાપાનિ કર્માણિ ગાઢીકૃતાનિ ચિક્કગી
કૃતાનિ સિલ્હી કૃતાનિ સિલ્હી ભૂતાનિ ભવન્તિ સંસારાદમપિ ચ સ્વલુ વેદનાં વેદ-
યમાના નો મહાનિર્જરાઃ' इति छाया घोषेण इति गाढशब्देन 'परम्पराघातेन'
इति निरन्तरमुपर्युपरि ताडयैत, तथा वादरान् स्थूलान् पुद्गलान् परिशाटयितुं दूरी-
कर्तुं नो शक्नोतीति सम्बन्धः शेषं सुगमम् नो महापर्ययसना भवन्ति, यथा
कश्चित् पुरुषः अधिकरणीं घनेन लोहपिण्डेन लोहपिण्डं ताडयन् अपि अधिक-
रण्याः स्थूलांशं नोत्पाटयितुं समर्थो भवति, तथा पिण्डयत् नारकजीवानां कर्माणि
अतिकठिनानि भवन्ति तेषां विनाशेन तथा निर्वाणात्मकफलप्राप्तये ते न

તીસે અદ્ધિગરણીએ કેઈ અહાવાગરે પોગગલે પરિસાદિત્તે એવામેવ
ગોચમા ! નેરહયાણં પાવાહં કમ્માહં ગાઢીકયાહં ચિક્કગીકયાહં, સિલ્હિ-
ટ્ટીકયાહં, સિલ્હીભૂયાહં ભવંતિ સંસારાદં પિયણં તે વેયણં વેણમાણા નો
મહા નિજ્જરા' इस पाठ का अर्थ पूर्वोक्त रूप से ही है । 'परंपराघाटोणं'
शब्द का अर्थ है निरन्तर उस एरण के ऊपर घन पटकता हुआ' ।
तात्पर्य इसका ऐसा है कि जैसे कोई पुरुष एरण को घन से कूटता
हुआ भी-उस पर घन का बड़े २ जोर से प्रहार करना हुआ भी-उस
एरण के स्थूलांशों को नहीं तोड़ पाता है उसी प्रकार से
नारक जीवों के कर्म भी अतिकठिन होते हैं । इसलिये वे उसके
विनाश से निर्वाणात्मक फल प्राप्ति के लिये समर्थ नहीं हो सकते हैं ।

યરે પોગગલે પરિસાદિત્તે એવામેવ ગોચમા ! નેરહયાણં પાવાહં કમ્માહં ગાઢીકયાહં,
ચિક્કગી કયાહં સિલ્હિટ્ટીકયાહં, સિલ્હીભૂયાહં ભવંતિ સંસારાદમપિ યણં તે વેયણં
વેણમાણા નો મહાનિજ્જરા" આ પાઠનો અર્થ પણ પહેલા કહ્યા અનુસાર છે
અર્થાત્ નારક જીવોના પાપકર્મ ગાઢ, ચીકણા ઘણા મજબૂત અને ખિલીભૂત
હોય છે. ખીલા જેવા મજબૂત અત્યંત મજબૂત એવી વેદનાનું વેદન કરવા
છતાં પણ તે મહાનિર્જરાવાળા થતા નથી. "પરંપરાઘાટોણં" એ શબ્દનો અર્થ
નિરંતર તે એરણ ઉપર ઘણુના ઘા કરતો થકો પણ એનું તાત્પર્ય એવું છે કે
જેવી રીતે કોઈ પુષ્પ એરણ ઉપર જોરથી ઘણુના ઘા મારતો હોવા છતાં તે
એરણને તોડી શકતો નથી તેજ રીતે તે નારક જીવોના કાર્યો પણ અત્યંત
ઠઠણુ હોય છે. જેથી કોઈની નિર્જરા કરી શકતા નથી તેથી નાશથી થવા-

સમર્થાઃ ભવન્તીતિ ભાવઃ । ‘સે જહા નામૅ કેહ પુરિસે’ તદ્યથાનામકઃ કશ્ચિત્ પુરુષઃ, ‘તરુને બલવં જાવ મેહાવી’ તરુણો-યુવા, બલવાન્ શારીરિકબલસંપન્નો યાવત્ મેધાવી-બુદ્ધિસમ્પન્નઃ, અત્ર યાવત્ પદેન एतेषां સङ्ગ્રહો ભવતિ, ‘જુગવં જુવાણં અપ્પાયંકે થિરગ્ગહથ્થે દઢપાણિપાયપાસપિટ્ઠંતરોરુપરિણે તલજમલજુયલ-પરિઘણિભવાહૂ’ ચમ્મેટ્ટગદુહ્ણમુદ્ધિયસમાહ્યનિચિયગત્તકાए उरस्सवलसमण्णागए लंघणपवणजइणवायामसमत्थे छेए दक्खे पत्तट्ठे कुसले’ યુગવાન્ યુવા, અલ્પાતઙ્કઃ, સ્થિરાગ્રહસ્તઃ દઢપાણિપાદપાશ્વપૃષ્ઠાન્તરોરુપરિણિતઃ તાલયમરુયુગલપરિઘણિમ-વાહુઃ ચર્મેષ્ટકદ્રુષ્યગમુષ્ટિકસમાહતનિચિતગાત્રકાયઃ ઔરસ્યવલસમન્વાગતઃ, લઘુ-નપ્લવનજવનવ્યાયામસમર્થઃ છેકો દક્ષઃ પ્રાપ્તાર્થઃ કુશલ इति

વ્યાખ્યા-‘જુગવં’ યુગવાન્-યુગઃ-સુખમદુષ્પમાદિ કાલઃ સોડુષ્ટો-નિરૂપ દ્રવો વિશિષ્ટબલં કારણં यस्य स युगवान् इत्यर्थः, ‘જુવાણં’ યુવાનઃ-યુવા યૌવના-વસ્થઃ સંપ્રાપ્તવયાઃ ‘અપ્પાયંકે’ અચ્ચાતઙ્કઃ, અત્ર અલ્પશબ્દોડમાવબોધકઃ તથા ચ ‘સે જહા નામૅ કેહ પુરિસે’ જૈસે કોઈ एक पुरुष हो ‘તરુને બલવં જાવ મેહાવી’ ઔર वह तरुण हो साथ में वह बलवान् भी हो-શારીરિક બલ સે સંપન્ન હો, યાવત્-મેધાવી-બુદ્ધિશાલી હો, તથા યાવત્પદગ્રાહ્ય-જુગવં-આદિ વિશેષણોં ચાલા હો, યે યે વિશેષણ હસ પ્રકાર સે હૈ-‘જુગવં, જુવાણં-અપ્પાયંકે થિરગ્ગહથ્થે, દઢપાણિપાયપાસા પિટ્ઠંતરોરુ પરિણે, તલજમલજુયલપરિઘણિભવાહૂ, ચમ્મેટ્ટગદુહ્ણમુદ્ધિયસમાહ્ય-નિચિયગત્તકાए, उरस्सवलसमण्णागए, लंघणपवणजइणवायामसमत्थे, छेए, दक्खे, पत्तट्ठे, कुसले’ તો યુગવાન્ હો સુખમદુષ્પમા-દિકાલ જિસકા નિરૂપદ્રવ હો-વિશિષ્ટ બલ કા કારણ હો યુવાન હો યુવાવસ્થાસંપન્ન (ચઢતીજવાનીવાલા) હો, અલ્પ આતઙ્કવાલા હો-નીરોગ

વાળા મોક્ષની પ્રાપ્તિ રૂપ રૂળ મેળવવામાં સમર્થ થઈ શકતા નથી. “સે જહા નામૅ કેહ પુરિસે” જેમ કોઈ એક પુરુષ હોય ” “તરુને બલવં જાવ મેહાવી” અને તે યુવાન હોય છે તે સાથે બળવાન પણ હોય અને બુદ્ધિ-શાળી પણ હોય અહિં યાવત્ પદથી “જુગવં” વિગેરે વિશેષણોવાળો હોય તે વિશેષણો આ પ્રમાણે છે. “જુગવં જુવાણં, અપ્પાયંકે, થિરગ્ગહથ્થે, દઢપાણિ-પાયપાસા પિટ્ઠંતરોરુપરિણે, તલજમલ, જુયલ પરિઘણિભવાહૂ, ચમ્મેટ્ટગદુહ્ણમુ-દ્ધિયસમાહ્યનિચિયગત્તકાए उरस्सवलसमण्णागए, लंघण, पवणजइणवायामसमत्थे, छेए, दक्खे, पत्तट्ठे, कुसले” તે યુગવાન હોય સુખમદુષ્પમા વિગેરે કાળ જેનો ઉપદ્રવ વગરનો હોય-વિશેષ પ્રકારના બળવાળો હોય યુવાન હોય અને યુવાવસ્થાવાળો હોય, નીરોગી હોય, સ્થિરાગ્રહસ્ત હોય એટલે કે

અલ્પઃ આતઙ્કો રોગો યસ્ય સોઽલ્પાતઙ્કઃ નીરોગ ઇત્યર્થઃ, ‘થિરગ્ગહસ્થે’ સ્થિરા-
 ગ્રહસ્તઃ—સ્થિરઃ પ્રકૃતકાર્યકરણે કમ્પનરહિતઃ અગ્રહસ્તો—હસ્તાગ્રં યસ્ય સ સ્થિરા-
 ગ્રહસ્તઃ ‘દઢપાણિપાયપાસપિટ્ઠંતરોરુપરિણૈ’ દઢપાણિપાદપાર્શ્વપૃષ્ઠાન્તરોરુપરિ-
 ણતઃ—દઢં પાણિપાદં યસ્ય તથા પાર્શ્વોં પૃષ્ઠાન્તરે ચ ઝરુ ચ પરિણતે પરિનિષ્ઠિતતાં
 ગતે યસ્ય સ દઢપાણિપાદપાર્શ્વપૃષ્ઠાન્તરોરુપરિણતઃ—સર્વાવયવૈરુત્તમસંહનન-
 વાન્ ઇત્યર્થઃ ‘તલજમલજુલપરિધિભવાહૂ’ તાલયમલયુગલપરિધિભવાહૂઃ—
 તાલં—તાલવૃક્ષઃ, તયોર્યમલ—સમશ્રેણિકં યત્ યુગલં દ્વયં પરિધિશર્માઙ્ગા તન્નિર્મો-
 તતુલ્યૌ દીર્ઘત્વીનત્વસરલત્વાદિના બાહૂ યસ્ય સ તાલયમલયુગલપરિધિભ-
 વાહુઃ । ‘ચમ્મેદ્દગદુહ્ણમુદ્ધિઅપમાહયનિચિયગત્તકાૈ’ ચર્મેષ્ટકાદુઘગમુષ્ટિકસમા-
 હતનિચિત્તગાત્રકાયઃ=ચર્મેષ્ટકયા—આયુઃવિશેષેણ દુઘણેન મુદ્ધરવિશેષેણ મુષ્ટિકેન
 મુષ્ટ્યા ચ સમાહતાનિ પ્રતિદિનમભ્યાસપટ્ટત્તસ્ય નિચિતાનિ—નિવિઢીકૃતાનિ
 ગાત્રાણિ સ્કન્ધોરુપૃષ્ઠાદીનિ યત્ર સ તથાવિધઃ કાયો યસ્ય સ તથાવિધઃ ‘ઉર-
 હો, યદ્દાં અલ્પ શબ્દ અભાવ અર્થ કા યોગ્ય છે । સ્થિરાગ્રહસ્ત હો-
 જિસકા અગ્રભાગ પ્રકૃતકાર્ય કે કરને મેં સધા હુઆ હો—કંપનાદિ સે
 રહિત હો’ ‘દઢપાણિપાયપાસપિટ્ઠંતરોરુપરિણૈ’ પાણિપાદ જિસકે
 મજબૂત હો, દોનોં પાર્શ્વભાગ, પૃષ્ઠાન્તર ઓર ઝરુ જિસકે પુષ્ટ હો,
 અર્થાત્ સર્વ અવયવોં સે જિસકા સંહનન ઉત્તમ હો, તાલવૃક્ષ કે સમ-
 શ્રેણિક યુગલ કે સમાન ઓર પરિધા કે સમાન દીર્ઘતા, પીનતા ઓર
 સરલતા કો લેકર જિસકે દોનોં બાહુ હોં, જિસકે સ્કન્ધ, ઝરુ, પૃષ્ઠ
 આદિ અવયવવાલા ગ્રીર આયુઃવિશેષ, દુઘણ—મુદ્ધર ઓર મુષ્ટિ દ્વન
 કે દ્વારા પ્રતિદિન કૃત વ્યાયામ કે અભ્યાસ સે બહુત પરિપુષ્ટ હો, આન્તર
 ઉત્સાહ, બલ ઓર વીર્ય સે યુક્ત હો, લાંઘને મેં, દૌડને મેં શીઘ્રતા મેં

હાથનો અગ્રભાગ કાર્ય કરવાવાળો સ્થિર હોય અર્થાત્ કંપ વિગેરે વગરનો
 હોય “દઢપાણિપાયપાસપિટ્ઠંતરોરુપરિણૈ” હાથ અને પગ બેના મજ-
 બૂત હોય બન્ને પડખા પૃષ્ઠાન્તર (પીઠ, વાસોં) અને ઉર બેના ભરાવદાર
 હોય અર્થાત્ બેના બધા જ અવયવો ઉત્તમ હોય એક સરખા ત.ક વૃક્ષના
 બે છોડની સમાન તેમજ પરીધ-લોગળ સમાન લાંબાઈવાળા અને મજબૂત
 એવા બેના બન્ને હાથ હોય બેના બધા ઉર, પૃષ્ઠ વિગેરે અવયવવાળું શરીર
 આયુઃ વિશેષ દુઘણ—મગદળ અને મુષ્ટિ (મુઠી) દ્વારા હંમેશ કરેલ કસરતના
 અભ્યાસથી ઘણું જ પુષ્ટ હોય આંતરિક ઉત્સાહ, બળ, અને શૌર્યથી યુક્ત
 હોય લાંઘવામાં (ફૂંકામાં,) દોડવામાં શીઘ્રતામાં અને કસરતમાં જે

स्वबलसम्पन्नागए' औरस्वबलसम्पन्नागतः—आन्तरौत्साहबलवीर्ययुक्त इत्यर्थः,
'लंघणपवणजवणवायामसमत्थे' लङ्घनप्लवनजवनव्यायामसमर्थः, अत्र जवनशब्दः
शीघ्रतार्थबोधकः तथा च लङ्घने प्लवने शीघ्रतायां व्यायामे च सामर्थ्यवा-
निति, 'छेए' छेकः—प्रयोगज्ञः 'दक्खे' दक्षः—चतुरः शीघ्रकारी 'एत्तद्वे' प्राप्तार्थः—
अधिकृते कर्मणि निष्ठां प्राप्त इत्यर्थः, 'कुपले' कुशलः—आलोचितकारीति ।
'मेहावी' मेधावी—सकृत् श्रुतदृष्टज्ञः, 'णिपुणे' निपुणः—उपायारम्भकः । 'निउण-
सिप्पोवगए' निपुणशिल्पोपगतः काष्ठच्छेदनक्रियासु अतिकुशल इत्यर्थः, 'एगं
महं' एकां महतीम् 'उल्लं' आर्द्रां स्निग्धामित्यर्थः 'सामळिगंडियं' शालमली-
गंडिकाम् शालमलीवृक्षः छेदनेऽति सरलो भवति अतः शालमलीगण्डिका दृष्टान्त-
तयोपन्यस्तेति । 'अजडिलं' अजटिलाम्—जटारहिताम् 'अगंठिलं' अग्रन्थिकाम्
ग्रन्थिरहिताम् ग्रन्थिविभेदोऽशक्यो भवति अतो ग्रन्थिरहितमित्युक्तम् एतावता
छेदने सारल्यमुपदर्शितम् 'अचिककणं' अचिककणाम्—द्रव्यान्तरस्नेहछेपरहिताम्

एवं व्यायाम में जो सामर्थ्यवाला हो, छेक—प्रयोग का जानकार—हो,
दक्ष—चतुर हो—शीघ्रकारी हो अधिकृत कार्य में निष्ठा प्राप्त हो, कुशल
हो सोच समझकर कार्य को करनेवाला हो—मेधावी हो—सकृत् (एक-
बार) श्रुतदृष्ट का ज्ञाना हो, निपुण हो—उपायारम्भक हो, निपुण
शिल्पोपगत हो काष्ठच्छेदन क्रिया में अतिकुशल हो ऐसा वह पुरुष
'एगं महं' एक बड़ी 'उल्लं' गिली—स्निग्ध 'सावलीगंडियं' शालमली
(सेमल) वृक्ष की लकड़ी को जो छेदन में यह अतिसरल होती है ।
(इसलिये उसे दृष्टान्त के रूप में यहां उपन्यस्त किया है) जो कि अज-
टिला—जटा रहित हो, 'अगंठिलं' गांठ रहित हो, (गांठवाली लकड़ी
का फाटना मुश्किल होता है, इसीलिये यहां गांठ रहित ऐसा कहा
गया । 'अचिककणं' द्रव्यान्तर स्नेह के लेप से रहित हो । 'अवाइद्धं'

शक्तिवाणो होय छे छे—प्रयोगने लक्षणार होय दक्ष चतुर होय शीघ्रकाम
करवाभां कुशल होय अने पोताने आधिन कार्यभां निष्ठावाणो होय कुशल
होय अने समञ्ज विचारिने कार्य करवावाणो होय बुद्धिशाणी होय ओक वार
जेथेले छे सांभजेले ने लक्षणार होय अर्थात् यादशक्तिवाणो होय निपुण
होय उपायेने लक्षणारे होय कारीगरीने लक्षणारे होय लाकडा कापवानी
क्रियाभां धृष्टोऽत्र कुशल होय ओवे ते पुंरुष "एगं महम्" ओक मोटुं
"उल्लम्" लीक "सामळीगंडियं" शालमली (सेमल) वृक्षना लाकडाने छे जे
कापवाभां सरल होय छे वणी ते लाकडुं अजटिल जटा वगरनुं होय
"अगंठिलं" गांठ वगरनुं होय "अचिककणं" चिकसवाणा पील द्रव्यना
लेप वगरनुं होय "अवाइद्धं" व्यादिग्ध न होय, पाडुं न होय अर्थात् सरल

‘अव्यादिङ्ग’ अव्यादिङ्गाम् अवक्रां सरलामित्यर्थः, ‘सपत्तिगं’ सपत्तिगां साधारामित्यर्थः
 ‘अतिक्खेण परसुणा अवक्कमेज्जा’ अतितीक्ष्णेन परशुना अवक्रामेत्-प्रहारं कुर्या-
 दित्यर्थः, कश्चिद् युवा स्वस्थो वञ्चान् अतितीक्ष्णपरशुना अनिसरलकाण्ठखण्डो-
 परि प्रहारं कुर्यात् तत्र सरलतयैव तत्काण्ठस्य खण्डनं भवति तथैव दाण्टीन्तिको-
 ऽपि योज्यः इति समुद्दिष्टार्थः । ‘तए णं से पुरिसे नो महंताइं महंताइं सदाइं
 करेइ’ ततः खल्ल स पुरुषो न महतो महतः गब्दान् करोति मत्स्युत ‘महंताइं महं-
 ताइं दलाइं अवदालेइ’ महान्ति महान्ति दलानि काण्ठखण्डानि अवदारयति-
 छित्त्वा काण्ठं सखण्डं करोति ‘एवामेव गोयमा’ एवमेव हे गौतम । अचिक्रणादि
 गुणविशिष्टकाण्ठच्छेदनवद्देव, समणानं निग्गंथाणं’ श्रमणानाम् निर्ग्रन्थानाम्
 ‘अहा वादराइं कम्माइ’ यथा वादराणि स्थूलानि कर्माणि ‘सिढिली कयाइ’

अव्यादिङ्ग हो, अवक्रा-सरल हो । ‘सपत्तिगं’ साधार हो, अतिक्-
 खेण परसुणा’ अतितीक्ष्ण परशु के द्वारा ‘अवक्कमेज्जा’ काटे-तो
 वह उसे सरलता के साथ काट देता है, इसी बात को आगे स्पष्ट
 करने के लिये कहा गया है-‘तए णं से पुरिसे नो महंताइं महंताइं
 सदाइं’ इस प्रकार कि उस अतिसरल काण्ठ खण्ड के-ऊपर परशु
 द्वारा प्रहार करता हुआ वह युवादि विशेषणोंवाला पुरुष काटते समय
 हुंकार आदिरूप शब्दों का उच्चारण भी नहीं करता है और सरलता
 के साथ “महंताइं २ दलाइं अवदालेइ” उस काण्ठ के बड़े २ खण्ड
 टुकड़े-भी कर देता है “एवामेव गोयमा” इसी प्रकार से हे गौतम !
 अचिक्रणादिगुणविशिष्ट काण्ठच्छेदन की तरह ही “समणानं निग्गं-
 थाणां” श्रमण निर्ग्रन्थों के “अहावायराइं कम्माइ” यथा वादरकर्म

‘होय “सपत्तिगं” आधारवाणुं होय ओवा “अतिक्खेण परसुणा” अत्यंत
 धारवाणी कुंडाडीथी “अवक्कमेज्जा” कापे तो ते पुरुष ओ लाकडाने धलीज
 सरणताथी कापी दे छे. ओज वातने वधारे स्पष्ट करवा भाटे कडे छे के
 “तए णं से पुरिसे नो महंताइं महंताइं सदाइं” उपर कडेव विशेषणवाणा
 ते अत्यंत सरण लाकडानी उपर प्रहार करतो ओवे ते युवादि विशेषणो-
 वाणो पुरुष कापती वभते हुंकार विगेरे शब्दने उच्चार करतो नथी अने
 सरणताथी “महंताइं महंताइं दलाइं अवदालेइ” ते लाकडाना मोटा मोटा
 कटका करी दे छे. “एवामेव गोयमा ! ओज रीते हे गौतम ! अचिक्रणादि
 शुश्रुवाणा लाकडाने कापयानी भाइके ज “समणानं निग्गंथाणं” श्रमण निर्ग्रं-
 थाना “अहा वायराइं कम्माइ” यथा वादर कर्म “सिढिली कयाइं” महं

शिथिली कृतानि मन्दविषाकी कृतानि, कर्माणि 'णिट्टियाइं कयाइं' निष्ठितानि कृतानि-निःसत्ताकानि विहितानि 'विप्परिणामियाइं' विपरिणामितानि स्थिति घातरसघातादिभिर्विपरिणामं नीतानि तानि कर्माणि झटिति विनाशम् उप्या-
न्तीत्यर्थः 'खिप्पामेव परिविद्धत्थाइं भवंति' क्षिप्यमेव परिविध्वस्तानि भवन्ति
शीघ्रमेव यथास्यात्तथा नष्टानि भवन्ति तानि कर्माणि 'जावइयं तावइयं जाव
महापज्जवसाणा भवंति' यावत्कां तावत्कामपि खलु यावत् महापर्यवसाना भवन्ति,
अत्र यावत्पदेन 'पि यणं ते वेयणं वेण्णमाणा महानिज्जरा' अपि खलु ते वेदनां
वेदयमाना महानिज्जराः इत्यस्य सङ्ग्रहो भवति । पुनरपि दृष्टान्तमाह- 'से जहा
वा केइपुरिसे' तद् यथा वा कश्चित् पुरुषः 'सुक्कं तणहत्थयं' शुष्कं तणहस्त-
कम् पुलिकम् 'जायतेयंसि पक्खिवेज्जा' जायतेजसि अग्नौ मक्षिपेत् 'एवं जहा
छट्टसए तहा अयकवल्ले वि' एवं यथा षष्ठशतके तथा अयस्कपालेऽपि, षष्ठ-

"सिद्धिलीकयाइं" मन्दविषाक वाले किए जाकर "णिट्टियाइं कयाइं"
सत्ताविहीन किये जाकर "विप्परिणामियाइं" स्थितिघात, रसघात
आदि द्वारा विपरिणाम को प्राप्त किये जाकर 'खिप्पामेव परिविद्धत्थाइं
भवन्ति' शीघ्र ही नष्ट कर दिये जाते हैं । "जावइयं तावइयं जाव
महापज्जवसाणा भवंति" इसलिये ये श्रमण निर्ग्रन्थ भले ही चाहे
जितनी मन्दवेदना का अनुभव करें तब भी महानिज्जरावाले होते हैं ।
पुनः दृष्टान्तान्तर से प्रकृतविषय को पुष्ट करने के लिए सूत्रकार कहते
हैं- "सुक्कं तणहत्थयं" जैसे कोई पुरुष शुष्क घास के पूरा को "जायते-
यंसि पक्खिवेज्जा" अग्नि में डाल देता है "एवं जहा छट्टसए तहा
अयकवल्लो वि' छठवें शतक के प्रथम उद्देशक में कहा गया है उसके
अनुसार वह शीघ्र जल जाती है- इसी प्रकार से श्रमणनिर्ग्रन्थों के

विषाकवाणा कर्माणि "णिट्टियाइं कयाइं" सत्ता वगैरना कर्माणि "विप्परि-
णामियाइं" स्थिति घात रसघात विगैरेशी परिणामित करायेला "खिप्पामेव
परिविद्धत्थाइं भवंति" जल्दी ज नाश कराय छे. "जावइयं तावइयं जाव
महापज्जवसाणा भवंति" तेशी ओ श्रमणु निग्रन्थ आडे तेदली भंद वेदनाने
अनुभव करता होय तो पण महानिज्जरावाणा होय छे.

श्रमणु लगयान आ विषयने वधारे रूपए करवा भाटे णिणुं दृष्टांत
आपतां छडे छे छे "सुक्कं तणहत्थयं" जहाँ पुरुष सुका घासना पुणाने
"जायतेयंसि पक्खिवेज्जा" अग्नि एवं जहा छट्टसए तहा अयक-
वल्लो" जेभ छटा शतकना य छडेवाभां आण्युं छे ते

શતકીયપ્રથમોદ્દેશકવૃત્તાન્તસ્તુ इत्यस् ‘से णूं गोयमा ! से सुक्के तणहत्थए जायतेयंसि पक्खित्ते समाणे खिप्पामेव मसमसाविज्जइ हंता मसमसाविज्जइ, एवामेव गोयमा ! समणाणं निग्गंथाणं जहावायराइं कम्माइं जाव महापज्जवसाणा भवन्ति, से जहा णामए केइ पुरिसे तत्तंसि अयकवल्लंसि उदगबिंदुं जाव हंता विद्धंसमागच्छइ एवामेव गोयमा ! समणाणं निग्गंथाणं जहावायराइं कम्माइं विद्धंसमागच्छइ’ तद् नूनं गौतम ! स शुष्कस्तृणहस्तको जाततेजसि प्रक्षिप्तः सन् क्षिप्रमेव मसमसाप्यते, हन्त मसमसाप्यते एवमेव गौतम ! श्रमणानां निर्ग्रन्थानां यथा बादराणि कर्माणि यावद् महापर्यवसाना भवन्ति तद्यथानामकः कश्चित् पुरुषः तप्तेऽयःकपाले उदकविन्दुं यावत् हन्त विद्धंसमागच्छति, एवमेव गौतम ! श्रमणानां निर्ग्रन्थानां यथा बादराणि कर्माणि विद्धंसमागच्छन्ति । एतत्पर्यन्तं षष्ठशतकीयप्रथमोद્देशकप्रकरणं तदिदानीमन्धेयम्, जाव महापज्जवसाणा भवन्ति’ यावद् महापर्यवसानाः भवन्ति, अत्र यावत् षष्ठशतकीयप्रथमोदद्देशकप्रकरणं पूर्वं प्रदर्शितमेव । ‘से तेणट्ठेणं गोयमा !’ तत्तेनार्येण गौतम !

यथाबादर कर्म शीघ्र ही नष्ट हो जाते हैं—छठवे शतक के प्रथम उद्देशो में कहा गया विषय इस प्रकार से है—“से णूं गोयमा ! से सुक्के तणहत्थए जायतेयंसि पक्खित्ते समाणे खिप्पामेव मसमसाविज्जइ एवामेव गोयमा ! समणाणं निग्गंथाणं जहावायराइं कम्माइं जाव महापज्जवसाणा भवन्ति” से जहाणामए केइ पुरिसे तत्तंसि अयकवल्लंसि उदगबिंदुं जाव हंता विद्धंसमागच्छइ, एवामेव गोयमा ! समणाणं निग्गंथाणं जहावायराइं कम्माइं विद्धंसमागच्छइ’ इस पाठ का अर्थ स्पष्ट है, इस पाठ तक छठे शतक के प्रथम उद्देशक का कथन यहां पर ग्रहण कर लेना चाहिये “से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ” इस कारण

ધાસનો તે પૂણે જલદી બળી બય છે. તેજ પ્રભાણે શ્રમણુ નિર્ગ્રંથાના યથા બાદર કર્મો જલદી નાશ પામે છે. છટ્ટા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં કહેલ વિષય આ પ્રભાણે છે. “સે ણૂં ગોયમા ! સે સુક્કે તણહત્થએ જાયતેયંસિ પક્ખિત્તે સમાણે ક્ષિપ્પામેવ મસમસાવિજ્જઇ, એવામેવ ગોયમા ! સમણાણં નિગ્ગંથાણં જહા વાયરાઈં કમ્માઈં જાવ મહાપજ્જવસાણા ભવંતિ સે જહાણામએ કેંઈ પુરિસે તત્તંસિ અયકવલ્લંસિ ઉદગબિંદું જાવ હંતા વિદ્ધંસમાગચ્છઇ એવામેવ ગોયમા ! સમણાણં નિગ્ગંથાણં જહાવાયરાઈં કમ્માઈં વિદ્ધંસમાગચ્છઇ” આ પાઠનો અર્થ ૨૫૦૮ છે. આ પાઠ સુધિ છટ્ટા શતકના પહેલા ઉદ્દેશાનું કથન અહિંયા સમજી લેવું. “સે તેણટ્ઠેણં ગોયમા ! એવં વુચ્છઇ” તે કારણે હે ગૌતમ ! તેં એવું કહ્યું છે કે

‘એવં’ બુચ્ચઈ’ એવમુચ્યતે ‘જાવદ્વયં અન્નગિલાયણ સમણે ણિગંગથે કમ્મં ણિજ્જરેઈ’
યાવત્કમ્ અન્નગલાયકઃ શ્રમણો નિર્ગન્થઃ કર્મ નિર્જરયતિ, તંચેવ જાવ વાસકો-
ડાકોડીણ વા નો સ્વયંતિ’ તદેવ યાવત્ વર્ષકોટિકોટયા વા નો ક્ષપયન્તિ
નારકાઃ અથ યાવત્પદેન ‘એવદ્વયં કમ્મં નેરહણસુ નેરહયા’ इत्यारभ्य ‘वासकोडीए
वा वासकोडीहिं वा’ इत्यन्तः सर्वोऽपि प्रश्नग्रन्थो ग्राह्यः ‘सेवं भंते ! सेवं भंते !
त्ति जाव विहरइ’ तदेवं भदन्त ! २ इति यावद् विहरति, हे भदन्त ! यद् देवानु-
प्रियेण कर्मक्षपणविषये श्रमणनारकयोर्भेदः सयुक्तिकः कथितः इति तत्सर्वमपि

हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि “जावद्वयं अन्नगलायण समणे
णिगंगथे कम्मं निज्जरेइ’ जितने कर्मों की निर्जरा अन्नगलायक-नित्य
भोजी साधु-श्रमण निर्ग्रन्थ एकदिवस में करता है “तं चेव जाव वास-
कोडाकोडीए वा नो स्वयंति” उतने कर्मों की निर्जरा यावत् कोटाकोटी
वर्षों तक भी नरक के नैरयिक जीव नहीं कर सकते हैं। यहाँ याव-
त्पद से “एवद्वयं कम्मं नेरहणसु नेरहया” यहाँ से लगाकर “वासको-
डीए वा वासकोडीहिं वा” यहाँ तक का सर्वप्रश्नग्रन्थ ग्रहण कर लेना
चाहिये “सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति जाव विहरइ” हे भदन्त ! आप
देवानुप्रिय ने जो यह कर्मक्षपण के विषय में श्रमणनारक का भेद

“ जावद्वयं अन्नगलायण समणे निगंगथे कम्मं निज्जरेइ ” એટલા કર્મોની નિર્જરા
અન્નગલાયક નિત્ય ભોજી સાધુ-શ્રમણ નિર્ગન્થ કરે છે. “તંચેવ જાવ વાસ
કોડીણ વા નો સ્વયંતિ” એટલા કર્મોની નિર્જરા નકમાં રહેલ નારક છપ
કોટાકોટી વર્ષો સુધીમાં પણ કરી શકતા નથી અહિંયા યાવત્ પદથી “ એ-
વદ્વયં કમ્મં નેરહણસુ નેરહયા ” અહિંથી લઈને “ વાસકોડીણ વા વાસકોડીહિં
વા ” અહિ સુધીના સઘણો જ પ્રશ્નોત્તર રૂપ ગ્રંથ ગ્રહણ થયેલ છે તે સમજી
લેવો. “ સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ જાવ વિહરઈ ” હે ભગવન્ ! આપ દેવાનુ-
પ્રિયે ! આ કર્મ ક્ષપણના વિષયમાં શ્રમણ અને નારકનો ભેદ યુક્તિ સહિત
કહ્યો છે. તે સઘણ કથન સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહિને તે ગૌતમ પ્રભુને

एवमेव सयुक्तिकं सत्यमेव, इति उक्त्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति ॥सू० १ ॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैऋग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां षोडशशतके
तृतीयोद्देशकः समाप्तः ॥१६-३॥

सयुक्तिक कहा है वह सब सयुक्तिक है-सत्य ही-है इस प्रकार कह-
कर वे गौतम प्रभु को वन्दना एवं नमस्कार कर संयम और तप से
आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू. १॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सोलहवें शतक का
तीसरा उद्देशक समाप्त ॥१६-३॥

वंदना અને નમસ્કાર કરીને સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતાં
કરતાં પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા. ॥સૂ. ૧॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સોળમા શતકનો ત્રીજો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૧૬-૩॥

अथ शोडशशतके पञ्चमोद्देशकः प्रारभ्यते ।

चतुर्थोद्देशके कर्मनिर्जरणशक्तिस्वरूपं कथितं पञ्चमेतु देवानामागमनादि शक्तिस्वरूपं कथ्यते अनेन संबन्धेन आयातस्यास्य पञ्चमोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम् 'तेणं कालेणं' इत्यादि ।

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं उल्लुयतीरे नामं नयरे
होत्था, वण्णओ एगजंबूए चेइए, वन्नओ तेणं कालेणं तेणं
समएणं सामी समोसढे । जाव परिसा पज्जुवासइ, तेणं कालेणं
तेणं समएणं सक्के देविंदे देवराया वज्जपाणी, एवं जहेव वित्तिथ
उदेसए तहेव दिव्वेणं जाणविमाणेणं आगओ जाव जेणेव
समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता जाव
नमंसित्ता एवं वयासी, देवे णं भंते ! महिद्धिए जाव महासोक्खे
बाहिरए पोग्गले अपरियाइत्ता पभू आगमित्तए ? नो इणढे
समढे ? देवे णं भंते ! महिद्धिए जाव महासोक्खे बाहिरए पोग्गले
परियाइत्ता पभु आगमित्तए ? हंता, पभु देवे णं भंते ! महिद्धिए
जाव महासोक्खे० एवं एएणं अभिलावेणं गमित्तए २, एवं
भासित्तए वागरित्तए वा ३, उम्मिसावेत्तए वानिमिसावेत्तए वा ४,
आउट्ठावेत्तए वा पसारित्तए वा ५ ठाणं वा सेज्जं वा निसीहियं
वा चेइत्तए वा ६ एवं विउट्ठित्तए वा ७ एवं परियारावेत्तए वा ८
जाव हन्ता पभू इमाइं अट्ठउक्खित्तपसिणवागरणाइं पुच्छइ
पुच्छित्ता संभंतियवंदणएणं वंदइ वंदित्ता तमेव दिव्वं जाण-
विमाणं दुरूहइ दुरूहित्ता जामेव दिसं पाउवभूए तामेव
दिसं पडिगए ॥सू० १॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये उल्लूकतीरं नाम नगरमासीत्, वर्णकः एकजम्बूक चैत्यम् वर्णकः । तस्मिन् काले तस्मिन् समये स्वामी समवसतः यावत् परिपत् पर्युपास्ते, तस्मिन् काले तस्मिन् समये शक्रो देवेन्द्रो देवराजो वज्रपाणिः एवं ययैव द्वितीयोद्देशके तथैव दिव्येन यानविमानेन आगतः यावत् यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य यावत् नमस्करित्वा एवम् अवादीत्—देवः खलु भदन्त ! महर्द्धिको यावद् महासौख्यः वाहान् पुद्गलान् अपर्षादाय प्रभुरागन्तुम् ? नायत्तः समर्थः । देवः खलु भदन्त ! महर्द्धिको यावद् महासौख्यो वाहान् पुद्गलान् पर्षादाय प्रभुः आगन्तुम् ? हंत प्रभुः । देवः खलु भदन्त ! महर्द्धिको यावद् महासौख्यः, एवम् एतेन अभिलापेन गन्तुम् २, एवम् अनेन अभिलापेन भाषितुं वा ३ उन्मिषितुं वा निमिषितुं वा ४ आकुण्ठयितुं वा प्रमारयितुं वा ५, स्थानं वा शय्यां वा निषद्यां वा, चेतयितुं वा ६ एवं विकुर्वितुं वा ७ एवं परिचारयितुं ८ यावत् हन्त प्रभुः इमानि अष्ट उक्षिप्तप्रश्नान्याकरणादि पृच्छति पृष्ट्वा संभ्रान्तिकवन्दनकेन वन्दति वन्दित्वा तमेव दिव्यं यानविमानम् अधिरोहति अधिरुह्य यामेव दिशं मादुरभूत् तामेव दशं प्रतिगतः ॥ सू० १ ॥

टीका—‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ तस्मिन् काले तस्मिन् समये ‘उल्लुयतीरे नाम नगरे होत्था’ उल्लूकतीरं नाम नगरमासीत् ‘वण्णओ’ वर्णकः चम्पा-

पांचवे उद्देशे का प्रारम्भ—

चतुर्थ उद्देशे में कर्मों की निर्जरणशक्ति का स्वरूप कहा गया है अब इस पंचम उद्देशे में देवों की आगमनादि शक्ति का स्वरूप कहना है, इसलिये इस पंचम उद्देशा का प्रारम्भ किया गया है—‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ इत्यादि सूत्र हलका सर्वप्रथम सूत्र है—

“तेणं कालेणं तेणं समएणं” इत्यादि ।

टीकार्थ—“तस्मिन् काले तस्मिन् समये” उस काल और उस समय में “उल्लुयतीरे नाम नगरे होत्था” उल्लूकतीर नाम का नगर

पांचमा उद्देशानो प्रारंभ—

आथा उद्देशाभां कम्मोनी निश्चरं करवानी शक्तितुं स्वइयं उद्देशाभां आण्युं छे. उवे आ पांचमां उद्देशाभां देवाना आगमन पगेरे शक्तितना स्वइयतुं चरुं करवामां आवसे केथी आ पांचमां उद्देशानो प्रारंभ करवामां आवे छे. तेनुं पछेछुं सूत्र आ प्रभाणे छे “तेणं कालेणं तेणं समएणं” इत्यादि—

टीकार्थ—“तस्मिन् काले तस्मिन् समये” छे काले अने ते समये “उल्लुयतीरे नाम नगरे होत्था” उल्लूकतीर नामनुं नगर छेतुं. “वण्णओ”

नगरीवर्णनवत् अस्य उल्लुक्तीरनगरस्यापि वर्णनं कर्त्तव्यम् । 'एगजंबूए चेइए' एकजम्बुकं चैत्यम् 'वण्णओ' वर्णकः, अस्य वर्णनं पूर्णभद्रचैत्यवद् विज्ञेयम् । 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'सामीसमोसढे' स्वामी-महावीरस्वामी तीर्थङ्करः संप्राप्तकेवलज्ञानदर्शनचारित्रधरः समवसतः 'जाव परिसा पज्जुवासइ' यावत् परिषद् पर्युपास्ते भगवत् आगमनं ज्ञात्वा उल्लुक्तीरनगरतो बहवः समागता भगवन्तं वन्दितुं तदीयवचनामृतं पातुं महतो सभा संवृत्ता, तस्यां च समार्यां सर्वान् लक्ष्मीकृत्य भगवता धर्मोपदेशो दत्तः, दत्ते च परिषत् नमस्यति पर्युपास्ते च, इत्यादि सर्वोऽपि वृत्तान्तो यावत् पदग्राह्यो भवतीति 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये परिषद् विद्यमान

था "वण्णओ" इसका वर्णन औपपातिक सूत्र में वर्णित चंपा नगरी के समान जानना चाहिये । "एगजंबूए चेइए" इसमें एक जम्बुक नाम का चैत्य था "वण्णओ" इसका वर्णन भी पूर्णभद्र चैत्य की तरह से जानना चाहिये "तेणं कालेणं तेणं समएणं" उस काल और उस समय में "सामी समोसढे" तीर्थंकर महावीर स्वामी वहां पधारे थे प्राप्त हुए केवलज्ञान से, केवलदर्शन से और चारित्र से युक्त थे "जाव परिसा पज्जुवासइ" भगवान् का आगमन सुनकर उल्लुक्तीर नगर से अनेकजन भगवान् को वन्दना करने के लिये और उनसे धर्मोपदेश सुनने के लिये परिषदा के रूप में उनके पास आए प्रभु ने आगत परिषदा को धर्मोपदेश दिया, धर्मोपदेश हो चुकने पर परिषदा ने प्रभु को वन्दना की नमस्कार किया, इत्यादि समस्तवृत्तान्त यावत्पद से

तेनुं वण्णुंन औपपातिक सूत्रमां वण्णुवेदी य'पानगरी प्रभाणु सभलु लेवुं. "एगजंबूए चेइए" तेमां ओक ज'णुक नामनुं चैत्य (उद्यान) हतुं. "वण्णओ" तेनुं वण्णुंन यणु पूणुभद्र चैत्य (उद्यान)नी भाइक सभलु लेवुं. "तेणं कालेणं तेणं समएणं" ते काले अने ते सभये "सामी समोसढे" तीर्थंकर महावीर स्वामी त्यां पधार्या तेओओ केवलज्ञान अने केवलदर्शन भेणव्या हता. अने चारित्रथी तेओओ युक्त हता. "जाव परिसा पज्जुवासइ" भगवाननुं आगमन सांभणीने उल्लुक्तीर नगरनी परिषद भगवानने वंदना करवा भाटे. अने तेमनी पासे धर्मदेशना सांभणवा भाटे तेमनी पासे आवी. प्रभुओ आवेद परिषदने धर्मदेशना आपी धर्मदेशना सांभणीने परिषदाओ प्रभुने वंदना करी नमस्कार कर्था वंदना नमस्कार करीने परिषद पोतपोताने स्थाने पाछी गछ. इत्यादिसंघणु वृत्तांत यावत् शण्डथी अडिं अडणु थयुं

સમયે 'સવક્રે દેવિંદે દેવરાયા વજ્રપાણી' શક્રો દેવેન્દ્રો દેવરાજો વજ્રપાણિઃ, 'एवं जहेव वित्ति ए उद्देश ए तहेव' एवं यथैव द्वितीयोद्देशके तथैव अत्रैव शतके इदमीयद्वितीयोद्देशके यथा शकस्य विकुर्वणां विमानानि वर्णनमुपवर्णितं तथैव सर्वमपि प्रकरणमत्र विज्ञेयम् 'दिव्येण जाणविमाणेण आगओ' दिव्येन यानविमानेन आगतः दिव्यम्-अतिविलक्षणं च तद् यानविमानमिति दिव्यंयानविमानं तादृशं विमानमारुह्य भगवत्सभीपमागतः 'जाव जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ' यावद् यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैव उपागच्छति, अत्र यावत्पदेन 'उवागच्छित्ता' इत्यस्य संग्रहो भवति उपागत्य 'जाव नमंसित्ता एवं

यहां ग्रहण हुआ है "तेणं काळेणं तेणं समएणं" उस काल और उस समय में जब कि परिपदा मौजूद थी "सवक्रे देविंदे देवराया वज्रपाणि" वज्रपाणि वाला देवेन्द्र देवराज, शक्र उनके पास आया "एवं जहेव वित्ति ए उद्देश ए तहेव" इसी लोलहवे शतक के दूसरे उद्देशक में जैसा शक्र के संबन्ध में विकुर्वणा विमान आदि का वर्णन किया गया है वही सब वर्णन यहां पर भी कर लेना चाहिये "दिव्येण जाणविमाणेण आगओ" देवेन्द्र देवराज शक्र उनके पास दिव्य यान विमान पर चढ़कर आया वह विमान अति श्लक्ष्ण था यह बात दिव्य पद से प्रकट की गई है। "जाव जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ" इस प्रकार वह शक्र जहां श्रमण भगवान् महावीर विराजमान थे-वहां पर आ पहुंचा, यहां यावत्पद से "उवागच्छित्ता" इस पद का संग्रह हुआ है। वहां आकरके 'जाव नमंसित्ता एवं वयासी' उसने

छે. "તેણં કાલેણં તેણં સમણં" તે કાળે અને તે સમયે "સવક્રે દેવિંદે દેવરાયા વજ્રપાણિ" વજ્ર પાણી ઢાળના હાથમાં છે. એવો દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર (ઇન્દ્ર) તેમની પાસે આવ્યો. "एवं जहेव वित्ति ए उद्देश ए तहेव" એવી રીતે આ સોળમાં શતકના બીજા ઉદ્દેશમાં શક્રના સંબંધમાં 'વિકુર્વણા', 'વિમાન' વિગેરેનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તેવી રીતનું સઘળું વર્ણન અહિં સમજી લેવું. "दिव्येण जाणविमाणेण आगओ" દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર (ઇન્દ્ર) 'દિવ્ય યાનવિમાનમાં ચઢીને પ્રભુની પાસે આવ્યો આ વિમાન અત્યંત વિલક્ષણ હતું એ વાત 'દિવ્ય' એ પદથી પ્રગટ થાય છે. "जाव जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ" આ રીતે તે શક્ર (ઇન્દ્ર) ન્યાં શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર વીરાજમાન હતા ત્યાં પહોંચ્યો અહિં યાવત્ પદથી "उवागच्छित्ता" એ પદનો સંગ્રહ થયો છે ત્યાં આવીને "जाव नमंसित्ता

વયાસી' યાવદ્ નમસ્યિત્વા ઇવસવાદીત્ , અત્ર યાવત્પદેન વન્દતે નમસ્યતિ વન્દિત્વા
 એતેષાં ગ્રહણં ભવતીતિ । શક્રો મગવત્સકાશમાગત્ય કિમુક્તવાન્ ? તન્નાહ—‘દેવે ણં
 ઇત્યાદિ ‘દેવે ણં મંતે !’ દેવઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘મહદ્વિદિ જાવ મહાસોક્ષ્ણે’ મહદ્વિકો
 યાવદ્ મહાસોક્ષ્ણઃ અત્ર યાવત્પદેન ‘મહજ્જુદિ મહવ્વલે મહાજસે’ એતેષાં ગ્રહણમ્
 ‘વાહિરપ પોગલે અપરિયાહતા પમ્ આગમિત્તપ’ વાહ્યાન્ પુદ્ગલાન્ અપર્યાદાય પ્રમુ
 રાગન્તુમિતિ પ્રશ્નઃ ? યદ્યપિ સર્વેપિ પ્રાણિનઃ વાહ્યાન્ પુદ્ગલાન્ અનાદાય ન કામપિ
 ક્રિયાં કર્તું શક્તુવન્તિ, ઇતિ સર્વાનુભવસિદ્ધમ્ , તથાપિ દેવસ્ય મહદ્વિકત્વાત્
 વાહ્યપુદ્ગલાન્ અપરિગૃહ્યાપિ કદાચિદાગમનં સંભવેદિતિ સંભાવનયા શક્રસ્ય પ્રશ્નઃ ।

પ્રમુકો નમસ્કાર કરે છે તે પ્રકાર સે પૂછા ચહાં પર યાવત્પદ સે ‘વંદહ
 ણમંસહ વંદિત્તા’ હન પદોં કા સંગ્રહ હુઓ હૈ । શક્ર ને પ્રમુ કે પાસ
 આકર કયા પૂછા અથ હસે હી ચહાં સે પ્રકટ ક્રિયા જાતા હૈ—‘દેવે ણં
 મંતે ! મહદ્વિદિ જાવ મહાસોક્ષ્ણે’ હે મદન્ત ! જો દેવ પરિવાર આદિરૂપ
 ઋદ્ધિ વિશિષ્ટ હૈ એવં મહાસુખ સંપન્ન હૈ તથા યાવત્પદ ગ્રાહ્ય—‘મહજ્જુદિ,
 મહવ્વલે, મહાજસે’ મહાનુભાવવાલા હૈ મહાદ્યુતિવાલા હૈ મહાપલવાલા
 હૈ, ઓર મહાયજ્ઞવાલા હૈ, વહ ‘વાહિરપ પોગલે અપરિયાહતા’ બાહર કે
 પુદ્ગલોં કો વિના ગ્રહણ ક્રિયે કયા આને કે લિયે સમર્થ હૈ ? યદ્યપિ
 સમસ્ત પ્રાણી વાહ્ય પુદ્ગલોં કો વિના ગ્રહણ ક્રિયે કિસીં મી ક્રિયા કો
 કરને કે લિયે સમર્થ નહીં હો સકતે હૈં ચહ અનુભવ સિદ્ધ વાત હૈ ફિર
 મી દેવ મહદ્વિક્ર હોને સે વાહ્યપુદ્ગલોં કો ગ્રહણ ક્રિયે વિનાહી કદા-
 ચિત્ આગમનરૂપ ક્રિયા કો કર સકના હો ? હસ સંભાવના સે શક્ર ને

‘એવં વયાસી’ તેણે પ્રભુને નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે પૂછ્યું અહિંયા યાવત્-
 પદથી “વંદતે નમસ્યતિ વંદિત્વા” વંદના કરી, આ પદનો સંગ્રહ થયો છે.
 શકે પ્રભુની પાસે આવીને શું પૂછ્યું તે વાત હવે પ્રગટ કરવામાં આવે છે.
 “દેવે ણં મંતે ! મહદ્વિદિ જાવ મહાસોક્ષ્ણે” હે ભગવન્ ! જે દેવ પરિવાર વિશે
 ઋદ્ધિવાળો છે. તેમજ ઘણા સુખવાળો છે અહિંયા યાવત્ પદથી “મહજ્જુ-
 દિ મહવ્વલે મહાજસે” મહાદ્યુતિવાળા, મહાબળવાળા અને મહાશયવાળા એ
 પદોનો સંગ્રહ થયો છે. આ વિશેષણવાળો તે દેવ “વાહિરપ પોગલે અપ-
 રિયાહતા” બહારના પુદ્ગલો ગ્રહણ કર્યા સિવાય આવી શકે છે ? એકે સઘળા
 પ્રાણી બહાર પુદ્ગલો ગ્રહણ કર્યા સિવાય કેઈ પણ ક્રિયા કરવાને સમર્થ થઇ
 શકતા નથી, આ અનુભવ સિદ્ધ વાત છે. તો પણ દેવ મહદ્વિક્ર હોવાથી
 બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા સિવાય કદાચ આગમન રૂપ ક્રિયા કરી શકતા
 હોય આ સંજ્ઞાનાથી શકે આ પ્રશ્ન કર્યો છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે

મંગવાનાહ-‘નો ઇળદ્દે’ ઇત્યાદિ ‘નો ઇળદ્દે સમદ્દે’ નાયમર્યઃ સમર્યઃ, નદિ કોઽપિ દેવઃ, વાહ્યપુદ્ગલાન્, અનાદાય આગમનાદિકં કર્તું શક્નોતીતિ । ‘દેવે ણં મંતે ! દેવઃ સ્વલ્લ મદન્ત ! ‘મહદ્વિષ્ જાવ મહાસોક્ષ્ણે’ મહર્દિકો યાવદ્ મહાસૌ ર્યઃ, ‘વાહિરણ પોગ્ગલે પરિયાહતા પમ્મુ આગમિત્તણ’ વાહ્યાન્ પુદ્ગલાન્ પર્યાદાય પ્રમ્મુઃ ઓગન્તુમ્ વાહ્યપુદ્ગલાન્ આદાય આગમને સમર્યઃ કિમિતિ પ્રશ્નઃ । મંગવાનાહ-‘હંતા પમ્મુ’ હન્ત પ્રમ્મુઃ સમર્યઃ શક્નોત્યેવ વાહ્યપુદ્ગલાનાદાય આગમનાદિવ્યવહારં કર્તુમિત્યર્થઃ, ઇતિ પ્રથમપ્રશ્નઃ સમ્પ્રતિ અષ્ટપ્રશ્નાન્તર્ગતશેષપ્રશ્નાન્ મંગવન્તં પૂછતિ ‘દેવે ણં મંતે !’ દેવઃ સ્વલ્લ મદન્ત ! ‘મહદ્વિષ્ જાવ મહાસોક્ષ્ણે’ મહર્દિકો યાવદ્ મહાસૌર્યઃ ‘એવં એણં અભિલાવેણં મમિત્તણ’ એવમ્, અનેન, અભિલાપેન

એસા યહ પ્રશ્ન કિયા હૈ । હસકે ઉત્તર મેં પ્રમ્મુ કહતે હૈ-‘નો ઇળદ્દે સમદ્દે’ હૈ શક્ત ! યહ અર્થ સમર્ય નહીં હૈ । અર્થાત્ કોઈ મી દેવ વાહ્ય પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કિયે વિના આગમનાદિ કિયાકો નહીં કર સકતા હૈ । અબ ગૌતમ પ્રમ્મુ સે એસા પૂછતે હૈ-‘દેવે ણં મંતે ! મહદ્વિષ્ જાવ મહાસોક્ષ્ણે’ હૈ મદન્ત ! મહર્દિક યાવત્ મહાસુસ્થ યુક્ત દેવ ‘વાહિરણ પોગ્ગલે પરિયાહતા પમ્મુ આગમિત્તણ’ બાહર કે પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરકે વ્યા આગમનાદિરૂપ કિયા કર સકતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રમ્મુ કહતે હૈ-‘હંતા, પમ્મુ’ હાં શક્ત ! એસા વહ કર સકતા હૈ । અર્થાત્ વાહ્ય પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરકે દેવ આગમનાદિવ્યવહાર કરને કે લિયે સમર્ય હોં સકતા હૈ યહ પ્રથમ પ્રશ્ન કા ઉત્તર હૈ । અબ અષ્ટ પ્રશ્નાન્તર્ગત શેષ પ્રશ્નોં કો વહ મંગવાન્ સે પૂછતા હૈ-‘દેવે ણં મંતે ! મહદ્વિષ્ જાવ મહાસોક્ષ્ણે’ હૈ મદન્ત ! જો મહર્દિક યાવત્ મહાસુસ્થસંપન્ન દેવ હૈ વહ ‘એવં એણં અભિલાવેણં મમિત્તણ’ હસી અભિલાપક અનુસાર વ્યા

“જો ઇળદ્દે સમદ્દે” હૈ શક્ત આ અર્થ બરાબર નથી અર્થાત્ કોઈ પણ દેવ વાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા સિવાય આગમન વિગેરે કિયા કરી શકતો નથી હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રમ્મુને એ પ્રમાણે પૂછે છે કે “દેવે ણં મંતે ! મહદ્વિષ્ જાવ મહાસોક્ષ્ણે” હૈ ભગવન્ ! મહાઋદ્ધિવાળો યાવત્ મહાસુખવાળો દેવ “વાહિરણ પોગ્ગલે પરિયાહતા પમ્મુ આગમિત્તણ” બહારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને આગમન કિયા કરી શકે છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રમ્મુ કહે છે કે “હંતા પમ્મુ” હા, શક્ત એવું તે કરી શકે છે. અર્થાત્ વાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને દેવ આગમન વિગેરે વ્યવહાર કરવામાં સમર્થ છે. આ પહેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર છે હવે આઠ પ્રશ્નાન્તર ગત બાકીના પ્રશ્નો તે ભગવાનને પૂછે છે. “દેવે ણં મંતે ! મહદ્વિષ્ જાવ મહાસોક્ષ્ણે” હૈ ભગવન્ ! એ મહર્દિક યાવત્ મહાસુખવાળો દેવ છે. “એવં એણં અભિલાવેણં મમિત્તણ” આ અભિલાપ પ્રમાણે શું બવાને

गंतुं देवः खलु भदन्त ! महर्दिको यावद् महाभौष्यः बाह्यान् पुद्गलान् अपरि-
गृह्य गन्तुं शक्नोति किम् ? 'एवं भासित्तए वा, वागरित्तए वा' एवं भाषितुं वा
व्याकर्तुं वा तत्र भाषितुं-वक्तुं व्याकर्तुम्-उत्तरं दातुमित्यनयोर्भाषणव्याकरणयो
भेद इति, तथा च बाह्यपुद्गलान्, आदाय भाषणं कर्तुम्, उत्तरं दातुं च समर्थः
किम् देवो भवतीति ३ । 'उन्मिसावेत्तए वा, निम्मिसावेत्तए वा' उन्मिषितुं वा
निमिषितुं वा हे भदन्त ! देवो बाह्यपुद्गलान् आदाय उन्मेषनिमेषव्यापारकरणे
प्रभुः किम् एवमनादायापीति प्रश्नः ४ 'आउंटावेत्तए वा पसारएत्तए वा' आकुं-
चयितुं वा प्रसारयितुं वा शरीरावयवानां संकोचनप्रसारणक्रियां बाह्यपुद्गलान्
उपादायानुपादाय वा कर्तुं समर्थः किमिति प्रश्नः 'ठाणं वा, सेज्जं वा, निसी-
हियं वा, चेइत्तए वा' स्थानं वा, शय्यां वा, निषद्यां स्वाध्यायभूमिं वा चेतयितुं
वा कर्तुमित्यर्थः स्थानशय्यादीनामुपभोगाय समर्थो देवः किमिति । 'एवं विउन्वि-
त्तए वा' एवं विकुर्वितुं वा समर्थः किम् 'एवं परियारावेत्तए वा' एवं परिचार-

जाने के लिये समर्थ है-अर्थात् ऐसा देव बाहर के पुद्गलों को बिना
ग्रहण किये क्या गमन करने के लिये समर्थ हो सकता है ? 'एवं भासि-
त्तए वा, वागरित्तए वा' इसी प्रकार से क्या वह देव बाह्य पुद्गलों
को ग्रहण किये बिना बोलने के लिये, उत्तर देने के लिये समर्थ हो
सकता है, उन्मिसावेत्तए वा, निम्मिसावेत्तए वा आउंटावेत्तए वा, पसा-
रएत्तए वा' उन्मेष निमेषरूप व्यापार करने में समर्थ हो सकता है क्या ?
शरीरावयवों के संकोच करने में या उनके प्रसारण करने में समर्थ हो
सकता है क्या ? 'ठाणं वा सेज्जं वा निसीहियं वा, चेइत्तए वा' स्थान,
शय्या, स्वाध्यायभूमि इनके उपभोग करने के लिये समर्थ हो सकता
है क्या ? इसी प्रकार से वह 'विउन्वित्तए' क्या विकुर्वणा करने के
लिये समर्थ हो सकता है ? 'एवं परियारावेत्तए वा' विषयभोगों को

समर्थ थाय છે. અર્થાત્ એવો દેવ બહારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા સિવાય
શું ગમન કરી શકે છે ? "એવં ભાસિત્તએ વા વાગરિત્તએ વા" એજ રીતે તે
દેવ બાહ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા સિવાય શું બોલી શકે છે કે ઉત્તર ઢઈ શકે
છે ? "ઉન્મિસાવેત્તએ વા, નિમ્મિસાવેત્તએ વા, આઉંટાવેત્તએ વા, પસાર-
એત્તએ વા" ઉન્મેષ નિમેષરૂપ વ્યાપાર કરી શકે છે ? શરીરના
અવયવોના સંકોચ કરવામાં અગર તેના ફેલાવવામાંની ક્રિયા કરવા સમર્થ
થઈ શકે છે ? "ઠાણં વા સેજ્જં વા, નિસીહિયં વા, ચેઇત્તએ વા" સ્થાન શય્યા
સ્વાધ્યાયભૂમિના ઉપભોગ કરવામાં સમર્થ ધઈ શકે છે ? એજ રીતે તે "વિ-
ઉન્વિત્તએ" શું વિકુર્વણ કરી શકે છે. "એવં પરિયારાવેત્તએ વા" વિષય ભોગો

ચિત્તું વા-પરિચારણ-વિષયોપભોગઃ, एतादृशपरिचारणकरणे समर्थः किम् ८
 કિયત્પર્યન્તમેતદ્ વક્તવ્યં તત્રાહ-‘જાવ હંતા પશુ’ યાવદ્ હન્તઃ પ્રશ્નઃ, યાવત્પદેન
 આગમનાદારમ્ય પરિચારણપર્યન્તમ્ અષ્ટસુ પ્રશ્નેષુ અનાદાયા પ્રશ્નઃ આદાય પ્રશ્ન-
 રિત્યન્તેન સર્વં ગ્રાહ્યમ્ દેવોહિ વાહ્યપુદ્ગલાન્ આદાય, આગમનગમનાદારમ્ય
 પરિચારણાન્તક્રિયાં કત્તું સમર્થઃ કિમ્ ? इत्येवमष्टमश्नाः शकस्य । तत्र आगमन-
 વિષયકઃ પ્રથમઃ પ્રશ્નઃ, ગમનવિષયકો દ્વિતીયઃ ૨, ભાષણવ્યાકરણયોસ્તૃતીયઃ
 ૩, ઉન્મેષનિમેષવિષયકચતુર્થઃ ૪, આકુચ્ચનપ્રસારણવિષયકઃ પચ્ચમઃ ૫,
 સ્થાનાદિવિષયકઃ ષષ્ઠઃ ૬, વિકુર્વણાવિષયકઃ સપ્તમઃ ૭ પરિચારણાવિષયકો-
 ઽષ્ટમઃ ૮, । इत्येवं मिलित्वा अष्टौ मन्त्राः शकस्य भवन्तीति । एतादृशक्रिया-

ભોગને કે લિયે સમર્થ હો સકતા હૈ કયા ? तात्पर्य इन प्रश्नों के करने का
 ऐसा है कि पूर्वोक्त विशेषणवाला देव वाह्य पुद्गलों को विना ग्रहण
 કિયે યા ગ્રહણ કરકે इन प्रश्नित कार्यों के करने में समर्थ हो सकता
 है कया ? यहाँ ये आठ प्रश्न हैं, आगमन विषयक प्रथम प्रश्न है, गमन
 વિષયક દ્વિતીય પ્રશ્ન હૈ, ભાષણ વ્યાકરણ વિષયક તીસરા પ્રશ્ન હૈ ।
 ઉન્મેષ નિમેષ વિષયક ચતુર્થ પ્રશ્ન હૈ, આકુચ્ચન પ્રસારણ વિષયક
 પાંચવા પ્રશ્ન હૈ । સ્થાનાદિ વિષયક છઠ્ઠા પ્રશ્ન હૈ । વિકુર્વણા
 વિષયક સાતવાં પ્રશ્ન હૈ ઓર પરિચારણા વિષયક આઠવાં
 પ્રશ્ન હૈ । इस प्रकार से ये शक के ८ प्रश्न हैं । इन प्रश्नों के
 उत्तर में प्रभु का ऐसा ही कथन है कि पूर्वोक्त विशेषणवाला देव
 वाह्य पुद्गलों को ग्रहण करके इन सब क्रियाओं के करने में समर्थ हो

લોગવવામાં સમર્થ થઈ શકે છે ? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પૂર્વોક્ત વિશે-
 ષણવાળો દેવ બહારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા સિવાય અગર ગ્રહણ કરીને આ
 પ્રશ્નમાં કહેલા તમામ કાર્યો કરી શકે છે ? અહિંયા આ આઠ પ્રશ્નો છે. (૧)
 આગમન વિષયનો પહેલો પ્રશ્ન છે. (૨) ગમન વિષેનો બીજો પ્રશ્ન છે. (૩)
 ભાષણ, વ્યાકરણ વિષેનો ત્રીજો પ્રશ્ન છે. (૪) ઉન્મેષનિમેષ (ઉઘાડવું વાસવું)
 વિષેનો ચોથો પ્રશ્ન છે. (૫) સંકેત્યાવવું અને ફેલાવવું એ વિષેનો પાંચમો
 પ્રશ્ન છે. (૬) સ્થાન વિગેરે વિષયનો છઠ્ઠો પ્રશ્ન છે. (૭) વિકુર્વણા વિષેનો
 સાતમો પ્રશ્ન પ્રશ્ન છે. (૮) પરિચારણા (વિષયભોગ) ભોગવવા સંબંધી
 આઠમો પ્રશ્ન છે. આ રીતે શકના આ આઠ પ્રશ્નો છે. તે પ્રશ્નોના સંબં-
 ધમાં પ્રભુ એવો ઉત્તર આપે છે કે પૂર્વોક્ત વિશેષણવાળો દેવ બહારના
 પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને આ બધી ક્રિયાઓ કરવામાં સમર્થ થાય છે. બહારના

કરણં દેવાનાં સુલભમેવ વાહ્યપુદ્ગલસહકારેણેતિ મગત્ત ઉત્તરમિતિ । ‘હમાઈ’ અટ્ટ ઉક્ષિત્તપસિણવાગરણાઈ પુચ્છઈ’ હમાનિ અઢ્ટૌ ઉક્ષિત્તપ્રશ્નવ્યાકરણાનિ પૃચ્છતિ-ઉત્ક્ષિપ્તાનોવ ઉત્ક્ષિપ્તાનિ અવિસ્તારયતિ સ્વરૂપાણિ પ્રપ્તું યોગ્યત્વાત્ પ્રશ્નાઃ વ્યાક્રિયમાણત્વાચ્ચ વ્યાકરણાનિ યાનિ તાનિ ઉત્ક્ષિપ્તપ્રશ્નવ્યાકરણાનિ ‘પુચ્છિત્તા’ પૃષ્ઠા ‘સંમંતિયવંદણર્ણં વંદઈ’ સમ્પ્રાન્તિકવન્દનેન વન્દતે, સંપ્રાન્તિઃ-સંપ્રમ ઔત્સુક્યં તથા સંપ્રાન્ત્યા નિર્વૃત્ત-સંપાદિતં યદ્ વન્દકમ્ તત્ સંપ્રાન્તિકવન્દન-કમ્ તાદૃશવન્દનકેન મગવન્તં શક્રો વન્દતે ઇતિ ‘વંદિત્તા’ વન્દિત્વા ‘તમેવ જાણ-વિમાણં દુરુહઈ’ તમેવ યાનવિમાનમ્ અધિરોહતિ, યેન દિવ્યેન યાનવિમાનેન આગ-તસ્તમેવ વિમાનમધિરોહતિ ‘દુરુહિત્તા’ અધિરુહ-વિમાનોપરિ ઉપવિશ્ય ‘જામેવ દિસં પાઉબ્ધૂઈ’ યામેવ દિશં પ્રાદુર્ભૂતઃ, યામેવ દિશં સમાશ્રિત્ય પ્રાદુર્ભૂતો યત એવ સમાગત ઇત્યર્થઃ ‘તામેવ દિસં પડિગઈ’ તામેવ દિશં પ્રતિગતઃ શક્રો યાનવિમા-નેન આગત્ય મગવન્તમ્ અટ્ટ પ્રશ્નાન્ પૃષ્ઠા પુનરપિ સૌત્સુક્યવન્દનાદિકં કૃત્વા સ્વસ્થાનં ગત ઇતિ ભાવઃ ॥ સુ૦ ૧ ॥

સકના । વિના ગ્રહણ કિયે નહીં । વાહ્ય પુદ્ગલોં કે સહકાર સે ऐमी क्रियाओं का करना देवों को सुलभ ही है । ऐसा भगवान् का उत्तर है । ‘हमाई’ अट्ट उक्खित्तपसिणवागरणाई पुच्छई’ ये प्रश्न उत्क्षिप्त इसलिये हो गये हैं कि ये अविस्तृत स्वरूपवाले हैं । तथा प्रप्तुं योग्य होने से प्रश्न रूप हैं एवं व्याक्रियमाण होने से उत्तर देने के योग्य होने से-व्याकरणरूप हैं । ऐसे इन उत्क्षिप्त, प्रश्नरूप एवं व्याकरण रूप-प्रश्नों को प्रभु से शक्र ने पूछा-‘पुच्छित्ता’ पूछकर ‘संमंतिवदण-र्णं वंदई’ फिर उसनेबड़े उत्कण्ठा के साथ जल्दी से प्रभु को वन्दना की ‘वंदित्ता’ वन्दना करके फिर वह ‘तमेव जाणविमाणं दुरुहई’ जिस दिव्य विमान से आया था उसी दिव्य विमान पर सवार हो गया ।

પુદ્ગલોના સહકારથી એવી ક્રિયાઓનું કરવું દેવોને સુલભ હોય છે. એ પ્રભાણે ભગવાનનો ઉત્તર છે “હમાઈ અટ્ટ ઉક્ષિત્તપસિણવાગરણાઈ પુચ્છઈ” આ પ્રશ્નો ઉત્ક્ષિપ્ત એ માટે કહ્યા છે કે તેનું સ્વરૂપ અવિસ્તૃત છે. તથા પૂછવાને યોગ્ય હોવાથી પ્રશ્ન રૂપ છે અને વ્યાક્રિયમાણ હોવાથી (ઉત્તર દેવા યોગ્ય હોવાથી) વ્યાકરણ રૂપ છે. એવા આ ઉત્ક્ષિપ્તરૂપ અને વ્યાકરણ રૂપ આઠ પ્રશ્નો શકે પ્રભુને પૂછ્યા “પુચ્છિત્તા” પૂછીને “સંમંતિયવદ્દણર્ણં વંદઈ” પછી તેણે ઘણી ઉત્કંઠાથી જલ્દી પ્રભુને વંદના કરી “વંદિત્તા” વંદન કરીને પછી તે “તમેવ જાણવિમાણં દુરુહઈ” એ દિવ્ય વિમાનમાં એસીને આંચેા હતો તેજ દિવ્ય વિમાન પર સવાર થઈ ગયો. “દુરુહિત્તા”

સર્વદૈવ શક્રો મગધવન્તં વન્દતે નમસ્યતિ યાવત્પર્યુપાસ્તે કથમથ શક્રઃ સંક્ષે-
પેણ અઘ્ટો પ્રશ્નાન્ પૃષ્ઠા સોત્સુકો ગતઃ, इत्यत्र कारणं ज्ञातुं भगवन्तं पृच्छति
गौतमः—‘भन्ते त्ति’ इत्यादि ।

મૂળમ્—‘મંતે ત્તિ મગધં ગોયમે સમણં મગધં મહાવીરં વંદહ
નમંસહ વંદિત્તા, નમંસિત્તા એવં વયાસી અન્નયા ણં મંતે ! સક્રે
દેવિંદે દેવરાયા દેવાણુપ્પિયં વંદહ નમંસહ સક્કારેહ જાવ પજ્જુ-
વાસહ, કિણ્ણં મંતે અઙ્ગ સક્રે દેવિંદે દેવરાયા દેવાણુપ્પિયં
અટ્ટ ઉક્કિલ્લપસિણવાગરણાહં પુચ્છહ, પુચ્છિત્તા સંમંતિય-
વંદણણં વંદહ નમંસહ જાવ ગણ ગોયમાહ સમણે મગધં
મહાવીરે મગધં ગોયમં એવં વયાસી—એવં સ્વહુ ગોયમા ! મહા-
સુક્રે કપ્પે મહાસામાણે વિમાણે દો દેવા મહાહિયા જાવ મહા-
સોવ્હા એગવિમાણંસિ દેવત્તાણ ઉવવન્ના, તંજહા માયિ-
મિચ્છાદિટ્ઠિ ઉવવન્નણ ય અમાયિ સમ્મદિટ્ઠિ ઉવવન્નણ ય । તણ ણં
સે માયિમિચ્છાદિટ્ઠિ ઉવવન્નણ દેવે તં અમાયિસમ્મદિટ્ઠિ-
ઉવવન્નગં દેવં એવં વયાસી પરિણમમાણા પોગ્ગલા નો પરિણયા
અપરિણયા । તણ ણં સે અમાયિસમ્મદિટ્ઠિ ઉવવન્નણ દેવે તં
માયિમિચ્છાદિટ્ઠિ ઉવવન્નગં દેવં એવં વયાસીપરિણમમાણા
પોગ્ગલા પરિણયા નો અપરિણયા પરિણમંતીતિ પોગ્ગલા પરિ-

‘દુરુહિત્તા’ સવાર હોકર ‘જામેવ દિસં પાઞ્ઞમૂણ’ ફિર વહ જિસ દિશા
સે આયા થા—‘તામેવ દિસં પહિગણ’ उसी दिशा से चला गया ॥ सू० १ ॥

સવાર થઇને બેસીને “ જામેવ દિસં પાઞ્ઞમૂણ ” પછી તે જે દિશાથી આવ્યો
હતો, “ તામેવ દિસં પહિગણ ” તે દિશા તરફ પાછો આવ્યો ગયો. ॥સૂ.૦૧॥

णया नो अपरिणया । तं मायिमिच्छादिद्विउववन्नगं देवं एवं
पडिहणइ पडिहणित्ता ओहिं पउंजइ ओहिं पउंजित्ता ममं
ओहिणा आभोएइ आभोएत्ता अयमेयारूवे जाव समुप्पजित्था—
एवं खलु समणे भगवं महावीरे जंबुदीवे दीवे जेणेव
भारहे वासे, जेणेव उल्लुयतीरे नयरे जेणेव एगजंबुए
चेइए जाव अहापडिरूवं जाव विहरइ । तं सेयं खलु
मे समणं भगवं महावीरं वंदित्ता जाव पज्जुवासित्ता इमं
एयारूवं वागरणं पुच्छित्तए त्तिकहु एवं संपेहेइ संपेहित्ता चउहिं
सामाणियसाहस्सीहिं० परिवारो जहा सूरियाभस्स जाव निग्घोस-
नाइयरवेणं जेणेव जंबुदीवे दीवे जेणेव भारहे वासे जेणेव
उल्लुयतीरे नयरे जेणेव एगजंबुए चेइए जेणेव मम अंतियं
तेणेव पहारेत्थ गमणाए तएणं से सक्के देविंदे देवराया तस्स
देवस्स तं दिव्वं देविड्ढिं दिव्वं देवजुइं दिव्वं देवाणुभावं दिव्वं
तेयलेस्सं असहमाणे मम अट्ट उक्खित्तपसिणवागरणाइं पुच्छइ
पुच्छित्ता सभंतिय जाव पडिगए ॥सू० २॥

छाया—भदन्त इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नम-
स्यति वन्दित्वा नमस्सित्वा एवमवादीत् अन्यदा खलु भदन्त ! शक्रो देवेन्द्रो
देवराजो देवानुमियं वन्दते नमस्यति सत्कारयति यावत्पर्युपास्ते किं खलु भदन्त !
अथ शक्रो देवेन्द्रो देवराजो देवानुमियम् अष्टोत्तिष्ठतमश्नव्याकरणानि पृच्छति
पृष्ट्वा सांभ्रान्तिकवन्दनकेन वन्दते नमस्यति यावत्पर्यतिगतः । गौतम इति श्रमणो
भगवान् महावीरो भगवन्तं गौतममेवम् अवादीत्, एवं खलु गौतम ! तस्मिन्
काले तस्मिन् समये महाशुक्रे कल्पे महासमाने विमाने द्वौ देवौ महर्द्धिकौ यावद्
महासौख्यो एकविमाने देवतया उत्पन्नो तद्यथा मायि मिथ्यादृष्ट्युपपन्नकश्च
अमायिसम्पग् दृष्ट्युपपन्नकश्च ततः खलु से मायि मिथ्यादृष्ट्युपपन्नको देवस्तम्
अमायिसम्पग् दृष्ट्युपपन्नकं देवम् एवमवादीत् परिणममाणाः पुद्गलाः नो परिणताः,
अपरिणताः परिणमन्तीति पुद्गलाः नो परिणता अपरिणताः । ततः खलु सो-
ऽमायि सम्पग्दृष्ट्युपपन्नको देवस्तं मायि मिथ्यादृष्ट्युपपन्नकं देवम् एवम्

અવાદીત્ પરિણમમાણાઃ પુદ્ગલાઃ પરિણતાઃ, નો અપરિણતાઃ પરિણમન્તીતિ પુદ્ગલાઃ પરિણતાઃ, નો અપરિણતાઃ તં સાયિમિથ્યાદૃષ્ટ્યુપપન્નકં દેવમ્ एवं प्रतिहन्ति प्रतिहत्य, અર્થિં પ્રયુક્તે પ્રયુજ્ય મામ્ અત્રધિના આમોગયતિ, આમોગ્ય અયમેત-
દ્રૂપો યાવદ્ સમુદપદ્યત एवं खलु श्रमणो भगवान् महावीरो जंबूद्वीपे द्वीपे यत्रैव भारतं वर्षम् यत्रैव उल्लूकतीरं नाम नगरम्, यत्रैव एकजंबूकं चैत्यम् यावद् यथा प्रतिरूपम् यावद् 'विहरति तत् श्रेयः खलु मे श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दित्वा यावत् पर्युपास्य इममेतावद्रूपं व्याकरणम् प्रप्तुम् इति कृत्वा एवं संप्रेक्ष्यते संप्रेक्ष्य चतसृभिः सामानिकमाहसीभिः परिवारः, यथा सूर्यामस्य यावद् निर्घोष-
नादितरवेण यत्रैव जम्बूद्वીपो द्वीपः यत्रैव भारतं वर्षं यत्रैव उल्लूकतीरं नगरम् यत्रैव एकजम्बूकं चैत्यम् यत्रैव ममान्तिकं तत्रैव प्रधारयति गमनाय । ततः खलु सः शक्रः, देवेन्द्रो देवराजस्तस्य देवस्य तां दिव्यां देवर्द्धिं दिव्यां देवद्युतिं दिव्यं देवानुमावं दिव्यां तेजोलेख्याम् असहमानो माम् अष्टोक्षिप्तप्रश्नव्याकर-
णानि पृच्छति पृष्ठ्वा सांभ्रान्तिक यावत् प्रतिगतः ॥ सु० २ ॥

ટીકા—‘મંતે ત્તિ મગવં ગોયમે’ મદન્ત ઇતિ મગવાન્ ગૌતમઃ, હે મદન્ત ! ઇત્યાદિરુપેણ મગવન્તં સમ્બોધ્ય મગવાન્ ગૌતમઃ ‘સમણં મગવં મહાવીરં’ શ્રમણં મગવન્તં મહાવીરમ્ ‘વંદહ નમંસહ’ વન્દતે નમસ્યતિ ‘વંદિત્તા નમંસિત્તા एवं

सर्वदा ही शक्र भगवान् को वन्दना करता है, नमस्कार करता है, यावत् वह उनकी पर्युपासना करता है तो फिर क्यों वह आज शक्र संक्षेप से आठ प्रश्नों को पूछकर सोत्सुक हुआ चला गया—इस विषय में कारण जानने की इच्छा से गौतम भगवान् से पूछते हैं—‘मंतेत्ति’ इत्यादि—

‘મંતેત્તિ મગવં ગોયમે સમણં મગવં મહાવીરં’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—‘મંતેત્તિ મગવં ગોયમે’ હે મદન્ત ! હસ પ્રકાર સે મગવાન્ ગૌતમને પ્રશ્ન કો સંબોધિત કરકે ‘સમણં મગવં મહાવીરં વંદહ’ શ્રમણ

શક હમેશા ભગવાનને વંદના કરે છે યાવત્ તેમની પર્યુપાસના કરે છે. તે પછી તે શક આજે સંક્ષિપ્તથી આઠ પ્રશ્નો પૂછી અને ઉત્સુકતાવાળો થઈને ચાલ્યો ગયો. તે વિષેનું કારણ બાણવાની ઇચ્છાથી ગૌતમ સ્વામીએ આ વિષયમાં આ પ્રમાણે પૂછ્યું.—“મંતેત્તિ” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—“મંતેત્તિ મગવં ગોયમે સમણં મગવં મહાવીરં” ભગવાન ગૌતમે હે ભગવન! એ પ્રમાણે પ્રશ્નને સંબોધન કરીને “સમણં મગવં મહાવીરં વંદહ” શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદના કરી તેમના શુભેાની સ્તુતિ કરી

वयासी' वन्दित्वा नमस्यित्वा एवम् वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत् 'अन्नया णं भंते' अन्यदा अन्यस्मिन् काले खलु भदन्त ! 'सक्के देविंदे देवराया' शक्रो देवेन्द्रो देवराजः 'देवाणुप्पियं वंदइ नमंसइ सकारेइ' देवानुप्रियं भगवन्तं वन्दते नमस्यति सत्करोति 'जाव पज्जुवासइ' यावत् पर्युपास्ते, अत्र यावत्पदेन 'सकारेइ सम्मानेइ कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं' इत्यादीनां सङ्ग्रहः 'किण्णं भंते ! अज्जे-सक्के देविंदे देवराया' किं खलु भदन्त ! अब शक्रो देवेन्द्रो देवराजः 'देवाणु-प्पियं अट्ट उक्खित्तपप्पिणवागरणाइं पुच्छइ' देवानुप्रियम् अष्टौत्क्षिप्तप्रश्नव्याकरणानि पृच्छति 'पुच्छित्ता संभतियवंदणएणं वंदइ नमंसइ जाव पडिगए'

भगवान् महावीर को वन्दना की-गुणस्तुति की 'नमंसइ' नमस्कार किया 'वंदित्ता नमंसित्ता' वन्दना नमस्कार करके 'एवं वयासी' फिर उन से इस प्रकार कहा-पूछा-'अन्नया णं भंते ! हे भदन्त ! जब कभी 'सक्के देविंदे देवराया' 'देवेन्द्र देवराज शक्र' 'देवाणुप्पियं वंदइ नमंसइ, सक्कारेइ, 'आप देवानुप्रिय को वन्दना करता था नमस्कार करता था, सत्कार करता था । जाव पज्जुवासइ' तब वह आपकी यावत् पर्युपासना करता था-यहां यावत् शब्द से-'सक्कारेइ, सम्मानेइ, कल्लाणं, मंगलं, देवयं' इत्यादि पदों का संग्रह हुआ है फिर आज 'किण्णं भंते ! अज्ज सक्के देविंदे देवराया' क्या बात है जो देवेन्द्र देवराज शक्रने 'देवाणुप्पियं अट्ट उक्खित्तपप्पिणवागरणाइं पुच्छइ' आप देवानुप्रिय से आठ उत्क्षिप्त-पूछने योग्य प्रश्न-व्याकरणों को पूछा है और 'पुच्छित्ता' पूछ करके ही 'संभतियवंदणएणं वंदइ, जाव पडिगए' वह उतावली के साथ आपको वन्दना, नमस्कार

“ नमंसइ ” नमस्कार कर्था “ वंदित्ता नमंसित्ता ” वंदना नमस्कार करीने “ एवं वयासी ” ते पछी भगवानने आ प्रभाण्णे पूछथुं “ अन्नया णं भंते ! हे भगवन् ! अगरे “ सक्के देविंदे देवराया ” देवेन्द्र देवराज शक्र “ देवाणु-प्पियं वंदइ नमंसइ सक्कारेइ ” आप देवानुप्रियने वंदना करता हुता नमस्कार करता हुता सत्कार करता हुता. “ जाव पज्जुवासइ ” ते पछी ते धन्द्रे यावत् पर्युपासना करता हुता अडिंथा “ यावत् ” शब्दथी “ सक्कारेइ सम्मानेइ, कल्लाणं, मंगलं देवयं चेइयं ” “ इत्यादि ” पढने संग्रहं थये छे ते पछी आगे “ किण्णं भंते ! अज्ज सक्के देविंदे देवराया ” शुं बात छे हे देवेन्द्र देवराज धन्द्रे “ देवाणुप्पियं अट्ट उक्खित्तपप्पिणवागरणाइं पुच्छइ ” आप देवानुप्रियने पूछवा योग्य आठ प्रश्नो पूछया छे अने “ पुच्छित्ता ” पूछीने तरतज “ संभतियवंदणएणं वंदइ, जाव पडिगए ” उताणथी आपने

પૃથ્વા સાંધ્રાન્તિકવન્દનકેન વન્દતે નમસ્યતિ યાવત્ પ્રતિગતઃ, યાવત્પદેનાત્ર વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા યામેવ દિશં પ્રાદુર્ભૂતસ્તામેવ દિશં પર્યન્તસ્ય સંગ્રહઃ, અન્યદા તુ સ્વસ્થચિત્તઃ શક્રો મગવન્તં વન્દનાદિકં કૃત્વા તતઃ પ્રશ્નાત્ પૃચ્છતિ પ્રશ્નસ્ય ચ યથાવદુત્તરં સમવાપ્ય અવધાર્ય ચ સ્વસ્થચિત્તેન વન્દનાદિકં યાવત્ પર્યુપાસનાદિકં કૃત્વા તતો ગચ્છતિ કથમથ ચંચલચિત્ત ઇતિ અવમામમાનઃ શક્રઃ પ્રશ્નમાત્રં પૃથ્વા ત્વરિતમેવ ગતસ્તત્ર કિં કારણમિતિ ગૌતમપ્રશ્નાશયઃ । મગવાનાહ—‘ગોઇમાઈ’ इत्यादि ‘गोइमाइ समणे भगवं महावीरे’ गौतम इति एवं रूपेण संबोध्य श्रमणो भगवान् महावीरः, ‘भगवं गोयमं एवं वयासी’ मगवन्तं गौतमम् एवमवादीत् ‘एवं खलु गोयमा !’ एवं खलु गौतम ! ‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ तस्मिन् काले तस्मिन् समये ‘महासुक्के कप्पे महासमाणे विमाणे’ महासुक्के बल्पे महा-

કર યાવત્ ચલા ગયા હૈ । યહાં યાવત્પદ સે’ વંદિત્તા નમંસિત્તા જામેવ દિસં પાઝમ્ભૂણ, તામેવ દિસં ‘હન પદોં કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । ગૌતમ કે હસ પ્રશ્ન કા આવ એસા હૈ કિ દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર જબ આપકી વન્દનાદિકરને કે લિયે આતા થા । તત્ર વહ શાંત-ચિત્ત હોફર આપસે પ્રશ્ન પૂછતા થા ઓર આપ સે યથાવત્ ઉત્તર પાકર એવં ઉસે હૃદય ધારણ કર સ્વસ્થચિત્ત સે આપકો વન્દનાદિક ક્રિયા કો એવં પર્યુપાસનાદિક ક્રિયા કો કરતા થા, ફિર જાતા થા, પર આજ કપા વાત હુઈ હૈ જો વહ ચંચલચિત્ત કે જૈસા પ્રતીત હોતા હુઆ કેવલ પ્રશ્ન માત્ર કો પૂછકર હી જલ્દી સે ચલા ગયા હૈ હસકે ઉત્તર મેં પ્રમુ ને કહા—‘ગોયમાઈ સમણે મગવં મહાવીરે’ હે ગૌતમ ! ‘એવં ખલુ ગોયમા !’ કારણ એસા હૈ—‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં’ ઉસ કાલ મેં ઓર ઉસ સમય મેં ‘મહાસુક્કે

વંદના નમસ્કાર કરીને યાવત્ આદ્યો ગયો અહિં ‘યાવત્’ પદથી “વંદિત્તા નમંસિત્તા જામેવ દિસં પાઝમ્ભૂણ, તામેવ દિસં” એ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. ગૌતમના આ પ્રશ્નોનો ભાવ એ છે કે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર જ્યારે જ્યારે આપને વંદના વિગેરે કરવા માટે આવતા હતા ત્યારે ત્યારે તે શાંત ચિત્ત થઈને આપને પ્રશ્ન પૂછતા હતા અને આપની પાસેથી તેનો યથાવત્ ઉત્તર મેળવીને અને તેને હૃદયમાં ધારણ કરીને સ્વસ્થ ચિત્તથી આપની વંદના વિગેરે ક્રિયા અને પર્યુપાસના વિગેરે ક્રિયા કરતો હતો અને તે પછી તે જતો હતો પરંતુ આજે શું છે. કે તે શક્ર ઋમિત ચિત્તની જેમ કેવળ પ્રશ્ન પૂછીને જ જલ્દી જલ્દી આદ્યો ગયો છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમાઈ સમણે મગવં મહાવીરે” હે ગૌતમ ! “એવં ખલુ ગોયમા ! તેવું કારણ એ છે કે “તેણં કાલેણં તેણં સમણં” તે કાળે અને તે સમયમાં “મહા-

સમાનનામકવિમાને 'દો દેવા મહદ્વિયા જાવ મહાસોવલા' દ્વો દેવો મહદ્વિકો
યાવદ્ મહાસોવલો યાવત્પદેન 'મહજ્જુદ્દ મહાબલે મહાજસે' એતેપાં સઙ્ગ્રહઃ
'એગવિમાણંસિ દેવત્તાએ ઉવવન્ના' એકસ્મિન્ વિમાને દેવતયા ઉત્પન્નો 'તં જહા'
તથથા 'માયિમિચ્છાદિદ્ધિઉવવન્નએ ય' માયી મિથ્યાદદ્ધિઉપપન્નકથ, 'અમાયિ
સમ્મદિદ્ધિ ઉવવન્નએ ય' અમાયિ સમ્યગ્ દદ્ધિઉપપન્નકથ 'તએ ણં સે માયિમિચ્છા-
દિદ્ધિ ઉવવન્નએ દેવે' તતઃ સ્વલ્લુ સ માયિમિથ્યાદદ્ધિઉપપન્નકો દેવઃ 'તં અમાયિ
સમ્મદિદ્ધિ ઉવવન્નએ દેવં એવં વયાસી' તમમાયિસમ્યગ્ દદ્ધિઉપપન્નકં દેવમ્ એવમ્
વક્ષ્યમાણમ્કારમવાદીત્ । કિયુક્તવાન્ પૂર્વો દેવોઽપરં દેવં તન્નાહ- 'પરિણમમાણા
પોગલા નો પરિણયા' પરિણમમાનાઃ પુદ્ગલાઃ, નો પરિણતાઃ, અપિ તુ 'અપરિણયા'

કપ્પે મહાસમાણે વિમાણે' મહાહુક કલ્પ મેં મહાસમાનનામક વિમાન મેં
'દો દેવા મહદ્વિયા જાવ મહાસોવલા' મહદ્વિક યાવત્ મહાસોવલ સુલ્લ
સંપન્ન દો દેવ 'એગવિમાણંસિ દેવત્તાએ ઉવવન્ના' એક વિમાન મેં દેવરૂપ સે
ઉત્પન્ન હુએ હૈં, યહાં યાવત્ પદ સે 'મહજ્જુદ્દ મહાબલે મહાજસે' 'इन पदोंका
संग्रह हुआ है। 'तं जहा-मायिमिच्छादिद्वि उववन्नए य, अमायिसम्मादिद्वि
उववन्नए य' इनमें एक मायी मिथ्यादद्वि देव उत्पन्न हुआ है, एक
अमायीसम्यग्दद्वि उपपन्नक देव है। 'तए णं स मायिमिच्छादिद्वि उववन्नए
देवे' उस मायी मिथ्यादद्वि उपपन्नक देवने 'तं अमायी सम्मादीद्वि उव-
वन्नगं देवं एवं वयासी' उस अमायी सम्यग्दद्वि उपपन्नक देव से ऐसा
कहा- 'परिणममाणा पोगला नो परिणया' परिणाम को प्राप्त करते हुए
पुद्गल परिणत नहीं कहे जाते हैं, अपितु वे 'अपरिणया' अपरिणत ही कहे

सुक्के कप्पे महासमाणे विमाणे " भडाशुक् ३६५भां भडासमान नामना विमा-
नभां " दो देवा महद्विद्या जाव महासोवला " भडाशुक् ३६५भां भडासमान नामना विमा-
नाभां दो देवा " एगविमाणंसि देवत्ताए उववन्ना " ओक विमानभां देव रूपेण
उत्पन्न थया छे. अहिंया यावत् पदथी " महज्जुद्व म्हाबले म्हाजसे " आ
पदोना संग्रह थये छे. ' तं जहा-मायिमिच्छादिद्वि उववन्नए य अमायिसम्मा-
दिद्वि उववन्नए य " तेभां ओक मायि मिथ्यादद्विवाणे देव उत्पन्न थये छे.
अने ओक अमायी सम्यग्दद्विवाणे देव उत्पन्न थये छे. " तए णं से मायि-
मिच्छादिद्वि उववन्नए देवे " ते उत्पन्न थयेला मायीमिथ्यादद्वि देवे " तं अमायि
सम्मादिद्वि उववन्नगं देव एव वयासी " ते अमायी सम्यग्दद्वि उत्पन्न थयेला
देवने आ प्रभावे कहुं- " परिणममाणा पोगला नो परिणया " परिणतीने
अस करनार पुद्गल, परिणत कडेवाता नथी परंतु ते " अपरिणया " अप.

અપરિણતા એવ પરિણમનક્રિયાવિષયીભૂતાઃ પુદ્ગલાઃ, ન પરિણતાઃ તત્રૈવોપ-
પત્તિમાહ—‘પરિણમંતિ પોગ્ગલા નો પરિણયા’ પરિણમંતિ પરિણામં પ્રાપ્નોતિ ઇતિ
કૃત્વા નો પરિણતાઃ ‘અપરિણયા’ અપરિણતા એવેતિ મિથ્યાદૃષ્ટિદેવમતમ્, અ-
માશયઃ પરિણમન્તીતિ કથનેન વર્તમાનકાલાવમાસો ભવતિ પરિણતા ઇતિ કથ-
નેન ભૂતકાલાવમાસો ભવતિ, ભૂતકાલથ્થ વર્તમાનસ્ય વિરોધી યતો વર્તમાન-
કાલિકધ્વંસપતિયોગિત્વસ્યૈવ ભૂતમિતિ સંજ્ઞા ભવતિ તતશ્ચ યદા વર્તમાના
ક્રિયા પરિણામે વિદ્યતે તદા ભૂતક્રિયા તત્ર કથં સ્યાત્ ભૂતવર્તમાનયોઃ પરસ્પરં
વિરોધાત્ અતઃ પરિણમન્તીતિ કૃત્વા પુદ્ગલા નો પરિણતાઃ, અપરિણતા એવ મિથ્યા

જાતેહૈં। ક્યોંકિ વે પરિણામ ક્રિયા કે વિષયભૂત બને રહતેહૈં। હસી વાત
કો હસ પ્રકાર સે કહા ગયા હૈ કિ ‘પરિણમંતિ પોગ્ગલા નો પરિણયા’ જો
પુદ્ગલ વર્તમાન મેં પરિણમન ક્રિયા કે વિષયભૂત બન રહે હૈં વે પુદ્ગલ
પરિણત નહીં હૈં કિન્તુ ‘અપરિણયા’ અપરિણત હી હૈં, એસા અપના મન્તવ્ય
મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવને પ્રકટ ક્રિયા હૈ, હસકા આશય એસા હૈ કિ ‘પરિણ-
મન્તિ’ એસા કહને સે વર્તમાનકાલ કા હી અવમાસ હોતા હૈ। ભૂતકાલ
કા નહીં। ભૂતકાલ વર્તમાનકાલ કા વિરોધી હૈ। ક્યોંકિ વર્તમાન-
કાલિક ધ્વંસ (નાશ) રૂપ હૈ ડલી કા નામ ભૂત હૈ। હસલિયે જિસ સમય
પરિણામ મેં વર્તમાન ક્રિયા મૌજૂર હૈ તથ ભૂત ક્રિયા ડસમેં કેસે આસ-
કતી હૈ ? ક્યોંકિ ભૂત મેં ઓર વર્તમાન મેં આપસ મેં વિરોધ હૈ। અતઃ
‘પરિણમન્તિ’ એસે કથન સે વર્તમાનકાલિક પરિણમન કા વોધ હોને સે
પુદ્ગલ ‘પરિણત’ નહીં માને જાતેહૈં કિન્તુ વે ‘અપરિણત’ હી માને જાતેહૈં।

રિણુત જ કહેવાય છે. કેમકે તે પરિણામ ક્રિયાના વિષયવાળા બનેલા હોય
છે. એ વાતને આ રીતે જ અથવા આ પ્રમાણે જ કહેવામાં આવે છે.
“પરિણમંતિ પોગ્ગલા નો પરિણયા” જે પુદ્ગલ વર્તમાનમાં પરિણમન ક્રિયા-
વાળા બનેલા છે તે પુદ્ગલ ‘પરિણુત’ કહેવાતા નથી પરંતુ “અપરિણયા”
અપરિણુત જ છે એવું પોતાનું મંતવ્ય મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવે પ્રગટ કર્યું છે.
તેનો આશય એ છે કે “પરિણમંતિ” એવું કહેવાથી વર્તમાનકાળનો જ
બોધ થાય છે. ભૂતકાળનો બોધ થતો નથી ભૂતકાળ વર્તમાન કાળનો વિરોધી
છે. કેમકે વર્તમાન કાળના ધ્વંસ (નાશ) રૂપ છે તેનું નામ જ ‘ભૂતકાળ’
છે. તેથી જે સમયે પરિણમનમાં વર્તમાન ક્રિયા રહેલી છે તે સમયે ભૂત-
ક્રિયા તેમાં કેવી રીતે આવી શકે? કેમકે ભૂતક્રિયા અને વર્તમાન ક્રિયામાં
પરસ્પરમાં વિરોધાભાસ છે તેથી “પરિણમન્તિ” એ પ્રમાણેના કથનથી
વર્તમાન કાળસંબંધી પરિણમનનો બોધ થાય છે તેથી પુદ્ગલ “પરિણત”

દૃષ્ટિમતમ્, સમ્યગ્દૃષ્ટિઃ પુનરાહ 'તદ્દર્શનં' ઇત્યાદિ 'તદ્દર્શનં' સે અમાયિસમ્મદિદ્ધિ
 ઉવવન્નદેવે' તતઃ સ્વલુ સોઽમાયી સમ્યગ્ દૃષ્ટ્યુપપન્નકો દેવઃ 'તં માયિમિચ્છા-
 દિદ્ધિઉવવન્નગં દેવં એવં વચાસી' તં માયિમિથ્યાદૃષ્ટ્યુપપન્નકં દેવમ્ એવમવાદીત્
 'પરિણમમાણા પોગ્ગલા પરિણયા નો અપરિણયા' પરિણમમાનાઃ પુદ્ગલા પરિણતાઃ,
 નો અપરિણતાઃ, યે પુદ્ગલાઃ પરિણામક્રિયાં પ્રાપ્નુવન્તિ તે પરિણતા એવ ક્રુતઃ
 વર્તમાનાનાં ભૂતત્વમ્ ? તત્રાહ—'પરિણમંતીતિ પોગ્ગલા પરિણયા નો અપરિણયા'
 પરિણમન્તીતિ પુદ્ગલાઃ પરિણતાઃ, નો અપરિણતાઃ પરિણમન્તીતિ કૃત્વા પુદ્ગલાઃ
 પરિણતા એવ નો અપરિણતાઃ । 'પરિણમન્તિ' ઇતિ તદૈવ વક્તું શક્યતે યદા પરિ-

હસકે ઉત્તર મેં 'તદ્દર્શનં' સે અમાયિસમ્મદિદ્ધિઉવવન્નદેવે તં માયિ
 મિચ્છદિદ્ધિઉવવન્નગં દેવં એવં વચાસી' ઉત્તર અમાયી સમ્યગ્દૃષ્ટિઉપપન્નક
 દેવ ને ઉત્તર માયિમિથ્યાદૃષ્ટિઉપપન્નકદેવ સે એસા કહા 'પરિ-
 ણમમાણા પોગ્ગલા પરિણયા નો અપરિણયા' પરિણમમાણ પુદ્ગલ
 પરિણત માને ગયે હૈં અપરિણત નહીં । જો પુદ્ગલપરિણામ ક્રિયા
 કો પ્રાપ્ત કર રહે હૈં વે પરિણત હૈં ક્યોંકિ 'પરિણમંતીતિ
 પોગ્ગલા પરિણયા નો અપરિણયા' 'પરિણમન્તિ' એસા તબ હી કહા
 જા સકતા હૈં કિ જબ પરિણામ ક્રિયા કા ઉનમેં સદ્ભાવ હોતા હૈં । નહીં
 તો પરિણામ ક્રિયા કે અસદ્ભાવ કાલ મેં બી યદિ 'પરિણમન્તિ' એસા
 કહા જાવેગા તો જૈસા યહ યહાં કહા જાતા હૈં વૈસા હી અન્યત્ર બી
 એસા હી કહા જાના ચાહિયે જબ પરિણામ કા સદ્ભાવ હો રહા હૈં તબ

માનવામાં આવતા નથી પરંતુ તે અપરિણત જ માનવામાં આવે છે. આ
 પ્રમાણેનું માયી મિથ્યાદૃષ્ટિનું કથન સાંભળીને તેના ઉત્તરમાં “તદ્દર્શનં સે
 અમાયિસમ્મદિદ્ધિઉવવન્નદેવે તં માયિમિચ્છાદિદ્ધિઉવવન્નગં દેવં એવં વચાસી”
 તે અમાયિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉપપન્નક દેવે તે માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉપપન્નક દેવને
 આ પ્રમાણે કહ્યું “પરિણમમાણા પોગ્ગલા પરિણયા નો અપરિણયા” પરિણમ-
 માન (કેરકાર થતા) પુદ્ગલ પરિણત માનવામાં આવે છે અપરિણત માનવામાં
 આવતા નથી જે પુદ્ગલ પરિણામ ક્રિયાને પ્રાપ્ત કરી રહ્યા છે તે પરિણત
 જ છે. કેમકે “પરિણમંતીતિ પોગ્ગલા પરિણયા નો અપરિણયા પરિણમન્તિ”
 એવું ત્યારે જ કહી શકાય છે કે જ્યારે પરિણામ ક્રિયા તેનામાં રહેલી હોય
 નહિં તો પરિણામ ક્રિયાના અસદ્ભાવ—અવિદ્યમાનપણામાં પણ જે “પરિણ
 મન્તિ” એવું કહેવામાં આવે તો જેવી રીતે અહિંયા કહેવામાં આવે છે.
 તેવી જ રીતે બીજે પણ એવું જ કહેવાવું જોઈએ જ્યારે પરિણામનો સદ્ભાવ
 થઈ રહ્યો છે. ત્યારે “પરિણમન્તિ” એ રીતના વ્યવહારમાં ત્યાં પરિણતત્વનો

ળામક્રિયાયાઃ સદ્ભાવો ભવેત્ અન્યયા પરિણામક્રિયાયા અસદ્ભાવકાલેડધિ પરિણમન્તીતિ યદિ સ્યાત્ તદા તત્ર ડવ અન્યત્રાપિ પરિણમન્તીતિ વ્યવહાર આપદેત પરિણામસદ્ભાવે તુ પરિણમન્તીતિ વ્યવહારે પરિણતત્વમવશ્યં પ્રતિભાતિ । યદિ પરિણામે સત્યપિ પરિણતત્વં ન સ્યાત્ તદા સર્વદેવ પરિણતત્વસ્ય અભાવ એવ પ્રસ-
જ્યેતેતિ । અયં માત્રઃ, આનપાકાદૌ 'નિભાડો' ઇતિ ગર્જરપ્રસિદ્ધે ઘટાદેઃ પ્રક્ષે-
પાનન્તરં ચાવત્કાલપર્યન્તમ્ આનપાકતો ઘટાદીનાં નિઃસારણં ન ક્રિયતે તાવ-
ત્કાલપર્યન્તં પરિણમન્તીતિ વ્યવહારદર્શનેન પરિણામક્રિયા દીર્ઘકાલિકીતિ વિદ્યા-
યતે તત્રચ યદિ પ્રથમસમયે પરિણામો ન જાતો દ્વિતીયસમયે પરિણામો નાભૂત્
તદા અન્તિમસમયે સ પરિણામો મધિષ્યતીતિ પ્રત્યાશા માત્રમ્ અતઃ પ્રથમસમયે

‘પરિણમન્તિ’ હસ પ્રકાર કે વ્યવહાર મેં વહાં પરિણતત્વ કા અવભાસ અવશ્ય હોતા હૈ । યદિ પરિણામ કે સદ્ભાવ મેં ઓ પરિણતત્વ કા સદ્ભાવ ન હો તો અર્થદો હી પરિણતત્વ કા અભાવ હી પ્રાપ્ત હોના । હસકા અભિપ્રાય એના હૈ-જહાં મિટ્ટી કે વર્તન પકાળે જાતે હું એસે નિભાડ-
યા આવા-મેં ઘટાદિકે પ્રક્ષેપ કરને પર જય તક વે ઘટાદિક ઉસસે ઘાહર નિકાલે જાતે હું-તય તક વે ઉસમેં પક રહે હું એના વ્યવહાર હોના જુમા દેખા જાતા હૈ । અતઃ હસ વ્યવહાર સે એના જ્ઞાત હોતા-હૈ
કિ પરિણામ ક્રિયા દીર્ઘકાલમાયિની હૈ, અવ યહાં વિચારના એસી હોતી હૈ કિ યદિ પ્રથમ સમય મેં ઘટાદિકોં મેં પરિણામક્રિયા જુર્દ ન માની જાવે તો વહ દ્વિતીય સમય મેં ઓ કેસે જુર્દ માની જા સકેગી ?
હસ હાલત મેં અન્તિમ સમય મેં વહ પરિણામ-પરિણમનક્રિયા-પૂરી હો જાવેગી-યહ તો કેવલ એક દુરાશામાત્ર હી હોના અતઃ એના હી

અવભાસ અવશ્ય હોય છે જો પરિણામના સદ્ભાવમાં પણ પરિણતત્વનો સદ્ભાવ ન હોય તો હમેશા પરિણતત્વનો અભાવ જ રહેશે તેનો અભિપ્રાય આ પ્રમાણે છે. જ્યાં માટીના વાસણો પકાવવામાં આવે છે એવા નિભાડામાં ઘડા વિગેરે મૂકવાથી જ્યાં સુધી તે ઘડા વિગેરે તેમાંથી બહાર કાઢવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તે નિભાડામાં પાકે છે એવો વ્યવહાર થતો જોવામાં આવે છે જેથી આ વ્યવહારથી એવું સમજાય છે કે પરિણામ ક્રિયા લાંબે કાળે થવાવાળી છે. હવે અહિં વિચારવાનું એ છે કે જો પ્રથમ સમયમાં ઘટાદિમાં પરિણમન ક્રિયા થઈ તેમ ન માનવામાં આવે તો તે બીજા સમયમાં પણ થઈ એમ કેવી રીતે માની શકાય ? આ સ્થિતિમાં છેલ્લા સમયમાં પણ તે પરિણામ પરિણમન ક્રિયા પૂરી થશે એમ કહેવું તે તો કેવળ એક દુરાશા માત્ર જ

પ્રવાંશતો ભવતિ પરિણામઃ તદનન્તરં યાવતિ અંશે ન પરિણામોઽભૂત્ પ્રથમસમયે, તાવતિ અંશે દ્વિતીયસમયે ન પરિણામો ભવતિ एवं િયાદિ સમયાધારમ્ અન્તિમ-સમયપર્યન્તં પરિણામો જાયતે ઈતિ પ્રથમસમયસ્ય નાશાનન્તરમેવ તત્ર પરિણત ઈતિ વ્યવહારો ભવતિ, પ્રથમસમયાપેક્ષયા પરિણત ઈતિ વ્યવહારો ભૂતકાલિકઃ, દ્વિતીયાદિસમયાપેક્ષયા ચ પરિણમતીતિ વર્તમાનાપદેશોઽપિ ભવતીતિ ઉભયમપિ અવિરુદ્ધમેવેતિ કૃત્શ પરિણમન્તીતિ તત્ર પરિણતા ઈતિ કથં ન સુસંગતમેવેતિ

માનના ચાહિયે-કિ પ્રથમ સમય મેં હી અંશતઃ પરિણામ હોતા હૈ । હસકે બાદ દ્વિતીય સમય મેં જિતના વહાં પરિણામ હોના ચાહિયે થા વહ વહાં પ્રથમ સમય મેં નહીં હોતા હૈ, હસી પ્રકાર સે તૃતીય સમય મેં જિતના પરિણામ હોના ચાહિયે વહ દ્વિતીય સમય મેં વહાં નહીં હોતા હૈ । હસ પ્રકાર પ્રથમ સમય સે લેકર અન્તિમ સમય તક વહાં પરિણમન હોતા રહતા હૈ અતઃ જબ પ્રથમ સમય નષ્ટ હો જાતા હૈ-તબ ઉસ સમય મેં જો પરિણામ વહાં હુઆ હૈ ઉસ પરિણામ મેં ‘પરિણત’ એસા વ્યપદેશ હો જાતા હૈ । યહ વ્યપદેશ ભૂતકાલિક હૈ । ક્યૌંકિ યહ પરિણામ પ્રથમ સમય મેં હો ચુકા હૈ તથા દ્વિતીયાદિ સમયોંકી અપેક્ષા વહ પરિ-ણામ જો અમી હોના પાકી હૈ-વહાં હો રહા હૈ । એસા વ્યપદેશ હોતા હૈ, અતઃ ‘પરિણમતિ’ એસા વર્તમાન કાલિક વ્યપદેશ મી હોતા હૈ ઓર પ્રથમ સમય કી અપેક્ષા વહ પરિણામ હો ચુકા હૈ હસલિયે પરિણત એસા મી વ્યપદેશ હોતા હૈ હસ પ્રકાર ‘પરિણમન્તી પરિણતઃ’ એ દોનોં વ્યપ-

થશે જેથી એવું જ માનવું જોઈએ કે પ્રથમ સમયમાં જ અંશતઃ પરિણામ થાય છે તે પછી બીજા સમયમાં ત્યાં જોટલું પરિણામ થવું જોઈએ તે તેમાં પ્રથમ સમયમાં થતું નથી એજ રીતે ત્રીજા સમયમાં જોટલું પરિણામ થવું જોઈએ તે બીજા સમયમાં થતું નથી આ રીતે પ્રથમ સમયથી લઈને અન્તિમ સમય સુધી તેમાં પરિણામ થતું જ રહે છે. તેથી જ્યારે પ્રથમ સમય નાશ પામે છે. ત્યારે તે સમયમાં જે પરિણામ ત્યાં થયું છે તે પરિણામમાં “પરિ-ણત” એવો વ્યપદેશ (વ્યવહાર) થઈ જાય છે આ વ્યપદેશ (વ્યવહાર) ભૂત-કાળ સંબંધી છે કેમકે આ પરિણામ તેમાં પ્રથમ સમયમાં થઈ ચુક્યું છે. તથા બીજા વિગેરે સમયોની અપેક્ષાએ તે પરિણામ કે જે હજી થવાનું બાકી છે તે થઈ રહ્યું છે એવો વ્યવહાર કરવામાં આવે છે. જેથી “પરિ-ણમતિ” એવો વર્તમાન સંબંધી વ્યવહાર પણ થાય છે. અને પહેલા સમયની અપેક્ષાએ તે પરિણત થઈ ચુક્યું છે, જેથી ‘પરિણતા’ એવો પણ વ્યવહાર થાય છે આ રીતે “પરિણમન્તી પરિણતઃ” એ બન્ને પ્રકારનો વ્યપદેશ થવામાં

સમ્યગ્ દૃષ્ટિ દેવમતસ્યાભિપ્રાય इति । 'तं मायि मिच्छादिदृष्टि उववन्नगं एवं पडि-
हणइ' तं मायि मिथ्यादृष्ट्युपपन्नकम् एवं प्रतिहन्ति पराजयं करोतीत्यर्थः ।
'एवं पडिहणित्ता' एवं प्रतिहन्य एवमुक्तेन प्रकारेण प्रतिहन्य पराभूय, 'ओहिं
पउंजइ' अवधिम्, अवधिज्ञानम् प्रयुङ्क्ते अवधिज्ञानस्य प्रयोगं करोतीत्यर्थः-
'ओहिं पउंजित्ता' अवधिं प्रयुज्य 'मम' माम् 'ओहिणा' अवधिज्ञानेन 'आभो
एइ' आभोगयति अवलोकयति 'आभोएत्ता' आभोग्य अवलोक्य 'अयमेवारूवे
जाव समुप्पज्जित्था' अयमेतावद्रूपो यावत्संकल्पः समुदपद्यत अत्र यावत्पदेन
'अज्झत्थिए चित्तिए पत्थिए कप्पिए मणोगए संकप्पे' इत्यन्तो ग्राह्यः कीदृशो मनो-

देश होने में कोई विरोध नहीं है । अपितु ये दोनों वहां सुसंगत ही
हैं, ऐसा सम्यग्दृष्टि देश के मन का अभिप्राय है । 'तं मायिमिच्छा-
दिदृष्टि उववन्नगं एवं पडिहणइ' इस प्रकार स्याद्वादमत के आश्रय से
उस सम्यग् दृष्टि देवने उस मायी मिथ्यादृष्टिदेव को पराजित कर दिया ।
'एवं पडिहणित्ता' पराजित करके 'ओहिं पउंजइ' फिर उसने अपने
अवधिज्ञान को लगाया । 'ओहिं पउंजित्ता' अवधिज्ञान को लगा करके
'मम' मुझे उसने 'ओहिणा' उस अवधिज्ञान से 'अभोएइ' देखा 'आभो-
इत्ता' देखकर 'अयमेवारूवे जाव समुप्पज्जित्था' फिर उसने इस प्रकार
से विचार किया—यहां यावत्पद से 'अज्झत्थिए, चित्तिए, कप्पिए, पत्थिए,
मणोगए, संकप्पे' इन विचार के विशेषणों का ग्रहण हुआ है । 'एवं
खलु समणे भगवं महावीरे' क्या विचार उसे उत्पन्न हुआ—भाव यह
है कि 'अज्झत्थिए' आध्यात्मिकः महावीर स्वामी के पास जाऊँ ।
यह आध्यात्मिक विचार अङ्कुरित जैसा हुआ । 'चित्तिए' चिन्तितः प्रसू
के पास जाना आवश्यक है । इस प्रकार पुनः पुनः चिन्तन से द्विपञ्चित

કોઈ પણ પ્રકારનો વિરોધ રહેતો નથી પરંતુ તે બન્ને ત્યાં સુસંગત જ છે.
એવો સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવના મનનો અભિપ્રાય છે. “તં માયિ મિચ્છાદિદૃષ્ટિ ઉવ-
વન્નગં એવં પડિહણઈ” આ રીતે સ્યાદ્વાદ મતના આશ્રયથી તે સમ્યગ્દૃષ્ટિ
દેવે તે માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવને પરાજીત કરી દીધો. “એવં પડિહણિત્તા”
પરાજીત કરીને “ઓહિં પંઞજઈ” પછી તેણે પોતાના અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ
કર્યો “ઓહિં પંઞજિત્તા” અવધિજ્ઞાનનો ઉપયોગ કરીને “મમ” મને
ઓહિણા” તે અવધિજ્ઞાનથી “આમોર્વઈ” જોયો. “આમોર્વત્તા” જોઈને “અય-
મેયારૂવે જાવ સમુપ્પજ્જિત્થા” તે પછી તેણે આ પ્રમાણે વિચાર કર્યો અહિંથી
યાવત્ પદથી “અજ્ઞત્થિયે, ચિત્તિયે, પત્થિયે, કપ્પિયે, મણોગયે, સંકપ્પે”
આ વિશેષણોનું ગ્રહણ થયું છે. “એવં કલુ સમણે ભગવં મહાવીરે” તેને કેવો

ગતઃ સંકલ્પઃ પ્રાદુર્ભૂતત્રાહ—‘એવં સ્વલુ’ ઇત્યાદિ ‘એવં સ્વલુ સમણે ભગવં મહાવીરે
એવં સ્વલુ શ્રમણો ભગવાન્ મહાવીરઃ’ ‘જંબૂદ્વીવે દ્વીવે’ જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે ‘જેણેવ
મારહે વાસે’ યત્રૈવ ભારતં વર્ષ ક્ષેત્રમ્ ‘જેણેવ ઉલ્લુયતીરે નયરે’ યત્રૈવ ઉલ્લુક-
તીરં નામ નગરમ્ ‘જેણેવ એગજંબૂએ ચેહ્એ’ યત્રૈવ એકજમ્બૂકનામકં ચૈત્યમ્ ‘તેણેવ’
તત્રૈવ ‘અહાપહિરુવં જાવ વિહરઈ’ યથાપતિરૂપં યાવદ્ વિહરતિ, અત્ર યાવત્પદેન
‘ઉગ્ગહં ઉગ્ગિહિત્તા સંજમેણં તવસા અપ્પાણં યાવેમાણે’ ઇતિ ગ્રાહ્યમ્, અવગ્રહમ્,
અવગૃહ્ય સંયમેન તપસા આત્માનં ભાવયન્, વિહરતીતિ સમ્બન્ધઃ ‘તં સેયં સ્વલુ મે’
તત્ શ્રેયઃ- સ્વલુ મે ‘સમણં ભગવં મહાવીરં વંદિત્તા જાવ પજ્જુવાસિત્તા’ શ્રમણ-

જેસા હુવા । ‘કપ્પિએ’ કલ્પિતઃ ધર્મદેશના સુનેંગે હસ રૂપ કે કાર્યા-
કૃતિ વિચાર સે પલ્લખિત જેસા હુઆ । ‘પત્થિએ’ પ્રાર્થિતઃ’ યોં ઇષ્ટ-
સાધન રૂપ મેં ગૃહીત હોને સે પુષ્પિત જેસા હુઆ । ‘મણોગએ સંકપ્પે’
મનોગતઃ સંકલ્પઃ પ્રભુ કે પાસ જાકર ધર્મદેશના સુનના હી શ્રેયસ્કર
હે યોં મનમેં દૃઢનિશ્ચય સંકલ્પ સે ફલિત જેસા હો ગયા । અબ હસી
બાત કી પુષ્ટિ યહાં સે આગે સૂત્રકાર કરતે હૈં—હસ જંબૂદ્વીપ નામ કે
દ્વીપ મેં સ્થિત જો ‘મારહે વાસે’ આરતવર્ષ નામ કા ક્ષેત્ર હૈ, હસમેં
‘જેણેવ ઉલ્લુયતીરે નયરે’ ઉલ્લુકતીર નામ કા નગર હૈ ઓર હસ મેં બી
જો ‘એગજંબૂએ ચેહ્એ’ એક જંબુક નામ કા ઉદ્યાન હૈ, હસમેં ‘અહાપહિરુવં
જાવ વિહરઈ’ યથાપતિરૂપ અવગ્રહ કો ધારણ કરકે શ્રમણ ભગવાન્
મહાવીર વિરાજમાન હૈં યહાં યાવત્પદ સે ‘ઉગ્ગહં ઉગ્ગિહિત્તા સંજ-
મેણં તવસા અપ્પાણં યાવેમાણે’ હસ પાઠ કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । ‘તં
સેયં સ્વલુ મે સમણં ભગવં મહાવીરં વંદિત્તા જાવ પજ્જુવાસિત્તા’ અતઃ

વિચાર આઁયો ? તે બાબતનું વર્ણન સૂત્રકાર કરે છે. આ જંબૂદ્વીપ નામના
દ્વીપમાં રહેલ “મારહે વાસે” આરત નામનું ક્ષેત્ર છે. તેમાં “જેણેવ ઉલ્લુ-
યતીરે નયરે” જ્યાં ઉલ્લુકતીર નામનું નગર છે. અને તેમાં પણ જે “એગ
જંબુએ ચેહ્એ” એક જંબુક નામનું ઉદ્યાન છે. “અહાપહિરુવં જાવ વિહરઈ”
યથાપતિરૂપ અવગ્રહને ધારણ કરીને શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામી વિરા-
જમાન છે. અહિંયા ‘યાવત્’, પદ્ધતી “ઉગ્ગહં ઉગ્ગિહિત્તા સંજમેણં તવસા
અપ્પાણં યાવેમાણે” આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે
અવગ્રહને—વનપાલની આજ્ઞા ધારણ કરીને સંયમ અને તપથી આત્માને
ભાવિત કરીને “તં સેયં સ્વલુ મે સમણં ભગવં મહાવીરં વંદિત્તા જાવ પજ્જુ-
વાસિત્તા” જેથી હવે મને એજ યોગ્ય છે કે હું શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને

भगवन्तं महावीरं वन्दित्वा यावत् पयु'पास्य, अत्र यावत्पदेन नमस्यित्वा सत्कार्यं नात्यासन्ने नातिदूरे प्राञ्जलिपुटः सन् इत्यादि विशेषणानां सङ्ग्रहो भवति, 'इमं एयारुवं वागरणं पुच्छित्तए' इममेतावद्रूपं व्याकरणं प्रश्नं प्रष्टुम् श्रेय इति पूर्वेण सम्बन्धः 'त्ति कट्टु' इति कृत्वा 'एवं संप्रेक्षते विचारयति, 'एवं संपेहिता' एवं संप्रेक्ष्य-विचार्य 'चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं' चतसृभिः सामानिकसाहस्सीभिः-चतुर्भिः सामानिकसहस्रैरित्यर्थः 'परियारो' परिवारः 'जहा सूरियाभस्स' यथा सूर्याभस्य-सूर्याभदेवस्य परिवारः राजप्रश्रीयसूत्रे प्रतिपादितस्तथैव इहापि परिवारो ज्ञातव्यः 'जहा सूरियाभस्स' अनेन इदं सूचितं भवति 'तिहिं परिसाहिं सत्तहिं अणीएहिं अणीयाहिइहिं सोलसहिं आयरक्खदेवसाहस्सीहिं अन्नेहिय बहूहिं महासामाणविमाणवासीहिं वेमाणिएहिं देवेहिं सद्धिं संपरिवुडे' इत्यादि । छाया-यथा सूर्याभस्य-तिसृभिः परिषद्धिः सप्तभिरनीकैः अनीकाधिपतिभिः, षोडशभिः आत्मरक्षकदेवसाहस्सीभिः अन्यैश्च बहुभिः महासामानिकविमानवासिभिः वैमानिकैः देवैः सह संपरिवृत्तः । एतादृशपरिवारैः परिवृतः 'जाव निग्घोसनाइयरवेण' यावत् निर्घोषनादितरवेण 'जेणेव जंबूदीवे' दीवे'

अब मुझे यही उचित है कि मैं श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना करके यावत् पयु'पासना करके 'इमं एयारुवं वागरणं पुच्छित्तए' उनसे इस प्रकार के इस व्याकरण-प्रश्न को पुछूं यहां पर भी यावत्पद से 'नमंसित्ता' नत्यासन्ने नातिदूरे प्राञ्जलिपुटः सन् ' इत्यादि पदों का ग्रहण हुआ है । 'त्तिकट्टु एवं संपेहेइ' इस प्रकार से उसने विचार किया- 'एवं संपेहिता' ऐसा विचार कर 'चउहिं सामाणिय साहस्सीहिं परियारो' वह अपने चार हजार सामानिक परिवार के साथ, जैसा कि 'जहा सूरियाभस्स' राजप्रश्रीय सूत्र में सूर्याभदेव का परिवार कहा गया है उस से घिरे हुए सूर्याभदेव के जैसा 'जाव निग्घोसनाइयरवेण' यावत् निर्घोषनादितरवपूर्वक 'जेणेव जंबूदीवे दीवे'

वन्दना करीने यावत् पयु'पासना करीने " इमं एयारुवं वागरणं पुच्छित्तए " तेओने आ रीतना प्रश्नो पूछुं अडि'या पणु यावत् पदथी " नमंसित्ता नत्यासन्ने नातिदूरे प्राञ्जलिपुटः सन् " छत्यादि पदोने स'अड थये छे. " त्तिकट्टु एवं संपेहेइ " आ प्रभाणु तेणु विचार कर्यो " एवं संपेहिता " आवो विचार करीने " चउहिं सामाणियसाहस्सीहिं परियारो " ते सभ्य-ग्हण्टि देव पोताना आर हजार सामानिक देवनी साथे जेवी रीते के- " जहा सूरियाभस्स " राजप्रश्रीय सूत्रमां सूर्याभ देवने परिवार कडेवाभां आओ छे, तेनाथी घेरायेला सूर्याभ देवनी भाइक " जाव निग्घोसनाइयरवेण " यावत्

યત્રૈવ જમ્બૂદ્વીપો દ્વીપઃ ‘જેણેવ ભારહે વાસે’ યત્રૈવ ભારતં વર્ષમ્ ‘જેણેવ ઉલ્લુચતીરે નયરે’ યત્રૈવ ઉલ્લુકતીરં નગરમ્ ‘જેણેવ ઇગજંબૂએ ચેઇએ’ યત્રૈવ એકજમ્બૂકં ચૈત્યમ્ ‘જેણેવ મમ અંતિએ’ યત્રૈવ મમાન્તિકમ્ ‘તેણેવ પહારેત્થ ગમણાએ’ તત્રૈવ પ્રાધાર્ણીત્ ગમનાય, હે ગૌતમ ! યત્રાહં તિષ્ઠામિ તત્રૈવ આગન્તું પ્રસ્થિતમ્ इत्यर्थः । ‘તણેણં સે સક્કે દેવિંદે દેવરાયા’ તતઃ સ્વલુ સ શકો દેવેન્દ્રો દેવરાજઃ ‘તસ્સ

જહાં જમ્બૂદ્વીપ નામકા દ્વીપ થા, ‘જેણેવ ભારહે વાસે’ ઉસમેં બી જહાં ભારત વર્ષ નામકા ક્ષેત્ર હૈ। ‘જેણેવ ઉલ્લુચતીરે નયરે’ ઉસમેં બી જહાં ઉલ્લુકતીર નામકા નગર હૈ, ‘જેણેવ ઇગજંબૂએ ચેઇએ’ ઉસમેં બી જહાં એક જંબૂક નામકા ઉદ્યાન હૈ ‘જેણેવ મમ અંતિએ તેણેવ પહારેત્થગમણાએ’ ઉસમેં બી જહાં મેં થા વહાં ચલને કે લિયે ઉસને અપની તૈયારી કી ‘જહા સૂરિયામસ્સ’ હસ કથન સે યહાં યહ પાઠ સૂચિત કિયા ગયા હૈ। ‘તિહિં પરિસાહિં સત્તહિં અણીએહિં સત્તહિં અણીયાહિવઈહિં, સોલસહિં આયરક્કદેવસાહસસીહિં અન્નેહિં ય વહૂહિં મહાસામાણ-વિમાણવાસીહિં વેમાણિએહિં દેવેહિં સદ્ધિં સંપરિચુડે’ इत्यादि। इस प्रकार के ठाट बाट से वह हे गौतम । मेरी तरफ आने के लिये प्रस्थित हुआ । ‘तणं से सक्के देविंदे देवराया’ इसके बाद उस देवेन्द्र

વાળાંત્રેના અવાજપૂર્વક “જેણેવ જમ્બૂદ્વીપે દ્વીપે” જ્યાં જમ્બૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ હોતો “જેણેવ ભારહે વાસે” તેમાં પણ જ્યાં ભારત ક્ષેત્ર નામનું ક્ષેત્ર છે, “જેણેવ ઉલ્લુચતીરે નયરે” તેમાં પણ જ્યાં ઉલ્લુકતીર નામનું નગર છે- “જેણેવ ઇગજંબૂએ ચેઇએ” તેમાં પણ જ્યાં એક જંબૂક નામનું ઉદ્યાન છે, “જેણેવ મમ અંતિએ તેણેવ પહારેત્થ ગમણાએ” તે ઉલ્લુકતીર નગરમાં પણ જ્યાં હું વર્તમાન છું ત્યાં આવવાની તે દેવે તૈયારી કરી “જહા સૂરિયામસ્સ” એ કથનથી અહિંયા આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. “તિહિં પરિસાહિં સત્તહિં અણિએહિં સત્તહિં અણિયાહિવઈહિં સોલસહિં આયરક્કદેવસાહસસીહિં અન્નેહિં ય વહૂહિં મહાસામાણવિમાણવાસીહિં વેમાણિએહિં દેવીહિં સદ્ધિં સંપરિચુડે” इत्यादि आ पाठनो अर्थ आ प्रमाणे છે.

ત્રણ પરિષદાઓની સાથે સાત અનીકો (સૈન્ય)ની સાથે અને સાત સેનાપતિઓની સાથે સોળહજાર આત્મરક્ષક દેવોની સાથે અને બીજા પણ અનેક મહાસમાણવિમાનમાં રહેનારાવૈમાનિક દેવ દેવીઓની સાથે તેણે પ્રસ્થાન કર્યું આ રીતના ઠાઠમાઠથી તે દેવે મારી પાસે આવવા પ્રસ્થાન કર્યું “તણેણં સે સક્કે દેવિંદે દેવરાયા” તે પછી તે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શકે “તસ્સ

દેવસ્સ' તસ્ય દેવસ્ય 'તં દિવ્વં દેવિહિ' તાં દિવ્યાં દેવદિમ્ 'દિવ્વં દેવજ્જુહં' દિવ્યાં દેવદ્યુતિમ્ 'દિવ્વં દેવાણુમાવં' દિવ્યં દેવાણુમાવમ્ 'દિવ્વં તેયલેસ્સં' દિવ્યાં તેજોલેશ્યામ્ 'અસહમાણે' અસહમાણઃ, તતો શક્રો દેવેન્દ્રઃ તસ્ય દેવસ્ય દિવ્યં તેજસઃ પ્રમાવં સોહુમશક્ત ઇત્યર્થઃ 'મમ અદ્ધ ઉક્કિલ્લપ્પસિણવાગરણાઈ પુચ્છઈ' મામ્ અદ્ધોત્તિક્ષિપ્તપ્રશ્નવ્યાકરણાનિ પૃચ્છતિ-'સંમંતિયં જાવ પહિગણ' સાંભ્રાન્તિક યાવત્ પ્રતિગતઃ, અત્ર યાવત્પદેનાડ્યમર્થઃ સમ્પદ્યતે-ઈમાનિ અદ્ધોત્તિક્ષિપ્તપ્રશ્નવ્યાકરણાનિ પૃષ્ઠા સાંભ્રાન્તિકવન્દનકેન વન્દતે વન્દિત્વા તમેવ દિવ્યં યાનવિમાનમ્ આરોહતિ, આરુહ્ય યતેવ સમાગતસ્તત્રૈવ પ્રતિગત ઇતિ ॥ સૂ. ૨ ॥

મગવાન્ મહાવીરો ગૌતમાય યાવદેતાદૃશ વૃત્તાન્તં કથિતવાન્ તાવત્સ દેવસ્ત-
ત્રાગતઃ ઇત્યાદિ કથયિતુમાહ-'જાવં ચ ણં' ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્-'જાવં ચ ણં સમણે મગવં મહાવીરં મગવઓ ગોય-
મસ્સ ઇયમદ્ધં પરિકહેઈ, તાવં ચ ણં સે દેવે તં દેસં હવમાગણ ।

દેવરાજ શક્ર ને 'તસ્ય દેવસ્ય' ડસકી 'તં દિવ્વં દેવિહિ' ડસ દિવ્ય-
અનુપમ દેવદિક્કો 'દિવ્વં દેવજ્જુહં' દિવ્ય દેવદ્યુતિકો દિવ્વં 'દેવાણુમાવં'
દિવ્ય દેવ પ્રમાવ કો 'દિવ્વં તેયલેસ્સં' દિવ્ય તેજોલેશ્યા કો, 'અસહ-
માણે' નહીં સહન કરતે હુણ 'મમ અદ્ધુક્કિલ્લપ્પસિણવાગરણાઈ'
મુક્કસે હન આઠ ઉત્તિક્ષિપ્ત આદિ રૂપ પ્રશ્નો કો પૂછા હૈ । 'સંમંતિયં જાવ
પહિગણ' ઔર બહુત ઉતાવલી સે યાવત્ વહ ચલા ગયા હૈ । યહાં
યાવત્પદ સે ઇસા પાઠ લગા લેના ચાહિયે કિ હન આઠ ઉત્તિક્ષિપ્ત
પ્રશ્ન વ્યાકરણો કો પૂછકર સાંભ્રાન્તિક વન્દન સે વન્દના કરકે વહ
દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર ડસી યાન વિમાન પર સવાર હોકર જહાં સે
આંયા થા વહીં પર ચલા ગયા- ॥ સૂ. ૨ ॥

દેવસ્સ " તે દેવની " તં દિવ્વં દેવિહિ " તે દિવ્ય અનુપમ દેવશક્તિને
" દિવ્વં દેવજ્જુહં દિવ્ય-દેવદ્યુતિને દિવ્વં દેવાણુમાવં " દિવ્ય દેવપ્રભાને " દિવ્વં
તેયલેસ્સં " દિવ્ય તેજોલેશ્યા " અસહમાણે " સહન ન થવાથી " મમ અદ્ધ
ઉક્કિલ્લપ્પસિણવાગરણાઈ પુચ્છઈ " આ ઉત્તિક્ષિપ્ત વિગેરે રૂપ આઠ પ્રશ્નો મને
પૂછ્યા છે. " સંમંતિયં જાવ પહિગણ " અને ઘણીજ ઉતાવળથી યાવત્ તે
અહિંથી આદ્યો ગયો છે, અહિં યાવત્પદથી એ પ્રમાણે સમજવું કે આ આઠ
ઉત્તિક્ષિપ્ત પ્રશ્નો પૂછીને વ્યગ્રચિત્તે વન્દના કરીને તે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ર એજ
વિમાનમાં બેસીને જ્યાંથી આવ્યો હતો ત્યાં પાછો આદ્યો ગયો. ॥ સૂ. ૨ ॥

तए णं से देवे समणं भगवं महावीरं तिकखुत्तो वंदइ, नमंसइ,
 वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी एवं खलु भंते ! महासुक्के कप्पे
 महासामाणे विमाणे एगे मायि मिच्छादिट्ठि उववन्नए देवे ममं
 एवं वयासी-परिणममाणा पोग्गला नो परिणया अपरिणया
 परिणमंतीति पोग्गला नो परिणया अपरिणया । तए णं
 अहं तं मायि मिच्छादिट्ठिउववन्नगं देवं एवं वयासी परिणम-
 माणा पोग्गला परिणया नो अपरिणया परिणमंतीति पोग्गला
 परिणया, नो अपरिणया से कहमेयं भंते ! एवं ? गंग-
 दत्ताइ समणे भगवं महावीरे गंगदत्तं देवं एवं वयासी
 अहं पि णं गंगदत्ता ! एव माइक्खामि भासेमि पन्नवेमि
 परूवेमि परिणममाणा पोग्गला परिणया जाव नो अपरिणया
 संच्चे मे से अट्ठे । तए णं से गंगदत्तदेवे समणस्स भगवओ
 महावीरस्स अंतियं एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठुट्ठं समणं
 भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता नच्चासन्ने जाव
 पज्जुवासइ । तए णं समणे भगवं महावीरे गंगदत्तस्स देवस्स
 तीसेय जाव धम्मं परिकहेइ, जाव आराहए भवइ तए णं से
 गंगदत्ते देवे समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं धम्मं सोच्चा
 निसम्म हट्ठुट्ठे उट्ठाए उट्ठेइ उट्ठाए उट्ठित्ता समणं भगवं
 महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता एवं वयासी-अहं
 णं भंते ! गंगदत्ते देवे किं भवसिद्धिए अभवसिद्धिए एवं जह्वा
 सूरियाभो जाव वतीसइविहं नट्ठविहिं उवदंसेइ, उवदंसेत्ता
 जाव तमेव दिसं पडिगए ॥सू० ३॥

छाया—यावत् च खलु श्रमणो भगवान् महावीरो भगवतो गौतमस्य एत-
मर्थं परिकथयति तावत् च खलु स देवः तं देशं हव्यमागतः । ततः खलु स
देवः श्रमणं भगवन्तं महावीरं त्रिःकृत्वो वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा
एवमवादीत् एवं खलु भदन्त ! महाशुक्रे कल्पे महासामाने विमाने एको मायि
मिथ्यादृष्ट्युपपन्नको देवो माम् , एवमवादीत् परिणमन्तः पुद्गलाः, नो परिणताः,
अपरिणताः परिणमन्तीति पुद्गलाः, नो परिणता अपरिणताः । ततः खलु अहं तं
मायि मिथ्यादृष्ट्युपपन्नकं देवम् , एवमवादिषम् , परिणमन्तः पुद्गलाः परिणताः,
नो अपरिणताः परिणमन्तीति पुद्गलाः परिणताः, नो अपरिणताः, तत् किमेतत्
भदन्त ! एवम् गङ्गदत्त इति श्रमणो भगवान् महावीरो गङ्गदत्तं देवम् , एवमवा-
दीत्—अहमपि खलु गङ्गदत्त ! एवमारुयामि भाषे प्रज्ञापयामि प्ररूपयामि परिण-
मन्तः पुद्गलाः परिणता यावद् नो अपरिणताः सत्य एवोऽर्थः । ततः खलु स
गङ्गदत्तो देवः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य हृष्ट
तुष्ट० श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा नात्या-
सन्ने यावत् पर्युपास्ते ! ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरो गङ्गदत्तस्य देवस्य
तस्यां च यावद् धर्मं परिकथयति, यावदाराधको भवति । ततः खलु स गङ्गदत्तो
देवः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिके धर्मं श्रुत्वा निशम्य हृष्टतुष्ट उत्थया
उत्तिष्ठति । उत्थया उत्थाय, श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा
नमस्यित्वा एवमवादीत् । अहं खलु भदन्त ! गङ्गदत्तो देवः किं भवसिद्धिकोऽभ-
वसिद्धिकः, एवं यथा सूर्याभः यावद् द्वात्रिंशद्विधं नाट्यविधिम् उपदर्शयति
उपदर्श्य यावत् तामेव दिशं प्रतिगतः ॥ सू० ३ ॥

टीका—‘जावं च णं’ यावत् च खलु ‘समणे भगवं महावीरे’ श्रमणो भग-
वान् महावीरः ‘भगवओ गोयमस्स एयमट्ठं परिकहेइ’ भगवतो गौतमस्य एतमर्थं

भगवान् महावीर गौतम से जब इस प्रकार का यह वृत्तान्त कह
रहे थे कि इतने में वह देव वहां पर आया—यही सब ‘जावं च णं
‘इत्यादि सूत्र द्वारा प्रकट करते हुए सूत्रकार कहते हैं—

‘जावं च णं समणे भगवं महावीरे भगवओ गोयमस्स’ इत्यादि ।

टीकार्थ—‘जावं च णं समणे भगवं महावीरे भगवओ गोयमस्स
एयमट्ठं परिकहेइ’ भगवान् गौतम ने पूर्वोक्त रूप से प्रभु श्रमण भग-

भगवान् महावीर स्वामी गौतम ने बयारे आ वृत्तांत उडैता उता
तेअ वण्णते ते देव त्यां आवी गया ओ सधणेा वृत्तांत “ जावं च णं समणे
भगवं महावीरे भगवओ ” इत्यादि सूत्र द्वारा प्रकट करे छे

टीकार्थ—“ जावं च णं समणे भगवं महावीरे भगवओ गोयमस्स एयमट्ठं
परिकहेइ ” भगवान् गौतम ने पूर्वोक्त रूपसे श्रमण भगवान् महावीर प्रभु ने

परिकथयति, 'तावं च णं' तावत् च खलु 'से देवे तं देसं हव्वमागए' स देवः तं देशं हव्वम् (शीघ्रम्) आगतः, मायिमिथ्यादृष्टिदेवविषये यावद् भगवान् महावीरो गौतमं कथयति तस्मिन्नेव काले स देवस्तत्र स्वयमेव झटिति तत्रैव समागत इति भावः । 'तए णं से देवे' ततः खलु स देवः 'समणं भगवं महावीरं' श्रमणं भगवन्तं महावीरम् 'तिक्खुत्तो वंदइ नमंसइ' त्रिःकृत्व-त्रिवारम् वन्दते नमस्यति, 'वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत् तत्राह—'एवं खलु' इत्यादि 'एवं खलु भंते' एवं खलु भदन्त ! 'महासुक्के कप्पे' महाशुक्ले महाशुक्रनामके कल्पे 'महासमाणे विमाणे' महासमाननामकविमाने 'एगे मायिमिच्छादिट्ठिउववन्नए देवे' एको मायि मिथ्यादृष्ट्युपपन्नको देवः 'ममं एवं वयासी' माम्, एवम्, अवादीत् किम्, अवादीत् ? तत्राह—'परिणममाणे' ति, 'परिणममाणा पोग्गला नो पणिया' परिणमन्तः पुद्गलाः, नो परिणताः परि-

वान् महावीर से जिस समय पूछा और उसके विषय में जब प्रभु उनसे उत्तर के रूप में कह रहे थे कि 'तावं च णं' इतने ही में 'से देवे तं देसं हव्वमागए' वह देव अपने आप उस स्थान पर उनके पास जल्दी से आकर उपस्थित हो गया—'तए णं से देवे' आते ही उस देवने 'समणं भगवं महावीरं' श्रमण भगवान् महावीर को 'तिक्खुत्तो वंदइ, नमंसइ' तीन बार वन्दना की नमस्कार किया—'वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' वन्दना नमस्कार कर फिर उसने प्रभु से इस प्रकार कहा—'एवं खलु भंते' हे भदन्त ! बात इस प्रकार से है—'महासुक्के कप्पे' महाशुक्रकल्प में महासमाणे विमाणे' महासमान नामक विमान में 'एगे मायिमिच्छादिट्ठि उववन्नए देवे' एक मायी मिथ्यादृष्टि उपपन्नक देवने 'ममं एवं वयासी' मुझ से ऐसा कहा—'परिणममाणा पोग्गला

જ્યારે પહેલા આ પ્રમાણે પૂછ્યું અને એ વિષયમાં પ્રભુ જ્યારે તેમને ઉત્તર આપી રહ્યા હતા. તે વખતે "તાવં ચ ણં" એટલામાં જ "સે દેવે તં દેસં હવ્વ-માગયે" તે દેવ આપોઆપ તે સ્થાન પર પ્રભુની પાસે શીઘ્રતાથી આવીને ઉપસ્થિત થઈ ગયા 'તએ ણં સે દેવે' આવીને તરત જ તે દેવે "સમણં ભગવં મહાવીરં" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને "તિક્ખુત્તો વંદઈ નમંસઈ" ત્રણવાર વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા "વંદિત્તા નમંસિત્તા એવં વયાસી" વંદના નમસ્કાર કરીને પછી તેણે પ્રભુને આ પ્રમાણે કહ્યું "એવં ક્ખલુ ભંતે" હે ભગવન ! એવી વાત છે કે "મહાસુક્કે કપ્પે" મહાશુક્ર કલ્પમાં "મહાસમાણે વિમાણે" મહાસમાન નામના વિમાનમાં "એગે માયિમિચ્છાદિટ્ઠિ ઉવવણ્ણએ દેવે" એક માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉપપન્નક દેવે "મમં એવં વયાસી" મને આ પ્રમાણે કહ્યું

ળમન્ત્વમ્મિતિ વર્તમાનવ્યપદેશઃ પરિણતામિતિ ભૂતકાલવ્યપદેશઃ, વર્તમાનભૂતયોશ્વ
પરસ્પરં વિરોધેન એકત્ર યુગપદવસ્થાને વિરોધાત્ત્વમિદમ્ પરિણમન્તિ તદા ન પરિણતા
અથ પરિણતાસ્તત્ કથં પરિણમન્તિ । વર્તમાનાતીતયોર્વિરોધાદેવ, આહ—‘અપરિ-
ણયા’ અપરિણતાઃ । અત્રેત્રોપપત્તિમાહ—‘પરિણમન્તીતિ પોગ્ગલા નો પરિણયા અપરિ-
ણયા’ પરિણમન્તીતિ પુદ્ગલાઃ, નો પરિણતા અપરિણતાઃ પરિણમન્તીતિ કૃત્વા ન
તે પુદ્ગલાઃ પરિણતા અપરિણતાઃ, ઇતિ વ્યપદિશ્યને ‘તથા ણં અહં તં માયિમિચ્છા-
દિદ્ધિ ઉવવન્નગં દેવં એવં વયાસી’ તતઃ સ્વલુ તસ્ય પ્રશ્નકરણાન્તરમ્, અહં તં
માયિમિચ્છાદિદ્ધિયુગપન્નકં દેવમ્, એવમવાદિપમ્ કથિતવાન ઇત્યર્થઃ ‘પરિણમ-

નો પરિણયા’ જો પુદ્ગલ પરિણમન કર રહે છે, એ પુદ્ગલ પરિણત
નહીં કહે જાતે છે । ક્યોંકિ ‘પરિણમન્તિ’ એસા વ્યપદેશ વર્તમાન કાલિક
છે ઓર ‘પરિણતા’ એસા વ્યપદેશ ભૂત કાલિક છે । ભૂતકાલ મેં ઓર
વર્તમાન કાલ મેં પરસ્પર મેં ભેદ છે । ફલતિયે ફનકા એકત્ર
અવસ્થાન હોના કેસે માના જા સકયા છે ? યદિ એ પરિણમ રહે છે તો
ફનહે પરિણત નહીં કહા જા સકતા, ઓર યદિ પરિણત હો જુકે છે તો
ફનહે પરિણમમાન નહીં કહા જા સકતા યહી યાત ‘અપરિણયા’ ફસ
પદ સે પ્રકટ કી ગઈ છે । ફસી કારણ એ પુદ્ગલ જબ પરિણામશાલી હો રહે
છે તો ‘પરિણમન્તીતિ જો પરિણયા પોગ્ગલા અપરિણયા ‘પરિણમન્તિ’ ફસ
ક્રિયા કો હેકર એ પરિણમમાન પુદ્ગલ માને જાતે છે અપરિણત નહીં માને
જાતે—અતઃ ફસી કારણ એ અપરિણત છે । ‘તથા ણં અહં માયિમિચ્છા-
દિદ્ધિ ઉવવન્નગં દેવં એવં વયાસી’ હે ભદન્ત । તથ મૈને ઉસ માયી મિચ્છા

“પરિણમમાણા પોગ્ગલા નો પરિણયા” એ પુદ્ગલ પરિણમન કરી રહ્યા છે. તે
પુદ્ગલ પરિણત કહી શકાય નહિ કેમકે “પરિણમન્તિ” એ પ્રમાણે વર્તમાન
કાળ સંબંધી વ્યવહાર છે. ભૂતકાળ અને વર્તમાન કાળમાં અન્યોન્યમાં
ભેદ છે. એથી તે બન્નેનું એક સ્થાનમાં રહેવું તે કેવી રીતે માની શકાય
એ તે પરિણત રહ્યા છે. તો તે ‘પરિણત’ કહી શકાય નહિ અને એ
પરિણત થઈ ગયા છે. તો તેને ‘પરિણમમાન’ એ પ્રમાણે કહી શકાય નહિ
એજ વાત “અપરિણયા” એ પદથી પ્રગટ કરવામાં આવી છે. તેજ કારણથી
જ્યારે પુદ્ગલ પરિણામવાળા થઈ રહ્યા હોય તો “પરિણમન્તીતિ જો પરિણયા
પોગ્ગલા અપરિણયા’ પરિણમન્તિ” એ ક્રિયાને લઈને તે પુદ્ગલ ‘પરિણત’ માન-
વામાં આવે છે અપરિણત માનવામાં આવતા નથી, એથી આ કારણે તે
પરિણત છે. “તથા ણં અહં તં માયિમિચ્છાદિદ્ધિઉવવન્નગં દેવં એવં વયાસી”

માણા પોગ્ગલા પરિણયા નો અપરિણયા' પરિણમન્તઃ પુદ્ગલાઃ પરિણતાઃ, નો અપરિણતાઃ કુતો નાપરિણતાસ્તગ્રાહ—'પરિણમન્તીતિ પોગ્ગલા પરિણયા નો અપરિણયા' પરિણમન્તીતિ કૃત્વા પુદ્ગલાઃ પરિણતા એવં નો અપરિણતાઃ પરિણમન્તીતિ ચદુચ્યતે તત્ પરિણામસ્ય સદ્ભાવે એવ સંભવતિ, અન્યથા, અન્યત્રાપિ, અતિષ્ઠસજ્ઞઃ સમાપતેત્ પરિણામસદ્ભાવે ચ પરિણમન્તીતિ વ્યપદેશે પરિણતત્ત્વમ્, અવશ્યમ્ભાવિ યદિ કદાચિત્ પરિણામે સત્યપિ પરિણતત્ત્વં ન સ્માત્ તદા સદા સર્વદા પરિણતત્ત્વાભાવ એવ સ્યાદિતિ । 'સે કહમેયં મંતે ! એવં' તત્ કથમેતદ્ મદન્ત ! એવમ્—હે

દૃષ્ટિ દેવ સે એસા કહા—'પરિણમમાણા પોગ્ગલા પરિણયા, નો અપરિણયા' જો પુદ્ગલ પરિણમનકર રહે હોતે હૈં વે પુદ્ગલ પરિણત કહે જા સકતે હૈં । અપરિણત નહીં કહે જા સકતે હૈં ક્યોંકિ 'પરિણમન્તીતિ પોગ્ગલા પરિણયા નો અપરિણયા' જો પરિણમન હો રહે હૈં વે' પુદ્ગલ પરિણત કહે ગયે હૈં । અપરિણત નહીં કહે ગયે હૈં । હસકા ભાવ એસા હૈ કિ 'પરિણમન્તિ' એસા જો કહા જાતા હૈ વહ ઉનમેં પરિણામ હોને કે સદ્ભાવ મેં હી કહા જાતા હૈ' । એસી બાત ન હો તો જહાં પરિણમન કા સદ્ભાવ નહીં હૈ વહાં પર મી હસ પ્રકાર કે કહને કા પ્રસજ્ઞ પ્રાપ્ત હોગા ઓર જવ પરિણામ કા વહાં સદ્ભાવ હૈ તો હસ સ્થિતિ મેં પરિણતતા મી અવશ્યમ્ભાવી હૈ એસા માનના અનિવાર્ય હો જાતા હૈ ક્યોંકિ પરિણામ કે હોને પર મી યદિ વહાં પરિણતતા સ્વીકાર કી જાવે તો વહાં સદા પરિણતતા કા અભાવ હી

હે ભગવન્ ! બ્યારે તે માયિ મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવે એવું કહ્યું, ત્યારે મેં તેને આ પ્રમાણે કહ્યું “ પરિણમમાણા' પોગ્ગલા પરિણયા નો અપરિણયા ” એ પુદ્ગલ પરિણમન કરી રહ્યા હોય, તે પુદ્ગલ પરિણત જ કહિ શકાય છે. તેને અપરિણત કહિ શકાય નહિ કેમકે “પરિણમન્તીતિ નો પોગ્ગલા પરિણયા અપરિણયા” એ પરિણમી રહ્યા હોય તે પુદ્ગલ પરિણત કહેવાય છે અપરિણત કહેવામાં આવતા નથી તેનો ભાવ એ છે કે “ પરિણમન્તિ ” એવું કહેવામાં આવે છે કે તે તેનામાં પરિણમન ક્રિયાના સદ્ભાવમાં કહેવામાં આવે છે. એ પ્રમાણે હોય તો બ્યાં પરિણમનનો સદ્ભાવ ન હોય ત્યાં પણ “ પરિણમન્તિ ” એ પ્રમાણે કહેવાનો પ્રસંગ આવે અને બ્યારે ત્યાં પરિણમનો સદ્ભાવ હોય ત્યારે તે સ્થિતિમાં પરિણતતા પણ અવશ્ય લાવી છે. એ પ્રમાણે માનવું પડશે કેમકે પરિણમવું હોવા છતાં પણ એ ત્યાં પરિણતતાનો સ્વીકાર

મંદન્ત ! તસ્મૈ યદહં કથિતવાન્ તત્ કિં યુક્તિયુક્તમ્ ? 'ગંગદત્તાઈ સમણે ભગવં મહાવીરે' ગજ્જદત્ત ઇતિ શ્રમણો ભગવાન્ મહાવીરઃ 'ગંગદત્તં દેવં એવં વયાસી' ગજ્જદત્તં તન્નામકં દેવમ્, એવમવાદીત્, હે ગજ્જદત્ત ! ઇત્યેવં રૂપેણ સંવોધ્ય ભગવાન્ ગજ્જદત્તં પ્રત્યાહ—'અહં પિ ણં ગંગદત્ત !' અહમપિ સ્વહુ હે ગજ્જદત્ત ! એવં આહ્વક્ષામિ' એવમ્ આહ્વામિ, માષે, પ્રજ્ઞાપયામિ પ્રરૂપયામિ । તદેવાહ—'પરિણમમાણા પોગ્ગલા જાવ નો અપરિણયા' પરિણમન્તઃ પુદ્ગલાઃ, યાવદ્ નો અપરિણતાઃ યાવત્પદેન 'પરિણયા નો અપરિણયા પરિણમંતીતિ પોગ્ગલા પરિણયા' ઇત્યેતત્ પદજાતસ્ય ગ્રહણં ભવતીતિ 'સચ્ચમેસેઅદ્દે' સત્ય એવોડર્યઃ ત્વદુક્તો મયાનુમોદિતશ્ચ

રહેગા । 'સે કહમેયં મંતે ! એવં' હસ પ્રકાર સેહે મદન્ત ! મૈને ઉસ માયી મિથ્યાદૃષ્ટિદેવ સે કહા હૈ—સો મેરા કહના યુક્તિયુક્ત હૈ ? તવ 'ગંગદત્તાઈ સમણે ભગવં મહાવીરે' હે ગંગદત્ત ! હસ પ્રકાર સે સંવોધિત કરતે હુએ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર ને 'ગંગદત્તે એવં વયાસી' ઉસ ગંગદત્તદેવ સે એસા કહા—'અહં પિ ણં ગંગદત્ત ! એવં આહ્વક્ષામિ' હે ગંગદત્ત ! મૈં બી એસા હી કહતા હૂં, એસી હી પ્રજ્ઞાપના કરતા હૂં—કિ—'પરિણમમાણા પોગ્ગલા જાવ નો અપરિણયા' જો પુદ્ગલપરિણામ સે યુક્ત હો રહે હૈં વે પરિણત હી હૈં અપરિણત નહીં હૈં । યહાં યાવત્પદ સે પરિણયા ણો અપરિણયા, પરિણમંતીતિ પોગ્ગલા પરિણયા' હન પદોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ—'સચ્ચમેસેઅદ્દે', અતઃ હે દેવ ! તુમને જો કહા હૈ ઓર મૈને જિસકી અનુમોદના કી હૈ વહ યહ અર્થ સર્વથા સત્યહૈ । વહ અર્થ કૌન સા હૈ ? હસકે લિયે કહા ગયા હૈ—'પરિણમમાણાઃ

કરવામાં આવે તો ત્યાં પરિણુતતાનો હમેંશા અભાવ થઈ જશે “સે કહમેયં મંતે ! એવં” હે ભગવાન્ ! મેં તે માયિ મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવને આ પ્રમાણે કહ્યું છે તો આ પ્રમાણેનું મારું કથન શું બરાબર છે ? તે સમ્યગદૃષ્ટિ દેવે ભગવાનને આ પ્રમાણે પૂછ્યું ત્યારે “ગંગદત્તાઈ સમણે ભગવં મહાવીરે” હે 'ગંગદત્ત' એ પ્રમાણે સંબોધન કરીને શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે “ગંગદત્તે એવં વયાસી” તે ગંગદત્ત દેવને આ પ્રમાણે કહ્યું “અહં પિ ણં ગંગદત્ત ! એવં આહ્વક્ષામિ” હે ગંગદત્ત ! હું પણ એમ જ કહું છું એ પ્રમાણે જ ભાષણ કરું છું હું એવી રીતની જ પ્રજ્ઞાપના કરું છું અને એવી જ પ્રરૂપણા કરું છું કે “પરિણમમાણા પોગ્ગલા જાવ નો અપરિણયા” જે પુદ્ગલ પરિણામવાળા થઈ રહ્યા છે તે પરિણુત જ છે. તે અપરિણુત નથી અહિં યાવત્ પદથી “પરિણયા નો અપરિણયા પરિણમંતીતિ પોગ્ગલા પરિણયા”, પરિણમંતિ એ ક્રિયાપદથી પરિણામ પામતા પુદ્ગલો પરિણુત જ છે. તે અપરિણુત નથી આ પદોને સંગ્રહ થયો છે. “સચ્ચમેસેઅદ્દે” માટે હે દેવ ! તમે જે કહ્યું છે. અને મેં જેને સમર્થન આપ્યું છે તે આ અર્થ સર્વથા બરાબર જ છે. હવે તે અર્થ

एषोऽर्थः ‘परिणममाणाः पुद्गलाः परिणताः, नो अपरिणताः परिणमन्तीति कृत्वा परिणता एव नो अपरिणताः, इति सर्वथैव सत्यम् इति । ‘तए णं से गंगदत्ते देवे’ ततः खलु स गङ्गदत्तो देवः ‘समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं एयमट्ठं सोच्चा निसम्म’ श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अन्तिके-समीपे एतमर्थं श्रुत्वा निशम्य हृदयेऽवधार्य ‘हट्ठुट्ठं’ हट्ठतुष्टचित्तानन्दितः, हर्षवशविसर्पद्दहृदयः सन् ‘समणं भगवं महावीरं’ श्रमणं भगवन्तं महावीरं ‘वंदइ नमंसइ’ वन्दते नमस्यति ‘वंदिता नमंसित्ता’ वन्दित्वा नमस्यित्वा ‘नच्चासन्ने जाव पज्जुवासइ’ नात्पासन्ने यावत् पशुपास्ते, यावत्पदेन नातिदूरे ‘सुस्ससमाणे णमंसमाणे

पुद्गलाः परिणताः, नो अपरिणताः परिणमन्तीति कृत्वा परिणता एव नो अपरिणता’ । ‘तए णं से गंगदत्ते देवे’ इसके बाद वह गंगदत्तदेव ‘समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियं एयमट्ठं सोच्चा निसम्म हट्ठुट्ठं’ ‘श्रमण भगवान् से इस अपने कथन की पुष्टि की गई सुनकर बहुत अधिक खुश हुआ-संतुष्ट चित्त हुआ-हर्ष के वश से उसका हृदय हर्षित हो गया । ‘समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ’ उसने उसी समय श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की नमस्कार किया ‘वंदिता नमंसित्ता नच्चासन्ने जाव पज्जुवासइ’ ‘वन्दना नमस्कार कर फिर वह प्रभु के समक्ष अपने उचित स्थान पर बैठ गया-वह स्थान प्रभु से न अधिक दूर था और न उनके अधिक पास में ही था-वहां बैठकर

કયો છે એ બતાવતાં પ્રભુ કહે છે કે “ પરિણમમાણાઃ પુદ્ગલાઃ પરિણતાઃ નૌ અપરિણતાઃ પરિણમન્તીતિ કૃત્વા પરિણતા એવ નો અપરિણતા ” પરિણામ પામતા પુદ્ગલો પરિણુત છે. તે અપરિણુત નથી “ પરિણમન્તિ ” એ ક્રિયાપદથી થતાં પરિણુમનથી તે પરિણુત જ કહેવાય છે. અપરિણુત કહેવાતાં નથી. “ તએ ણં સે ગંગદત્તે દેવે ” તે પછી તે ગંગદત્ત દેવ “ સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ અંતિયં એયમટ્ઠં સોચ્ચા નિસમ્મ હટ્ઠુટ્ઠ ” શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પ્રભુ દ્વારા પોતાના કથનનું સમર્થન કરવામાં આવ્યું તે સાંભળીને ઘણોજ ખુશ થયો પ્રસન્નચિત્ત થયો. અને હર્ષના ઉત્કર્ષથી તેનું હૃદય પ્રકુલિત થઈ ગયું “ સમણં ભગવં મહાવીરં વંદઈ નમંસઈ ” તે દેવે તેજ સમયે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર પ્રભુને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા “ વંદિત્તા નમંસિત્તા નચ્ચાસન્ને જાવ પજ્જુવાસઈ ” વંદના નમસ્કાર કરીને પછી તે દેવ પ્રભુની પાસે પોતાના ઉચિત સ્થાન પર બેસી ગયા તે સ્થાન પ્રભુથી બહુ દૂર ન હતું અને બહુ નજીક પણ ન હતું ત્યાં બેસીને પ્રભુની પશુપાસના કરી (સેવા કરી)

અભિમુદ્દે વિળેણં પંજલિઉદે' इत्यन्तस्य ग्रहणं भवति शुश्रूषमाणः, नमस्यन्, अभिमुखः, विनयेन प्राञ्जलिपुटः, 'तए णं समणे भगवं महावीरे' ततः खल्ले श्रमणो भगवान् महावीरः 'गंगदत्तस्स देवस्स तीसेय जाव धम्मं परिकहेइ' गङ्गदत्तस्य देवस्य तस्यां च यावद् धर्मं परिकथयति, अत्र यावत्पदेन 'महातिमहा-लयाए परिंसाए' इत्यादि 'अरिहा' इत्यन्तस्य ग्रहणं भवति । 'जाव आराहए भवइ' यावद् आराधको भवति अत्र यावत्पदेन 'तेसिं सव्वेसिं' इत्यारभ्य 'आणाए' इत्यन्तस्य ग्रहणं भवति । अत्र औपपातिकसूत्रगतधर्मकथा वर्णनं

ઉસને પ્રભુ કી પ્રયુપાસના કી-યહાં યાવત્પદ સે 'નાતિદૂરે સુસ્સુ-સમાણે, ણમંસમાણે, અભિમુદ્દે વિળેણં પંજલિઉદે' 'इन पदों का ग्रहण हुआ है । 'तए णं समणे भगवं महावीरे' इसके बाद श्रमण भगवान् महावीर ने गंगदत्तस्स देवस्स तीसेय जाव धम्मं परिकहेइ' गंगदत्त देव को और उस विशाल सभा को यावत् धर्मका उपदेश दिया-यहाँ याव-त्पद से 'महातिमहालयाए परिंसाए' इत्यादि पदों से लगाकर 'अरिह' इस अन्तिम पद तक का पाठ गृहीत हुआ है । 'जाव आराहए भवइ' यावत् आराधक होता है । यहाँ यावत्पद से 'तेसिं सव्वेसिं' इस पाठ से लेकर 'आणाए' इस अन्तिम पद तक का पाठ गृहीत हुआ है । यहाँ औपपातिक सूत्र गत धर्म कथा का वर्णन कर लेना चाहिये । 'तए णं

અહિંયા યાવત્ પદથી “ નાતિદૂરે સુસ્સુસમાણે ણમંસમાણે અભિમુદ્દે વિળેણં પંજલિઉદે ” આ પદો ગ્રહણ થયા છે. તેનો અર્થ બહુ દૂર નહિ તેમજ બહુ નજીક નહિ એવા આસને બેસીને પ્રભુની સેવા કરતા નમસ્કાર કરતા પ્રભુની સન્મુખ વિનય સહિત હાથ બેડીને એ પ્રમાણે થાય છે.

“ તए णं समणे भगवं महावीरे ” તે પછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે “ गंगदत्तस्स देवस्स तीसेय जाव धम्मं परिकहेइ ” તે ઘણી વિશાળ એવી તે પરિવેદમાં પ્રભુએ ગંગદત્ત દેવને “ अत्थिलोए अत्थि अलोए ” લોક છે ને અલોક પણ છે પાપ છે ને પુણ્ય છે. તેમજ બંધ અને મોક્ષના સ્વરૂપ વિશે શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો. અહિંયા યાવત્ પદથી “ महाति-महालयाए परिंसाए ” ‘इत्यादि’ પદોથી લઈને “ अरिह ” એ છેલ્લા પદ સુધીનો પાઠ ગ્રહણ થયો છે. “ जाव आराहए भवइ ” યાવત્ તે દેવ આરાધક થઈ ગયા અહિયાં યાવત્ પદથી “ तेसिं सव्वेसिं ” એ પાઠથી લઈને “ आणाए ” એ છેલ્લા પદ સુધીના પાઠનું ગ્રહણ થયું છે. અહિયાં ઔપ-પાતિક સૂત્રના પૃષ્ઠ ૪૪૭ સુ. પદમાં કહ્યા અનુસાર સઘળી ધર્મદેશના સમજી લેવી વધારે વિસ્તારથી બાળવાની ઇચ્છાવાળાએ ઔપપાતિક સૂત્રમાં બોધ લેવું

દ્રષ્ટવ્યમ્ ‘તથા ણં સે ગંગદત્તે દેવે’ તતઃ સ્વલુ સ ગંગદત્તો દેવઃ ‘સમણસ્સ મગ-
વઓ મહાવીરસ્સ અંતિયે’ શ્રમણસ્ય મગવતો મહાવીરસ્ય અન્તિકે ‘ધમ્મં સોચ્છા
નિસમ્મ’ ધર્મં શ્રુતચારિત્રલક્ષણં શ્રુત્વા નિશમ્ય-તદર્થં હૃદિ અવધાર્ય ‘હદ્દતુદ્ધે’ હૃદયતુષ્ટઃ
સન્ ‘ઉદ્દાણ ઉદ્દેહ’ ઉત્થયા ઉત્તિષ્ઠતિ ‘ઉદ્દાણ ઉદ્દેહા’ ઉત્થયા, ઉત્થાનશક્તયા ઉત્થાય
‘સમણં મગવં મહાવીરં વંદહ નમંસહ’ શ્રમણં મગવન્તં મહાવીરં વન્દતે નમસ્યતિ
વંદિત્તા નમંસિત્તા એવં વયાસી’ વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા એવમવાદીત્ ‘અહં ણં મંતે !
ગંગદત્તે દેવે’ અહં સ્વલુ ભદન્ત ! ગંગદત્તો દેવઃ ‘કિં ભવસિદ્ધિયે અભવસિદ્ધિયે’
કિં ભવસિદ્ધિકોઽભવસિદ્ધિકો વા, ભવે-અસ્મિન્ ભવે આગામિનિ કસ્મિશ્ચિદપિ
ભવે વા સિદ્ધિર્યસ્ય સ તથા, તદ્ વિપરીતો અભવસિદ્ધિકો વા ? મવ્યોઽ-
મવ્યો વા ઇતિ શ્વાસઃ । મગવાનાહ-‘એવં’ ઇત્યાદિ ‘એવં જહા સુરિયામો’

સે ગંગદત્તે દેવે’ ઇસકે બાદ વહ ગંગદત્ત દેવ ‘સમણસ્સ મગવઓ મહા-
વીરસ્સ અંતિયે’ શ્રમણ મગવાન્ મહાવીર સે ‘ધમ્મં સોચ્છા નિસમ્મ’
‘શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મકા વ્યાખ્યાન સુનકર ઓર ઉસે હૃદય મેં ધારણ
કર ‘હદ્દતુદ્ધે’ વહુત અધિક હર્ષિત હુઆ ઓર સંતુષ્ટ હુઆ, ‘ઉદ્દાણ
ઉદ્દેહ’ ફિર વહ વહાં સે અપને આપ ઉઠા-‘ઉદ્દાણ ઉદ્દેહા’ ઉઠકર
‘સમણં મગવં મહાવીરં વંદહ, નમંસહ’ ઉસને શ્રમણ મગવાન્ મહાવીર
કો વંદના કી, નમસ્કાર ક્રિયા ‘વંદિત્તા નમંસિત્તા એવં વયાસી’
વંદના નમસ્કાર કરકે ફિર ઉસને પ્રભુસે એસા પૂછા-‘અહં ણં
મંતે ! ગંગદત્તદેવે કિં ભવસિદ્ધિયે અભવસિદ્ધિયે’ હે ભદન્ત !
મેં ગંગદત્ત દેવ કયા ભવસિદ્ધિક હું યા અભવસિદ્ધિક હું, જિસ કો
ઇસ ભવભવે યા અભિભવ સે સિદ્ધ પદ કી પ્રાપ્તિ હોની હૈ
એસા મેં હું, યા સિદ્ધ પદ કી પ્રાપ્તિ જિસે કબી નહીં હોની હૈ

“ તથા ણં સે ગંગદત્તે દેવે ” તે પછી તે ગંગદત્ત દેવ “ સમણસ્સ મગવઓ
મહાવીરસ્સ અંતિયે ” શ્રમણ મગવાન્ મહાવીરની પાસેથી “ ધમ્મં સોચ્છા
નિસમ્મ ” શ્રુત ચારિત્ર રૂપ ધર્મનેા ઉપદેશ સાંભળીને અને તેને હૃદયમાં
કરીને “ હદ્દતુદ્ધે ” ઘણોજ અધિક પ્રસન્ન થયો અને સંતુષ્ટ (પ્રસન્ન) ચિત્ત
થઈને “ ઉદ્દાણ ઉદ્દેહ ” પછી તે દેવ ત્યાંથી પોતે ઉઠ્યો “ ઉદ્દાણ ઉદ્દેહા ”
ઉઠીને “ સમણં મગવં મહાવીરં વંદહ નમંસહ ” તેણે શ્રમણ મગવાન્ મહાવીરને
વંદના કરી નમસ્કાર કર્યો “ વંદિત્તા નમંસિત્તા એવં વયાસિ ” વંદના નમસ્કાર
કરીને પછી તેણે પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું “ અહં ણં મંતે ! ગંગદત્તે દેવે કિં
ભવસિદ્ધિયે અભવસિદ્ધિયે ” હે મગવન્ ! હું ગંગદત્ત દેવ શું ભવસિદ્ધિક છું
કે અભવસિદ્ધિક છું અર્થાત્ જેને સિદ્ધ પદની પ્રાપ્તિ થાય છે, એવો હું છું ?
કે સિદ્ધ પદની પ્રાપ્તિ કોઈ વખત પણ ન થાય તેવો હું છું ? તેના ઉત્તરમાં

एवं यथा सूर्याभः, अनेन इदं सूचितं भवति 'सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी परित्त-
संसारिए, अणंतसंसारिए, सुलभबोहिए, दुल्लभबोहिए आराहाए विराहए
चरिमे अचरिमे' राजप्रश्नीयसूत्रे यथा सूर्याभदेवसम्बन्धे कथितं तथैव गङ्गदत्त
देवविषयेऽपि सर्वं तत एव अवगन्तव्यमिति, कियत्पर्यन्तं तत्राह—'जाव'
इत्यादि, 'जाव वत्तीसइविहं नट्टविहिं उवदंसेइ' यावद् द्वात्रिंशद्विधं नाट्य-
विधिम्, उपदर्शयति 'उवदंसेत्ता जाव तामेव दिसं पडिगए' उपदर्श्य यावत्
तामेव दिशं प्रतिगतः, अत्र यावत्पदेन 'समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ,
वंदित्ता, नमंसित्ता तमेव दिव्वं जाणविसाणं दुरूहइ, दुरूहित्ता जामेव दिसं
पाउवभूए' इत्यन्तस्य पदसन्दर्भस्य ग्रहणं भवतीति ॥ सू० ३ ॥

ऐसा मैं हूँ ? इसके उत्तर में प्रभु ने कहा 'एवं जहा सूरियाभो'
राजप्रश्नीय सूत्र में जैसा सूर्याभदेव के सम्बन्ध में कहा गया है वैसा ही
कथन हे गंगदत्त ! तुम अपने विषय में समझो सूर्याभदेव के सम्बन्ध
में वहाँ प्रश्न रूप से ऐसा कहा गया है—सम्मदिट्ठि, मिच्छादिट्ठी परित्त-
संसारिए, अणंतसंसारिए, सुलहबोहिए, दुल्लहबोहिए, आराहए, विरा-
हए, चरिमे अचरिमे'। यह वहाँ का कथन वहाँ पर 'जाव वत्तीसइविहं
नट्टविहिं उवदंसेइ' इस पाठ तक ग्रहण करना चाहिये—इस प्रकार वह
३२ प्रकार के नाटक को दिखाकर जिस दिशा से आया था उसी दिशा
से होकर वापिस चला गया । यहाँ पर यावत् पद से 'समणं भगव'

પ્રભુએ કહ્યું “ એવં જહા સૂરિયાભો ” રાજપ્રશ્નિય સૂત્રમાં સૂર્યાભ દેવના
સંબંધમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે. તેવું જ કથન છે ગંગદત્ત તમે તમારા વિષ
યમાં પણ સમજી લો. અર્થાત્ સૂર્યાભ દેવના સંબંધમાં ત્યાં પ્રશ્ન રૂપથી આ
પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. જે પ્રમાણે પ્રભુએ કહ્યું તે પ્રમાણે “ સમ્મદિટ્ઠિ
મિચ્છાદિટ્ઠિ પરિત્તસંસારિય, અણંતસંસારિય સુલહબોહિય દુલ્લહબોહિય
આરાહય વિરાહય, ચરિમે અચરિમે ” સમ્યગદષ્ટિ છે કે મિથ્યાદષ્ટિ છે ? પરિત્ત
સંસારી છે કે અનંત સંસારી છે. ? અર્થાત્ તું સંસાર વધારનારો છે કે
સંસારનો ક્ષય કરનાર છે ? સુલભ બોધી છે કે દુર્લભ બોધી છે ? આધારક
છે કે વિરાધક છે ? ચરમભવવાળો છે કે અચરમ છે ? વિગેરે પદો ગ્રહણ
થયા છે આ પ્રમાણે તું ત્યાં કથન “ જાવ વત્તીસઈવિહં નટ્ટવિહિં ઉવદંસેઈ ”
એ પાઠ સુત્રીનું ગ્રહણ થયું છે આ રીતે તેણે બનિસ પ્રકારના નાટકો બતા-
વીને જે દિશાથી આવ્યા હતા તે દિશાએ જ પાછા ચાલ્યા ગયા. અહિયાં
યાવત્ પદથી “ સમણં મગવં મહાવીરં વંદઈ નમંસઈ વંદિત્તા નમંસિત્તા તમેવ

અથ મગવાન્ ગૌતમો ગદ્ગદત્તદેવસ્ય પૂર્વભવં પૃચ્છતિ- 'મંતે ત્તિ' इत्यादि ।

મૂલ્- 'મંતે ત્તિ મગવં ગોયમે સમણં મગવં મહાવીરં જાવ
 एवं वयासी गंगदत्तस्स णं मंते ! देवस्स सा दिव्वा देविड्ढी
 दिव्वा देवजुई कहिं गया कहिं अणुप्पविट्ठा गोयमा ! सरीरं
 गया सरीरं अणुप्पविट्ठा कूडागारसालादिट्ठंतो जाव सरीरं
 अणुप्पविट्ठा अहो णं मंते ! गंगदत्ते देवे महिड्ढिए जाव महा-
 सोक्खे । गंगदत्तेणं मंते ! देवेणं सा दिव्वा देविड्ढी दिव्वा
 देवजुई किण्हा लद्धा जाव जण्णं गंगदत्तेणं देवेणं सा दिव्वा
 देविड्ढी जाव अभिसमज्जागया गोयमाइ समणे मगवं महावीरे
 मगवं गोयमं एवं वयासी एवं खलु गोयमा तेणं कालेणं तेणं
 समणं इहेव जंबुद्वीवे दीवे भारहे वासे हत्थिणापुरे नामं नयरे
 होत्था वण्णओ सहसंबवणे णामं उज्जाणे वण्णओ तत्थ णं हत्थि-
 णापुरे नयरे गंगदत्ते नामं गाहावई परिवसइ अट्ठे जाव अपरि-
 भूए । तेणं कालेणं तेणं समणं मुणिसुव्वए अरहा आइगरे
 जाव सव्वन्नू सव्वदरिसी आगासगएणं चक्केणं जाव पकट्ठि-
 ज्जमाणेणं पकट्ठिज्जमाणेणं सीतगणत्तंपरिवुडे पुव्वाणुपुट्ठिं

महावीरं वंदइ नसंमइ, वंदित्ता नमंसित्ता तमेव दिव्वं
 जाणविमाणं दुरुइइ दुरुहित्ता जामेव दिसं पाज्जभूए, 'यहां तक्का
 पाठ ग्रहण हुआ है । ॥ सू० ३ ॥

દિવ્વં જાણવિમાણં દુરુહइ दुरुहित्ता जामेव दिसं पाज्जभूए ” ત્યાં સુધીને. પાઠ
 ગ્રહણ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે શ્રમણ સગવાન્ મહાવીરને વંદના
 કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને જે દિવ્ય વિમાનમાં બેસીને આવ્યા
 હતા તે દિવ્ય વિમાનમાં બેસીને જે દિશાએથી આવ્યા હતા તે દિશા તરફ
 પાછા આવ્યા ગયા. ॥સૂ૦૩॥

चरमाणे गामाणुगामं जाव जेणेव सहसंबवणे उज्जाणे जाव
 विहरइ परिसा निगगया जाव पज्जुवासइ तए णं से गंगदत्ते
 गाहावई इमीसे कहाए लद्धडे समाणे हट्टुट्टु जाव कयबलि
 जाव सरीरे साओ गिहाओ पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमित्ता
 पायविहारचारेणं हत्थिणापुरं नयरं मज्झं मज्झेणं णिगच्छइ,
 णिगच्छित्ता जेणेव सहसंबवणे उज्जाणे जेणेव मुणिसुव्वए
 अरहा तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता मुणिसुव्वयं अरहं
 तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिणेणं जाव तिविहाए पज्जुवासणाए
 पज्जुवासइ । तए णं मुणिसुव्वए अरहा गंगदत्तस्स गाहावइस्स
 तीसेय महति जाव परिसा पडिगया तए णं से गंगदत्ते गाहा-
 वई मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतियं धम्मं सोच्चा निसम्म
 हट्टुट्टु० उट्ठाए उट्ठेइ उट्ठाए उट्ठित्ता मुणिसुव्वयं अरहं वंदइ
 नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी सदहामि णं भंते !
 णिगंग्थे पावयणं जाव से जहेयं तुब्भे वदह जं नारं देवाणु-
 प्पिया ! जेट्टुपुत्तं कुडुंबे ठावेमि तए णं अहं देवाणुप्पियाणं
 अंतिए मुंडे जाव पव्वयामि । अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडि-
 वन्धं करेह । तए णं से गंगदत्ते गाहावई मुणिसुव्वएणं अर-
 हया एवं वुत्ते समाणे हट्टुट्टु मुणिसुव्वयं अरहं वंदइ नमंसइ
 वंदित्ता नमंसित्ता मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतियाओ सहसंब-
 वणाओ उज्जाणाओ पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमित्ता जेणेव
 हत्थिणापुरे नयरे जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ उवाग-

च्छित्ता विउलं असणं पाणं जाव उवक्खडावेइ उवक्खडावित्ता
 मित्तणाइणियग जाव आमंतेइ आमंतेत्ता तओ पच्छा णहाए
 जहा पूरणे जाव जेट्ठपुत्तं कुटुंबे ठावेइ तं मित्तणाइ जाव जेट्ठ-
 पुत्तं च आपुच्छइ आपुच्छित्ता पुरिससहस्सवाहिणिं सीयं
 दुरूहेइ दुरूहित्ता मित्तणाइणियग जाव परिजणेणं जेट्ठपुत्तेण थ
 समणुगम्मसाणमग्गे सट्ठिवड्डीए जाव णादितरवेणं हत्थिणाग-
 पुरं मज्झं मज्झेणं णिगच्छइ णिगच्छित्ता जेणेव सहसंबवणे
 उज्जाणे तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता छत्ताइतित्थगराति-
 सए पासइ एवं जहा उदायणो जाव सयमेव आभरणे ओमुयइ
 ओमुइत्ता सयमेव पंचमुट्ठियं लोथं करेइ करित्ता जेणेव मुणि
 सुव्वए अरहा एवं जहेव उदायणे तहेव पव्वइए तहेव एक्कारस-
 अंगाइं अहिज्जइ जाव मासियाए संलेहणाए सट्ठिं भत्ताइं अण-
 सण्याए छेदेइ छेदित्ता आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते काल-
 मासे कालं किञ्चा महासुक्के कप्पे महासमाणे विमाणे उववाय-
 सभाए देवसयणिज्जांसि गंगदत्ते देवत्ताए उववन्ने । तए णं से
 गंगदत्ते देवे अहुणोववन्न मेत्तए समाणे पंचविहाए पज्जत्तीए
 पज्जत्तिभावं गच्छइ तं जहा आहारपज्जत्तीए जाव भासामण-
 पज्जत्तीए । एवं खलु गोयमा ! गंगदत्तेणं देवेणं दिव्वा देविड्डी
 जाव अभिसमन्नागया । गंगदत्तस्स णं भंते ! देवस्स केवइयं
 कालं ठिई पन्नत्ता गोयमा ! सत्तरस्ससागरोवमाइं ठिई पन्नत्ता ।
 गंगदत्ते णं भंते ! देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं० जाव

महाविदेहे वासे सिञ्जिहि जाव अंतं काहिइ । सेवं भंते !
सेवं भंते ! त्ति ॥सू० ४॥

सोलसमे सए पंचमो उद्देशो समत्तो ।

छाया-भदन्त इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं यावद् एव-
मवादीत् गङ्गदत्तस्य खलु भदन्त ! देवस्य सा दिव्या देवर्द्धिर्दिव्या देवद्युतिः
क गता क अनुप्रविष्टा गौतम ! शरीरं गता शरीरमनुप्रविष्टा कूटागारशाला
दृष्टान्तो यावत् शरीरमनुप्रविष्टा अहो खलु भदन्त ! गङ्गदत्तो देवो महर्द्धिको
यावद् मङ्गसौख्यः । गङ्गदत्तेन भदन्त ! देवेन सा दिव्या देवर्द्धिः, दिव्या देव-
द्युतिः कथं लब्धा यावद् यत् खलु गङ्गदत्तेन देवेन सा दिव्या देवर्द्धिर्यावद्
अभिसमन्वागता ? गौतमइतिः श्रमणो भगवान् महावीरो भगवन्तं गौतमम् एव-
मवादीत् एवं खलु गौतम ! तस्मिन् काले तस्मिन् समये, इहैव जम्बूद्वीपे द्वीपे
भारते वर्षे हस्तिनापुरं नाम नगरमासीद् वर्णकः सहस्राश्रवणं नाम उद्यानम् वर्णकः
तत्र खलु हस्तिनापुरे नगरे गङ्गदत्तो नाम गाथापतिः परिवसति आढ्यो यावद्
अपरिभूतः । तस्मिन् काले तस्मिन् समये मुनिसुव्रतोऽर्हन् आदिकरः, यावत्
सर्वज्ञः सर्वदर्शी आकाशगतेन चक्रेण यावद् प्रकृष्यमाणेन प्रकृष्यमाणेन शिष्यगण-
संपरिवृत्तः पूर्वानुपूर्व्यां चरन् ग्रामानुग्रामं यावत् सहस्राश्रवणमुद्यानं यावद् विह-
रति, परिषद् निर्गता यावत् पर्युपास्ते । ततः खलु स गङ्गदत्तो गाथापतिः
एतस्याः कथायाः लब्धार्थः सन् हृष्टतुष्ट यावत् कृतवलि यावत् शरीरं स्वकीयाद्
गृहात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य पादविहारचारेण हस्तिनापुरं नगरं मध्यं
मध्येन निर्गच्छति, निर्गत्य यत्रैव सहस्राश्रवणमुद्यानं यत्रैव मुनिसुव्रतोऽर्हन्
तत्रैव गच्छति, उशगत्य मुनिसुव्रतमर्हन्तम् आदक्षिणपदक्षिणेन यावत् त्रिविधया
पर्युपासनया पर्युपास्ते । ततः खलु मुनिसुव्रतोऽर्हन् गङ्गदत्तरय गाथापतेः तस्थै
च महातिमहालयायै यावत् परिपन् प्रतिगता । ततः खलु स गङ्गदत्तो गाथापतिः,
मुनिसुव्रतस्यार्हतोऽन्तिके धर्मं श्रुत्वा निशम्य हृष्टतुष्ट उत्थया उत्तिष्ठति, उत्थया
उत्थाय मुनिसुव्रतम्, अर्हन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्
श्रद्धामि खलु नैर्ग्रन्थं प्रवचनं यावद् यथेदं यूयं वदथ यत् नवरम् देवानुमियाः !
ज्येष्ठपुत्रं कुटुम्बे स्थापयामि ततः खल्वह देवानुमियाणामन्तिके मुण्डो यावत्
प्रव्रजामि । यथासुखं देवानुमिय । मा प्रतिबन्धं कुरु । ततः खलु स गङ्गदत्तो
गाथापतिः, मुनिसुव्रतेन अरहता एवमुक्तः सन् हृष्टतुष्टः, मुनिसुव्रतम्, अर्हन्तं
वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा मुनिसुव्रतस्य अर्हतः, अन्तिकात् सहस्राश्र-

वनोधानात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य यत्रैव हस्तिनापुरं नगरं यत्रैव स्वकीयं
गृहं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य विपुत्रमशनं पानं यावद् उपस्कारयति उपस्कार्य
तं मित्रज्ञातिं निजक० यावद् आमन्त्रयति आमन्त्र्य ततः पश्चात् स्नातो यथा
पूरणो यावद् ज्येष्ठपुत्रं कुटुम्बे स्थापयति तं मित्रज्ञातिं यावद् ज्येष्ठपुत्रं चा-
पृच्छति, आपृच्छ्य पुरुषसहस्रवाहिनीं शिविकां दूरोहति दूरस्थ मित्रज्ञातिनिजक
यावत् परिजनेन ज्येष्ठपुत्रेण च सङ्गन्तुगम्यमानमार्गः सर्वतोभावेन यावद्
नादितरवेण हस्तिनापुरं मध्यं मध्येन निर्गच्छति निर्गत्य यत्रैव सहस्राश्वनमुधा-
नम् तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य छात्रादिकान् तीर्थङ्करातिशयान् पश्यति एवम्
यथा उदायनो यावत् स्वयमेव आभरणानि अत्रमोचयति अत्रमुच्य स्वयमेव पञ्च-
मुष्टिकं लोचं करोति लोचं कृत्वा यत्रैव मुनिसुव्रतोऽर्हन् एवं यथैव उदायनस्तथैव
प्रव्रजति तथैव एकादशाज्ञानि अधीते यावत् मासिकया संलेखनया पष्टि भक्तानि
अनशनेन छिनत्ति छित्वा आलोचितपतिक्रान्तः समाधिमाप्तः कालमासे कालं
कृत्वा महाशुक्ले कल्पे महासमाने विमाने उपपातसभायां देवशयनीये गङ्गदत्त
देवतया उपपन्नः । ततः खलु स गङ्गदत्तो देवोऽधुनोपपन्नमात्रकः सन् पंचविधया
पर्याप्त्या पर्याप्तिभावं गच्छति तद्यथा आहारपर्याप्त्या यावद् आपामनःपर्याप्त्या ।
एवं खलु गौतम ! गङ्गदत्तदेवेन सा दिव्या देवर्द्धि र्यावद् अभिसमन्वागता ।
गङ्गदत्तस्य खलु भदन्त ! देवस्य क्रियन्तं कालं स्थितिः मज्ञप्ता गौतम ! सप्तदश-
सागरोपमा स्थितिः मज्ञप्ता । गङ्गदत्तः खलु भदन्त ! देवः तस्मात् देवलोकाद्
आयुःक्षयेण० यावद् महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति यावदन्तं करिष्यति तदेवं
भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति सू० ४ ॥

टीका—‘भंते त्ति भगवं गोयमे’ भदन्त इति भगवान् गौतमः हे भदन्त इति
एवं रूपेण भगवान् गौतमः, भगवन्तं संबोध्य ‘समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी’
श्रमणं भगवन्तं महावीरं यावद् एवम् अवादीत् अत्र यावत्पदेन ‘वंदइ

अब भगवान् गौतम गङ्गदत्तदेव के पूर्वभव को पूछते हैं—

‘भंते ! त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी’ ।

टीकार्थ—‘भंते ! त्ति भगवं गोयमे’ हे भदन्त ! इस प्रकार से
संबोधित करके भगवान् गौतमने ‘समणं भगवं महावीरं जाव एवं

हुवे गौतम स्वामी गङ्गदत्त देवना पूर्वभव संधी पूछे छे के—

“भंते ! त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी” इत्यादि—

टीकार्थ—“भंते ! त्ति भगवं गोयमे !” हे भगवन् ! आ प्रभाणु महावीर

अबुने संबोधन करीने “समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी” श्रमण

નમંસહ વંદિત્તા નમંસિત્તા' एतेषां पदजातानां संग्रहो भवति, किमत्रादीत् तत्राह-
'गंगदत्तस्स णं भंते ! देवस्स' गङ्गदत्तस्य खलु भदन्त !
देवस्य 'सा दिव्वा देवड्ढी दिव्वा देवज्जुई कहिं गया कहिं अणुप्पविट्ठा' सा
दिव्वा देवद्धिः दिव्वा देवद्युतिः क्व गता क्व अनुप्रविष्टेति मे कथय । भगवा-
नाह-'गोयमा' इत्यादि 'गोयमा' हे गौतम ! 'सरीरं गया' शरीरं गता 'सरीरे
अणुप्पविट्ठा' शरीरमनुप्रविष्टा गङ्गदत्तस्य देवद्युत्यादि तदीयशरीरे एव अनुप्रविष्ट-
मिति भावः । 'कूडागारमाला दिट्ठंतो' कूटाकारशाला दृष्टान्तः, अत्र कूटाकार
शालादृष्टान्तो वक्तव्यः कियत्पर्यन्तमित्याह-'जाव सरीरं अणुप्पविट्ठा' यावच्छ-
रीरम् अनुप्रविष्टा, गङ्गदत्तस्य सा ऋद्धिः कूटाकारशालादृष्टान्तेन शरीरमनुगते-

वयासी' श्रमण भगवान् महावीर से ऐसा पूछा-यहां यावत्पद से
'वंदह नमंसह वंदित्ता नमंसित्ता' इन पदों का संग्रह हुआ है- । क्या
पूछा-सो 'गंगदत्तस्स णं भंते ! देवस्स' इस सूत्र द्वारा कहा गया है-
हे भदन्त ! गंगदत्तदेवकी 'सा दिव्वा देविड्ढी दिव्वा देवज्जुई कहिं
गया, कहिं अणुप्पविट्ठा' वह दिव्य देवद्धि दिव्य देवद्युति कहां गई
कहां अनुप्रविष्ट हो गई ? आप हमें कहिये-ऐसा (श्रमण भगवान्
महावीर से गौतमने पूछा)-इसके उत्तर में प्रभु ने कहा-'गोयमा !
सरीरं गया, सरीरं अणुप्पविट्ठा' हे गौतम ! गंगदत्त देवकी वह दिव्य
देवद्धि दिव्य देवद्युति उसके ही शरीर में समा गई है और उसीके
शरीर में अनुप्रविष्ट हो गई । 'कूडागारमाला दिट्ठंतो' इस विषय में
यहां कूटाकार शाला का दृष्टान्त कह लेना चाहिये । और वह 'जाव
सरीरं अणुप्पविट्ठा' यहां तक ग्रहण करना चाहिये तात्पर्य कहने का

ભગવાન મહાવીરને ગૌતમ સ્વામીએ આ પ્રમાણે પૂછ્યું અહિંયાં યાવત્
પદથી “-વંદહ નમંસહ વંદિત્તા નમંસિત્તા ” એ પદોનો સંગ્રહ થયો છે, હવે શું
પૂછ્યું તે કહેવામાં આવે છે. “ ગંગદત્તસ્સ ણં ભંતે ! દેવસ્સ ” હે ભગવન્ !
ગંગદત્ત દેવની “ સા દિવ્વા દેવડ્ઢી દિવ્વા દેવજ્જુઈ કહિં ગયા કહિં અણુ
પવિટ્ઠા ” તે દિવ્ય દેવ ઋદ્ધિ અને દિવ્ય દેવ દ્યુતિ કયાં ગઈ અને કયાં
પ્રવેશી ગઈ ? તે બાબત આપ મને કહો તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ આ પ્રમાણે
કહ્યું “ ગોયમા ! સરીરં ગયા સરીરં અણુપવિટ્ઠા ” હે ગૌતમ ! ગંગદત્ત દેવની તે
દિવ્ય દેવ ઋદ્ધિ અને દિવ્ય દેવદ્યુતિ તેના શરીરમાં સમાઈ ગઈ છે. અને
તેના શરીરમાં પ્રવેશી ગઈ છે. “ કૂડાગારસાલાદિટ્ઠંતો જાવ સરીરં અણુ
પવિટ્ઠા ” આ વિષયમાં કૂડાગાર શાળાનું દષ્ટાંત યાવત્ શરીરમાં પ્રવિષ્ટ થઈ

ત્યર્થઃ, યાત્રત્પદગ્રાહ્યં રાજપ્રશીયસૂત્રગતસૂર્યાભદેવવર્ણનેઽવલોકનીયમ્ । તથા ચ-
તત્કેનાર્થેન ભદન્ત ! એવમુચ્યતે શરીરં ગતા શરીરમનુપ્રવિષ્ટા ગૌતમ ! તદ્ યથા
નામકૂટાકારશાલા સ્યાત્ દ્વિધાતો લિપ્તા ગુપ્તા ગુપ્તદ્વારા નિવાતા નિવાતગંભીરા
તસ્યાઃ खलु कूटाकारशालायाः अदूरसामन्ते अत्र महानेको जनसमूहस्तिष्ठति
ततः खलु स जनसमूहः एकं महद्भ्रवादलकं वा वर्षवादलकं वा महावातं वा एज-
मानं पश्यति दृष्ट्वा तां कूटाकारशालाम्, अन्तरमनुप्रविश्य खलु तिष्ठति तत्ते-
नार्થેन ગૌતમ ! એવમુચ્યતે શરીરં ગતા શરીરમનુપ્રવિષ્ટા इति कूटाकारशाला
दृष्टान्तः રાજપ્રશીયસૂત્રે एकपञ्चाशत्तमसूत्रे विशेषरूपेण द्रष्टव्यम् । अथ

यह है कि जिस प्रकार से एक कूटाकार शाला के पास खड़े हुए अनेक
मनुष्य जोर से आती हुई आन्धी को या वेगवती वृष्टि को देखकर
उसके भीतर प्रविष्ट हो जाते हैं, घुस जाते हैं उसी प्रकार से यह
गंगदत्त की दिव्य देवर्द्धि दिव्य देवद्युति गंगदत्त के शरीर में प्रविष्ट
हो गई है—उसी बात को राजप्रशीयसूत्र में वर्णित सूर्याभदेव का कथन
देकर पुष्ट किया गया है—‘जहा नामकूटाकारशाला सिया’ इत्यादि द्विधातो
लिप्ता, गुप्ता गुप्तद्वारा, निवाता, निवातगंभीरा, तस्याः खलु कूटाकार-
शालायाः अदूरसामन्ते अत्र महानेको जनसमूहस्तिष्ठति, ततः खलु स
जनसमूहः एकं महद्भ्रवादलकं वा महावातं वा एजमानं पश्यति,
दृष्ट्वा तां कूटाकारशालाम्, अन्तरमनुप्रविश्य खलु तिष्ठति तत्तेनार्थेन
गौतम ! एवं उच्यते शरीरं गता शरीरमनुप्रविष्टा इति कूटाकारशाला

ત્યાં મુખીનું સમગ્ર લેણું ઠહેવાનો ભાવ એ છે કે જે રીતે એક કૂટાગારશાળા
પાસે ઉભેલા અનેક માણસો નેરથી આવતા વાવાઝોડાને અગર નેરથી આવતા
વરસાદને નેઈને તે કૂટાગારશાળાની અંદર આદ્યા જાય છે. અર્થાત્ પ્રવેશે
છે તેજ રીતે આ ગંગદત્તની દિવ્ય દેવ ઋદ્ધિ અને દિવ્ય દેવધ્યુતિ ગંગદત્તના
શરીરમાં જ સમાઈ ગઈ આ વાતને ‘રાજપ્રશીય’ સૂત્રમાં વર્ણવેલા સૂર્યા-
ભદેવના કથનમાંથી ત્યાંનો પાઠ આપીને આ રીતે પુષ્ટ કરવામાં આવી છે.
તે પાઠ આ પ્રમાણે છે. “જહાનામ કૂટાકારશાલા સિયા ઈત્યાદિ તદ્યથા નામ
કૂટાકારશાલા સ્યાત્, દ્વિધાતો લિપ્તા, ગુપ્તા, ગુપ્તદ્વારા, નિવાતગંભીરા, તસ્યાઃ खलु कूटा-
कारशालायाः अदूरसामन्ते अत्र महानेको जनसमूहस्तिष्ठति, ततः खलु स जनसमूहः
एकं महद्भ्रवादलकं वामहावातं वा एजमानं पश्यति, दृष्ट्वा तां कूटाकारशालाम्,
अन्तरमनुप्रविश्य खलु तिष्ठति तत्तेनार्थेन गौतम ! एवं उच्यते शरीरं गता शरीर
मनुप्रविष्टा इति कूटाकारशालादृष्टान्तः ” यथा नामवादी એક કૂટાકાર શાળા કે-

વિપાકચન્દ્રિકાટીકાયાં સુવાહુકુમારાધ્યયનેઽવલોકનીયઃ । 'ગંગદત્તે ણં દેવેણ' ગન્ગદત્તેન દેવેન 'સા દિવ્યા દેવદૂતી જાવ અભિસમન્વાગયા' સા દિવ્યા દેવદિવ્યાવદ્ લઙ્ઘા, પ્રાપ્તા અભિસમન્વાગતા અભિ-અભિમુરુપેન સમ્ માદ્રત્યેન અનુ-પશ્ચાદ્ આગતા મોગ્યતામુપગતેતિ, મગવાનાહ- 'ગોયમાહ સમણે મગવં મહાવીરે' ગૌતમ્યમ્ ઇતિ શ્રમણો મગવાન્ મહાવીરઃ 'મગવં ગોયમં એવં વયાસી' મગવન્તં ગૌતમમ્ એવમવાદીત્, હે ગૌતમ । એવં રુપેણ સંગોઘ્ય ગૌતમં પ્રતિ આવાદીદિત્યર્થઃ 'એવં સ્વલુ ગોયમા !' એવં સ્વલુ ગૌતમ ! 'તેણં કાલેણં તેણં સમણં' તસ્મિન્ કાલે તસ્મિન્ સમયે 'હહેવ જંબુદ્વીવે દીવે' હહેવ અસ્મિન્નૈવ જંબુદ્વીપે મધ્યજમ્બુદ્વીપનામકે દ્વીપે 'મારહે વાસે' મારતે વર્ષે 'હસ્થિનાપુરે નયરે હોત્થા' હસ્તિનાપુરનામકં નગરમાસીર્ 'વન્નઓ' વર્ણઃ, ચંપાપુરીવર્ણનવત્ હસ્તિનાપુરનગરસ્યાપિ ઔપપાતિકસૂત્રોક્તં વર્ણનં કર્તવ્યમ્ 'સહસ્સંવવણે ઉજ્જાણે' સહસ્રાન્નવદ્મુપધાનમા-

ટીકા મેં સુવાહુકુમાર કે અધ્યયન મેં દેખલેના જાહિયે । તથા કેસે ડસને અભિસમન્વાગત કી હૈ-અર્થાત્ અપને ઝોગ કે યોગ્ય બનાયા હૈ ? હસ ગૌતમ કે પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ- 'ગોયમાહ સમણે મગવં મહાવીરે મગવં ગોયમં એવં વયાસી' હે ગૌતમ ! સુનો તુમ્હારે પ્રશ્ન કા ઉત્તર હસ પ્રકાર સે હૈ- 'એવં સ્વલુ ગોયમા ! તેણં કાલેણં તેણં સમણં' હે ગૌતમ ડસ કાલ ઓર ડસ સમય મેં 'હહેવ જંબુદ્વીવે' દીવે' હસ જમ્બુદ્વીપ મેં-મધ્ય જંબુદ્વીપ નામ કે દ્વીપ મેં 'મારહે વાસે' મારત ક્ષેત્ર મેં 'હસ્થિનાપુરે નયરે હોત્થા' હસ્તિનાપુર-નગર થા 'વન્નઓ' વર્ણક યહાં ઔપપાતિક સૂત્ર મેં જૈસા ચંપાપુરી કા વર્ણન ક્રિયા ગયા હૈ-વૈસા હી વર્ણન હસ હસ્તિનાપુરનગર કા જાનના

શ્લુટું વિશેષ વર્ણન 'વિપાક' સૂત્રની વિપાકચન્દ્રિકા ટીકામાં સુવાહુકુમારના અધ્યયનમાં આપવામાં આવ્યું છે. જ્ઞાસુએ તેમાં બેઈ દેવું તથા કેવી રીતે અભિસમન્વાગત કરી છે. અર્થાત્ પોતાને લોગવવા યોગ્ય બનાવી છે. ગૌતમના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે "ગોયમાહ સમણે મગવં મહાવીરે મગવં ગોયમં એવં વયાસી" હે ગૌતમ ! તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે. "એવં સ્વલુ ગોયમા તેણં કાલેણં તેણં સમણં" હે ગૌતમ ! તે કાળ અને તે સમયે "હહેવ જંબુદ્વીવે દીવે" આ જંબુદ્વીપમાં અર્થાત્ મધ્ય જંબુદ્વીપનામના દ્વીપમાં "મારહે વાસે" ભરતક્ષેત્રમાં "હસ્થિનાપુરે નયરે હોત્થા" હસ્તિનાપુર નગર હતું. "વર્ણઓ" તેનું વર્ણન 'ઔપપાતિક સૂત્રમાં' જેવી રીતે ચંપાપુરીનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. તેવી રીતે અહિંયા સમજી દેવું. "સહસ્સંવવણે

सीत् 'वन्नओ' वर्णकः पूर्णभद्रोद्यानवत् सहस्राभवनोद्यानस्यापि वर्णनं कर्तव्यम्
'तत्थ णं हत्थिणापुरे नयरे' तत्र खलु हस्तिनापुरे नगरे 'गंगदत्ते नामं गाहावई
परिवसइ' गङ्गदत्तनामा गाथापतिः परिवसति 'अड्डे जाव अपरिभूए' आढ्यो
यावद् अपरिभूतः केनापि पराभवितुमयोग्यः, अत्र यावत्पदेन 'दित्ते वित्थिण्ण
विउलभवणसयणासणयाणवाहणाइणं बहुधणबहुजायरुवरयए आओगपओगसंप-
ओगविच्छड्डियविउलभत्तपाणे बहुदासीदासगोमहिसगवेलयप्पभूए बहुजणस्स'
इत्यन्तो सर्वविशेषेणसमुदायो ग्राह्यः, दीप्तः, विस्तीर्णविपुलभवनशयनासनयान-
वाहनाकीर्णः बहुधनबहुजातरूपरजतः, आयोगसंप्रयोगयुक्तः, विच्छर्दितविपुल-

चाहिये । 'सहसंबवणे उज्जाणे' उसमें उद्यान था जिसका नाम सह-
स्राभवन था । 'वन्नओ' इसका वर्णन भी पूर्णभद्र उद्यान के वर्णन
के जैसा जानना चाहिये । 'तत्थ णं हत्थिणापुरेनयरे' उस हस्तिनापुर
नगर में 'गंगदत्ते नामं गाहावईपरिवसइ' गंगदत्त नाम का गाथापति
रहता था । 'अड्डे जाव अपरिभूए' यह गाथापति आढ्य यावत् अपरि-
भूत था—कोई के द्वारा भी इसका पराभव नहीं हो सकता था ऐसा
यह था । यहां यावत्पद से 'दित्ते वित्थिण्णविउलभवणसयणासणयाण-
वाहणाइण्णे, बहुधणबहुजायरुवरयए, आओगपओगसंपओगविच्छ-
ड्डियविउलभत्तपाणे, बहुदासदासिगोमहिसगवेलयप्पभूए बहुजणस्स'
यह सब पाठ गृहीत हुआ है । इस पाठ का अर्थ औपपात्तिक सूत्र की

उज्जाणे" तेमां सहस्राभवन नामनुं उद्यान इतुं. "वण्णओ" तेनुं वणुं
पूणुंलद्र उद्याननी भाइक समल्ल देवुं. "तत्थ णं हत्थिनापुरे नयरे" ते
हस्तीनापुर नगरमां "गंगदत्ते नामं गाहावई परिवसइ" गंगदत्त नामने।
गाथापति (गृहस्थ) रहेते। इते। "अड्डे जाव अपरिभूए" ते गाथापति 'आढ्य'
ओटले के संपत्तिवाणे। इते। अने केधथी परालव न पाभे तेवे। इते।
अड्डिंया यावत् पद्धी "दित्ते वित्थिन्नविउलभवणसयणासणजाणवाह-
णाइन्ने, बहुधणबहुजायरुवरयए, आओगपओगसंपओगविच्छड्डियविउलभत्तपाणे,
बहुदासीदासगोमहिसगवेलभयप्पभूए बहुजणस्स" आ पाठने। स'अड्डे
थये। छे तेने। अर्थ आ प्रमाणे छे—धण्णा धनने। स्वाभी होवाथी
ते आढ्य इते। शत्रुओने लुतवावाणे। होवाथी ते दिप्त इते। स्वधर्माने।
पाइक होवाथी ते वित्त—प्रसिद्ध इते। तेमना अनेक मोटा मोटा भडेले।
इते। धण्णा प्रमाणुमां तेनी पासे शय्या (पथारी) आसन, यान (स्थ) विगेशे

મક્તપાનઃ, बहुदासीदासगोमहिषगवेलक्रमभूतो बहुजनस्येति छाया-एतेषां संग्रहो भवति, 'तेषां कालेणं तेषां समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'मुणिसुव्वए अरहा आइगरे जाव सव्वन्नु' मुनिसुव्वतोऽर्हन् आदिकरो यावत् सर्वज्ञः मनुते तीर्थंकरपरंपराम् इति मुनिः सुमम्यक् व्रतं संयमादिकं विद्यते यस्य स सुव्रतः, एतन्नामकः, अर्हन्-यस्य कोऽपि पदार्थोऽविदितो न भवतीति सोऽर्हन् इत्यर्थः, आदिकरः स्वशासनापेक्षया श्रुतचारित्रलक्षणधर्मस्य आदिव्यवस्थापकः, यावत् सर्वज्ञः, अत्र यावत्पदेन 'तित्थयरे' इत्यादि विशेषणानां संग्रहो

टीકાર્થ મેં ક્રિયા ગયા હૈ વહાં દેખ લેના ચાહિયે । 'તેણં કાલેણં તેણં સમણં' ઉસ કાલ ઓર ઉસ સમયમેં 'મુણિસુવ્વણ અરહા આહગરે જાવ સવ્વન્નુ' મુનિસુવ્રત નામકે અર્હન્ત થે જિનકો કોઈ પદાર્થ અવિદિત-અજ્ઞાત-નહીં થા. અર્થાત્ સબ વસ્તુ કો વે જાનતે થે । ઉનકા નામ અર્હન્ત હૈ, 'આહગરે' યે મુનિસુવ્રત આદિકર હસલિયે કહે ગયે હૈં કિ યે અપને શાસન કી અપેક્ષા શ્રુતચારિત્રરૂપ ધર્મ કે આદિ વ્યવસ્થાપક થે । ત્રિકાલવર્તી સમસ્ત પદાર્થોં કો હસ્તામલકવત્ જ્ઞાતા થે અતઃ સર્વ જ્ઞ થે-યહ' યાવત્ પદ સે 'તિત્થયરે' હત્યાદિ વિશેષણોં કા સંગ્રહ હુઆ

વાહનો હતા તેના કોઠારો ઘડ, ચોખા, વિગેરે ધન્યોથી ભરપૂર રહેતા હતા અને તેનો ભંડાર સોના, ચાંદી રત્નો વિગેરેથી ભરેલો હતો. ધન મેળવવાના વ્યવહારમાં તે હમેશા ઉદ્યમશીલ રહેતો હતો તેના રસોડામાં એટલી વિશેષ પ્રમાણમાં રસોઈ બનતી હતી કે ઘરના બધા ભોજન કરી લીધા પછી પણ ઘણી બધી રસોઈ વધતી હતી જે ગરીબોને દેવામાં આવતી હતી તેની સેવા માટે ઘણા દાસ, દાસીઓ હતા તેની પશુશાળામાં ગાયો, ભેંસો, બકરાના ટોળાના ટોળા રહેતા હતા આ વર્ણુન ઔપપાતિક સૂત્રના ટીકાર્થમાં આપવામાં આવેલ છે, તો તે ત્યાંથી જોઈ લેવું.

“તેણં કાલેણં તેણં સમણં” તે કાળે અને તે સમયે “મુણિસુવ્વણ અરહા આહગરે જાવ સવ્વન્નુ” મુનિસુવ્રત નામના અરહંત કે જેઓને કોઈ પદાર્થ અવિદિત (બધું બહાર) ન હતો અર્થાત્ તેઓ સર્વ વસ્તુને બધુનારા હતા એટલે તેઓ અરહંત કહેવાય છે “આહગરે” તે મુનિસુવ્રતને આદિકર એટલા માટે કહેવામાં આવે છે કે તેઓ તેમના શાસનમાં શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મના આદિ પહેલા વ્યવસ્થા કરનારા હતા ત્રણે કાળમાં રહેલા સઘળા પદાર્થોને ‘હસ્તામલકવત્’ એટલે કે હાથમાં રહેલા આમળાની માફક પ્રત્યક્ષ જોનારા હતા. એટલા માટે તેઓ સર્વજ્ઞ જ્ઞાતા હતા અહિંયા યાવત્ પદથી “તિત્થયરે” વિગેરે પદોનો સંગ્રહ થયો છે. “સવ્વદરિસી” એ પદથી

भवति 'सव्वदरीसी' सर्वदर्शी सर्वपदार्थद्रष्टा 'आगासगणं चक्रेण जाव पक-
ड्डिज्जमाणेणं पकड्डिज्जमाणेणं' आकाशगतेन चक्रेण यावत् प्रकृष्यमाणेन प्रकृ-
ष्यमाणेन अत्र यावत्पदेन, 'आगासगणं छत्तेणं' इत्यादीनां ग्रहणं भवति तथा च
देवैराकृष्यमाणाकाशगतवक्रछत्रध्वजेन 'सीसगणसंपरिवुडे' शिष्यगणैः संप-
रिवृतः 'पुव्वाणुपुव्वं चरमाणे' पूर्वानुपूर्व्यां चरन् तीर्थङ्करपद्वत्येत्यर्थः 'गामा-
नुगामं दूइज्जमाणे' ग्रामानुग्रामं द्रवन् 'जेणेव सहसंववणे उज्जाणे' यत्रैव सह-
स्राप्तवनमुद्यानम् 'जाव विहरइ' यावद् विहरति अत्र यावत्पदेन 'तेणेव उवागच्छइ
उवागच्छिता अहापडिरूवं उग्गहं उगिणिहत्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावे

है। 'सव्वदरिसी' पद से मुनिसुव्रत में 'सर्व' पदार्थ द्रष्टा वे थे, यह
प्रकट किया गया है। 'आगासगणं चक्रेण जाव पकड्डिज्जमाणेणं'
२, इनके साथ आकाश में देवताओं के द्वारा आकृष्यमाणचक्र, छत्र,
और ध्वजा ये सब चलते थे। यहां यावत्पद से आगासगणं छत्तेणं'
इत्यादि पदों का ग्रहण हुआ है। 'सीसगणसंपरिवुडे' शिष्यगणों से
ये युक्त थे 'पुव्वाणुव्वं चरमाणे' ये तीर्थंकरों के परम्परानुसार विहार
करते हुए 'गामाणुगामं दूइज्जमाणे' एक ग्राम से दूसरे ग्राम को विहार
करते हुए 'जेणेव सहसंववणे उज्जाणे' जहां वह सहस्राप्तवन नामक
उद्यान था। 'जाव विहरइ' वहां पर पधारे यहां यावत्पद से 'तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छिता अहापडिरूवं उग्गहं उगिणिहत्ता संज-
मेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे' वसति में उतरने के लिये वनपाल की

मुनिसुव्रत सर्व पदार्थने स्पष्ट रीति जेनारा होता. ये सिद्ध थाय छे.
“ आगासगणं चक्रेण जाव पकड्डिज्जमाणेणं ” (२) तेओनी साथे देवोओ
आकाशमां धरेला अक, छत्र ने धज्ज ओ तमाम आलता होता. अर्थात् देवोओ
आकाशगत छत्रवाणा होता. तेमना भस्तक उपर आकाशमां देवोओ छत्र विगेदे
धर्या होता आकाशमां धरेल अक, छत्र, ने धज्ज ओ तमाम आलता होता
अर्थात् “ आगासगणं छत्तेणं ” इत्यादि आकाशगत छत्रवाणा होता. पदोने
संश्रुत थयो छे. “ सीसगणसंपरिवुडे ” तेओ शिष्य समुदाय साथे होता.
पुव्वाणुपुव्वं चरमाणे ” तेओ तीर्थंकरोनी परंपरा अनुसार विहार करतां
करतां “ गामाणुगामं दूइज्जमाणे ” ओक गामथी ओजे गाम विहार करतां
करतां “ जेणेव सहसंववणे उज्जाणे ” न्यां सहस्राप्तवन नामधुं उद्यान छतुं
“ जाव विहरइ ” त्यां पधर्या अहीया यावत् पदथी “ तेणेव उवागच्छइ
उवागच्छिता अहापडिरूवं उग्गहं उगिणिहत्ता संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे ”
वसतिमां उतरवा भाटे वनपालनी आज्ञा लधने तप अने संश्रमथी पोताना

માણે' इति ग्रहणं भवति 'परिषा णिग्गया जाव पज्जुवासइ' परिषद् निर्गता धर्म-
श्रवणार्थं यावत्पर्युपास्ते, अत्र यावत्पदेन मुनिसुव्रतं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा
नमस्यित्वा इत्यादीनां ग्रहणं भवतीति । 'तए णं से गंगदत्ते गाहावई' ततः खलु
स गङ्गदत्तो गाथापतिः 'इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे' एतस्याः, भगवदागमना-
त्मककथायाः, लब्धार्थः सन् 'हट्ठ तुट्ठ जाव कयवलि जाव सरीरे' हट्ठतुष्टो-
यावत् पदेन चित्तानन्दितः, हर्षवशवित्तर्पद्दहृदयः स्नातः, इति ग्रहणं भवति
कृतवलि यावत् शरीरः, अत्र यावत्पदेन 'कम्मे कयकोउयमंगलपायच्छित्ते सुद्ध-

आज्ञा लेकर तप और संयम से अपने आत्मा को भावित करते हुए
विराजे । इस पाठ का ग्रहण हुआ है । 'परिषा णिग्गया' जाव
पज्जुवासइ' धर्मश्रवण के लिये परिषदा आई धर्मदेखाना सुनकर परिषदा
पीछी गई उनकी पर्युपासना की-यहां यावत् शब्द से 'मुनिसुव्रतं-
वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा' इत्यादि पदों का संग्रह हुआ
है । 'तए णं से गंगदत्ते गाहावई' इसके बाद गंगदत्त गाथापति को 'जाव
इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे' भगवान् मुनिसुव्रत के आगमन के समाचार
ज्ञात हो चुके-तब वह 'हट्ठतुट्ठ जाव कयवलि जाव सरीरे' बहुत अधिक
हर्षित एवं संतुष्टचित्त हुआ । हृदय आनंद से उसका हर्षित हो गया और
स्नान किया यहां यावत् पदसे इन्हीं चित्तानन्दितः, 'हर्षवशवित्तर्पद्दहृदयः
स्नातः' इन पदों का संग्रह हुआ है । 'कृतवलिः यावत् शरीर' में यावत्पद

आत्माने भावित करता था त्यां विराजमान થયા આ પાઠનો સંગ્રહ થયો
છે. "પરિષા ણિગયા જાવ પજ્જુવાસઈ" મુનિસુવ્રત ભગવાનનું આગમન સાંભ-
ળીને પરિષદ તેઓના દર્શનાર્થે આવી યાવત્ તેણે તેમની પર્યુપાસના
કરી અહિંયા યાવત્ શબ્દથી "મુનિસુવ્રતં વંદતે, નમસ્યતિ, વન્દિત્વા, નમસ્યિત્વા"
इत्यादि-परिषदे सुव्रतमुनिने वंदना करी नमस्कार कया वंदना नमस्कार करीने
આ પઠોનો સંગ્રહ થયો છે. "તए णं से गंगदत्ते गाहावई" તે પછી ગંગ-
દત્ત ગાથાપતિને "જાવ इमिसे कहाए लद्धट्ठे समाणे" ભગવાન મુનિસુવ્રતના
આગમનના સમાચાર બાણ્યા ત્યારે તે ગાથાપતિ "हट्ठतुट्ठ जाव कयवलि जाव
सरीरे" धण्डો હર્ષિત અને સંતુષ્ટ ચિત્તવાળો થયો તેનું હૃદય આનંદથી
હર્ષવાળું થયું તે પછી તેજ વખતે તેણે સ્નાન કર્યું" અહિં યાવત્ પદથી
"चित्तानन्दितः हर्षवशवित्तर्पद्दहृदयः स्नातः" આ પઠોનો સંગ્રહ થયો છે.
તેનો અર્થ ઉપર આવી ગયો છે. "कृतवलिः यावत् शरीरः" એ વાક્યમાં

પ્પાવેસાઈ મંગલ્લાઈ વત્થાઈ પવરપરિહિ અપ્પમહ્ગ્ગામરણાલંકિય' ઇતિ ગ્રાહ્યમ્, તથા ચ કૃતવલિકર્મા વાયસાદિમ્યો દત્તાન્નમાગઃ કૃતકૌતુકમંગલપાય-શ્ચિત્તઃ મપીતિલકાદિકરણં કૌતુકમ્ દુસ્સ્વપ્નાદિદોષનિવારણાર્થં દધ્યક્ષતાદિ ધારણં પ્રાયશ્ચિત્તમ્, અલ્પમહર્વામરણાલ્લકૃતશરીરઃ-અલ્પભારબહુમૂલ્યકામૂષ્ણ-મૂષિતદેહઃ 'સાઓ ગિહાઓ પડિનિક્કમઈ' સ્વકીયાત્ ગૃહાત્ પ્રતિનિષ્ક્રામતિ 'પડિનિક્કમિત્તા' પ્રતિનિષ્ક્રમ્ય 'પાયવિહારચારેણં' પાદવિહારચારેણં' હસ્થિનાપુરં નયરં' હસ્તિનાપુરં નગરમ્ 'મજ્ઞં મજ્ઞેણં નિગ્ગચ્છઈ' મધ્યમધ્યેન નિર્ગચ્છતિ 'નિગ્ગચ્છિત્તા' નિર્ગમ્ય 'જેણેવ સહસ્સંબવણે ઉજ્જાણે' યત્રેવ સહસ્રામ્રવનમુદ્યાન્નમ્ 'જેણેવ મુણિસુવ્વપ્પ અરહા' યત્રેવ મુનિસુવ્વતોઽર્હન્ 'તેણેવ ઉવાગચ્છઈ' તત્રેવ ઉપા

સે 'કમ્મે, કયકોડયમંગલપાયચ્છિત્તે, સુદ્ધપ્પાવેસાઈ મંગલ્લાઈ, વત્થાઈ, પવરપરિહિ, અપ્પમહ્ગ્ગામરણાલંકિય' હવ પદોં કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । હવ પદોં કા તાત્પર્ય એસા હૈ-કાક આદિકોં કે લિયે અન્ન કા વિભાગ કિયા કૌતુક-મપી તિલક આદિકા કરના-તથા પ્રાયશ્ચિત્ત દુઃસ્વ-પ્નાદિદોષોં કે નિવારણ કરને કે લિયે દધિ, અક્ષત આદિકા ધારણ કરના-યે કૃત્ય કિયે બાદ સે અલ્પભાર બહુમૂલ્યવાલે આમરણોં સે અપને શરીર કો અલકૃત કિયા । 'સાઓ ગિહાઓ પડિનિક્કમઈ' હવ પ્રકાર સે સુસજ્જિત હોકર વહ અપને ઘર સે નિકલા 'પડિનિક્કમિત્તા' નિકલ કર 'પાયવિહારચારેણં' પૈદલ હી હસ્થિનાપુરં નયરં' હસ્તિનાપુરનગર સે 'મજ્ઞં મજ્ઞેણં નિગ્ગચ્છઈ' બીચોંબીચ સે હોકર ચલા 'નિગ્ગચ્છિત્તા જેણેવ સહસ્સંબવણે ઉજ્જાણે, જેણેવ મુણિસુવ્વપ્પ અરહા'

“કમ્મે, કયકોડયમંગલપાયચ્છિત્તે, સુદ્ધપ્પાવેસાઈ, મંગલ્લાઈ, વત્થાઈ પવરપરિ-હિ, અપ્પમહ્ગ્ગામરણાલંકિય” વિગેરે પદોના સંગ્રહ થયો છે. તેના ભાવ એ છે કે કાગડા વિગેરે પક્ષિઓ માટે અન્નના ભાગ રૂપ બલી કર્મ કર્યું. કૌતુક એટલે મધ, તિલક કયાં તે તેમજ અરામ સ્વપ્ન વિગેરેના દોષોના નિવારણ માટે દહિં, ચોખા આદિનું ધારણ કરવું એ સઘળા કૃત્યો કરીને તે પછી થોડા વજનવાળા અને કિંમતમાં ઘણા ઉંચા આભૂષણો (ધરણી)થી પોતાના શરીરને શણગારીને “સાઓ ગિહાઓ પડિનિક્કમઈ” પોતાના ઘરની બહાર નિકળ્યો. “પડિનિક્કમિત્તા” બહાર નીકળીને (ઘરથી નીકળીને) “પાયવિહારચારેણં” પગપાળો જ “હસ્થિનાપુરં નયરં” હસ્તિનાપુર નગરની “મજ્ઞં મજ્ઞેણં નિગ્ગચ્છઈ” વચ્ચેવચ્ચ થઈને ચાલ્યો. “નિગ્ગચ્છિત્તા જેણેવ સહસ્સંબવણે ઉજ્જાણે, જેણેવ મુણિસુવ્વપ્પ અરહા” પોતાના ઘરથી નીકળીને તે ગંગાદત્ત જ્યાં તે સહસ્રામ્રવન નામનું ઉદ્યાન હતું અને તેમાં પણ જ્યાં

ગચ્છતિ 'તેણેવ ઉવાગચ્છિત્તા' તત્રૈવ ઉપાગત્ય 'મુનિસુવયં અરહં' મુનિસુવ્રતમ્, અર્હન્તમ્ તિક્ષુતો' ત્રિઃ કૃત્વઃ ત્રિવારમ્ 'આયાહિણં જાવ તિવિહાણ પજ્જુવાસ-
ણાણ પજ્જુવાસહ' આદક્ષિણ યાવત્ ત્રિવિધયા પર્યુપાસનયા પર્યુપાસ્તે આદક્ષિણ
પ્રદક્ષિણં કરોતિ આદક્ષિણપ્રદક્ષિણં કૃત્વા અત્ર યાવત્પદેન 'વંદહ નમંસહ વંદિત્તા
નમંસિત્તા' एतेषां ग्रहणं भवति, त्रिविधया पर्युपासमया पर्युपास्ते-पर्युपासना-
यास्त्रैविध्यं कायिकवाचिकमानसिकभेदात् भवति तथा च कायिकया वाचिकया
मानसिकया पर्युपासनया पर्युपास्ते भगवन्तं मुनिसुव्रतं गङ्गदत्त इति, 'तए णं मुणि-
सुव्वए अरहा' ततः खलु तदनन्तरं किञ्च मुनिसुव्रतोऽर्हन् 'गंगदत्तस्स गाहावइस्स'
गङ्गदत्तस्य गाथापनेः 'तीसे य महति जाव परिमा पडिगया' तस्यै च महाति

ચલકર વહ જહાં વહ સહસ્રામ્રવન નામકા ઉદ્યાન થા ઔર उसमे भी
जहां मुनिसुव्रत अर्हन्त विराजमान थे वहां पहुँचा 'तेणेव उवागच्छित्ता'
वहां पहुँचकर उसने 'मुनिसुव्वयं अरहं' मुनिसुव्रत अर्हन्त को
'त्तिकखुत्तो' तीन बार करके 'आयाहिणं जाव तिविहाण पज्जुवास-
णाए पज्जुवासह' विधि सहित आदक्षिण प्रदक्षिण किया, फिर यावत्पद
से गृहीत 'वंदह नमंसह, वंदित्ता नमंसित्ता,' इन पदों के अनुसार
उसने उनको वन्दना की, नमस्कार किया, और त्रिविध पर्युपासना से
उनकी उपासना की—मन वचन और काय इन संबन्धी उपासना से
तीन प्रकार की कही गई है। 'तए णं मुनिसुव्वए अरहा' इसके बाद
मुनिसुव्रत अर्हन्त ने 'गंगदत्तस्स गाहावइस्स' गंगदत्त गाथापति को

મુનિસુવ્રત મુનિ વિરાજતા હતા, ત્યાં તે પહોંચ્યા. “તેણેવ ઉવાગચ્છિત્તા”
ત્યાં પહોંચીને “મુનિસુવ્વયં અરહં તિક્ષુતો” મુનિસુવ્રત અર્હન્તને ત્રણવાર
“આયાહિણં જાવ તિવિહાણ પજ્જુવાસણાણ, પજ્જુવાસહ” વિધિ સહિત ત્રણવાર
અદક્ષિણ પ્રદક્ષિણાપૂર્વક વંદના નમસ્કાર કર્યા અહિયાં યાવત્ પદથી “વંદહ
નમંસહ વંદિત્તા નમંસિત્તા” વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને
(એ પદોનો સંગ્રહ કર્યો છે,) ત્રણ પ્રકારની પર્યુપાસનાથી તેઓની પર્યુપા-
સના કરી મન, વચન અને કાય રૂપ ઉપાસનાથી ઉપાસના કરવી તેને ત્રણ
પ્રકારની ઉપાસના કહેવાય છે. “તए णं मुनिसुव्वए अरहा” તે પછી મુનિ
સુવ્રત અર્હન્તે “ગંગદત્તસ્સ ગાહાવइस्સ” ગંગદત્ત ગાથાપતિને “તિસેય
મહતિ જાવ પરિમા પડિગયા” તે વિશાળ પરિપદમાં ધર્મને ઉપદેશના

महत्यै परिषदे धर्मं परिकथयति । धर्मकथां श्रुत्वा परिषत् प्रतिगता, अत्र यावत्पदेन धर्मकथादि श्रवणादिकं सर्वं वक्तव्यं भवति तदनन्तरं परिषत् प्रतिगता । 'तएणं' ततः खलु तदनन्तरं किल 'से गंगदत्ते गाहावई' स गङ्गदत्तो गाथापतिः 'मुणिसुव्वयस्स अरहओ' मुनिसुव्वतस्य अर्हतः 'अंतियं' अन्तिके-समीपे 'धम्मं सोच्चा' धर्मं श्रुत्वा धर्मदेशनां श्रवणगोचरीकृत्य 'निसम्मं' निश्चय्य हृदि अवधार्य 'हट्ठतुट्ठं' हृष्टतुष्टः चित्तानन्दितः, हर्षवशविसर्पदहृदयः 'उट्ठाए उट्ठेइ' उत्थया उत्तिष्ठति 'उट्ठाए उट्ठित्ता' उत्थया उत्थाय 'मुणिसुव्वयं अरहं वंदइ नमंसइ' मुनिसुव्वतम्, अर्हन्तं वन्दते नमस्यति 'वदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत् 'सद्धहामि णं भंते !' श्रद्धामि खलु भदन्त ! 'निगमंथं पावयणं' नैर्ग्रन्थं प्रवचनम् 'जाव से जहेयं तुब्भे वदह' यावत् तत् यथेदं यूयं वदथ, 'तीसे य महति जाव परिस्सा पडिगया' उस विशाल परिषद में धर्म का उपदेश दिया धर्मका उपदेश सुनकर परिषदा स्वस्वस्थान पर पीछे गई वहाँ यावत्पद यह प्रकट करता है कि धर्मकथादि सुनने के सम्वन्ध का वक्तव्य सब यहाँ कहलेना चाहिये 'तए णं' इसके बाद 'से गंगदत्ते गाहावई' वह गंगदत्त गाथापति 'मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतियं धम्मं सोच्चा' मुनिसुव्वत अर्हन्त के निकट श्रुतचारित्ररूप धर्मका व्याख्यान सुनकर 'निसम्म' और उसे हृदय में धारण कर 'हट्ठतुट्ठं' हृष्टतुष्ट एवं आनन्दितचित्त हुआ और हर्षवशविसर्पद् हृदय होकर 'उट्ठाए उट्ठेइ' उत्थानशक्ति से वह उठा 'उट्ठाए उट्ठित्ता मुनिसुव्वयं अरहं, वंदइ, नमंसइ' उठकर उसने मुनिसुव्वत अर्हन्त को वन्दना की, नमस्कार किया 'वदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' वन्दना नमस्कार करके फिर उसने ऐसा कहा—'सद्धहामि णं भंते ! निगमंथं पावयणं' 'हे भदन्त !

आर्यो धर्मदेशना सांख्यीने परिषद पोतपोताना स्थाने पाछी गछ अडि'या यावत् पदथी सधणी धर्मकथानुं वक्तव्य समञ्ज देवुं " तए णं " ते पछी " से गंगदत्ते गाहावई " ते गंगदत्त गाथापति " मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतियं धम्मं सोच्चा " सुव्वतमुनिनी पासे श्रुत आरित्र ३५ धर्मने। उपदेश सांख्यीने " निसम्मं " अने तेने हृदयमां धारण करीने " हट्ठतुट्ठं " प्रसन्न चित्तवाणे। थये अने हर्षना अतिरेकतथी प्रकुद्विल चित्तवाणे। थधने " उट्ठाए उट्ठेइ " उत्थान शक्तिथी ते उठये। " उट्ठाए उट्ठित्ता मुनिसुव्वयं अरहं, वंदइ, नमंसइ " उठीने तेणे सुव्वत मुनिने वंदना करी नमस्कार कर्या " वदित्ता, नमंसित्ता एवं वयासी " वंदना नमस्कार करीने पछी तेणे आ प्रभाणे कछुं. "सद्धहामि णं भंते ! निगमंथं पावयणं" डे लगवन् ।

અત્ર યાવત્પદેન 'પત્તિયામિ ણં મંતે ણિગ્ગંથં પાવયણં રોણમિ ણં મંતે નિગ્ગંથં પાવ-
યણં' इत्यादि विशेषणानां भगवती द्वितीयशतकस्य प्रथमोद्देशगतस्कन्दकप्रक-
रणोदितानां सर्वेषां ग्रहणं कर्तव्यम् । 'जं नवरं' यत् नवरम्-अयं विशेषः 'देवाणु-
प्पिया' हे देवानुप्रिय ! 'जेट्ठं पुत्तं कुडुंवे ठावेमि' ज्येष्ठपुत्रं कुटुम्बे स्थापयामि
'तए णं अहं देवाणुप्पियाणं अंतियं' ततः खलु तदनन्तरम् देवानुप्रियाणामन्तिके-
समीपे मुंडे जात्र पव्वयामि' मुण्डो भूत्वा यावत् प्रव्रजामि, केशलुञ्चनादिकरणेन
मुण्डितो भूत्वा प्रव्रज्यां गृह्णामि, अत्रापि यावत्पदेन स्कन्दकप्रकरणं सर्वमनुसन्धे-

में नैर्ग्रन्थ प्रचन की श्रद्धा करता हूं 'जाव से जहेयं तुब्भे वदह' 'इसे
जैसे आपने कहा है वह वैसा ही है । यहां यावत्पद से 'पत्तियामि णं
मंते । णिगग्गंथं पावयणं रोणमि णं मंते । णिगग्गंथं पावयणं' इत्यादि
पदों को ग्रहण किया गया है । ये पद भगवती सूत्र के द्वितीय शतक
के प्रथम उद्देशक में स्कन्दक के प्रकरण में कहे गये हैं । 'जं नवरं देवाणु-
प्पिया ! जेट्ठं पुत्तं कुडुंवे ठावेमि' उस प्रकरण से यहां इस प्रकरण में
केवल यही विशेषता है कि मैं अपने ज्येष्ठ पुत्र को अपने स्थान पर
स्थापित कर रहा हूं । 'तए णं' इसके बाद 'अहं देवाणुप्पियाणं अंतियं
मुंडे भवित्ता जाव पव्वयामि' मैं आप देवानुप्रिय के पास केशलुञ्च-
नादि करने से मुण्डित होकर प्रव्रज्या ग्रहण करूंगा । यहां पर भी
यावत्पद से स्कन्दक प्रकरण गत सब विषय गृहीत हुआ है, ऐसा सम-

હું નિઃશંક પ્રવચનમાં શ્રદ્ધા કરું છું “ જાવ સે જહેવં તુબ્ભે વદહ ” આ વિષ-
યમાં આપે જે પ્રમાણે કહ્યું છે તે સઘળું તે પ્રમાણે અહિંયા યાવત્ પદથી-
“ પત્તિયામિ ણં મંતે ! નિગ્ગંથં પાવયણં રોણમિ ણં મંતે ! નિગ્ગંથં પાવયણં ” વિગેરે
પદો ગ્રહણ થયા છે આ પદો ભગવતી સૂત્રના બીજા શતકના પહેલા ઉદ્દેશમાં
સ્કંદક પ્રકરણમાં કહેવામાં આવ્યા છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે હે ભગ-
વન્ ! હું આપના કથનમાં પ્રતિતી (વિશ્વાસ) રાખું છું મને આપનું કથન
શ્રવિત્કર લાગે છે. એ પ્રમાણે થાય છે. તેને વિસ્તારથી જાણવાની ઇચ્છાવાળાએ
ઉપર કહેલા ભગવતી સૂત્રના બીજા શતકમાં પહેલા ઉદ્દેશો જોઈ લેવો. “ જં
નવરં દેવાણુપ્પિયા જેટ્ટપુત્તં કુડુંવે ઠાવેમિ ” તે પ્રકરણથી આ પ્રકરણમાં એટલો
જ ફરક છે કે હું મોટા પુત્રને મારા સ્થાને ઉત્તરાધિકારી સ્થાપું છે
“ તए णं ” તે પછી “ અહં દેવાણુપ્પિયાણં અંતિયં મુંડે ભવિત્તા જાવ પવ્વ-
યામિ ” હું આપ દેવાનુપ્રિયની પાસે મુંડીત થઈને દીક્ષા ગ્રહણ કરીશ અહિં
પણ યાવત્ પદથી ભગવતી સૂત્રના સ્કંદક પ્રકરણમાં રહેલા તમામ વિષયનું

યમ્ । ईदृशं गङ्गदत्तस्य प्रव्रज्याविचारं ज्ञात्वा मुनिसुव्रतः प्राह—‘अहा सुहं देवाणुप्पिया !’ यथासुखं हे देवानुप्रियाः ‘मा पडिवंधं करेह’ मा प्रतिवन्धं कुरुत—श्रेयस्कार्ये विलम्बं मा कुरुत इत्यर्थः । ‘तए णं से गंगदत्ते गाहावई’ ततः खलु स गङ्गदत्तो गाथापतिः ‘मुणिसुव्वएणं अरहया एवं वुत्ते समाणे’ मुनि सुव्रतेन अर्हता एवमुक्तः सन् ‘हट्टुट्ठे’ हृष्ट तुष्टः चित्तानन्दितः, हर्षवशविसर्पद् हृदयः ‘मुणिसुव्वयं अरहं वंदइ नमंसइ’ मुनिसुव्रतम् अर्हन्तम् वन्दते नमस्यति ‘वंदित्ता नमंसित्ता’ वंदित्वा नमस्यित्वा ‘मुणिसुव्वयस्स अरहओ’ मुनिसुव्रतस्य अर्हतः ‘अंतियाओ’ अन्तिकात्—समीपात् ‘सहस्संबवणाओ उज्जाणाओ’ सहस्राश्रवनादुद्यानात् ‘पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमित्ता’ प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य

જ્ઞાના ચાહિયે । ગંગદત્ત કા પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરને કા એસા વિચાર હુવા હૈ એસા સમજના ચાહિયે । ગંગદત્ત કા પ્રવ્રજ્યા ગ્રહણ કરને કા એસા વિચારજાનકર ‘અહાસુહં દેવાણુપ્પિયા !’ ‘હે દેવાનુપ્રિય ! તુમ્હેં જિસસે સુખ હો વૈસા કરો । ‘મા પડિવંધ’ કરેહ’ શ્રેયસ્કાર્ય મેં વિલમ્બ મત કરો એસા મુનિસુવ્રત અર્હન્ત ને ડનસે કહા—‘તए णं से गंगदत्ते गाहावई’ इसके बाद उस गंगदत्त गाथापतिने ‘मुणिसुव्वएणं अरहया एवं वुत्ते समाणे’ जब उससे मुनिसुव्रत अर्हन्तने ऐसा कहा तब ‘हट्टुट्ठं’ हृष्टतुष्ट चित्तानन्दित होते हुए और हर्षातिरेक से विसर्पित हृदयवाले होते ‘मुणिसुव्वयं अरिहं, वंदइ, नमंसइ’ मुनिसुव्रत अर्हन्त को वन्दना की, नमस्कार किया । ‘वंदित्ता नमंसित्ता’ वन्दना नमस्कार कर ‘मुणिसुव्वयस्स अरहओ’ मुनिसुव्रत अर्हन्त के ‘अंतियाओ’ पास से ‘सहस्संबवणाओ’ और उस सहस्राश्रवन ‘उज्जाणाओ’ उद्यान से ‘पडिनिक्खमइ’ बाहर

અહણુ થયું છે તેમ સમણ લેવું ગંગદત્તનેા પ્રવ્રજ્યા (દિક્ષા) સ્વીકાર કરવામાં આ પ્રમાણેના વિચાર તેના મુખથી સાંકળીને બાણીને સુવ્રત મુનિએ કહ્યું. “ અહાસુહં દેવાણુપ્પિયા ” હે દેવાનુપ્રિય ! તમને જે પ્રમાણે સુખકર લાગે તે પ્રમાણે કરો. તેમાં વિલંબ ન કરો. “ તए णं से गंगदत्त गाहावई ” તે પછી ગંગદત્ત ગાથાપતિ “ મુણિસુવ્વएणं अरहया एवं वुत्ते समाणे ” અથાવે સુવ્રતમુનિએ તેને એ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે “ हट्टुट्ठं ” તે ગંગદત્ત ગાથાપતિ હૃષ્ટતુષ્ટ ચિત્તવાળો થઈને પ્રસન્ન મનવાળો થયો અને હર્ષાના અતિરેકથી ઉભા થઈને “ મુણિસુવ્વयं अरहं वंदइ नमंसइ ” મુનિ સુવ્રત અર્હંતને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને મુણિસુવ્વयस्स अरहओ ” મુનિ સુવ્રત અર્હંતની “ અંતિયાઓ ” સમીપથી “ सहस्संबवणाओ ” અને સહસ્રાશ્રવન “ उज्जाणाओ ” ઉદ્યાનથી

‘जेणेव हस्थिणापुरे नयरे’ यत्रैव हस्तिनापुरं नगरम् ‘जेणेव सए गिहे’ यत्रैव स्वकं गृहम् ‘तेणेव उवागच्छइ’ तत्रैवोपागच्छति ‘उवागच्छिता’ उपागत्य ‘विउलं असणं पाणं जाव उवक्खडावेइ’ विपुलमशनं पानं यावदुपस्कारयति यावत्पदात् खाद्यं स्वाद्यमिति ग्राह्यम् ‘उवक्खडावेत्ता’ उपस्कार्य-अशनपानखादिमस्वादिमभोज्य-वस्तूनि निष्पाद्य इत्यर्थः ‘मित्तणातिनियम जाव आमंतेइ’ मित्रज्ञातिनिजक यावद् आमन्त्रयति, अत्र यावत्पदेन ‘सयणसंबधिपरिजणे’ स्वजनसम्बन्धि-परिजनान्, इति ग्राह्यम् तत्र-मित्राणि-सुहृदः ज्ञातयः मातापित्रादयः स्वजनाः-पितृव्यादयः सम्बन्धिनः श्वशुरपुत्रः श्वशुरोदयः परिजनाः दासीदासा दयस्तान् ‘आमंतेत्ता तओ पच्छा ण्हाए जहा पूरणे’ आमन्त्र्य ततः पश्चात् स्नातो यथा पूरणः, अत्र पूरणश्रेष्ठिनः सर्वमपि आख्यानकम् अनुसन्धेयम्

निकला ‘पडिनिक्खमिक्खिता’ बाहर निकल कर ‘जेणेव हस्थिणापुरे नयरे’ फिर वह हस्तिनापुरनगर में स्थित ‘जेणेव सए गिहे’ अपने घर पर ‘तेणेव उवागच्छइ’ वहां पर पहुँचा-‘उवागच्छिता’ वहां पहुँच कर उसने ‘विउलं असणं पाणं जाव उवक्खडावेइ’ विपुल मात्रा में अशन, पान, तथा यावत्पद से गृहीत हुए ‘खाद्यं स्वाद्यं’ पदों के अनुसार खाद्य स्वाद्य आहार को बनवाया-‘उवक्खडावेत्ता’ चारों प्रकार के आहार बनवाकर ‘मित्तणातिनियम जाव आमंतेइ’ फिर उसने मित्रजनों को, ज्ञातिजनों को निजकजनों को तथा यावत्पद से गृहीत ‘सयणसंबधि-परिजणे’ इस पाठ के अनुसार स्वजन संबंधि परिजनों को आमंत्रित किया। मित्र-सुहृदादि ज्ञाति-माता पितादि स्वजन चाचा बगैरह संबंधि-श्वशुर बगैरह परिजन दासदासी बगैरह को ‘आमंतेत्ता

“पडिनिक्खमइ” भंडार नीकणीये “पडिनिक्खमिक्खिता” भंडार नीकणीने “जेणेव हस्थिणापुरे नयरे” जथां हस्तिनापुर नगर इतुं “जेणेव सए गिहे” जथां पोतानुं घर इतुं “तेणेव” उवागच्छइ” त्यां ते पडोंये “उवागच्छिता” त्यां पडोंयीने “विउलं असणं पाणं जाव उवक्खडावेइ” विपुल प्रमाणां अशन (भावाणी वस्तु) पान (पिवाणी वस्तु) तैयार कराव्या अडिंया यावत् पद्धती “खाद्यं स्वाद्यं” ओ पढोने संत्रुं थये छे तेने। अर्थ भावा लायक स्वाद्युकत पानसोपारी वि. पहार्थो तैयार कराव्या “उवक्खडावेत्ता” थारे प्रकारने। आडार तैयार करावरीने “मित्तणातिनियमजाव आमंतेइ” ते पछो तेछे पोताना मित्रजनेने, ज्ञातिजनेने, निजकजनेने तथा अडियां यावत् पद्धती “सयणसंबंधीपरिजणे” तेने। अर्थ स्वजन संबंधीजन अने परिजनेने आमंत्रण आयुं ओटवे के मित्र-ज्ञाति कडेतां मातापिता विगेरे स्वजन कडेतां काका, मामा वि. संबंधी सासरा वि. परिजन कडेतां दासदासी विगेरे “आमंतेत्ता तओ पच्छा ण्हाए जहा पूरणे”

‘જાવ જેટ્ટપુત્તં કુહુંબે ઠાવેઈ’ યાવત્ જ્યેષ્ઠપુત્રં કુટુમ્બે સ્થાપયતિ ‘તં મિત્તળાતિ જાવ જેટ્ટપુત્તં ચ આપુચ્છઈ’ તં મિત્રજ્ઞાતિ યાવત્ નિજકસ્વજનસમ્બન્ધિપરિજનાન્ જ્યેષ્ઠપુત્રં ચ આપૃચ્છતિ ‘આપુચ્છિત્તા પુરિસસહસ્સવાહિણિં સીયં દુરુહઈ’ આપૃચ્છ્ય પુરુષસહસ્સવાહિનીં શિવિકાં પુરુષસહસ્ત્રેણ નીયમાનાં ‘પાલકી’ ઇતિ પ્રસિદ્ધામ્ દુરોહતિ-અધિરોહતિ ‘દુરુહિત્તા’ દુરુહ્ય ‘મિત્તળાતિનિયગ જાવ પરિજણેણં જેટ્ટપુત્તેણ ય’ મિત્રજ્ઞાતિનિજકસ્વજનસમ્બન્ધિપરિજનેન જ્યેષ્ઠપુત્રેણ ચ ‘સમણુગમ્મમાણમગ્ગે’ સમણુગમ્યમાનમાર્ગે, યસ્ય પૃથતઃ સ્વજનાદયઃ ચલન્તીત્યર્થઃ ‘સન્ધિ-

તઓ પચ્છાળહાણ જહા પૂરણે’ આમંત્રિત કરકે ફિર બાદ મેં ઉસને સ્નાન કિયા ઓર પૂરણ શ્રેષ્ઠી કે જૈસા સબ કર્તવ્યકાર્ય કિયે-યહાં પૂરણ શ્રેષ્ઠી કા આખ્યાન કહલેના ચાહિયે, ‘જાવ જેટ્ટ પુત્તં કુહુંબે ઠાવેઈ’ યાવત્ ઉસને અપને જ્યેષ્ઠ પુત્ર કો કુટુમ્બ મેં સ્થાપિત કર દિયા। ઓર ફિર ‘તં મિત્તળાઈ જાવ જેટ્ટ પુત્તં ચ આપુચ્છઈ’ અપને મિત્રજનોં સે જ્ઞાતિજનોં સે, યાવત્ જ્યેષ્ઠ પુત્ર સે પૂછા-યહાં યાવત્પદ સે નિજક-સ્વજન-સંબંધિ-પરિજનાન્’ હસ પદોં કા સંગ્રહ હુઆ હૈ। ‘આપુચ્છિત્તા પુરિસસહસ્સવાહિણિં સીયં દુરુહઈ’ સ્વમિત્રાદિજનોં સે પૂછકર ફિર વહ પુરુષસહસ્ત્ર સે ઉઠાઈ જા સકે એસી પાલકી પર સવાર હુઆ। ‘દુરુહિત્તા’ સવાર હોકર ‘મિત્તળાઈનિયગ જાવ પરિજણેણં જેટ્ટપુત્તેણ ય સમણુગમ્મમાણમગ્ગે’ વહ હસ્તિનાપુરનગર કે ઠીક બીચોંબીચ કે માર્ગ સે હોકર નિકલા-હસ સમય હસકે સાથ હસકે મિત્રજન, જ્ઞાતિજન, નિજકજન સ્વજન સમ્બન્ધિજન પરિજન ઓર જેષ્ઠ પુત્ર યે સબ

સર્વને આમંત્રણ આપીને પછી સ્નાન કર્યું અને પૂરણ શેઠની માફક તેણે સઘળું કર્તવ્ય કાર્ય કર્યું અહિંયા પૂરણ શેઠનું સમગ્ર વૃત્તાંત સમજી લેવું. “જાવ જેટ્ટ પુત્તં કુહુંબે ઠાવેઈ” યાવત્ તેણે પોતાના મોટા પુત્રને પોતાના સ્થાન પર ઉત્તરાધિકારી તરીકે સ્થાપિત કર્યો તે પછી “તં મિત્તળાઈ જાવ જેટ્ટ પુત્તં ચ આપુચ્છઈ” પોતાના મિત્રજનોને, જ્ઞાતિજનોને યાવત્ મોટા પુત્રને પૂછીને અહિંયા યાવત્ પદ્યથી “નિજકસ્વજનસંબંધિપરિજનાન્” એ પદોને સંગ્રહ થયો છે. સ્વજન, સંબંધીજન વિગેરેને “આપુચ્છિત્તા પુરિસસહસ્સવાહિણિં સીયં દુરુહઈ” પોતાના મિત્ર વિગેરેને પૂછીને ૧૦૦૦ માણસોથી વહન કરી શકાય તેવી પાલખીમાં તે બેઠો. “દુરુહિત્તા” બેસીને “મિત્તળાઈ, નિયગ જાવ પરિજણેણ જેટ્ટ પુત્તેણ ય સમણુગમ્મમાણમગ્ગે” હસ્તિનાપુર નગરના વચ્ચોવચના રાજમાર્ગથી નિકળ્યો તે સમયે તેની સાથે તેના મિત્રો, જ્ઞાતિજનો, નિજકજનો, સ્વજનો, સંબંધીજનો અને પરિજનો અને તેના બેઠા પુત્ર વિગેરે સઘળા તેની પાછળ ચાલતા હતા. “સન્ધિદ્વીપ જાવ પાદિતરવેણ” તે પોતાના પૂર્ણ વૈશવની સાથે અને વાળઓના તુમુલ ધ્વનિની સાથે

डूँए जाव णादितरवेणं' सर्वद्वर्था यावद् नादितरवेण, अत्र यावत्पदेन 'सव्वज्जुईए सव्वबलेण सव्वसमुदएणं महया वरतुडियजमगसमगप्पवाइएणं संखणवपटहभेरीझल्लरीखरमुहीहुडुकमुलमुइंगदुंदुहिणिग्घोस' इति संग्राह्यम् छाया-सर्वद्युत्या सर्वबलेन सर्वसमुदायेन महता वरत्रुटितयमकसमकपवादितेन शङ्खणवपटहभेरीझल्लरीखरमुहीहुडुकमुरजमृदङ्गदुन्दुभिनिर्घोष इति । 'हत्थि-णापुरं मज्झं मज्झेण णिग्गच्छइ' हस्तिनापुरं मध्यं मध्येन निर्गच्छति 'णिग्गच्छिता जेणेव सहसंबवणे उज्जाणे' निर्गत्य यत्रैव सहस्राम्रवनमुद्यानम् 'तेणेव उवागच्छइ' तत्रैव उपागच्छति 'उवागच्छिता' उपागत्य 'छत्ताइए तित्थगरातिसए' पासइ' छत्रादिकान् तीर्थंकरातिशयान् पश्यति 'एवं जहा उदायणो जाव सयमेव आभरणे ओमुयइ' एवं यथा उदायनो यावत् सयमेव आभरणानि अत्र-

पीछे २ चल रहे थे । 'सव्विडूँए जाव णादितरवेणं' यह अपने पूर्ण वैभव के साथ एवं यावत् बाजों की तुमुल ध्वनि के साथ चलता था । यहां यावत्पद से 'सव्वज्जुईए सव्वबलेण, सव्वसमुदएणं महया वरतुडिय जमगसमगप्पवाइएणं संखणवपटह, भेरी, झल्लरी, खरमुही, हुडुक, मुरज, मृदङ्ग, दुन्दुभि निर्घोष' इस पाठका ग्रहण हुआ है । 'हत्थिणापुरं मज्झं मज्जेणं णिग्गच्छइ' इस प्रकार के ठाठबाट से यह दीक्षा लेने के लिये हस्तिनापुर के बीच के मार्ग से होकर निकला । 'णिग्गच्छिता जेणेव सहसंबवणे उज्जाणे' निकलकर वह वहाँ पहुँचा कि जहाँ पर वह सहस्राम्रवन नामका उद्यान था । 'उवागच्छिता' वहाँ पहुँचते ही उसने 'छत्ताइए तित्थगरातिसए पासइ' तीर्थंकर प्रकृतिके अतिशयभूत छत्रादिकों को देखा । 'एवं जहा उदायणो जाव सयमेव आभरणे ओमुयइ' देखते ही उसने उदायन राजा के जैसा

आलतो डतो अडियां यावत् पढथी " सव्वज्जुईए, सव्वबलेण, सव्वसमुदएणं, महया वरतुडियजमगसमगप्पवाइएणं संखणवपटहभेरीझल्लरीखरमुहीहुडुकक-मुरजमुदंगदुंदुहिणिग्घोस " आ पाठेना स'अड थये छे. अने ते सधणा पाअओना अवाअ तेनी पाछण थई रह्या डता. आवी रीतना डडभाडथी " हत्थिणापुरं मज्झं मज्जेणं णिग्गच्छइ " ते डस्तिनापुरना पढथेअथना भागेथी दीक्षा देवा भाटे नीकअये. " णिग्गच्छिता जेणेव सहसंबवणे उज्जाणे " अथां सहस्राम्रवन नामतुं उद्यान डतुं त्यां ते पडेअथे. " उवागच्छिता " त्यां पडेअथीने तेणे " छत्ताइए तित्थगरातिसए पासइ " तीर्थंकर भकृतना अतिशयइय छत्रादिकने तेणे इरथी नेया " एवं जहा उदायणे जाव सयमेव आभरणे ओमुयइ " छत्रादिकने नेधने तेणे उदायन राजानी भाइड

મુશ્વતિ 'ઓમુહ્તા' અવમુચ્ય યથા ઉદાયનો રાજા સ્વયમેવ આભરણાદિકં પરિત્યજ્ય પશ્ચમુષ્ટિલોચં કૃતવાન્ તથૈવ ગજ્જદત્તોઽપિ ધર્મે સંજાતશ્રદ્ધઃ સન્ સર્વમેવ કૃતવાનિત્યર્થઃ, અત્ર ઉદાયનરાજ્ઞઃ સર્વોઽપિ વૃત્તાન્તો જ્ઞાતવ્યઃ 'સયમેવ પંચમુષ્ટિયં લોચં કરેહ' સ્વયમેવ પશ્ચમુષ્ટિકં લોચં કરોતિ 'કરિત્તા' કૃત્વા 'જેણેવ મુણિસુવ્વણ અરહા' યત્રૈવ મુનિસુવ્રતોઽર્હન્ 'એવં જહેવ ઉદાયણે તહેવ પવ્વહણ' એવં યથૈવ ઉદાયનો રાજા તથૈવ મુનિસુવ્રતસમીપે ગત્વા મત્રજિતઃ—ઉદાયનસ્ય રાજ્ઞઃ મત્રજ્યા ધારણવત્ ગજ્જદત્તસ્યાપિ સદોરકમુલ્લવસ્ત્રિકાદિ ધારણપૂર્વકં મત્રજ્યાગ્રહણં જ્ઞાતવ્યમ્ તહેવ એકારસઅંગાઈં અહિજ્જઈ' તથૈવ ઉદાયનરાજવદેવ એકાદશાજ્ઞાનિ અધીતે યથા મત્રજ્યામાદાય ઉદાયનેન રાજ્ઞા એકાદશાજ્ઞાનિ અધીતાનિ તથૈવ અત્રાપિ ઇતિ બોધ્યમ્ 'જાવ માસિયાણ સંલેહણાણ' યાવદ્ માસિકયા સંલેખનયા 'સઠ્ઠિ મત્તાઈં

અપને આપ આભરણોં કો ઉતાર દિયા । 'ઓમુહ્તા' આભરણોં કો ઉતાર કર ફિર ઉસને ઉદાયન રાજા કે સમાન ધર્મ મેં શ્રદ્ધા સંપન્ન હોને કે કારણ 'સયમેવ પંચમુષ્ટિયં લોચં કરેહ' અપને હાથોં સે હી પંચમુષ્ટિક કેશલુચ્ચન કિયા યહાં પર ઉદાયન રાજા કા વૃત્તાન્ત કહ લેના ચાહિયે । 'કરિત્તા' પંચમુષ્ટિક કેશલુંચન કરકે ફિર વહ 'જેણેવ મુણિસુવ્વણ અરહા—એવં જહેવ ઉદાયણે તહેવ પવ્વહણ' જહાં મુનિસુવ્રત અર્હન્ત થે વહાં પહુંવ કર ઉસને 'એવં જહેવ ઉદાયણે તહેવ પવ્વહણ' કે અનુસાર ઉદાયન નરેશ કે જૈસા હી મુનિ સુવ્રત અર્હન્ત કે સમીપ દીક્ષા ધારણ કરલી । હસ દીક્ષા મેં ઉસને સદોરકમુલ્લવસ્ત્રિકા આદિ જો સાધુ કા વેષ હૈ ઉસે ધારણ કિયા । 'તહેવ એકારસઅંગાઈં અહિજ્જઈ' ઉદાયન નરેશ કે સમાન હી ઉસને ૧૧ અંગોં કા અધ્યયન કિયા 'જાવ માસિયાણ સંલેહણાણ' યાવત્ માસિકી સંલેખના દ્વારા

પોતાની મેળેજ આભૂષણો ઉતારી દીધા. “ઓમુહ્તા” આભૂષણો ઉતારીને પછી તેણે “સયમેવ પંચમુષ્ટિયં લોચં કરેહ” પોતાના હાથથી પંચમુષ્ટિક કેશલુચ્ચન કર્યું. અહિંયા ઉદાયન રાજાનું સંપૂર્ણ ચરિત્ર સમજી લેવું. “કરિત્તા” કેશલુચ્ચન કરીને પછી તે “જેણેવ મુણિસુવ્વણ અરહા એવં જહેવ ઉદાયણે તહેવ પવ્વહણ” જેવી રીતે ઉદાયન રાજાએ દીક્ષા ધારણ કરી હતી એવી જ રીતે ગંગદત્ત ગથાપતિએ મુનિ સુવ્રત અહંતની સમીપે દીક્ષા ધારણ કરી આ દીક્ષામાં તેણે સદોરક મુખવસ્ત્રિકા એટલે કે દોરા સાથેની મુહપત્તિ વિગેરે સાધુના જે ઉપકરણ છે તેને ધારણ કર્યા. “તહેવ એકારસઅંગાઈં અહિજ્જઈ” ઉદાયન રાજાની માફક તેણે ૧૧ અંગોનું અધ્યયન કર્યું. “જાવ માસિયાણ

असणाए छेदेइ' पट्टि भक्तानि अनशनेन छिन्नत्ति 'छेदिता' पट्टि भक्तानि अन-
शनेन छित्वा 'आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते' आलोचितप्रतिक्रान्तः तत्र
आलोचनं-स्वदोषाणां गुरवे निवेदनम् प्रतिक्रमणं स्वकीयदोषपरिहागय माय-
श्चित्तानुष्ठानम्, समाधिप्राप्तः समाधिसम्पन्नः, नैव चञ्चलचित्तः, एतादृशः सन्
'कालमासे कालं किच्चा' कालमासे मरणावसरे कालं कृत्वा 'महासुक्के कप्पे' सप्तमे
महाशुक्के कल्पे 'महासमाणे विमाणे' महासमाजनामके विमाने 'उववायसभाए'
उपपातसभायाम् 'देवसयणिज्जंसि' देवशयनीये देवशय्यायाम् 'गंगदत्तदेवत्ताए
उववन्ने' गङ्गदत्तनामकदेवतया उपपन्नः । 'तए णं से गंगदत्ते देवे' ततः खलु
स गङ्गदत्तो देवः 'अहुणोवन्नमेत्तए समाणे' अयुनोपपन्नमात्रः सन्-तत्कालोप-

वसने 'सट्ठिभत्ताइ' असणाए छेदेइ' ६० भक्तों का अनशन द्वारा छेदन
कर दिया । 'छेदिता' ६० भक्तों का छेदन करके वह 'आलोइयपडि-
क्कंते समाहिपत्ते' आलोचितप्रतिक्रान्त हुआ समाधि को प्राप्त हो गया
अपने दोषों को गुरु से कहना इसका नाम आलोचन है । तथा अपने
दोषों के परिहार के लिये प्रायश्चित्त लेना इसका नाम प्रतिक्रमण है ।
चञ्चलचित्त का नहीं होना इसका नाम समाधि है । इस प्रकार की
परिस्थिति से संपन्न हुए वे गंगदत्त अनगार 'कालमासे कालं किच्चा'
कालमास में काल करके 'महासुक्के कप्पे' महाशुक्ककल्प में 'महा-
समाणे विमाणे' महासमाजनामके विमान में 'उववायसभाए' उप-
पात सभामें 'देवसयणिज्जंसि' देवशय्यापर 'गंगदत्तदेवत्ताए उववन्ने'
गंगदत्त इस नामके देवरूप से उत्पन्न हुए । 'तए णं से गंगदत्ते देवेअहु-

संलेहणाए" यावत् अेक भासनी स'लेहना द्वारा "सट्ठि' भत्ताइं अणसणाए छेदेइ"
अनशन द्वारा ६० लकतोलुं छेदन कथुं. " छेदिता " ६० लकतोलुं छेदन
करीने ते " आलोइयपडिक्कंते समाहिपत्ते " आलोचित प्रतिक्रान्त थधने तेछे
समाधी प्राप्त करी पोताना होषो शुद्धे कडेवा तेनुं नाम आलोचन छे. अने
अे होषोना निवारणु भाटे प्रायश्चित्त लेवुं तेनुं नाम प्रतिक्रमणु छे अंथद
चित्तवाणा न थवुं तेनुं नाम समाधि छे. आ प्रकारनी परिस्थितिवाणे थधने
ते गंगदत्त अनगार " कालमासे कालं किच्चा " काण भासभां काण करीने
" महासुक्के कप्पे " महाशुक्क कल्पभां " महासमाणे विमाणे " महासमान
नामना विमानभां " उववायसभाए " उपपात सभाभां " देवसयणिज्जंसि "
देवशय्या पर " गंगदत्तदेवत्ताए उववण्णे " गंगदत्त अे नामना देव रूपथी
उत्पन्न थथे. " तए णं से गंगदत्ते देवे अहुणोवन्नमेत्तए समाणे " तत्काण

पन्नः सन् 'पंचविहाए पज्जत्तीए पज्जत्तिमावं गच्छइ' पञ्चविधया पर्याप्त्या पर्याप्तिभावं गच्छति, पञ्चविधया पर्याप्त्या पर्याप्तिभावमुपगत इत्यर्थः । 'तं जहा' तद्यथा 'आहारपज्जत्तीए जाव भासामणपज्जत्तीए' आहारपर्याप्त्या यावद् भाषामनःपर्याप्त्या अत्र यावत् पदेन शरीरेन्द्रियव्यासोच्छ्वास पर्याप्तीनां संग्रहः 'एवं खलु गोयमा !' एवं खलु गौतम ! 'गंगदत्तेणं देवेणं सा दिव्वा देविट्ठी जाव अभिसमन्तागया' गङ्गदत्तदेवेन सा दिव्या देवर्द्धिर्यावदभिसमन्वागता, अत्र यावत्पदेन 'दिव्वा देवज्जुई लद्धा पत्ता' इत्यस्य ग्रहणं भवति, हे गौतम ! अनेन प्रकारेण गङ्गदत्तदेवेन देवर्द्धिः प्राप्तेत्यर्थः । 'गंगदत्तस्स णं भंते ! देवस्स'

णोववन्नसेत्तए सभाणे' तत्काल उत्पन्न हुए वे गंगदत्तदेव 'पंच विहाए पज्जत्तीए' पांच प्रकार की पर्याप्तियों से 'पज्जत्तिभावं गच्छह' पर्याप्ति-भाव को प्राप्त हो गये । 'तं जहा-आहारपज्जत्तीए जाव भासामण-पज्जत्तीए' वे पांच प्रकार की पर्याप्तियां इस प्रकार से हैं-आहार पर्याप्ति भाषामनःपर्याप्ति यहां यावत् शब्द से 'शरीर इन्द्रिय और आसोच्छवास' इन पर्याप्तियों का ग्रहण हुआ है । 'एवं खलु गोयमा ! गंगदत्तेणं देवेणं सा दिव्वा देवद्धी जाव अभिसमन्नागया' इस प्रकार से हे गौतम ! गंगदत्तदेवने वह दिव्य देवर्द्धि यावत् अर्थात् अभिसमन्वागत की है । यहां यावत्पद से 'दिव्वा देवज्जुई लद्धा पत्ता' इन पदों का ग्रहण हुआ है ।

अब गौतम प्रभु से इस प्रकार से पूछते हैं—‘गंगदत्तस्स णं भंते देवस्स’ हे भदन्त ! गंगदत्त देवकी देवलोक में ‘केवहयं कालं ठिई

ઉત્પન્ન થયેલ તે ગંગદત્ત દેવે પંચવિહાણ પૂજતીજી ” પાંચ પ્રકારની પ્રયાસિથી
 “ પૂજતિમાવં ગચ્છહ ” પર્યાસિ ભાવને પ્રાપ્ત કર્યો “ તંજહા-આહારપૂજતીજી
 જાવ માસામણપૂજતીજી ” તે પાંચ પ્રકારની પર્યાસિઓ આ પ્રમાણે છે.
 (૧) આહારપર્યાપ્તિ (૨) શરીરપર્યાપ્તિ (૩) ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ (૪) શ્વાસો-
 ચ્છવાસ પર્યાપ્તિ અને (૫) ભાષામન:પર્યાસિ અહિંયાં શરીર ઇન્દ્રીય અને
 શ્વાસોશ્ચવાસપર્યાપ્તિનું ચાવત્ શબ્દથી ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે. “ एवं
 ચલુ ગોયમા ! ગંગદત્તેણં દેવેણં દિવ્વા દેવિટ્ટી જાવ અભિસમન્નાગયા.” એ રીતે
 હે ગૌતમ ! તે ગંગદત્ત દેવે તે દિવ્ય દેવત્કદ્ધિ અભિસમન્વાગત (પ્રાપ્ત-
 મેળવી) કરી છે અહિંયાં ચાવત્ પદથી “ દિવ્વા દેવજ્જુઈ લદ્ધા પત્તા ” દિવ્ય
 દેવ ધ્યૂતિ લખ્ધ કરી છે, અને પ્રાપ્ત કરે છે એ પદોનું ગ્રહણ થયું છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એ પ્રમાણે પૂછે છે કે “ગંગદત્તસ પં મંતે !
 દૈવસ્ય” હે ભગવન્ ! ગંગદત્ત દેવની દેવલોકમાં “કેવલ્યં કાલં ઠિર્ઘં પળ્લતા”

ગંગદત્તસ્ય खलु भदन्त ! देवस्य 'केचिदयं कालं ठिई पन्नत्ता' कियत्कालं देव-
लोके स्थितिः प्रज्ञप्ता कथितेति भगवानाह—'गोयमा' हे गौतम ! 'सत्तरससाग-
रोवमाइं' ठिई पन्नत्ता' सप्तदशसागरोपमा स्थितिः प्रज्ञप्ता सप्तदशसागरोपमा
तत्र सप्तमे देवलोके स्थितिर्भविष्यतीति भावः । 'गंगदत्ते णं भंते ! देवे' गङ्गदत्तः
खलु भदन्त ! देवः 'ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं' तस्माद् देवलोकाद् आयुः
क्षयेण 'जाव महाविदेहे वासे सिज्झिहिइ' यावद् महाविदेहे वर्षे सैत्स्यति, अत्र
यावत्पदेन 'भवक्खएणं ठिइक्खएणं अणंतरं चयं चइत्ता कहिं गच्छिहिइ कहिं
उववज्जिहिइ गोयमा !' इति सङ्ग्रहः 'जाव अंतं काहिइ' यावदंतं करिष्यति,

पन्नत्ता' स्थिति कितने काल की कही गई है । उत्तर में प्रभु कहते हैं—
'गोयमा !' हे गौतम ! 'सत्तरससागरोवमाइं ठिई पणत्ता' हे
गौतम ! गंगदत्त देव की देवलोक में १७ सागरोपमकी स्थिति कही
गई है क्योंकि सातवें महाशुक्रकल्प में यही उत्कृष्ट स्थिति कही गई
है । 'गंगदत्ते णं भंते ! देवे ताओ देवलोगाओ आउक्खएणं' यहां अब
गौतम प्रभु से ऐसा पूछ रहे हैं कि हे भदन्त ! देवलोक में जब गंगदत्त
देव की आयु का क्षय हो जावेगा, तब वह वहां से चबकर कहां
जावेगा ? कहां उत्पन्न होगा ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'जाव महा-
विदेहे वासे सिज्झिहिइ' हे गौतम ! यावत् वह महाविदेह क्षेत्र में सिद्ध
होगा । यहां यावत् पद से 'भवक्खएणं ठिइक्खएणं अणंतरं चयं
चइत्ता कहिं गच्छिहिइ ? कहिं उववज्जिहिइ ? गोयमा !' यह पाठ गृहीत
हुआ है । इसका तात्पर्य ऐसा है कि गौतम ने प्रभु से प्रश्न किया है—

કેટલા કાળ સુધીની સ્થિતિ કહી છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ગોયમા !”
હે ગૌતમ ! “સત્તરસસાગરોવમાઈં ઠિઈ પણત્તા” હે ગૌતમ ! ગંગદત્ત દેવની
મહાશુક્ર દેવલોકમાં ૧૭ સાગરોપમની સ્થિતિ કહી છે. કેમકે સાતમાં
મહાશુક્ર કલ્પમાં એજ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ કહી છે. “ગંગદત્તે ણં ભંતે ! દેવે તાઓ
દેવલોગાઓ આઉક્ખણં” ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એ પ્રમાણે પૂછે છે કે હે
ભગવન્ ! દેવલોકમાં જ્યારે ગંગદત્ત દેવની આયુનો-ક્ષય દેવભવને ક્ષય થશે
ત્યારે તે ત્યાંથી ચ્યવીને કયાં જશે ? ત્યાંથી ચ્યવીને કયાં ઉત્પન્ન થશે ? તેના ઉત્તરમાં
પ્રભુ કહે છે કે “જાવ મહાવિદેહે વાસે સિજ્ઝિહિઈ” હે ગૌતમ ! યાવત્ તેઓ મહા-
વિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થશે, પુદ્ધ થશે અને મુક્ત થશે. અહિયાં યાવત્ પદ્ધતી
“ભવક્ખણં ઠિહ્ક્ખણં અણંતરં ચયં ચઈત્તા કહિં ગચ્છિહિઈ ? કહિં ઉવવજ્જિહિઈ
ગોયમા !” આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો ભાવ એ છે કે ગૌતમ

અત્ર યાવત્પદ્મેન 'સિજ્જિહિહિ, બુજ્જિહિહિ, મુચ્ચિહિહિ પરિનિવ્વાહિહિ સન્નદુક્ખાણ-
મંતં કરેહિહિ' इत्येषां ग्रहणम् । इति गङ्गदत्तदेववक्तव्यता । 'सेवं भंते ! सेवं
भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति हे भदन्त ! देवानुप्रियेण यत्
कथितम् तद् एवमेव तथैव द्विवचनम्, आदरातिशयसूचकम्, इत्युक्त्वा गौतमः
संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति, इति ॥ सू० ४ ॥

इति श्री विश्वविख्यातजगद्गुरुभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य'

पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका

ख्यायां व्याख्यायां षोडशशतकस्य पञ्चमोद्देशकः समाप्तः ॥ १६-५ ॥

हे भदन्त ! ગંગદત્તદેવ કા જબ દેવસમ્બન્ધી ભવ ક્ષય હો જાવેગા, દેવ
સમ્બન્ધી સ્થિતિ કા ક્ષય હો જાવેગા, તબ વહ અનન્તર શરીર કા
પરિત્યાગ કર કહાં જાવેગા ? કહા ઉત્પન્ન હોગા ? હસ્તકે ઉત્તર
મેં પ્રભુને ડનસે કહા-હે ગૌતમ ! વહ મહાવિદેહ ક્ષેત્ર મેં સિદ્ધ
હોગા । 'જાવ અંતં કાહિહિ' યાવત્ વહ ભવકા અન્ત કરેગા યહાં યાવત્
શબ્દ સે 'સિજ્જિહિહિ, બુજ્જિહિહિ, મુચ્ચિહિહિ, પરિનિવ્વાહિહિ સન્ન
દુક્ખાણમંતં કરેહિહિ' હન પદોં કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । હસ પ્રકાર સે યહ
ગંગદત્તદેવ કી વક્તવ્યતા સમાપ્ત હુઈ । સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ ।
આપકો કહા હુઆ યહ સબ યથાર્થ હૈ, હે ભદન્ત ! આપકા કહા હુઆ
યહ સબ સત્યાર્થ હૈ-અર્થાત્ આપ દેવાનુપ્રિયને જૈસા કહા હૈ-વહ ઈસા

સ્વામીએ પ્રભુને એવો પ્રશ્ન કર્યો કે હે ભગવન ! ગંગદત્ત દેવનો બ્યારે
દેવ સંબંધી ભવનો ક્ષય થશે, દેવસ્થિતિનો ક્ષય થઈ જશે. આયુનો ક્ષય
થઈ જશે, ત્યારે તેઓ શરીરનો ત્યાગ કરીને ક્યાં જશે ? અને ક્યાં ઉત્પન્ન
થશે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ ! તે મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં
સિદ્ધ થશે બુદ્ધ થશે, મુક્ત થશે. "જાવ અંતં કાહિહિ" યાવત્ તેઓ
ભવનો અન્ત કરશે. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી "સિજ્જિહિહિ, બુજ્જિહિહિ,
મુચ્ચિહિહિ, પરિનિવ્વાહિહિ સન્નદુક્ખાણમંતં કરેહિહિ" સિદ્ધ થશે, બુદ્ધ થશે,
મુક્ત થશે, પરિનિર્વાહિત થશે, અને સર્વ દુઃખોનો અન્ત કરશે, આ પદોનો
સંગ્રહ થયો છે. "સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ" આ પ્રમાણે ગંગદત્તનું કથન
ભગવાન પાસેથી સાંભળીને ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને કહે છે કે હે ભગવન આપે
જે કહ્યું તે સત્ય છે. આપે જે કહ્યું તે યથાર્થ છે. અર્થાત્ આપ દેવાનુપ્રિયે
જે પ્રમાણે કહ્યું છે, તે સમગ્રનું કથન તે પ્રમાણે જ છે, અહિયાં ગૌતમ

ही है। यहाँ गौतम का 'सेवं भंते ! सेवं भंते !' ऐसा कथन आदरातिशय को सूचक है। इस प्रकार कहकर वे गौतम संयम और तप से आत्मा को आवृत करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० ४ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
“भगवतीसूत्र” की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सोलहवें शतक का
पांचर्वा उद्देशक समाप्त ॥१६-५॥

स्वामीએ કહેલ “સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે !” એ કથન ભગવાન પ્રત્યે પોતાના આદરતું અતિશયપણું બતાવવા માટે છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ સ્વામી સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા. ॥સૂ. ૪॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત. “ભગવતીસૂત્ર”ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સોળમા શતકનો પાંચમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૧૬-૫॥

अथ षष्ठोद्देशकः प्रारम्भ्यते ॥

पञ्चमोद्देशके गङ्गदत्तस्य सिद्धिरभूदिति प्रतिपादितम् स च सिद्धिः केषां चिद् भव्यानां स्वप्नेनापि सूचिता भवति तत्र कोऽयं स्वप्नः, इति स्वप्नस्वरूप-
निरूपणाय षष्ठोद्देशः प्रस्तूयते, अनेन संबन्धेन आयातस्यास्योद्देशकस्य इमम्,
आदिमं सूत्रम् 'कङ्कविहेणं भंते ! सुविणदंसणे' इत्यादि ।

मूलम्—'कङ्कविहे णं भंते ! सुविणदंसणे पणत्ते ? गोयमा !
पंचविहे सुविणदंसणे पणत्ते, तं जहा अहातच्चे पयाणे,
चिंतासुविणे तव्विवरीए अवत्तदंसणे । सुत्ते णं भंते ! सुविणे
पासइ जागरे सुविणं पासइ सुत्तजागरे सुविणं पासइ ? गोयमा !
नो सुत्ते सुविणं पासइ नो जागरे सुविणं पासइ सुत्तजागरे
सुविणं पासइ । जीवा णं भंते ! किं सुत्ता जागरा सुत्तजागरा ?
गोयमा ! जीवा सुत्ता वि. जागरा वि. सुत्तजागरा वि. नेरइ-
या णं भंते ! किं सुत्ता० पुच्छा गोयमा ! नेरइया सुत्ता नो जागरा
नो सुत्तजागरा एवं जाव चउरिंदिया पंचिदियतिरिक्खजोणि-
या णं भंते ! किं सुत्ता० पुच्छा, गोयमा ! सुत्ता नो जागरा सुत्त
जागरा वि मणुस्सा जहा जीवा वाणमंतरजोइसियवेमाणिया
जहा नेरइया' ॥सू० १॥

छाया—कतिविधं खलु भदन्त ! स्वप्नदर्शनं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! पञ्चविधं
स्वप्नदर्शनं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा यथातथ्यं १ प्रतानम् २ चिन्तास्वप्नम् ३ तद् विप-
रीतम् ४ अव्यक्तदर्शनम् । सुप्तः खलु भदन्त ! स्वप्नं पश्यति, जागरितः स्वप्नं
पश्यति, सुप्तजागरितः स्वप्नं पश्यति ? गौतम ! नो सुप्तः स्वप्नं पश्यति, नो
जागरितः स्वप्नं पश्यति' सुप्तजागरितः स्वप्नं पश्यति । जीवाः खलु भदन्त !
किं सुप्ताः जागरिताः सुप्तजागरिताः ? गौतम ! जीवाः सुप्ता अपि, जागरिता
अपि, सुप्तजागरिता अपि । नैरयिकाः खलु भदन्त ! किं सुप्ताः० पृच्छा,
गौतम ! नैरयिकाः सुप्ताः नो जागरिताः, नो सुप्तजागरिताः । एवं यावत्

ચતુરિન્દ્રિયાઃ । પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકાઃ खलु भदन्त ! किं सुप्ताः० पृच्छा
 गौतम ! सुप्ताः, नो जागरिताः सुप्तजागरिता अपि मनुष्याः, यथा जीवाः ।
 वानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका यथा नैरयिकाः ॥ सू० १ ॥

ટીકા—‘કહિવિહે ણં મંતે !’ કતિ વિધઃ खलु भदन्त ! ‘સુવિણદંસણે પણ્ણત્તે’
 स्वप्नदर्शनं प्रज्ञप्तम्—स्वप्नस्य स्वापक्रियानुगतविषयविकल्पस्य दर्शनम्—अनु-
 भवनम् इति स्वप्नदर्शनम् सुप्तजाग्रदवस्थायां यस्य कस्यापि यदर्थसंबन्धिनो
 विकल्पस्य यदनुभवनम् तत्स्वप्नदर्शनमित्यर्थः, भगवानाह—‘गोयमे’ त्यादि

છટ્ટે ઉદ્દેશોકા પ્રારંભ

૧૬ વેં શતક કે ૫ વેં ઉદ્દેશે મેં ગંગદત્ત કી સિદ્ધિ કા પ્રતિપાદન
 किया गया है सो ऐसी यह सिद्धि कितनेक भव्य जीवों को स्वप्न द्वारा
 भी सूचित हो जाती है । अतः इस अध्ययन द्वारा सूत्रकार अब यह
 कहेंगे कि स्वप्न का क्या स्वरूप है । इसी सम्बन्ध को लेकर इस अध्य-
 यन का प्रारंभ किया गया है । इसका सर्वप्रथम सूत्र ‘कहिविहे णं मंते ।
 सुविणदंसणे इत्यादि है । ‘कहिविहे णं मंते । सुविणदंसणे पण्णत्ते ?

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકાર ને સ્વપ્નદર્શન વિષયક પ્રશ્નોત્તર
 के रूप में कथन किया है इसमें गौतम ने प्रश्न से ऐसा पूछा है—‘कहिविहे
 णं मंते । सुविणदंसणे पण्णत्ते’ हे भदन्त ! स्वप्नदर्शन कितने प्रकार
 का कहा गया है ? सुप्तअवस्था में किसी भी अर्थ को विकल्प का अनु-
 भव करना इसका नाम स्वप्न है । सुप्तजाग्रत अवस्था में जिस किसी

છઠા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

સોળમા શતકના પાંચમાં ઉદ્દેશમાં ગંગદત્ત દેવને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઇ
 તેનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. એવી રીતની સિદ્ધિની કેટલાક ભવ્ય
 જીવોને સ્વપ્ન દ્વારા પણ જાણ થાય છે. જેથી આ અધ્યયનદ્વારા સૂત્રકાર
 સ્વપ્નના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરશે. આ સંબંધને લઈને આ અધ્યયનનો
 પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. તેનું પ્રથમ સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

“કહિવિહે ણં મંતે ! સુવિણદંસણે પન્નત્તે ? ઇત્યાદિ ।”

ટીકાર્થ—આ સૂત્રદ્વારા સૂત્રકારે સ્વપ્ન દર્શન વિષયમાં પ્રશ્નોત્તર રૂપથી
 कथन कियું છે. આ વિષયમાં ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને એ પ્રમાણે
 પૂછે છે કે “કહિવિહે ણં મંતે ! સુવિણદંસણે પન્નત્તે ” હે ભગવન ! સ્વપ્ન
 દર્શન કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? સુપ્ત અવસ્થામાં કોઈપણ અર્થના વિકલ્પનો
 અનુભવ કરવો તેનું નામ સ્વપ્ન છે અને સુપ્ત જાગ્રત અવસ્થામાં જે કોઈ
 પણ પદાર્થ સંબંધી વિકલ્પનો અનુભવ થાય છે. તેનું નામ સ્વપ્ન દર્શન

ગોયમા । પંચવિદે સુવિણદંસણે પળ્લણ્ણે' હે ગૌતમ । પંચવિધં પંચપ્રકારકમ્
સ્વપ્નદર્શનમ્-પ્રજ્ઞપ્તં કથિતમિતિ સ્વપ્નભેદાત્ સ્વપ્નઃ પંચવિધો ભવતિ 'તં જહા'
તથથા 'અહાતચ્ચે ૧, પયાણે ૨, ચિંતાસુવિણે ૩, તત્ત્વિચરીણ ૪, અવ્વત્તદંસણે ૫'
યથાતથ્થપ્પ ૧, પ્રતાનમ્ ૨, ચિન્તાસ્વપ્નમ્ ૬, તદ્વિપરીતમ્ ૪, અવ્યક્તદર્શનમ્ ૫
તત્ર 'અહાતચ્ચે' યથાતથ્થપ્પ-યથા યેન પ્રકારેણ યત્ તથ્યં સત્યં તત્ત્વં વા ભવેત્
તેન સત્યાદિરુપેણ યો વર્તેતે સ યથાતથ્થયઃ યથાતત્ત્વો વા યથાર્થવસ્તુપ્રાપકઃ સ્વપ્ન
इत्यर्थः । एतादृशो यथातथ्यः स्वप्नः द्विविधः दृष्टार्थाविसंवादी फलाविसंवादी
च तत्र दृष्टार्थाविसंवादी स्वप्नः यथा कोऽपि पुरुषः स्वप्नं पश्यति यथा मय
हस्ते केनापि दीनारादिकं समर्पितम् प्रतिबुद्धश्च तथैव हस्ते स्थितं दीनारादिकं
लब्धं पश्यतीति प्रथमः स्वप्नः द्वितीयो यथा यः कोऽपि पुरुषः स्वप्ने गजाद्या-

भी पदार्थ संबन्धी विकल्प का जो अनुभवन होता है, उसका नाम
स्वप्नदर्शन है । इसके उत्तर में प्रभु ने कहा 'गोयमा । पंचविदे सुविण-
दंसणे पण्णत्ते' हे गौतम । स्वप्नदर्शन पांच प्रकार का कहा है । स्वप्न के
भेद रूप स्वप्न पांच प्रकार का होता है-'तं जहा' वे भेद इस प्रकार से
है-'अहातच्चे १, पयाणे २, चिंतासुविणे ३, तत्त्विवरीण ४ अवत्तदंसणे
५, यथातथ्या १,—जिस प्रकार से जो पदार्थ है, उसका वैसा ही होना
इसका नाम यथातथ्य है । यह यथातथ्य स्वप्न यथार्थ वस्तुका प्रापक
होता है । ऐसा यथातथ्य स्वप्न दृष्टार्थाविसंवादी और फलाविसंवादी
के भेद से दो प्रकार का होता है । जैसा स्वप्न जो पुरुष देखता है—
जैसे किसी पुरुष ने ऐसा स्वप्न देखा कि किसी पुरुषने मुझे हाथ में
दीनार आदि पदार्थ दिया है—अब वह पुरुष जब जागृत हो जाता है
तो उसी प्रकार से अपने हाथ में स्थित दीनार आदि को देखता है

છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે, "ગોયમા । પંચવિદે
સુવિણદંસણે પન્નત્તે" હે ગૌતમ ! સ્વપ્ન દર્શન પાંચ પ્રકારના કહ્યા છે.
સ્વપ્નના લેદથી સ્વપ્ન પાંચ પ્રકારના થાય છે "તં જહા" તે લેદ આ પ્રમાણે
છે. "અહાતચ્ચે ૧, પયાણે ૨, ચિંતાસુવિણે ૩, તત્ત્વિચરીણ ૪, અવત્તદંસણે ૫"
યથાતથ્ય જે પદાર્થ જે રીતે હોય તેનું તે જ રીતનું હોવું તેનું નામ યથાતથ્ય
છે. આ યથાતથ્ય સ્વપ્ન યથાર્થ વસ્તુને પ્રાપ્ત કરાવનાર હોય છે. એવું
યથાતથ્ય સ્વપ્ન દૃષ્ટાર્થાવિસંવાદી અને ફલાવિસંવાદીના લેદથી બે પ્રકારનું
છે. જે પુરૂષ જેનું સ્વપ્ન જુઓ છે—જેમકે કોઈ પુરૂષે એવું સ્વપ્ન જોયું કે
મને કોઈ પુરૂષે હાથમાં મહોદેા વિગેરે પદાર્થ આપ્યો છે, તે પછી તે

રૂઢમ્ આત્માનં પશ્યતિ પ્રતિબુદ્ધશ્ચ અસીયસા કાલેનૈવ સંપદ્ લપ્સ્યતે યથા 'ગજારોહાદ્ભવેદ્રાજ્યં શ્રીગાન્તિઃ શ્રીકલાગમાત્ । પુનાન્તિઃ ફલિતાન્નસ્ય, નીમાગ્યં માલ્ય-દર્શનાત્' ॥ ૧ ॥ ઇતિ સોડશી દૃષ્ટાન્તાવિસંવાદિકલાવિસંવાદિભેદેન યથા-તથ્યઃ સ્વપ્નો દ્વિવિધઃ । એકત્ર દૃષ્ટવસ્તુ પ્રાપ્તતામ્ અન્યત્ર દૃષ્ટવસ્તુફલપ્રાપ્ત-ત્વમિત્યનયોર્ભેદઃ ૧ 'પયાણે' પ્રતાનમ્ પ્રતનં પ્રતાનો વિસ્તારો દીર્ઘતા વા તદ્વ્યાપ્ત-પ્રતાનસ્વપ્નઃ દીર્ઘકાલાવસ્થાયેત્યર્થઃ પ્રતાનાશ્રયઃ સ્વપ્નઃ સત્યોડપિ ભવેદ મિથ્યા વા ભવેદિતિ દીર્ઘત્વવિશેષણ ક્લુપ્ત એવ પૂર્વાપેક્ષયાડસ્ય ભેદ ઇતિ ૨ । 'ચિન્તા સુષિણે' ચિન્તાસ્વપ્નઃ—ચિન્તામૂલકઃ સ્વપ્નશિન્તાસ્વપ્નઃ યથા યઃ કશ્ચિદ્ જાગ-

તો હસ પ્રકાર કા જો સ્વપ્ન હૈ વહ યથાતથ્ય સ્વપ્ન કા પ્રથમ ભેદ હૈ । જો કોઈ પુરુષ અપને કો સ્વપ્ન મૈ હાથી આદિ પર ચઢા હુમા દેવતા હૈ ઓર હસ સ્વપ્ન કે ફલાદેશાનુસાર વહ કાલાન્તર મૈ સંપત્તિ કો પા લેના હૈ યહ યથાતથ્ય કા દ્વિતીય ભેદ હૈ જૈસા કહા ગયા હૈ કિ— 'ગજારોહાદ્ભવેદ્રાજ્યં' ઇત્યાદિ, યથાતથ્ય સ્વપ્ન કે હન દો ભેદો મૈ અન્તર દૃષ્ટવસ્તુ કી પ્રાપ્તતા એવં દૃષ્ટવસ્તુ કે ફલ કો પ્રાપ્ત કરને કી અપેક્ષા સે ભેદ હૈ પ્રથમ ભેદ મૈ દૃષ્ટવસ્તુ પ્રાપ્ત હોતી હૈ તત્ર કિ દ્વિતીય ભેદ મૈ દૃષ્ટવસ્તુ કે ફલ કી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ । "પયાણે" પ્રતાનસ્વપ્ન—વિસ્તાર વાલે સ્વપ્ન કા નામ પ્રતાન સ્વપ્ન હૈ યહ સ્વપ્ન દીર્ઘકાલાવ-સ્થાયી હોના હૈ । યહ પ્રતાનાશ્રય સ્વપ્ન સત્ય ભો હોના હૈ ઓર અમત્ય ભો હોના હૈ । પૂર્વ સ્વપ્ન કી અપેક્ષા હસ સ્વપ્ન મૈ ભેદ સિર્ફ વિશેષણ કો લેકર હી હૈ । ચિન્તાસ્વપ્ન—જાગૃત અવસ્થા મૈ જિસ વિષય કા

પુરૂષ જ્યારે જાગી જાય છે તે સ્વપ્નમાં જોયા પ્રમાણે પોતાના હાથમાં મહોરોને જીએ છે. આ પ્રકારનું જે સ્વપ્ન છે તે યથાતથ્ય સ્વપ્નનો પહેલો ભેદ છે.

કોઈ પુરૂષ પોતાને સ્વપ્નમાં હાથી ઉપર ચડેલો જીએ અને તે સ્વપ્નના ફલાદેશાનુસાર તે પુરૂષ કાલાંતરમાં સંપત્તિ મેળવે છે તે યથા-તથ્ય સ્વપ્નનો બીજો ભેદ છે, જેમ કહ્યું છે કે—“ગજારોહાદ્ભવેદ્રાજ્યમ્” યથાતથ્ય સ્વપ્નના આ બે ભેદોમાં એટલું અંતર છે કે પહેલો ભેદ જોએલી વસ્તુ પ્રાપ્ત કરાવે છે, અને બીજો ભેદ જોએલી વસ્તુના ફળને પ્રાપ્ત કરાવે છે. “પયાણે” પ્રતાનસ્વપ્ન—વિસ્તારવાળા સ્વપ્નનું નામ પ્રતાન સ્વપ્ન છે, આ સ્વપ્ન લાંબા કાળ સુધી રહેનારું હોય છે, આ પ્રતાનસ્વપ્ન સાચું પણ હોય છે. અને જોડું પણ હોય છે યથાતથ્ય સ્વપ્ન કરતાં આ સ્વપ્નમાં દિર્ઘકાળ રહેવું એટલી વિશેષતા છે.

રિતાવસ્થાયાં યદર્થવિષયકં ચિન્તનં કૃતવાન્ સુપ્તસ્તમેવાર્થં પश्यतीતિ ચિન્તા
સ્વપ્નઃ ૩ । ‘તદ્વિપરીત’ તદ્વિપરીતઃ સ્વપ્નઃ સ્વપ્ને યાદશં યદ્વસ્તુ દૃષ્ટં તદ્વિપરી-
તસ્ય અર્થસ્ય જાગરણકાલે યત્ર પ્રાપ્તિર્ભવેત્ સ સ્વપ્નસ્તદ્વિપરીતનામકઃ કથ્યતે
યથા સ્વપ્ને કશ્ચિત્ પુરીપાદિના ઉપલિપ્તં શરીરં પश्यતિ પ્રતિબુદ્ધશ્ચાતિશયિત-
પવિત્રં વસ્તુ પ્રાપ્નોતીતિ, યથા—

‘ગાયને રોદનં બ્રૂયાત્ નર્તને બધવન્ધનમ્ ।

હસને શોચનં બ્રૂયાત્, પઠને કલહં તથા’ ॥૧॥

અન્યે તુ એવં કથયન્તિ યથા કશ્ચિત્ પ્રતિબોધાવસ્થાયાં મૃત્તિકા-
સ્થલારુઢઃ સન્ સ્વપ્નેઽશ્ચારુઢમાત્માનં પश्यતીતિ ૪ । ‘અવ્યક્તદંસણે’
અવ્યક્તદર્શનઃ—અવ્યક્તમ્ અસ્પષ્ટં દર્શનમ્ અનુભવઃ સ્વપ્નાર્થરય યત્રાસૌ

ચિન્તન ક્રિયા ગયા હો ઉસ પદાર્થ કા સુસ અવસ્થા મેં દિલ્લાઈ દેના
ચિન્તાસ્વપ્ન હૈ । હસ પ્રકાર ચિન્તામૂલક સ્વપ્ન ચિન્તા સ્વપ્ન હૈ ‘તદ્વિ-
પરીત—સ્વપ્ન મેં જૈસી વસ્તુ દેલ્લને મેં આઈ હો ઉસસે વિપરીત વસ્તુ કી
જાગરણ કાલ મેં પ્રાપ્તિ હોના યહ તદ્વિપરીત સ્વપ્ન હૈ, જૈસે કોઈ પુરુષ
પુરિષ આદિ સે ઉપલિપ્ત હુઅ અપને શરીર કો દેલ્લતા હૈ ફિર જાગને
પર ઉસે અતિ પવિત્ર વસ્તુ કી પ્રાપ્તિ હો જાતી હૈ તો એસા સ્વપ્ન તદ્વિ-
પરીત સ્વપ્ન હૈ જૈસે ‘ગાયને રોદનં બ્રૂયાત્’ દૂસરે તો એસા કહતે હૈ—કિ
જૈસે કોઈ પુરુષ પ્રતિબોધાવસ્થા મેં મૃત્તિકા કે સ્થલ પર આરુઢ હો
ઔર સ્વપ્ન મેં વહ દેલ્લે અપને કો અશ્વ કે ઉપર ચઢા હુઆ એસા
સ્વપ્ન તદ્વિપરીત સ્વપ્ન હૈ । અવ્યક્તદર્શન—જહાં સ્વપ્નાર્થ કા અસ્પષ્ટ
અનુભવ હોતા હૈ એસા સ્વપ્ન અવ્યક્ત—અસ્પષ્ટ—દર્શન નામકા સ્વપ્ન હૈ

ચિન્તાસ્વપ્ન—જ્યત અવસ્થામાં જે વિષયનું ચિન્તન કયું હોય
(વિચાર કર્યો હોય) તે પદાર્થનું સુપ્ત અવસ્થામાં દેખાવું તેનું નામ ચિન્તા
સ્વપ્ન છે. આ રીતે ચિન્તા મૂલક સ્વપ્ન ચિન્તાસ્વપ્ન છે.

તદ્વિપરીત—સ્વપ્નમાં જેવી વસ્તુ જોવામાં આવી હોય તેનાથી જુદા
પ્રકારની વસ્તુનું જ્યત અવસ્થામાં પ્રાપ્ત થવું એ તદ્વિપરીત સ્વપ્ન છે.
જેમ કેાઈ પુરુષ વિદ્યા વિગેરેથી ખરડાએલું પોતાના શરીરને જુએ અને
બ્યારે તે જાગે ત્યારે તે સ્વપ્નના ફળરૂપ ઘણી પવિત્ર વસ્તુની તેને પ્રાપ્તિ
થાય છે. તો આવું સ્વપ્ન તદ્વિપરીત સ્વપ્ન છે. જેમ કે—“ગાયને રોદનં
બ્રૂયાત્” સ્વપ્નમાં ગાવાનું ફળ, રૂદન કહે છે વગેરે કેટલાક જેમ કહે છે કે
જેમ કેાઈ પુરુષ પ્રતિબોધાવસ્થામાં (જ્યત અવસ્થામાં) માટીના સ્થળ પર
ઘેઠેલ હોય અને તે પુરુષ સ્વપ્નમાં પોતાને થોડા ઉપર ઘેઠેલ જુએ છે. તેનું
સ્વપ્ન તદ્વિપરીત સ્વપ્ન કહેવાય છે.

અવ્યક્તદર્શનઃ સ્વપ્ન ઇતિ સ્વપ્નાવસ્થાયાં દૃષ્ટસ્ય જાગ્રતકાલે વિસ્મરણમ્ ૫ । સ્વપ્નદર્શનાધિકારાદેવ ઇદમાહ—‘સુત્તે ણં’ ઇત્યાદિ । સુત્તે ણં મંતે ।’ સુપ્તઃ સ્વપ્નમ્ ભદન્ત ! ‘સુવિણં પાસઈ’ સ્વપ્નં પશ્યતિ ‘જાગરે સુવિણં પાસઈ’ જાગરિતઃ સ્વપ્નં પશ્યતિ ? તત્ર સુપ્તઃ નિદ્રોપહિતમનાઃ, જાગરિતઃ, ઇન્દ્રિયાદિજનિતજ્ઞાનાદિના પ્રતિબુદ્ધઃ । ‘સુત્તજાગરે સુવિણં પાસઈ’ સુપ્તજાગરિતઃ સ્વપ્નં પશ્યતિ સુપ્તજાગ્રત્—ન સુપ્તો ન જાગ્રત્ ઇતિ સુપ્તજાગ્રત્ હે ભદન્ત ! સુપ્તઃ સ્વપ્નં પશ્યતિ જાગરિતો વા સ્વપ્નં પશ્યતિ, સુપ્તજાગરિતો વા સ્વપ્નં પશ્યતીતિ પ્રશ્નાર્થઃ । મગવાનાહ—પ્રથમદ્વિતીયપક્ષો નિરાકુર્વન્નાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘નો સુત્તે સુવિણં પાસઈ’ નો સુપ્તઃ સ્વપ્નં પશ્યતિ સુપ્તો ગાદનિદ્રયા નિદ્રિતઃ

અર્થાત્ સ્વપ્નાવસ્થા મેં દૃષ્ટ પદાર્થ કા જાગ્રતકાલ મેં ભૂલ જાના યહ અવ્યક્તદર્શન નામ કા સ્વપ્ન હૈ અવ ગૌતમ પ્રશ્નુ સે એસા કહતે હૈં—સુત્તે ણં મંતે । સુવિણં પાસઈ જાગરે સુવિણં પાસઈ” હે ભદન્ત । જો સુપ્ત વ્યક્તિ હોતા હૈ વહ સ્વપ્ન દેખતા હૈ યા જો જાગૃત અવસ્થા વાલા હોતા હૈ વહ સ્વપ્ન દેખતા હૈ । સુપ્ત વહ હૈ કિ જિસકા મન નિદ્રા સે ઉપહત હો રહા હૈ । જાગૃત વહ હૈ કિ જો ઇન્દ્રિયાદિજનિત જ્ઞાન સે પ્રતિબુદ્ધ હો રહા હૈ । “સુત્તજાગરે સુવિણં પાસઈ” યા જો સુપ્ત જાગૃત અવસ્થા વાલા હૈ વહ સ્વપ્ન દેખતા હૈ ? અર્થાત્ જો ન સુપ્ત હૈ ઓર ન જાગૃત હૈ એસા વ્યક્તિ સ્વપ્ન દેખતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્નુ કહતે હૈં—“ગોયમા ! નો સુત્તે સુવિણં પાસઈ” હે ગૌતમ ! જો વ્યક્તિ સુપ્ત

અવ્યક્ત દર્શન—જ્યાં સ્વપ્નાર્થનો અસ્પષ્ટ અનુભવ થતો હોય એવું તે સ્વપ્ન અવ્યક્ત—અસ્પષ્ટ દર્શન નામનું સ્વપ્ન છે. અર્થાત્ સ્વપ્ન અવસ્થામાં જોયેલ પદાર્થને જાગરણ કાળમાં ભૂલી જવું તે અવ્યક્ત દર્શન નામનું સ્વપ્ન છે.

હવે ગૌતમસ્વામી સ્વપ્ન જાગૃત અવસ્થામાં આવે છે કે નિદ્રિત અવસ્થામાં આવે છે ? આ વિષયમાં પ્રશ્નને એવું કહે છે કે “સુત્તે ણં મંતે ! સુવિણં પાસઈ, જાગરે સુવિણં પાસઈ” હે જાગૃત ! જે પુરુષ સૂતેલ હોય તે પુરુષ સ્વપ્ન જુએ છે કે જે જાગરિત અવસ્થાવાળો હોય તે સ્વપ્ન જુએ છે જેનું મન નિદ્રાવાળું હોય છે, તે સુપ્ત કહેવાય છે જે ઇન્દ્રિયાદિના જ્ઞાનથી પ્રતિબુદ્ધ છે તે જાગૃત છે. “સુત્તજાગરે સુવિણં પાસઈ” અથવા જે સુપ્ત જાગૃત અવસ્થાવાળી વ્યક્તિ છે, તે સ્વપ્ન જુએ છે ? અર્થાત્ જે સૂતેલો ન હોય અને જાગૃત પણ ન હોય તેવી વ્યક્તિ સ્વપ્ન જુએ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્નુ કહે છે કે ‘ગોયમા ! નો સુત્તે સુવિણં પાસઈ’ હે ગૌતમ ! જે પુરુષ

પુરુષઃ સ્વપ્નં ન પશ્યતીત્યર્થઃ । ‘નો જાગરે સુષિણં પાસહ’ નો જાગરિતઃ—ઇન્દ્રિયાદિ જનિતજ્ઞાનવાન્ પ્રતિબુદ્ધઃ સ્વપ્નં ન પશ્યતિ, કિન્તુ ‘સુત્તજાગરે સુષિણં પાસહ’ સુપ્તજાગ્રત્ સ્વપ્નં પશ્યતિ સુપ્તજાગ્રદવસ્થાયામિત્યર્થઃ ન સુપ્તો નાતિ જાગરિતઃ સ્વપ્નં પશ્યતિ બાહ્યેન્દ્રિયાધુપરતો મનોમાત્રવ્યાપારવાન્ સ્વપ્નં પશ્યતીત્યર્થઃ । સુપ્તજાગરિતૌ દ્રવ્યભાવાપેક્ષયા દ્વિવિધૌ તત્ર નિદ્રાયુક્તો દ્રવ્યાપેક્ષયા સુપ્ત ઇતિકથ્યતે, તથા વિરતિરહિતો ભાવાપેક્ષયા સુપ્ત ઇતિ કથ્યતે તત્ર પૂર્વસૂત્રે સ્વપ્નવિચારો નિદ્રારૂપદ્રવ્યાપેક્ષયા કથિતઃ અતઃ પરં વિરતિરૂપભાવા-

હોતા હૈ—અર્થાત્ ગાઢનિદ્રા સે નિદ્રિત હોતા હૈ—એસા પુરુષ સ્વપ્ન નહીં દેખતા હૈ “નો જાગરે સુષિણં પાસહ” તથા જો જાગરિત અવસ્થા વાલા હોતા હૈ—અર્થાત્ ઇન્દ્રિયાદિ જનિત જ્ઞાન વાલા હોતા હૈ—પ્રતિબુદ્ધ સ્થિતિ મેં હોતા હૈ—એસા વહ પુરુષ સ્વપ્ન નહીં દેખતા હૈ “કિન્તુ સુત્તજાગરે સુષિણં પાસહ” જો સુપ્તજાગરિત હોતા હૈ—જો સુપ્ત જાગરિત અવસ્થા મેં વર્તમાન હૈ—ન પૂર્ણ રૂપ સે સુપ્ત હૈ ઓર ન અતિ જાગરિત અવસ્થા વાલા હૈ એસા વહ વ્યક્તિ બાહ્ય ઇન્દ્રિયાદિ સે ડપરત હુઆ એવં મનોમાત્ર વ્યાપારવાલા બના હુઆ સ્વપ્ન કો દેખતા હૈ । સુપ્ત ઓર જાગરિત યે દોનોં દ્રવ્ય એવં ભાવ કી અપેક્ષા સે દો પ્રકાર કે હોતે હૈ હનમેં નિદ્રાયુક્ત વ્યક્તિ દ્રવ્ય કી અપેક્ષા સે સુપ્ત હૈ એસા કહા જાતા હૈ તથા વિરતિ રહિત જો વ્યક્તિ હૈ વહ ભાવ કી અપેક્ષા સે સુપ્ત હૈ એસા કહા જાતા હૈ પૂર્વસૂત્ર મેં સ્વપ્ન કા જો વિચાર ક્રિયા ગયા હૈ નિદ્રારૂપ દ્રવ્ય

સુપ્ત હોય અર્થાત્ ગાઢ નિદ્રામાં રહેલ હોય એવો પુરુષ સ્વપ્ન જોઈ શકતો નથી. ‘નો જાગરે સુષિણં પાસહ’ તથા જે જાગૃત અવસ્થાવાળો હોય અર્થાત્ ઇન્દ્રિય વગેરેથી થનારા જ્ઞાનવાળો હોય તે જાગૃત અવસ્થા વાળો કહેવાય છે એવો પુરુષ પણ સ્વપ્ન જોતો નથી પરંતુ ‘સુત્તજાગરે સુષિણં પાસહ’ જે સુપ્ત જાગૃત હોય છે. અર્થાત્ જે પૂર્ણ રૂપથી સૂતેલો ન હોય અને અત્યંત જાગૃતો પણ ન હોય અર્થાત્ કંઈક જાગૃતો હોય અને કંઈક નિદ્રામાં હોય એવી તે વ્યક્તિ ઇન્દ્રિય વગેરેનાં બહારના વ્યાપારથી ઉપરત શાંત થઈને કેવળ મનના વ્યાપારથી યુક્ત બનેલો પુરુષ સ્વપ્ન જુએ છે. સુપ્ત અવસ્થા અને જાગૃત અવસ્થા એ બંને દ્રવ્ય અને ભાવના ભેદની અપેક્ષાએ જે પ્રકારની હોય છે. તેમાં નિદ્રાધીન બનેલ વ્યક્તિ દ્રવ્યની અપેક્ષાથી સુપ્ત છે. તેમ કહેવામાં આવે છે અને વિરતિ રહિત જે વ્યક્તિ છે. તે ભાવની અપેક્ષા એ સુપ્ત છે. એમ કહેવાય છે. પૂર્વ સૂત્રમાં સ્વપ્નનો જે વિચાર કરવામાં આવ્યો છે છે નિદ્રારૂપ દ્રવ્યની અપેક્ષા એ કરવામાં આવ્યો છે.

પેક્ષયા જીવાદિ દંડકમાશ્રિત્ય ભાવતઃ સુપ્તત્વં જાગ્રત્ત્વં ચ પ્રરૂપયન્નાહ—‘જીવાળં’
 इत्यादि । ‘જીવાળં મંતે !’ જીવાઃ સ્વલુ મદન્ત । ‘કિં સુત્તા જાગરા સુત્તજાગરા’
 કિં સુપ્તાઃ જાગરિતાઃ સુપ્તજાગરિતા વા, યે ક્ષમે ચતુર્વિંશતિદંડકસ્થિતા
 જીવાસ્તે સુપ્તા વા જાગરિતા વા, સુપ્ત જાગરિતા વેતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’
 इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જીવા સુત્તા વિ’ જીવાઃ સુપ્તા અપિ સર્વવિરતિ
 રૂપપ્રબોધસ્થાભાવાત્—સર્વવિરત્યભાવયત્વાત્ સુપ્તા ઇવ સુપ્તા ઇતિ । ‘જાગરા
 વિ’ જાગરિતા અપિ સર્વવિરતિરૂપપ્રવરજાગરણસદ્ભાવાત્ જાગરિતા ઇવ
 की अपेक्षा लेकर किया गया है । अब यहाँ से आगे विरति
 रूप भाव की अपेक्षा से जीवादिदण्डक को आश्रित करके भावतः
 सुप्तत्व की और जाग्रतत्व की प्ररूपणा प्रश्नोत्तररूप में की जाती है—
 गौतम प्रभु से पूछरहे हैं—“जीवा णं भंते !” हे भदन्त २४ दण्डक में
 स्थित जो ये जीव हैं वे जीव “किं सुत्ता, जागरा” क्या सुप्त है, या
 जागरित हैं ? या सुप्त जागरित हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—
 “गोयमा” हे गौतम । “जीवा सुत्ता वि” चौबीस दण्डक में स्थित
 जो जीव हैं वे सुप्त भी हैं यह कथन भावसुप्त की अपेक्षा से समझना
 चाहिए क्योंकि ऐसे जीवों के सर्वविरतिरूप प्रबोध का अभाव रहता
 है । इसलिये सर्वविरति के अभाव वाले होने से इन्हें सुप्त के जैसा
 सुप्त कहा गया है “जागरा वि” जागरित भी हैं—ऐसा यह कथन सर्व-
 विरति रूप प्रवर जागरण के सद्भाव को लेकर कहा गया जानना
 चाहिए अतः सर्वविरतिरूप जागरण के सद्भाव से इन्हें जागरित

હવે અહિંથી આગળ વિરતિરૂપ ભાવની અપેક્ષાથી જીવાદિક દંડકને આશ્રિત
 કરીને ભાવતઃ સુપ્તત્વની તથા જાગ્રત્ત્વની પ્રરૂપણ પ્રશ્નોત્તરના રૂપમાં
 કરવામાં આવે છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે ‘જીવાળં મંતે !’
 હે ભગવાન ! ચોવીસ દંડકમાં રહેલ જે આ જીવો છે. તે જીવો ‘કિં
 સુત્તા જાગરા સુત્તજાગરા’ શું સૂતેલા છે ? કે જાગૃત છે ? કે સુપ્ત જાગૃત
 છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જીવા સુત્તા વિ’ ચોવીસ
 દંડકોમાં રહેલા જે જીવો છે તે સુપ્ત પણ છે. આ કથન ભાવસુપ્તની અપે-
 ક્ષાએ કરવામાં આવ્યું છે કેમકે જોવા જીવોને સર્વવિરતિરૂપ પ્રબોધનો
 અભાવ હોય છે. જેથી સર્વવિરતિના અભાવવાળા હોવાથી તેઓને સુપ્તના
 જેવા સુપ્ત કહ્યા છે. ‘જાગરા વિ’ જાગ્રતપણુ છે. આ કથન સર્વ વિરતિરૂપ
 જાગ્રતના સદ્ભાવને લઈને કહેવામાં આવ્યું છે. જેથી સર્વ વિરતિરૂપ જાગ્ર-

જાગરિતા જીવાઃ કથ્યન્તે ‘સુત્તજાગરા વિ’ સુપ્તજાગરિતા અપિ—‘અંશતોઽપિ-
રતિરૂપસ્વપ્નસ્ય અંશતો વિરતિરૂપપ્રવોધસ્ય સદ્ભાવાત્ સુપ્તજાગરિતાઃ કથ્યન્તે—
અવિરતિસદ્ભાવાસદ્ભાવો એવ સુપ્તપ્રવુદ્ધતા કારણે, તથા ચ યત્રાવિરતિરસ્તિ
સ દ્રવ્યનિદ્રારહિતોઽપિ સુપ્ત એવ વિવેકિભિઃ કથ્યતે યસ્ય તુ સર્વવિરતિવિંધતે
સ જાગરિત ઇતિ કથ્યતે—અંશત ઉભયોઃ સદ્ભાવે સુપ્તજાગરિત ઇતિ કથ્યતે
ઇતિ ભાવઃ । અત્ર યે જીવાઃ સર્વવિરતિરૂપજાગૃતિરહિતાઃ અવિરતિમન્તઃ કથ્યન્તે
તે સુપ્તાઃ, યે ચ સર્વવિરતિરૂપજાગૃતિમન્તસ્તે જાગરિતાઃ કથ્યન્તે યે ચાવિર-
તિમન્તોઽશતો વિરતિમન્તસ્તે સુપ્તજાગરિતા દેશવિરતાઃ કથ્યન્તે । અથ ચતુર્વિ-

કે જેસા જાગરિત કહા ગયા હૈ “સુત્તજાગરા વિ” એસા જો કહા
ગયા હૈ વહ અંશતઃ અવિરતિરૂપ સ્વપ્ન કે સદ્ભાવ કો એવ અંશતઃ
વિરતિરૂપ પ્રવોધ કે સદ્ભાવ કો ળેકર કહા ગયા હૈ । સુપ્ત પ્રવુદ્ધતા
કે કારણ અવિરતિ કે સદ્ભાવ ઓર અસદ્ભાવ હૈ । તથા ચ—જહાં પર
અવિરતિ હૈ વહાં દ્રવ્ય નિદ્રા સે વિહીનતા હોને પર ખી ભાવ કી
અપેક્ષા સે સુપ્તતા વિવેકિયોં દ્વારા કહી ગઈ હૈ ઓર જિસકે સર્વ-
વિરતિ કા સદ્ભાવ હૈ વહ જાગરિત કહા ગયા હૈ ઇસ પ્રકાર અંશતઃ
દોનોં કે સદ્ભાવ સે જીવ સુપ્તજાગરિત કહે ગયે હૈ । તાત્પર્ય કહને
કા યહ હૈ કિ જો જીવ સર્વવિરતિરૂપ જાગૃતિ સે રહિત હૈં વે અવિરતિ
વાળે જીવ સુપ્ત કહે ગયે હૈં, તથા જો સર્વવિરતિરૂપ જાગૃતિ સે સંપન્ન
હૈં વે જાગૃત કહે ગયે હૈં, ઓર જો જીવ અંશતઃ અવિરતિ વાળે હૈં
એવ અંશતઃ વિરતિ વાળે હૈં એસે દેશવિરતિ સંપન્ન જીવ સુપ્ત જાગરિત

રણના સદ્ભાવથી તેને જાગૃત કહેલ છે. ‘સુત્તજાગરા વિ’ એવું જે કહેવામાં
આવ્યું છે. તે અંશતઃ અવિરતિરૂપ સ્વપ્નના સદ્ભાવને લઈને તથા અંશતઃ
વિરતિ રૂપ જાગૃતના સદ્ભાવને લઈને કહેવામાં આવ્યું છે. સુપ્ત પ્રવુદ્ધતાને
કારણે અવિરતિને સદ્ભાવ અને અસદ્ભાવ છે. જ્યાં અવિરતિ છે ત્યાં
દ્રવ્યનિદ્રા ન હોવા છતાં પણ ભાવની અપેક્ષાએ વિવેકીઓ દ્વારા સુપ્તતા
કહેવામાં આવી છે. અને જેને સર્વ વિરતિનો સદ્ભાવ છે તે જાગૃત કહેવાય
છે. આ રીતના બંનેના અંશત સદ્ભાવથી જીવ સુપ્ત જાગૃત કહેવાય છે.
તાત્પર્ય કહેવાનું એ છે કે જે જીવ સર્વ વિરતિરૂપ જાગૃતિથી રહિત હોય
તે અવિરતિ વાળો જીવ સુપ્ત કહેવાય છે તથા જે સર્વવિરતિ રૂપ જાગૃતિ
વાળો છે. તે જાગૃત કહેવાય છે. અને જે જીવ અંશતઃ વિરતિ વાળો અમણ
હોય એવો દેશવિરતિ સંપન્ન જીવ સુપ્તજાગૃત કહેવાય છે.

શતિદણ્ડકેપુ સુપ્તાદિભેદાન્ન પ્રરૂપયન્નાહ-‘નેરહ્યા ણં મંતે !’ इत्यादि । ‘नेरह्या
णं मंते !’ नैरयिकाः खलु भदन्त ! ‘किं सुप्ता पुच्छा’ किं सुप्ता इति पृच्छा
पुच्छेति पदेन ‘किं जागरा’ किं सुप्तजागरा’ इत्यनयोर्ग्रहणम् तथा च हे भदन्त !
ये इमे नारकास्ते सुप्ता वा जागरिता वा सुप्तजागरिता वेति गौतमस्य प्रश्नः,
भगवान्नाह-‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘नेरह्या सुप्ता’ नैरयिकाः
सुप्ताः विरतिरूपबोधभावेन ते नैरयिकाः सर्वदा सुप्ता एव कथ्यन्ते सर्वं वाक्यं
सावधारणमिति न्यायेन सुप्ता एव ते नारका इत्यर्थः । एवकारव्यवच्छेदं स्वय-
मेव मूलकारः प्रदर्शयति-‘नो जागरा नो सुप्तजागरा’ नो जागरिताः विरत्य

કહે गए હૈં अब यहां से चतुर्विंशति दण्डकों में सुप्तादि भेदों की प्ररू-
पणा की जाती है-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-“नेरह्या णं
मंते ! किं सुप्ता पुच्छा०” हे भदन्त ! नारक जीव क्या सुप्त हैं ?
तथा पृच्छा पद से-“क्या जागरित हैं ? क्या सुप्त जागरित दोनों रूप
हैं ? ऐसा और ग्रहण कर लेना चाहिये । इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-
“गोयमा !” हे गौतम ! “नेरह्या सुप्ता” नैरयिक जीव सुप्त हैं नैरयिक
जीव सुप्त हैं इसका भाव ऐसा है कि नैरयिकों में विरतिरूप जागरित
अवस्था का सर्वदा अभाव रहता है इसलिए वे सुप्त के जैसे ही कहे
गये हैं । जिनने भी वाक्य होते हैं वे अवधारणा सहित होते हैं इस
नियम के अनुसार यही नैरयिक जीव सुप्त ही हैं ऐसा कहा गया
समझना चाहिये यहां “ही” पद से जिन अवस्थाओं का निराकरण
किया गया है वे “जागरित एवं सुप्तजागरित अवस्थाएँ हैं अतः “नो
जागरा नो सुप्तजागरा” ये नारक जीव इन दो अवस्थाओं वाले नहीं

હવે અહિંથી ચોવીસ દંડકોમાં કહ્યા પ્રમાણેના સુપ્તાદિ ભેદોની પ્રરૂ-
પણા કરવામાં આવે છે આમાં ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એ પ્રશ્ન પૂછે છે
કે નેરહ્યા ણં મંતે ! કિં સુપ્તા પુચ્છા’ હે ભગવન્ ! નારક જીવ શું સુપ્ત છે ?
કે, શું જાગૃત છે ? અગર સુપ્તજાગૃત બંને રૂપે છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે
છે કે ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ‘નેરહ્યા સુપ્તા’ નારકીય જીવો સુપ્ત છે. નારકીય
જીવો સુપ્ત છે, તેમ કહેવાનો હેતુ એ છે કે, નારકીયોમાં વિરતીરૂપ જાગૃત
અવસ્થાનો હમેંશા અભાવ રહે છે. જેથી તેઓ સુમની જેમજ કહેવાય છે.
જે વાક્યો ઉચ્ચારવામાં આવે છે. તે અવધારણાવાળા હોય છે નિયમ અનુ-
સાર અહિંયાં નારકીય જીવો સુપ્ત જ છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે. અહિંયાં
‘હી’ પદથી જાગૃત અને સુપ્તજાગૃત અવસ્થાનું ગ્રહણ થયું છે. ‘નો જાગરા

ભાવાત્ નો સુપ્તજાગરિતાઃ દેશવિરતેરપ્યસત્ત્વાદિતિ । ‘એવં જાવ ચતુરિન્દિયા’
 એવં યાવત્ ચતુરિન્દ્રિયાઃ એવમેવ-નારકવદેવ એકેન્દ્રિયાદારમ્ય ચતુરિન્દ્રિય
 પર્યન્તાઃ જીવાઃ સર્વદૈવ સુપ્તાઃ વિરતેરભાવાત્ અતએવ નો જાગરિતા ન ચા સુપ્ત
 જાગરિતા ઇતિ સમુદિતાર્થઃ । ‘પંચિન્દિયતિરિક્લજોણિયા ણં મંતે ।’ પચ્ચેન્દ્રિય-
 તિર્યગ્યોનિકાઃ સ્વલ્લ મદન્ત । ‘કિં સુત્તા પુચ્છા’ કિં સુપ્તા ઇત્યેવં રૂપેણ પૃચ્છા
 પ્રશ્નઃ તત્ત્વ પુચ્છેતિ પદમ્ ‘કિં જાગરા સુત્તજાગરા’ ઇત્યનયોઃ સંગ્રાહકમ્ તથા ચ
 હે મદન્ત ! યે ઇમે પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકા જીવાસ્તે કિં સુપ્તાઃ જાગરિતાઃ
 સુપ્તજાગરિતા વેતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે
 ગૌતમ । ‘સુત્તા’ સુપ્તાઃ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકા જીવાઃ વિરત્યભાવેન સર્વદૈવ

હોતે હૈં । જાગરિત તો યે હસલિયે નહીં હૈં કિં હનમેં વિરતિ કા અભાવ
 રહતા હૈં ઓર સુપ્ત જાગરિત હસલિયે નહીં હૈં કિં હનમેં દેશવિરતિ
 કા અભાવ રહતા હૈં “એવં જાવ ચતુરિન્દિયા” હન નારકોં કે જૈસા હી
 એકેન્દ્રિયજીવ સે લેકર ચતુરિન્દ્રિયપર્યન્ત કે જીવ સબ હી સર્વદા
 સુપ્ત હી હૈં એસા જાનના ચાહિએ, ક્યોંકિ હનમેં ઓ વિરતિ યા દેશવિ-
 રતિ કા સર્વથા અભાવ રહતા હૈં હસલિયે સિદ્ધાન્ત મેં હન્હે’ ન જાગરિત
 કહા ગયા હૈં ઓર ન સુપ્તજાગરિત હી કહા ગયા હૈં । “પંચેન્દિયતિરિ-
 ક્લજોણિયા ણં મંતે ! કિં સુત્તા પુચ્છા” અબ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા
 પૂછ રહે હૈં કિં પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચ કયા સુપ્ત હૈં ? યા જાગરિત હૈં ? યા
 સુપ્ત જાગરિત હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-“ગોયમા !” હે
 ગૌતમ ! પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચ જીવ “સુત્તા” સુપ્ત ઓ હૈં કારણ કિ
 હનમેં વિરતિ કા અભાવ હૈં, ‘નો જાગરા’ જાગૃત નહીં હૈં ક્યોંકિ

‘નો સુત્તજાગરા’ નારકજીવ જાગૃત હોતા નથી. તેમ સુપ્ત જાગૃત પણ હોતા નથી.
 જાગૃત તો તેઓ ઓટલા માટે નથી કે તેઓમાં વિરતિનો અભાવ રહે છે અને
 દેશ વિરતિનો અભાવ હોવાથી તેઓ સુપ્ત જાગૃત પણ નથી ‘એવં જાવ ચતુ-
 રિન્દિયા’ આ નારકજીવોની માફક એકેન્દ્રિય જીવથી લઈને ચતુરિન્દ્રિય સુધીના
 સંધના જીવો હમેશા સુપ્ત છે. તેમ સમજવું. કેમકે તેઓમાં વિરતિનો
 અને દેશ વિરતિનો સર્વથા અભાવ રહે છે. જેથી સિદ્ધાન્તમાં તેઓને જાગૃત
 પણ નહિ અને સુપ્તજાગૃત પણ નહિ એમ કહેવામાં આવ્યું છે. ‘પંચેન્દ્રિય
 તિરિક્લજોણિયા ણં મંતે ! કિં સુત્તા પુચ્છા’ હવે ગૌતમ ! સ્વામી પ્રશ્નને એવું
 પૂછે છે કે પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ચ જીવો શું સુપ્ત છે ? કે જાગૃત છે. અથવા
 સુપ્ત જાગૃત છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! પંચે
 ન્દ્રિય તિર્યગ્ચ જીવો ‘સુત્તા’ સુપ્ત પણ છે. કારણ કે તેઓમાં વિરતિરૂપ

સ્થાપવત્ત્વાત્, 'નો જાગરા' નો જાગરિતાઃ સર્વવિરતિસ્વરૂપપ્રવોધામાદાત્ 'સુત્ત જાગરા વિ' સુપ્તજાગરિતા અપિ વિરત્યવિરતિમત્ત્વાત્ સુપ્તજાગરિતા ઇતિ દેશ-વિરત્યા જાગરિતા દેશાવિરત્યા સુપ્તા ઇતિ સુપ્તજાગરિતા ઇતિ, કેળાંચિત્ શ્રાવકવ્રતાક્ષીકરણદર્શનાત્ । અથ મનુષ્યવિષયકં મૂત્રમતિદેશેનાદ્—'મણુસ્સા જહા જીવા' ઇતિ 'મણુસ્સા જહા જીવા' મનુષ્યા યથા જીવાઃ યથા યેન પ્રકારેણ સામાન્યજીવાતાં સુપ્તજાગરિત્ત્વાભિલાપઃ કથિતઃ તથૈવ મનુષ્યાણામપ્યભિલાપો જ્ઞાતવ્યઃ । મનુષ્યાઃ સુપ્તા અપિ જાગરિતા અપિ સુપ્તજાગરિતા અપિ, અભિલાપ પ્રકારશ્ચેત્યમ્—'મણુસ્સા ણં મંતે ! કિં સુત્તા જાગરા સુત્તજાગરા ? ગોયમા ! સુત્તા વિ જાગરા વિ સુત્તજાગરા વિ' ઇતિ । અથ દેવવિષયકં મૂત્રમતિદેશેનાદ્—

હનમેં સર્વ વિરતિરૂપ પ્રવોધ કા અભાવ રહતા હૈ । તથા દેશવિરતિરૂપ સુપ્ત જાગરિત અવસ્થા કા સદ્ભાવ હો સકને કે કારણ યે સુપ્ત જાગરિત બી હૈં । જિનને અંશ મેં હનમેં વિરતિ કા સદ્ભાવ હૈ ઉત્તને અંશ મેં યે જાગરિત હૈં ઓર જિતને અંશ મેં વિરતિ કા અભાવ હૈ ઉત્તને અંશ મેં યે સુપ્ત હૈં । કિતનેક તિર્યશ્ચ શ્રાવક વ્રત-ધારી હોતે હૈં । “મણુસ્સા જહા જીવા” જિસ પ્રકાર સે સામાન્ય જીવોં મેં સુપ્તજાગરિત્ત્વ કા અભિલાપ કહા ગયા હૈ હસી પ્રકાર કા અભિ-લાપ મનુષ્યોં કે સમ્બન્ધ મેં બી કહ લેના ચાહિય, તાત્પર્ય યહ હૈ કિ મનુષ્ય સુપ્ત બી હૈ જાગરિત બી હૈં ઓર સુપ્ત જાગરિત બી હૈં । અભિ-લાપ પ્રકાર એસા હૈ—“મણુસ્સાણં મંતે ! કિં સુત્તા, જાગરા સુત્તજાગરા ? ગોયમા ! સુત્તા વિ જાગરા વિ, સુત્તજાગરા વિ” । “વાળમંતરજોહસિય વેમાણિયા જહા ણેરહ્યા” વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષિક એવં વૈમાનિક હનમેં

પ્રગ્રાધનો અભાવ રહે છે. જેથી તેઓ ભગૃત હોતા નથી. તેમજ દેશ વિરતિ રૂપ સુપ્ત ભગૃત અવસ્થાનો સદ્ભાવ હોવાના કારણે તેઓ સુપ્ત ભગૃત પણ છે. જેટલા અંશમાં તેઓમાં વિરતિનો સદ્ભાવ હોય છે. એટલે અંશમાં તે ભગૃત છે અને જેટલા અંશમાં વિરતિનો અભાવ હોય એટલા અંશમાં તે સુપ્ત છે.

જેટલાક તિર્યંચોમાં પણ શ્રાવકનાવ્રતોને ધારણ કરવાનું શાસ્ત્રોમાં કહ્યું છે. ‘મણુસ્સા જહા જીવા’ જે પ્રકારે સામાન્ય જીવોમાં સુપ્ત ભગૃતનો અભિલાપ કહેવામાં આવ્યો છે. તેજ પ્રકારનો અભિલાપ મનુષ્યના સંબંધમાં સમજી લેવો તાત્પર્ય એ છે કે મનુષ્ય સુપ્ત પણ છે. અને ભગૃત પણ છે. અને સુપ્તભગૃત પણ છે. તે અભિલાપ આ પ્રમાણે છે. ‘મણુસ્સા ણં મંતે કિં સુત્તા જાગરા ગોયમા સુત્તા વિ જાગરા વિ સુત્તજાગરા વિ’ વાળમંતરજોહસિયા જહા-

‘વાણમંતર૦’ इत्यादि । ‘वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा णेरइया’ वानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका यथा नैरयिकाः, यथा नारकाः सर्वदैव सुप्ताः नो जागरिताः न वा सुप्तजागरिताः तथा वानव्यन्तरज्योतिषिकवैमानिका अपि सुप्ता एव नो जागरिताः न वा सुप्तजागरिता इति भावः एतेषां विरतेरभावात् ॥ सू १ ॥

इतः पूर्वप्रकरणे के समद्रष्टार इति प्रतिपादितम् अनन्तरं स्वप्नस्यैव याथाार्थ्यायाथार्थ्यविभागप्रदर्शनाय आह—‘संवुडे णं भंते !’ इत्यादि ।

मूलम्—‘संवुडे णं भंते ! सुविणं पासइ असंवुडे सुविणं पासइ संवुडासंवुडे सुविणं पासइ, गोयमा ! संवुडे वि सुविणं पासइ, असंवुडे वि सुविणं पासइ संवुडासंवुडे वि सुविणं पासइ । संवुडे सुविणं पासइ अहातच्चं पासइ । असंवुडे सुविणं पासइ तहा वा तं होज्जा अन्नहा वा तं होज्जा । संवुडासंवुडे वि सुविणं पासइ एवं चेव । जीवा णं भंते ! किं संवुडा, असंवुडा, संवुडा-संवुडा ? गोयमा ! जीवा संवुडा वि असंवुडा वि संवुडासंवुडा वि एवं जहेव सुत्ताणं दंडओ तहेव भाणियव्वो । कइ णं भंते ! सुविणा पणत्ता गोयमा ! बायालीसं सुविणा पणत्ता । कइ णं भंते ! महासुविणा पणत्ता गोयमा ! तीसं महासुविणा पणत्ता ।

सुप्तजागरित्व आदि के सम्बन्ध का कथन नैरयिक जीवों के जैसा है । अर्थात् जिस प्रकार से नैरयिक जीवों में केवल सुप्ता ही कही गई है उसी प्रकार से इन वानव्यन्तरादि देवों में भी केवल सुप्ता ही है जागरित एवं सुप्तजागरित अवस्थाएं नहीं हैं । क्योंकि इनमें न तो सकल संयमरूप विरति है और न देशसंयमरूप विरत्यविरति है ॥ सू १ ॥

‘णेरइया’ वानव्यन्तर ज्योतिषिक અને વૈમાનિકોમાં સુપ્ત જાગરીતત્વ વગેરેનું કથન નારકીય જીવોના પ્રમાણે છે. અર્થાત્ જે પ્રકારે નારકીય જીવોમાં કેવળ સુપ્તતા જ કહેવામાં આવી છે. એજ પ્રકારે આ વાનવ્યન્તરાદિ દેવોમાં પણ કેવળ સુપ્તાવસ્થા જ છે. જાગૃતે અવસ્થા અને સુપ્ત જાગૃત અવસ્થા આ બંને અવસ્થા તેઓમાં નથી કેમકે તેઓમાં સકલ સંયમ રૂપ વિરતિ છે અને દેશ સંયમરૂપ વિરતિ અને અવિરતિ તેઓમાં નથી. અર્થાત્ કોઈ જાતનો વિરતિભાવ નથી. ॥ સૂ૦ ૧ ॥

कइ णं भंते ! सव्वसुविणा पणत्ता, गोयमा ! वावत्तरिं सव्व-
 सुविणा पन्नत्ता । तित्थयरमायरो णं भंते ! तित्थयरंसि गव्वं
 वक्कममाणंसि कइ महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति ? गोयमा !
 तित्थयरमायरो णं तित्थयरंसि गव्वं वक्कममाणंसि एएसिं
 तीसाए महासुविणाणं इमे चोइसमहासुविणे पासित्ता णं
 पडिबुज्झंति तं जहा—गय—उसभ—सीह—अभिसेय जाव सिहिं
 च । चक्कवट्ठिमायरो णं भंते ! चक्कवट्ठिसि गव्वं वक्कममा-
 माणंसि कइ महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति ? गोयमा !
 चक्कवट्ठिमायरो चक्कवट्ठिसि गव्वं वक्कममाणंसि एएसिं
 तीसाए महासुविणाणं० एवं जहा तित्थयरमायरो जाव सिहिं
 च । वासुदेवमायरो णं पुच्छा गोयमा ! वासुदेवमायरो जाव
 वक्कममाणंसि एएसिं चोइसण्हं महासुविणाणं अन्नयरे सत्त
 महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति । बलदेवमायरो पुच्छा
 गोयमा बलदेवमायरो जाव एएसिं चोइसण्णं महासुविणाणं
 अन्नयरे चत्तारि महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति, मंडलिय-
 मायरो णं भंते ! पुच्छा, गोयमा ! मंडलियमायरो जाव
 एएसिं चोइसण्हं महासुविणाणं अन्नयरं एगं महासुविणं
 जाव पडिबुज्झंति ॥सू० २॥

छाया—संवृतः खलु भदन्त ! स्वप्नं पश्यति, असंवृतः स्वप्नं पश्यति,
 संवृतासंवृतः स्वप्नं पश्यति, गौतम ! संवृतोऽपि स्वप्नं पश्यति, असंवृतोऽपि
 स्वप्नं पश्यति, संवृतासंवृतोऽपि स्वप्नं पश्यति, संवृतः स्वप्नं पश्यति यथातथ्यं
 पश्यति, असंवृतः स्वप्नं पश्यति तथा वा स भवति अन्यथा वा स भवति, संवृता-
 संवृतोऽपि स्वप्नं पश्यति एवमेव । जीवाः खलु भदन्त ! किं संवृताः, असंवृताः
 संवृतासंवृताः ?, गौतम ! जीवाः संवृता अपि असंवृता अपि संवृतः संवृता अपि

एवं यथैव सुप्तानां दण्डकस्तथैव भणितव्यः । कति खलु भदन्त ! स्वप्नाः प्रज्ञप्ताः, गौतम ! द्विचत्वारिंशत् स्वप्नाः प्रज्ञप्ताः । कति खलु भदन्त ! महास्वप्नाः प्रज्ञप्ताः, गौतम ! त्रिंशद् महास्वप्नाः प्रज्ञप्ताः । कति खलु भदन्त ! सर्वस्वप्नाः प्रज्ञप्ताः, गौतम ! द्वासप्ततिः सर्वस्वप्नाः प्रज्ञप्ता । तीर्थकरमातरः खलु भदन्त ! तीर्थकरे गर्भं व्युत्क्रामति (सति) कति महास्वप्नान् दृष्ट्वा प्रतिबुद्धयन्ते गौतम ! तीर्थकरमातरः खलु तीर्थकरे गर्भं व्युत्क्रामति एतेषां त्रिंशद् महास्वप्नानां (मध्ये) इमान् चतुर्दशमहास्वप्नान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धयन्ते तद्यथा—गोतृपभसिंहाभिषेक० यावत् शिखिनं च । चक्रवर्त्तिमातरः खलु भदन्त ! चक्रवर्त्तिनि गर्भं व्युत्क्रामति कति महास्वप्नान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धयन्ते, गौतम ! चक्रवर्त्तिमातरश्चक्रवर्त्तिनि गर्भं व्युत्क्रामति एतेषां त्रिंशद् महास्वप्नानां० एवं यथा तीर्थकरमातरो यावत् शिखिनं च । वासुदेवमातरः खलु पृच्छा, गौतम ! वासुदेवमातरो यावद् व्युत्क्रामति एतेषां चतुर्दशानां महास्वप्नानाम् अन्यतरान् सप्तमहास्वप्नान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धयन्ते । बलदेव मातरः पृच्छा गौतम ! बलदेवमातरो यावत् एतेषां चतुर्दशानां महास्वप्नानाम् अन्यतरान् चतुरो महास्वप्नान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धयन्ते । माण्डलिकमातरः खलु भदन्त ! पृच्छा० गौतम माण्डलिकमातरो यावद् एतेषां चतुर्दशानां महास्वप्नानाम् अन्यतरमेकं महान्तं स्वप्नं दृष्ट्वा यावत् प्रतिबुद्धयन्ते ॥सू० २॥

ટીકા—‘સંવુડે ણં મંતે !’ સંવૃતઃ સાવચવિરતિરહિતઃ खलु भदन्त ! ‘सुविणं पासइ’ स्वप्ने पश्यति असंवुडे णं सुविणं पासइ’ असंवृतः स्वप्ने पश्यति ‘संवुडासंवुडे सुविणं पासइ’ संवृतासंवृतः स्वप्ने पश्यति । भगवानाह—‘गौयमी’

इसमें पूर्वप्रकरण में स्वप्नदर्शक कौन हैं यह कहा जा चुका है, अब स्वप्न के यथार्थ और अयथार्थ विभाग को दिखाने के लिए सूत्रकार “संवुडे णं मंते” इत्यादि सूत्र का कथन करते हैं—

संवुडे णं मंते ! सुविणं पासइ, असंवुडे सुविणं पासइ’ इत्यादि ।

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा सूत्रकार ने स्वप्नदर्शन के विषय में विशेषरूप से स्पष्टीकरण किया है । इसमें गौतम ने प्रश्न से ऐसा पूछा है—‘संवुडे णं मंते !’ हे भदन्त ! जो संवृत्त सावच्य कर्म की

આનાથી પડેલા પ્રકરણમાં સ્વપ્ન કોણ જુઓ છે એ બાબતનું વર્ણન કરવામાં આનું છે હવે સ્વપ્નનું યથાર્થપણું અને અયથાર્થપણું બતાવવાને માટે (સેહ બતાવવા માટે) સૂત્રકાર નિચેના સૂત્રનું કથન કરે છે.

‘સંવુડે ણં મંતે ! સુવિણં પાસઈ, અસંવુડે સુવિણં પાસઈ’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી સૂત્રકારે સ્વપ્ન દર્શન વિષયનું વિશેષ રૂપથી સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે. આમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવી રીતે પૂછે છે કે ‘સંવુડે ણં મંતે ! સુવિણં પાસઈ’ હે ભગવાન ! જે સંવ્રત છે તે સ્વપ્ન જુઓ છે ?

હે ગૌતમ ! 'સંવુડે વિ સુવિણં પાસહ' સંવૃત્તોઽપિ સ્વપ્નં પश्यति 'અસંવુડો વિ સુવિણં પાસહ' અસંવૃત્તોઽપિ સ્વપ્નં પश्यति 'સંવુડાસંવુડે વિ સુવિણં પાસહ' સંવૃતાસંવૃત્તોઽપિ સ્વપ્નં પश्यति દેશવિરતઃ શ્રાવક इत्यर्थः सर्वेऽपि स्वप्नं पश्यन्तीत्यर्थः । નનુ યદિ સંવૃત્તોઽપિ સ્વપ્નં પश्यति, અસંવૃત્તોઽપિ સ્વપ્નં પश्यति, સંવૃતાસંવૃત્તોઽપિ સ્વપ્નં પश्यति, તદા સંવૃતાસંવૃતાદીનાં કો ભેદ इत्याशंक्य एतेषां वैलक्षण्यप्रतिपादनाय આહ—'સંવુડે સુવિણં' इत्यादि 'संवुडे सुविणं पासह अहातच्च पासह' સંવૃતઃ સ્વપ્નં પश्यति यथातथ्यं पश्यति तथ्यं—सत्यमनतिक्रम्य वर्तमानं यथातथ्यम् सत्यमेव

નિવૃત્તિ કરનેવાલા હૈ વહ 'સુવિણં પાસહ' સ્વપ્ન દેશ્વતા હૈ ? 'અસંવુડે સુવિણં પાસહ' યા જો અસંવૃત્ત હૈ વહ સ્વપ્ન દેશ્વતા હૈ ? યા 'સંવુડાસંવુડે સુવિણં પાસહ' જો સંવૃતાસંવૃત્ત હૈ વહ સ્વપ્ન દેશ્વતા હૈ ? ઉત્તર મેં મશુ કહતે હૈ—'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'સંવુડે વિ સુવિણં પાસહ' જો સંવૃત્ત હોતા હૈ વહ બી સ્વપ્નદેશ્વતા હૈ । 'અસંવુડે વિ સુવિણં પાસહ' જો અસંવૃત્ત હોતા હૈ વહ બી સ્વપ્ન દેશ્વતા હૈ । તથા 'સંવુડાસંવુડે વિ સુવિણં પાસહ' જો સંવૃતાસંવૃત્ત-દેશવિરતશ્રાવક હૈ વહ બી સ્વપ્ન દેશ્વતા હૈ । અર્થાત્ એ સ્વ બી સ્વપ્ન દેશ્વતા હૈ । હસ પ્રકાર કે કથન સે યહાં પર એસી આશંકા હો સકતી હૈ કિ જબ સંવૃત્ત બી સ્વપ્ન દેશ્વતા હૈ, અસંવૃત્ત બી સ્વપ્ન દેશ્વતા હૈ, ઓર સંવૃતાસંવૃત્ત બી સ્વપ્ન દેશ્વતા હૈ તો ફિર સંવૃત્તા-સંવૃતાદિકોં મેં ભેદ કયો રહા ? હસ શંકા કી નિવૃત્તિ કે લિયે હન મેં વિલક્ષણતા-ભેદ-પ્રતિપાદન કે લિયે એસા કહા ગયા હૈ—કિ—'સંવુડે સુવિણં પાસહ, અહાતચ્ચ પાસહ' સંવૃત્ત જો સ્વપ્ન દેશ્વતા હૈ વહ હસ

અથવા 'અસંવુડે વિ સુવિણં પાસહ' જે અસંવૃત્ત છે તે સ્વપ્ન જુએ છે અથવા તો 'સંવુડાસંવુડે સુવિણં પાસહ' જે સંવૃતાસંવૃત્ત છે તે સ્વપ્ન જુએ છે ? તેના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે હે 'ગોયમા' ગૌતમ ! સંવુડે વિ સુવિણં પાસહ' જે સંવૃત્ત હોય છે તે પણ સ્વપ્ન જુએ છે 'અસંવુડા વિ સુવિણં પાસહ' જે અસંવૃત્ત જુએ છે. તે પણ સ્વપ્ન જુએ છે તથા 'સંવુડા સંવુડે વિ સુવિણં પાસહ' જે સંવૃતાસંવૃત્ત-દેશવિરત શ્રાવક છે. તે પણ સ્વપ્ન જુએ છે. અર્થાત્ સંવૃત્ત-અસંવૃત્ત અને સંવૃતાસંવૃત્ત બધા સ્વપ્ન જુએ છે.

આ કથનથી અહિયાં એવી શંકા થાય છે જો સંવૃત્ત પણ સ્વપ્ન દેખે છે. અસંવૃત્ત પણ સ્વપ્ન દેખે છે. અને સંવૃતા-સંવૃત્ત પણ સ્વપ્ન જુએ છે. તો પછી આ ત્રણેમાં ભેદ શું રહ્યો ? આ શંકાના નિવારણ માટે તેઓમાં ભેદ બાબતમાં પ્રભુ આ પ્રમાણે કહે છે. કે, 'સંવુડે સુવિણં પાસહ અહાતચ્ચ પાસહ'

સર્વમકારેણાપાયરહિતં પश्यति यथा वीरप्रभुणा छद्मस्थावस्थायाश्चरमरात्रावसाने
 दृष्टं तत्सर्वं सत्यं जातमिति यद्यपि सर्वेषां संवृतादीनां स्वप्नदर्शनं कथितं
 तथापि संवृतस्य यादृशं स्वप्नदर्शनं जायते तत् सत्यं भवति, अन्ययोर्द्वयोस्तु
 यथातथ્યमयथातथ્યं वा स्वप्नदर्शनं भवति कार्यस्य वैलक्षण्यात् तत्कारणयोरपि
 वैलक्षण्यं भवतीति । इह संवृतो विशिष्टतरसंवृतत्वयुक्त एव ग्राह्यः, स च प्रायः
 क्षीणमलत्वात् देवतानुग्रहयुक्तत्वाच्च सत्यमेव स्वप्નं पश्यतीति । 'असंबुडे सुविणं
 पासइ तहा वा तं होज्जा अन्नहा वा तं होज्जा' असंवृतः स्वप्नं पश्यति तथा वा स
 स्वप्न को यथातथ्य-सत्य को उत्लंघन न करके ही देखता
 है अर्थात् संवृत जीव संघमी पुरुष के द्वारा देखा गया स्वप्न सत्य
 ही है असत्य नहीं, जैसा की वीरप्रभुने छद्मस्थावस्था की चरमरात्रि
 के अन्त में जो स्वप्न देखे थे-वे सब सत्य हुए । यद्यपि सब
 संवृतादिकों के स्वप्न का देखना कहा गया है तथापि संवृत के जैसे
 स्वप्नदर्शन होता है वह तो सत्य ही होता है, असंवृत्त और संवृत्ता
 संवृत इन दो का स्वप्नदर्शन सत्य भी होता है और असत्य भी होता
 है । कार्य में भिन्नता होने से कारण में भी भिन्नता होती है यहां
 संवृत पद से विशिष्टतर संवृतत्व से युक्त जीव ही ग्रहण किया गया
 है, यह प्रायः क्षीणमल वाला होने से और देवता के अनुग्रह से
 युक्त होने से सत्य ही स्वप्न देखता है । 'असंबुडे सुविणं पासइ,
 तहा वा तं होज्जा अन्नहा वा तं होज्जा' 'असंवृत जीव जो स्वप्न

સંવૃત-સાવધપ્રવૃત્તિ વગરનો જે સ્વપ્ન જુએ છે. તે યથાતથ્ય સ્વપ્નને
 એટલે સત્યના ઉલ્લંઘન વિનાનું જ જુએ છે. અર્થાત્ સંવૃત દ્વારા જોવામાં
 આવેલ સ્વપ્ન સત્ય જ હોય છે. અસત્ય હોતું નથી. જેમ કે મહા-
 વીર પ્રભુએ છદ્મસ્થ અવસ્થાની છેલ્લી રાત્રીના અંતમાં જે સ્વપ્ન જોયા
 હતા તે સઘળા સત્ય જ થયા હતા. જો કે સંવૃતાદિકોને બધાજ સ્વપ્ન દેખા-
 વાનું કહ્યું છે. તે પશુ સંવૃતને જે સ્વપ્ન દર્શન થાય છે તે તો સત્ય જ હોય છે.
 અસંવૃત અને સંવૃતાસંવૃતનું સ્વપ્નદર્શન સત્ય સાચું પણ હોય છે. અને
 જોતું પણ હોય છે કાર્યમાં જુદાપણું હોવાના કારણે કારણમાં પણ જુદાપણું હોય
 છે. અહિંયા સંવૃત પદથી વિશેષ પ્રકારના સાવધપ્રવૃત્તિ વગરના જીવનું જ
 ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે. તે પ્રાયઃ ક્ષીણમળવાળા હોવાથી અને દેવતાઓના
 અવગ્રહવાળા (કૃપાવાળા) હોવાથી સત્ય જ સ્વપ્ન દેખે છે. 'અસંબુડે સુવિણં
 પાસઈ, તહા વા તં હોજ્જા અન્નહા વા તં હોજ્જા' અસંવૃત અસંયમી જીવ જે

માતિ તથા વા કદાચિત્ સત્ય એવ મવતિ અન્યથા વા સ મવતિ, કદાચિદ્ અસત્યોઽપિ મવતિ, સંવૃતસ્વપ્નવદ્ અમંવૃતસ્વપ્નસ્ય નૈકાન્તિકો નિયમો યદયં સત્ય એવ મવેત્ કિન્તુ કદાચિદ્ યથાતથ્યોઽપિ મવેત્ કદાચિદયથાતથ્યોઽપિ મવેદિતિ । ‘સંવુડાસંવુડે સુવિળં પાસહ એવમેવ’ સંવૃતાસંવૃતઃ સ્વપ્નં પશ્યતિ એવમેવ, એવમિતિ સન્નિહિતપરામર્શકત્વેન સાન્નિધ્યતયા પરામૃષ્ટસ્યાસંવૃતસ્ય ઉપાદાનાદ્ અસંવૃતયત્ સંવૃતાસંવૃતોઽપિ સ્વપ્નં કદાચિત્ યથાતથ્યં કદાચિદયથાતથ્યં વા પશ્યતીત્યર્થઃ । અથ જીવાદિષુ સંવૃતાદિકં દર્શયન્નાહ—‘જીવા ણં’ ઇત્યાદિ । ‘જીવા ણં મંતે ।’ જીવાઃ સ્વહુ હે મદન્ત । ‘કિં સંવુડા વિ અસંવુડા વિ સંવુડા

દેખતા હૈ વહ વૈસા મી હોતા હૈ—અર્થાત્ કદાચિત્ સત્ય મી હોતા હૈ । ઓર કદાચિત્ અસત્ય મી હોતા હૈ, સંવૃત કે દ્વારા દેખે ગયે સ્વપ્ન કે જૈસા હસકે સ્વપ્ન મેં એસા નિયમ નહીં હૈ કિ યહ સત્ય મી હો કિન્તુ યહ કદાચિત્ સત્ય મી હોતા હૈ ઓર કદાચિત્ અસત્ય મી હોતા હૈ ‘સંવુડાસંવુડે સુવિળં પાસહ ’ હસી પ્રકાર સે જો જીવ સંવૃતાસંવૃત હોતા હૈ ઓર વહ જો સ્વપ્ન દેખતા હૈ વહ ડસકા દેખા હુઆ સ્વપ્ન કદાચિત્ સત્ય મી હોતા હૈ ઓર કદાચિત્ અસત્ય મી હોતા હૈ । અથ ગૌતમ પ્રમુ સે એસા પૂછતે હૈ—‘જીવા ણં મંતે । કિં સંવુડા અસંવુડા, સંવુડાસંવુડા’ હે મદન્ત । જીવ સંવૃત હોતે હૈ ? યા અસંવૃત હોતે હૈ ? યા સંવૃત્તાસંવૃત હોતે હૈ ? હસકે ડત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘જીવા સંવુડા વિ, અસંવુડા વિ સંવુડાસંવુડા વિ’

સ્વપ્ન જુએ છે. તે કોઈવાર સત્યપણ હોય છે. અને કોઈવાર અસત્ય પણ હોય છે. અર્થાત્ જેવું જુએ છે. તે તેવી જ રીતનું હોય છે. અને કોઈવાર અન્યથા એટલે કે તેનાથી જુદી જ રીતનું હોય છે. સંપ્રતે જોયેલા સ્વપ્નની માફક અસંવૃતના સ્વપ્નમાં એવો નિયમ હોતો નથી કે તે સત્ય જ હોય પરંતુ તે કોઈ વખત સત્ય પણ હોય છે. અને કોઈ વખત અસત્ય પણ હોય છે. ‘સંવુડાસંવુડે સુવિળં પાસહ’ જે એવ સંવૃતાસંવૃત દેશવિરતિ શ્રાવક હોય છે. અને તે જે સ્વપ્ન જુએ છે, તે સ્વપ્ન કોઈવાર સત્ય પણ હોય છે. અને કોઈવાર અસત્ય પણ હોય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી એવોના સંવૃત, અસંવૃત, સંવૃતાસંવૃત પણા વિષે પ્રભુને પૂછતાં કહે છે કે ‘જીવા ણં મંતે કિં સંવુડા અસંવુડા સંવુડાસંવુડા’ હે ભગવન્ એવ સંવૃત હોય ? કે અસંવૃત હોય છે. અથવા સંવૃતાસંવૃત હોય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જીવા સંવુડા વિ

સંવુઢા વિ' જીવાઃ સંવૃતા અપિ અસંવૃતા અપિ સંવૃતાઽસંવૃતા અપિ ભવન્તીતિ, 'એવં' જહેવ સુત્તાણં દંડઓ તહેવ માણિયવ્વો 'એવં' યથૈવ સુપ્તાનાં દણ્ડકસ્તથૈવ નારકાદિચતુર્વિંશતિદણ્ડકેષુ મણિતવ્વઃ । સ્વપ્નાધિકારાદેવ સ્વપ્નભેદં દર્શયિ-
તુમાહ—'કહ્ણં મંતે !' ઇત્યાદિ । કહ્ણં મંતે ! કતિ સંખ્યકાઃ સ્વલ્લ મદન્ત !
'સુવિણા પણ્ણત્તા' સ્વપ્નાઃ પ્રજ્ઞપ્પાઃ । મગવાનાહ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ । 'ગોયમા'
ગૌતમ ! 'બાયાલીસં સુવિણા પણ્ણત્તા' દ્વિચત્વારિંશત્ સ્વપ્નાઃ પ્રજ્ઞપ્પાઃ, વિશિષ્ટ-
ફલસૂચકાઃ સ્વપ્ના દ્વિચત્વારિંશદેવ ભવન્તિ, અન્યથા તુ અસંખ્યેયા એવ સ્વપ્ના
ભવન્તિ ઇતિ જ્ઞેયમ્ । 'કહ્ણં મંતે !' કતિ સ્વલ્લ મદન્ત ! 'મહાસુવિણા પણ્ણત્તા'
મહાસ્વપ્નાઃ પ્રજ્ઞપ્પાઃ કથિતાઃ મહાન્તથ્થ તે સ્વપ્નાઃ ઇતિ મહાસ્વપ્નાઃ સ્વપ્નનિષ્ઠં

જીવ સંવૃત મી હોતે હૈં અસંવૃત મી હોતે હૈં ઓર સંવૃતાસંવૃત મી
હોતે હૈં । 'એવં જહેવ સુત્તાણં દંડઓ-તહેવ માણિયવ્વો' હસ પ્રકાર
જૈસા પહિલે સુપ્તોં કા દણ્ડક કહા હૈ, ડસી પ્રકાર સે નરકાદિચતુ-
ર્વિંશતિ દણ્ડક મેં સંવૃતાદિક દણ્ડક મી કહલેના ચાહિયે । અવ
ગૌતમ પ્રમુ સે એસા પૂછતે હૈં—'કહ્ણં મંતે ! સુવિણા પણ્ણત્તા' હે
મદન્ત ! સ્વપ્ન કિતને પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં ? ડત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈં—
'ગોયમા ! બયાલીસં સુવિણા પણ્ણત્તા' હે ગૌતમ ! સ્વપ્ન ૪૨ કહે
ગયે હૈં અર્થાત્ જો સ્વપ્ન વિશિષ્ટ ફલ કે સૂચક હોતે હૈં વે ૪૨ હી
હોતે હૈં । નહીં તો એસે વૈસે સ્વપ્ન તો અસંખ્યાત હોતે હૈં । અવ
ગૌતમ પ્રમુ સે એસા પૂછતે હૈં—'કહ્ણં મંતે ! મહા સુવિણા પણ્ણત્તા' હે
મદન્ત ! મહાસ્વપ્ન કિતને હોતે હૈં ? યે સ્વપ્ન મહાફલ કે સૂચક હોતે

અસંવુઢા વિ સંવુઢા સંવુઢા વિ' ૭૫ સંવૃત પણુ ડોય છે. અસંવૃત પણુ ડોય
છે. અને સંવૃતાસંવૃત પણુ ડોય છે. 'એવં જહેવ સુત્તાણં દંડઓ તહેવ માણિ-
યવ્વો' પહેલા જેવી રીતે સુપ્તના વિષયનો દંડક કહ્યો છે. એજ રીતે નારકાદિ
ચોવિસ દંડકોમાં સંવૃતાદિક દંડક પણુ સમજ લેવો. હવે ગૌતમ સ્વામી
પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'કહ્ણં મંતે ! સુવિણા પણ્ણત્તા' હે ભગવન્ ! સ્વપ્ન કેટલા
પ્રકારના કહ્યા છે. તેના ડત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે 'ગોયમા બયાલીસં
સુવિણા પણ્ણત્તા' હે ગૌતમ ! સ્વપ્ન બેતાલીસ (૪૨) પ્રકારના કહ્યા છે. અર્થાત્ જે
સ્વપ્ન વિશેષ ફલને બતાવનારા હોય છે તે સ્વપ્ન (૪૨) બેતાલીસ પ્રકારના
છે અર્થાત્ જેવા તેવા સ્વપ્નો તો અનેક હોય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાસ્વપ્નના પ્રકારો બહુવાની ઈચ્છાથી મહાવીર
પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'કહ્ણં મંતે મહાસુવિણા પણ્ણત્તા' હે ભગવન્ ! મહા-

મહત્ત્વં ચ મહત્ફલમ્બુચકૃત્વમ્ ફલનિષ્ઠં મહત્ત્વં ચ, ઇતરફલાપેક્ષયાઽતિશાયિત્વમ્, તથા ચ ઇતરફલાપેક્ષયા વિલક્ષણફલમ્બુચકૃત્વમેવ મહાસ્વપ્નત્વમિતિ । મગધાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गौतम ! ‘तीसं महामुविणा पणत्ता’ त्रिंशत्-त्रिंशत्संख्यकाः महास्वपनाः प्रज्ञप्ताः ‘कइ णं भंते !’ कति खलु भदन्त ! ‘सव्व सुविणा पणत्ता’ सर्वस्वपनाः प्रज्ञप्ताः हे भदन्त ! संकलनया सर्वे क्रियन्तः स्वपना भवन्तीति प्रश्नः । मगधानाह—‘गौयमा ! वावत्तरिं सव्व सुविणा पणत्ता’ हे गौतम ! द्वाप्तसतिः सर्वस्वमाः प्रज्ञप्ताः । त्रिंशद् द्वित्रत्वाग्निश्चेति सर्वमकलनया द्विसप्ततिरेव स्वप्ना इति मगध उक्तम् । ‘तित्थगरमायरो णं भंते !’ तीर्थंकर-मातरः खलु भदन्त ! ‘तित्थगरंसि गव्वं वक्कममाणंसि’ तीर्थंकरे गर्भं व्युत्क्रामति

हैं—इसलिये इन्हें महास्वप्न कहा गया है । इतर फल की अपेक्षा इनके द्वारा सूचित फल में अतिशयिता रहती हैं—इसलिये इतर फला-पेक्षया विलक्षण फल-सूचक होने से ही स्वप्न में महास्वप्नता कही गई है । उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा । तीसं महा सुविणा पणत्ता’ हे गौतम ! महास्वप्न ३० कहे गये हैं । कह णं भंते ! सव्वसुविणा पणत्ता ’ हे भदन्त । इस प्रकार से समस्त स्वप्न कितने होते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा । वावत्तरिं सव्व सुविणा पणत्ता’ हे गौतम ! सद्यः स्वप्नसंकलना से ७२ होते हैं । अब इन्हीं स्वप्नों के सम्बन्ध को लेकर प्रभु से गौतम इस प्रकार से पूछते हैं—‘तित्थयरमायरो णं भंते । तित्थगरंसि गव्वं वक्कममाणंसि’ हे भदन्त ! तीर्थंकर की

સ્વપ્ન કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે. જે સ્વપ્ન મહાકુળને આપનારા હોય છે. તે સ્વપ્નો. મહાસ્વપ્ન કહેવાય છે. બીજા સ્વપ્નતા કુળની અપેક્ષાએ આ સ્વપ્ન દ્વારા સૂચવેલ કુળમાં અતિશયતા (વિશેષપણું) રહે છે જેથી બીજા કુળની અપેક્ષાએ વિલક્ષણ કુળનું સૂચક હોવાથી જ આ સ્વપ્નમાં મહાસ્વપ્નતા કહી છે. ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે ‘ગોયમા ! તીસં મહાસુવિણા પણત્તા’ હે ગૌતમ ! મહાસ્વપ્ન ત્રીસ પ્રકારના કહ્યા છે. ‘કહિ ણં ભંતે ! સવ્વસુવિણા પણત્તા’ હે ભગવન્ આ રીતે બધા મળીને સ્વપ્નના કેટલા પ્રકાર હોય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે ‘ગોયમા ! વાવત્તરિં સવ્વ સુવિણા પણત્તા’ હે ગૌતમ ! બધા મળીને સ્વપ્નના (૭૨) બીંતર પ્રકાર કહ્યા છે.

હવે આ સ્વપ્નોના સંબંધને લઇને ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે ‘તિથ્યરમાયરો ણં ભંતે ! તિથ્યગરંસિ ગવ્વં વક્કમમાણંસિ’ હે ભગવન્ ! તિથ્યંકર માતાઓ બ્યારે તિથ્યંકરે તેઓના ગર્ભમાં આવે છે. ત્યારે

સતિ 'કહ મહાસુવિણે' કતિ મહાસ્વપ્ન- મહાફલસૂચકત્રિશત્ત્વસ્વપ્નમધ્યાત્ કત-
માન્ મહાસ્વપ્ન- 'પાસિત્તા ણં પઢિબુજ્ઞંતિ' દૃષ્ટા સ્વલુ પ્રતિબુદ્ધચન્તે ? મગવા-
નાહ- 'ગોયમા' ઇત્યાદિ । 'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'તિત્થગરમાયરો ણં' તીર્થકર-
માતરઃ સ્વલુ 'તિત્થગરંસિ ગઘ્મં વક્કમમાણંસિ' તીર્થકરે ગર્ભે વ્યુત્ક્રામતિ-સ્વજ-
નન્યા ઉદરે તીર્થકરે સમાગતે સતીત્યર્થઃ 'એસિં તીસાએ મહાસુવિણાણં' એતેષાં
ત્રિશન્મહાસ્વપ્નાનાં મધ્યે 'હમે ચોદસ મહાસુવિણે પાસિત્તા ણં પઢિબુજ્ઞંતિ' ઇમાન્
વક્ષ્યમાણાન્ ચતુર્દશમહાસ્વપ્નાન્ દૃષ્ટ્વા સ્વલુ પ્રતિબુદ્ધચન્તે । મહાફલસૂચકાન્ ચતુ-
ર્દશમહાસ્વપ્નાનેવ પરિગણયન્નાહ- 'તં જહા' ઇત્યાદિ । 'તં જહા' તથથા 'ગય-ઉસમ-
સીહ અભિસેય જાવ સિહિં ચ' ગજવૃષભસિંહાભિષેક ૦ યાવત્ શિશ્વિનં ચ અત્ર
યાવત્પદેન પુષ્પમાલાયુગલ-ચન્દ્રસૂર્ય-ધ્વજ-કુમ્ભ-પદ્મ-સરોવર-ક્ષીર-સસુદ્રવિમાન

માતાએ જ્યે વેા ઉનકે ગર્ભ મેં આ જાતે હેં । 'કહ મહાસુવિણે પાસિત્તા'
તથ ૩૦ મહાસ્વપ્નો મેં સે કિતને મહા સ્વપ્નો કો દેસકર 'ણં
પઢિબુજ્ઞંતિ' જગતી હેં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રસુ કહતે હેં- 'ગોયમા' હે
ગૌતમ । 'તિત્થગરમાયરો ણં તિત્થગરંસિ' ગઘ્મં વક્કમમાણંસિ' તીર્થ-
કર કી માતાએ જ્યે તીર્થકર ઉનકે ગર્ભ મેં અવતરિત હો જાતે હેં
ઉસ સમય મેં 'એસિં તીસાએ મહાસુવિણાણં' હમે ચોદસ મહાસુવિણે
પાસિત્તા ણં પઢિબુજ્ઞંતિ' હન ૩૦ મહાસ્વપ્નો મેં સે હન ચોદસ મહા-
સ્વપ્નો કો દેસકર પ્રતિબુદ્ધ હો જાતી હેં- જગ જાતી હેં- વે ૧૪ મહા-
સ્વપ્ન હસ પ્રકાર સે હેં- 'ગય-ઉસમ-સીહ-અભિસેય જાવ સિહિં ચ'
ગજ, વૃષભ, સિંહ, અભિષેક, યાવત્પદ ગ્રાહ્ય-પુષ્પમાલાયુગલ, ચન્દ્ર,
સૂર્ય, ધ્વજ, કુમ્ભ, પદ્મસરોવર, ક્ષીર સસુદ્ર, વિમાન ઔર રત્નરાશિ

'કહ મહાસુવિણં પાસિત્તા' ત્રીસ મહા સ્વપ્નોમાના કેટલા સ્વપ્નો ભેઠઁ.
'ણં પઢિબુજ્ઞંતિ' તેઓની માતાઓ બગી બય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે
કે 'ગોયમા' હે ગૌતમ । 'તિત્થગરમાયરો ણં તિત્થગરંસિ ગઘ્મં વક્કમમાણંસિ'
તિર્થ'કરની માતાઓ બ્યારે તિર્થ'કરે તેઓ ગર્ભમાં આવે છે ત્યારે 'એસિ
તીસાએ મહાસુવિણાણં' હમે ચોદસમહાસુવિણે પાસિત્તા ણં પઢિબુજ્ઞંતિ' આ
ત્રીસ પ્રકારના મહાસ્વપ્નો પૈકી ચૌદ મહા સ્વપ્નોને ભેઠને પ્રતિબુદ્ધ થાય
છે. અર્થાત્ બહી બય છે તે ચૌદ મહાસ્વપ્નો આ પ્રમાણે છે. 'ગય-ઉસમ
સીહ અભિસેય જાવ સિહિં ચ' (૧) ગજ, (કાથી) (૨) વૃષભ (ખળદ) (૩)
સિંહ (૪) અભિષેક અહિંયા યાવત્ પદ્ધી (૫) પુષ્પમાલા યુગલ (૬) ચન્દ્ર
(૭) સૂર્ય (૮) ધ્વજ (૯) કુમ્ભ (૧૦) પદ્મસરોવર (કમળોવાળું) તળાવ (૧૧)

—રત્નરાશયઃ અગ્નિશિલા इति नव संग्राह्याः शास्त्रपतिपादिताः । ‘चक्रवर्द्धिमायरो णं भंते !’ चक्रवर्त्तिमातरः खलु भदन्त ! ‘चक्रवर्द्धिसि गर्भं वक्त्रममाणंसि’ चक्रवर्त्तिनि गर्भं व्युत्क्रामति ‘कहं महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति’ कति महास्वप्मान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धयन्ते ? भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘चक्रवर्द्धिमायरो’ चक्रवर्त्तिमातरः ‘चक्रवर्द्धिसि गर्भं वक्त्रममाणंसि’ चक्रवर्त्तिनि गर्भं व्युत्क्रामति ‘एएसि तीसाए महासुविणाणं इमे चउदस महासुविणे पासित्ता णं पडिबुज्झंति’ एतेषां त्रिंशद्महास्वप्नानां मध्ये इमान् चतुर्दशमहास्वप्मान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धयन्ते ‘एवं जहा तिस्थगरमायरो जाव सिद्धिं च’ एवं यथा तीर्थकरमातरो यावत् शिखिनं च यथा तीर्थकरमातरस्तीर्थकरे गर्भं समागते सति महाफलसूचकत्रिंशत्स्वप्नानां मध्ये गजादिचतुर्दशमहास्वप्मान् दृष्ट्वा प्रतिबुद्धयन्ते, तथा चक्रवर्त्तिमातरोऽपि चक्रवर्त्तिनि गर्भं समागते सति महाफलसूचकान् गजादिशिखिपर्यन्तान् चतुर्दशमहास्वप्मान् पश्यन्ति दृष्ट्वा च प्रतिबुद्धयन्ते इति भावः । ‘वासुदेवमायरो णं पुच्छा’ वासुदेवमातरः खलु इति पृच्छा वासुदेवमातुः स्वप्न-

अग्निશિલા । अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘चक्रवर्द्धिमायरो णं भंते !’ चक्रवर्त्ती की माताएँ हे भदन्त ! जब चक्रवर्त्ती उनके गर्भ में आ जाते हैं तब १४ महास्वप्नों में से कितने स्वप्नों को देखकर जग जाती है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा ! चक्रवर्द्धिमायरो०’ हे गौतम ! चक्रवर्त्ती की माताएँ जब चक्रवर्त्ती उनके गर्भ में आ जाते हैं तब ३० महास्वप्नों में से पूर्वोक्त १४ महास्वप्नों को देखकर प्रतिबुद्ध हो जाया करती है ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘वासुदेवमायरो णं पुच्छा०’ हे भदन्त ! वासुदेवों की माताएँ १४ महास्वप्नों में से कितने महास्वप्नों

ક્ષીર સમુદ્ર (દૂધનો સમુદ્ર) (૧૨) વિમાન (૧૩) અને રત્નરાશી (રત્નનો ઢગલો, હીરા, માણિક, આદી, સોનું) અને ૧૪ અગ્નિજ્વાલા.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે ‘ચક્રવર્દ્દીમાયરો ણં ભંતે !’ હે ભગવન્ ! ચક્રવર્તિ રાજાઓ તેમની માતાઓના ગર્ભમાં આવે છે. તે વખતે તેમની માતાઓ આ ચૌદ મહાસ્વપ્નો પૈકીના કેટલા મહાસ્વપ્નો બેઠીને બગી બાય છે ? તેના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે ‘ગોયમા ચક્રવર્દ્દીમાયરો’ હે ગૌતમ ચક્રવર્તિની માતાઓ જ્યારે ચક્રવર્તિ તેમના ઉદરમાં આવે છે ત્યારે આ ત્રીસ મહાસ્વપ્નો પૈકીના ઉપર કહેલા (૧૪) ચૌદ મહાસ્વપ્નોને બેઠીને બગી બાય છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે ‘વાસુદેવમાયરો ણં પુચ્છા’ હે ભગવન્ ! વાસુદેવોની માતાઓ જ્યારે વાસુદેવો

વિષયે પૂર્વપ્રદર્શિતરૂપેણ પ્રશ્નઃ કર્તવ્યઃ તત્ર પુચ્છેતિ પદેન 'મંતે ! વાસુદેવંસિ ગર્ભં વક્કમમાણંસિ કહ મહાસુવિણે પાસિત્તા ણં પહિવુજ્જંતિ' એતદન્તસ્ય સમ્પૂર્ણ-સ્યાપિ પ્રશ્નવાક્યસ્ય ગ્રહણં ભવતીતિ । મગવાનાહ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ । 'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'વાસુદેવમાયરો જાવ વંકમમાણંસિ' વાસુદેવમાતરો યાવદ્ વ્યુત્કા-મતિ, અત્ર યાવત્પદેન 'વાસુદેવંસિ ગર્ભં' ઇત્યનયોગ્રહણં ભવતિ 'એસિં ચોદસણં મહાસુવિણાણં' એતેવાં ચતુર્દશાનાં મહાસ્વપ્નાનામ્ 'અન્નયરે સત્ત મહાસુવિણે' અન્યતરાન્ સપ્તમહાસ્વપ્નાન્ 'પાસિત્તા ણં પહિવુજ્જંતિ' દૃષ્ટ્વા ચલ્લ પ્રતિવુદ્ધચન્તે 'ચલદેવમાયરો પુચ્છા' ચલદેવમાતરઃ પુચ્છા અત્રાપિ પુચ્છત્યનેન 'ણં મંતે ! ચલ દેવંસિ ગર્ભં વક્કમમાણંસિ કહ મહાસુવિણે પાસિત્તા ણં પહિવુજ્જંતિ' ઇત્યન્તસ્ય સંપૂર્ણસ્ય પ્રશ્નવાક્યસ્ય સંગ્રહો ભવતીતિ । મગવાનાહ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ ।

કો અનેકે ગર્ભ મેં આ જાને પર દેખતી હૈ ? ઓર દેખકર પ્રતિવુદ્ધ હોતી હૈ ? યહાં 'પુચ્છા' પદ સે 'મંતે ! વાસુદેવંસિ ગર્ભં વક્કમમાણંસિ કહ મહાસુવિણે પાસિત્તા ણં પહિવુજ્જંતિ' હસ પાઠ કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । હસ પ્રશ્ન વાક્ય કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ । 'વાસુદેવમાયરો જાવ વક્ક-મમાણંસિ' હે ગૌતમ ! વાસુદેવોં કી માતાએ જબ વાસુદેવ અનેકે ગર્ભ મેં આ જાતે હૈ તત્ર 'એસિં ચોદસણં' હન ૧૪ મહાસ્વપ્નોં મેં સે કોઈ સાત મહાસ્વપ્નોં કો દેખકર પ્રતિવુદ્ધ હોતી હૈ । 'ચલદેવમાયરો પુચ્છા' 'યહાં પુચ્છા' શબ્દ સે એસા આલાપ બનાકર બોલના ચાહિયે—'ચલ દેવમાયરો ણં મંતે ! ચલદેવંસિ ગર્ભં વક્કમમાણંસિ કહ મહાસુવિણે પાસિત્તા ણં પહિવુજ્જંતિ' હે અદન્ત ! ચલદેવકી માતા જબ ચલદેવ અનેકે ગર્ભ મેં આ જાતે હૈ—તત્ર કિતને મહાસ્વપ્નોં કો દેખકર પ્રતિવુદ્ધ

છેઓના ગર્ભમાં આવે છે. ત્યારે કેટલા મહાસ્વપ્નોને જોઈને જાગી જાય છે. અહિંયા 'પુચ્છા' એ પદથી 'મંતે વાસુદેવંસિ ગર્ભં વક્કમમાણંસિ કહ મહા-સુવિણે પાસિત્તા ણં પહિવુજ્જંતિ' આ પાઠને સંગ્રહ થયો છે. આ પ્રશ્નવાક્યના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે 'વાસુદેવમાયરો જાવ વક્કમમાણંસિ' હે ગૌતમ વાસુદેવોની માતાઓ જ્યારે વાસુદેવ તેઓના ગર્ભમાં આવે છે. ત્યારે 'એસિં ચોદસણં' આ ચૌદ મહા સ્વપ્નોને પૈકીના કેઈ સાત મહાસ્વપ્નોને જોઈને પ્રતિવુદ્ધ થાય છે. એટલે કે જાગી જાય છે 'ચલદેવમાયરો પુચ્છા' અહિંયાં 'પુચ્છા' એ પદથી નીચે પ્રમાણેના આલાપક સમજ લેવો. 'ચલ દેવમાયરો ણં મંતે ! ચલદેવંસિ ગર્ભં વક્કમમાણંસિ કહ મહાસુવિણે પાસિત્તા ણં પહિવુજ્જંતિ' હે ભગવન્ બળદેવની માતા જ્યારે બળદેવ તેમના ગર્ભમાં આવી છે ત્યારે કેટલા મહાસ્વપ્નોને જોઈને પ્રતિજોધિત થાય છે,

‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘બલદેવમાયરો જાવ’ બલદેવમાતરો યાવત્ અવ યાવત્પદેન ‘ળં બલદેવંસિ ગવ્મં વક્કમમાણંસિ’ इत्यन्तस्य ग्रहणं तथा च बलदेव मातरः खलु बलदेवे गर्भं व्युत्क्रामति सतीत्यर्थः संपद्यते ‘एएसिं चोदसण्हं महासुविणाणं अन्नयरे चत्तारि महासुविणे पासित्ता णं पडिवुज्झंति’ एतेषां चतुर्दशानां महास्वप्नानाम् अन्यतरान् चतुरो महास्वप्नान् दृष्ट्वा प्रतिबुद्धयन्ते । ‘मंडलियमायरो णं भंते पुच्छा’ माण्डलिकमातरः खलु भदन्त ! इति पृच्छा पूर्ववत् प्रश्नः ‘मंडलियंसि गव्मं वक्कममाणंसि कइ महासुविणे पासित्ता णं पडिवुज्झंति’

होती है ? इसके उत्तर में प्रभुने कहा—‘गोयमा ! बलदेवमायरो जाव’ हे गौतम ! बलदेव की माता जब बलदेव उनके गर्भ में आ जाते हैं—तब इन १४ महास्वप्नों में से किन्हीं ४ महास्वप्नों को देखकर प्रतिबुद्ध होती है । यहां यावत्पद से ‘णं बलदेवंसि गव्मं वक्कममाणंसि’ यहां तक का पाठ संगृहीत हुआ है । तथा च यह आलापक इस प्रकार से बताकर उत्तररूप में कहना चाहिये—‘बलदेवमायरो णं बलदेवंसि-गव्मं वक्कममाणंसि एसिं चोदसण्हं महासुविणाणं अन्नयरे चत्तारि महासुविणे पासित्ता णं पडिवुज्झंति’

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘मंडलियमायरो णं भंते ! पुच्छा’ यहां पर भी ‘पुच्छा’ शब्द से ‘मंडलियंसि गव्मं वक्कममाणंसि कइ महासुविणे पासित्ता णं पडिवुज्झंति’ इस पाठ का संग्रह हुआ है—तथा—च—हे भदन्त ! जब मांडलिक राजा अपनी माता के गर्भ में आता है तब उसकी माता कितने महास्वप्नों को देखकर प्रतिबुद्ध

અર્થાત્ જાગી જાય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે ‘ગોયમા બલદેવમાયરો જાવ’ હે ગૌતમ ! બળદેવની માતા બ્યારે બળદેવ તેમના ગર્ભમાં આવે છે ત્યારે આ ચૌદ મહાસ્વપ્નો પૈકીના ચાર મહાસ્વપ્નો જાઈને પ્રતિબુદ્ધ થાય છે. એટલે કે જાગી જાય છે. અહિંયા ‘યાવત્’ પદથી ‘ળં બલદેવંસી ગવ્મં વક્કમમાણંસિ’ અહિં સુધીના પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. અને આ આલાપક નીચે પ્રમાણે બતાવીને ઉત્તર રૂપે સૂત્રમાં કહેવો જોઈએ તે આલાપક આ પ્રમાણે છે. ‘બલદેવ માયરો ણં બલદેવંસિ ગવ્મં વક્કમમાણંસિ ચોદસણ્હં મહા સુવિનાણં અન્નયરે ચત્તારિ મહાસુવિણે પાસિત્તા ણં પડિવુજ્જંતિ !’ હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે ‘મંડલિયમાયરોળં ભંતે ! પુચ્છા’ અહિં પણ પછી ‘પુચ્છા’ એ શબ્દથી ‘મંડલિયંસિ ગવ્મં વક્કમમાણંસિ કહ મહાસુવિણે પાસિત્તા ણં પડિવુજ્જંતિ’ આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. તેના અર્થ આ

इति प्रश्नः । भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘मंडलिय मायरो जाव’ माण्डलिकमातरो यावत् ‘एएसिं चोदसण्हं महासुविणाणं’ एतेषां चतुर्दशानां महास्वप्नानां मध्ये ‘अन्नयरं एगं महासुविणं जाव पडिबुज्झंति’ अन्यतरम् एकं महास्वप्नं यावत् प्रतिबुद्धचन्ते माण्डलिकस्य मातरो महाफळ सूचकचतुर्दशस्वप्नमध्यात् यं कमपि एकं महास्वप्नं दृष्ट्वा प्रतिबुद्धचन्ते इति समुदितार्थः ॥ सू० २ ॥

स्वप्नाधिकारादेव इदमप्याह—‘समणं भगवं’ इत्यादि ।

मूलम्—‘समणे भगवं महावीरे छउमत्थकालियाए अंतिम राइयंसि इमे दसमहासुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे तं जहा एगं च णं महं घोरखवं दित्तघरं तालपिसायं सुविणे पराजियं पासित्ता णं पडिबुद्धे १ । एगं च णं महं सुक्खिलपक्खगं पुंसकोइलं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे २ । एगं च णं महं चित्तविचित्त-पक्खगं पुंसकोइलगं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे ३ । एगं च णं महं दामदुगं सव्वरयणामयं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे ४ । एगं च णं महं सेयं गोवग्गं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे ५ ।

होती है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा ! मंडलियमायरो जाव’ यहां यावत्पद से ‘एएसिं चोदसण्हं महासुविणाणं अन्नयरं एगं महा-सुविणं जाव पासित्ता पडिबुज्झंति’ हे गौतम ! मांडलिक राजा की माता जब मांडलिक राजा उनके गर्भ में अवतरित हो जाता है तब १४ महास्वप्नों में से किसी एक महास्वप्नों को देखकर प्रतिबुद्ध हो जाती है ॥ सू० २ ॥

પ્રમાણે છે. હે ભગવાન ! જ્યારે માંડલિક રાજા તેની માતાના ગર્ભમાં આવે છે. ત્યારે તેની માતા કેટલા મહાસ્વપ્નો જોઈને પ્રતિબુદ્ધ થાય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે. ગોયમા ! મંડલિયમાયરો જાવ’ અહિયાં યાવત્, પદ્ધતી ‘એસિં’ ચોદસણ્હં મહાસુવિણાણં અન્નયરં એગં મહાસુવિણં જાવ પાસિત્તા પડિ બુજ્ઞંતિ’ હે ગૌતમ માંડલિક રાજાની માતા જ્યારે માંડલિક રાજા તેના ગર્ભમાં આવે છે. ત્યારે આ ચૌદ મહાસ્વપ્નો પૈકીના કેઈ એક મહાસ્વપ્નને જોઈને પ્રતિબુદ્ધ થાય છે. અર્થાત્ જગી જાય છે. ॥ સૂ૦ ૨ ॥

एगं च णं महं पउमसरं सव्वओ समंता कुसुमियं सुविणे
 पासित्ता णं पडिबुद्धे ६। एगं च णं महं सागरं उम्मीवीयी-
 सहस्सकलियं भुयाहिं तिन्नं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे ७। एगं च
 णं महं दिणयरं तेयएणं जलंतं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे ८।
 एगं च णं महं हरिवेरुलियवन्नाभेणं नियगेणं अंतेणं माणु-
 सुत्तरं पव्वयं सव्वओ समंता आवेढियं परिवेढियं सुविणे पासि-
 त्ता णं पडिबुद्धे ९। एगं च णं महं मंदरपव्वए मंदरचूलियाए
 उवरिं सीहासणवरगयं अप्पाणं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे १०।
 जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं घोररूवं दित्तधरं तालपिसायं
 सुविणे पराजियं पासित्ता पडिबुद्धे तण्णं समणेणं भगवया
 महावीरेणं मोहणिज्जं कम्मं मूलाओ उग्घाडए १, जण्णं समणे
 भगवं महावीरे एगं महं सुक्खिज्जं जाव पडिबुद्धे तण्णं समणे
 भगवं महावीरे सुक्खज्झाणोवगए विहरइ २। जण्णं समणे भगवं
 महावीरे एगं महं चित्तविचित्तं जाव पडिबुद्धे तण्णं समणे
 भगवं महावीरे विचित्तं ससमयपरसमइयं दुवालसंगं गणि-
 पिडगं आववेइ, पन्नवेइ परूवेइ दंसेइ निदंसेइ उवदंसेइ तं
 जहा आयारं १ सूयगडं जाव दिट्ठिवायं १२। ३। जण्णं समणे
 भगवं महावीरे एगं महं दामदुगं सव्वरयणामयं सुविणे पासि-
 त्ता णं पडिबुद्धे तण्णं समणे भगवं महावीरे दुविहे धम्मं पन्न-
 वेइ तं जहा अगारधम्मं वा अणगारधम्मं वा ४। जण्णं समणे
 भगवं महावीरे एगं महं सेयगोवगं जाव पडिबुद्धे तण्णं

समणस्स भगवओ महावीरस्स चाउवण्णाइन्ने समणसंघे तं
जहा समणा समणीओ सावया सावियाओ ५। जण्णं समणे
भगवं महावीरे एगं महं पउमसरं जाव पडिबुद्धे तण्णं समणे
भगवं महावीरे चउव्विहे देवे पन्नवेइ तं जहा भवणवासी
वाणमंतरं जोइसियवेमाणिए ६। जण्णं समणे भगवं महावीरे
एगं महं सागरं जाव पडिबुद्धे तन्नं समणेणं भगवया महा-
वीरेणं अणाइए अणवदग्गे चाउरंतसंसारकंतारे तिन्ने ७।
जन्नं समणं भगवं महावीरे एगं महं दिणयरं जाव पडिबुद्धे
तण्णं समणस्स भगवओ महावीरस्स अणंतं जाव केवलवर
नाणदंसणे समुप्पन्ने ८। जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं हरि-
यवेरुलिय जाव पडिबुद्धे तण्णं समणस्स भगवओ महावीरस्स
ओराला कित्तिवन्नसदसिलोया सदेवमणुयासुरे लोए परिणमंति
इति खलु समणे भगवं महावीरे इति खलु समणे भगवं महा-
वीरे ९। जन्ने समणे भगवं महावीरे मंदरपव्वए मंदरचूलियाए
जाव पडिबुद्धे तण्णं समणे भगवं महावीरे सदेवमणुयासुराए
परिसाए मज्झगए केवलीधम्मं आघवेइ जाव उवदंसेइ ॥सू.३॥

छाया—श्रमणो भगवान् महावीरः छत्रस्थकालिकायाम् अन्तिमरात्रौ इमान्
दशमहास्वप्नान् दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः तद्यथा एकं च खलु महान्तं घोररूपं दीप्त-
धरं तालपिशाचं स्वप्ने पराजितं दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः १। एकं च खलु महत्
शुक्लपक्षकं पुंस्कोकिलं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः २। एकं च खलु महान्तं चित्र
विचित्रपक्षकं पुंस्कोकिलं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः ३। एकं च खलु महान्तं
दामयुगं सर्वरत्नमयं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः ४। एकं च खलु महान्तं श्वेतं
गोवर्गं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः ५। एकं च खलु महत् पद्मसरः सर्वतः
समन्तात् कुटुमितं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः ६। एकं च खलु महासागरम्

ऊर्मित्रीचिसहस्रकलितं भुजाभ्यां तीर्णम् स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः ७ ।
 एकं च खलु महान्तं दिनकरं तेजसा ज्वलन्तं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः ८ ।
 एकं च खलु महान्तं हरितवैडूर्यवर्णाभेन निजकेन अत्रेण मानुषोत्तरं पर्वतं सर्वतः
 समन्ताद् आवेष्टितपरिवेष्टितं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः ९ । एकं च खलु
 महान्तं मन्दरे पर्वते मन्दरचुलिकाया उपरि सिंहासनवरगतम् आत्मान स्वप्ने
 दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः १० यत् खलु श्रमणो भगवान् महावीरः एकं महाघोर-
 रूपं दीप्तधरं तालपिशाचं स्वप्ने पराजितं दृष्ट्वा प्रतिबुद्धस्तत् खलु श्रमणेन भग-
 वता महावीरेण मोहनीयं कर्म मूलतः उद्घातितम् १ । यत् खलु श्रमणो भगवान्
 महावीर एकं महाशुक्लं यावत् प्रतिबुद्धस्तत् खलु श्रमणो भगवान् महावीरः
 शुक्लध्यानोपगतो विहरति २ । यत् खलु श्रमणो भगवान् महावीरः एकं महाचित्र
 विचित्रं यावत् प्रतिबुद्धस्तत् खलु श्रमणो भगवान् महावीरो विचित्रं स्वसामयिक-
 परसामयिकद्वादशाङ्गं गणिपिटकमारुपापयति, प्रज्ञापयति, प्ररूपयति, दर्शयति,
 निदर्शयति, उपदर्शयति तद्यथा आचारम् सूत्रकृतं यावत् दृष्टिवादम् ३ । यत् खलु
 श्रमणो भगवान् महावीर एकं महत् दामद्विकं सर्वरत्नमयं स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रति-
 बुद्धः तत् खलु श्रमणो भगवान् महावीरो द्विविधं धर्मं प्रज्ञापयति तद्यथा अगार-
 धर्मं वा अणगारधर्मं वा ४ । यत् खलु श्रमणो भगवान् महावीर एकं महत् श्वेतं
 गोवर्गं यावत् प्रतिबुद्धः तत् खलु श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य चातुर्वर्णाकीर्णः
 श्रमणसंगः, तद्यथा श्रमणाः श्रमण्यः श्रावकाः श्राविकाः ५ । यत् खलु श्रमणो
 भगवान् महावीर एकं महत् पद्मसरो यावत् प्रतिबुद्धः, तत् खलु श्रमणो यावद्
 महावीरः चतुर्विधान् देवान् प्रज्ञापयति तद्यथा भवनवासिनो वानव्यन्तराः
 ज्योतिषिकाः वैमानिकाः ६ । यत् खलु श्रमणो भगवान् महावीरः एकं महासागरं
 यावत् प्रतिबुद्धः तत् खलु श्रमणेन भगवता महावीरेण अनवदग्रं चातुरन्तं संसार
 कान्तारं तीर्णः ७ । यत् खलु श्रमणो भगवान् महावीर एकं महान्तं दिनकरं
 यावत् प्रतिबुद्धः तत् खलु श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य अनन्तं अनुत्तरं यावत्
 केवलवरज्ञानदर्शनं समुत्पन्नम् ८ । यत् खलु श्रमणो भगवान् महावीर एकं महत्
 हरितवैडूर्यं यावत् प्रतिबुद्धस्तत् खलु श्रमणस्य भगवतो महावीरस्योदाराः कीर्त्ति-
 वर्णशब्दश्लोकाः सदेवमनुजासुरे लोके परिभ्रमन्ति इति खलु श्रमणो भगवान्
 महावीरः, इति खलु श्रमणो भगवान् महावीरः, इति ९ । यत् खलु श्रमणो भग-
 वान् महावीरो मन्दरे पर्वते मन्दरचुलिकायां यावत् प्रतिबुद्धः तत् खलु श्रमणो भग-
 वान् महावीरः सदेवमनुजासुरायाः परिपदो मध्यगतः केवलं धर्ममारुपाप-
 यति यावदुपदर्शयति १० ॥ सू० ३ ॥

ટીકા—‘સમણે ભગવં મહાવીરે’ શ્રમણો ભગવાન્ મહાવીરઃ ‘છઝમત્થકાલિયા’ છઝસ્થકાલિયાયામ્ ‘અંતિમરાઈયંસિ’ અન્તિમરાત્રૌ-છઝસ્થકાલસ્યા-ન્તિમરજન્યામિત્યર્થઃ ‘ઈમે દસ મહાસુવિણે પાસિત્તા ણં પહિવુદ્ધે’ ઇમાન્ દશમહાસ્વપ્નાન્ દૃષ્ટ્વા સ્વલુ પ્રતિવુદ્ધઃ, યદા સ્વલુ શ્રમણો ભગવાન્ છઝસ્થાવસ્થાયામાસીત્ તદા કદાચિત્ રાત્રેરન્તિમે ભાગે વક્ષ્યમાણાન્ દશમહાસ્વપ્નાન્ નિરીક્ષ્ય પ્રતિવુદ્ધ ઇતિ ભાવાર્થઃ । કાંસ્તાન્ મહાસ્વપ્નાન્ તત્રાહ-‘તં જહા’ ઇત્યાદિ । ‘તં જહા’ તથથા ‘एगं च णं महं घोररुवदित्तधरं’ एकं च स्वल्ल महाघोररूपदीप्तधरम् घोरं-भयङ्करं यद्रूपं दीप्तं प्रकाशितम् अहङ्कारयुक्तं बलदर्पितं वा तद् धारयति यः सोऽतिघोररूपदीप्तधरः अतिभयङ्करो दीप्तिमाश्रेत्यर्थः एतादृशम् ‘तालपिसायं’

સ્વપ્ન કા અધિકાર હોને સે હી સૂત્રકાર યહ બી કહતે હૈ--

‘સમણે ભગવં મહાવીરે છઝમત્થકાલિયા’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—સૂત્રકાર ને હસ સૂત્રદ્વારા શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર ને જો અપની છઝસ્થાવસ્થા કી અન્તિમ રાત્રિ મેં યહ દશ સ્વપ્ન દેખે ઉનકા ઉન્હેં વ્યા ફલ પ્રાપ્ત હુઆ-હસકા વિવેચન ક્રિયા હૈ-‘સમણે ભગવં મહાવીરે’ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી ને ‘છઝમત્થકાલિયા’ ‘છઝસ્થકાલ કી અર્થાત્ છઝસ્થાવસ્થા કી ‘અંતિમરાઈયંસિ’ અન્તિમ રાત્રિ મેં ‘ઈમે દસ મહાસુવિણે પાસિત્તા ણં પહિવુદ્ધે’ હન ૧૦ દસ મહાસ્વપ્નો’ કો દેખા ઓર દેખકર વે જાગરિત હો ગયે (તં જહા) વે ૧૦ મહાસ્વપ્ન હસ પ્રકાર સે હૈ-‘एगं च णं महं घोररुवदित्तधरं तालपिसायं सुविणे पराजियं पાસિત્તા ણં પહિવુદ્ધે’ સવ સે પ્રથમ સ્વપ્ન જો ઉન્હોને દેખા-

સ્વપ્નનો અધિકાર ચાલતો હોવાથી તે વિષયમાં વધારે વિવેચન કરતાં સૂત્રકાર નીચેનું સૂત્ર કહે છે.

‘સમણે ભગવં મહાવીરે છઝમત્થકાલિયા’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—સૂત્રકાર આ સૂત્રદ્વારા શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને પોતાની છઝસ્થ અવસ્થાની છેલ્લી રાતમાં જે દશ સ્વપ્નો જોયા હતા. તે સ્વપ્નનું તેઓને શું કળ મલ્યું’ એ વિષયમાં વિવેચન કરતાં કહે છે કે-‘સમણે ભગવં મહાવીરે’ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને છઝમત્થકાલિયા’ પોતાના છઝસ્થકાળની એટલે કે છઝસ્થ અવસ્થાની ‘અંતિમરાઈયંસિ’ છેલ્લી રાતમાં ‘ઈમે દસ મહાસુવિણે પાસિત્તા ણં પહિવુદ્ધે’ નીચે પ્રમાણેના દસ મહાસ્વપ્નો તેઓએ જોયા અને તે જોઈને તેઓ જાગી ગયા. તે મહાસ્વપ્નો આ પ્રમાણે છે—‘एगं च णं महं घोर रुवदित्तधरं तालपिसायं सुविणे पराजियं પાસિત્તા ણં પહિવુદ્ધે’ તેઓએ સૌથી

તાલપિશાચમ્ 'સુવિણે પરાજિયં' સ્વપ્ને પરાજિતમ્ 'પાસિત્તા ણં પઢિબુદ્ધે' દૃષ્ટ્વા
 खलु प्रतिबुद्ध इति प्रथमस्वप्नः प्रतिबुद्धः १ । 'एगं च णं महं सुक्किलपक्खगं'
 एकं खलु महान्तं शुक्लपक्षकम् शुक्लौ-स्वभावत एव श्वेतौ पक्षौ यस्य स शुक्लपक्षः
 तादृशम् 'पुंसकोइलं' पुंसकोकिलम् पुरुषजातीयकं कोकिलमित्यर्थः 'सुविणे
 पासित्ता णं पडिबुद्धे' स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः इति द्वितीयः स्वप्नः २ ।
 'एगं च णं महं चित्तविचित्तपक्खगं पुंसकोइलगं' एकं च खलु महान्तं चित्र-
 विचित्रपक्षकं पुंसकोकिलम् चित्रविचित्रौ अनेकप्रकारकौ पक्षौ यस्य स तं कोकिल-
 पुरुषम् 'सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः इति तृतीयः

उसमें एक बहुत बड़े तालपिशाच को अपने द्वारा पराजित किया
 गया देखा-यह तालपिशाच बहुत भयंकर था और द्वीसिमान
 था, अर्थात् इस का आकार देखनेवालों को भयोत्पादक था अथवा
 अहंकार से युक्त था और बल से दर्पित था-ऐसे दीसिमान् घोररूप
 धारी पिशाच को स्वप्न में अपने द्वारा पराजित किया गया देखकर वे
 छद्मस्थावस्थापन्न महावीर प्रतिबुद्ध हो गये । यह प्रथम स्वप्न है । 'एगं
 च णं महं सुक्किलपक्खगं पुंसकोइलं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे'
 दूसरे स्वप्न में उन्होंने एक पुरुषजातीय कोकिल को देखा जो बहुत
 बड़ा था-इनके पंख काले नहीं थे प्रत्युत्त बिलकुल सफेद थे । इस स्वप्न
 को भी देखकर वे जग उठे, 'एगं च णं महं चित्तविचित्त पक्खगं
 पुंसकोइलगं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' तीसरा स्वप्न जो उन्होंने

પહેલું સ્વપ્ન જે જોયું તેમાં એક મોટા તાલપિશાચને એટલે તાડ જેવા લાંબા
 પિશાચને પોતાથી પરાજીત થતો જોયો. આ તાલપિશાચ ઘણો જ ભયંકર હતો
 અને દ્વીસીવાળો હતો અર્થાત્ તેનો આકાર જોવાવાળાને ભય ઉત્પન્ન કરાવે
 તેવો હતો અથવા અહંકાર વાળો હતો. અને તે તાલપિશાચ પોતાના બળથી
 ગર્વવાળો હતો આવા ધોરૂપધારી અને અહંકારી તાલપિશાચને સ્વપ્નમાં
 પોતાનાથી પરાજય પામતો જોઈને છદ્મસ્થ અવસ્થાવાળા મહાવીર પ્રભુ જાગી
 ગયા. આ પહેલું સ્વપ્ન છે.

હવે બીજા સ્વપ્નનું વિવેચન કરવામાં આવે છે. 'एगं च णं महं सुक्कि-
 लपक्खगं पुंसकोइलं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' આ બીજા સ્વપ્નમાં તેઓએ એક
 પુંકોયલ (પુરુષ જાતનો કોયલ) સ્વપ્નમાં જોયો તે પુંકોયલ ઘણો મોટો
 હતો તેની પાંખો કાળી ન હતી પરંતુ બિલકુલ ધોળી હતી. આ સ્વપ્નને
 જોઈને પણ તેઓ જાગી ગયા. આ રીતનું આ બીજું સ્વપ્ન છે.

स्वप्नः ३ । 'एगं च णं महं दामदुगं' एकं च खलु महत् दामद्विकम्-विशाल-मालाद्वयमित्यर्थः कीदृशं मालाद्वयं तत्राह-'सन्वरयणा' इत्यादि । 'सन्वरयणामयं' सर्वरत्नमयं-विविधप्रकारकरत्नघटितम् 'सुविणं पासित्ता णं पडिबुद्धे' स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्ध इति चतुर्थः स्वप्नः ४ । 'एगं च णं महं सेयं' एकं च खलु महान्तं श्वेतं-शुक्लगुणोपेतमित्यर्थः 'गोवग्गं' गोवर्गम्-गर्वा समुदायम् 'सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्ध इति पञ्चमः स्वप्नः ५ । एगं

देखा वह इस प्रकार से है इस स्वप्न में भी उन्होंने एक बड़े भारी पुरुष जातीय कोकिल को देखा, परन्तु इसके जो पंख थे वे चित्रविचित्र-अनेक प्रकार के थे, इस स्वप्न को भी देखकर वे जग उठे, 'एगं च णं महं दामदुगं सन्वरयणामयं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' चतुर्थ इस स्वप्न में उन्होंने विशालमाला द्वय देखा-जो विविध प्रकार के रत्नों से घटित था । इस स्वप्न को भी देखकर वे जग उठे । 'एगं च णं महं सेयं गोवग्गं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' पांचवां स्वप्न उन्होंने जो देखा उसमें एक विशाल शुभ्र गायों के झुंड को देखा । इस स्वप्न को

“एगं च णं महं चित्तविचित्तपक्खगं पुंसकोइल्लगं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे” आ त्रीण स्वप्नमां पणु तेओओ ओक धणु भोटा पुंकेडिल (पुरुष जतना डायलनेज) तेओओ ओथे पणु आनी जे पांओ हती ते अनेक प्रकारे चित्र-विचित्र-रंगभेरंगी हती. आ स्वप्नने ओधने पणु तेओ जगी गया. आ रीतनुं आ त्रीणुं स्वप्न छे.

“एगं च णं महं दामयुगं सन्वरयणामयं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे” ओथा स्वप्नमां तेओओ विशाल जे भाणाओ ओध-जे अनेक रत्नोथी धडेली हती आ स्वप्नने ओधने पणु तेओ जगी गया आ रीतनुं आ ओथुं स्वप्न छे.

“एगं च णं महं सेयं गोवग्गं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे” आ पांथमां स्वप्नमां ओक धणु भोटा गाथेना धणुने तेओओ ओथुं आ स्वप्नने ओधने पणु तेओ जगी गया. आ प्रकारनुं आ पांथभुं स्वप्न छे.

ચ નં મહં પડમસરં 'એકં ચ ચલુ મહત્ પદ્મવરઃ' સવ્વઓ સમંતા કુસુમિયં' સર્વતઃ સમન્તાત્ કુસુમિતમ્ 'સુવિણે પાસિત્તા નં પઢિવુદ્ધે' સ્વપ્ને દૃષ્ટ્વા ચલુ પ્રતિવુદ્ધે' इति षष्ठः स्वप्नः ६ । 'एगं च नं महं सागरं' एकं च चलु महान्तं सागरम्-समुद्रम् 'उर्मिबीचीसहस्रकलियं' ऊर्मिबीचीसहस्रकलितम् ऊर्मयो-महा-कललोलाः, बीचयस्तु ह्रस्वकललोलाः, अथवा उर्मिणां बीचयः समूहाः, ऊर्मि-बीचयः ऊर्मिसमूहास्तासां सहस्राणि तैः कलितं समुपेतम् समुद्रम् 'भुयाहिं तिन्नं' भुजाभ्यां तीर्णम् 'सुवિणે પાસિત્તા નં પઢિવુદ્ધે' સ્વપ્ને દૃષ્ટ્વા ચલુ પ્રતિવુદ્ધે' इति सप्तमः स्वप्नः ७ । 'एगं च नं महं दिणयरं' एकं च चलु महान्तं दिनकरम् भास्करम् 'तेयसा जलंतं' तेजसा ज्वलन्तम्-भास्वरकिरणैः प्रदृढम् 'सुविणे

भी देखकर वे जग उठे, 'एगं च नं महं पडमसरं सव्वओ समंता कुसु-मियं सुविणे पासित्ता नं पडिवुद्धे' छठे स्वप्न में महावीर ने बड़े विशाल पद्मसरोवर को जो कि सब ओर कुसुमित था देखा, इस स्वप्न को भी देखकर वे जग उठे 'एगं च नं महं सागरं उर्मिबीचीसहस्रकलियं भुयाहिं तिन्नं सुविणे पासित्ता नं पडिवुद्धे' सातवें स्वप्न में उन्होंने एक विशाल सागर को जो कि बड़ी २ कल्लोलों से तथा छोटी २ कल्लोलों से क्षोभित हो रहा था अपनी भुजाओं से पार किया गया देखा। अथवा जो हजारों बड़ी २ कल्लोलों के समूह से युक्त था ऐसा अर्थ "उर्मिबीचीसहस्रकलितम्" पाठ का अर्थ होता है। इस स्वप्न को भी देखकर वे जग उठे। 'एगं च नं महं दिणयरं तेयसा जलंतं सुविणे पासित्ता नं पडिवुद्धे' आठवें स्वप्न में उन्होंने

एगं च नं महं पडमसरं सव्वओ समंता कुसुमियं सुविणे पासित्ता नं पडिवुद्धे" आ છઠા સ્વપ્નમાં મહાવીર પ્રભુએ ઘણા વિશાળ પદ્મસરોવર (કમળોવાળું સરોવર) ને કે જે ચારે તરફ પુષ્પોવાળું બેયું હતું. આ પદ્મ સરોવર બેઠને પણ તેઓ ભગી ગયા.

“एगं च नं महं सागरं उर्मिबीचीसहस्रकलियं भुयाहिं तिन्नं सुविणे पासित्ता नं पडिवुद्धे” આ સાતમાં સ્વપ્નમાં તેઓએ એક વિશાળ સાગર કે જે નાના મોટા કદબોલો-તરંગોથી ક્ષુભિત થઈ રહ્યો હતો તેવા સાગરને પોતે પોતાની ભુજાથી તરી જતા પોતાને બોલ્યા અથવા તો “उर्मिबीचीसह-स्रकलितम्” એટલે કે હબરો મોટા મોટા કદબોલો તરંગોવાળો તે સાગર હતો એવો અર્થ આ પાઠનો થાય છે. આ સ્વપ્નને બેઠને પણ તેઓ ભગી ગયા. “एगं च नं महं दिणयरं तेयसा जलंतं सुविणे पासित्ता नं पडिवुद्धे” આ

पासित्ताणं पडिबुद्धे' स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः इति अष्टमः स्वप्नः ८ । 'एगं च णं म' एकं च खलु महत् 'हरिवेरुलियवन्नाभेणं' हरिवैदूर्यवर्णाभेण-वैदूर्यमणि-वत् हरितवर्णवत्ता 'नियगेणं अंतेणं' निजकेन अन्त्रेण 'आंत' इति पासिद्धेन 'माणु-सुत्तरं पव्वयं' मानुषोत्तरम् पर्वतम् 'सव्वओ समंता' सर्वतः समन्तात् 'आवेदिय परिवेदियं' आवेष्टितपरिवेष्टितम् आ=अभिविधिना वेष्टितं सर्वतो वेष्टितमित्यर्थः परिवेष्टितं पुनः पुनः वेष्टितम् 'सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' वैदूर्यमणि-वत् हरिद्वर्णेन स्वकीयेन अन्त्रेण सर्वतः पुनः पुनः वेष्टितं मानुषोत्तरं पर्वतं स्वप्ने दृष्ट्वा प्रतिबुद्ध इति नवमः स्वप्नः । 'एगं च णं महं मंदरे पव्वए' एकं च खलु महति मन्दरे पर्वते 'मंदरचूलियाए उवरिं' मंदरचूलिकाया उपरि-ऊर्ध्वभागे 'सीहासण-वरगयं' सिंहासनवरगतम् 'अप्पाणं' आत्मानम्-स्वकीयशरीरमित्यर्थः 'सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' स्वप्ने दृष्ट्वा खलु प्रतिबुद्धः इति दशमः स्वप्नः १० ।

अपने तेजसे चमकते हुए-भास्वर किरणों से प्रवृद्ध हुए-ऐसे एक विशाल सूर्य को देखा । इस स्वप्न को देखकर के भी वे जग उठे 'एगं च णं महं' हरिवेरुलियवन्नाभेणं नियगेणं अंतेणं माणुसुत्तरं पव्वयं सव्वओ समंता आवेदिय परिवेदिय सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' नौवे' स्वप्न में उन्होंने देखा कि विशाल मानुषोत्तर पर्वत वैदूर्यमणि के जैसी हरितवर्णवाली अपनी आंत से चारों ओर से अच्छी प्रकार पुनः पुनः वेष्टित हुआ है । इस स्वप्न को भी देखकर वे जग उठे । 'एगं च णं महं' मंदरपव्वए मंदरचूलियाए उवरिं सीहासणवरगयं अप्पाणं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे' १० वे' इस स्वप्न में उन्होंने जो

आठमां स्वप्नमां तेजोऽग्रे पोताना तेजथी यमकता देदीप्यमानं शीरोऽग्रे प्रकाशता अग्रे सूर्याग्ने तेजोऽग्रे जेतो आ स्वप्नने जेधने यत्तु तेजो जगी गया, आ रीतनुं आ आठमुं स्वप्नं छे

“एगं च णं महं हरिवेरुलियवन्नाभेणं नियगेणं अंतेणं माणुसुत्तरं पव्वयं सव्वओ समंता आवेदियपरिवेदियं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे” आ नवमां स्वप्नमां तेजोऽग्रे अग्रे विशाल मानुषोत्तर पर्वत, वैदूर्यमणि जेवा हरित-लीला रंगना पोताना आंतरकाजोथी आरे तरङ्ग वींटाजेदो जेतो अर्थात् लीला रंगना पोताना आंतरकाजोथी मानुषोत्तर पर्वतने बारंवार वींटाजायेदो जेतो आ स्वप्नने जेधने यत्तु तेजो जगी गया आ रीतनुं आ नवमुं स्वप्नं छे.

“एगं च णं महं मंदरपव्वए मंदरचूलियाए उवरिं सीहासणवरगयं अप्पाणं सुविणे पासित्ता णं पडिबुद्धे” आ दशमां स्वप्नमां पोताने विशाल

મગવતા મહાવીરસામિના દૃષ્ટાન્ દશત્રિધાન્ સ્વપ્નાન્ સ્વરૂપત ઉપવર્ણ્ય તાદૃશસ્વપ્નાનાં કીદૃશં ફલમશ્રુદિતિ વિવેચયન્નાહ—‘જળ્ણં’ इत्यादि । ‘जणं भगवं समणे महावीरे’ यत्खलु यस्मात् कारणात् श्रमणो भगवान् महावीरः ‘एगं महं घोररूढित्तधरं तालपिसायं’ एकं महान्तं घोररूपदीप्तधरं तालपिशाचम् घोरं भयानकम् दीप्तं-प्रकाशमानस्वरूपधारिणम् तालवृक्षवत् स्वभावतोऽतिदीर्घं लम्बायमानम् पिशाचं-व्यन्तरजातीयकम् ‘सुविणे’ स्वप्ने ‘पराजियं’ पराजितम् स्वात्मना पराभूतम् ‘जाव’ यावत्-अत्र यावत्पदेन ‘पासित्ता णं’ इत्यस्य संग्रहः—दृष्ट्वा खलु ‘पडिबुद्धे’ प्रतिबुद्धः—जाग्रतो यस्मात् ‘तण्णं’ तत् ‘खलु तस्मात्कारणात् ‘समणेणं भगवया महावीरेणं’ श्रमणेन भगवता महावीरेण ‘मोहणिज्जे कम्मे’ मोहनीयं कर्म ‘मूलाओ उग्घायिए’ मूलाद्य उद्घातितम् उत्पूर्वस्य हन्तेः

देखा वह इस प्रकार से है—इसमें उन्होंने अपने आप को विशाल मन्दर पर्वत को मंदरचूलिका के ऊपर श्रेष्ठ सिंहासन पर स्थित देखा। इस स्वप्न को भी देखकर वे जग उठे। इस प्रकार से इन भगवान् महावीर द्वारा देखे गये १० स्वप्नों का स्वरूप वर्णन करके अब सूत्रकार यह कहते हैं कि इन स्वप्नों का उन्होंने क्या फल प्राप्त किया—‘जणं समणे भगवं महावीरे एगं महं घोररूढित्तधरं तालपिसायं सुविणे पराजियं जाव पासित्ता णं पडिबुद्धे’ जिस कारण से श्रमण भगवान् महावीर भयानक एवं प्रकाशमान स्वरूप धारी तथा ताल-वृक्षके जैसा स्वभावतः अतिदीर्घ लम्बे-व्यन्तरजातीय पिशाच को स्वप्न में अपने द्वारा पराजित हुआ यावत् देखकर के प्रतिबुद्ध हुए, ‘तण्णं समणेणं भगवया महावीरेणं मोहणिज्जे कम्मे मूलाओ उग्घा-

મંદર-મેરૂ પર્વતની મંદરચૂલિકા ઉપર શ્રેષ્ઠ સિંહાસન પર બિરાજતા જોયા. આ સ્વપ્નને જોઈને પણ નેઓ ભગી ગયા આ રીતનું આ દસમું સ્વપ્ન છે.

આ રીતે ભગવાન મહાવીર પ્રભુએ જોયેલા દસ મહાસ્વપ્નોનું વર્ણન કરીને હવે સૂત્રકાર તે સ્વપ્નોનું તેઓને શું ફળ પ્રાપ્ત થયું તેનું નિરૂપણ કરે છે.

“જળ્ણં સમણે ભગવં મહાવીરે એગં મહં ઘોરરૂઢિત્તધરં તાલપિસાયં સુવિણે પરાજિયં જાવ પાસિત્તા ણં પડિબુદ્ધે” જે કારણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ ભયાનક રૂપધારી અને પ્રકાશયુક્ત રૂપવાળા તેમજ તાલ-વૃક્ષની જેમ સ્વભાવથી જ ઘણા લાંબા વ્યન્તર જાતિના પિશાચને પોતાનાથી પરાજય પામતો સ્વપ્નમાં જોયો અને જોઈને ભગી ગયા. “તણ્ણં સમણેણં ભગવયા મહાવીરેણં મોહણિજ્જે કમ્મે મૂલાઓ ઉગ્ઘાઈય” આ સ્વપ્નના

નિરન્વયો વિનાશ इत्यर्थः सम्पद्यते तथा च पिशाचः स्वात्मना पराजितः दृष्टो यस्मात् तस्मात् भगवता मोहनोयं कर्म सर्वथा समूलकमेव विनाशितमिति भावः । तालो वृक्षविशेषः स च स्वभावादेव दीर्घो भवति ततश्च ताल इव दीर्घः पिशाच-स्तालपिशाचस्तं तालपिशाचम् यथा पिशाचोहि स्वभावत एव क्रूरस्तथा मोह-नीयकर्मापि अतिशयितदुःखजनकत्वात् क्रूरमिति भयप्रदत्वसाधर्म्यात् मोह-नीयकर्मणः पिशाचसादृश्यमुक्तमिति भावः १ । 'जणं समणे भगवं महावीरे' यत्खलु यस्मात् श्रमणो भगवान् महावीरः 'एगं महं सुक्किल्ल जाव पडिबुद्धे' एकं शुक्लं यावत् प्रतिबुद्धः, अत्र यावत्पदेन 'पक्खगं पुंसकोइलं सुविणे पासित्ता णं'

यिए' इस कारण से श्रमण भगवान् महावीर ने मोहनीय कर्म का निर-न्वय (सर्वथा) विनाश किया । 'उद्घातित' उत्पूर्वक हन्-धातु-का निर-न्वय विनाश ऐसा अर्थ होता है । तथा च भगवान् ने पिशाच को अपने द्वारा पराजित किया हुआ देखा-इसके फल स्वरूप उन्होंने समस्त मोहनीय कर्म का जड़मूल से विनाश कर दिया । ताल एक जातिका वृक्ष विशेष होता है, यह स्वभाव से ही दीर्घ (लम्बा) होता है । पिशाच भी ताल के जैसा ही दीर्घ था । तथा पिशाच जैसा स्वभाव से ही क्रूर होता है, उसी प्रकार से मोहनीय कर्म भी अतिशयित दुःखजनक होने से क्रूर कहा गया है । इस प्रकार भयप्रदत्व साधर्म्य से मोहनीयकर्म को पिशाच का सादृश्य कहा गया है । 'जणं समणे भगवं महाविरे एगं महं सुक्किल्ल जाव पडिबुद्धे' जिस कारण

ફળરૂપે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ મોહનીય કર્મનેા સર્વથા નાશ કર્યો "ઉદ્ઘાતિત" ઉત્પૂર્વક હન્ ધાતુનેા નિરન્વય-વિનાશ એ પ્રમાણે અર્થ થાય છે. તેમજ ભગવાને તે પિશાચને પોતાનાથી પરાજીત થતો જોયો, આના ફળ રૂપે ભગવાને સમસ્ત મોહનીય કર્મનેા જડમૂળથી વિનાશ કર્યો. 'તાલ' એક જાતનું વૃક્ષ (ઝાડ) હોય છે તે સ્વાભાવિક રીતે જ ઘણું લાંબું હોય છે, આ પિશાચ પણ તાલવૃક્ષ જેવો જ લાંબો હતો તથા પિશાચ જેમ સ્વભાવથી જ ક્રૂર-નિષ્ઠૂર હોય છે, તેવી જ રીતે મોહનીય કર્મ પણ અત્યંત દુઃખજનક હોવાથી ક્રૂર રૂપે કહેલ છે. આ રીતના ભયપ્રદત્વના સરખ પણાથી મોહનીય કર્મને પિશાચની સાથે સરખાવવામાં આવ્યું છે.

"જણં સમણે ભગવં મહાવીરે એગં મહં સુક્કિલ્લ જાવ પડિબુદ્ધે" જે કારણે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામી એક શુકલ યાવત્ પુરૂષ જાતના

इत्यस्य सङ्ग्रहो भवति तथा च यस्माद् एकं महान्तं शुक्लपक्षवन्तं पुरुषजातीयं कोकिलं पक्षिणं स्वप्ने दृष्ट्वा प्रतिबुद्धः 'तण्णं समणे भगवं महावीरे' तत् खलु तस्मात् श्रमणो भगवान् महावीरः 'सुक्कज्झाणोवगए विहरइ' शुक्लध्यानोपगतो विहरति शौक्ल्यात्मकसामान्यधर्मेण पुरुषकोकिलध्यानयोः समानता दर्शिते-
त्यर्थः २ । 'जण्णं समणे भगवं महावीरे' यत् खलु यस्मात्कारणात् श्रमणो भग-
वान् महावीरः 'एगं महं चित्तविचित्त जाव पडिबुद्धे' एकं महत् चित्रविचित्र-
यावत् प्रतिबुद्धः, अत्र यावत्पदेन 'पक्खगं पुंसकोइलं सुविणे पासित्ता णं' इत्यस्य
सङ्ग्रहः, तथा च यस्मात् एकं महान्तं चित्रविचित्रपक्षकं पुरुषकोकिलं स्वप्ने दृष्ट-
वान् इत्यर्थः संपद्यते 'तण्णं' तत्खलु तस्मात्—तस्मादेव कारणात् 'समणे भगवं
महावीरे' श्रमणो भगवान् महावीरः 'विचित्तं ससमयपरसमइयं दुवालसंगं' विचित्रं
स्वसामयिकपरसामयिकं द्वादशाङ्गम् 'गणिपिटगं' गणिपिटकम्—गणिसन्दः,

श्रमण भगवान् महावीर एक शुक्ल यावत्—पक्षवाले पुरुष जातीय
कोकिल पक्षी को स्वप्न में देखकर प्रतिबुद्ध हुए । 'तण्णं समणे भगवं
महावीरे सुक्कज्झाणोवगए विहरइ' इसीके फल स्वरूप वे शुक्ल
ध्यानोपगत हुए शौक्ल्यात्मक सामान्य धर्म को लेकर पुरुष कोकिल
और ध्यानों में समानता दिखलाई है । 'जण्णं समणे भगवं महावीरे
एगं महं चित्तविचित्त जाव पडिबुद्धे' जिस कारण से श्रमण भग-
वान् महावीर एक महान् चित्र विचित्र पंखोंवाले पुरुष कोकिल को
स्वप्न में देखकर प्रतिबुद्ध हुए—इसी के फल स्वरूप 'समणे भगवं
महावीरे' 'श्रमण भगवान् महावीरने' विचित्तं ससमयपरसमइयं
दुवालसंगं गणिपिटगं आघवेइ' विचित्र तथा स्वसमय एवं
परसमय के स्वरूप का प्रतिपादन करनेवाले चारह अंग रूप
गणिपिटक का सामान्य विशेषरूपसे कथन किया है, 'पन्नवेइ' वचन

कैयत्र पक्षीने स्वप्नमां लेधने जगी गया तेना इण इये "तण्णं समणे
भगवं महावीरे सुक्कज्झाणोवगए विहरइ" शुक्लध्यान शुद्ध तथा. अहिं
श्वेतताइय समानता पु'कैडिलनी पांथ अने लगवानना ध्यानमां कही छे.
"जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं चित्तविचित्त जाव पडिबुद्धे" ने
कारणे श्रमणु लगवान् महावीरे ओक महान् चित्र विचित्र—२'गणेर'गी
पांणोवाणा पुइय कैडिलने स्वप्नमां लेधने पोते जगी गया तेना इलइये
"समणे भगवं महावीरे" श्रमणु लगवान् महावीर स्वाभीओ "विचित्तं ससमय
परसमइयं दुवालसंगं गणिपिटगं आघवेइ" विचित्र तेमज्ज स्वसमय अने पर
समयना स्वइयतुं प्रतिपादन करवावाणा गणिपिटकनुं सामान्य अने विशेष
इयथी कथन कथुं छे. "पन्नवेइ" वचनपर्याय विगेरेना लेखी तेनी प्रज्ञापना

અર્થપરિચ્છેદવાચકસ્તેન- ગણિનામ્-અર્થપરિચ્છેદાનામ્ પિટકમિવ પિટકમ્-
આશ્રય इति गणिपिटकम् अथवा गणो गच्छो गुणगणो वा सोऽस्यांस्तीति
गणी=आचार्यस्तेषां गणिनाम् आचार्याणाम् पिटकमिव-सर्वस्वभाजनमिव गणि-
पिटकम् 'आघवेइ' आख्यापयति सामान्यतया विशेषतया वा 'पन्नवेइ' प्रज्ञाप-
यति-वचनपर्यायादिभेदेन कथयति 'परूवेइ' प्ररूपयति-स्वरूपतः कथयति
'दंसेइ' दर्शयति-उपमानोपमेयभावेन कथयति 'निदंसेइ' निदर्शयति-कथंचित्,
अगृह्यतामपि परमकृपया निश्चयेन पुनः पुनर्दर्शयति इति उवदंसेइ' उपदर्शयति-
परानुकम्पया भव्यकल्याणापेक्षया वा निश्चयेन पुनः पुनः कथयति । 'तं जहा'

पर्याયાદિ કે ભેદ સે उसकी प्रज्ञापना की है, 'परूवेइ' स्वरूप से उसकी प्ररूपणा की हैं । 'दंसेइ' उपमान उपमेयभाव से उसका कथन किया है । 'निदंसेइ' नहीं ग्रहण करनेवाले जीवों को भी परमकृपा से बार २ उसे दिखलाया-अर्थात् उनमें उसका बार २ उपदेश सुनाया 'उवदंसेइ' दूसरों को उनके कल्याण की भावना से या भव्य-जीवों के हित होने की भावना से पुनः पुनः उनके प्रति उसे कहा । यहां गणि शब्द अर्थपरिच्छेद का वाचक है, इससे यह गणिपिटकरूप द्वादशाङ्ग अर्थपरिच्छेदों का पिटक (मंजूषा पेट्रीस्वरूप) के जैसा पिटक है-अर्थात् आश्रय है । अथवा गण नाम गच्छ अथवा गुणगण, यह जिस के होता है वह गणी-आचार्य होता है । यह द्वादशाङ्ग उन गणियों का-आचार्यों का-सर्वस्वभाजन के जैसा होता है । इसलिये इसे गणिपिटक कहा गया है । 'तं जहा' यह गणिपिटक

કરી છે. “પરૂવેइ” સ્વરૂપથી તેની પ્રરૂપણા કરી છે “દંસેइ” ઉપમાન, ઉપ-
મેયભાવથી તેનું કથન કર્યું છે. ‘નિદંસેइ’ ઉપદેશ ગ્રહણ ન કરનારા જીવોને
પણ ધણી જ કૃપાથી વારંવાર તેઓને દર્શાતપૂર્વક બતાવ્યું અર્થાત્ તેઓને
વારંવાર ઉપદેશ સંભળાવ્યો. “ઉવદંસેइ” બીજાના કલ્યાણની ભાવનાથી
અથવા ભવ્ય જીવોના હિતની ભાવનાથી વારંવાર તેઓને ઉપદેશ આપ્યો.
અહિયાં ગણિપિટક. અર્થ પરિચ્છેદનો વાચક છે. તેથી આ ગણિપિટકરૂપ
દ્વાદશાંગ અર્થ પરિચ્છેદોનું પિટક (મંજૂષા-પેટી)ની જેમ પિટક છે. અર્થાત્
આધાર છે. અથવા તે ગણનામ ગચ્છતું અથવા ગુણગણતું છે. આ ગણ
જેને થાય છે એવો તે ગણી-આચાર્ય હોય છે આ દ્વાદશાંગ તે ગણિયોને-
આચાર્યોને સર્વસ્વભાજનની જેમ હોય છે. તેથી આને ગણિપિટક કહેવામાં
આવ્યું છે “તં જહા” આ ગણિપિટક આ નીચે બતાવેલ નામોથી બાર

તથા 'આચારં' આચારમ્ 'સૂયગંડં' સૂત્રકૃતમ્ 'જાવ દિદ્ધિવાયં' યાવદ્ દૃષ્ટિ-
વાદમ્ આરુપયતીતિ । અત્ર યાવત્પદેન સ્થાનાઙ્ગાદીનામ્ એકાદશાનાં ગ્રહણં ભવ
તીતિ । અત્ર-સમવાય-ભગવતી જ્ઞાતાધર્મકથોપાસકદશાન્તકૃતાનુત્તરોપપાતિક-
પ્રશ્નવ્યાકરણવિપાકાનાં સદ્ગ્રહઃ ૩ । 'જળ્લં સમણે ભગવં મહાવીરે' યસ્માત્
શ્રમણો ભગવાન્ મહાવીરઃ 'એગં મહં દામદુગં' એકં મહત્ દામદ્વિકમ્' સઘ્વરયણા-
મયં' સર્વરત્નમયમ્ 'સુવિણે પાસિત્તા ણં પહિવુદ્ધે' સ્વપ્ને દૃષ્ટ્વા રુલુ પ્રતિવુદ્ધઃ,
યસ્માત્ કારણાત્ સર્વરત્નજટિતં મહન્માલાદ્વયં સ્વપ્ને પश्यતીત્યર્થઃ 'તળ્લં' તસ્મા-
ત્કારણાદેવ 'સમણે ભગવં મહાવીરે' શ્રમણો ભગવાન્ મહાવીરઃ 'દુવિહે ધમ્મે પન્ન-
વેહ' દ્વિવિધં-દ્વિપકારકં ધર્મં પ્રજ્ઞાપયતિ ધર્મદ્વૈવિધ્યમેવ દર્શયતિ 'તં જહા'
હત્યાદિ । 'તં જહા' તથા 'અગારધમ્મં વા' અણગારધમ્મં વા' અગારધર્મં વા

इन २ नामों से १२ अंगों में बांटा गया है—'आचारं सूयगंडं जाव दिद्विवायं' आचार, सूत्रकृत, यावत् दृष्टिवाद यहां यावत् पद से स्थानाङ्ग आदि शेष अङ्गों का ग्रहण हुआ है । उन अवशिष्ट अंगों के नाम इस प्रकार से हैं समवायाङ्ग, भगवती, ज्ञाताधर्मकथाङ्ग उपासक दशाङ्ग अन्तकृतदशाङ्ग, अनुत्तरोपपातिकदशाङ्ग, प्रश्नव्याकरण, एवं विपाकसूत्र 'जणं समणे भगवं महावीरे एगं महं दामदुगं सव्वरयणामयं सुविणे पासित्ता णं पडिवुद्धे' श्रमण भगवान् महावीरने जो विशाल दामद्विक स्वप्न में देखा-और देखकर वे प्रतिबुद्ध हो गये । 'तणं समणे भगवं महावीरे दुविहे धम्मं पणवेह' सो इसके फल स्वरूप उन श्रमण भगवान् महावीरने दो प्रकार के धर्म की प्ररूपणा की 'तं जहा' वह धर्म की द्विविधता इस प्रकार से है । 'अगारधम्मं

અંગોમાં વિભક્ત કરેલ છે, “આચારં સૂયગંડ જાવ દિદ્ધિવાયં” આચારાંગસૂત્ર, સૂત્રકૃતાંગ યાવત્ દૃષ્ટિવાદ, અહિયાં યાવત્ શબ્દથી સ્થાનાંગસૂત્ર વિગેરે બાકીના અંગો ગ્રહણ કરાયા છે. તે બાકીના અંગોના નામો આ પ્રમાણે છે. સમવાયાંગ, ભગવતીસૂત્ર, જ્ઞાતાધર્મકથાંગસૂત્ર, ઉપાસકદશાંગસૂત્ર અન્તકૃદશાંગ-સૂત્ર અનુત્તરોપપાતિક, પ્રશ્નવ્યાકરણ અને વિપાકસૂત્ર એ રીતે દ્વાદશાંગ કહેવામાં આવે છે. “જળ્લં સમણે ભગવં મહાવીરે એગં મહં દામદુગં સઘ્વરયણામયં સુવિણે પાસિત્તા ણં પહિવુદ્ધે” શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીએ જે વિશાળ જે માળાઓ સ્વપ્નમાં જોઈને જાગી ગયા “તળ્લં સમણે ભગવં મહાવીરે દુવિહે ધમ્મે પરિકહેહ” તેના ક્ષણ સ્વરૂપે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ જે પ્રકારના ધર્મની પ્રરૂપણા કરી. “તંજહા” ધર્મના તે જે

અનગારધર્મં વા-અગારં ગૃહં તત્સમ્બાન્ધ ધર્મમ્ इति अगारधर्मम् श्रावकाणां
 धર્मं प्रज्ञापयति तथा अनगारः सर्वविरतियुक्तः साधुः तस्य धर्मं साधु संबन्धि-
 धर्मं वा आख्यायति ४ । 'जणं समणे भगवं महावीरे' यस्मात् श्रमणो भग-
 वान् महावीरः 'एगं महं सेयं गोवर्गं जाव पडिबुद्धे' एकं महान्तं श्वेतं गोवर्गम्
 यावत् प्रतिबुद्धेः, अत्र यावत्पदेन 'सुविणे पासित्ता णं' इत्यस्य ग्रहणं भवतीति
 तथा च यस्मात्कारणात् भगवान् महावीरः स्वप्ने श्वेतमेकं महागोवर्गमपश्यदि-
 त्यर्थः 'तणं' तस्मात् कारणात् 'समणस्स भगवओ महावीरस्स' श्रमणस्य भगवतो
 महावीरस्य 'चाउवण्णाइन्ने समणसंघे' चातुर्वर्णीकीर्णः श्रमणसंघो भविष्यतीत्यत्र
 वर्णपदं प्रकारवाचकम्, तथा च चतुष्प्रकारैराकीर्णः श्रमणसङ्घोऽभवदित्यर्थः ।

વા અનગારધર્મં વા' એક આગારધર્મ-શ્રાવકોં કા ધર્મ ઓર દૂસરા
 અનગાર ધર્મ અગાર નામ ગૃહ કા હૈ, ગૃહ જિનકે હોતા હૈ વે અગાર
 કહે ગયે હૈં इन अगारों से संबन्ध रखनेवाला धर्म अगार धर्म
 હોતા હૈ ઓર અગાર સે રહિત જો સર્વ વિરતિ સમ્પન્ન હૈં વે અનગાર
 હૈં इन अनगारों से सम्बन्ध रखनेवाला जो धर्म है वह अनगार
 ધર્મ હૈ । 'જણં સમણે ભગવં મહાવીરે' એગં મહં સેયં
 ગોવર્ગં જાવ પડિબુદ્ધે' શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર ને જો એક
 વિશાલ શ્વેત ગાયોં કા ઝુંડ યાવત્ સ્વપ્ન મેં દેખા, ઓર દેખકર વે
 જગ ઉઠે 'તણં સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ' ચાઉવણ્ણાઈન્ને
 સમણસંઘે' સો હસકે ફલ સ્વરૂપ મેં ઉનકા શ્રમણસંઘ ચાતુર્વર્ણી-

પ્રકારો આ પ્રમાણુ છે "અગારધર્મં વા અનગારધર્મં વા" એક અગાર ધર્મ-
 એટલે કે ગૃહસ્થી શ્રાવકોનો ધર્મ અને બીજો અનગાર ધર્મ સર્વવિરતિ
 સમ્પન્ન સાધુઓનો ધર્મ.

અગાર એ નામ ઘરનું છે તે ઘર જેને હોય છે તે અગારી કહેવાય છે.
 આ અગારીયો સાથે સંબંધ રાખવાવાળો જે ધર્મ છે તે અગારધર્મ છે.
 અને અગારથી રહિત જેઓ સર્વવિરતિ સંપન્ન છે તેઓ અનગાર છે. આ
 અનગારો સાથે સંબંધ રાખવાવાળો જે ધર્મ છે, તે અનગાર ધર્મ છે
 "જણં સમણે ભગવં મહાવીરે એગં સેયં ગોવર્ગં જાવ પડિબુદ્ધે" શ્રમણ ભગવાન્
 મહાવીર સ્વામી જે એક વિશાળ શ્વેત ગાયોનું ટોળું સ્વપ્નમાં જોઈને
 બગી ગયા. "તણં સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ ચાઉવણ્ણાઈન્ને સમણ સંઘે"
 તે શ્વેત ગાયોના ટોળાને સ્વપ્નમાં જોવાના ક્ષણ સ્વરૂપે તેઓનો શ્રમણ સંઘ
 ચારવણુવાળો થયો. અહિયાં વર્ણુ ૫૬ 'પ્રકાર' એ અર્થનો વાચક છે એટલે

ચતુષ્પ્રકારમેવ દર્શયતિ—‘તં જહા’ इत्यादि । ‘तं जहा’ तद्यथा ‘समणा समणीओ’ श्रमणाः—साधवाः श्रमण्यः साध्यश्च ‘सावया सावियाओ’ श्रावकाः श्राविकाश्च एतेषां समुदाय एव श्रमणसंघः ५ । ‘जणं’ यस्मात् ‘समणे भगवं महावीरे’ श्रमणो भगवान् महावीरः एगं महं पउमसरं’ एकं महा पञ्चपरः ‘जाव पडिबुद्धे’ यावत् प्रतिबुद्धः, अत्र यावत्पदेन ‘सव्वओ समंता कुसुमियं सुविणे पासित्ताणं’ इत्यन्तस्य सङ्ग्रहो भवतीति तथा च सुप्त जाग्रत् भगवान् रात्रेः पश्चिमभागे कुसुमितं पञ्चसरः सर्वतः समन्तात् स्वप्नेऽऽलोक्य प्रतिबुद्धो यस्माद् इत्यर्थः ‘तणं’ तस्मात् कारणात् ‘समणे जाव वीरे’ श्रमणो यावद् वीरः, अत्र यावत्पदेन ‘भगवं महा’ इत्यस्य सङ्ग्रहो भवतीति ‘चउन्विहे देवे पणवेइ’ चतुर्विधान् देवान् प्ररूपयति चतुर्विधदेवमरूपणां करोतीत्यर्थः, चातुर्विध्यमेव दर्शयति ‘तं जहा’ इत्यादि । ‘तं जहा’ तद्यथा ‘भवणवासी’ भवनवासिणः ‘वाणमंतरे’ वानव्यन्तरान् ‘जोइसिए’ ज्योतिष्कान् ‘वेमाणिए’ वैमानिकान् चतुर्भेदभिन्नान् देवान् प्ररूपयि-

कीर्ण होगा, यहां वर्ण पद प्रकार वाचक हैं, इससे उनका वह श्रमण संघ चार प्रकारों से आकीर्ण हुआ है । श्रमणसंघ की वह चतुष्प्रकारता इस प्रकार है—‘समणा समणीओ, सावया सावियाओ’ श्रमण, साध्वी, श्रावक, और श्राविका इन सब का समुदाय ही श्रमण संघ कहा गया है । ‘जणं समणे भगवं महावीरे एगं महं पउमसरं जाव पडिबुद्धे’ श्रमण भगवान् महावीर जो एक विशाल पद्म-सरोवर को यावत् सर्वथा विकसित कमलों को स्वप्न में देखकर के प्रतिबुद्ध हुए । ‘तणं समणे जाव वीरे’ इसके फल स्वरूप श्रमण यावत् भगवान् महावीर ने ‘चउन्विहे देवे पणवेइ’ चार प्रकार के देवों की प्ररूपणा की (तं जहा) देवों में चतुर्विधता इस प्रकार से कही है—‘भवणवासी’ भवनवासी ‘वाणमंतरे’ वानव्यन्तर, ‘जोइसिए’ ज्योतिषिक,

કે શ્રવણ સંઘ ચાર પ્રકારથી યુક્ત થયો. શ્રમણસંઘની તે ચાર પ્રકારતા આ પ્રમાણે છે. “સમણા સમણીઓ સાવયા સાવિયાઓ” શ્રમણ-સાધુ, સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકા આ ચરેય મળીને શ્રમણસંઘ કહેવાય છે. “જણં સમણે ભગવં મહાવીરે એગં મહં પડમસરં જાવ પડિબુદ્ધે” શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ જે એક વિશાળ પદ્મસરોવર (કમળોવાળું સરોવર)ને યાવત્ ખિલેલા કમળોવાળું સરોવર સ્વપ્નમાં જોઈને જાગી ગયા. ‘તણં સમણે જાવ વીરે’ તે સ્વપ્નના ફળસ્વરૂપે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ “ચરન્વિહે દેવે પણવેઈ” ચાર પ્રકારના દેવોની પ્રરૂપણા કરી. દેવોનાં ચાર પ્રકારપણું આ રીતે કહ્યું છે— “ભવણવાસી” ભવનવાસી “વાણમંતરે” વાનવ્યંતર “જોઈસિયે” જ્યોતિષિક

ધ્યતીતિ ભાવઃ ૬ । ‘જળ્ણ’ યસ્માત્ ‘સમણે ભગવં મહાવીરે’ શ્રમણો ભગવાન્ મહાવીરઃ ‘एगं महं सागरं जाव पडिबुद्धे’ एकं महान्तं सागरं यावत् प्रतिबुद्धः, અત્ર યાવત્પદેન ‘उम्मीवीयिसहसकलियं भुयाहिं तिन्नं सुविणे पासित्ता णं’ इत्यस्य सङ्ग्रहो भवति, तथा च यस्मात्कारणात् भगवान् महावीरः भुजाभ्यां-स्वबाहुभ्याम् अनेकवीचितरङ्गितं समुद्रं तीर्णः इति स्वप्ने दृष्ट्वा प्रतिबुद्धः ‘तण्णं’ तस्मात् कारणात् ‘समणेण भगवया महावीरेण’ श्रमणेन भगवता महावीरेण ‘अगादीए अणवदग्गे चाउरंतसंसारकंतारे तिन्ने’ अनादिकमनवदग्रं चातुरन्तं संसारकान्तारं तीर्णः, न आदिर्विद्यते यस्य सोऽनादिकस्तम् अनादिकम् अनवद-ग्रम् न विद्यते अवदग्रं पर्यन्तो यस्य सोऽनवदग्रस्तम् अनवदग्रम् अवनताग्रं वेति-च्छाया, ता-अवनतम्=मासन्नम् अग्रम्=अन्तो यस्य स अवनताग्रः तन्निषेधात्

और ‘वेमाणिए’ वैमानिक ‘जण्णं समणे भगवं महावीरे एगं महं सागर जाव पडिबुद्धे’ श्रमण भगवान् महावीर ने जो एक विशाल यावत् अनेक तरङ्गों से तरङ्गित समुद्र को अपनी भुजाओं से पार किया हुआ देखा और देखकर वे प्रतिबुद्ध हो गये सो ‘तण्णं’ इसके फल स्वरूप ‘समणेणं भगवया महावीरेणं’ श्रमण भगवान् महावीर ने ‘अणादीए अणवदग्गे चाउरंतसंसारकंतारे तिन्ने’ अनादि अनन्त चातुरन्तसंसारकान्तार-अटवी को पार कर दिया, जिसकी आदि नहीं होनी है वह अनादि तथा जिसका अवदग्र-पर्यन्त-अन्त नहीं होता है वह अनवदग्र है । ‘अणवदग्गे’ इसकी संस्कृतच्छाया ‘अनवनताग्र’ ऐसी भी होती है । अवनत शब्द का अर्थ आसन्न (समीप) है, और अग्र शब्द का अर्थ अन्त है, जिसका

અને “વેમાણિ” વૈમાનિક જળ્ણ સમણે ભગવં મહાવીરે એગં મહં સાગરં જાવ પડિબુદ્ધે” શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ એક વિશાળ યાવત્ અનેક તરંગોવાળા સમુદ્રને પોતાની ભુજાઓથી પાર કરેલો જોયો તેને જોઈને પોતે બાગી ગયા. “તણ્ણં” તેના કુળરૂપે ‘સમણેણં ભગવયા મહાવીરેણં’ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરસ્વામીએ “અણાદીએ અણવદગ્ગે ચાઉરંતસસાર કંતારે તિણ્ણે” અનાદિ અનંત ચાર ગતિવાળા સંસારરૂપી કાંતાર-અટવીને પાર કરી. જેની આદિ હોતી નથી તે અનાદિ કહેવાય છે. જેનો અવદગ્ર-પર્યન્ત-અન્ત નથી. તે અનવદગ્ર છે. “અણવદગ્ગે” તેની સંસ્કૃત છાયા “અનવતાગ્ર” એવી પણ થાય છે અવનત શબ્દનો અર્થ આસન્ન (સમીપ) એ પ્રમાણે થાય છે. અને અગ્ર શબ્દનો અર્થ અન્ત એ પ્રમાણે છે, જેનો

અનવનતાગ્રમ્ અનન્તામિત્યર્થઃ, एतादृशं संसारकान्तारं—संसारवनं समुत्तीर्णः ‘जणं’ यस्मात् ‘समणे भगवं महावीरे’ श्रमणो भगवान् महावीरः ‘एगं महं दिणयरं जाव पडिबुद्धे’ एकं महान्तं दिनकरं यावत् प्रतिबुद्धः अत्र यावत्पदेन ‘तेयसा जलंतं सुविणे पासित्ता णं’ इत्यस्य संबुद्धो भवति, तथा च यस्मात् कारणात् भगवान् महावीरः तेजसा तपन्तं सूर्यं स्वप्ने दृष्ट्वा प्रबुद्ध इत्यर्थः संपद्यते ‘तणं’ तस्मात् ‘समणस्स भगवओ महावीरस्स’ श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ‘अणंते अणुत्तरे जाव केवलवरनाणदंसणे समुप्पण्णे’ अनन्तम् अनुत्तरं यावत् केवलवर-ज्ञानदर्शनं समुत्पन्नम्, तत्र अनन्तम्—अप्रतिपादितत्वेन पर्यवसानरहितत्वात्, अनुत्तरम् न विद्यते उत्तरम्—उन्वतर प्रधानं यस्मात्तदनुत्तमम् अन्यसदृशमित्यर्थः,

અનન્ત સમીપ હોતા હૈ વહ અવનતાગ્ર હૈ । જો એસા નહીં રોતા હૈ વહ અવનતાગ્ર હૈ—અનન્ત હૈ એસે હસ સંસાર કાન્તાર કો વન (અટવી) કો ડન્હોને પાર કર દિયા હૈ ‘જણં સમણે ભગવં મહાવીરે એગં મહં દિણ-યરં જાવ પડિબુદ્ધે’ શ્રમણ ભગવાન મહાવીર ને જો એક મહાન્ દિન-કર—સૂર્ય—કો અપને તેજ સે દેદીપ્યમાન સ્વપ્ન મેં દેખા હૈ । ‘તણં સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ અણંતે અણુત્તરે જાવ કેવલવરનાણદંસણે સમુ-પ્પણ્ણે’ હસકે ફલ સ્વરૂપ ડન્હોને અનન્ત, અનુત્તર યાવત્ કેવલ વર-જ્ઞાન દર્શન પ્રાપ્ત કિયે હૈ । કેવલદર્શન ઓર કેવલજ્ઞાન કો જો અનન્ત કહા ગયા હૈ । વહ ડનકે અપ્રતિપાતી હોને સે પર્યવસાન (અન્ત) રહિ તતા કે કારણ કહા ગયા હૈ । જો ઉત્પન્ન હોકર ફિર આત્મા સે નહીં છૂટતા હૈ ડસકા નામ અપ્રતિપાતી હૈ, તથા ડનકે જૈસા ઉત્તર—પ્રધાન

અન્ત સમીપમાં હોય તે “અવનતાગ્ર” કહેવાય છે. એવા જે ન હોય તે અવનતાગ્ર છે. એવા આ સંસારરૂપી કાંતાર-વનને (અટવી) તેઓએ પાર કર્યું છે. “જણં સમણે ભગવં મહાવીરે એગં મહં દિણયરે જાવ પડિબુદ્ધે” શ્રમણ ભગવાન મહાવીરે પોતાના તેજથી દેદીપ્યમાન સૂર્યને જોયો અને પોતે બચી ગયા. “તણં સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ અણંતે અણુત્તરે જાવ કેવલવરનાણદંસણે સમુપ્પણ્ણે” તેના ડેણ રૂપે તેઓએ અનન્ત, અનુત્તર—શ્રેષ્ઠ યાવત્ કેવળજ્ઞાનદર્શન પ્રાપ્ત કર્યું કેવળજ્ઞાન, અને કેવળદર્શનને જે અનન્ત કહેવામાં આવ્યા છે. તે તેના અપ્રતિપાતિ (પાછું બચ નહીં) પણાને લીધે કહેવામાં આવ્યું છે. અર્થાત્ અન્તરહિતપણાને લીધે તેમ કહેવામાં આવ્યું છે જે ઉત્પન્ન થઈને આત્માથી છૂટતા નથી તેનું નામ અપ્રતિપાતિ છે. કેવળજ્ઞાન અને કેવળદર્શન એવા જ અપ્રતિપાતિ છે, તેમજ તેના જેવા ઉત્તર—પ્રધાન શ્રેષ્ઠ બીજા કોઈ નથી. અર્થાત્ એ અનન્ય સરખા છે. જેવી રીતે સૂર્યની

યથા તપસા સૂર્યેણ ભૂમિસ્થમમેધ્યં વસ્તુ પરિશુષ્યતિ તથા કેવલજ્ઞાનેન સંસાર-
કારણં કર્માપિ વિનષ્ટં ભવતીતિ સૂર્યદર્શનં તાવજ્ઞાનસ્યોત્પત્તિસ્થિતિવાનિતિ
ભાવઃ, અત્ર યાવત્પદેન 'કસિણં પહિપુણ્ણં' કૃત્સ્નં પ્રતિપૂર્ણમ્ હત્યસ્ય સદ્ગ્રહો ભવતિ
૮। 'જણ્ણં' યસ્માત્ 'સમણે જાવ વીરે' અત્ર યાવત્પદેન 'ભગવં મહા' ઇતિ ગ્રાહ્યમ્
તથા ચ શ્રમણો ભગવાન્ મહાવીરઃ 'એગં મહં હરિયવેરુલિય જાવ પહિવુદ્ધે' એકં
મહત્ હરિતવૈ ર્યં યાવત્ પ્રતિવુદ્ધઃ, અત્ર યાવત્ પદેન 'વન્નામેણ નિયમેણં અંતેણં
માણુસુત્તરં પવ્વયં સન્વઓ સમંતા આવેદિયપરિવેદિયં સુવિણે પાસિત્તા ણં' હત્ય-
નાસ્ય ગ્રહણં ભવતિ તતશ્ચ યતો મહાવીરો ભગવાન્ હરિતવૈદૂર્યમણિસંનિમેન એત-
ન્નાપકમણિસદ્દશેન નિજ્જકેન સ્વક્ષીયેન અન્નેણ માણુપોત્તરં પર્વતં સર્વતઃ સમન્તાત્
આવેદિતપરિવેદિતં દૃષ્ટ્વા પન્નિવુદ્ધ હત્યર્થઃ સંપદ્યતે 'તણં' તસ્માત્કારણાત્ 'સમ-
ણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ' શ્રમણસ્ય ભગવતો મહાવીરસ્ય 'ઓરાલા કિત્તિવન્ન-
સહસિલોયા' ઉદારાઃ કીર્તિવર્ણશબ્દશ્લોકાઃ 'સદેવમણુયાસુરે લોએ પરિભમંતિ'

और कोई भी दूसरा नहीं है अर्थात् ये अनन्य सदृश हैं। जिस
'प्रकार' से सूर्य की गर्मी से भूमिस्थ अमेध्य वस्तु सुख जाती है उसी
प्रकार से केवलज्ञान द्वारा संसार का कारण कार्य भी विनष्ट हो
उत्पत्ति के जाता है यही सूर्यदर्शन का तात्त्विक फल केवलज्ञान की
रूप में प्रकट किया गया है। यहां यावत्पद से 'कसिणं,
पह्णिपुण्णं' इन दो पदों का संग्रह हुआ है। 'जण्णं समणे
जाव वीरे' श्रमण भगवान् महावीर ने जो एक हरितवैदूर्यमणि
के जैसा अपनी आंत से माणुपोत्तर पर्वत को चारों ओर से आवेष्टित
परिवेष्टित स्वप्न में देखा है और देखकर फिर वे प्रतिवुद्ध हो गये-सो
इसके फल स्वरूप 'समणस्स भगवओ महावीरस्स ओराला कि
त्तिवन्नसहसिलोया सदेवमणुयासुरे लोए परिभमंति' श्रमण भगवान्

ગરમીથી જમીન પર રહેલા અમેધ્ય-અપવિત્ર વસ્તુ સુકાઈ જાય છે એજ
રીતે કેવળજ્ઞાનદ્વારા સંસારના કારણ અને કાર્ય પણ નાશ પામે છે. એજ
સ્વપ્નમાં સૂર્ય દર્શનનું વાસ્તવિક ફળ કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિના રૂપમાં પ્રગટ
થયું છે. અહિયાં યાવત્પદથી “કસિણં પહિપુણ્ણં” આ બે પદોનો સંગ્રહ
થયો છે “જણ્ણં સમણે જાવ વીરે” શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ જે
એક હરિત (લીલા) વર્ણવાળા વૈદૂર્યમણીના જેવા પોતાના આંતરડાથી માણુ-
પોત્તર પર્વતને ચારે બાજુથી સ્વપ્નમાં વીંટળાએકો ભેંચે અને તે પ્રમાણે
ભેંધને જાળી ગયા તેના ફળ રૂપે “સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ ઓરાલા
કિત્તિવન્નસહસિલોયા સદેવમણુયાસુરે લોએ પરિભમંતિ” શ્રમણ ભગવાન્ મહા-

સદેવમનુષ્યાસુરે લોકે પરિભ્રમન્તિ સર્વદા મગવતઃ કીર્તિશબ્દમશંશાવાક્યાનિ સર્વત્ર ગીયન્તે इत्यर्थः, તત્ર કીર્તિઃ અહો અયં પુણ્યભાગી इत्यादि सर्वव्यापी साधु वादः, वर्णः एक दिग्ग्यापी साधुवादः, शब्दः अर्धदिग्ग्यापी साधुवादः, श्लोकस्तत्रैव गुणवर्णनम् । ગાનપ્રકારમેવ દર્શયતિ 'इति खलु समणे भगवं महावीरे इति खलु समणे भगवं महावीरे' इति खलु श्रमणो भगवान् महावीर इति खलु श्रमणो भगवान् महावीर इत्यादि ९ । 'जणं' यस्मात् 'समणे भगवं महावीरे', श्रमणो भगवान् महावीरः 'मंदरे पव्वए मंदरचूलियाए जाव पडिबुद्धे' मन्दरपर्वतस्य मन्दरचूलिकायाम् यावत्प्रतिबुद्धः, अत्र यावत्पदेन 'उत्तरिं सीहासणवरमयं अप्पाणं सुविणे पासित्ताणं' इत्यस्य ग्रहणं भवति ततश्च यस्मात् श्रमणो भगवान् महावीरः, मन्दरपर्वतस्य शिखरस्थितसिंहासने समुपविष्टमात्मानमपश्यत् दृष्ट्वा च प्रति-

મહાવીર કીર્તિ વર્ણ, શબ્દ શ્લોક એ સઘ દેવલોક, મનુષ્ય લોક એવં અસુરકુમાર લોક તક હન તીનો લોક તક મેં વ્યાપ હો ગયે હૈં-અર્થાત્ એ સઘ ઉનકે ગાયે જા રહે હૈં । 'અહો યહ પુણ્યભાગી હૈ, એસા જો સર્વવ્યાપી સાધુવાદ હૈ' ઉસકા નામ કીર્તિ હૈ । એકદિગ્ (દિશા) વ્યાપી જો સાધુવાદ હૈ' ઉસકા નામ વર્ણ હૈ । અર્ધ દિગ્ (દિશા) વ્યાપી જો સાધુવાદ હૈ' ઉસકા નામ શબ્દ હૈં તથા વહીં પર જો ગુણોં કા વર્ણન હોતા હૈ' ઉસકા નામ શ્લોક હૈ । 'इति खलु समणे भगवं महा-वीरे' इस सूत्र द्वारा यही पूर्वोक्त गान प्रकार का कथन प्रकट किया गया है । 'जणं समणे भगवं महावीरे मंदरे पव्वए मंदर चूलियाए जाव पडिबुद्धे' श्रमण भगवान् महावीर ने स्वप्न में जो ऐसा देखा कि मैं मन्दर पर्वत की मन्दरचूलिका पर स्थित सिंहासन पर बैठा हूँ सो

વીરની ઉદાર કીર્તિ વર્ણ, શબ્દ, શ્લોક એ તમામ દેવલોક મનુષ્યલોક અને અસુરલોક આ ત્રણે લોકમાં મુખી વ્યાપ્ત થઈ ગયા છે. અર્થાત્ એ વર્ણાદિ સઘના તે ત્રણે લોકમાં ગવાય છે અર્થાત્ વખણાય છે. “અહો આ પુણ્ય ભાગી છે” એવી રીતનો જે સર્વવ્યાપી સાધુવાદ છે તેનું નામ કીર્તિ છે. એક દિશા વ્યાપી જે સાધુવાદ છે તેનું નામ વર્ણ છે. અર્ધ દિગ્ દિશા વ્યાપી જે સાધુવાદ છે તેનું નામ શબ્દ છે. તેમજ ત્યાં જ જે ગુણોનું વર્ણન થાય છે તેનું નામ શ્લોક છે. “इति खलु समणे भगवं महावीरे” આ સૂત્રથી આ પૂર્વોક્ત ગાન પ્રકારનું કથન પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. “जणं समणे भगवं महावीरे मंदरे पव्वए मंदरचूलियाए जाव पडिबुद्धे” શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ સ્વપ્નમાં જે એવું જોયું કે હું મંદર (મેરુ) પર્વતની મંદરચૂલિકા પર રહેલા સિંહાસન પર બેઠો છું તે સ્વપ્નનું

બુદ્ધ इत्यर्थः संपद्यते इति 'तण्णं' तस्मात् कारणात् यत् एवं तस्मात्कारणात् 'समणे भगवं महावीरे' श्रमणो भगवान् महावीरः सदेव मनुजसुराण परिसाण मज्झगए' सदेवमनुजासुरायांः परिषदि मध्यगतः 'केवली धम्मं आघवेइ जाव उवदंसेइ' केवली धर्मम् आख्यापयति यावद् उपदर्शयति, अत्र यावत्पदेन 'पन्नवेइ परुवेइ दंसेइ निदंसेइ' इत्यन्तस्य ग्रहणं भवतीति । तस्मादेव कारणात् भगवान् महावीरः, देव-मनुजासुरपरिषदो मध्यगतः सन् केवली भूत्वा धर्मस्य व्याख्यानं करोति प्रज्ञापयति प्ररूपयति दर्शयति निदर्शयति-उपदर्शयतीत्यर्थः संपद्यते इति भावः ॥ सू० ३ ॥

स्वप्नाधिकारादेव इदमपि सूत्रमाह-‘इत्थी वा पुरिसे वा’ इत्यादि ।

मूलम्-‘इत्थी वा पुरિसे वा सुविणંते एगं महं हयપંતિં वा जाव वસમપંતિં વા પાસમાણે પાસइ દુરુહમાણે દુરુહइ દુરુહમિતિ અપ્પાણં મન્નइ તક્ષણામેવ બુજ્જइ, તેણેવ ભવગ્ગહણેણં સિજ્જइ જાવ અંતં કરેइ । इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं मह दामिणिं पाईणपडीणायतं दुहओ समुदं पुटं पासमाणे पासइ संवेल्ले-माणे संवेल्लेइ संवेल्लियमिति अप्पाणं मन्नइ तक्खणामेव

इस स्वप्न का फल उन्हें यह प्राप्त हुआ कि वे देव मनुज और असुरोंकी परिषदा के मध्य में केवली होकर बैठे और बैठकर उन्होंने केवलीधर्म का कथन किया यावत् उसका उन्होंने उन्हें उपदर्शन कराया, ‘मंदरपन्वए जाव पडिबुद्धे’ में आये हुए यावत् पद से ‘उवरि-सीहासणवरगयं अप्पाणं सुविणे पासित्ता णं’ इत्य पाठ का संग्रह हुआ । ‘आघवेइ जाव उवदंसेइ’ यहां यावत्पद से ‘पन्नवेइ परुवेइ दंसेइ निदं-सेइ’ इन क्रिया पदों का ग्रहण हुआ है ॥ सू० ३ ॥

इળ તેઓને એ રીતે પ્રાપ્ત થયું કે તેઓ દેવ, મનુષ્ય, અને અસુરોની પરિષદામાં કેવલી થઈને બિરાજ્યા અને તે રીતે બેસીને તેઓએ કેવલી-ધર્મનું કથન કર્યું. યાવત્ કેવળી પ્રાપ્ત ધર્મની તેઓએ તે પરિષદામાં દેશના આપી “મંદરપન્વए જાવ પડિબુદ્ધે” એ વાક્યમાં આવેલ યાવત્પદથી “ઉવરિ સિંહાસણવરગયં અપ્પાણં સુવિણે પાસિત્તા ણં” આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. અહિયાં “આઘવેइ જાવ ઉવદંમેइ” અહિયાં યાવત્પદથી “પન્નવેइ, પરુવેइ, દંસેइ, નિદંસેइ” આ ક્રિયાપદોનો સંગ્રહ થયો છે તેનો અર્થ આ સૂત્રમાં પહેલા વર્ણવવામાં આવ્યો છે. ત્યાંથી બાકી દેવો ॥ સૂ. ૩ ॥

बुज्झइ तेणेव भवग्गहणेणं जाव अंतं करेइ । इत्थी वा पुरिसे वा
 सुविणंते एगं महं रज्जुं पाईणपडीणायतं दुहओ लोगंते
 पुट्टं पासमाणे पासइ छिंदमाणे छिंदइ छिन्नमिति अप्पाणं मन्नइ
 तक्खणामेव जाव अंतं करेइ । इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते
 एगं महं किण्हसुत्तगं वा जाव सुक्खिसुत्तगं वा पासमाणे
 पासइ उग्गोवेमाणे उग्गोवेइ उग्गोवियमिति अप्पाणं मन्नइ
 तक्खणामेव जाव अंतं करेइ । इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते
 एगं महं अयरसिं वा तंबरासिं वा तउयरसिं वा सीसगरासिं
 वा पासमाणे पासइ दुरूहमाणे दुरूहइ दुरूढमिति अप्पाणं
 मन्नइ तक्खणामेव बुज्झइ दोच्चेणं भवग्गहणेणं सिज्झइ जाव
 अंतं करेइ । इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं हिरन्नरासिं वा
 सुवन्नरासिं वा रयणरासिं वा वैडूर्यरासिं वा पासमाणे पासइ दुरू-
 हमाणे दुरूहइ दुरूढमिति अप्पाणं मन्नइ तक्खणामेव बुज्झइ
 तेणेव भवग्गहणेणं सिज्झइ जाव अंतं करेइ । इत्थी वा पुरिसे
 वा सुविणंते एगं महं तणरासिं वा जहा तेयनिसग्गे जाव
 अवकररासिं वा पासमाणे पासइ विक्खिरमाणे विक्खिरइ
 विक्खिणमिति अप्पाणं मन्नइ तक्खणामेव बुज्झइ तेणेव जाव
 अंतं करेइ । इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं सरथंभं वा
 वीरणथंभं वा वंसीमूलथंभं वा वल्लीमूलथंभं वा पासमाणे पासइ
 उम्मूलेमाणे उम्मूलेइ उम्मूलियमिति अप्पाणं मन्नइ तक्खणामेव
 बुज्झइ तेणेव जाव अंतं करेइ । इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं
 महं खीरकुंभं वा दधिकुंभं वा घयकुंभं वा मधुकुंभं वा पास-
 माणे पासइ उप्पाडेमाणे उप्पाडेइ उप्पाडियमिति अप्पाणं
 मन्नइ तक्खणामेव बुज्झइ तेणेव जाव अंतं करेइ । इत्थी वा

पुरिसे वा सुविणंते एगं महं सुराविशङ्कुं वा सोवीरविशङ्कुं
 वा तेल्लकुं वा वसाकुं वा पासमाणे पासइ भिंदमाणे भिंदइ
 मिन्नमिति अप्पाणे मन्नइ तक्खणामेव बुज्झइ दोच्चेणं भवग्गहणेणं
 जाव अंतं करेइ । इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं पउमसरं
 कुसुमियं पासमाणे पासइ ओगाहमाणे ओगाहइ ओगाढमिति
 अप्पाणं मन्नइ तक्खणामेव बुज्झइ तेणेव भवग्गहणेणं जाव अंतं
 करेइ । इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं सागरं उम्मीवीयी
 जाव कलियं पासमाणे पासइ तरमाणे तरइ तिण्णमिति अप्पाणं
 मन्नइ तक्खणामेव० तेणेव भवग्गहणेणं जाव अंतं करेइ । इत्थी
 वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं भवणं सव्वरयणामयं पासमाणे
 पासइ अणुप्पविसमाणे अणुप्पविसइ अणुप्पविट्ठमिति अप्पाणं
 मन्नइ तक्खणामेव बुज्झइ तेणेव भवग्गहणेणं जाव अंतं करेइ ।
 इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं विमाणं सव्वरयणामयं
 पासमाणे पासइ दुरूहमाणे दुरूहइ दुरूढमिति अप्पाणं मन्नइ
 तक्खणामेव बुज्झइ तेणेव जाव अंतं करेइ' ॥सू० ४॥

छाया-स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकां महतीं हयपंक्तिं वा गजपंक्तिं वा
 यावद् वृषपंक्तिं वा पश्यन् पश्यति अधिरोहन् अधिरोहति अधिरूढमिति
 आत्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्ध्यते तेनैव भवग्रहणेन सिद्ध्यति यावद् अन्तं
 करोति । स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकां महतीं दामनीं प्राचीप्रतीच्यायतां
 द्विधातः समुद्रं स्पृष्ट्वा पश्यन् पश्यति संवेल्लयन् संवेल्लयति संवेल्लितमिति

आत्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्ध्यते तेनैव भवग्रहणेन यावदन्तं करोति । स्त्री वा पुरुषो वा एकां महतीं रज्जुं प्राचीप्रतीच्यायतां द्विधातो लोकान्ते स्पृष्ट्वा पश्यन् पश्यति छिन्दन् छिन्नति छिन्नमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव यावदन्तं करोति । स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकं महत् कृष्णसूत्रकं वा जात्र शुक्लसूत्रकं वा पश्यन् पश्यति उद्घोषयन् उद्घोषयति उद्घोषितमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव यावदन्तं करोति । स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकं महान्तम् अयोराशिं वा ताम्रराशिं वा त्रपुकराशिं वा सीतकराशिं वा पश्यन् पश्यति दूरोहन् दूरोहति दूरूढमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्ध्यते द्वितीयेन भवग्रहणेन सिद्ध्यति यावदन्तं करोति । स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकं महान्तं हिरण्यराशिं वा सुवर्णराशिं वा रत्नराशिं वा वैडूर्यराशिं वा पश्यन् पश्यति दूरोहन् दूरोहति दूरूढमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्ध्यते तेनैव भवग्रहणेन सिद्ध्यति यावदन्तं करोति । स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकं महान्तं तृणराशिं वा यथा तेजोनिसर्गं यावद् अवकराशिं वा पश्यन् पश्यति विकिर्त्तुं विकिरति विकीर्णमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्ध्यते तेनैव यावदन्तं करोति । स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकं महान्तं शरस्तंभं वा वीरगस्तंभं वा वंशीमूलस्तंभं वा वल्लीमूलस्तंभं वा पश्यन् पश्यति उन्मूलयन् उन्मूलयति उन्मूलितमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्ध्यते तेनैव यावदन्तं करोति । स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकं महान्तं क्षीरकुम्भं वा घृतकुम्भं वा दधिकुम्भं वा मधुकुम्भं वा पश्यन् पश्यति उत्थापयन् उत्थापयति उत्थापितमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्ध्यते तेनैव यावदन्तं करोति । स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकं महान्तं सुराविकृतकुम्भं वा सौवीरविकृतकुम्भं वा तैलकुम्भं वा वसाकुम्भं वा पश्यन् पश्यति भिन्दन् भिन्नमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्ध्यते द्वितीयेन भवग्रहणेन यावदन्तं करोति । स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकं महत् पञ्चसरःकुसुमितं पश्यन् पश्यति अग्नाहमानोऽवगाहते अग्नाहमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्ध्यते तेनैव भवग्रहणेन यावदन्तं करोति । स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकं महान्तं सागरम् ऊर्मिर्वाचि यावत् कलितं पश्यन् पश्यति तरन् तरति तीर्णमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्ध्यते तेनैव भवग्रहणेन यावदन्तं करोति । स्त्री वा यावत् स्वप्नान्ते एकं महद् भवनं सर्वरत्नमयं पश्यन् पश्यति अनुपविशन् अनुपविशति अनुपविष्टमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्ध्यते तेनैव यावदन्तं करोति । स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते एकं महद् विमानं सर्वरत्नमयं पश्यन् पश्यति दूरोहन् दूरोहति दूरूढमित्यात्मानं मन्यते तत्क्षणमेव बुद्ध्यते तेनैव यावदन्तं करोति ॥ सू० ४ ॥

ટીકા—‘હત્થી વા’ સ્ત્રી વા ‘પુરિસે વા’ પુરુષો વા ‘સુવિળંતે’ સ્વપ્નાન્તે સ્વપ્નસ્ય ચરતમાને ‘एगं महं हयपंतिं वा’ एकां महतीं हयपंक्तिं वा हयानाम् अश्वानां पङ्क्तिः—श्रेणिस्तां हयपङ्क्तिम् पङ्क्तिपदोपादानाद् एकाश्वदर्शनेन ईदृशं महत्फलं न भवति इति सूचितम्। ‘गयपंतिं वा’ गजपङ्क्तिं वा गजानां पङ्क्तिर्गज पङ्क्तिस्तां गजपङ्क्ति—गजश्रेणिं ‘जाव वसभपंतिं वा’ यावद् वृषभपङ्क्तिं वा अत्र यावत्पदेन ‘णरपंतिं वा’ किन्नरकिंपुरिसमहोरगगंधव्वपंतिं वा’ इत्येषां ग्रहणं भवतीति ‘पासमाणे पासइ’ पश्यन् पश्यति अवलोकयति ‘दुरूहमाणे दूरूहइ’ दूरोहन् दूरोहति गजादौ ‘दूरूहमिति अप्पाणं मन्नइ’ दूरूहमित्यात्मानं मन्यते अहं गजादौ आरूढः एवंप्रकारेण यः स्वात्मानं जानाति ‘तक्खणामेव बुज्झइ’ तत्क्षण-मेव बुद्ध्यते—तस्मिन् क्षणे दर्शनसमये एव स्वप्नदर्शनाव्यहितोत्तरक्षणे इत्यर्थः बुद्ध्यते—जागर्ति न पुनः स्वपिति पुनः शयनेन विलक्षणफल्प्राप्तेरभावात् तदुक्तं—विवेकीपुरुषः स्वप्नं दृष्ट्वा नैव पुनः स्वपेत् । अन्यथा फलहानिः स्यात् , अस्वापे फलमुत्तमम् ॥१॥ इति एतादृशस्वप्नदर्शनस्य फलं वक्ति—‘तेणेव’ इति ‘तेणेव भवगगहणेणं’ तेनैव भवग्रहणेन यच्छरीरावच्छेदेन स्वप्नमपश्यत् तत्क्ष-णादेव प्रतिबुद्धश्च तच्छरीरावच्छेदेनैव न तु शरीरान्तरग्रहणेन ‘सिज्झइ’ सिद्ध्यति

‘હત્થી વા પુરિસે વા સુવિળંતે એગં મહં હયપંતિં વા’ હત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—‘હત્થી વા પુરિસે વા’ चाहे स्त्री हो या पुरुष हो (सुविणंते एगं महं हयपंतिं वा गयपंतिं वा जाव वसभपंतिं वा पास-माणे पासइ’ वह यदि स्वप्न के अन्त में एक विशाल घोडों की पंक्ति को, या गज की पंक्ति को, यावत् वृषभ की पङ्क्ति को देखता है । (दूरूहमाणे दूरूहइ) उसके ऊपर चढ़ता है (दूरूहमिति अप्पाणं मन्नइ) तथा मैं उस के ऊपर चढ़ा हूँ, ऐसा अपनेको मानता है (तक्खणामेव बुज्झइ) इस प्रकार के स्वप्न देखने के बाद उसी समय वह जग जाता है । (तेणेव भवगगहणेणं) सिज्झइ’ तो वह उसी गृहीतभव से सिद्ध

“હત્થી વા પુરિસે વા સુવિળંતે એગં મહં હયપંતિં વા” હત્યાદિ—

ટીકાર્થ—“હત્થી વા પુરિસે વા” સ્ત્રી હોય અગર પુરુષ હોય, “સુવિળંતે એગં મહં હયપંતિં વા ગયપંતિં વા જાવ વસભપંતિં વા પાસમાણે પાસइ” તે બે સ્વપ્નના અંતમાં એક વિશાળ ઘોડાઓની પંક્તિ ને કે હાથીની પંક્તિને કે યાવત્ બગદની પંક્તિને બુઝો અથવા તેા “દુરૂહમાણે દુરૂહइ” તેના ઉપર ચડે તથા “દુરૂહમિતિ અપ્પાણં મણ્ણइ” હું તેના ઉપર ચઢ્યો છું એ પ્રમાણે માને “તક્ખણામેવ બુજ્ઝइ” આ રીતનુ સ્વપ્ન બોલ્યા પછી તેજ વખતે બે બાગી બાય છે. “તેણેવ ભવગગહણેણં સિજ્ઝइ” તેા તે ધારણ કરેલા

સિદ્ધિ પ્રાપ્નોતિ 'જાવ અંતં કરેહ' યાવદન્તં કરોતિ યાવત્પદેન 'બુદ્ધયતે' મુચ્યતે પરિનિર્વાતિ સર્વદુઃસ્વાન્તમ્ રૂપેણ મહર્ણં ભવતીતિ એકાદર્શં સ્વપ્નં દ્રષ્ટા તસ્મિન્નેવ મથે સિદ્ધો બુદ્ધો મુક્તઃ પરિનિર્વાતઃ સર્વદુઃસ્વાનામન્તકર્તા ભવતીતિ માધ્વઃ । 'હૃત્થી વા પુરિસે વા' સ્ત્રી વા પુરુષો વા 'સુષિણંતે' સ્વપ્નાન્તે-સ્વપ્ન-સ્થાન્તિમમાગે 'એગં મહં દામિર્ણિ' એકાં મહર્તીં દામિનીમ્ ગવાદીનાં વન્ધનવિશેષ-ભૂતા રજ્જુર્દામની તામ્ 'પાઈળપડીણાયતં' પ્રાચી પ્રતીચ્યાયતામ્ 'દુહુઓ' દ્વિધાતઃ પૂર્વપશ્ચિમમાગતઃ 'સમુદે' સમુદ્રૌ પૂર્વપશ્ચિમદિક્સ્થિતસમુદ્રદ્વયં 'પુટ્ટં' સ્પૃષ્ટામ્ પૂર્વપશ્ચિમસમુદયોલ્ભયોરપિ ઉભયમાગં સ્પૃષ્ટામ્ એકાં મહર્તીં રજ્જુમિત્યર્થઃ 'પાસ-માણે પાસહ' પશ્યન્ પશ્યતિ અવલોકયતિ 'સંવેલ્લેમાણે' સંવેષ્ટયન્ સંકોચયન્નિ-ત્યર્થઃ 'સંવેલ્લેહ' સંવેષ્ટયતિ સંકોચયતિ 'સંવેલ્લિયમિતિ' સંવેષ્ટતામિતિ મયા રજ્જુઃ સંવેષ્ટિતેત્યેવં રૂપેણ 'અપ્પાણં' આત્માનં સ્વાત્માનમ્ 'મન્નહ' મન્યતે સમુદ્રસ્ય પૂર્વપશ્ચિમયોર્માગયોઃ સ્પૃષ્ટા રજ્જુર્મયા સંવર્તિતા એવં યઃ સ્વાત્માનં જાનાતિ જ્ઞાત્વા ચ 'તક્કલ્લગામેવ' સ્વપ્નદર્શનાવ્યહિતોત્તરકાલે એવં 'બુઝ્ઝહ' બુદ્ધયતે

હો જાતા હૈં । (જાવ અંતં કરેહ) યાવત્ સમસ્ત દુઃખોં કા અન્ત કર દેતા હૈ । (હૃત્થી વા પુરિસે વા) સ્ત્રી હો યા પુરુષ (સુષિણંતે એગં મહં દામિર્ણિ પાઈળપડીણાયતં દુહુઓ સમુદં પુટ્ટં પાસમાણે પાસહ) વહ યદિ સ્વપ્ન કે અન્ત મેં એક વિશાલ દામિનિ (રસસી) કો જો પૂર્વ સે પશ્ચિમ તક લમ્ગી હો તથા સમુદ્રદ્વય કે દોનોં પાર્શ્વ ભાગોં-કો છૂતી હો દેલના હૈ । (સંવેલ્લેમાણે સંવેલ્લેહ સંવેલ્લિયમિતિ) તથા મેં ઉસે ઇકઢી કર રહા હૂં ઓર મેંને ઉસે ઇકઢી કર લી હૈ-અર્થાત્ મેં ઉસે લપેટ રહા હૂં, યા મેં ઉસે લપેટ ચુકા હૂં, (અપ્પાણં મન્નહ) એસા અપને કો માનતા હૈ, (તક્કલ્લગામેવ બુઝ્ઝહ-તેણેવ ભવગ્ગહણેણં જાવ અંતં કરેહ) તો એસા વહ પુરુષ જો કિ સ્વપ્ન દેલતે હી જગને કી અવસ્થાવાલા યદિ

ભવતી સિદ્ધ થઈ જાય છે.-“જાવ અંતં કરેહ” યાવત્ સઘળા દુઃખોનેા અંત કરે છે.

‘હૃત્થી વા પુરિસે વા’ સ્ત્રી હોય અગર પુરુષ હોય “સુષિણંતે એગં મહં દામિણિપાઈળપડીણાયતં દુહુઓ સમુદં પુટ્ટં પાસમાણે પાસહ” તે બે સ્વપ્નના અંતમાં એક વિશાળ દોરીને કે બે દોરી પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લાંબી હોય અને બંને સમુદ્રના બંને કિનારાને સ્પર્શતી હોય તેને જુએ “સંવેલ્લેમાણે સંવેલ્લેહ સંવેલ્લિયમિતી” તથા હું દોરીને એકઠી કરું છું અને મેં એ દોરી એકઠી કરી લીધી છે. “અપ્પાણં મન્નહ” એવી રીતે પોતાને માને છે “તક્કલ્લગમેવ બુઝ્ઝહ-તેણેવ ભવગ્ગહણેણં જાવ અંતં કરેહ” તો એવો તે પુરુષ સ્વપ્ન બેતાં જ જાગી જાય છે. તો તે પુરુષ તે જ ભવ

જાગર્તિ એતાદૃશઃ સ્વપ્નં દ્રષ્ટા 'તેજેવ મત્રગ્રહણેન' તેનૈવ મત્રગ્રહણેન 'જાવ અંત કરેઈ' યાવદન્તં કરોતિ યાવત્પદેન 'સિજ્ઞહ મુચ્ચઈ પરિનિવ્વાહ સન્વદુઃખાણં' એતેપાં ગ્રહણં ભવતિ સર્વદુઃખાનામન્તકૃદ્વતીતિભાવઃ । 'હત્થી વા પુરિસે વા' સ્ત્રી વા પુરુષો વા 'સુવિળંતે' સ્વપ્નાન્તે-સ્વપ્નાવસાને 'એગં મહં કિણ્હસુત્તગં વા' એકં મહન્ ક્ષ્ણમ્સૂત્રકં વા સૂત્રં કાર્પામાદિનિર્મિતં ડોરકમ્ 'જાવ સુક્કિલ્લસુત્તગં વા યાવત્ સુક્કલમ્સૂત્ર વા અત્ર યાવત્પદેન નીલ્લપીતરક્તવર્ણવતાં સૂત્રાણાં સહગ્રહો ભવતિ તથા ચ યાદૃશં તાદૃશં સૂત્રં 'પાસમાણે પાસઈ' પડયન્ પડયતિ 'ઉગ્ગોવેમાણે' ઉદ્દોપયન્ વિસ્તારયન્ 'ઉગ્ગોવેઈ' ઉદ્દોપયતિ વેષ્ટિતં સૂત્રં વિસ્તારયતીતિભાવઃ 'ઉગ્ગોવિતમિતિ અપ્પાણં મન્નઈ' ઉદ્દોપિતં મયા ઇત્યાત્માને મન્યતે મયા સૂત્રં વિસ્તારિત-

બન ગયા હૈ, उसी भव ग्रहण से यावत् समस्त दुःखों का अन्त कर देना है । (हत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं रज्जुं पाईणपडीणायतं दुहओ लोगंते पुट्ठं पासमाणे पासइ छिंदमाणे छिंदइ छिन्नमिति अप्पाणं मन्नइ' स्त्री हो या पुरुष हो-वह यदि स्वप्न के अन्त में लोक के दोनों छोड़ों (अंतभाग) को स्पर्श करनेवाली तथा पूर्व से पश्चिम तक लम्बी ऐसी एक विशाल रस्सी को देखता है, तथा उसे मैं काट रहा हूं या मैंने उसे काट डाली है ऐसा अपने को मानता है (तवखणामेव जाव अंतं करेइ) इस प्रकार के स्वप्न देखने के बाद ही यदि वह जग जाता है-फिर सोता नहीं है-तो ऐसा वह व्यक्ति उसी गृहीत भव से यावत् समस्त दुःखों का अन्त कर देता है । (हत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं क्णिण्हसुत्तगं वा जाव सुक्किल्लसुत्तगं वा पासमाणे पासइ, उग्गोवेमाणे उग्गोवेइ, उग्गोवियमिति अप्पाणं मन्नइ) चाहे स्त्री

અહણુથી યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. “હત્થી વા પુરિસે વા સુવિળંતે એગં મહં રજ્જું પાઈણપડીણાયતં દુહઓ લોગંતે પુટ્ઠં પાસમાણે પાસઈ છિંદમાણે છિન્નમિતિ અપ્પાણં મણ્ણઈ” સ્ત્રી હોય અગર પુરુષ હોય તે બે સ્વપ્નના અંતમાં લોકના બંને ભાગોને સ્પર્શ કરવાવાળી તેમજ પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધીની લાંબી એક વિશાળ દોરીને જુએ તેમજ હું એને કાપું છું. અગર મેં એને કાપી નાખી છે. તેવું માને “તક્ષણામેવ જાવ અંતં કરેઈ” આ રીતનું સ્વપ્ન જોયા પછી પોતે જાગી જાય છે અને પાછો સૂવે નહિ તો તેવી વ્યક્તિ ભવથી મુક્ત થઈ જાય છે. યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે.

‘હત્થી જા પુરિસે વા સુવિળંતે એગં મહં કિણ્હસુત્તગં વા જાવ સુક્કિલ્લસુત્તગં વા પાસમાણે પાસઈ, ઉગ્ગોવેમાણે ઉગ્ગોવેઈ, ઉગ્ગોવિયમિતિ અપ્પાણં મણ્ણઈ’ સ્ત્રી હોય અગર પુરુષ હોય તે બે સ્વપ્નમાં એક વિશાળ કાળા

મિત્યેવં રૂપેણ સ્વાત્માનમ્ યઃ જાનાતિ 'તત્ત્વજ્ઞામેવ' તત્ત્વજ્ઞામેવ 'બુદ્ધ્યહ' બુદ્ધચતે
 મિતિબુદ્ધચતે જાગર્તીતિ યાતંત્ર 'જાવ અંતં કરેહ' યાવદન્તં કરોતિ 'ઇત્થી વા
 પુરિસે વા' સ્ત્રી વા પુરુષો વા 'સુવિનંતે' સ્વમાન્તે સ્વમાવસાને इत्यर्थः 'एग महं
 अयरासिं वा' एकं महान्तम् अयोरसिं वा-लोहराशिम् 'तंवरसिं वा' ताम्रराशिं
 वा 'तउयरासिं वा' त्रपुकराशिं वा 'कथीर' इति भाषामसिद्धम् 'सीसगरासिं वा'
 सीसकराशिं वा 'सीसा' इति मसिद्धम् 'पासमाणे पासइ' पश्यन् पश्यति 'दुरूह-
 माणे दूरुहइ' दूरोहन् दूरोहति तेषामुक्तराशिम् 'दुरूढमिति अप्पाणं मन्नइ' दुरू
 ढम्-आरूढमात्मानं मन्यते अहं तादृशराश्वपरि आरूढ इत्येवं रूपेण स्वात्मानं
 पश्यति 'तत्ત્વજ્ઞામેવ બુદ્ધ્યહ' તત્ત્વજ્ઞામેવ બુદ્ધચતે મિતિબુદ્ધચતે જાગૃતો ભવતિ

હો યા પુરુષ હો કોઈ ભી કયોં ન હો, વહ યદિ સ્વપ્ન કે અન્ત મેં એક
 વિશાલ કાલે હોરે કો યાવત્ સપેદ હોરે કો દેખતા હૈ ઓર ઉને મેં
 ઉકેલ રહા હું યા મેં ઉસે ઉકેલ ચુકા હું એસા અપને કો માનતા હૈ ।
 (તત્ત્વજ્ઞામેવ જાવ અંતં કરેહ) ઓર સ્વપ્ન દેખને કે બાદ હી યદિ વહ
 જગ જાતા હૈ તો વહ વ્યક્તિ ઉસી ગૃહીત ભવ સે યાવત્ સમસ્ત દુઃખોં
 કા અન્ત કર દેતા હૈ ।

(ઇત્થી વા પુરિસે વા સુવિનંતે એગ મહં અયરાસિં વા, તઉયરાસિં
 વા સીસગરાસિં વા પાસમાણે પાસइ, દુરુહમાણે દુરુહइ દુરુઢમિતિ
 અપ્પાણં મન્નइ તત્ત્વજ્ઞામેવ બુદ્ધ્યહ) સ્ત્રી હો પુરુષ હો, વહ યદિ સ્વપ્ન કે
 અન્ત મેં એક વિશાલ લોહે કી રાશિ હો યા તાંબે કી રાશિ કો, યા
 ત્રપુ-કી રાશિ કો, યા શીશે કી રાશિ કો દેખતા હૈ । ઓર મેં ઉસકે
 ઉપર ચઢ રહા હું, યા ચઢ ચુકા હું એસા અપને કો માનતા હૈ-એસા

દોરાને અથવા સફેદ દોરાને જુએ અને તેને હું ઉકેલું છું. અગર ઉકેલી
 લીધા છે. એવું પોતાના મનમાં માને 'તત્ત્વજ્ઞામેવ જાવ અંતં કરેહ' ને એવું
 સ્વપ્ન જોઈને જો તે જાગી જાય છે તો તે પુરુષ તે ભવથી મુક્તિ મેળવે છે.
 અર્થાત્ છૂટી જાય છે યાવત સમસ્ત દુઃખોના અંત કરે છે. 'ઇત્થી વા પુરિસે વા
 સુવિનંતે એગ મહં અયરાસિં વા તઉયરાસિં વા સીસગરાસિં વા પાસમાણે પાસइ
 દુરુહમાણે દુરુહइ દુરુઢમિતિઅપ્પાણં મન્નइ તત્ત્વજ્ઞામેવ બુદ્ધ્યહ) સ્ત્રી હોય અગર
 પુરુષ હોય તે જો સ્વપ્નના અંતમાં એક વિશાળ લોખંડના ઢગલાને અથવા તો
 તાંબાના ઢગલાને કે ત્રપુ-કથીરના ઢગલાને અથવા સીસાના ઢગલાને જુએ
 અને હું તેના પર ચાલું છું અથવા તેના પર હું ચઢ્યો છું. એવી રીતે
 માને અને તેવું સ્વપ્ન જોઈને જો તે તેજ વખતે જાગી જાય તો

‘दोच्चेणं भवगहणेणं’ द्वितीयेन भवग्रहणेन ‘सिञ्जइ’ सिद्धयति सिद्धिं प्राप्नोति
 ‘जाव अंतं करेइ’ यावदन्तं करोति । ‘इत्थी वा पुरिसे वा’ स्त्री वा पुरुषो वा
 ‘सुविणंते’ स्वप्नान्ते—स्वप्नावसाने इत्यर्थः ‘एगं महं हिरन्नरासिं वा’ एकं महान्तं
 हिरण्यराशिं वा हिरण्यस्य—रत्नस्य राशिम् ‘सुवन्नरासिं वा’ सुवर्णराशिं वा ‘रय-
 णरासिं वा’ रत्नराशिं वा रत्नानां पञ्चरागादीनां राशिस्तं रत्नराशिं ‘वहरारासिं
 वा’ वज्रराशिं वा वज्राणां हीरकादीनां राशिस्तं ‘पासमाणे पासइ’ पश्यन् पश्यति
 ‘दुरुहमाणे दुरुहइ’ दूरोहन् दूरोहति तादृशराश्यापरि आरूढो भवतीत्यर्थः ‘दुरुह-
 मिति अप्पाणं मन्नइ’ दूरुहमित्यात्मानं मन्यते अहमत्र आरूढोऽस्मीत्येवं रूपेण
 विजानाति ‘तक्खणामेव बुज्झइ’ तन्क्षणमेव बुद्धयते दर्शनाव्यवहितोत्तरक्षणे एव
 जागर्ति ‘तेणेव भवगहणेणं सिञ्जइ’ तेनैव भवग्रहणेन सिद्धयति यादृशभवे
 एतादृशं स्वप्नमपश्यत् तादृशमवावसाने एव सिद्धिं प्राप्नोति तथा ‘जाव अंतं
 करेइ’ यावदन्तं करोति । ‘इत्थी वा पुरिसे वा’ स्त्री वा पुरुषो वा ‘सुविणंते’
 स्वप्नान्ते—स्वप्नावसाने इत्यर्थः ‘एगं महं तणरासिं वा’ एकं महान्तं तृणराशिं वा
 ‘जहा तेयनिसग्गे जाव अवकररासिं वा’ यथा तेजोनिसर्गे यावद् अवकरराशिं
 वा तेजोनिसर्गनामकपञ्चदशतमशतके कथितं तथैव अत्रापि सर्वं ज्ञातव्यम्
 यावद् अवकरराशिपर्यन्तम्—अवकरमिति ‘कचरा’ इति भाषा प्रसिद्धम् ‘पासमाणे
 पासइ’ पश्यन् पश्यति ‘विक्खिरमाणे विक्खिरइ’ विक्किरन् विक्किरति इतस्ततः
 प्रक्षिपतीत्यर्थः ‘विक्खणमिति अप्पाणं मन्नइ’ विकीर्णम्—इतस्ततः प्रक्षिप्तमित्येवं

स्वप्न देखकर वह यदि उसी समय जग जाता है । (दोच्चेणं भवग-
 हणेणं सिञ्जइ) तो ऐसा वह व्यक्ति दो भव में सिद्ध होता है । (जाव
 अंतं करेइ) यावत् समस्त दुःखों का विनाश कर देता है ।

(इत्थी वा पुरिसे वा) चाहे स्त्री हो या पुरुष हो (सुविणंते एगं
 महं तणरासिं वा जहा तेयनिसग्गे जाव अवकररासिं वा पासमाणे
 पासइ, विक्खिरमाणे विक्खिरइ, विक्खणमिति अप्पाणं मन्नइ) स्वप्न
 के अन्त में एक विशाल तृण राशि को तेजोनिसर्ग नामके १५ वैं शतक
 में कहे गये अनुसार यावत्-कूडाकचरा—की राशि को देखता है और

‘दोच्चेणं भवगहणेणं सिञ्जइ’ तो तेली व्यक्ति भीले लवे सिद्ध थाय छे.
 ‘जाव अंतं करेइ’ यावत् समस्त दुःखो ने। अंत करे छे. ‘इत्थी वा पुरिसे वा’
 स्त्री होय के पुरुष होय ‘सुविणंते एगं महं तणरासिं वा जहा तेयनिसग्गे जाव
 अवकररासिं वा पासमाणे पासइ विक्खिरमाणे विक्खिरइ विक्खणमिति अप्पाणं
 मन्नइ’ स्वप्नना अंतमां ओक विशाल घासना ढगलाने तेजोनिसर्ग नामना
 पहरमां शतकमां कइया प्रमाणे यावत् कचराना ढगलाने जुवे अने दुं तेने

રૂપેણ આત્માનં મન્યતે 'તક્ષણમેવ બુદ્ધઃ' તત્ક્ષણમેવ બુદ્ધ્યતે જાગરિતો ભવતી-
ત્યર્થઃ તતશ્ચ સઃ 'તેણેવ જાવ અંતં કરેહ' તેનંવ યાવદન્તં કરોતિ । 'इत्थी वा
पुरिसे वा सुविणंते एगं महं सरथंभं वा' સ્ત્રી વા પુરુષો વા સ્વપ્નાન્તે-સ્વપ્નાવસાને
एकं महान्तं शरस्तंभं वा शरो हि-तृणविशेषस्तस्य स्तम्भः ऊर्ध्वीकृतशरपुञ्ज
इत्यर्थस्तम् 'वीरणथंभं वा' વીરણસ્તમ્ભં વા 'वंशीमूलथंभं वा' વંશીમૂલસ્તમ્ભં વા
'वल्लीमूलथंभं वा' વલ્લીમૂલસ્તમ્ભં વા वल्लीनाम लता एतेषामुपरोक्तानां स्तम्भ-
मिति 'पासमाणे पासइ' પસ્યન્ પસ્યતિ अवलोकयति 'उम्मूलेमाणे उम्मूलेइ'
'उन्मूलयन् उन्मूलयति उत्पाटयतीत्यर्थः 'उन्मूलियमिति अप्पाणं मन्नइ' उन्मू-
लितमित्यात्मानं मन्यते मया शरस्तम्भादिकमुत्पाटितमित्येवं रूपेण आत्मानं यो
जानाति 'तक्ષणामेव बुद्ध्यइ' तत्क्षणमेव स्वप्नदर्शनाव्यवहितोत्तरक्षणकालमेव
मैं उसे बिखर रहा हूं, या बिखेर चुका हूं ऐसा अपने को मानता है
(तक्ષणामેવ બુદ્ધઃ, તેણેવ જાવ અંતં કરેહ) तथा ऐसे स्वप्न देखकर यदि
वह जग जाता है-फिर से सोता नहीं तो ऐसा वह व्यक्ति उसी गृहीत
भव से यावत् समस्त दुःखों का अन्त कर देता है ।

(इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं सरथंभं वा वीरणथंभं वा
'वंशीमूलथंभं वा पासमाणे पासइ, उम्मूलेमाणे उम्मूलेइ, उन्मूलिय-
मिति अप्पाणं मन्नइ,) સ્ત્રી હો યા પુરુષ હો વહ યદિ સ્વપ્ન કે અન્ત મેં
एक विशाल शरस्तम्भ को या वीरणास्तम्भ को या वंशीमूलस्तम्भ
को, या वल्लीमूलस्तम्भ को देखता है, और मैं इसे उखाड़ रहा हूं,
या उखाड़ चुका हूं ऐसा अपने को मानता हूँ, और (तक्ષणामेव
बुद्ध्यइ) उसी समय जग जाता है । (तेणેવ જાવ અંતં કરેહ) तो ऐसा
वह व्यक्ति उसी भव से यावत् समस्त दुःखों का अन्त कर देता है ।

વિષેઈ' છું અથવા તો મેં તેને વિષેરી નાખ્યો છે એવી રીતે માને અને જો તે
વ્યક્તિ 'તક્ષણમેવ બુદ્ધઃ તેણેવ જાવ અંતં કરેહ' તેવા પ્રકારના સ્વપ્ન જોઈને
જો તે વ્યક્તિ જાગી જાય છે અને તે પછી તે સૂવે નહીં તો તેવી વ્યક્તિ
તેજ ગૃહીત ભવથી મુક્ત થાય છે. યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે.
'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं सरथंभं वा वीरणथंभं वा वंशीमूल-
थंभं वा वल्लीमूलथंभं वा पासमाणे पासइ उम्मूलेमाणे उम्मूलेइ, उन्मूलियमिति
अप्पाणं मन्नइ' સ્ત્રી કે પુરુષ જો સ્વપ્નના અંતમાં એક વિશાળ સરસ્તમ્ભને
અથવા વીરણાસ્તમ્ભને અથવા તો વાંસના મૂળનાસ્તમ્ભને અથવા તો વેલના મૂળના
સ્તમ્ભને જુઓ અને હું આને ઉખાડું છું અથવા ઉખાડી ચૂક્યો છું એવી
રીતે પોતાને માને અને "તક્ષણમેવ બુદ્ધઃ" તેજ વખતે જાગી જાય છે. 'તેણેવ

बुद्ध्यते प्रतिबुद्ध्यते जागरितो भवति तदा 'तेणेव जाव अंतं करेइ' तेनैव याव-
दन्तं करोति । 'इत्थी वा पुरिसे वा' स्त्री वा पुरुषो वा 'सुविणंते' स्वप्नान्ते 'एगं महं
खीरकुंभं वा' एकं महान्तं क्षीरकुम्भं वा-क्षीरपूरितं कुम्भं क्षीरकुम्भम् दुग्धपूरित-
कुम्भमित्यर्थः 'दहिकुंभं वा' दधिकुंभं वा दधिपूरितघटम् 'घयकुंभं वा' घृतकुम्भं वा
'महुकुंभं वा', मधुकुंभं वा, 'पासमाणे पासइ' पश्यन् पश्यति-अवलोकयति
'उप्पाडेमाणे उप्पाडेइ' उत्पाटयन् उत्पाटयति-उत्थापयतीत्यर्थः 'उप्पाडियमिति
अप्पाणं मन्नइ' उत्पाटितमिति आत्मानं मन्यते-मया दुग्धकुम्भादिकमुत्थापितं
शिरसि नीतमित्येवं स्वात्मानं जानाति 'तक्खणामेव वुज्झइ' तत्क्षणमेव बुद्ध्यते-
प्रतिबुद्ध्यते 'तेणेव जाव अंतं करेइ' तेनैव यावदन्तं करोति । 'इत्थी वा पुरिसे
वा सुविणंते' स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते-स्वप्नस्य चरमभागे इत्यर्थः 'एगं महं

(इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं खीरकुंभं वा दहिकुंभं वा,
घयकुंभं वा महुकुंभं वा पासमाणे पासइ, उप्पाडेमाणे उप्पाडेइ,
उप्पाडियमिति अप्पाणं मन्नइ) स्त्री हो चाहे पुरुष हो, वह यदि स्वप्न के
अन्त में एक बृहत् क्षीरकुम्भ को, दही के कुम्भ को या घृत के कुम्भ को
देखता है और मैं उसे मस्तक के ऊपर रख रहा हूँ, या मैं उसे मस्तक
के ऊपर उठाकर रख चुका हूँ ऐसा अपने को मानता है और ऐसा
मानकर (तक्खणामेव वुज्झइ) उसी समय वह जग जाता है (तेणेव
जाव अंतं करेइ) तो ऐसा वह व्यक्ति उसी भव से यावत् समस्त
दुःखों का नाश कर देता है ।

(इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं सुरावियडकुंभं वा सोवीर-
वियडकुंभं वा, तेल्लकुंभं वा, वसा कुंभं वा, पासमाणे पासइ, भिंद-

जाव अंतं करेइ' तो तेवी व्यक्ति એ જ ભવમાં યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત
કરે છે. 'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं खीरकुंभं वा दहिकुंभं वा घयकुंभं
वा महुकुंभं वा पासमाणे पासइ उप्पाडेमाणे उप्पाडेइ उप्पाडियमिति अप्पाणं मन्नइ'
स्त्री હોય કે તે પુરુષ એ સ્વપ્નના અંત ભાગમાં એક મોટા દૂધના ઘડાને
અથવા દહીંના ઘડાને અથવા તે ઘીના ઘડા જુએ અને હું તે ઘડાને માથા
પર રાખું છું. અથવા મેં તેને માથા પર રાખ્યા છે. એવી રીતે યોતાને માને
છે અને તેવી રીતે માનીને 'તક્કણામેવ વુજ્ઝઈ' તે જ સમય એ તે બગી
બધ 'તેણેવ જાવ અંતં કરેઈ' તો તે પ્રકારની તે વ્યક્તિ એજ ભવમાં યાવત્
સમસ્ત દુઃખોનો નાશ કરે છે.

'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं सुरावियडकुंभं वा सोवीर-
वियडकुंभं वा तेल्लकुंभं वा वसाकुंभं वा पासमाणे पासइ भिंदमाणे भिंदइ,

सुरावियडकुंभं वा' एकं महान्तं सुराविकटकुम्भं वा—सुरा—मद्यम् तद्रूपं यत् विकटं जलं तस्य कुम्भस्तं सुराविकटकुम्भम्—मद्ययुक्तजलपूर्णकुम्भमित्यर्थः 'सौवीर-वियडकुंभं वा' सौवीरविकृतकुम्भं वा सौवीरकं—कांजिकम् 'तेलकुंभं वा' तैलकुम्भं वा 'वसाकुंभं वा' वसाकुम्भं वा—वसानाम 'चर्वी' इति भाषा प्रसिद्धा सुरामारभ्य वसान्तपरिपूर्णकुम्भान् 'पासमाणे पासइ' पश्यन् पश्यति—अवलोकयति 'भिद-माणे भिदइ' भिन्दन् भिनत्ति 'भिन्नमिति अप्पाणं मन्नइ' भिन्नमिति आत्मानं मन्यते—मया सुरादिकुम्भानां भेदनं कृतमित्येवं रूपेण स्वात्मानं जानाति तत्त्व-णामेव बुज्झइ' तत्क्षणमेव बुज्झइ' तत्क्षणमेव बुद्ध्यते—जागरितो भवति 'दोच्चेणं भवगहणेणं जाव अंतं करेइ' द्वितीयेन भवग्रहणेन यावदन्तं करोति 'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते' स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते 'एगं महं पउमसरं' एकं महत् पञ्चसरः 'कुसुमियं पासमाणे पासइ' कुसुमितं पश्यन् पश्यति 'ओगाहमाणे

माणे, भिदइ, भिन्नमिति अप्पाणं मन्नइ' स्त्री हो या पुरुष हो कोई भी क्यों न हो, स्वप्न के अन्त में यदि वह एक बृहत् सुराकुम्भ को, या सौवीर के बड़े कुम्भ को या तैल के बड़े कुम्भ को या वसा के कुम्भ को देखता है—और देखकर वह ऐसा अपने को मानता है कि मैं इस कुम्भ फोड़ रहा हूँ या मैंने इसे फोड़ डाला है । (तत्त्वणामेव बुज्झइ' ऐसा मानकर वह व्यक्ति यदि उसी क्षण में जग जाता है—सचेत हो जाता है तो ऐसा वह व्यक्ति (दोच्चेणं भवगहणेणं जाव अंतं करेइ) दो भव में यावत् समस्त दुःखों का अन्त कर देता है ।

(इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं पउमसरं कुसुमियं पासमाणे पासइ, ओगाहमाणे ओगाहइ ओगाहमिति अप्पाणं मन्नइ) स्त्री हो या पुरुष हो वह यदि स्वप्न के अन्त में एक विशाल पञ्चसरोवर को कुसु-

'भिन्नमिति अप्पाणं मन्नइ' स्त्री के पुरुष तेओ स्वप्नमां ने ते ओक मोटा सुरा (हाइ) ना घडाने अथवा तो सौवीर—कांजना घडाने अथवा तो तैलना मोटा घडाने अथवा वसा—यरणीना घडाने ओओ अने नेधने ओवी रीते माने के हुं आ घडाओने झोडुं छुं अथवा में आ घडाने झोडी नाभ्या 'छे अने' 'तत्त्वणामेव बुज्झइ' अने तेषु' मानीने ते व्यक्ति तेज वभते जगी जय—सचेत थई जय छे तो तेवी व्यक्ति 'दोच्चेणं भवगहणेणं जाव अंतं करेइ' ओ लवमां यावत् समस्त दुःखोना अंत करे छे.

'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं पउमसरं कुसुमियं पासमाणे पासइ ओगाहमाणे ओगाहइ ओगाहमिति अप्पाणं मन्नइ' स्त्री के पुरुष ने स्वप्नना अंत लागमां ओक विशाल पञ्चसरोवरने पुण्योथी भीदेहुं ओओ अने ते

ઓગાહઈ' અગાહમાનોડવગાહતે 'ઓગાહમિતિ અપ્પાણં મન્નઈ' અવગાહમિત્યા-
ત્માનં મન્યતે-મયા કુસુમિતં પદ્મસરઃ, અવગાહમિત્યાત્માનં પદ્યતીત્યર્થઃ 'તક્ષ-
ણામેવ બુદ્ધઈ' તત્ક્ષણમેવ બુદ્ધચતે 'તેણેવ જાવ અંતં કરેઈ' તેનૈવ યાવદન્તં
કરોતિ । 'ઈત્થી વા પુરિસે વા સુવિણંતે' સ્ત્રી વા પુરુષો વા સ્વપ્નાન્તે 'એગં મહં
સાગરં ઉમ્મીવીચિ જાવ કલિયં' એકં મહાન્તં સાગરમ્ ઝર્મિવીચિ યાવત્ કલિ-
તમ્-અત્ર યાવત્પદેન 'સહસ્સ' इत्यस्य ग्रहणं भवति तथा च ऊर्मिर्वीचिसहस्रकलि-
तम् ऊर्मयो-बृहत्तरङ्गाः, वीचयो लघुतरङ्गाः, तासां सहस्राणि तैः कलितं युक्त-
मेकं महासागरम् 'पासमाणे पासइ' पश्यन् पश्यति 'तरमाणे तरइ' तरन् तरति
'तिण्णमिति अप्पाણं મન્નઈ' तीર્ણમિત્યાત્માનં મન્યતે 'તક્ષણામેવ બુદ્ધઈ' તત્ક્ષણ-
મેવ બુદ્ધચતે 'તેણેવ જાવ અંતં કરેઈ' તેનૈવ યાવદન્તં કરોતિ । 'ઈત્થી વા પુરિસે
મિત હુઆ દેખતા હૈ ઓર દેખકર વહ એસા માનતા હૈ કિ મૈં હસમેં
પ્રવેશ કર રહા હૂં, યા હસમેં મૈં પ્રવેશ કર ચુકા હૂં । (તક્ષણા-
મેવ બુદ્ધઈ, તેણેવ જાવ અંતં કરેઈ) એસા માનતે હી વહ યદિ ડસી
સમય જગ જાતા હૈ, તો ડસી ગૃહીત ભવ સે યાવત્ સમસ્ત દુઃખોં
કા અન્ત કર દેતા હૈ ।

(ઈત્થી વા પુરિસે વા સુવિણંતે એગં મહં સાગરં ઉમ્મીવીચિ જાવ
કલિયં પાસમાણે પાસઈ, તરમાણે તરઈ, તિણ્ણમિતિ અપ્પાણં મન્નઈ)
સ્ત્રી હો યા પુરુષ હો, વહ યદિ સ્વપ્ન કે અન્ત મેં એક વિશાલ સાગર
કો વીચિ-એવં તરંગોં સે યાવત્ કલિત-યુક્ત હુઆ દેખતા હૈ, ઓર
દેખકર એસા અપને કો માનતા હૈ કિ મૈં હસમેં તૈર રહા હૂં, યા મૈંને
હસે તૈરકર પાર કર દિયા હૈ, (તક્ષણામેવ બુદ્ધઈ, તેણેવ જાવ અંતં

નેઈને એવું માને કે હું આમાં પ્રવેશ કરું છું. અથવા મેં આમાં પ્રવેશ
કર્યો છે. 'તક્ષણામેવ બુદ્ધઈ તેણેવ જાવ અંતં કરેઈ' આવી રીતે માનતો
માનતો તે જ વખતે તેને ભગી બધ તો ગૃહીત ભવથી મુક્ત થઈને
યાવત્ સઘળા દુઃખોને અંત કરે છે.

ઈત્થી વા પુરિસે વા સુવિણંતે એગં મહં સાગરં ઉમ્મીવીચિ જાવ કલિયં
પાસમાણે પાસઈ તરમાણે તરઈ તિણ્ણમિતિ અપ્પાણં મન્નઈ' સ્ત્રી હો કે પુરુષ હો
તેને સ્વપ્નનાં અંત ભાગમાં એક ઘણા વિશાળ સાગરને વીચી-અને
તરંગોથી યાવત્ વ્યાપ્ત થયેલો જુએ અને તેવી રીતે તેને નેઈને એવી રીતે
માને કે હું આ સાગરને તરું છું અથવા મેં આ સાગર તરીને પાર કર્યો,
'તક્ષણામેવ બુદ્ધઈ તેણેવ જાવ અંતં કરેઈ' એવી રીતે માનતો તે વ્યક્તિને

વા સુવિનંતે' સ્ત્રી વા પુરુષો વા સ્વપ્નાન્તે 'एगं महं भवणं सव्वरयणामयं पास-
माणे पासइ' एकं महाभवनं सर्वरत्नमयं पश्यन् पश्यति 'अणुप्पविसमाणे अणुप्प-
विसइ' अनुपविशन् अनुपविशति तादृशभवने प्रवेशं करोति 'अणुप्पविट्ठमिति
अप्पाणं मन्नइ' अनुप्रविष्टमित्यात्मानं मन्यते 'तक्खणामेव बुज्झइ' तत्क्षणमेव
बुद्ध्यते 'तेणेव जाव अंतं करेइ' तेनैव यावदन्तं करोति । 'इत्थी वा पुरिसे वा
सुविणंते' स्त्री वा पुरुषो वा स्वप्नान्ते 'एगं महं विमाणं सव्वरयणामयं पासमाणे
पासइ' एकं महाविमानं सर्वरत्नमयं पश्यन् पश्यति 'दुरूहमाणे दुरूहइ' दूरोहन्
दूरोहति आरोहतीत्यर्थः 'दुरूढमिति अप्पाणं मन्नइ' दुरूढमित्यात्मानं मन्यते

करेइ) ऐसा मानता हुआ वह व्यक्ति यदि उसी समय जग जाता है
तो वह उसी भव से यावत् समस्त दुःखों का अन्त कर देता है ।

(इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं भवणं सव्वरयणामयं
पासमाणे पासइ, अणुप्पविसमाणे अणुपविसइ अणुप्पविट्ठमिति अप्पाणं
मन्नइ) स्त्री हो या पुरुष हो वह यदि स्वप्न के अन्त में एक विशाल
सर्वरत्नमय भवन को देखता है, और देखकर ऐसा अपने को मानता है
कि मैं इसके अन्दर प्रवेश कर रहा हूँ या प्रवेश कर चुका हूँ, (तक्खणा-
मेव पडिबुज्झइ' इस प्रकार मानकर यदि वह उसी समय जग जाता
है । (तेणेव जाव अंतं करेइ) तो ऐसा वह व्यक्ति उसी भव से यावत्
समस्त दुःखों का अन्त कर देता है ।

(इत्थी वा पुरિસે વા સુવિનંતે એગં મહં વિમાણં સવ્વરય-
ણામયં પાસમાણે પાસइ, દુરૂહમાણે દુરૂહइ, દુરૂઢમતિ અપ્પાણં મન્નइ)

તે જ સમયે જાગી જાય તો તે તેજ ભવથી મુક્ત થાય છે યાવત્ સમસ્ત
દુઃખોનો અંત કરે છે.

'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं भवणं सव्वरयणामयं' पासमाणे
पासइ अणुप्पविसमाणे अणुपविसइ अणुप्पविट्ठमिति अप्पाणं मन्नइ' स्त्री હોય કે
પુરુષ હોય તે જો સ્વપ્નના અંતમાં એક વિશાળ સર્વ રત્નવાળા ભવનને
જુએ છે અને જોડીને પોતાને ભવનની અંદર પ્રવેશ કરતો માને છે અગર
પ્રવેશ કરી લીધો તેમ માને 'तक्खणामेव पडिबुज्झइ' એ રીતે માનીને જો તે
એ જ સમયે જાગી જાય છે. 'तेणेव जाव अंतं करेइ' तो એની વ્યક્તિ તે જ
ભવમાં મુક્ત થાય છે. યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે.

'इत्थी वा पुरिसे वा सुविणंते एगं महं विमाणं सव्वरयणामयं' पासमाणे
पासइ, दुरूहमाणे दुरूहइ, 'दुरूढमिति अप्पाणं मन्नइ' स्त्री - હોય કે પુરુષ

વિમાનારૂઢમાત્માનં જાનાતિ 'તત્ત્વણામેવ બુઝ્ઝહ' તત્ત્વણમેવ બુદ્ધ્યતે 'તેણેવ જાવ અંતં કરેહ' તેનૈવ યાવદન્તં કરોતિ । સ સ્વપ્નદ્રષ્ટા તેનૈવ ભવેન યસ્મિન્ ભવે સ્વપ્નો દષ્ટસ્તસ્મિન્નેવ ભવે સિદ્ધ્યતિ બુદ્ધ્યતે મુચ્યતે પરિનિર્વાતિ સર્વદુઃસ્વાનામન્તં કરોતીતિ ભાવઃ ॥ સૂ૦ ૪ ॥

ચાહે સ્ત્રી હો યા પુરુષ હો—વહ યદિ સ્વપ્ન કે અન્ત મેં એક વિશાલ સર્વરત્નમય વિમાન કો દેખતા હૈ ઓર દેખકર અપને કો એસા માનતા હૈ કિ મેં હસ પર ચઢ રહા હૂં યા ચઢ ચુકા હૂં (તત્ત્વણામેવ બુઝ્ઝહ, તેણેવ જાવ અંતં કરેહ) એસા માનતા હુઆ વહ વ્યક્તિ યદિ ઉસ સમય જગ જાતા હૈ, તો વહ ઉસી ભવસે યાવત્ સમસ્ત દુઃસ્વોં કા અન્ત કર દેતા હૈ ।

હસ સૂત્ર મેં જો 'હયપદ્ધિ' ઇત્યાદિરૂપ સે પંક્તિશબ્દ કા પ્રયોગ કિયા ગયા હૈ વહ હસ વાત કો સૂચિત કરતા હૈ કિ એક અશ્વ કે દર્શન સે એસા મહત્ફલ નહીં હોતા હૈ । 'જાવ વસમપંતિ વા' મેં જો યાવત્ પદ આયા હૈ । ઉસસે યહાં 'જરપંતિ વા, કિનરકિપુરિસમહોરગંગધવ્વપંતિ વા' હન પદોં કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । 'તત્ત્વણામેવ બુઝ્ઝહ' એસા જો કહા ગયા હૈ ઉસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ પુનઃશયન સે વિલક્ષણ ફલ પ્રાપ્તિ કા અભાવ હો જાતા હૈ । એસા હી કહા ગયા હૈ—

વિવેકીપુરુષઃ સ્વપ્નં, ઇત્યાદિ—

'તેણેવ ભવગ્રહણેજં' મેં ઉસી ભવગ્રહણ સે વહ સિદ્ધ હો જાતા

હોય તે જો સ્વપ્નના અંતે એક વિશાળ સર્વ રત્નવાળા વિમાનને જુઓ અને જોઈને પોતાને તેના પર ચઢતો હોય તેમ માને અગર ચઢી ચુક્યો હોય તેમ માને અને 'તત્ત્વણામેવ બુઝ્ઝહ તેણેવ જાવ અંતં કરેહ' આ પ્રમાણે માનતી તે વ્યક્તિ જો તે જ સમયે જાગી જાય છે, તો તેજ ભવમાં મુકત થાય છે. યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે.

આ સૂત્રમાં જે 'હયપદ્ધિ' ઇત્યાદિ રૂપથી પંક્તિ શબ્દનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. તે એ વાત બતાવે છે કે એક ઘોડાને જોવાથી તેરીતના રૂળની પ્રાપ્તિ થતી નથી. 'જાવ વસમપંતિ વા' એ વાક્યમાં જે યાવત્ શબ્દ આવ્યો છે તેથી અહિયાં 'જરપંતિ વા કિનરકિપુરિસમહોરગંગધવ્વપંતિ વા' આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. 'તત્ત્વણામેવ બુઝ્ઝહ' એ પ્રમાણે જે કહેવામાં આવ્યું છે. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જે ફલ પ્રાપ્ત થવાનું કહ્યું છે તે સ્વપ્નથી જાગીને ફરી સુઈ જાય તો તે રૂળ પ્રાપ્ત થતું નથી તેથી જ કહ્યું છે કે—'વિવેકી પુરુષઃ સ્વપ્નં' ઇત્યાદિ 'તેણેવ ભવગ્રહણેજં' એ વાક્યમાં તેજ ભવથી તે વ્યક્તિ સિદ્ધ થઈ

હૈ' એસા જો કહા ગયા હૈ ઉસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ જિસ શરીર મેં રહતે હુએ ઉસ જીવ ને સ્વપ્ન દેખા હૈ ઉસી શરીર સે વહ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરેગા-અર્થાત્ એસા સ્વપ્ન દૃઢા જીવ ચરમ શરીરી હોતા હૈ । વહ ગૃહીત શરીર કો છોડકર ફિર અન્ય શરીર ધારણ નહીં કરતા । 'જાવ અંતં કરેહ' મેં જો યહ યાવત્ પદ આયા હૈ ઉસસે 'બુદ્ધયતે, મુચ્ચતે, પરિનિર્વાતિ, સર્વદુઃસ્વાનામ્' इन पदों का ग्रहण हुआ है । 'सुविणंते' का भाव स्वप्न के अंतिमभाग में ऐसा है, गाय आदिकों को बांधने की जो रस्सी होती है उसका नाम दामनी है । 'किण्हसुत्तगं वा जाव सुक्किल्लसुत्तगं वा' में जो यावत् पद आया है उससे यहां 'नील, पीत, रक्त, वर्णवाले डोरों का ग्रहण हुआ है । 'सरथंभं' में तृणविशेष का नाम शर है और शरकी जो ऊर्ध्व-कृत राशि है उस का नाम शरस्तम्भ है । इसी प्रकार से वीरणास्तम्भ आदिकों में भी समझ लेना चाहिये । बल्लीनाम लता का है । क्षीर नाम दूध से पूरित हुए कुम्भ का नाम क्षीरकुम्भ है । इसी प्रकार से दधिकुम्भ घृतकुम्भ के विषय में भी समझना चाहिये । 'सुराविकटकुम्भ' का तात्पर्य सुरारूप विकट-मद्ययुक्त जल से भरा हुआ जो कुम्भ है वह सुराविकट कुम्भ है अर्थात् मद्ययुक्त जल से पूर्ण कुम्भ का नाम

ભય છે, એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે તેનું તાત્પર્ય એવું છે કે જે શરીરમાં રહેલા તે જીવે સ્વપ્ન ભોળું છે એજ શરીરથી તે મુક્તિ પામશે અર્થાત્ એ રીતનું સ્વપ્ન ભોનાર જીવ ચરમ શરીરી હોય છે તે ગૃહીત શરીરને છોડીને 'બીજું શરીર ધારણ કરતો નથી.. 'જાવ અંતં કરેહ' માં જે આ યાવત્ પદ આવ્યું છે તેનાથી 'બુદ્ધયતે, મુચ્ચતે, પરિનિર્વાતિ સર્વદુઃસ્વાનામ્' એ પદો ગ્રહણ થયા છે. 'સુવિણંતે' એ વાક્યનો ભાવસ્વપ્નના અંત ભાગમાં એ પ્રમાણે છે ગાય વિગેરેને બાંધવાની જે દોરી હોય છે, તેનું નામ દામની છે. 'કિણ્હસુત્તગં વા જાવ સુક્કિલ્લસુત્તગં વા' એ વાક્યમાં જે યાવત્ પદ આવ્યું છે તેનાથી 'નીલ' પીત, પીળો અને રક્ત-રાતા વર્ણવાળા દોરાનું ગ્રહણ થયું છે. 'સરથંભં' એ વાક્યમાં આવેલ 'સર' એ શબ્દ તૃણ વિશેષનો વાચક છે. અને એ શરોનો જે ઢગલો તે સરસ્તંભ છે એ જ રીતે વીરણસ્તંભ વિગેરેમાં પણ સમજી લેવું વલ્લી નામ લતાનું છે. દૂધથી ભરેલ કુંભનું નામ ક્ષીરકુંભ છે એ જ રીતે દહીંથી ભરેલ કુંભ, દધિકુંભ, ઘીથી ભરેલ કુંભ ઘૃતકુંભના વિષયમાં પણ સમજી લેવું 'સુરાવિકટકુમ્ભમ્' નું તાત્પર્ય સુરારૂપ વિકટ-સુરામિશ્રિત જલથી ભરેલો જે કુંભ છે તે સુરાવિકટ કુંભ છે. અર્થાત્ મદ્યવાળા જળથી

અનન્તરં સ્વપ્નાઃ કથિતાઃ તે ચ સ્વપ્ના ન ચક્ષુરિન્દ્રિયગ્રાહ્યાઃ इत्यचक्षु
ગ્રાહ્યતા સાધર્મ્યેણ ગન્ધપુદ્ગલાનાં વક્તવ્યતામભિધાતુમોદ-‘અહ મંતે’ इत्यादि ।

મૂલમ્-‘અહ મંતે કોટ્ટપુડાણ વા જાવ કેયહ્ પુડાણ વા
અણુવાયંસિ ઉભિજ્જમાણાણં વા જાવ ઠાણાઓ વા ઠાણં સંકા-
મિજ્જમાણાણં કિં કોટ્ટે વાહ જાવ કેયઈ વાહ ગોયમા ! નો કોટ્ટે
વાઈ જાવ નો કેયઈ વાહ ઘાણસહગયા પોગ્ગલા વાંતિ સેવં
મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ ॥સૂ૦ ૫॥

છાયા-અથ ભદન્ત ! કોટ્ટપુડાનાં વા યાવત્ કેતકીપુડાનાં વા અનુચિતે
ઉદ્ગિચમાનાનાં વા યાવત્ સ્થાનતો વા સ્થાનં સંક્રામ્યમાણાનાં કિં કોટ્ટો વાતિ
યાવત્ કેતકી વાતિ । ગૌતમ ! નો કોટ્ટો વાતિ યાવદ્ નો કેતકી વાતિ પ્રાણ-
સહ ગતાઃ પુદ્ગલાઃ વાન્તિ । તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ॥હતિ સૂ૦ ૫॥

ટીકા-‘અહ મંતે’ અથ ભદન્ત ! ‘કોટ્ટપુડાણ વા’ કોટ્ટપુડાનાં વા કોટ્ટે
યઃ પચ્યતે મુગન્ધદ્રવ્યસમુદાયઃ સ કોટ્ટસ્તસ્ય પુટાઃ-પુટિકાઃ કોટ્ટપુટાસ્તેવાં
સુરાવિકટ કુમ્ભ હૈ । કાંજિક કા નામ સૌવીર હૈ ચર્ષી કા
નામ વસા હૈ વૃહત્તરંગો કા નામ ઉર્મિ હૈ, તથા છોટી ૨ તરંગો
કા નામ વીચિ હૈ ॥સૂ૦ ૪॥

જિન સ્વપ્નોંકે વિષય મેં યહ કથન ચલ રહા હૈ એ સ્વપ્ન ચક્ષુરિન્દ્રિય
સે ગ્રાહ્ય નહીં હોતે હૈ-इसी अचक्षुग्राह्यता के साधर्म्य से गन्धपुद्गलों
કી વક્તવ્યતા કો અથ સૂત્રકાર હસ ‘અહ મંતે ! કોટ્ટપુડાણ’ इत्यादि
સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરતે હૈ ।

‘અહ મંતે ! કોટ્ટ પુડાણ વા જાવ કેયહ્ પુડાણ વા’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ-‘અહ મંતે ! હે ભદન્ત ! જહ ‘કોટ્ટપુડાણ વા’ કોટ્ટપુટો

ભરેલો જે કુલ-ધડો છે તેનું નામ સુરાવિકટ કુલ છે. કાંજીનું નામ સૌવીર
છે. ચર્ષીનું નામ વસા છે. મોટા તરંગોનું નામ ઉર્મિ છે તેમજ નાના નાના
તરંગોનું નામ વીચિ છે. ॥ સૂ૦ ૪ ॥

જે સ્વપ્નોના વિષયમાં આ કથન ચાલી રહ્યું છે તે સ્વપ્ન ચક્ષુ
રિન્દ્રિય ગ્રાહ્ય હોતા નથી, આ અચક્ષુ ગ્રાહ્યતાના સાધર્મ્યથી હવે સૂત્રકાર ગન્ધ
પુદ્ગલોની વક્તવ્યતા ‘અહમંતે કોટ્ટપુડાણ’ इत्यादि સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરે છે.

‘અહમંતે ! કોટ્ટપુડાણ વા જાવ કેયહ્ પુડાણ વા’

ટીકાર્થ-‘અહમંતે’ હે ભદન્ત ત્યારે ‘કોટ્ટ પુડાણ વા’ કોટ્ટ પુટોને એટલે
મ૦ ૩૨

કોષ્ઠપુટાનામ્ 'જાવ કેયડપુટાણ વા' યાવત્કેતકીપુટાનાં વા કેતકી 'કેવડા' इति પ્રસિદ્ધઃ સુગન્ધવનસ્પતિવિશેષઃ તસ્યાઃ પુટાઃ પુટિકાઃ इति કેતકી પુટાસ્તેષાં કેતકીપુટાનામ્ યાવત્ પદેન 'પત્તપુટાણ વા, ચોયપુટાણ વા, તગર પુટાણ વા' इत्यેષાં સદ્ગ્રહો ભવતીતિ તત્ર પત્રપુટાનાં તમાલપત્રપુટાનામ્, ચોયપુટાનામ્ 'ચોય' इति ત્વક્ 'તત્ર' દાલચિની इति ભાષાપ્રસિદ્ધો ગન્ધદ્રવ્યવિશેષઃ તસ્ય પુટાઃ પુટિકાસ્તેષામ્, તગરપુટાનામ્-તગરઃ સુગન્ધકોષ્ઠવિશેષઃ, તસ્ય પુટસ્તેષામ્ । 'અણુવાયંસિ' અનુવાતે-વાતો-વાયુસ્તદનુમારેણ નીયમાનાનામ્ અનુ-અનુકૂલો વાતો યત્ર તદ્ અનુવાતં-તસ્મિન્ અનુવાતે અનુકૂલવાતસ્થાને યં વૈશ્વ-આશ્રિત્ય વાયુઃ સંચરતિ તત્રેત્યર્થઃ 'ઉન્નિમજ્જમાણાણં વા' ઉન્નિમજ્જમાણાનામ્ ઉત્-શાવલ્યેન મિથમાનાનાં વિદીર્યમાણાનામ્ અથવા ઉત્-ઉર્ધ્વં વિદીર્યમાણાનામ્ 'જાવ' યાવદ્ इहापि યાવત્પદેન 'નિન્નિમજ્જમાણાણં વા ઉક્કિરિજ્જમાણાણં વા

કો-કોષ્ઠ મેં જો સુગન્ધ દ્રવ્ય કા સમૂહ પકાયા જાતા હૈ ઉસકા નામ કોષ્ઠ હૈ હસકી જો પુટિકા-પુટિયા હોતી હૈ ઉસે કોષ્ઠ પુટ કહા ગયા હૈ-એસે इन કોષ્ઠ કે પુટોં કો 'જાવ કેયડપુટાણ વા' યાવત્ કેતકી કે પુટોં કો-કેતકી જિસે ભાષાં મેં કેવડા કહા જાતા હૈ-યહ એક સુગન્ધિત વનસ્પતિ વિશેષ હૈ-હસકી જો પુટ-પુટિયા હૈ । ઉસકા નામ કેતકી પુટ હૈ । હસ કેતકી કે પુટોં કો તથા યાવત્પદ ગ્રાહ્ય 'પત્તપુટાણ વા, તગરપુટાણ વા ચોયપુટાણ વા' પત્રપુટોં કો તમાલ પત્ર પુટોં કો, ત્વક્ પુટોં કો દાલ ચિની કે પુટોં કો તગર કે પુટોં કો, સુગન્ધકોષ્ઠ વિશેષ કે પુટોં કો, 'અણુ-વાયંસિ ઉન્નિમજ્જમાણાણં વા' અનુકૂલવાયુ કે અનુસાર જિસ સ્થાન કો આશ્રિત કરકે વાયુ ચલ રહી હો ઉસ સ્થાન પર લે જાકર 'ઉન્નિમજ્જમાણાણં વા' અઠ્ઠી પ્રકાર સે વિદીર્ણ ક્રિયે જાને પર તથા યાવત્પદ

કે કોષ્ઠમાં જે સુગન્ધ દ્રવ્યનો સમૂહ પકવવામાં આવે છે, તેનું નામ કોષ્ઠ છે તેની જે પુટિકા-પુટિ હોય છે તેને કોષ્ઠપુટ કહેવામાં આવે છે એવા આ કોષ્ઠના પુટોમાં 'જાવ કેયડપુટાણ વા' યાવત્ કેતકી પુટોને કેતકી-જેને ભાષામાં કેવડા કહેવામાં આવે છે. આ એક સુગંધી વાળી વનસ્પતિ છે. એના જે પુટ હોય તે કેતકી પુટ કહેવાય છે. તે કેતકીના પુટોને તથા યાવત્ પદથી 'પત્તપુટાણ વા ચોયપુટાણ વા, તગરપુટાણ વા' પત્ર પુટોને એટલે તમાલ પત્રના પુટોને ત્વક્ અને તગરના પુટોને અને સુગંધિત કોષ્ઠના પુટોને 'અણુવાયસી ઉન્નિમજ્જમાણાણં વા' અનુકૂળ પવન પ્રમાણે જે સ્થાનને આશ્રય કરીને પવન ચાલી રહ્યો તે સ્થાન પર લઈ જઈને 'ઉન્નિમજ્જમાણાણં' સારી રીતે વિદીર્ણ કરીને અહિંયાં યાવત્ પદથી 'નિન્નિમજ્જમાણાણં વા ઉક્કિ-

વિક્કિરિજ્જમાણાણં વા' इत्यादीनां सङ्ग्रहो भवति तत्र 'निम्बिज्जमाणाणं, वा' निर्भिद्यमानानां वा प्रावल्याभावेन अधोविदीर्यमाणानाम् उत्कीर्यमाणानाम् ऊर्ध्वं विक्षिप्यमाणानाम् विकीर्यमाणानाम् इतस्ततो विक्षिप्यमाणानाम् । 'ठाणाओ वा ठाणं संकामिज्जमाणाणं वा' स्थानतो वा स्थानं संक्राम्यमाणानाम्—एकस्मात् स्थानात् स्थानान्तरं प्रतिनीयमानानाम् 'किं कोट्ठे वाइ जाव केयई वाइ' किं कोष्ठो वाति यावत् केतकी वाति ? इह यावत्पदेन परं वाति चोयं वाति तगरो वाति कोष्ठादिगन्धद्रव्यविशेषो दूरादागत्य घ्राणेन्द्रियेण गृहीतो भवति किमिति प्रश्नः । भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा !' हे गौतम ! 'नो कोट्ठे वाइ जाव नो केयई वाइ' नो कोष्ठो वाति यावद् नो केतकी वाति यावत्पदेन परादीनां संग्रहो भवति दूरादागत्य वाससमुदायो घ्राणगतो न भवतीत्यर्थः ।

ગ્રાહ્ય 'નિભિજ્જમાણાણં વા, ઉચ્ચિક્કરિજ્જમાણાણં વા' વિક્કિકરિજ્જમાણાણં વા 'इत्यादि पदों के अनुसार उन्हें नीचे रखने पर या नीचे इधर उधर फेंकने पर या, ऊपर की ओर इधर उधर बिखेरने पर या 'ठाणाओ वा ठाणं संकामिज्जमाणाणं वा' एक स्थान से दूसरे स्थान पर ले जाने पर 'किं कोट्ठे वाइ, जाव केयईवाइ' जो वास आती है उसमें क्या कोष्ठादिगन्ध द्रव्य दूर से आकर घ्राणेन्द्रिय के साथ संबन्धित होता है—अर्थात् घ्राणेन्द्रिय द्वारा गृहीत होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा ! नो कोट्ठेवाइ, जाव नो केयईवाइ हे गौतम ! न कोष्ठ-सुगन्धद्रव्य-घ्राणेन्द्रिय द्वारा गृहीत होता है और न सुगन्ध द्रव्यरूप केतकी द्रव्य गृहीत होता है किन्तु उस गन्ध के साथ रहे वहां के पुद्गल घ्राणेन्द्रिय द्वारा गृहीत होते हैं । तात्पर्य कहने का यह है कि गन्ध द्रव्य कि जिसकी वह वास है वह आकर घ्राणेन्द्रिय के

રીજ્જમાણાણં વા વિક્કિકરિજ્જમાણાણં વા' ઇત્યાદિ પદો અનુસાર તેને નીચે રાખીને અગર નીચે આમ તેમ ફેંકીને અથવા ઉપરની તરફ આમ તેમ વિખેરીને અથવા 'ઠાણાઓ વા ઠાણં સંકમિજ્જમાણાણં વા' એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને લઈ જવાથી 'કિં કોટ્ઠેવાઈ જાવ કેયઈ વાઈ' જે સુગંધ આપે છે. તેમાં શું કોષ્ઠાદિ સુગંધ પદાર્થ દ્વરથી આવીને ઘ્રાણેન્દ્રિયની સાથે મળે છે. અર્થાત્ ઘ્રાણેન્દ્રિયથી ગ્રહણ થાય છે ? તેના ઉત્તરમાં ભગવાન કહે છે કે 'ગોયમા ! નો કોટ્ઠેવાઈ જાવ નો કેયઈવાઈ' હે ગૌતમ ! સુગંધદ્રવ્ય ઘ્રાણેન્દ્રિયથી ગ્રહણ થતું નથી. અને સુગંધ દ્રવ્ય રૂપ કેતકી દ્રવ્ય પણ ગ્રહણ થતું નથી પરંતુ તે ગંધની સાથે રહેલા ત્યાંના પુદ્ગલો ઘ્રાણેન્દ્રિય દ્વારા ગ્રહણ થાય છે. કહેવાનું

કિન્તુ 'ઘાણસદ્ગત્યા પોગલા વાંતિ' ઘ્રાણસદ્ગતાઃ પુદ્ગલાઃ, વાન્તિ ઘ્રાણ-
શબ્દા-ઘ્રાણગ્રાહ્ય મુગન્ધિદ્રવ્યસ્ય લક્ષકઃ પ્રાયતે इति પ્રાયતે ગન્ધઃ ગન્ધોપલમ્પ-
નક્રિયા વા તેન ગન્ધેન સદ્ ગતાઃ પ્રવૃત્તા યે પુદ્ગલાઃ તે ઘ્રાણસદ્ગતાઃ-ગન્ધ-
ગુણયુક્તાઃ પુદ્ગલાઃ વાન્તિ-ગચ્છન્તીત્યર્થઃ, ગન્ધપુદ્ગલાનાં વાતાનુમારેણ ગમનં
મવતિ, તે ચ પુદ્ગલાઃ ઘ્રાણે પ્રવિષ્ટાઃ સન્તો ગન્ધજ્ઞાનં જનયન્તિ ન તુ કોષ્ઠ-
પુટાદીનાં ગમનં મવતીતિ માવઃ । 'સેવં મંતે । સેવં મંતે । ત્તિ' તદેવં મદન્ત !
તદેવં મદન્ત ! इति हे मदन्त । यस्या प्रतिपादितम् तदेवमेव-सर्वथा सत्यमेव
नान्यथेति ॥મૂ० ૫॥

इति श्री विश्वविख्यातजगद्गुरुभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य'

पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री "मगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका

ख्यायां व्याख्यायां षोडशशतकरय षष्ठोद्देशकः समाप्तः ॥मू० १६-६॥

સાથ પ્રાપ્ત નહીં હોતા હૈ ઓર ન ઉસ કા ગન્ધગુણ ઉસમેં સે નિકલકર
ઘ્રાણેન્દ્રિય કે સાથ પ્રાપ્ત હોતા હૈ, કિન્તુ જિસ સ્થાન પર વે ગંધાદિ દ્રવ્ય હૈ
વજાં કે પુદ્ગલ પરમાણુ ઉસકે ગંધ ગુણ સે સુવાસિત હોકર અનુકૂલ વાયુ દ્વારા
ઘ્રાણેન્દ્રિય કે પાસ લાયે જાતે હૈ ઓર હસ પ્રકાર ઉનકી ગંધ ઘ્રાણેન્દ્રિય
દ્વારા ગૃહીત હોતી હૈ । 'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' હે મદન્ત ! આપને
જો પ્રતિપાદિત ક્રિયા હૈ-વહ એસા હી હૈ । સર્વથા સત્ય હી હૈ-અન્યથા
નહીં હૈ ૨ હસ પ્રકાર કહકર વે ગૌતમ તપ એવં સંયમ સે આત્મા કો
ભાવિત કરતે હુએ અવને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ॥ સૂ૦ ૫ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराज कृत

"मगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सोलहवें शतकका

॥ छट्ठा उद्देशक समाप्त ॥ १६-६ ॥

તાત્પર્ય એ છે કે ગંધ દ્રવ્ય કે જેની તે વાસ હોય છે. તે આવીને ઘ્રાણેન્દ્રિયની
સાથે મળતું નથી. અને તેના ગંધગુણ પણ તેમાંથી નીકળીને ઘ્રાણેન્દ્રિયની
સાથે મળતો નથી. પરંતુ જે સ્થાન પર તે ગંધાદિ હોય ત્યાંના પુદ્ગલ
પરમાણુ તેના ગંધ ગુણથી સુવાસિત થઈને અનુકૂળ વાયુ દ્વારા ઘ્રાણેન્દ્રિયની પાસે
લવાય છે અને એ રીતે તેના ગંધ ઘ્રાણેન્દ્રિય ગ્રહણ કરે છે. 'સેવં મંતે !
સેવં મંતે ! ત્તિ' હે ભગવાન આપે જે પ્રમાણે પ્રતિપાદન કર્યું છે, તે
એજ પ્રમાણે છે. તે સર્વથા સાચું જ છે. અન્યથા નથી. આ પ્રમાણે કહીને
ગૌતમસ્ત્રામી તપ અને સંયમથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાને
સ્થાને વિરાજમાન થઈ ગયા ॥ સૂ૦ ૫ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराज कृत "मगवती
सूत्र"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સોળમા શતકનેા છટ્ઠો ઉદ્દેશકસમાપ્ત ॥૧૬-૬॥

અથ સપ્તમોદેશકઃ પ્રારમ્ભયતે-

ષષ્ઠોદેશકસ્ય અન્તિમમાગે ગન્ધપુદ્ગલા વાન્તીતિ કથિતમ્, તે ચ ગન્ધ-
પુદ્ગલાઃ ઉપયોગેન નિશ્ચીયન્તે इत्यत ઉપયોગે ઉપયોગવિશેષભૂતા પદ્યતા ચ
સપ્તમે ઉદેશકે નિરૂપ્યતે-અનેન સમ્બન્ધેન આયાતસ્ય સપ્તમોદેશકસ્ય હદમાદિમં
સૂત્રમ્-‘કહ્વિદે ણં મંતે ! ઉવઓગે’ इत्यादि ।

મૂલમ્-‘કહ્વિદે ણં મંતે ! ઉવઓગે પન્નત્તે ગોચમા ! દુવિદે
ઉવઓગે પન્નત્તે એવં જહા ઉવયોગપયં પન્નવળાણ તહેવ નિરવ-
સેસં ભાણિયઠ્ઠં પાસળયાપયં ચ નિરવસેસં નેચઠ્ઠં । સેવં મંતે !
સેવં મંતે ! તિ’ ॥સૂ૦ ૧॥

છાયા-કતિવિધઃ खलु भदन्त ! ઉપયોગઃ પ્રજ્ઞસઃ, ગૌતમ ! દ્વિવિધઃ ઉપયોગઃ
પ્રજ્ઞસઃ । એવં યથા ઉપયોગપદં પ્રજ્ઞાપનાયાસ્તથૈવ નિરવશેષં મણિતવ્યમ્, પદ્યતા-
પદં ચ નિરવશેષં નેતવ્યમ્ । તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! इति ॥સૂ૦ ૧॥

ટીકા-‘કહ્વિદે ણં મંતે ! ઉવઓગે પળ્લત્તે’ કતિવિધઃ खलु भदन्त ।
ઉપયોગઃ પ્રજ્ઞસઃ, ઉપયુજ્યતે આત્મા પદાર્થ ગ્રહણાય યેન સ ઉપયોગઃ, આત્મ-

સાતવેં ઉદેશે કા પ્રારંભ

છટે ઉદેશે મેં ગન્ધપુદ્ગલોં કા ઘ્રાણેન્દ્રિય કૈ પાસ મેં આના કહા
ગયા હૈ સો હન ગન્ધપુદ્ગલો કા નિશ્ચય ઉપયોગ સે હોતા હૈ, અતઃ
હસ સમ્બન્ધ કો લેકર હસ સાતવેં ઉદેશે મેં ઉપયોગ વિશેષભૂત
પદ્યતા-પ્રકૃષ્ટ બોધપરિણામ-કા નિરૂપણ ક્રિયા જાતા હૈ । હસ ઉદેશે
કા પ્રથમસૂત્ર ‘કહ્વિદેણં મંતે ઉવઓગે પન્નત્તે’ इत्यादि હૈ-

ટીકાર્થ-‘કહ્વિદેણં મંતે ! ઉવઓગે પળ્લત્તે’ હૈ ભદન્ત ! ઉપ-
યોગ-જિસકે દ્વારા આત્મા પદાર્થ ગ્રહણ કૈ લિચે વ્યાપાર યુક્ત હોતા હૈ

સાતમા ઉદેશાનો પ્રારંભ-

છટ્ટા ઉદેશામાં ગન્ધપુદ્ગલોનાં ઘ્રાણેન્દ્રિય પાસે આવવાનો પ્રકાર કહ્યો
છે આ ગન્ધપુદ્ગલોનો નિશ્ચય ઉપયોગથી થાય છે. જેથી એ સમ્બન્ધને
લધને આ સાતમાં ઉદેશામાં ઉપયોગ વિશેષરૂપ પ્રકૃષ્ટબોધ પરિણામનું
નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. આ ઉદેશાનું પહેલું સૂત્ર ‘કહ્વિદેણં મંતે ઉવ-
ઓગે પળ્લત્તે’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ-‘કહ્વિણં મંતે ! ઉવઓગે પળ્લત્તે’ હૈ ભગવન્ જેનાથી ઉપયોગ
આત્મા પદાર્થ ગ્રહણ કરવાના વ્યાપાર (પ્રવૃત્તિ) વાળો થાય છે તેનું નામ

નશ્ચેનાશક્તિવ્યાપારઃ સ ચોપયોગઃ કૃતિ પ્રકારકઃ કથિત इति ઉપયોગવિપ-
યકઃ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા !’ हे गौतम । ‘दुविहे
उवओगे पन्नत्ते’ द्विविधो-द्विप्रकारकः उपयोगः प्रज्ञप्तः । साकारोपयोगो निरा-
कारोपयोगश्चेत्याद्युपयोगस्वरूपसंख्यादिज्ञानाय प्रज्ञापनासूत्रं द्रष्टव्यम् । तदा-
शयेनाह-‘एवं जहा उवओगपदं पन्नवणाए तदेव निरवसेसं भाणियव्वं’ एवं
यथोपयोगपदं प्रज्ञापनायास्तथैवेह निरवशेषं गणितव्यम् उपयोगपदं प्रज्ञापनाया-
मेकोनत्रिंशत्तमं पदम् तच्चैवम् उपयोगश्चेतनाशक्तेर्व्यापारः स च द्विविधः साका-
रोपयोगोऽनाकारोपयोगश्च तत्र साकारोपयोगस्य पञ्चज्ञानानि त्रीणि अज्ञानानि
इत्येवमष्टौ भेदाः, अनाकारोपयोगस्य चक्षुर्दर्शनादि भेदात् चत्वारो भेदा इति

હસકા નામ ઉપયોગ છે । તાત્પર્ય યહ છે કે આત્મા કી ચેતના
શક્તિ કા જો વ્યાપાર છે વહ ઉપયોગ છે-એસા યહ ઉપયોગ કિતને
પ્રકાર કા કહા ગયા છે ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશુને કહા-‘ગોયમા ! દુવિહે
ઉવઓગે પન્નત્તે’ હે ગૌતમ ઉપયોગ દો પ્રકાર કા કહા ગયા છે, એક સાકાર
ઉપયોગ ઓર દૂસરા અનાકાર ઉપયોગ સ્વરૂપ ઓર ઉપયોગ સંખ્યા
આદિ કો જાનને કે લિયે પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર દેખના ચાહિયે । હસી આશય
કો ભેકર ‘એવં જહા ઉવઓગપદે પન્નવણાએ તહેવ નિરવસેસં ભાણિયવ્વં’
એસા કહા ગયા છે । પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર મેં યહ ઉપયોગ પદ ૨૦, વાં પદ
હેં ઓર વહ હસ પ્રકાર સે છે-ચેતનાશક્તિ કે વ્યાપાર કા નામ ઉપ
યોગ છે । ઓર વહ સાકાર ઉપયોગ એવં અનાકાર ઉપયોગ કે ભેદ સે
દો પ્રકાર કા કહા ગયા છે । સાકાર ઉપયોગ કે મત્યાદિક ૫ જ્ઞાન ઓર
મત્યજ્ઞાન, શ્રુતાજ્ઞાન, ઓર વિભંગજ્ઞાન હસ પ્રકાર આઠ ભેદ કહે ગયે

ઉપયોગ છે. કહેવાનો હેતુ એ છે કે-આત્માની ચેતનાશક્તિનો જે વ્યાપાર છે,
તે ઉપયોગ છે. એવો ઉપયોગ કેટલા પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે ?
આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ એવું કહે છે કે-‘ગોયમા ! દુવિહે ઉવઓગે
પણ્ણત્તે’ હે ગૌતમ ! સાકાર ઉપયોગ અને અનાકાર ઉપયોગના બેદથી
ઉપયોગ બે પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે. આ ઉપયોગનું સ્વરૂપ
અને ઉપયોગની સંખ્યા વિગેરે જાણવા માટે પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર બેઈ લેવું જાઈએ
એ હેતુથી કહ્યું છે કે ‘એવં જહા ઉવઓગપદે પન્નવણાએ તહેવ નિરવસેસં ભાણિયવ્વં’
પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું ઉપયોગ પદ સમગ્ર કહેવું જોઈએ. આ પ્રમાણે કહ્યું છે.
પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં આ ઉપયોગ પદ ૨૬ મું પદ છે. અને તે આ પ્રમાણે છે. ચેતના
શક્તિના વ્યાપારનું નામ ઉપયોગ છે. અને તે સાકાર ઉપયોગ અને નિરાકાર
ઉપયોગના બેદથી બે પ્રકારનો છે સાકાર ઉપયોગના મત્યદિક પાંચજ્ઞાન અને
મત્યજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન એ ત્રીને આઠ ભેદ કહેવામાં આવ્યા છે.

संक्षिप्तो विचारः प्रज्ञापनायाः विशिष्यविचारस्त्वेवं तथाहि—‘सागारोवओगेय
अनागारोवओगेय’ साकारोपयोगश्च अनाकारोपयोगश्च ‘सागारोवओगे णं भंते ।
कइविहे पणत्ते’ साकारोपयोगः खलु भदन्त ! कतिविधः प्रज्ञप्तः ‘गोयमा !
अट्टविहे पणत्ते’ गौतम ! अष्टविधः प्रज्ञप्तः ‘तं जहा’ तद्यथा ‘आभिणिञ्चोहिय
‘णाणसागारोवओगे सुयणाणसागारोवओगे’ अभिनिबोधिरुज्ज्ञानसाकारोपयोगः
श्रुतज्ञानसाकारोपयोगः । ‘एवं ओहिणाणसागारोवओगे मणपज्जवणाणसागारो-
वओगे केवलणाणसागारोवओगे मह अन्नाणसागारोवओगे सुयअन्नाण
सागारोवओगे विभंगणाणसागारोवओगे’ एवम् अवधिज्ञानसाकारोपयोगः मनः
पर्यवज्ञानसाकारोपयोगः केवलज्ञानसाकारोपयोगः मत्स्यज्ञानसाकारोपयोगः
श्रुतज्ञानसाकारोपयोगः विमज्ज्ञानसाकारोपयोगः । ‘अणागारोवओगे णं भंते ।
कइविहे पणत्ते’ अनाकारोपयोगः खलु भदन्त ! कतिविधः प्रज्ञप्तः ‘गोयमा !
चउच्चिहे पणत्ते’ गौतम ! चतुर्विधः प्रज्ञप्तः ‘तं जहा’ तद्यथा ‘चक्खुदंसणअणा-
गारोवओगे अचक्खुदंसणअणागारोवओगे ओहिदंसणअणागारोवओगे केवलदंसण-
अणागारोवओगे’ चक्षुर्दर्शनानाकारोपयोगः अचक्षुर्दर्शनानाकारोपयोगः अधिदर्श-

गये हैं । तथा अनाकार उपयोग के चक्षुर्दर्शनादि ४ भेद कहे गये हैं ।
इसी विषय का विशेष विचार वहां पर इस प्रकार से किया गया है ।
‘सागारोवओगे य अनागारोवओगे य सागारोवओगे णं भंते । कइ-
विहेणं पणत्ते ? गोयमा ! अट्टविहे पणत्ते-तं जहा-आभिणिञ्चोहिय-
णाणसागारोवओगे, सुयणाणसागारोवओगे, ओहिणाणसागारोवओगे
मणपज्जवणाणसागारोवओगे, केवलणाणसागारोवओगे, महअन्नाण-
सागारोवओगे, सुयअन्नाणसागारोवओगे, विभंगणाणसागारोव-
ओगे अणागारोवओगेणं भंते ! कइविहेणं पणत्ते ? गोयमा ! चउ-
च्चिहे पणत्ते ! तं जहा चक्खुदंसण अणागारोवओगे, अचक्खुदंसणं
अणागारोवओगे, ओहिदंसणअणागारोवओगे केवलदंसणअणागा-

तथा अनाकार उपयोगना चक्षुर्दर्शनादि चार लेख कहे हैं । आ विषयने । विशेष
विचार अहियां आ दीते करवासां आये । छे.--‘सागारोवओगे य अनागारोवओगे
य सागारोवओगे णं भंते ! कइविहे णं पणत्ते ? गोयमा ! अट्टविहे पणत्ते तं जहा
आभिणिञ्चोहियाणाणसागारोवओगे, सुयणाणसागारोवओगे, ओहिणाणसागारोव-
ओगे मणपज्जवणाणसागारोवओगे, केवलणाणसागारोवओगे, महअन्नाणसागारोव-
ओगे, सुयअन्नाणसागारोवओगे, विभंगणाणसागारोवओगे, अणागारोवओगे णं
भंते ! कइविहे णं पणत्ते ? गोयमा ! चउच्चिहे पणत्ते तं जहा-चक्खुदंसणअणा
गारोवओगे, अचक्खुदंसणअणागारोवओगे, ओहिदंसण अणागारोवओगे केवलदंसण

નાનાકારોપયોગઃ કેવલદર્શનાનાકારોપયોગઃ इत्योद्युपयोगविषयकं प्रज्ञापनाप्रकरणम् । ‘पासणयापदं च निरवसेसं नेयव्वं’ एवं पश्यतापदं च प्रज्ञापना सूत्रस्थं निरवશેષं नेतव्यम् पश्यतापदं प्रज्ञापनास्थमिह सर्वमपि पठितव्यम् तच्च प्रज्ञापनायां त्रिशत्तमं पदम् तच्चैवम् ‘कहिविहा णं भंते ! पासणया पणत्ता’ कतिविधा खलु भदन्त ! पश्यता प्रज्ञप्ता । ‘गोयमा ! दुविहा पासणया पणत्ता’ गौतम ! द्विविधा पश्यता प्रज्ञप्ता पश्यताविशिष्टबोधपरिणामरूपा, सा च द्विविधा तामेव दर्शयति ‘तं जहा’ तद्यथा ‘सागारपासणया अणागारपासणया’ साकार पश्यता अनाकारपश्यता च ‘सागारपासणया णं भंते ! कहिविहा पणत्ता’ साकारपश्यता खलु भदन्त ! कतिविधा प्रज्ञप्ता ‘गोयमा ! छव्विहा पन्नत्ता’ गौतम ! पइविधा प्रज्ञप्ता ‘तं जहा’ तद्यथा ‘सुयणाणसागारपासणया’ शुनज्ञान

રોચબોગે’ સૌ યહ પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર કા પાઠ જો કિ ઉપયોગ કે વિષય મેં કહા ગયા હૈ યહાં પર મી ઇસી પ્રકાર સે કહ લેના ચાહિયે । ઇસ પાઠ કા અર્થ સરલ હૈ । ‘પાસણયાપદં ચ નિરવસેસં નેયવ્વં’ પ્રજ્ઞાપનાસ્થ પચ્ચતાપદ યહાં સમ્પૂર્ણરૂપ સે ગ્રહણ કરના ચાહિયે એસા જો કહા ગયા હૈ-સો પ્રજ્ઞાપના મેં યહ પદ (તીસ) ૩૦ વાં પદ હૈ-જો ઇસ પ્રકાર સે હૈ-‘કહિવિહાણં ભંતે ! પાસણયા પણત્તા ? ગોયમા ! દુવિહા પાસણયા પણત્તા’ પચ્ચતા (દેખનારૂપ) યહ વિશિષ્ટ બોધ કે પરિણામ રૂપ હેતી હૈ । યહ પચ્ચત્તા દો પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ-‘સાગારપાસણયા, અણાગારપાસણયા’ એક સાકાર પચ્ચતા, દૂસરા અનાકાર પચ્ચતા ‘સાગારપાસણયા ણં ભંતે ! કહિવિહા પણત્તા ?’ હે ભદન્ત ! સાકાર પચ્ચતા કિતને પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ? ‘ગોયમા ! છવ્વિહા પણત્તા’ હે ગૌતમ સાકાર પચ્ચતા ૬ પ્રકાર કી કહી ગઈ । ‘તં જહા’ જો ઇસ પ્રકાર સે

અણાગારોચબોગે’ ઉપયોગના વિષયમાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં આ પાઠ કહ્યો છે. તે અહિયાં પણ તેજ રીતે સમજી લેવો. ‘પાસણયા પદં ચ નિરવસેસં નેયવ્વમ્’ અહિયાં પ્રજ્ઞાપનામાં રહેલ ત્રીસમું પચ્ચતાપદ સંપૂર્ણ રૂપે શ્રદ્ધા કરવું તે પદ આ પ્રમાણે છે. ‘કહિવિહેણં ભંતે ! પાસણયા પણત્તા ગોયમા ! દુવિહા પાસણયા પણત્તા’ પચ્ચતા (જોવારૂપ) વિશેષ બોધના પરિણામ રૂપ હોય છે. આ પચ્ચતા બે પ્રકારની કહી છે તે આ રીતે છે. ‘સાગારપાસણયા, અણાગારપાસણયા’ એક સાકાર પચ્ચતા અને બીજી અનાગાર પચ્ચતા. ‘સાગારપાસણયા ણં ભંતે ! કહિવિહા પણત્તા’ હે ભગવન્ ! સાકાર પચ્ચતા કેટલા પ્રકારની કહેવામાં આવી છે ‘ગોયમા ! છવ્વિહા પણત્તા’ હે ગૌતમ ! સાકાર પચ્ચતા છ પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. ‘તં-જહા’ તે આ પ્રમાણે છે. ‘સુયણાણ

સાકારપશ્યતા 'એવં ઓહિણાણસાગારપાસણયા મણપજ્જવનાણસાગાર-
પાસણયા કેવલનાણસાગારપાસણયા સુચ અન્નાણસાગારપાસણયા વિભંગ-
નાણસાગારપાસણયા' એવમ્ અવધિજ્ઞાનસાકારપશ્યતા મનઃ પર્યયજ્ઞાન
સાકારપશ્યતા કેવલજ્ઞાનસાકારપશ્યતા શ્રુતજ્ઞાનસાકારપશ્યતા વિભંગજ્ઞાન-
સાકારપશ્યતા 'અણાગારપાસણયા ણં મંતે ! કહ્વિહા પળ્લત્તા ગોયમા ! તિ-
વિહા પળ્લત્તા તં જહા ચક્ખુદંસણઅણાગારપાસણયા ઓહિદંસણઅણાગાર-
પાસણયા કેવલદંસણઅણાગારપાસણયા' અનાકારપશ્યતા સ્વલુ ભદન્ત !
કતિવિધા પ્રજ્ઞપ્પા ગૌતમ ! ત્રિવિધા પ્રજ્ઞપ્પા તથથા ચક્ષુદર્શનાનાકારપશ્યતા
અવધિદર્શનાનાકારપશ્યતા કેવલદર્શનાનાકારપશ્યતા ઇતિ । પશ્યતાપદસ્યા-
યમર્થઃ પશ્યતાનામ બોધપરિણામવિશેષઃ નન્નુ પશ્યતોપયોગયોઃ સાકારાનાકા-

૬- 'સુચનાણસાગારપાસણયા' શ્રુતજ્ઞાનસાકારપશ્યતા, 'એવં ઓહિ-
ણાણસાગારપાસણયા, મણપજ્જવનાણસાગારપાસણયા, કેવલનાણ-
સાગારપાસણયા' અવધિજ્ઞાનસાકારપશ્યતા, મનઃપર્યયજ્ઞાન સાકાર
પશ્યતા, ઓર કેવલજ્ઞાન સાકાર પશ્યતા 'સુચઅન્નાણસાગારપાસણ-
ણયા વિભંગનાણસાગારપાસણયા' 'શ્રુતઅજ્ઞાન સાકાર પશ્યતા એવં
વિભંગજ્ઞાન સાકારપશ્યતા' અણાગાર પાસણયાણં મંતે ! કહ્વિહા
પળ્લત્તા' હે ભદન્ત ! અનાકાર પશ્યતા કિતને પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ?
'ગોયમા ! તિવિહા પળ્લત્તા' હે ગૌતમ ! અનાકાર પશ્યતા ત્રીન પ્રકાર
કી કહી ગઈ હૈ । 'તં જહા-ચક્ખુદંસણં અણાગારપાસણયા ઓહિદંસણ-
અણાગારપાસણયા, કેવલદંસણઅણાગારપાસણયા 'જૈસે ચક્ષુદર્શન
અનાકાર પશ્યતા, અવધિદર્શન અનાકારપશ્યતા ઓર કેવલદર્શન
અનાકારપશ્યતા ।

સાગારપાસણયા' શ્રુતજ્ઞાન સાકાર પશ્યતા ૧ 'એવં ઓહિણાણસાગારપાસણયા
મણપજ્જવનાણસાગારપાસણયા, કેવલનાણસાગારપાસણયા' અવધિજ્ઞાન સાકાર
પશ્યતા, ૨ મનઃપર્યયજ્ઞાન સાકાર પશ્યતા, ૩ કેવલજ્ઞાન સાકાર પશ્યતા ૪
'સુચઅન્નાણસાગારપાસણયા, વિભંગનાણસાગારપાસણયા' શ્રુતઅજ્ઞાન સાકાર
પશ્યતા' ૫ અને વિભંગજ્ઞાન સાકારપશ્યતા ૬ 'અણાગારપાસણયાણં
મંતે ! કહ્વિહા પળ્લત્તા' હે ભગવન્ ! અનાકાર પશ્યતા કેટલા પ્રકારની કહી
છે 'ગોયમા ! તિવિહા પળ્લત્તા' હે ગૌતમ અનાકાર પશ્યતા ત્રણ પ્રકારની
કહેવામાં આવી છે—તં જહા—'ચક્ખુદંસણઅણાગારપાસણયા, ઓહિદંસણઅણાગાર-
પાસણયા, કેવલદંસણઅણાગારપાસણયા' જેમકે ચક્ષુદર્શન અનાગાર પશ્યતા
અવધિદર્શન અનાકાર પશ્યતા કેવલદર્શન અનાગાર પશ્યતા.

રાદિભેદસ્તુ સમાન એવ કથિત્વમ્મિતિ અનયોઃ પશ્યતોપયોગયોઃ કો ભેદઃ ? इति चेत् अत्रोच्यते—यत्र त्रैकालिकाऽवबोधो भवति तत्र पश्यता भवति यत्र त्रैकालिकाऽवबोधः अथ च वर्तमानकालिकश्चापि अवबोधस्तत्रोपयोग इति सामान्यविशेषमाशदेव पश्यतोपयोगयोर्भेद इति । अतएव मतिज्ञानं मत्पज्ञानं च साकार पश्यतायां न कथितम् तस्य मतिज्ञानमत्पज्ञानस्योत्पन्ना विनष्टार्थग्राहकतया वर्तमानकालविषयत्वादिति । ननु अनाकारपश्यतायां चक्षुर्दर्शनस्य परिगणनम् इतरेन्द्रियदर्शनस्य ग्रहणं कुतो न कृतमिति चेदत्रोच्यते पश्यता नाम प्रकृष्टं

શંકા—જ્યે બોધ પરિણામ વિશેષ કા નામ પશ્યતા હૈ । તો ફિર પશ્યતા મેં ઓર ઉપયોગ મેં ભેદ કયા હૈ ? ક્યોંકિ હન દોનોં મેં સાકાર અનાકાર આદિરૂપ ભેદ તો કહાં હી ગયા હૈ ?

ઉત્તર—જહાં ત્રૈકાલિક અવબોધ હોતા હૈ વહાં પશ્યતા હોતી હૈ ઓર જહાં ત્રૈકાલિક અવબોધ ઓર વર્તમાનકાલિક અવબોધ મી હોતા હૈ વહાં ઉપયોગ હોતા હૈ । હસ પ્રકાર સામાન્ય વિશેષ ભાવ કી અપેક્ષા સે હન દોનોં મેં અન્તર હૈ । હસી કારણ સે સાકાર પશ્યતા મેં મતિજ્ઞાન ઓર મત્પજ્ઞાન કો નહીં કહા ગયા હૈ । ક્યોંકિ મતિજ્ઞાન ઓર મત્પજ્ઞાન યે ઉત્પન્ન અવિનષ્ટ અર્થ કે ગ્રાહક હોને કે કારણ વર્તમાન કાલ કો વિષય કરને વાલે હોતે હૈ અનાકાર પશ્યતા મેં ચક્ષુર્દર્શન કો ગિના ગયા હૈ હતરેન્દ્રિયદર્શન કો નહીં ગિના ગયા હૈ સો હસકા કારણ કયા હૈ ? હસકા ઉત્તર હસ પ્રકાર સે હૈ—પ્રકૃષ્ટ ઈક્ષણ કા નામ

શંકા—જો બોધ પરિણામ વિશેષનું નામ પશ્યતા છે. તો પછી પશ્યતામાં અને અને ઉપયોગમાં ભેદ શો છે ? કેમકે તે બંનેમાં સાકાર અને અનાકાર વિગેરેનું ભેદો તો કહ્યા જ છે ?

ઉત્તર—જ્યાં ત્રયકાલિક (ત્રણે કાળને) અવબોધ થાય છે. ત્યાં પશ્યતા હોય છે. અને જ્યાં ત્રયકાલિક અવબોધ અને વર્તમાન કાલિક અવબોધ પણ હોય છે. ત્યાં ઉપયોગ હોય છે. આ રીતના સામાન્ય વિશેષ ભાવની અપેક્ષાએ આ બંનેમાં અંતર છે. એજ કારણથી સાકાર પશ્યતામાં મતિજ્ઞાન અને મતિ અજ્ઞાન ને કહ્યા નથી. કેમકે મતિજ્ઞાન અને મતિ અજ્ઞાન એ બંને ઉત્પન્ન અને અવિનષ્ટ એટલે કે નાશ નહિ પામનાર એ અર્થને ગ્રહણ કરનાર હોવાથી વર્તમાન કાળને વિષય કરનારા છે. અનાકાર પશ્યતામાં અક્ષુર્દર્શનને ગણાવવામાં આવ્યા છે. બીજા ઈન્દ્રિય દર્શનને ગણાવવામાં આવ્યા નથી. તો એનું શું કારણ છે ? તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે. પ્રકૃષ્ટ ઈક્ષણ

પ્રેક્ષણં કથયતે દૃષ્ટિર્ પ્રેક્ષણે इत्यनुशासनात् चक्षुर्दर्शनस्यैव પ્રેક્ષણસંભવાત્ ચક્ષુ-
રિન્દ્રિયોપયોગસ્યેતરેન્દ્રિયોપયોગાપેક્ષ્યાઽલ્પકાલિકત્વાત્ यत्र चोपयोगोऽल्पा-
કાલસ્ત્રેક્ષણસ્ય પ્રકર્ષઃ જ્ઞાતિતિ અર્થપરિચ્છેદાત્ અતએવ ચક્ષુર્દર્શનસ્યેવ પશ્યતા-
નેન્દ્રિયાન્તરદર્શનાનામિતિ અત્રાપિ શેષવિચારઃ પ્રજ્ઞાપના ત એ અવગન્તવ્ય
इति । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! નિ’ તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! इति हे
મદન્ત ! ઉપયોગાદિવિષયે यत् देवानुप्रियेण प्रतिपादितं तद् एवमेव सत्यमे-
वेति भावः ॥સૂ૦ ૧॥

સોલસમે સપ્ સત્તમો ઉદ્દેસો સમત્તો ॥

પશ્યતા હૈ । પશ્યતા શબ્દ દૃશ ધાતુ સે બના હૈ । દૃશ ધાતુ કા અર્થ
પ્રેક્ષણ હૈ । यह पश्यता चक्षुर्दर्शन में ही बनती है—क्योंकि प्रेक्षण का
હોના ચક્ષુર્દર્શન મેં હી બનતા હૈ । चक्षुरिन्द्रियजन्य जो उपयोग होता है
वह इतर इन्द्रियजन्य उपयोग की अपेक्षा अल्पकालिक होता है । जहां
उपयोग अल्पकालवाला होता है वहां ईक्षण की प्रकर्षता होती है इससे
ज्ञातिति (शीघ्र) अर्थ का बोध हो जाता है । इसीलिये पश्यता में चक्षु-
दर्शन को लिया गया है । इन्द्रियान्तदर्शनों को नहीं लिया गया है ।
इस विषय में और अधिक विचार प्रज्ञापना सूत्र से जान लेना चाहिये ।
सेवં मंते । ‘सेवં मंते । न्ति’ हे भदन्त ! उपयोगादि के विषय में जो
आप देवानुप्रिय ने प्रतिपादित किया है, वह ऐसा ही है—सर्वथा सत्य
ही है—२ इस प्रकार कहकर वे गौतम यावत् संयमतप से आत्मा को
भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू० १॥

॥ સાતવાં ઉદ્દેશા સમાપ્ત ॥

(જેવું) તું નામ પશ્યતા છે. પશ્યતા શબ્દ દૃશ ધાતુથી બન્યો છે દૃશ ધાતુનો
અર્થ પ્રેક્ષણ છે (જેવું છે) એ પશ્યતા ચક્ષુ દર્શનામાં બને છે. કેમકે પ્રેક્ષણતું
હોવું તે ચક્ષુ દર્શમાં જ બને છે. ચક્ષુ ઇન્દ્રિયથી થવા વાળો જ જે ઉપયોગ
છે. તે ખીણ ઇન્દ્રિયથી થવા વાળા ઉપયોગની અપેક્ષાએ અલ્પ કાલિક હોય
છે. જ્યાં ઉપયોગ અલ્પકાળ વાળો હોય છે. ત્યાં ઇક્ષણની અધિકતા હોય છે.
તેનાથી જલ્દી અર્થનો બોધ થાય છે. એવા માટે પશ્યતામાં ચક્ષુ દર્શનને
ગણવામાં આવ્યું છે. ખીણ ઇન્દ્રિયોને તેમાં ગણવામાં આવી નથી આ વિષયમાં
વિશેષ વિચાર પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૨૯ માં પદમાં કરવામાં આવેલ છે. તે તેમાંથી
સમજ લેવું ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ન્તિ’ હે ભગવન્ ઉપયોગ આદિ વિષયમાં
આપ દેવાનુપ્રિયે જે પ્રતિપાદન કર્યું છે. તે સમજી તેમજ છે. અર્થાત્
સર્વથા સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ સ્વામી સંયમ અને તપથી
આત્માને ભાવિત કરતા થકા યાવત્ પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થઈ ગયા ॥સૂ૦ ૧॥

॥ સપ્તમ ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥

अथ अष्टमोद्देशकः प्रारभ्यते ।

सप्तमोद्देशके उपयोगविषये विचारः कृतः स चोपयोगो लोकविषयकोऽपी-
त्यतोऽष्टमोद्देशके लोकोऽभिधीयते इत्येवं सम्बन्धेन आयातस्यास्याष्टमोद्देशकस्य
इदमादिमं सूत्रम्—‘के महालए णं भंते ! लोए’ इत्यादि ।

मूलम्—‘के महालए णं भंते लोए पन्नत्ते ? गोयमा ! महति
महालए जहा बारसमसए तहेव जाव असंखेज्जाओ जोयण-
कोडाकोडीओ परिकखेवेणं। लोयस्स णं भंते ! पुरित्थमिल्ले
चरिमंते किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा, अजीवा अजीवदेसा
अजीवपएसा गोयमा ! नो जीवा जीवदेसा वि जीवपएसा वि
अजीवा वि अजीवदेसा वि अजीवपएसा वि, जे जीवदेसा
ते नियमं एगिंदियदेसा य अहवा एगिंदियदेसा य बेइंदिय-
स्स य देसे एवं जहा दसमसए अग्गेथी दिसा तहेव नवरं
देसेसु अणिंदियाण आइल्ल विरहिओ जे अरूवी अजीवा ते
छविहा अच्चासमयो नत्थि, सेसं तं चेव निरवसेसं। लोगस्स णं
भंते ! दाहिणिल्ले चरिमंते किं जीवा जीवदेसा जीवपएसा
एवं नेव एवं पच्चत्थिमिल्ले वि उत्तरिल्ले वि। लोगस्स णं
भंते ! उवरिल्ले चरिमंते किं जीवा० पुच्छा, गोयमा ! नो जीवा
जीवदेसा वि जीवपएसा वि जाव अजीवपएसा वि। जे
जीवदेसा ते नियमं एगिंदियदेसाय अणिंदियदेसाय अहवा
एगिंदियदेसाय अणिंदियदेसाय बेइंदियस्स य देसे अहवा
एगिंदियदेसाय अणिंदियदेसाय बेइंदियाणय देसा एवं
मज्झिल्लविरहिओ जाव पंचिंदियाणं। जे जीवपएसा ते नियमं

एगिंदियपएसा य अगिंदियपएसा य, अहवा एगिंदिय-
 पएसा य अगिंदियपएसा य, वेइंदियस्स पएसा य अहवा
 एगिंदियपएसा य अगिंदियपएसा य वेदियाणय पएसा एवं
 आदिल्लविरहिओ जाव पंचिदियाणं अजीवा जहा दसमसए
 तमाए तहेव निरवसेसं। लोयस्स णं भंते ! हेट्टिल्ले चरिमंते किं
 जीवा० पुच्छा गोयमा ! नो जीवा जीव देसा वि जीव पएसा
 वि. जाव अजीव पएसा वि जे जीवदेसा ते नियमं एगिंदिय-
 देसा अहवा एगिंदियदेसाय वेदियस्स देसे अहवा एगिंदिय
 देसाय वेदियाणय देसा-एवं मज्झिल्लविरहिओ जाव अगिं-
 दियाणं पएसा आइल्लविरहिया सव्वेसिं जहा पुरत्थिमिल्ले
 चरिमंते तहेव अजीवा जहेव उवरिल्ले चरिमंते तहेव । इमीसे
 णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए पुरत्थिमिल्ले चरिमंते किं जीवा०
 पुच्छा गोयमा ! नो जीवा एवं जहेव लोगस्स तहेव चत्तारि वि
 चरिमंता जाव उत्तरिल्ले उवरिल्ले तहेव जहा दसमसए विमला-
 दिसा तहेव निरवसेसं हेट्टिल्ले चरिमंते जहेव लोगस्स हेट्टिल्ले
 चरिमंते तहेव नवरं देसे पंचिदिएसु तियभंगो त्ति सेसं तंचेव।
 एवं जहा रयणप्पभाए चत्तारि चरिमंता भणिया एवं सक्कर-
 प्पभाए वि उवरिमहेट्टिल्ला जहा रयणप्पभाए हेट्टिल्ले, एवं
 जाव अहे सत्तमाए। एवं सोहम्मस्स वि जाव अच्चुयस्स ।
 गेविज्जविमाणानं एवं चेव नवरं उवरिमे हेट्टिल्लेसु चरिमंतेसु
 देसेसु पंचिदियाण वि मज्झिल्लविरहिओ चेव सेसं

तदेव । एवं जहा मेविज्जविमाणा तथा अणुत्तरविमाणा वि
इसिप्पभारा वि' ॥सू० १॥

छाया—किं महालयः खलु भदन्त । लोकः प्रज्ञप्तः गौतम ! महातिमहा-
लयः यथा द्वादशशतके तथैव यावद् असंख्येययोजनकोटाकोटयः परिक्षेपेण ।
लोकस्य खलु भदन्त । पौरस्त्ये चरमान्ते किं जीवा जीवदेशाः, जीवप्रदेशाः,
अजीवा अजीवदेशा अजीवप्रदेशाः, गौतम ! नो जीवा जीवदेशा अपि ये जीव-
देशास्ते नियमात् एकेन्द्रियदेशाश्च अथवा एकेन्द्रियदेशश्च द्वीन्द्रियस्य च देशः
एवं यथा दशमशतके आग्नेयीदिशा तथैव नवरं देशेषु अनिन्द्रियाणाम् आदिम
विरहितः । ये अरूपिणोऽजीवास्ते पञ्चविधाः, अद्वासमयो नास्ति शेषं तदेव
निरवशेषम् । लोकस्य खलु भदन्त । दाक्षिणात्ये चरमान्ते किं जीवाः० एवमेव
एवं पाश्चात्येऽपि औत्तरेऽपि । लोकस्य खलु भदन्त ! उपरितन-चरमान्ते किं
जीवाः० पृच्छा गौतम ! नो जीवा जीवदेशा अपि जीवप्रदेशा अपि यावद्
अजीवप्रदेशा अपि । ये जीवदेशास्ते नियमात् एकेन्द्रियदेशाश्च अनिन्द्रिय-
देशाश्च अथवा एकेन्द्रियदेशाश्च अनिन्द्रियप्रदेशाश्च द्वीन्द्रियस्य च देशः अथवा
एकेन्द्रियदेशाश्च अनिन्द्रियप्रदेशाश्च द्विन्द्रियाणां च देशाः, एवं मध्यमविरहितः
यावत् पञ्चेन्द्रियाणाम् । ये जीवप्रदेशास्ते नियमात् एकेन्द्रियप्रदेशाश्च अनिन्द्रिय-
प्रदेशाश्च अथवा एकेन्द्रिय प्रदेशाश्च अनिन्द्रियप्रदेशाश्च द्वीन्द्रियप्रदेशाश्च अथवा
एकेन्द्रियप्रदेशाश्च अनिन्द्रियप्रदेशाश्च द्वीन्द्रियाणां च प्रदेशाः, एवम् आदिम
विरहितो यावत् पञ्चेन्द्रियाणाम् । अजीवा यथा दशमशनके तमायां तथैव निरव-
शेषम् । लोकस्य खलु भदन्त ! अग्रश्चरमान्ते किं जीवाः० पृच्छा गौतम ! नो
जीवा जीवदेशा अपि जीवप्रदेशा अपि यावत् अजीवप्रदेशा अपि ये जीवदेशा
ते नियमात् एकेन्द्रियदेशाः अथवा एकेन्द्रियदेशाश्च द्वीन्द्रियस्य देशः, अथवा
एकेन्द्रियदेशाश्च द्वीन्द्रियाणां च देशाः एवं मध्यमविरहितो यावत् अनिन्द्रिया-
णाम् प्रदेशा आदिमविरहिताः सर्वेषां यथा पौरस्त्ये चरमान्ते तथैव अजीवा यथा
उपरितने चरमान्ते तथैव । एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रमायाः पृथिव्याः पौर-
स्त्ये चरमान्ते किं जीवाः० पृच्छा गौतम ! नो जीवाः एवं यथैव लोकस्य तथैव
चत्वारोऽपि चरमान्ताः यावत् औत्तरे । उपरितनस्तथैव यथा दशमशतके विमला-
दिक् तथैव निरवशेषम् अग्रस्तनश्चरमान्तो यथैव लोकस्याग्रस्तनश्चरमान्तस्तथैव
नवरं देशे पञ्चेन्द्रियेषु तृतीयमङ्ग इति शेषं तथैव । एवं यथा रत्नप्रमायाः
चत्वारश्चरमान्ता मणिताः एवं शर्कराममाया अपि उपरितनोऽग्रस्तनो यथा रत्न-

પ્રમાયાઃ અધસ્તનઃ એવં યાત્રત્ અધઃ સપ્તમ્યાઃ । એવં સૌધર્મસ્યાપિ યાત્રદચ્યુતસ્ય
ત્રૈવેયકવિમાનાનામેવમેવ નવરમ્ ઉપરિતનાધસ્તનચરમાન્તેષુ દેશેષુ પશ્ચેન્દ્રિયા-
ણામપિ તથૈવ મધ્યમવિરહિત એત્ર શેષં તથૈવ । એવં યથા ત્રૈવેયકવિમાનાનિ
તથૈવ અનુતરવિમાનાન્યપિ રૂપત્ પ્રાગ્મારા અપિ ॥મૂ૦ ૧॥

ટીકા—‘કે મહાલણ ણં મંતે ! લોણ પન્નત્તે’ કિં મહાલયઃ કિયદ્વિશાલઃ
ખલ્લ મદન્ત ! લોકઃ પ્રજ્ઞસઃ । મગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા !’ હે
ગૌતમ ! ‘મહતિમહાલણ’ મહાતિમહાલયઃ લોકઃ ખલ્લ ગૌતમ ! પ્રમાણેન
મહાન મહાવિશાલ इत्यर्थः । ‘જહા વારસમસણ તહેવ’ यथैव द्वादशशतके
લોકપ્રમાણવિષયે કથિતં તથૈવ સર્વવિદ્યાપિ અનુસન્ધેયમ્ કિયત્પર્યન્તે

આઠવેં ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ—

સાતવેં ઉદ્દેશે મેં ઉપયોગ કે વિષય કિયા ગયા હૈ । યહ ઉપયોગ મેં
લોક વિષયક બી હતી હૈ । અતઃ હસી સમ્બન્ધ કો લેકર હસ અષ્ટમ
ઉદ્દેશે મેં લોક કા કથન કિયા ગયા હૈ । હસ ઉદ્દેશ કા ‘કે મહાલણં
મંતે ! લોણ પન્નત્તે’ इत्यादि—यह सूत्रसर्व प्रथम सूत्र है—

‘કે મહાલણ ણં મંતે ! લોણ પન્નત્તે’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—‘કે મહાલણ ણં મંતે ! લોણ પન્નત્તે’ હે મદન્ત ! લોક
કિતના વિશાલ (વડા) કહા ગયા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘ગોયમા !
મહતિ મહાલણ’ હે ગૌતમ ! લોકવહુત હી અધિક વિશાલ (વડા) કહા
ગયા હૈ । ‘જહા વારસમસણ તહેવ’ बारहवें शतकमें लोक के प्रमाण के

આઠમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

સાતમાં ઉદ્દેશામાં ઉપયોગના વિષયમાં વિચાર કરવામાં આવ્યો છે.
આ ઉપયોગ લોક વિષયક પણ હોય છે. જેથી તે સંબંધને લઈને આ
આઠમાં ઉદ્દેશામાં કથન કરવામાં આવ્યું છે. આ ઉદ્દેશાનું ‘કે મહાલણં મંતે !
લોણ પન્નત્તે’ એ ‘પહેલું’ સૂત્ર છે.

ટીકાર્થ—‘કે મહાલણં મંતે ! લોણ પન્નત્તે’ હે ભગવન્ ! લોક કેટલો
વિશાળ કહેવામાં આવ્યો છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે. કે ‘ગોયમા ! મહ-
તિમહાલણ’ હે ગૌતમ લોક ઘણો જ વિશાળ કહેવામાં આવ્યો છે. જહા વાર-
સમસણ તહેવ’ જેવી રીતે ખારમાં શતકમાં લોકના પ્રમાણના વિષયમાં પહેલાં

દ્વાદશશતકીયપ્રકરણમનુમન્ધેયં ? તન્નાહ—‘જાવ’ ઇત્યાદિ । ‘જાવ અસંખેજ્જાઓ જોયણકોડાકોડીઓ પરિવેચેણ’ યાવત્ અસંખ્યેયા યોજનકોટી કોટચઃ પરિ-
ક્ષેપેણ તસ્ય સ્વલુ લોકસ્ય પરિક્ષેપઃ—પરિધિઃ અસંખ્યેયકોટિકોટીયોજન-
પ્રમાણકો વિદ્યતે ઇત્યર્થઃ । ‘લોચસ્સ ણં મંતે !’ લોકસ્ય સ્વલુ ભદન્ત । ‘પુરત્થિ-
મિલ્લે ચરિમંતે’ પૌરસ્ત્યે ચરમાન્તે ‘કિં જીવા જીવદેસા જીવ પપસા’ કિં જીવાઃ
જીવદેસાઃ જીવપદેસાઃ ‘અજીવા અજીવદેસા અજીવપપસા’ અજીવાઃ અજીવ-
દેસાઃ અજીવપદેસાઃ ? ચરમાન્તેતિ ચરમરૂપોઽન્તરશ્ચમાન્તઃ પૂર્વદિશાયાશ્ચરમાન્તઃ
લોકસ્યાન્તિમો ભાગઃ સ ચ વિપમ એકપ્રદેશસ્ય પ્રતરરૂપો ઽતસ્તન્નાસંખ્યપદેશાવ-
ગાહિ જીવસ્ય સદ્ધાવો ન મમતિ અતેવાહ મગવાન્—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા !’

વિષય મેં જૈસા પહિલે કથન ક્રિયા ગયા હૈ, વહી સબ કથન યહાં પર
મી લગા લેના ચાહિયે । ‘જાવ અસંખેજ્જાઓ જોયણકોડાકોડીઓ’
યહ દ્વાદશશતકીય લોકપ્રમાણ વિષયક પ્રકરણ ‘યાવત્ યહ લોક પરિ-
ક્ષેપ કી અપેક્ષા અસંખ્યાત કોટા કોટી યોજન કા હૈ । યહાં તક કા
યહ ગ્રહણ કરને કે લિયે કહા ગયા હૈ ।

અવ ગૌતમ પ્રશ્નુ સે એસા પૂછતે હૈ—‘લોચસ્સ ણં મંતે ! પુરત્થિમિલ્લે
ચરિમંતે કિં જીવા, જીવદેસા, જીવપપસા’ હે ભદન્ત । લોક કા જો
પૌરસ્ત્ય પૂર્વદિશાકા) ચરમાન્ત (અન્તિમભાગ) હૈ ઉસમેં કયા જીવ હૈ ?
જીવદેશ હૈ જીવ પ્રદેશ હૈ ? ‘અજીવા, અજીવદેસા, અજીવપપસા’
અજીવ હૈ ? અજીવ દેશ હૈ ? અજીવપ્રદેશ હૈ ચરમાન્ત રૂપ જો અન્ત
હૈ ઉસકા નામ ચરમાન્ત હૈ । પૂર્વદિશા કા જો ચરમાન્ત હૈ વહ લોક કે
અન્તિમ ભાગરૂપ હૈ । ઓર વહ એક પ્રદેશ કા પ્રતર રૂપ હૈ અતઃ વિષમ હૈ ।
યહાં અસંખ્યાત પ્રદેશપ્રદેશાવગાહી જીવ કા સદ્ધાવ નહીં હૈ યહી બાત

એવું કથન કર્યું છે, એજ પ્રમાણેનું સઘળું કથન અહિયાં પણ સમજી લેવું
‘જાવ અસંખેજ્જાઓ જોયણ કોડાકોડીઓ’ ખારમા શતકનું લોકપ્રમાણ સખંધા
તે પ્રકરણ યાવત્ આ લોક પરિક્ષેપની અપેક્ષાએ અસંખ્યાત કોટાકોટી
યોજનનો છે. ત્યાં સુધીનું વર્ણન ગ્રહણ કરી લેવું.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે ‘લોચસ્સ ણં મંતે ! પુરત્થિમિલ્લે
ચરિમંતે કિં જીવા, જીવ દેસા, જીવ પપસા’ હે ભગવન! લોકોનો જે પૂર્વ દિશાનો
ચરમાન્ત ભાગ છે. તેમાં શું જીવ છે ? કે જીવ દેશ છે ? કે જીવ પ્રદેશ છે ?
‘અજીવા અજીવદેસા અજીવપપસા’ અજીવ છે ? અજીવ દેશ છે ? કે અજીવ
પ્રદેશ છે. ચરમાન્ત રૂપ જે અંત છે. તેનું નામ ચરમાન્ત છે પૂર્વ દિશાનો
જે ચરમાન્ત છે. તે લોકના અંતિમ ભાગરૂપ છે. અને તે એક પ્રદેશના પ્રતર
રૂપ છે. એટલે વિષમ છે અહિયાં અસંખ્યાત પ્રદેશ, પ્રદેશાવગાહી જીવનો

હે ગૌતમ ! 'નો જીવા' નો જીવાઃ તત્ર જીવો નાસ્તિ પરન્તુ જીવદેશાનાં 'જીવ-
પ્રદેશાનાં' ચ એક પ્રદેશેઽપિ અવગાહના સંભવતિ અતસ્તત્રાહ—'જીવદેસા વિ જીવ
પણસા વિ' જીવદેશા અપિ જીવપ્રદેશા અપિ સંભવન્તીતિ । એવમેવ તત્ર પુદ્ગલ
સ્કન્ધાઃ ધર્માસ્તિકાયાદીનાં દેશાનાં પ્રદેશાનાં સંભવાદાહ—'અજીવા વિ અજીવ
દેસા વિ અજીવપણસા વિ' અજીવાઃ અજીવદેશાઃ અજીવપ્રદેશા અપિ ભવ-
ન્તીતિ । જીવદેશાદીનાં તુ એકદેશેઽપિ અવગાહઃ સંભવતીત્યુક્તમ્ જીવદેશા અપિ
જીવ પ્રદેશા અપિ એવમ્ અજીવા અપિ અજીવદેશા અપિ અજીવપ્રદેશા અપીતિ ।
અજીવા અપિ અજીવાઃ પુદ્ગલસ્કન્ધાઃ અજીવદેશા ધર્માસ્તિકાયાઽધર્માસ્તિકા-

ગૌતમ સે પ્રમુ ને 'ગોચમા । નો જીવદેસા વિ, જીવપણસા વિ' હસરૂપ
મેં કહી હૈ અર્થાત્ જવ વહ લોક કા પૂર્વ દિશા સમ્બન્ધી ચરમાન્ત એક
પ્રદેશરૂપ હૈ તવ ઉસમેં અસંખ્યાત પ્રદેશોં મેં અવગાહનાવાલા જીવ કૈસે
રહ સકતા હૈ । પરન્તુ જીવ દેશ ઔર જીવ પ્રદેશ યહાં એક પ્રદેશ મેં
પાયે જાતે હૈ । ક્યોંકિ જીવદેશોં ઔર જીવ પ્રદેશોં કી એક પ્રદેશ
મેં ભી અવગાહના વન જાતી હૈ । હસી પ્રકાર સે વહાં પુદ્ગલ સ્કન્ધોં
કા ભી સદ્ભાવ હો સકતા હૈ તથા ધર્માસ્તિકાયાદિ કોં કે દેશોં કા
ઔર પ્રદેશોં કા સદ્ભાવ હો સકતા હૈ । હસલિયે 'અજીવા વિ અજીવ
દેસા વિ, અજીવપણસા વિ' એસા કહા ગયા હૈકિ વહાં અજીવ ભી
અજીવ દેશ ભી અજીવ પ્રદેશ ભી હૈ ક્યોંકિ જીવ દેશાદિકોં કા તથા
અજીવોં એવં અજીવ દેશાદિકોં કા એક પ્રદેશ મેં ભી અવગાહ હો સકતા
હૈ । અજીવ સે પુદ્ગલ સ્કન્ધ, એવં અજીવ દેશોં સે ધર્માસ્તિકાયા અધર્મા-

સદ્ભાવ નથી. એ જ વાત ગૌતમ સ્વામીને પ્રભુએ 'ગોચમા' ! નો જીવા,
જીવદેસા વિ, જીવપણસા વિ' એ રૂપથી કહી છે. અર્થાત્ જ્યારે લોકનેા પૂર્વ
દિશા સંબંધી ચરમાન્ત એક પ્રદેશ રૂપ છે. ત્યારે તેના અસંખ્યાત પ્રદેશોમાં
અવગાહનાવાળા જીવો કેવી રીતે રહી શકે છે. પરંતુ જીવ દેશ અને જીવ
પ્રદેશ અહિયાં એક પ્રદેશમાં જ મળે છે. કેમકે જીવ દેશ અને જીવ પ્રદેશોની
એક પ્રદેશમાં પણ અવગાહના થઈ જાય છે. તેજ રીતે ત્યાં પુદ્ગલસ્કંધોનેા
સદ્ભાવ પણ થઈ જાય છે તેમજ ધર્માસ્તિકાયા વિગેરેના દેશોનેા અને પ્રદે-
શોનેા સદ્ભાવ પણ થઈ જાય છે. એટલા માટે 'અજીવા વિ, અજીવ દેસા
વિ, અજીવપણસા વિ' એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે એટલે કે ત્યાં અજીવ
પણ છે. અજીવ દેશ પણ છે અને અજીવ પ્રદેશ પણ છે. કેમકે જીવ
દેશાદિકોનું તથા અજીવોનું અને અજીવ દેશાદિકોનું એક પ્રદેશમાં પણ
અવગાહન થઈ જાય છે. અજીવથી પુદ્ગલ સ્કંધ અને અજીવ દેશથી ધર્મા-

કાયાદિ દેશાઃ સ્કન્ધદેશાશ્ચાપિ લોકાન્તે સંભવન્તિ એવમેવ અજીવ પ્રદેશા અપિ પૂર્વદિશાયાદિચરમાન્તે મવન્તીતિ અથ જીવાદિદેશેષુ વિશેષમાહ—‘જે જીવદેસા’ ઇત્યાદિ । ‘જે જીવ દેસા તે નિયમા ઇર્ગિદિયદેસાય’ યે જીવ દેશાસ્તે નિયમાત્ એકેન્દ્રિયદેશાશ્ચ યે તે પૃથિવ્યાધેકેન્દ્રિયજીવાનાં દેશાસ્તેષાં પૃથિવ્યાધેકેન્દ્રિયજીવદેશાનાં લોકાન્તેઽવશ્યં સત્ત્વાદિત્યેકો વિકલ્પઃ । ‘અહવા’ અથવા અથવેતિ પદં પ્રકારાન્તરપ્રદર્શનપરકમ્ ‘ઈર્ગિદિયદેસાય વેઈંદિયસ્સ ય દેસે’ એકેન્દ્રિયદેશાશ્ચ દ્વીન્દ્રિયસ્ય ચ દેશઃ લોકસ્ય પૂર્વચરમાન્તે એકેન્દ્રિયાણાં જીવાનાં દેશાઃ સન્તિ દ્વીન્દ્રિયસ્ય ચ દેશેઽપિ વિષતે ઇતિ દ્વિતીયો વિકલ્પઃ ।

સ્તિકાય આદિકોં કે દેશ એવં સ્કન્ધ ગૃહીત હુએ હૈં । યે સઽ લોકાન્ત મેં સંભવિત હોતે હૈં । હસી પ્રકાર સે અજીવ પ્રદેશ મી પૂર્વદિશા કે ચરમાન્ત મેં સંભવિત હોતે હૈં । અબ સૂત્રકાર જીવદેશોં મેં જો યહાં વિશેષતા હૈ, ઉસે પ્રકટ કરને કે લિયે કહતે હૈં કિ—‘જે જીવદેસા તે નિયમા ઇર્ગિદિયદેસા ય’ ‘લોક કે પૌરસ્થ (પૂર્વદિશા કે) ચરમાન્ત મેં જો જીવદેશોં કા સદ્ભાવ કહા ગયા હૈ વે પૃથિવ્યાદિક એકેન્દ્રિય જીવોં કે દેશ હૈં—કયોંકિ વહાં પર પૃથિવ્યાદિક એકેન્દ્રિય કા સત્ત્વ-સદ્ભાવ-અવશ્ય કહા ગયા હૈ । એસા યહ પ્રથમ વિકલ્પ ભંગ હૈ—‘અહવા ઇર્ગિદિયદેસા ય વેઈંદિયસ્સ ય દેસે’ અથવા વે એકેન્દ્રિય જીવોં કે અનેક દેશ હૈં, ઓર વેઈન્દ્રિય જીવ કા એકદેશ હૈ કયોંકિ લોક કે અન્ત પૂર્વ ચરમાન્ત મેં એકેન્દ્રિય જીવોં કે અનેક દેશોં કા સદ્ભાવ કહા

સ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય આદિના દેશ અને સ્કન્ધ દેશતું ગ્રહણ થયું છે. એ બધા લોકાન્તમાં સંભવિત હોય છે. એજ રીતે અણુવ પ્રદેશપણુ પૂર્વ દિશાના ચરમાન્તમાં એટલે કે અંત ભાગમાં સંભવિત હોય છે.

હવે સૂત્રકાર અવદેશોમાં જે આહીં વિશેષતા છે તે પ્રગટ કરવા માટે નીચે પ્રમાણે સૂત્ર કહે છે—

“જે જીવદેસા તે નિયમા ઇર્ગિદિયદેસા ય” લોકના પૂર્વદિશાના ચરમાન્ત ભાગમાં અવદેશોના જે સદ્ભાવ કહેવામાં આવ્યો છે તે પૃથિવી આદિ એકેન્દ્રિય અણુના દેશ છે. કેમકે—ત્યાં પૃથિવી આદિ એકેન્દ્રિય અણુના દેશોના સદ્ભાવ નકીજ કહેલ છે. આ પ્રમાણેના આ પ્રથમ વિકલ્પ (ભંગ) છે. “અહવા ઇર્ગિદિયદેસાય વેઈંદિયસ્સ ય દેસે” અથવા એકેન્દ્રિય અણુના અનેક દેશ છે અને બેઈન્દ્રિય અણુના એકદેશ હોવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. કેમકે લોકના અન્ત પૂર્વચરમાન્તમાં એકેન્દ્રિયઅણુના અનેક દેશોના સદ્ભાવ કહ્યો

એકેન્દ્રિયજીવાનાં વહુત્વાત્ વહવસ્તત્ર તદેશા ભવન્તિ દ્વીન્દ્રિયસ્ય ચ કદાચિત્ક-
ત્વાત્ કદાચિત્ દેશઃ સ્યાદિતિ એકો દ્વિક્રયોગવિકલ્પઃ યદ્યપિ લોકાન્તે દ્વીન્દ્રિય-
જીવો નાસ્તિ તથાપિ ચો દ્વીન્દ્રિયએકેન્દ્રિયેષુ ઉત્પિત્સુમારણાન્તિકસમુદ્ઘાતં
ગતઃ તમાશ્રિત્ય અયં વિકલ્પઃ ઇતિ । ‘એવં જહા દસમસપ્ અગ્નેયી દિસા તદેવ’
એવં યથા દશમશતકે આગ્નેયીં દિશામાશ્રિત્યોક્તં તથૈવ યથા દશમશતકે પ્રથમો-
દેશકે આગ્નેયીં દિશામાશ્રિત્ય વિચારઃ કૃતસ્તથા ઇદાપિ પૂર્વચરમાન્તમાશ્રિત્ય
વક્તવ્યમ્ તચ્ચેત્યમ્ ‘અહવા એગિંદિય દેસાય વેઈંદિયસ્સ ય દેસા’ અથવા એકેન્દ્રિય-

ગયા હૈ ઓર દોહન્દ્રિય જીવ કે એકદેશોં કા સજ્ઞાચ કહા ગયા હૈ ઓર
દોહન્દ્રિય જીવ કે એકદેશ કા ખી સજ્ઞાચ કહા ગયા હૈ । યહ દ્વિતીય
વિકલ્પ હૈ । એકેન્દ્રિય જીવ વહુત હૈં । અતઃ વહુત હોને સે હસકે વહુત
દેશ, વહાં પર હૈં, ઓર દો હન્દ્રિય કાદાચિત્ક હૈં હસલિયે હસકા એક દેશ
કદાચિત્ યહાં પર હો સકતા હૈં એસા યહ દ્વિકયોગ વિકલ્પ હૈં, યદ્યપિ
લોકાન્ત મેં દ્વીન્દ્રિયજીવ નહીં હૈં । ફિર ખી કોઈં મરકર વહાં એકેન્દ્રિય
મેં ઉત્પન્ન હોનેવાલા હૈં । હસલિયે મારણાન્તિકસમુદ્ઘાત કો પ્રાપ્ત કર
ઉત્પન્ન હોનેવાલે ઉસ દ્વીન્દ્રિય જીવ કો આશ્રિત કરકે યહ વિકલ્પ કહા
ગયા હૈં । ‘એવં જહા દસમસપ્ અગ્નેયી દિસા, તદેવ ‘દશવે’ શતક કે
પ્રથમ ઉદેશે મેં આગ્નેયી દિશાકો આશ્રિત કરકે જૈસા વિચાર કિયા
ગયા હૈં, વૈસા હી વિચાર યહાં પર ખી પૂર્વચરમાન્ત કો આશ્રિત
કરકે કર લેના ચાહિયે વહ હસ પ્રકાર સે હૈં-‘અહવા એગિંદિયદેસા ય

છે. અને એ ઇન્દ્રિય જીવને એક દેશનો સજ્ઞાવ પણ કહેલ છે. આ પ્રમાણે
નો આ ખીજો વિકલ્પ કહેવામાં આવેલ છે

એકેન્દ્રિય જીવ ઘણા છે જેથી ઘણા હોવાથી તેના ઘણા દેશ ત્યાં છે,
અને એકેન્દ્રિય કોઈકવાર હોય છે. જેથી તેનો એક દેશ કદાચ ત્યાં થઈ જાય
છે એ પ્રમાણે આ દ્વિકયોગ વિકલ્પ છે. એ કે લોકાન્તમાં દ્વિન્દ્રિયજીવો હોતા
નથી. તેપણ કોઈપણ દ્વીન્દ્રિયજીવ એકેન્દ્રિય જીવોમાં મરીને ત્યાં ઉત્પન્ન
થવાના છે જેથી મરણાન્ત સમુદ્ઘાતને પ્રાપ્ત કરીને ઉત્પન્ન થવાવાળા એ
દ્વીન્દ્રિય જીવને આશ્રિત કરીને થવાવાળો આ વિકલ્પ કહેવામાં આવ્યો છે.
“એવં જહા દસમસપ્ અગ્નેયી દિસા, તદેવ” દશમાં શતકના પહેલા ઉદેશમાં
અગ્નેયી દિશાને ઉદેશીને એ પ્રમાણેનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે, તેવો જ
વિચાર અહિંયાં પણ પૂર્વચરમાન્તને ઉદેશીને કરી લેવો. તે આ પ્રમાણે છે.
“અહવા એગિંદિયદેસાય વેઈંદિયસ્સ ય દેસા” અથવા એકેન્દ્રિય જીવોના દેશ

દેશાશ્ચ દ્વીન્દ્રિયસ્ય ચ દેશાઃ ‘અહવા ઇર્ગિદિયદેસાય વેહંદિયાણય દેસાય’ અથવા એકેન્દ્રિયદેશાશ્ચ દ્વીન્દ્રિયાણાં ચ દેશાઃ ‘અહવા ઇર્ગિદિયદેસાય તેહંદિયસ્સ ય દેસે’ અથવા એકેન્દ્રિયદેશાશ્ચ ત્રીન્દ્રિયસ્ય ચ દેશઃ ઇત્યાદિ દશમશતકાપેક્ષયાઽન યદ્વૈલક્ષ-
ણ્યં તદર્શયિતુમાહ—‘નવરં’ ઇત્યાદિ । ‘નવરં દેસેષુ ઇર્ગિદિયાણં આહલ્લવિરહિઓ નવરં’ દેશેષુ અનિન્દ્રિયાણામ્ આદિમવિરહિતઃ અનિન્દ્રિયસંવન્ધિનિ દેશવિષયે ભંગકત્રયે આદિમમજ્જો ન વાચ્ય ઇત્યર્થઃ ‘અહવા ઇર્ગેદિયદેસાય ઇર્ગિદિયસ્સ દેસે’ ઇત્યાકારકઃ પ્રથમમજ્જકો દશમશતકીયાગ્નેયીપ્રકરણપ્રતિપાદિતોઽપિ અત્ર નૈવ વક્તવ્યઃ યસ્માત્ કેવલિસમુદ્ઘાતે કપાટાદ્યવસ્થાયાં લોકસ્ય ચરમાન્તે પ્રદેશ વૃદ્ધિહાનિકૃતલોકદન્તકસદ્ભાભાત્ અનિન્દ્રિયસ્ય વહૂનાં દેશાનામેવ સંભવો નત્વે-

વેહંદિયસ્સ ય દેસા ?’ અથવા વહાં એકેન્દ્રિય જીવોં કે દેશ હૈં ઓર એક દ્વીન્દ્રિય જીવ કે અનેક દેશ હૈં ‘અહવા ઇર્ગિદિયદેસાય વેહંદિયાણય દેસાય’ અર્થાત્ એકેન્દ્રિય કે બહુત દેશ ઓર બહુત દ્વીન્દ્રિયોં કે બહુત દેશ હૈં ‘અહવા ઇર્ગિદિય દેસા ય તેહંદિયસ્સ ય દેસે’ અથવા એકેન્દ્રિય જીવોં કે અનેક દેશ હૈં ઓર તેહંદ્રિય જીવ કા એકદેશ હૈ । ઇત્યાદિ દશમ શતક કી અપેક્ષા યહાં જો વૈલક્ષણ્ય હૈં ઉસે દિશ્વાને કી ઇચ્છા સે સૂત્ર-
કાર ‘નવરં દેસેસુ ઇર્ગિદિયાણં આહલ્લવિરહિઓ’ એસા કહતે હૈં ઇસમેં ઉન્હોંને કહા હૈં કિ દેશોં મેં અનિન્દ્રિય જીવોં કો આદિમ વિકલ્પ સે રહિત કહના ચાહિયે । અર્થાત્—અનિન્દ્રિય સમ્બન્ધી દેશ વિષય મેં ભંગત્રય મેં યહ ‘અહવા ઇર્ગેદિયદેસાય ઇર્ગિદિયસ્સ દેસે’ આદિમ ભંગ નહીં કહા ગયા હૈં । ક્યોંકિ યહ વહાં સંભવિત હી નહીં હૈં । ઇસ કા કારણ એસા હૈં કિ કેવલિ સમુદ્ઘાત મેં કપાટાદિ અવસ્થા મેં લોક કે ચરમાન્ત મેં પ્રદેશવૃદ્ધિહાનિકૃત વિપમતા હોને કે કારણ લોક કે અન્ત

છે, અને એક એકેન્દ્રિયવાળા જીવના અનેક દેશ છે, “અહવા ઇર્ગિદિય દેસા ય વેહંદિયાણય દેસા ય” અર્થાત્ એકેન્દ્રિયવાળાઓના ઘણા દેશો છે. અને એ એકેન્દ્રિયોના પણ ઘણા દેશો છે. “અહવા ઇર્ગિદિય દેસા ય તેહંદિયસ્સ ય દેસે” અથવા એકેન્દ્રિય જીવોના અનેક દેશ છે અને ત્રણેકેન્દ્રિય વાળા જીવોના એક દેશ છે. વિગેરે કથન હસમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશામાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવું. હસમા શતક કરતાં અહિંયા જે વિષેશતા છે તે બતાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે “નવરં દેસેસુ ઇર્ગિદિયાણં અહલ્લવિરહિઓ” ઉદ્દેશામાં એકેન્દ્રિય વગરના જીવોને એટલે કે એકેન્દ્રિયોને પહેલા વિકલ્પ વગરના કહ્યા છે. અર્થાત્ એકેન્દ્રિય સંબન્ધી દેશ વિષયમાં ત્રણ ભંગમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે—
“અહવા ઇર્ગિદિયદેસાય ઇર્ગિદિયસ્સ દેસે” પહેલો ભંગ કહ્યો નથી. કેમકે પહેલા ભંગનો ત્યાં સંબન્ધ હોતો નથી. ‘તેનુ’ કારણ એ છે કે કેવલી સમુદ્ઘાતમાં કપાટ વિગેરે અવસ્થામાં લોકના ચરમાન્ત ભાગમાં પ્રમાણ વિષયના પ્રકરણમાં પ્રદેશની વૃદ્ધિને હાનીરૂપ વિપમતા હોવાને કારણે લોકના અંતમાં

कस्य देशस्य संभवोऽतोऽनिन्द्रियस्य एकदेशघटितप्रथमभंगकस्य न संभवो
ऽतो न प्रथमभंगको वक्तव्य इति भावः । तथा आग्नेयी दिशायाम् दशप्रकारेषु
अरूपि द्रव्येषु धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायाकाशास्तिकायद्रव्याणाम् आग्नेयी
दिशि अभावेन सप्तविधा एव अरूपिणः कथिताः लोकस्य पूर्वचरमान्तेषु अद्धा
समयोऽपि नास्ति अतः षट्प्रकारा एव अरूपिणो वक्तव्याः अद्धासमयस्य समय
क्षेत्रे एव सद्भावेन लोकस्य पूर्वचरमान्ते अद्धासमयस्याभाव एव अत एवाह—
'जे अरुवी अजीवा' इत्यादि । 'जे अरुवी अजीवा ते छव्विहा अद्धासमयो नत्थि'
ये अरूपिणोऽजीवास्ते षट्प्रविधाः अद्धासमयो नास्ति तत्र लोकस्य पूर्वचरमान्ते
धर्मास्तिकायादयो न सन्ति तथा अद्धासमयोऽपि न विद्यते इति । अद्धासमयस्य
समयक्षेत्रमात्रे एव विद्यमानत्वात् । 'सेसं तं चेव निरवसेसं' शेषं तदेव निरवशे-

में अनिन्द्रिय जीव के बहुत देशों का संभव है एक देश का सद्भाव
नहीं है । इसलिये यहां प्रथम भंग नहीं कहना चाहिये ऐसा कहा गया
है । तथा आग्नेयी दिशा में दश प्रकार के अरूपी द्रव्यों में से धर्मास्तिकाय
अधर्मास्तिकाय और आकाशास्तिकाय इनका अभाव है अतः
वहां ७ ही अरूपी द्रव्य कहे गये हैं । लोक के पूर्वचरमान्तों में अद्धा
समय-काल भी नहीं है । अतः यहां ६ प्रकार के ही अरूपी द्रव्य कहे
गये हैं । क्योंकि अद्धासमय का समय क्षेत्र में ही सद्भाव कहा गया है ।
यहां नहीं । यही बात 'जे अरुवी अजीवा ते छव्विहा अद्धासमयो नत्थि'
इस सूत्र द्वारा प्रकट की गई है । 'सेसं तं चेव' बाकी का और सब
कथन दशमशतकीय दशवे शतक के दशवे उद्देशक में कहा गया है ।

अनीन्द्रिय ज्ञेयाने धर्मा देशानां संभवो एव ऐक देशानां संभवो नथी । जेथी
पडेवो ल'ग न कडेवानुं कहुं' छे । तथा अग्नि दिशाभां दश प्रकारना अरूपि
द्रव्येभांथी धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकायने आकाशास्तिकाय जे त्रयुने अभाव छे,
जेथी त्यां सातज अरूपिद्रव्ये कडेवाभां आब्या छे । लोक'भां पूर्व चरमान्तोभां
अद्धासमयकाण पणु नथी जेथी त्यां छ प्रकारना अरूपि द्रव्ये कहुं छे । केमके
अद्धा समयने सद्भाव समय क्षेत्रभां न कडेवाभां आब्ये छे । अहियां
नहीं जे वात "जे अरुवि अजीवा ते छव्विहा अद्धासमयो नत्थि"
आ सूत्रद्वारा प्रकट करवाभां आब्युं छे "सेसं तं चेव" आहीनुं जीनुं सधणुं

(१) लोक के पूर्वचरमान्त में धर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय इनके
देश, प्रदेश है । और अद्धासमय नहीं है । इसलिये ऐसा कहा गया है ।

(१) लोकना पूर्व चरमान्तभां धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय जे आकाशा-
स्तिकाय जे त्रयुने देश प्रदेश जे अद्धा समय होता नथी जेथी आ
प्रमाणे कडेवाभां आब्युं छे ।

ષમ્ અન્યત્ સર્વં દશમશતકીયાગ્નેયી પ્રકરણવદેવ ઇહાપિ વક્તવ્યમ્ । ‘લોગસ્સ ણં મંતે !’ લોકસ્ય સ્વલ્લ મદન્ત ! ‘દાહિણિલ્લે ચરિમંતે’ દાક્ષિણાત્યે ચરમાન્તે ‘કિં જીવા જીવદેસા જીવપણ્સા અજીવા અજીવદેસા અજીવપણ્સા’ કિં જીવાઃ જીવ-દેસાઃ જીવપ્રદેસાઃ અજીવાઃ અજીવદેસાઃ અજીવપ્રદેસાઃ હે મદન્ત ! લોકસ્ય દાક્ષિણાત્યે ચરમાન્તે કિં જીવાઃ સન્તિ કિં જીવદેસાઃ સન્તિ કિં વા જીવપ્રદેસાઃ સન્તિ અથવા અજીવાઃ સન્તિ અજીવદેસાઃ સન્તિ અજીવ પ્રદેસા સન્તિ ? इति प्रश्नः । अतिदेशेनाह-‘एवं चेव’ इति एवमेव पूर्वचरमान्ते यथा कथितम् तथैव इहापि ज्ञातव्यम् अर्थाद् दक्षिणचरमान्ते न सन्ति जीवाः किन्तु जीवदेशा अपि भवन्ति जीवप्रदेशा अपि भवन्ति तथा अजीवापि सन्ति अजीवदेशा अपि भवन्ति अजीवप्रदेशा अपि भवन्ति तत्र ये जीवदेशास्ते नियमात् एकेन्द्रियदेशाश्च

આગ્નેયી પ્રકરણ કે જૈસા હી યહાં પર કહા ગયા હૈ ।

અબ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં ‘લોગસ્સ ણં મંતે ! દાહિણિલ્લે ચરિ-મંતે’ હે મદન્ત ! લોક કા જો દાક્ષિણાત્ય ચરમાન્ત હૈ-ઉસમેં ‘કિં જીવા જીવદેસા, જીવપણ્સા, અજીવા, અજીવદેસા, અજીવપણ્સા’ કયા જીવ હૈ જીવ દેશ હૈ ? જીવ પ્રદેશ હૈં ? અજીવ હૈ અજીવ દેશ હૈ ? અજીવપ્રદેશ હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! જૈસા પૂર્વચરમાન્ત કે પ્રકરણ મેં હસ સમ્બન્ધ મેં કથન કિયા ગયા હૈ વૈસા હી કથન યહાં પર મી હનકે સમ્બન્ધ મેં જાનના ચાહિયે । અર્થાત્ દક્ષિણ ચરમાન્ત મેં જીવ નહીં હૈં, કિન્તુ જીવદેશ મી હૈ । જીવપ્રદેશ મી હૈં । તથા અજીવ મી હૈં, અજીવદેશ મી હૈં ઓર અજીવપ્રદેશ મી હૈં હનમેં જો જીવ

કથમ દશમા શતકનાં પહેલા આગ્નેઈ પ્રકરણમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે અહિં પણ સમજવું.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એ પ્રમાણે પૂછે છે કે “લોગસ્સ ણં મંતે દાહિ-ગિલ્લે ચરિમંતે” હે ભગવન્ ! લોકનો જે દક્ષિણ દિશાનો ચરમાન્ત ભાગ છે. તેમાં “કિં જીવા, જીવદેસા, જીવપણ્સા, અજીવા, અજીવદેસા, અજીવપણ્સા.” શું જીવ છે ? જીવ દેશ છે ? કે જીવ પ્રદેશ છે ? અજીવ છે ? અજીવ દેશ છે ? કે અજીવ પ્રદેશ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે “એવં ચેવ” હે ગૌતમ જે પ્રમાણે પૂર્વ દિશાના ચરમાન્ત પ્રકરણમાં આ વિષય સંબંધી જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે. તેવું જ કથન અહિંયાં પણ સમજી લેવું અર્થાત્ દક્ષિણ ચરમાન્તમાં જીવ નથી. પરંતુ જીવ દેશ પણ છે. જીવ પ્રદેશ પણ છે. તેમજ અજીવ પણ છે. અજીવ દેશ પણ છે. અને અજીવ પ્રદેશ પણ છે. તેમાં જે જીવ દેશ છે. તે

અથવા એકેન્દ્રિયદેશાશ્ચ દ્વીન્દ્રિયસ્ય ચ દેશઃ એવં યથા દશમશતકે આગ્નેયી દિશા તથૈવ કેવલં દેશેષુ અનિન્દ્રિયાણામ્ આદિમ મદ્ગ વિરહિતઃ યે ચારૂપિણો-
ડીવાસ્તે પદ્ધિવિધા અદ્વાસમયો ન મવતિ શેષં પૂર્વોક્તમેવ સર્વમિત્યાદિકં સર્વં
પૂર્વચરમાન્તવદેવ લોકસ્ય દક્ષિણચરમાન્તેડપિ વક્તવ્યમિતિ । ‘એવં પચ્ચત્થિ
મિલ્લે વિ ઉત્તરિલ્લે વિ’ એવં પાશ્ચાત્યેડપિ ઔત્તરેડપિ યથૈવ લોકસ્ય દક્ષિણચર-
માન્તે જીવસ્યાભાવો દર્શિતઃ જીવાજીવપ્રદેશાદીનાં સત્તા પ્રદર્શિતા તથૈવ સર્વમ્

દેશ હૈં વે નિયમ સે એકેન્દ્રિય દેશ હૈં । અથવા એકેન્દ્રિય કે દેશ હૈં
ઔર કદાચિત્ હોને સે દ્વીન્દ્રિય કા એકદેશ હૈ । હસ પ્રકાર સે દશમે
શતક કે પ્રથમ ઉદ્દેશે મૈં જૈસા કથન આગ્નેયીદિશા કે સમ્બન્ધ મૈં કહા
ગયા હૈ વૈસા હી કથન યહાં પર ખી કર લેના ચાહિયે । કેવલ દેશો
કે સમ્બન્ધ કથન મૈં અનિન્દ્રિયોં કો આદિમભંગ સેરહિત કહના ચાહિયે ।
હસકા કારણ પૂર્વચરમાન્ત કે પ્રકરણ મૈં પ્રદર્શિત કર દિયા ગયા ।
તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ દક્ષિણ ચરમાન્ત કે પ્રકરણ મૈં પૂર્વચરમાન્ત
કા પૂર્વોક્ત સવ પ્રકરણ લગા લેના ચાહિયે । ‘એવં પચ્ચત્થિમિલ્લે વિ
ઉત્તરિલ્લે વિ’ હસી પ્રકાર કા કથન લોક કે પાશ્ચાત્યચરમાન્ત મૈં ઔર
ઉત્તર દિશા સમ્બધિચરમાન્ત મૈં કર લેના ચાહિયે । દક્ષિણ સમ્બન્ધિ-
ચરમાન્ત મૈં જિસ પ્રકાર સે જીવ કા અભાવ કહા ગયા હૈ । તથા જીવ-
પ્રદેશોં ઔર જીવદેશોં કા સદ્ભાવ કહા ગયા હૈ । તથા ૬ અજીવ દ્રવ્ય
કહે ગયે હૈં-હસી પ્રકાર સે વહી સવ કથન યહાં પર ખી જાનના ચાહિયે ।

નિયમથી એકેન્દ્રિયનો દેશ છે અથવા એકેન્દ્રિયનો દેશ છે. અને કોઈક વાર
કહાચિત્ હોવાથી દ્વીન્દ્રિયનો એકદેશ છે. આ રીતે દશમા શતકના પહેલા
ઉદ્દેશામાં જેવું કથન આગ્નેય દિશાના સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું છે. તેવું જ
કથન અહિયાં પણ સમજવું. ક્રિષ્ણ દેશોના સંબંધ કથનમાં અનીન્દ્રિયોને
પહેલા ભંગ વગરના સમજવા તેવું કારણ પૂર્વ ચરમાન્તના પ્રકરણમાં
કહેવામાં આવ્યું છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે દક્ષિણ ચરમાન્તના પ્રકરણમાં
પૂર્વ ચરમાન્તનું પૂર્વોક્ત સઘળું કથન સમજવાનું છે. “એવં પચ્ચત્થિમિલ્લે વિ,
ઉત્તરીલ્લે વિ” એજ રીતનું કથન લોકના પશ્ચિમ ચરમાન્તમાં અને ઉત્તરપ્રદેશ
સંબંધી ચરમાન્તમાં સમજી લેવું દક્ષિણ સંબંધી ચરમાન્તમાં જે રીતે જીવનો
અભાવ કહ્યો છે તથા જીવ દેશ અને જીવ પ્રદેશનો સદ્ભાવ કહ્યો છે.
તેમજ છ પ્રકારના અજીવ દ્રવ્યો કહ્યા છે. તેજ પ્રકારનું તે સઘળું કથન
અહિં પણ સમજી લેવું.

પાદવાત્યે ચરમાન્તે ઔત્તરે ચ ચરમાન્તે વક્તવ્યમ્ । 'લોગસ્સ ણં મંતે ।' લોકસ્ય
 સ્વલુ મદન્ત । 'ઉવરિલ્લે ચરિમંતે' ઉપરિતને ચરમાન્તે 'કિં જીવાં પુચ્છા' કિં
 જીવાઃ પુચ્છા હે મદન્ત ! લોકસ્યોપરિમાગચરમાન્તે કિં જીવા મવન્તિ કિં વા
 જીવદેશાઃ જીવપદેશાઃ અજીવા અજીવદેશા અજીવપદેશા इत्यादिकः सर्वप्रश्न
 त्रिषयः पूर्ववदेव इहापि जीगदियदार्थविषयकः प्रश्न ऊहनीय एतदेव 'पुच्छा'
 इत्यनेन ध्वनितः शास्त्रकारेण । मगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा !' हे
 गौतम ! 'नो जीवा जीवदेसा वि जीव पएसा वि' नो जीवा जीव देशा अपि
 जीवपदेशा अपि 'जाव अजीवपएसा वि' यावत् अजीवपदेशा अपि अत्र
 यावत् पदेन 'अजीवा वि अजीव देसा वि' इत्यनयोः सङ्ग्रहो भवतीति । अपेक्षां
 दर्शयन्नाह—'जे जीवदेसा' इत्यादि । 'जे जीव देसा ते नियमं एगिंदिय देसाय
 अणिंदियदेसा य' ये जीव देशास्ते नियमात् एकेन्द्रियदेशाश्च अनिन्द्रियदेशाश्च
 सिद्धोपलक्षितलोकोपरिमाणे एकेन्द्रियस्य अनिन्द्रियस्य च देशाः नियमात्

અવ ગૌતમ પ્રશ્નુ સે એસા પૂછતે હૈં—'લોગસ્સ ણં મંતે ઉવરિલ્લે
 ચરિમંતે કિં જીવા પુચ્છા' હે મદન્ત ! લોક કા જો ઉપરિમાગ
 સમ્યમ્ધી ચરમાન્ત હૈં ઉમ્મમેં કયા જીવ હૈં ? જીવદેશ હૈં ? જીવ
 પ્રદેશ હૈં ? અજીવ હૈં ? અજીવદેશ હૈં ? અજીવપ્રદેશ હૈં ?
 યહી બાત 'પુચ્છા' શબ્દ સે સૂત્રકારને પ્રદર્શિત કી હૈં । હસકે
 ઉત્તર મેં પ્રશ્નુ કહતે હૈં । 'ગોયમા ! નો જીવા, જીવદેસા વિ જીવ
 પएसा वि' હે ગૌતમ । વહાં જીવ નહીં હૈં, ફિન્તુ જીવ દેશ ઓર જીવ
 પ્રદેશ હૈં 'જાવ અજીવપएसा वि' યાવત્ અજીવપ્રદેશ મી હૈં । યહાં
 યાવત્ શબ્દ સે 'અજીવા, વિ, અજીવ દેસા વિ' હન પદોં કા ગ્રહણ હુઆ
 હૈં । 'જે જીવ દેસા તે નિયમં એગિંદિયદેસા ય અણિંદિયદેસા ય'
 જો વહાં જીવદેશ હૈં વે નિયમ સે એકેન્દ્રિય કે દેશ હૈં ઓર અનિન્દ્રિય
 કે દેશ હૈં ક્યોંકિ સિદ્ધોપલક્ષિત લોક કે ઉપરિમાગ મેં એકેન્દ્રિય કે ઓર

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નુને એવું પૂછે છે કે “લોગસ્સ ણં મંતે ! ઉવરિલ્લે
 ચરિમંતે કિં જીવા પુચ્છા” હે ભગવન્ દોઢને જે ઉપરના ભાગ સંબંધી
 ચરમાન્ત છે. તેમાં શું હવ છે ? હવ દેશ છે ? હવ પ્રદેશ
 છે ? અહવ છે ? કે અહવ દેશ છે ? કે અહવ પ્રદેશ છે ?
 એજ વાત “પુચ્છા” શબ્દથી સૂત્રકારે પ્રકટ કરી છે તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્નુ કહે
 છે કે “ગોયમા ! નો જીવા, જીવદેસા વિ જીવ પएसा वि” હે ગૌતમ ત્યાં હવ
 હોતા નથી. કિંતુ હવ દેશ અને હવ પ્રદેશ છે. “જાવ અજીવપएसा वि”
 યાવત્ અહવ પ્રદેશ પણ છે, અહિયાં યાવત્ શબ્દથી “અજીવા વિ” એ
 પદોનો સંગ્રહ થયો છે “જે જીવદેસા તે નિયમં એગિંદિયદેસા ય અણિંદિય
 દેસા ય” ત્યાં જે હવ દેશ છે. તે નિયમથી એકેન્દ્રિય દેશ છે. અને અનીન્દ્રિય
 દેશ છે કેમકે સિદ્ધોથી યુક્ત દોઢના ઉપરના ભાગમાં એકેન્દ્રિયનો અને

મરુન્તિ । ‘અહવા ઇગિંદિય દેસાય અગિંદિય દેસાય વેઈંદિયસ્સ ય દેસે’ અથવા એકેન્દ્રિયદેશાશ્ચ અનિન્દ્રિયદેશાશ્ચ દ્વીન્દ્રિયસ્ય ચ દેશઃ ‘અહવા ઇગિંદિય દેસાય અગિંદિયદેસાય વેઈંદિયાણ ય દેસા’ અથવા એકેન્દ્રિયદેશાશ્ચ અનિન્દ્રિયદેશાશ્ચ દ્વીન્દ્રિયાણાં ચ દેશઃ । અત્ર પ્રથમો દ્વિકસંયોગઃ । ત્રિકસંયોગેષુ ચ દ્વૌ દ્વૌ મજ્ઞૌ કાર્યૌ તેષુ મધ્યમો મજ્ઞઃ ‘ઇગિંદિયદેસાય અગિંદિયદેસાય વેઈંદિયસ્સ ય દેસા’ હત્યેવં રૂપકો ન મરુન્તિ દ્વીન્દ્રિયરય ચ દેશઃ હત્યસ્ય લોકાન્તોપરિતનભાગે ડસંમવાત્ યતો દ્વીન્દ્રિયસ્ય લોકોપરિતનચરમાન્તે મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતેન ગત-
સ્વાપિ તત્ર લોકાન્તોપરિચરમાન્તે દેશઃ સંમરુન્તિ ન તુ પ્રદેશવૃદ્ધિહાનિ-
કૃતલોકદન્તકચશાદનેકપતરાત્પ્રકર્ણચરમાન્તરદેશઃ લોકસ્યોપરિતનચરમાન્ત-

અનિન્દ્રિય કે દેશ નિયમતઃ હોતે હૈ । ‘અહવા-ઇગિંદિય દેસા ય અગિં-
દિય દેસા ય વેઈંદિયસ્સ ય દેસે’ અથવા વે એકેન્દ્રિય કે દેશ હૈ, ઔર
અનિન્દ્રિય કે દેશ હૈ તથા વહાં વેહન્દ્રિય ઝીવ કા એકદેશ હૈ, ‘અહવા
ઇગિંદિય દેસા ય, અગિંદિય દેસાય, વેઈંદિયાણ ય દેસા’ અથવા વે એકે-
ન્દ્રિય કે દેશ હૈ, અનિન્દ્રિય કે દેશ હૈ, ઔર વે ઇન્દ્રિયો કે દેશ હૈ, યહાં
પ્રથમ મંગ દ્વિકસંયોગી હૈ, ત્રિક સંયોગી અંગો મેં દો દો અંગ કહના
ચાહિયે, ઇનમેં મધ્યમ અંગ ‘ઇગિંદિયદેસાય અગિંદિયદેસા ય, વેઈં-
દિયસ્સ ય દેસા’ એસા હૈં સો વહ અંગ યહાં નહીં હોતા હૈં ક્યોંકિ વેહન્દ્રિય
ઝીવ કે અનેક દેશોં કા લોકાન્ત કે ઉપરિતન ભાગ ઈ હોના અસંમરુન્તિ
હૈ । ક્યોંકિ દ્વીન્દ્રિય કે-લોક કે ઉપરિતન ચરમાન્ત મેં મારણાન્તિક
સમુદ્ઘાત દ્વારા ઝાને પર મી વહાં ઉત્તકા દેશ હી સંમરુન્તિ હોતા હૈ ।

અનિન્દ્રિયનો દેશ નિયમતઃ હોય છે. “અહવા ઇગિંદિયદેસા ય, અગિંદિયદેસાય
વેઈંદિયસ્સ દેસે” અથવા એકેન્દ્રિયનો દેશ છે. અને અનિન્દ્રિયનો પણ દેશ છે.
તથા ત્યાં બેઈંદ્રિયવાળા બેનો એક દેશ છે. “અહવા ઇગિંદિયદેસાય અગિંદિય
દેસાય, વેઈંદિયાણ ય દેસા” અથવા એકેન્દ્રિયનો દેશ છે. અનિન્દ્રિયનો દેશ
છે અને બે ઇન્દ્રિયોના પણ દેશો છે. અહિંયાં પહેલો ભંગ દ્વિક સંયોગી છે.
ને ત્રિક સંયોગી ભંગોમાં બળે ભંગ કહેવા બેઈંદ્રિયો તેમાં મધ્યમ ભંગ
“ઇગિંદિયદેસા ય, અગિંદિયદેસા ય, વેઈંદિયસ્સ ય દેસા” એ પ્રમાણે છે. તે ભંગ અહીં
થતો નથી, કેમકે બે ઇન્દ્રિયવાળા બેનો અનેક દેશોનું. લોકાન્તની ઉપરના
ભાગમાં હોવાનું સંભવતું નથી. કેમકે દ્વીન્દ્રિયનું લોકના ઉપરના ચરમાન્તમાં
મારણાન્તિકના સમુદ્ઘાતથી જવા છતાં પણ ત્યાં તેના દેશની જ સંભવના
હોય છે. કેમકે પ્રદેશની હાની વૃદ્ધિ દ્વારા થવા વાળી વિષમતાથી અનેક

સ્યૈક પ્રતરૂપતયા લોકદન્તકામાવેન દેશાનેકત્વસ્યા કારણત્વાદિતિ અતર્વો-
 ન્યતે 'એવં મજ્જિલ્લવિરહિઓ જાવ પંચેદિયાણં' એવં મધ્યમવિરહિતો યાવત્
 પચ્ચેન્દ્રિયાણામ્ અત્ર યાવત્તદેન ત્રીન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિયાનિન્દ્રિયાણાં ગ્રહણં ભવતીતિ
 એકેન્દ્રિયવત્ દ્વીન્દ્રિયાદારમ્ય ચતુરિન્દ્રિયપર્યન્તં જીવેષુ ત્રિવ.સંયોગિકો ભક્કો
 વાચ્યસ્તત્ર મધ્યમભક્કઃ 'એકેન્દ્રિયદેશાશ્ચ અનિન્દ્રિયદેશાશ્ચ દ્વીન્દ્રિયસ્ય ચ દેશાઃ'
 इत्याकारको वक्तव्य इति भावः । लोकस्थोपरितनचरमान्ते जीवदेशविषयकं
 विचारं कृत्वा प्रदेशविचाराय प्राह—'जे जीव पएसा' इत्यादि । 'जे जीवप
 एसा ते नियमं एगिंदियपएसाय अणिंदियपएसाय' ये जीवप्रदेशास्ते निय

વર્યોંકિ કિ પ્રદેશ કા હાનિશૃદ્ધિ દ્વારા હુઈ લોકદન્તક વિષમતા સે નહીં
 હૈ । અતઃ અનેક પ્રતરાત્મક પૂર્વચરમાન્ત કે જૈસા વહાં અનેક દેશ નહીં
 હોતે હૈ । અતઃ લોક કા ઉપરિતન ચરમાન્ત એક પ્રતર રૂપ હોને કે
 કારણ લોકદન્તક વિષયતા કે અભાવ સે દેશોં કી અનેકતા હોને કા
 વહાં કોઈ કારણ નહીં હૈ । હસલિયે 'એવં મજ્જિલ્લવિરહિઓ જાવ
 પંચિંદિયાણં' એસા કહા ગયા હૈ । યહાં યાવત્ શબ્દ સે તેહન્દ્રિય ઓર
 ચોહન્દ્રિય જીવોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । હસ પ્રકાર એકેન્દ્રિય જીવ કે
 જૈસા દ્વીન્દ્રિય સે લેકર ચતુરિન્દ્રિય પર્યન્ત જીવોં મેં ત્રિક સંયોગિક અંગ
 કહ લેના ચાહિયે વહાં મધ્યમ અંગ' એકેન્દ્રિય દેશાશ્ચ, અનિન્દ્રિય દેશાશ્ચ
 દ્વીન્દ્રિયસ્ય ચ દેશાઃ ' જો કિ હસ પ્રકાર સે હૈ । નહીં કહના ચાહિયે ।
 હસ પ્રકાર લોક કે ઉપરિતન ચરમાન્ત મેં જીવદેશ વિષયક વિચાર
 કરકે અબ પ્રદેશ વિષયક વિચાર કરને કે નિમિત્ત ' જે જીવપએસા
 તે નિયમં એગિંયપએસા ય અણિંદિયપએસાય' એસા કહા ગયા હૈ । હસમેં

પ્રતરાત્મક પૂર્વ ચરમાન્તની માફક ત્યાં અનેક દેશ હોતા નથીજેથી લોકની
 ઉપરના ચરમાન્ત એક પ્રતર રૂપ હોવાના કારણે લોકના અંતના અભાવથી
 દેશોની અનેકતા હોવાનું ત્યાં કોઈ કારણ નથી જેથી “એવ મજ્જિલ્લવિર
 હિઓ જાવ પંચિંદિયાણં” એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. અહિયાં યાવત્
 શબ્દથી તેહન્દ્રિય, ચોહન્દ્રિય અને અનીન્દ્રિય હોવાનું અહણ થયું છે.
 આ રીતે એકેન્દ્રિય હોવાની માફક દ્વીન્દ્રિય હોવાથી લઈને ચાર ધન્દ્રિય
 પર્યંતના હોવામાં ત્રિક સંયોગી ભાગ કહેવો બાકીએ ત્યાં મધ્યમ ભાગ
 કે 'એકેન્દ્રિયદેશાશ્ચ, અનીન્દ્રિયદેશાશ્ચ, દ્વીન્દ્રિયસ્ય ચ દેશાઃ' આ પ્રમાણે છે આ રીતે
 લોકના ઉપરના ચરમાન્તમાં એવ દેશ વિષયનો વિચાર કરીને હવે એવ પ્રદેશ
 વિષયનો વિચાર કરતાં સૂત્રકાર કહે છે કે, 'જે જીવપએસા તે નિયમં એગિંદિય
 પએસાય અણિંદિયપએસાય' એ પ્રમાણે કહ્યું છે. તેમાં એ પ્રમાણે પણ કરવામાં

માત્ર એકેન્દ્રિયપ્રદેશાશ્ચ અનિન્દ્રિયપ્રદેશાશ્ચ 'અહવા ઇર્ગિદિયપણસાય અર્ગિદિય-
પણસાય વેહંદિયસ્સ પણસાય' અથવા એકેન્દ્રિયપ્રદેશાશ્ચ અનિન્દ્રિયપ્રદેશાશ્ચ
દ્વિન્દ્રિયસ્ય પ્રદેશાશ્ચ 'અહવા ઇર્ગિદિયપણસાય અર્ગિદિય પણસાય વેહંદિયાણય
પણમા' અથવા એકેન્દ્રિયપ્રદેશાશ્ચ અનિન્દ્રિયપ્રદેશાશ્ચ દ્વીન્દ્રિયાણાં ચ પ્રદેશાઃ,
इह त्रिकमङ्गल इति प्रक्रमः । 'एवं आदिल्लविरहिओ जाव पंचेदियाणं' एव-
मादिमविरहितो यावत् एञ्चेन्द्रियाणाम् अत्र यावत्पदेन त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणां-
संग्रहो भवतीति । अत्र त्रिकमङ्गल इति प्रक्रमः उपरितनचरमान्तापेक्षया जीव-
प्रदेशप्ररूपणायाम् 'आदिल्लविरहिओ' इति यत् कथितम् तस्यायमर्थः अत्र
पूर्वोक्तो मङ्गलत्रये प्रदेशापेक्षया 'अहवा इर्गिदियपणसा य अर्गिदियपणसा य

यह प्रकट किया गया है कि जो वहाँ जीव प्रदेश हैं वे नियम से एके-
न्द्रियों के प्रदेश हैं, और अनिन्द्रिय जीवों के प्रदेश हैं । (इर्गिदिय-
पणसा य अर्गिदियपणसा य वेहंदिस्स पणसा य' अथवा वे एकेन्द्रियों
के प्रदेश हैं, अनिन्द्रिय जीवों के प्रदेश हैं, और एक द्वीन्द्रिय जीव के
प्रदेश हैं । 'अहवा-इर्गिदियपणसा य, अर्गिदियपणसाय, वेहं-
दियाण य पणसा य' अथवा वे एकेन्द्रिय जीवों के प्रदेश हैं, अनिन्द्रिय
जीवों के प्रदेश हैं और दो वेहन्द्रिय जीवों के प्रदेश हैं । यह त्रिक
मंगल का क्रम है । 'एवं आदिल्लविरहिओ जाव पंचेदियाणं' यहाँ
यावत्पद से त्रीन्द्रिय, चौहन्द्रिय जीवों का संग्रह हुआ है । यहाँ उप-
रितन चरमान्त की अपेक्षा से जीव प्रदेश की प्ररूपणा में 'आदिल्ल
विरहिओ' ऐसा जो कहा गया है उसका यह अर्थ है कि यहाँ पूर्वोक्त
मंगलत्रय में प्रदेश की अपेक्षा से 'अहवा इर्गिदियपणसा य

આવ્યું છે કે ત્યાં જે જીવપ્રદેશ છે. તે નિયમથી એકેન્દ્રિયના પ્રદેશ છે. અને
અનીન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશ છે. 'ઈર્ગિદિયપણસા ય અર્ગિદિયપણસા ય વેહંદિયસ્સ
પણસાય' અથવા તે એકેન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશ છે, અનીન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશ
છે અને એક જે ઇન્દ્રિયાવાળા જીવોના પ્રદેશ છે 'અહવા ઇર્ગિદિયપણસા ય,
અર્ગિદિયપણસાય વેહંદિયાણય પણસાય' અથવા એકેન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશ છે,
અનીન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશ છે અને જે ઇન્દ્રિયાવાળા જીવોના પ્રદેશ છે આ
પ્રમાણે ત્રિક સંયોગી ભંગનો ક્રમ છે 'એવ આદિલ્લવિરહિઓ જાવ પંચેદિયાણં'
અહિયાં યાવત્ પદથી ત્રણ ઇન્દ્રિયાવાળા જીવોનું ગ્રહણ થયું છે. અહિયાં
ઉપરના ચરમાન્તની અપેક્ષાએ જીવ-પ્રદેશની પ્રરૂપણામાં 'આદિલ્લવિરહિઓ' એ
પ્રમાણે જે કહેવામાં આવ્યું છે. તેનો અર્થ એ છે કે અહિયાં પહેલા કહેલ
ત્રણ ભંગમાં પ્રદેશની અપેક્ષાએ 'અહવા ઇર્ગિદિયપણસા ય, અર્ગિદિય પણસા ય

બેઈંદિયસ્સ પપ્સે' હત્યયં પ્રથમમજ્જકો ન વક્તવ્યઃ દ્વીન્દ્રિયસ્ય પ્રદેશ હત્યસ્યાસંમ-
વાત્ । તદસંમવથ્થ લોકવ્યાપકાવસ્થાનિન્દ્રિયવર્જજીવાનાં યત્રૈકપ્રદેશસ્તત્રાસં-
સ્થાતાનામેવ તૈષાં સદ્ભાવાદિતિ । 'અજીવા જહા દસમસપ્પ તમાપ્પ તહેવ નિર-
વસેસં' અજીવાઃ યથા દશમશતકે તપ્પાયાં તથૈવ નિરવશેપમ્ દશમશતકકથિત-
તમામિધાનદિગ્વક્તવ્યતામાશ્રિત્ય સૂત્રપ્રુક્તં તથાઽત્રાજીવત્રિપયેઽપિ ઉપરિતન-
ચરમાન્તમાશ્રિત્ય સર્વ જ્ઞાતવ્યમ્ તચ્ચેત્થમ્—'જે અજીવા તે દુવિહા પન્નત્તા તં
જહા રુવી અજીવાય અરુવી અજીવાય । જે રુવી અજીવા તે ચડવિહા પન્નત્તા
તં જહા સંધા સંધદેસા સંધપપ્પસા પામરણુપોગ્ગલા । જે અરુવી અજીવા તે

અઈંદિય પપ્પસા ય બેઈંદિયસ્સ પપ્પે' એસા જો પ્રથમ ભંગ કહા ગયા હૈ
વહ યહાં નહીં કહનાં ચાહિયે । ક્યોંકિ દ્વીન્દ્રિય જીવ કે પ્રદેશ કી યહાં
સંભાવના નહીં હૈ । સંભાવના નહીં હોને કા કારણ યહ હૈ કિ કેવલિ
સમુદ્ધાત કે સમક્ષ લોક વ્યાપક અવસ્થા કો કર જિતને ભી ઓર જીવ
હૈં ઉન જીવોં કા જહાં એક પ્રદેશ હૈં વહાં ઉસકો અસંસ્થાત હી પ્રદેશોં
કે સદ્ભાવ હૈ । 'અજીવા જહા દસમસપ્પ તમાપ્પ તહેવ નિરવસેસં' જેસા
દશવેં શતક કા પહલા ઉદ્દેશા મેં તમા દિશા કી વક્તવ્યતામેં સૂત્ર
કહા ગયા હૈ, ઉસી પ્રકાર સે યહાં અજીવ કે વિષય મેં ભી ઉપરિતન
ચરમાન્ત કો આશ્રિત કરકે સર્વ કહલેના ચાહિયે । વહ હસ પ્રકાર સે
હૈ—'જે અજીવા તે દુવિહા પન્નત્તા, તં જહા—રુવી અજીવા ય, અરુવી
અજીવા ય, 'જે રુવી અજીવા તે ચડવિહા પન્નત્તા, તં જહા—સંધા,
સંધદેસા, સંધપપ્પસા, પરમાણુપોગ્ગલા, 'જે અરુવી અજીવા, તે ઇવિહા

બેઈંદિયંસ પપ્પે' એવો જે પડેલો ભંગ કહેવામાં આવ્યો છે. તે અહિયાં કહેવો
નહીં એ કેમકે જે ઈન્દ્રિય વાળા જીવોને એક પ્રદેશની અહિયાં સંભવના
હોતી નથી સંભાવના ન હોવાનું કારણ એ છે કે લોકવ્યાપક અવસ્થાવાળા
જે બીજા જીવ છે. તે જીવોને અહિં એક પ્રદેશ છે. અને ત્યાં તેઓના
અસંખ્યાત પ્રદેશોનો સદ્ભાવ છે.

'અજીવા જહા દસમસપ્પ તમાપ્પ તહેવ નિરવસેસં' જેવી રીતે દશમાં
શતકમાં તમાદિશાના વર્ણનમાં સૂત્ર કહેવામાં આવ્યું છે. એજ રીતે અહિયાં
અજીવના વિષયમાં પણ ઉપરના ચરમાન્તનો આશ્રય કરીને સઘળું કથન
સમજવું જોઈએ. તે આ આ પ્રમાણે છે. 'જે અજીવા તે દુવિહા પણ્ણત્તા—તં
જહા—રુવી અજીવા ય અરુવિ અજીવા ય જે રુવિ અજીવા તે ચડવિહા પણ્ણત્તા—તં
જહા—સંધા, સંધદેસા, સંધપપ્પસા, પરમાણુપોગ્ગલા, જે અરુવિ અજીવા, તે

छविहा पणत्ता तं जहा नो धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकायस्स देसे १, धम्मत्थिकायस्स पएसा २, नो अधम्मत्थिकाए अधम्मत्थिकायस्स देसे ३, अधम्मत्थिकायस्स पएसा ४, नो आगासत्थिकाए आगासत्थिकायस्स देसे ५, आगासत्थिकायस्स पएसा ६' ये अजीवास्ते द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा रूप्यजीवा अरूप्यजीवाश्च ये रूप्यजीवास्ते चतुर्विधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा स्कन्धाः स्कन्धदेशाः स्कन्धप्रदेशाः परमाणुपुद्गलाः । ये अरूप्यजीवास्ते पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा नो धर्मास्तिकायः धर्मास्तिकायस्य देशः १, धर्मास्तिकायस्य प्रदेशः २, नो अधर्मास्तिकायः अधर्मास्तिकायस्य देशः ३, अधर्मास्तिकायस्य प्रदेशः ४, नो आकाशास्तिकायः आकाशास्तिकायस्य देशः ५ आकाशास्तिकायस्य प्रदेशः ६ ।

पणत्ता' तं जहा नो धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकायस्स देसे १, धम्मत्थिकायस्स पएसा २, नो अधम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकायस्स देसे ३, अधम्मत्थिकायस्स पएसा ४, नो आगासत्थिकाए आगासत्थिकायस्स देसे ५, आगासत्थिकायस्स पएसा ६, 'इस पाठ का तात्पर्य ऐसा है—जो अजीव हैं वे दो प्रकार के कहे गये हैं—एक रूपी अजीव और दूसरा अरूपी अजीव इनमें जो रूपी अजीव हैं वे चार प्रकार के कहे गये हैं—जैसे स्कन्ध, स्कन्धदेश, स्कन्धप्रदेश और परमाणुपुद्गल तथा जो अरूपी अजीव हैं वे छह प्रकार के हैं—जैसे धर्मास्तिकाय नहीं है किन्तु धर्मास्तिकाय का देश १, धर्मास्तिकाय के प्रदेश २ अधर्मास्तिकाय नहीं है किन्तु अधर्मास्तिकाय का देश, ३ अधर्मास्तिकाय के प्रदेश, ४ आकाशास्तिकाय नहीं है किन्तु आकाशास्तिकाय का देश ५, आकाशास्तिकाय के प्रदेश ६,

छविहा पणत्ता तं जहा नो धम्मत्थिकाए, धम्मत्थिकायस्स देसे (१) धम्मत्थिकायस्स पएसा, (२) नो अधम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकायस्स देसे (३) अधम्मिकायस्स पएसा (४) नो आगासत्थिकाए आगासत्थिकायस्स देसे (५) आगासत्थिकायस्स पएसा (६) आ पाठो स'ग्रहं थये छे. आनो अर्थ आ प्रमाणे छे. जे अणुव छे ते जे प्रकारना कडेवामा आल्या छे. इपी अणुव आने अइपी अणुव तेमां जे इपि अणुव छे. ते अर प्रकारना कडेवामा आल्या छे. जेभ के रूध, रूधदेश रूध प्रदेश परमाणु पुद्गल तथा जे अइपि अणुव छे तेना छ प्रकार छे जेभके नो धर्मास्तिकाय धर्मास्तिकायनो देश (१) धर्मास्तिकायनो प्रदेश (२) नो अधर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकायनो देश (३) अधर्मास्तिकायनो प्रदेश (४) नो आकाशास्तिकाय आकाशास्तिकायनो देश (५) आकाशास्तिकायनो प्रदेश (६) कडेवानो

અયમર્થઃ અરૂપ્યજીવવિષયે દશમશતકરય પ્રથમોદ્દેશકે તમા વક્તવ્યતાયાં યથા કથિતં તથૈવ નિરવશેષમત્ર જ્ઞાતવ્યમ્ તથાદિ-રૂપ્યરૂપિભેદેન અજીવા દ્વિવિધાઃ, તત્ર રૂપ્યજીવાચતુર્વિધા ભવન્તિ, યથા સ્કન્ધાઃ સ્કન્ધદેશાઃ સ્કન્ધપ્રદેશાઃ પરમાણુપુદ્ગલાશ્ચ । અરૂપ્યજીવાઃ પદ્ધિવિધાઃ મજ્જમાઃ, તદ્યથા ધર્માસ્તિકાયાધર્માસ્તિકાયાકાશાસ્તિકાયાનાં દેશઃ પ્રદેશાશ્ચેતિ પટ્ । અરૂપ્યજીવાઃ પદ્ધિવિધાઃ દશમશતકે પ્રથમોદ્દેશકે તમા વક્તવ્યતાયાં યથા કથિતાસ્તથૈવ તે એવેહાપિ પ્રતિપાદનીયા इति । અરૂપ્યજીવાનાં સપ્તવિધત્વેઽપ્યત્ર પદ્ધિવિધા એવ અરૂપ્યજીવાઃ તમાયામિવાત્રાપ્યદ્વાસમયામાવાત્ । ‘લોગસ્સ ણં મંતે !’ લોકસ્ય સ્વહુ ભદન્ત ! ‘હેદ્વિલ્લે ચરિમંતે’ અધસ્તને ચરમાન્તે ‘કિં જીવાં પુચ્છા કિં જીવા જીવદેસા

इसका अर्थ ऐसा है कि अरूपी अजीव के विषय में दशमशतक के प्रथम उद्देशक में तमा दिशा की वक्तव्यता में जैसा कहा गया है उसी प्रकार से वह सब यहां पर भी जानना चाहिये । रूपी अरूपी के भेद से अजीव दो प्रकार के कहे गये हैं इनमें रूपी अजीवचार प्रकार के और अरूपी अजीव ६ प्रकार के कहदिये गये हैं । यह सब कथन दशमशतक के प्रथम उद्देश में तमा दिशा की वक्तव्यता में जैसा कहा गया है उसी प्रकार से यहां पर भी कह लेने की बात कही गई है । यद्यपि अरूपी अजीव सात प्रकार के कहे गये हैं—फिर भी यहां जो ६ प्रकार के कहे गये हैं उसका कारण यह है कि तमा के जैसा यहां पर भी अद्धा समय का अभाव है ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘लोगस्स णं मंते ! हेद्विल्ले चरिमंते किं जीवां पुच्छा’ हे भदन्त ! लोक का जो अधस्तन चरमान्त

હેતુ એ છે કે અરૂપી અજીવના વિષયમાં દશમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશમાં તમાદિશાના વર્ણનમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, તે પ્રમાણેનું તે સઘળું કથન અહિંયાં પણ સમજી લેવું. રૂપી અરૂપીના ભેદથી અજીવના એ પ્રકારો કહ્યા છે. તેમાં રૂપિ અજીવ ચાર પ્રકારના અરૂપિ અજીવ છ પ્રકારના કહ્યા છે. આ સઘળું કથન દશમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશમાં તમા દિશાના વર્ણનમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે. એ જ પ્રમાણે તેને અહિં પણ સમજી લેનારું કહ્યું છે. જો કે અરૂપી અજીવ સાત પ્રકારના કહ્યા છે. પણ અહિંયાં જે છ પ્રકારના કહ્યા છે. તેનું કારણ એ છે કે તમાની માફક અહિં પણ અદ્વાસમયનો અભાવ છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછ છે કે ‘લોગસ્સ ણં મંતે ! હેદ્વિલ્લે ચરિમંતે કિં જીવા પુચ્છા’ હે ભગવન્ લોકના જે નીચેના ચરમાન્ત છે. ત્યાં

જીવપણ્ણા અજીવા અજીવદેસા અજીવ પણ્ણા' ઇતિ પ્રશ્નઃ હે ભદન્ત ! લોકસ્ય અધસ્તને ચરમાન્તે કિં જીવાઃ સન્તિ જીવદેશાઃ સન્તિ જીવ પ્રદેશાઃ સન્તિ અથવા અજીવાઃ સન્તિ અજીવદેશા સન્તિ અજીવપ્રદેશા વા સન્તીત્યેવં રુપેણ પ્રશ્નઃ કાર્યઃ । મગવાનાહ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ । 'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'નો જીવા જીવદેસા વિ જીવપણ્ણા વિ જાવ અજીવપણ્ણા વિ' નો જીવાઃ જીવદેશા અપિ જીવપ્રદેશા અપિ યાવત્ અજીવ પ્રદેશા અપિ અત્ર યાવત્ પદેન 'અજીવા વિ અજીવ દેસા વિ' ઇત્યનયોઃ સદ્ગ્રહો ભવતીતિ હે ગૌતમ ! લોકસ્યાધસ્તનચરમાન્તે જીવા ન ભવન્તિ કિન્તુ જીવદેશા ભવન્તિ જીવપ્રદેશાશ્ચાપિ ભવન્તિ અજીવા ભવન્તિ અજીવદેશા અજીવપ્રદેશાશ્ચ ભવન્તીત્યર્થઃ । 'જે જીવદેસા તે નિયમં ઇગિંદિયદેસા' યે જીવદેશાઃ તે નિયમાત્ એકેન્દ્રિયદેશાઃ 'અહવા ઇગિંદિય દેસાય વેહંદિયસ્સ ય દેસે' અથવા એકેન્દ્રિયદેશાશ્ચ દ્વીન્દ્રિયસ્ય દેશઃ ૧, 'અહવા ઇગિંદિયદેસાય વેહંદિયાણયદેસા' અથવા એકેન્દ્રિય દેશાશ્ચ દ્વીન્દ્રિયાણાં ચ દેશાઃ

હૈં વહાં કયા જીવ હૈં ? જીવ દેશ હૈં ? જીવ પ્રદેશ હૈં ? અથવા અજીવ હૈં ? અજીવ દેશ હૈં ? યા અજીવ પ્રદેશ હૈં ? એસા યહ પ્રશ્ન હૈં—હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—ગોયમા ! નો જીવા જીવદેસા વિ, જીવપણ્ણા વિ જાવ અજીવપણ્ણા વિ' હે ગૌતમ ! લોક કે અધસ્તન ચરમાન્ત મેં જીવ નો નહીં હૈં કિન્તુ જીવ દેશ હૈં, જીવ પ્રદેશ હૈં, યાવત્ અજીવ પ્રદેશ મી હૈં યહાં યાવત્ શબ્દ સે 'અજીવા વિ અજીવ દેસા વિ' હન પદોં કા સંગ્રહ હુઆ હૈં । 'જે જીવદેસા તે નિયમં ઇગિંદિયદેસા' જો વહાં જીવદેશ હૈં વે નિયમ સે એકેન્દ્રિય દેશ હૈં 'અહવા ઇગિંદિય દેસા ય વેહંદિયસ્સદેસે' અથવા—વે એકેન્દ્રિય કે દેશ હૈં, યા વે દ્વીન્દ્રિય

શુ' જીવ છે ? કે જીવ દેશ છે ? કે જીવ પ્રદેશ છે ? અથવા અજીવ કે અજીવ દેશ છે ? કે અજીવ પ્રદેશ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે 'ગોયમા નો જીવા જીવ દેસાવિ, જીવ પણ્ણાવિ જાવ અજીવપણ્ણા વિ' છે ગૌતમ લોકના નીચેના ચરમાન્તમાં જીવ હોતા નથી. પરંતુ જીવ દેશ છે તેમ જીવ પ્રદેશ પણ છે. યાવત્ અજીવ પ્રદેશ પણ છે. અહિંયા યાવત્ શબ્દથી 'અજીવા વિ અજીવદેસા વિ' એ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. 'જે જીવદેસા તે નિયમં ઇગિંદિય દેસા' ત્યાં જે જીવદેશ છે તે નિયમથી એકેન્દ્રિય દેશ છે. 'અહવા ઇગિંદિય દેસાય વેહંદિયસ્સ દેસે' અથવા તે એકેન્દ્રિયના દેશ છે. અથવા તે એકેન્દ્રિયવાળા જીવોનો તે એક દેશ છે, "અહવા ઇગિંદિયદેસાય વેહંદિયાણ ય દેસા" અથવા એકેન્દ્રિયના દેશો

૨, લોકસ્યાધસ્તનચરમાન્તે નિયમાત્ એકેન્દ્રિયદેશાઃ અથવા એકેન્દ્રિયદેશા દ્વીન્દ્રિયસ્ય દેશઃ અયં પ્રથમો ભક્તઃ ૧। અથવા એકેન્દ્રિયદેશાઃ દ્વીન્દ્રિયાણાં દેશાઃ અયં દ્વિતીયો ભક્તઃ ૨। ‘એવં મઙ્ગિલ્લવિરહિઓ’ એવં મધ્યમવિરહિતઃ એવમ્ અનેન પ્રકારેણ મધ્યમભક્તોઽત્ર ન વાચ્યઃ, સ ચ મધ્યમભક્તો યથા—‘અહવા એગિંદિયદેમાય વેહંદિયસ્સ ય દેસા’ અથવા એકેન્દ્રિયદેશાઃ દ્વીન્દ્રિયસ્ય ચ દેશાઃ અયં મધ્યમભક્તઃ પ્રદેશવૃદ્ધિહાનિકૃતલોકદન્તાભાવાત્ નૈવ ભવતિ ઇમૌ દ્વીન્દ્રિયૈઃ સહ દ્વૌ ભક્તૌ ભવતઃ। અગ્રે કિયત્તર્યન્તમિત્યાહ—‘જાવ એગિંદિયાણં’ યાવત્ અનિન્દ્રિયાણામ્ અનેનૈવ પ્રકારેણ ત્રીન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિયપચ્ચેન્દ્રિયાનિન્દ્રિયૈઃ સહ દ્વૌ ભક્તૌ જ્ઞાતવ્યૌ ઇતિ ભાવઃ। એવં જીવદેશમાશ્રિત્ય ભક્ત્વા પ્રદર્શિતાઃ। અથ પ્રદેશપાશ્રિત્ય ભક્ત્વાન્ દર્શયતિ—‘પપસા આહલ્લવિરહિયા સન્વેસિં જહા પુરત્થિમિલ્લે ચરિમંતે તહેવ’ પ્રદેશા આદિમવિરહિતાઃ સર્વેષાં યથા પૌરસ્ત્યે ચરમાન્તે તથૈવ। પૂર્વચરમાન્તે જીવદેશમાશ્રિત્ય યે ભક્તાઃ કથિતાસ્તે ઇહ જીવપ્રદેશમાશ્રિત્ય

જીવ કાં વહ એક દેશ હૈં। ‘અહવા-એગિંદિયદેસા ય વેહંદિયાણ ય દેસા’ અથવા-એકેન્દ્રિય કે દેશ હૈં ઓર વેહંદ્રિય જીવોં કે દેશ હૈં ૨, હસ પ્રકાર સે યે દો ભંગ હૈં। યહાં ‘અહવા-એગિંદિય દેસા ય વેહંદિયસ્સ ય દેસા’ એસા જો મધ્ય કા વિકલ્પ હૈં વહ નહીં હૈં। ક્યોંકિ પ્રદેશવૃદ્ધિ હાનિકૃત લોકદન્તકોં કા અભાવ હૈં। યે દો ભંગ દ્વીન્દ્રિય જીવોં કે સાથ હુએ હૈં। હસી પ્રકાર સે તેહંદ્રિય, ચૌહંદ્રિય પંચેન્દ્રિય ઓર અનીન્દ્રિય કેવલી જીવોં કે સાથ દો દો ભંગ જાનનાં ચાહિયે। હસ પ્રકાર જીવ કો આશ્રિત કરકે ભંગ દિશ્વલાયે। અવ પ્રદેશોં કો અશ્રિત કરકે ભંગોં કો દિશ્વલાયા જાતા હૈં—‘પપસા આહલ્લવિરહિયા સન્વેસિં જહા પુરત્થિમિલ્લે ચરિમંતે તહેવ’ પૂર્વચરમાન્ત મેં જીવ કો આશ્રિત કરકે જો ભંગ કહે ગયે હૈં વે યહાં જીવ પ્રદેશ કો આશ્રિત કરકે કહલેનાં ચાહિયે કિન્તુ યહાં

છે. અને બેઘંદ્રિયોના પણ દેશો છે, ૨, આ રીતે આ બે ભાંગા થાય છે. અહિયાં “અહવા-એગિંદિયદેસા ય વેહંદિયસ્સ ય દેસા” એવો બે મધ્યનો ભંગ છે તે બનતો નથી, કેમકે પ્રદેશ વૃદ્ધિહાનીથી થયેલ લોકદન્તનો અભાવ છે. આ બે ભંગ દ્વીન્દ્રિય જીવોની સાથે થાય છે એજ રીતે ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા, ચાર ઇન્દ્રિયવાળા અને પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા અને અનિન્દ્રિય-સિદ્ધ-જીવોની સાથે બળે ભંગ સમજી લેવા આ રીતે જીવદેશને આશ્રિત કરીને ભંગનો પ્રકાર બતાવેલ છે.

હવે પ્રદેશોને આશ્રિત કરીને ભંગોનો પ્રકાર બતાવવામાં આવે છે. “પપસા આહલ્લવિરહિયા સન્વેસિં જહા પુરત્થિમિલ્લે ચરિમંતે તહેવ” પૂર્વ ચરમાન્તમાં જીવને આશ્રિત કરીને બે ભંગ કહેવામાં આવ્યા છે તે અહિયાં

વક્તવ્યાઃ કિન્તુ અત્ર પ્રદેશાઃ સર્વેપામનિન્દ્રિયપર્યન્તાનામ્ આદિમવિરહિતાઃ કાર્યાઃ । આદિમો મજ્જાઃ એકવચનાન્તપ્રદેશોપેતઃ, તથા—‘અહવા એગિન્દિયપણસાય વેઈન્દિયસ્સ ય પણસે’ અયમાદિમો મજ્જો ન ગ્રાહ્યઃ પ્રદેશાનામધશ્વરમાન્તેઽપિ બહુ-ત્વાત્ । શેષમજ્જા દ્વયં ગ્રાહ્યમ્, તદ્ યથા—‘અહવા એગિન્દિયપણસાય વેઈન્દિયસ્સ પણસા ૧, અહવા એગિન્દિય પણસાય વેઈન્દિયાણ ય પણસા ૨’ અથવા એકેન્દ્રિય પ્રદેશાશ્ચ દ્વીન્દ્રિયસ્ય ચ પ્રદેશાઃ ૧, અથવા એકેન્દ્રિયપ્રદેશાઃ દ્વીન્દ્રિયાણાં ચ પ્રદેશાઃ ૨ ઇતિ । અનેનૈવ પ્રકારેણ ત્રીન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિયપચ્ચેન્દ્રિયાનિન્દ્રિયાણાં પ્રદેશવિષયે મજ્જા વક્તવ્યાઃ કેવલમ્ એકેન્દ્રિયપ્રદેશાઃ દ્વીન્દ્રિયસ્ય ચ પ્રદેશાઃ, અયં પ્રથમો મજ્જો ન ભવતીતિશ્ચ । ‘અજીવા જહેવ ઉવરિલ્લે ચરિમંતે તહેવ’ અજીવા યથૈવ ઉશરિતને ચરમાન્તે કથિતાસ્તથૈવ હાપિ વોધ્યાઃ, ઉપરિતનચર-

પર પ્રદેશ સબ કે અનિન્દ્રિય પર્યન્ત જીવોં કે-આદિમ ભંગ સે રહિત કહના ચાહિયે, એકવચનાન્ત પ્રદેશ ચાલા આદિમ ભંગ હૈ । તથા ચ ‘અહવા એગિન્દિયપણસા ય વેઈન્દિયસ્સ ય પણસે’ યહ આદિમ ભંગ હૈ । સો યહ ભંગ યહાં નહીં લેના ચાહિયે । ક્યોંકિ પ્રદેશોં કી બહુતતા અધ-શ્વરમાન્ત મેં મી હૈ । અવશિષ્ટ દો ભંગ હી લેના ચાહિયે । જો હસ પ્રકાર સે હૈ—‘અહવા એગિન્દિયપણસા ય, વેઈન્દિયસ્સ પણસા ૧, અહવા એગિન્દિયપણસા ય, વેઈન્દિયાણ ય પણસા’ હસી પ્રકાર સે તેહન્દ્રિય, ચૌહન્દ્રિય પચ્ચેન્દ્રિય ઓર અનિન્દ્રિયોં કે પ્રદેશ સમ્બન્ધ મેં ભંગ કહ લેના ચાહિયે । કેવલ યહાં પર ‘એકેન્દ્રિયપ્રદેશાઃ દ્વીન્દ્રિયસ્ય ચ પ્રદેશાઃ’ યહ પ્રથમ ભંગ નહીં હોતા હૈ । ‘અજીવા જહેવ ઉવરિલ્લે ચરિમંતે તહેવ’ જિસ

જીવ પ્રદેશને આશ્રિત કરીને કહેવા લેઈએ. પરંતુ અહિયાં પ્રદેશ બધાને—એટલે કે અનિન્દ્રિય પર્યન્તના જીવોને પહેલા ભંગથી રહિત કહેવું લેઈએ એટલે કે એકવચનાન્ત પ્રદેશવાળો જે પહેલો ભંગ છે તે આ બધાને થતો નથી. તથા “અહવા એગિન્દિયપણસા ય વેઈન્દિયસ્સ ય પણસે” આ પહેલો ભંગ છે તો આ ભંગ અહિયાં ગ્રહણ કરવો ન લેઈએ કેમકે પ્રદેશોની અધિકતા નીચેના ચરમાન્તમાં પણ છે. ખાડીના બે ભંગા જે લેવા લેઈએ જે આ પ્રમાણે છે. “અહવા એગિન્દિયપણસા ય વેઈન્દિયસ્સ પણસા ૧,” અહવા એગિન્દિય પણસા ય, વેઈન્દિયાણ ય પણસા” આ બે રીતે ત્રણ ઈન્દ્રિયવાળા, ચાર ઈન્દ્રિય-વાળા, પાંચ ઈન્દ્રિયવાળા અને અનિન્દ્રિયોના પ્રદેશના સંબન્ધમાં ભંગ કહી લેવા. કેવળ અહિયાં “એકેન્દ્રિયપ્રદેશાઃ દ્વીન્દ્રિયસ્ય ચ પ્રદેશાઃ” આ પ્રમાણેનો પહેલો ભંગ અહિયાં થતો નથી. “અજીવા જહેવ ઉવરિલ્લે ચરિમંતે તહેવ”

માન્તે રૂપિણોઽજીવાઃ સ્કન્ધસ્કન્ધદેશસ્કન્ધપ્રદેશ પરમાણુપુદ્ગલભેદાચ્ચતુર્વિધાઃ
 અરૂપિણોઽજીવાધર્માસ્તિકાયાધર્માસ્તિકાયાકાશાસ્તિકાયાનાં દેશઃ પ્રદેશાશ્ચ પદ્
 સંકલનયા દશ ઉક્તાસ્તે હ્રદાપિ તથૈવ દશ અજીવા વક્તવ્યા इति માવઃ । ચર-
 માન્તાધિકારાદેવ રત્નપ્રભાદિ પૃથિવી વિષયેઽપિ આહ-‘હમીસે ણં મંતે’ એતસ્યાઃ
 સ્વલુ ભદન્ત ! ‘રચણપ્પમાણ પુઢવીણ’ રત્નપ્રભાયાઃ પૃથિવ્યાઃ પ્રથમનરકપૃથિવ્યા
 હત્યર્થઃ ‘પુરત્થિમિલ્લે ચરિમંતે’ પૌરસ્ત્યે ચરમાન્તે ‘કિં જીવાં પુચ્છા’ કિં
 જીવા इति પૃચ્છા, હે ભદન્ત ! રત્નપ્રભા પૃથિવ્યાઃ પૂર્વચરમાન્તે કિં જીવા જીવ
 દેશા જીવપ્રદેશા અજીવા અજીવદેશા અજીવપ્રદેશા વા સન્તીતિ એવં રૂપેણ પૂર્વવ-

પ્રકાર કે ઉપરિતન ચરમાન્ત મેં અજીવ કહે ગયે હૈં उसी प्रकार वे यहां
 पर भी कहे गये जानना चाहिये । उपरितनचरमान्त में रूपी अजीव
 स्कन्ध, स्कन्ध देश, स्कन्ध प्रदेश, परमाणु पुद्गल ये चार तथा अरूपी
 अजीव धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, और आकाशास्तिकाय के देश एवं
 प्रदेश ये ३ सब मिलकर १० कहे गये हैं, ये ही १० अजीव यहां पर
 भी कह लेना चाहिये । चरमान्त का अधिकार चल रहा है । इसी से
 अब सूत्रकार रत्नप्रभा आदि पृथिवियों के विषय में भी कहते हैं ‘हमी
 से णं मंते ! रचणप्पमाए पुढवीए पुरत्थिमिल्ले चरिमंते किं जीवां’
 पुच्छा’ इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि हे भदन्त ! इस
 रत्नप्रभा पृथिवी के पौरस्त्य चरमान्त में क्या जीव हैं ? जीवदेश हैं ?
 जीव प्रदेश है ? अथवा अजीव हैं ? अजीव देश हैं ? या अजीवप्रदेश

જે રીતે ઉપરના ચરમાન્તમાં અણુવો કહ્યા છે તેજ રીતે તે અહિયાં પણ
 કહેલા સમજવા. ઉપરના ચરમાન્તમાં જે રૂપી અણુવ સ્કંધ, સ્કંધદેશ,
 સ્કંધપ્રદેશ અને પરમાણુ પુદ્ગલ તેમજ અરૂપી અણુવ ધર્માસ્તિકાય, અધર્મા-
 સ્તિકાય, અને આકાશાસ્તિકાયના દેશ અને પ્રદેશ એ છ તથા બધા મળીને
 દસ કહ્યા છે. એજ દસ અણુવો અહિયાં પણ સમજ લેવા.

ચરમાન્તનો અધિકાર ચાલે છે. તેથી હવે સૂત્રકાર રત્નપ્રભા આદિ
 પૃથિવ્યોના વિષયમાં કથન કરે છે “હમીસે ણં મંતે ! રચણપ્પમાણ પુઢવીણ
 પુરત્થિમિલ્લે ચરિમંતે કિં જીવાં પુચ્છા” આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ
 પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે હે ભગવન આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના પૂર્વ દિશાના
 ચરમાન્તમાં શું અણુ છે ? કે અણુ દેશ છે ? કે અણુ પ્રદેશ છે ? અથવા
 અણુ છે ? કે અણુ દેશ છે ? કે અણુ પ્રદેશ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ

દેવ પ્રશ્નઃ । મગયાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘નો જીવા’ નો જીવાઃ રત્નપ્રમા પૃથિવ્યાઃ પૂર્વચરમાન્તે જીવા ન સન્તિ ચરમરૂપોઽન્તર-માન્તઃ સ ચ એકપ્રદેશ પ્રતરાત્મકઃ તત્ર ચ અસંખ્યાતપ્રદેશાવગાહિત્વાઞ્જીવસ્યા સંભવ એવેતિ ઇત્યર્થઃ । ‘એવં જહેવ લોગસ્સ તહેવ ચત્તારિ વિ ચરિમંતા જાવ ઉત્તરિલ્લે’ એવં યથૈવ લોકસ્ય તથૈવ ચત્વારોઽપિ ચરમાન્તા યાવત્ ઔત્તરઃ, અત્ર યાવ-ત્પદેન પૂર્વપશ્ચિમદક્ષિણાનાં સદ્ગ્રહઃ યથા લોકસ્ય ચતુર્થૈવિ ચરમાન્તેષુ જીવદેશ પ્રદેશયોઃ સમજ્ઞકસ્થિતિઃ પ્રજ્ઞા યથા વા અજીવાનાં તદેશપ્રદેશાનાં ચ સત્ત્વં દર્શિતં તથૈવ રત્નપ્રમા પૃથિવ્યાઃ દક્ષિણચરમાન્તાદારભ્ય ઉત્તરચરમાન્તપર્યન્તં જીવાનાં દેશપ્રદેશયોરજીવાનાં તદેશપ્રદેશાનાં ચ વર્ણનં વક્તવ્યમિત્યર્થઃ । ‘ઉવરિલ્લે જહા દસમસણ વિમલા દિસા તહેવ નિરવસેસં’ ઉપરિતને યથા દશમશતકે

હૈં ? હસકે ઉત્તર મૈં પ્રશ્ન કહતે હૈં-‘ગોયમા ! નો જીવા’ હૈ ગૌતમ રત્ન પ્રમા પૃથિવી કે પૂર્વચરમાન્ત મૈં જીવ નહીં હૈં । ચરમરૂપ જો અન્ત હૈં હસકા નામ ચરમાન્ત હૈં । વહ એક પ્રદેશરૂપ પ્રતરાત્મક હોના હૈં અતઃ વહાં અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાહી હોને સે જીવ કા અવસ્થાન અસંભવ હી હૈં । ‘એવં જહેવ લોગસ્સ તહેવ ચત્તારિ વિ ચરિમંતા જાવ ઉત્તરિલ્લે’ જિસ પ્રકાર સે લોક કે ચારોં ચરમાન્તોં મૈં જીવ પ્રદેશ ઔર જીવદેશ કી સ્થિતિ ભંગ સહિત કહી જા ચુકી હૈં તથા અજીવોં કી તથા ડનકે દેશોં કી એવં પ્રદેશોં કી સત્તા પ્રકટ કી જા ચુકી હૈં । ડસી પ્રકાર સે રત્નપ્રમા પૃથવી કે દક્ષિણચરમાન્ત સે લેકર ઉત્તર ચરમાન્ત પર્યન્ત જીવોં કે દેશ એવં પ્રદેશોં કા તથા અજીવોં કા એવં ડનકે દેશ પ્રદેશોં કા વર્ણન કર લેના ચાહિયે । ‘ઉવરિલ્લે જહા દસમસણ વિમલા-

કહે છે કે “ગોયમા ! નો જીવા” હે ગૌતમ ! રત્નપ્રમા પૃથ્વીના પૂર્વ ચર-માન્તમાં જીવ હોતા નથી ચરમ રૂપ જે અન્ત છે, તેનું નામ ચરમાન્ત છે. તે એક પ્રદેશરૂપ પ્રતરાત્મક હોય છે. જેથી ત્યાં અસંખ્યાત પ્રદેશાવગાહી હોવાથી જીવનું ત્યાં હોવું તે અસંભવ છે. “એવં જહેવ લોગસ્સ તહેવ ચત્તારિ-વિ ચરિમંતા જાવ ઉત્તરિલ્લે” જે રીતે લોકના ચારે ચરમાન્તોમાં જીવપ્રદેશ અને જીવ દેશની ભંગ સાથે સ્થિતિ કહી છે તેમજ અજીવોની તથા તેના દેશોની અને તેના પ્રદેશોની સત્તા પહેલા કહેવાઈ ચૂકી છે એજ રીતથી રત્નપ્રમા પૃથ્વીના દક્ષિણ ચરમાન્તથી લઈને ઉત્તર ચરમાન્ત સુધીના જીવોના દેશ એવં પ્રદેશોનું તેમજ અજીવોના દેશ અને પ્રદેશોનું વર્ણન કરી લેવું. “ઉવરિલ્લે જહા દસમસણ વિમલા દિસા તહેવ નિરવસેસં” જે રીતે દશમા

વિમલાદિક્ તથૈવ નિરવશેષમ્ દશમશતકે પ્રથમોદ્દેશકે વિમલાદિશમાશ્રિત્ય યથા કથિતમ્ તથૈવ સર્વમપિ રત્નપ્રભા પૃથિવ્યાઃ ઉપરિતનચરમાન્તે યોજનીયમ્ યોજના ચૈવં કાર્યા, તથાહિ-‘इमीसे णं भंते !’ एतस्याः खलु भदन्त ! ‘रयणप्पभाए पुढवीए’ रत्नप्रभापृथिव्याः ‘उवरिल्ले चरिमंते किं वा ६’ पट् किं जीवाः किं वा जीवदेशा जीवप्रदेशाः अजीवा अजीवदेशा अजीव प्रदेशाः इति प्रश्नः । ‘गोयमा ! नो जीवा’ हे गौतम ! नो जीवाः एकप्रदेशप्रतरात्मके तस्मिन् असंख्यातप्रदेशावगाहिनां तेषामनवस्थानात् ‘जीवदेसा वि ५’ जीवदेशा अपि १ जीवप्रदेशा अपि २ अजीवा अपि ३ अजीवदेशा अपि ४ अजीवप्रदेशा अपि ५ ‘जे जीव-

दिसा तहैव निरवसेसं’ जिस प्रकार से दशवे शतक के प्रथम उद्देशक में विमलादिशा के सम्बन्ध में कहा गया है उसी प्रकार से रत्नप्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त के विषय में वह सब कथन योजित कर लेना चाहिये । वह कथन इस प्रकार से योजित करना चाहिये-‘इमीसे णं भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए उवरिल्ले चरिमंते किं जीवा, जीवदेसा, जीव पएसा, अजीवा, अजीवदेसा अजीवपएसा’ इस प्रश्नका तात्पर्य ऐसा है कि-हे भदन्त ! रत्नप्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त में क्या जीव हैं ? जीवदेश है ? जीवप्रदेश है ? अजीव है ? अथवा अजीवदेश है ? अजीव प्रदेश है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘गोयमा ! नो जीवा,’ हे गौतम ! रत्नप्रभा पृथिवी के उपरितन चरमान्त में जीव नहीं हैं । क्यों कि वह उपरितन चरमान्त प्रदेश प्रतरूप है अतः उसमें असंख्यात प्रदेशावगाही जीवों को अवस्थान होना असंभव है । ‘जीव देसावि’ हां वहां जीव देश हैं, जीव प्रदेश हैं अजीव है अजीवदेश हैं

શતકના પહેલા ઉદ્દેશમાં વિમલા દિશાના સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું છે. તેજ રીતે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તના વિષયમાં તે સઘળું કથન અહિં કરી લેવું, તે કથન આ પ્રમાણે છે. “इमीसे णं भंते रयणप्पभाए पुढवीए उवरिल्ले चरिमंते किं वा जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा, अजीवा, अजीव देसा अजीव पएसा” હે ભગવન્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તમાં શું જીવ છે ? કે જીવ દેશ છે ? કે જીવ પ્રદેશ છે ? અથવા અજીવ છે. અજીવ દેશ છે ? કે અજીવ પ્રદેશ છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-“गोयमा ! नो जीवा” હે ગૌતમ, રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ચરમાન્તમાં જીવ નથી. કારણ કે તે ઉપરના ચરમાન્ત પ્રદેશ પ્રતરરૂપ છે. જેથી તેમાં અસંખ્યાત પ્રદેશમાં રહેવાવાળા જીવોનું અવસ્થાન હોવું અસંભવ છે. “जीव देसावि” ત્યાં જીવ દેશ છે જીવ પ્રદેશ છે, અજીવ છે, અજીવ દેશ છે, અને અજીવ પ્રદેશ છે. “जे जीवदेसा ते

દેસા તે નિયમા ઇગિંદિયદેસા' એકેન્દ્રિયાણાં સર્વત્ર સદ્ભાવાત્ 'અહવા ઇગિંદિય-
દેસાય વેદિયસ્સ ય દેસે ૧ અહવા ઇગેંદિયદેસાય વેદિયસ્સ ય
દેસા ૨ અહવા ઇગિંદિયદેસાય વેદિયાણ ય દેસા ૩' રત્નપ્રમા પૃથિવી
દ્વીન્દ્રિયજીવાનામાશ્રયઃ, તે ચ દ્વીન્દ્રિયા એકેન્દ્રિયાપેક્ષયાઽતિસ્તોકાસ્તતશ્ચ
રત્નપ્રભોપરિતનચરમાન્તે તેષાં દ્વીન્દ્રિયાણાં કદાચિદ્દેશઃ દેશા વા સ્યુઃ । એવમેવ
ત્રીન્દ્રિયાદારમ્ય અનિન્દ્રિયપર્યન્તેઽપિ ત્રિજ્ઞેયમ્ । તથા—'જે જીવપ્પેસા તે નિયમા

ઔર અજીવ પ્રદેશ હૈ' । 'જે જીવદેસા તે નિયમા ઇગિંદિયદેસા'
જો વહાં જીવ દેશ હૈ એકેન્દ્રિયજીવોં કે દેશ હૈ વે-ક્યોંકિ એકેન્દ્રિયોં
કા સર્વત્ર સદ્ભાવ હૈ । 'અહવા-ઇગિંદિદેસાય વેદિયસ્સ ય દેસે ૧, અથવા
વે જીવ એકેન્દ્રિય જીવોં કે દેશ હૈ । ઔર એક વેદિન્દ્રિય કા દેશ હૈ,
'અહવા-' ઇગેંદિય દેસા ય વેદિયસ્સ ય દેસા ૨' અથવા એકેન્દ્રિયોં કે
દેશ હૈ ઔર એક વેદિન્દ્રિય કે દેશ હૈ, ૨ 'અહવા ઇગેંદિયદેસાય વેદિયાણ
ય દેસા ૩' અથવા એકેન્દ્રિય જીવોં કે દેશ હૈ ઔર વેદિન્દ્રિય જીવોં કે દેશ
હૈ, ૩ 'રત્નપ્રમા પૃથિવી મેં દ્વીન્દ્રિયજીવોં કા આશ્રય હૈ ઔર વે દ્વીન્દ્રિયજીવ
એકેન્દ્રિય જીવોં કી અપેક્ષા અતિસ્તોક હૈ । હસી કારણ રત્નપ્રમા પૃથિવી
કે ઉપરિતનચરમાન્ત મેં ડન દ્વીન્દ્રિયોં મેં સે કદાચિત્ એક જીવ કા
એકદેશ હો સકતા હૈ ઔર કદાચિત્ અનેક દેશ હો સકતે હૈ । હસી
પ્રકાર કા કથન તેદિન્દ્રિય સે લેકર અનિન્દ્રિય પર્યન્ત જીવોં કે સમ્બન્ધ

નિયમા ઇગિંદિયદેસા" ત્યાં જે જીવ દેશ છે તે એકેન્દ્રિય જીવોના દેશ છે
કેમકે એકેન્દ્રિયોના બધી જ જગ્યાએ સદ્ભાવ છે. "અહવા ઇગિંદિય દેસાય
વેદિયસ્સ ય દેસે" અથવા તે જીવ દેશ એકેન્દ્રિય જીવના દેશો છે. અને જે
ઇન્દ્રિયોના દેશ છે. "અહવા-ઇગિંદિય દેસાય વેદિયસ્સ ય દેસા (૨)" અથવા
એકેન્દ્રિયોના દેશો છે. અને જે ઇન્દ્રિયોના દેશો છે. (૨) "અહવા-ઇગિંદિય-
દેસા, વેદિયાણય દેસાય (૩)" અથવા એકેન્દ્રિય જીવોના દેશ છે અને જે
ઇન્દ્રિય જીવોના દેશ છે. (૩) રત્નપ્રમા પૃથ્વીમાં જે ઇન્દ્રિયવાળા જીવોના
આશ્રય છે. અને તે જે ઇન્દ્રિયવાળા જીવો એક ઇન્દ્રિયવાળા જીવો કરતાં
ઘણા થોડા છે. તેજ કારણે રત્નપ્રમા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તમાં જે ઇન્દ્રિ-
યવાળા જીવોમાંથી કદાચ એક જીવનો એક દેશ હોઈ શકે છે. અને કદાચ
અનેક દેશ પણ હોય છે. તેજ રીતનું કથન ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોથી
લઈને અનિન્દ્રિય પર્યંતના જીવોના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. તથા—

एगिंदियपएसा अहवा एगिंदियपएसा वि वेंदियाण य पएसा २' एवं त्रीन्द्रिया-
दारभ्य अनिन्द्रियान्तेष्वपि प्रदेशविषये एवमेव विचारः। तथा—'जे अजीवा ते दुविहा
पन्नत्ता तं जहा रूवीअजीवा य अरूवी अजीवा य। जे रूवी अजीवा ते चउव्विहा
पन्नत्ता तं जहा—खंधा जाव परमाणुयोगगळा, जे अरूवी अजीवा ते सत्तविहा
पन्नत्ता तं जहा नो धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकायस्स देसे १ धम्मत्थिकायस्स पएसा २
एवं अहम्मत्थिकायस्स वि आगासत्थिकायस्स वि अद्धासमये' अद्धासमयो मनुष्य

में भी जानना चाहिये । तथा—'जे जीवपएसा ते नियमा एगिंदिय
पएसा अहवा एगिंदियपएसा वि वेहंदियस्स पएसा १, 'जो वहाँ जीव
के प्रदेश हैं वे नियम से एकेन्द्रिय जीवों के प्रदेश हैं अथवा एकेन्द्रिय
जीवों के प्रदेश भी हैं और एक वेहन्द्रिय जीव के प्रदेश हैं १ अहवा—
एकेन्द्रियों के प्रदेश हैं और अनेक वेहन्द्रियों के देश हैं २, इसी
प्रकार का विचार तेहन्द्रिय से लेकर अनिन्द्रियान्ततक के जीवों
में भी प्रदेश को लेकर कर लेना चाहिये । तथा—'जे अजीवा ते
दुविहा पन्नत्ता तं—जहा—रूवी अजीवा य, अरूवी अजीवा य जे रूवी
अजीवा ते चउव्विहा पन्नत्ता, तं जहा—खंधा जाव परमाणुयोगगळा,
जे अरूवी अजीवा ते सत्तविहा पणत्ता तं जहा—नो धम्मत्थिकाए—
धम्मत्थिकायस्स देसे १, धम्मत्थिकायस्स पएसा २, एवं अहम्मत्थिकायस्स
वि आगासत्थिकायस्स वि अद्धासमए' अजीव है वे रूपी अजीव और

“जे जीवपएसा ते नियमा एगिंदियपएसा अहवा एगिंदियपएसा वि वेहंदियस्स
पएसा” ત્યાં જે જીવના પ્રદેશો છે તે નિયમથી એકેન્દ્રિય જીવોના પ્રદેશો છે.
અથવા એકેન્દ્રિય જીવોનો પ્રદેશ પણ છે. અને એક બે ઇન્દ્રિય જીવોનો
પ્રદેશ છે (૧) “અહવા”—એકેન્દ્રિય જીવોનો પ્રદેશ છે અને અનેક બે ઇન્દ્રિ-
યોનો પ્રદેશ છે (૨) આ રીતનો વિચાર ત્રણ ઇન્દ્રિયથી લઈને અનિન્દ્રિય
જીવોના વિષયમાં પણ પ્રદેશને લઈને સમજી લેવો. તથા “જે અજીવા તે
દુવિહા પન્નત્તા—તં જહા—રૂવિ અજીવાય, અરૂવિ અજીવાય જે રૂવિ અજીવા તે
ચઉવ્વિહા પન્નત્તા, તં જહા—ખંધા જાવ પરમાણુયોગગલા જે અરૂવિ અજીવા તે
સત્તવિહા પણ્ણત્તા—તં જહા—નો ૧ ધમ્મત્થિકાએ ધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસે (૧) ધમ્મ-
ત્થિકાયસ્સ પએસા (૨) એવં અહમ્મત્થિકાયસ્સ વિ, આગાસત્થિકાયસ્સ વિ,
અદ્ધા સમયે (૧)—રૂપિ અણુવ અને અરૂપિ અણુવ એ લેદથી અણુવ બે

ક્ષેત્રાન્તર્વર્તિનિ રત્નપ્રભા પૃથિવ્યુપરિતનચરમાન્તેઽસ્ત્યેવેતિ ભાવઃ । ‘હેદ્વિલ્લે ચર-
મંતે તદેવ’ અધસ્તનચરમાન્તો યથૈવ લોકસ્યાધસ્તનચરમાન્તસ્તથૈવ યથા
લોકસ્યાધસ્તનઃ ચરમાન્તઃ કથિતઃ તથૈવ રત્નપ્રભા પૃથિવ્યા અધસ્તન-
ચરમાન્તોઽપિ વાચ્યઃ । ‘નવરં દેસે પંચેદિણ્ણુ તિયમંગોત્તિ’ નવરં દેશે
પંચેન્દ્રિયેષુ ત્રિકૂમજ્ઞ ઇતિ નવરં કેવલં વિશેષસ્ત્વયમ્ લોકસ્યાધસ્તન-
ચરમાન્તે દ્વીન્દ્રિયાદીનાં દેશમજ્ઞકૃત્રયં મધ્યમરહિતં કથિતમ્ અત્ર તુ
રત્નપ્રભાઽયચરમાન્તે પંચેન્દ્રિયાણાં પરિપૂર્ણમેવ તદ્વક્તવ્યમ્ શેષાણાં તુ દ્વીન્દ્રિયા-
દીનાં મધ્યમમજ્ઞરહિતમેવ યતો રત્નપ્રભા પૃથિવ્યા અધસ્તનચરમાન્તે દેવ પંચે-
ન્દ્રિયાણાં ગમનાગમદ્વારેણ દેશે દેશાચ્ચ સંભવન્નિ અતઃ પંચેન્દ્રિયાણાં તત્તત્ર પરિપૂર્ણ-

અરૂપી અજીવ કે ભેદ સે દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં જો રૂપી અજીવ હૈં
વે ચાર પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં, જૈસે સ્કંધ, સ્કંધદેશ પ્રદેશ
પરમાણુ પુદ્ગલ । જો અરૂપી અજીવ હૈં વે સાત પ્રકાર કે કહે ગયે
હૈં—જૈસે ધર્માસ્તિકાય નહીં હૈં કિન્તુ ધર્માસ્તિકાય કા દેશ, ધર્માસ્તિ-
કાય કે પ્રદેશ ૨ે હસી પ્રકાર સે અધર્માસ્તિકાય કે ભી ઓર આકાશ-
સ્તિકાય કે ભી દેશ પ્રદેશ તથા અદ્વાસમય । અદ્વાસમય મનુષ્યક્ષેત્રાન્ત-
વર્તી રત્નપ્રભા પૃથિવી કે ઉપરિતનચરમાન્ત મેં હૈં હી । ‘હેદ્વિલ્લે ચરમંતે
તદેવ’ જૈસા લોક કા અધસ્તનચરમાન્ત કહા ગયા હૈં । ઉસી પ્રકાર સે
રત્નપ્રભા પૃથિવી કા અધસ્તનચરમાન્ત ભી કહલેના ચાહિયે । ‘નવરં દેસે
પંચિદિણ્ણુ તિયમંગોત્તિ લોક કે અધસ્તચરમાન્ત મેં દ્વીન્દ્રિયાદિકો
કે દેશ સંબંધી મજ્ઞપ્રય મધ્યમમંગ સે રહિત કહે ગયે હૈં,
પરન્તુ યહાં રત્નપ્રભાપૃથિવી કે અધસ્તનચરમાન્ત મેં પંચેન્દ્રિયોં કે

પ્રકારના કહ્યા છે. જે રૂપિ અજીવ છે. એ ચાર પ્રકારના કહ્યા છે. જેમ કે
સ્કંધ યાવત્ દેશ પ્રદેશ પરમાણુ પુદ્ગલ જે અરૂપિ અજીવ છે તે સાત પ્રકાર-
ના કહ્યા છે. જેમકે નો ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાયના દેશ, અધર્માસ્તિ-
કાયના પ્રદેશ (૨) એજ રીતે અધર્માસ્તિકાયના આકાશસ્તિકાયના પણ દેશ,
પ્રદેશ, તથા અદ્વાસમય. અદ્વા સમય મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં રહેલ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં
ઉપરના ચરમાન્તમાં હોય છે. “હેદ્વિલ્લે ચરિમન્તે તદેવ” જેવી રીતે લોકના
નીચેના ચરમાન્ત કહ્યા છે. એજ રીતે રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં ઉપરમાં ચરમાન્ત
કહ્યા છે. એજ રીતે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ચરમાન્ત પણ સમજી લેવા. “નવરં
દેસે પંચિદિયેષુ તિયમંગોત્તિ” લોકના નીચેના ચરમાન્તમાં જે ધન્દ્રિયાદિકોના
દેશ સંબંધી મધ્યભંગ વગરના ત્રણ ભંગ કહ્યા છે પરંતુ અહિયાં રત્નપ્રભા
પૃથ્વીના નીચેના ચરમાન્તમાં પંચેન્દ્રિયોના પૂર્ણરીતે દેશ સંબંધી ત્રણ ભંગ

મેવાસ્તિ દ્વીન્દ્રિયાદીનાં તુ રત્નપ્રભાઽધસ્તનચરમાન્તે મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતેન ગતનામેવ તત્ર દેશ એવં સંભવિતિ ન દેશાઃ તસ્પેરુપતરરૂપત્વેન દેશાનેકત્વદેતુ- ત્યાદિતિ તેષાં તત્તત્ર મધ્યમરહિતમેવેતિ । 'સેસં તં ચેવ' શેષં તદેવ-અન્યત્સર્વં પરિપૂર્ણં હી દેશ સંબંધી ભંગત્રય કહે છે યાકી દ્વીન્દ્રિયા- દિકોં કે દેશસંબંધી ભંગત્રય મધ્યમ ભંગ સે રહિત હી છે એસા જાનના ચાહિયે, કયોંકિ રત્નપ્રભા કે અધસ્તનચરમાન્ત મેં દેવ પંચેન્દ્રિયોં કે ગમનાગમન દ્વારા એક દેશ ઓર અનેક દેશ સંભવિત હોતે હેં । અતઃ પંચેન્દ્રિયોં કે દેશસમ્બંધી ભંગત્રય તો પરિપૂર્ણ હેં, પરંતુ લોક કે અધસ્તન ચરમાન્ત મેં દ્વીન્દ્રિયાદિકોં કે દેશસમ્બંધી ભંગત્રયમધ્યમ ભંગ સે રહિત હેં હસલિયે રત્નપ્રભા પૃથ્વી કે અધસ્તનચરમાન્ત મેં પંચેન્દ્રિયોં કે વે દેશસમ્બંધી ભંગત્રય પરિપૂર્ણ કહના ચાહિયે ઓર શેષ દ્વીન્દ્રિયાદિકોં કો મધ્યમ ભંગ સે રહિત ભંગત્રય કહના ચાહિયે । ઇમકાં કારણ એસા હેં કિ વહાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત દ્વારા કહે હુએ હી દ્વીન્દ્રિયજીવોં કા એકદેશ હી સંભવિત હોતા હેં અનેક દેશ નહીં । કયોંકિ વહ રત્નપ્રભા પૃથ્વી કા જો અધસ્તન ચરમાન્ત હેં વહ એક પ્રદેશ પ્રતર રૂપ હેં । હસલિયે વહ અનેક દેશોં કી સંભાવના મેં હેતુ નહીં હો સકતા હેં । ઇસ કારણ વહાં ઇનકે ભંગત્રય કો મધ્યમભંગ સે રહિત કહા ગયા હેં 'સેસં તં ચેવ' યાકી કા ઓર સ્વ કથન લોક કે અધસ્તન ચરમાન્ત જૈસા હી હેં । 'એવં જહાર ગણપ્પભાગ ચત્તા-

કહ્યા છે. યાકી એ ઇન્દ્રિયાદિકાના દેશ સંબંધી ત્રણ ભંગ મધ્ય ભંગ વગરના જ છે. એ પ્રમાણે સમજી લેવું કેમ કે રત્નપ્રભાના નીચેના ચરમાન્તમાં દેવ અને પંચેન્દ્રિયોના જવા આવવાથી એક દેશ અને અનેક દેશ થાય છે જેથી પંચેન્દ્રિયોમાં દેશ સંબંધી ત્રણ ભંગ તો પરિપૂર્ણ છે. પરંતુ લોકના નીચેના ચરમાન્તમાં એ ઇન્દ્રિયાદિકાના દેશ સંબંધી ત્રણ ભંગ મધ્ય ભંગ સિવાયના છે જેથી રત્નપ્રભા પૃથ્વીના નીચેના ચરમાન્તમાં પંચેન્દ્રિયોના દેશ સંબંધી ત્રણ ભંગ પૂર્ણ રીતે સમજી લેવા અને યાકીના ઇન્દ્રિયવાળામાં મધ્ય ભંગ વગરના ત્રણ ભંગ સમજવા. તેનું કારણ એ છે કે ત્યાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત દ્વારા કહેલા ઇન્દ્રિયવાળા જીવોના એક દેશ જ સંભવિત હોય છે. અનેક હોતા નથી કેમ કે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના જે નીચેના ચરમાન્ત છે. તે એક પ્રદેશ પ્રતરરૂપ છે. જેથી તે અનેક દેશોની સંભાવનામાં હેતુ બની શકતો નથી. જેથી ત્યાં તેના ત્રણ ભંગોમાં મધ્ય ભંગ સિવાયના કહ્યા છે. "સેસં તં ચેવ" યાકીનું સઘળું કથન લોકના નીચેના ચરમાન્ત જેવું જ છે.

પૂર્વવદેવ વાચ્યમિતિ । ‘એવં જહા રયણપ્પમાણ ચત્તારિ ચરિમંતા એવં સક્કરપ્પમાણ વિ’ એવં યથા રત્નપ્રમાયાઃ ચત્તારશ્ચરમાન્તાઃ મણિતાઃ, એવં શર્કરાપ્રમાયા અપિ ચત્તારશ્ચરમાન્તાઃ પૂર્વપશ્ચિમદક્ષિણોત્તરરૂપાઃ, રત્નપ્રમાપૃથિવ્યાઃ પૂર્વપશ્ચિમદક્ષિણોત્તરચરમાન્તેષુ યથા કથિતમ્ તથૈવ સર્વમપિ શર્કરાપૃથિવ્યા અપિ ચતુર્ણાં પૂર્વાદિ ચરમાન્તેષુ વક્તવ્યમ્ । ‘ઉવરિમહેઠિલ્લા જહા રયણપ્પમાણ હેઠિલ્લે’ ઉપરિતનાધસ્તનો ચરમાન્તો યથા રત્નપ્રમાયા અધસ્તનશ્ચરમાન્તાઃ । શર્કરાપ્રમાયાઃ પૃથિવ્યા ઉપરિતનાધસ્તનચરમાન્તો રત્નપ્રમાપૃથિવ્યા અધસ્તનચરમાન્તવદેવ વક્તવ્યોઃ । દ્વીન્દ્રિયાદિષુ પૂર્વપ્રતિપાદિતયુક્તિવશાત્ મધ્યમભંગરહિતં પશ્ચેન્દ્રિયેષુ પરિપૂર્ણં દેશમજ્જકત્રયં વક્તવ્યમ્ પ્રદેશવિચારે તુ દ્વીન્દ્રિયાદિષુ સર્વેષુ આધમજ્જકરહિતત્વેન શેષમજ્જકદ્વયમ્ દ્વિતીયતૃતીયરૂપમેવ અગ્રીવિચારે તુ રૂપિણામગ્રીવાનાં તુ

રિ ચરિમંતા એવં સક્કરપ્પમાણ’ રત્નપ્રમા પૃથિવી કે ચાર ચરમાન્તોં મેં જૈસા કથન દેશાદિકે વિષય મેં કહા ગયા હૈ વૈસા હી કથન શર્કરાપ્રમા કે પૂર્વ પશ્ચિમ દક્ષિણ ઓર ઉત્તર કે ચરમાન્તોં મેં હનકે સમ્બન્ધ મેં કર લેના ચાહિયે । ‘ઉવરિમહેઠિલ્લા જહા રયણપ્પમાણ હેઠિલ્લે’ તથા હસકે ઉપરિતનચરમાન્ત ઓર અધસ્તનચરમાન્ત મેં દેશાદિક ભંગત્રય કા કથન, રત્નપ્રમા પૃથિવી કે હન દોનોં મેં જૈસા દેશાદિભંગત્રય કા કથન પશ્ચેન્દ્રિય જીવોં કો આશ્રિત કરકે પૂર્વરૂપ સે કરને કો કહા ગયા હૈ । ઓર બાકી કે દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવોં કે ભંગત્રય કા કથન મધ્યમ ભંગ સે રહિત કરને કો કહા ગયા હૈ વૈસા હી યહાં પર મી કર લેના ચાહિયે । યહાં મધ્યમભંગ રહિતતા દ્વીન્દ્રિયાદિકોં કે ભંગત્રય મેં ક્યોં હૈ યહ વાત જૈસી પહિલે કહી ગઈ હૈ—વૈસી હી યહાં પર મી જાનની ચાહિયે ।

એવં જહા રયણપ્પમાણ ચત્તારિ ચરિમંતા એવં સક્કરપ્પમાણ’ રત્નપ્રમા પૃથ્વીમાં ચરમાન્તોમાં જેવું કથન દેશાદિકોના વિષયમાં કહ્યું છે. તેવું જ કથન શર્કરા પ્રમાના પૂર્વ પશ્ચિમ દક્ષિણ અને ઉત્તરના ચરમાન્તોમાં આના સંબંધમાં સમજાવેલું. “ઉવરિમહેઠિલ્લા જહા રયણપ્પમાણ હેઠિલ્લે” તથા તેના ઉપરના ચરમાન્ત અને નીચેના ચરમાન્તમાં દેશાદિક ત્રણ ભંગોનું કથન રત્નપ્રમા પૃથ્વીના આ બંનેમાં જેવી રીતે દેશ વિગેરે ત્રણ ભંગોનું કથન પશ્ચેન્દ્રિય જીવોને ઉદેશીને પૂર્વરૂપથી કથન કરવાનું કહ્યું છે અને બાકીના બે દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવોના ત્રણ ભંગનું કથન મધ્યમ ભંગ વગરનું કહ્યું છે. તેવી રીતનું કથન અહિંયાં પણ સમજાવેલું. બે દ્વીન્દ્રિયાદિકોના ત્રણ ભંગમાં મધ્યમભંગ છોડવાનું કેમ કહ્યું છે ? એ વાત પહેલાં જોમ કહી છે. તેવી રીતે અહિં પણ સમજાવું. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે

સ્કન્ધદેશ પ્રદેશ પરમાણુરૂપં ચતુષ્કમેવ, અરૂપિણાં તેષાં તુ અદ્વાસમયસ્યાભાવેન
ષટ્કમેવ વક્તવ્યમ્ ધર્માસ્તિકાયાધર્માસ્તિકાયાકાશાસ્તિકાયાનાં દેશપ્રદેશૌ મિલિ-
ત્વા ષટ્કં ભવતીતિ । ‘એવં જાવ અહે સત્તમાઈ’ એવં યાવત્ અધસ્સપ્તમ્યાઃ એવમેવ
શર્કરાપૃથિવીવદેવ યાવત્ વાલુકાપ્રમા-પંક્તપ્રમા-ધૂમપ્રમા-તમઃપ્રમાપૃથિવી
ત્રાઽધઃસપ્તમ્યાશ્ચ પૃથિવ્યાશ્ચરમાન્તેષુ સર્વમપિ વર્ણનં વિજ્ઞેયમ્ । ‘એવં સોહમ્મ-
સ્સ વિ જાવ અચ્ચુયસ્સ’ એવં સૌધર્મસ્યાપિ યાવદ્ અચ્ચુતસ્ય એવમ્ પૂર્વવદેવ સૌધ-
ર્મસ્યાપિ પૂર્વાદિચરમાન્તેષુ જીવાજીવાદિસ્થિતિવિષયે વર્ણનં વિજ્ઞેયમ્ તથાહિ-

તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ શર્કરાપ્રમાપૃથિવી કે ઉપરિતન ચરમાન્ત
મેં ઓર અધસ્તન ચરમાન્ત મેં પંચેન્દ્રિયોં કે દેશાદિ સમ્બન્ધી તીનોં મંગ
હૈ ઓર દ્વીન્દ્રિયાદિકોં કા દેશાદિમંગત્રય મધ્યમ મંગ સે રહિત હૈ પ્રદેશ
વિચાર મેંતો દ્વીન્દ્રિયાદિ સમસ્ત જીવાં મેં આદ્યમંગ સે રહિત શેષમંગદ્વય
હેં અર્થાત્-દ્વિતીય તૃતીય મંગ હૈ । તથા અજીવ વિચાર મેં રૂપી અજીવોં
કે સ્કન્ધ, દેશ, પ્રદેશ ઓર પરમાણુ યે સઘ હૈ ઓર અરૂપી અજીવોં કો
અદ્વાસમય કા અભાવ હોને સે ૬ હી મંગ હૈ । ધર્માસ્તિકાય, અધ-
ર્માસ્તિકાય ઓર આકાશાસ્તિકાય કે દેશ પ્રદેશ મિલકર છ ભેદ અરૂપી
અજીવાસ્તિકાય કે હો જાતે હૈ । ‘એવં જાવ અહે સત્તમાઈ’ શર્કરાપ્રમા-
પૃથિવી કે જૈસા હી વાલુકાપ્રમા, પંકપ્રમા, ધૂમપ્રમા, તમઃપ્રમા
ઓર અધઃસપ્તમી કે ચરમાન્તોં મેં મી સઘ વર્ણન જાનના ચાહિયે ।
‘એવં સોહમ્મસ્સ વિ જાવ અચ્ચુયસ્સ’ સૌધર્મ સે લેકર અચ્ચુત દેવલોક
કે મી પૂર્વાદિચરમાન્તોં મેં જીવાજીવાદિ સ્થિતિ કે વિષયમેં મી હસી

શર્કરાપ્રમા પૃથ્વીના ઉપરના ચરમાન્તમાં અને નીચેના ચરમાન્તમાં પંચેન્દ્રિયોના
દેશ વિગેરેના ત્રણ ભંગ થાય છે. અને ઇન્દ્રિયાદિકોના દેશ વિગેરેના ત્રણ ભંગ
મધ્યમ ભંગને છોડીને કહ્યા છે પ્રદેશ વિચારમાં તો બે ઇન્દ્રિયાદિ સઘના
અવેમાં પહેલા ભંગને છોડીને બાકીના બે ભંગ થાય છે. અર્થાત્ બીજો અને ત્રીજો
ભંગ બને છે. તથા અણ્વેના વિચારમાં સાથે અણ્વના સ્કંધ દેશ પ્રદેશ અને
પરમાણુ એ બધા જ છે. અને અરૂપી અણ્વેમાં અદ્વા સમયનો અભાવ હોવાથી
છ જ ભંગ કહ્યા છે. ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાયના
દેશ પ્રદેશ મળીને છ ભેદ અરૂપી અણ્વાસ્તિકાયના થઈ જાય છે. “એવં જાવ
અહે સત્તમાઈ” શર્કરા પૃથ્વીની માફક વાલુકાપ્રમા પંકપ્રમા ધૂમપ્રમા તમઃપ્રમા
અને અધઃસપ્તમી ના ચરમાન્તોમાં પણ સઘણું વર્ણન સમજાવેલું. “એવં સો-
હમ્મસ્સ વિ જાવ અચ્ચુયસ્સ” સૌધર્મ દેવ લોકથી લઈને અચ્ચુત દેવલોકના પણ
પૂર્વ વિગેરે ચરમાન્તોમાં જ, અણ્વ વિગેરેની સ્થિતિ વિષયમાં પણ આ

‘સોહમ્મસ્સ ણં મંતે ! પુરત્થિમિલ્લે ચરિમંતે કિં જીવા જીવદેસા જીવપણ્સા અજીવા અજીવદેસા અજીવપણ્સા’ इत्यादि रूपेण शर्करा पृथिवीवदेव प्रश्नोत्तरवर्णनं करणीयम् । कियत्पर्यन्तं वर्णनं करणीयम् तत्राह—‘जाव अच्चुयस्स’ यावदच्युतस्य अच्युतकल्पपर्यन्तम् यावत्पदेन ईशानादारभ्य आरणदेवलोकपर्यन्तं वर्णनं विज्ञेयम् ‘गेवेज्जविमाणानां एवं चेव’ ग्रैवेयकविमानानाम् एवमेव ग्रैवेयकविमानसम्बन्धचरमान्तेष्वपि एवमेव वर्णनं विज्ञेयम् । ग्रैवेयके इतरापेक्षया यद्वैलक्षण्यं तदाह—‘नवरं’ इत्यादि । ‘नवरं उवरिमहेठिल्लेसु चरिमंतेसु देसेसु पंचिदियाण वि मज्झिल्लविरहिओ चेव’ नवरं उपरितनाधस्तनचरमान्त-

પ્રકાર કા સઘ વર્ણન જાનના યાહિયે । હસકા યુલાસા પ્રશ્નોત્તર કે રૂપ મેં હસ પ્રકાર સે હૈ ‘સોહમ્મસ્સ ણં મંતે ! પુરત્થિમિલ્લે ચરિમંતે કિં જીવા, જીવદેસા, જીવપણ્સા, અજીવા અજીવદેસા, અજીવપણ્સા’ इत्यादि—हे भदन्त ! सौधर्मदेव लोक के पूर्वदिशा के चरमान्त में क्या जीव हैं ? जीव देश हैं ? जीव प्रदेश है ? तथा—अजीव है ? अजीव देश हैं ? अजीव प्रदेश हैं ? इत्यादि रूप से शर्करापृथिवी के जैसा ही यहां प्रश्नोत्तर का वर्णन कर लेना चाहिये । और यह वर्णन ईशान, से लेकर अच्युत देवलोक तक जानना चाहिये । ‘गेवेज्जविमाणानां एवं चेव’ ग्रैवेयकविमानों के चरमान्तों में भी इसी प्रकार का वर्णन जानना चाहिये । ग्रैवेयक में विमानसंबन्धी चरमान्तों में इतर चरमान्तों की अपेक्षा से जो बिलक्षणता है वह ‘नवरं उवरिमहेठिल्लेसु चरिमंतेसु-देसेसु पंचिदियाण वि मज्झिल्लविरहिओ चेव’ इस सूत्र द्वारा प्रकट

પ્રકારનું સઘણું વર્ણન સમજવું. આની સ્પષ્ટતા પ્રશ્નોત્તરના રૂપમાં નીચે પ્રમાણે છે. “સોહમ્મસ્સ ણ મંતે ! પુરત્થિમિલ્લે ચરિમાન્તે કિં જીવા, જીવદેસા જીવ પણ્સા, અજીવા, અજીવદેસા, અજીવપણ્સા” હે ભગવન્ સૌધર્મ દેવલોકના પૂર્વદિશાના ચરમાન્તમાં શું જીવ છે ? જીવદેશ છે કે જીવપ્રદેશ છે ? તથા અજીવ છે ? અજીવ દેશ છે ? કે અજીવપ્રદેશ છે. ? વગેરે રૂપથી શર્કરા પૃથ્વીની માફક અહિયાં પ્રશ્નોત્તરરૂપે વર્ણન સમજ લેવું, અને તે વર્ણન ઈશાન દેવલોકથી લઈને અચ્યુત દેવલોક સુધી સમજવું. “ગેવેજ્જવિમાણાણં એવં ચેવ” ગ્રૈવેયક વિમાનોના ચરમાન્તમાં પણ આ રીતનું વર્ણન સમજ લેવું. ગ્રૈવેયકોના વિમાન સંબંધી ચરમાન્તોની અપેક્ષાએ જે વિશેષતા છે. તે આ પ્રમાણે છે “નવરં ઉવરિમહેઠિલ્લેસુ ચરિમંતેસુ દેસેસુ પંચિદિયાણ વિ મજ્જિલ્લવિરહિઓ ચેવ” આ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ

યોર્દેશોષુ પંચેન્દ્રિયાણામપિ મધ્યમવિરહિત એવ મજ્ઞઃ કાર્યઃ । ‘સેસં તદેવ’ શેષં તથૈવ એતદ્ વ્યતિરિક્તં સર્વમપિ પૂર્વવદેવ જ્ઞાતવ્યમિતિ । અત્રાયં વિવેકઃ—અચ્યુત પર્યન્તેષુ દેવલોકેષુ હિ દેવપંચેન્દ્રિયાણાં ગમાગમસદ્ભાવાત્ ઉપરિતનાધસ્તનચરમાન્તયોઃ પંચેન્દ્રિયેષુ દેશાનાશ્રિત્ય ત્રયો મજ્ઞા ભવન્તિ । ગ્રૈવેયકવિમાનેષુ તુ દેવપંચેન્દ્રિયાણાં ગમનાગમનસદ્ભાવાદ્ દ્વીન્દ્રિયાદિષ્વિત્ત્વ પંચેન્દ્રિયેષ્વપિ મધ્યમમંજ્ઞરહિતં પ્રથમતૃતીયરૂપં મજ્ઞકદ્વયમેવ ઉપરિતનાધસ્તનચરમાન્તયોર્ભવતીતિ । ‘એવં જહા ગેવેજ્જવિમાણા તહા અણુત્તરવિમાણા વિ’ એવં યથા ગ્રૈવેયકવિમાનાનિ તથા અણુત્તરવિમાનાન્યપિ ગ્રૈવેયકવિમાનાનિમાશ્રિત્ય યાદૃશો વિચારઃ કૃતસ્તાદ્મ-

કી ગઈ છે । હસમેં યહ કહા ગયા છે કિ ઉપરિતન ઓર અધસ્તન ચરમાન્તોં કે દેશોં મેં પંચેન્દ્રિયોં કે ભી મધ્યમ ભંગ સે રહિત હી ભંગ કહનાં ચાહિયે । અર્થાત્ મધ્યમ ભંગ કો છોડકર પ્રથમ ઓર તૃતીય ભંગ હી કહનાં ચાહિયે । ‘સેસં તદેવ’ બાકી કા ઓર સ્વ કથન પૂર્વોક્ત જેસા હી છે । યહાં એસા સમજના-અચ્યુત પર્યન્ત દેવલોકોં મેં દેવપંચેન્દ્રિયોં કે ગમનાગમન કા સદ્ભાવ છે । હસસે ઉપરિતન અધસ્તન-ચરમાન્તોં કે પંચેન્દ્રિયોં મેં દેશોં કો આશ્રિત કરકે ત્રીન ભંગ હોતે હેં । પરન્તુ ગ્રૈવેયકવિમાનોં મેં દેવપંચેન્દ્રિયોં કે ગમનાગમન કા અસદ્ભાવ છે, હસસે દ્વીન્દ્રિયાદિકોં કે જેસા પંચેન્દ્રિયોં મેં ભી મધ્યમભંગ રહિત પ્રથમ તૃતીય એ દો હી ભંગ ઉપરિતન અધસ્તનચરમાન્તોં મેં હેં । ‘એવં જહા ગેવેજ્જવિમાણા તહા અણુત્તરવિમાણા વિ’ ગ્રૈવેયક વિમાનોં કો આશ્રિત કરકે જેસા વિચાર ક્રિયા ગયા છે ડસી પ્રકાર કા વિચાર અનુ-

કરી છે. તેમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે. ઉપરના અને નીચેના ચરમાન્તોના દેશોમાં પંચેન્દ્રિયોના પણ મધ્યમ ભંગ વગરના ભંગ સમજવા જોઈએ. અર્થાત્ મધ્યમ ભંગને છોડીને પહેલો અને ત્રીજો ભંગ જ કહેવો જોઈએ “સેસં તદેવ” બાકીનું બીજું સઘળું કથન પહેલા કહ્યા પ્રમાણે જ છે. અહિયાં એમ સમજવાનું છે કે અચ્યુત પર્યન્તના દેવલોકમાં દેવ પંચેન્દ્રિયોના જવા આવવાનો સદ્ભાવ થાય છે. તેથી ઉપરના અધસ્તન ચરમાન્તમાં પંચેન્દ્રિયોમાં દેશને આશ્રય કરીને ત્રણ ભંગ બને છે. પરંતુ ગ્રૈવેયક વિમાનોમાં દેવ પંચેન્દ્રિયોનું જવું આવવું-થતું નથી તેથી બે દ્વિન્દ્રિયા-દિકોની માફક પંચેન્દ્રિય જીવોમાં પણ મધ્યમ ભંગ છોડીને પહેલો અને ત્રીજો એ બે જ ભંગ થાય છે. “એવં જહા ગેવેજ્જવિમાણા તહા અણુત્તરવિમાણા વિ” ગ્રૈવેયક વિમાનોને લઈને જે પ્રમાણેનો વિચાર કર્યો છે. તેજ રીતનો વિચાર

एव विचारोऽनुत्तरविमानानि आश्रित्यापि करणीयः । 'ईसिप्भारा वि' ईषत् प्राग्भारा अपि, ग्रैवेयकादिकवदेव ईषत् प्राग्भारा पृथिवी विषयेऽपि विचारः करणीय इति ॥ सू० १ ॥

चरमाधिकारादेव इदमपरसूत्रमाह—'परमाणुपोगगले' इत्यादि ।

मूलम्—परमाणुपोगगले णं भंते ! लोगस्स पुरत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ पच्चत्थिमिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ, पच्चत्थिमिल्लाओ चरिमंताओ पुरत्थिमिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ, दाहिणिल्लाओ चरिमंताओ उत्तरिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ, उत्तरिल्लाओ चरिमंताओ दाहिणिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ, उवरिल्लाओ चरिमंताओ हेट्ठिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ, हेट्ठिल्लाओ चरिमंताओ उवरिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ ? हंता गोयमा ! परमाणुपोगगले णं लोगस्स पुरत्थिमिल्लाओ तंचेव जाव उवरिल्लं चरिमंतं एगसमएणं गच्छइ ॥ सू० २ ॥

छाया—परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त ! लोकस्य पौरस्त्यात् चरमान्तात् पाश्चात्यं चरमान्तम् एकसमयेन गच्छति, पाश्चात्यात् चरमान्तात् पौरस्त्यं चरमान्तम् एकसमयेन गच्छति, दाक्षिणात्यात् चरमान्तात् औत्तरं चरमान्तमेकसमयेन गच्छति, औत्तरात् चरमान्तात् दाक्षिणात्यं चरमान्तमेकसमयेन गच्छति, उपरितनात् चरमान्तात् अधस्तनं चरमान्तमेकसमयेन गच्छति, अधस्तनात् चरमान्तात् उपरितनं चरमान्तमेकसमयेन गच्छति, इन्त गौतम ! परमाणुपुद्गलः खलु लोकस्य पौरस्त्यात् तदेव यावत् उपरितनं चरमान्तं एगसमयेन गच्छति ॥ सू० २ ॥

सर विमानों को आश्रित कर के भी कह लेना चाहिये । 'ईसिप्भारा वि' ग्रैवेयक आदि के जैसा ही ईषत्प्राग्भारा पृथिवी के विषय में भी विचार कर लेना चाहिये ॥ सू० १ ॥

'अनुत्तर विमानानि लब्धे पणु समल देवे। "ईसिप्भारा वि" ग्रैवेयक आदिनी भाइक न ईषत् प्राग्भारा पृथ्वीना विषय ल देवुः ॥ सूत्र १ ॥

ટીકા—‘પરમાણુપોગલે ણં મંતે !’ પરમાણુપુદ્ગલઃ સ્વલ્પ મદન્ત !
 ‘લોગસ્સ પુરત્થિમિલ્લાઓ ચરિમંતાઓ’ લોકસ્ય પૌરસ્ત્યાત્ ચરમાન્તાત્ ‘પચ્ચત્થિ-
 મિલ્લં ચરિમંતં’ પાશ્ચાત્યમ્ ચરમાન્તમ્ , ‘એગસમણં ગચ્છઈ’ એકસમયેન ગચ્છતિ
 કિમ્ एवं ‘પચ્ચત્થિમિલ્લાઓ ચરિમંતાઓ’ પાશ્ચાત્યાત્ ચરમાન્તાત્ ‘પુરત્થિમિલ્લં
 ચરિમંતં એગસમણં ગચ્છઈ’ પૌરસ્ત્યં ચરમાન્તમેકસમયેન ગચ્છતિ એવમ્ ‘દાહિ-
 ણિલ્લાઓ ચરિમંતાઓ ઉત્તરિલ્લં ચરિમંતં એગસમણં ગચ્છઈ’ દાક્ષિણાત્યાત્ ચર-

‘પરમાણુ પોગલે ણં મંતે ! લોગસ્સ પુરત્થિમિલ્લાઓ ચરિમંતાઓ’ इत्यादि
 ટીકાર્થ—ચરમાધિકાર હોને સે હી ગૌતમ ને પ્રભુ સે એસા પૂછા હૈ
 કિ—‘પરમાણુપોગલે ણં મંતે !’ હે મદન્ત ! પરમાણુપુદ્ગલ ‘લોગસ્સ
 પુરત્થિમિલ્લાઓ ચરિમંતાઓ’ લોક કે પૂર્વચરમાન્ત સે ‘પચ્ચત્થિમિલ્લં-
 ચરિમંતં’ પશ્ચિમચરમાન્તતક ‘એગસમણં ગચ્છઈ’ એક સમય મેં ચલા
 જાતા હૈ કયા ? હસી પ્રકાર સે વહ પરમાણુપુદ્ગલ ‘પચ્ચત્થિમિલ્લાઓ
 ચરિમંતાઓ’ પાશ્ચાત્યચરમાન્ત સે ‘પુરત્થિમિલ્લં ચરિમંતં એગસમણં
 ગચ્છઈ’ પૌરસ્ત્યચરમાન્તતક એક સમય મેં ચલા જાતા હૈ કયા ? હસી
 પ્રકાર સે પરમાણુ પુદ્ગલ ‘દાહિણિલ્લાઓ ચરિમંતાઓ ઉત્તરિલ્લં ચરિમંતં
 એગસમણં ગચ્છઈ’ દાક્ષિણાત્ય ચરમાન્ત સે ઉત્તરચરમાન્ત તક એક
 સમય મેં ચલા જાતા હૈ કયા ? ‘ઉત્તરિલ્લાઓ ચરિમંતાઓ દાહિણિલ્લંચરિ-

“પરમાણુપોગલે ણં મંતે ! લોગસ્સ પુરત્થિમિલ્લાઓ ચરિમંતાઓ”—इत्यादि
 ટીકાર્થ—ચરમાધિકાર હોવાથી જ ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એ પ્રમાણે
 પૂછ્યું છે કે “પરમાણુપોગલે ણં મંતે !” હે ભગવન્ પરમાણુ પુદ્ગલ “લોગસ્સ
 પુરત્થિમિલ્લાઓ ચરિમંતાઓ” લોકના પૂર્વ ચરમાન્તથી “પચ્ચત્થિમિલ્લં ચરિમંતં”
 પશ્ચિમ ચરમાન્ત સુધી “એગસમણં ગચ્છઈ” શું એક સમયમાં જાય છે ? અને
 એજ રીતે તે પુદ્ગલ પરમાણુ “પચ્ચત્થિમિલ્લાઓ ચરિમંતાઓ” પશ્ચિમના
 ચરમાન્તથી “પુરત્થિમિલ્લં ચરિમંતં એગસમણં ગચ્છઈ” પૂર્વના ચરમાન્ત સુધી
 એક સમયમાં શું જાય છે ? એજ રીતે એ પુદ્ગલ પરમાણુ “દાહિણિલ્લાઓ
 ચરિમંતાઓ ઉત્તરિલ્લં ચરિમંતં એગસમણં ગચ્છઈ” દક્ષિણ દિશાના ચરમાન્તથી
 ઉત્તર દિશાના ચરમાન્ત સુધી એક સમયમાં આધ્યા જાય છે ? “ઉત્તરિલ્લાઓ

માન્તાત્ ઔત્તરં ચરમાન્તમેકસમયેન ગચ્છતિ 'ઉત્તરિલ્લાઓ ચરિમંતાઓ દાહિ-
ણિલ્લં ચરિમંતં એગસમણં ગચ્છઈ' ઔત્તરાચ્ચરમાન્તાત્ દાક્ષિણાત્યં ચરમાન્તમેક-
સમયેન ગચ્છતિ 'ઉવરિલ્લાઓ ચરિમંતાઓ હેઠિલ્લં ચરિમંતં એગસમણં ગચ્છઈ'
ઉપરિતાત્ ચરમાન્તાત્ અધસ્તનં ચરમાન્તમેકસમયેન ગચ્છતિ 'હેઠિલ્લાઓ ચરિ-
મંતાઓ ઉવરિલ્લં ચરિમંતં એગસમણં ગચ્છઈ' અધસ્તનાત્ ચરમાન્તાત્ ઉપરિતનં
ચરમાન્તમેકસમયેન ગચ્છતિ । હંદં ચ ગમનસામર્થ્યં પરમાણોરેતાદૃશસ્વભાવત્વા-
દેવેતિ બોધ્યમ્ । હે મદન્ત ! કિમયં પરમાણુરેકસમયેન એકસ્માત્ ચરમાન્તાત્
અપરં ચરમાન્તં ગચ્છતિ કિમિતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘હંતા’ ઇત્યાદિ । ‘હંતા
ગોયમા !’ હન્ત ગૌતમ ! હન્તેતિ આમન્ત્રણં સ્વીકારે ‘પરમાણુપોગલે ણં લોગસ્સ
પુરત્થિમિલ્લાઓ તં ચેવ જાવ ઉવરિલ્લં ચરિમંતં ગચ્છઈ’ પરમાણુપુદ્ગલઃ સ્વલ્લ

મંતં એગસમણં ગચ્છઈ’ હસી પ્રકાર સે વહ પરમાણુ પુદ્ગલ ઉત્તરચરમાન્ત
સે દાક્ષિણાત્યચરમાન્ત તક એક સમય મેં ચલા જાતા હૈ ? ‘ઉવરિલ્લાઓ
ચરિમંતાઓ હેઠિલ્લં ચરિમંતં એગસમણં ગચ્છઈ’ હસી પ્રકાર સે વહ
પુદ્ગલ પરમાણુ ઉપરિતનચરમાન્ત સે અધસ્તનચરમાન્ત તક એક સમય
મેં ચલા જાતા હૈ કયા ? ‘હેઠિલ્લાઓ ચરિમંતાઓ ઉવરિલ્લં ચરિમંતં એગ-
સમણં ગચ્છઈ’ હસી પ્રકાર સે વહ પુદ્ગલ પરમાણુ અધસ્તન ચરમાન્ત સે
ઉપરિતન ચરમાન્ત તક એક સમય મેં ચલા જાતા હૈ કયા ? યહ ગમન
સામર્થ્ય પરમાણુ મેં એસે સ્વભાવ સે હૈ । ઇન પ્રશ્નોં કા સારાંશ કેવલ
હતના હી હૈ કિ એક સમય મેં એક પરમાણુ એક ચરમાન્ત સે દૂસરે ચર-
માન્ત તક ચલા જાતા હૈ કયા ? ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્નુ કહતે હૈ । ‘હંતા,
ગોયમા ! પરમાણુપોગલે ણં લોગસ્સ પુરત્થિમિલ્લાઓ તં ચેવ જાવ ઉવ-
રિલ્લે ચરિમંતં ગચ્છઈ’ હાં ગૌતમ ! એક પરમાણુ પુદ્ગલ લોક કે પૌર

ચરમંતાઓ દાહિણિલ્લં ચરિમંતં એગસમણં ગચ્છઈ” એજ રીતે તે પુદ્ગલ પરમાણુ
ઉત્તર દિશાના ચરમાન્તથી દક્ષિણ દિશાના ચરમાન્ત સુધી એક સમયમાં ચાલ્યા
જાય છે ? “ઉવરિલ્લાઓ ચરિમંતા હેઠિલ્લં ચરિમંતં એગસમણં ગચ્છઈ” એજ રીતે
પુદ્ગલ પરમાણુ ઉપરના ચરમાન્તથી નીચેના ચરમાન્ત સુધી એક સમયમાં શું
ચાલ્યા જાય છે ? “હેઠિલ્લાઓ ચરિમંતાઓ ઉવરિલ્લં ચરિમંતં એગસમણં ગચ્છઈ”
એજ રીતે તે પુદ્ગલ પરમાણુ નીચેના ચરમાન્તથી ઉપરના ચરમાન્ત સુધી
એક સમયમાં ચાલ્યા જાય છે ? પરમાણુમાં આ ગમનનું સામર્થ્ય સ્વભાવથી
જ છે ? આ પ્રશ્નોના સારાંશ કેવળ એટલો જ છે કે એક સમયમાં એક પરમાણુ
એક ચરમાન્તથી બીજા ચરમાન્ત સુધી શું ચાલ્યા જાય છે ? તેના ઉત્તરમાં
પ્રશ્નુ કહે છે કે “હંતા ગોયમા ! પરમાણુપોગલે ણં લોગસ્સ પુરત્થિમિલ્લે
ચરિમંતે ગચ્છઈ” હા ગૌતમ ! એક પરમાણુ પુદ્ગલ લોકના પૂર્વ

લોકસ્ય પૌરસ્ત્યાત્ તદેવ યાવદ્ ઉપરિતનં ચરમાન્તં ગચ્છતિ, અત્ર યાવત્ પદેન 'ચરિમંતાઓ પચ્ચત્થિમિલ્લં' इत्यारभ्य 'हेठिल्लाओ चरिमंताओ' इत्यन्तस्य सम्पूर्णस्यापि उत्तरसन्दर्भस्य सङ्ग्रहो भवति, तथा च हे गौतम ! गमनस्वभाववान् परमाणुः एकस्मात् चरमान्तात् अपरचरमान्तं यावद् गच्छत्येव तथा स्वभावत्वात् ॥ सू० २ ॥

इतः पूर्वं परमाणोः क्रियाविशेषः कथितः इति क्रियाधिकारादेव क्रिया-
सूत्रमाह—'पुरिसे णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्—पुरिसे णं भंते ! वासं वासइ वासं नो वासइ तिहत्थं
वा पायं वा बाहुं वा ऊरुं वा आउट्ठावेमाणे वा पसारेमाणे
वा कइकिरिण् ? गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे वासं वासइ
वासं नो वासइ ति हत्थं वा जाव उरुं वा आउट्ठावेइ वा
पसारेइ वा तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पंचहिं किरि-
याहिं पुट्ठे ॥ सू० ३ ॥

छाया—पुरुषः खलु भदन्त ! वर्षं वर्षति वर्षं नो वर्षतीति हस्तं वा पादं
वा बाहुं वा ऊरुं वा अकुञ्चयन् वा प्रसारयन् वा कतिक्रियः, गौतम ! यावत्

स्थચરમાન્ત સે યાવત્ ઉપરિતન ચરમાન્ત તક ચલા જોતા હૈ । યહાં
યાવત્પદ સે 'ચરિમંતાઓ પચ્ચત્થિમિલ્લં' યહાં સે લેકર 'હેઠિલ્લાઓ
ચરિમંતાઓ' યહાં તક કે સમ્પૂર્ણ ઉત્તર પાઠ કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । તથા
ચ હે ગૌતમ ! ગમનસ્વભાવવાળા પરમાણુ એક ચરમાન્ત સે દુસરે ચર-
માન્ત તક યાવત્ ચલા જાના હૈ ક્યૌંકિ ઉસકા એસા હી સ્વભાવ હૈ ॥ સૂ० ૨ ॥

ચરમાન્તથી પશ્ચિમના ચરમાન્ત સુધી અને પશ્ચિમના ચરમાન્તથી પૂર્વ ચરમા-
ન્ત સુધી એક સમયમાં યાવત્ ઉપરના ચરમાન્ત સુધી આદ્યા જાય છે.
અહિયાં યાવત્ પદથી “ચરિમંતાઓ પચ્ચત્થિમિલ્લં” અહિંથી લઇને “હેઠિલ્લાઓ
ચરિમંતાઓ” અહિ સુધીના સંપૂર્ણ ઉત્તર પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. અર્થાત્ પૂર્વથી
પશ્ચિમના ચરમાન્ત સુધી એક સમયમાં જાય છે. અને પશ્ચિમથી પૂર્વ ચરમાન્ત
સુધી એક સમયમાં જાય છે. અને એક સમયમાં દક્ષિણથી ઉત્તરના ચરમાન્ત
સુધી અને ઉત્તરથી દક્ષિણના ચરમાન્ત સુધી જાય છે, એ રીતનો ઉત્તર છે.
તથા હે ગૌતમ ગમન સ્વભાવવાળા પરમાણુ એક ચરમાન્તથી બીજા ચરમાન્ત
સુધી યાવત્ જાય છે. કેમ કે તેનો સ્વભાવ જ એવો હોય છે. ॥ સૂ. ૨ ॥

ચં સ્વલ્પ સ પુરુષો વર્ષં વર્ષતિ, વર્ષં નો વર્ષતીતિ હસ્તં વા પાદં વા બાહું વા ऊरुं
વા આકુશ્ચયતિ વા પ્રસારયતિ વા તાવત્ સ્વલ્પ સ પુરુષઃ કાચિક્રિયા યાવત્ પશ્ચભિઃ
ક્રિયાભિઃ સ્પૃષ્ટઃ ॥ સૂ૦ ૩॥

ટીકા-‘પુરિસે ણં મંતે’ પુરુષઃ સ્વલ્પ ભદન્ત ! ‘વાસં વાસહ’ વર્ષં વર્ષતિ-
વૃષ્ટિર્ભવતિ ‘વાસં નો વાસહ’ વર્ષં ન વર્ષતિ-વૃષ્ટિર્ન ભવતિ इति एवं જ્ઞાતુમ્ ‘હત્થં
વા પાયં વા બાહું વા ऊरुं વા’ હસ્તં વા પાદં વા બાહું વા ऊरुं વા ‘આઉટ્ટા
વેમાણે’ આકુશ્ચયન્ વા ‘પ્રસારેમાણે વા’ પ્રસારયન્ વા ‘કહકિરિણ’ કતિક્રિયાઃ
હે ભદન્ત ! યદિ કશ્ચિત્પુરુષઃ મેઘો વર્ષતિ નવેતિ જ્ઞાતું હસ્તપાદાદિકમાકુશ્ચયેત્
પ્રસારયેદ્વા તદા તસ્ય કતિક્રિયાઃ ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’
इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જાવં ચ ણં સે પુરિસે’ યાવત્ સ્વલ્પ સ પુરુષઃ
‘વાસં વાસહ નો વાસં વાસહ’ વર્ષં વર્ષતિ વર્ષં નો વર્ષતિ इति જ્ઞાતુમ્ ‘હત્થં વા

હસસે પૂર્વ પરમાણુ કા ક્રિયા વિશેષ કહાઃ ગયા હૈ । હસ પ્રકાર
ક્રિયા કે અધિકાર સે હી અચ ક્રિયાસૂત્ર કહા જા રહા હૈ—

‘પુરિસે ણં મંતે ! વાસં વાસહ, વાસં નો વાસહ’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ-(પુરિસે ણં મંતે । વાસં વાસહ, વાસં નો વાસહ) હે ભદન્ત !
વૃષ્ટિ હો રહી હૈ યા નહીં હો રહી હૈ । ‘ત્તિ હત્થં વા પાયં વા બાહું વા
ऊरुं વા અઉટ્ટાવેમાણે વા પ્રસારેમાણે વા કહકિરિણ’ યહ જાનને કે લિયે
હાથ, પૈર, બાહુ અથવા જાંઘોં કો-ઘુટનોં કો સકોડતા હૈ યા પ્રસારતા
હૈ તો વહ કિનની ક્રિયાઓવાલા હોતા હૈ ? ‘ગોયમા ! જાવં ચ ણં સે
પુરિસે વાસં વાસહ, વાસં નો વાસહ ત્તિ હત્થં વા જાવ ઉરું વા અઉટ્ટા-
વેહ વા પ્રસારેહ વા તાવં ચ ણં સે પુરિસે’ હે ગૌતમ ! જો પુરુષ વૃષ્ટિ
હો રહી હૈ યા નહીં હો રહી હૈ હસ બાત કો જાનને કે લિયે અપને

આનાથી પહેલાં પરમાણુની ક્રિયા વિશેષના સંબંધમાં કહેવામાં
આવ્યું છે. એ રીતે ક્રિયાના અધિકારથી જ હવે ક્રિયા સૂત્રનું કથન
કરવામાં આવે છે “પુરિસે ણં મંતે ? વાસં વાસહ” इत्यादि

ટીકાર્થ—‘પુરિસે ણં મંતે વાસં વાસહ, વાસં નો વાસહ’ હે ભગવન્ વૃષ્ટિ
(વરસાદ) વર્ષાં રહ્યો છે કે નથી વરસતો. ‘ત્તિ હત્થં વા પાયં વા બાહું વા ऊरुं વા
અઉટ્ટાવેમાણે વા પ્રસારેમાણે વા કહકિરિણ’ તે બાણુવા માટે હાથ, પગ,
બાહુ અથવા બાંધને-ઘુટણોને સંકેત છે કે ફેલાવે છે તે તે કેટલી
ક્રિયાઓ વાળો થાય છે ? ‘ગોયમા જાવં ચ ણં સે પુરિસે વાસં વાસહ વાસં
નો વાસહત્તિ હત્થં વા જાવ ઉરુ વા આઉટ્ટાવેહ વા પ્રસારેહ વા તાવં ચ ણં સે
પુરિસે’ હે ગૌતમ ! જે પુરુષ વરસાદ વરસે છે કે નથી વરસતો તે બાણુવા માટે

જાવ ઝરું વા' હસ્તં વા યાવત્ ઝરું વા અત્ર યાવત્પદેન 'પાથં વા બાહું વા' અનયોઃ સङ्ગ્રહો ભવતિ 'આઉટાવેઝ વા પસારેઝ વા' આકુશ્ચયતિ વા પ્રસારયતિ વા આકુશ્ચનમ્ સંકોચીકરણમ્ 'તાવં ચ ણં સે પુરિસે' તાવચ્ચ યલ્લ સ પુરુષઃ 'કાહ્યાએ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટે' કાયિકયા યાવત્ પંચમિઃ ક્રિયામિઃ સ્પૃષ્ટઃ, અત્ર યાવત્પદેન અધિકરણીકામારમ્ય પ્રાણાતિપાતિકાપર્યન્તાનાં ચત્તસ્રણાં ક્રિયાણાં સङ્ગ્રહો ભવતીતિ । હે ગૌતમ ! યઃ પુરુષો વૃષ્ટિર્ભવતિ નવેતિ જ્ઞાતું હસ્ત-પાદાદ્યવયવમ્ સંકોચયતિ પ્રસારયતિ વા સ પુરુષઃ કાયિકયાદિ પ્રાણાતિપાતાન્ત-પશ્ચક્રિયામિઃ સ્પૃષ્ટો ભવતીતિ સમુદિતાર્થઃ ॥ સૂ. ૩ ॥

આકુશ્ચનાદિ પ્રસ્તાવાદિદમાહ—'દેવે ણં મંતે !' इत्यादि ।

મૂલમ્—દેવે ણં મંતે ! મહિઢ્ઢિએ જાવ મહાસોબલે લોગંતે ઠિચ્ચા પમ્મૂ અલોગંસિ હત્થં વા જાવ ઝરું વા આઉંટાવેત્તએ વા પસારેત્તએ વા ગોયમા ! ણો ઇણટ્ટે સમટ્ટે સે કેણટ્ટેણં મંતે ! એવં વુચ્ચઙ્ગ દેવે ણં મહિઢ્ઢિએ જાવ લોગંતે ઠિચ્ચા ણો પમ્મૂ અલોગંસિ હત્થં વા જાવ પસારેત્તએ વા ગોયમા ! જીવાણં આહારોવચિયા પોગ્ગલા બોંદિચિયા પોગ્ગલા કલેવરચિયા

હાથ, પૈર, બાહુ યા ઘુટનોં કો સકોડતા હૈ યા પસારતા હૈ વહ પુરુષ 'કાહ્યાએ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટે' કાયિકી આદિ પાંચ ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હોતા હૈ । 'હત્થં વા જાવ ઝરું વા' મેં આગત યાવત્ પદ સે 'પાથં વા બાહું વા' ઇન પદોં કા તથા 'કાહ્યાએ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં' મેં આગત યાવત્પદ સે—'અધિકરણીકી ક્રિયા મે લેકર પ્રાણાતિપાતતક કી ચાર ક્રિયાઓં કા ગ્રહણ કિયાં ગયા હૈ ॥ સૂ. ૩ ॥

પોતાના હાથ, પગ બાહુ ખભાથી કોણી સુધીના ભાગ કે ઘુટણને સંકોચે કે ફેલાવે તે પુરુષ “કાહ્યાએ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટે” કાયિકી વિગેરે પાંચ ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. “હત્થ વા જાવ ઝરું વા” એ પદમાં આવેલ યાવત્ પદથી “પાથં વા બાહું વા” એ પદોનો તથા “કાહ્યાએ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં” એ વાકયામાં આવેલ યાવત્ પદથી અધિકરણી ક્રિયાથી લઈને એટલે કે અધિકરણિકી-૧ પ્રાદેષિકી-૨-પરિતાપનિકી-૩ અને પ્રાણાતિપાત-૪ સુધીની ચાર ક્રિયાઓને ગ્રહણ કરી છે. ॥ સૂ. ૨ ॥

પોગલામેવ પપ્પ જીવાણય પુગલાણય ગતિપરિયાણ આહિ-
જ્ઞં અલોણ ણં નેવત્થિ જીવા નેવત્થિ પોગલા સે તેણદ્દેણં
જાવ પસારેત્તણ વા । સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ ॥સૂ૦ ૪॥

સોલસમે સણ અદ્દમો ઉદેસો સમત્તો ॥

છાયા-દેવઃ સ્વલ્પ ભદન્ત ! મહર્દિકો યાવત્ મહાસૌરુષો લોકાન્તે સ્થિત્વા
પ્રથુરલોકે હસ્તં વા યાવત્ ઝરું વા આકુચ્ચયિતું વા પ્રસારયિતું વા ? ગૌતમ ! નાયમર્થઃ
સમર્થઃ તત્કેનાર્થેન ભદન્ત ! એવમુચ્યતે ? દેવઃ સ્વલ્પ મહર્દિકો યાવત્ લોકાન્તે
સ્થિત્વા નો પ્રથુરલોકે હસ્તં વા યાવત્ પ્રસારયિતું વા ? ગૌતમ ! જીવાનામ્ આહા-
રોપચિતાઃ પુદ્ગલાઃ બોદિચિતાઃ પુદ્ગલાઃ કલેવસચિતાઃ પુદ્ગલાઃ પુદ્ગલાનેવ પ્રાપ્ય
જીવાનાં ચ પુદ્ગલાનાં ચ ગતિપર્યાયઃ આરુણાયતે અલોકે સ્વલ્પ નૈવ સન્તિ જીવાઃ
નૈવ સન્તિ પુદ્ગલાઃ તત્કેનાર્થેન યાવત્ પ્રસારયિતું વા તદેવં ભદન્ત ! તદેવં
ભદન્ત ! ઇતિ ॥સૂ૦ ૪॥

ટીકા-‘દેવેણં ણં ભંતે’ દેવઃ સ્વલ્પ ભદન્ત ! ‘મહિદ્ધિણ જાવ મહાસોક્કલે’ મહ-
ર્દિકો યાવત્ મહાસૌરુષઃ, અત્ર યાવત્ પદેન ‘મહજ્જુહણ મહવ્વલે મહાજસે’ ઇતિ
દેવવિશેષણાનાં સદ્ગ્રહો ભવતિ ‘લોગંતે ઠિચ્ચા’ લોકાન્તે સ્થિત્વા ‘પથૂ અલો-

‘દેવે ણં ભંતે ! મહિદ્ધિણ જાવ મહાસોક્કલે’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—આકુળનાદિ કે પ્રકરણ કો લેકર હી ગૌતમ ને પ્રથુ સે
એસા પૂછા હૈ કિ ‘દેવેણં ભંતે !’ હે ભદન્ત ! જો દેવ ‘મહિદ્ધિણ જાવ
મહાસોક્કલે’ વિશાલ વિમાન-પરિવાર આદિરૂપ ઋદ્ધિવાલા હૈ, યાવત્
પદ ગ્રાહ્ય ‘મહજ્જુહણ, મહવ્વલે, મહાજસે’ કે અનુસાર મહાધુતિવાલા
હૈ, મહાબલવાલા હૈ એસા વહ દેવ ‘લોગંતે ઠિચ્ચા’ લોક કે અન્ત મેં

દેવે ણં ભંતે મહિદ્ધિણ જાવ મહાસોક્કલે ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આકુળના વગેરેના પ્રકરણને લઈને ગૌતમસ્વામી પ્રથુને
એવું પૂછે છે કે ‘દેવે ણં ભંતે ! હે ભગવન ! જે દેવ “મહિદ્ધિણ જાવ મહા
સોક્કલે” વિશાલ વિમાન વિગેરે રૂપ ઋદ્ધિ વાળો છે. યાવત્ પદથી “મહજ્જુ
હણ મહવ્વલે, મહાજસે” મહાઋદ્ધિવાળો છે. મહાબળવાળો છે. અને મહા
યશવાળો છે. એવો તે દેવ “લોગંતે ઠિચ્ચા” લોકના અંત ભાગમાં રહીને

ગંસિ હત્થં વા જાવ ઝરું વા આઝંઠાવેત્તણ પસારેત્તણ વા' પ્રશ્નરલોકે હસ્તં વા યાવત્ ઝરું વા આઝુશ્ચયિતું વા પ્રસારયિતું વા ? હે ભદન્ત ! લોકાન્તે સ્થિતો દેવઃ કિમ્ અલોકે હસ્તપાદાદિકં પ્રસારયિતું સંકોચયિતું વા સમર્થઃ કિમિતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—‘ળો ઇણદ્દે સમદ્દે’ નાયમર્થઃ સમર્થઃ નો દેવઃ લોકાન્તે સ્થિતોઽલોકે હસ્તપાદાદ્યવયવાનાં સંકોચને પ્રસારણે વા સમર્થઃ इत्यर्थः । यद्यपि अलोके केषामपि हस्तप्रसारणं न भवतीति सर्वविदितम् तथापि देवस्य महर्द्धिकत्वात् महाप्रभावादिगुणादियुक्तत्वाच्च संभवेत् कदाचिदिति संभावनया गौतमस्य प्रश्न

સ્થિત્ત્વે હોકર કે ‘પમ્મુ અલોગંસિ હત્થં વા જાવ ઝરું વા આઝંઠાવેત્તણ પસારેત્તણ વા’ હાથનો યાવત્ ઝરું નો અલોકાકાશ મેં પસારને કે લિયે યા સંકોચને કે લિયે સમર્થ હો સકતા હૈ ? અર્થાત્ લોકાન્ત મેં રહા હુઆ દેવ કયા અલોક મેં મી હસ પાદ આદિ અવયવોં નો પસારને યા સંકુચિત કરને કે લિયે સમર્થ હો સકતા હૈ ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈ—‘ળો ઇણદ્દે સમદ્દે’ હૈ ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ—અર્થાત્ લોકાન્ત મેં રહા હુઆ દેવ અલોક મેં હસ્તપાદાદિક અવયવોં નો પસારને યા ઝન્હેં સંકુચિત કરને કે લિયે શક્તિશાલી નહીં હૈ । યદ્યપિ અલોક મેં કિન્હીં મી જીવોં નો હસ્ત પ્રસારણાદિ કાર્ય નહીં હો સકતા હૈ યહ વાત સર્વવિદિત હૈ ફિર મી દેવ મહર્દ્ધિક હોને કે કારણ યા મહાપ્રભાવ આદિવાલા હોને કે કારણ કદાચિત્ એસા કર સકતા હો હસી સંભાવના નો લેકર ગૌતમ ને એસા યહ પ્રશ્ન કિયા હૈ એસા સમજના ચાહિયે । પ્રમુકા ઉત્તર સમજ કર ગૌતમને પુનઃ પ્રશ્ન કિયા કિ

“પમ્મુ અલોગંસિ હત્થં વા જાવ ઝરું વા આઝંઠાવેત્તણ પસારેત્તણ વા” શું હાથને કે યાવત્ પદથી ઉડને અલોકાકાશમાં ફેલાવવા કે સંકોચવાને સમર્થ થઈ શકે છે ? અર્થાત્ લોકાન્તમાં રહેલો દેવ શું અલોકમાં હાથપગ વિગેરે અવયવોને ફેલાવવા કે સંકોચવાને શક્તિશાલી થઈ શકે છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે. કે “ળો ઇણદ્દે સમદ્દે” હે ગૌતમ આ અર્થ બરાબર નથી. અર્થાત્ લોકાન્તમાં રહેલો દેવ અલોકમાં હાથપગ વિગેરે અવયવો ફેલાવવા કે સંકોચવાને શક્તિવાળો થતો નથી. એ કે અલોકમાં કોઈપણ જીવોના હાથ પગ ફેલાવવા વિગેરે કાર્ય થઈ શકતું નથી એ વાત સર્વ વિદિત છે. તો પ્રભુ દેવ મહર્દ્ધિક હોવાને કારણે અથવા મહાપ્રભાવવાળા હોવાને કારણે કદાચ એવું કરી શકતા હોય એવી સંભાવનાથી ગૌતમ સ્વામીએ અહિંયાં આ પ્રશ્ન કર્યો છે. પ્રભુને આ પ્રમાણે ઉત્તર સાંભળીને તેનું કારણ બાણુવાની ઇચ્છાથી ગૌતમ સ્વામી

इतिभावः । 'से केणट्टेणं भंते !' तत्केनार्थेन भदन्त । 'एवं वुच्चइ' एवमुच्यते 'देवे णं महद्धिए जाव लोगंते ठिच्चा' देवः खलु महद्धिको यावत् लोकान्ते स्थित्वा, अत्र यावत्पदेन 'महज्जुइए महव्वले महाजसे महासोकखे' इत्यादि देवविशेषणानां ग्रहणम् 'णो पभू अल्लोगंसि हत्थं वा जाव पसारेत्तए वा' नो प्रभुरल्लोके हस्तं वा यावत् प्रसारयितुं वा अत्र यावत्पदेन 'पायं वा बाहुं वा ऊरुं वा आउंटावेत्तए वा' एतेषां ग्रहणं भवति, अल्लोके देवानां हस्तादिप्रसारणं न भवति इति पदच्युते तत्र को हेतुरिति प्रश्नाशयः । भगवानाह—'जीवाणं' इत्यादि । 'जीवाणं' जीवानाम् 'आहारोवचिया पोगगला' आहारोपचिताः पुद्गलाः 'वौदिचिया पुगगला' वौदिचिताः पुद्गलाः वौदिः—अव्यक्तावयवकं शरीरं तथा चाव्यव्यक्तावयवकशरीरतया चिताः पुद्गलाः इत्यर्थः 'कलेवरचिया पुगगला' कलेवरतया

'से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ' हे भदन्त ! ऐसा क्यों नहीं हो सकता है—अर्थात् 'देवे णं महद्धिए जाव लोगंते ठिच्चा' महद्धिक यावत्—लोक के अंत रहा हुआ—महाद्युति संज्ञ, महाबल विशिष्ट, एवं महायशस्वी तथा महासुखी ऐसा भी देव 'णो पभू अल्लोगंसि हत्थं वा जाव पसारेत्तए वा' अलोकाकाश में अपने हस्तपादादि अवयवों को नहीं पसार सकता है ? यहां यावत् पद से 'पायं वा बाहुं वा, ऊरुं वा आउंटावेत्तए वा' इन पदों का ग्रहण हुआ है अर्थात् अलोक में देवों द्वारा अपने हस्तपादादिकों का पसारना नहीं हो सकता है ऐसा जो आप कहते हो उसमें क्या हेतु हैं—'जीवा णं आहारोवचिया पोगगला, वौदिचिया पोगगला, कलेवरचिया पुगगला,' जीवों के पुद्गल, आहारोपचिन् होते हैं, अव्यक्तावयवक-

ફરીથી ભગવન્ને પૂછે છે કે “સે કેણટ્ટેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચઈ” હે ભગવન્ ! એવું કેમ થઈ શકતું નથી અર્થાત્ “દેવે ણં મહદ્ધિએ જાવ લોગંતે ઠિચ્ચા” મહાઋદ્ધિવાળો યાવત્ લોકના અંતમાં રહેલો મહાદ્યુતિવાળો મહા બળવાળો અને મહા પરાક્રમવાળો તથા મહા સુખી એવો દેવ પણ “ણો પમ્મૂ અલ્લોગંસિ હત્થં વા જાવ પસારેત્તવ વા” અલોકાકાશમાં પોતાના હાથ પણ વિગેરે અવયવો ફેલાવી શકતો નથી. અહિયાં યાવત્ પદથી “પાયંવા, બાહુંવા આઉંટાવેત્તવ વા” એ પદો ગ્રહણ થયા છે. અર્થાત્ અલોકમાં દેવો દ્વારા પોતાના હાથ પણ વિગેરે ફેલાવવાનું બની શકતું નથી. એવું જે આપ કહો છો તેનું શું કારણ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “જીવાણં આહારોવચિયા પોગગલા વૌદિચિયા પોગગલા, કલેવરચિયા પોગગલા” એવાને પુદ્ગલ આહારો પચિત હોય છે, એટલે કે અવ્યક્ત અવયવ શરીર રૂપથી ઉપચિત હોય છે.

ચિતાઃ પુદ્ગલાઃ, ઉપલક્ષણત્વાચ્ચાસ્ય તેનોચ્છ્વાસચિતાઃ પુદ્ગલા इत्याद्यपि द्रष्टव्यम्
 एतदुक्तं भवति जीवानुगामि स्वभावाः पुद्गला भवति ततश्च यत्रैव क्षेत्रादौ जीवाः
 सन्ति तत्रैव पुद्गलानां गतिः स्यादिति । तथा 'पोग्गलामेव पप्य जीवाणय अजी-
 वाणय गइपरियाए आहिज्जइ' पुद्गलानેવ પ્રાપ્ય જીવાનાં અજીવાનાં ચ ગતિ
 પર્યાય આશ્રયાયતે પુદ્ગલાનેય આશ્રિત્ય જીવાજીવપુદ્ગલનાં ગતિપર્યાયો ભવતિ
 નાન્યથા ન વા યત્ર પુદ્ગલાઃ ન સન્તિ તત્રાપીત્યર્થઃ । 'અલોઽણં' અલોકે સ્થલ
 'નેવત્થિ જીવા' નૈવ સન્તિ જીવાઃ 'નેવત્થિ પોગ્ગલા' નૈવ સન્તિ પુદ્ગલાઃ 'સે
 તેણદ્દેણં જાવ પસારેત્તણ વા' તત્ તેનાર્યેન યાવત્ પ્રસારયિતુમ્ અત્ર યાવત્ પદેન

શરીરરૂપ સે ઉપચિત્ત હોતે હૈં, કલેવરરૂપ સે ઉપચિત્ત હોતે હૈં, ઉપલક્ષણ
 સે-ઉચ્છ્વાસ આદિરૂપ સે ઉપચિત્ત હોતે હૈં અર્થાત્ પુદ્ગલ જીવાનુગામી
 સ્વભાવવાલે હોતે હૈં-હસલિયે જિસ ક્ષેત્રાદિ મેં જીવ હોતે હૈં વહીં પર
 પુદ્ગલોં કી ગતિ હોતી હૈ તથા 'પોગ્ગલામેવ જીવાણય અજીવા ણય ગઈ-
 પરિયાए आहिज्जइ' પુદ્ગલોં કો હી પ્રાપ્ત કરકે જીવોં કી ઔર અજીવોં
 કી ગતિરૂપ પર્યાય હોતી હૈ એસા કહા ગયા હૈ । તાત્પર્ય કેવલ યહી હૈ
 પુદ્ગલોં કો હી આશ્રિત કરકે જીવ અજીવ પુદ્ગલોં કી ગતિપર્યાય હોતી
 હૈ । અન્યથા નહીં હોતી હૈ । ઔર જહાં પુદ્ગલ નહીં હૈ વહીં પર નહીં
 હોતી હૈ । 'અલોઽણં નેવત્થિ જીવા' અતઃ અલોક મેં જીવ નહીં હૈ 'નેવ-
 ત્થિ પોગ્ગલા' પુદ્ગલ નહીં હૈ । 'સે તેણદ્દેણં જાવ પસારેત્તણ વા' હસ કારણ
 હે ગૌતમ ! દેવલોકાન્ત મેં સ્થિત હોકર અલોક મેં અપને હસ્તપાદાદિ
 અવયવોં કો પસારને યા સંકુચિત્ત કરને કે લિયે સમર્થ નહીં હો સકતા

કલેવર રૂપથી ઉપચિત્ત હોય છે, ઉપલક્ષણથી ઉચ્છ્વાસ વિગેરે રૂપથી ઉપચિત્ત
 હોય છે. અર્થાત્ પુદ્ગલ જીવાનુગામી સ્વભાવવાળા હોય છે. તેથી જે ક્ષેત્ર
 વિગેરેમાં જીવ હોય છે. ત્યાં જ પુદ્ગલોની ગતી હોય છે. "પોગ્ગલામેવ
 જીવાણય અજીવાણય ગઈપરિયાए आहिज्जइ" પુદ્ગલોને જ પ્રાપ્ત કરીને
 જીવોની અને અજીવોની ગતી રૂપ પર્યાય થાય છે. એવું કહ્યું છે. તાત્પર્ય
 કેવળ એ છે કે પુદ્ગલોને આશ્રય કરીને જીવ અજીવ પુદ્ગલોની ગતિ પર્યાય
 થાય છે. બીજી રીતે થતા નથી. અને જ્યાં પુદ્ગલ હોતા નથી ત્યાં ગતિ
 પણ હોતી નથી. "અલોઽણં નેવત્થિ જીવા" જેથી અલોકમાં જીવ હોતા નથી.
 "નેવત્થિ પોગ્ગલા" પુદ્ગલ પણ હોતા નથી. "સે તેણદ્દેણં જાવ પસારેત્તણવા"
 તે કારણે હે ગૌતમ દેવ લોકાન્તમાં રહીને અલોકમાં પોતાના હાથ પગ
 વિગેરે અવયવો ફેલાવવા કે સંકોચવા સમર્થ થતા નથી એવું મેં કહ્યું છે.

‘દેવેળ’ ઇત્યારમ્ય ‘આડંટાવેત્તણ’ ઇત્યન્તસ્ય સર્વસ્યાપિ પદસમુદાયસ્ય ગ્રહણં ભવ-
તાતિ । અયમાશયઃ જીવૈઃ સહ વિદ્યમાના એવ પુદ્ગલા આહારકશરીરકલેવરોચ્છવા-
સાદિરૂપેણ ઉપચિતા ભવન્તિ જીવાનુગામિસ્વભાવવત્ત્વાત્ પુદ્ગલાનામ્ તતશ્ચ યત્રેવ
ક્ષેત્રે જીવા ભવન્તિ તત્રેવ ક્ષેત્રે પુદ્ગલાનાં ગતિર્ભવતિ, તથા પુદ્ગલાનાશ્રિત્ય જીવાનાં
પુદ્ગલાનાં ચ ગતિપર્યાયો ભવતિ અલોકે જીવપુદ્ગલૌ નસ્તઃ અતો દેવાનામપિ
હસ્તપાદાદિપ્રસારણં સંકોચનં ન ભવતિ તથા અલોકે ધર્માસ્તિકાયાભાવાદપિ
નાપિ પુદ્ગલાનાં ગતિર્ભવતીતિ ભાવઃ । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ તદેવં
મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ હે મદન્ત ! યદ્ભવતા પ્રતિપાદિતં તત્ એવમેવ
નાન્યથેતિ ॥ સૂ ૦ ૪ ॥

॥ સમાપ્તશ્રાવ્યમોદેશકઃ ॥ શુભમસ્તુ ॥

હૈ એસા મૈંને કહા હૈ । હસ કથન કા આશય યહ હૈ કિ જીવોં કૈ સાથ
વિદ્યમાન હી પુદ્ગલ આહાર, શરીર, કલેવર ઉચ્છવાસ આદિ રૂપ સે ઉપ-
ચિત્ત હોતે હૈ । ક્યોંકિ પુદ્ગલોં કા સ્વભાવ જીવાનુગામી હોતા હૈ । હસ-
લિયે જિસ દેશ રૂપ ક્ષેત્ર મૈં જીવ હોતે હૈ ઉસી ક્ષેત્ર મૈં પુદ્ગલોં કી ગતિ
હોતી હૈ, તથા પુદ્ગલોં કો આશ્રિત કરકે જીવોં કી ઓર પુદ્ગલોં કી
ગતિ પર્યાય હોતી હૈ અલોક મૈં જીવ પુદ્ગલ નહીં હૈ । હસલિયે વહાં દેવોં
કા મી હસ્ત પાદાદિકોં કા પ્રસારણાદિ નહીં હોતા હૈ તથા અલોક મૈં
ધર્માસ્તિકાયાકા મી અભાવ હૈ હસ કારણ સે પુદ્ગલોં કી વહાં ગતિ
નહીં હોતી હૈ । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ હૈ મદન્ત ! જો આપને પ્રતિ-
પાદિત કિયા હૈ વહ હસી પ્રકાર સે હૈ, હૈ મદન્ત ! જો આપને પ્રતિપા-
દિત કિયા હૈ વહ હસી પ્રકાર સે હૈ અન્યથા નહીં હૈ । હસી પ્રકાર કહકર
વૈ ગૌતમ ! યાવત્ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ॥ સૂ૦ ૪ ॥

આઠવાં ઉદ્દેશા સમાપ્ત

આ કથનનો આશય એ છે કે જીવોની સાથે રહેલ પુદ્ગલ જ આહાર,
શરીર, કલેવર, ઉચ્છવાસ વિગેરેથી ઉપચિત્ત હોય છે. કેમકે પુદ્ગલોનો સ્વભાવ
જીવાનુગામી હોય છે. તેથી જ દેશ રૂપ ક્ષેત્રમાં જીવ હોય છે. તેજ
ક્ષેત્રમાં પુદ્ગલોની ગતિ હોય છે. તથા પુદ્ગલોને અશ્રય કરીને જીવોની અને
પુદ્ગલોની ગતિ હોય છે. અલોકમાં જીવ પુદ્ગલ હોતા નથી. તેથી ત્યાં
દેવોના હાથ પગ વિગેરેનું પ્રસારણાદિ થઈ શકતું નથી. તેમ જ અલોકમાં
ધર્માસ્તિકાયાનો પણ અભાવ છે. એ કારણથી પણ પુદ્ગલોની ત્યાં ગતિ
હોતી નથી. “સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ” હે ભગવન ! આપે જ
પ્રતિપાદન કર્યું છે, તે એજ રીતે છે અન્યથા નથી એ પ્રમાણે કહીને તે
ગૌતમ સ્વામી યાવત્ પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા ॥ સૂ ૪ ॥

॥ આઠમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥

अथ नवमोद्देशकः प्रारभ्यते ।

अष्टमोद्देशके देववक्तव्यता प्रोक्ता संप्रति देवविशेषस्य वलेर्वक्तव्यता उच्यते, इत्येवं संस्वन्धेन आयातस्य नवमोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्—‘कहिणं भंते !’ इत्यादि ।

मूलम्—कहिणं भंते ! बलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो सभा सुहम्मा पन्नत्ता गोयमा ! जंबुद्दीवे दीवे मंदरस्स पव्व-
यस्स उत्तरेणं तिरियमसंखेज्जे जहेव चमरस्स जाव बायालीसं
जोयणसहस्साइं ओगाहिता एत्थ णं बलिस्स वइरोयणिंदस्स
वइरोयणरन्नो रुयणिंदे नामं उप्पायपव्वए पन्नत्ते । सत्तरस
एकवीसे जोयणसए उड्डं उच्चत्तेणं एवं पमाणं जहेव तिगिच्छ-
कूडस्स । पासायवडेंसगस्स वि तं चेव पमाणं सीहासणं सपरि-
वारं बलिस्स परिवारेणं अट्ठो तहेव नवरं रुयणिंदप्पभाइं सेसं
तं चेव जाव बलिचंचाए रायहाणीए अन्नेसिं च जाव, रुइणिं-
दस्स णं उप्पायपव्वयस्स उत्तरेणं छक्कोडिसए तहेव जाव
चत्तालीसं जोयणसहस्साइं ओगाहिता एत्थ णं बलिस्स वइ-
रोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो बलिचंचा नामं रायहाणी पन्नत्ता ।
एगं जोयणसयसहस्सं पमाणं तहेव जाव बलिपेढस्स उव-
वाओ, जाव आयरक्खा सव्वं तहेव निरवसेसं नवरं सातिरेगं
सागरोवमं ठिई पन्नत्ता सेसं तं चेव जाव बलीवइरोयणिंदे बली
वइरोयणिंदे त्ति । सेवं भंते ! सेवं भंते ! जाव त्रिहरइ ॥सू० १॥

सोलसमे सए नवमो उद्दसो समत्तो

છાયા-કુત્ર खलु भदन्त ! बलेवैरोचनेन्द्रस्य वैरोचनराजस्य सभा सुधर्मा प्रज्ञसा, गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरे तिर्यगसंख्येयान् यथैव चरमस्य यावत् द्विचत्वारिंशत् योजनसहस्राण्यवगाह्य अत्र खलु बलेवैरोचनेन्द्रस्य वैरोचनराजस्य रुक्मेन्द्रो नाम उत्पातपर्वतः प्रज्ञप्तः । सप्तदशैकविंशतियोजन शतानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन एवं प्रमाणं यथैव तिगिच्छकूटस्य प्रासादावतंसकस्यापि तदेव प्रमाणं सिंहासनं सपरिवारं बलेः परिवारेण अर्थस्तथैव नवरं रुक्मेन्द्रप्रभाणि शेषं तदेव यावत् बलिचञ्चाया राजधान्या अन्येषां च यावत् रुक्मेन्द्रस्य खलु. उत्पातपर्वतस्य उत्तरे पट्कोटिशतं तथैव यावत् चत्वारिंशद् योजन सहस्राणि अवगाह्य अत्र खलु बलेवैरोचनेन्द्रस्य वैरोचनराजस्य बलिचञ्चा नाम राजधानी प्रज्ञप्ता एकं योजनशतसहस्रं प्रमाणम् तथैव यावत् बलिपीठस्य उपपातो यावत् आत्मरक्षकाः सर्पं तथैव निरवशेषम्, नवरं सातिरेकं सागरोपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता शेषं तदेव यावत् बलिः वैरोचनेन्द्रो बलिः वैरोचनेन्द्र इति । 'तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! यावद्विहरति ॥मृ० १॥

षोडशशતકે નવમોદેશકઃ સમાપ્તઃ

ટીકા--'કહિણં ભંતે !' કુત્ર खलु भदन्त ! 'बलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो' बलेवैरोचनेन्द्रस्य वैरोचनराजस्य 'सभा सुहम्मा पणत्ता' सभा सुधर्मा

નવવે' ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ

અષ્ટમ ઉદ્દેશે મેં દેવ સંબન્ધી વક્તવ્યતા કહી ગઈ છે । અવ દેવ વિશેષ બલિ કી વક્તવ્યતા કહી જાતી છે-હસી સંબન્ધ કો લેકર હસ ૯ વેં ઉદ્દેશે કા કથન કિયો જા રહા છે । હસ ઉદ્દેશે કા 'કહિણં ભંતે !' इत्यादि आदि सूत्र है ।

'कहिणं भंते ! बलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो सभा सुहम्मा पणत्ता' इत्यादि ।

નવમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

આઠમાં ઉદ્દેશમાં દેવ સંબંધી કથન કર્યું છે. હવે દેવ વિશેષ બલી-ન્દ્રનું કથન કરવામાં આવશે એ સંબંધને લઈને આ નવમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે આ ઉદ્દેશાનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.—

“કહિણં ભંતે ! बलिस्स वइरोयणिंदस्स” इत्यादि

प्रज्ञप्ताः हे भदन्त । वैरोचनराजस्य बलेः सुधर्मा नाम्नी सभा कस्मिन् स्थाने विषते इत्यर्थः । भगवानाह—‘गोयमा ! इत्यादि । ‘गोयमा !’ हे गौतम । ‘जंबुद्वीवे दीवे’ जंबूद्वीपे द्वीपे ‘मन्दरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं’ मन्दरस्य पर्वतस्य उत्तरे जम्बूद्वीपे मन्दरपर्वतस्य उत्तरस्यां दिशि इत्यर्थः ‘तिरियमसंखेज्जे’ तिरियग् असंख्येयान् द्वीपसमुद्रादीन् उल्लंघ्य इत्यादि ‘जहेव चमरस्स’ यथैव चमरस्य यथा चमरेन्द्रस्य द्वितीयशतकाष्टमोद्देशके कथितस्य उत्पातपर्वतप्रतिपादकं सूत्रं तथा बलेरपि वाच्यम् तत्राह—‘जाव’ इत्यादि । ‘जाव बायालीसं जोयणसहस्साइं यावद् द्विचत्वारिंशद् योजनमहस्ताणि अत्र यावत्पदेन द्वितीयशतकाष्टमोद्देशके

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—‘भते ! बलिस्स बहरोणिंदस्स बहरोयणरणो’ हे भदन्त । वैरोचनेन्द्र वैरोचन राज बलि की ‘सभा सुहम्मा कहिं पन्नत्ता’ सभा सुधर्मा कहां कही गई है ? अर्थात् वैरोचनेन्द्र वैरोचन राज बलि की सुधर्मा सभा कहां है ? इसके उत्तर में प्रभु ने कहा—‘गोयमा ! हे गौतम ! ‘जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं’ जंबूद्वीप में मंदर पर्वत की उत्तर दिशा में ‘तिरिय-मसंखेज्जे’ तिरछे असंख्यातद्वीप समुद्रों को उल्लंघन करके—पार-करके ‘जहेव चमरस्स’ जैसा द्वितीय शतक के अष्टम उद्देशे में कथित चमर के उत्पातपर्वत का प्रतिपादक सूत्र है । वैसा ही सूत्र बलिका भी कह लेना चाहिये । ‘जाव बायालीसं जोयणसहस्साइं’ यावत् ४२ हजार योजन उल्लंघन करने के बाद वैरोचनेन्द्र वैरोचन राज बलि का रुच-केन्द्र नाम का उत्पातपर्वत आता है । यहां यावत् शब्द से द्वितीय शतक

टीकार्थ—आ सूत्रथी भगवान् गौतमस्वामी भडावीर प्रभुने आ प्रभाण्णे पूछे छे के “भते ! बलिस्स बहरोयणिंदस्स बहरोयणरणो” छे भगवान् वैरोचनेन्द्र वैरोचनराज भलिनी “सभा सुहम्मा कहिं पन्नत्ता” सुधर्मा सभा कथां कही छे ? अर्थात् वैरोचनेन्द्र वैरोचनराज भलिनी सुधर्मा सभा कथां छे ? तेना उत्तरमां प्रभुअे कहुं छे “गोयमा !” छे गौतम “जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्व यस्स उत्तरेणं” जंबूद्वीपमां मेइ पर्वतनी उत्तर दिशामां “तिरियमसंखेज्जे” तिरछा असंख्यात द्वीप समुद्रोने उल्लंघन करीने अर्थात् पार करीने “जहे-व चमरस्स” जेम भीम शतकना आठमा उद्देशां चमरना उत्पात पर्वतनुं प्रतिपादन कयुं छे तेवीज्जीते भलिना संअंधमां पण्ण वण्णुं करी लेवुं “जाव बायालीसं जोयणसहस्साइं” यावत् अंतालीस ४२ हजार योजन उल्लंघन कथां पछी वैरोचनेन्द्र, वैरोचनराज भलिने रुचकेन्द्र नामने।

કથિતસ્ય 'દીવસમુદે વીઙ્વહતા અરુણવરસ્સ દીવસ્સ વાહિરિલ્લાઓ વેઙ્ચંતાઓ અરુણોદયં સમુદં' इत्यन्तस्य ग्रहणं कर्तव्यम् 'ओगाहिता' अवगाह्य अन्तः प्रविश्य इत्यर्थः 'एत्थ णं वलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो' अत्र खलु वल्लैर्वैरोचने-
न्द्रस्य वैरोचनराजस्य 'रुयगिंदे नामं उप्पायपव्वए पन्नत्ते' रुचकेन्द्रो नामां उप-
पातपर्वतः प्रज्ञप्तः स कियत्प्रमाण ? इति तत् परिमाणमाह—'सत्तरस एकवीसे
जोयणसए' सप्तदशैकविंशतियोजनशतानि एकविंशत्युत्तरसप्तदशशतयोजन-
परिमितः 'उड्डं उच्चत्तेणं' ऊर्ध्वमुच्चत्वेन ऊर्ध्वत्वेन उच्चो रुचकेन्द्रनामक उत्पात
पर्वत इत्यर्थः 'एवं प्रमाणं' एवम् ईदृशप्रमाणकम् 'जहेव तिगिच्छकूडस्स' यथैव

के अष्टम उद्देशक में कथित 'दीवसमुदे वीङ्गहत्ता अरुणवरस्स दीवस्स
वाहिरिल्लाओ वेङ्चंताओ अरुणोदयं ससमुदं' इस पाठ का ग्रहण हुआ
है—इसका तात्पर्य ऐसा है कि जंबूद्वीप के मंदर पर्वत की उत्तर दिशा में
तिरछे असंख्यात द्वीप समुद्रों को लांघने के बाद अरुणवर द्वीप आता
है । इस द्वीप की बाह्य वेदिकान्त से आगे बढने पर अरुणोदय नामका
समुद्र आता है । इस अरुणोदय समुद्र में ४२ हजार योजन जाने के बाद
बलिका उत्पातपर्वत आता है । यही बात 'एत्थ णं वलिस्स वइरोयणिं-
दस्स वइरोयणरन्नो रुयगिंदे नामं उप्पायपव्वए पन्नत्ते' इस सूत्र द्वारा
प्रकट की गई है । इसका कितना प्रमाण है ? तो इसके लिये कहा
गया है कि 'सत्तरसएकवीसे जोयणसए उड्डं उच्चत्तेणं' यह रुचकेन्द्र
नाम का उत्पात पर्वत १७२१ योजन ऊंचा है । इस प्रकार 'जहेव तिगि-

ઉત્પાતપર્વત આવે છે. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી બીજા શતકના આઠમાં
ઉદ્દેશામાં કહેલ "દીવસમુદે વીઙ્વહતા અરુણવરસ્સ દીવસ્સ વાહિરિલ્લાઓ વેઙ્ચં-
તાઓ અરુણોદયં સમુદં" આ પાઠનો સ્પર્શ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે
છે—જંબુદ્વીપના મંદર (મેરુ) પર્વતની ઉત્તર દિશામાં તિરછા અસંખ્યાત દ્વીપ
સમુદ્રોને ઉત્તરથી પછી અરુણવર દ્વીપ આવે છે. આ દ્વીપની બહારની વેદિ-
કાન્તથી આગળ વધતાં અરુણોદય નામનો સમુદ્ર આવે છે. આ અરુણોદય
સમુદ્રમાં એંતાળીસ ૪૨ હજાર યોજન નીચે ઉતરતાં બલિનો ઉત્પાત પર્વત
આવે છે. એજ વાત "एत्थ णं वलिस्स वइरोयणिंदस्स वइरोयणरन्नो रुयगिंदे
णामं उप्पायपव्वए पन्नत्ते" આ સૂત્રથી બતાવી છે. આનું પ્રમાણ કેટલું છે ?
એ બતાવતાં કહ્યું છે કે 'સત્તરસ એકવીસે જોયણસए उड्डं उच्चत्तेणं' આ રુચક
નામનો ઉત્પાત પર્વત ૧૭૨૧ સત્તરસો એકવીસ યોજન ઊંચો છે એવી રીતે
'जहेव तिगिच्छकूडस्स' આનું પ્રમાણ ચમરના તિગિચ્છકૂટ નામના ઉત્પાત

તિગિચ્છકૂટસ્ય યથા ચમરસ્ય દ્વીતીય શતકાષ્ટમોદેશકે તિગિચ્છકૂટપર્વતસ્ય પ્રમા-
ણમુક્તમ્ તથૈવ ચલિસમ્બન્ધિરુચકેન્દ્રપર્વતસ્ય પ્રમાણં જ્ઞાતવ્યમ્ તથા ચ—‘ચત્તારિ
ત્રીસે જોયણસણ કોસં ચડવ્વેહે ણં’ ચત્તારિ ત્રિંશત્યોજનશતાનિ ક્રોશશ્ચ
ઉદ્દેધેન ત્રિંશદધિકાનિ ચતુશ્ચતાનિ, તદુપરિ એકઃ ક્રોશશ્ચ ઉદ્દેધેન ગમ્મીરત્વેન
ભૂમ્યન્તર્ગતત્વેનેત્યર્થઃ ‘ગોત્થુમસ્સ આવાસપવ્વચસ્સ પમાણેણ ણેયવ્વં’ ગોસ્તુમ-
સ્યાવાસપર્વતસ્ય પ્રમાણેન જ્ઞાતવ્યમ્ । ગોસ્તુમાભિધાવાસપર્વતપરિમાણતુલ્ય-
મસ્યાપિ પ્રમાણં જ્ઞાતવ્યમ્ ‘નવરં ઉવરિત્તલં પમાણં મજ્ઞે માણિયવ્વં’ નવરમ્ ઉપ-
રિત્તનં પ્રમાણં મધ્યે મણિતવ્યમ્ વિશેષઃ કેવલમયમ્ યત્ ગોસ્તુમપર્વતસ્ય યદુ-
પરિત્તનં પ્રમાણં તત્ મધ્યે કથિતવ્યમ્ इति અયોત્પાતપર્વતસ્ય પરિમાણં પ્રદર્શ-
યતિ—‘મૂલે દસઘાવીસે જોયણસણ વિક્કલંમેળં મજ્ઞે ચત્તારિ ચડવીસે જોયણ-
સણ વિક્કલંમેળં, ઉવરિ સત્તતેવીસે જોયણસણ વિક્કલંમેળં, મૂલે તિણિ જોયણ-

ચ્છકૂડસ’ હસકા યહ પ્રમાણ તિગિચ્છકૂટ નામકે ઉત્પાતપર્વત કે અનુ-
રૂપ કહા ગયા હૈ । યહ તિગિચ્છકૂટ નામકા ઉત્પાત પર્વત ચમર કા હૈ ।
તથા ચ ‘ચત્તારિ ત્રીસે જોયણસણ કોસં ચડવ્વેહેણં’ યહ રુચકેન્દ્ર
નામકા પર્વત ઉદ્દેધ કી અપેક્ષા ૪૨૦ યોજન ઓર એક કોશ કા હૈ ।
ઉદ્દેધ કા તાત્પર્ય હૈ કિ યહ પર્વત ભૂમિ કે અંતર હતના ગહરા ગયા
હુઆ હૈ । ‘ગોત્થુમસ્સ આવાસપવ્વચસ્સ પમાણેણ ણેયવ્વં’ ‘હસ પર્વત
કા યહ માપ ગોસ્તુમનામક આવાસપર્વત કે માપ જૈસા હૈ । ‘નવરં
ઉવરિત્તલં પમાણં મજ્ઞે માણિયવ્વં’ વિશેષતા કેવલ યહાં એસી
હૈ કિ ગોસ્તુમ કે ડપરી ભાગ કા જો પ્રમાણ હૈ વહ પ્રમાણ યહાં
બીચ કે ભાગ કા જાનના ચાહિયે । હસી વાત કો સ્પષ્ટ કરને
કેલિયે ‘મૂલે દસઘાવીસે જોયણસણ વિક્કલંમેળં મજ્ઞે ચત્તારિ ચડવીસે

પર્વતની જેમ છે. તેમજ “ચત્તારિ ત્રીસે જોયણસણ કોસંચ ચડવ્વેહેણં” આ
રુચકેન્દ્ર નામનો પર્વત ઉદ્દેધની અપેક્ષાએ ‘૪૩૦’ યોજન અને એક
કોશ છે. ઉદ્દેધનું તાત્પર્ય એ છે કે આ પર્વત જમીનની અંદર એટલો ઊંડો
છે. “ગોત્થુમસ્સ આવાસપવ્વચસ્સ પમાણેણ ણેયવ્વં” આ રુચકેન્દ્ર પર્વતનું
માપ ગોસ્તુમનામના આવાસપર્વતના માપ પ્રમાણે છે. “નવરં ઉવરિત્તલં
પમાણં મજ્ઞે માણિયવ્વં” વિશેષતા કેવળ અહિયાં એ જ છે કે ગોસ્તુમના
ઉપરના ભાગનું જે પ્રમાણ છે. તે પ્રમાણ અહિયાં વચલા ભાગનું
સમજવાતું છે એજ વાતને સ્પષ્ટ કરવાને માટે “મૂલે દસઘાવીસે
જોયણસણ વિક્કલંમેળં મજ્ઞે ચત્તારિ ચડવીસે જોયણસણ વિક્કલંમેળં ઉવરિ સત્તતેવીસે

સહસ્તાઈં દોણિ ય વત્તીસુત્તરે જોયણસણ કિંચિ વિસેસૂળે પરિક્ષેવેણં મજ્ઞે
 ણં જોયણસહસ્સં તિણિ ય ઇગુયાલે જોયણસણ કિંચિ વિસેસૂળે પરિક્ષેવેણં.
 ઉવરિં દોણિ ય જોયણસહસ્તાઈં દોણિ ય છલસીણ જોયણસણ કિંચિ વિસેસા
 હિણ પરિક્ષેવેણં' મૂલે દશદ્વાવિંશતિયોજનશતાનિ વિષ્કમ્ભેણ, મધ્યે ચત્વારિ
 ચતુર્વિંશતિયોજનશતાનિ વિષ્કમ્ભેણ, ઉપરિ સપ્તત્રયોર્વિંશતિયોજનશતાનિ
 વિષ્કમ્ભેણ, મૂલે ત્રીણિ યોજનસહસ્રાણિ, દ્વે ચ દ્વાત્રિંશદુત્તરે યોજનશતે કિશ્ચિદ્
 વિશેષોને પરિક્ષેપેણ, મધ્યે એકં યોજનસહસ્રં ત્રીણિ ચ એકચત્વારિંશદ્ યોજન
 શતાનિ કિશ્ચિદ્ વિશેષોનાનિ પરિક્ષેપેણ. ઉપરિ દ્વે ચ યોજનસહસ્રે દ્વે ચ પહ
 શીતિયોજનશતે કિશ્ચિદ્વિશેષાધિકે પરિક્ષેપેણ । અયમુત્પાતપર્વતો મૂલે વિષ્ક-
 મ્મતઃ દ્વાવિંશત્યધિકદશ (૧૦૨૨) યોજનપરિમિતઃ મધ્યે વિષ્કમ્મતઃ ચતુર્વિ-
 શત્યધિકચતુશ્ચત (૪૨૪) યોજનપરિમિતઃ । ઉપરિવિષ્કમ્મતઃ ત્રયોર્વિંશત્ય-
 ધિક સપ્તશત (૭૨૩) યોજનપરિમિતઃ । મૂલે પરિક્ષેપતઃ દ્વાત્રિંશદુત્તરશતદ્વાયા-
 ધિક સદસત્રય (૩૨૩૨) યોજનપરિમિતઃ । મધ્યે પરિક્ષેપતઃ એકચત્વારિંશદુત્તર
 શતત્રયાધિકૈકસહસ્ર (૧૩૪૧) યોજનપરિમિતઃ । ઉપરિ પરિક્ષેપતઃ પહશીત્ય-

જોયણસણ વિક્લંભેણં ઉવરિસુત્તરેજીસે જોયણસણ વિક્લંભેણ, મૂલે
 તિણિ જોયણસહસ્તાઈં, દોણિ ય વત્તીસુત્તરે જોયણસણ કિંચિ વિસે-
 સૂળે પરિક્ષેવેણં મજ્ઞે ણં જોયણસહસ્સં તિણિ ય ઇગુયાલે જોયણ-
 સણ કિંચિ વિસેસૂળે પરિક્ષેવેણં ઉવરિં દોણિ ય જોયણસહસ્તાઈં
 દોણિ ય છલસીણ જોયણસણ કિંચિ વિસેસાહિણ પરિક્ષેવેણં' મહ પાઠ
 યહાં દિયા ગયા હૈ । હસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ-યદ્ગ ઉત્પાત પર્વત મૂલ
 મેં ૧૦૨૨, યોજન કા વિષ્કંભવાલા હૈ । મધ્ય મેં ૪૨૪, યોજન કા વિષ્કં-
 મવાલા હૈ ઓર ઝાર મેં ૭૨૩ યોજન કા વિસ્તારવાલા હૈ । સૂત્ર મેં
 હસકા પરિક્ષેપ ૩૨૩૨, યોજન કા હૈ, મધ્ય મેં હસકા પરિક્ષેપ ૧૩૪૧,

જોયણસણ વિક્લંભેણં મૂલે તિણિ જોયણસહસ્તાઈં દોણિ ય વત્તીસુત્તરે જોયણ
 સણ કિંચિ વિસેસૂળે 'પરિક્ષેવેણ' મજ્ઞે ણં જોયણસહસ્સં તિણિ ય ઇગુયાલે
 જોયણસર જોયણસર કિંચિ વિસેસૂળે ઉવરિં દોણિ ય જોયણસહસ્તાઈં
 દોણિ ય છલસીણ કિંચિ વિસેસાહિણ પરિક્ષેવેણં' આ પાઠ આપવામાં
 આવ્યો છે. તેનો અર્થ એ છે કે ઉત્પાત પર્વતમૂળમાં ૧૦૨૨ દસસો
 બાવીસ (એક હજાર બાવીસ) યોજનના વિષ્કંભવાળો છે. તે મધ્યમાં
 ૪૨૪ (ચારસો ચાવીસ) યોજનના વિષ્કંભવાળો છે અને ઉપરમાં ૭૨૩
 (સાતસો તેવીસ) યોજનના વિસ્તારવાળો છે. અને મૂળમાં પરિક્ષેપ
 ૩૨૩૨ (ત્રણહજાર બેસો બત્રીસ) યોજનનો છે. મધ્યમાં આનો પરિક્ષેપ

ધિક્ શતદ્વાયાધિકસદ્સદ્વય (૨૨૮૬) યોજનપરિમિતઃ કિંચિદ્વિશેષાધિકો-
 ઽયમુત્પાતપર્વત इति भावार्थः । अतएव सः 'मूले वित्थडे, मज्जे संखिते, उप्पि
 विसाले' मूले विस्तृतः मध्ये संक्षिप्त उपरि विशालो वर्त्तते । पुनश्च 'मज्जे वर वइ
 विग्गहिण' इत्यादि सर्व वर्णनं द्वितीयशतकस्याष्टमोद्देशके द्रष्टव्यम् । 'पासाय-
 वडेंसगस्स वि तं चेव पमाणं' प्रासादावतंसकस्यापि तदेव प्रमाणम् यादृशं
 प्रमाणवर्णनं च चमरप्रासादावतंसकस्य कथितं तादृशमेव प्रमाणं वर्णनं च बलि
 देसादावतंसकस्यापि वाच्यम्, स च देसादावतंसकः पूर्ववर्णितोत्पातपर्वतस्यो-
 परि बहुसमरमणीयभूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागे वर्त्तते तस्य देसादावतंसकस्य
 वर्णनम्—'अड्ढा इज्जाइं जोयणसयाइं' उड्डं उच्चत्तेणं पणवीसं जोयणसयाइं'

યોજન કા હૈ । ઔર ऊपर में इसका परिक्षेप २२८६ योजन का है ।
 પરિક્ષેપ મેં જો પ્રમાણ કહા ગયા હૈ વહાં સબ મેં કુછ વિશેષ અધિકતા
 જાનની યાહિયે । હસી કારણ યહ 'મૂલે વિત્થડે, મજ્જે સંખિતે ઉપ્પિ
 વિસાલે' મૂલ ભાગ મેં વિસ્તૃત, મધ્યભાગ મેં સંક્ષિપ્ત હૈ ઔર ઉપરિભાગ
 મેં વિશાલ હૈ । પુનઃ 'મજ્જે' મધ્યભાગ મેં 'વરવહરવિગ્ગહિણ' યહ
 ઉત્તમ વજ્ર કે જૈસા હૈ । હત્યાદિ સબ વર્ણન દ્વિતીય શતક કે અષ્ટમ
 ઉદ્દેશક મેં કહા ગયા હૈ સો દેખ લેના યાહિયે । 'પાસાયવડે'સગસ્સ વિ
 તં ચેવ પમાણં' જૈસા વર્ણન ઔર પ્રમાણ ચમર કે પ્રાસાદાવતંસક કહા
 ગયા હૈ, વૈસા હી વર્ણન ઔર પ્રમાણ બલિ કે પ્રાસાદાવતંસક કા ભી કહ
 લેના યાહિયે । યહ પ્રાસાદાવતંસક પૂર્વ મેં વર્ણિત ઉત્પાત પર્વત કે ઊપર
 બહુ સમરમણીય ભૂમિભાગ કે બહુમધ્યદેશ ભાગ મેં હૈ । હસ પ્રાસાદાવતં-

૧૩૪૧ (એકહજારત્રણસો એકતાલીસ) યોજનનો છે. ઉપરમાં તેનો પરિક્ષેપ ૨૨૮૬
 (બાવીસસો છતાસી) યોજનનો છે. પરિક્ષેપમાં જે પ્રમાણ કહેવામાં આવ્યા
 છે. તે બધામાં કંઈક વિશેષ અધિકતા સમજી લેવી. તેજ કારણથી આ પર્વત
 “મૂલે વિત્થડે મજ્જે સંખિતે ઉપ્પિ વિસાલે” મૂળ ભાગમાં વિસ્તારવાળો મધ્ય
 ભાગમાં સંક્ષિપ્તવાળો અને ઉપરના ભાગમાં વિશાળ છે. તેમજ “મજ્જે” મધ્ય
 ભાગમાં “વર વહર વિગ્ગહિણ” આ પર્વત ઉત્તમ વજ્ર જેવો છે. વિગેરે સદ્ગુણ
 વર્ણન બીજા શતકના આઠમા ઉદ્દેશમાં કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવું. “પાસાય
 વડેસગસ્સ વિ તંચેવ પમાણં” ચમરના પ્રાસદાવતંસકનું જેવું વર્ણન અને
 પ્રમાણ કહ્યું છે. તેવું જ વર્ણન અને પ્રમાણ બલિના પ્રાસદાવતંસકનું
 પણ સમજવું. આ પ્રાસદાવતંસક પહેલા વર્ણવેલ ઉત્પાત પર્વતની ઉપર
 બહુ સમરમણીય ભૂમિ ભાગના મધ્ય દેશ ભાગમાં છે. આ પ્રાસદાવતંસકનું

વિક્ષંભેળં' इत्यादि सर्वं वाच्यम् । 'सिंहासनं सपरिवारं बलिस्स परिवारेण' सिंहासनं सपरिवारं बलेः परिवारेण प्रासादावतंसकमध्यभागे सिंहासनं बलि सम्बन्धि सपरिवारं वक्तव्यम् एतदपि द्वितीयशतकीयाष्टमोद्देशकविवरणोक्त-चमरसिंहासनन्यायेनैव वक्तव्यम्, केवलं तत्र चमरस्य सामानिकसिंहासनानां चतुःषष्टिसहस्राणि आत्मरक्षकसिंहासनानां तु तान्येव चतुर्गुणानि कथितानि, बळेस्तु सामानિકसिंहासनानां षष्टिः सहस्राणि आत्मरक्षकानां तु तान्येव

સક કા વર્ણન इस प्रकार से है-अड्डाहज्जाहं जोयणसयाहं उड्डं उच्च-त्तेणं, पणवीसं जोयणसयाहं विक्खंभेणं' इस प्रासादावतंसक की उंचाई २५० योजन की है । तथा इसका विष्कंभ १२५ योजन का है । इत्यादि रूप से इसका वर्णन और भी वर्णन यहां पर कर लेना चाहिए । 'सिंहासनं सपरिवारं बलिस्स परिवारेणं' प्रासादावतंसक के मध्यभाग में बलिका सपरिवार सिंहासन है ऐसा भी यहां पर कहलेना चाहिये । यह सब वर्णन द्वितीयशतक के अष्टम उद्देशक में आया है । अतः चमर के सिंहासन के समान ही बलि के सिंहासन का वर्णन कर लेना चाहिये । वहां चमर सामानिक देवों के ६४ हजार सिंहासन और आत्मरक्षक देवों के ६४ × ४ हजार सिंहासन हैं ऐसा जैसा कहा गया है, वैसा ही यहां बलि के सामानिक देवों के ६० हजार सिंहासन और बलि के आत्मरक्षक देवों के ६० × ४ हजार सिंहासन हैं ऐसा कथन जानना चाहिये । बस यही चमर और बलि के वर्णन में भेद हैं ।

વર્ણન આ પ્રમાણે છે. “અડ્ડાહજ્જાહં જોયણસયાહં ઉડ્ડં ઉચ્ચત્તેણં વીસં પણવીસં જોયણસયાહં વિક્કંભેણં” આ પ્રાસાદાવતંસકની ઉચ્ચાઈ ૨૫૦ (બસો પચાસ) યોજનની છે. તેમજ આનો વિષ્કંભ ૧૨૫ (એકસો પચીસ) યોજનનો છે. વિગેરે રૂપથી ખીલું પણ આનું વર્ણન અહિં સમજી લેવું. “સિંહાસનં સપરિવારં બલિસ્સ પરિયારેણં” પ્રાસાદાવતંસકના મધ્ય ભાગમાં પરિવાર સહિત બલીનું સિંહાસન છે. વિગેરે સઘળું વર્ણન ખીજા શતકના આઠમા ઉદ્દેશમાં આવી ગયું છે. તે પ્રમાણે ચમરના સિંહાસનની માફક બલીના સિંહાસનનું વર્ણન પણ સમજી લેવું. ત્યાં આગળ ચમરના સામાનિક દેવોના ૬૪ હજાર સિંહાસન અને આત્મ રક્ષક દેવોના ૬૪×૪=૨૫૬ હજાર સિંહાસન છે. એવું જ કહ્યું છે. તેવું જ અહિંયાં બલિના સામાનિક દેવોના ૬૦ હજાર સિંહાસન અને બલિના આત્મરક્ષક દેવોના ૬૦×૪=૨૪૦ હજાર સિંહાસન છે એ પ્રમાણેનું કથન સમજી લેવું. બલી અને ચમરના વર્ણનમાં ફક્ત એટલો જ ફેર

ચતુર્ગુણાનિ ઇતિભેદઃ ‘અદ્વો તહેવ નવરં રુચર્ગિદ્વપ્પમાઈ’ અર્થસ્તથૈવ નવરં રુચ-
કેન્દ્રપમાણિ યથા તિગિચ્છકૂટપર્વતસ્યાન્વર્થામિધાયકં નામ વાક્યં તથા રુચ-
કેન્દ્રસ્યાપિ વક્તવ્યમ્ કેવલં તિગિચ્છકૂટાન્વર્થપ્રશ્નસ્યોત્તરે યસ્માત્ તિગિચ્છ-
પમાણિ ઉત્પલાદીનિ તત્ર સન્તિ તેન તિગિચ્છકૂટ ઇત્યુચ્યતે, અત્ર તુ રુચકેન્દ્ર
રત્નવિશેષપમાણિ ઉત્પલાદીનિ સન્તિ તેન રુચકેન્દ્ર ઇતિ નામ ભવતીતિ । એત-
ત્સમ્બન્ધિ અર્થતઃ સૂત્રમેવં ભવતિ ‘સે કેળદ્વેળં મંતે । एवं વુચ્છઈ રુચર્ગિદે ઉપ્પાય
પવ્વણ ૨ ગોયમા ! રુચર્ગિદેણ વહૂણિ ઉપ્પલાણિ પડમાઈં કુમ્પયાઈં રુચર્ગિદ
વળ્ણાઈં રુચર્ગિદલેસાઈં રુચર્ગિદ્વપ્પમાઈં સે તેળદ્વેળં રુચર્ગિદે ૨ ઉપ્પાયપવ્વણ’
ઇતિ । ‘સેસં તં ચેવ જાવ વલિચંચાણ રાઘ્ણાણીણ અન્નેસિંચ જાવ’ શોપં તદેવ

‘અદ્વો તહેવ નવરં રુચર્ગિદ્વપ્પમાઈ’ જૈયા તિગિચ્છકૂટક પર્વત કે સાર્થક
નામ હોને કે પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં તિગિચ્છપ્રભાવાલે ઉત્પલાદિક વહાં હૈં
હસ લિયે વહ તિગિચ્છકૂટ કહા ગયા હૈ, હસી પ્રકાર સે યહા રુચકેન્દ્ર
રત્નવિશેષ કી પ્રભાવાલે ઉત્પલાદિ હૈ, હસલિયે હસ કા સાર્થક નામ
રુચકેન્દ્ર એસા હૈ । હસી સમ્બન્ધ મેં સૂત્ર, અર્થ કી અપેક્ષા લેકર એસા
કહા હૈ । ‘સે કેળદ્વેળં મંતે ! एवं વુચ્છઈ, રુચર્ગિદે ઉપ્પાયપવ્વણ ૨,
ગોયમા ! રુચર્ગિદેણ વહૂણિ ઉપ્પલાણિ પડમાઈં રુચર્ગિદવળ્ણાઈં રુચર્ગિદ-
વ્પમાઈં સે તેળદ્વેળં રુચર્ગિદે ૨ ઉપ્પાયપવ્વણ’ । ‘સેસં તં ચેવ જાવ વલિ-
ચંચાણ રાઘ્ણાણીણ અન્નેસિંચ જાવ’ વાતી કા ઓર સવ કથન પૂર્વોક્ત
રૂા સે હી જાનના ચાહિયે । યાવત્ વહ વલિચંચા રાજધાની કા એવં
અન્ય દેવોં કા આધિપત્ય કરતા હુઆ અપને સમય કો આનન્દ કે

છે. બાકીનું સઘળું વર્ણન સરખું જ છે. “અદ્વો તહેવ નવરં રુચર્ગિદ્વપ્પમાઈ”
જેવી રીતે તિગિચ્છકૂટ પર્વતનું સાર્થક નામ હોવાના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
તિગિચ્છપ્રભાવાળા ઉત્પલાદિ ત્યાં છે. તેથી તે તિગિચ્છકૂટ કહેવાય છે તેમ કહ્યું
છે. એજ રીતે અહિયાં રુચકેન્દ્ર રત્નવિશેષની કાન્તિવાળા ઉત્પલાદિ (કમળ) છે.
તેથી આ પર્વતનું રુચકેન્દ્ર એવું સાર્થક નામ છે. આ સંબંધથી સૂત્રકારે અર્થની
અપેક્ષાએ આ પ્રમાણે કહ્યું છે ‘સે કેળદ્વેળં મંતે ! एवं વુચ્છઈ રુચર્ગિદે ઉપ્પાય
પવ્વણ ગોયમા રુચર્ગિદેણ વહૂણિ ઉપ્પલાણિ પડમાઈં રુચર્ગિદવળ્ણાઈં રુચર્ગિદ લેસાઈ
રુચર્ગિદ્વપ્પમાઈં સે તેળદ્વેળં રુચર્ગિદે (૨) ઉપ્પાયપવ્વણ સેસં તંચેવ જાવ વલિ
ચંચાણ રાઘ્ણાણીણ અન્નેસિંચ જાવ’ બાકીનું બીજું બધું વર્ણન
પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે સમજવું. યાવત્ તે બલિ ચમરચંચા રાજધાનીનું અને
અન્ય દેશેનું અધિપતિપણું કરતો થકો પોતાના સમયને આનન્દપૂર્વક પસાર

યાવદ્ વલિચન્દ્રાયા રાજધાન્યા અન્યેષાં ચ યાવત્ 'રુચિર્ગિદસસ ણં ઉપ્પાયપવ્વ-
યસસ ઉત્તરેણ' રુચકેન્દ્રસ્ય સ્વલુ ઉત્પાતપર્વતસ્યોત્તરે 'છકોહિસપ્પ તહેવ જાવ'
પટ્ટ કોટિશતં તથૈવ યાવત્ અન્ન યાવત્પદેન 'પણપન્નં ચ કોહીઓ પળતીસં ચ સય-
સહસ્સાઈ' પળ્લાસં ચ સહસ્સાઈ' અરુણોદે સમુદ્દે તિરિયં વીહવહિત્તા અહે રયણપ્પ-
માપ્પ પુઢવીપ્પ' ઇત્થન્તસ્ય ગ્રહણં ભવતિ । 'ચત્તાલીસં જોયણસહસ્સાઈ' ઓગાહિત્તા'
ચત્તારિશદ્ યોજનસહસ્સાણિ ચત્તારિશત્સહસ્સયોજનાનિ અવગાહ્ય-અતિક્રમ્ય
'ઇત્થ ણં વલિસસ વહરોયર્ગિદસસ વહરોયણરન્નો' અન્ન સ્વલુ વલેવૈરોચનેન્દ્રસ્ય વૈરો-
ચનરાજસ્ય 'વલિચંચાનામં રાયહાણી પન્નત્તા' વલિચન્દ્રાનામ્ની રાજધાની

સાથ નિકાલતા રહતા હૈ । 'જાવ રુચિર્ગિદસસ ણં ઉપ્પાયપવ્વયસસ ઉત્તરેણ
છકોહિસપ્પ તહેવ જાવ' ઉસ રુચકેન્દ્ર ઉત્પાત પર્વત કી ઉત્તર દિશા
મેં છ સૌ પંચાવન કરોડ પૈંતીસ લાખ, પચાસ હજાર યોજન અરુણોદય
સમુદ્ર મેં તિરછે જાને પર નીચે રત્નપ્રભા પૃથિવી કા ૪૦, હજાર યોજન
જિતના ભાગ પારકર હસી સ્થાન મેં વૈરોચન રાજ વલિ કી વલિચંચા નામ
કી રાજધાની હૈ, એસા સમ્બન્ધ યહાં પર લગા લેના ચાહિયે । હસી
બાત કી સૂચના કે નિમિત્ત યહાં યાવત્પદ આયા હૈ-જિતના પાઠ યહાં
હસ યાવત્પદ સે ગૃહીત હુઆ હૈ વહ હસ પ્રકાર સે હૈ-'પણપન્નં ચ કોહીઓ
પળતીસં ચ સયસહસ્સાઈ' પળ્લાસં ચ સહસ્સાઈ' અરુણોદે સમુદ્દે તિરિયં
વીહવહિત્તા અહે રયણપ્પમાપ્પ પુઢવીપ્પ' ચત્તાલીસં, જોયણસહસ્સાઈ
ઓગાહિત્તા' ઇત્થ ણં વલિસસ વહરોયર્ગિદસસ વહરોયણરન્નો' યહ સૂત્ર હસી
બાત કી પુષ્ટિ કરતા હૈ કિ પૂર્વોક્ત રૂપસે અરુણોદય સમુદ્ર મેં તિરછે જાને
કે બાદ આગત રત્નપ્રભાપૃથિવી ૪૦ હજાર યોજન જિતના ભાગ પાર

કરે છે. "જાવ રુચિર્ગિદસસ ણં ઉપ્પાયપવ્વયસસ ઉત્તરેણ છકોહિસપ્પ તહેવ જાવ"
તે રુચકેન્દ્ર ઉત્પાત પર્વતની ઉત્તર દિશામાં છસો પંચાવન કરોડ પિસ્તાલીસ
લાખ પચાસ હજાર યોજન અરુણોદય, સમુદ્રમાં તિરછાઈમાં નીચે રત્નપ્રભા
પૃથ્વીના ૪૦ ચાળીસ હજાર યોજન જેટલો ભાગ પાર કરતાં તે જ સ્થાનમાં
વૈરોચનરાજ બલિની બલિચંચા નામની રાજધાની છે, એ પ્રમાણેના સંબંધ
અહિયાં સમજી લેવો. અહિયાં યાવત્પદથી નીચેનો પાઠ અહણુ કરેલ છે.
"પણવન્નં ચ કોહીઓ પળતીસં ચ સયસહસ્સાઈ' પળ્લાસં ચ સહસ્સાઈ' અરુણોદે સમુદ્દે
તિરિયં વીહવહિત્તા અહે રયણપ્પમાપ્પ પુઢવીપ્પ' ચત્તાલીસ, જોયણસહસ્સાઈ ઓગાહિત્તા
ઇત્થ ણં વલિસસ વહરોયર્ગિદસસ વહરોયણરન્નો" આ સૂત્ર એજ વાતનું સમર્થન કરે
છે કે-પૂર્વોક્ત રૂપથી અરુણોદય સમુદ્રમાં તિરછાં ગયા પછી આવેલ રત્નપ્રભા
પૃથ્વીનો ૪૦ ચાળીસ હજાર યોજન જેટલો ભાગ પાર કરતાં બરોબર તેજ

પ્રજ્ઞા તત્પમાણમાહ—‘एगं जोयणसयसहस्सं पमाणं तहेव’ एकं योजनशत-
सहस्रं प्रमाणं तथैव यथा चमरचञ्चायाः प्रमाणं तथा बलिचञ्चाया अपि तथाहि—
‘एगं जोयणसयसहस्सं आयामविक्रभेणं’ एकं योजनशतसहस्रमायामविक्र-
म्भेन तत्र द्वितीयशतकस्याष्टमोद्देशके प्रोक्तम्—‘जम्बूद्वीपप्रमाणा’ सा राजधानी
जम्बूद्वीपप्रमाणा वर्तते, तच्च प्रमाणं यथा—‘तिणि जोयणसयसहस्साइं सोलस-
य सहस्साइं दोन्नि य सत्तावीसे जोयणसए तिन्निय कोसे अट्टावीसं च धणुसयं
तेरसयअंगुलाइं अट्ठंगुलयं च किंचि विसेसाहियं परिक्खेवेणं पणत्तं’ त्रिणि
योजनशतसहस्राणि षोडशसहस्राणि द्वे च सप्तविंशे योजनशते त्रयः कोशाः

करने પર ઠીક હસી સ્થાન પર વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચન રાજ બલિકી ‘બલિ-
ચંચા નામં રાયહાણી પણત્તા’ બલિચંચા નામ કી રાજધાની કહી ગઈ
હૈ । ‘एगं जोयणसयसहस्सं पमाणं तहेव जाव बलिपेढस्स’ इस बलि-
चंचा राजधानी का प्रमाण एक लाख योजन का है । चमर की राज-
धानी का भी प्रमाण इतना ही है । इसका प्रमाण कहनेवाला पाठ इस
प्रकार से है—‘एगं जोयणसयसहस्सं आयामं विक्रभेणं’ अर्थात्
चमरचंचा राजधानी का प्रमाण आयाम और विक्रम्भ की अपेक्षा १
लाख योजन का है । द्वितीयशतक के अष्टम उद्देशक में ‘जम्बूद्वीप-
प्रमाणा’ ऐसा कहा है । सो यह राजधारी जंबूद्वीप के बराबर है । वह
प्रमाण इस प्रकार से है—‘तिणि जोयणसयसहस्साइं सोलसयसह-
स्साइं दोन्नि य सत्तावीसे जोयणसए तिन्निय कोसे अट्टावीसं च धणु-
सयं तेरसय अंगुलाइं अट्ठंगुलयं च किंचि विसेसाहियं परिक्खेवेण

સ્થાન પર વૈરોચનેન્દ્ર વૈરોચનરાજ બલિકી “બલિચંચાનામં રાયહાણી પણત્તા”
બલિચંચા નામની બલિકી રાજધાની હોવાનું કહ્યું છે, “एगं जोयणसयसहस्स
पमाणं तहेव जाव बलिपेढस्स” આ બલિચંચા રાજધાનીનું પ્રમાણ એક
લાખ યોજનનું છે. ચમરેન્દ્રની રાજધાનીનું પ્રમાણ બતાવનાર પાઠ આ
પ્રમાણે છે. “एगं जोयणसयसहस्सं आयामविक्रभेणं” અર્થાત્ ચમરની રાજ-
ધાનીનું પ્રમાણ આયમ લંબાઈ અને વિક્રંભ પહોળાઈની અપેક્ષાએ ૧ એક
લાખ યોજનાનું છે. બીજા શતકના આઠમા ઉદ્દેશમાં “जम्बूद्वीपप्रमाणा”
એવું કહેલ છે, તેથી આ રાજધાની જંબૂદ્વીપની બરોબર જંબૂદ્વીપ સંબંધી
પ્રમાણ આ પ્રમાણે છે—तिणि जोयणसयसहस्साइं सोलसय सहस्साइं दोन्नि य
सत्तावीसे जोयणसए तिन्निय कोसे अट्टावीसं धणुसयं तेरसयअंगुलाइं अट्ठंगुल-
यं च किंचिविसेसाहियं परिक्खेवेण पणत्तं” ૩ ત્રણલાખ ૧૬ સોબેબાર ૨

અષ્ટાવિંશં ચ ધનુઃશતમ્ (૧૨૮) ત્રયોદશાઙ્ગુલાનિ અર્ધાઙ્ગુલમ્ ચ કિશ્ચિદ્વિશે-
ષાધિકમ્ પરિક્ષેપેળ પ્રજ્ઞસમ્ સપ્તવિંશત્યુત્તરશતદ્વયાધિકષોડશસહસ્રાધિક લક્ષ-
ત્રય (૩,૧૬,૨૭૭) યોજનાનિ તદુપરિ ત્રયઃ ક્રોશાઃ, અષ્ટાવિંશત્યધિકૈકશત
(૧૨૮) સંરુપકાનિ ધનૂંપિ પુનશ્ચ તદુપરિ કિશ્ચિદ્વિશેષાધિકાનિ સાર્દ્ધત્રયોદશં
(૧૩૧) અંગુલાનિ ઇતિ જમ્બૂદ્વીપપ્રમાણમ્ પૃથાવત્પ્રમાણપરિમિતો વલિચંચ્રા
રાજધાન્યાઃ પરિક્ષેપો વર્તતેતિતિભાવઃ । ‘જાવ વલિપેઠસ્સ’ યાવત્ વલિ પીઠસ્ય
રાજધાન્યાઃ પ્રમાણકથનાનન્તરમ્ પ્રાકારકપિશીર્ષકદ્વારોપકારિકાલયનપ્રાસા-
દાવતંસકસુધર્મસમોપપાતસમાહદાભિષેકસમાવ્યવસાયસમાદીનાં પ્રમાણં તાંવદ્વાચ્યં
યાવદ્વલિપીઠસ્ય એતચ્ચ જીવાભિગમસૂત્રગત વિજયદેવાધિકારવદવસેયમ્ ।
‘ઉવવાઓ’ ઉપપાતઃ ઉપપાતસમાયાં બલેરુપપાતવક્તવ્યતા વાચ્યા સા
ચૈવમ્ ‘તેળં કાલેળં તેળં સમણં વલીવહરોઈર્ણિદે અહુળોવવન્નમેત્તણ સમાણે પંચ

પપ્પણત્ત’ ૩ લાખ ૧૬ હજાર ૨ સૌ ૨૭ યોજન (૩૧૬૨૨૭) ૩ કોશ ૧૨૯
ધનુષ ઓર ૧૩૧ અંગુલ કુછ અધિક યહ જંબૂદ્વીપ કી પરિધિ કા પ્રમાણ
હૈ । ઇતને પ્રમાણ લે પરિમિત ઇસ બલિચંચા રાજધાની કા પરિક્ષેપ
હૈ । ‘જાવ વલિપેઠસ્સ’ યહ કહા હૈ કિ રાજધાની કે પ્રમાણ કથન કે
અનન્તર પ્રકાર કપિશીર્ષક, દ્વાર, ઉપકારિકાલયન, પ્રાસાદાવતંસક,
સુધર્મસમા, ઉપપાત સમા, હદ, અભિષેક સમા, વ્યવસાયસમા ઇને
સબકે પ્રમાણ કા કથન બલિપીઠ કે પ્રમાણ તક કર લેના ચાહિયે । યહ સબ
જીવાભિગમ સૂત્રગત વિજયદેવ અધિકાર સે જાનના ચાહિયે । ‘ઉવવઓ
જાવ આયરક્લા’ ઉપપાત યાવત્ આત્મરક્ષક ચે સબ પૂર્વવત્ જાનના
ચાહિયે-તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ ઉપપાત સમા મેં બલિ કે ઉપપાત
કી વક્તવ્યતા ઇસ પ્રકાર સે કહની-‘તેળં કાલેળં તેળં સમણં વલી વહ-

ખસે ૨૭ સત્યાવીસ યોજન (૩૧૬૨૨૭) ૩ કોશ ૧૨૮ એકસે અઠ્યાવીસ
ધનુષ અને સાઠાતેર ૧૩૧ આંગળથી કંઈક અધિક જંબૂદ્વીપની પરિધિ (માપ)
છે. આ પ્રમાણવાળો આ ખલિચંચા રાજધાનીનો પરિક્ષેપ છે. “જાવ વલિ
પેઠસ્સ” આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે રાજધાનીના પ્રમાણનું કથન કર્યા પછી પ્રકાર
કપીશીર્ષક, દ્વાર, ઉપકારિકાલયન, પ્રાસાદાવતંસક, સુધર્મસભા, ઉપપાત સભા
હદ, અભિષેકસભા, અને વ્યવસાય સભા આ બધાના પ્રમાણનું કથન ખલિ-
પીઠના પ્રમાણ સુધી સમજાવેલું. આનું સઘળું કથન જીવાભિગમ સૂત્રમાં
વિન્યસ દેવના અધિકાર પ્રમાણે સમજાવેલું. “ઉવવાઓ જાવ આયરક્લા”
ઉપપાત યાવત્ આત્મરક્ષક એ બધા પહેલાંની જેમ સમજવા કહેવાનું તાત્પર્ય
એ છે કે ઉપપાત સભામાં ખલિના ઉપપાતનું વર્ણન આ પ્રમાણે કહેવું.

વિહાણ પજ્જત્તીણ પજ્જત્તિમાવં ગચ્છહ્' इत्यादि । 'जाव आयरक्ख' यावदात्म-
 रक्षकाः, इह यावत्पदेन अभिषेकोऽलंकारग्रहणं पुस्तकादिवाचनं सुधर्मसभा-
 गमनं तत्रस्थस्य तस्य सामानिका अप्रमहिष्यः पर्यटोऽनीकाधिपतय आत्मरक्षकाश्च
 पाश्वर्तो निषीदन्तीति सर्वं वाच्यम् । एतद्विषयकमूत्रातिदेशमाह—'सव्वं तहेव निर-
 वसेसं' सर्वं तथैव निरवशेषम् । सर्वथा साम्यता परिहारार्थमाह—'नवरं' इत्यादि ।
 'नवरं सातिरेगं सागरोवमं ठिई पणत्ता' नवरम् विशेषस्त्वयं सातिरेकं सागरो-
 पमं स्थितिः प्रज्ञप्ता, अयं भावः चमरस्य सागरोपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता बलेस्तु साति-
 रेकं सागरोपमं स्थितिः प्रज्ञप्ता इति वक्तव्यम् 'सेसं तं चेव जाव बली वइरोय-
 णिंदे बली वइरोयणिंदे' शेषं तदेव यावत् बलिवैरोचनेन्द्रो बलिवैरोचनेन्द्रः ।

રોયણિંદે અહુણોવવન્નમેત્તણ સમાણે પંચવિહાણ પજ્જત્તીણ પજ્જત્તિમાવં
 ગચ્છહ્' इत्यादि । 'जाव आयरक्खं' के इस यावत्पद से अभिषेक, अलं-
 कार ग्रहण पुस्तकादिका वाचन सुधर्मासभा में गमन, वहां बैठ जाने पर
 इसकी दोनों ओर सामानिकों अग्रमहिषियों० परिषदों अनीकाधिप-
 तियों एवं आत्मारक्षकों का बैठ जाना 'यह सब कथन कर लेना चाहिये
 ऐसा कहा गया है यही बात 'सव्वं तहेव निरवसेसं' इस सूत्र द्वारा सम-
 झाई गई है। इस कथन में जहां अन्तर है वह 'नवरं सातिरेगं सागरोवमं
 ठिई पणत्ता' इस सूत्र द्वारा प्रकट किया गया है । इसमें यह कहा गया
 है कि चमर की स्थिति एक सागरोपम की कही गई है—तब कि बलि की
 स्थिति एक सागरोपम से कुछ अधिक कही गई है। 'सेसं तं चेव जाव-
 बली वइरोयणिंदे बली वइरोयणिंदे' दांकी का और सब कथन ये
 वैरोचनेन्द्र बलि हैं, ये वैरोचनेन्द्रबलि है यहां तक के पूर्वोक्त कथन के

“તેણં કાલેણં તેણં સમણં વલી વइरोयणिंदे अहुणोववण्णमेत्तण समाणे पंच
 विहाण पज्जत्तीण पज्जत्तिमावं गच्छह्—इत्यादि जाव आयरक्खं” आ यावत् पठ्थी
 अभिषेक, अलंकार ग्रहण पुस्तक विगेरेनुं वाचन, सुधर्मासभासां गमन, अने
 त्यां ठेका पछी तेनी भन्ने भाजू सामानीक हेवे। अग्रमहिषीओ अनीकाधि-
 पतीओ अने आत्मरक्षकेनुं ठेसी जवुं आ सघणुं कथन समजवुं. ओण
 पात्त “सव्वं तहेव निरवसेस” सूत्र द्वारा कहुं छे. ओ कथनमां जे विशेषता
 छे. ते “नवरं सातिरेगं सागरोवमं ठिई पणत्ता” ओ सूत्रथी
 प्रगट करी छे. आमां ओ प्रमाणे कहुं छे के चमरनी स्थिति ओक
 सागरोपम कही छे अने बलिनी स्थिति ओक सागरोपमथी जजेरी कही छे.
 “सेसं तं चेव जाव बलिवइरोयणिंदे बलीवइरोयणिंदे” भाडीनुं भीजुं तभाम

‘सेवं भंते ! सेवं भंते !’ तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! ‘याव विहरइ’ यावद्विहरति, हे भदन्त ! बलेर्विषये यद् देवानुप्रियेण कथितं तत् एवमेव-सत्यमेव इत्युक्त्वा भगवान् गौतमो भगवन्तं नमस्कृत्य संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥ सू० १ ॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्बल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
‘जैनाचार्य’ पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री “भगवतीसूत्रस्य” प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां षोडशशतके
नवमोद्देशकः समाप्तः ॥ १६-९ ॥

अनुरूप जानना चाहिये । ‘सेवं भंते ! सेवं भंते !’ इस सब कथन को सुनकर गौतम ने प्रभु से कहा है । ‘हे भदन्त ! आप देवानुप्रिय ने जो बलि के विषय में कथन किया है, वह सर्वथा सत्य ही है, हे भदन्त ! आप देवानुप्रियने जो बलि के विषय में यह कथन किया है वह सर्वथा सत्य ही है । ऐसा कहा ऐसा कहकर फिर वे गौतम ‘यावत् विहरति’ तप और संयम से आत्मा को वासित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० १ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराज कृत
“भगवतीसूत्र” की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सोलहवें शतकका
॥ नववाँ उद्देशक समाप्त ॥ १६-९ ॥

કથન વૈરાચનેન્દ્ર બડી છે. ત્યાં સુધીનું પૂર્વોક્ત કથન અનુસાર સમજી લેવું.
“સેવં ભંતે સેવં ભંતે ! તિ” આ સઘળું કથન સાંભળીને ગૌતમ સ્વામીએ
પ્રભુને કહ્યું કે હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે બલિના વિષયમાં જે કથન કયું
છે. તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ આપે જે કથન કયું છે. તે યથાર્થ છે. તેમ
કહીને તે પછી તે ગૌતમ સ્વામી “યાવત્ વિહરતિ” તપ ને સંયમથી આત્માને
વાસિત કરતાં થકા પોતાના સ્થાન પર વિરાજમાન થઈ ગયા. ॥ સૂત્ર ૧ ॥
જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતી
સૂત્ર”ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સોળમા શતકનો નવમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૬-૯ ॥

અથ દશમોદેશકઃ પ્રારમ્ભ્યતે ॥

નવમોદેશકે બહેવૃક્તવ્યતા કથિતા, વલિશ્ચ અવધિજ્ઞાનવાન્ ઇતિ અવધિ-
જ્ઞાનેસ્ય સ્વરૂપં સંક્ષેપેણ પ્રરૂપ્યતે ઇત્યનેન સમ્બન્ધેનાયાતસ્યાસ્ય દશમોદેશકસ્યે-
દમાદિમં સૂત્રમ્—‘કહ્વિહા ણં મંતે ! ઓહી પન્નત્તા’ ઇત્યાદિ ।

મૂળમ્—કહ્વિહા ણં મંતે ! ઓહી પન્નત્તા ગોયમા ! દુવિહા
ઓહી પન્નત્તા ઓહીપદં નિરવસેસં ભાણિયવ્વં સેવં મંતે ! સેવં
મંતે ! જાવ વિહરહ ॥ સૂ. ૧ ॥

છાયા—કતિ વિધાઃ સ્વલુ મદન્ત ! અવધિઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ગૌતમ ! દ્વિવિધઃ
અવધિઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ અવધિપદં નિરવશેષં મણિતવ્યમ્ તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત !
યાવદ્વિહરતિ ॥ સૂ. ૧ ॥

ટીકા—‘કહ્વિહાણં મંતે !’ કતિ વિધાઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘ઓહી પન્નત્તા’
અવધિઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ—તત્ર અવધિઃ—અવધિજ્ઞાનમ્ અવધિજ્ઞાનભેદાઃ કિયન્ત ઇતિ પ્રશ્નઃ ।
મગત્રાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘દુવિહા ઓહી પન્નત્તા’

દસવે ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ

નૌવે ઉદ્દેશક મેં બલિ કે સમ્બન્ધ મેં વક્તવ્યતા કહી ગઈ હૈ બલિ
અવધિજ્ઞાનવાલા હોતા હૈ—અતઃ હસ ઉદ્દેશે મેં સૂત્રકાર અવ અવધિ-
જ્ઞાન કે સ્વરૂપ કા કથન કરતે હૈં । હસકા સર્વ પ્રથમ સૂત્ર ‘કહ્વિહાણં
મંતે !’ યહ હૈ—‘કહ્વિહા ણં મંતે ! ઓહીપન્નત્તા’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછાં હૈ—‘કહ્વિહાણં
મંતે ! ઓહી પન્નત્તા’ હે મદન્ત ! અવધિજ્ઞાન કિનને પ્રકાર કા કહા
ગયા હૈ ? અર્થાત્ અવધિજ્ઞાન કે કિતને ભેદ હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં
—‘ગોયમા દુવિહા ઓહી પન્નત્તા’ હે ગૌતમ ! અવધિજ્ઞાન દો પ્રકાર કા

હસમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

નવમા ઉદ્દેશામાં બલીન્દ્ર સંબંધમાં કથન કર્યું છે. બલિ અવધિજ્ઞાન
વાળો હોય છે. બેથી આ હસમા ઉદ્દેશામાં સૂત્રકાર અવધિજ્ઞાનનું વર્ણન કરે
છે તેનું પહેલું સૂત્ર નીચે પ્રમાણે છે.

“કહ્વિહા ણં મંતે ! ઓહી પન્નત્તા” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમ સ્વ.મી અવધિજ્ઞાનના વિષયમાં પ્રશ્નને
એવું પૂછે છે કે “કહ્વિહા ણં મંતે ! ઓહી પન્નત્તા” હે ભગવન્ ! અવધિજ્ઞાન
કેટલા પ્રકારનું કહ્યું છે ? એટલે કે અવધિ જ્ઞાનના કેટલા પ્રકાર છે. તેના
ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે. કે “ગોયમા દુવિહા ઓહી પન્નત્તા” હે ગૌતમ અવધિ

દ્વિવિધોઽવધિઃ પ્રજ્ઞસઃ ‘ઓહીપયં નિરવસેસં ભાણિયવ્વં’ અવધિપદં નિરવશેષં મણિ-
તવ્યમ્ અત્ર અવધિસ્વરૂપનિરૂપણપ્રસ્તાવે પ્રજ્ઞાપનાયાસ્ત્રયસ્ત્રિશત્તમમ્ અવધિપદમ્
અધ્યેતવ્યમ્ તત્ત્વેવમ્-‘દુવિહા ઓહી પન્નત્તા’ દ્વિવિધોઽવધિઃ પ્રજ્ઞસઃ ‘તં જહા’
તથા ‘ભવપ્પચ્છદ્ધયા સ્વઓવસમિયા ય’ ભવપ્રત્યયિકઃ ક્ષાયોપશમિકશ્ચ ‘દોણં
ભવપ્પચ્છદ્ધયા’દ્વયોર્ભવ પ્રત્યયિકઃ ‘તં જહા’ તથા ‘દેવાણ ય નેરહ્યાણ ય’ દેવાનાં
ચ નૈરયિકાણાં ચ ‘દોણં સ્વઓવસમિયા’ દ્વયોઃ ક્ષાયોપશમિકઃ ‘તં જહા’ તથા
‘મણુસ્સાણ ય પંચિદિયતિરિક્ખજોણિયાણ ય’ મનુષ્યાણાં ચ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્

કહા ગયા છે । ‘ઓહીપયં નિરવસેસં ભાણિયવ્વં’ એસા કહા ગયા છે-સો
ઉસકા તાત્પર્ય એસા છે કે હસ અવધિજ્ઞાન કે કારણ કો સ્પષ્ટ જાનને
કે ક્રિયે યહાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર કા ૩૩ વાં અવધિપદ પદ લેના યાહિયે ।
જો હસ પ્રકાર સે હૈં-‘દુવિહા ઓહીપન્નત્તા’ અવધિજ્ઞાન દો પ્રકાર કા
કહા ગયા છે-‘તં જહા’ જો હસ પ્રકાર સે છે-‘ભવપ્પચ્છદ્ધયા સ્વઓવસ-
મિયા’ ભવપ્રત્યયિક ઓર ક્ષાયોપશમિક “દોણં ભવપ્પચ્છદ્ધયા”
ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન દો કે હોતા છે-જેસે ‘દેવાણ ય નેરહ્યા-
ણ ય’ દેવોં કે ઓર નૈરયિકોં કે અર્થાત્ દેવોં કે ઓર નૈરયિકોં કે જો
અવધિજ્ઞાન હોતા છે વહ ભવપ્રત્યયિક હોતા છે । ઉસ અવધિજ્ઞાન કી
ઉત્પત્તિ મેં વહાં જન્મ લેના હી કારણ છે । હસલિયે હસે ભવ પ્રત્યયિક
કહો ગયા છે । તથા ‘દોણં સ્વઓવસમિયા’ ક્ષાયોપશમિક અવધિજ્ઞાન
દો જીવોં કો હોતા છે । ‘તં જહા મણુસ્સા ણ ય પંચિદિયતિરિક્ખજોણિ-

જ્ઞાન યે પ્રકારનું કહ્યું છે. “ઓહિપયં નિરવસેસં ભાણિયવ્વં” અહિયાં સંપૂર્ણ
અવધિ પદ કહેવું એમ કહ્યું છે. તેનું તાત્પર્ય એ છે કે, આ અવધિ જ્ઞાનના
કારણને સ્પષ્ટ રીતે બોલવા માટે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં તેત્રિસમું અવધિ પદ બેઠું
લેવું. તે આ પ્રમાણે છે “દુવિહા ઓહી પન્નત્તા” અવધિ જ્ઞાન યે પ્રકારનું
કહ્યું છે.—તંજહા તે આ પ્રમાણે છે. “ભવપ્પચ્છદ્ધયા સ્વઓવસમિયા” ભવ
પ્રત્યયિક, અને ક્ષાયોપશમીક “દોણં ભવપ્પચ્છદ્ધયા” ભાવપ્રત્યયિક, અવધિ
જ્ઞાન બેને થાય છે. જેમ કે “દેવાણ ય નેરહ્યાણ ય” દેવોને અને નૈરયિકોને
અર્થાત્ દેવોને અને નૈરયિકોને જે અવધિજ્ઞાન થાય છે. તે ભવપ્રત્યયિક અવધિ
જ્ઞાન થાય છે. તે અવધિ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિમાં ત્યાં જન્મ લેવો એજ
કારણ છે. તેથી તેને ભવપ્રત્યયિક કહ્યું છે. તેમજ “દોણં સ્વઓવસમિયા”
ક્ષાયોપશમીય અવધિજ્ઞાન જે જીવોને થાય છે—તંજહા—મણુસ્સાણ ય
પંચેદિયતિરિક્ખજોણિયાણ ય”—જેમ કે (૧) મનુષ્યોને અને (૨) તિર્યચ

યોનિકાનાં ચ इत्यादि । अयमाशयः द्विप्रकारकम् अवधिज्ञानम् भवप्रत्ययिक-
 क्षायोपशमिव.भेदात् तत्र देवनारकाणां भवप्रत्ययिकम् अवधिज्ञानम् तथा मनुष्य-
 पञ्चेन्द्रियतिर्यग् योनिकानां क्षायोपशमिकमवधिज्ञानं भवतीति विशेष जिघृक्षुभिः
 प्रज्ञापनायास्त्रयस्त्रिंशत्तमं पदमवलोकनीयम् । 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं
 भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति हे भदन्त ! अवधिज्ञानविषये देवानुप्रियैर्यद् निवेदितम्
 तत् एवमेव सत्यमेव अपगतसकलदोषाणां तीर्थकराणां वचनस्य सत्यत्वात् ' जाव

याण य' जैसे एक मनुष्यों के और द्वितीय तिर्यञ्चपंचेन्द्रियों को तात्पर्य
 इस कथन का ऐसा है भवप्रत्ययिक और क्षायोपशमिक के भेद से
 अवधिज्ञान दो प्रकार का होता है । देवनारकियों का अवधिज्ञान भव
 प्रत्ययिक है और मनुष्य एवं पंचेन्द्रियतिर्यञ्चों का अवधिज्ञान क्षायोप-
 शमिक है । और भी इस विषय में विशेष जिज्ञासु व्यक्तियों को प्रज्ञा-
 पना का ३३ वां पद देखना चाहिये । 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' जाव
 'विहरइ' हे भदन्त ! आप देवानुप्रियने जो यह अवधिज्ञान के विषय में
 कहा है वह सर्वथा सत्य ही है, हे भदन्त ! आप देवानुप्रियने जो कहा है
 वह सर्वथा सत्य ही है । क्योंकि जिनसे समस्त रागादिक दोष दूर हो
 चुके हैं ऐसे तीर्थकरों के वचन असत्यता के कारणों के अभाव में

પચેન્દ્રિયોને કહેવાનો ભાવ એ છે કે ભવપ્રત્યયિક અને ક્ષાયોપશમિક
 ના ભેદથી આ અવધિજ્ઞાન બે પ્રકારના કહ્યું છે દેવ અને નારકિયોનું
 અવધિજ્ઞાન ભવપ્રત્યયિક છે, અને મનુષ્ય અને પચેન્દ્રિય તિર્યચોને થવા
 'વાળું' અવધિજ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક છે. આ વિષયમાં વિશેષ જાણવાની ઇચ્છા
 વાળાએ પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર ૪૩ મું પદ જોઈ લેવું. "સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ
 જાવ વિહરઈ" હે ભગવન્ ! આપ દેવાનુપ્રિયે અવધિજ્ઞાનના વિષયમાં બે
 આ વર્ણુન કયું છે. તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ ! આપે કહેલું આ
 સઘળું કથન દરેક રીતે સાચું જ છે. કેમ કે જેના રાગાદિક સઘળા દોષો
 દૂર થઈ ચૂક્યા છે. તેવા તિર્થકરોના વચન અસત્ય હોતા જ નથી. એટલે
 કે દરેક રીતે સત્ય જ હોય છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને

विहरइ' यावद्विहरति इत्युक्त्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति वन्दिस्त्वा
नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीतिभावः ॥सू० १॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
' जैनाचार्य ' पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां षोडशशतके
दशमोद्देशकः समाप्तः ॥१६-१०॥

सत्य होते हैं । ऐसा कहकर गौतम ने भगवान् को वन्दना की नम-
स्कार किया । वन्दना नमस्कार करके फिर वे संयम और तप से आत्मा
को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू० २॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सोलहवें शतकका
दसवां उद्देशक समाप्त ॥१६-१०॥

वंदना करी नमस्कार कर्था. वंदना नमस्कार करीने ते प्रणी तेज्या संयम
अने तपशी पोताना आत्माने भावित करता थका पोताना स्थान पर
विराजमान थछ गया. ॥ सूत्र १ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराज कृत "भगवतीसूत्र"नी
प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याना सोणभा शतकने दसमे उद्देशे समाप्त ॥१६-१०॥

अथ एकादशोद्देशकः प्रारभ्यते ।

दशमोद्देशके अवधिरुक्तः एकादशोद्देशके तु अवधिमद्विशेषः उच्यते इत्येवं सम्बन्धेन आयातस्यैकादशोद्देशकस्य इदमादियं सूत्रम्—‘दीवकुमारा णं भंते इत्यादि ।

मूलम्—दीवकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा सव्वे समुस्सास निस्सासा ? णो इण्ठे सम्ठे, एवं जहा पढमसए विइयउद्देसए दीवकुमाराणं वत्तव्वया तहेव जाव समाउया समुस्सास-निस्सासा । दीवकुमाराणं भंते ! कइ लेस्साओ पन्नत्ताओ ? गोयमा ! चत्तारि लेस्साओ पन्नत्ताओ तं जहा कण्ह लेस्सा जाव तेउलेस्सा । एएसि णं भंते ! दीवकुमाराणं कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साणय कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया वा गोयमा ! सव्वत्थो वा दीवकुमारा तेउलेस्सा काउलेस्सा असंखेज्जगुणा नीललेस्सा विसेसाहिया । कण्हलेस्सा विसेसाहिया एएसि णं भंते ! दीवकुमाराणं कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साणय कयरे कयरेहिंतो अप्पड्डिया वा महड्डिया वा गोयसा ! कण्हलेस्साहिंतो नीललेस्सा महड्डिया जाव सव्व सहिड्डिया तेउलेस्सा । सेवं भंते ! सेवं भंते ! जाव विहरइ ॥सू० १॥

सोलमे सए एक्कारसमो उद्देसो समत्तो ॥

छाया—द्वीपकुमाराः खलु भदन्त । सर्वे समाहाराः सर्वे समोच्छ्वासनिःश्वासाः ? नायमर्थः समर्थः एवं यथा प्रथमशतके द्वितीयोद्देशके द्वीपकुमाराणां वक्तव्यता तथैव यावत् समायुपः समोच्छ्वासनिःश्वासाः । द्वीपकुमाराणां भदन्त ! कति लेश्याः प्रज्ञप्ताः, गौतम ! चत्तस्रः लेश्याः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा कृष्णलेश्या यावत् तेजोलेश्या । एतेषां खलु भदन्त ! द्वीपकुमाराणाम् कृष्णलेश्यानां यावत् तेजोलेश्यानां च कतरे कतरेभ्यो यावद् विशेषाधिका वा, गौतम ! सर्वस्तोकाः द्वीपकुमाराः तेजोलेश्याः, कापोतलेश्या असंख्येयगुणाः, नीललेश्याः

વિશેષાધિકાઃ, કૃષ્ણલેશ્યાઃ વિશેષાધિકાઃ । એતેષાં સ્વલુ ભદન્ત । દ્વીપકુમારાણાં
કૃષ્ણલેશ્યાનાં યાવત્ તેજોલેશ્યાનાં ચ કતરે કતરેભ્યોઽલ્પર્દિકા વા મહર્દિકા
વા, ગૌતમ । કૃષ્ણલેશ્યાતઃ નીલલેશ્યાઃ મહર્દિકાઃ યાવત્ સર્વમહર્દિકાઃ તેજો-
લેશ્યાઃ, તદેવં ભદન્ત । તદેવં ભદન્ત ! યાવદ્ વિહરતિ ॥ સુ૦ ૧ ॥

શોડશગતકે એકાદશોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥

ટીકા—‘દીવકુમારા ણં મંતે !’ દ્વીપકુમારાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ‘સર્વે સમાહારા’
સર્વે સમાહારાઃ—સમઃ—એકપ્રકારકઃ આહારો યેષાં તે સમાહારઃ, ‘સર્વે સમુસ્સાસ
નિસ્સાસા’ સર્વે સમોચ્છ્વાસનિઃશ્વાસાઃ સર્વેષાં દ્વીપકુમારાણામ્ આહારોચ્છ્વાસ
નિઃશ્વાસા એકપ્રકારકા એવ ભવન્તિ કિમિતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—‘ળો ઇણદ્દે
સમદ્દે’ નાયમર્થઃ સમર્થઃ આહારસ્વાસનિશ્વાસાઃ ન સર્વેષાં દ્વીપકુમારાણાં સમાના

ગ્યારહવે ઉદ્દેશો કા પ્રારંભ

દશવે ઉદ્દેશ મેં અવધિજ્ઞાન કે વિષય મેં કથન કિયા ગયા હૈ અબ
હસ એકાદશવે ઉદ્દેશો મેં અવધિજ્ઞાનવાલોં મેં જો વિશેષતા હૈ વહ પ્રકટ
કી જાતી હૈ સો હસી નિમિત્ત કો લેકર ૧૧ વેં ઉદ્દેશક કો પ્રારંભ કિયા
ગયા હૈ હસકા સર્વ પ્રથમ સૂત્ર ‘દીવકુમારા ણં મંતે !’ હત્યાદિ હૈ—

‘દીવકુમારાણં મંતે ! સર્વે સમાહારા સર્વે સમુસ્સાસનિસ્સાસા’ હત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ કિ—‘દીવ-
કુમારા ણં મંતે !’ હે ભદન્ત ! જિતને બી દ્વીપકુમાર હૈ વે ‘સર્વે સમા-
હારા’ સબ કયા સમાન આહારવાલે હૈ—અર્થાત્ એક પ્રકાર કે આહારવાલે
હૈ ? ‘સર્વે સમુસ્સાસનિસ્સાસા’ એક હી પ્રકાર કે ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ
વાલે હૈ ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ગૌતમ સે કહતે હૈ—‘ળો ઇણદ્દે સમદ્દે’

અગીયારમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

હસમા ઉદ્દેશામાં અવધિજ્ઞાનના વિષયમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે.
હવે આ અગીયારમા ઉદ્દેશામાં અવધિ જ્ઞાનવાળાઓમાં જે વિશેષતા છે તે
પ્રકટ કરવામાં આવશે એ નિમિત્તને લઈને આ અગીયારમા ઉદ્દેશાનો
પ્રારંભ કરવામાં આવે છે તેનું પ્રથમ સૂત્ર આ પ્રમાણે છે—“દીવકુમારા ણં
મંતે ! સર્વે સમાહારા સર્વે સમુસ્સાસનિસ્સાસા” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું કે—“દીવ
કુમારા ણં મંતે !” હે ભગવન્ જેટલા દ્વીપકુમારો છે તે “સર્વે સમાહારા”
અથા જ શું સમાન આહારવાળા છે ? “સર્વે સમુસ્સાસનિસ્સાસા” એક જ
પ્રકારના ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસવાળા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ ગૌતમ

इत्यर्थः । 'एवं जहा पढमसए विइयउद्देसए दीवकुमाराणं वत्तव्वया तद्देव' एवं यथा प्रथमशतके द्वितीयोद्देशके द्वीपकुमाराणां वक्तव्यता तथैव द्वीपकुमारस्या-
हारादिविषये येनैव रूपेण वक्तव्यता कथिता तथैव तेनैव प्रकारेण अत्रापि वक्त-
व्या इति, कियत्पर्यन्तं तत्राह—'जाव' इत्यादि । 'जाव नो समाहारा नो समुस्सास-
निस्सासा' यावत् नो समाहारा नो समोच्छ्वासनिःश्वासाः उच्छ्वासनिःश्वासा-
धिकारपर्यन्तं प्रथमशतकीयद्वितीयोद्देशकवृत्तान्तोऽत्र वाच्य इत्यर्थः । 'दीव-
कुमाराणां भंते ! कइलेस्साओ पन्नत्ताओ' द्वीपकुमाराणां भदन्त ! कति लेश्याः
प्रज्ञप्ताः । भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा !' हे गौतम ! 'वत्तारि
लेस्साओ पन्नत्ताओ' चतस्रः लेश्याः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा' तद्यथा 'कण्हलेस्सा जाव

हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है । अर्थात् सब द्वीपकुमारों का
आहार, एवं उच्छ्वास निःश्वास समान नहीं होता है । 'एवं जहा पढमसए
विइय उद्देसए दीवकुमाराणं वत्तव्वया तद्देव जाव समाउया समुस्सास-
निस्सासा' इस विषय में जैसा कथन प्रथमशतक के द्वितीय उद्देशक
में द्वीपकुमारों की वक्तव्यता में पहिले कहा जा चुका है उसी प्रकार
का कथन यहां पर भी इस विषय में कर लेना चाहिये । यावत् वे न
समान आहारवाले होते हैं और न समान उच्छ्वास निःश्वासवाले
होते हैं । अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'दीवकुमाराणं भंते ! कइले-
स्साओ पन्नत्ताओ' हे भदन्त ! द्वीपकुमारों के कितनी लेश्याएँ कही
गई हैं ? उत्तर में प्रभु ने कहा है कि 'गोयमा' हे गौतम ! 'वत्तारि-
लेस्साओ पणत्ताओ' द्वीपकुमारों के चार लेश्याएँ कही गई हैं । 'तं

સ્વામીને કહે છે કે “જો ઇળદે સમદે” હે ગૌતમ આ અર્થ સમર્થ નથી
અર્થાત્ બધા દ્વીપકુમારોના આહાર અને ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ સરખા હોતા
તેથી “એવં જહા પઢમસણ વિહણ ઉદ્દેસણ દીવકુમારાણં વત્તવ્વયા
તદ્દેવ” આ વિષયમાં જેવું કથન પહેલા શતકના બીજા ઉદ્દેશમાં દ્વીપકુમારોના
કથનમાં પહેલા કહેવામાં આવ્યું છે એજ રીતનું કથન આ વિષયમાં અહિં
પણ સમજી લેવું યાવત્ તે સમાન આહારવાળા હોતા નથી તેમજ સમાન
ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસવાળા પણ હોતા નથી. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું
પૂછે છે કે—“દીવકુમારાણં ભંતે કહિલેસ્સાઓ પણ્ણત્તાઓ” હે ભગવન્ દ્વીપ-
કુમારોને કેટલી લેશ્યાઓ કહી છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું છે કે-
ગોયમા ! હે ગૌતમ “વત્તારિ લેસ્સાઓ પણ્ણત્તાઓ” દ્વીપકુમારોને આ ચાર

તેઝલેસ્સા' કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ તેજોલેશ્યાઃ ભવન્તિ તાઃ કૃષ્ણકાપોતનીલતેજો-
લેશ્યાશ્ચાઃ રમાશ્વતસ્રો લેશ્યાઃ દ્વીપકુમારાણાં ભવન્તીત્યર્થઃ 'एएसिं णं भंते !'
एतेषां द्वीपकुमाराणां खलु भदन्त ! 'दीवकुमारान् कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साण
य' द्वीपकुमाराणां कृष्णलेश्यानां यावत् तेजोलेश्यानाम्, कृष्णां चासौ लेश्या
इति कृष्णलेश्या सा विद्यते येषां ते कृष्णलेश्याः तेषाम् । अत्र यावत्पदेन कापो-
तलेश्या नीललेश्ययोर्ग्रहणम् 'कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया' कतरे कतरे-
रेभ्यो यावद् विशेषाधिकाः अत्र यावत्पदेन 'अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा' इत्य-
नयोर्ग्रहणम् । एतेषु कृष्णादिलेश्यावत्सु द्वीपकुमारेषु केषां केभ्यः अल्पत्वं
बहुत्वं तुल्यत्वं विशेषाधिकत्वमित्यर्थः । भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा !'

जहा' जो इस प्रकार से हैं 'कण्हलेस्सा जाव तेउलेस्सा' कृष्णलेश्या
यावत्-नील कापोत और तेजोलेस्सा ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—एएसिं णं भंते ! 'दीवकुमारान्
कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साण य कयरे कयरेहिंतो जाव विसेसाहिया'
हे भदन्त ! कृष्णलेश्यावाले द्वीपकुमारों में यावत् तेजोलेश्यावाले द्वीप-
कुमारों में कौन लेश्यावाले कौन लेश्यावालों से यावत् विशेषाधिक
हैं ? यहां पहिले यावत् शब्द से कपोतलेश्या और नीललेश्या का ग्रहण
हुआ है । तथा दूसरे यावत् शब्द से 'अप्पावा बहुया वा तुल्ला वा' इन
पदों का ग्रहण हुआ है । तात्पर्य ऐसा है कि इन कृष्णादि लेश्यावाले
द्वीपकुमारों में कौन लेश्यावाले द्वीपकुमारों में कौन लेश्यावाले द्वीप-
कुमार किनकी अपेक्षा तुल्य हैं ? और किनकी अपेक्षा विशेषाधिक

લેશ્યાઓ કહી છે. 'તં જહા'—જે .આ પ્રમાણે છે. "કણ્હલેસ્સા જાવ
તેઝલેસ્સા" કૃષ્ણ લેશ્યા યાવત્ નીલ, કાપોત અને તેજોલેશ્યા હવે ગૌતમ
સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—“દીવકુમારાણ કણ્હલેસ્સાણં જાવ તેઝલેસ્સાણં
ય કયરે કયરેહિંતો જાવ વિસેસાહિયા” હે ભગવન્ કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા,
દ્વીપકુમારોમાં યાવત્ તેજોલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોમાં કઈલેશ્યાવાળા,
કઈ લેશ્યાવાળાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ? અહિયાં પહેલા યાવત્ શબ્દથી
કપોતલેશ્યા અને નીલલેશ્યાનું ગ્રહણ થયું છે. અને બીજા યાવત્ શબ્દથી
“અપ્પા વા બહુયા વા તુલ્લાવા” આ પદોનું ગ્રહણ થયું છે. કહેવાનો હેતુ એ
છે કે—આ કૃષ્ણ વિગેરે લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોમાં કઈ લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર
કેનાથી અલ્પ છે ? કેનાથી વધારે છે ? અને કેની તુલ્ય (બરાબર—સરખા)
છે ? અને કેનાથી વિશેષાધિક છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા”

इत्यर्थः । ‘एवं जहा पढमसए विइयउदेसए दीवकुमाराणं वत्तव्वया तहेव’ एवं यथा प्रथमशतके द्वितीयोद्देशके द्वीपकुमाराणां वक्तव्यता तथैव द्वीपकुमारस्या-
हारादिविषये येनैव रूपेण वक्तव्यता कथिता तथैव तेनैव प्रकारेण अत्रापि वक्त-
व्या इति, कियत्पर्यन्तं तत्राह—‘जाव’ इत्यादि । ‘जाव नो समाहारा नो समुस्सास-
निस्सासा’ यावत् नो समाहारा नो समोच्छ्वासनिःश्वासाः उच्छ्वासनिःश्वासा-
धिकारपर्यन्तं प्रथमशतकीयद्वितीयोद्देशकवृत्तान्तोऽत्र वाच्य इत्यर्थः । ‘दीव-
कुमाराणां भंते ! कइलेस्साओ पणत्ताओ’ द्वीपकुमाराणां भदन्त ! कति लेइयाः
प्रज्ञप्ताः । भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘चत्तारि
लेस्साओ पणत्ताओ’ चतस्रः लेइयाः प्रज्ञप्ताः ‘तं जहा’ तद्यथा ‘कण्हलेस्सा जाव

हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है । अर्थात् सब द्वीपकुमारों का
आहार, एवं उच्छ्वास निःश्वास समान नहीं होता है । ‘एवं जहा पढमसए
विइय उदेसए दीवकुमाराणं वत्तव्वया तहेव जाव समाउया समुस्सास-
निस्सासा’ इस विषय में जैसा कथन प्रथमशतक के द्वितीय उद्देशक
में द्वीपकुमारों की वक्तव्यता में पहिले कहा जा चुका है उसी प्रकार
का कथन यहां पर भी इस विषय में कर लेना चाहिये । यावत् वे न
समान आहारवाले होते हैं और न समान उच्छ्वास निःश्वासवाले
होते हैं । अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘दीवकुमाराणं भंते ! कइले-
स्साओ पणत्ताओ’ हे भदन्त ! द्वीपकुमारों के कितनी लेइयाँ कही
गई है ? उत्तर में प्रभु ने कहा है कि ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘चत्तारि-
लेस्साओ पणत्ताओ’ द्वीपकुमारों के चार लेइयाँ कही गई हैं । ‘तं

સ્વામીને કહે છે કે “જો ઇળદે સમદે” હે ગૌતમ આ અર્થ સમર્થ નથી
અર્થાત્ બધા દ્વીપકુમારોના આહાર અને ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ સરખા હોતા
તેથી “એવ જહા પઢમસએ વિહય ઉદેસએ દીવકુમારાણં વત્તવ્વયા
તહેવ” આ વિષયમાં જેવું કથન પહેલા શતકના ખીજા ઉદ્દેશમાં દ્વીપકુમારોના
કથનમાં પહેલા કહેવામાં આવ્યું છે એજ રીતનું કથન આ વિષયમાં અહિં
પણ સમજી લેવું યાવત્ તે સમાન આહારવાળા હોતા નથી તેમજ સમાન
ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસવાળા પણ હોતા નથી. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું
પૂછે છે કે—“દીવકુમારાણં ભંતે કહલેસ્સાઓ પણ્ણત્તાઓ” હે ભગવન્ દ્વીપ-
કુમારોને કેટલી લેશ્યાઓ કહી છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું છે કે-
ગોયમા ! હે ગૌતમ “ચત્તારિ લેસ્સાઓ પણ્ણત્તાઓ” દ્વીપકુમારોને આ ચાર

તેઝલેસ્સા' કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ તેજોલેશ્યાઃ મવન્તિ તાઃ કૃષ્ણકાપોતનીલતેજો-
લેશ્યાશ્ચાઃ હમાશ્વતસો લેશ્યાઃ દ્વીપકુમારાણાં મવન્તીત્યર્થઃ 'एएसि णं भंते !'
एतेषां द्वीपकुमाराणां खलु भदन्त ! 'दीवकुमाराणं कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साण
य' द्वीपकुमाराणां कृष्णलेश्यानां यावत् तेजोलेश्यानाम्, कृष्णां चासौ लेश्या
इति कृष्णलेश्या सा विद्यते येषां ते कृष्णलेश्याः तेषाम् । अत्र यावत्पदेन कापो-
तलेश्या नीललेश्ययोर्ग्रहणम् 'कयरे कयरेहिं तो जाव विसेसाहिया' कतरे कतरे-
रेभ्यो यावद् विशेषाधिकाः अत्र यावत्पदेन 'अप्पा वा बहुया वा तुल्ला वा' इत्य-
नयोर्ग्रहणम् । एतेषु कृष्णादिलेश्यावत्सु द्वीपकुमारेषु केषां केभ्यः अल्पत्वं
बहुत्वं तुल्यत्वं विशेषाधिकत्वमित्यर्थः । भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा !'

जहा' जो इस प्रकार से हैं 'कण्हलेस्सा जाव तेउलेस्सा' कृष्णलेश्या
यावत्-नील कापोत और तेजोलेस्सा ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—एएसि णं भंते ! 'दीवकुमाराणं
कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साण य कयरे कयरेहिं तो जाव विसेसाहिया'
हे भदन्त ! कृष्णलेश्यावाले द्वीपकुमारों में यावत् तेजोलेश्यावाले द्वीप-
कुमारों में कौन लेश्यावाले कौन लेश्यावालों से यावत् विशेषाधिक
हैं ? यहां पहिले यावत् शब्द से कपोतलेश्या और नीललेश्या का ग्रहण
हुआ है । तथा दूसरे यावत् शब्द से 'अप्पावा बहुया वा तुल्ला वा' इन
पदों का ग्रहण हुआ है । तात्पर्य ऐसा है कि इन कृष्णादि लेश्यावाले
द्वीपकुमारों में कौन लेश्यावाले द्वीपकुमारों में कौन लेश्यावाले द्वीप-
कुमार किनकी अपेक्षा तुल्य हैं ? और किनकी अपेक्षा विशेषाधिक

લેશ્યાઓ કહી છે. 'તં જહા'—જે આ પ્રમાણે છે. "કણ્હલેસ્સા જાવ
તેઝલેસ્સા" કૃષ્ણ લેશ્યા યાવત્ નીલ, કાપોત અને તેજોલેશ્યા હવે ગૌતમ
સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—"દીવકુમારાણં કણ્હલેસ્સાણં જાવ તેઝલેસ્સાણં
ય કયરે કયરેહિં તો જાવ વિસેસાહિયા" હે ભગવન્ કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા,
દ્વીપકુમારોમાં યાવત્ તેજોલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોમાં કઈ લેશ્યાવાળા,
કઈ લેશ્યાવાળાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ? અહિયાં પહેલા યાવત્ શબ્દથી
કપોતલેશ્યા અને નીલલેશ્યાનું ગ્રહણ થયું છે. અને બીજા યાવત્ શબ્દથી
"અપ્પા વા બહુયા વા તુલ્લાવા" આ પદોનું ગ્રહણ થયું છે. કહેવાનો હેતુ એ
છે કે—આ કૃષ્ણ વિગેરે લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોમાં કઈ લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર
કોનાથી અલ્પ છે ? કોનાથી વધારે છે ? અને કોની તુલ્ય (બરાબર—સરખા)
છે ? અને કોનાથી વિશેષાધિક છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—"ગોયમા"

હે ગૌતમ ! 'સન્વત્થો વા દીવકુમારા તેડહેસ્સા' સર્વસ્તોકા દ્વીપકુમારાઃ તેજો-
લેશ્યાઃ સર્વાપેક્ષયા તેજોલેશ્યાવન્તો દ્વીપકુમારા અલ્પા इत्यर्थः, તદપેક્ષયા 'કાઝ-
હેસ્સા અસંખેજ્જગુણા' કાપોત્તિકલેશ્યા અસંખ્યેયગુણાઃ, તેજોલેશ્યાપેક્ષયા
કાપોત્તિકલેશ્યાવન્તો દ્વીપકુમારા અસંખ્યેયગુણા અધિકા इत्यर्थः । 'નીલહેસ્સા
વિસેસાહિયા' નીલલેશ્યા વિશેષાધિકા કાપોત્તિકલેશ્યાવદ્ દ્વીપકુમારાપેક્ષયા
નીલલેશ્યાવન્તો દ્વીપકુમારા અધિકા इत्यर्थः 'કળ્હહેસ્સા વિસેસાહિયા' કૃષ્ણ-
લેશ્યાઃ વિશેષાધિકાઃ નીલલેશ્યાયુક્તદ્વીપકુમારાપેક્ષયાપિ કૃષ્ણલેશ્યાવન્તો
દ્વીપકુમારા વિશેષાધિકા इति, તદયં નિષ્કર્ષઃ સર્વતોડધિકાઃ કૃષ્ણલેશ્યાવન્તઃ,
તતોન્યૂના નીલલેશ્યાવન્તઃ તદપેક્ષયાડલ્પાઃ કાપોત્તિકલેશ્યાવન્તઃ, તતોડપિ
અલ્પાઃ તેજોલેશ્યાવન્તઃ इति પરસ્પરયા સર્વસ્તોકત્વં તેજોલેશ્યાવતામિતિ, ઉક્તમ્

હૈં ? इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं—'गोयमा ! 'सन्वत्थो वा दीवकुमारा तेडहेस्सा' सबकी अपेक्षा बहुत कम तेजोलेश्यावाले द्वीपकुमार हैं, इनकी अपेक्षा 'काउहेस्सा असंखेज्जगुणा 'कापोतिकलेश्यावाले द्वीपकुमार असंख्यातगुणित हैं। 'नीलहेस्सा विसेसाहिया' नीललेश्यावाले द्वीप-कुमार कापोतिकलेश्यावाले द्वीपकुमारों की अपेक्षा विशेषाधिक हैं। 'कण्हहेस्सा विसेसाहिया' 'नीललेश्या युक्त द्वीपकुमारों की अपेक्षा भी कृष्णलेश्यावाले द्वीपकुमार विशेषाधिक हैं। निष्कर्ष इस का ऐसा है—सब से अधिक कृष्णलेश्यावाले द्वीपकुमार हैं इनसे कम नीललेश्या-वाले द्वीपकुमार हैं। इनकी अपेक्षा अल्प कापोतिक लेश्यावाले द्वीपकुमार हैं। और इन से भी अल्प तेजोलेश्यावाले द्वीपकुमार हैं। इस प्रकार परस्परा से सब से कम तेजोलेश्यावाले हैं। अतः 'सन्वत्थो वा दीवकुमारा तेडहेस्सा' ऐसा कहा है।

હે ગૌતમ “સન્વત્થો વા દીવકુમારા તેડહેસ્સા” બધાની અપેક્ષાએ દ્વીપકુમાર
ધણી ઓછી તેજોલેશ્યાવાળા છે. તેનાથી “કાઝહેસ્સા અસંખેજ્જગુણા” કાપોત્તિક
લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર અસંખ્યાત ગણા છે. “નીલહેસ્સા વિસેસાહિયા” નીલ
લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોથી વિશેષાધિક છે. “કળ્હહેસ્સા વિસેસાહિયા” નીલ
લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોથી પણ કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારો વિશેષાધિક છે.
આનો સાર એ છે કે બધાથી કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર અધિક છે. તેનાથી
ઓછા નીલલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર છે. તેની અપેક્ષાથી કાપોત્તિકલેશ્યાવાળા
દ્વીપકુમાર અલ્પ છે. અને તેનાથી પણ અલ્પ તેજોલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર છે.
આ રીતે પરંપરાનુસાર બધાથી કમ તેજોલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર છે. એટલા

‘સન્વત્થો વા દીવકુમારા તેઝલેસ્સા’ ઇતિ । ‘एएसिं णं भंते !’ एतेषां खलु भदन्त ! ‘दीवकुमाराणं कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साण य’ द्वीपकुमाराणां कृष्ण-लेश्यानां यावत् तेजोलेश्यानां च, अत्र यावत्पदेन कापोतनीललेश्ययोः सङ्ग्रहः ‘कयरे कयरेहिंतो अप्पड्डिया वा महड्डिया वा’ कतरे कतरेभ्योऽल्पद्विंका वा महद्विंका वा, एतेषु चतुर्लेश्यावत्सु मध्ये केषामल्पऋद्विकत्वं केषां महाऋद्वि-त्वमिति प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘कण्ह-लेस्साहिंतो नीललेस्सा महड्डिया’ कृष्णलेश्येभ्यो नीललेश्या महद्विंकाः कृष्ण-लेश्यायुक्त द्वीपकुमारापेक्षया नीललेश्यावन्तो द्वीपकुमाराः अतिशयित ऋद्धिमन्तो भवन्तीत्यर्थः कियत्पर्यन्तं सहद्विकत्वतारतम्यं वक्तव्यं तत्राह—‘जाव’ इत्यादि ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘एएसिं णं भंते ! दीपकुमाराणं कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साण य कयरे कयरेहिंतो अप्पड्डिया वा मह-ड्डिया वा’ हे भदन्त ! इन कृष्णलेश्यावाले यावत् तेजोलेश्यावाले द्वीप-कुमारों में से कौन लेश्यावाले द्वीपकुमार किन लेश्यावाले द्वीपकुमारों की अपेक्षा महद्विक हैं, और कौन लेश्यावाले द्वीपकुमारों की अपेक्षा अल्पद्विक हैं ? अर्थात् इन चार लेश्यावाले द्वीपकुमारों के बीच में किन द्वीपकुमारों की ऋद्धि महान् है और किन की ऋद्धि अल्प है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा ! कण्हलेस्साहिंतो नीललेस्सा-महड्डिया जाव सन्व महड्डिया तेउलेस्सा’ हे गौतम ! कृष्णलेश्यावाले द्वीपकुमारों की अपेक्षा नीललेश्यावाले द्वीपकुमार महद्विक हैं यावत्

भाટે જ “સન્વત્થો વા દીવકુમારા તેઝલેસ્સા” તેનેલેશ્યાવાળા સૌથી ઓછા છે. એ પ્રમાણે કહ્યું છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે “एएसिं णं भंते ! दीवकु-माराणं कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साणय कयरे कयरेहिंतो अप्पड्डिया वा महड्डिया वा” હે ભગવન્ આ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા યાવત્ તેનેલેશ્યાવાળા દ્વીપ-કુમારોમાં કઈલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર કઈલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોથી મહાઋદ્ધિવાળા છે. અને કઈલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોથી અલ્પઋદ્ધિવાળા છે ? એટલે કે કોની ઋદ્ધિ અધિક છે. કોની ઋદ્ધિ તુલ્ય તે ? અને કોની વિશેષાધિક છે. અર્થાત્ આ ચાર લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોમાં કયા દ્વીપકુમારોની ઋદ્ધિ મહાન્ છે ? અને કોની ઋદ્ધિ અલ્પ છે ? ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે— ‘गोयमा ! कण्हलेस्साहिंतो नीललेस्सा महड्डिया जाव सन्वमहड्डिया तेउलेस्सा’ હે ગૌતમ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોથી નીલલેશ્યા દ્વીપકુમાર મહાઋદ્ધિવાળા

‘જાવ સન્ધ્યમહદ્વિયા તેજોલેસ્યા’ યાવત્ સર્વમહદ્વિકાસ્તેજોલેશ્યાઃ કૃષ્ણલેશ્યા યુક્ત દ્વીપકુમારાપેક્ષયા નીલલેશ્યાવન્તો દ્વીપકુમારા મહદ્વિકાઃ, તદપેક્ષયા કાપોતિકલેશ્યાવન્તો મહદ્વિકાઃ કાપોતિકલેશ્યા યુક્તદ્વીપકુમારાપેક્ષયા તેજોલેશ્યાવન્તો મહદ્વિકાઃ ઇતિ સર્વાપેક્ષયા અતિશયિતમહદ્વિકત્વં તેજોલેશ્યાવતાં દ્વીપકુમારાણાં ભવતિ સર્વાપેક્ષયા અલ્પદ્વિકત્વં કૃષ્ણલેશ્યાવતામિતિભાવઃ । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! જાવ વિહરઈ’ તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! યાવદ્વિહરતિ હે મદન્ત ! લેશ્યાયુક્તદ્વીપકુમારવિષયેऽલ્પમદ્વત્ત્વં યત્ યથા ભવતા પ્રતિપાદિતં તત્

સર્વ મહદ્વિક તેજોલેશ્યાવાલે દ્વીપકુમાર હૈ । તાત્પર્ય એસા હૈ કિ કૃષ્ણ લેશ્યાયુક્ત દ્વીપકુમારોં કી અપેક્ષા નીલલેશ્યાવાલે દ્વીપકુમાર મહદ્વિક હૈ, નીલલેશ્યાવાલે દ્વીપકુમારોં કી અપેક્ષા કાપોતિક લેશ્યાવાલે મહદ્વિક હૈ કાપોતિક લેશ્યાવાલે દ્વીપકુમારોં કી અપેક્ષા તેજોલેશ્યાવાલે દ્વીપકુમાર મહદ્વિક હૈ । હસ પ્રકાર સબ કી અપેક્ષા સે અતિશય મહદ્વિકતા તેજોલેશ્યાવાલે દ્વીપકુમારોં મેં હૈ ઓર સબકી અપેક્ષા સે અતિશય અલ્પદ્વિકતા કૃષ્ણલેશ્યાવાલે દ્વીપકુમારોં મેં હૈ । સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! જાવ વિહરઈ’ હે મદન્ત લેશ્યાયુક્ત દ્વીપકુમારોં કે વિષય મેં જો અલ્પ મહત્વ આપને કહા હૈ, વહ સબ હસી પ્રકાર સે હૈ-અર્થાત્ સર્વથા સત્ય હી હૈ હસ પ્રકાર કહકર ગૌતમને ભગવાન્ કી વન્દના કી, નમસ્કાર કિયા, વન્દના નમસ્કાર કર ફિર વે

છે. યાવત્ બધાથી મહદ્વિક તેજોલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારો છે. કહેવાનો ભાવ એ છે કે-કૃષ્ણલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોથી નીલલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર મહાન્ ઋદ્ધિવાળા છે. તેમજ નીલલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોથી કાપોતિકલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર મહાઋદ્ધિવાળા છે. કાપોતિકલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોથી તેજોલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર મહદ્વિક છે. આ રીતે બધી લેશ્યાવાળાઓથી તેજોલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર ઘણી મહાઋદ્ધિવાળા છે. અને બધાથી અલ્પઋદ્ધિવાળા કૃષ્ણલેશ્યાવાળા દ્વીપકુમાર છે. “સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! તિ જાવ વિહરઈ” હે ભગવન્ લેશ્યાવાળા દ્વીપકુમારોના વિષયમાં જે અલ્પ અને મહત્વ આપે બતાવ્યું તે બધું તેમજ છે. અર્થાત્ સર્વથા સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા. વંદના નમસ્કાર કરીને

एवमेव सर्वं सत्यमेवेति कृत्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नम-
स्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति भावः ॥ सू० १ ॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्बल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजपदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री 'भगवतीसूत्रस्य' प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां षोडशशतके
एकादशोद्देशकः समाप्तः ॥ १६-११ ॥

संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर
विराजमान हो गये ॥ सू० १ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
'भगवतीसूत्र' प्रमेयचन्द्रिकाव्याख्याके सोलहवें शतक का
ग्यारहवाँ उद्देशक समाप्त ॥ १६-११ ॥

यही तेजो संयम अने तपशी आत्माने भावित करतां थका पोताना स्थान
पर विराजमान थक गया ॥ सू० १ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराज कृत 'भगवतीसूत्र'नी
प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याना सोलहवा शतकेना अगियारवो उद्देशक समाप्त ॥ १६-११ ॥

एकादशोद्देशकं समाप्य अवसरसङ्ख्या द्वादशत्रयोदशचतुर्दशोद्देशकान् निरूपयन्नाह—‘उदहिकुमाराणं’ इत्यादि ।

मूलम्—उदहि कुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा एवं चेव सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति एवं दिसा कुमारा वि एवं थणियकुमारा वि सेवं भंते ! सेवं भंते ! जाव विहरइ ॥सू० १॥

સોલસમે સણ વારસતેરસચોદસઉદેસા સમત્તા

छाया—उदहिकुमाराः खलु भदन्त । सर्वे समाहाराः एवमेव तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति एवं दिक्कुमारा अपि एवं स्तनित्तकुमारा अपि तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! यावद्विहरति ॥सू० १॥

टीका—‘उदहिकुमारा णं भंते’ उदहिकुमाराः खलु भदन्त ! ‘सव्वे समाहारा’ सर्वे समाहाराः किम् सर्वेषामुदहिकुमाराणां समानमेवाहारादिकम् इति प्रश्नः, भगवानाह—‘एवं चेव’ एवमेव द्वीपकुमारवक्तव्यतायां यथा कथितं तथैव सर्वम् अत्रापि बोध्यम् अत्रापि सर्वं पूर्ववदेव इत्युत्तरम् ‘सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति’

શતક ૧૬ ઉદ્દેશક ૧૨, ૧૩, ૧૪

एकादश उद्देशे को समाप्त करके अब सूत्रकार १२ वे १३ वे और १४ वे उद्देशकों का कथन करते हैं—

‘उदहिकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा’ इत्यादि ।

टीकार्थ—‘उदहिकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा’ हे भदन्त ! समस्त उदहिकुमार समान आहारवाले हैं क्यों ? ‘एवं चेव’ हे गौतम ! इस विषय का उत्तर ‘द्वीपकुमारों के सम्बन्ध में इस विषय में जो उत्तर दिया गया है वैसा ही जानना चाहिये । सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति !’

સોળમાં શતકના ૧૨, ૧૩, ૧૪, ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

હવે સૂત્રકાર બારમાં, તેરમાં, ને ચૌદમાં ઉદ્દેશાનું કથન કરે છે.

‘उदहिकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा’ इत्यादि ।

टीकार्थ—‘उदहिकुमारा णं भंते ! सव्वे समाहारा’ हे भगवन् सधणा उदहिकुमार शुं सरभा आहारवाणा छे ? ‘एवं चेव’ हे गौतम आ विषयने। उत्तर द्वीपकुमारोना संबंधमां आ विषयमां ने उत्तर आय्ये। छे ते प्रमाणे न समझवाने छे ‘सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति’ हे भगवन् आपे ने कहुं छे.

તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! इति, हे भदन्त ! यत् देवानुप्रियेण उदधिकुमार-
विषये कथितं तदेवमेव-सत्यमेव इति कृत्वा गौतमः संयमेन तपसा आत्मानं
भावयन् विहरति । ‘एवं दिसाकुमारा वि’ एवं दिक्कुमारा अपि एवमेव दिक्कुमार
विषयेऽपि सर्वं पूर्ववदेव ज्ञातव्यम् ‘एवं थणियकुमारा वि’ एवं स्तनितकुमारा अपि
स्तनितकुमारविषयेऽपि एवमेव वक्तव्यम् द्वीपकुमारवदेवेति भावः । द्वीपकुमारादीनां
वक्तव्यता प्रथमशतकद्वितीयोद्देशकवत् ज्ञातव्या । ‘सेवं भंते ! सेवं भंते ! जाव
विहरइ’ तदेवं भदन्त ! २ इति यावद्विहरति हे भदन्त ! दिक्कुमारस्तनितकुमा-
रयोराहारादि विषयेऽतिदेशेन यत् देवानुप्रियैरुपदिष्टम् एतत्सर्वमेवमेव सत्यमेवेति
उक्त्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् गौतमो विहरतीति भावः ॥ सू० १॥

इति षोडशशते द्वादशत्रयोदशचतुर्दशोद्देशकाः समाप्ताः ।

षोडशं शतकं समाप्तम् ॥ १६॥

हे भदन्त ! आपने जैसा कहा है वह ऐसा ही है, हे भदन्त ! आपने
जैसा कहा है वह ऐसा ही है । इस प्रकार कहकर वे गौतम यावत् अपने
स्थान पर विराजमान हो गये ।

‘ एवं दिसाकुमारा वि’ इसी प्रकार का कथन दिशाकुमारों का भी
जानना चाहिये । ‘ एवं थणियकुमारा वि’ और इसी प्रकार का कथन
स्तनितकुमारों के सम्बन्ध में भी जानना चाहिये । सेवं भंते ! सेवं
भंते ! त्ति जाव विहरइ’ हे भदन्त ! आपका यह कथन ऐसा ही है, हे
भदन्त ! आपका यह कथन ऐसा ही है अर्थात् सर्वथा सत्य ही है ।

इस प्रकार कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान
हो गये । इस प्रकार द्वीपकुमारादिकों की वक्तव्यता प्रथम शतक के
द्वितीय उद्देशों में जैसी कही गई है वैसी यहां जाननी चाहिये ॥ सू० १॥

१२, १३, १४ उद्देशक समाप्त

તે તે પ્રમાણે જ છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ સ્વામી યાવત્ પોતાના
સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા.

‘ एवं दिसा कुमारा वि’ આ પ્રમાણેનું સઘળું કથન દિશાકુમારોના વિષ-
યમા સમજવું. ‘ एवं थणीय कुमारा वि’ અને આજ રીતનું સઘળું વર્ણન સ્તનિત-
કુમારોના સંબંધમાં પણ સમજવું ‘ सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति जाव विहरइ’ હે
લગવન્ આપનું આ સઘળું કથન સાચું જ છે. હે લગવન્ આપનું આ કથન
યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ સ્વામી યાવત્ પોતાના સ્થાન પર
બિરાજમાન થઈ ગયા. આ રીતે દ્વીપકુમાર વિગેરેનું વર્ણન પહેલા શતકના
બીજા ઉદ્દેશમાં જેવી રીતે કરવામાં આવ્યું છે તેવી જ રીતે અહીં પણ સઘળું
વર્ણન સમજી લેવું, ૧૨, ૧૩, ૧૪, ઉદ્દેશક સમાપ્ત.

અથ સપ્તદશતમં શતકં પ્રારંભ્યતે ।

પ્રથમોદ્દેશકઃ

વ્યાખ્યાતં પોઢશં શતં તદનન્તરક્રમપાપ્તં સપ્તદશં શતકપ્રારંભ્યતે, તસ્ય ચ સપ્તદશશતકસ્યોદ્દેશકસંગ્રહાય આદાવેવ ગાથામાહ—‘કુંજર’ इत्यादि ।

કુંજર ૧ સંજય ૨ સેલેસી ૩ કિરિય ૪ ર્દેસાળ ૫ પુઢવી ૬—૭
દગ ૮—૯ વાઝ ૧૦—૧૧ । ઇગિંદિય ૧૨ નાગ ૧૩ સુવન્ન ૧૪
વિઝ્જુ ૧૫ વાયુ ૧૬ ડગિ ૧૭ સત્તરસે ॥૧॥

હાયા—કુંજર ૧ સંજય ૨ શેલેસી ૩ ક્રિયા ૪ ર્દેશાન ૫ પૃથિવ્યુદક વાયુ ૬—૧૧ ।
એકેન્દ્રિય ૧૨ નાગ ૧૩ સુવર્ણ, ૧૪ વિશુ ૧૫ દ્વાયુ ૧૬ અગ્નયઃ ૧૭ સપ્ત-
દશે ॥૧॥ તત્ર ‘કુંજર’ इति શ્રેણિકપુત્રસ્ય કુણિકરાજસ્ય ઉદાયિનામા હસ્તિ
રાજઃ તાદૃશ હસ્તિરાજપમુલાર્થપ્રતિપાદકત્વાત્ કુંજરામિધઃ પ્રથમોદ્દેશકઃ

પ્રથમ ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ—

સોલહવાં શતક વ્યાખ્યાત હો જુકા હૈ । અબ ક્રમ પ્રાપ્ત ૧૭ વાં
શતક પ્રારંભ હોતા હૈ । હસકે ઉદ્દેશકોં કો સંગ્રહકર કે પ્રકટ કરને-
વાલી યહ ગાથા હૈ । ‘કુંજર, પંજય’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—કુંજર નામકા પ્રથમ ઉદ્દેશક હૈ હસમેં શ્રેણિક કે પુત્ર કુણિ-
કરાજ કે પ્રધાન હાથી ઉદાયી કો લેકર સબ સે પ્રથમ પ્રશ્ન ક્રિયા ગયા
હૈ ઓર હસકા હત્તર દિયા ગયા હૈ । હસી પ્રકાર સે ઓર મી
હસરે હાથી કે વિષય મેં પ્રશ્નોત્તર હુઆ હૈ । અતઃ હસ સમ્બન્ધ કો
લેકર હસ ઉદ્દેશે કા નામ કુંજર ઉદ્દેશ હુઆ હૈ ।

પહેલા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

સોળમું શતક ઠહેવાઇ ગયું છે. હવે ક્રમ પ્રાપ્ત સત્તરમાં શતકનો
પ્રારંભ થાય છે. આ સત્તરમાં શતકના ઉદ્દેશાઓનો સંગ્રહ કરનારી ગાથા
આ પ્રમાણે છે. ‘કુંજર, પંજય’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—આમાં સૌથી પહેલો ‘કુંજર’ નામનો પહેલો ઉદ્દેશક છે. તેમાં
શ્રેણિક રાજાના પુત્ર કુણિક રાજાના મુખ્ય હાથી ઉદાયીને ઉદ્દેશીને સૌથી
પહેલો પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો છે. અને તેનો ઉત્તર આપવામાં આવ્યો છે.
અને એ રીતે બીજા પછી હાથિઓના વિષયમાં પ્રશ્નોત્તર થયા છે. જેથી આ
સંબંધને લઇને આ ઉદ્દેશાનું નામ ‘કુંજર’ એ પ્રમાણે થયું છે.

કથયતે ૧ । ‘સંજય’ इति संयतः संयतार्थप्रतिपादकः संयतनामको द्वितीय उद्देशकः २ । ‘सेलेसि’ शैलेशी शैलेद्यादिवक्तव्यार्थस्तृतीय उद्देशकः ३ । ‘किरिय’ इति क्रियाधर्मप्रतिपादकश्च क्रियानामकश्चतुर्थ उद्देशकः ४ । ‘ईशान’ इति ईशानाधर्मप्रतिपादकईशाननामकः पञ्चम उद्देशकः ५ । ‘पृथ्वी’ इति पृथिवी पृथिव्यर्थप्रतिपादकत्वात् पृथिवीनामकः षष्ठ उद्देशकः ६ । सप्तमश्चापि एतदर्थ

સંયત નામકા દ્વિતીય ઉદ્દેશા હૈ-હસમેં સંયત કો લેકર કથન કિયા ગયા હૈ । અતઃ સંયતાર્થ પ્રતિપાદક હોને સે દ્વિતીય ઉદ્દેશો કા નામ સંયત ઉદ્દેશ હુઆ હૈ ।

શૈલેશી નામકા તૃતીય ઉદ્દેશ હૈ-હસમેં શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત અનગાર-કે-વિષયમેં પ્રશ્નોત્તર હૈ । અતઃ શૈલેશી આદિ વક્તવ્યતા અર્થવાલા હોને સે તૃતીય ઉદ્દેશો કા નામ શૈલેશી ઉદ્દેશા હુઆ હૈ ।

ક્રિયા નામકા ચતુર્થ ઉદ્દેશ હૈ-હસમેં ક્રિયા-કર્મ કે સમ્બન્ધ મેં પ્રશ્નોત્તર હુએ હૈ । અતઃ ક્રિયાદિ અર્થ કા પ્રતિપાદક હોને સે ચતુર્થ ઉદ્દેશો કા નામ ક્રિયા ઉદ્દેશ હુઆ હૈ ।

ઈશાન ઉદ્દેશ-હસમેં ઈશાનેન્દ્ર કી સુવર્માસમા કે વિષય મેં પ્રતિપાદન કિયા ગયા હૈ । અતઃ ઈશાનાદિ અર્થકા કથન કરનેવાલા હોને સે હસ પંચમ ઉદ્દેશો કા નામ ઈશાન ઉદ્દેશ હુઆ હૈ ।

પૃથિવી ઉદ્દેશ-હસમેં પૃથિવીકાયિક કે સમ્બન્ધ મેં પ્રતિપાદન હુઆ

‘સંયત’ નામનો બીજો ઉદ્દેશો છે. તેમાં ‘સંયતોને ઉદ્દેશોને’ વર્ણન થયું છે. જેથી ‘સંયતાર્થોનું’ પ્રતિપાદક હોવાથી આ બીજો ઉદ્દેશોનું નામ ‘સંયત’ એ પ્રમાણે છે.

શૈલેશી નામનો ત્રીજો ઉદ્દેશક છે. તેમાં શૈલેશી અવસ્થાવાળા અનગારના વિષયમાં પ્રશ્નોત્તર થયા છે જેથી ‘શૈલેશી વગેરેનું’ વર્ણન હોવાથી આ ત્રીજો ઉદ્દેશોનું નામ ‘શૈલેશી’ એ પ્રમાણે છે.

‘ક્રિયા’ નામનો ચોથો ઉદ્દેશક છે. આમાં ‘ક્રિયા’ કર્મના સંબંધમાં પ્રશ્નોત્તરો થયા છે જેથી ક્રિયા વગેરે અર્થનું પ્રતિપાદન કરનાર હોવાથી આ ચોથો ઉદ્દેશોનું નામ ‘ક્રિયા’ એ પ્રમાણે છે.

ઈશાન ઉદ્દેશ--આમાં ઈશાનેન્દ્રની સુધર્મા સંભાના વિષયમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. જેથી ઈશાનાદિ અર્થનું પ્રતિપાદન કરનાર હોવાથી આ પાંચમાં ઉદ્દેશોનું નામ ‘ઈશાન’ એ પ્રમાણે છે.

પૃથ્વી ઉદ્દેશ આમાં પૃથ્વી કાયિક ભવોના સંબંધમાં પ્રતિપાદન થયું

પ્રતિપાદક એવ ૭ । ‘દગ’ ઇતિ ઉદકમ્-અપ્કાયાર્થપ્રતિપાદકોઽષ્ટમો નવમશ્ચોદે-
શકઃ ૮-૯ । ‘વાઉ’ ઇતિ વાયુઃ વાયુકાયાર્થપ્રતિપાદકો દશમ એકાદશશ્ચોદેશકઃ
૧૦-૧૧ । ‘અગ્નિદિય’ ઇતિ એકેન્દ્રિયઃ એકેન્દ્રિયાર્થપ્રતિપાદકત્વાત્ એકેન્દ્રિય
નામકો દ્વાદશોદેશકઃ ૧૨ । ‘નાગેતિ’ નાગઃ-નાગકુમારવક્તવ્યાર્થકસ્રયોદશ
ઉદેશઃ ૧૩ । ‘સુવર્ન’ ઇતિ સુવર્ણઃ-સુવર્ણકુમારવક્તવ્યતા પ્રતિપાદકશ્ચતુર્દશોદે-
શકઃ ૧૪ । ‘વિજ્ઞુ’ ઇતિ વિદ્યુત્ વિદ્યુત્કુમારપ્રતિપાદકઃ પંચદશ ઉદેશકઃ ૧૫ ।
‘વાઉ’ ઇતિ વાયુઃ વાયુકુમારવક્તવ્યાર્થપ્રતિપાદકઃ ષોડશ ઉદેશકઃ ૧૬ । ‘અગ્નિ’
હૈ અતઃ પૃથિવ્યર્થ કા પ્રતિપાદક હોને સે છઠે સાતવે’ ઉદેશે કા નામ
પૃથિવી ઉદેશ હૈ ।

દગ ઉદેશ-હસમેં અપ્કાયકે સમ્બન્ધ મેં પ્રશ્નોત્તર રૂપ સે પ્રતિપાદન
કિયા હૈ-અતઃ અપ્કાયાર્થ પ્રતિપાદક હોને સે આઠવે’ ઓર નવવે’
ઉદેશે કા નામ દગ ઉદેશા હુઆ હૈ ।

વાયુ ઉદેશ-વાયુકાયિક કે સમ્બન્ધ મેં ૧૦ વાં ઓર ૧૧ વાં યે દો
ઉદેશા હૈં હનમેં વાયુકાય કે સમ્બન્ધ મેં પ્રશ્નોત્તર હુએ હૈં । એકેન્દ્રિયાર્થ કા
પ્રતિપાદક હોને સે એકેન્દ્રિય નામકા ૧૨ વાં ઉદેશા હૈ । નાગકુમાર
સંબન્ધી વક્તવ્યતા કા પ્રતિપાદક ૧૩ વાં ઉદેશા હૈ । સુવર્ણકુમારસંબન્ધી
વક્તવ્યતા કા પ્રતિપાદક ૧૪ વાં ઉદેશા હૈ । વિદ્યુત્કુમારસંબન્ધી વક્ત-
વ્યતા કા પ્રતિપાદક ૧૫ વાં ઉદેશા હૈ વાયુકુમારસંબન્ધી વક્તવ્યતા કા
પ્રતિપાદક ૧૬ વાં ઉદેશા હૈ । ઓર અગ્નિકુમારસંબન્ધીવક્તવ્યતા કા

છે. જેથી ‘પૃથ્વી અર્થનું’ પ્રતિપાદક હોવાથી આ છઠા સાતમા ઉદેશાનું
નામ ‘પૃથ્વી’ એ પ્રમાણે છે.

ઠક ઉદેશ-આમાં અપ્કાયના સંબંધમાં પ્રશ્નોત્તરો થયા છે. જેથી
અપ્કાય અર્થનું પ્રતિપાદન કરનાર હોવાથી આ આઠમાં અને નવમાં
ઉદેશાનું નામ ‘ઠક’ એ પ્રમાણે છે.

વાયુઉદેશ-વાયુકાયિકોના સંબંધમાં દશમો અને અગીયારમો ઉદેશક
છે. તેમાં વાયુકાયના સંબંધમાં પ્રશ્નોત્તરો થયા છે. એકેન્દ્રિયાર્થોનું કથન કર-
નાર હોવાથી બારમાં ઉદેશાનું નામ એકેન્દ્રિય એ પ્રમાણે છે.

નાગકુમાર સંબંધીનું પ્રતિપાદક કરનાર ૧૩ મો ઉદેશો છે. સુવર્ણ-
કુમાર સંબંધી પ્રતિપાદન કરવાવાળો આ ચૌદમો ઉદેશો છે. વિદ્યુત્-
કુમારના સંબંધમાં પ્રતિપાદન કરવાવાળો આ પંદરમો ઉદેશો છે. વાયુકુમારના
સંબંધમાં પ્રતિપાદન કરવાવાળો ષોળમો ઉદેશો છે. અગ્નિકુમાર વિષે પ્રતિ-

इति अग्निः अग्निकुमारवक्तव्यार्थकः सप्तदशः उद्देशकः १७ । 'सत्तरसे' सप्तदश शते-एते सप्तदश उद्देशका भवन्तीत्यर्थः ।

તત્ર પ્રથમોદ્દેશકાર્થપ્રતિપાદનાયાહ-'રાયગિહે' इत्यादि ।

मूलम्-रायगिहे जाव एवं वयासी उदायी णं भंते ! हत्थिराया कओहिंतो अणंतरं उव्वट्ठित्ता उदायि हत्थिरायत्ताए उववन्ने गोयमा ! असुरकुमारेहिंतो देवेहिंतो अणंतरं उव्वट्ठित्ता उदायिहत्थिरायत्ताए उववन्ने । उदायी णं भंते ! हत्थिराया कालमासे कालं किच्चा कहिं गच्छिहिइ कहिं उववज्जिहिइ ? गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए उक्कोसेणं सागरोवम द्विइयंसि निरयावासंसि नेरइयत्ताए उववज्जिहिइ । से णं भंते ! तओहिंतो अणंतरं उव्वट्ठित्ता कहिं गच्छिहिइ कहिं उववज्जिहिइ गोयमा ! महाविदेहे वासे सिज्जिहिइ जाव अंतं काहिइ । भूयाणंदे णं भंते ! हत्थिराया कओहिंतो अणंतरं उव्वट्ठित्ता भूयाणंद-हत्थिरायत्ताए उववन्ने एवं जहेव उदायी अंतं काहिइ ॥सू०१॥

छाया--राजगृहे यावदेवमवादीत् उदायी खलु भदन्त ! हस्तिराजः कुतोऽनन्तरम् उद्वर्त्य उदायी हस्तिराजतया उपपन्नः, गौतम ! असुरकुमारेभ्यो देवेभ्योऽनन्तरमुद्वर्त्य उदायिहस्तिराजतया उपपन्नः । उदायी खलु भदन्त ! हस्तिराजः कालपासे कालं कृत्वा कुत्र गमिष्यति कुत्र उत्पत्स्यते ? गौतम ! अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या उत्कृष्टतः सागरोपमस्थितिके निरयावासे नैरयिकतया उपपत्स्यते । स खलु भदन्त ! ततोऽनन्तरम् उद्वर्त्य कुत्र गमिष्यति कुत्रोत्पत्स्यते ? गौतम ! महाविदेहे वर्षे सेत्स्यति यावदन्तं करिष्यति । भूतानन्दः खलु भदन्त ! हस्तिराजः कुतोऽनन्तरम् उद्वर्त्य भूतानन्दहस्तिराजतया उत्पत्स्यते एवं यथैव उदायी यावदन्तं करिष्यति ॥सू० १॥

પ્રતિપાદક ૧૭ વાં ઉદ્દેશા હૈ । હસ પ્રકાર સે યે ભિન્નાર્થક પ્રતિપાદક હસ ૧૭ વેં શતક મેં ૧૭ ઉદ્દેશે હૈં ।

પાદન કરનાર સત્તરમો ઉદ્દેશક છે. આ રીતે બુદ્ધા બુદ્ધા અર્થોનું પ્રતિપાદન કરવા વાળા આ સત્તરમાં શતકમાં ૧૭ ઉદ્દેશાઓ છે તેનું પ્રથમ સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

ટીકા--‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ રાજગૃહે યાવદેવમવાદીત્ અત્ર યાવ-
ત્પદેન ‘અંજલિપુઢે’ इत्यन्तस्य सर्वस्यापि ग्रहणं कर्त्तव्यम् तथा च राजगृहे नगरे
भगवतस्तीर्थंकरस्य समवसरणम् पर्षद् आगमनम् । धर्मकथाश्रवणम् । ततो गौतमो
भगवन्तं वन्दते नमस्यति सत्करोति सम्प्रानयति वन्दित्वा नमस्यित्वा सत्कार्यं
संवान्यं पर्युपासनां कुर्वन् अभिमु वो विनयेन प्राञ्जलिपुटो भगवन्तं वक्ष्यमाणप्रका-
रेण अशदीदिति समुदितार्थः । समवसरणसमये भगवन्तं वन्दितुं समागते कुणि-
कराजे तस्य कुणिकराज्ञो विलक्षणम् अञ्जनगिरिसन्निभं हस्तिद्वयं दृष्ट्वा सञ्जात-

‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ--इस सूत्र द्वारा गौतमने प्रभु से जो पूछा है वह इस
प्रकार के सम्बन्ध पूर्वक ही पूछा है--वह सम्बन्ध इस प्रकार से है--
‘रायगिहे जाव एवं वयासी’ यहां यावत्पद से ‘अंजलिउडे’ यहां तक के
पाठका ग्रहण हुआ है तथाच--राजगृह नगरमें भगवान् तीर्थंकर का
समवसरण हुआ । परिषद् धर्मकथा श्रवण के लिये उनके पास आई ।
उन्होंने उनसे धर्मकथा कही धर्मकथा सुनकर परिषद् पीछे चली गई ।
इसके बाद गौतमने प्रभु को वन्दना की, नमस्कार किया, सत्कार और
सन्मान किया वन्दनादि करके उपासना करते हुए वे उनके समक्ष यथो-
चित स्थान पर दोनों हाथ जोड़कर बड़े विनय के साथ बैठ गये । और
प्रभु से इस प्रकार पूछने लगे, इनके प्रश्न का विषय प्रभु ही वन्दना के
लिये जो कुणिकराज आये थे उनके अञ्जनगिरी जैसे विलक्षण दो हाथी

‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ इत्यादि

ટીકાર્થ--आ सूत्रधी गौतमस्वामी प्रभुने जेवुं पूछे छे के ‘रायगिहे जाव
एवं वयासी’ अडियां यावत् पदधी ‘अंजलिउडे’ अडिं सुधीने पाठ ग्रहण
थियो छे. तेनो अर्थ आ प्रभावे छे. राजगृह नगरमां लगवान् तीर्थंकरनुं
समवसरण थयुं. परिषद् लगवानने वंदना करवा तथा धर्म देशना सांलणवा
प्रभु प से आवी प्रभुजे तेजोने धर्मदेशना सांलणावी धर्मदेशना सांलणीने
परिषद् पोतपोताने स्थाने पाछी आली गछ ते पछी गौतम स्वामीजे प्रभुने
वन्दना करी नमस्कार कया वन्दना नमस्कार करीने पर्युपासना करतां करतां ते
गौतम स्वामी प्रभुनी पांसे जन्ने हाथ जेडीने यथोचित स्थान पर विनय
युक्त थयने जेमी गया. अने प्रभुने धण्ठा ज विनयधी आ प्रभावे
पूछवा लाग्या. गौतमस्वामीना प्रश्नोने विषय प्रभुनी वन्दना करवा
जे कुणिक राज आव्या छता तेना काजणना पर्वत जेवा विदक्षण

કુતુહલો ગૌતમો હસ્તિપવરયો રુદાપિભૂતાનન્દયોર્વિશેષતઃ સ્વરૂપં જ્ઞાતું પ્રશ્ન
યન્નાહ-‘ઉદાયી ણં મંતે !’ ઉદાયી खलु भदन्त ! ‘हत्थिराया’ हस्तिराजः-
हस्तीनाम् राजा इति हस्तिराजः-राजहस्ती, हस्तिषु प्रधानः उदायी नामकः
‘कओहिंतो अणंतरं उव्वट्ठित्ता’ कुतोऽनन्तरमुद्गच्छत्य निःसृत्य कस्मात् खलु गति
विशेषात् आगत्य ‘उदापिहत्थिरायत्ताए उव्वन्ने’ उदापिहस्तिराजतया उप-
पन्नः कुणिकराज्ञ उदायिनामकपट्टहस्ती । भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि ।
‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘असुरकुमारेहितो देवेहितो’ असुरकुमारेभ्यो देवेभ्यः
‘अणंतरं उव्वट्ठित्ता’ अनन्तरमुद्गच्छत्य-असुरकुमाराख्यदेवगतितश्च्युत्वेत्यर्थः
‘उदापिहत्थिरायत्ताए उव्वन्ने’ ‘उदापिहस्तिराजतया उपपन्नः-उदायिनामक
प्रवरकुञ्जरस्वरूपेण उत्पन्न इति । उदायी णं मंते !’ उदायी खलु भदन्त !

ये । क्योंकि उदायी एवं भूतानन्द हाथियों को देखकर ही गौतम को
उनके विषय में आश्चर्य उत्पन्न हुआ था सो इन्हीं के विषय में गौतमने
प्रभु से ऐसा प्रश्न किया ‘उदायी णं मंते । हत्थिराया’ हे भदन्त ! हस्ति-
राज जो उदायी है वह ‘कओहिंतो अणंतरं उव्वट्ठित्ता’ ‘ किस गति
विशेष से आकर के ‘उदापिहत्थिरायत्ताए उव्वन्ने’ उदायी हस्तिराज
के रूप में उत्पन्न हुआ है ? इसके उत्तर में प्रभु ने कहा-‘गोयमा । असुर-
कुमारेहितो देवेहितो अणंतरं उव्वट्ठित्ता उदापिहत्थिरायत्ताए उव्वन्ने’
हे गौतम ! वह असुरकुमार देवों में से मरकर असुरकुमार देवगति से
च्युत होकर उदायी हस्तिराज के रूप में उत्पन्न हुआ है । अब गौतम प्रभु
से ऐसा पूछते हैं-‘उदायी णं मंते । हत्थिराया’ हे भदन्त ! हस्तिराज
उदायी ‘कालमासे कालं किच्चा’ कालमास में-मरण के समय में मरण

એ હાથી હતા. તેનું નામ ઉદાયી, અને ભૂતાનન્દ હતું. તે
બન્ને હાથીઓને જોઈને ગૌતમ સ્વામીને તેઓના વિષયમાં આશ્ચર્ય
થયું. જેથી તેને જ ઉદેશીને ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછયું
“ઉદાયી ણં મંતે હત્થિરાયા” હે ભગવન્ ! હસ્તિરાજ એ ઉદાયી છે. તે
“કઓહિંતો અણંતરં ઉવ્વટ્ઠિત્તા” કઈ ગતિ વિશેષથી આવીને ‘ઉદાયી
હત્થિરાયત્તાએ ઉવ્વન્ને’ ઉદાયી હસ્તિરાજના રૂપથી ઉત્પન્ન થયો છે ? તેના
ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ગોયમા અસુરકુમારેહિંતો અણંતરં
ઉવ્વટ્ઠિત્તા ઉદાયી હત્થિરાયત્તાએ ઉવ્વન્ને” હે ગૌતમ, તે દેવોમાંથી મરીને
ઔટલે કે અસુરકુમાર દેવગતિથી ચવીને ઉદાયી હસ્તિરાજ પણાથી ઉત્પન્ન
થયો છે. ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે “ઉદાયી ણં મંતે !

‘હસ્તિરાયા’ હસ્તિરાજઃ ‘કાલમાસે કાલં કિંચા’ કાલમાસે કાલં કૃત્વા ‘કહિં ગચ્છિહિ’ કુત્ર ગમિષ્યતિ ‘કહિં ઉવવજ્જિહિ’ કુત્ર ઉત્પત્સ્યતે इति प्रश्नोऽग्रिमः भवविषयकः । મગધનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ हे गौतम ! ‘इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए’ एतस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्याम् ‘उक्कोसेणं’ उत्कर्षेण ‘सागरोवमट्ठिइयंसि निरयावासंसि’ सागरोपमस्थितिके निरयावासे सागरोपमात्मकं कालोपलक्षितस्थितियुक्ते नरके इत्यर्थः, एतावता देशकालयोरपि प्रदर्शनम् उत्पत्तौ देशकालयोरैव प्रधानत्वात् तदन्येषां गौणत्वात् उत्पत्तौ देशकालयोः प्राधान्यम् बाह्यसाधनतया, न तु आभ्यन्तरापेक्षया उभयसाधारणापेक्षया तु धर्मा-धर्मयोरेव प्राधान्यमिति, ‘नेरइयत्ताए उववज्जिह्इ’ नैरयिकतया उत्पत्स्यते

કરકે ‘કહિં ગચ્છિહિ, કહિં ઉવવજ્જિહિ’ કહાં પર જાવેગા, કહાં પર ઉત્પન્ન હોગા ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘गोयमा ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए उक्कोसेणं’ हे गौतम ! इस रत्नप्रभापृथिवी के सागरोपम की उत्कृष्ट स्थितिवाले निरयावास में नारक की पर्याय से वह उत्पन्न होगा-यही बात ‘सागरोवमट्ठिइयंसि निरयावासंसि नेरइयत्ताए उववज्जिह्इ’ इस सूत्रपाठ द्वारा प्रदर्शित की गई है । इस कथन से सूत्रकारने बाह्य साधन और आभ्यन्तर साधन इस प्रकार से दो साधनों को प्रकट किया है । तात्पर्य यह है कि उत्पत्ति में बाह्य साधन होने से देशकाल ही प्रधान है इन से अतिरिक्त और साधन गौण हैं । आभ्यन्तर की अपेक्षा से देशकाल प्रधान साधन नहीं है । तथा उभय साधारण की अपेक्षा से तो धर्माधर्म ही प्रधान साधन हैं ।

‘હસ્તિરાયા’ હે ભગવન્ ! હસ્તિરાજ ઉદાયી “કાલમાસે કાલં કિંચા” કાળ માસમાં-મરણના અવસરે મરીને ‘કહિં ગચ્છિહિ કહિં ઉવવજ્જિહિ’ કયાં જશે અને કયાં ઉત્પન્ન થશે તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ગોયમા ઇમીસે રયણપ્પભાએ પુઢવીએ ઉક્કોસેણં” હે ગૌતમ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના સાગરોપમની ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા નર્કમાં નારકની પર્યાયથી તે ઉત્પન્ન થશે. એજ વાત “સાગરોવમટ્ઠિહિયંસિ નિરયાવાસંસિ નેરહિયત્તાએ ઉવવજ્જિહિ” આ સૂત્રપાઠ દ્વારા સૂત્રકારે કહી છે, આ સૂત્રના કથનથી સૂત્રકારે બાહ્ય સાધન અને આભ્યંતર સાધન એ રીતે બે સાધનો બતાવ્યા છે. કહેવાનો હેતુ એ છે કે ઉત્પત્તિમાં બાહ્ય (બહારના) સાધન હોવાથી દેશ અને કાળ જ મુખ્ય છે. તે સિવાયના બીજા સાધન ગૌણ છે. આભ્યંતરની અપેક્ષાએ દેશ કાળ મુખ્ય સાધન નથી. તથા ઉભય-

ઉદાયી હસ્તિરાજો ગૌતમ ! પૂર્વમસુરકુમાર આસીત્ તદનન્તરં તતઃ ચ્યુત્વા રત્ન-
પ્રમાપૃથિવ્યાઃ નરકાવાસે ઉત્પત્તિં પ્રાપ્સ્યતીત્યર્થઃ । ‘સેળં મંતે !’ સ યત્ન મદન્ત !
તત્ત્રોહિંતો અણંતરં ઉવવદ્વિત્તા’ તત્ત્રોજનન્તરમ્ ઉદ્વર્ત્ય—તતો નિઃસૃજ્ય ‘કહિં ગચ્છિ-
હિં કહિં ઉવવજ્જિહિં’ કુત્ર ગમિષ્યતિ કુત્ર ઉત્પત્સ્યતે નરકાન્નિર્ગત્ય સ ઉદાયી
જીવઃ કુત્ર ગમિષ્યતિ કુત્ર ચોત્પત્તિં પ્રાપ્સ્યતિ ઇતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—‘ગોયમા !’
ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘મહાવિદેહે વાસે સિજ્ઞિહિં’ મહાવિદેહે વર્ષે
સેત્સ્યતિ ‘જાવ અંતં કાહિં’ યાવદન્તં કરિષ્યતિ અત્ર યાવત્પદેન ‘બુજ્ઞહ મુચ્ચહ
પરિનિવ્વાહ સવ્વદુક્ખાણં’ ઇત્યેતેષાં સંગ્રહો ભવતીતિ તથા ચ સ ઉદાયી
હસ્તિરાજજીવો નરકાન્નિર્ગત્ય મહાવિદેહે ક્ષેત્રે મોક્ષં ગમિષ્યતિ ‘ભૂયાણંદે ણં

ઉદાયી હસ્તિરાજ કી પર્યાય સે મરકર નરકાવાસ મેં ઉત્પન્ન હોગા ।
‘સે ણં મંતે ! તત્ત્રોહિંતોઅણંતરં ઉવદ્વિત્તા કહિં ગચ્છિહિં
કહિં ઉવવજ્જિહિં’ અથ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હેં કિ-
હે મદન્ત ! વહ ઉદાયીહસ્તિરાજ નારક કી પર્યાય સે ચ્યુત
હોકર કહાં જાવેગા ? કહાં ઉત્પન્ન હોવેગા ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હેં—
‘ગોયમા ! મહાવિદેહે વાસે સિજ્ઞિહિં’ હે ગૌતમ ! વહ મહાવિદેહ ક્ષેત્ર મેં
સિદ્ધ હોગા’ જાવ અંતં કાહિં’ યાવત્ સમસ્ત દુઃખોં કા અન્ત કરેગા
યહાં યાવત્પદ સે ‘બુજ્ઞહ, મુચ્ચહ, પરિનિવ્વાહ, સવ્વદુક્ખાણં’ હેં
પદોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । તાત્પર્ય હસ કથન કા એસા હૈ કિ હસ્તિરાજ
ઉદાયી કા જીવ નરક સે નિકલકર મહાવિદેહ ક્ષેત્ર મેં ઉત્પન્ન હોગા
ઔર વહીં સે મુક્તિ પ્રાપ્ત કરેગા ।

‘અથ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હેં ‘ભૂયાણંદે ણં મંતે ! હત્થિરાયા’ હે

સાધારણની અપેક્ષાએ તો ધર્માધર્મજ મુખ્ય સાધન છે. ઉદાયી હાથીની
પર્યાયથી મરીને નરકાવાસમાં ઉત્પન્ન થશે. સે ણં મંતે ! અણંતરં ઉવદ્વિત્તા કહિં
ગચ્છિહિં, કહિં ઉવવજ્જિહિં !” હે ભગવન્ ! તે ઉદાયી હાથી નારકની
પર્યાયથી નીકળીને કયાં જશે ? અને કયાં ઉત્પન્ન થશે. તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન
કહે છે કે “ગોયમા ! મહાવિદેહે વાસે સિજ્ઞિહિં” હે ગૌતમ મહાવિદેહ
ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થશે. “જાવ અંતં કાહિં” યાવત્ સઘળા દુઃખોને અંત
કરશે. અહિયાં યાવત્ પદથી “બુજ્ઞહ, મુચ્ચહ પરિનિવ્વાહ સવ્વદુક્ખાણં”
આ પદોને સંગ્રહ થયો છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે હસ્તિરાજ
ઉદાયીને જ નારકની પર્યાયથી નીકળીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થશે.
અને ત્યાંથી જ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરશે. હવે ગૌતમ સ્વામી ભૂતાનંદના હાથિના
વિષયમાં પ્રશ્ન પૂછે છે કે “ભૂયાણંદે ણં મંતે ! હે ભગવન્ ! કુણ્ણિક રાજાને

મંતે ! હસ્તિરાયા' ભૂતાનન્દઃ સ્વલુ મદન્ત ! હસ્તિરાજઃ ભૂતાનન્દનામકઃ કુણિક રાજસ્ય પ્રધાનહસ્તી 'કઓર્હિતો અણંતરં ઉવ્વટ્ઠિત્તા' કુતોઽનન્તરમ્ ઉદ્ઘર્ત્ય ભૂયા-
 ણંદહસ્તિરાયત્તાએ૦' ભૂતાનન્દહસ્તિરાજતયા ઉત્પન્નઃ । ઇત્યાદિ ભૂતાનન્દસ્યાતી-
 તાનાગતભવવિષયકો ગૌતમસ્ય પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'એવં
 જહેવ ઉદાયી જાવ અંતં કાહિહિ' એવં યથૈવ ઉદાયી યાવદન્તં કરિષ્યતિ હે ગૌતમ !
 યથા ઉદાયિહસ્તિરાજસ્ય વક્તવ્યજ્ઞા તથા ભૂતાનન્દસ્યાપિ વક્તવ્યા યાવદન્તં
 કરિષ્યતીતિ પૂર્વં ભૂતાનન્દોઽસુરકુમાર આસીત્ તદનન્તરં તતશ્ચ્યુત્વા ભૂતા-
 નન્દહસ્તિરાજો જાતઃ અત્રતો મૃત્વા નરકે યાસ્યતિ તતો નરકાન્નિર્ગત્ય મહાવિ-
 દેહક્ષેત્રમાસાધ્ય જ્ઞાનાધારાધનં કૃત્વા સેત્સ્યતિ મોત્સ્યતે મોક્ષયતિ પરિનિર્વા-
 સ્યતિ સર્વદુઃસ્વાનામન્તં કરિષ્યતિ ચેતિ સમુદિતાર્થઃ ॥સૂ૦ ૧॥

મદન્ત ! કુણિકરાજા કા દુસરા હસ્તિરાજભૂતાનન્દ હૈ વહ 'કઓર્હિતો અણ-
 તરં ઉવ્વટ્ઠિત્તા ભૂયાણંદહસ્તિરાયત્તાએ૦' કહાં સે ચ્યુત હોકર ભૂતાનન્દ
 હસ્તિરાજ કી પર્યાય સે ઉત્પન્ન હુઆ હૈ ? હસ પ્રકાર સે યહ ભૂતાનન્દ
 હસ્તિરાજ કી ભૂતપર્યાય વિષયક પ્રશ્ન હૈ, હસકે ઉત્તર મેં પ્રમુને કહા
 'ગોયમા ! એવં જહેવ ઉદાયી જાવ અંતં કાહિહિ' હે ગૌતમ ! જૈસા સ્પષ્ટીકરણ
 ઉદાયી હસ્તિરાજ કે વિષય મેં કિયા ગયા હૈ, વૈસા હી સ્પષ્ટીકરણ ભૂતાનન્દ
 હસ્તિરાજ કે વિષય મેં ભી જાનના ચાહિયે । યાવત્ વહ સમસ્ત દુઃખોં
 કા વિનાશ કરેગા હસ પ્રકાર વહ ભૂતાનન્ત ભી પહિલે અસુરકુમાર દેવ
 થા વહાં સે ચ્યુત હોકર વહ અવ ભૂતાનન્ત હસ્તિરાજ કી પર્યાય મેં હૈ
 હસકે બાદ વહ મરકર કે નરક મેં જાવેગા, ફિર નરક સે નિકલ કર
 મહાવિદેહ ક્ષેત્ર મેં જન્મ ધારણ કર વહીં સે જ્ઞાનાદિક કી આરાધના

બીજો હાથી જે ભૂતાનંદ છે. તે “કઓર્હિતો અણંતરં ઉવ્વટ્ઠિત્તા ભૂયાણંદ
 હસ્તિરાયત્તાએ૦” ક્યાંથી ચવીને ભૂતાનંદ હાથિની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થયો છે.
 તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ગોયમા એવં જહેવ ઉદાયી જાવ અંતં કાહિહિ”
 હે ગૌતમ ઉદાયી હાથીરાજના વિષયમાં જેવું વર્ણન કર્યું છે. એ પ્રમાણેનું
 સઘળું વર્ણન ભૂતાનંદ હાથીના વિષયમાં પણ સમજવું. યાવત્ તે સમસ્ત
 દુઃખોનો અંત કરશે આ રીતે તે ભૂતાનંદ હાથી પણ અસુરકુમાર દેવ હતો.
 ત્યાંથી તે નીકળીને ભૂતાનંદ હાથિપણાને પામ્યો છે. અને ત્યાંથી કાલ કરી
 તે નરકમાં જશે. અને પછી તે નરકથી નીકળીને મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં જન્મ લેશે.
 અને ત્યાંથી જ્ઞાનાદિકની આરાધના કરીને સિદ્ધ થશે, પુદ્ગલ થશે, મુક્ત થશે,
 ને પરિવિનિર્વાત્ થશે. અને સમસ્ત દુઃખોનો નાશ કરશે. ॥ સૂ ૧ ॥

अनन्तरं पूर्वप्रकरणे भूतानन्दस्योद्वर्तनादिक्रिया कथितेति क्रियाधिकारादेव क्रिया सूत्रमाह—‘पुरिसे णं भंते’ इत्यादि ।

मूलम्—पुरिसे णं भंते ! तालमारुहइ तालमारुहिता तालाओ तालफलं पचालेमाणे वा पवाडेमाणे वा कइ किरिए ? गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे तालमारुहइ तालमारुहिता तालाओ तालफले पचालेइवा पवाडेइवा तावं चणं से पुरिसे काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टे १ । जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहितो तालफलं निव्वत्तिए ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टा २ । अहे णं भंते ! से तालफले अप्पणो गरुयत्ताए जाव पच्चोवयमाणे जाइं तत्थ पाणाइं जाव जीवियाओ ववरोवेइ । तए णं भंते ! से पुरिसे कइ किरिए ? गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे तालफले अप्पणो गरुयत्ताए जाव जीवियाओ ववरोवेइ तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्टे ३ । जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहितो ताले निव्वत्तिए ते वि णं जीवा काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्टा ४ । जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहितो तालफले निव्वत्तिए ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टा ५ । जे वि य से जीवा अहे वीससाए पच्चोवयमाणस्स उवग्गहे वट्ठंति ते वि य णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टा ६ । पुरिसे णं भंते ! रुक्खस्स मूलं पचालेमाणे वा पवाडेमाणे वा कइ किरिए ? गोयमा !

करके सिद्ध होगा, बुद्ध होगा, मुक्त होगा, परिनिर्वात होगा और समस्त दुःखों का नाश करेगा ॥ सू० १ ॥

जावं च णं से पुरिसे रुक्खस्समूलं पचालेइ वा पवाडेइ वा तावं
 च णं से पुरिसे काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टे १। जेसि
 पि य णं जीवाणं सरीरेहितो मूलं निव्वत्तिए ते वि य णं जीवा
 काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टा २। अहे णं भंते ! से मूले
 अप्पणो गरुयत्ताए जाव जीवियाओ ववरोवेइ, तए णं भंते !
 से पुरिसे कइ किरिए ? गोयमा ! जावं च णं से मूले अप्पणो
 जाव ववरोवेइ तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव चउहिं
 किरियाहिं पुट्टे ३। जेसि पि य णं जीवाणं सरीरेहितो ताले निव्वत्तिए
 ते वि णं जीवा काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्टा ४। जेसि पि य
 णं जीवाणं सरीरेहितो मूले निव्वत्तिए ते वि णं जीवा काइयाए
 जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टा ५। जे वि य णं से जीवा अहे वीस-
 साए पच्चोवयमाणस्स उवग्गहे वट्ठंति ते वि णं जीवा काइयाए
 जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टा ६। पुरिसे णं भंते ! रुक्खस्स कंदं
 पचालेमाणे कइ किरिए गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे कंदं
 पचालेइ तावं च णं से पुरिसे जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टे १।
 जेसि पि णं जीवाणं सरीरेहितो कंदे निव्वत्तिए ते वि णं जीवा
 काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टा २। अहे णं भंते ! से कंदे
 अप्पणो० जाव चउहिं किरियाहिं पुट्टे ३। जेसि पि य णं जीवाणं
 सरीरेहितो ताले निव्वत्तिए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्टा ४।
 जेसि पि णं जीवाणं सरीरेहितो कंदे निव्वत्तिए ते वि य णं जीवा
 जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टा ५। जे वि य णं से जीवा अहे वीस-

साए पञ्चोवयमाणस्स जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा ६। जहा कंदे एवं जाव बीयं ॥सू० २॥

छाया—पुरुषः खलु भदन्त ! तालमारोहति तालमारुह्य तालात् तालफलं प्रचालयन् वा प्रपातयन् वा कतिक्रियः गौतम ! यावत् च खलु स पुरुषः तालमारोहति तालमारुह्य तालात् तालफलं प्रचालयति वा प्रपातयति वा तावत् च खलु स पुरुषः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टः १ । येषामपि खलु जीवानां शरीरेभ्यस्तालफलं निर्वर्त्तितम् तेऽपि खलु जीवाः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः २ । अथ खलु भदन्त ! तत् तालफलम् आत्मनो गुरुकृतया यावत् प्रत्यवपतत् यान् तत्र प्राणान् यावत् जीविताद् व्यपरोपयति ततः खलु भदन्त ! स पुरुषः कतिक्रियः ? गौतम ! यावत् च खलु स पुरुषः तालफलम् आत्मनो गुरुकृतया यावत् जीवितात् व्यपरोपयति तावत् च खलु स पुरुषः कायिक्या यावत् चतुर्भिः क्रियाभिः स्पृष्टः ३ । येषामपि खलु जीवानां शरीरेभ्यः तालो निर्वर्त्तितः तेऽपि खलु जीवाः कायिक्या यावत् चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः ४ । येषामपि खलु जीवानां शरीरेभ्यस्तालफलं निर्वर्त्तितम् तेऽपि खलु जीवाः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः ५ । येऽपि च ते जीवाः अधोविस्त्रसया प्रपततः उपग्रहे वर्तन्ते तेऽपि खलु जीवाः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः ६ । पुरुषः खलु भदन्त ! वृक्षस्य मूलं प्रचालयन् वा प्रपातयन् वा कतिक्रियः ? गौतम ! यावत् च खलु स पुरुषः वृक्षस्य मूलं प्रचालयति वा प्रपातयति वा तावत् च खलु स पुरुषः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टः १ । येषामपि च खलु जीवानां शरीरेभ्यो मूलं निर्वर्त्तितं तेऽपि च खलु जीवाः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः २ । अथ खलु भदन्त ! तत् मूलमात्मनो गुरुकृतया यावत् जीविताद् व्यपरोपयति ततः खलु भदन्त ! स पुरुषः कति क्रियः ? गौतम यावत् च खलु तन्मूलम् आत्मनो यावत् व्यपरोपयति तावत् च खलु स पुरुषः कायिक्या यावत् चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टः ३ । येषामपि च खलु जीवानाम् शरीरेभ्यस्तालो निर्वर्त्तितः तेऽपि खलु जीवाः कायिक्या यावत् चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः ४ । येषामपि च खलु जीवानाम् शरीरेभ्यो मूलं निर्वर्त्तितं तेऽपि खलु जीवाः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः ५ । येऽपि खलु ते जीवाः अधो विस्त्रसया प्रत्यवपततः उपग्रहे वर्तन्ते तेऽपि खलु जीवाः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः ६ । पुरुषः खलु भदन्त ! वृक्षस्य कन्दं प्रचालयन् कतिक्रियः ? गौतम ! यावच्च खलु

સ પુરુષઃ કન્દં પ્રચાલયતિ તાવત્ ચ खलु स पुरुषः यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टः १ । येषामपि खलु जीवानां शरीरेभ्यो कन्दो निर्वर्त्तितः तेऽपि खलु जीवाः कायिकया यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः २ । अथ खलु भदन्त ! स कन्दः आत्मनः० यावत् चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टः ३ । येषामपि खलु जीवानां शरीरेभ्यस्तालो निर्वर्त्तितः यावत् चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः ४ । येषामपि खलु जीवानां शरीरेभ्यः कन्दो निर्वर्त्तितः तेऽपि च खलु जीवाः यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः ५ । येऽपि च खलु ते जीवाः अथो विस्रसया प्रत्यवपततो यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः ६ । यथा कन्दः एवं यावद् बीजम् ॥ सू० २ ॥

ટીકા--‘પુરિસે ણં મંતે ।’ પુરુષઃ खलु भदन्त ! ‘તાલ મારુહૃ’ તાલમારો-હતિ તાલવૃક્ષમધિરોહતિ ‘તાલમારોહિતા’ તાલમારુહ-તાલવૃક્ષમધિરુહ ‘તાલાઓ’ તાલાત્ તાલવૃક્ષાત્ ‘તાલફલં’ તાલસ્ય ફલમ્ ‘પચાલે માણે વા’ પ્રચાલયન્ વા ‘પવાહેમાણે વા’ પ્રપાતયન્-અથઃ પ્રપાતયન્ ‘કહકિરિણ’ કતિક્રિયઃ-કતિભિઃ ક્રિયાભિઃ સ્પૃષ્ટો ભવતિ, મગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ !

અનન્તર પૂર્વ પ્રકરણ મેં ભૂતાનન્દ કી ઉદ્વર્ત્તનોદિ (નરક સે નિક-લના) ક્રિયા કહી ગઈ હૈ-અતઃ ક્રિયા કે અધિકાર કો લેકર અથ સૂત્ર-કારે ક્રિયાસૂત્ર કો કહતે હૈ—

‘પુરિસે ણં મંતે ! તાલમારુહૃ, તાલમારુહિતા’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—ઇસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રભુ સે એસા પૂછા હૈ-‘પુરિસે ણં મંતે ! તાલમારુહૃ’ હે ભદન્ત ! જો પુરુષ તાલ વૃક્ષ પર ચઢતા હૈ । ‘તાલમારોહિતા’ ઓર તાલ પર ચઢકર ‘તાલાઓ’ ઉસ તાલ વૃક્ષ સે ‘તાલફલં’ તાલફલ કો ‘પચાલેમાણે વા’ ચલાતા હૈ-હિલાતા હૈ અથવા ‘પવાહેમાણે વા’ ઉસે નીચે ગિરાતા હૈ તો એસી અવસ્થા મેં વહ પુરુષ ‘કહકિરિણ’ કિતની ક્રિયાઓવાલા હોતા હૈ-અર્થાત્ કિતની ક્રિયાઓ સે

આનાથી પહેચાના પ્રકરણમાં ભૂતાનન્દની ઉદ્વર્ત્તનાદિ (નરકમાંથી નિકળવા ‘વિગેરે’) ક્રિયા કહી છે જેથી ક્રિયાના અધિકારથી હવે સૂત્રકાર ખીજું ક્રિયા સૂત્ર કહે છે. “પુરિસે ણં મંતે ! તાલમારુહૃ તાલમારુહિતા” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે “પુરિસે ણં મંતે ! તાલમારુહૃ” હે ભગવન્ ! તાલ વૃક્ષ પર ચઢતો પુરુષ “તાલમારોહિતા” તાલ પર ચઢીને “તાલાઓ” તાલ વૃક્ષથી “તાલફલં” તે તાલના ફળને “પચાલેમાણે વા” હલાવે છે. અથવા “પવાહેમાણે વા” તેને નીચે પાડે છે. તો એ અવસ્થામાં તે પુરુષ “કહકિરિણ” કેટલી ક્રિયાવાળો થાય છે ? અર્થાત્ કેટલી ક્રિયા તેને લાગે છે.

‘જાવં ચ ણં સે પુરિસે તાલમારુહ્’ યાવત્ ચ खलु स पुरुषस्तालं-तालवृक्षम् आरो-
हति ‘तालमारोहिता तालाओ तालफलं पचालेइ वा’ तालमारुह्य तालात् ताल-
फलम् प्रचालयति वा तालफलं प्रकम्पयतीत्यर्थः ‘पचाडेइ वा’ प्रपातयति वा
अथः ‘तावं च णं सે પુરિસે કાઢ્યાए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टे’ तावत् च खलु
स पुरुषः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियामिः स्पृष्टः, अत्र यावत्पदेन आधिकर-
णिकी प्राद्वेषिकी पारितापनिकी प्राणातिपातिकीक्रियाणां ग्रहणं भवति । कश्चित्
पुरुषस्तालवृक्षमारुह्य तत् तालफलं प्रकम्पयेत् प्रकम्पयित्वा फलं नीचैः पातयेत्
तदा स तालफलस्य तथा तालफलमाश्रित्य स्थितानां जीवानां च प्राणातिपात
क्रियाकारको भवति यत्र प्राणातिपातक्रिया भवति तत्राद्याश्चतस्रः क्रिया अवश्यं

स्पृष्ट होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘गोयमा ! जावं च णं सે
પુરિસે તાલમારુહ્’ हे गौतम ! जितने समय में वह पुरुष तालवृक्ष पर
चढ़ता है । ‘ताल मारोहिता तालाओ तालफलं पचालेइ वा’ और ताल पर
चढ़कर तालसे तालफल को हिलाता है ‘पचाडेइ वा’ अथवा उसे नीचे
गिराता है । ‘तावं च णं सે પુરિસે કાઢ્યાए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टे’
इतने समय में वह पुरुष कायिकी आदि पांच क्रियाओं से स्पृष्ट होता है
यहां यावत् पद से ‘आधिकरणिकी, प्राद्वेषिकी, पारितापनिकी एवं
प्राणातिपातिकी इन चार क्रियाओं का ग्रहण हुआ । तात्पर्य कहने का
यह है कि यदि कोई पुरुष ताल वृक्ष पर चढ़कर उसके फल को हिलाता
है, और हिलाकर उसे नीचे गिरा देता है तब वह तालफल के तथा
ताल फल को आश्रित कर रहे हुए जीवों का प्राणातिपात क्रिया का

તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ગોયમા જાવં ચ ણં સે પુરિસે
તાલમારુહ્” હે ગૌતમ બેટલા સમયમાં તે પુરુષ તાલ પર ચઢે છે.
“તાલમારોહિતા તાલાઓ તાલફળં પચાલેइवा” અને તાડ પર ચઢીને તાડથી
તાડ ફળતે હલાવે છે. “પચાડેइवा” અથવા તેને નીચે પાડે છે.
“તાવં ચ ણં સે પુરિસે કાઢ્યાए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टे” તેટલા સમયમાં
તે પુરુષ કાયિકિ અધિકરણિકી, પ્રાદ્વેશિકી પારિતાપનિકી અને પ્રાણાતિ
પાતિકી આ પ્રમાણેની પાંચ ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ થાય છે અર્થાત્ તેને પાંચે ક્રિયાઓ
લાગે છે. કહેવાનો ભાવ એ છે કે જો કોઈ પુરુષ તાડ વૃક્ષ પર ચઢીને
તેને હલાવે અગર હલાવીને નીચે પાડે તે સમયે તે પુરુષ તાડ ફળને
તેમજ તાડફળને આશ્રય કરીને રહેલા હોવાનો પ્રાણાતિપાત (નાશ)
ક્રિયાનો કરનાર અને છે. અને જ્યાં પ્રાણાતિપાતક્રિયા હોય ત્યાં તેના

भवन्तीति कृत्वा स पुरुषः पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टो भवतीतिभावः । एतासां चतसृणामभावे पञ्चम्याः प्राणातिपातरूपायाः क्रियायाः असंभवादित्यतस्तस्य पुरुषस्य कायिक्यादि पञ्चक्रिया भवन्ति ततश्च स तालफलस्य चलनपतनकारी तादृश-पञ्चभिरपि क्रियाभिः क्रियावान् अवश्यं भवतीतिभावः ॥१॥ 'जेसिं पिणं जीवाणं सरीरेहिंतो तालफले निव्वत्तिए' येषामपि जीवानाम् खलु शरीरैस्तालफलं निर्व-त्तितम् तालफलस्य उत्पत्तिर्जाता 'ते वि णं जीवा कायियाए जाव पंचहिं किरि-याहिं पुट्ठा' तेऽपि खलु जीवाः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः येषां जीवानां शरीराणि खलु तालफलस्य उत्पत्तौ कारणीभूतानि तेषां जीवाना-

कारक होता है । जहाँ प्राणातिपातक्रिया होती है वहाँ आदिकी चार क्रियाएँ अवश्य होती हैं । इस प्रकार वह पुरुष पांच क्रियाओं से स्पृष्ट होता है । इन चार क्रियाओं के अभाव में प्राणातिपातरूप पांचवीं क्रिया का होना असंभव है । इसलिये उस पुरुष को कायिकी आदि पांच क्रियाएँ होती हैं ऐसा कहा गया है । इस प्रकार से वह तालफल को हिलानेवाला और उंहें गिरानेवाला पुरुष पांच क्रियाओं से क्रिया-वान् अवश्य होता है ऐसा जानना चाहिये ? 'जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिंतो तालफले निव्वत्तिए' तथा जीन जीवों के शरीर से वह ताल फल निष्पन्न हुआ-अर्थात् उस ताल फल की उत्पत्ति हुई है । 'ते वि णं जीवा कायियाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्ठा' वे जीव भी कायिकी आदि पांच क्रियाओं से स्पृष्ट होते हैं । ऐसा जो कहा गया है सो उसका तात्पर्य ऐसा है कि तालफल की उत्पत्ति में जीवों के शरीर कारणीभूत तो होते ही हैं । अतः जिनके शरीर उसमें

પહેલાની ચારે ક્રિયા આ અવશ્ય હોય છે. એ રીતે તે પુરુષ પાંચે ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. આ ચાર ક્રિયાઓના અભાવમાં પ્રાણાતિપાત રૂપ પાંચમી ક્રિયા સંભવી શકતી નથી. જેથી તે પુરુષને કાયિકી વિગેરે પાંચે ક્રિયા થાય છે. એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે આ રીતે તાડકળને હલાવવાવાળો અને તેને પાડવાવાળો પુરુષ પાંચે ક્રિયાઓથી ક્રિયાવાન થાય છે. તેમ સમજવું.

“જેસિં પિ ણં જીવાણં ‘સરીરેહિંતો તાલફલે નિવ્વત્તિએ’ તથા જે જીવોના શરીરથી તે તાડકળ બન્યું હોય અર્થાત્ તે તે તાડકળની ઉત્પત્તિ થઈ હોય ‘તે વિ ણં જીવા કાયાયાજાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ઠા’ તે જીવો પણ કાયિકી વિગેરે પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તાડકળની ઉત્પત્તિમાં જીવોના શરીર બનાવવા રૂપ કારણ તો હોય છે.

મપિ કાર્યિક્યાધાઃ પશ્ચક્રિયાઃ સંલગ્નિ અન્યજીવસંઘટ્ટનાદૌ પરમ્પરયા તેષાં નિમિત્તીભૂતત્વાત્ ।૨। ‘અહેળં મંતે’ અથ સ્વલુ મંદન્ત ! અથ અનન્તરમ્ તાલફલાનાં ચાલનાનન્તરમ્ ‘સે તાલફલે અપ્પણો ગુરુયત્તાપ્’ તત્ તાલફલમ્ આત્મનો ગુરુકતયા મારવત્તયા ‘જાવ પચ્ચોવયમાણે’ યાવત્ પ્રત્યવપતત્ સત્ અત્ર યાવત્પદેન ‘સંમારિક- તયા ગરુકસંમારિકતયા’ इत्यनयोर्ग्रहणं भवति ‘જાઈ’ તત્થ પાણાઈ’ યે તત્ર પ્રાણાઃ તત્ર મૂમ્પાદૌ સ્થિતાસ્તાન્ ‘જાવ જીવિયાઓ વવરોવેઈ’ ‘જાવ’ યાવત્ અત્ર યાવત્પદેન ‘મૂયાઈ’ જીવાઈ’ સત્તાઈ’ વિરાહેઈ, અમિહ્ણઈ વટ્ટેઈ લેસેઈ, સંઘા- ણઈ, સંઘટ્ટેઈ, પરિતાવેઈ, કિલામેઈ, ઉવદ્વેઈ, ઠાણાઓ ઠાણં સંકામેઈ’ इत्येतेषां કરणीભૂત હુપ્પે હૈં વે અન્ય જીવ કે સંઘટ્ટન આદિમેં પરમ્પરા સે નિમિત્તી- ભૂત હોતે હૈં । હસલિયે વે મી કાર્યિકી આદિ પાંચ ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હુપ્પે કહે ગયે. હૈં ।

અવ ગૌતમ પ્રમુ સે પૂછતે હૈં—‘અહે ણં મંતે ! સે તાલફલે અપ્પણો- ગરુયત્તાપ્ જાવ પચ્ચોવયમાણે’ હે મંદન્ત ! વહ તાલ ફલ હિલાને કે બાદ યદિ અપને હી નિજ કે માર સે ઢાલ સે ટૂટ પડતા હૈ તો—‘જાઈ’ તત્થ પાણાઈ જાવ જીવિયાઓ વવરોવેઈ’ એસી સ્થિતિ મેં નીચે પડતે હી ડસકે દ્વારા જિતને મી વહાં પ્રાણ યાવત્ જીવ હોતે હૈં વે સબ જીવન સે રહિત હોતે હૈં ‘તપ્પે ણં સે મંતે ! કહ્કિરિપ્’ તો ડસ હિલાનેવાલે પુરુ- પકો કિતની ક્રિયાઈ લગતી હૈ ? હસ પ્રશ્ન કા તાત્પર્ય એસા હૈ । તાલ પર ચઢકર યદિ કોઈ પુરુષ ડસકે ફલ કો હિલાતા હૈ ઓર હિલાને કે સાથ હી વહ ડસ વૃક્ષ સે અપને માર સે ટૂટકર નીચે જમીન પર પડ જાતા હૈં—તો વહ પડતે હી ડસ જમીન પર કિ જહાં વહ પડા હૈ વહાં રહે હુપ્પે યાવત્પદ સે ગૃહીત ‘મૂયાઈ’ મૂતોં કો ‘જીવાઈ’ જીવોં કો ‘સત્તાઈ’

જેથી જેના શરીર તેમાં કારણ બૂત થયા છે. તેઓ અન્ય જીવના સંગઠન વિગેરેમાં પરંપરાથી નિમિત્તરૂપ હોય છે. જેથી તેઓ પણ કાર્યિકી વિગેરે પાંચે ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે “અહે ણં મંતે ! સે તાલફલે અપ્પણો ગરુયત્તાપ્ જાવ પચ્ચોવયમાણે” હે ભગવન્ ! તે તાડકું હલાવ્યા પછી જો તે પોતાના જ ભારથી ટૂટી પડે તો “જાઈ તત્થ પાણાઈ જાવ જીવિયાઓ વવરોવેઈ” એવી સ્થિતિમાં નીચે પડતાં જ તેના દ્વારા ત્યાં જેટલાં પ્રાણિયો યાવત્ જીવ હોય છે. તે બધા જ જીવન વગરના બને છે. અર્થાત્ મરી જાય છે. “તપ્પે ણં સે મંતે કહ્કિરિપ્” તો હે ભગવન્ ! તે હલાવવાવાળા પુરુષને કેટલી ક્રિયાઓ લાગે છે ? આ પ્રશ્ન પૂછવાનો ભાવ એ છે કે—તાડ પર ચઢીને જો કોઈ પુરુષ તેના કુંળને હલાવે છે અને હલાવતાં જ તે કુંળ તે વૃક્ષ પરથી પોતાના ભારથી જમીન પર ટૂટી પડે તો જ્યાં તે પડે છે તે જમીન પર રહેલા અહિં યાવત્પદથી “મૂયાઈ”

સંગ્રહો મવતિ । ‘જીવિયાઓ વવરોવેઈ’ ભૂતાનિ જીવાઃ સત્ત્વાઃ, તાન્ વિરાધયતિ, અમિહન્તિ વર્તયતિ, ઇષ્ટેપયતિ, સંઘાતયતિ, સંઘટ્ટયતિ, પરિતાપયતિ ક્લામયતિ ઉપદ્રવતિ, સ્થાનાત્સ્થાનાન્તરં સંક્રામયતિ, જીવિતાદ વ્યપરોપયતિ । તત્ર પ્રાણાઃ દ્વીન્દ્રિયાદારભ્ય ચતુરિન્દ્રિયપર્યન્તાઃ, ભૂતાનિ અભૂવન્ મવન્તિ મવિષ્યન્તીતિ ભૂતાનિ વનસ્પતયઃ જીવાઃ અજીવિષુઃ, જીવન્તિ જીવિષ્યન્તીતિ જીવાઃ પચ્ચેન્દ્રિયાઃ સત્ત્વાઃ સત્તાવન્તઃ-પૃથિવ્યાદયઃ, ઉક્તશ્ચ-

‘પ્રાણાઃ દ્વિત્રિચતુઃપ્રોક્તાઃ, ભૂતાનિ તરવઃ સ્મૃતાઃ ।

જીવાઃ પચ્ચેન્દ્રિયાઃ પ્રોક્તાઃ શેષાઃ સત્ત્વા ઉદીરિતાઃ ॥૧॥

સત્ત્વોં કો ‘વિરાહેઈ અમિહણઈ, વટ્ટેઈ, દેસેઈ, સંઘાણઈ, સંઘટ્ટેઈ, પરિતાવેઈ કિલામેઈ, ઉવદ્ધવેઈ, ઠાણામો ઠાણં સંક્રામેઈ’ વિરાધિત કરતા હૈ, અપની ઓર આતે હુઈ ઉન્હેં ગિરા દેતા હૈ, ઉનકે શરીર મેં સંકોચ કર દેતા હૈ, અપને સાથ ઉન્હેં સંલગ્ન કરતા હૈ, આપસ મેં અપને ઓર ઉનકે શરીર સે ટકરાતા હૈ, ઉન્હેં સ્પર્શ કરતા હૈ પીડિત કરતા હૈ, મારણાન્તિક આદિ સમુદ્ધાત કી દશા મેં ઉન્હેં પહુંચા દેતા હૈ, ઇક સ્થાન સે દૂસરે સ્થાન પર કર દેતા હૈ, ઓર તો કયાવહ ઉન્હેં અપને પ્ધારે જીવન સે ભી રહિત કર દેતા હૈ । ઇસ સબ સ્થિતિ કા નિમિત્તકારણ ફલ કો હિલાનેવાલા વહ પુરુષ હૈ । અતઃ ઉસ પુરુષ કો કિતની ક્રિયાઈ લગતી હૈં ઈસા પ્રશ્ન ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે પૂછા હૈ ।

‘પ્રાણાઃ દ્વિત્રિચતુઃ પ્રોક્તા, ભૂતાનિ તરવઃ સ્મૃતા,

જીવાઃ પચ્ચેન્દ્રિયાઃ પ્રોક્તાઃ શેષાઃ સત્ત્વા ઉદીરિતાઃ’

ભૂતાને “જીવાઈ” વનસ્પતિ છવેને પચ્ચેન્દ્રિયોને “સત્તાઈ” સત્ત્વોને પૃથિવ્યઅપ્ વિરાહઈ અમિહણઈ, વટ્ટેઈ, દેસેઈ, સંઘટ્ટેઈ, પરિતાવેઈ, કિલામેઈ, ઉવદ્ધવેઈ, ઠાણાઓ ઠાણં સંક્રામેઈ” વિરાધિત કરે છે. પોતાના તરફ આવતા તેઓને ખાડી દે છે, તેઓના શરીરમાં સંકોચ ઉત્પન્ન કરે છે, અને પોતાની સાથે તેને ટકરાવે છે. અર્થાત્ પોતાની સાથે અથડાવે છે, તેને સ્પર્શે છે. પીડિત કરે છે, મારણાન્તિક વિગેરે સમુદ્ધાતવાળી દશામાં તેમને પહોંચાડે છે. એક સ્થાનથી બીજા સ્થાને મૂકી દે છે, બીજું તો શું પણ તેઓને પોતાના ખ્યારા પ્રાણથી પણ છોડાવી દે છે. અર્થાત્ મારી નાખે છે. આ તમામનું નિમિત્ત ક્વને હલાવનાર પુરુષ છે. બેથી તે પુરુષને કેટલી ક્રિયાઓ લાગે છે ? આ રીતને ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્ન છે.

“પ્રાણાઃ દ્વિત્રિચતુઃ પ્રોક્તા, ભૂતાનિ તરવઃ સ્મૃતાઃ,

જીવાઃ પચ્ચેન્દ્રિયાઃ પ્રોક્તાઃ, શેષાઃ સત્ત્વાઃ ઉદીરિતાઃ ॥

इति तान् विराधयति-तेषां विराधनं करोति अभिहन्ति-अभिमुखं समागच्छतो जीवान् पातयति वर्त्तयति-वर्तुलां करोति शरीरसंकोचापादनात्, श्लेषयति-आत्मनि संलग्नान् करोति, संघातयति परस्परं स्वपरगात्रैः संहतान् करोति, संघट्टयति ईषत् स्पृशति, परितापयति-सर्वथा पीडयति, क्लामयति-मारणान्तिकादि समुद्धातं नयति, स्थानात्स्थानं संक्रामयति एकस्थानाद् द्वितीयं स्थानं नयति, किं पुनरधिकेन जीविताद् व्यपरोपयति-जीवना पि पृथक् करोति 'तए णं भंते ! से पुरिसे कइ किरिए' ततः खलु स पुरुषः कतिक्रियः एतादृशः पुरुषः कतिक्रियाभिः स्पृष्टो भवति इति प्रश्नः । भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'जावं च णं से पुरिसे तालफले अप्पणो गुरुयत्ताए जाव जीवियाओ ववरोवेइ' यावत् च खलु स पुरुषः तालवृक्षं प्रचालयति तस्य प्रचालने सति तत् तालफलमात्मनो गुरुकृतया यावत् व्यपरोपयति जीविताद् व्यपरोपयति अत्र यावत्पदेन पूर्वोक्तानि 'प्राणाः भूतानि जीवाः सत्त्वाः' इत्याधारभ्य 'जीवितात्' इति पर्यन्तानि पदानि संग्राह्याणि । 'तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्ठे' तावत् च

इस कथन के अनुसार जीव शब्द से पञ्चेन्द्रिय प्राणि, प्राणशब्द से द्विन्द्रिय और चार इन्द्रियजीव, एवं भूत से वनस्पति ली गई हैं इनसे अवशिष्ट पृथ्वी, पाणी अग्नि और वायु ये सत्त्व पद से गृहीत हुए हैं । इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा । जावं च णं से पुरिसे ताल फले अप्पणोगुरुयत्ताए जाव जीवियाओ ववरोवेइ' हे गौतम ! ताल पर चढ़ा हुआ वह पुरुष उस वृक्ष को या फल को हिलाता है और वह फल अपने ही भार से टूटकर प्राण, भूत, जीव, सत्त्व इनको यावत् जीवित से रहित कर देता है तो उस हिलानेवाले पुरुष को प्राणातिपात क्रिया के सिवाय शेष चार क्रियाएँ लगती हैं । प्राणातिपात क्रिया उसे इसलिये नहीं लगती है

પ્રાણશબ્દથી બે ઇન્દ્રિય અને ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવો, તથા ભૂત શબ્દથી વનસ્પતિ, અને જીવ શબ્દથી પંચેન્દ્રિય પ્રાણી અને સત્ત્વ શબ્દથી તે શિવાયના બાકીના એટલે કે પૃથ્વી, પાણી અગ્નિ અને વાયુકાયિકજીવોનું ગ્રહણ થયું છે.

ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા ! જાવં ચ ણં સે પુરિસે તાલફલે અપ્પણો ગુરુયત્તાએ જાવ જીવિયાઓ વવરોવેઈ” હે ગૌતમ તાલવૃક્ષ પર ચઢેલા પુરુષ તે તાલવૃક્ષને કે તેના ફળને હલાવે અને તે ફળ પોતાના જ ભારથી તૂટીને પ્રાણ, ભૂત, જીવ, અને સત્ત્વ એ બધાને યાવત્ પોતાના જીવનથી છોડાવે છે. અર્થાત્ મારી નાખે છે. તો એ સ્થિતિમાં હલાવવાવાળા પુરુષને પ્રાણાતિપાત ક્રિયા શિવાયની બાકીની કાયિકી, આધિકરણિકી, પ્રાદેષિકી અને પારિતાપનિકી એ ચારે ક્રિયાઓ લાગે છે.

खलु स पुरुषः कायिक्या यावत् चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टः यदा स पुरुषः
तालं प्रकम्पयति ततस्तत्फलं स्वकीयभारेणाधः पतेत् तथा तद् द्वारा अन्य
जीवानां प्राणातिपातो भवेत् तत्र तस्य पुरुषस्य तालवृक्षप्रचालयितुः कायि-
क्यादि यावत् चतस्रः क्रियाः प्राणातिपातवर्जिता भवन्ति, यतोऽत्र फलपतनेन
यो हि जीवानां प्राणातिपातो जातः तत्र तालवृक्षप्रचालयितुः पुरुषस्य साक्षात्
कारणत्वं न भवति अस्तस्य पुरुषस्य प्राणातिपातवर्जिताश्चतस्र एव क्रिया
भवन्ति इति भावः । ३। 'जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिं तो ताले निव्वत्तिए' एपा-
मपि खलु जीवानां शरीरेभ्यस्तालः तालवृक्षो निर्वर्त्तितः संपन्नः 'ते वि णं
जीवा काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्ठा' तेऽपि खलु जीवाः कायिक्यादि
यावत् चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः तालवृक्षनिष्पादका जीवाः तालफलपतन-
जनितप्राणातिपातं प्रति साक्षात्कारणत्वाभावेन चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टा
भवन्तीति भावः । ४। जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिं तो तालफले निव्वत्तिए' येषामपि

કી વહ ઉન સત્ત્વાદિકોં કે પ્રાણવ્યપરોપણાદિક મેં સાક્ષાત્ કારણ નહી
હૈ । સાક્ષાત્ કારણ તો ફલ કા પતન હી હૈ । અતઃ ઉસ પ્રચાલયિતા પુરુષ
કો કાયિકી આદિ ૪ ક્રિયાઈ હી લગતી હૈ એસા કહા હૈ ૩ । 'જેસિં પિ
ણં જીવાણં સરીરેહિં તો તાલે નિવ્વત્તિએ તે વિ ણં જીવા કાહ્યાએ જાવ
ચઝહિં કિરિયાહિં પુટ્ઠા' તથા-એસા જો કહા હૈ ઉસકા તાત્પર્ય એસા હૈ
કિ-જિન જીવોં કે શરીર સે વહ તાલવૃક્ષ નિષ્પન્ન હુઆ હૈ વે જીવ ભી
પ્રાણાતિપાતક્રિયા કે સિવાય કાયિક્યાદિ ચાર ક્રિયાઓં વાલે હી હૈ ।
ધ્યોંકિ પ્રાણાતિપાત ક્રિયા મેં ઉન જીવોં કા ભી સાક્ષાત્ વ્યાપાર નહીં
હૈ । ઉસમેં સાક્ષાત્ વ્યાપારશાલી તો ફલકા પતન હી હૈ ૪ તથા 'જેસિં
પિ ણં જીવાણં સરીરેહિં તો તાલફલે નિવ્વત્તિએ તે વિ ણં જીવા

પ્રાણાતિપાત ક્રિયા ન લાગવાનું કારણ એ છે કે તે પુરુષ તે સત્ત્વાદિક
ભવેના પ્રાણ છોડાવવામાં સાક્ષાત્ કારણરૂપ નથી. તેનું સાક્ષાત્ કારણ તો
ફળનું પડવું તેજ છે જેથી તે ફળને હલાવનાર પુરુષને કાયિકી વિગેરે ચાર
ક્રિયાઓ લાગે છે. એમ કહ્યું છે. 'જેસિં પિ ણં જીવાણં સરીરેહિં તો તાલે
નિવ્વત્તિએ તે વિ ણં જીવા કાહ્યાએ જાવ ચઝહિં કિરિયાહિં પુટ્ઠા' જે ભવેના
શરીરથી તે તાલવૃક્ષ ઉત્પન્ન થયું છે, તે ભવ પણ પ્રાણાતિપાત ક્રિયા
સિવાય કાયિકી વિગેરે ચાર ક્રિયાઓ વાળા જ હોય છે. કેમકે પ્રાણાતિપાત
ક્રિયામાં તે ભવેના પણ પ્રત્યક્ષ વ્યાપાર હોતો નથી. તેમાં પ્રત્યક્ષ કારણ
તો ફળનું પડવું એજ છે. "જેસિં પિ ણં જીવાણં સરીરેહિં તો તાલે નિવ્વત્તિએ

સ્વલુ જીવાનાં શરીરેભ્યસ્તાલફલં નિર્વર્તિતમ્—નિષ્પન્નીકૃતમભૂદિતિ, 'તે વિ ણં જીવા કાહ્યાણ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટા' તેડપિ સ્વલુ જીવાઃ કાર્યવ્યાદિ યાવત્ પશ્ચમિઃ ક્રિયામિઃ સ્પૃષ્ઠાઃ યેષાં જીવાવ્યવૈસ્તાલફલં નિર્વર્તિતં તાલફલેન પતતા આકાશાધધિકરણકાઃ જીવા વિનાશિતાઃ તાદશતાલફલનિર્વર્તકજીવાનાં પ્રાણાતિપાતાલ્યપશ્ચમઃક્રિયાકારણાત્ તદ્વ્યાપ્તા અન્યાશ્ચતસ્રોડપિ ક્રિયાઃ અભૂવન્ ઇતિ પશ્ચક્રિયાવન્તો ભવન્તિ તે જીવાઃ યતઃ તાલપતનેન પ્રાણાતિપાતો જાત ઇતિ તાદશપ્રાણાતિપાતં પ્રતિ તાદશજીવાનાં સાક્ષાત્કારણત્વસ્ય વિદ્યમાન-ત્વાત્તે જીવા ભવન્તિ પશ્ચમિઃ ક્રિયામિઃ સ્પૃષ્ઠા ઇતિ । લોકેડપિ સાક્ષાન્મારયિતુ-રેવ પ્રાણદંણ્ડો ભવતિ, પ્રેરકાદેસ્તુ કારાગારાદિરેવ ન તુ પ્રાણદંણ્ડઃ । ૫ । 'જે વિ ય સે જીવા અહે વીસસાણ પચોત્તયપ્રાણસ્મ ઉગ્ગહે વટંતિ' યેડપિ ચ તે જીવા

કાહ્યાણ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટા' એસા જો કહા ગયા હૈ કિ જિન જીવોં કે શરીર સે વહ તાલ ફલ નિષ્પન્ન હુમ્મા હૈ—સો હસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ જહાં પંચમી ક્રિયા હોતી હૈ વહાં શેષ ચાર ક્રિયાઈ અવશ્ય હોતી હૈ—અતઃ કારણાત્—ગિરનેવાલે તાલફલ સે જમીન પર રહે હુણ સત્ત્વાદિક ગિરકર જવ પ્રાણાદિ સે રહિત કર દિયે તો જિન જીવોં કે અવયવોં મેં મિલકર ઉસ તાલ ફલ કી નિષ્પત્તિ કી હૈ, ઉન જીવોં કા બી પ્રાણાતિપાતાદિક પાંચ ક્રિયાઈ લગતી હૈ એસા જાનના ચાહિયે । લોક મેં બી સાક્ષાત્ મારનેવાલે કો પ્રાણદંણ્ડ હોતા હૈ તથા ઉસે પ્રેરના દેનેવાલો કો બી કારાવાસાદિરૂપ દંણ્ડ હોતા હૈ । ભલે હી પ્રાણ દંણ્ડ ન હો પર દંણ્ડતો અવશ્ય મિલતા હી હૈ । હસી પ્રકાર સે યંહાં પર બી જાનના ચાહિયે । ૫ 'જે વિ ય સે જીવા અહે વીસસાણ

તે વિ ણં જીવા કાહ્યાણ જાવ વચ્ચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટા" જે જીવોના શરીરથી તે તાલ ફળ પેદા થયું છે વિગેરે તો તેમ કહેવાનો હેતુ એ છે કે—જ્યાં પાંચમી ક્રિયા પ્રાણાતિપાતિકી થાય છે ત્યાં બાકીની કાંઈકી વિગેરે ચારે ક્રિયાઓ થાય છે જ આ કારણથી પડવાવાળા તાલફળથી જમીન પર રહેલા સત્ત્વાદિને પાડીને જ્યારે પ્રાણ વગરના કરી દીધા તો જે જીવોના અવયવો એ મળીને તે તાલફળ પેદા કર્યું છે, તે જીવોને પણ પ્રાણાતિપાત સુધીની પાંચે ક્રિયાઓ લાગે છે. તેમ સમજવું. લોકમાં પણ પ્રત્યક્ષ મારનારને જ પ્રાણાન્તદંડ થાય છે. અને તેને પ્રેરણા આપનાર વિગેરે મદદરૂપ થનારને જેલ વિ. રૂપ શિક્ષા થાય છે. ભલે પ્રાણદંડ ન હોય પણ દંડ તો તેને જરૂર મળે જ છે. એજ રીતે આહ્યાં પણ સમજવું. "જે વિ ય સે જીવા

અથઃ વિસ્રસયા વિસ્રસા સ્વભાવઃ તથા ચ વિસ્રસયા સ્વભાવત એવ પ્રત્યવપતતઃ
 ફઞસ્ય ઉપગ્રહશબ્દેન અત્ર પાતને પ્રેરણમ્ ઉપગ્રહે પ્રેરણે વર્તન્તે 'તે વિ ણં જીવા
 કાઙ્યાણ જાવ પંચર્હિં કિરિયાર્હિં પુટ્ટા' તેઽપિ ચ સ્વલુ જીવાઃ કાયિક્યાદિ
 યાવત્ પશ્ચમિઃ ક્રિયામિઃ સ્પૃષ્ટાઃ તથા વૃક્ષાત્પતતઃ ફઞસ્ય પતનમાર્ગે યદિ સ્તમ્ભ
 સ્થાણુપ્રભૃતિ ભવેત્ તસ્યાઽઽસ્ફાલનેન તત્ફલં ચ્દુ દૂરં પતેત્ તદા તદુપગ્રાહક
 જીવા અપિ પશ્ચમિઃ ક્રિયામિઃ સ્પૃષ્ટા ભવન્તિ પ્રાણાતિપાતં પ્રતિ તેષાં સાક્ષાદેવ
 કારણત્વાત્ ॥૬॥ ઇતિ તાલફળપ્રાશ્રિત્ય પદ્ સ્થાનાનિ ૬ । તાનિ ચ યથા ચાલક
 પુરુષઃ ૧; તાલફળ નિર્વર્તક જીવાઃ ૨, સ્વચ્છુરુકતયા ફઞપતને પુરુષ ક્રિયા ૩,

પચ્ચોવયમાણસ્સ ડગ્ગહે વટ્ટંતિ તે વિ ય ણં જીવા કાઙ્યાણ જાવ પંચર્હિં
 કિરિયાર્હિં પુટ્ટા' તથા વૃક્ષ સે ગિરે હુણ્ણે સ્સ ફલ કો જો અપને ડપર સે
 ઉચ્ચટાકર દૂર ગિરા દેતા હૈ—એસા વહ ઉપગ્રાહક જીવ મી પ્રાણાતિપાત
 ક્રિયા મેં સાક્ષાત્કારણ હોને સે પ્રાણાતિપાતાદિ પાંચ ક્રિયાઓવાલા હોતા
 હૈ—તાત્પર્ય ઇસ કા એસા હૈ કિ તાલફળ કે પતન માર્ગ મેં યદિ સ્તમ્ભ,
 સ્થાણુ વગેરહ હો તો ગિરતા હુઆ વહ તાલ ફલ પહિલે ડન પર ગિરતા
 હૈ ઓર ફિર ડનસે ચોટ ચાકર આગે દૂરી પર જાકર ગિર જાતા હૈ ।
 એસી અવસ્થા મેં ડસ દૂર કે સ્થાન પર રહે હુણ્ણે પ્રાણાદિકોં કા ડસકે
 પતન સે નાશ હોતા હૈ । ઇસ નાશ મેં સાક્ષાત્કારણ જૈસા વહ
 તાલ ફલ હૈ ઇસી પ્રકાર સે અપને ડપર સે ઉચ્ચટાને વાલે વે સ્તમ્ભ
 સ્થાણુ આદિ મી હૈ—અતઃ વે મી (ઉપગ્રાહક જીવ મી) પ્રાણાતિપાત
 આદિ પાંચ ક્રિયાઓવાલે હૈ । ઇસ પ્રકાર સે તાલ ફલ કો આશ્રિત

અહે વીસસાણ પચ્ચોવયમાણસ્સ ડગ્ગહે વટ્ટંતિ તે વિ ય ણં જીવા કાઙ્યાણ
 જાવ પંચર્હિં કિરિયાર્હિં પુટ્ટા' તથા વૃક્ષ પરથી પડેલા તે ફળને
 કે જે પોતાના પર પછડાવીને દૂર પાડી દે છે તેવા તે ઉપગ્રાહક
 જીવો પણ પ્રાણાતિપાત ક્રિયામાં સાક્ષાત્કારણ હોવાથી પ્રાણાતિપાત વિગેરે
 પાંચે ક્રિયાઓના હોય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે તાડફળના
 પડવાના માર્ગમાં જે સ્તંભ (થાંભડો) સ્થાણું (કુંડું) વિગેરે આવે તે
 પડતું એવું તે તાડફળ પડેલા તેના પર પછડાઈ છે, અને તે પછી તેનાથી
 પછડાઈને દૂર જઈ પડે છે. એ સ્થિતિમાં તે દૂરના સ્થાન પર રહેલા
 જીવોના પ્રાણાદિકોનો નાશ થાય છે. તે પ્રાણાદિકોના નાશમાં પ્રત્યક્ષ કારણ
 જેમ તે તાડફળ છે. તેજ રીતે પોતાના પરથી ઉછાળવાવાળા તે સ્તંભ,
 થાણું વિગેરે પણ છે જેથી તે ઉપગ્રાહક જીવ પણ પ્રાણાતિપાત વિગેરે
 પાંચે ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ હોય છે. આ રીતે તાડફળને ઉદ્દેશીને આ છ સ્થાન કહ્યા

અત્રૈવ તાલવૃક્ષનિવર્તકજીવાઃ ૪, અત્રૈવ ફલનિવર્તકજીવાઃ ૫, ઉપગ્રાહકજીવાઃ ૬ । એવં મૂલાદિદ્વારેણાપિ વાચ્યાનિ, તાન્યેવ, દર્શયિતુમાહ—‘પુરિસે ણં મંતે !’ ઇત્યાદિ । ‘પુરિસે ણં મંતે !’ પુરુષઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘સ્વલ્પસ્સ મૂલં પચાલેમાણે વા’ વૃક્ષસ્ય મૂલં પ્રચાલયન્ વા ‘પવાડેમાણે વા’ અધઃ પ્રપાતયન્ વા, ‘કહ્ કિરિય’ કતિક્રિયાઃ ? યઃ સ્વલુ વૃક્ષસ્ય મૂલં કમ્પયતિ અધઃ પાતયતિ તસ્ય કતિ ક્રિયા ભવન્તિ ? ઇતિ પ્રશ્નઃ, યથવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જાવં ચ ણં સે પુરિસે સ્વલ્પસ્સ મૂલં પચાલેઃ વા પવાડેઃ વા’ યાવત્ ચ સ્વલુ સ પુરુષો વૃક્ષસ્ય મૂલં પ્રચાલયતિ વા પ્રપાતયતિ વા ‘તાવં ચ ણં સે પુરિસે કાહ્યાણ જાવ પંચહિં કિરિયાહિ પુટ્ટે’ તાવત્ ચ સ્વલુ સ પુરુષઃ કાયિકયાદિપશ્ચમિઃ

કરકે યે ૬ સ્થાન કહે છે—એક ચાલક પુરુષ, ૨ તાલ ફલ નિવર્તક અનેક જીવ, ૩ ગિરને કે પ્રતિફલ કી ગુરુતા કો લેકર પુરુષ ક્રિયા ૪ તાલવૃક્ષ નિવર્તક અનેક જીવ, ૫ ફલનિવર્તક અનેક જીવ ઓર ઉપગ્રાહક જીવ ૬ । ઇસી પ્રકાર સે મૂલાદિ દ્વાર મી કહલેના ચાહિયે—ઈસી વાત કો સૂત્રકાર રપટ કરકે દિસલાતે છે ‘પુરિસે ણં મંતે ! સ્વલ્પસ્સ મૂલં પચાલેમાણે વા પવાડેમાણે વા કહ્કિરિય’ ઇનમેં ગૌતમને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા છે—હે મદન્ત ! કોઈ પુરુષ યદિ વૃક્ષકે મૂલ કો હિલાવે અથવા ઉસે ગિરાવે તો વહ પુરુષ કિતની ક્રિયાઓવાલા હોતા છે ? ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્નને કહા—‘ગોયમા । જાવં ચ ણં સે પુરિસે સ્વલ્પસ્સ મૂલં પચાલેઃ વા, પવાડેઃ વા’ હે ગૌતમ ! જો પુરુષ વૃક્ષ કે મૂલ કો હિલાતા છે, અથવા ઉસે ખલતા છે ‘તાવં ચ ણં સે પુરિસે કાહ્યાણ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટે’ વહ પુરુષ કાયિક આદિ પાંચ ક્રિયાઓ સે સ્પષ્ટ હોતા છે ।’

છે. હલાવનાર પુરુષ (૧) તાડફળનો વર્તક અનેક છવ (૨) પડવાવાળા ફળની ગુફતાને લઈને પુરુષને લાગતી ક્રિયા (૩) તાડ વૃક્ષ નિવર્તક અનેક છવ (૪) ફળ નિવર્તક અનેક છવ (૫) અને ઉપગ્રાહક છવ (૬) આજ રીતે મૂળ વગેરેના વિષયમાં પણ સમજવું, એજ વાતને સ્પષ્ટ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે, કે “પુરિસે ણ મંતે ! સ્વલ્પસ્સ મૂલં પચાલેમાણે વા, પવાડે માણે વા કહ્કિરિય” આમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે હે ભગવન ! કોઈ પુરુષ જો વૃક્ષના મૂળને હલાવે અથવા તેને પાડે તો તે પુરુષ કેટલી ક્રિયા વાળો થાય છે, તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે, “ગોયમા જાવં ચ ણં સે પુરિસે સ્વલ્પસ્સ મૂલં પચાલેઃ વા પવાડેઃ વા” હે ગૌતમ જે પુરુષ આડના મૂળને હલાવે અથવા તેને પાડે “તાવં ચ ણં સે પુરિસે કાહ્યાણ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટે” તે પુરુષ કાયિકી વગેરે પાંચે ક્રિયાથી સ્પષ્ટ થાય છે. તે પાંચે

ક્રિયાભિઃ સ્પૃષ્ટઃ ૧ । ‘જેસિં પિ ય ણં જીવાણં સરીરેદિંતો મૂલે નિવ્વત્તિ’ એવા-
મપિ ચ સ્વલુ જીવાનાં શરીરેભ્યો મૂલં નિર્વત્તિતમ્ ‘તે વિ ણં જીવા કાઠ્યાણ
જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ઠા’ તેડપિ સ્વલુ જીવાઃ કાયિક્યાદિ યાવત્ પશ્ચભિઃ
ક્રિયાભિઃ સ્પૃષ્ટાઃ યત્ એતેષાં વિરાધના નિમિત્તમાવસ્ય વહુતરત્વાત્ ૨ । ‘અહે ણં
મંતે !’ અય સ્વલુ મદન્ત । ‘સે મૂલે અપ્પણો ગરુયત્તા’ તન્મૂલમાત્મનો ગુરુ-
કતયા ‘જાવ જીવિયાઓ વવરોવેહ’ યાવત્ જીવિતાત્ વ્યપરોપયતિ, અત્ર યાવત્પ-
દેન સમ્મારિકત્વગુરુકસમ્મારિકત્વયોઃ ગ્રહણં ભવતિ તથા મૂલં પ્રત્યવપતત્ એ
તત્ર પ્રાણભૂતજીવસત્વાસ્તાન વિરાધયતિ, ઇત્યારમ્ય ‘સ્થાનાત્સ્થાનં સંક્રામયતિ’
ઇતિ પર્યન્તપદાનાં ગ્રહણં ભવતિ । તતઃચ તન્મૂલં પ્રચાલનાનન્તરં સ્વમારેણ પ્રચલત્
પ્રપતદ્ વાઙ્મ્યાન્ તદેશસ્થિતાન્ જીવાન્ જીવિતાદ વ્યપરોપયતિ ત્રિનાશયતિ
ઇત્યર્થઃ ‘તઓ ણં મંતે ! સે પુરિસે’ તતઃ સ્વલુ મદન્ત ! સ પુરુષઃ યસ્ય વ્યાપારેણ

‘એસા કયો’ હોતા હૈ ફલકા ઉત્તર પીઠે લિખા જા ચુકા હૈ । ફસી પ્રકાર
સે ‘જેસિં પિ ય ણં જીવાણં સરીરેદિંતો મૂલે નિવ્વત્તિ’ જાવ ઘીણ
નિવ્વત્તિ’ જિન-જીવોં કે શરીર સે વહ બના હૈ ‘તે વિ ણં જીવા કાઠ
યાણ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ઠા’ વે ઘી જીવ કાયિક આદિ પાંચ
ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હોતે હૈ । કયોંકિ યે ઘી વિરાધના મેં નિમિત્ત હોતે
હૈ । અવ ગૌતમ પ્રમુ સે એસા પૂછતે હૈ-‘અહે ણં મંતે ! સે મૂલે અપ્પણો
ગરુયત્તા’ જાવ જીવિયાઓ વવરોવેહ, હે મદન્ત । વહ મૂલ અપને સ્વતઃ
કે માર સે નીચે જમીન પર ગિર પડતા હૈ ઓર જિસ જગહ વહ ગિરા
હૈ વહાં કે પ્રાણ ભૂત, જીવ, સત્ત્વ ફનકી વહ વિરાધના કર દેતા હૈ
યાવત્ ઉન્હે એક સ્થાન સે દસરે સ્થાન મેં પટક દેતા હૈ-તો ફસ સ્થિતિ
મેં ‘તઓ ણં મંતે ! સે પુરિસે કહ કિરિ’ હે મદન્ત ! વહ પુરુષ કિતની

ક્રિયાઓથી કઈ રીતે સ્પૃષ્ટ થાય છે. તે બાબત ફળ ના પડવા વિગેરે રૂપે
પહેલા વર્ણન કર્યું છે. તે પ્રમાણે સમજી લેવું. એજ રીતે “જેસિં પિ ય ણં
સરીરેદિંતો મૂલે નિવ્વત્તિ” જે જીવોના શરીરથી મૂળ બન્યા હોય “તે વિ ણં
જીવા કાઠ્યાણ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ઠા” તે જીવો પણ કાયિકી વિગેરે પાંચ
ક્રિયાવાળા થાય છે કેમ કે તે જીવો પણ પ્રાણાતિયાતમાં નિમિત્તરૂપ હોય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે “અહે ણં મંતે ! સે મૂલે
અપ્પણો ગરુયત્તા’ જાવ જીવિયાઓ વવરોવેહ” હે ભગવન્ તે મૂળ પોતાના જ
ભારથી નીચે જમીન પર ખરી પડે અને જે જગ્યાના ઉપર પડે ત્યાંના પ્રાણ
ભૂત, જીવ અને સત્ત્વની વિરાધના કરે છે. યાવત્ એક સ્થાનથી બીજે સ્થાને
પડાડે છે. તો તે સ્થિતિમાં “તઓ ણં મંતે ! સે પુરિસે કહ કિરિ” હે

મૂલસ્ય ચલનં પ્રપાતો વા જાતઃ પ્રચલતા પ્રપતતા વા મૂલેન તદ્દેશસ્થિતજીવા-
ન્તરાણાં પ્રાણાતિપાતો જાતઃ સ પુરુષ इत्यर्थः, વૃક્ષમૂલપ્રકંપકપુરુષ એવં-‘સે
પુરિસે’ इत्यनेन ગૃહીતો ભવતિ, ‘કઙ્કિરિય’ કતિક્રિયઃ ? । ભગવાનાહ-
‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘જાવં ચ ણં સે મૂલે અપ્પણો જાવ
વવરોવેહ’ યાવત્ ચ ચલુ તન્મૂલમ્ આત્મનો યાવત્ વ્યપરોપયતિ, અત્ર યાત્પદેન
‘ગરુપ્ત્તાણ સંમારિયત્તાણ ગુરુયસંમારિયત્તાણ પચ્ચોવયમાણે જાહં તત્થ પાણાહં
જાવ જીવિયાપ્પો’ इत्यन्तस्य ग्रहणं भवतीति, પ્રપતત્ તન્મૂલં સ્વગુરુકતયા તત્ર
સ્થિતાન્ અન્યાન્ જીવાન્ વિનાશયતીત્યર્થઃ ‘તાવં ચ ણં સે પુરિસે કાહ્યાણ જાવ
ચઙ્કિં કિરિયાહિં પુદ્ધે’ તાવત્ ચ ચલુ સ પુરુષઃ કાચિક્યા યાવત્ ચતસ્રભિઃ
ક્રિયાભિઃ સ્પૃષ્ટઃ તથા ચ યસ્ય પુરુષસ્ય વ્યાપારેણ પ્રચલતા મૂલેન જીવાન્તરાણાં
પ્રાણાતિપાતો જાતસ્તાવત્ સ પુરુષઃ ચતુઃક્રિયાવાન્ ભવતિ પ્રાણાતિપાતે તસ્ય સાક્ષા-

ક્રિયાઓ દ્વારા સ્પૃષ્ટ હોતા હૈ ? તાત્પર્યે હસ પ્રશ્ન કા એસા હૈ કિ કોઈ
પુરુષ વૃક્ષ કે મૂલ કો હિલાતા હૈ ઓર વહ મૂલ હિલતે ૨ હી ભાર સે નીચે
જમીન પર ટૂટકર ગિર પડતા હૈ-એસી હાલત મેં ઉસ્સે વહાં રહે હુણ
પ્રાણભૂતાદિ જીવ વિરાધિત આદિ અવસ્થાવાલે હો જાતે હૈ-અતઃ હસ
અવસ્થા મેં વહ પુરુષ કિતનો ક્રિયાઓં વાલા હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં
પ્રશ્ન કહતે હૈ-‘ગોયમા ! જાવં ચ ણં સે મૂલે અપ્પણો જાવ વવરોવેહ’ હે
ગૌતમ ! પુરુષ દ્વારા હિલાયા ગયા વહ મૂલ અપને હી ભાર સે જબ ગિર-
જાતા હૈ ઓર જહાં વહ ગિરા હૈ વહાં કે પ્રાણાદિજીવોં કી વહ વિરાધના
આદિ કર દેતા હૈ ‘તાવં ચ ણં સે પુરિસે ચઙ્કિં કિરિયાહિં પુદ્ધે’ તો હસ
સ્થિતિ મેં ઉસ્સ મૂલ કા હિલાનેવાલા વહ પુરુષ કાચિકી આદિ ચાર
ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હોતા હૈ । પ્રાણાતિપાત ક્રિયા મેં વહ સાક્ષાત્કારણ

ભગવન્ ! તે પુરુષ કેટલી ક્રિયા વાળો થાય છે. આ પ્રશ્નનો હેતુ એ છે કે
કોઈ પુરુષ વૃક્ષના મૂળને હલાવે અને તે મૂળ હલતા હલતાં જ ભારથી જમીન
પર તૂટી પડે એ સ્થિતિમાં તેનાથી ત્યાં રહેલા પ્રાણુ, ભૂત, જીવ પ્રાણુથી છૂટી
જાય છે. જેથી આ સ્થિતિમાં તે પુરુષ કેટલી ક્રિયાવાળો થાય છે ? તેના
ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે “ગોયમા જાવં ચ ણં સે મૂલે અપ્પણો જાવ વવરોવેહ”
હે ગૌતમ પુરુષ દ્વારા હલાવાયેલું તે મૂળ પોતાના ભારથી પડી જાય છે
અને તે જ્યાં પડ્યું હોય ત્યાંના જીવોને પ્રાણુથી છોડાવવા વિગેરે કરે છે.
“તાવં ચ ણં સે પુરિસે ચઙ્કિં કિરિયાહિં પુદ્ધે” એ સ્થિતિમાં મૂળને હલા-
વવાવાળો તે પુરુષ કાચિકી વિગેરે ચાર ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. કારણ કે
પ્રાણાતિપાત કરવામાં તે પુરુષ પ્રત્યક્ષ કારણ રૂપ હોતો નથી. તેમાં સાક્ષાત્

નિમિત્તત્વાભાવાત્ ૩ । ‘જેસિં પિ ણં જીવાણં સરીરેહિંતો કંદે જાવ વીંણ નિવ્વત્તિં’
 યેષામપિ ચ खलु जीवानां शरीरेभ्यः कन्दो यावद् बीजं निर्वर्तितम्: ‘ते वि
 णं जीवा काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुट्ठा’ तेऽपि खलु जीवाः कायिक्या
 यावत् चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः, ते तालवृक्षनिर्वर्त्तका जीवाः कायिक्या यावत्
 चतसृभिः क्रियाभिः स्पृष्टा भवन्ति इत्यर्थः, वृक्षस्य परंपरया कारणत्वात् चतस्रः
 क्रियाः ४ । ‘जैसिं पि यणं जीवाणं सरीरेंहितो मूले निव्वत्तिं’ येषामपि च खलु
 जीवानाम् शरीरेभ्यो मूलं निर्वर्त्तितम् ‘ते वि णं जीवा कायियाए जाव पंचहिं
 किरियाहिं पुट्ठा’ तेऽपि खलु जीवाः कायिक्या यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः
 मूलस्य साक्षात्कारणत्वात् ५ । ‘जे वि णं से जीवा अहे वीससाए पच्चोवयमा-
 णस्स उवगगहे वट्ठंति’ ये ऽपि खलु जीवाः अधो विस्ससया प्रत्यक्षपततः उपग्रहे

નહીં પનતા હૈ । સાક્ષાત્ કારણ તો ઉસમેં વહ મૂલ હી હૈ કિ જો વહાં ઉન
 પર ગિર કર ઉનકા વિરાધક હુઆ હૈ । ૩ ‘જેસિં પિ ણં જીવાણં સરીરે
 હિંતો કંદે નિવ્વત્તિં જાવ વીંણ નિવ્વત્તિં’ તથા જિન જીવોં કે શરીરોં
 સે વહ કન્દ યાવત્ બીજ નિર્વર્તિત હુઆ હૈ । ‘તે વિ ણં જીવા કાહ્યાએ
 જાવ ચઝહિં કિરિયાહિં પુટ્ઠા’ વે ભી જીવ કાયિક આદિ ચાર ક્રિયાઓં
 સે સ્પૃષ્ટ હોતે હૈ । ક્યોંકિ વૃક્ષ પરસ્પરા સે કારણ હૈ । ૪ ‘જે સિં પિ ય
 ણં જીવાણં સરીરેહિંતો મૂલે નિવ્વત્તિં’ જિન જીવોં કે શરીરોં સે મૂલ
 નિર્વર્તિત હુઆ હૈ । ‘તે વિ ય ણં જીવા કાયિયાએ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં
 પુટ્ઠા’ વે જીવ ભી કાયિકી આદિ પાંચોં ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હૈ, ક્યોંકિ
 જીવોં કી વિરાધનામેં મૂલ સાક્ષાત્કારણ હૈ । ૫ ‘જે વિ ય ણં સે જીવા અહે
 વીસસાએ પચ્ચોવયમાણસ્સ ઉવગગહે વટ્ઠંતિ’ તથા-જો જીવ ઉસ મૂલ કે

કારણુ તો તે મૂળ જ છે. કે જેણે ત્યાં પડિને તેણેને પ્રાણુથી છોડાવ્યા
 છે. ‘જેસિં પિ ણં જીવાણં સરીરેહિંતો કંદે જાવ વીંણ નિવ્વત્તિં’ તથા જે
 ળવેના શરીરથી તે કંદ યાવત્ બીજ બન્યું હોય ‘તે વિ ણં જીવા કાહ્યાએ
 જાવ ચઝહિં કિરિયાહિં પુટ્ઠા’ તે ળવે પણ કાયિકી વિગેરે ચાર ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ
 થાય છે. કારણુ કે વૃક્ષ પરંપરા કારણુ છે. (૪) ‘જેસિં પિ ય ણં જીવાણં સરીરેહિંતો
 મૂલે નિવ્વત્તિં’ જે ળવેના શરીરથી મૂળ બન્યા હોય ‘તે વિ ય ણં જીવા
 કાયિયાએ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ઠા’ તે ળવે પણ કાયિકી વિગેરે પાંચ
 ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. કેમ કે તે ળવેને મારવામાં તે મૂળ જ સાક્ષાત્
 કારણુ છે. (૫) જે વિ ય સે જીવા અહે વીસસાએ પચ્ચોવયમાણસ્સ ઉવ-
 ગગહે વટ્ઠંતિ’ તેમજ જે ળવ તે મૂળના સ્વાભાવિક પડવાના કારણુમાં તેને

ઉપકારે પ્રેરણે इत्यर्थः वर्तन्ते 'ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टा' તે ૬પિ खलु जीवाः कायिकयादि यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टाः तथा च पततो मूलस्य मार्गे स्थाणुस्तम्भादयस्तेषां जीवा अपि सहायका पञ्चभिः क्रियाभिः क्रियावन्तो भवन्तीत्यर्थः ६ । 'पुरिसे णं भंते !' पुरुषः खलु भदन्त । 'रुक्खस्स कंदं पचाले माणे कइकिरिए ?' वृक्षस्य कन्दं प्रचालयन् पुरुषः कतिक्रियः ? । भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'जावं च णं से पुरिसे कंदे पचालेइ' यावच्च खलु स पुरुषः कन्दं प्रचालयति 'तावं च णं से पुरिसे जाव पंचहिं किरियाहिं पुट्टे' तावत् च खलु स पुरुषो यावत् पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्टः १ । 'जेसिं पि णं जीवाणं सरीरेहिं तो कंदे निव्वत्तिए' येषामपि च खलु जीवानां शरीरेभ्यः कन्दो निर्वर्तितः 'ते वि णं जीवाः पंचहिं

स्वभावतઃ ગિરનેકે માર્ગ મેં ઉસે સહાયકભૂત હોતે હિં વે જીવ ઓ પાંચો' હી ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હોતે હિં । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ મૂલ કે ગિરને કે માર્ગ મેં સ્થાણુ સ્તંભ આદિ કે જીવ ઓ ઉસે સહાયક હો તો વે ઓ પ્રાણાતિપાત આદિ પાંચ ક્રિયાઓં સે યુક્ત હોતે માને ગયે હિં । ૬

અથ ગૌતમ પ્રશ્ન સે ઇસા પૂછતે હિં—'પુરિસે ણં ભંતે ! રુક્ખસ્સ કંદં પચાલે માણે કહકિરિયે' હે ભદન્ત ! વૃક્ષ કે કન્દ કો ચલાનેવાલા-હિલાનેવાલા-પુરુષ કિતની ક્રિયાઓંવાલા હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—'ગોયમા ! જાવં ચ ણં સે પુરિસે કંદે પચાલેइ જાવ પંચહિં કિરિયાહિં પુટ્ટં' હે ગૌતમ ! કન્દ કો હિલાનેવાલા વહ પુરુષ પ્રાણાતિપાત આદિ પાંચ ક્રિયાવાલા હોતા । ૧ 'જેસિં પિ ય ણં જીવાણં સરીરે-હિં તો કંદે નિવ્વત્તિયે તથા જિન જીવોં કે શરીર સે વહ-

પડવામાં સહાયરૂપ થાય છે. તે જીવો પણ પાંચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. 'કહેવાનું' તાત્પર્ય એ છે કે મૂળને પડવાના માર્ગમાં સ્થાણુ, સ્તંભ વિગેરેના જીવો પણ તેને પડવામાં સહાય રૂપ હોય તો તેઓ પણ પ્રાણાતિપાત વિગેરે ક્રિયાઓ વાળા થાય છે. (૬) હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને જોવા પૂછે છે. કે "પુરિસે ણં ભંતે ! રુક્ખસ્સ કંદં-પચાલેમ ણે કહકિરિયે" હે ભગવન્ ! વૃક્ષના કંદને હલાવવાવાળો પુરુષ કેટલી ક્રિયાઓ વાળો થાય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે "ગોયમા જાવં ચ ણં સે પુરિસે કંદે પચાલેइ" હે ગૌતમ કંદ-સુરણુ વિગેરેને હલાવવાવાળો તે પુરુષ પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાંચે ક્રિયાવાળો થાય છે. ૧, "જેસિં પિ ય ણં જીવાણં સરીરેહિં તો કંદે નિવ્વત્તિયે" તથા જે જીવોના શરીરથી તે કંદ (સુરણુ વ.) બન્યું હોય. 'તે વિ ણં

કિરિયાહિં પુઢા' તેડપિ સ્વલુ જીવાઃ કાયિકયા યાવત્ પશ્ચમિઃ ક્રિયામિઃ સ્પૃષ્ઠાઃ ૨ । 'અહે ણં મંતે !' અથ સ્વલુ મદન્ત ! 'સે કંદે અપ્પણો' તત્ કન્દમ્ આત્મનો ગુરુકતયા ૩ પ્રપતત્ તત્ર દેશે સ્થિતાન્ યાન્ જીવાન્ પ્રાણેભ્યો વ્યપરોપયતિ, તત્ર કન્દસ્ય પ્રચાલયિતુઃ પ્રપાતયિતુઃ પુરુષસ્ય કતિ ક્રિયાઃ ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ— 'જાવ ચઝહિં પુઢે' યાવત્ ચતસ્રમિઃ ક્રિયામિઃ સ્પૃષ્ઠઃ સ પુરુષઃ । અત્ર યાવત્પદેન 'ગોયમા ! જાવં ચ ણં સે કંદે અપ્પણો ગુરુયત્તાણ જાવ જીવિયાઓ વવરોવેહ તાવં ચ ણં સે પુરિસે કાહ્યાણ' इत्यन्तं पदसन्दर्भस्य ग्रहणं भवति, एतादृशः पुरुषः चतुः क्रियया स्पृष्टो भवति प्राणातिपाते तस्य साक्षात्कारणत्वाभावात् इति ३ । 'जेसिं

કન્દ નિષ્પન્ન હુઆ હૈ । 'તે વિ ણં જીવા પંચહિં કિરિયાહિં પુઢા' વે જીવ 'મી પાંચો' હી ક્રિયાઓં સે યુક્ત હોતે હૈં ૨, 'અહે ણં મંતે ! સે કંદે અપ્પણો' અથ ગૌતમને હસ સૂત્ર દ્વારા પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ કિ હે મદન્ત ! વહ કન્દ અપને ભાર સે ગિરતા હુઆ ઉસ જગહ મેં રહે હુએ જીવોં કો પ્રાણોં સે વ્યપરોપિત કરતા હૈ ઉસ કન્દ કો ગિરાનેવાલે પુરુષ કો કિતની ક્રિયાઈ લગતી હૈં ? તાત્પર્ય એસા હૈ કિ વૃક્ષ કે કન્દ કો યદિ કોઈ પુરુષ હિલાતા હૈ, ઓર હિલાતે ૨ હી વહ કન્દ અપને હી ભાર સે ટૂટકર જમીન પર ગિર પડના હૈ તો ઉસે જમીન પર રહે હુએ પ્રાણાદિ-પ્રાણ સે રહિત હો જાતે હૈં—અતઃ ઉસ કન્દ કો હિલાનેવાલે ઉસ પુરુષ કો કિતની ક્રિયાઈ લગતી હૈં—તો હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—'જાવ ચઝહિં પુઢે' યાવત્ વહ પુરુષ ચાર ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હોતા હૈ । યહાં યાવત્ પદ સે 'ગોયમા ! જાવં ચ ણં સે કંદે અપ્પણો ગુરુયત્તાણ જાવ જીવિયાઓ વવરોવેહ તાવં ચ ણં સે પુરિસે કાહ્યાણ' યહાં તક કા પાઠ

જીવા પંચહિં પુઢા" તે જીવો પશુ પાંચે ક્રિયાઓ વાળા થાય છે, (૨) અહે ણં મંતે ! સે કંદે અપ્પણો" હે ભગવન્ તે કંદ પોતાના ભારથી પડિને તે જગાએ રહેલા જીવોના પ્રાણો છોડાવે છે. તો તે કંદને પાડવાવાળા પુરુષને કેટલી ક્રિયાઓ લાગે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે વૃક્ષના કંદને જો કોઈ પુરુષ હલાવે અને હલતાં હલતાં જ તે કંદ પોતાના ભારથી ટૂટીને જમીન પર પડી જાય તો તે જમીન પર રહેલા પ્રાણાદિ જીવો પોતાના પ્રાણથી છૂટી જાય છે. અર્થાત્ મરી જાય છે. જેથી, તે કંદને હલાવવાવાળા તે પુરુષને કેટલી ક્રિયા લાગે છે ? તો તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે "જાવ ચઝહિં પુઢે" યાવત્ તે પુરુષ ચાર ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. અહિંયાં યાવત્ પદથી "ગોયમા જાવં ચ ણં સે કંદે અપ્પણો ગુરુયત્તાણ જાવ જીવિયાઓ વવરોવેહ તાવં ચ ણં સે પુરિસે કાહ્યાણ" અહિં સુધીનો પાઠ શ્રવણ

પિ ણં જીવાણં સરીરેહિંતો તાલે નિવ્વત્તિ' એવામપિ સ્વલુ જીવાનાં શરીરેભ્યો તાલઃ-તાલવૃક્ષઃ નિર્વર્તિતઃ 'જાવ ચઙ્ઘિં પુટ્ટા' યાવચ્ચૃમિઃ સ્પૃષ્ટા, અત્ર યાવત્પદેન ગોચમા ! જાવં ચ ણં સે કંદે 'તે વિ ણં જીવા કાહ્યા' એત્યન્તસ્ય ગ્રહણં ભવતિ એતેષાં જીવાનાં ચતસ્ર એવ ક્રિયા ભવન્તિ ન તુ પ્રાણાતિપાતક્રિયા તાન્ પ્રતિ તેષાં દૂરવર્તિત્વાદિતિભાવઃ ૪ । 'જેસિં પિ ણં જીવાણં સરીરેહિંતો કંદે નિવ્વત્તિ' એવામપિ સ્વલુ જીવાનાં શરીરેભ્યઃ કન્દો નિર્વર્તિતઃ 'તે વિ ય ણં જીવે જાવ પંચહિં પુટ્ટા' તેઽપિ ચ સ્વલુ જીવાઃ યાવત્ પચ્ચભિઃ સ્પૃષ્ટાઃ, એતેષાં પ્રાણાતિપાતક્રિયાં પ્રતિ સાક્ષાત્કારણત્વાત્ પચ્ચાપિ ક્રિયા ભવન્તીતિ ભાવઃ ૫ । 'જે વિ સે જીવા અહે વીસસા' પચ્ચોવચમાણસસ જાવ પંચહિં પુટ્ટા' એ ઽપિ ચ તે જીવા અધો

ગ્રહણ હુઆ છે । ક્યોં કિ પ્રાણાતિપાત ક્રિયા મેં વહ પુરુષ સાક્ષાત્કારણ નહીં બના છે । સાક્ષાત્કારણ તો ઉસમેં કન્દ છે । 'જેસિં પિ ણં જીવા ણં સરીરેહિંતો સૂલે નિવ્વત્તિ' એવે નિવ્વત્તિ' જાવ-ચઙ્ઘિં પુટ્ટા' તથા જિન જીવોં કે શરીરોં સે વહ તાલવૃક્ષ નિવ્વત્તિ હુઆ છે । 'જાવ ચઙ્ઘિં પુટ્ટા' યાવત્ વે ચાર ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હોતે હેં । યહાં યાવત્પદ સે 'તે વિ જીવા કાહ્યા' યહાં તક કા પાઠ ગૃહીત હુઆ છે । ૪ 'જેસિં પિ ણં જીવાણં સરીરેહિંતો કંદે નિવ્વત્તિ' જિન જીવોં કે શરીરોં સે કન્દ નિર્વર્તિત હુઆ છે । 'તે વિ ય ણં જીવા જાવ પંચહિં પુટ્ટા' વે જીવ મી યાવત્ પાંચ ક્રિયાઓં સે સ્પૃષ્ટ હેં । ક્યોંકિ ઇનકે પ્રાણાતિપાત ક્રિયા કે પ્રતિ સાક્ષાત્કારણતા છે । ૫ 'જે વિ સે જીવા અહે વીસસા' પચ્ચોવચમાણસસ જાવ પંચહિં પુટ્ટા' તથા નીચે ગિરતે હુ' કન્દાદિક કે પ્રતિ જો

થયો કેમ કે પ્રાણાતિપાત ક્રિયામાં તે પુરુષ સાક્ષાત્ કારણ હોતો નથી. તેમાં સાક્ષાત્ કારણ તો કંદ જ છે. "જેસિં પિ ણં જીવાણં સરીરેહિંતો તાલે નિવ્વત્તિ" તથા જે જીવોના શરીરોથી તે તાલવૃક્ષ બન્યું હોય તે જીવો. "જાવ ચઙ્ઘિં પુટ્ટા" યાવત્ ચાર ક્રિયાથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. અહિં યાવત્ પદથી "તે વિ જીવા કાહ્યા" અહિં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ થયો છે. (૪) જેસિં પિ ણં જીવાણં સરીરેહિંતો કંદે નિવ્વત્તિ" જે જીવોના શરીરોથી કંદ બન્યું હોય "તે વિ ય ણં જીવા જાવ પંચહિં પુટ્ટા" તે જીવો પણ યાવત્ પાંચ ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. કેમ કે તેઓ પ્રાણાતિપાત કરાવવામાં પ્રત્યક્ષ કારણ છે. (૫) "જે વિ સે જીવા અહે વીસસા' પચ્ચોવચમાણસસ જાવ પંચહિં પુટ્ટા." તથા નીચે પડતા કંદાદિક

વિસ્ત્રમયા પ્રત્યવપતતઃ યાવત્ પશ્ચમિઃ સ્પૃષ્ઠાઃ, અત્ર યાવત્પદેન 'ઉવગ્ગહે વદંતિ તે વિ ય ણં જીવા કાહ્યાએ' इत्यन्तस्य ग्रहणं भवति स्वभावत एव पततः कन्दस्य मार्गे स्थाण्वादयः उपग्रहे-प्रेरणे वर्तन्ते तेऽपि जीवाः पश्चमिः क्रियाभिः स्पृष्टा भवन्ति, कन्दपतनात् जायमानप्राणातिपातं प्रति तेषां साक्षात् निमित्तत्वादिति फलितार्थः । 'जहा कंदे एवं जाव बीए' यथा कन्दः, एवं यावत् बीजम्, अत्र यावत्पदेन स्कन्धत्वक् शाखाप्रवालपत्रपुष्पफळानां संग्रहो भवति यथैव कन्द विषये पट्ट स्थानानि कथितानि तथैव स्कन्धादारभ्य बीजपर्यन्तम् सूत्राणि संयोजनीयानि युक्तेः प्रकारस्य च सर्वत्र समत्वादिति भावः ॥ सू० २॥

ઉપગ્રાહક હૈં-વે જીવ બી પાંચો હી ક્રિયાઓ સે સ્પૃષ્ટ હોતે હૈં । યહાં યાવત્પદ સે 'ઉવગ્ગહે વદંતિ તે વિ ય ણં જીવા કાહ્યાએ' યહાં તક કા પાઠ ગૃહીત હુઆ હૈ । ક્યોંકિ કન્દ આદિકોં કે શિરને સે જાયમાન પ્રાણાતિપાત ક્રિયા કે પ્રતિ ઉનમેં સાક્ષાત્ નિમિત્તતા આતી હૈ । 'જહા કંદે એવં જાવ બીએ' જૈસા યહ ક્રિયા લગને કા કથન કન્દ કે વિષય મેં કહા ગયા વૈસા હી કથન યાવત્ બીજ મેં બી કર લેના ચાહિયે । યહાં યાવત્ પદ સે સ્કન્દ, ત્વક્, શાખા, પ્રવાલ, પત્ર, પુષ્પ, એવં ફલ ઇનકા સંગ્રહ હુઆ હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ જિસ પ્રકાર સે કન્દ કે વિષય મેં ૬ સ્થાન કહે ગયે હૈં । ઉસી પ્રકાર સે સ્કન્ધ સે લેકર બીજ પર્યન્ત કે સૂત્ર બી સંયોજિત કર લેના ચાહિયે । યુક્તિ ઓર પ્રકાર સર્વત્ર સમાન હૈ ॥ સૂ૦ ૨ ॥

પ્રત્યે જે ઉપગ્રાહક હોય છે. તે છત્રે પણ પાચે ક્રિયાઓથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. અહિયાં યાવત્ પદથી “ઉવગ્ગહે વદંતિ તે વિ ય ણં જીવા કાહ્યાએ” અહિં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ થયો છે. કેમ કે કંદ વિગેરેને પડવાથી થવાવાળી પ્રાણાતિપાત ક્રિયામાં તેઓ નિમિત્ત રૂપ હોય છે. “જહા કંદે એવં જાવ બીએ” જેવી રીતે આ ક્રિયા લાગવાનું વર્ણન કંદના વિષયમાં કર્યું છે. તેવું જ કથન બીજના વિષયમાં પણ સમજવું. અહિયાં યાવત્ પદથી સ્કંદ ત્વક, (છાલ) શાખા (ડાળ) પ્રવાલ (પત્ર) પુષ્પ ને ફળ એ ગ્રહણ થયા છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જે પ્રકારે કંદના વિષયમાં છ સ્થાનો (પ્રકારો) કહ્યા છે. તેજ રીતના છ સ્થાનો સ્કંધથી લઇને બીજ પર્યંતમાં પણ સમજવા યુક્તિ અને પ્રકાર બધે સરખા છે. ॥ સૂત્ર ૨ ॥

क्रियाधिकारादेव शरीरेन्द्रिययोगेषु क्रियानिरूपणार्थमिदमाह—'कइ णं भंते ! सरीरगा पणत्ता' इत्यादि ।

मूलम्—कइ णं भंते ! सरीरगा पणत्ता गोयमा ! पंच सरीरगा पन्नत्ता तं जहा ओरालिए जाव कम्मए । कइ णं भंते ! इंदिया पन्नत्ता गोयमा ! पंच इंदिया पन्नत्ता तं जहा सोइंदिए जाव फासिंदिए ! कइविहे णं भंते ! जोए पणत्ते गोयमा ! तिविहे जोए पणत्ते तं जहा मणजोए वइजोए कायजोए । जीवे णं भंते ! ओरालियसरीरं निव्वत्तेमाणे कइकिरिए गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए । एवं पुढवीकाइए वि । । एवं जाव मणुस्से । जीवा णं भंते ! ओरालियसरीरं निव्वत्तेमाणा कइकिरिया गोयमा ! तिकिरिया वि चउकिरिया वि पंचकिरिया वि । एवं पुढवीकाइया वि एवं जाव मणुस्सा । एवं वेउव्वियसरीरेण वि दो दंडगा नवरं जस्स अत्थि वेउव्वियसरीरं, एवं जाव कम्मगसरीरं । एवं सोइंदियं जाव फासिंदियं । एवं मणजोगं वयजोगं कायजोगं जस्स जं अत्थि तं भाणियव्वं । एए एगत्तबहुत्तेणं छव्वीसं दंडगा । कइविहे णं भंते ! भावे पणत्ते गोयमा ! छव्विहे भावे पणत्ते तं जहा उदइए उवसमिए जाव सन्निवाइए । से किं तं उदइए (३) उदइए भावे दुविहे पन्नत्ते तं जहा उदइए उदयनिष्फन्नेय एवं एएणं अभिलावेणं जहा अणुओगदारे छन्नामं तहेव निरवसेसं भाणियव्वं, जाव से तं सन्निवाइए भावे । सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥सू० ३॥

सत्तमे सए पढमो उद्देशो समत्तो ॥

છાયા—કતિ खलु भदन्त ! शरीराणि प्रज्ञप्तानि गौतम ! पञ्च शरीराणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा औदारिकं यावत् कर्मणम् । कति खलु भदन्त ! इन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि पञ्च इन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि तद्यथा श्रोत्रेन्द्रियं यावत्स्पर्शनेन्द्रियम् । कतिविधः खलु भदन्त ! योगः प्रज्ञप्तः गौतम ! त्रिविधो योगः प्रज्ञप्तः तद्यथा मनोयोगो वचोयोगः काययोगः । जीवः खलु भदन्त ! औदारिकशरीरं निर्वर्त्तमानः कतिक्रियः गौतम ! स्यात् त्रिक्रियः स्यात् चतुःक्रियः स्यात् पञ्चक्रियः । एवं पृथिवीकायिका अपि एवं यावन्मनुष्याः । जीवाः खलु भदन्त ! औदारिकशरीरं निर्वर्त्तमानाः कतिक्रियाः गौतम ! त्रिक्रिया अपि चतुःक्रिया अपि पञ्चक्रिया अपि एवं पृथिवीकायिका अपि एवं यावन्मनुष्याः । एवं वैक्रियशरीरेणापि द्वौ दण्डकौ नवरम् यस्यास्ति वैक्रियशरीरम् एवं यावत् कर्मणशरीरम् । एवं श्रोत्रेन्द्रियम् यावत् स्पर्शनेन्द्रियम् एवं मनोयोगो वचोयोगः काययोगः यस्य यदस्ति तद् भणितव्यम् एते एकत्व-पृथक्त्वाभ्यां षड्विंशतिर्दण्डकाः । कतिविधः खलु भदन्त ! भावः प्रज्ञप्तः गौतम ! षड्विधो भावः प्रज्ञप्तः तद्यथा औदयिक औपशमिको यावत् सांनिपा-तिकः । अथ किं स औदयिकः औदयिको भावो द्विविधः प्रज्ञप्तः तद्यथा औदयिक उदयनिष्पन्नश्च । एवमेतेनाभिलाषेन यथाऽनुयोगद्वारे षड्नाम तथैव निरव-शेषं भणितव्यम् यावत् स सांनिपातिको भावः । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥ सू० ३ ॥

टीका—‘कइ णं भंते !’ कति खलु भदन्त ! ‘सरीरगा पणत्ता’ शरीराणि प्रज्ञप्तानि, केवलशरीरसंख्या विषयकोऽयं प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि ।

क्रिया के अधिकार से ही शरीर, इन्द्रिय एवं योग इनमें क्रिया-निरूपण के लिये सूत्रकार ‘कइणं भंते ! सरीरगा पणत्ता’ इस सूत्र को कहते हैं—

‘कइ णं भंते ! સરીરગા પણત્તા ? ગોયમા । પંચ સરીરગા પણત્તા’ इत्यादि ।

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है ‘कइ णं भंते ! सरीरगा पणत्ता’ हे भदन्त ! शरीर कितने कहे गये हैं ? यह प्रश्न केवल शरीर संख्या के विषय में किया गया है । अतः प्रभु उत्तर

ક્રિયાના અધિકારથી જ શરીર, ઇન્દ્રિય અને યોગમાં ક્રિયાનું નિરૂપણ કરવા માટે “કહ ણં ભંતે ! સરીરગા પણત્તા” એ સૂત્ર કહે છે.

“કહ ણં ભંતે ! સરીરગા પણત્તા” ઇત્યાદિ

टीकार्थ—“કહ ણં ભંતે ! સરીરગા પણત્તા” હે ભગવન્ શરીર કેટલા કહ્યાં છે ? આ પ્રશ્ન કેવળ શરીરની સંખ્યાના વિષયમાં કરવામાં આવ્યો છે.

‘ગોયમા હે ગૌતમ ! ‘પંચ સરીરગા પન્નત્તા’ પશ્ચ શરીરાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ‘તં જહા’ તથથા ‘ઓરાલિયે જાવ કમ્મણ્, ઔદારિકં યાવત્ કાર્મણમ્ અત્ર યાવત્પદેન આહારકવૈક્રિયતૈજસશરીરાણાં ગ્રહણં ભવતીતિ તથાચૌદારિકાહારકવૈક્રિયતૈજસ-કાર્મણભેદાત્ શરીરં પશ્ચવિધં ભવતીતિ ભાવઃ । શરીરસંખ્યાં પ્રદર્શ્ય શરીરાશ્રિતેન્દ્રિયસંખ્યાજ્ઞાનાય પ્રશ્નયન્નાહ-‘કઙ્ઘં ણં મંતે !’ इत्यादि । ‘कङ्घं णं मंते !’ कति खलु भदन्त ! ‘इंदिया पन्नत्ता’ इन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘पंच इंदिया पन्नत्ता’ पञ्च इन्द्रियाणि प्रज्ञप्तानि ‘तं जहा’ तद्यथा ‘सोइंदिए जाव फासिंदिए’ श्रोत्रेन्द्रियं यावत् स्पर्शनेन्द्रियम् अत्र यावत् पदेन चक्षुरसनघ्राणानां संग्रहः तथा च श्रोत्ररसनघ्राणचक्षुःस्पर्शन-भेदात् इन्द्रियाणि पञ्चविधानीत्यर्थः ‘कङ्घविहे णं मंते !’ कतिविधः खलु देते हैं--‘गोयमा ! पंच सरीरगा पन्नत्ता’ हे गौतम ! शरीर पांच कहे गये है । ‘तं जहा-ओरालिए जाव कम्मए’ जैसे-औदारिक तथा यावत्पद गृहीत वैक्रिय आहारक तैजस एवं कर्मण अव गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-‘कङ्घं णं मंते ! इंदिया पन्नत्ता’ हे भदन्त ! शरीराश्रित इन्द्रियों की संख्या कितनी है-‘गोयमा ! पंच इंदिया पन्नत्ता’ उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘हे गौतम ! इन्द्रियों की संख्या पांच कही गई है । ‘तं जहा’ जैसे-सोइ-दिए जाव फासिंदिए’ श्रोत्रेन्द्रिय यावत्पद गृहीत-चक्षुइन्द्रिय, रसना इन्द्रिय, घ्राणइन्द्रिय, एवं स्पर्शनइन्द्रिय । अव गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-‘कङ्घविहे णं मंते ! जोए पण्णत्ते’ हे भदन्त ! योग कितने कहे

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે ગોયમા ! પંચ સરીરગા પણ્ણત્તા” હે ગૌતમ ! શરીરો પાંચ પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. “તં જહા-ઓરાલિયે જાવ કમ્મણ્” ઔદારિક, ૧ વૈક્રિય આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ અહિયાં આહારક વિગેરે પદો યાવત્ પદ્ધતી ગૃહીત થયા છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી ઇન્દ્રિયોના વિષયમાં પ્રશ્ન કરતાં કહે છે કે-“કઙ્ઘં ણં મંતે ! ઇંદિયા પણ્ણત્તા” હે ભગવન્ ઇન્દ્રિયોની સંખ્યા કેટલી કહી છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-“ ગોયમા ! પંચ ઇંદિયા પણ્ણત્તા ” હે ગૌતમ ! ઇન્દ્રિયોની સંખ્યા પાંચ કહી છે. “તં જહા” જેમ કે “સોઈંદિયે જાવ ફાસિંદિયે” શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય, ચક્ષુ ઇન્દ્રિય, રસના ઇન્દ્રિય, ઘ્રાણ (નાસિકા) ઇન્દ્રિય અને સ્પર્શ ઇન્દ્રિય. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને યોગના વિષયમાં પ્રશ્ન કરતાં કહે છે કે-“કઙ્ઘવિહે ણં મંતે ! જોયે પણ્ણત્તે” હે ભગવાન્ યોગ કેટલા પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે ?

મદન્ત ! જોઈ પળત્તે' યોગઃ પ્રજ્ઞતઃ યુજ્યતે સંયુજ્યતે શુભાશુભપ્રવૃત્તૌ આત્મા
 યેન સ યોગઃ સ ચ કતિ વિધ ઇતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ ।
 'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! તિવિહે જોઈ પળત્તે' ત્રિવિધઃ ત્રિપ્રકારકો યોગ ઉપરોક્ત
 લક્ષણકઃ પ્રજ્ઞતઃ 'તં જહા' તદ્વથા 'મળજોઈ વયજોઈ કાયજોઈ' મનોયોગો વચો
 યોગઃ કાયયોગઃ મનોવચઃકાયયોગમેદાત્ ત્રિવિધો યોગો ભવતીતિ ભાવઃ ।
 'જીવે ણં મંતે !' જીવઃ સ્વલુ મદન્ત ! 'ઓરાલિયસરીરં નિવ્વત્તેમાણે' ઔદારિક
 શરીરં નિર્વર્તમાનઃ સંપાદ્યમાનઃ વન્ધન્ ઇતિ ભાવઃ । 'કઙ્કિરિઈ' કતિક્રિયઃ
 ઔદારિકશરીરબન્ધનેન જીવસ્ય ક્રિયતી ક્રિયા ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—
 ઇત્યાદિ 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'સિય તિકિરિઈ' સ્યાત્ ત્રિક્રિયઃ ક્રિયાત્રયેણ
 યુક્તો ભવતિ યદા સ્વલુ જીવઃ ઔદારિકં શરીરં નિર્વર્તમાનઃ પરેષાં પ્રાણિનાં પરિ-
 તાપાદિકં ન કરોતિ, તાવત્ તસ્ય જીવસ્ય કાયિક્યાધિકરણિકી પ્રાદ્વેષિકીતિ

ગયે હૈં ? શુભ એવં અશુભ પ્રવૃત્તિ મેં આત્મા જિનકે દ્વારા લગતી હૈ
 ઉસકા નામ યોગ હૈ । હે ગૌતમ ! યે 'જોઈ' 'યોગ' તિવિહે પળત્તે' ત્રીન
 પ્રકાર કહા ગયા હૈં । 'તં જહા' ઉનકે નામ યે હૈં—'મળજોઈ, વયજોઈ,
 કાયજોઈ' મનોયોગ, વચનયોગ ઓર કાયયોગ ।

અવ ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈં—'જીવે ણં મંતે ! ઓરાલિય
 સરીરં નિવ્વત્તેમાણે કઙ્કિરિઈ' હે મદન્ત ! ઔદારિક શરીર કા નિર્વ-
 ત્તિ કરતે હુઈ એક જીવ કો કિતની ક્રિયાઈ હોતી હૈં ? હિસકે ઉત્તર મેં
 પ્રભુને એસા કહા હૈ—'ગોયમા ! સિય તિય કિરિઈ' હે ગૌતમ ! જિસ
 સમય ઔદારિક શરીર કા બન્ધ કરતા હુઆ જીવ દૂસરે પ્રાણિયોં કો
 પરિતાપાદિક કા કર્તા નહીં હોતા હૈ તવ ઉસ જીવ કો કાયિકી, આધિ-
 કરણિકી, ઓર પ્રાદ્વેષિકી યે ૩ ક્રિયાઈ હોતી હૈં । 'સિય ત્તિકિરિઈ'

જેનાથી આત્મા, શુભ અને અશુભ પ્રવૃત્તિમાં લાગે છે. તેનું નામ યોગ છે.
 હે ગૌતમ એ “જોઈ” યોગ “તિવિહે પળત્તે” ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે.
 “તં જહા” તેના નામો આ પ્રમાણે છે. “મળજોઈ, વયજોઈ, કાયજોઈ”
 મનોયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ હવે ગૌતમ સ્વામી એવું પૂછે છે કે—
 “જીવે ણં મંતે ? ઓરાલિયસરીરં નિવ્વત્તેમાણે કઙ્કિરિઈ” હે ભગવાન ઔદારિક
 શરીરનો બંધ કરતા એક જીવને કેટલી ક્રિયાઓ લાગે છે ?

તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા સિય તિકિરિઈ” હે ગૌતમ !
 ઔદારિક શરીરનો બંધ કરતો જીવ જે સમયે બીજા પ્રાણિયોને પરિતાપ
 વિગેરે નથી કરતો તે સમયે તે જીવને કાયિકી, આધિકરણિકી, અને

તિસ્રઃ ક્રિયાઃ ભવન્તીતિ વિનિધાય કથિતમ્ 'સિય તિકિરિ' એટલે કદા-
ચિત્ પરેષાં પરિતાપાદ્યભાવે ક્રિયાત્રયેણૈવ યુક્તો ભવત્યુક્તમ્ 'સિય ચત્કિરિ' એટલે
કદાચિત્ ચતુષ્ક્રિયઃ યાવત્ પરપરિતાપાદિકં કુર્મ્ન ઔદારિકશરીરં
નિર્વર્તયતિ તાવત્ પરિતાપનિકી ક્રિયા સહિતાશ્ચતસ્રઃ ક્રિયા ભવન્તીતિ । 'સિય
પંચ કિરિ' એટલે પશ્ચક્રિયઃ યદા સ્વલુ જીવઃ ઔદારિકશરીરં નિર્વર્તમાનઃ
પરેષાં પ્રાણિનામ્ વિરાધનાં કરોતિ તદા પ્રાણાતિપાતસહિત પશ્ચ ક્રિયાવાન્ ભવતી-
ત્યત્ ઉક્તમ્ 'સિય પંચ કિરિ' એટલે । 'એવં પુઢવીકાદૈવ વિ' એવં પૃથિવી કાય-
કોઽપિ યથા સામાન્યતો જીવવિષયે ઔદારિકશરીરનિર્વર્તને કદાચિત્ ત્રિક્રિ-
યત્વં કદાચિત્ ચતુષ્ક્રિયત્વં કદાચિત્ પશ્ચક્રિયત્વમ્ તથા પૃથિવીકાયિકૈકેન્દ્રિય
જીવસ્યાપિ ઔદારિકશરીરનિર્વર્તને ત્રિક્રિયાવત્વં ચતુષ્ક્રિયાવત્વં પશ્ચક્રિયા-

એસા જો કહા ગયા હૈ સો ઉસકા ભાવ એસા હૈ અન્ય જીવોં કો પરિ-
તાપાદિક કરતા હુઆ જીવ જબ ઔદારિકશરીર કા બન્ધ કરતા હૈ-તથ
વહ પરિતાપનિકી ક્રિયા સહિત ચાર ક્રિયાઓં ના કર્તા હોના હૈ ।
'સિય પંચ કિરિ' એસા જો કહા ગયા હૈ સો ઉસકા તાત્પર્ય એસા હૈ
કિ જબ જીવ ઔદારિક શરીર કા બન્ધ કરતા હુઆ દુસરે જીવોં કી
વિરાધના કરતા હૈ તથ વહ પ્રાણાતિપાત સહિત પાંચ ક્રિયાઓંવાલા
હોતા હૈ । 'એવં પુઢવીકાદૈવ વિ' જિસ પ્રકાર સે વહ પૂર્વોક્ત કથન
સામાન્ય જીવ કે વિષય મેં ઔદારિક શરીર કી નિર્વર્તના મેં કહા ગયા
હૈ ઉસી પ્રકાર સે પૃથિવીકાયિક એકેન્દ્રિય જીવ કે વિષય મેં ઔદા-
રિક શરીર કે નિર્વર્તન મેં કહલેના ચોહિયે-અર્થાત્ એક પૃથિવીકાયિક
જીવ ઔદારિક શરીર કા નિર્વર્તન કરતા હુઆ કદાચિત્
ત્રી ક્રિયાઓંવાલા હોતા હૈ ઔર કદાચિત્ ચાર ક્રિયાઓંવાલા

પ્રાદેવિકીએ ત્રણ ક્રિયાઓ લાગે છે. "સિય ચત્કિરિ" બીજા બેને
પરિતાપ વિગેરે કરનારો એવ બ્યારે ઔદારિક શરીરનો બંધ કરે છે. ત્યારે
તે એવ પરિતાપનિકી ક્રિયા સાથે ચાર ક્રિયાઓ વાળો થાય છે. 'સિય
પંચકિરિ' બ્યારે ઔદારિક શરીરનો બંધ કરનારો એવ બીજા બેને
વિરાધના કરે છે. ત્યારે તે પુરુષ પ્રાણાતિપાત સહિતની પાંચ ક્રિયાઓ
વાળો થાય છે. "એવં પુઢવી કાદૈવ" જે રીતે પૂર્વોક્ત કથન સામાન્ય
બેના વિષયમાં ઔદારિક શરીરના સંબંધમાં કહ્યું છે. તેજ રીતે પૃથ્વી-
કાયિક એકેન્દ્રિય બેના વિષયમાં પણ ઔદારિક શરીરના સંબંધમાં કથન
સમજી લેવું. અર્થાત્ એક પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય એવ ઔદારિક શરીરનો
બંધ કરતો કેટલક વાર ત્રણ ક્રિયાઓ વાળો થાય છે. અને કેટલક વાર ચાર

વત્ત્વં ચ બોધ્યમ્ કાયિકયાદ્યનુક્રમેણ પञ्चक्रियार्थन्तस्य संभवात् । ‘एवं जाव
मणुस्से’ एवं यावत् मनुष्यः, एवं पृथिवीकायिकवत् सामान्यतो जीववद्वा-
दण्डकक्रमेण मनुष्यपर्यन्तं त्रिक्रियत्वं चतुष्क्रियत्वं पञ्चक्रियत्वं ज्ञातव्यम् इति,
अत्र यावत्पदेन अप् तेजो वायुश्च वनस्पतिकायद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रिय-
तिर्यक् पञ्चेन्द्रियाणां ग्रहणम् । अस्य प्रकारश्चेत्थम्—‘मणुस्से णं भंते ! ओरालिय
सरीरं निव्वत्तेमाणे कइ किरिए गोयमा । सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय
पंचकिरिए’ व्याख्यानं पूर्ववदेव एकवचनेन जीवादिविषये वर्णनं कृत्वा साम्प्रतं
बहुवचनेन जीवादिविषये वर्णयन्नाह—‘जीवा णं’ इत्यादि । ‘जीवा णं भंते !’
जीवाः खलु भदन्त ! ‘ओरालियसरीरं निव्वत्तेमाणा कइ किरिया’ औदारिक

होना है और कदाचित् पांच क्रियाओंवाला होता है । ‘एवं जाव
मणुस्से’ इसी प्रकार से पृथिवीकायिक के जैसा अथवा सामान्य जीव
के जैसा दण्डक क्रम से मनुष्य पर्यन्त कदाचित् तीन कदाचित् चार
क्रियाओं से, और कदाचित् पांच क्रियाओं से युक्तता जाननी
चाहिये । यहाँ यावत्पद से अप्, तेज, वायु, वनस्पति, द्वीन्द्रिय, तेइ-
न्द्रिय, चतुरिन्द्रिय, और तिर्यक् पंचेन्द्रिय जीव का ग्रहण किया गया
है । इस विषय में दण्डक प्रकार ऐसा है—‘मणुस्से णं भंते ! ओरालिय
सरीरं निव्वत्तेमाणे कइकिरिए’ गोयमा ! सिय तियकिरिए, सिय चउ-
किरिए, सिय पंचकिरिए’ इस सूत्र का अर्थ पहिले के जैसा ही है ।
इस प्रकार एकवचन द्वारा जीवादिक के विषय में वर्णन करके अब
सूत्रकार इसी विषय का वर्णन बहुवचन को लेकर करते हैं—‘जीवा-णं

ક્રિયાઓ વાળો થાય છે. અને કોઈક વાર પાંચ ક્રિયાઓ વાળો પણ થાય છે.
“एवं जाव मणुस्से” पृथ्वीकायिकની માફક અથવા સામાન્ય જીવની માફક
‘દંડકના ક્રમથી મનુષ્ય પર્યંતના જીવો કોઈક વાર ત્રણ ક્રિયાઓથી અને
કોઈક વાર ચાર ક્રિયાઓથી અને કોઈક વાર પાંચ ક્રિયા વાળા સમજવા
અહિયાં યાવત્ પદથી અપ્કાય, તેજસ્કાય, વાયુકાય. વનસ્પતિ, બેઇન્દ્રિય
વાળા, ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા, ચાર ઇન્દ્રિયવાળા અને તિર્યક્ પંચેન્દ્રિય જીવોનું
ગ્રહણ થયું છે. આ વિષયમાં દંડકનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. મણુસ્સે ણં
ભંતે ! ઓરોલિયસરીરં નિવ્વત્તેમાણે કહ્કિરિય “ગોયમા સિય તિય
કિરિય, સિય ચઉકિરિય, સિય પંચકિરિય” આ સૂત્રનો અર્થ પહેલા
કહેવાઈ ગયો છે. આ રીતે એકવચનથી જીવાદિકના વિષયનું વર્ણન કરીને
હવે સૂત્રકાર એજ વિષયનું વર્ણન બહુવચન લઈને કરે છે. તે આ પ્રમાણે

શરીરં નિર્વર્તમાનાઃ કતિક્રિયાઃ-ક્રિયતીમિઃ ક્રિયાભિઃ સ્પૃષ્ટા ભવન્તિ જીવા
 इति प्रश्नः, भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘तिकिरिया
 वि’ त्रिक्रिया अपि कदाचित् क्रियात्रयेण स्पृष्टा अपि भवन्ति यदा खलु औदा-
 रिकशरीरं निर्वर्तमानाः परेषां जीवानां परितापादिकं न कुर्वन्ति तदा कायिकी
 आधिकरिणिकी प्राद्वेषिकीति क्रियात्रयेणैव संस्पृष्टा भवन्तस्त्रिक्रियावन्तो भव-
 न्तीति भावः । ‘चउकिरिया वि’ चतुष्क्रिया अपि परपरितापने पारितापिनिकी
 सहिताश्चतस्रः क्रिया भवन्ति ‘पंचकिरिया वि’ पञ्चक्रिया अपि प्राणातिपाते
 कृते सति प्राणातिपातसहिताः पञ्चक्रिया अपि भवन्ति औदारिकशरीरनिर्व-
 र्तनकाले जीवानाम् एकजीवदण्डके ‘सिय तिकिरिए’ इत्याद्युक्तम् अत्र सिय

મંતે ! ઓરાલિયસરીરં નિવ્વત્તેમાણા કહકિરિયા’ હે ભદન્ત ! અનેક
 जीव जब औदारिक शरीर का बन्ध करते हैं-तब वे कितनी क्रियाओं
 से स्पृष्ट होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘गोयमा !’ हे गौतम !
 तिकिरिया वि’ वे कदाचित् तीन क्रियाओं से भी युक्त होते हैं । औदारिक
 शरीर का निर्वर्तन करते हुए जो जीव दूसरे जीवों को परितापादिक
 नहीं करते हैं, वे कायिकी आधिकरिणिकी और प्राद्वेषिकी इन तीन
 क्रियाओं से ही युक्त कहे जाते हैं । ‘चउकिरिया वि’ और जो वे
 दूसरों को परिताप करते हैं, वे पारितापनिकी क्रिया सहित चार
 क्रियावाले होते हैं । ‘पंचकिरिया वि’ और जो प्राणातिपात क्रिया
 करते हैं, वे प्राणातिपात क्रिया सहित पांच क्रियाओंवाले होते हैं ।
 ऐसा जानना चाहिये औदारिक शरीर के निर्वर्तन काल में जीवों के एक
 जीव दण्डक में ‘सिय तिकिरिए’ इत्यादिरूप से कहा गया है । परन्तु

છે. “જીવા ણં મંતે ! ઓરાલિયસરીરં નિવ્વત્તેમાણા કહ કિરિયા” હે ભગવન !
 એવે. જ્યારે ઔદારિક શરીરનો બંધ કરે છે, ત્યારે તેઓ કેટલી ક્રિયાઓ
 વાળા થાય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ગોયમા” હે ગૌતમ
 “તિ કિરિયા વિ” તેઓ જ્યારે ઔદારિક શરીરનો બંધ કરે છે ત્યારે બીજા
 એવોને પરિતાપ વિગેરે કરતા ન હે વાથી તેઓ કાયિક, આધિકરણિકી
 અને પ્રાદ્વેશિકી એ ત્રણ ક્રિયાઓ વાળા જ થાય છે “ચઉ કિરિયા વિ”
 અને જ્યારે તેઓ બીજાને પરિતાપ પહોંચાડે છે. ત્યારે તેઓ પારિતાપનિકી
 ક્રિયા સહિતની ચાર ક્રિયાઓવાળા હોય છે. પચ કિરિયા વિ” અને જ્યારે
 તેઓ પ્રાણાતિપાત ક્રિયા કરે છે. ત્યારે પ્રાણાતિપાતિકી ક્રિયા સાથેની પાંચ
 ક્રિયા વાળા થાય છે. તેમ સમજીશું. ઔદારિક શરીરના સંબંધ કાળમાં
 એવોના એક જ દંડકમાં “સિય તિકિરિય” ઇત્યાદિ રૂપથી કહેવામાં આવ્યું

પદપ્રયોગ ન કૃત્વા અપિ શબ્દં પ્રયુજ્જ્ઞે ? इति चेत् एकजीवाधिकारे एकस्मिन् जीवे अनेकक्रियावत्तस्यासंभवात् स्यात् पदप्रयोगः कृतः अनेकजीवविचारे तु जीवानामनेकत्वात् एकदाऽपि अनेकक्रियावत्त्वसंभवे अत्र सिय पदं विहाय 'वि' शब्दप्रयोगः कृतः 'एवं पुढवीकाइया वि' एवं पृथिवीकायिका अपि यथा जीवानां त्रिक्रियादिमत्त्वं कथितं तथा पृथिव्याद्येकेन्द्रियादीनामपि त्रिचतुःपञ्च-क्रियावत्त्वं बोध्यम् 'एवं जाव मणुस्सा' एवं यावन्मनुष्याः एवं यथोक्तक्रमेण दण्डकपरम्परया मनुष्यानामपि त्रिचतुःपञ्चक्रियावत्त्वं ज्ञातव्यम्-अन्या वक्तव्यता पूर्ववदेव विज्ञेया । देवनारकयोरोदारिकशरीराभावादत्र तयोर्न ग्रहणं कृतमिति

જ્યે બહુ જીવ કે વિષય મેં દણ્ડક કા ઉચ્ચારણ કિયા જાવેગા ત્યે વહાં 'સિય' શબ્દ કા પ્રયોગ નહીં કરના ચાહિયે । કિન્તુ 'વિ' શબ્દ કા પ્રયોગ કરના ચાહિયે હસકા કારણ એસા હૈ કિ એક જીવાધિકાર મેં એક જીવ મેં એક કાલ મેં અનેક ક્રિયાવત્વ કા અસંભવ હૈ અતઃ વહાં સ્યાત્ પદ કા પ્રયોગ કિયા ગયા હૈ । પરંતુ અનેક જીવ વિચાર મેં જીવોં કી અનેકતા હોને સે એક કાલમેં બી અનેક ક્રિયાવત્વ કા સંભવ હૈ હસલિયે વહાં 'સિય' કો છોડકર 'વિ' શબ્દ કા પ્રયોગ કરને કો કહા ગયા હૈ । 'એવં પુઢવીકાઈયા વિ' જિસ પ્રકાર સે જીવોં કે ત્રિક્રિયાદિ-મત્વ કહા ગયા હૈ ઉસી પ્રકાર સે પૃથિવ્યાદિએકેન્દ્રિય જીવોં કો બી ત્રીન, ચાર ઓર પાંચ ક્રિયાવાલા કહલેના ચાહિયે । 'એવં જાવ મણુસ્સા' હસ પ્રકાર યથોક્તક્રમાનુસાર દણ્ડક પરમ્પરા કો લેકર મનુષ્યોં કો બી ત્રીન ચાર ઓર પાંચ ક્રિયાઓં સે યુક્તતા જાનની ચાહિયે । દેવ ઓર

છે. પરંતુ બ્યારે બહુ જીવોના વિષયમાં દંડકનું ઉચ્ચરણ કરવામાં આવે ત્યારે ત્યાં “સિય” એ શબ્દનો પ્રયોગ થતો નથી. પરંતુ “વિ”-શબ્દનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ તેનું કારણ એવું છે કે એક જીવાધિકારમાં એક જીવમાં એક સમયમાં અનેક ક્રિયાપણાનો અસંભવ છે. જેથી ત્યાં “સ્યાત્” એ પદનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. પરંતુ અનેક જીવોના વિચારમાં જીવોમાં અનેકતા હોવાથી એક કાળમાં પણ અનેક ક્રિયાપણાનો સંભવ છે. જેથી ત્યાં “સિય” એ પદ છોડીને “વિ” શબ્દનો પ્રયોગ કરવાનું કહ્યું છે “એવં પુઢવીકાઈયાવિ” જે રીતે જીવોનું ત્રણ ક્રિયાદિ પણ કહ્યું છે તેજ રીતે પૃથ્વી વિગેરે એકેન્દ્રિય જીવોને પણ ત્રણ ચાર અને પાંચ ક્રિયાવાળા સમજવા “એવં જાવ મણુસ્સા” એજ રીતે ઉપરોક્તક્રમાનુસાર દંડકની પરંપરાને લઈને મનુષ્યોને પણ ત્રણ, ચાર અને પાંચ ક્રિયાઓથી યુક્ત સમજવા, દેવ નારકોમાં ઔદારિક શરીર થતું નથી. તેથી ત્યાં તેઓનું

‘एवं वेउन्वियसरीरेण वि दो दंडगा’ एवं वैक्रियशरीरेणापि द्वौ दण्डकौ एकत्वबहुत्वरूपौ यथा औदारिकशरीरनिर्वर्त्तने जीवस्य जीवानां च त्रिचतुः पञ्चक्रियावत्त्वमिति द्वौ दण्डकौ तथा वैक्रियशरीरनिर्वर्त्तनेऽपि जीवस्य जीवानां चाश्रयणेन द्वौ दण्डकौ भवतः तदिह जीवैकत्वजीवबहुत्वाभिप्रायेण द्वौ दण्डकौ ज्ञातव्यौ । ‘नवरं जस्स अत्थि वेउन्वियं’ नवरं यस्यास्ति वैक्रियं—यस्य जीवस्य वैक्रियं शरीरमस्ति तस्यैव जीवस्य वैक्रियशरीराश्रयणेन दण्डकद्वयं भणितव्यम् नान्यस्येति वैलक्षण्यं ज्ञेयम् आलापप्रकारश्चेत्थम् ‘जीवेणं भंते ! वेउन्वियसरीरं

નારકોં મેં ઔદારિક શરીર હોતા નહીં હૈં—હસલિયે યહાં પર ઉનકા ગ્રહણ હુઆ નહીં હૈં । ‘एवं वेउन्वियसरीरेण वि दो दंडगा’ इसी प्रकार से वैक्रिय शरीर के साथ भी दो दण्डक एकवचन एवं बहुवचन रूप होते हैं । सो जैसे ये औदारिक शरीर के निर्वर्तन में एकजीव और अनेक जीवों के ये तीन, चार और पांच क्रियाओं के सम्बन्ध में कहे गये हैं उसी प्रकार से वैक्रियशरीर की निर्वर्तना में भी एक जीव और अनेक जीव के ये दो दण्डक तीन, चार, और पांच क्रियाओं के होने में कहलेना चाहिये । ‘नवरं जस्स अत्थि वेउन्वियं’ ये वैक्रियशरीर संबन्धी दो दण्डक सब जीवों में नहीं कहना है क्योंकि यह वैक्रियशरीर सब जीवों को नहीं होता है । अतः जिस जीव के या जिन जीवों को यह वैक्रिय-शरीर होता है, उसी जीव को या उन्हीं जीवों को वैक्रियशरीराश्रित दो दण्डक कहना चाहिये—इस विषय का आलाप प्रकार इस प्रकार से है—‘जीवे णं भंते ! वेउन्वियसरीरं निव्वत्तेमाणे कहकिरिए ?

અહુણ થયું નથી. “एवं वेउन्वियसरिरेण वि दो दंडगा” તેજ રીતે વૈક્રિય શરીરવાળાની સાથે પણ એક વચન વાળા અને બહુવચન વાળા એમ બે દંડકો થાય છે. તે જેવી રીતે ઔદારીકવાળા એક જીવ અને અનેક જીવોને ત્રણ, ચાર અને પાંચ ક્રિયાઓ લાગવાના વિષયમાં કહ્યું છે. એજ રીતે વૈક્રિય શરીરવાળાના સંબંધમાં પણ એક જીવ અને અનેક જીવના આ બે દંડક ત્રણ, ચાર, અને પાંચ ક્રિયાઓ હોવાના સંબંધમાં કહેવા. “नवरं जस्स अत्थि वेउन्वियं” આ વૈક્રિય શરીર સંબંધી બે દંડક બધા જીવોમાં હોતા નથી. કેમ કે આ વૈક્રિય શરીર બધા જીવોને હોતું નથી જેથી જે જીવને અગર જે જીવોને આ વૈક્રિય શરીર હોય છે તે જીવને અથવા તે જીવોને વૈક્રિય શરીર વાળા દેવ અને નારકીય બે દંડક કહેવા જોઈએ. આ વિષયના આલાપનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. “जीवे णं भंते ! वेउन्वियसरीरं

નિવૃત્તેમાણે કહકિરિયે ગોયમા । સિય તિકિરિયે સિય ચઝકિરિયે સિય પંચકિરિયે । જીવા ણં મંતે ! વેઝવિચસરીરં નિવૃત્તેમાણા કહકિરિયા ગોયમા ! તિ કિરિયા વિ ચઝકિરિયા વિ પંચકિરિયા વિ, એવં જાવ કમ્મગસરીરં' એવં યાવત્ કાર્મણશરીરમ્ એવમ્ ઔદારિકવૈક્રિયશરીરવત્ યાવત્ કાર્મણશરીરપર્યન્તમ્ જીવૈકત્વજીવવહુત્વાશ્રયણેન ત્ર્યાદિક્રિયાવત્ત્વં જીવસ્ય જીવાનાં ચ વક્તવ્યમ્ યાવત્ શબ્દેન આહારકતેજસોગ્રહણમ્ । 'એવં સોહંદિયં જાવ ફાસિંદિયં' એવં શ્રોત્રેન્દ્રિયં યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિયમ્ યથા શરીરનિર્વર્તને ત્ર્યાદિક્રિયાવત્ત્વં જીવસ્ય જીવાનાં વા કથિતં તથા શ્રોત્રેન્દ્રિયનિર્વર્તમાનેઽપિ ત્ર્યાદિ ક્રિયાવત્ત્વં જ્ઞેયમ્ ક્રિયત્પર્યન્તં જ્ઞેયં તત્રાહ—'જાવ ફાસેંદિયં' યાવત્ ચક્ષુર્ધાણરસનસ્પર્શનેન્દ્રિય

ગોયમા । સિય તિયકારિયે, સિય ચઝકિરિયે, સિયપંચકિરિયે । જીવા ણં મંતે ! વેઝવિચસરીરં નિવૃત્તેમાણા કહકિરિયા ? ગોયમા । તિકિરિયા વિ, ચઝકિરિયા વિ, પંચકિરિયા વિ, એવં જાવ કમ્મગસરીરં' હસ પ્રકાર ઔદારિક, વૈક્રિયશરીર કે જેસા યાવત્ કાર્મણ શરીર પર્યન્ત એક જીવ ઓર વહુત જીવોં કો આશ્રય કરકે ત્ર્યાદિ ક્રિયાવત્ત્વ એક જીવ મેં એવં અનેક જીવોં મેં કહલેના ચાહિયે । યહાં યાવત્ શબ્દ સે આહારક ઓર તૈજસ શરીર કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । 'એવં સોહંદિયં જાવ ફાસિંદિયં' જિસ પ્રકાર સે ઔદારિક શરીરાદિ કે નિર્વર્તન મેં એક જીવ ઓર અનેક જીવોં મેં ત્ર્યાદિ ક્રિયાવત્તા કહી ગઈ હૈ । ઊસી પ્રકાર સે શ્રોત્રેન્દ્રિય કે નિર્વર્તન મેં મી એકજીવ મેં તથા અનેક જીવોં મેં ત્ર્યાદિ ક્રિયાવત્તા જાન લેની ચાહિયે । યહ ત્ર્યાદિ ક્રિયાવત્તા ચક્ષુ, ઘ્રાણ, ઓર સ્પર્શન હન દ્વિન્દ્રિયોં કી નિર્વર્તના મેં મી હસી પ્રકાર સે એક જીવ મેં ઓર અનેક

નિવૃત્તેમાણે કહકિરિયે ગોયમા સિય તિકિરિયે, સિય ચઝકિરિયે સિય પંચકિરિયે જીવા ણં મંતે ! વેઝવિચસરીરં નિવૃત્તેમાણા કહકિરિયા, ગોયમા । તિકિરિયા વિ ચઝકિરિયા વિ પંચકિરિયા વિ “એવં જાવ કમ્મગસરીરં” એજ રીતે ઔદારિક અને વૈક્રિય શરીરની માફક યાવત્ કાર્મણ પર્યન્તના એક જીવ અને બહુ જીવોને ઉદેશીને ત્રણ વિગેરે ક્રિયાઓ સમજી દેવી. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી આહારક અને તૈજસ શરીરનું ગ્રહણ થયું છે. “એવ સોહંદિયં જાવ ફાસિંદિયં” ઔદારિક શરીરના સંબંધમાં એક જીવ અને અનેક જીવોમાં ત્રણ વિગેરે ક્રિયાપણું સમજી દેવું. આ ત્રણ વિગેરે ક્રિયાપણું. ચક્ષુ, ઘ્રાણ (નાસિકા) અને સ્પર્શન આ દ્વિન્દ્રિયોના સંબંધમાં પણ એજ પ્રમાણે એક જીવોમાં અને અનેક જીવોમાં ત્રણ ચાર—

પર્યન્તમેવ જ્ઞાતવ્યમ્ । એવં મળજોગં વયજોગં કાયજોગં' એવં મનોયોગં વચો
યોગં કાયયોગસાથિત્યેત્યર્થઃ । એવમેવ શરીરવદેવ મનોયોગાદિનિર્વર્તનેઽપિ
જીવસ્ય યથાયથં ત્ર્યાદિક્રિયાવત્ત્વં જ્ઞેયમ્ । આલાપપ્રકારશ્ચ 'જીવે ણં મંતે !
મળજોગં નિવ્વત્તેમાણે કહ્કિરિણ ગોયમા ! સિય તિ કિરિણ સિય ચડકિરિણ
સિય પંચકિરિણ જીવા ણં મંતે ! મળજોગં નિવ્વત્તેમાણા કહ્કિરિયા ગોયમા !
તિકિરિયા વિ ચડકિરિયા વિ પંચકિરિયા વિ' इत्यादि । એવમેવ વચનયોગે
કાયયોગેઽપિ આલાપકાઃ જ્ઞેયાઃ । સર્વેષામેવ જીવાનામિદમ્ વક્તવ્યં યસ્ય કસ્ય-
ચિદ્વા ? इत्याशङ्कायामाह—'जस्स' इत्यादि । 'जस्स जं अत्थि तं भाणियव्वं' यस्य
जीवस्य यत् इन्द्रियादिकमस्ति तस्य जीवस्यैव तत् इन्द्रियादिकं भणितव्यं नान्य-

जीवों में त्र्यादिक्रियावत्ता जाननी चाहिये । 'एवं मળजोगं, वय-
जोगं, कायजोगं' शरीर के जैसा ही मनोयोगादि के निर्वर्तन में भी
जीव की यथायोग्य रीति से तीन आदि क्रियाओं से युक्तता जाननी
चाहिये । इस विषय में आलाप प्रकार ऐसा है—'जीवे णं मंते ! मળ-
जोगं निव्वत्तेमाणे कह्किरिण ? गोयमा ! सिय तिकिरिण, सिय चडकि-
रिण, सिय पंचकिरिण जीवा णं मंते ! मળजोगं निव्वत्तेमाणा कहकि-
रिया ? गोयमा ! तिकिरिया वि, चडकिरिया वि, पंचकिरिया वि' इत्यादि
इसी प्रकार से वचन योग में और काययोग में भी आलापक जानना
चाहिये सब ही जीवों को ये इन्द्रियादिक कहना चाहिये । अथवा
जिसे चाहे जीव के ये इन्द्रियादिक कहना चाहिये ? तो इसके
उत्तर में कहा गया है—'जस्स जं अत्थि तं भाणियव्वं' जिस जीव
के जो इन्द्रियादि हों, उस जीव के ही वह इन्द्रियादिक कहना चाहिये ।

અને પાથે ક્રિયા સમજવી “એવં મળજોગં, વયજોગં, કાયજોગં” શરીરના
કથનની માફક મનોયોગ, વચનયોગ અને 'કાયયોગના સંબંધમાં એક
જીવની ત્રણ વિગેરે ક્રિયાઓથી યુક્તતા જાણવી આ વિષયનો આલાપકપ્રકાર
આ પ્રમાણે છે. “જીવે ણં મંતે ! મળજોગં નિવ્વત્તેમાણે કહ્કિરિણ ગોયમા !
સિય તિ કિરિણ, સિય ચડકિરિણ સિય પંચ કિરિણ, જીવા ણ મંતે ! મળજોગં
નિવ્વત્તેમાણા કહ કિરિયા ગોયમા ! તિ કિરિયા વિ, ચડ કિરિયા વિ પંચ
કિરિયા વિ” 'इत्यादि' આજ રીતના આલાપક વચનયોગ અને કાયયોગના
સંબંધમાં સમજી લેવા, બધા જ જીવોને આ ઇન્દ્રિય વિગેરે કહેવું
જોઈએ. અથવા ગમે તે જીવને આ ઇન્દ્રિયાદિક કહેવા ? તેના ઉત્તરમાં પ્રજ્ઞ
કહે છે કે “जस्स जं अत्थि तं भाणियव्वं” જે જીવને જે ઇન્દ્રિયાદિક હોય
તે જીવને તે ઇન્દ્રિય વિગેરે કહેવા જોઈએ બીજાને તે ન કહેવા જોઈએ

સ્ય તદ્વક્તવ્યમિતિ । ‘एए एगत्तपुहुत्तेणं छव्वीसं दंडगा’ एते एकत्वपृथक्त्वा-
भ्यां षड्विंशतिर्दण्डकाः, अनेन प्रमाणेन सर्वे मिलित्वा एकत्वबहुत्वाभ्यां षड्-
विंशतिर्दण्डका भवन्ति पञ्च शरीराणि औदारिकादारभ्य कर्मणान्तानि, पञ्च च
श्रोत्रेन्द्रियादारभ्य स्पर्शनपर्यन्तानीन्द्रियाणि त्रयश्च मनोवाक्कायरूपा योगाः
एते शरीरेन्द्रिययोगा मिलिताः सन्तस्त्रयोदश भवन्ति, एते च एकत्वबहुत्वाभ्यां
मिलिताः सन्तः षड्विंशतिर्भवन्तीति । ‘कइविहे णं भंते !’ कतिविधः खलु
भदन्त ! ‘भावे पणत्ते’ भावः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’
हे गौतम ! ‘छव्विहे भावे पन्नत्ते’ षड्विधः भावः प्रज्ञप्तः ‘तं जहा’ तद्यथा उद-
इए उवसमिए जाव सन्निवाइए’ औदयिकः औपशमिको यावत् सान्निपातिकः
अत्र यावत्पदेन क्षायिकक्षायोपशमिकपारिणामिकानां ग्रहणम् ‘से किं तं उद-

अन्य के वह नहीं कहना चाहिये । ‘एए णं एगत्तपुहुत्तेणं छव्वीसं
दंडगा’ इस सूत्र द्वारा सूत्रकार ने यह समझाया है कि औदारिक ५
शरीर, श्रोत्रेन्द्रियादिक ५ इन्द्रियां और मनोयोगादिक ३ योग ये सब
मिलकर १३ होते हैं । इनके एक जीव संबन्धी और अनेक जीव सम्बन्धी
दण्डक २६ हो जाते हैं ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘कइविहे णं भंते भावे पणत्ते’
हे भदन्त ! भाव कितने प्रकार के कहे गये हैं । इसके उत्तर में प्रभु
कहते हैं—‘गोयमा ! छव्विहे भावे पणत्ते’ हे गौतम ! भाव ६ प्रकार
के कहे गये हैं । ‘तं जहा’ उनके नाम इस प्रकार से हैं—
‘उदइए, उवसमिए, जाव सन्निवाइए’ औदयिक औपशमिक,
यावत् सान्निपातिक यहाँ यावत् पद से ‘क्षायिक, क्षायोपशमिक,

“एएणं एगत्तपुहुत्तेणं छव्वીસં દંડકા” આ સૂત્રથી સૂત્રકારે એ સમજાવ્યું છે
કે ઔદારિક વિગેરે પાંચ શરીર, શ્રોત્રેન્દ્રિય વિગેરે પાંચ ઇન્દ્રિયો અને મનો
યોગ વિગેરે ત્રણ યોગ એ બધા મળીને તેર (૧૩) થાય છે. તેના એક
જીવ વાળા અને અનેક જીવો વાળા મળીને છવ્વીસ દંડકો થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે “કइविहे णं भंते भावे पणत्ते”
હે ભગવન્ ! ભાવ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે
—‘गोयमा ! छव्विहे भावे पणत्ते’ હે ગૌતમ ! ભાવ છ પ્રકારના કહેવામાં
આવે છે. ‘तं जहा’ તે પ્રમાણે છે—‘उदइए, उवसमिए जाव सन्निवाइए’ ઔદયિક,
ઔપશમિક, યાવત્ સાન્નિપાતિક અહિયાં યાવત્ પદથી ક્ષાયિક ક્ષાયોપ-
શમિક, પારિણામિક એ ત્રણ આવેા ગ્રહણ થયા છે.

इए' तत् किं स औदयिकः औदयिकभावस्य कियन्तो भेदाः सन्तीति प्रश्नः, भगवानाह—'उदइए' इत्यादि । 'उदइए भावे दुविहे पन्नत्ते' औदयिको भावो द्विविधः प्रज्ञप्तः 'तं जहा' तद्यथा 'उदइए उदयनिष्पन्नत्ते य' औदयिक उदयनिष्पन्नश्च औदयिकभावस्य द्वौ भेदौ विद्येते औदयिक इति प्रथमः उदयनिष्पन्नश्चेति द्वितीयः अष्टकर्मप्रकृतीनामुदयेन संपद्यमान औदयिकः । उदयनिष्पन्नश्च द्विविधः जीवोदयनिष्पन्नोऽजीवोदयनिष्पन्नश्च तत्र कर्मोदयात् जीवे निष्पद्यमाना नार कतिर्यगादिपर्यायाः जीवोदयनिष्पन्ना इति कथ्यन्ते, तथा कर्मणामुदयात् अजीवे निष्पद्यमानाः पर्यायाः यथा औदारिकादिशरीराणि तथा औदारिकादि शरीरे विद्यमाना वर्णादियस्तेऽजीवनिष्पन्ना इति कथ्यन्ते इमे शरीरवर्णादय औदारिकशरीरनामकर्मणोरुदयेन पुद्गलद्रव्यरूपा जीवविषये निष्पद्यमानत्वेन

पारिणामिक' इन तीन भावों का ग्रहण हुआ है । अब गौतम ! प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'से किं तं उदइए' हे भदन्त ! औदयिकभाव के कितने भेद हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—'उदइए भावे दुविहे पन्नत्ते' हैं गौतम ! औदयिकभाव दो प्रकार का कहा गया है । 'तं जहा' जैसे—'उदइए उदयनिष्पन्नत्ते य' औदयिक और उदयनिष्पन्न जो अष्ट कर्मप्रकृतियों के उदय से जो भाव होता है वह भाव औदयिकभाव कहा गया है । उदयनिष्पन्नभाव दो प्रकार का होता है । एक जीवोदय-निष्पन्न और दूसरा अजीवोदयनिष्पन्न इनमें कर्मोदय से जीव में जो नारकतिर्यगादि पर्याय हैं वे जीवोदयनिष्पन्नभाव हैं तथा कर्मोदय से अजीव में निष्पद्यमान जो पर्याय हैं—जैसे औदारिकादि-शरीर, तथा औदारिकादिकशरीर में विद्यमान वर्णादिक वे अजीव

હવે ગૌતમ સ્વામી એવું પૂછે છે કે 'સે કિં તં ઉદઇએ' હે ભગવન્, ઔદયિક ભાવ કેટલા પ્રકારના છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'ઉદ-ઇએ ભાવે દુવિહે પણ્ણત્તે' હે ગૌતમ ઔદયિક ભાવ બે પ્રકારના કહ્યા છે. 'તં જહા' જેમ કે 'ઉદઇએ ઉદયનિષ્પન્નત્તે ય' ઔદયિક અને ઉદયનિષ્પન્ન, બે ભાવ આઠ કર્મપ્રકૃતિઓના ઉદયથી થાય છે તે ભાવ ઔદયિક ભાવ કહેવાય છે, અને ઉદય નિષ્પન્ન ભાવ, જીવોદય નિષ્પન્ન અને અજીવોદય નિષ્પન્ન એ રીતે બે પ્રકારના છે. તેમાં કર્મના ઉદયથી જીવમાં જે નારક, તિર્યક વગેરે પર્યાય છે, તે જીવોદયનિષ્પન્ન ભાવ છે. તથા કર્મોદયથી અજીવોમાં થવાવાળી જે પર્યાય છે—જેમ કે ઔદારિક શરીર વગેરે તેમજ ઔદારિક શરીર વગેરેમાં રહેલાવર્ણાદિક તે અજીવનિષ્પન્ન ભાવ છે. આ શરીર વર્ણાદિક ઔદારિકશરીર

અજીવોદયનિષ્પન્ના ઇતિ કથ્યન્તે વિસ્તરતો વિચારસ્તુ અનુયોગદ્વારે મત્કૃતા-
યામ્ અનુયોગચન્દ્રિકાસ્વરૂપાસ્વાયાં દ્રષ્ટવ્ય ઇતિ । ‘એવં એણં અમિલાવેણં
જહા અણુયોગદ્વારે છનામં તદેવ નિરવસેસં માણિયવ્વં’ એવમેતેન અમિલાપેન
યથાઽનુયોગદ્વારે ષટ્ઠનામાનિ તથૈવ નિરવશેષં મણિતવ્યમ્ યથા ઔદયિકભાવસ્ય
ભેદો દર્શિતઃ અનેનૈવ ક્રમેણ યથાઽનુયોગદ્વારે કથિતં ષટ્ઠનામ તથૈવ નિરવશેષં
સર્વમેવ તત્રત્યપ્રકરણમિદ્ વક્તવ્યમ્ । ક્રિયત્પર્યન્તં વક્તવ્યં તન્નાહ-‘જાવ’
ઇત્યાદિ । ‘જાવ સેત્તં સન્નિવાહણ માવે’ યાવત્ સાન્નિપાતિકો ભાવઃ સાન્નિપાતિક-
ભાવવિચારપર્યન્તમ્ અનુયોગદ્વારોક્તં સર્વં વક્તવ્યમ્ । એતસ્ય વિચારોઽનુયોગદ્વા-
રોક્તઃ સર્વોઽપિ જ્ઞાતવ્યોઽનુયોગદ્વારાદેવેતિ । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’

નિષ્પન્ન ભાવ હૈં । યે શરીર વર્ણાદિક, ઔદારિકશરીરનામકર્મ
કે ઉદય સે પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપ અજીવ કે વિષય મૈં નિષ્પવ્યમાન હોને સે
અજીવોદયનિષ્પન્ન કહે જાતે હૈં । હસ વિષય કા વિસ્તાર પૂર્વક વિચાર
અનુયોગદ્વારસૂત્ર પર જો અનુયોગચન્દ્રિકા નામકી ટીકા મૈંને
કી હૈં ઉસમૈં ક્રિયા ગયા હૈં । ‘એવં એણં અમિલાવેણં જહા અણુ
યોગદ્વારે છ નામં તદેવ નિરવસેસં માણિયવ્વં’ જૈસા ઔદયિકભાવકા
ભેદ દિશ્વાયા ગયા હૈં હસી ક્રમ સે અનુયોગદ્વાર મૈં જૈસે ૬ નામોં
કા કથન ક્રિયા ગયા હૈં ઉસી પ્રકાર સે સમ્પૂર્ણ વહાં કા પ્રકરણ યહાં
‘જાવ સેત્તં સન્નિવાહણ માવે’ સાન્નિપાતિક ભાવ કે વિચાર તક કા કહ-
લેના ચાહિયે । તાત્પર્ય યહ હૈં કિ અનુયોગદ્વારોક્તભાવસંબન્ધી
વિચાર સવ યહાં ઉસી અનુયોગદ્વાર સે જાનલેના ચાહિયે । ‘સેવં મંતે !
સેવં મંતે ! ત્તિ’ હૈં મદન્ત । ભાવાદિકે વિષય મૈં જો આપ ને કથન

નામકર્મના ઉદયથી પુદ્ગલ દ્રવ્યરૂપ અજીવના વિષયમાં થવાવાળા હોવાથી
અજીવોદય નિષ્પન્ન કહેવામાં આવે છે. આ વિષયનો વિચાર વિસ્તાર પૂર્વક
અનુયોગદ્વાર સૂત્રની અનુયોગચન્દ્રિકા ટીકા જે મેં બનાવી છે તેમાં કર-
વામાં આવ્યો છે. ‘એવં એણં અમિલાવેણં જહા અણુયોગદ્વારે નામં તદેવ નિરવસેસં
માણિયવ્વં’ ઔદયિક ભાવનો જેવો ભેદ બતાવવામાં આવ્યો છે એજ ક્રમથી
અનુયોગદ્વારમાં જેવી રીતે છ નામોનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ રીતે ત્યાનું
સંપૂર્ણ પ્રકરણ ‘જાવ સેત્તં સન્નિવાહણ માવે’ સાન્નિપાતિક ભાવના વિચાર પ્રકરણ
સુધી અહિંયાં ગ્રહણ કરવું તેમ સમજવું કહેવાનો હેતુ એ છે કે અનુયોગ
દ્વારમાં કહેલ ભાવ સંબન્ધી સંપૂર્ણ રીતે અહિંયાં અનુયોગદ્વારમાં કહ્યા પ્રમાણે
ત્યાંથી સમજ લેવો. ‘સેવં મંતે સેવં મંતેત્તિ’ હે ભગવન્ ભાવાદિકના વિષયમાં આવે

तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति हे भदन्त ! भावादिविषये यद्भवता प्रति-
प्रतिपादितं तत् सर्वम् एवमेव, सर्वं सत्यमेव इति कृत्वा गौतमः संयमेन
तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥सू० ३॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैऋग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
व्याख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतके
प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥१७-१॥

किया है वह सब ऐसा ही है-सर्व प्रकार से सत्य ही है २, इस प्रकार
कहकर वे गौतम तप और संयम से आत्मा को भावित करते हुए
अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० ३ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सत्तरहवें शतकका
॥ पहला उद्देशक समाप्त ॥ १७-१ ॥

જે વસ્તુનું કયું છે તે સઘળું તેમજ છે આ રીતે કહીને તે ગૌતમસ્વામી
પ્રભુને વંદના નમસ્કાર કરીને તપ અને સંયમથી આત્માને ભાવિત કરતા
થકા પોતાના સ્થાને બિરાજમાન થઈ ગયા. ॥ સૂ. ૩ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો પહેલો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૭-૧ ॥

अथ द्वितीयोद्देशकः प्रारभ्यते ।

प्रथमोद्देशकान्ते भावाः वर्णितास्तादृशभाववन्तश्च संयतादयो भवन्तीति संयतत्वादिविशेषणयुक्ता द्वितीयोद्देशके उच्यन्ते अनेन सम्बन्धेन आयातस्य द्वितीयोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्—'से पूर्णं भंते !' इत्यादि ।

मूलम्—से पूर्णं भंते ! संजयविरयपडिहयपच्चक्खाय पापकम्मे धम्मे ठिए असंजयअविरयअपडिहयपच्चक्खाय-पावकम्मे अधम्मे ठिए संजयासंजए धम्माधम्मे ठिए ? हंता गोयमा ! संजयविरय जाव धम्माधम्मे ठिए। एएसिणं भंते ! धम्मंसि वा अधम्मंसि वा धम्माधम्मंसि वा चक्किया केइ आसइत्तए वा सइत्तए वा तुयट्ठित्तए वा ? गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे से केणं खाइ अट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जाव धम्माधम्मे ठिए ? गोयमा ! संजयविरय जाव पावकम्मे धम्मे ठिए धम्मं चेव उवसंपज्जित्ताणं विहरइ असंजय-अविरय-अपडिहयपच्चक्खायपावकम्मे अधम्मे ठिए अधम्मं चेव उवसंपज्जित्ताणं विहरइ संजयासंजए धम्माधम्मे ठिए धम्माधम्मे उवसंपज्जित्ताणं विहरइ से तेणट्ठेणं जाव ठिए जीवा णं भंते ! किं धम्मे ठिया अधम्मे ठिया धम्माधम्मे ठिया ? गोयमा ! जीवा धम्मे वि ठिया अधम्मे वि ठिया धम्माधम्मे वि ठिया । नेरइयाणं भंते ! पुच्छा ? गोयमा ! णेरइया नो धम्मे ठिया अधम्मे ठिया नो धम्माधम्मे ठिया । एवं जाव चउरिंदियाणं पुच्छा गोयमा ! पंचिंदियतिरिक्खजोणिया नो धम्मे ठिया अधम्मे ठिया धम्माधम्मे वि ठिया । मणुस्सा जहा जीवा । वाणमंतरजोयसियवेमाणिया जहा नेरइया ॥सू० १॥

છાયા--તદ્ નૂનં મદન્ત ! સંયતવિરતપ્રતિહતપ્રત્યાઘ્યાતપાપકર્મા ધર્મે સ્થિતઃ, અસંયતાવિરતાપ્રતિહતપ્રત્યાઘ્યાતપાપકર્મા અધર્મે સ્થિતઃ, સંયતા સંયતો ધર્માધર્મે સ્થિતઃ ? હન્ત, ગૌતમ ! સંયતવિરત યાવત્ ધર્માધર્મે સ્થિતઃ । એતેષાં સ્વલુ મદન્ત ! ધર્મે વા અધર્મે વા ધર્માધર્મે વા શક્તાઃ કેચિત્ આસિતું શયિતું ત્વગ્રવર્તયિતું વા ? ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ તત્કેનાર્થેન સ્વાહ (પુનઃ) મદન્ત ! એવમુચ્યતે યાવત્ ધર્માધર્મે સ્થિતઃ ? ગૌતમ ! સંયતવિરત યાવત્ પાપકર્મા ધર્મે સ્થિતો ધર્મેવ ઉપસંપદ્ય સ્વલુ વિહરતિ અસંયત યાવત્ પાપકર્મા અધર્મે સ્થિતઃ અધર્મેવ ઉપસંપદ્ય સ્વલુ વિહરતિ સંયતાસંયતો ધર્માધર્મે સ્થિતઃ ધર્માધર્મગુપસંપદ્ય સ્વલુ વિહરતિ તન્ તેનાર્થેન યાવત્ સ્થિતઃ, જીવાઃ સ્વલુ મદન્ત ! કિં ધર્મે સ્થિતા=અધર્મે સ્થિતાઃ ધર્માધર્મે સ્થિતાઃ ? ગૌતમ ! જીવા ધર્મેઽપિ સ્થિતાઃ અધર્મેઽપિ સ્થિતાઃ ધર્માધર્મેઽપિ સ્થિતાઃ । નૈરયિકાઃ સ્વલુ પૃચ્છા ગૌતમ ! નૈરયિકા નો ધર્મે સ્થિતા અધર્મે સ્થિતાઃ નો ધર્માધર્મે સ્થિતાઃ । એવં યાવત્ ચતુરિન્દ્રિયાણામ્ । પચ્ચેન્દ્રિયતિર્થગ્યોનિકાનાં સ્વલુ પૃચ્છા ગૌતમ ! પચ્ચેન્દ્રિયતિર્થગ્યોનિકા નો ધર્મે સ્થિતા અધર્મે સ્થિતાઃ ધર્માધર્મેઽપિ સ્થિતાઃ । મનુષ્યા યથા જીવાઃ । બાનવ્યંતરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકાઃ યથા નૈરયિકાઃ ॥ સૂ. ૧ ॥

ટીકા--‘સે જૂણં મંતે !’ તત્ નૂનં મદન્ત ! ‘સંજયવિરયપટિહયપચ્ચક્વાયપાપકર્મે પાવકર્મે ધર્મે ઠિણ’ સંયતવિરતપ્રતિહતપ્રત્યાઘ્યાતપાપકર્મા ધર્મે સ્થિતઃ

દ્વસરે ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ--

પ્રથમ ઉદ્દેશક કે અન્ત મેં ભાવોં કા વર્ણન ક્રિયા ગયા હૈ । એસે ભાવોંવાલે સંયત આદિ હોતે હૈ--અતઃ લે હી સંયમવત્ત્વ આદિ વિશેષણ યુક્ત સંયત આદિ જીવ હસ દ્વિતીય ઉદ્દેશે મેં કહે જાતે હૈ--હસી સંયન્ધ લે હસ દ્વિતીય ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ ક્રિયા ગયા હૈ । ‘સે જૂણં મંતે !’ હત્યાદિ સૂત્ર હસકા સર્વ પ્રથમ સૂત્ર હૈ--

‘સે જૂણં મંતે ! સંજયવિરયપટિહયપચ્ચક્વાયપાપકર્મે’ હત્યાદિ ।

ટીકાર્થ--હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રશ્ન લે એસા પૂછા હૈ--‘સે જૂણં

ખીજા ઉદ્દેશાનેા પ્રારંભ--

પહેલા ઉદ્દેશાના અંતમાં ભાવોનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. એવા ભાવો વાળા સંયત વિગેરે હોય છે. બેધી સંયતત્વ વિગેરે વિશેષણ વાળા તેજ સંયત વિગેરે જીવોનું આ ખીજા ઉદ્દેશામાં કથન થશે. એ સંબંધથી આ ખીજા ઉદ્દેશાનેા પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે. ‘સે જૂણં મંતે ! સંજયવિરયપટિહયપચ્ચક્વાયપાવકર્મે’ હત્યાદિ--

ટીકાર્થ--હવે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એ પ્રમાણે પૂછે છે કે ‘સે જૂણં મંતે !

કિમ્, તત્ર સંયતઃ વર્તમાનકાલિકસર્વસાવધાનુષ્ઠાનરહિતઃ અતएव પ્રતિહતં વર્તમાનકાલે સ્થિત્યનુમાગહાસેન નાશિતં પ્રત્યાખ્યાતં-નિન્દયા ભવિષ્યત્યકરણેન નિરાકૃતં પાપકર્મ-પાપાનુષ્ઠાનં યેન સ પ્રતિહતપાપકર્મ સંયતવિરતશ્ચાસૌ પ્રતિહતપ્રત્યાખ્યાતપાપકર્મ એતિ સંયતવિરતપ્રતિહતપ્રત્યાખ્યાતપાપકર્મ પુરુષઃ કિમ્ ધર્મે સ્થિતઃ અત્ર ધર્મપદં ચારિત્રરૂપધર્મસ્ય વોધકમ્ તેન કિં ચારિત્રે સ્થિતઃ હપરોક્તપુરુષઃ ? । ‘અસંજયઅવિરયઅપઙ્ગિહ્યપચ્ચક્ષાયપાવકમ્મે અધમ્મે ટિણ્’ અસંયતોઽવિરતોઽપ્રતિહતપ્રત્યાખ્યાતપાપકર્મ અધર્મે સ્થિતઃ તત્ર અસંયતઃ સયતાદ્વિન્નઃ અવિરતિઃ પૂર્વોક્તવિરતાદ્વિન્નઃ અપ્રતિહતં-ન વિનાશિતં અપ્રત્યાખ્યાતં ન ત્યક્તં પાપકર્મ સાવધક્રિયા યેન સોઽપ્રતિહતપ્રત્યાખ્યાતપાપકર્મ અત્ર ધર્મ પદમ્ અવિરત્યાત્મકધર્મસ્ય વોધકમ્ તેન તાદૃશપાપકર્મ અવિરત્યાત્મકધર્મે

અતે ! ‘હે ભદ્રન્ત ! ‘સંજયવિરયપઙ્ગિહ્યપચ્ચક્ષાય પાવકમ્મે ધર્મ્મે ટિણ્’ જો જીવ સંયત છે—વર્તમાનકાલિક સર્વ સાવધાનુષ્ઠાન સે રહિત છે, અત एव વર્તમાન કાલ મેં જિસને સ્થિતિ ઓર અનુભાગ કે હાસ સે પાપકર્મ કો નષ્ટ કર દિયા છે, તથા નિંદાસે ભવિષ્યત્ કાલ મેં પાપકર્મ નહીં કરને સે—જિસને—પાપાનુષ્ઠાન નિરાકૃત કર દિયા છે—એસા પ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાતપાપકર્મ સંયતવિરત જીવ કયા ધર્મ મેં સ્થિત હેં ? યહાં ‘ધર્મ’ શબ્દ સે ચારિત્રરૂપ ધર્મ ગ્રહણ ક્રિયા ગયા છે । ‘અસંજય અવિરયઅપઙ્ગિહ્યપચ્ચક્ષાયપાવકમ્મે અધમ્મે ટિણ્’ તથા જો જીવ અસંયત છે—અંયત સે ભિન્ન છે અવિરત—વિરતિ રહિત છે । ઓર પાપ-કર્મ—સાવધક્રિયા કા જિસને નાશ નહીં ક્રિયા છે । ઓર ન ત્યાગ હી ક્રિયા છે એસા અસંયતઅવિરતઅપ્રતિહત અપ્રત્યાખ્યાતપાપકર્મવાલા

હે ભગવન્ ! સંજયવિરયપઙ્ગિહ્યપચ્ચક્ષાયપાવકમ્મે ધર્મ્મે ટિણ્ જે એવ સંયત છે. એટલે કે—વર્તમાન કાળના સર્વ સાવધ અનુષ્ઠાન સહિત છે. ને એટલા જ માટે જેણે વર્તમાન કાળમાં સ્થિતિ અને અનુભાગના હાસથી પાપ કર્મને નષ્ટ (નાશ) કર્યા છે. અને નિંદાથી ભવિષ્ય કાળમાં થનારા પાપકર્મોને નહિ કરવાથી એણે પાપાનુષ્ઠાન દૂર કર્યું છે. એવા પ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મ સંયત વિરત એવ શું ધર્મમાં સ્થિત રહે છે. આહિં ધર્મ શબ્દથી ચારિત્રરૂપ ધર્મનું ગ્રહણ થયું છે. ‘અસંજયઅવિરયઅપઙ્ગિહ્યપચ્ચક્ષાય પાવકમ્મે અધમ્મેટિણ્’ તથા જે એવ અસંયત છે અવિરત વિરતિ વગરનો છે. અને પાપકર્મ એટલે કે ક્રિયાનો જેણે નાશ કર્યા નથી. અને ત્યાગ પણ કર્યો નથી. એવા અસંયત અવિરત ‘અપ્રતિહત, અપ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મ’વાળો એવ

સ્થિતઃ કિમ્ ? 'સંજયાસંજયે ધમ્માધમ્મે ઠિણ્' સંયતાસંયતઃ ધર્માધર્મે સ્થિતઃ, અત્ર ધર્માધર્મેતિ પદમ્ દેશવિરતેર્વૌધકમ્ તથા ચ સંયતાસંયતો દેશવિરતૌ સ્થિતઃ કિમ્ ? इति प्रश्नः, भगवानाह—'हंता' इत्यादि । 'हंता गोयमा !' इन्त गौतम ! 'संजयविरय जाव धम्मापम्मे ठिण्' संयतविरत यावत् धर्माधर्मे स्थितः, अत्र यावत्पदेन 'पडिहयपच्चखायपावकम्मे' इत्यारभ्य 'संजयासंजए' इत्यन्तस्य प्रश्नवाक्यस्य सर्वस्यापि संग्रहो भवति तथा च संयतविरतप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा धर्मे स्थितः असंयताविरताऽप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा अधर्मे स्थितः संयतासंयतो देशविरतौ धर्माधर्मे स्थित इत्यर्थः । 'एएसिं णं भंते' एतेषां खलु भदन्त ! 'धम्मंसि वा' धर्मे वा 'अधम्मंसि वा' अधर्मे वा 'धम्मा धम्मंसि वा' धर्माधर्मेऽपि वा देशविरतौ इत्यर्थः चत्किया' शक्ताः—समर्थाः 'केइ' केचित् 'आसइत्तए वा' आसितुं वा—उपवेशयितुम् 'जाव तुयट्ठित्तए वा' यावत् त्वग् वर्त्तयितुं वा, हे भदन्त ! धर्मादौ आसितुं वा शयितुं वा त्वग्वर्त्तयितुं पार्श्व परिवर्त्तनं कर्तुं वा शक्ताः किम् ? इत्यर्थः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि ।

जीव-कया अधर्म में-अविरतिरूप अधर्म में स्थित है ? 'संजयासंजये धम्मा धम्मे ठिण्' जो जीव संयतासंयत है वह कया धर्माधर्म में—देश विरति में—स्थित है ? इनके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'हंता गोयमा' हां गौतम ! जो जीव संयत, विरत प्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा है वह चारित्ररूप धर्म में स्थित हैं । तथा जो जीव संयतासंयत है वह देश विरतिरूप धर्माधर्म में स्थित है ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं 'एएसिं णं भंते ! धम्मंसि वा, अधम्मंसि वा, धम्माधम्मंसि वा, चत्किया केइ आसइत्तए, जाव तुयट्ठित्तए' हे भदन्त ! कया कोई जीव ऐसा समर्थ है जो इन धर्म, अधर्म एवं धर्माधर्म में बैठने के लिये या लेटने के लिये शक्तिशाली हो ?

શું અધર્મમાં એટલે કે અવિરતિ રૂપ અધર્મમાં સ્થિત છે ? 'સંજયાસંજયે ધમ્માધમ્મે ઠિણ્' ને જીવ સંયતાસંયત છે તે શું ધર્માધર્મમાં એટલે કે દેશ વિરતિમાં સ્થિત છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હંતા ગોયમા ! 'હા ગૌતમ !' ને જીવ સંયત વિરત પ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મમાં છે. તે ચારિત્રરૂપ ધર્મમાં સ્થિત છે. તથા ને જીવ અસંયત અવિરત અપ્રત્યાખ્યાત પાપ કર્મ છે તે સંયતાસંયત છે. તે દેશવિરતિરૂપ ધર્માધર્મમાં રહેલો છે.

હવે ગૌતમસ્વામી મહાવીર પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'एएसिं णं भंते ! धम्मंसि वा अधम्मंसि वा धम्माधम्मंसि वा चत्किया केइ आसइत्तए जाव तुयट्ठित्तए' હે ભગવન્ ! કેાઈ જીવ એવો શક્તિવાળો છે કે ને ધર્મ અધર્મ અને ધર્માધર્મમાં

‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘જો ઇણદ્દે સમદ્દે’ નાયમર્યઃ સદર્યઃ પુનઃ પ્રશ્નયતિ ‘સે કેળં ચાહ અદ્દેળં મંતે ! एवं वुच्चइ जाव धम्माधम्मो ठिए’ તત્ પુનઃ કેનાર્યેન મદન્ત ! एवमुच्यते यावत् धर्माधर्मे स्थितः धर्मादेरमूर्त्तत्वेन तत्रोपदेशनासंभव-स्तदा केन कारणेन भवता प्रोच्यते यत् संयतो विरतो धर्मे चारित्रात्मके स्थितो यावत् संयतासंयतो धर्माधर्मे स्थितः इति अत्र यावत्पदेन ‘संजयविरयपडि-हय’ इत्यारभ्य ‘संजयासंजये’ इत्यन्तस्य सर्वस्य ग्रहणं भवतीति प्रश्नः । उत्तर-यति भगवान् ‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ હે ગૌતમ ! ‘સંજયવિરય જાવ પાવ-કમ્મે ધમ્મે ઠિએ’ સંયતવિરત યાવત્ પાપકર્મા ધર્મે સ્થિતઃ ‘ધમ્મં ચેવ ઉવસંપ-જ્જિત્તા ણં વિહરઈ’ ધર્મમેવ ઉપસંગચ સ્વલુ વિહરતિ, અત્ર યાવત્પદેન પ્રતિહત પ્રત્યા-રુપાતેત્યસ્ય સંગ્રહસ્તથા ચ સંયતવિરતપ્રતિહતપ્રત્યારુપાતપાપકર્મા ધર્મે સ્થિત

इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा ! जो इणद्वे समद्वे’ हे गौतम ! मैंने जो धर्म अधर्म एवं धर्माधर्म में स्थित होने की बात कही है सो उसका तात्पर्य बैठने या सोने से नहीं है । तो हे भदन्त ! इसका तात्पर्य क्या है ? यही प्रश्न ‘से कैणं चाहअद्वेणं मंते ! एवं वुच्चइ, जाव धम्माधम्मो ठिए’ इस सूत्र द्वारा गौतम द्वारा पूछा गया है । इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा ! संजयविरय जाव पावकम्मो धम्मो ठिए’ हे गौतम ! संयतविरत यावत्-प्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा-मनुष्य धर्म में स्थित है । ‘धम्मं चेव उवसंपाज्जित्ता णं विहरइ’ इसका तात्पर्य ऐसा है कि जो मनुष्य संयत, विरत, प्रतिहतप्रत्याख्यातपाप-कर्मा है वह धर्म को ही आश्रित करता है धर्म का आश्रय करना यही

બેસી શકે કે સુઈ શકે ? તેના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે ‘ગોયમા ! જો ઇણદ્દે સમદ્દે’ હે ગૌતમ ! એમ કહેવું તે બેસવાનું નથી. એટલે કે મેં જે ધર્મ અધર્મ અને ધર્માધર્મમાં સ્થિત રહેવાની વાત કહી છે. તેના હેતુ બેસવાથી કે સૂવામાં નથી. ફરીને ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે ‘સે કેળં ચાહઅદ્દેળં મંતે ! एवं वुच्चइ, जाव धम्माधम्मो ठिए’ હે ભગવન્ આપ શા કારણથી એવું કહે છે કે તે ધર્માધર્મમાં સ્થિત છે ? તેના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે— ‘ગોયમા ! સંજયવિરય જાવ પાવકમ્મે ધમ્મે ઠિએ’ હે ગૌતમ ! સંયત વિરત યાવત્ પ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મમાં મનુષ્ય ધર્મમાં સ્થિત છે. ‘ધમ્મં ચેવ ઉવસંપ-જ્જિત્તા ણં વિહરઈ’ તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જે મનુષ્ય સંયત, વિરત પ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મમાં છે. તે ધર્મનો જ આશ્રય કરે છે. અને ધર્મનો આશ્રય કરવો તેનું નામ જ ધર્મમાં સ્થિત હોવું છે. ‘ધર્મે સ્થિતઃ’ તેના

इत्यस्थायमर्थः संयतः धर्ममेव आश्रित्य स्वीकृत्य विहरति-तिष्ठति धर्मस्या
श्रयणमेव धर्मे स्थितत्वं न तु 'धर्मे स्थितः' इत्यस्य उपवेशनमित्यर्थो भवति तस्य
असंभवात् अननुभवाच्च न हि कस्यचिदपि भवति एवमनुभवो यदहं धर्मे-धर्मोपरि
तिष्ठामीति । 'असंजयः जाव पावकस्मै अधस्मै ठिए' असंयत यावत् पापकर्मा
अधर्मे स्थितः अत्र यावत्पदेन 'अविरयअपडिहयपच्चक्खाय' इत्यन्तस्य संग्रहो
भवतीति तथा च असंयताविरताप्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा इत्यर्थः । यत्
अधम्मं चेव उवसंपज्जित्ता णं विहरइ' अधर्ममेव उपसंग्रहं खलु विहरति. उपसंग्रह
स्वीकृत्य इत्यर्थः विहरति तिष्ठति, 'संजयासंजए धम्माधम्मै ठिए' संयता
संयतो धर्माधर्मे स्थितः 'धम्माधम्मं उवसंपज्जित्ताणं विहरइ' धर्माधर्ममुपसंग्रह
खलु विहरति । 'से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव ठिए' तत्तेनार्थेन गौतम ! यावत्

धर्म में स्थित होना है । 'धर्मे स्थितः' इसका अर्थ धर्म में बैठना ऐसा
नहीं है-क्योंकि ऐसा अर्थ असंभव है । तथा स्वानुभवगम्य नहीं है ।
किसी को भी ऐसा अनुभव नहीं होता है कि मैं धर्म के ऊपर बैठा हूं ।
'असंजय० जाव पावकस्मै अधस्मै ठिए' तथा-जो जीव असंयत है,
यावत्-अविरत है, प्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा नहीं है वह अधर्म में
स्थित है । इसका तात्पर्य 'अधम्मं चेव उवसंपज्जित्ता णं विहरइ' ऐसा
है-अर्थात् ऐसा जीव अधर्मरूप अविरति को ही स्वीकार किये रहता है ।
'संजयासंजए धम्माधम्मै ठिए' जो जीव संयतासंयत है वह धर्मा-
धर्म में स्थित है सो इसका सारांश 'धम्माधम्म उवसंपज्जित्ता णं विह-
रइ' ऐसा है-अर्थात् ऐसा जीव धर्माधर्मरूप देशविरतिवाला होता है ।
'से तेणट्ठेणं गोयमा ! जाव ठिए' इस कारण हे गौतम ! मैंने
ऐसा कहा है कि जो मनुष्य संयतादि विशेषणों वाला है वह धर्म में

અર્થ ધર્મમાં બેસવું એવો થતો નથી કેમકે તેવો અર્થ સ્વાનુભવ ગમ્ય
નથી કાઢીને પણ એવો અનુભવ થતો નથી કે હું ધર્મ ઉપર બેઠો છું. કે
ધર્મ પર સૂતો છું 'અસંજય જાવ પાવકસ્મૈ અધસ્મૈ ટિએ' તથા જે જીવ અસં-
યત છે યાવત્ અવિરત છે. પ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મમાં નથી તે અધર્-
મમાં સ્થિત છે તેવું તાત્પર્ય એ છે કે 'અધમ્મં ચેવ ઉવસંપજ્જિત્તા ણં વિહરइ'
અર્થાત્ એવો જીવ અધર્મ રૂપ અવિરતિનો જ સ્વિકાર કરે છે. 'સંજયાસંજયે
ધમ્માધમ્મે ટિએ' જે જીવ સંયતાસંયત છે. તે ધર્માધર્મમાં સ્થિત છે.
તેનો સારાંશ 'ધમ્માધમ્મં ઉવસંપજ્જિત્તા ણ વિહરइ' એવો છે. અર્થાત્
એવો જીવ ધર્માધર્મરૂપ દેશવિરતિ વાળો છે. 'સે તેણટ્ઠેણં ગોયમા !
જાવ ટિએ' તે કારણથી હું ગૌતમ ! મેં એવું કહ્યું છે કે જે
મનુષ્ય સંયત વિગેરે વિશેષણો વાળો છે. તે ધર્મમાં સ્થિત છે. અને અસંયત

સ્થિતઃ અન્ન યાવત્પદેન સંપૂર્ણસ્ય પ્રજ્ઞાવ્યસ્ય સંગ્રહઃ કરણીયઃ તથા ચ હે ગૌતમ સંયતાદિવિશેષણયુક્તો ધર્મે સ્થિતઃ, અસંયતાદિવિશેષણયુક્તઃ, અધર્મે સ્થિતઃ, સંયતાસંયતઃ ધર્માધર્મે સ્થિતઃ, ધર્માદિકમાશ્રિત્ય સંયતાદીનાં સ્થિતિસ્તિત્યર્થ-મનુસ્યત્ય મયોક્તં 'ધર્માદૌ સ્થિત' इति न तु धर्मादिरूपे आधारे तस्य संस्थान-मिति भावः । अथ धर्मास्थितित्वादिकं बहुवचनमाश्रित्य सर्वदण्डकेषु निरूपय-न्नाह—'जीवा णं इत्यादि । 'जीवा णं भंते ! किं धम्मो ठिया' जीवाः खलु भदन्त ! किं धर्मे स्थिताः 'अधम्मो ठिया' अधर्मे स्थिताः 'धम्माधम्मो ठिया' धर्माधर्मे स्थिताः, हे भदन्त ! जीवानां स्थितिर्धर्मेऽधर्मे धर्माधर्मे चेति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'जीवा धम्मो वि ठिया' जीवाः धर्मेऽपि स्थिताः 'अधम्मो वि ठिया' अधर्मेऽपि स्थिताः 'धम्माधम्मो वि ठिया' धर्मा-

સ્થિત હૈ અસંયતાદિ વિશેષણોં વાલા જો જીવ હૈ વહ અધર્મ મેં સ્થિત હૈ, એવં જો જીવ સંયતાસંયત હૈ વહ ધર્માધર્મ મેં સ્થિત હૈ । યહ પૂર્વોક્ત કથન એકવચન કે આધાર પર ક્રિયા ગયા હૈ । અવ વહુવચન કો આશ્રિત કર કે ધર્મસ્થિતત્વ આદિ કા સર્વ દણ્ડકોં મેં નિરૂપણ કરતે હૈ—इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—'जीवा णं भंते ! किं धम्मो ठिया' हे भदन्त ! समस्त जीव क्या धर्म में स्थित है ? या 'अहम्मो ठिया' अधर्म में स्थित हैं ? धम्माधम्मो ठिया' या धर्माधर्म में स्थित हैं ? अर्थात् समस्त जीवों की स्थिति क्या धर्म में है ? या अधर्म में हैं ? या धर्माधर्म में है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा ! जीवा धम्मो वि, ठिया, अहम्मो वि ठिया, धम्माधम्मो वि ठिया' हे गौतम ! जीव धर्म में भी स्थित है, अधर्म में भी स्थित है । और धर्माधर्म में भी स्थित है ।

વિગેરે વિવેશણુ વાળો જે જીવ છે, તે અધર્મમાં સ્થિત છે અને જે જીવ સંયતાસંયત છે તે ધર્માધર્મમાં સ્થિત છે. આ પૂર્વોક્ત સઘણું કથન એક વચનના આધારથી કરવામાં આવ્યું છે. હવે બહુ વચનનો આશ્રય કરીને ધર્મ સ્થિતત્વ વિગેરેનું સર્વ દંડકોમાં નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એ પ્રમાણે પૂછ્યું કે 'જીવા ણં ભંતે કિં ધમ્મે ઠિયા' હે ભગવન્ ! સઘણા જીવો શું ધર્મમાં સ્થિત છે ? અથવા 'અહમ્મે ઠિયા' અધર્મમાં સ્થિત છે 'ધમ્માધમ્મે ઠિયા' અથવા ધર્માધર્મમાં સ્થિત છે ? અર્થાત્ દરેક જીવોની સ્થિતિ શું ધર્મમાં છે. અથવા અધર્મમાં કે ધર્માધર્મમાં છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'ગોયમા ! જીવા ધમ્મે વિ, ઠિયા, અહમ્મે વિ ઠિયા, ધમ્માધમ્મે વિ ઠિયા' હે ગૌતમ ! જીવ ધર્મમાં સ્થિત છે. અધર્મમાં પણ સ્થિત છે. અને ધર્માધર્મમાં પણ સ્થિત છે.

ધર્મેઽપિ સ્થિતાઃ । ‘નેરહ્યા ણં પુચ્છા’ નૈરયિકાઃ સ્વલ્લ પૃચ્છા નૈરયિકાઃ કિં ધર્મે સ્થિતાઃ અધર્મે સ્થિતાઃ ધર્માધર્મે વા સ્થિતાઃ ? इति प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम । ‘नेरह्या नो धम्मं ठिया’ नैरयिकाः नो धર્मे स્थिताः अपि तु ‘अधम्मं ठिया’ अधर्मे स્थिताः ‘णो धम्माधम्मं ठिया’ नो धर्माधर्मे स્थिताः, धर्मलेश्यापि तत्रासद्धावात् ‘एवं जाव चउरिंदियाणं’ एवं यावत् चतुरिन्द्रियाणाम्, एवम् नारकवदेव एकेन्द्रियादारभ्य चतुरिन्द्रियजीव पर्यन्तं ज्ञातव्यम्, यथा नैरयिकाः न धर्मे स્थिताः न वा धर्माधर्मे स્थिताः अपि तु अधर्मे स્थितास्तथैव चतुरिन्द्रियान्तम् जीवा न धर्मे स્थिताः न वा धर्माधर्मे

अब गौतम ! प्रश्नु से ऐसा पूछते हैं—‘नेरह्या ण पुच्छा’ हे भदन्त ! नैरयिक जीव धर्म में स्थित हैं ? या अधर्म में स्थित हैं ? या धर्माधर्म में स्थित हैं ? उत्तर में प्रश्नु कहते हैं। ‘गोयमा ! नेरह्या नो धम्मं ठिया, नो धम्माधम्मं ठिया, अधम्मं ठिया’ हे गौतम ! नैरयिक जीव चारित्ररूप धर्म में स्थित नहीं हैं तथा देशाविरतिरूप धर्माधर्म में भी स्थित नहीं हैं किन्तु वे अविरतिरूप अधर्म में ही स्थित हैं । क्योंकि इनमें धर्मलेश्या तक का भी अभाव है । ‘एवं जाव चउरिंदियाणं’ जैसा कथन यह नारकों के सम्बन्ध में किया गया है इसी प्रकार का कथन एकेन्द्रिय से लेकर चौहन्द्रिय जीवों के सम्बन्ध में भी कर लेना चाहिये । अर्थात् नारक जीव जिस प्रकार से धर्म एवं धर्माधर्म में स्थित नहीं कहे गये हैं, उसी प्रकार से एकेन्द्रिय से चौहन्द्रिय पर्यन्त के जीव भी धर्म एवं धर्माधर्म में स्थित नहीं कहे गये हैं किन्तु नारकों के जैसा केवल वे अधर्म

હવે ગૌતમ ! સ્વામી નારકોના વિષયમાં પ્રશ્નને પૂછે છે કે—‘નેરહ્યાણં પુચ્છા’ હે ભગવન્ ! નારક જીવ શું ધર્મમાં સ્થિત છે. અધર્મમાં સ્થિત છે કે ધર્માધર્મમાં સ્થિત છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—ગોયમા ! નેરહ્યા નો ધમ્મે ઠિયા નો ધમ્માધમ્મે ઠિયા અધમ્મે ઠિયા’ હે ગૌતમ ! નારકીય જીવ ચારિત્રરૂપ ધર્મમાં સ્થિત નથી તેમજ દેશવિરતિરૂપ ધર્માધર્મમાં પણ સ્થિત હોતા નથી. પરંતુ તેઓ અવિરતિરૂપ અધર્મમાં જ સ્થિત રહે છે. કેમકે તેઓમાં ધર્મલેશ્યાનો અભાવ છે. ‘એવં જાવ ચઉરિંદિયાણં’ એવું કથન નારકોના વિષયમાં કયું છે તેવું જ કથન એકેન્દ્રિય જીવથી લઈને ચાર ઈન્દ્રિયવાળા જીવોના સંબંધમાં પણ કરી લેવું અર્થાત્ નારકજીવ જે રીતે ધર્મ અને ધર્માધર્મમાં સ્થિત હોતા નથી તેવી જે રીતે એકેન્દ્રિયથી ચાર ઈન્દ્રિય સુધીના જીવો પણ ધર્મ અને ધર્માધર્મમાં સ્થિત હોતા નથી.

સ્થિતાઃ અપિ તુ અધર્મે એવ સ્થિતા ઇતિ । ‘પંચિદિયતિરિક્ષજોણિયાણં પુચ્છા’
પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાનાં પુચ્છા પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાઃ ધર્મે વા અધર્મે
વા ધર્માધર્મે વા સ્થિતાઃ ? ઇતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોચમા’ ઇત્યાદિ ।
‘ગોચમા !’ હે ગૌતમ ! ‘પંચિદિયતિરિક્ષજોણિયા’ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાઃ
‘નો ધમ્મે ઠિયા’ નો ધર્મે સ્થિતાઃ વિરતેરમાવાત્ ‘અધમ્મે ઠિયા’ અધર્મે સ્થિતાઃ
વિરતિરહિતત્વાત્ ‘ધમ્માધમ્મે વિ ઠિયા’ ધર્માધર્મેઽપિ સ્થિતાઃ શ્રાવકવ્રતધારિ-
ત્વાત્ । ‘મણુસ્સા જહા જીવા’ મનુષ્યાઃ યથા જીવાઃ, મનુષ્યવિષયે સામાન્ય
જીવવત્ વ્યાપ્ત્યા જ્ઞાનવશઃ મનુષ્યાઃ ધર્મેઽપિ અધર્મેઽપિ ધર્માધર્મેઽપિ સ્થિતાઃ

મેં હી સ્થિત કહે ગયે હૈં । ‘પંચિદિયતિરિક્ષજોણિયાણં પુચ્છા’ હમ
સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોં કે ધર્માધર્મ આદિ મેં હોને
કે સમ્બન્ધ મેં પૂછા હૈ—હે ભદ્રન્ત ! જો પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય હૈં તે કયા
ધર્મ મેં સ્થિત હૈં ? યા અધર્મ મેં સ્થિત હૈં ? યા ધર્માધર્મ મેં સ્થિત
હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને ઉત્તર સે કહા—‘ગોચમા ! પંચિદિયતિરિક્ષ-
જોણિયા નો ધર્મે ઠિયા’ હે ગૌતમ ! પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય સર્વ વિરતિરુપ
ધર્મ મેં સ્થિત નહીં હૈં । કિન્તુ ‘અધર્મે ઠિયા, ધમ્માધર્મે વિ ઠિયા’ તે
અવિરતિરુપ અધર્મ મેં સ્થિત હૈં ઓર દેશ વિરતિરુપ ધર્માધર્મ મેં બી
સ્થિત હૈં । કયોંકિ હનમેં શ્રાવકવ્રતોં કો ધારણ કરને કી યોગ્યતા
શાસ્ત્રોં મેં કહી ગઈ હૈં । ‘મણુસ્સા જહા જીવા’ મનુષ્યોં કે સમ્બન્ધ મેં ધર્મ
એવં ધર્માધર્મ મેં સ્થિત હોને કા કથન સામાન્ય જીવ કે વિષય મેં કિયે
ગયે કથન કે જૈસા જાનનાં ચાહિયે । હસ પ્રકાર મનુષ્ય ધર્મ મેં બી

હવે ગૌતમસ્વામી પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોના વિષયમાં પ્રશ્નને પૂછે છે કે—
‘પંચિદિયતિરિક્ષજોણિયાણં પુચ્છા’ હે ભગવાન્ બે જીવો પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય
છે તેઓ ધર્મમાં સ્થિત છે ? કે અધર્મમાં સ્થિત છે ? કે ધર્માધર્મમાં સ્થિત
છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—‘ગોચમા પંચિદિયતિરિક્ષજોણિયા નો ધર્મે
ઠિયા’ હે ગૌતમ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય જીવો સર્વ વિરતિરુપ ધર્મમાં સ્થિત
હોતા નથી પરંતુ ‘અધર્મે ઠિયા ધમ્માધર્મે વિ ઠિયા’ તેઓ અવિરતિરુપ
અધર્મમાં સ્થિત છે અને દેશ વિરતિરુપ ધર્માધર્મમાં પણ સ્થિત છે. કેમકે
તેઓમાં શ્રાવકના વ્રતોને ધારણ કરવાની યોગ્યતા હોવાનું શાસ્ત્રોમાં કહ્યું
છે. ‘મણુસ્સા જહા જીવા’ મનુષ્યો ધર્મ, અધર્મ, અને ધર્માધર્મમાં સ્થિત
હોવાનું કથન સામાન્ય જીવોના વિષયમાં કહેલ કથન પ્રમાણે સમજવું. એ
રીતે મનુષ્ય ધર્મમાં પણ સ્થિત છે, અધર્મમાં પણ સ્થિત છે, અને ધર્માધર્મમાં

इत्यर्थः । 'वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा नेरइया' वानव्यन्तः ज्योतिष्क
वैमानिकाः यथा नैरयिकाः वानव्यन्तरादयो नो धर्मे स्थिताः अधर्मे स्थिताः
न वा धर्माधर्मे स्थिताः इत्यर्थः ॥ सू० १ ॥

पूर्वं संयतादय उपवर्णिताः ते च श्रमणादयो व्यपदिश्यन्ते इति श्रमणादी-
नाश्रित्य अन्ययूथिकमतमुपवर्णयन्नाह—'अन्न उत्थिया णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्—अन्नउत्थिया णं भंते ! एवं आइक्खंति जाव
परूवोति—एवं खलु समणा पंडिया समणोवासया बालपंडिया
जस्स णं एगं पाणाए वि दंडे अणिकिखत्ते से णं एगंतबाले
त्ति वत्तव्वं सिया, से कहमेयं भंते ! एवं ? गोयमा ! जणं ते
अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति जाव वत्तव्वं सिया जे ते एव
माहंसु मिच्छं ते एवमाहंसु । अहं पुण गोयमा ! एवमाइ-
क्खामि जाव परूवोमि एवं खलु समणा पंडिया समणोवासगा
बालपंडिया जस्स णं एगपाणाए वि दंडे निक्खत्ते से णं नो
एगंतबाले त्ति वत्तव्वं सिया । जीवा णं भंते ! किं वाला पंडिया
बालपंडिया ? गोयमा ! जीवा बाला वि, पंडिया वि वाल-

स्थित हैं, अधर्म में भी स्थित है और धर्माधर्म में भी स्थित हैं । 'वाण-
मंतरजोइसियवेमाणिया जहा नेरइया' वानव्यन्तर, ज्योतिषिक, और
वैमानिक इनके सम्बन्ध में धर्म, अधर्म एवं धर्माधर्म में स्थित होने का
कथन नैरयिकों के सम्बन्ध में किये गये कथन के जैसा जानना
चाहिये—अर्थात् वे वानव्यन्तरादिक धर्म में एवं धर्माधर्म में स्थित नहीं
हैं किन्तु अधर्म में स्थित हैं ॥ सू० १ ॥

पणु स्थित छे. 'वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा नेरइया' वानव्यन्तर,
ज्योतिषिक, अने वैमानिकेना सम्बन्धमा धर्म, अधर्म, अने धर्माधर्मां
स्थित होवानुं कथन, नैरयिकेना सम्बन्धमां कहे। प्रमाणे समञ्जसुं. अर्थात्
ते वानव्यन्तर विगेरे धर्मां के धर्माधर्मांस्थित होता नथी परतु तेओ
अधर्मां न स्थित होय छे. ॥ सू० १ ॥

પંડિયા ત્રિ। નેરઙ્ગયા ણં પુચ્છા ગોયમા ! નેરઙ્ગયા બાલા નો પંડિયા નો બાલપંડિયા। એવં જાવ ચતુરિંદિયાણં। પંચિંદિયતિરિ-
ક્કજોણિયાણં પુચ્છા, ગોયમા ! પંચિંદિયતિરિક્કજોણિયા બાલા
નો પંડિયા બાલપંડિયા ત્રિ। મણુસ્સા જહા જીવા વાળમંતર-
જોહસિયવેમાણિયા જહા નેરઙ્ગયા ॥સૂ. ૨॥

છાયા—અન્યયૂથિકાઃ સ્વલ્લુ ભદન્ત ! એવમાખ્યાન્તિ યાવત્પરુપયન્તિ, એવં
સ્વલ્લુ શ્રમણાઃ પણ્ડિતાઃ શ્રમણોપાસકાઃ બાલપણ્ડિતાઃ યસ્ય સ્વલ્લુ એક પ્રાણેઽપિ
દ્વણ્ડોઽનિશ્ચિન્તઃ સ સ્વલ્લુ એકાન્તવાલ્લુ ઇતિ વક્તવ્યં સ્યાત્ તત્કથમેતદ્ ભદન્ત !
એવમ્ ! ગૌતમ ! યત્ સ્વલ્લુ તે અન્યયૂથિકા એવમાખ્યાન્તિ યાવત્ વક્તવ્યં સ્યાત્
યે તે એવમાહુઃ મિથ્યા તે એમાહુઃ, અહં પુનર્ગૌતમ ! એવમાખ્યામિ યાવત્ પરુ-
પયામિ એવ સ્વલ્લુ શ્રમણાઃ પણ્ડિતાઃ શ્રમણોપાસકા બાલપણ્ડિતાઃ યસ્ય સ્વલ્લુ
એકપ્રાણેઽપિ દ્વણ્ડો નિશ્ચિન્તઃ સ સ્વલ્લુ નો એકાન્તવાલ્લુ ઇતિ વક્તવ્યં સ્યાત્ ।
જીવાઃ સ્વલ્લુ ભદન્ત ! કિં બાલાઃ પણ્ડિતાઃ બાલપણ્ડિતાઃ ? ગૌતમ ! જીવા
બાલા અપિ પણ્ડિતા અપિ બાલપણ્ડિતા અપિ । નૈરયિકાઃ સ્વલ્લુ પૃચ્છા ગૌતમ !
નૈરયિકાઃ બાલાઃ નો પણ્ડિતાઃ નો બાલપણ્ડિતાઃ, એવં યાવત્ ચતુરિન્દ્રિયાણામ્
પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકાનાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકાઃ બાલાઃ
નો પણ્ડિતાઃ બાલપણ્ડિતા અપિ, મનુષ્યા યથા જીવાઃ । વાનમન્તરજ્યોતિષ્ક-
વૈમાનિકાઃ યથા નૈરયિકાઃ ॥ સૂ. ૨ ॥

ટીકા—‘અન્નઽત્થિયા ણં મંતે !’ અન્યયૂથિકાઃ સ્વલ્લુ ભદન્ત ! ‘એવમા-
હ્વંતિ’ એવમ્—વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ આખ્યાન્તિ ‘જાવ પરુવેતિ’ યાવત્ પરુપયન્તિ

પૂર્વ મેં સંયતાદિકોં કા વર્ણન કિયા ગયા હૈ—યે સંયતાદિક શ્રમણા-
દિરુપ સે કહે જાતે હૈં । ફસલિયે અવ સૂત્રકાર શ્રમણાદિકોં કો આશ્રિત
કરકે અન્યયૂથિકોં કે મત કા અન્નઽત્થિયા ણં મંતે’ ઇત્યાદિ સૂત્ર
દ્વારા વર્ણન કરતે હૈં—

‘અન્નઽત્થિયા ણં મંતે ! એવં આહ્વંતિ જાવ પરુવેતિ’ ઇત્યાદિ ।

પહેલા સૂત્રમાં સંયત વગેરેનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. એ સંયત
વગેરે શ્રમણાદિરૂપ હોય છે. બેથી હવે સૂત્રકાર શ્રમણાદિકોંને આશ્રિત કરીને
અન્ય તીર્થિકોંના મતનું ‘અન્નઽત્થિયા ણ મંતે’ ઇત્યાદિ સૂત્રથી વર્ણન કરે છે.
‘અન્નઽત્થિયા ણ મંતે ! એવં આહ્વંતિ જાવ પરુવેતિ’ ઇત્યાદિ ।

અત્ર યાવત્પદેન 'ભાસંતિ પન્નવેતિ' અયોઃ સંગ્રહઃ । કિમારુથાન્તિ અન્યપૂર્થિકા-
સ્તત્રાહ—'એવં સ્વલુ' ઇત્યાદિ । 'એવં સ્વલુ સમણા પંડિયા સમણોવાસયા બાલ
પંડિયા' એવં સ્વલુ શ્રમણાઃ—સર્વં વિરતિમન્તઃ, પણ્ડિતા વ્યવદિશ્યન્તે શ્રમણોવા-
સકાઃ—શ્રાવકાઃ બાલપણ્ડિતાઃ કથ્યન્તે તેષાં મધ્યે । 'જસ્સ ણં ઇગપાણાણ વિ
દંડે અણિક્કિલ્લે સે ણં ઇગંતવાલે ત્તિ વત્તવ્વં સિયા' યસ્ય કસ્યચિત્ સ્વલુ એક-

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રસુ સે એલા પૂછા હૈ—'અન્ન-
ત્થિયા ણં મંતે । 'હે ભદન્ત ! જો અન્યતીર્થિક હૈં વે 'એવમાહ્લક્ષંતિ' એસા
કહતે હૈં । 'જાવ પઠુવેંતિ' યાવત્ પ્રરૂપિત કરતે હૈં—યહાં યાવત્ શબ્દ સે
'ભાસંતિ, પન્નવેંતિ' હન દો ક્રિયાપદોં કા ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ । એસા
વે કયા કહતે હૈં—સો હસે પ્રકટ કરતે હુણ સૂત્રકાર કહતે હૈં—'એવં સ્વલુ
સમણા પંડિયા, સમણોવાસયા બાલપંડિયા'—કિ જો શ્રમણ હૈં વે પણ્ડિત
હૈં, તથા જો શ્રમણોં કે ઉપાસક હૈં વે બાલપણ્ડિત હૈં, હન કે બીચ મેં
'જસ્સ ણં ઇગપાણાણ વિ દંડે અણિક્કિલ્લે સે ણં ઇગંતવાલેત્તિ વત્તવ્વં-
'સિયા' જિસકે એક બી પ્રાણિ કે વિષય મેં દણ્ડ અપ્રત્યાખ્યાત હૈ વહ
એકાન્ત બાલ હૈં એસા કહા જા સકતા હૈ એસા વે કહતે હૈં
તાત્પર્ય હસકા એસા હૈ કિ જો સર્વ વિરતિ સંપન્ન શ્રમણજન હૈં વે પણ્ડિત
હૈ, તથા જો હન શ્રમણજનોં કે ઉપાસક હૈં—શ્રાવક હૈં—વે બાલપણ્ડિત હૈં ।
પરન્તુ વહ જીવ હનકે બીચ મેં બાલપણ્ડિત નહીં હૈ કિ જિસને કેવલ એક

ટીકાર્થ—'અન્નત્થિયા ણં મંતે । હે ભગવન્ બે અન્ય તીર્થિક છે તેઓ
'એવમાહ્લક્ષંતિ' આ પ્રમાણે કહે છે. 'જાવ પઠુવેંતિ' યાવત્ પ્રરૂપિત કરે છે,
અહિં યાવત્ શબ્દથી 'ભાસંતિ' 'પન્નવેંતિ' આ બે ક્રિયાપદો ગ્રહણ થયા છે.
તેઓ શું કહે છે એ બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે—'એવં સ્વલુ સમણા પંડિયા,
સમણોવાસયા બાલપંડિયા' તેઓ કહે છે કે જે શ્રમણ છે તેઓ પંડિત છે.
તથા જેઓ શ્રમણોના ઉપાસક છે તેઓ બાલપંડિત છે. તેઓમાં 'જસ્સ ણં
ઇગ પાણાણ વિ દંડે અણિક્કિલ્લે સે ણં ઇગંતવાલે ત્તિ વત્તવ્વં સિયા' જેણે એક પ્રાણિના
પ્રાણોના વિષયમાં દંડ અપ્રત્યાખ્યાત કર્યો છે એટલે એકપણ પ્રાણિના વધનું
પ્રત્યાખ્યાન જેણે કર્યું છે તે એકાન્ત બાલ છે તે પ્રમાણે તેઓ કહે છે.
આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે—જે સર્વવિરતિવાળા શ્રમણબનો છે. તેઓ
પંડિત છે, તથા જેઓ આ શ્રમણોના ઉપાસક છે તે શ્રાવક છે અર્થાત્ બાલ-
પંડિત છે. પરંતુ જેણે કેવળ એકપણ જીવના વધનો ત્યાગ કર્યો નથી તે

પ્રાણેઽપિ દણ્ડોઽનિશ્ચિત્તઃ સ સ્વલુ એકાન્તવાલ इति वक्तव्यं स्यात् अनिश्चितः—
અમત્યાખ્યાતો મયતિ સ એકાન્તવાલ इति वक्तव्यं स्यात् । ‘સે કહમેયં મંતે !
એવં’ તત્ કથમેતદ્ ભદન્ત ! એવમ્ ? મગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’
હે ગૌતમ ! ‘જણં તે અન્નઉત્થિયા એવં આહ્વક્ષંતિ’ યત્ સ્વલુ તે અન્યયૂથિકા
એવાહ્યાન્તિ ‘જાવ વત્તવ્વં સિયા’ યાવત્ વત્તવ્યં સ્યાત્ ‘જે તે એવં આહંસુ
મિચ્છં તે એવં આહંસુ’ યે તે એવાહુઃ મિથ્યા તે એવાહુઃ । યદિ તે અન્ય
યૂથિકા મિથ્યા વદન્તિ તદા તદ્વિષયે સત્યં કિમિતિ શક્કયા માહ—‘અહં પુણ’
इत्यादि । ‘અહં પુણ ગોયમા’ અહં પુનર્ગૌતમ ! અત્ર ‘પુન’ રિન્યવ્યયઃ તુ શબ્દાર્થ-
વોધકઃ તેન—અહં તુ ‘એવાહ્વક્ષામિ’ એવાહ્યામિ ‘જાત્ર પરુવેમિ’ યાવત્ પરુ

जीव के विराधना का त्याग नहीं है—परन्तु और सब जीव के विराधना
का त्याग है ऐसा जीव तो एकान्ततः बाल ही है। सो इस विषय में ‘से
कहमेयं मंते ! एवं ’ गौतमने प्रभु से उनका ऐसा कहना क्या सत्य है ?
ऐसा पूछा है। उत्तर में प्रभु ने कहा ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘जणं ते अन्न-
उत्थिया एवं आह्वक्खंति जाव वत्तव्वं सिया’ जो उन अन्यतीर्थिकों ने
यावत् जिस जीव ने केवल एक जीव की हिंसा करने का त्याग नहीं
किया है, वह एकान्त बाल है’ यहां तक जो कहा है। ‘जे ते एवं आहंसु
मिच्छंते एवं आहंसु’ सो ऐसा उनका कहना मिथ्या है—उन्होंने यह
असत्य कहा है। तो हे भदन्त इस विषय में सत्य क्या है ? इसका
उत्तर देने के लिये प्रभु कहते हैं—‘अहं पुण गोयमा ! एवमाह्वक्खामि,
जाव परुवेमि’ मैं तो इस विषय में ऐसा कहता हूँ—यावत् प्ररूपित

બાલપંડિત નથી. પણ ખીજા અજીવના વધનો ત્યાગ કર્યો હોય એવો જીવતો.
એકાન્તતઃ બાલ છે. આ વિષયમાં ‘સે કહમેયં મંતે ! એવં’ ગૌતમ સ્વામી એ
પ્રભુને પૂછ્યું કે હે ભગવન્ તેઓનું આમ કહેવું શું સાચું છે ? તેના ઉત્તરમાં
પ્રભુ કહે છે કે—ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘જણં તે અન્નઉત્થિયા એવં આહ્વક્ષંતિ
જાવ વત્તવ્વં સિયા’ તે અન્ય તીર્થિકાએ ‘જે જીવે યાવત્ ફક્ત એક
પણ જીવની હિંસા કરવાનો ત્યાગ કર્યો નથી. તે એકાન્તબાલ
છે.’ અહિં સુધીનું જે કથન કર્યું છે તે “ જે તે એવં આહંસુ મિચ્છં તે
એવં આહંસુ” તેઓનું તે પ્રમાણેનું કહેવું તે મિથ્યા છે. અર્થાત્ તેઓએ
તે અસત્ય કહ્યું છે. તો હે ભગવાન્ આ વિષયમાં સાચું શું છે ?
આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા પ્રભુ કહે છે કે—“અહં પુણ ગોયમા ! એવાહ્વક્ષામિ
જાવ પરુવેમિ” હું તો આ વિષયમાં એમ કહું છું. યાવત્ પ્રરૂપિત

પચામિ યાવત્ માષે પ્રજ્ઞાપચામિ ક્ત્યનયોઃ સંગ્રહઃ કિં પ્રરૂપચામિ તત્રાહ—એવં
 સ્વલુ’ ક્ત્યાદિ । ‘એવં સ્વલુ સમગા પંડિયા’ એવં સ્વલુ શ્રમણાઃ પણ્ડિતાઃ ‘સમણો
 પાસગા વાલપંડિયા’ શ્રમણોપાસકાઃ વાલપણ્ડિતાઃ ‘જસ્સ ણં ઇગપાણાણ વી
 દંડે નિવિસસે’ યસ્ય સ્વલુ ઇગપાણેઽપિ દણ્ડો નિક્ષિપ્તઃ—પત્યાચ્યાતઃ ‘સે ણં
 નો ઇગંતવાલે સ્તિ વત્તવ્વં સિયા’ સ સ્વલુ નો ઇકાન્તવાચ્છ ક્તિ વત્તવ્વં સ્થાત્ ।
 નનુ પ્રશ્નોત્તરયોઃ સમાનતૈવ પ્રતિ ન હિ વૈલક્ષણ્યં કિમપિ લક્ષ્યતે ક્તિ ચેત્ કૃતે
 ત્રિચારે વૈલક્ષણ્યં માત્યેવ તથાદિ—શ્રમણાઃ પણ્ડિતાઃ સર્વવિરતિચારિત્રવન્તો
 ભવન્તિ તથા શ્રમણોપાસકાઃ વાલપણ્ડિતાઃ દેશવિરતાઃ સન્તિ ક્તિ સર્વજ્ઞસંમ-
 તસ્ય પક્ષદ્વયસ્ય અનુવાદં કૃત્વા તયોઃ પક્ષયોર્દ્વિતીયં પક્ષં વાલપણ્ડિતરૂપં દૂપયન્તિ

કરતા હું, યહાં યાવત્ શબ્દ સે ‘માષે પ્રજ્ઞાપચામિ’ ક્તિ ક્રિયાપદાં ક્તિ
 ગ્રહણ હુઆ ક્તિ । ‘સમગા પંડિયા, સમણોવાસગા વાલપંડિયા, જસ્સ ણં
 ઇગપાણાણ વી દંડે નિવિસસે સે ણં ઇગંતવાલે સ્તિ વત્તવ્વં સિયા’ શ્રમણ
 પણ્ડિત ક્તિ, શ્રમણજનોં ક્તિ ઉપાસક-આવક-વાલપંડિત ક્તિ । તથા ક્તિ સને
 ઇક પ્રાણ ક્તિ વિષય મેં ક્તિ દણ્ડ પ્રત્યાચ્યાત કર દિયા ક્તિ વહ ઇકાન્ત
 વાલ ક્તિ ઇસા નહીં ક્તિ ક્તિ સકતા ક્તિ યહાં ઇસી શંકા નહીં કરની
 ચાહિયે ક્તિ પ્રશ્ન ઓર ઉત્તર મેં સમાનતા ક્તિ ક્તિ ક્તિ ફર્ક નહીં ક્તિ ।
 ક્તિ ચિચાર કરને પર ફર્ક માલૂમ ક્તિ ક્તિ ક્તિ—શ્રમણ પણ્ડિત
 ક્તિ—સર્વ વિરતિચારિત્રવાન ક્તિ । શ્રમણોપાસક વાલપણ્ડિત ક્તિ—દેશ વિરત
 ક્તિ । યે સર્વજ્ઞ સંમત ક્તિ ક્તિ ક્તિ અનુવાદ કરકે ક્તિ પક્ષોં મેં સે
 ક્તિ ક્તિ ક્તિ ક્તિ ક્તિ ક્તિ ક્તિ ક્તિ ક્તિ ક્તિ ક્તિ ક્તિ ક્તિ ક્તિ ક્તિ ક્તિ ક્તિ ક્તિ ક્તિ

કર્ક છું. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી ‘માષે પ્રજ્ઞાપચામિ’ આ ક્રિયાપદો ગ્રહણ
 થયા છે. કહેવાનો હેતુ એ છે કે આ પ્રમાણે હું પ્રજ્ઞાપના કરું છું “સમણા
 પંડિયા સમણોવાસગા વાલપંડિયા જસ્સ ણં ઇગપાણાણ વી દંડે નિવિસસે તે ણં
 નો ઇગંતવાલેસ્તિ વત્તવ્વં સિયા” શ્રમણ પંડિત છે. શ્રમણજનોના ઉપાસક
 —આવક—આલપંડિત છે. તથા જેણે એક પ્રાણીના વિષયમાં પણ દંડનું
 પ્રત્યાખ્યાન કર્યું છે તે એકાન્તબાળ છે, એમ કહી શકાતું નથી. અહિં
 એવી શંકા ન કરવી કે પ્રશ્ન અને ઉત્તર સરખો જ છે. કંઈ પણ ફરક નથી.
 તેમ સમજવું નહિ, કેમ કે વિચાર કરતાં તેના ફેર સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે.
 છતાં પણ શ્રમણ પંડિત છે—સર્વ વિરતિ ચારિત્રવાન છે. અને શ્રમણો-
 પાસક આલપંડિત છે, એટલે કે દેશવિરત છે એ સર્વજ્ઞ સંમત આ બે
 પક્ષો છે આ બે પક્ષોમાંથી બીજો જે આલપંડિત રૂપ પક્ષ છે. તેને દોષિત

યે સર્વજીવાનાં પ્રાણાતિપાતેભ્યો વિરતાઃ સન્તોઽપિ પદ્મજીવવિષયકાઽવિરતિ-
મન્તો ભવેયુઃ તે સ્ત્વંભૂતાઃ શ્રમણોપાસકા અપિ એકાન્તચાલા એવેતિ વક્તવ્યં
સ્યાત્ इति एषां मतं न समीचीनम् नदेव दर्शयति मगवान 'गोयमा' इत्यादिना,
यस्यैकजीवस्यापि प्राणातिपातविरतिरस्ति स न एकान्तचाल इति वक्तुं
शक्यते किन्तु बालपण्डिततया व्याहर्तुं युक्तः, यतस्त्वस्मिन् देशविरतिर्विद्यते,
यस्मिन् देशविरतिर्भवेत् स न एकान्तचालोऽपि तु बालपण्डित एव विरत्यं-
शस्य सद्भावात् । पञ्चजीवप्राणातिपातप्रत्याख्यानवता यदि एकस्यापि विराधनं
कृतं तदा स एकान्तचाल इति परमतम् ? पञ्चसु यदि एकस्यापि रक्षणकृतं

ऐसा कहते हैं कि जो सर्व जीवों के प्राणातिपात से विरत होते हुए
भी एक जीव के प्राणातिपात से—एक जीव विषयक अविरति से युक्त
हों ऐसे वे श्रमणोपासक भी एकान्तचाल ही हैं बालपण्डित नहीं
हैं ऐसा कहा जा सकता है सो ऐसा जिनका मत है वह योग्य नहीं
है । क्योंकि जिसके एक जीव के भी प्राणातिपात की विरति—त्याग है
वह एकान्तचाल है ऐसा नहीं कहा जा सकता है । किन्तु वह बाल-
पण्डित है ऐसा ही कहा जाता है और ऐसा ही उसमें व्यवहार होना
युक्त है । क्योंकि उसमें देशविरति मौजूद है । जिसमें देशविरति
मौजूद हो वह एकान्त चाल नहीं है । अपितु विरति के अंश के सद्भाव
से बालपण्डित ही है । तात्पर्य अन्य सिद्धान्तकारों का ऐसा है कि
जिसने कुछ जीवों के प्राणातिपात का प्रत्याख्यान किया है ऐसा वह
जीव यदि एक भी जीव की विराधना कर देता है तो वह एकान्त चाल

કરવાના અભિપ્રાયથી તેઓ એવું કહે છે કે જે સર્વ જીવોના પ્રાણાતિપાતથી
વિરત થઈને પણ એક જીવના પ્રાણાતિપાતથી એટલે કે એક જીવ વિષય
અવિરતિથી યુક્ત હોય એવા તે શ્રમણોપાસક પણ એકાન્તબાળ જ છે.
બાળપંડિત નથી. એ પ્રમાણે કહી શકાય છે. એવો જેમનો મત છે તે
યોગ્ય નથી. કેમકે જેણે એક જીવના પ્રાણાતિપાતનો ત્યાગ કર્યો છે. તે
એકાન્ત બાલ છે, એમ કહી શકાય નહિ પરંતુ બાલપંડિત છે, એમ જ
કહી શકાય, અને એ રીતે જ તેમાં વ્યવહાર કરવો યોગ્ય ગણાય કેમ કે
તેમાં દેશ વિરતિ રહેલ છે. જેમાં દેશ વિરતિ રહેલી હોય તે એકાન્ત
બાલ કહેવાય નહિ. પરંતુ વિરતિના અંશના સદ્ભાવથી બાલ પંડિત જ છે
અન્ય સિદ્ધાન્તકારોના કહેવાનું તાત્પર્ય એમ છે. કે જેણે એકેન્દ્રિયાદિ પાંચ
જીવોના પ્રાણાતિપાતનું પ્રત્યાખ્યાન કર્યું છે. તેવો તે જીવ જો એક પણ જીવની

તદા સ ન એકાન્તબાલઃ, અપિ તુ બાલપણ્ડિત એવેતિ ભગવતઃ સ્વમતમ્ । બાલ-
ત્વાદિકમેવ ચતુર્વિંશતિદણ્ડકેષુ નિરૂપયિતુમાહ—‘જીવા ણં’ ઇત્યાદિ । ‘જીવા ણં
મંતે’ જીવાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ‘કિં બાલા, પંડિયા બાલ પંડિયા’ બાલાઃ, પણ્ડિતાઃ
બાલપણ્ડિતાઃ વિરતિરહિતો બાલઃ સર્વવિરતિમન્તઃ પણ્ડિતાઃ, દેશવિરતાઃ બાલ
પણ્ડિતાઃ ? ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘બાલા વિ’
બાલા અપિ જીવાઃ ‘પંડિયા વિ’ પણ્ડિતા અપિ જીવાઃ ‘બાલપંડિયા વિ’ બાલ
પણ્ડિતા અપિ જીવાઃ સમુચ્ચયજીવેષુ બાલાદીનાં સર્વેષાં સદ્ભાવાત્ । ‘નેરહ્યા ણં
પુચ્છા’ નૈરયિકાઃ સ્વલુ પૃચ્છા હે ભદન્ત ! નારકાઃ બાલાઃ પણ્ડિતાઃ બાલપણ્ડિતા

હૈ પર ઉસ પર સિદ્ધાન્નકાર કા એસા કહના હૈ કિ—વહ એકાન્તબાલ
નહીં હૈ કિન્તુ બાલપણ્ડિત હી હૈ । અબ ચૌવીસ દણ્ડકોં મેં હસી બાલ-
ત્વાદિકી પ્રરૂપણા કરને કે લિયે સૂત્રકાર આગે કા પ્રકરણ પ્રારમ્ભ
કરતે હૈ । હસમેં ગૌતમને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ । ‘જીવા ણં મંતે ! કિં
બાલા પંડિયા બાલપંડિયા’ હે ભદન્ત ! જીવ કયા બાલ હૈ ? યા પણ્ડિત હૈ ?
યા બાલપણ્ડિત હૈ ? જો વિરતિરહિત હોતા હૈ વહ બાલ હૈ, સર્વવિરતિ સે
યુક્ત જો હોતે હૈ વે પણ્ડિત હૈ, તથા જો દેશવિરતિ સે રાંપન્ન હોતે
હૈ વે બાલપણ્ડિત હૈ । હસકે વત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ !
‘જીવા બાલા વિ, પંડિયા વિ, બાલપંડિયા વિ’ જીવ બાલ બી હોતે હૈ,
‘પંડિત બી હોતે હૈ, ‘બાલપણ્ડિત બી હોતે હૈ । હસ પ્રકાર સામાન્ય
જીવ મેં બાલાદિકોં કા સવ કા સદ્ભાવ હૈ ।

અબ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈ—‘નેરહ્યા ણં પુચ્છા’ હે ભદન્ત ।

નિરાધના કરે તો તે એકાન્તબાળ છે પરંતુ તે વિષયમાં સિદ્ધાન્તકારોનું
એવું કહેવું છે કે તે એકાન્તબાળ નથી પરંતુ બાલ પંડિત જ છે.

હવે ચૌવીસ દંડકોથી આ બાલત્વ વિગેરેની પ્રશ્નપણી કરવા માટે
સૂત્રકાર વિશેષ વિવેચન કરે છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—
“જીવા ણં મંતે ! કિં બાલા પંડિયા બાલપંડિયા” હે ભગવન્ એવો શું બાલ છે ?
કે પંડિત છે ? કે બાલ પંડિત છે ? જે વિરતિ રહિત હોય છે તે બાલ કહેવાય
છે. સર્વવિરતિ વાળો જે હોય તે પંડિત છે. તેમજ જે દેશવિરતિવાળો
હોય તે બાલપંડિત છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—“ગોયમા !” હે
ગૌતમ એવ “બાલા વિ” બાલ પણ હોય છે. ‘પંડિયા વિ’ પંડિત પણ
હોય છે. તથા “બાલપંડિયા વિ” બાલ પંડિત પણ હોય છે. આ રીતે
સામાન્ય જીવમાં બેલાદિકનો સદ્ભાવ છે. હવે ગૌતમસ્વામી નારકોના
વિષયમાં પ્રશ્નને પૂછે છે કે—“નેરહ્યા ણં પુચ્છા” હે ભગવન્ નારકીય એવો

વા ભવન્તિ કિમ્ इति प्रश्नः, भगवानाह-‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘नेरइया वाला’ नैरयिकाः वालाः सर्वथा विरतिरहितत्वात् । ‘णो पंडिया’ नो पण्डिताः नैरयिकाः सर्वविरतेरभावात् विरतिमतामेव पण्डितत्वात् ‘नो वालपंडिया’ नो वालपण्डिता नारकाः देशविरतेरभावात् । ‘एवं जाव चउरिंदियाणं’ एवं यावत् चतुरिन्द्रियाणाम् यथा नैरयिका वाला एव न पण्डिता न वा वालपण्डिताः तथा एकेन्द्रिया इत्यारभ्य चतुरिन्द्रियपर्यन्ताः जीवा ऽपि वाला एव नो पण्डिताः न वा वालपण्डिताः सर्वविरतेर्देशविरतेर्वा अभावात् इति आलापकप्रकारकश्च स्वयमेव ऊहनीयः । ‘पंचिंदियतिरिक्खजोणिया पुच्छा’ पञ्चेन्द्रियतिर्यग्

નૈરયિક જીવ કયા ચાલ હોતે હૈં ? યા પાંડિત હોતે હૈં ? યા ચાલપાંડિત હોતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-‘ગોયમા ! નેરહયા ચાલા’ નૈરયિક ચાલ હી હોતે હૈં-કર્પોકિ વે સર્વથા વિરતિ સે રહિત હોતે હૈં । હસલિયે વે ‘જો પંડિયા, નો ચાલપંડિયા’ ન પંડિત હોતે હૈં ઓર ન ચાલપાંડિત હી હોતે હૈં । સર્વવિરતિ કે સદ્ભાવ મેં ચાલપાંડિતત્વ હોતા હૈ । નારક જીવોં મેં ન સર્વ વિરતિ હૈ ઓર ન દેશવિરતિ હી હૈ । ‘એવં જાવ ચઝરિં-દિયાણં’ હસી પ્રકાર કા કથન એકેન્દ્રિય સે લેકર ચૌદ્વિન્દ્રિય પર્યન્ત કે જીવોં મેં શ્રી જાનના ચાહિયે । કર્પોકિ યહાં પર શ્રી સર્વવિરતિ ઓર દેશ વિરતિ કા સર્વથા અભાવ હૈ-હસ વિષય કા આલાપ કે પ્રકાર યહાં અપને આપ સમજા લેના ચાહિયે ।

અથ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં-‘પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયા પુચ્છા’ હૈ ભદન્ત । પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચ કયા ચાલ હોતે હૈં ? યા પાંડિત હોતે હૈં ।

શું બાલ હોય છે ? કે પાંડિત હોય છે ? કે બાલપાંડિત હોય છે, તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે “ગોયમા” હે ગૌતમ ? “નેરહયા ચાલા” નારકીય જીવો બાલજ હોય છે. કેમ કે-તેઓ સર્વથા વિરતિ રહિત હોય છે. તેથી તેઓ “જો પંડિયા, જો ચાલપંડિયા” પાંડિત હોતા નથી અને બાલ પાંડિત પણ હોતા નથી. સર્વ વિરતિના સદ્ભાવમાં જ પાંડિતત્વ હોય છે અને દેશ વિરતિના સદ્ભાવમાં બાલ પાંડિતત્વ હોય છે. નારક જીવોમાં સર્વ વિરતિ કે દેશવિરતિ હોતી નથી. “એવં જાવ ચઝરિંદિયાણં” એજ રીતનું બધું જ કથન એકેન્દ્રિયથી ચાર ઇન્દ્રિય સુધીના જીવોમાં સમજવું. કેમ કે તેઓમાં પણ સર્વ વિરતિ અને દેશ વિરતિનો સર્વથા અભાવ જ હોય છે. આ વિષયનો આલાપ પ્રકાર અહિંયાં સ્વયં સમજી લેવો.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે-“પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયા પુચ્છા” હે ભગવન પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચ જીવો શું બાલ છે ? પાંડિત છે ? કે

યોનિકાઃ પૃચ્છા હે મદન્ત ! પञ्चेन्द्रियतिर्यग्‌યોનિકાઃ કિં બાલાઃ પણ્ડિતાઃ
 બાલપણ્ડિતા વેતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘પંચિદિયતિરિક્ષ
 જોણિયા બાલા’ પञ्चेन्द्रिय-તિર્યગ્‌યોનિકાઃ બાલાઃ ચિરતેરભાવાત્ ‘નો પંડિયા’
 નો પંણ્ડિતાઃ સર્વચિરતેરભાવાત્ ‘બાલપંડિયા વિ’ બાલપણ્ડિતા અપિ દેશતો
 વિરતેઃ સદ્ભાવાત્ બાલપણ્ડિતા અપિ કથ્યન્તે ‘મણુસ્સા જહા જીવા’ મનુષ્યા
 યથા જીવાઃ યેન પ્રકારેણ સામાન્યતો જીવાઃ કથિતા બાલા અપિ પણ્ડિતા અપિ
 બાલપણ્ડિતા અપિ તથા મનુષ્યા અપિ બાલા અપિ પણ્ડિતા અપિ બાલપણ્ડિતા
 અપીતિ ભાવઃ । ‘વાણમંતરજોહસિયવેમાણિયા જહા નેરહ્યા’ વાનવ્યન્તરજ્યો-
 તિષ્કવૈમાનિકા યથા નૈરયિકાઃ ન પણ્ડિતા ઇમે કિન્તુ બાલાઃ ન ચા બાલપણ્ડિતાઃ
 સર્વચિરતેદેશચિરતેશ્ચાભાવાદિતિ ॥ સૂ૦ ૨ ॥

યા બાલપણ્ડિત હોતે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-‘ગોયમા ! પંચિદિય-
 તિરિક્ષજોણિયા બાલા’ હે ગૌતમ ! પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્‌ જીવ ચિરતિ કે
 કે અભાવ સે બાલ બી હોતે હૈં ઔર દેશ ચિરતિ કે સદ્ભાવ સે ‘બાલ-
 પંડિયા વિ’ બાલપણ્ડિત બી હોતે હૈં પરન્તુ બે સર્વચિરતિ કે અભાવ સે
 ‘નો પંડિયા’ પણ્ડિત નહીં હોતે હૈં । ‘મણુસ્સા જહા જીવા’ જિસ પ્રકાર
 સે સામાન્યતઃ જીવ કે સંબન્ધ મેં કહા ગયા હૈં-કિ બાલ બી હોતે હૈં
 પંડિત બી ઔર બાલપણ્ડિત બી હોતે હૈં-ઉસી પ્રકાર સે મનુષ્ય બાલ
 બી હોતે હૈં, પણ્ડિત બી હોતે હૈં ઔર બાલપણ્ડિત બી હોતે હૈં ‘વાણમં-
 તરજોહસિય વેમાણિયા જહા નેરહ્યા’ જિસ પ્રકાર સે બાલપણ્ડિતાદિ
 કે વિષય કા કથન નૈરયિકોં મેં કિયા ગયા હૈં ઇસી પ્રકાર સે ઇન્કે
 વિષય કા કથન વાનવ્યન્તર જ્યોતિષિક ઔર વૈમાનિકોં મેં બી કર-

બાલપંડિત છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે “ગોયમા પંચિદિયતિરીક્ષ
 જોણિયા બાલા” હે ગૌતમ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્‌ જીવ ચિરતિ રહિત હોવાથી બાલ
 હોય છે. અને દેશ ચિરતિવાળા હોવાથી “બાલપંડિયા વિ” બાલપંડિત
 પણ હોય છે. પરંતુ તેઓ સર્વ ચિરતિ રહિત હોવાથી “નો પંડિયા”
 પંડિત હોતા નથી. “મણુસ્સા જહા જીવા” જે રીતે સામાન્ય જીવોના
 વિષયમાં કથન કર્યું છે. કે તેઓ બાલ પણ હોય છે પંડિત પણ હોય
 છે. અને બાલ પંડિત પણ હોય છે. એજ રીતે મનુષ્યો પણ બાલ પણ
 હોય છે. પંડિત પણ હોય છે. અને બાલપંડિત પણ હોય છે “વાણ-
 મંતરજોહસિયવેમાણિયા જહા નેરહ્યા” જે રીતે નારકીયોમાં બાલપંડિત વગેરે
 વિષયનું કથન કર્યું છે. તેજ રીતે વાનવ્યંતર જ્યોતિષિક અને વૈમાનિકોમાં
 પણ તે રીતનું જ કથન સમજવું. અર્થાત્ વાનવ્યંતર, જ્યોતિષિક

શ્રમણાદયઃ પૂર્વે પ્રદર્શિતાઃ, તદ્વિષયેऽન્યયૂથિકમતમુપદર્શિતમ્, તત્પ્રક્રમા-
દેવ પુનરપિ અન્યયૂથિકમતમુપદર્શયન્નાહ—‘અન્ન ઉત્થિયા ણં મંતે !’ इत्यादि ।

મૂલમ્—અન્નઉત્થિયા ણં મંતે ! એવમાઙ્કલંતિ જાવ પરુ-
વેતિ એવં ક્વલુ પાણાઙ્વાણ મુસાવાણ જાવ મિચ્છાદંસણસલ્લે-
વટ્ટમાણસ્સ અન્ને જીવે અન્ને જીવાયા, પાણાઙ્વાયવેરમણે
જાવ પરિગ્ગહવેરમણે કોહવિવેગે જાવ મિચ્છાદંસણસલ્લવિવેગે
વટ્ટમાણસ્સ અન્ને જીવે અન્ને જીવાયા। ઉપ્પત્તિયાણ જાવ પારિ-
ણામિયાણ વટ્ટમાણસ્સ અન્ને જીવે અન્ને જીવાયા। ઉગ્ગહે
ઈહાણ અવાણ ધારણાણ વટ્ટમાણસ્સ જાવ જીવાયા। ઉટ્ટાણે જાવ
પરકમે વટ્ટમાણસ્સ જાવ જીવાયા। નેરઙ્કયત્તે તિરિક્કલમણુસ્સ-
દેવત્તે વટ્ટમાણસ્સ જાવ જીવાયા। નાણાવરણિજ્જે જાવ અંતરા-
ઙ્કાણ વટ્ટમાણસ્સ જાવ જીવાયા ૧। એવં કણ્હલેસ્સાણ જાવ
સુક્કલેસ્સાણ ૨, સમ્મદિટ્ઠીણ ૩, એવં ચક્કલુદંસણે ૪, આભિણિ-
બોહિયણાણે ૫, મતિ અન્નાણે ૬, આહારસન્નાણ ૭. એવં ઓરા-
લિયસરીરે ૮, એવં મણોજો ૯, સાગારોવઓગે અણાગારોવઓગે
વટ્ટમાણસ્સ અન્ને જીવે અન્ને જીવાયા સે કહમેયં મંતે ! એવં ?
ગોયમા ! જં ણં તે અન્નઉત્થિયા એવમાઙ્કલંતિ જાવ મિચ્છં તે
એવમાઙ્કલંતિ. ૪। અહં પુણ ગોયમા ! એવમાઙ્કલમિ જાવ

હેના ચાહિયે અર્થાત્ એ સર્વ બાલ હી હોતે હૈં। ન પંડિત હોતે હૈં ઓર
ન બાલપણ્ડિત હોતે હૈં। ક્યોંકિ યહાં પર મી સર્વવિરતિ ઓર દેશ-
વિરતિ કા સર્વથા અભાવ રહતા હૈ ॥ સૂ. ૨ ॥

અને વૈમાનિકો બાલ જ હોય છે. તેઓ પંડિત હોતા નથી તેમજ બાલ
પંડિત પણ હોતા નથી કેમ કે તેઓમાં સર્વ વિરતિ અને દેશ વિરતિનો
સર્વથા અભાવ રહે છે. ॥ સૂત્ર ૨ ॥

પરુવેમિ एवं खलु प्राणाइवाए जाव मिच्छादंसणसल्ले वट्ट-
माणस्स सच्चेव जीवे सच्चेव जीवाया जाव अणागारोवओगे
वट्टमाणस्स जाव सच्चेव जीवे सच्चेव जीवाया ॥सू० ३॥

છાયા—અન્યયૂથિકાઃ खलु भदन्त । एवमाख्यानंति यावत् प्ररूपयन्ति
एवं खलु प्राणान्निपाते मृषावादे यावत् मिथ्यादर्शनशल्ये वर्तमानस्य अन्यो
जीवोऽन्यो जीवात्मा । प्राणान्निपातविरमणे यावत् परिग्रहविरमणे क्रोधवि-
वेके यावत् मिथ्यादर्शनशल्यविवेके वर्तमानस्यान्यो जीवोऽन्यो जीवात्मा ।
औत्पत्तिक्यां यावत् पारिणामिक्यां वर्तमानस्यान्यो जीवोऽन्यो जीवात्मा । अव-
ग्रहे ईहायाम् अवाये धारणायां वर्तमानस्य यावत् जीवात्मा । उत्थाने यावत्
पराक्रमे वर्तमानस्य यावत् जीवात्मा । नैरयिक्तत्वे तिर्यग्-मनुष्य-देवत्वे
वर्तमानस्य यावत् जीवात्मा १ । ज्ञानावरणीये यावत् अंतराये वर्तमानस्य
यावत् जीवात्मा । एवं कृष्णलेश्यायां यावत् शुक्ललेश्यायां २, सम्यग्
दृष्टौ ३, एवं चक्षुर्दर्शने ४, आमिनिबोधिकज्ञाने ५, मत्तज्ञाने ३, आहारसंज्ञा
याम् ४, एवमौदारिकशरीरे ५, एवं मनोयोगे ६, साकारोपयोगेऽनाकारोपयोगे
वर्तमानस्य अन्यो जीवोऽन्यो जीवात्मा तत्कथमेतत् भदन्त ! एवम् ? गौतम !
यत् खलु ते अन्ययूथिकाः एवमाख्यानंति यावद् मिथ्याते एवमाख्यानंति० ४
अहं पुनर्गौतम ! एवमाख्यामि यावत् प्ररूपयामि एवं खलु प्राणान्निपाते यावत्
मिथ्यादर्शनशल्ये वर्तमानस्य स एव जीवः स एव जीवात्मा यावत् अनाकारोप-
योगे वर्तमानस्य यावत् स एव जीवः स एव जीवात्मा ॥सू० ३॥

ટીકા—‘અન્નઉત્થિયા ણં મંતે ।’ અન્યયૂથિકાઃ खलु भदन्त । ‘एवं आइ-

अमण आदि पूर्व में दिखा दिये गये हैं और उनके विषय में अन्य-
यूथिकों का क्या मत हैं—यह भी प्रकट कर दिया है । इसी प्रक्रम को
लेकर अब सूत्रकार अन्ययूथिकों के मत पुनः दिखाते हैं—

‘अन्नउत्थिયા णं मंते ! एवमाइक्खंति जाव परुवे’ति’ इत्यादि ।

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा गौतम ने अन्ययूथिकों की जीव और

શ્રમણ વિગેરેનું વર્ણન પહેલા કરવામાં આવ્યું છે. અને તેઓના
વિષયમાં બીજા મતવાદીઓનો શું મત છે. તે પણ પ્રગટ કરવામાં આવ્યું છે.
આજ ક્રમના સંબંધને લઈને આ વિષયમાં સૂત્રકારનો શું મત છે. તે પણ
પ્રગટ કરવામાં આવ્યો છે. આજ ક્રમ પ્રમાણે હવે સૂત્રકાર અન્ય તીર્થિકોનો
મત (અભિપ્રાય) ફરીથી બતાવે છે

‘અન્નઉત્થિયા ણં મંતે ! એવમાઈક્ખંતિ જાવ પરુવે’તિ” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રદ્વારા ગૌતમસ્વામીએ જીવ અને જીવાત્માના

ક્ષંતિ' एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण शरीरजीवात्मविषये आख्यान्ति कथयन्ति 'जाव पक्ष्वेति' यावत् प्ररूपयन्ति, यावत् पदेन 'भासंति पन्नवेति' इत्यनयोः संग्रहः किं प्रज्ञापयन्ति ते ? तत्राह—'एवं खलु' इत्यादि । 'एवं खलु पाणाइवाए मुसावाए जाव मिच्छादंसणसल्ले वहमाणस्स अन्ने जीवे अन्ने जीवाया' एवं खलु प्राणातिपाते मृषावादे यावत् मिथ्यादर्शनशल्ये वर्तमानस्यान्धो जीवोऽन्यो जीवात्मा तत्र अन्ययूथिकाः अन्यतैर्थिकाः ते च शरीरस्य जीवस्य चात्यन्तं भेदमाहुस्ते एवात्र अन्ययूथिकत्वेन ग्रहीतव्याः । प्राणातिपातादिक्रियाविषयेषु वर्तमानस्य देहिनः 'अन्ने जीवे अन्ने जीवाया' जीवति—प्राणान् धारयतीति

जीवात्मा विषयक जो भिन्नता की मान्यता है उस विषय की सत्यता के ऊपर पूछा है—वे कहते हैं—'अन्नउत्थिया णं भंते ।' 'हे भदन्त अन्य यूथिकों का जो 'एवं आइक्खंति' ऐसा कहना है । 'जाव पक्ष्वेति' यावत् प्ररूपणा करते हैं—यहां यावत् शब्द से 'भासंति पन्नवेति' इन क्रियापदों का संग्रह हुआ है । 'एवं खलु पाणाइवाए मुसावाए जाव मिच्छादंसणसल्ले वहमाणस्स अन्ने जीवे, अन्ने जीवाया' कि—प्राणातिपात में मृषावाद में यावत् मिथ्यादर्शनशल्य में वर्तमान प्राणी का जीव भिन्न है और जीवात्मा भिन्न है । यहाँ 'जीवति प्राणान् धारयति इति जीवः' इस व्युत्पत्ति के अनुसार जीव शब्द का अर्थ शरीर लिया गया है । अन्य यूथिक अन्य तैर्थिकजन शरीर और जीव का अत्यन्त भेद मानते हैं । इसलिये उनका ऐसा कहना है कि प्राणातिपात आदि क्रियाविशेषों में वर्तमान देही का जीव शरीर अन्य है और जीव संबन्धी जीवात्मा—

વિષયમાં અન્ય મતવાદિઓની શુ' માન્યતા છે. તે વિષયની સત્યતા જાણવા માટે પ્રભુને પૂછતા કહે છે કે "અન્નઉત્થિયા ણં મંતે !" હે ભગવન્ ! અન્ય મતવાદિઓ "એવં આઈક્ખંતિ" એવું કહે છે "જાવ પક્ષ્વેતિ" યાવત્ પ્રરૂપણા કરે છે. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી "ભાસતિ" લાખણુ કરે છે. પન્નવેતિ પ્રજ્ઞાપના કરે છે. આ ક્રિયાપદોનો સંગ્રહ થયો છે. "એવં खलु पाणाइवाए मुसावाए जाव मिच्छादंसणसल्ले वहमाणस्स अन्ने जीवे, अन्ने जीवाया" શુ' પ્રાણાતિપાતમાં કે મૃષાવાદમાં યાવત્ મિથ્યાદર્શન શલ્યમાં રહેલા પ્રાણીનો જીવ ભિન્ન છે ? અને જીવાત્મા ભિન્ન છે ? અહિયાં "જીવતિ પ્રાણાન્ ધારયતિ" ઇતિ જિવઃ " એજ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે 'જીવ' શબ્દનો અર્થ શરીર થાય છે. અન્યયૂથિક—અન્યતૈર્થિક જન શરીર અને જીવનો અત્યંત ભેદ માને છે. જેથી તેઓનું એવું કહેવું છે કે પ્રાણાતિપાત વિગેરે ક્રિયા વિશેષોમાં રહેલા શરીરધારીનો જીવ શરીરથી જુદો છે. અને જીવાત્મા—

જીવઃ શરીરં સ ચ જીવઃ શરીરપદ્વાચ્યોઽન્યઃ વ્યતિરિક્તઃ ‘અન્ને જીવાયા’
અન્યો જીવાત્મા અન્યો ભિન્નઃ જીવસ્ય સમ્બન્ધી અધિષ્ઠાતૃત્વાત્ દેહકૃતફલોપ-
ભોગાદ્વા જીવાત્મા ચેતનઃ પુરુષઃ, દેહજીવાત્મનોર્ભેદશ્ચ પુદ્ગલાપુદ્ગલસ્વભાવત્વાત્
યયોઃ સ્વભાવઃ પરસ્પરં ભિન્નતે તયોઃ પરસ્પરં ભેદ એવ ભવતિ યથા વહ્નિ-જલયોઃ,
પ્રકૃતે ચ જીવપદ્વાચ્યદેહસ્ય જીવાત્મનશ્ચ પુદ્ગલાપુદ્ગલરૂપસ્વભાવભેદાત્
સ્વભાવતો દેહજીવાત્મનોર્ભેદ એવેતિ તતશ્ચ શરીરસ્ય પ્રાણાતિપાતમૃષાવાદાદા
રમ્ય મિથ્યાદર્શનશલ્યાન્તક્રિયાસુ વર્તમાનસ્ય દૃશ્યત્વાત્ તદેવ શરીરં તત્ કતૃ, ન
પુનર્જીવાત્મા કર્તા પ્રાણાતિપાતાદિક્રિયાણામ્, હત્યેકે વદન્તિ । અન્યે પુનરેવ-
માહુઃ જીવતિ ઇતિ જીવો નારકદેવમનુષ્યાદિપર્યાયઃ જીવાત્મા તુ સર્વપર્યાયા-

ચેતન-પુરુષ-અધિષ્ઠાતા હોને સે તથા દેહકૃત ફલ કા ભોક્તા હોને સે
ભિન્ન હૈ દેહ ઓર જીવાત્મા કા ભેદ પુદ્ગલ મેં પરસ્પર મેં ભિન્નતા હોતી
હૈ, ઉન દોનોં મેં અગ્નિ ઓર જલ કે જૈસા પરસ્પર મેં ભેદ હી હોતા હૈ ।
પ્રકૃત મેં જીવ પદ વાચ્ય દેહ કા ઓર જીવાત્મા કા પુદ્ગલ
કા સ્વભાવ સે ભેદ હી હૈ । ઇસલિયે પ્રાણાતિપાત મૃષાવાદ સે લેકર
મિથ્યાદર્શનશલ્યાન્ત ક્રિયાઓં મેં શરીર વર્તમાન હૈ એસા સ્પષ્ટ રૂપ
સે દિખલાઈ દેતા હૈ । અતઃ વહી શરીર ઉન ક્રિયાઓં કા કર્તા હૈ,
જીવ ઉનકા કર્તા નહીં હૈ એસા કિન્હીં ૨ સિદ્ધાન્તકારોં કા-અન્ય
યૂથિકોં કા એસા કહના હૈ-કિ-નારક દેવ મનુષ્ય આદિ પર્યાયવાલા
જો હૈ વહ જીવ હૈ, એવં ઇન સઘ પર્યાયોં મેં અન્વયરૂપ સે રહનેવાલા જો

ચૈત્યન્ય-પુરુષ અધિષ્ઠાતા હોવાથી તેમજ શરીરથી કરેલા કળનેા લોક્તા
હોવાથી તે શરીરથી ભિન્ન છે. દેહ અને જીવાત્માનેા ભેદ પુદ્ગલા-
પુદ્ગલ સ્વભાવવાળો હોવાથી છે. જે કોઈ બેના સ્વભાવમાં અન્યોઅન્યમાં
ભિન્નતા હોય છે તે બંનેમાં અગ્નિ અને જળની માફક પરસ્પરમાં ભેદ જ
હોય છે. એ ચાલુ પ્રકરણમાં જીવ પદથી કહેવાતા દેહનેા અને જીવાત્માનેા
પુદ્ગલાપુદ્ગલ રૂપ સ્વભાવથી ભેદ જ છે તેથી દેહ અને જીવાત્માના
સ્વભાવમાં ભેદ જ છે. એટલા માટે પ્રાણાતિપાત મૃષાવાદથી લઈને મિથ્યા-
દર્શન શલ્ય સુધીની ક્રિયાઓમાં શરીર વર્તમાન છે. એવું સ્પષ્ટ રૂપથી
જણાઈ આવે છે. જેથી તે શરીરજ તે ક્રિયાઓનેા કરનાર છે. જીવ તેનેા
કર્તા નથી એવું કોઈ કોઈ સિદ્ધાન્તકારોનું એટલે કે અન્ય ભતવાદીઓનું
કહેવું છે. તથા કોઈ કોઈ ભતવાદીઓ એવું પણ કહે છે કે નારક, દેવ અને
મનુષ્ય વિગેરે પર્યાયવાળા જેઓ હોય છે. તે જીવ છે. અને આ બધા પર્યાયોમાં
અન્વય રૂપથી રહેવાવાળું દ્રવ્ય છે તે જીવાત્મા જીવ દ્રવ્ય છે. પર્યાય પર્યાયમાં

જુગામિ જીવદ્રવ્યમ્, દ્રવ્ય-પર્યાયયોશ્ચ ભેદો ભવત્યેવ, તથાવિધપ્રતિભાસ
ભેદનિવન્ધન્ત્વાત્ત્રયોઃ, યથા ઘટપટયોઃ, તવાહિ દ્રવ્યં હિ અનુગતાકારાં બુદ્ધિ
સમુત્પાદયતિ, પર્યાયસ્તુ અનનુગતાકારાં બુદ્ધિમૃત્પાદયતિ । અન્યે પુનરેવં પ્રતિ-
પાદયન્તિ અન્યો જીવોઽન્યશ્ચ જીવાત્મા જીવસ્યૈવ સ્વરૂપમ્, પ્રાણાતિપાતાદિ-
વિચિત્રક્રિયાકથનં ચેહ સર્વાસ્વપિ અવસ્થાસુ જીવજીવાત્મનોર્ભેદરૂપાપનાર્થમિતિ

દ્રવ્ય હૈ વહ જીવાત્મા-જીવ દ્રવ્ય હૈ । પર્યાય ઓર પર્યાયી મૈ દ્રવ્ય ઓર
પર્યાય મૈ-ભેદ હોતા હી હૈ । જૈસે ઘટ એવં પટ કા ભિન્ન ૨ પ્રતિભાસ
હોતા હૈ, અતઃ ડનકા વહ પ્રતિભાસ જૈસે ડનમૈ ભિન્નતા કા કારણ
હોતા હૈ હસી પ્રકાર સે યહ પર્યાય હૈ ઓર યહ દ્રવ્ય હૈ એસા હનમૈ ભી
પ્રતિભાસ હોતા હૈ અતઃ વહ ભી હનમૈ ભિન્નતા કા કારણ હૈ । હસકા
ખુલાસા હસ પ્રકાર સે હૈ । દ્રવ્ય અનુગતાકાર બુદ્ધિકો ઉત્પન્ન કરતા હૈ,
ઓર પર્યાય અનનુગતાકાર બુદ્ધિ કો ઉત્પન્ન કરતી હૈ । હસસે હી હસ
વાત કી પ્રતીતિ હોતી હૈ કિ દ્રવ્ય ઓર પર્યાય મૈ ભેદ હૈ । તાત્પર્ય હસ
કથન કા એસા હૈ કિ દ્રવ્ય અનુવૃત્તિ પ્રત્યય કા હેતુ હોતા હૈ ઓર
વ્યાવૃત્તિપ્રત્યય કી હેતુ પર્યાય હોતી હૈ । હસસે દ્રવ્ય મૈ ઓર પર્યાય મૈ
ભેદ સાધિત હોતા હૈ । ઓર ભી કિતનેક અન્યતીર્થિક એસા કહતે હૈ કી
જીવ અન્ય હૈ ઓર જીવાત્મા અન્ય હૈ હસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ જીવાત્મા
જીવ કા હી સ્વરૂપ હૈ । યહાં જો પ્રાણાતિપાત આદિ વિચિત્ર ક્રિયા કા
કથન ક્રિયા ગયા હૈ, વહ સબ અવસ્થાઓ મૈ જીવ ઓર જીવાત્મા કે

એટલે કે દ્રવ્ય અને પર્યાયીમાં ભેદ હોય જ છે. જેવી રીતે ઘટ અને પટમાં
પરસ્પર ભિન્નતાનો પ્રતિભાસ થાય છે. જેથી તેનો તે પ્રતિભાસ જેમ ઘટ
પટનાં ભિન્નતાનું કારણ હોય છે. તેજ રીતના આ પર્યાય છે ૧ અને આ
દ્રવ્ય છે. તેઓમાં તેવો પ્રતિભાસ થાય છે. તેથી તે પણ તેઓમાં ભિન્નતાનું
કારણ છે. આ કથનનો સ્પષ્ટ ખુલાસો આ પ્રમાણે છે. દ્રવ્ય અનુગત આકાર-
વાળી બુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરે છે અને પર્યાય અનનુગતાકાર બુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરે
છે. જેથી એ વાતની ખાત્રી થાય છે કે—દ્રવ્ય અને પર્યાયમાં ભેદ છે.

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે—અનુવૃત્તિ પ્રત્યયનો હેતુ હોય છે અને
વ્યાવૃત્તિ પ્રત્યયની પર્યાય હેતુ હોય છે. આનાથી દ્રવ્યમાં અને પર્યાયમાં
ભેદ સિદ્ધ થાય છે. વળી બીજા કેટલાક અન્યતીર્થિકો એવું કહે છે કે—જીવ
અન્ય છે અને જીવાત્મા પણ અન્ય છે. એમ કહેવાનો ભાવ એ છે કે—
જીવાત્મા જીવનું જ સ્વરૂપ છે. અહિંયાં જે પ્રાણાતિપાત વિગેરે વિચિત્ર
ક્રિયાઓનું કથન કર્યું છે, તે બધી જ અવસ્થાઓમાં જીવ અને જીવાત્માનો

પરમતમ્ । સ્વમતં તુ ઉત્તરપક્ષાવસરે કથયિષ્યતીતિ । પ્રસ્તુતમનુસરામઃ ‘પાણાઙ્વાણ’ પ્રાણાતિપાતે પ્રાણાતિપાતક્રિયાયામ્ ‘મુસાવાણ’ મૃષાવાદે-અસત્યભાષણ-ક્રિયાયામ્ ‘જાવ મિચ્છાદંસણસલ્લે’ યાવત્ મિથ્યાદર્શનશલ્યે, યાવત્ અષ્ટાદશ પાપસ્થાનરૂપક્રિયાયામ્ इह યાવત્પદેન અદત્તાદાનાદારમ્ય માયામૃષાન્તાનાં પञ्च-દશાનાં પાપસ્થાનાનાં સંગ્રહઃ, ‘વટ્ટમાણસ્સ’ વર્તમાનસ્ય દેહિનઃ ‘અન્ને જીવે અન્ને જીવાયા’ અન્યો જીવઃ અન્યો જીવાત્મા, જીવઃ શરીરમ્, જીવાત્મા ફલભાગ્ જીવઃ અન્યઃ જીવાત્મા અન્ય इत्यर्थः । અથ પ્રાણાતિપાતાદિત્યાગવિષયે પુનરપિ પરમતમેવ દર્શયતિ-‘પાણાઙ્વાયવેરમણે’ इत्यादि । પ્રાણાતિપાતવિરમણે, વિરમણં

ભેદકો પ્રકટ કરને કે લિયે ક્રિયા ગયા હૈ । યહી ઘાત સૂત્રકાર હન વક્ષ્યમાણ સૂત્રો’ મેં પ્રકટ કરતે હૈ-‘પાણાઙ્વાણ’ પ્રાણાતિપાત ક્રિયા મેં ‘મુસાવાણ’ મૃષાવાદ ક્રિયા મેં-અસત્યભાષણરૂપ ક્રિયા મેં, ‘જાવ મિચ્છા-દંસણસલ્લે’ યાવત્ મિથ્યાદર્શનશલ્ય મેં, યાવત્-અષ્ટાદશ પાપસ્થાન રૂપ ક્રિયા મેં, યાવત્પદ ગૃહીત-અદત્તાદાન સે લેકર માયામૃષાન્ત ૧૫ પાપસ્થાનો’ મેં ‘વટ્ટમાણસ્સ’ વર્તમાન દેહી કા ‘અન્ને જીવે, અન્ને જીવાયા’ જીવ અન્ય હૈ શરીર ભિન્ન હૈ, ઓર જીવાત્મા ભિન્ન હૈ હન પ્રાણાતિપાતા દિરૂપ ક્રિયાઓ’ મેં કર્તા રૂપ સે દ્રશ્યમાન જીવ-શરીર-હૈ ઓર ફલ ભોક્તા જીવાત્મા હૈ । અતઃ યે દોનો’ પરસ્પર મેં ભિન્ન ૨ હૈ । હસ પ્રકાર સે પ્રાણાતિપાતાદિક ક્રિયાઓ’ કે વિષય મેં પરમત પ્રકટ કરકે અવ સૂત્રકાર હન ક્રિયાઓ’ કે ત્યાગ કે વિષય મેં પરમત કયા હૈ ? યહ ઘાત દિશાતે હૈ-‘પાણાઙ્વાયવેરમણે, જાવ પરિગ્રહવેરમણે’ યહાં યાવત્

લેહ બતાવવા માટે કયું છે. એજ વાત સૂત્રકાર આ વક્ષ્યમાણ સૂત્રોથી પ્રકટ કરે છે. “પાણાઙ્વાણ” પ્રાણાતિપાતક્રિયામાં “મુસાવાણ” મૃષાવાદક્રિયામાં એટલે કે અસત્ય બોલવારૂપ ક્રિયામાં “જાવમિચ્છાદસણસલ્લે” યાવત્ મિથ્યા દર્શન શલ્યમાં યાવત્ અદાર પ્રકારની પાપસ્થાનરૂપ ક્રિયાને અહિયાં યાવત્-પદથી અદત્તાદાનથી લઈને મૃષાવાદ સુધીના પંદર પાપસ્થાનોમાં “વટ્ટમાણસ્સ” રહેલા દેહીને “અન્ને જીવે” એવ અન્ય છે. “અન્ને જીવાયા”, અને શરીર પણ અન્ય છે. અને જીવાત્માભિન્ન છે. આ પ્રાણાતિપાતરૂપ ક્રિયામાં કર્તારૂપથી દેખાતો જીવ-શરીર છે. અને ક્ષણે લોગવનાર જીવાત્મા છે બેથી આ બન્ને પરસ્પર જ ભિન્નભિન્ન છે. આ રીતે પ્રાણાતિપાત વિગેરે ક્રિયાઓના વિષયમાં અન્ય મત પ્રગટ કરીને હવે સૂત્રકાર એ ક્રિયાઓના ત્યાગના વિષયમાં પરમત શું છે ? તે બતાવે છે. “પાણાઙ્વાયવેરમણે જાવ

પ્રાણાતિપાતાદિક્રિયાયામ્ત્યાગસ્તસ્મિન્ 'જાવ પરિગ્રહવેરમણે' યાવત્ પરિગ્રહવિ-
રમણે, યાવત્પદેન મૃષાવાદાદારમ્મ મૈથુનપર્યન્તસ્ય સંગ્રહઃ 'કોદવિવેગે' ક્રોધ
વિવેકે ક્રોધત્યાગરૂપાયાં ક્રિયાયામિત્યર્થઃ 'જાવ મિચ્છાદંસણસલ્લવિવેગે'
યાવત્ મિથ્યાદર્શનશલ્યવિવેકે, યાવત્પદેન માનાદારમ્મ માયામૃષાપર્યન્તાનાં
બોદશાનાં સંગ્રહઃ 'વટ્ટમાણસ્સ' વર્તમાનસ્ય 'અન્ને જીવે' અન્યો જીવો દેહ ઇત્યર્થઃ
'અન્ને જીવાયા' અન્યો જીવાત્મા । અથ બુદ્ધિવિષયે પરમતમાહ—'ઉપ્પત્તિયાए'
इत्यादि । 'उपत्तियाए जाव पारिणामियाए वट्टमाणस्स अन्ने जीवे अन्ने जीवाया'
औत्पत्तिक्यां यावत् पारिणामिक्यां यावत्पदेन वैनयिकी कर्मजा च, इत्यनयोर्ग्रहणं

પદ સે મૃષાવાદ સે લેકર મૈથુન પર્યન્ત કે પાપો' કા ગ્રહણ હુઆ હૈ વિર-
મણ શબ્દ કા અર્થ પ્રાણાતિપાત આદિ ક્રિયાઓ' કા ત્યાગ કરના હૈ । હસ
પ્રકાર પ્રાણાતિપાતિકી ક્રિયા કે ત્યાગ મેં, યાવત્ પરિગ્રહ કે ત્યાગ મેં 'કોદ-
વિવેગે' ક્રોધ કે ત્યાગ મેં 'જાવ મિચ્છાદંસણસલ્લવિવેગે' યાવત્ મિથ્યા-
દર્શનશલ્ય કે ત્યાગ મેં તથા યાવત્ પદ ગૃહીત માન સે લેકર માયામૃષા
પર્યન્ત ૧૬ કષાયો' કે ત્યાગ મેં 'વટ્ટમાણસ્સ' વર્તમાન દેહી' કા અન્ને
જીવે' અન્ને જીવાયા' જીવ-શરીર-અન્ય હૈ ઓર ઉસસે જીવાત્મા-ભિન્ન
હૈ બુદ્ધિ કે વિષય મેં પરમત કયા હૈ સો હસ વાત કો સૂત્રકાર 'ઉપ્પત્તિ
યાए' इत्यादि सूत्र द्वारा प्रकट करते हैं—'उपपत्तियाए जाव पारिणामि-
याए वट्टमाणस्स अन्ने जीवे, अन्ने जीवाया' यहां यावत् पद से वैन-
यिकी और कर्मजा बुद्धि का संग्रह हुआ है—तथा च औत्पत्तिकी वैन-

परिग्राहवेरमणे" अर्द्धियां यावत् पद्धती मृषावादथी लघने मैथुन सुधीना
पापो ग्रहणु कराया छे विरमणु शब्दने अर्थ प्राणातिपात विगेरे
क्रियाओने त्याग छे प्रमाणे छे. "कोदविवेगे" कोधना त्यागभमां 'जाव
मिच्छादंसणसल्लविवेगे' यावत् मिथ्यादर्शन शल्यना त्यागभां यावत् पद्धती
मानथी लघने मायामृषा सुधीना सोण कषायेना त्यागभां "वट्टमाणस्स"
रहेला देहीना "अन्ने जीवे अन्ने जीवाया" जिव-शरीर अन्य छे. अने
तेभां रहेल जवात्मा बिन्न छे

બુદ્ધિના વિષયમાં પરમત શું છે? એ વાત "ઉપ્પત્તિયા" ઇત્યાદિ
સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકાર પ્રગટ કરે છે.

"ઉપ્પત્તિયાए जाव पारिणामियाए वट्टमाणस्स अन्ने जीवे अन्ने जीवाया"
અર્ધિયાં યાવત્ પદથી વૈનયિકી અને કર્મજા બુદ્ધિનેા સંગ્રહ થયેા છે. તેનેા

भवति, एतासां चतसृणामपि बुद्धीनां लक्षणोदाहरणान् नन्दीसूत्रे मत्कृतार्या ज्ञानचन्द्रिकाटीकायां षट्त्रिंशति (२६) तमसूत्रे विलोकनीयानि, आसु चतसृष्वपि बुद्धिषु वर्तमानस्य औत्पत्तिकयादिवुद्धिमत् इत्यर्थः देहिनः, अन्यो जीवोऽन्यो जीवात्मा, शरीरं भिन्नं तद्भिन्नश्च जीव इत्यर्थः । अथ मतिज्ञानाविषये परमत-माह-‘उगगहे’ इत्यादि । ‘उगगहे ईहाए अवाए धारणाए य वट्टमाणस्स जाव जीवाया’ अवग्रहे इहायाम् अपाये धारणायां च वर्तमानस्य यावत् जीवात्मा अवग्रहादीनां स्वरूपमुदाहरणसहितं नन्दीसूत्रेऽस्मत्कृतायां ज्ञानचन्द्रिकाटीकायां सप्तविंशतितम (२७) सूत्रादारभ्य षट्त्रिंशत्तम (३६) सूत्रपर्यन्तं द्रष्टव्यम् । अवग्रहादयो ज्ञानविशेषरूपा एव, यावत्पदेन ‘अन्ने जीवे अन्ने’ इत्यस्य संग्रहः,

‘यिकी, कर्मजा और पारिणायिकी इन चार प्रकार की बुद्धियों में वर्तमान देही का शरीर जीवात्मा से भिन्न है और जीवात्मा शरीर से भिन्न है इन औत्पत्तिकी आदि चार बुद्धियों के लक्षण एवं उदाहरण नन्दीसूत्र की ज्ञानचन्द्रिका टीका में २६ वे सूत्र में लिखे गये हैं । वहां से ही जान लेना चाहिये । इसी प्रकार से मतिज्ञान आदिकों के विषय में परमत ऐसा है कि ‘उगगहे ईहाए, अवाए, धारणाए य वट्टमाणस्स जाव जीवा या’ मतिज्ञान के भेदरूप अवग्रह में, इहा में, अवाय में और धारणा में वर्तमान देही जीव शरीर जीवात्मा से भिन्न है और जीवात्मा उससे भिन्न है । यह, यावत्पद से ‘अन्ने जीवे अन्ने’ इन पदों का संग्रह हुआ है । इन अवग्रहादिकों का स्वरूप उदाहरण सहित मैंने नन्दी सूत्र की ज्ञानचन्द्रिका नामकी टीका के २७ वे सूत्र से लेकर ३६ वे सूत्र तक विस्तार के साथ लिखा है । अतः वहीं से जान

અર્થ આ પ્રમાણે છે. ઔત્પત્તિકી વૈનયિકી કર્મજા અને પારિણામિકી આ ચાર પ્રકારની બુદ્ધિમાં રહેલ દેહિનું શરીર જીવાત્માથી ભિન્ન (બુદ્ધ) છે. અને જીવાત્મા શરીરથી ભિન્ન છે આ ઔત્પત્તિકી વિગેરે ચારે બુદ્ધિઓના લક્ષણ અને ઉદાહરણ નંદીસૂત્રના ૨૬ માં સૂત્રની જ્ઞાનચન્દ્રિકા ટીકામાં આપવામાં આવેલ છે. જ્ઞાસુએ ત્યાંથી તે સમજી લેવી આજ પ્રકારથી મતિજ્ઞાન વિગેરેના વિષયમાં પરમત આ પ્રમાણે છે. “ઉગગહે ઈહાએ અવાએ ધારણાએ ચ વટ્ટમાણસ્સ જાવ જીવાયા” મતિજ્ઞાનના લેહરૂપ અવગ્રહમાં ઈહામાં, અવાયમાં અને ધારણામાં વર્તમાન દેહી-જીવ, શરીર, જીવાત્માથી ભિન્ન છે અને જીવાત્મા તેનાથી ભિન્ન છે. અહિયાં યાવત્ પદથી અન્ને જીવે અન્ને” એ પદોનું ગ્રહણ થયું છે. આ અવગ્રહ વિગેરેના સ્વરૂપ ઉદાહરણ સહિત મેં નંદી સૂત્રનાં સત્યાવીસમાં સૂત્રથી ષત્રીસમાં સૂત્રની જ્ઞાન ચન્દ્રિકા ટીકામાં વિસ્તાર સહિત

તથા ચ અવગ્રહાદૌ વર્તમાનસ્યાવગ્રહાદિકમુત્પાદયતો દેહિનઃ શરીરં મિન્નં તદન્યથ જીવાત્મેતિ ભાવઃ । અથોત્થાનાદિવિષયે પરમતમાહ-‘ઉદ્ઘાણે’ इत्यादि । ‘ઉદ્ઘાણે જાવ પરક્રમે વદ્દમાણસ્સ જાવ જીવાયા’ ઉત્થાને યાવત્ પરાક્રમે વર્તમાનસ્ય યાવત્ જીવાત્મા, અત્ર પ્રથમ યાવત્પદેન વલ્લીર્યપુરુષકારાણાં સંગ્રહો ભવતિ, દ્વિતીય યાવત્પદેન ‘અન્ને જીવે અન્ને’ इत्यस्य संग्रहो भवतीति । અથ નૈરયિકાદિવિષયે પરમતમાહ-‘નૈરિયત્તે તિરિક્ખ-મણુસ્સદેવત્તે વદ્દમાણસ્સ જાવ જીવાયા’ નૈરયિકત્વે તિર્યગ્-મનુષ્યદેવત્વે વર્તમાનસ્ય યાવત્ જીવાત્મા યાવત્પદેન હદાપિ ‘અન્ને જીવે અન્ને’ इत्यस्य ग्रहणं भवति, एवमन्यत्रापि योज्यम्, તથા ચ નારકતિર્યગ્-મનુષ્યદેવપર્યાયે વર્તમાનસ્ય દેહિનો જીવો દેહો મિન્નઃ મિન્નશ્ચ જીવાત્મેતિ ભાવઃ । અથ જ્ઞાનાવરણીયાદ્યષ્ટવિધકર્મવિષયે પરમતમાહ-‘નાનાવરણીય’ इत्यादि । ‘નાનાવરણીય જાવ અંતરાહણ વદ્દમાણસ્સ જાવ જીવાયા’ છેજા ચાહિયે । ‘ઉદ્ઘાણે જાવે પરક્રમે વદ્દમાણસ્સ જાવ જીવાયા’ यहां प्रथम यावत्पद से बल, वीर्य, पुरुषकार’ का ग्रहण हुआ है और द्वितीय यावत्पद से अन्ने जीवे अन्ने’ इन पदों का संग्रह हुआ है । तथाच-उत्थान में, बल में, वीर्य में पुरुषकार पराक्रम में वर्तमान देही का शरीर जीवात्मासे भिन्न है । और जीवात्मा शरीर से भिन्न है । नैरयिक आदि के विषय में परमत क्या है ? यह प्रकट किया जाता है-‘नैरियत्त तिरिक्खमणुस्स-देवत्त वददमाणस्स जाव जीवाया’ यहां पर भी यावत्पद से ‘अन्ने जीवे अन्ने’ इन पदों का ग्रहण हुआ है । तथा च नैरयिक अवस्था में तिर्यक् अवस्था में मनुष्य अवस्था में, एवं देव अवस्था में वर्तमान देही का शरीर जीवात्मा से भिन्न है औइ जीवात्मा शरीर से भिन्न है । इसी प्रकार (णाणावरणिज्जे जाव अंनराहण) ज्ञाना-

લખ્યું છે. જેથી જુઝામુએ ત્યાંથી બાણી લેવું. “ઉદ્ઘાણે જાવ પરક્રમે વદ્દમાણસ્સ જાવ જીવાયા” અહિંયાં પહેલા યાવત્ પદથી બલ, વીર્ય અને પુરુષકાર ગ્રહણ થયા છે. અને બીજા યાવત્ પદથી “અન્ને જીવે અન્ને” એ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. ઉત્થાનમાં બળમાં વીર્યમાં ને પુરુષકાર પરાક્રમમાં વર્તમાન દેહીનું શરીર જીવાત્માથી ભિન્ન છે. અને જીવાત્મા શરીરથી ભિન્ન છે. નૈરયિક વિગેરેના વિષયમાં પરમત શું છે ? તે બતાવવાને સૂત્રકાર કહે છે. “નૈરિયત્તે તિરિક્ખમણુસ્સદેવત્તે વદ્દમાણસ્સ જાવ જીવાયા” અહિંયાં પણ યાવત્ પદથી “અન્ને જીવે અન્ને” એ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. નૈરયિક અવસ્થામાં તિર્યક અવસ્થામાં અને મનુષ્ય અવસ્થામાં અને દેવ અવસ્થામાં વર્તમાન દેહીનું શરીર જીવાત્માથી

જ્ઞાનાવરણીયે યાવત્ અંતરાયે વર્તમાનસ્ય દેહિનો યાવત્ જીવાત્મા । અથ પ્રથમયા-
વત્પદેન દર્શનાવરણીય-વેદનીય-મોહનીયાયુગ્યનામગોત્રાણાં સંગ્રહઃ, દ્વિતીયસ્ય
યાવત્પદસ્ય પૂર્વવદેવાર્થઃ । અથ લેશ્યામારમ્ય ઉપયોગપર્યન્તવિષયે પરમતમાહ-
'એવં' ક્ષણલેસ્યાજ્ઞાવા સુક્ષ્મલેસ્યાજ્ઞાવા' એવં કૃષ્ણલેશ્યાયામ્
યાવત્ શુક્લલેશ્યાયામ્ અથ યાવત્પદેન નીલકાપોતિકતેજઃપદ્મલેશ્યાનાં સંગ્રહઃ
'સમ્મદિદ્ધિર્ ૩' સમ્યગ્દૃષ્ટૌ મિથ્યાદૃષ્ટૌ સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટૌ ચ 'એવં ચક્ષુદંસજે
૪' એવં ચક્ષુર્દર્શને અવધિર્દર્શને કેવલદર્શને ચ 'આમિણિબોહિયણાણે ૫,
આમિણિબોધિકજ્ઞાને શ્રુતજ્ઞાનાવધિજ્ઞાનમનઃપર્યવજ્ઞાનકેવલજ્ઞાનેષુ. 'મતિ અન્નાણે ૩'
મત્યજ્ઞાનશ્રુતાજ્ઞાનવિભજ્જ્ઞાનેષુ 'આહારસન્નાજ્ઞા ૪' આહારસંજ્ઞાયામ્ ૪ આહાર-

વરણીય યાવત્ શબ્દ ગ્રાહ્ય-દર્શનાવરણીય વેદનીય મોહનીય, આયુ-
નામ, ગોત્ર ઓર અંતરાય ઇનમે વર્તમાન દેહી જીવાત્મા સે મિત્ત
હૈ ઓર જીવત્મા શરીર સે મિત્ત હૈ । લેશ્યા સે લેકર ઉપયોગ પર્યન્ત
વિષય મેં પરમત વ્યા હૈ ? ઇસ વાત કો સૂત્રકાર કહતે હિં—'એવં ક્ષણ-
લેસ્યાજ્ઞાવા જાવ સુક્ષ્મલેસ્યાજ્ઞાવા' કૃષ્ણલેશ્યા મેં યાવત્પદ ગ્રાહ્ય-નીલલેશ્યા
મેં, કાપોતિક લેશ્યા મેં, તેજોલેશ્યા મેં, ઓર પદ્મલેશ્યા મેં, 'સમ્મદિ-
દ્ધિર્ ૩' સમ્યગ્દૃષ્ટિ મેં મિથ્યાદૃષ્ટિ મેં, સમ્યગ્ મિથ્યાદૃષ્ટિ મેં 'એવં ચક્ષુ-
દંસજે ૪' ચક્ષુર્દર્શન મેં અવધિર્દર્શન મેં, અવધિર્દર્શન મેં ઓર કેવલ
દર્શન મેં 'આમિણિબોહિયણાણે ૫' આમિણિબોધિકજ્ઞાન મેં, શ્રુતજ્ઞાન મેં
અવધિજ્ઞાન મેં, મનઃપર્યવજ્ઞાન મેં ઓર કેવલજ્ઞાન મેં, 'મતિ અન્નાણે ૩'
'મત્યજ્ઞાન, શ્રુતાજ્ઞાન, વિભજ્જ્ઞાન મેં, 'આહારસન્નાજ્ઞા ૪' આહારસંજ્ઞા મેં,

મિત્ત છે. અને જીવાત્મા શરીરથી મિત્ત છે. એજ રીતે "જ્ઞાનાવરણીજ્ઞે
જાવ અંતરાય" જ્ઞાનાવરણીય યાવત્ દર્શનાવરણીય, વેદનીય,
મોહનીય, આયુ, નામ ગોત્ર અને અંતરાયમાં વર્તમાન દેહિનો
જીવ જીવાત્માથી મિત્ત છે. અને જીવ.ત્મા શરીરથી મિત્ત છે. લેશ્યાથી
લેશ્યાને ઉપયોગ પર્યન્તના વિષયમાં પરમત શુ છે. એ વાત સૂત્રકાર બતાવે
છે. "એવં ક્ષણલેસ્યાજ્ઞાવા જાવ સુક્ષ્મલેસ્યાજ્ઞાવા" કૃષ્ણલેશ્યામાં યાવત્ નીલ-
લેશ્યામાં કાપોતિક લેશ્યામાં તેજોલેશ્યામાં અને પદ્મલેશ્યામાં "સમ્મ-
દિદ્ધિર્(૩)" સમ્યગ્દૃષ્ટિમાં મિથ્યાદૃષ્ટિમાં સમ્યગ્ મિથ્યાદૃષ્ટિમાં ચક્ષુ દર્શનમાં
અચક્ષુદર્શનમાં અવધિર્દર્શનમાં અને કેવલદર્શનમાં "આમિણિબોહિયણાણે(૫)"
આમિણિબોધિકજ્ઞાનમાં, શ્રુતજ્ઞાનમાં, અવધિજ્ઞાનમાં, મનઃપર્યવજ્ઞાન
અને કેવલજ્ઞાનમાં, "મતિ અન્નાણે" મતિ અજ્ઞાનમાં, શ્રુત અજ્ઞાનમાં
વિભજ્જ્ઞાનમાં "આહારસન્નાજ્ઞા(૪)" આહારસંજ્ઞામાં, અયસંજ્ઞામાં. પરિ-

સંજ્ઞામયસંજ્ઞા-મૈથુનસંજ્ઞાપરિગ્રહસંજ્ઞાસુ ‘એવ ઓરાલિયસરીરે ૫’, એવમ્ ઔદારિકશરીરે ૫ ઔદારિક-વૈક્રિયાઢારક-તૈજસકાર્મગ-શરીરેષુ ઇત્યર્થઃ ‘એવ મળોજોગે ૩’ એવં મનોયોગે ૩ મનોયોગવચોયોગકાયયોગેષુ ઇત્યર્થઃ ‘સાગારોવઓગે અગાગારોવઓગે’ સાકારોપયોગે અનાકારોપયોગે ચ ‘વટ્ટમાણસ્સ’ વર્તમાનસ્ય દેહિનઃ ‘અન્ને જીવે અન્ને જીવાયા’ અન્યો જીવો દેહ ઇત્યર્થઃ અન્યો જીવાત્મા ‘સે કહમેયં મંતે ! એવં’ તત્ કથમેતત્ ભદન્ત ! એવમ્ ? પરૈચ્છેદમાનં શરીરજીવાત્મનોઃ સર્વથા પાર્થક્યં તત્ કિં સત્યમ્ ? એતદન્તઃ પરયૂથિકમતામિ પ્રાયકઃ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘જં ણં અન્નઽત્થિયા એવમાઙ્કલંતિ’ યત્ સ્વલ્પં તે અન્યયૂથિકા એવં પૂર્વોક્તપ્રકારેણ જીવપદવાચ્યશરીર-જીવાત્મનોઃ સર્વથૈવ પાર્થક્યમ્ આરુપાંતિ ‘જાવ’ યાવત્ ભાપન્તે પ્રજ્ઞાપયન્તિ પ્રરૂપયન્તિ તત્ ‘મિચ્છં તે એવમાઙ્કલંતિ ૦ ૪’ મિથ્યા તે

મયસંજ્ઞા મેં, પરિગ્રહસંજ્ઞા મેં, ઓર મૈથુન સંજ્ઞા મેં, ‘એવ ઓરાલિયસરીરે ૫’ ઔદારિક શરીર મેં, વૈક્રિયશરીર મેં, આહારકશરીર મેં તૈજસશરીર મેં, ઓર કાર્મણશરીર મેં, ‘એવ મળોજોગે ૩’ મનોયોગ મેં, વચન યોગ મેં, એવં કાયયોગ મેં ‘સાગારોવઓગે અગાગારોવઓગે’ સાકારોપયોગ મેં, ઓર અનાકારોપયોગ મેં ‘વટ્ટમાણસ્સ અન્ને જીવે અન્ને જીવાયા’ વર્તમાન દેહી કા શરીર અન્ય હૈ ઓર જીવાત્મા અન્ય હૈ । ‘સે કહમેયં મંતે ! એવં’ સો હે ભદન્ત ! એસી જો શરીર ઓર જીવાત્મા કી ભિન્નતા-વિષયક અન્યતીર્થિકોં કી માન્યતા હૈ વહ એસી હી હૈ અર્થાત્ સત્ય હૈ ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં મહાવીર પ્રભુ કહતે હૈ-‘ગોયમા ! જં ણં અન્નઽત્થિયા એવમાઙ્કલંતિ જાવ ભાસંતિ, મિચ્છં તે એવમાઙ્કલંતિ’ ‘હે ગૌતમ ! જો વે અન્યયૂથિક જીવ પદવાચ્ય શરીર મેં એવં જીવાત્મા મેં

ગ્રહ સંજ્ઞામાં, અને મૈથુન સંજ્ઞામાં “એવં ઓરાલિયસરીરે(૫)” ઔદારિક શરીરમાં, વૈક્રિય શરીરમાં અને કાર્મણ શરીરમાં “એવં મળોજોગે(૩)” મનોયોગમાં વચનયોગમાં અને કાયયોગમાં “સાગારોવઓગે, અગાગારોવઓગે” સાકારોપયોગમાં અને અનાકારોપયોગમાં “વટ્ટમાણસ્સ, અન્ને જીવે અન્ને જીવાયા” વર્તમાન દેહીતું શરીર અન્ય છે અને જીવાત્મા અન્ય છે. “સે કહમેયં મંતે એવં” હે ભગવન્ ! શરીર અને જીવાત્માની ભિન્નતા વિષે અન્ય ભતવાદિઓની આવી જે માન્યતા છે. તે શું સત્ય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે “ગોયમા ! જં ણં અન્નઽત્થિયા એવમાઙ્કલંતિ જાવ ભાસંતિ મિચ્છં તે એવમાઙ્કલંતિ(૪)” હે ગૌતમ અન્ય ભતવાદિઓ

एवमाख्यान्ति० ४ 'अहं पुण गोयमा एवमाइक्खामि' अहं पुनगौतम ! एवमा-
ख्यामि एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण आख्यामि-कथयामि 'जाव परूवेमि' यावत् प्ररू-
पयामि, यावत्पदेन 'भाषे प्रज्ञापयामि' इत्यनयोः संग्रहो भवति 'एवं खलु पाणाइ
वाए' एवं खलु प्राणातिपाते 'जाव मिच्छादंसणसल्ले' यावत् मिथ्यादर्शन-
शल्ये अत्र यावत्पदेन मृषावादादत्तादानादीनां संग्रहो भवति, 'वट्टमाणस्स' वर्त-
मानस्य अष्टादशपापस्थानानि समाचरत इत्यर्थः 'सच्चेव जीवे सच्चेव जीवाया'
स एव जीवः शरीरम्, स एव जीवात्मा जीवाः, कथंचित् स एव शरीरम् स एव
जीवात्मा, न हि शरीरजीवयोरत्यन्तभेदः, अनयोरत्यन्तभेदे स्वीक्रियमाणे

सर्वथारूप से भिन्नता कहते हैं, यावत् भाषण करते हैं, यहां यावत्पद से
प्रज्ञापयन्ति, प्ररूपयन्ति' इन पदों का ग्रहण हुआ है। सो वे ऐसा झूठा
कहते हैं ४' 'अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि' परन्तु हे गौतम ! मैं
इस विषय में ऐसा कहता हूं। यावत् 'जाव परूवेमि' प्ररूपित करता हूं
यहां यावत्पद से 'भाषे प्रज्ञापयामि' इन क्रियापदों का संग्रह हुआ है।
'एवं खलु पाणाइवाए जाव मिच्छादंसणसल्ले' कि-प्राणातिपात में,
यावत्पद ग्राह्य-मृषावाद अदत्तादान, आदिकों में, तथा मिथ्यादर्शन शल्य
में 'वट्टमाणस्स' वर्तमान देही का-अर्थात् १८ पापस्थानों का सेवन
करनेवाले प्राणी का है 'सच्चेव जीवे सच्चेव जीवाया' वही जीव-शरीर
-है और वही जीवात्मा है-अर्थात् जो शरीर है वही कथंचित् जीवात्मा
है वही कथंचित् शरीर है। क्योंकि शरीर और जीवात्मा में अत्यन्त

જીવ પદ વાચ્ય શરીરમાં અને જીવાત્મામાં જે સર્વથા રૂપથી ભિન્નતા કહે
છે. યાવત્ ભાષા દ્વારા વર્ણવે છે. યાવત્ "પ્રજ્ઞાપયન્તિ" પ્રજ્ઞાપના કરે છે.
"પ્રરૂપયન્તિ" પ્રરૂપણા કરે છે. તે પ્રમાણેનું તેઓનું કથન મિથ્યા (જુઠું)
છે. (૪) અહં પુણ ગોયમા ! એવમાઈક્ખામિ" પરંતુ હે ગૌતમ ! હું આ
વિષયમાં એવું કહું છું. "જાવ પરૂવેમિ" યાવત્ પ્રરૂપણા કરું છું. અહિંયાં
યાવત્ પદથી "ભાષે પ્રજ્ઞાપયામિ" ભાષા દ્વારા વર્ણવું છું. અને પ્રજ્ઞાપના કરું
છું એવં જાલુ પાણાઈવાએ જાવ મિચ્છાદંસણસલ્લે" કે પ્રાણાતિપાતમાં અહિંયાં
યાવત્ પદથી મૃષાવાદ, અદત્તાદાન વિગેરેમાં તથા મિથ્યાદર્શન શલ્યમાં
'વટ્ટમાણસ્સ' વર્તમાન દેહીના અર્થાત્ અઠાર (૧૮) પ્રકારના પાપસ્થાનોનું
સેવન કરવાવાળા પ્રાણીના "સચ્ચેવ જીવે સચ્ચેવ જીવાયા" તેજ જીવ શરીર
છે અને તેજ જીવાત્મા અર્થાત્ જે શરીર છે. તેજ કથંચિત્ જીવાત્મા છે અને
જે જીવાત્મા છે, તે કથંચિત્ શરીર છે. કેમ કે શરીર અને જીવાત્મામાં અત્યંત

શરીરેણ સ્પૃષ્ટરૂપાપિ જીવસ્ય અસંવેદનમસદ્ગઃ સ્ય ત્ , તથા શરીરકૃતકર્મણો જન્માન્તરે વેદનાઽપ્રાપ્તોઽપિ પ્રવચ્ચેત, શરીરકૃતકર્મણાં જીવસંવેદનનીકારે ચાકૃતાભ્યાગમપસક્ત આપચ્ચેત તથા ઽત્યન્તાભેદે શરીરજીવયોઃ સ્વીક્રિયમાણત્વે શરીરસ્ય હૈવ નાશદર્શનાત્ તદમિન્નસ્ય જીવસ્યાપિ વિનાશાત્ પરલોકાભાસઃ સ્યાત્ , અતઃ કથંચિત્ શરીરજીવોર્ભેદાભેદવાદઃ સ્યાદ્વાદાપરનામકઃ एव अथ-स्वर इति । द्रव्यपर्यायव्याख्यानेऽपि द्रव्यपर्यायोर्नात्यन्तं भेदः तस्यानुप-

ભેદ નહીં હૈ । યદિ હનમેં અત્યન્ત ભેદ માના જાય તો શરીર કે દ્વારા સ્પૃષ્ટ હુએ પદાર્થ કા જીવ કો સંવેદન નહીં હોને કા પ્રસંગ પ્રાપ્ત હોગા તથા શરીરકૃત કર્મ કા જન્માન્તર મેં જીવ કો વેદન કરને કા અભાવ બી પ્રસક્ત હોગા । શરીર કૃત કર્મોં કા સંવેદન કરતા હૈ એસા યદિ સ્વીકાર ક્રિયા જાવેગા તો અકૃતાભ્યાગમ દોષ કા પ્રસદ્ધ માનના પડેગા, ક્યોંકિ કર્મ ક્રિયા શરીરને ઓર ઉમકે ફલ કા સંવેદન હુઆ જીવ કો-હસ પ્રકાર જિસને કર્મ ક્રિયા ઉસે સંવેદન નહીં હુઆ ઓર નહીં કરનેવાલે કો ઉસકા સંવેદન હુઆ તથા શરીર કા ઓર જીવ કા અત્યન્ત અભેદ સ્વીકાર ક્રિયા જાવે તો એસી સ્થિતિ મેં શરીર કે નાશ સે જીવ કે બી નાશ હો જાને કે કારણ પરલોક કે અભાવ હોને કા પ્રસદ્ધ પ્રાપ્ત હોગા અતઃ શરીર એવં જીવ મેં કથંચિત્ ભેદ ઓર કથંચિત્ અભેદ હૈ એસા હી માનના ધાહિયે । હસીકા નામ ભેદાભેદવાદ જિસ કા દૂસરા નામ

ભેદ નથી જો તેમાં અત્યંત ભેદ માનવામાં આવે તો શરીર દ્વારા સ્પૃષ્ટ થયેલ પદાર્થનું જીવને સંવેદન ન થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. તથા શરીરે કરેલા કર્મનો જન્માન્તરમાં જીવને વેદન કરવાનો અભાવ પણ થશે. શરીર કરેલા કર્મનું સંવેદન કરે છે. એવું જો સ્વીકાર કરવામાં આવે તો અકૃતાભ્યાગમ દોષનો પ્રસંગ માનવો પડશે કેમ કે કર્મ શરીરે કરેલ છે. અને તેના ફળનું સંવેદન જીવને થાય છે. આ રીતે જોણે કર્મ કયું તેને સંવેદન થતું નથી અને કર્મ નહિ કરવાવાળાને તેનું સંવેદન થાય છે, તથા શરીરનો અને જીવનો અત્યંત અભેદ માનવામાં આવે તો તે સ્થિતિમાં શરીરના નાશથી જીવનો પણ નાશ થઈ જવાના કારણે પરલોકનો નાશ થઈ જવાના કારણે પરલોકનો અભાવ થવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થશે. જેથી શરીર અને જીવમાં કથંચિત્ ભેદ અને કથંચિત્ અભેદ છે. એમજ માનવું જોઈએ એનું નામ ભેદાભેદવાદ છે. જેનું ખીજું નામ 'સ્યાદ્વાદ' છે. અને એજ વસ્તુ-તત્ત્વની વ્યવસ્થામાં શ્રેષ્ઠ છે.

કઃધેઃ, ન ચ દ્રવ્યપર્યાયકં જ્ઞાનં મિન્ન મવતિ ઇતિ જ્ઞાનભેદેન જ્ઞાનવિષયયોર્દ્રવ્ય-
પર્યાયયોરપિ ભેદ એવ, યથા ઘટજ્ઞાનપટજ્ઞાનયોર્ભેદો ઘટપટયોર્ભેદો મવત્યેવેતિ
વાચ્યમ્, ભેદે સત્યપિ આત્યન્તિકભેદસ્ય અનશ્યુપગમાત્, કિન્તુ પદાર્થાનામેવ
તુલ્યાતુલ્યરૂપકૃત એવ ભેદઃ સ પ્રતિભાસકાલમાત્રક એવેતિ જીવાત્મા જીવસ્વ-
રૂપમ્ અસ્મિન્ વ્યાખ્યાનં પ્રથમજીવપદમ્ જીવાત્મબોધકં દ્વિતીયજીવપદં જીવ
સ્વરૂપબોધકમ્ સ્વરૂપસ્વરૂપવતોરત્ય તમેદો ન મવતિ તયાત્વેડત્યન્તભેદે સ્વરૂપ-
વતો નિઃસ્વરૂપતા પ્રસજ્યેત, ન ચ શબ્દભેદે સતિ વસ્તુન આત્યન્તિકો ભેદો મવતિ

સ્યાદ્વાદ હૈ। ઓર યહી વસ્તુત્વ કી વ્યવસ્થા શ્રેયસ્કર હૈ। દ્રવ્ય
પર્યાય કે વ્યાખ્યાન મેં બી દ્રવ્ય એવં પર્યાય મેં અત્યન્ત ભેદ
નહીં હૈં। ક્યોંકિ ભેદ કી અનુપલબ્ધિ હોતી હૈ। યદિ હસ પર યોં
કહા જાય કિ 'દ્રવ્યપર્યાયકં જ્ઞાનં મિન્ન' દ્રવ્ય કા ઓર પર્યાય કા
જ્ઞાન મિત્ત હોતા હૈ, હસલિયે જ્ઞાન કે ભેદ સે જ્ઞાનકે વિષયભૂત
દ્રવ્ય ઓર પર્યાય કા બી ભેદ માનના સ્વભાવિક હૈ જૈસે ઘટજ્ઞાન ઓર
પટ જ્ઞાન કે ભેદ મેં ઘટપટ કા પરસ્પર મેં ભેદ માના ગયા હૈ। સો એસા
કહના બી ઠીક નહીં હૈં। ક્યોંકિ દ્રવ્યપર્યાય મેં ભેદ હોને પર બી
આત્યન્તિક ભેદ નહીં માના ગયા હૈ। દ્રવ્ય પર્યાય મેં ભેદ અનુવૃત્તિ
વ્યાવૃત્તિપ્રત્યયનિમિત્તક હી હોતા હૈ। ઓર યહ ભેદ ડનમેં પ્રતિભાસ-
કાલમાત્ર તક હી હૈં। જબ 'જીવાત્મા' શબ્દ કા અર્થ 'જીવ કા સ્વરૂપ

દ્રવ્ય પર્યાયના વ્યાખ્યાનમાં પણ દ્રવ્ય અને પર્યાયમાં અત્યંત ભેદ
નથી, કેમ કે ભેદની અનુપલબ્ધિ હોય છે. જો આના પર એમ કહેવામાં
આવે કે "દ્રવ્યપર્યાયકં જ્ઞાનં મિન્ન" દ્રવ્યનું જ્ઞાન અને પર્યાયનું જ્ઞાન
ભિન્ન છે. જેથી જ્ઞાનના ભેદથી જ્ઞાનના વિષય ભૂત દ્રવ્ય અને પર્યાયમાં પણ
ભેદ માનવો સ્વાભાવિક છે. જેમ કે ઘટ જ્ઞાન અને પટ જ્ઞાનના ભેદમાં
ઘટપટનો પરસ્પરમાં ભેદ માનવામાં આવે છે. તેા તેમ કહેવું પણ
ઠીક નથી કેમ કે દ્રવ્ય પર્યાયમાં ભેદ હોવા છતાં પણ તેમાં આત્યંતિક
ભેદ માનવામાં આવતો નથી દ્રવ્ય પર્યાયમાં ભેદ અનુવૃત્તિ વ્યાવૃત્તિપ્રત્યય
નિમિત્તરૂપ છે. અને તે ભેદ તેમાં માત્ર (ફક્ત) પ્રતિભાસ કાળ સુધીજ છે.

બ્યારે જીવાત્મા શબ્દનો અર્થ જીવનું સ્વરૂપ એ પ્રમાણે કરવામાં
આવે ત્યારે આ વ્યાખ્યામાં પહેલું જીવપદ જીવના સ્વરૂપનું બોધક છે અને
બીજું જીવ પદ જીવ એ અર્થનું બોધક થશે. સ્વરૂપ અને સ્વરૂપવાનમાં અત્યંત

ઘટકલશત્ યો ઘટઃ સ એવ કલશઃ, શબ્દભેદેડપિ અર્થસ્યાત્યન્તભેદાભાવાત્ ।
 ‘જાવ અણગારોવઓગે વટ્ટમાણસ્સ’ યાવત્ અનાકારોપયોગે વર્તમાનસ્ય દેહિનઃ
 અત્ર યાવત્પદેન ઔપત્તિકાદિબુદ્ધિત આરમ્ભ્ય સાકારોપયોગપર્યન્તસ્ય સમ્પૂર્ણ-
 સ્ય પ્રશ્નવાક્યસ્યાત્રોત્તરવાક્યેડપિ સંગ્રહઃ કરણીયઃ ‘સચ્ચેવ જીવે સચ્ચેવ
 જીવાયા’ સ એવ જીવઃ સ એવ જીવાત્મા ॥ સૂ૦ ૩ ॥

અથ જીવવિષયે રૂપારુપિત્તવ્યતામાહ—‘દેવે ણં ભંતે ।’ इत्यादि ।

મૂલમ્—દેવે ણં ભંતે ! મહાહિંદુ જાવ મહાસોવલે પુત્વામેવ રૂત્તી
 ભવિત્તા પમ્હૂ અરૂવિં વિડાવિત્તાણં ચિટ્ટિત્તણ ? ગોયમા ! ણો ઇણટ્ટે
 સમટ્ટે સે કેણટ્ટેણં ભંતે ! એવં બુચ્ચઈ દેવે ણં જાવ નો પમ્હૂ અરૂવિં
 વિડાવિત્તા ણં ચિટ્ટિત્તણ ? ગોયમા ! અહમેયં જાણામિ અહમેયં
 પાસામિ અહમેયં બુજ્જામિ અહમેયં અભિસમન્નાગચ્છામિ
 મણ્ણ એયં નાયં, મણ્ણ એયં દિટ્ઠં, મણ્ણ એયં બુદ્ધં, મણ્ણ એયં અભિ-

એસા ક્રિયા જાવેગા । તવ હસ વ્યારુપા મેં પ્રથમ જીવપદ જીવસ્વરૂપ
 કા બોધક ઔર દ્વિતીય જીવપદ જીવ અર્થ કા બોધક હોગા, સ્વરૂપ
 ઔર સ્વરૂપવાન મેં અત્યંત ભેદ નહીં હોતા હૈ । યદિ હનમેં અત્યંત ભેદ
 હી સ્વીકાર ક્રિયા જાવેગા તો સ્વરૂપવાન પદાર્થ નિઃસ્વરૂપ હો જાવેગા,
 શબ્દ ભેદ સે વસ્તુ મેં આત્યન્તિક ભેદ નહીં હોતા હૈ । જૈસે કિ ઘટ
 ઔર કલશ મેં શાબ્દિક ભેદ હોને પર મી આત્યન્તિક ભેદ નહીં હોતા
 હૈ । જો ઘટ હૈ વહી કલશ હૈ ઔર જો કલશ હૈ વહી ઘટ હૈ । ‘જાવ
 અણગારોવઓગે વટ્ટમાણસ્સ’ હસી પ્રકાર ઔત્પત્તિકયાદિ બુદ્ધિ સે લેકર
 સાકારોપયોગપર્યન્ત સમ્પૂર્ણ પ્રશ્નવાક્ય કા યહાં ઉત્તર વાક્ય મેં મી
 સંગ્રહ કર લેનાચાહિયે । ‘સચ્ચેવ જીવે સચ્ચેવ જીવાયા’ વહી જીવ હૈ
 વહી જીવાત્મા હૈ ॥ સૂ૦ ૩ ॥

લેહ હોનો નથી. જો તેમાં અત્યંત લેહ સ્વીકારવામાં ન આવે તો સ્વરૂપવાન
 પદાર્થ નિઃસ્વરૂપ થઈ જશે. શબ્દના લેહથી વસ્તુમાં આત્યંતિક લેહ થતો
 નથી. જેમ કે ઘટ અને કલશમાં શાબ્દિક લેહ હોવા છતાં પણ આત્યંતિક
 લેહ હોતો નથી. જે ઘટ છે તેજ કલશ છે. અને જે કલશ છે તે જ
 ઘટ છે. “જાવ અણગારોવઓગે વટ્ટમાણસ્સ” એજ રીતે ઔત્પત્તિકી બુદ્ધિથી
 લઈને સાકારોપયોગ પર્યંત સંપૂર્ણ પ્રશ્નવાક્યનો આ ઉત્તર વાક્યમાં
 પણ સંગ્રહ કરી લેવો. “સચ્ચેવ જીવે સચ્ચેવ જીવાયા” તેજ જીવ અને
 તેજ જીવાત્મા છે. ॥ સૂત્ર ૩ ॥

समन्नागयं जं णं तहागयस्स जीवस्स सरूविस्स सकम्मस्स
सरागस्स सवेयस्स समोहस्स सलेयस्स ससरीरस्स ताओ
सरीराओ अविप्पमुक्कस्स एवं पन्नायइ तं जहा कालत्ते वा
जाव सुक्खित्ते वा सुब्धिगंधत्ते वा दुरभिगंधत्ते वा तित्ते वा
जाव महुरत्ते वा कक्खडत्ते वा जाव लुक्खत्ते वा से तेणट्ठेणं
गोयमा! जाव चिट्ठित्तए। सच्चैव णं भंते! से जीवे पुव्वामेव
अरूवी भवित्ता पभू रूविं विउव्वित्ता णं चिट्ठित्तए? णो इणट्ठे
समट्ठे से केणट्ठेणं भंते! एवं वुच्चइ? जाव चिट्ठित्तए? गोयमा!
अहमेयं जानामि जाव जं णं तहागयस्स जीवस्स अरूविस्स
अकम्मस्स अरागस्स अवेयस्स अमोहस्स अलेसस्स असरीरस्स
ताओ सरीराओ विप्पमुक्कस्स नो एवं पन्नायइ तं जहा कालत्ते
वा जाव लुक्खत्ते वा से तेणट्ठेणं जाव चिट्ठित्तए वा। सेवं भंते!
सेवं भंते! त्ति॥सू० ४॥

छाया—देवः खलु भदन्त ! महर्द्धिको यावत् महासौख्यः पूर्वमेव रूपी
भूत्वा प्रभुः अरूपिणं विकुर्व्य खलु स्थातुम् ? गौतम ! नायमर्थः समर्थः । तत्के-
नार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते देवः खलु यावत् नो प्रभुः अरूपिणं विकुर्व्य खलु
स्थातुम् । गौतम ! अहमेतत् जानामि अहमेतत् पश्यामि अहमेतत् बुद्धये अहमेतत्
अभिसमन्वागच्छामि मया एतत् ज्ञातं, मया एतद् दृष्टं, मया एतद् बुद्धम् मया
एतदभिसमन्वागतम् यत् खलु तथागतस्य जीवस्य सरूपस्य सकर्मणः सराग-
स्य सवेदस्य समोहस्य सलेयस्य सशरीरस्य ततः शरीरात् अविप्रमुक्तस्य एवं
प्रज्ञायते तद्यथा कृष्णत्वं वा यावत् शुक्लत्वं वा सुरभिगंधत्वं वा दुरभिगन्धत्वं
वा तिक्तत्वं वा यावत् मधुरत्वं वा कर्कशत्वं वा यावत् रुक्षत्वं वा तत् तेनार्थेन
गौतम ! यावत् स्थातुम् । स एव खलु भदन्त ! स जीवः पूर्वमेव अरूपी भूत्वा
प्रभुः रूपिणं विकुर्व्य खलु स्थातुम् ? नायमर्थः समर्थः स केनार्थेन एवमुच्यते
यावत् स्थातुम् ? गौतम ! अहमेतत् जानामि यावत् यत् खलु तथागतस्य जीव-

સ્યારૂપિણોઽકર્મણોઽરાગસ્યાવેદસ્યામોહસ્યાલેશ્યસ્યાશરીરસ્ય તસ્માત્ શરીરાત્
વિપ્રમુક્તસ્ય નો એવં પ્રજ્ઞાયતે તથથા કાલત્વં વા યાવત્ રુક્ષત્વં વા તત્તેનાર્થેન
યાવત્ સ્થાતું વા । તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ ॥૨૦ ॥૪૧॥

ટીકા—‘દેવે ણં મંતે’ દેવઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘મહિહ્ણિજાવ મહાસોવલ્લે’
મહર્દિકો યાત્ મહાસોલ્લયઃ અત્ર યાવત્પદેન ‘મહાદ્યુતિકો મહાયશઃ મહાવલઃ’
ઇત્યાદિ વિશેષણાનાં સંગ્રહો ભવતિ ‘પુલ્લામેવ રૂઘી મવિત્તા’ પૂર્વમેવ વૈક્રિયકરણ-
કાલાત્ પ્રાગેવ રૂપીભૂત્વા શરીરાદિપુદ્ગલસમ્બન્ધાત્ મૂર્તો ભૂત્વા મૂર્તઃ સન્નિ-
ત્યર્થઃ ‘પમ્’ પ્રમુઃ—સમર્થઃ ‘અરુવિં વિઝવિત્તા ણં ચિદ્વિત્તે’ અરૂપિણં અમૂર્તમ્
આત્માનં કૃત્વા સ્વલુ સ્થાતુમ્ દેવઃ પૂર્વં મૂર્તમ્ તતોઽરૂપિણમાત્માનં કૃત્વા સ્થાતું
સમર્થઃ કિમ્ ! ઇતિ પ્રશ્નઃ । મગધાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે

જીવ કે વિષય મેં રૂપી અરૂપી વક્તવ્યતા કા કથન ।

‘દેવે ણં મંતે ! મહિહ્ણિજાવ મહાસોલ્લયે પુલ્લામેવ રૂઘી મવિત્તા’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—‘દેવે ણં મંતે !’ હે મદન્ત ! જો દેવ ‘મહિહ્ણિજાવ મહાસોલ્લય’ પરિવાર
આદિરૂપ ઋદ્ધિ સે ઓર દેવોં કી અપેક્ષા મહાન્ હોતા હૈ । ‘મહા-
સોલ્લયે’ મહાસુલ્લવિશિષ્ટ હોતા હૈ તથા યાવત્ પદ ગ્રાહ્ય ‘મહાદ્યુતિકો,
મહાયશઃ મહાવલઃ’ ‘હસ પાઠ કે અનુસાર મહાદ્યુતિવાલા હોતા હૈ,
મહાયશસ્વી હોતા હૈ, એવં મહાવલશાલી હોતા હૈ એસા વહ દેવ વયા
‘પુલ્લામેવ રૂઘી મવિત્તા’ વૈક્રિયકરણકાલ સે પહિલે હી રૂપી હોકર કે
શરીરાદિ પુદ્ગલોં કે સમ્બન્ધ સે મૂર્ત હોકર કે ‘પમ્ અરુવિં વિઝવિત્તા
ણં ચિદ્વિત્તે’ ‘બાદ મેં’ અમૂર્ત આત્મા કો કરકે રહ સકને કે લિયે
સમર્થ હૈ ? હસ પ્રશ્ન કા સારાંશ એસા હૈ કિ દેવ પહિલે અપને

જીવ રૂપી છે ? કે અરૂપી છે ? એ વિષયમાં સૂત્રકાર કથન કરતાં
કહે છે કે—‘દેવે ણં મંતે ! મહિહ્ણિજાવ મહાસોલ્લયે પુલ્લામેવ રૂઘી
મવિત્તા’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—‘દેવે ણં મંતે’ હે ભગવન્ જે દેવ ‘મહિહ્ણિજાવ મહાસોલ્લય’ પરિવાર
વિમાન વિગેરેના ઋદ્ધિથી અને દેવોની અપેક્ષાએ મહાન્ હોય છે
‘મહાસોલ્લયે’ અને યાવત્ પદથી ‘મહાદ્યુતિકો, મહાયશઃ મહાવલઃ’ મહા
દ્યુતિવાળો હોય છે, મહા યશસ્વી હોય છે. અને મહા બલવાન હોય છે. એવો
તે દેવ શું ? પુલ્લામેવ રૂઘી મવિત્તા’ વૈક્રિય કરણ કાલથી પહેલાથી જ રૂપી
થઈને શરીર વિગેરે પુદ્ગલોના સંબંધથી મૂર્ત થઈને ‘અરુવિં વિઝવિત્તા ણં
ચિદ્વિત્તે’ તે પછી આત્માને અમૂર્ત કરીને રહી શકવા શક્તિશાળી થાય છે ?

ગૌતમ ! 'નો હળદ્રે સમદ્રે' નાપમર્થઃ સમર્થઃ પુનઃ પ્રશ્નયતિ 'સે કેળદ્રેણં મંતે !' તત્ કેનાર્થેન મદન્ત ! 'એવં વુચ્ચહ્ દેવે ણં જાવ નો પમ્મૂ અરુવિં વિઙ્ગિવિત્તા ણં ચિદ્ધિત્તણ' એવમ્ ઉચ્યતે દેવઃ સ્વલુ નો પ્રમ્મુઃ યાવત્ અરુપિણં સ્વાત્માનં ત્રિકુર્વ્ય સ્વલુ સ્થાતુમ્ અત્ર યાવત્પદેન 'મહહિંણ' ઇત્યારમ્મ 'પુવ્વામેવ રૂપી મવિત્તા' ઇત્યન્તસ્ય સંગ્રહઃ । મગવાનાહ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ । 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'અહમેયં જાણામિ' ઇત્યાદિ અહમેતદ્ જાનામિ અહમ્ એતન્ વક્ષ્યમાણં પ્રશ્નનિર્ણયમ્ભૂતં વસ્તુ જાનામિ વિશેષપરિચ્છેદેનેત્યર્થઃ 'અહમેયં પાસામિ' અહમેતત્ પશ્યામિ અહમ્ એતન્ વક્ષ્યમાણં પ્રશ્નનિર્ણયમ્ભૂતં વસ્તુ પશ્યામિ સામાન્યપરિચ્છેદતો દર્શનેન ઇત્યર્થઃ 'અહમેયં વુજ્ઞામિ' અહમેતત્ વુદ્ધચે શ્રદ્ધચે બોધસ્ય સમ્યગ્ જ્ઞાનપર્યાય-

કો મૂર્ત કરકે વાદ મેં અપને કો અમૂર્ત કરકે રહ સકને મેં સમર્થ હો સકતા હૈ કયા ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રમ્મુ કહતે હૈ—'ગોયમા ! જો હળદ્રે સમદ્રે' હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ । પુનઃ ગૌતમ પૂછતે હૈ—'સે કેળદ્રેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ્ દેવે ણં જાવ નો પમ્મૂ અરુવિં વિઙ્ગિવિત્તા ણં ચિદ્ધિત્તણ' હે મદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈ કિ મહહિંણ યાવત્ મહાસુખશાલી દેવ પહિલે અપને કો મૂર્ત કરકે વાદ મેં અપને કો અમૂર્ત કરકે રહ સકને મેં સમર્થ નહીં હો સકતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રમ્મુ કહતે હૈ—'ગોયમા ! અહમેયં જાણામિ, ઇત્યાદિ—હે ગૌતમ મેં ડસ વસ્તુ કો એસા હી જાનતા હૂં 'અહમેયં પાસામિ' પ્રશ્ન કે દ્વારા નિર્ણયમ્ભૂત દુઈ ડસ વસ્તુ કો મેં સામાન્ય ગ્રાહી દર્શન સે એસી હી દેખતા હૂં, 'અહમેયં વુજ્ઞામિ' એસી હી મેં ડસે શ્રદ્ધા મેં લેતા

આ પ્રશ્નનો સારાંશ એવો છે કે—દેવ પહેલાં પોતે મૂર્ત થઈને તે અમૂર્ત બનીને રહેવાને સમર્થ થઈ શકે છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા” હે ગૌતમ “જો હળદ્રે સમદ્રે” આ અર્થ બરાબર નથી ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે—“સે કેળદ્રેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહ્ દેવે ણં જાવ નો પમ્મૂ અરુવિં વિઙ્ગિવિત્તા ણં ચિદ્ધિત્તણ” હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણે કહો છો ? કે મહાઋદ્ધિવાળો યાવત્ મહાસુખવાળો દેવ પહેલાં પોતે મૂર્ત બનીને તે પછી પોતે અમૂર્ત થઈ રહી શકતો નથી ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ગોયમા અહમેયં જાણામિ” ઇત્યાદિ હે ગૌતમ હું તે વસ્તુને તેમજ બાહ્યું છું “અહમેયં પાસામિ” પ્રશ્નદ્વારા નિર્ણીત થયેલ ને વસ્તુને હું સામાન્યગ્રાહી દર્શનથી એવી રીતથી જ જોઉં છું. “અહમેયં વુજ્ઞામિ” એ જ રીતથી હું તેને શ્રદ્ધાના વિષયમૂલ બનાવું છું. કેવળજ્ઞાનથી બાહ્યું છું.

त्वात् 'अहमेयं अभिसमन्नागच्छामि' अहमेतत् अभिसमन्नागच्छामि—अभि-
आभिमुख्येन सम् सम्यक् ईष्टानिष्टावधारणेन अनुस्वरूपावगमात् पश्चात् आसम-
न्तात् जानामि इत्यर्थः सर्वैरेव परिच्छित्तिप्रकारैः परिच्छित्तं इति यावत्
एतावता प्रकरणेन स्वस्य वर्तमानकालेऽर्थपरिच्छेदकत्वमुक्त्या अथातीतकालेऽपि
एभिरेव धातुभिस्तदेव दर्शयन्नाह—'मए एयं' इत्यादि । 'मए एयं नायं' मया
एतत् ज्ञातम्—मया एतद् वक्ष्यमाणमश्रुनिर्णयभूतं वस्तु प्रश्नकरणात्पूर्वमेव ज्ञातम्
विशेषपरिच्छेदेन इत्यर्थः 'मए एयं दिद्वं' मया एतद् दृष्टम् सामान्यपरिच्छेदतो
दर्शनेनेत्यर्थः 'मए एयं बुद्धं' मया एतद् बुद्धम्, श्रद्धितम् बोधस्य सम्यग्दर्शन-
पर्यायत्वात् 'मए एयं अभिसमन्नागयं' मया एतत् अभिसमन्नागतम्—अभिवि-
धिना सांगत्येन चावगतं सर्वैरेव बोधप्रकारैः परिच्छिन्नम्, किं तत् अभिसमन्ना-

हं, 'अहमेयं अभिसमन्नागच्छामि' सर्व प्रकार की परिच्छित्तियों द्वारा
मैं उसे इस प्रकार से ही अच्छी प्रकार से जानता हूँ । इस प्रकार वर्त-
मान काल में अपने में अर्थ परिच्छेदकता कहकर भूतकाल में इन्हीं
धातुओं द्वारा इसी को प्रकट करने के लिये प्रसु कहते हैं—'मए एयं नायं'
'हे गौतम ! प्रश्न द्वारा निर्णयकरनेसे पहिले मैंने इस वस्तु को इसी
प्रकार से जाना था, तथा 'मए एयं दिद्वं' सामान्य परिच्छेद द्वारा मैंने
इस वस्तु को इसी प्रकार से देखा था 'मए एयं बुद्धं' बोध को सम्य-
ग्दर्शन की पर्याय होने से मैंने इस वस्तु को इसी प्रकार से श्रद्धा का
विषयभूत बनाया था, 'मए एयं अभिसमन्नागयं' सर्वप्रकार के बोधों
द्वारा मैंने इसी प्रकार से जाना था, 'जं णं तहागयस्स जीवस्स सरुविस्स,
सकम्मस्स, सरागस्स, सवेदस्स, समोहस्स, सलेसस्स, ससरीरस्स

"अहमेयं अभिसमन्नागच्छामि" इसके प्रकारनी परिच्छित्तियों। द्वारा हुं
तेने ते रीते ज सारी रीते जल्लुं छुं. आ रीते वर्तमानकालधी पोताभां
अर्थ घटावीने भूतकालभां जे ज धातुओधी जे ज वात प्रकट करतां प्रलु
कडे छे के—मए एवं नायं" हे गौतम प्रश्न द्वारा निर्णय कर्था पडेदां भे'
आ वस्तुने आज रीते जल्लुं छती. तेम ज "मए एवं दिद्वं" सामान्य
परिच्छेद द्वारा भे' आ वस्तुने आज रीते जेछ छती. "मए एवं बुद्धं"
सम्यग्दर्शननी पर्यायइय बोध होवाधी भे' आ वस्तुने आ रीते ज
श्रद्धाना विषयभूत बनावी छती. "मए एवं अभिसमन्नागयं" सर्व प्रकारना
बोधो द्वारा भे' आ रीते ज जल्लुं छतुं. जं णं तहागयस्स जीवस्स
सरुविस्स, सकम्मस्स, सरागस्स, सवेदस्स, समोहस्स, सलेसस्स, ससरीरस्स,

ગતમ્ તત્રાહ—‘જં ણં’ ઇત્યાદિ । ‘જં ણં તથાગયસ્સ જીવસ્ય’ યત્ સ્વલુ તથા-
ગતસ્ય જીવસ્ય તથાગયસ્ય તં દેવત્વાદિપ્રકાર પ્રાપ્તગો જીવસ્ય, ‘સરૂવિસ્સ’
સરૂપિણઃ—રૂપવિશિષ્ટસ્ય નનુ સ્વરૂપેણ અમૂર્તસ્ય સગો જીવસ્ય કથં રૂપિત્વં
તત્રાહ—‘સકમ્મસ્સ’ સકર્મણઃ—કર્મસહિતસ્ય કર્મવિશિષ્ટસ્ય ઇત્યર્થઃ પુદ્ગલસંબન્ધત્
કર્મવતઃ, અથ કર્મપુદ્ગલસંબન્ધ એવ કથં સ્વભાવતોઽમૂર્તસ્ય જીવસ્ય ? તત્રાહ—

તાઓ સરીરાઓ અવિપ્પમુક્કસ્સ એવં પન્નાયહ’ કિ યહ જીવ જય દેવ-
ત્વાદિ પર્યાય કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ તવ રૂપ સહિત હોતા હૈ, કર્મ સહિત હોતા
હૈ, રાગ સહિત હોતા હૈ, વેદ સહિત હોતા હૈ, મોહસહિત હોતા હૈ, લેશ્યા
સહિત હોતા હૈ એવં જિસ શરીર સે યહ શરીર કહા જાતા હૈ ઉસ શરીર
સે સંશ્લિષ્ટ હુએ ઉસ જીવ કે વિષય મેં એસા વક્ષ્યમાણરૂપ સે કહા જાતા
હૈ, યહાં યે જિતને બી જીવ કે વિષય મેં વિશેષણ દિયે ગયે હૈં ઉનમેં
સે કિતનેક હેતુહેતુમદ્ભાવ કો પ્રદર્શિત કરને કે લિયે દિયે ગયે હૈં
જીવ જય દેવત્વાદિપર્યાય કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ—તવ યહ રૂપ વિશિષ્ટ હો
જાતા હૈ—ઇસ કથન કે ઝપર કોઈ એસી આશંકા કર સકતા હૈ કિ જીવ
તો સ્વરૂપ સે બી અમૂર્તિક હૈ અતઃ ઉસમેં રૂપયુક્તતા કેસે આ સકતી હૈ ?
તો હસકે લિયે કહા ગયા હૈ કિ જીવ કર્મ સહિત હૈ—અતઃ વહ રૂપ સે યુક્ત
હો જાતા હૈ । હસ પર પુનઃ એસી શંકા હો સકતી હૈ કિ જીવ જય સ્વભાવતઃ

તાઓ સરીરાઓ અવિપ્પમુક્કસ્સ એવં પન્નાયહ” કે આ જીવ જયારે દેવત્વ વિગેરે
પર્યાય પામે છે, ત્યારે તે રૂપવાળો હોય છે, કર્મસહિત હોય છે રાગવાળો
હોય છે, વેદસહિત હોય છે, મોહસહિત હોય છે, લેશ્યાવાળો હોય છે
અને જે શરીરથી આ શરીર બન્યું હોય તે શરીરથી સંશ્લિષ્ટ
બેડાયેલ-લાગેલું તે જીવના વિષયમાં વક્ષ્યમાણરૂપથી એવું કહેવામાં
આવે છે. અહિયાં જીવના વિષયમાં જેટલા વિશેષણો આપવામાં
આવ્યા છે, તેમાંથી કેટલાક હેતુ હેતુમદ્ભાવ બતાવવા માટે આપવામાં
આવ્યા છે. જીવ જયારે દેવત્વ વિગેરે પર્યાયને પામે છે, ત્યારે તે રૂપી
બની બાય છે, આ કથનમાં કોઈ એવી શંકા કરે કે—જીવતો સ્વરૂપથી જ
અમૂર્ત છે, તો તેનામાં રૂપયુક્તપણ કેવી રીતે આવી શકે છે ? તો તે માટે
જીવ કર્મવાળો અર્થાત્ કર્મ સહિત હોવાનું કહ્યું છે. જેથી તે રૂપથી યુક્ત
અર્થાત્ રૂપી થઈ બાય છે. એના પર ફરી શંકા કરવામાં આવે કે—જીવ

‘સરાગસ્ત્વ’ સરાગસ્વ-રાગાત્ચાદેવ કર્મસમ્બન્ધો મગધિ સ્વભાવતોઽર્પીત્વસ્યાપિ
 જીવસ્યેત્યર્થઃ ઉપલક્ષણત્વાત્ દ્રેષ્યયુક્તસ્યાપિ રાગદ્રેષ્યોઃ મદનસ્તિત્વાત્ । તથા ‘સવે-
 યસ્ત્વ’ સવેદસ્ય સ્વ્યાદિવેદયુક્તસ્ય, તથા ‘સમોહસ્ત્વ’ મોહકર્મયુક્તસ્ય ‘સલેષસ્ત્વ’
 સલેશ્યસ્ય લેશ્યાયુક્તસ્ય ‘સશરીરસ્ત્વ’ સશરીરસ્ય-શરીરમહિતસ્ય ‘તાઓસરીગઓ
 અવિષ્ણમુક્તસ્ત્વ’ તસ્માત્ શરીરાન્ અવિષ્ણમુક્તસ્ય યેન શરીરેણ શરીરી કથ્યતે તેન
 શરીરેણ સંશ્લિષ્ટસ્ય કિન્તુ ન તદ્રહિતસ્ય । एतादृशजीवविषये एवं पञ्चायद्
 एवं वक्ष्यमाणं प्रज्ञायते सामान्यजनेनापि ‘तं जहा’ तद्यथा ‘कालत्ते वा’ कालत्वं
 वा ‘जाव सुक्लिच्छे वा’ यावत् शुक्लत्वं वा इह यावत्पदेन नीलरक्तपीतवर्णानां

અમૂર્ત હૈતો ફિર ઉસકે સાથ કર્મપુદ્ગલ કા સમ્બન્ધ કૈસે હો મકતા હૈ ?
 હસકે લિયે કહા ગયા હૈ કિ યહ જીવ ‘સરાગસ્ત્વ’ રાગસહિત હૈ । અતઃ
 રાગસહિત હોને કે કારણ હસકે સાથ કર્મ પુદ્ગલ કા સમ્બન્ધ જુઝા હૈ ।
 રાગ શબ્દ યહાં ઉપલક્ષણ હૈ-અતઃ હસસે દ્રેષ્ય કા ખી ગ્રહણ કિયા ગયા
 હૈ । ક્યોંકિ યે દોનોં સહચરિત હૈં । યહ જીવ સ્ત્રી આદિ વેદોં સે યુક્ત
 હૈ । અતઃ હસે સવેદ કહા ગયા હૈ । મોહકર્મ સે યુક્ત હોને કે કારણ
 હસે સમોહ કહા ગયા હૈ । લેશ્યા સે યુક્ત હોને કે કારણ સલેશ્યા તથા
 શરીર સે સહિત હોને કે કારણ હસે સશરીર કહા ગયા હૈ । અતઃ જિસ
 શરીર સે વહ યુક્ત બના જુઝા હૈ ઓર હસી કારણ સે જિસમેં ઉસ શરીર
 કો લેકર યહ શરીર હૈ એસા વ્યવહાર હો રહા હૈ સો એસે જીવ કે વિષય
 મેં સામાન્ય જન ખી એસા કહતે હૈં-‘તં જહા કાલત્તે વા જાવ સુક્લિચ્છત્તે

જ્યારે સ્વભાવથી જ અમૂર્ત છે, તો પછી તેની સાથે કર્મપુદ્ગલોના સંબંધ
 કેવી રીતે થાય છે ? તે માટે એમ કહેવામાં આવે છે કે-આ જીવ
 “સરાગસ્ત્વ” રાગ સહિત-અર્થાત્ રાગવાળો છે રાગ સહિત હોવાથી તેની
 સાથે કર્મપુદ્ગલોના સંબંધ થયો છે અહિયાં રાગ શબ્દ ઉપલક્ષણ છે જેથી
 તેનાથી દ્રેષ્યનું પણ ગ્રહણ થયું છે. કેમ કે તે બન્ને સહચારિ-સાથે રહેનારા
 છે આ જીવ સ્ત્રી પું. નપુંસકના વેદથી યુક્ત છે જેથી તેને ‘સવેદ’
 વેદવાળો કહ્યો છે જીવ મોહનીય કર્મવાળો હોવાથી તેને “સમોહ” મોહ-
 વાળો કહ્યો છે. તે લેશ્યાયુક્ત હોવાથી તેને “સલેશ્ય” લેશ્યાવાળો કહ્યો છે.
 અને શરીર યુક્ત હોવાથી તેને “સશરીર” શરીરવાળો કહ્યો છે. જેથી જે
 શરીર યુક્ત તે જીવ હોય, અને તેજ કારણથી જેમાં તે શરીરના કારણે આ
 શરીર છે તેમ વ્યવહાર થાય છે, તેવા જીવના વિષયમાં સામાન્ય જન પણ
 એવું કહે છે કે “કાલત્તે વા જાવ સુક્લિચ્છત્તે વા” આ જીવ કૃષ્ણ-કાળા

સંગ્રહઃ, અત્ર શુક્લાદિપદં ન ગુણપરં કિન્તુ ગુણાશ્રયપરકં તતશ્ચ કાલાદિવર્ણમત્ત્વં પ્રતીયતે 'સુન્ધિગંધત્તે વા' સુરભિગન્ધત્ત્વં વા 'દુન્ધિગંધત્તે વા' દુરભિગન્ધત્ત્વં વા અનેન ગન્ધવત્ત્વં પ્રતીયતે । 'તિત્તે વા જાવ મહુરત્તે વા' તિત્તત્ત્વં વા યાવત્ મધુ-રત્ત્વં વા અત્ર યાવત્પદેન કટુકષાયામ્લરસાનાં સંગ્રહઃ અનેન રસવત્ત્વં લક્ષયતે । 'કક્ષત્તે વા જાવ લુક્ષત્તે વા' કર્કશત્ત્વં વા યાવત્ રુક્ષત્ત્વં વા યાવત્પદેન મૃદુ-ગુરુલઘુશીતોષ્ણસ્નિગ્ધાનાં સંગ્રહઃ । પશ્ચવર્ણવત્ત્વં દ્વિગન્ધવત્ત્વં પશ્ચરસવત્ત્વમ્ અઘ્ન-

વા' કિં યહ જીવ કાલે ગુણવાલા હૈ-યાવત્ શુક્લ ગુણવાલા હૈ । યહાં યાવત્ પદ સે 'નીલ રક્ત પીન' વર્ણો' કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । યહાં શુક્લાદિપદ ગુણરૂપ વાચ્ય પરક નહીં હૈ કિન્તુ ગુણાશ્રય પરક હૈ । હસીલિયે કાલે ગુણવાલા યાવત્-શુક્લાદિ ગુણવાલા એસા અર્થ કિયા ગયા હૈ । 'સુન્ધિગંધત્તે વા, દુન્ધિ-ગંધત્તે વા તિત્તેવા' જાવ મહુરત્તે વા' હસી પ્રકાર સે યહ જીવ સુરભિગંધ-વાલા હૈ, દુરભિગંધવાળા હૈ, તિત્તગુણવાલા હૈ, યાવત્ મધુરગુણવાલા હૈ-યહાં યાવત્ યદ સે કટુકષાય, ઓર અમ્લ રસોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । હસ કથન સે જીવ મેં રસવત્તા કથિત હોતી હૈ । 'કક્ષત્તે વા જાવ લુક્ષત્તે વા' યહ જીવ કર્કશ ગુણવાલા હૈ યાવત્ રુક્ષ ગુણવાલા હૈ । યહાં યાવત્પદ સે મૃદુ, ગુરુ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ એવં સ્નિગ્ધ' હન સ્પર્શોં કા

શુણ્ણવાળો છે. યાવત્ શુક્લ શુણ્ણવાળો છે. અહિયાં યાવત્ પદથી નીલ રક્ત અને પીત (પીળો) આ વર્ણોં અહણ થયા છે. અર્થાત્ આ કાળો છે નીલ છે પીત છે, આ વર્ણોં અહણ કરાયા છે. અહીં શુક્લ વિગરે પદો શુણ્ણ રૂપવાચ્ય પરક નથી. પરંતુ શુણ્ણના આશ્રય પરક છે. જેથી કાળા શુણ્ણવાળો, નીલ શુણ્ણવાળો, રક્ત શુણ્ણવાળો, પીળા શુણ્ણવાળો એવો અર્થ થાય છે. સુન્ધિગંધત્તેવા, દુન્ધિગંધત્તે વા, તિત્તે વા જાવ મહુરત્તેવા' આ જીવ સુરભિ ગંધ-સુગંધવાળો છે. દુરભિ ગંધ-દુર્ગંધ વાળો છે. તિત્ત ગુણવાળો છે. યાવત્ મધુર શુણ્ણવાળો છે. અહિયાં યાવત્ પદથી કટુ, કષાય અને આમ્લ એ રસોં અહણ કરવામાં આવ્યા છે. આ કથનથી જીવમાં રસપણું હોવાનું સ્પષ્ટ થાય છે. "કક્ષત્તે વા જાવ લુક્ષત્તે વા" આ જીવ કર્કશ શુણ્ણ વાળો છે. યાવત્ રુક્ષ શુણ્ણ વાળો છે. અહિયાં યાવત્ પદથી મૃદુ, ગુરુ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ આ પદો અહણ થયા છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જીવમાં પાંચ વર્ણુપણું એ ગંધપણું પાંચ રસ પણું. આઠ સ્પર્શપણું દેખાઈ આવે

સ્પર્શવત્ત્વં જીવે લભ્યતે 'સે તેણદ્દેણં ગોયમા ! જાવ ચિદ્વિત્તણ' તત્તેનાર્યેન ગૌતમ ! યાવત્ સ્થાતુમ્ અત્ર યાવત્પદેન 'દેવે' इत्यारभ्य 'पुन्र्वामेव रूची भवित्ता नो पभू अरुविं विउव्वित्ता' इत्यन्तस्य ग्रहणं भवति यतस्तस्य जीवस्य कालत्वादिकं प्रज्ञायतेऽतो नासौ तथागतो जीवो रूची सन् अरुपिणम् आत्मानं विकुर्व्य स्यातुम् प्रभुरिति भावः । संसारिजीवमाश्रित्य कथितम् । सिद्धजीवमाश्रित्य आह— 'सच्चेव णं भंते !' स एव खलु भदन्त ! 'से जीवे पुन्र्वामेव अरूची भवित्ता' स जीवः पूर्वमेव अरूची भूत्वा अरूची सन् 'पभू रूविं विउव्वित्ता णं चिद्वित्तण' प्रभुः रूपिणं विकुर्व्य रूपी भूत्वे-यर्थः खलु स्थातुम् रूपादिरहितो जीवः किं रूपादिम

ग्रहण હુ મા હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ—કિ જીવ મેં પાંચ વર્ણવત્તા, દ્વિગન્ધવત્તા, પંચ રસવત્તા, ઔર આઠ સ્પર્શવત્તા પ્રતીત હોતી હૈ । 'સે તેણદ્દેણં ગોયમા ! જાવ ચિદ્વિત્તણ' હસી કારણ હે ગૌતમ ! મૈને એસા કહા હૈ કિ દેવ વૈક્રિયકરણ કે કાલ સે પહિલે હી રૂપી હો કરકે ઘાદ મેં અમૂર્ત આત્મા હો કરકે રહ સકને કે લિયે સમર્થ નહીં હૈ । યહાં યાવત્પદ સે 'દેવે' યહાં સે આરમ્ભ કરકે 'પુન્ર્વામેવ રૂચીભવિત્તા નો પમ્મ અરુવિં ઉવ્વિત્તા' યહાંતક કા પાઠ ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ । જિસ કારણ સે ડસ જીવ મેં કાલત્વાદિક-કૃષ્ણવર્ણવાલા આદિરૂપ વ્યવહાર-સામાન્યજનો દ્વારા ખી કિયા જાતા હૈ (સે તેણદ્દેણં ગોયમા ! જાવ ચિદ્વિત્તણ) હસી કારણ તથાગત યહ જીવ રૂચી હોતા હુમા અરૂપી રૂપ સે અપને આપકી વિકુર્વણા નહીં કર સકતા હૈ । યહ પૂર્વોક્ત કથન સંસારી જીવ કી અપેક્ષા સે કહા ગયા હૈ । અવ સિદ્ધ જીવ કી અપેક્ષા સે સૂત્રકાર કથન કરતે હૈ—'સચ્ચેવ ણં ભંતે ! સે જીવે પુન્ર્વામેવ અરૂચી ભવિત્તા પમ્મ રૂવિ વિઉવ્વિત્તા ણં ચિદ્વિત્તણ' હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમને પ્રમુ સે એસા પૂછા હૈ—

છે "સે તેણદ્દેણં ગોયમા જાવ ચિદ્વિત્તણ" હે ગૌતમ ! એ કારણથી મેં એવું કહ્યું છે કે દેવ વૈક્રિય કરણ કાળની પહેલાથી જ રૂપી થઈને તે પછી આત્માને અમૂર્ત કહીને રહેવા સમર્થ થતો નથી. અહિયાં યાવત્ પદથી 'દેવે' એ પદથી લઈને "પુન્ર્વામેવ રૂચી ભવિત્તા નો પમ્મ અરુવિં વિઉવ્વિત્તણ" અહિં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ થયો છે. જે કારણથી તે જીવમાં કાલત્વાદિક—કૃષ્ણવર્ણ વાળા આદિ રૂપ વ્યવહાર સામાન્ય જનો દ્વારા પણ કરાય છે. એજ કારણે તથાગત આ જીવ રૂપી બનીને પોતે પોતાને અરૂપી રૂપથી વિકુર્વણા કરી શકતા નથી. આ સઘળું પૂર્વોક્ત કથન સંસારી જીવની અપેક્ષાથી કહેવામાં આવ્યું છે, હવે સિદ્ધ જીવની અપેક્ષાથી સૂત્રકાર કથન કરે છે. "સચ્ચેવ ણં ભંતે ! સે જીવે પુન્ર્વામેવ અરૂચી ભવિત્તા પમ્મ રૂચી વિઉવ્વિત્તા ણં ચિદ્વિત્તણ" આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ

ત્વેન રૂપેણ સ્થાતું પ્રભુઃ કિમ્ ? इति प्रश्नः, मय १-१४ 'जा इण्टे समट्टे' नाय-
मर्थः समर्थः 'जाव चिट्ठित्तए' यावत् स्थातुम्, अत्र यावत्पदेन 'से जाव' इत्या-
रभ्य 'विउव्वित्ता णं' इत्यन्तस्य ग्रहणम् 'गोयमा ! हे गौतम ! 'अहं एयं जाणामि
अहमेतत् वक्ष्यमाणप्रश्ननिर्णयभूतं वस्तु जानामि विशेषतोऽर्थावधारणेन 'जाव जं
णं तहागयस्स' यावत् यत् खलु तथागतस्य यावत्पदेन 'अहमेयं पासामि' इत्या-
रभ्य 'मए एयं अभिसमन्नागयं' इत्यन्तस्य वर्तमानभूतकालिकस्य प्रकरणस्य
संग्रहो विज्ञेयः । तथागतस्य देवत्वादिपर्यायविमुक्तस्य, 'जीवस्स' जीवस्य 'अरु-
विस्स' अरूपिणः 'अकम्मस्स' अकर्मणः 'अरागस्स' अरागस्य 'अवेयस्स' अवेदस्य

हे भदन्त ! जो जीव रूपादि रहित है वह क्या अपने आपको रूपादिमान
रूप से विकुर्वणा करके रह सकने में समर्थ है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते
हैं—'जो इण्टे समट्टे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है । 'जाव चिट्ठि-
त्तए' यहां से लेकर 'विउव्वित्ता णं' यहां तक का पाठ ग्रहण किया
गया है । 'गोयमा ! अहं एयं जाणामि जाव जणं तहागयस्स जीवस्स'
हे गौतम ! विशेषरूप से अर्थ का निश्चय कर लेने के कारण मैं वक्ष्यमाण
प्रश्न द्वारा निर्णयभूत वस्तु को जानता हूं, 'जाव जं णं तहागयस्स' यहां
यावत्पद से 'अहमेयं पासामि' इस पाठ से लेकर 'मए एयं अभिसमन्ना-
गयं' यहां तक का वर्तमान एवं भूतकालिक प्रकरण का संग्रह हुआ है ।
इस प्रकार देवत्वादिपर्याय से विमुक्त जीव के जो कि 'अरुविस्स' अरूपी
हो चुका है । 'अकम्मस्स' कर्म रहित हो चुका है, 'अरागस्स' रागरहित

સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે હે ભગવન્ ! જે જીવ રૂપ વિગેરેથી
રહિત છે. તે શું પોતે પોતાને રૂપાદિમાન્ રૂપની વિકુર્વણા કરીને રહિ
શકે છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “જો ઇણ્ટે સમટ્ટે” હે ગૌતમ !
આ અર્થે બરોબર નથી. “જાવ ચિટ્ઠિત્તએ” અહિયાં યાવત્ પદથી
“સે જીવે” એ પદથી લઈને “વિઉવ્વિત્તા ણં” અહિં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ થયો
છે. “ગોયમા ! અહં એવં જાણામિ” હે ગૌતમ વિશેષ રૂપથી અર્થનો
નિશ્ચય કરવાને કારણે હું વક્ષ્યમાણ પ્રશ્ન દ્વારા નિર્ણયભૂત વસ્તુને જાણું
છું. “જાવ જં ણં તહાગયસ્સ” અહિયાં યાવત્ પદથી “અહમેય પાસામિ”
એ વાક્યથી લઈને “મએ એવં અભિસમન્નાગયં” અહિં સુધીના વર્તમાન્ અને
ભૂતકાળના પ્રકરણનો સંગ્રહ થયો છે. આ રીતે દેવત્વાદિ પર્યાયથી મુક્ત થયેલા
જીવને કે જે જીવ “અરુવિસ્સ” અરૂપી થઈ ચૂક્યો છે. “અકમ્મસ્સ” કર્મ રહિત
થઈ ચૂક્યો છે. “અરાગસ્સ” રાગ રહિત થઈ ચૂક્યો છે. “અસરીરસ્સ” શરીર રહિત

‘અમોહસ્સ’ અમોહસ્ય ‘અસરીરસ્સ’ અશરીરસ્ય શરીરરહિતસ્ય ‘તાઓ સરીરાઓ વિપ્પમુક્કસ્સ’ તસ્માત્ પૂર્વપાસાત્ શરીરાત્ વિપ્પમુક્કસ્ય ‘નો એવં પન્નાયઈ’ ન એવં પ્રજ્ઞાયતે કિં તત્ત્વં યત્ત્વં ન પ્રજ્ઞાયતે? તત્ત્વહ-‘તં જહા’ તથથા ‘કાલત્તે વા જાવ રુક્ખત્તે વા’ કાલત્ત્વં વા યાવત્ રુક્ષત્ત્વં વા, અત્ર યાવત્પદેન કાલત્ત્વરુક્ષત્ત્વયો-મધ્યગતાનાં કાલત્ત્વાતિરિક્તવર્ણવતુષ્ઠય-ગન્ધદ્વયતિક્તાદિરસપચ્ચક-કર્કશાદિ-સ્પર્શપક્ષકલ્પાણાં પદાનાં સંગ્રહો ભવતિ ઇતિ । સ્વભાવતો વર્ણાદિરહિતસ્ય જીવસ્ય વર્ણાદિમત્ત્વં કેવલિનાપિ ન પ્રજ્ઞાયતે અપત્ત્સાત્ વર્ણાદીનામસત્ત્વં ચ મુક્તસ્ય કર્મ-

હો ચુકા હૈ, ‘અસરીરસ્સ’ શરીર રહિત હો ચુકા હૈ । એવં ‘તાઓ સરી-રાઓ વિપ્પમુક્કસ્સ’ પૂર્વ પ્રાપ્ત શરીર સે જો સર્વથા રિક્ત હો ચુકા હૈ એસે ઉસ જીવ કે વિષય મેં ‘નો એવં પન્નાયઈ’ સામાન્યજન દ્વારા ખી એસા નહીં કહા જાતા હૈ । ‘તં જહા’ જૈસે કિ-‘કાલત્તે વા જાવ રુક્ખત્તે વા’ યહ જીવ કૃષ્ણ ગુણવાલા હૈ, યાવત્ રુક્ષ ગુણવાલા હૈ । યહાં યાવત્પદ સે કાલત્ત્વ એવં રુક્ષત્ત્વ ઇન ગુણોં કે મધ્યગત ચાર વર્ણ, દો ગંધ, તિક્તાદિ પાંચ રસ ઓર કર્કશ આદિ સાત સ્પર્શ ઇનકા સંગ્રહ હુઆ હૈ । તાત્પર્ય ઇસ પાઠકા એસા હૈ કિ સ્વભાવ સે વર્ણાદિ રહિત જીવ મેં વર્ણાદિ સે યુક્તતા કેવલી દ્વારા ખી નહીં કહી ગઈ હૈ । વર્ગોંકિ ઉસમેં વર્ણાદિમત્ત્વ કા અભાવ હૈ । વર્ણાદિમત્ત્વ કે અભાવ કા કારણ ઉસમેં કર્મબન્ધ હોને કા અભાવ હૈ । કર્મબન્ધ હોને કે અભાવ કા કારણ વહાં કર્મબન્ધ કે હેતુ રાગાદિકોં કા

વિપ્પમુક્કસ્સ” પહેલા પ્રાપ્ત કરેલ શરીરથી જે સર્વથા છૂટી ગયો છે. એવા તે જીવના વિષયમાં “નો એવં પન્નાયઈ” સામાન્ય જનોથી પણ એવું કહી શકાતું નથી. “તં જહા” જેમ કે “કાલત્તે વા જાવ રુક્ખત્તે વા” આ જીવ કૃષ્ણ ગુણવાળો છે. યાવત્ રુક્ષગુણવાળો છે. અહિયાં યાવત્પદથી કાલત્ત્વ રુક્ષત્ત્વ એ ગુણોની મધ્યમાં રહેલ ચાર વર્ણ, બે ગંધ, તિક્ત વિગેરે પાંચ રસ, કર્કશ વિગેરે અને આઠ સ્પર્શ એ બધાનો સંગ્રહ થયો છે. કહેવાનો ભાવ એ છે કે સ્વભાવથી જ વર્ણ વિગેરેથી રહિત જીવમાં વર્ણ વિગેરેથી યુક્તતા કેવલીઓએ પણ કહી નથી. કેમકે જીવમાં વર્ણાદિપણનો અભાવ છે વર્ણાદિપણના અભાવનું કારણ જીવમાં કર્મ બંધ હોવાનો અભાવ છે, તેમાં કર્મ બંધનો અભાવ હોવાનું

બન્ધહેત્વમાવેન કર્મામાત્રાત્ કર્મામાવે ચ કર્મજનિતશરીરાદેરમાત્રાદેવ વર્ગાદીનામ-
ભાવ इति નારૂપી ભૂત્વા રૂપી ભવતીત્રિમાવઃ । ‘સે તેણદ્વેણં જાવ ચિદ્વિત્તે વા’
તત્તેનાર્થેન યાવત્ સ્થાતું વા અત્ર યાવત્પદેન ‘ગોયમા એવં વુચ્ચહ સે જીવે’ ઇત્યા-
રમ્ય ‘વિડવિવિત્તાળં’ ઇત્યન્તસ્ય ગ્રહણમ્ તથા ચ દેવાદિ જીવઃ કર્મસદ્ભાવાત્ રૂપી
સન્ અરૂપી ભૂત્વા સ્થાતું ન સમર્થઃ । તથા અરૂપી સન્ કર્મરહિતત્વાત્ રૂપી ભૂત્વા
સ્થાતું ન સમર્થઃ, इति સૂત્રદ્વયસ્યાગ્રયઃ । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ તદેવં
મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! इति । હે મદન્ત ! યદ્ દેવાનુપિયેણ કથિતમ્ તત્

હો ચુકા હૈં, ‘અબેયસ’ વેદ રહિત હો ચુકા હૈ, ‘અમોહસ’ મોહ રહિત
અભાવ હૈ । અતઃ કર્મ કે અભાવ મેં કર્મજનિત જો શરીરાદિક હૈ
उनका उसमें सत्त्व नहीं होने से वर्णादिकों का अभाव है । इसलिये वह
अरूपी होकर रूपी नहीं होता है । ‘સે તેણદ્વેણં જાવ ચિદ્વિત્તે વા’ યહાં
યાવત્પદ સે ‘ગોયમા ! એવં વુચ્ચહ સે જીવે’ હસ પાઠ સે લેકર ‘વિડ-
વિવિત્તાળં’ યહાં તક કા પાઠ ગૃહીત છુઆ હૈ । તથા ચ દેવાદિ જીવ
કર્મ કે સદ્ભાવ સે રૂપી હોતા હુઆ અરૂપી રૂપ સે હોકર નહીં રહ સકતા
હૈ । તથા અરૂપી હોના હુઆ જીવ કર્મ રહિત હો જાને કે કારણ રૂપી રૂપ
સે હોકર નહીં રહ સકતા હૈ । યહ સૂત્ર દ્વય કા આશય હૈ । ‘સેવં મંતે !

થઈ ચૂકયો છે. “અમોહસ” મોહ રહિત થઈ ચૂકયો છે. અને “તાઓ સરીરાઓ
કારણે ત્યાં કર્મ બંધના કારણરૂપ રાગાદિનો અભાવ છે. જેથી કર્મના
અભાવમાં કર્મથી થયેલ જે શરીર વિગેરે છે. તેનું જીવમાં સત્ત્વ નહિ
હોવાથી વર્ણાદિકનો અભાવ છે. તેથી જીવ અરૂપી થઈને રૂપી
થઈ શકતો નથી. “સે તેણદ્વેણં જાવ ચિદ્વિત્તે વા” અર્થમાં યાવત્ પદથી
“ગોયમા એવં વુચ્ચહ સે જીવે” એ પાઠથી લઈને “વિડવિવિત્તાળં” અર્થ
સુધીના પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. દેવ વિગેરેનો જીવ કર્મના સદ્ભાવથી રૂપી
થઈને અરૂપી પણાથી રહી શકતો નથી તેમજ અરૂપી બનેલો જીવ કર્મ
રહિત થઈ જવાના કારણે રૂપી બનીને રહી શકતો નથી આ પ્રમાણે
આ બે સૂત્રોનો આશય છે. “સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ” હે ભગવન્ !

एवमेव-सत्यमेव इत्युक्त्वा गौतमः संयमेन तपसा आत्मानं भावयन्
विहरतीति ॥ सू० ४ ॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्बल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतके
द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ॥ १७-२॥

સેવં મંતે ! ત્તિ ' હે મદન્ત આપ દેવાનુપ્રિયને જો યહ કહા હૈ-વહ એસા
હી હૈ-હસ પ્રકાર કહકર વે ગૌતમ સંયમ ઔર તપ સે આત્માકો ભાવિત
કરતે હુએ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ॥ સૂ૦ ૪ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત
“ભગવતીસૂત્ર” કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે સત્તરહવે શતકકા
દૂસરા ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૭-૨ ॥

આપ દેવાનુપ્રિયે જે આ સઘળું કહ્યું છે તે તેમજ છે. હે ભગવન્ !
આપે વર્ણવેલ સઘળું કથન યથાર્થ છે. અર્થાત્ સત્ય છે. એ પ્રમાણે કહીને
ગૌતમ સ્વામી તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકાં
પોતાના સ્થાન પર વિરાજમાન થઈ ગયા. ॥ સૂત્ર ૪ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો બીજો ઉદ્દેશ સમાપ્ત ॥ ૧૭-૨ ॥

अथ तृतीयोद्देशः प्रारम्भते ।

द्वितीयोद्देशके जीवस्यारूपितामवनलक्षणो धर्मो निरूपितः तृतीयोद्देशके तु एजनादिलक्षणो जीवो निरूप्यते, इत्येवं संबन्धेनायातस्यास्य तृतीयोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्—‘सेलेसि पडिपवन्नए’ इत्यादि ।

सूत्रम्—सेलेसि पडिपवन्नए णं भंते ! अणगारे सया समियं
एयइ वेयइ जाव तं तं भावं परिणमइ ? णो इणट्ठे समट्ठे णणत्थ
एगेणं परप्पओगेणं । कइ विहा णं भंते ! एयणा पन्नत्ता ? गोयमा !
पञ्चविहा पणत्ता तं जहा दव्वेयणा खेत्तेयणा कालेयणा भवे-
यणा भावेयणा । दव्वेयणा णं भंते ! कइविहा पणत्ता गोयमा !
चउव्विहा पन्नत्ता तं जहा नेरइयदव्वेयणा तिरिक्खदव्वेयणा
मणुस्सदव्वेयणा देवदव्वेयणा । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ
नेरइयदव्वेयणा २ गोयमा जं णं नेरइया दव्वे नेरइयदव्वे वट्ठिसु वा
वट्ठंति वा वट्ठिस्संति वा तेणं तत्थ नेरइया नेरइयदव्वे वट्ठमाणा
नेरइयदव्वेयणं एइंसु वा एयंति वा एइस्संति वा से तेणट्ठेणं
गोयमा ! एवं वुच्चइ नेरइयदव्वेयणा २ । से केणट्ठेणं भंते !
एवं वुच्चइ तिरिक्खजोणियदव्वेयणा एवं चेव नवरं तिरिक्ख-
जोणियदव्वेयणा भाणियव्वा सेसं तं चेव एवं जाव देवदव्वे-
यणा । खेत्तेयणा णं भंते ! कइविहा पणत्ता गोयमा ! चउव्विहा
पणत्ता तं जहा नेरइयखेत्तेयणा जाव देवखेत्तेयणा ० । से
केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ नेरइयखेत्तेयणा २ एवं चेव नवरं
नेरइयखेत्तेयणा भाणियव्वा एवं जाव देवखेत्तेयणा एवं काले-

યુના વિ એવં મવેયુના વિ એવં મવેયુના વિ એવં જાવ
દેવમવેયુના ॥સૂ૦ ૧॥

છાયા—શૈલેશીં પ્રતિપન્નકઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! અનગારઃ સદા સમિતં એજતિ
વ્યેજતિ યાવત્ તં તં માવં પરિણમતીતિ ? નાયમર્થઃ સમર્થઃ નાન્યત્ર એકેન પરપ્ર-
યોગેન । કતિવિધાઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! એજના પ્રજ્ઞસા ? ગૌતમ ! પશ્ચવિધા પ્રજ્ઞસા
તથા દ્રવ્યૈજના, ક્ષેત્રૈજના, કાલૈજના, મવૈજના મવૈજના । દ્રવ્યૈજના સ્વલ્પ
મદન્ત ! કતિવિધા પ્રજ્ઞસા ગૌતમ ! ચતુર્વિધા પ્રજ્ઞસા તથા નૈરયિકદ્રવ્યૈજના
તિર્યગ્ દ્રવ્યૈજના મનુષ્યદ્રવ્યૈજના દેવદ્રવ્યૈજના તત્કેનાર્થેન મદન્ત ! એવમુચ્યતે
નૈરયિકદ્રવ્યૈજના ૨ ગૌતમ ! યત્ સ્વલ્પ નૈરયિકાઃ નૈરયિકદ્રવ્યે અવર્તન્ત વા વર્તન્તે
વા વર્તસ્યન્તિ વા તે સ્વલ્પ તત્ર નૈરયિકાઃ નૈરયિકદ્રવ્યે વર્તમાના નૈરયિકદ્રવ્યૈજનામ્
એજન્ એજન્તિ વા એજિષ્યન્તિ વા તત્ તેનાર્થેન ગૌતમ ! એવમુચ્યતે—નૈરયિકદ્રવ્યૈ-
જના ૨ । તત્કેનાર્થેન સ્વલ્પ મદન્ત ! એવમુચ્યતે તિર્યગ્યોનિકદ્રવ્યૈજના એવ-
મેવ નવરં તિર્યગ્યોનિકદ્રવ્યૈજના મણિતવ્યા શેષં તદેવ એવં યાવત્ દેવદ્રવ્યૈજના ।
ક્ષેત્રૈજના સ્વલ્પ મદન્ત ! કતિવિધા પ્રજ્ઞસા ગૌતમ ! ચતુર્વિધા પ્રજ્ઞસા તથા
નૈરયિકક્ષેત્રૈજના યાવત્ દેવક્ષેત્રૈજના । તત્કેનાર્થેન મદન્ત ! એવમુચ્યતે
નૈરયિકક્ષેત્રૈજના ૨ એવમેવ નવરં નૈરયિકક્ષેત્રૈજના મણિતવ્યા એવં યાવત્ દેવ-
ક્ષેત્રૈજના એવં કાલૈજના અપિ એવં મવૈજના અપિ એવં માવૈજના અપિ એવં
યાવત્ દેવમાવૈજના ॥સૂ૦ ૧॥

ટીકા—‘સેલેસિં પઢિવન્નણં મંતે ।’ શૈલેશીં પ્રતિપન્નઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! ‘અણ-
ગારે’ અનગારઃ સાધુઃ ‘સયા’ સદા—સર્વદા કાલે ‘સમિયં’ સમિતમ્—સપ્રમાણમ્ ,

ત્રીસરે ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ—

દ્વિતીય ઉદ્દેશક મેં જીવ કે અરૂપી હોને રૂપ ધર્મ કા નિરૂપણ ક્રિયા
હૈ । અબ્બ હસ તૃતીય ઉદ્દેશે મેં જીવ એજનાદિલક્ષણવાળો હૈ । એસા નિરૂ-
પણ ક્રિયા જાતા હૈ । હસી સંબંધ કો લેકર હસ તૃતીય ઉદ્દેશે કા
પ્રારંભ હુઆ હૈ ।

‘સેલેસિં પઢિવન્નણં મંતે । અણગારે સયા સમિયં’ હત્યાદિ ।

ત્રીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

ત્રીજા ઉદ્દેશામાં જીવના અરૂપી હોવાના સંબંધમાં નિરૂપણ કરવામાં
આવ્યું હવે આ ત્રીજા ઉદ્દેશામાં જીવ એજનાદિ લક્ષણ વાળો છે, એવું
નિરૂપણ કરવામાં આવશે એ સંબંધને લઈને આ ત્રીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ
કરવામાં આવે છે—

“સેલેસિં પઢિવન્નણં મંતે ! અણગારે” હત્યાદિ

યદા 'સમિયં' હત્યસ્ય પ્રાકૃતત્વાત્ 'સમિતઃ' इतिच्छाया, તત્ર સમિતઃ સમ્યક્ હતઃ પ્રાપ્તો જ્ઞાનાદિકં મોક્ષમાર્ગમ્ 'एयइ' एजति-કંપતે 'वेयइ' व्येजति-વિશેષરૂપેણ કમ્પતે 'जाव तं तं भावं परिणमइ' यावत् તં તં ભાવં પરિણમતે અત્ર યાવત્પદેન 'चलइ, फंदइ, घटइ, खुब्भइ, उदीरइ' इति संग्राह्यम् । चलति, स्पन्दते, घटते, क्षुभ्यति, उदीरयति इति छाया, તત્ર ચલતિ-સ્થાનાત્સ્થાનાન્તરં ગચ્છતિ । સ્પન્દતે-કિશ્ચિચ્ચલતિ, અન્યત્સ્થાનં ગત્યા પુનસ્તત્રૈવાગચ્છતીતિ વા । ઘટ્ટતે-સર્વ-દિક્ષુ ચલતિ, પદાર્થાન્તર સ્પૃશતિ વા । ક્ષુભ્યતિ-ક્ષુબ્ધો ભવતિ વિભેતિ વા । ઉદી-રયતિ-ઉત્-પ્રાવલ્યેન પ્રેરયતિ, પદાર્થાન્તરં પ્રતિપાદયતિ વા । હે ભદન્ત ! શૈલેશી-

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ કિ-‘સેલેસિં પઢિવણ્ણણં મંતે અણગારે સયા સમિયં સયइ, વેયइ, જાવ તં તં ભાવં પરિણમइ’ હે ભદન્ત ! જો અનગાર શૈલેશી અવસ્થા કો પ્રાપ્ત હો ચુકા હૈ, વહ સદા સર્વદા પ્રમાણ રહિત અથવા-સમિયં ‘મોક્ષ કે માર્ગ’ મૂળજ્ઞાનાદિક કો પ્રાપ્ત હુઆ, કયા ‘एजते’ કંપિત હોતા હૈ ? ‘व्येजति’ વિશેષરૂપ સે કંપિત હોતા હૈ ? ‘जाव तं तं भावं परिणमइ’ યાવત્ ઉસ ઉસ ભાવરૂપ સે પરિણત હોતા હૈ ? યહાં યાવત્ શબ્દ સે ‘चलइ, फंदइ, घटइ, खुब्भइ, उदीरइ,’ इन क्रियापदों का संग्रह हुआ है । कया वह इस अवस्था में ‘चलइ’ एक स्थान से दूसरे स्थान में जाता है ? ‘फंदइ’ कुछ २ चलता है ? अथवा-दूसरे स्थान पर जाकर के पुनः वहीं पर आ जाता है कया ? ‘घटइ’ सर्व दिशाओं में चलता है ? या पदार्थान्तरों को छूता है या ‘खुब्भइ’ वह क्षुब्ध होता है ? या डरता है कया ? ‘उदीर-

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે- “સેલેસિં પઢિવણ્ણણં મંતે ! અણગારે સયા સમિયં એયइ, વેયइ, જાવ તં તં ભાવં પરિણમइ” હે ભગવન્ જો અનગારે શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરેલી હોય છે, તે સદા સર્વદા પ્રમાણ રહિત અથવા-“સમિયં” મોક્ષના માર્ગરૂપ જ્ઞાનાદિ પ્રાપ્ત કરીને એજતિ” શું ક’પે છે ? “व्येजति” વિશેષ રૂપથી ક’પે છે ? “जाव तं तं भावं परिणमइ” યાવત્ તે તે ભાવથી પરિણમે છે ? અહિયાં યાવત્ શબ્દથી “चलइ, फंदइ, घटइ, खुब्भइ, उदीरइ” આ ક્રિયાપદોનો સંગ્રહ થયો છે. તે આ અવસ્થામાં “चलति” એક સ્થાનથી બીજા સ્થાનમાં જાય છે ? “स्पन्दते” કંઈક કંઈક આલે છે ? અથવા બીજે સ્થાને જઈને ફરીથી ત્યાંજ આવી જાય છે ? “घटते” બધી દિશાઓમાં આલે છે ? અથવા “क्षुभ्यति” તે ક્ષુબ્ધ થાય છે ? અથવા તે ડરે છે ? “उदीरयति” પ્રબળતાથી કોઈને પ્રેરણા કરી શકે છે ? અથવા તે પદાર્થાન્તરનું કોઈની પ્રત્યે

મગધાં પ્રાપ્તોડગારઃ કિં કંપનાદિક્રિયાયુક્તો ભવતિ તથા કિં તાન્ તાન્ માવાન્ પ્રાપ્નોતિ ? શૈલનામીશઃ શૈલેશો-મેહસ્તસ્યૈવ અસ્થા इति શૈલેશી, ચતુર્દશગુણસ્થાનવર્તિની સ્થિરભાવરૂપા, અવસ્થા, તસ્યાગવસ્થાયામપિ કિં કમ્પનાદિકં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, મગધાનાહ-‘ળો ઇળદ્વે સમદ્વે’ નાયમર્થઃ સમર્થઃ, અયમર્થઃ શૈલેશી પ્રાપ્તવતોડપિ કંપનાદિકં ભવતીત્યાકારકો ન ભવતિ, ‘ળળળત્થ ઇળેળં પરપ્પઓળેળં’ નાન્યત્ર એકેન પરપયોગેળ, પરપયોગાત્મકકારણં વિહાય ન વંપતે, શૈલેશવસ્થાયાં જીવોડ્યન્તસ્થિરો ભવતિ’ અતસ્તત્ર પરપયોગમન્તરા ન કથમપિ કમ્પનાદિક્રિયાં પ્રાપ્નોતીત્યર્થઃ । યોડયં કંપનાદીનાં નિષેધઃ કૃતઃ સઃ એકસ્માત્ પરપયોગાત્ અન્યત્રકૃતઃ યત એકેન પરપયોગેળૈવ શૈલેશ્યામ્ ઇજનાદિ ભવતિ ન

યતિ’ પ્રચલતા સે કિસીકો પ્રેરિત કરતા હૈ યા પદાર્થાન્તર કા કિસી કે પ્રતિ પ્રતિપાદન કરતા હૈ ? તાત્પર્યં હસ પ્રશ્ન કા એમા હૈ કિ જબ આત્મા શૈલેશી અવસ્થા કો પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ-તથ વહ મેરુ પર્વત કે જૈસા કંપનાદિ ક્રિયા સે વિહીન હો જાતા હૈ । અતઃ ગૌતમ ને પ્રભુ સે હસ યાત્ર કો જાનને કેલિયે એસા પ્રશ્ન કિયા હૈ કિ એમા વહ જીવ કયા હસ અવસ્થા મેં ભી કંપનાદિ ક્રિયા સે યુક્ત હોતા હૈ ? ઉન ૨ ભાવરૂપ મેં પરિણમિત હોતા હૈ ? શૈલેશ શબ્દ કા અર્થ હૈ પર્વતોં કા રાજા સુમેરુ, હસ સુમેરુ કી જૈમી અવસ્થા કા નામ શૈલેશી હૈ । યહ અવસ્થા જીવ કો ૧૪ વેં ગુણસ્થાન મેં પ્રાપ્ત હોતી હૈ । તો કયા હસ અવસ્થા કે પ્રાપ્ત હો જાને પર ભી કંપનાદિ ક્રિયાઈં હોતી હૈં ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રભુ ને કહા-‘ળો ઇળદ્વે સમદ્વે’ હૈ ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ । અર્થાત્ જીવ કો જબ યહ અવસ્થા પ્રાપ્ત હો જાતી હૈં તથ વહ કંપનાદિક ક્રિયાઓં સે રહિત હો જાતા હૈ । ‘ળળળત્થ ઇળેળં પરપ્પઓ

પ્રતિપાદન કરે છે ? આ પ્રશ્નનું તાત્પર્યં એ છે કે-જ્યારે આત્મા શૈલેશી અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરી લે છે ત્યારે તે મેરૂ પર્વતની માફક કંપનાદિ ક્રિયા વગરનો થઈ જાય છે. જેથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને આ પ્રશ્ન કરીને તે વાત જાણવાની ઇચ્છા પ્રગટ કરતાં કહે છે કે-તેવો તે જીવ આ અવસ્થામાં પણ કંપનાદિ ક્રિયાવાળો શું થાય છે ? તે તે ભાવરૂપથી પરિણમિત થાય છે ? શૈલેશ શબ્દનો અર્થ પર્વતોનો રાજા સુમેરૂ એ પ્રમાણે છે તે સુમેરૂ જેવી અવસ્થાનું નામ શૈલેશી અવસ્થા છે આ અવસ્થા જીવને (મેરૂ જેવી અવસ્થા) ચોક્કસ ગુણસ્થાનમાં પ્રાપ્ત થાય છે. તો શું આ અવસ્થા પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ કંપનાદિ ક્રિયાઓ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘ળો ઇળદ્વે સમદ્વે’ હૈ ગૌતમ આ અર્થ બરોબર નથી. અર્થાત્ જીવને જ્યારે આ અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ જાય છે ત્યારે તે કંપનાદિક્રિયાઓથી છૂટી જાય છે.

તુ કારણાન્તરેણ ઇતિભાવઃ । એજનાધિકારાદેવ એજનામેદાન્ દર્શયિતુમાહ-‘કહ વિહા’ ઇત્યાદિ । ‘કહવિહા ણં મંતે !’ કતિવિદ્યા સ્વલુ મદન્ત ! ‘અયણા પળ્લત્તા’ એજના મજ્ઞસા હે મદન્ત ! કા ઇયમ્ એજના કતિવિદ્યા ચ સા યા શૈલેશ્યવસ્થિ તસ્ય જીવસ્ય ન મવતીતિ એજના વિષયકઃ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘પંચવિહા અયણા પળ્લત્તા’ પંચવિદ્યા એજના મજ્ઞસા, સા

ગેળં’ હસકે કહને કા તાત્પર્ય એલા હૈ, કિ શૈલેશી અવસ્થા મેં પરપ્રયોગકો છેકર હી કંપનાદિ ક્રિયાઈ હોતી હૈં । ઓર દુસરે કારણોં સે નહીં । હસ પ્રકાર જો કંપનાદિ ક્રિયાઓં કા નિવેધ કિયા ગયા હૈ વહ પરપ્રયોગ કે સિવાય કિયા ગયા હૈ । એજના કે અધિકાર સે હી અવ સૂત્રકાર એજના કે મેદોં કો પ્રકટ કરને કે અભિપ્રાય સે આગે કા પ્રકરણ પ્રારમ્ભ કરતે હૈં-હસમેં ગૌતમ ! ને પ્રભુ સે એલા પૂછા હૈ-‘કહવિહા ણં મંતે ! અયણા પળ્લત્તા’ હે મદન્ત ! એજના કંપન કિતને પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ? અર્થાત્ યહ એજના ક્યા હૈ ઓર યહ કિતને પ્રકાર કી હોતી હૈ તથા શૈલેશી અવસ્થા મેં રિધત જીવ કો કૌનસી એજના નહીં હોતી હૈ ? હસ પ્રકાર કા યહ એજના વિષયક પ્રશ્ન હૈ-હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘પંચવિહા અયણા પળ્લત્તા’ એજના પાંચ પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ । યોગદ્વારા આત્મપ્રદેશોં કા કંપન હોના યા

“જળજલ્પથ એળેણં પરપ્રયોગેણં” કહેવાનું તાત્પર્ય એવું છે કે-શૈલેશી અવસ્થામાં પરપ્રયોગને લઈને જ કંપન વિગેરે ક્રિયાઓ થાય છે, બીજા કારણોથી નહીં. આ રીતે જ કંપનાદિ ક્રિયાઓના નિવેધ કરવામાં આવ્યો છે, તે પર પ્રયોગના સિવાય કરવામાં આવ્યો છે.

એજના ના અધિકારથી જ હવે સૂત્રકાર એજનાના ભેદોને પ્રગટ કરવાના અભિપ્રાયથી આગળનું પ્રકરણ પ્રારંભ કરે છે તેમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-“કહ વિહા ણં મંતે ! અયણા પળ્લત્તા ’ હે ભગવન્ “એજન” કંપન કેટલા પ્રકારની કહી છે ? અર્થાત્ આ એજના એ શું છે ? અને તે કેટલા પ્રકારની છે ? તેમજ શૈલેશી અવસ્થામાં રહેલા જીવને કઈ એજના થતી નથી. આ રીતેના આ એજના વિષયમાં પ્રશ્ન છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-“ગોયમા ! હે ગૌતમ “પંચવિહા અયણા પળ્લત્તા” એજના પાંચ

एजना योगद्वारा आत्मप्रदेशानाम् अथवा पुद्गलद्रव्याणां चलनं कंपनम्, तथा च कंपनादिरूपा एजना, सा च द्रव्यादिभेदेन पञ्चप्रकारा तदेव दर्शयति 'तं जहा' तद्यथा द्रव्यैजना द्रव्याणाम् एजना इति द्रव्यैजना तत्र द्रव्याणां नारकादि जीव-संपृक्तपुद्गलद्रव्याणां शरीराणाम् नारकादिजीवद्रव्याणां वा एजना द्रव्यैजना शब्देन व्यवह्रियते । 'खित्तेयणा' क्षेत्रैजना नारकादि क्षेत्रेषु वर्तमानानां जीवानाम् अथवा जीवसंपृक्तपुद्गलद्रव्याणाम् एजना 'कालेयणा' कालैजना काले-नारकादिकाले वर्तमानानां जीवानाम् अथवा जीवसंपृक्तपुद्गलानां वा एजना सा कालैजना 'भवेयणा' भवैजना भवे-नारकादिभवे वर्तमानानां जीवानां जीवसंपृक्त पुद्गलानां वा या एजना सा भवैजना 'भावेयणा' भावैजना भावे-औदयिकादि-

પુદ્ગલ દ્રવ્યો કા ચલના હસકા નામ એજના છે । હસ પ્રકાર એજના કંપનાદિરૂપ હોતી છે, કંપનાદિરૂપ યહ એજના દ્રવ્યાદિ કે ભેદ સે પાંચ પ્રકાર કી છે 'તં જહા' જૈસે (દવ્વેયણા) દ્રવ્યએજના-દ્રવ્યોં કી એજના-નારકાદિ જીવ સંપૃક્ત પુદ્ગલ દ્રવ્યોં કા-શરીરોં કા અથવા-નારકાદિ જીવ દ્રવ્યોં કા કંપન યહ દ્રવ્યેજના હિ 'ખિત્તેયણા' ક્ષેત્રેજના-નારકાદિ-ક્ષેત્રોં મેં વર્તમાન જીવોં કો અથવા જીવ સંપૃક્ત પુદ્ગલદ્રવ્યોં કી જો એજના કંપન છે વહ ક્ષેત્ર એજના છે 'કાલેયણા' કાલેજના નારકાદિકાલ મેં વર્તમાન જીવોં કી અથવા જીવ સંપૃક્ત પુદ્ગલ દ્રવ્યોં કી જો એજના છે વહ કાલ એજના છે । 'ભવેયણા'-ભવેજના-નારકાદિ ભવ મેં વર્તમાન જીવોં કી, અથવા જીવ દ્રવ્ય સંપૃક્ત પુદ્ગલોં કી જો એજના છે વહ ભવેજના-'ભાવે-યણા' ભાવેજના ઔદયિક આદિ ભાવોં મેં વર્તમાન જીવોં કી અથવા-

પ્રકારની કહી છે. યોગદ્વારા આત્મપ્રદેશોનું 'કંપન થવું' અથવા પુદ્ગલ દ્રવ્યોનું ચાલવું તેનું નામ એજના છે. આ રીતે એજના કંપનાદિરૂપ હોય છે. કંપનાદિરૂપ આ એજના દ્રવ્યાદિના લેહથી પાંચ પ્રકારની છે. "તંજહા" તે આ પ્રમાણે છે. 'દવ્વેયણા' દ્રવ્ય એજના દ્રવ્યોની એજના-નારક વિગેરે જીવ યુક્ત પુદ્ગલ દ્રવ્યોના શરીરોના અથવા નારકાદિજીવ દ્રવ્યોનું કંપન એ દ્રવ્ય એજના છે. "ખિત્તેયણા" ક્ષેત્ર એજના-નારકાદિક્ષેત્રોમાં રહેલા જીવોને અથવા જીવથી વ્યાપ્ત પુદ્ગલ દ્રવ્યોની એજના-કંપન છે તે ક્ષેત્ર એજના છે. "કાલેયણા" કાલ એજના નારક વિગેરે કાળમાં રહેલા જીવોની અથવા જીવથી વ્યાપ્ત પુદ્ગલ દ્રવ્યોની એ એજના છે તે કાલ એજના છે. "ભવેયણા" ભવએજના-નારકાદિ ભવમાં વર્તમાન જીવોની અથવા જીવદ્રવ્યથી વ્યાપ્ત પુદ્ગલોની એ એજના છે તે ભવએજના છે. "ભાવેયણા" ભાવએજના ઔદયિક

ભાવે વર્તમાનાનાં જીવાનાં જીવસંપૃક્તપુદ્ગલાનાં વા યા એજના સા ભવૈજના ઇત્યં પશ્ચપ્રકારા એજના ભવતિ । એજનાયાઃ સામાન્યલક્ષણં તુ યોગદ્વારેણ આત્મપ્રદેશનાં પુદ્ગલદ્રવ્યાણાં વા ચલન કમ્પનમિત્યેવેતિ । ‘દ્રવ્યેયણા ણં મંતે !’ દ્રવ્યેજના સ્વલુ ભદન્ત ! ‘કહ્વિહા પણ્ણત્તા’ કતિવિધા પ્રજ્ઞસા ઇતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહં- ‘ચઉવ્વિહા પણ્ણત્તા’ ચતુર્વિધા પ્રજ્ઞસા દ્રવ્યેજના ‘તં જહા’ તથથા ‘નેરહ્યદ્રવ્યેયણા’ નૈરયિકદ્રવ્યેજના ‘તિરિક્કલ્લજોણિયદ્રવ્યેયણા’ તિર્યગ્ચોનિકદ્રવ્યેજના ‘મણુસ્સદ્રવ્યેયણા’ મનુષ્યદ્રવ્યેજના ‘દેવદ્રવ્યેયણા’ દેવદ્રવ્યેજના । ‘સે કેળદ્દેણં મંતે !’ તત્ કેનાર્થેન સ્વલુ હે ભદન્ત ! ‘એવં વુચ્છહ નેરહ્યદ્રવ્યેયણા ૨’ એવમુચ્યતે નૈરયિકદ્રવ્યેજના ૨ હે ભદન્ત ! કથમેતસ્યા નૈરયિકદ્રવ્યેજનેતિ નામ ભવતીતિ

-જીવ સંપૃક્ત પુદ્ગલોં કી જો એજના હૈ વહ ભાવેના હૈ । હસ પ્રકાર સે પાંચ પ્રકાર કી એજના હોતી હૈ । એજના કા સામાન્ય લક્ષણ તો યહી હૈ કી યોગદ્વારા, આત્મપ્રદેશોં કા યા પુદ્ગલ દ્રવ્યોં કા સકંપ હોના । અબ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈ-‘દ્રવ્યેયણા ણં મંતે કહ્વિહા પણ્ણત્તા’ હે ભદન્ત ! દ્રવ્યેજના કિતને પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-‘ચઉવ્વિહા પણ્ણત્તા’ હે ગૌતમ ! દ્રવ્યેજના ચાર પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ । (તં જહા) જૈસે ‘નેરહ્યદ્રવ્યેયણા’ નૈરયિકા દ્રવ્ય એજના, ‘તિરિક્કલ્લજોણિયદ્રવ્યેયણા’ તિર્યક્ ચોનિક દ્રવ્યેજના, ‘મણુસ્સદ્રવ્યેયણા’ મનુષ્ય દ્રવ્યેજના ‘દેવદ્રવ્યેયણા’ દેવદ્રવ્યેજના । અબ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈ-‘સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્છહ નેરહ્યદ્રવ્યેયણા’ હે

વિગેરે ભાવોમાં રહેલ જીવોની અથવા જીવથી વ્યાપ્ત પુદ્ગલોની જે એજના છે તે ભાવએજના છે. આ રીતે એજના પાંચ પ્રકારની થાય છે. એજનાનું સામાન્ય લક્ષણ તો એ જ છે કે-યોગદ્વારા આત્મપ્રદેશોનું અથવા પુદ્ગલ દ્રવ્યોનો કંપ થવો તે એજના છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એછું પૂછે છે કે “દ્રવ્યેયણા ણં મંતે ! કહ્વિહા પણ્ણત્તા” હે ભગવન્ દ્રવ્ય એજના કેટલા પ્રકારની કહી છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-“ચઉવ્વિહા પણ્ણત્તા” હે ગૌતમ ! દ્રવ્ય એજના ચાર પ્રકારની કહી છે. “તં જહા” તે આ પ્રકારે છે “નેરહ્યદ્રવ્યેયણા” નૈરયિક દ્રવ્ય એજના “તિરિક્કલ્લજોણિયદ્રવ્યેયણા” તિર્યક્ ચોનિક દ્રવ્ય એજના “મણુસ્સદ્રવ્યેયણા” મનુષ્ય દ્રવ્ય એજના “દેવદ્રવ્યેયણા” દેવ દ્રવ્ય એજના

હવે ગૌતમ સ્વામી એજનાના નામોના કારણ જાણવાની ઇચ્છાથી પ્રશ્નને પૂછે છે કે “સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્છહ નેરહ્યદ્રવ્યેયણા” હે ભગવન્ તેનું

પ્રશ્ન: । મગવાનાહ—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જં ણં નેરહયા નેરહ્યદવ્વે વહિંસુ વા’
 યત્તુ યસ્માત્ કારણાત્ નૈરયિકાઃ નૈરયિકદ્રવ્યેષુ અવર્તન્ત-અતીતકાલે નરક-
 દ્રવ્યે વર્તમાના અમવન્ ‘વહંતિ વા’ વર્તન્તે વા વર્તમાનકાલે નારકદ્રવ્યે એવ
 તિષ્ઠન્તિ ‘વહિંસંતિ વા’ વર્તિવ્યન્તે વા અનાગતકાલેઽપિ તત્ર સ્થાસ્યન્તિ ‘તે ણં
 તત્થ નેરહયા નેરહ્યદવ્વે વહમાણા’ તે સ્થલુ તત્ર તસ્મિન્ સમયે નૈરયિકા નૈર-
 યિકદ્રવ્યે વર્તમાનાઃ સન્તઃ ‘નેરહ્યદવ્વેયણં એયંસુ વા’ નૈરયિકદ્રવ્યૈજાનમ્ એજન્
 અત્ર અનુભવાર્થકમેજનમ્ જ્ઞાતવન્તોઽનુભૂતવન્તે इत्यर्थः ‘એયંતિ વા’ એજન્તિ વા
 જાનન્તિ અનુભવન્તીત્યર્થઃ ‘એહસંતિ વા’ એજિવ્યન્તિ વા દ્રવ્યૈજનામનુભવિષ્યન્તિ
 વેત્યર્થઃ ‘સે તેણદ્દેણં’ તત્તેનાર્યેન ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘એવં વુચ્છહ’ એવમુચ્યતે
 ‘નેરહ્યદવ્વેયણા’ નૈરયિકદ્રવ્યૈજના (૨) યસ્માત્ કારણાત્ તે નારકાઃ નરક-

અદન્ત ! હસકા નૈરયિકદ્રવ્યૈજના એસા નામ કયોં હુઆ હેં ? ઉસકે
 ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હેં-‘ગોયમા ! જં ણં નેરહયા નેરહ્યદવ્વે વહિંસુ વા,
 વહંતિ વા, વહિંસંતિ વા’ હે ગૌતમ ! જિસ કારણ સે નૈરયિક’ નૈરયિક
 દ્રવ્યોં મેં અતીત કાલ મેં વર્તમાન-મૌજૂદ થે, તથા વર્તમાન કાલ મેં વે
 વહાં મૌજૂદ હૈ, તથા અનાગત કાલ મેં વે ઉસ નૈરયિક દ્રવ્ય મેં મૌજૂદ
 રહેંગે ‘તે ણં તત્થ નેરહયા નેરહ્યદવ્વે વહમાણા’ હસ કારણ નૈરયિક
 દ્રવ્ય મેં વર્તમાન રહે હુએ ઉન નૈરયિકોંને ‘નેરહ્યદવ્વેયણં એયંસુ વા’
 ઉસ સમય મેં નૈરયિક દ્રવ્યૈજના કા અનુભવ ક્રિયા, ‘એયંતિ વા’ વર્તમાન
 મેં વે ઉસકા અનુભવ કરતે હેં । ‘એહસંતિ વા’ ઓર અવિવ્યત્ મેં મી વે
 ઉસકા અનુભવ કરેંગે ‘સે તેણદ્દેણં ગોયમા ! એવં વુચ્છહ, નેરહ્યદવ્વે-
 યણા’ હસી કારણ હે ગૌતમ ! હસકા નૈરયિક દ્રવ્યૈજના એસા નામ કહા

‘નેરયિક દ્રવ્ય એજના એણું નામ કેમ થયું છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે
 છે કે “ગોયમા ! જં ણં નેરહયા નેરહ્યદવ્વે વહિંસુ વા, વહંતિ વા વહિંસંતિ
 વા” હે ગૌતમ જે કારણે નેરયિક, નેરયિક દ્રવ્યોમાં અતીતકાળમાં-ભૂતકાળમાં
 હતા. તથા વર્તમાનકાળમાં તે ત્યાં રહેલા છે. તથા ભવિષ્યકાળમાં તે નૈરયિક
 દ્રવ્યમાં રહેશે. “તે ણં તત્થ નેરહયા નેરહ્યદવ્વે વહમાણા” આ કારણથી નૈરયિક
 દ્રવ્યનેાં રહેલા તે નૈરયિકોએ ‘નેરહ્યદવ્વેયણં એયંસુ વા’ તે સમયે દ્રવ્યએજનાનો
 અનુભવ કયોં “એયંતિવા” વર્તમાનમાં તેઓ તેનો અનુભવ કરે છે.
 “એહસંતિવા” અને ભવિષ્યકાળમાં પણ તેઓ અનુભવ કરશે. “સે તેણદ્દેણં
 ગોયમા ! એવં વુચ્છહ નેરહ્યદવ્વેયણા” તેજ કારણે હે ગૌતમ નૈરયિક દ્રવ્ય એજના

સ્થિતદ્રવ્યેષુ પૂર્વમાસન્ ઇદાનોં વર્તન્તે વર્તમાનાશ્ચ ભવિષ્યન્તિ, અથ ચ તત્ર તસ્મિન્ તસ્મિન્ સમયે દ્રવ્યૈજનામનુભૂતવન્તોઽનુભવન્તિ અનુભવિષ્યન્તિ ચ તરલાદેવ કારણાત્ 'નારકદ્રવ્યૈજના' એતસ્યા એજનાયા નામ ભવતીતિ ભાવઃ । નૈરયિકદ્રવ્યૈજનાયાઃ સ્વરૂપં જ્ઞાત્વા તિર્યગ્યોનિકદ્રવ્યૈજનાયાઃ સ્વરૂપં જ્ઞાતું પ્રશ્નયન્નાહ- 'સે કેળદ્દેળં' ઇત્યાદિ । 'સે કેળદ્દેળં મંતે ! એવં વુચ્ચહ તિરિક્લજોણિયદવ્વેયણા ૨' તત્ કેનાર્થેન કેન કારણેન હે મદન્ત ! એવમુચ્યતે તિર્યગ્યોનિકદ્રવ્યૈજના ૨, તિર્યગ્યોનિકદ્રવ્યૈજનેતિ નામકરણે કો હેતુરિતિ પ્રશ્નાશયઃ મગવાનાહ- 'એવં ચેવ' એવમેવ નારકદ્રવ્યૈજનાવદેવ યથા નારકદ્રવ્યૈજના કથિતા તથૈવ

ગયા હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ જિસ કારણ સે નારક જીવ નરક સ્થિતદ્રવ્યોં મેં પહિછે એ, વર્તમાન મેં હૈ, ઓર ભવિષ્યત્ મેં રહેંગે ઓર ઉસ ઉસ સમય મેં ઉઘોં ને ઉસ દ્રવ્યૈજના કા અનુભવ કિયા હૈ વર્તમાન મેં વે ઉસકા અનુભવ કર રહે હૈં ઓર ભવિષ્યત્ મેં વે ઉસકા અનુભવ કરેંગે હસ કારણ હસ એજના કા નામ નૈરયિકદ્રવ્યૈજના એસા કહા ગયા હૈ । હસ પ્રકાર નૈરયિકદ્રવ્યૈજના કે સ્વરૂપ કો જાન કર અબ તિર્યગ્યોનિકદ્રવ્યૈજના કે સ્વરૂપ કો જાનને કે લિયે ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પ્રશ્ન કરતે હૈં કિ- 'સે કેળદ્દેળં મંતે ! એવં વુચ્ચહ, તિરિક્લજોણિયદવ્વેયણા ૨' હે મદન્ત ! દ્રવ્ય એજના કા જો દૂસરા ભેદ તિર્યગ્યોનિકદ્રવ્યૈજના હૈ સો ઉસકા એસે નામ હોને મેં કયા કારણ હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં- 'એવં ચેવ હે ગૌતમ ! જૈસા કથન નારક દ્રવ્યૈજના કે વિષય મેં કિયા ગયા હૈ- હસ કે જૈસા કથન તિર્યગ્યોનિક

એ પ્રમાણે તેનું નામ કહેવાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જે કારણે નારક જીવ નરકમાં રહેલા દ્રવ્યોમાં પડેલા હતા, વર્તમાનમાં છે. અને ભવિષ્યમાં રહેશે. અને તે તે સમયમાં તેઓએ તે દ્રવ્યએજનાનો અનુભવ કર્યો છે. અને વર્તમાનમાં તેઓ તેનો અનુભવ કરી રહ્યા છે. અને ભવિષ્યમાં પણ તેઓ તેનો અનુભવ કરશે. તે કારણથી આ એજનાનું નામ નૈરયિક દ્રવ્ય એજના એવું કહ્યું છે. આ રીતે નૈરયિક દ્રવ્ય એજનાના સ્વરૂપને બાણીને હવે તિર્યંચ યોનિક દ્રવ્ય એજનાના સ્વરૂપને બાણવા માટે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે "સે કેળદ્દેળં મંતે ! એવં વુચ્ચહ તિરિક્લજોણિયદવ્વેયણા ૨" હે ભગવન ! એજનાનો જે બીજો ભેદ તિર્યંચ યોનિક દ્રવ્ય એજના છે. તે તેનું એવું નામ થવામાં શું કારણ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "એવં ચેવ" હે ગૌતમ ! જેવું કથન નારક દ્રવ્ય એજનાના વિષયમાં કર્યું છે. એજ રીતે તિર્યંચ યોનિક દ્રવ્યએજનાના વિષયમાં પણ સમજવું. પરંતુ

તિર્યગ્યોનિકદ્રવ્યૈજનાઽપિ વિજ્ઞેયા, કિન્તુ 'નવરં' 'નવરં' કેવલમેતદેવ વૈલક્ષણ્ય-
મુખ્યત્ર પદે એકત્ર નારકદ્રવ્યૈજનેતિનામ અપરત્ર તિર્યગ્યોનિકદ્રવ્યૈજનેતિનામ
તદેવ દર્શયતિ 'તિરિક્લજોણિયદ્વેયણા માણિયવ્વા' તિર્યગ્યોનિકદ્રવ્યૈજના
મણિતવ્યા યસ્માત્ તિર્યગ્યોનિકાઃ તિર્યગ્યોનિકદ્રવ્યે વર્તમાના અમવન્ હદા-
નીમપિ વર્તન્તે મવિવ્યત્કાલેઽપિ વર્તિષ્યન્તે તે તત્ર વર્તમાનાસ્તાદૃશતિર્યગ્યોનિક-
દ્રવ્યૈજનમનુભૂતવન્તોઽનુભવન્તિ અનુભવિષ્યન્તિ તસ્માદેવ કારણાત્ તિર્યગ્યોનિ-
કદ્રવ્યૈજના એતસ્યા નામ વર્તતે ઇતિમાવઃ । 'સેસં તં ચેવ' શેપં તદેવ કેવલં
નૈરયિકસ્થાને તિર્યગ્યોનિકેતિ નિવેશનીયમ્ અન્યત્સર્વમ્ પૂર્વવદેવ વોદ્ધવ્યમિતિ ।

દ્રવ્યૈજના કે વિષય મેં મી જાનના ચાહિયે કિન્તુ 'નવર' ઉસ કથન કી
અપેક્ષા હસ કથન મેં યદિ કોઈ મેદ હૈ તો વહ 'તિરિક્લજોણિય-
દ્વેયણા માણિયવ્વા' તિર્યગ્યોનિક દ્રવ્યૈજના હસ શબ્દ કો લેકર હૈ,
બાકી કા કથન મેં ઓર કોઈ મેદ નહીં હૈ-તાત્પર્ય એસા હૈ કિ નૈરયિક
દ્રવ્યૈજના કે વિષય મેં જો પૂર્વ મેં કથન કિયા ગયા હૈ ઉસ કથન મેં
નૈરયિક દ્રવ્યૈજના કે સ્થાન મેં તિર્યગ્યોનિક દ્રવ્યૈજના શબ્દ કા પ્રયોગ
કરકે તિર્યગ્યોનિક દ્રવ્યૈજના હોને કા સાર્થક નામ સિદ્ધ હો જાતા હૈ,
હસ પ્રકાર જિસ કારણ સે તિર્યગ્યોનિક જીવ તિર્યગ્યોનિક દ્રવ્ય મેં
પહિલે-મૂળકાલ મેં વર્તમાન થે, અવ મી વર્તમાન હૈં, તથા મવિવ્યત્
કાલ મેં વે ઉસમેં વર્તમાન રહેગે-હસ પ્રકાર સે ઉસમેં વર્તમાન ઉન
જીવોં ને તિર્યગ્યોનિક દ્રવ્યૈજના કા અનુભવન કિયા હૈ, અવ મી વે
ઉસકા અનુભવન કર રહે હૈં, ઓર આગે મી વે ઉસકા અનુભવન

'નવરં' તે કથનની અપેક્ષાએ આ કથનમાં જો કંઈ ભેદ હોય તો તે "તિરિક્લ
જોણિયદ્વેયણા માણિયવ્વા" તિર્યંચ યોનિક દ્રવ્યએજના એ શબ્દમાં છે.
બાકીના કથનમાં બીજો કોઈ ભેદ નથી. તાત્પર્ય એવું છે કે નૈરયિક દ્રવ્યએજનાના
વિષયમાં પહેલા જો કથન કરવામાં આવ્યું છે તે કથનમાં નૈરયિક દ્રવ્યએજનાના
સ્થાનમાં તિર્યંચ યોનિક દ્રવ્યએજના એ શબ્દનો પ્રયોગ કરીને વર્ણન
કરવાથી તિર્યંચયોનિક દ્રવ્યએજના હોવાનું સાર્થક થાય છે. એ રીતે જો
કારણથી તિર્યંચયોનિક એવ તિર્યંચયોનિક દ્રવ્યમાં પહેલા ભૂતકાળમાં વર્તમાન
હતા. અને આ વર્તમાન કાળમાં પણ છે. તથા મવિવ્ય કાળમાં પણ તે
રહેશે. એ રીતે તેમાં રહેવાવાળા તે જીવોએ તિર્યંચયોનિક દ્રવ્ય એજનાનો
અનુભવ કર્યો છે. અને વર્તમાનમાં પણ અનુભવ કરી રહ્યા છે. અને

‘एवं जाव देवद्रव्येयणा’ एवं यावत् देवद्रव्यैजना यावत्पदेन मनुष्यैजना संग्राह्या यथा नारकद्रव्यैजनातिदेशेन तिर्यग्योनिवद्रव्यैजना ज्ञाता भवति तथैव मनुष्य-द्रव्यैजना देवद्रव्यैजनाऽपि च ज्ञातव्या, यस्मात् मनुष्याः देवश्च स्व स्वस्थाने अवर्तन्त वर्तन्ते वत्सर्त्यन्ति ते तत्र वर्तमाना मनुष्यद्रव्यैजनां देवद्रव्यैजनानाम् अनु-भूयन्तोऽनुभवन्ति अनुभविष्यन्ति च तस्मादेव कारणात् मनुष्यद्रव्यैजना देव-द्रव्यैजनेति यथायथं नाम उभयोः उभयत्र भवतीति भावः । द्रव्यैजनां निरूप्य क्षेत्रैजनां निरूपयितुं प्रश्नयन्नाह—‘खेत्तेयणा णं भंते !’ इत्यादि । ‘खेत्तेयणा णं भंते !’ क्षेत्रैजना खलु भदन्त ! ‘कइविहा पन्नत्ता’ कतिविधा प्रज्ञप्ता, भगवा-

करेंगे उसी कारण इसका नाम तिर्यग्योनिकद्रव्यैजना ऐसा हुआ है । ‘एवं जाव देवद्रव्येयणा’ इसी प्रकार का कथन यावत्-मनुष्य द्रव्यैजना के विषय में और देवद्रव्यैजना के विषय में भी जानना चाहिये क्योंकि मनुष्य और देव अपने-स्थान पर पड़िले रहे हैं, अब भी वे वहां रहते हैं और आगे भी वे वहां रहेंगे । उन्होंने वहां रहकर मनुष्य द्रव्यैजना और देवद्रव्यैजना का अनुभव किया है, अब भी वे उसका अनुभव कर रहे हैं और आगे भी वे उसका अनुभव करेंगे । इसी कारण इन दोनों का नाम मनुष्यद्रव्यैजना और देवद्रव्यैजना ऐसा हुआ है । इस प्रकार से द्रव्यैजना का निरूपण करके अब सूत्रकार क्षेत्रैजना का निरूपण करते हैं—इस में गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है—‘खेत्तेयणा णं भंते ! कइविहा पन्नत्ता’ हे भदन्त ! क्षेत्रैजना कितने प्रकार की कही गई है ?

આગળ ભવિષ્ય કાળમાં પણ અનુભવ કરશે. તેજ કારણથી તેનું નામ તિર્યગ્યોનિક દ્રવ્ય એજના એવું થયું છે. “एवं जाव देवद्रव्येयणा” એ રીતેનું કથન યાવત્ મનુષ્ય દ્રવ્ય એજનાના વિષયમાં અને દેવદ્રવ્ય એજનાના વિષયમાં પણ સમજી લેવું. કેમ કે મનુષ્ય અને દેવ પોતા-પોતાના સ્થાન પર પડેલા રહ્યા છે. વર્તમાનમાં રહે છે. અને ભવિષ્યમાં પણ રહેશે. તેઓએ ત્યાં રહીને મનુષ્ય દ્રવ્ય એજના અને દેવ દ્રવ્ય એજનાનો અનુભવ કર્યો છે. વર્તમાનમાં પણ અનુભવ કરી રહ્યા છે અને આગળ ભવિષ્યમાં પણ અનુભવ કરશે. એજ કારણથી તે બંનેનું નામ મનુષ્ય દ્રવ્ય એજના અને દેવદ્રવ્યએજના એ પ્રમાણે થયું છે.

આ રીતે દ્રવ્ય એજનાનું નિરૂપણ કરીને સૂત્રકાર ક્ષેત્ર એજનાનું નિરૂપણ કરે છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—“खेत्तेयणाणं भंते ! कइविहा पणत्ता” હે ભગવન્ ! ક્ષેત્ર એજના કેટલા પ્રકારની કહી છે. તેના

નાહ-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ચઝવિહા પન્નત્તા’ ચતુર્વિધા પ્રજ્ઞા ‘તં જહા’ તથથા ‘નેરહ્યલ્લેત્તેયણા જાવ દેવલ્લેત્તેયણા’ નૈરયિકક્ષેત્રૈજના યાવત્ દેવક્ષેત્રૈજના યાવત્પદેન તિર્યગ્મનુષ્યૈજનયોઃ સંગ્રહઃ તથા ચ નૈરયિકક્ષેત્રૈજના તિર્યગ્યોનિક-ક્ષેત્રૈજના મનુષ્યક્ષેત્રૈજના દેવક્ષેત્રૈજનેતિ ચતસ્રઃ એજનાઃ ક્ષેત્રીયા ભવન્તીતિ । ‘સે કેળદ્દેણં મંતે’ એવં વુચ્છહ નેરહ્યલ્લેત્તેયણા’ તત્ કેનાર્થેન લલ મદન્ત ! એવમુ-ચ્યન્તે નૈરયિકક્ષેત્રૈજના અન્નાપિ પ્રશ્ન શક્યાર્થો જ્ઞાતવ્યઃ પૂર્વવદેવેતિ, મગવાનાહ-‘એવં ચેવ’ એવમેવ ‘નવરં નેરહ્યલ્લેત્તેયણા માણિયવ્વા’ નવરં કેવલં નૈરયિક-ક્ષેત્રૈજના મણિતવ્યા પૂર્વપ્ નૈરયિકાદિદ્રવ્યૈજનાન્તર્માલેન એજના ઉક્તા હહ તુ દ્રવ્યસ્થાને ક્ષેત્રં નિલેશ્ય એજના વક્તવ્યા, તથાદિ-યસ્માત્ કારણાત્ નૈરયિકા

હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હેં-‘ગોયમા । ચઝવિહા પન્નત્તા’ હે ગૌતમ ! ક્ષેત્રૈજના ચાર પ્રકાર કી કહી ગઈ હે ‘તં જહા’ જૈસે ‘નેરહ્યલ્લેત્તેયણા, જાવ દેવલ્લેત્તેયણા’ નૈરયિકક્ષેત્રૈજના યાવત્ તિર્યગ્યોનિકક્ષેત્રૈજના, મનુષ્ય ક્ષેત્રૈજના ઓર દેવક્ષેત્રૈજના ‘સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્છહ નેરહ્યલ્લેત્તેયણા’ હે મદન્ત ! કિસ કારણ સે નૈરયિક ક્ષેત્રૈજના કહલાતી હે ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હેં-‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! જિસ પ્રકાર સે નૈરયિકદ્રવ્યૈજના કે વિષય મેં પહિલે કથન કિયા ગયા હે ડસકે જૈસા કથન નૈરયિકક્ષેત્ર એજના કે વિષય મેં મી જાન લેના ચાહિયે-પરન્તુ હસ કથન મેં ‘નવરં નેરહ્યલ્લેત્તેયણા માણિયવ્વા’ નૈરયિક દ્રવ્ય કે સ્થાન મેં નૈરયિક ક્ષેત્ર કા પ્રયોગ કરના ચાહિયે, હસ પ્રકાર નૈરયિક ક્ષેત્ર કા પ્રયોગ કરકે હસ એજના કા કથન કિયા ગયા હે એસા જાનના

ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-“ગોયમા ! ચઝવિહા પન્નત્તા” હે ગૌતમ ! ક્ષેત્ર એજના ચાર પ્રકારની કહી છે.-‘તં જહા’-તે આ પ્રમાણે છે. ‘નેરહ્યલ્લેત્તેયણા, જાવ, દેવલ્લેત્તેયણા’ નૈરયિક ક્ષેત્ર એજના યાવત્ તિર્યક યોનિક ક્ષેત્ર એજના મનુષ્ય ક્ષેત્ર એજના અને દેવ ક્ષેત્ર એજના ‘સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્છહ નેરહ્યલ્લેત્તેયણા’ હે ભગવન્ ! નૈરયિક ક્ષેત્ર એજના શો કારણથી કહેવાઈ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે ‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! નૈરયિક દ્રવ્ય એજનાના વિષયમાં જે પ્રકારથી પહેલાં કથન કર્યું છે. તેજ પ્રકારનું કથન નૈરયિક ક્ષેત્ર એજનાના વિષયમાં પણ સમજી લેવું પરંતુ આ કથનમાં ‘નવરં નેરહ્યલ્લેત્તેયણા માણિયવ્વા’ નૈરયિક દ્રવ્યના સ્થાનમાં નૈરયિક ક્ષેત્ર શબ્દનો પ્રયોગ કરવો જોઈએ એ રીતે નૈરયિક ક્ષેત્રનો પ્રયોગ કરીને આ એજનાનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. તેમ સમજવું આનો ભાવાર્થ એ છે કે જે કારણથી

નૈરયિકક્ષેત્રે અવર્તન્ત વર્તન્તે વર્તિષ્યન્તે વા તે તત્ર વર્તમાના નારકક્ષેત્રમનુભૂત-
વન્તોઽનુભવન્તિ અનુભવિષ્યન્તિ ચ તસ્માદેવ કારણાત્ હે ગૌતમ ! એતસ્યા નામ
નૈરયિકક્ષેત્રૈજના મયતિ ક્ષેત્રમધિકૃત્ય પ્રવર્તિતત્વાત્ । કિયત્પર્યન્તમ્ હયાન્
વિચારઃ કરણીયસ્તત્રાહ-‘એવં જાવ દેવસેત્તેયણા’ એવં યાવત્ દેવક્ષેત્રૈજના
યથૈવ નૈરયિકક્ષેત્રૈજના નિરૂપિતા તથૈવ તિર્યગ્યોનિકક્ષેત્રૈજના મનુષ્યક્ષેત્રૈજના
દેવક્ષેત્રૈજનાપિ વિચારણીયા જ્ઞાતવ્યા ચ, આલાપપ્રકારશ્ચ નારકવદેવ સ્વયમેવ
ઠ્ઠનીયઃ । દ્રવ્યક્ષેત્રૈજનાં નિરૂપ્ય અતિદેશેન કાલૈજનાં નિર્વક્તિ ‘એવં કાલેયણા

ચાહિયે, માત્રાર્થે હસકા એસા હૈ કિં જિસ કારણ સે નૈરયિક જીવ
નૈરયિક ક્ષેત્ર મેં રહે હૈં, અબ મી વહાં રહતે હૈં ઓર મદિષ્યત્ મેં મી વે
વહાં રહતે હુએ નારકક્ષેત્ર કા અનુભવ કરેગે, અબ મી વે
ઉસકા અનુભવ કર રહે હૈં ઓર આગે મી ઉસકા અનુભવ કરેગે હસ
કારણ હસ એજના કા નામ નૈરયિકક્ષેત્રૈજના હુઆ હૈ । ક્યોંકિ યહ
એજના ક્ષેત્ર કો આશ્રિત કરકે પ્રવર્તિત હુઈ હૈ । એસા વિચાર કહાં તક
કરના ચાહિયે-તો હસકે લિયે ‘એવં જાવ દેવસેત્તેયણા’ એસા કહા ગયા
હૈ । અર્થાત્ જિસ પ્રકાર કા વિચાર નૈરયિક ક્ષેત્રૈજના કે વિષય મેં
કિયા ગયા હૈં ઉસી પ્રકાર કા વિચાર તિર્યગ્યોનિકક્ષેત્રૈજના, મનુષ્ય
ક્ષેત્રૈજના ઓર દેવક્ષેત્રૈજના કે વિષય મેં કરલેના ચાહિયે, હસ વિષય
મેં આલાપક નારક ક્ષેત્રૈજના કે જેસા હી અપને આપ કર લેના ચાહિયે
અબ કાલૈજના કે વિષય મેં જો વિચાર કિયા ગયા હૈ વહ હસ પ્રકાર સે

નૈરયિક એવ નૈરયિક ક્ષેત્રમાં રહ્યા હતા. ને વર્તમાનમાં પણ ત્યાં રહે છે. તેમજ
ભવિષ્યમાં પણ તેઓ ત્યાં રહેશે તેઓએ ત્યાં રહીને નારક ક્ષેત્રનો અનુભવ
કર્યો હતો. અને વર્તમાનમાં પણ તેઓ તેનો અનુભવ કરે છે.
અને ભવિષ્યમાં પણ તેનો અનુભવ કરશે. તે કારણથી ‘આ
એજનાનું’ નામ નૈરયિકક્ષેત્રએજના એ પ્રમાણે થયું છે. કેમકે આ એજના
ક્ષેત્રને આશ્રિત કરીને રહેલી છે. એ પ્રમાણેનો વિચાર કયાં સુધી
કરવો જોઈએ તે માટે સૂત્રકાર કહે છે કે “એવ જાવ દેવસેત્તેયણા” જે
પ્રકારનો વિચાર નૈરયિક ક્ષેત્ર એજનાના વિષયમાં કરવામાં આવ્યો છે. તેજ
રીતનો વિચાર તિર્યક યોનિક ક્ષેત્ર એજના, મનુષ્ય ક્ષેત્ર એજના, અને દેવક્ષેત્ર
એજનાના વિષયમાં પણ સમજી લેવો. આ વિષયના આલાપનો પ્રકાર
નારક ક્ષેત્ર એજનાની માફક જ પોતે પોતાની મેળે સમજી લેવો. હવે કાલ
એજનાના વિષયમાં વિચાર કરવામાં આવે છે. તે આ પ્રમાણે છે.

વિ' એવં કાલૈજનાપિ યથા દ્રવ્યૈજનાક્ષેત્રૈજના ચ નિરૂપિતા તથા કાલૈજનાપિ જ્ઞાતવ્યા યસ્માત્ નૈરયિકાઃ નૈરયિકકાલે અવર્તન્ત વર્તન્તે વર્તિષ્યન્તિ ચ તે તત્ર વર્તમાનાઃ એજનામનુભૂતવન્તોઽનુભવન્તિ અનુભવિષ્યન્તિ ચ તસ્માદેવ કારણાત્ કાલૈજનેતિનામ ભવતિ 'એવં ભવેયણા વિ' એવમેવ ભવૈજનાપિ નારકાદયો નારકાદિભવે અવર્તન્ત વર્તન્તે વર્તસ્યન્તિ તે તત્ર વર્તમાનાઃ એજનામનુભૂતવન્તોઽનુભવન્તિ અનુભવિષ્યન્તિ ચ તસ્માત્ કારણાદેવ નારકાદિભવૈજનેતિનામ ભવતિ

કહા ગયા હૈ—'એવં કાલેયણા વિ' જિસ પ્રકાર સે દ્રવ્યૈજના ઓર ક્ષેત્રૈજના નિરૂપિત કી ગઈ હૈ ઉસી પ્રકાર સે કાલૈજના ભી જાન લેની ચાહિયે, અર્થાત્ જિસ કારણ સે વે નૈરયિક, નૈરયિક કાલ મેં થે અવ ભી વે ઉસ કાલ મેં હૈ ઓર આગે ભી વે ઉસ કાલ મેં રહેંગે હસ પ્રકાર ઉસ કાલ મેં રહનેવાલે નારકોં ને ઉસ એજના કા અનુભવન કિયા, અવ ભી વે ઉસકા અનુભવન કરતે હૈ ઓર આગે ભી વે ઉસકા અનુભવન કરેંગે હસી કારણ સે હસ એજના કા નામ કાલૈજના એસા હુઆ હૈ—'એવં ભવેયણા વિ' હસ પ્રકાર કા વિચાર ભવૈજના કા ભી જાનના ચાહિયે, ક્યોંકિ નારકાદિક, નારકાદિભવોં મેં રહે હૈ, રહતે હૈ ઓર આગે ભી વે વહાં રહેંગે ઓર વહાં રહતે હુઅ ઉન્હોંને એજના કા અનુભવન કિયા હૈ, અવ ભી વે ઉસકા વહાં અનુભવન કર રહે હૈ ઓર આગે ભી ઉસ કા અનુભવન કરેંગે હસલિયે હન એજનાઓં કા નામ નારકાદિ ભવૈજના હુઆ હૈ।

“એવં કાલેયણાવિ” જે પ્રકારથી દ્રવ્ય એજના અને ક્ષેત્ર એજનાનું નિરૂપણ કર્યું છે. તેજ રીતે કાલ એજના પણ સમજાવેલી. અર્થાત્ જે કારણથી તે નૈરયિક નૈરયિક કાળમાં હતા. વર્તમાન કાળમાં પણ છે. અને ભવિષ્ય કાળમાં પણ તેઓ તેમાં રહેશે. આ રીતે તે કાળમાં રહેવાવાળા નારકોએ તે એજનાનો અનુભવ કર્યો હતો. અને વર્તમાનમાં પણ તેનો અનુભવ કરે છે. અને ભવિષ્યમાં પણ તેનો અનુભવ કરશે એજ કારણથી આ એજનાનું નામ કાલ એજના એવું થયું છે. “એવં ભવેયણાવિ” આજ રીતનો વિચાર ભવ એજનાના સંબંધમાં પણ સમજાવેલો. કેમકે—નૈરયિકો નારકાદિ ભવોમાં રહ્યા હતા. વર્તમાનમાં રહે છે. અને ભવિષ્યમાં પણ રહેશે અને ત્યાં રહીને તેઓ એ એજનાનો અનુભવ કર્યો છે. અને વર્તમાનમાં પણ તેઓ તેનો અનુભવ કરી રહ્યા છે, અને ભવિષ્યમાં પણ તેઓ તેનો અનુભવ કરશે. જેથી આ

इति । 'एवं भावेयणा वि' एवं भावैजनापि यस्मात् कारणात् नारकादि जीवा औदयिकादिभावे अवर्तन्त वर्तन्ते वत्स्यन्ति ते तत्र वर्तमाना औदयिकादि भावम् अनुभूतवन्तोऽनुभवन्ति अनुभविष्यन्ति चेति तस्मात् कारणादेव नारकादिभावैजनेति नाम भवतीति । 'एवं जाव देवभावेयणा' एवं यावत् देवभावैजनाः नारकद्रव्यक्षेत्रकालभवभावैजनावत् तिर्यग्मनुष्यदेवद्रव्यक्षेत्रकालभवभावैजना ज्ञातव्येति आलापप्रकारश्च स्वयमेव ऊहनीयः ॥सू० १॥

‘एवं भावेयणा वि’ भावैजना का कथन भी इसी प्रकार का है—क्योंकि नारकादिक जीव औदयिकादि भावों में रहे हैं, वर्तमान में वे वहां रहते हैं और आगे भी वे रहेंगे—इसलिये उन भावों में वर्तमान हुए उन नारकादि जीवोंने एजना का अनुभव किया है, अब भी वे उसका अनुभव कर रहे हैं और आगे भी वे उसका अनुभव करेंगे’ इस कारण इस एजना का नाम नारकादि भावैजना ऐसा हुआ है । ‘एवं जाव देवभावेयणा’ देव भावैजना तक इसी प्रकार का कथन जानना चाहिये—इस सब कथन का सारांश ऐसा है कि नारक द्रव्य, क्षेत्र, काल, भव और भाव इन एजनाओं के जैसा ही तिर्यग्, मनुष्य देव इन की द्रव्य, क्षेत्र, काल, भव, और भाव इन एजनाओं का कथन जानना चाहिये तथा इन विषयक आलापप्रकरणको अपने आप समझ लेना चाहिये ॥सू० १॥

એજનાનું નામ નારકાદિ ભવએજના એવું થયું છે. “એવં ભાવેયણાવિ” ભાવ એજનાનું કથન પણ એજ રીતનું છે. કેમકે નારક વિગેરે ભવ ઔદયિક વિગેરે ભાવોમાં રહેતા હતા. વર્તમાનમાં તેઓ તેમાં રહે છે અને ભવિષ્યમાં તેઓ ત્યાં રહેશે. જેથી આ ભાવોમાં રહેલા તે નારક વિગેરે ભવોએ એજનાનો અનુભવ કર્યો છે. વર્તમાનમાં કરી રહ્યા છે. અને ભવિષ્યમાં પણ અનુભવ કરશે. તે કારણે આ એજનાનું નામ નારકાદિ ભાવ એજના એ પ્રમાણે થયું છે. “એવ જાવ દેવભાવેયણા” એજ રીતનું કથન દેવભાવ-એજના સુધી સમજી લેવું. આ સઘળ કથનનો સારાંશ એ છે કે નારક દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ, અને ભાવ એ એજનાની માફક તિર્યગ્ મનુષ્ય અને દેવ તેઓની દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ, ભવ, અને ભાવ આ એજનાનું કથન સમજી લેવું. તેમજ આ વિષયના આલાપના પ્રકારો પણ પોતે પોતાની મેળે સમજી લેવા ॥ સૂત્ર ૧ ॥

अतःपरमेजनाविशेषं चलनादिक्रमधिकृत्याह—‘कइविहा णं भंते ! चलणा पणत्ता’ इत्यादि ।

मूलम्—कइविहा णं भंते ! चलणा पणत्ता गोयमा ! तिविहा चलणा पणत्ता तं जहा सरीरचलणा इंदियचलणा जोग-चलणा । सरीरचलणा णं भंते ! कइविहा पणत्ता गोयमा ! पंचविहा पणत्ता तं जहा ओरालियसरीरचलणा जाव कम्मग-सरीरचलणा । इंदियचलणा णं भंते ! कइविहा पणत्ता गोयमा ! पंचविहा पणत्ता तं जहा सोइंदियचलणा जाव फासिंदियचलणा । जोगचलणा णं भंते ! कइविहा पणत्ता गोयमा ! तिविहा पणत्ता तं जहा मणयोगचलणा वइजोग-चलणा कायजोगचलणा । से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ ओरा-लियसरीरचलणा ? गोयमा ! जं णं जीवा ओरालियसरीरे वट्टमाणा ओरालियसरीरप्पाओग्गाइं दब्बाइं ओरालियसरीर-त्ताए परिणमेमाणा ओरालियसरीरचलणं चलिंसु वा चलंति वा चलिस्संति वा से तेणट्टेणं जाव ओरालियसरीरचलणा । से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ वेउठ्वियसरीरचलणा एवं चेव नवरं वेउठ्वियसरीरे वट्टमाणा एवं जाव कम्मगसरीरचलणा । से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ सोइंदियचलणा ? गोयमा जं णं जीवा सोइंदिए वट्टमाणा सोइंदियप्पाओग्गाइं दब्बाइं सोइं-दियत्ताए परिणामेमाणा सोइंदियचलणं चलिंसु वा चलंति वा चलिस्संति वा से तेणट्टेणं एवं वुच्चइ सोइंदियचलणा २ एवं जाव फासिंदियचलणा । से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ मण-

जोगचलणा गोयमा ! जंणं जीवा मणजोए वट्टमाणा मणजोग-
प्पाओग्गाइं दवाइं मणजोगत्ताए परिणामेमाणा मणजोगचलणं
चलिंसु वा चलन्ति वा चलिस्सन्ति वा से तेणट्ठेणं जाव मणजोग-
चलणा । एवं वड्जजोगचलणा वि एवं कायजोगचलणा वि ॥सू. २॥

छाया—कति विधा खलु भदन्त ! चलना प्रज्ञप्ता, गौतम ! त्रिविधा चलना
प्रज्ञप्ता तद्यथा शरीरचलना इन्द्रियचलना योगचलना । शरीरचलना खलु भदन्त !
कतिविधा प्रज्ञप्ता गौतम ! पञ्चविधा प्रज्ञप्ता तद्यथा औदारिकशरीरचलना
यावत् कार्मणशरीरचलना । इन्द्रियचलना खलु भदन्त ! कतिविधा प्रज्ञप्ता,
गौतम ! पञ्चविधा प्रज्ञप्ता तद्यथा श्रोत्रेन्द्रियचलना यावत् स्पर्शनेन्द्रियचलना ।
योगचलना खलु भदन्त ! कतिविधा प्रज्ञप्ता गौतम ! त्रिविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा
मनोयोगचलना वचोयोगचलना काययोगचलना । तत्केनार्थेन भदन्त ! एव-
मुच्यते औदारिकशरीरचलना—गौतम यत् खलु जीवा औदारिकशरीरे वर्तमाना
औदारिकशरीरप्रायोग्यानि द्रव्याणि औदारिकतया परिणमयन्तः औदारिकशरीर-
चलनामचलन् वा चलन्ति वा चलिष्यन्ति वा तत् तेनार्थेन यावत् औदारिक-
शरीरचलना । तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते वैक्रियशरीरचलना एवमेव
नवरं वैक्रियशरीरे वर्तमाना एवं यावत् कार्मणशरीरचलना । तत् केनार्थेन
भदन्त ! एवमुच्यते श्रोत्रेन्द्रियचलना गौतम ! यत् खलु जीवाः श्रोत्रेन्द्रिये वर्त-
माना श्रोत्रेन्द्रियप्रायोग्यानि द्रव्याणि श्रोत्रेन्द्रियतया परिणमयन्तः श्रोत्रेन्द्रिय-
चलनामचलन् वा चलन्ति वा चलिष्यन्ति वा तत् तेनार्थेन एवमुच्यते श्रोत्रेन्द्रिय-
चलना २ । एवं यावत् स्पर्शनेन्द्रियचलना । तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते !
मनोयोगचलना गौतम ! यत् खलु जीवाः मनोयोगे वर्तमाना मनोयोगप्रायो-
ग्यानि द्रव्याणि मनोयोगतया परिणमयन्तो मनोयोगचलनामचलन् वा चलन्ति
वा चलिष्यन्ति वा तत् तेनार्थेन यावत् मनोयोगचलना एवं वचोयोगचलनापि
एवं काययोगचलनापि ॥सू० २॥

टीका—‘कइविहा णं भंते ! चलणा पणत्ता’ कतिविधा खलु भदन्त !
चलना प्रज्ञप्ता स्फुटतरस्वभावा एतन्नैव चलना कंपना इत्यर्थः सा च चलना

अथ सूत्रकार एजना विशेष जो चलनादिक हैं—उनका कथन करते हैं—
‘कइविहा णं भंते ! चलणा पणत्ता’ इत्यादि ।

इवे सूत्रकार एजना विशेष जे चलनादिक छे तेजुं कथन करतां छडे
छे छे—“कइविहा णं भंते ! चलणा पणत्ता” इत्यादि

કતિ પ્રકારા ભવતીતિ ચલનાવિષયકઃ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम । ‘तिविहा चलणा पणत्ता’ त्रिविधा चलना प्रज्ञप्ता त्रैविध्यमेव दर्शयति ‘तं जहा’ इत्यादि । ‘तं जहा’ तद्यथा ‘सरीरचलणा’ शरीरचलना ‘इन्द्रियचलणा’ इन्द्रियचलना ‘जोगचलणा’ योगचलना तथा च चलना त्रिधा शरीरेन्द्रिययोगैर्विभक्ता ‘सरीरचलणा णं भंते । कइविहा पणत्ता’ शरीरचलना खलु भदन्त । कतिविधा प्रज्ञप्ता तत्र शरीरस्य औदारिकादेः चलनात्तत्प्रायोग्यपुद्गलानां तत्तद्रूपतया परिणमनव्यापारः शरीरचलना, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम । ‘पंचविहा पणत्ता’ पञ्चविधा पञ्चप्रकारा प्रज्ञप्ता

टीકાર્થ—इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—‘कइ विहा णं भंते । चलणा पणत्ता’ हे भदन्त ! चलना कितने प्रकार की कही गई है ? स्फुटतर स्वभाववाली एजना ही का नाम चलना—कंपना है । इस के उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा ! तिविहा चलणा पणत्ता’ हे गौतम ! स्फुटतरस्वभाववाली एजनारूप चलना तीन प्रकार की कही गई है । ‘तं जहा’ जैसे—‘सरीरचलणा, इन्द्रियचलणा, जोगचलणा’ शरीरचलना, इन्द्रियचलना और योगचलना.

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘सरीरचलणा णं भंते । कइविहा पणत्ता’ हे भदन्त ! शरीरचलना कितने प्रकार की कही गई है ? औदारिक आदि के चलने से तत्प्रायोग्यपुद्गलों का जो तत्तद्रूप से परिणमन व्यापार है उसको नाम शरीरचलना है । इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा ! पंचविहा पणत्ता’ हे गौतम ! शरीरचलना पांच प्रकार

टीકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે “કइविहा णं भंते ! चलणा पणत्ता” હે ભગવન્ ચલના કેટલા પ્રકારની કહી છે ? સ્ફુટતર સ્વભાવવાળી એજનાનું નામ જ ચલના—કંપના છે, આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“गोयमा ! तिविहा चलणा पणत्ता” હે ગૌતમ ! સ્ફુટતર સ્વભાવવાળી એજના રૂપ ચલના ત્રણ પ્રકારની કહી છે. “तं जहा” જેમકે—“सरीरचलणा, इन्द्रियचलणा, जोगचलणा,” શરીરચલના, ઈન્દ્રિય ચલના, અને યોગચલના, હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—“सरीरचलणा णं भंते ! कइविहा पणत्ता” હે ભગવન્ શરીર ચલના કેટલા પ્રકારની કહી છે ? ઔદારિક વિગેરેના ચાલવાથી તત્પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલોનું જે તે તે રૂપથી પરિણમન વ્યાપાર છે તેનું નામ ચલના છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“गोयमा ! पंचविहा पणत्ता” હે ગૌતમ ! શરીરચલના પાંચ

કથિતા, પશ્ચમેદાનેવ દર્શયતિ 'તં જહા' इत्यादि । 'तं जहा' तद्यथा 'ओरालिय-
सरीरचलणा जाव कम्मगसरीरचलणा' औदारिकशरीरचलना यावत् कर्मण-
शरीरचलना अत्र यावत्पदेन वैक्रियाहारकतैजसशरीराणां ग्रहणं कर्तव्यम् तथा
चौदारिकवैक्रियाहारकतैजसकर्मणशरीराणां पञ्चत्वात्संबद्धा चलनापि पञ्चप्रकारा
भवतीति । 'इंदियचलणा णं भंते !' इन्द्रियचलना खलु भदन्त । 'कइविहा
पण्णत्ता' कतिविधा-कतिप्रकारा प्रज्ञप्ता कथिता ? भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि ।
'गोयमा' हे गौतम ! 'पंचविहा पण्णत्ता' पञ्चविधा प्रज्ञप्ता इन्द्रियाणां श्रोत्रेन्द्रिया
णाम् चलना तत्प्रायोग्यपुद्गलानामिन्द्रिरूपतया परिणमने इन्द्रियनिष्ठो व्यापार

की कही गई है । 'तं जहा' जैमे 'ओरालियसरीरचलणा जाव कम्मगसरीर-
चलणा' औदारिकशरीरचलना यावत् कर्मणशरीर चलना यहां यावत्पद
से 'वैक्रिय, आहारक, तैजस' इन शरीरों का ग्रहण हुआ है । इसलिये
शरीरों के पांच होने से तत्संबद्ध चलना पांच प्रकार की कही गई है ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'इंदियचलणा णं भंते ! कइविहा
पण्णत्ता' हे भदन्त ! इन्द्रियचलना कितने प्रकार की कही गई है ? उत्तर
में प्रभु कहते हैं—'गोयमा ! पंचविहा पण्णत्ता' हे गौतम ! इन्द्रियचलना
पांच प्रकार की कही गई है 'तं जहा' ये पांच प्रकार ये हैं—'सोइंदिय
चलणा जाव फासिंदियचलणा 'श्रोत्रेन्द्रियचलना यावत् स्पर्शनेन्द्रिय-
चलना यहां यावत् शब्द से चक्षुइन्द्रिय, घ्राणेन्द्रिय' और रसनेन्द्रिय'
इसका ग्रहण हुआ है श्रोत्रादि इन्द्रियों के प्रायोग्यपुद्गलों का इन्द्रियरूप से
परिणमन होने में जो इन्द्रियनिष्ठ व्यापार है उसका नाम इन्द्रियचलना

પ્રકારની કહી છે. “તં જહા” તે આ પ્રમાણે છે—“ઓરાલિયસરીર
ચલણા જાવ કમ્મગસરીરચલણા” ઔદારિક શરીર ચલના અહિયાં યાવત્પદથી
“વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ, આ શરીરોનું” ગ્રહણ થયું છે. બેથી પાંચ પ્રકારના
શરીરો હોવાથી તે તે શરીર સંબન્ધી ચલના પણ પાંચ પ્રકારની છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી ઇન્દ્રિય ચલનાના વિષયમાં પ્રભુને પૂછે છે કે—
“ઈન્દિયચલણાં ભંતે ! કઈવિહા પણ્ણત્તા” હે ભગવન્ ઇન્દ્રિય ચલના કેટલા
પ્રકારની કહેવામાં આવી છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ગોયમા !
પંચવિહા પણ્ણત્તા” હે ગૌતમ ઇન્દ્રિય ચલના પાંચ પ્રકારની કહેવામાં આવી
છે. “તં જહા” તે આ પ્રકારે છે. “સોઈન્દિયચલણા જાવ ફાસિંદિયચલણા”
શ્રોત્રેન્દ્રિય ચલના યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિય ચલના અહિં યાવત્ શબ્દથી ચક્ષુ
ઇન્દ્રિય, ઘ્રાણુ ઇન્દ્રિય, અને રસના ઇન્દ્રિય એ ત્રણે ગ્રહણ થયા છે. શ્રોત્ર

ઇન્દ્રિયચલના સા ઇન્દ્રિયચલના પશ્ચપકારા ઇત્યુત્તરમ્ પ્રકારભેદમેવ દર્શયન્નાહ-
 ‘તં જહા’ ઇત્યાદિ । ‘તં જહા’ તથથા ‘સોઈન્દિયચલના જાવ ફાસિન્દિયચલના’
 શ્રોત્રેન્દ્રિયચલના યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિયચલના, અત્ર યાવત્પદેન ચક્ષુરિન્દ્રિયઘ્રાણે-
 ન્દ્રિય-રસનેન્દ્રિયાણાં ગ્રહણં ભવતિ । ‘જોગચલના ણં મંતે !’ યોગચલના સ્વલુ
 મદન્ત ! ‘કહ્વિહા પળ્ણત્તા’ કતિવિધા પ્રજ્ઞપ્તા, મગધાનાહ-‘તિવિહા પળ્ણત્તા’
 ત્રિવિધા પ્રજ્ઞપ્તા યોગસ્ય મન આદેશચલના મન આદિપ્રાયોગ્યપુદ્ગલનાં મનસ્યા-
 દિરૂપતયા પરિણમને યોગનિષ્ઠવ્યાપારો યોગચલના સા ચ ત્રિધેત્યુત્તરમ્ । ત્રિ-
 ધ્યમેવ દર્શયન્નાહ-‘તં જહા’ તથથા ‘મળોજોગચલના’ મનોયોગચલના ‘વજ્જોગ
 ચલના’ વચોયોગચલના ‘કાયજોગચલના’ કાયયોગચલના તથા ચ મનોવાકાય-
 ભેદૈર્યોગચલના ત્રિધા ભવતીતિ ભાવઃ । ‘સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્છહ’ તત્ કેના-
 થેન કેન કારણેન મદન્ત ! એવમુચ્યતે । ‘ઓરાલિયસરીરચલના ૨’ ઔદારિક

હૈ । અવ ગૌતમ પ્રમુ સે એસા પૂછતે હૈ—‘જોગચલના ણં મંતે ! કહ્-
 વિહા પળ્ણત્તા’ હે મદન્ત ! યોગચલના કિતને પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ?
 મગધાન્ ને ઉત્તર દિયા—‘તિવિહા પળ્ણત્તા’ હે ગૌતમ ! યોગચલના
 ત્રીન પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ । મન આદિ કી ચલના કા નામ યોગચ-
 લના હૈ । અર્થાત્ મન આદિ કે પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલોં કા મન આદિરૂપ સે
 પરિણમન યેં જો યોગનિષ્ઠ વ્યાપાર હૈ ઉસકાં નામ યોગ ચલના હૈ । યહ
 યોગ ચલના ‘મળોજોગચલના’ મનોયોગચલના, ‘વજ્જોગચલના’ વચન
 યોગચલના એવં ‘કાયજોગચલના’ કાયયોગચલના કે ભેદ સે ત્રીન પ્રકાર
 કી હોતી હૈ । અવ ગૌતમ પ્રમુ સે એસા પૂછતે હૈ—‘સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં
 વુચ્છહ, ઓરાલિય સરીરચલના ૨’ હે મદન્ત ! ઔદારિકશરીરચલના ૨

ઈન્દ્રિયેના પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલેનું ઈન્દ્રિયના રૂપથી પરિણમન થવામાં જે ઈન્દ્રિયને
 વ્યાપાર છે. તેનું નામ ઈન્દ્રિય ચલના છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે “જોગચલના ણં મંતે !
 કહ્વિહા પળ્ણત્તા” હે ભગવન્ ! યોગ ચલના કેટલા પ્રકારની કહેવામાં આવી
 છે. તેના ઉત્તરમાં ભગવાન્ કહે છે કે “તિવિહા પળ્ણત્તા” હે ગૌતમ ! યોગ
 ચલના ત્રણ પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. મન વિગેરેનું ચાલવું તેનું નામ
 યોગ ચલના છે. અર્થાત્ મન, વિગેરેના પ્રાયોગ્યપુદ્ગલોનું મન વિગેરે
 રૂપથી પરિણમનમાં જે યોગનિષ્ઠ વ્યાપાર છે. તેનું નામ ચલના છે. આ
 યોગચલના “મળોજોગચલના” મનોયોગચલના “વજ્જોગચલના” વચન
 યોગ ચલના અને “કાયજોગચલના” કાયયોગ ચલના આ લેહથી મનોયોગ
 ચલના ત્રણ પ્રકારની થાય છે. ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે

શરીરચલના ઔદારિકશરીરચલનેતિ ? મગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘जं णं जीवा ओरालियसरीरे वट्टमाणा’ यत् खलु यस्मात् कारणात् जीवा औदारिकशरीरे वर्तमानाः ‘ओरालियसरीरप्पाओग्गाइं दव्वाइं’ औदारिक-शरीरप्रायोग्यानि द्रव्याणि ‘ओरालियसरीरत्ताए’ औदारिकशरीरतया ‘परिणामेमाणा’ परिणमयन्तः परिणामं प्रापयन्तः ‘ओरालियसरीरचलणं’ औदारिकशरीरचलनाम् ‘चल्लिं सु वा’ अचलन् वा ‘चलंति वा चलिस्संति वा’ चलन्ति वा चलिष्यन्ति वा शरीरचलनामकुर्वन् कुर्वन्ति करिष्यन्ति वेत्यर्थः ‘से तेणट्ठेणं जाव ओरालियसरीरचलणा’ तत् तेनार्थेण यावत् एवमुच्यते औदारिकशरीर-चलनेति यस्मात् कारणात् जीवाः औदारिकादिशरीरयोग्यान् पुद्गलान् आदाय तान् पुद्गलान् शरीराकारेण परिणमयितुं शरीरचलनाम् अकुर्वन् कुर्वन्ति करिष्यन्ति

हस प्रकार से क्यों कही गई है ? अर्थात् ‘औदारिकशरीर चलना’ इस प्रकार के कहने का कारण क्या है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा ! जं णं जीवा ओरालियसरीरे वट्टमाणा’ हे गौतम ! जिस कारण से औदारिकशरीर में वर्तमान जीव जब ‘ओरालियसरीरप्पाओग्गाइंदव्वाइं’ औदारिकशरीर प्रायोग्यद्रव्यों को ‘ओरालियसरीरत्ताए’ औदारिक शरीररूप से ‘परिणामेमाणा’ परिणमाते हैं—इसका नाम औदारिक शरीरचलना है—जीवोंने इस औदारिकशरीर चलना को पहिले भूत-काल में किया है, वर्तमान में वे करते हैं, और भविष्यत् काल में भी वे इसे करेंगे—अर्थात् औदारिकशरीर के योग्य पुद्गलों को ग्रहण करके जीवों ने उन पुद्गलों को औदारिक शरीराकार से परिणमाने के लिये शरीरचलना को भूतकाल में किया है, करते

કે “સે કેણટ્ઠેણં મંતે ! एवं वुच्चइ ओरालियसरीरचलणा(२)” डे भगवन् ! औदारिक शरीर ચલના આ રીતે કેમ કહેવામાં આવી છે. અર્થાત્ ઔદારિક શરીરચલના એ પ્રમાણે કહેવાનું કારણ શું છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ગોયમા ! જં ણં જીવા ઓરાલિયસરીરે વટ્ટમાણા” જે રીતે ઔદારિક શરીરમાં રહેલા જીવો બધારે “ઓરાલિયસરીરપ્પાઓગ્ગાઈં દવ્વાઈં” ઔદારિક શરીર પ્રાયોગ્ય દ્રવ્યોને “ઓરાલિયસરીરત્તાએ” ઔદારિક શરીર રૂપથી “પરિણામે માણા” પરિણમાવે છે. તેનું નામ ઔદારિક શરીર ચલના છે. જે જીવોએ આ ઔદારિક શરીર ચલનાને પહેલા ભૂતકાળમાં કરી છે. વર્તમાનમાં કરે છે. અને ભવિષ્યકાળમાં પણ કરશે. અર્થાત્ ઔદારિક શરીરના યોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને જીવોએ તે પુદ્ગલોને ઔદારિક શરીર રૂપથી પરીણ-માવવાને માટે શરીર ચલનાને ભૂતકાળમાં કરી છે. વર્તમાનમાં કરે છે. ને

ચ તસ્માદેવ કારણાત્ હે ગૌતમ ! ઔદારિકશરીરચલનેતિ નામ ભવતીતિ ભાવઃ ! 'સે કેળદ્વેળં મંતે !' તત્કેનાર્થેન ભદન્ત ! 'એવં વુચ્ચઃ' એવમુચ્યતે 'વેડન્વિચસરીરચલના' વૈક્રિયશરીરચલના ૨ इति, 'એવં ચેવ' એવમેવ ઔદારિકશરીરચલનાવદેવ વૈક્રિયશરીરે વર્તમાનાઃ, ઔદારિકશરીરચલનાયામ્ 'ઔદારિકશરીરે વર્તમાનાઃ' इत्युक्तम् વૈક્રિયશરીરચલનાયાં તુ તસ્થાને 'વૈક્રિયશરીરે વર્તમાનાઃ' इति વિશેષણીયમ્ તથા ચ યસ્માત્ જીવા વૈક્રિયશરીરે વર્તમાના વૈક્રિયશરીરપ્રાયોગ્યાનિ દ્રવ્યાણિ વૈક્રિયશરીરતયા પરિણમયન્તો વૈક્રિયશરીરચલનામચલન્ ચલન્તિ ચલિષ્યન્તિ તસ્માત્ કારણાત્ વૈક્રિયશરીરચલનેતિ નામ ભવતીતિ ભાવઃ 'એવં જાવ કમ્મગસરીરચલના' એવં યાવત્ કાર્મણશરીરચલનાપિ જ્ઞાતવ્યા

हैं, और करेंगे भी इसी कारण से हे गौतम ! इस चलना का नाम औदारिक चलना ऐसा हुआ है । 'सै केणद्वेणं मंते । एवं वुच्चइ वेडन्विचसरीरचलणा' हे भदन्त वैक्रियशरीरचलना इस प्रकार के नाम होने का कारण क्या है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—'एवं चैव,' हे गौतम ! जैसा कथन औदारिक शरीर चलना में किया गया है—वैसा ही कथन इस वैक्रियशरीरचलना में भी कर लेना चाहिये—केवल अन्तर इतना ही इसमें है कि औदारिक शरीर के स्थान पर वैक्रियशरीर इस शब्द का प्रयोग कर लेना चाहिये । इस प्रकार वैक्रियशरीर में वर्तमान जीवों ने वैक्रियशरीर के प्रायोग्यपुद्गलों को वैक्रियशरीररूप से परिणमाते हुए इस वैक्रियशरीर चलना को पहिले किया है, अब भी वे इसे करते हैं और भविष्यत् काल में भी वे इसे करेंगे—इस कारण इस चलना का नाम वैक्रियशरीरचलना ऐसा हुआ है, 'एवं जाव कम्मगसरीरचलणा' इस सूत्र से यह समझाया गया है कि जैसा कथन

ભવિષ્યમાં પણ કરશે. હે ગૌતમ ! તે કારણથી આ ચલનાતું નામ ઔદારિક ચલના એવું થયું છે. "સે કેળદ્વેળં મંતે ! એવં વુચ્ચइ વેડન્વિચસરીરચલના"

હે ભગવન્ ! વૈક્રિય શરીર ચલના એ પ્રમાણે તું નામ થવાનું શું કારણ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે "એવં ચેવ"—હે ગૌતમ ! ઔદારિક શરીર ચલનાના વિષયમાં જેવું કથન કરવામાં આવ્યું હતું. તેવું જ કથન આ વૈક્રિય શરીર ચલનામાં પણ કરી લેવું ફક્ત તેમાં એટલો જ ફેર છે કે—ઔદારિક શરીરને ઠેકાણે વૈક્રિય શરીર એ શબ્દનો પ્રયોગ કરી લેવો. આ રીતે વૈક્રિય શરીરમાં વર્તમાન હોવાને વૈક્રિય શરીરના પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલોને વૈક્રિય શરીર રૂપથી પરિણમાવતા થકા આ વૈક્રિય શરીર ચલનાને પહેલા કરી છે. અને વર્તમાનમાં કરે છે. અને ભવિષ્યકાળમાં પણ તે તેને કરશે. તે કારણથી આ ચલનાતું નામ વૈક્રિય શરીર ચલના એ પ્રમાણે થયું છે. "એવં જાવ કમ્મગસરીરચલના"

અત્ર યાવત્ પદેન આહારકૃતૈજસશરીરચલનયોઃ સંગ્રહઃ તથા ચ યથા-યયા પ્રક્રિ-
યયા વૈક્રિયશરીરચલનેતિ નામ જાતં તથા તથૈવ પ્રક્રિયયા આહારકૃતૈજસકાર્મણ-
શરીરચલનાનાં નામાન્યપિ વિચારણીયાનિ । તથાહિ-‘સે કેળદ્વેગં મંતે ! એવં
વુચ્ચહ આહારગસરીરચલના ૨ ગોચમા । જં ણં જીવા આહારગસરીરે વદમાણા
આહારગસરીરપાઓગાઈં દવ્વાઈં આહારગસરીરત્તાણ પરિણામેમાણા આહારગ-
સરીરચલનં ચલિંસુ વા ચલંતિ વા ચલિસ્સંતિ વા સે તેળદ્વેગં એવં વુચ્ચહ આહા-
રગસરીરચલના ૨’ એવં તૈજસકાર્મણશરીરચલનાવિષયેડપિ આલાપકદ્વયં કર્ત-
વ્યમ્ । અથ ઇન્દ્રિયવિષયે ચલનાસૂત્રમાહ-‘સે કેળદ્વેગં’ ઇત્યાદિ । ‘સે કેળદ્વેગં
મંતે ! એવં વુચ્ચહ’ તત્ કેનાર્થેન શ્વદન્ત ! એવમુચ્યતે ‘સોહંદિયચલના ૨ શ્રોત્રે-

ઔદારિકચલના ઔર વૈક્રિયશરીર ચલના इन शरीर चलनाओं के
नाम होने के विषय में किया गया है इसी प्रकार का कथन अपने अपने
वाचक शब्दों को रखकर आहारक, तैजस और कर्मण इन शरीर
चलनाओं के नाम होने में कर लेना चाहिये । इस विषय में आलाप
प्रकार ऐसा करना चाहिये-‘से केणद्वेगं मंते ! एवं वुचचह आहारग-
सरीर चलना ? गोचमा । जं णं जीवा आहारगसरीरे वदमाणा आहा-
रगसरीरपाओगाईं दव्वाईं आहारगसरीरत्ताए परिणामेमाणे आहारग
सरीरचलना चलिंसु वा चलंति वा चलिस्संति वा से तेणद्वेगं एवं
वुचचह आहारगसरीरचलना २’ इसी प्रकार का आलापद्वय तैजस-
चलना एवं कर्मणशरीरचलना के विषय में भी कर लेना चाहिये ।

જેવું કથન ઔદારિક શરીરચલના અને વૈક્રિય શરીર ચલના એ બે ચલના-
ઓના નામ થવાના વિષયમાં કયું છે. તેવું જ કથન પોતાના વાચક શબ્દોને
શખીને આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ એ શરીર ચલનાઓના નામ થવાના
સંબંધમાં કરી લેવું. આ વિષયમાં આલાપનો પ્રકાર આ પ્રમાણે કરી લેવો.
“સે કેળદ્વેગં મંતે ! એવં વુચ્ચહ, આહારગસરીરચલના, ગોચમા । જં ણં
જીવા આહારગસરીરે વદમાણા આહારગપ્પાઓગાઈં દવ્વાઈં, આહારગસરીરત્તાણ
પરિણામેમાણા આહારગસરીરચલના ચલિંસુ વા ચલંતિ વા ચલિસ્સંતિ વા
સે તેળદ્વેગં એવં વુચ્ચહ આહારગસરીરચલના(૨)” આજ રીતના બે આલા-
પકે તૈજસ ચલના અને કાર્મણ ચલનાના વિષયમાં પણ કરી લેવા.

હવે સૂત્રકાર ઇન્દ્રિય વિષયમાં ચલના સૂત્ર કહે છે. “સે કેળદ્વેગં મંતે !
એવં વુચ્ચહ સોહંદિયચલના” હે લગવન્ ! શ્રોત્રેન્દ્રિય ચલના એ પ્રમાણે

ન્દ્રિયચલના શ્રોત્રેન્દ્રિયચલનેતિ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘जं णं जीवा सोइंदिए वट्टमाणा’ यत् खलु यस्मात्कारणात् जीवाः श्रोत्रेन्द्रिये वर्तमानाः ‘सोइंदियपाओग्गाइ’ श्रोत्रेन्द्रियप्रायोग्यानि द्रव्याणि ‘सोइंदियत्ताए परिणामेमाणा’ श्रोत्रेन्द्रियतया-श्रोत्रेन्द्रियरूपेण परिणमयन्तः ‘सोइंदियचलणं चलिं सु वा’ श्रोत्रेन्द्रिय चलनामचलन् वा ‘चलंति वा चलिस्संति वा’ चलन्ति वा चलिष्यन्ति वा ‘से तेणट्ठेणं एवं वुच्चइ सोइंदियचलणा २’ तत् तेनार्थेन एवमुच्यते श्रोत्रेन्द्रियचलना २ इति । ‘एवं जाव फासिंदियचलणा’ एवम् अनेनैव प्रकारेण यावत् चक्षुरिन्द्रिय-घ्राणेन्द्रिय-रसनेन्द्रियस्पर्शनेन्द्रिय-चलना आलापप्रकारश्चेत्थम् ‘से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ फासिंदियचलणा २

અવ સૂત્રકાર ઇન્દ્રિય વિષય મેં ચલના સૂત્ર કહતે હૈં- ‘સે કેળટ્ઠેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચહ સોઈંદિયચલણા ૨’ હે મદન્ત ! શ્રોત્રેન્દ્રિય ચલના એસા નામ કિસ કારણ હુઆ હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-‘જં ણં જીવા સોઈંદિય વટ્ટમાણા સોઈંદિયપાઓગ્ગાઈં દવ્વાઈં સોઈંદિયત્તાએ પરિણામેમાણા સોઈંદિયચલણં ચલિંસુ વા, ચલંતિ વા ચલિસ્સંતિ વા’ હે ગૌતમ ! જિસ કારણ સે શ્રોત્રેન્દ્રિય મેં વર્તમાન જીવ શ્રોત્રેન્દ્રિય કે, પ્રાયોગ્ય દ્રવ્યોં કો શ્રોત્રેન્દ્રિય કે રૂપ મેં પરિણમાતે હુએ શ્રોત્રેન્દ્રિય ચલના કો કરતે હૈં-યહ ચલના ઉન જીવોં ને પહિલે મીં કી હૈ વર્તમાન મેં મીં કરતે હૈં ઓર આગે મીં કરેગે । ‘સે તેળટ્ઠેણં એવં વુચ્ચહ સોઈંદિયચલણા ૨’ હસી કારણ સે એસી ચલના કા નામ શ્રોત્રેન્દ્રિય ચલના એસા હુઆ હૈ ? ‘એવં જાવ ફાસિંદિય ચલણા’ હસી પ્રકાર સે ચક્ષુરિન્દ્રિયચલના, ઘ્રાણેન્દ્રિયચલના ઓર રસનેન્દ્રિય ચલના કે નામ હોને મેં કથન જાનના ચાહિયે-હસ વિષય મેં

નામ શા કારણથી થયું છે તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે “જં ણં જીવા સોઈંદિય વટ્ટમાણા સોઈંદિયપાઓગ્ગાઈં દવ્વાઈં સોઈંદિયત્તાએ પરિણામેમાણા સોઈંદિયચલણાં ચલિંસુ વા ચલંતિ વા ચલિસ્સંતિ વા” હે ગૌતમ ! એ કારણથી શ્રોત્રેન્દ્રિયમાં રહેનારા જીવો શ્રોત્રધન્દ્રિયના પ્રાયોગ્ય દ્રવ્યોને શ્રોત્રધન્દ્રિયના રૂપમાં પરિણમી આવતા શ્રોત્રધન્દ્રિય ચલના કરે છે. આ ચલના તે જીવોએ ભૂતકાળમાં કરી હતી. વર્તમાન કાળમાં કરે છે અને ભવિષ્ય કાળમાં કરશે. “સે તેળટ્ઠેણં એવં વુચ્ચહ સોઈંદિયચલણા(૨)” તે કારણથી આવી ચલનાનું નામ શ્રોત્ર ધન્દ્રિય ચલના એ પ્રમાણે થયું છે. “એવં જાવ ફાસિંદિયચલણા” એજ રીતે ચક્ષુ ધન્દ્રિય ચલના, ઘ્રાણ ધન્દ્રિય-ચલણા અને રસના ધન્દ્રિય ચલનાના નામો થવાના સંબંધમાં સમજ લેવું. આ વિષયમાં આલાપ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. “સે કેળટ્ઠેણં ભંતે ! એવં વુચ્ચહ

ગોયમા ! જં ણં જીવા ફાસિંદિય વટ્ટમાણા ફાસિંદિયપાઓગ્માઈં દવ્વાઈં ફાસિં-
દિયત્તાય પરિણામેમાણા ફાસિંદિયચલણં ચલિંસુ વા ચલંતિ વા ચલિસ્સંતિ વા
સે તેણદ્દેણં એવં વુચ્છઈ ફાસિંદિયચલણા ૨' આદ્યન્તયોઃ શ્રોત્રેન્દ્રિયસ્પર્શનેન્દ્રિય-
ચલનયોરાલાપકકરણાત્ મધ્યસ્થિતચક્ષુરિન્દ્રિયગ્રાણેન્દ્રિયરસનેન્દ્રિયચલનાના-
મપ્યાલાપકાઃ કર્તવ્યા इति । इन्द्रियचलनां प्ररूप्य योगचलनां ज्ञातुं प्रश्नयन्नाह-
'से केणद्वेणं' इत्यादि । 'से केणद्वेणं भंते !' तत् केनार्थेन भदन्त ! 'एवं वुच्चइ
मणजोगचलणा' एवमुच्यते मनोयोगचलना मनोयोगस्य मनसःचलना मनः-
प्रायोग्यपुद्गलानां मनोरूपतया परिणमने व्यापारः मनोयोगचलना एतादृशनाम
एतस्याः कथमिति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम !

આલાપપ્રકાર એસા છે—'સે કેણદ્વેણં ભંતે એવં વુચ્છઈ ફાસિંદિય
ચલણા ૨ ? ગોયમા ! જે ણં જીવા ફાસિંદિય વટ્ટમાણા ફાસિંદિયપાઓ-
ગાઈં દવ્વાઈં ફાસિંદિયત્તાય પરિણામેમાણા ફાસિંદિયચલણં ચલિંસુ વા
ચલંતિ વા ચલિસ્સંતિ વા સે તેણદ્દેણં એવં વુચ્છઈ ફાસિંદિયચલણા ૨'
હસ પ્રકાર સે હમને આદિ ઓર અન્ત કી ઇન્દ્રિયોં કે યે દો આલાપક
કરકે દિલ્લા દિયે હૈં—સો બીચ કી ચક્ષુ, ગ્રાણ ઓર રસના ઇન્દ્રિયોં
કે ચલનાઓં કે ઓ આલાપક હસી પ્રકાર સે કર લેના ચાહિયે ।

અય ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં—'સે કેણદ્વેણં ભંતે ! એવં વુચ્છઈ-
મણજોગચલણા ? હે ભદન્ત ! મનોયોગચલના હસ પ્રકાર કે નામ હોને કા
કયા કારણ હૈ ? મન કી ચલના-મનઃપ્રયોગ પુદ્ગલોં કા મનોરૂપ સે
પરિણમને મેં જો વ્યાપાર હૈ ઉક્તકા નામ મનોયોગ ચલના-હૈ સો એસા

ફાસિંદિયચલના(૨) ? ગોયમા ! જે ણં જીવા ફાસિંદિય વટ્ટમાણા ફાસિંદિય-
પાઓગાઈં દવ્વાઈં ફાસિંદિયત્તાય પરિણામેમાણા ફાસિંદિયચલણં ચલિંસુ વા
ચલતિ વા, ચલિસ્સંતિ વા સે તેણદ્દેણં એવં વુચ્છઈ ફાસિંદિયચલણા(૨)'' આ
રીતે પહેલી અને છેલ્લી એ બે ઇન્દ્રિયોના આ બે આલાપકો અહિં બતાવ્યા
છે. તેવી જ રીતે ચક્ષુ ઇન્દ્રિય ગ્રાણ ઇન્દ્રિય અને રસના ઇન્દ્રિય એ ત્રણે
ઇન્દ્રિયોની ચક્ષુગ્રાણોના આલાપકો પણ સમજી લેવા.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે "સે કેણદ્વેણં ભંતે ! એવં
વુચ્છઈ મણજોગચલણા" હે ભગવન્ ! મનોયોગચલના એ પ્રમાણે નામ
થવાનું શું કારણ છે ? મનની ચલના-મનપ્રાયોગ્યપુદ્ગલોનું મન રૂપથી
પરિણામતા જે વ્યાપાર કરાય છે. તેનું નામ મનોયોગચલના છે. આવું
નામ તેનું કેમ થયું છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે 'જં ણં

‘જં ણં જીવા મળજોઈ વટ્ટમાણા’ યત્ સ્વલુ જીવાઃ મનોયોગે વર્તમાના ‘મળજોગ પપાઓગાઈં દવ્વાઈં’ મનોયોગપ્રાયોગ્યાનિ દ્રવ્યાણિ ‘મળજોગત્તાઈ’ મનોયોગતયા ‘પરિણામેમાણા’ પરિણમયન્તઃ ‘મળજોગચલણં ચલિંસુ’ મનોયોગચલનામચલન્ વા ‘ચલંતિ વા ચલિસ્સંતિ વા’ ચલન્તિ વા ચલિષ્યન્તિ વા ‘સે તેણદ્દેણં જાવ મળજોગચલણા’ તત્ તેનાર્થેન યાવત્ મનોયોગચલનેતિ નામ ભવતીત્યર્થઃ । મનોયોગવદ્વચોયોગાદિ જ્ઞાતવ્યં તત્રાહ-‘એવં વહજોગચલણા વિ’ એવમ્ મનોયોગચલનાવત્ વચોયોગચલનાપિ જ્ઞાતવ્યા ‘એવં કાયજોગચલણા વિ’ એવં કાયયોગચલનાપિ-મનોયોગચલનાવદ્ વચોયોગચલના કાયયોગચલનાપિ જ્ઞાતવ્યા । આલાપપ્રકારશ્ચ સ્વયમેવ ઝહનીયઃ ॥ સૂ. ૨ ॥

નામ હસકા કયોં હુઆ હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-‘જં ણં જીવા મળજોઈ વટ્ટમાણા’ જિસ કારણ સે મનોયોગ મેં વર્તમાન જીવોં ને મનોયોગપાઓગાઈં દવ્વાઈં મળજોગત્તાઈ પરિણામેમાણા મળજોગચલણા ચલિંસુ વા, ચલંતિ વા ચલિસ્સંતિ વા’ મનોયોગ પ્રાયોગ્ય દ્રવ્યોં કો મનોયોગરૂપ સે પરિણમાતે હુઈ મનોયોગ કો પહિલે ક્રિયા હૈ, અબ્ મી વે ઉસે કરતે રહતે હૈ, તથા ભવિષ્યત્ કાલ મેં મી વે ઉસે કરેંગે । ‘સે તેણદ્દેણં જાવ મળજોગચલણા’ હસ કારણ હે ગૌતમ । હસ ચલના કા નામ મનોયોગ ચલના એસા હુઆ હૈ । ‘એવં વહજોગચલણા વિ’ મનોયોગચલના કે જેસા વચનયોગચલના ઓર ‘એવં કાયજોગચલણા વિ’ હસી પ્રકાર કાયજોગચલના મી જાન લેના ચાહિયે । હસ વિષય કે આલાપ પ્રકાર અપને આપ હી સમજ્ઞ લેના ચાહિયે ॥સૂ. ૨॥

જીવા મળજોઈ વટ્ટમાણા” મનોયોગમાં રહેલા છવેએ જે કારણથી “મળજોગપાઓગાઈં દવ્વાઈં, મળજોગત્તાઈ પરિણામેમાણા મળજોગચલણા, ચલિંસુ વા, ચલંતિ વા ચલિસ્સંતિ વા” મનોયોગ પ્રાયોગ્ય દ્રવ્યોને મનોયોગરૂપથી પરિણમાવતા પહેલાં ભૂતકાળમાં મનોયોગ કર્યો હોય, વર્તમાન કાળમાં તેને કરે છે. તેમજ ભવિષ્ય કાળમાં પણ તેઓ તેને કરશે. “સે તેણદ્દેણં જાવ મળજોગચલણા” તે કારણથી હે ગૌતમ આ ચલનાનું નામ મનોયોગ ચલના એ પ્રમાણે થયું છે. “એવ વહજોગચલણા વિ” મનોયોગ ચલનાની માફક વચનયોગ ચલના “એવં કાયજોગચલણાવિ” અને કાયયોગ ચલના પણ સમજી લેવી. આ વિષયનો આલાપનો પ્રકાર પોતે જ સમજી લેવો. ॥ સૂત્ર. ૨ ॥

इतः पूर्वं चलनाधर्मः समेद उक्तः अतःपरं संवेगादि धर्मान् फलतोऽभिधातुमाह—‘अहं भन्ते ! संवेगे’ इत्यादि ।

मूलम्—अहं भन्ते ! संवेगे निव्वए गुरुसाहम्मियसुस्सू-
सणया आलोयणया निंदणया गरहणया खमावणया सुयसहा-
यया विउत्तमणया भावे अपडिबद्धया विणिवट्टणया विवित्त
सयणासणसेवणया, सोइंदियसंवरे जाव फासिंदियसंवरे
जोगपच्चक्खाणे सरीरपच्चक्खाणे कसायपच्चक्खाणे संभोग-
पच्चक्खाणे उवहिपच्चक्खाणे भत्तपच्चक्खाणे खमाविरागया
भावसत्त्वे जोगसत्त्वे करणसत्त्वे मणसमन्नाहरणया वइसमन्ना-
हरणया कायसमन्नाहरणया कोहविवेगे जाव मिच्छादंसण-
सल्लविवेगे णाणसंपन्नया दंसणसंपन्नया चरित्तसंपन्नया,
वेयणअहियासंणया मारणांतियअहियासणया, एए णं भन्ते !
पया किं पज्जवसाणफला पन्नत्ता समणाउसो ? गोयमा !
संवेगे निव्वए जाव मारणांतियअहियासणया एए णं पया
सिद्धिपज्जवसाणफला पन्नत्ता समणाउसो ! सेवं भन्ते ! सेवं
भन्ते ! त्ति जाव विहरइ ॥सू० ३॥

सत्तरसमे सए तइओ उदेसो समत्तो ।

छाया—अथ भदन्त ! संवेगः निर्वेदः गुरुसाधार्मिकशुश्रूणता आलोच-
नता निन्दनता गर्हणता क्षमापनता श्रुतसहायता व्युपशमनता भावे अप्रतिवद्धता
विनिवर्तनता विविक्तशयनासनसेवनता श्रोत्रेन्द्रियसंवरो यावत् स्पर्शनेन्द्रिय
संवरः योगप्रत्याख्यानम्, शरीरप्रत्याख्यानम् कषायप्रत्याख्यानम्, संभोग
प्रत्याख्यानम्, उपधिप्रत्याख्यानं भक्तप्रत्याख्यानं क्षमाविरागताभावसत्यं योग-
सत्यं करणसत्यं मनःसमन्वाहरणता वचःसमन्वाहरणता कायसमन्वाहरणता
क्रोधविवेको यावत् मिथ्यादर्शनशल्यविवेकः ज्ञानसंपन्नता दर्शनसंपन्नता चारित्र-

સંપન્નતા વેદનાધ્યાસનતા મારણાન્તિકાધ્યાસનતા એતાનિ સ્વલુ ભદન્ત ! પદાનિ
 ફિ પર્યવસાનફલાનિ પ્રજ્ઞતાનિ શ્રમણાયુષ્મન્ ? ગૌતમ ! સંવેગો નિર્વેદઃ યાવત્
 મારણાન્તિકાધ્યાસનતા એતાનિ સ્વલુ પદાનિ સિદ્ધિપર્યવસાનફલાનિ પ્રજ્ઞતાનિ
 શ્રમણાયુષ્મન્ તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ઇતિ યાવદ્ વિહરતિ ॥મુ. ૩॥

સમદશકે શતકે તૃતીયોદેશઃ સમાપ્તઃ

ટીકા—‘અહ મંતે !’ અથ ભદન્ત ! ‘સંવેગો’ સંવેગઃ—સંવેજનં સંવેગો
 મોક્ષાભિલાષઃ ‘નિર્વેદ’ નિર્વેદઃ સંસારવિરક્તતા ગુરુસાહમ્મીયસુસ્સુસણયા’
 ગુરુસાધર્મિકશુશ્રૂષણતા ગુરુણાં દીક્ષાચાર્યાણામ્ સાધર્મિકાણામ્ એકસમાચારીવતાં
 સામાન્યસાધુનાં શુશ્રૂષણતા સૈવ ગુરુસાધર્મિકશુશ્રૂષણતા ‘આલોચણયા’ આલો-
 ચનતા આ-અભિવિધિના સકલદોષાણાં લોચના ગુરુણામગ્રે પ્રકાશના આલોચના
 આલોચનૈવ આલોચનતા તથા ‘નિંદણયા’ નિન્દનતા નિન્દનમ્ આત્મનૈવ આત્મદો-

હસ પ્રકાર સમેદચલના ધર્મ કો કહકર અથ સૂત્રકાર સંવેગાદિ
 ધર્મો કો ફલ સહિત પ્રકટ કહતે હૈ—

‘અહ મંતે ! સંવેગનિર્વેદ ગુરુસાહમ્મિયસુસ્સુસણયા આલોચણયા’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમને પ્રશ્ન સે પૂછા હૈ કિ જો સંવેગ
 આદિ પદ હૈવે સાર્થક હૈ યા નિર્થક હૈ—હસકી આરાધના કા અન્તિમ ફલ
 જીવ કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ । ‘અહ મંતે ! સંવેગો’ હે ભદન્ત ! મોક્ષાભિલોષરૂપ જો
 સંવેગ હૈ, નિર્વેદ’ સંસાર સે વિરક્તતા રૂપ જો નિર્વેદ હૈ, ‘ગુરુસાહમ્મીય-
 સુસ્સુસણયા’ દીક્ષાચાર્ય’ દીક્ષાચાર્યરૂપ ગુરુજનો કી ઓર એક સમાચારિ-
 વાલે સામાન્ય સાધુજનો કી સેવા રૂપ શુશ્રૂષણતા, ‘આલોચણયા’ સકલ
 દોષો કો ગુરુ કે સમક્ષ પ્રકાશ કરના, ‘નિંદણયા’ અપને દોષો કી અપને

આ રીતે બેદ સહિત ચલના ધર્મને બતાવીને હવે સૂત્રકાર હસસહિત
 સંવેગાદિ ધર્મોને પ્રગટ કરે છે —

“અહ મંતે ! સંવેગનિર્વેદ ગુરુસાહમ્મિયસુસ્સુસણયા આલોચણયા” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું કે—જે સંવેગ
 વિગેરે પદ છે તે સાર્થક છે. કે નિર્થક છે ? તેની આરાધનાનું અન્તિમ
 ફલ બને શું મળે છે ? “અહ મંતે ! સંવેગો” હે ભગવન્ મોક્ષની અભિ-
 લાષા રૂપ જે સંવેગ છે. “નિર્વેદ” સંસારથી વિરક્તતા રૂપ જે નિર્વેદ છે,
 ગુરુ સાહમ્મિયસુસ્સુસણયા’ દીક્ષાચાર્ય’ રૂપ ગુરુજનોની અને એક સમાચારીવાળા
 સામાન્ય સાધુજનોની સેવારૂપ શુશ્રૂષણતા “આલોચણા” ગુરુની સમક્ષ સઘળા
 દોષો પ્રગટ કરવા “નિંદણયા” પોતાના દોષોની પોતે જ નિંદા કરવી

पाणां परिकुत्सनम् निन्दनमेव निन्दनता, 'गरहणया' गर्हणता-गर्हणम् गुरुसमक्ष-
मात्मदोषोद्भावनम्, गर्हणमेव गर्हणता 'खमावणया' क्षमापनता-परस्यासन्तोष-
वतः क्षमासंपादनम् 'सुयसहायया' श्रुतसहायता श्रुतमेव सहायो यस्यासौ श्रुत-
सहायः, तद्भावस्तत्ता, यद्वा श्रुतस्य शास्त्रस्य सहायता-अभ्यासः श्रुतसहायता
श्रुताभ्यास इत्यर्थः 'विउपमणया' व्युपशमनता या परस्मिन् क्रोधात् निवर्तयति
सा क्रोधत्यागरूपेत्यर्थः 'भावे अप्पडिवद्धया' भावेऽप्रतिबद्धता भावे हास्यादौ
अप्रतिबद्धता-अनुबन्धत्यागः हास्यादिविषयकाग्रहपरिवर्जनमित्यर्थः 'विणि-
वट्टणया' विनिवर्तनता असंयमस्थानेभ्यो विनिवर्तनम् विनिवर्तनमेव विनिवर्तनता
'विवित्तसयणासणसेवणया' विविक्तशयनासनसेवनता विविक्तशयनासना-
नाम्-एकान्तवसत्यासनानां या सेवनया-आसेवनमिति विविक्तशयनासनसेवना
सैव विविक्तशयनासनसेवनता स्त्रीपशुपण्डकरहितैकान्तवसत्यादिसेवनमिति-
भावः । 'सोइंदियसंवरे' श्रोत्रेन्द्रियसंवरः श्रोत्रेन्द्रियस्य शब्दविषये उपरमणम्

आप ही निंदा करना, 'गरहणया' गुरुसमक्ष अपने दोषों को प्रकट करना,
'खमावणया' क्षमापनता-असंतोष युक्त हुए पर को क्षमा देना, 'सुह-
सहायया' श्रुत को ही अपना सहायक मानना, अथवा श्रुत का अभ्यास
करना, "विउसमणया" दूसरे के ऊपर क्रोध करने से अपने आप को
हटा लेना-अर्थात् दूसरे के प्रति क्रोध के कारण मिलने पर भी क्रोध
नहीं करना, 'भावे अप्पडिवद्धया' हास्यादि भाव में अनुबंध का
परित्याग करना, अर्थात् हास्यादि विषयक आग्रह का छोड़ना,
'विणिवट्टणया' असंयम के स्थानों से अपने को दूर रखना 'विवित्त-
सयणासणसेवणया' एकान्तवसतिको और आसन का सेवन
करना-अर्थात् स्त्री पशु पण्डकरहित एकान्त वसति आदि का सेवन
करना, " सोइंदियसंवरे " श्रोत्रेन्द्रिय को उसके विषयभूत शब्द से

"गरहणया" शुरू सभीचे पोताना होवे। जताववा तथा 'खमावणया'
क्षमापना-असंतोषी जनेला अन्यने क्षमा आपवी "सुयसहायया" श्रुतने
ज पोतानु' सहायक मानवुं अथवा श्रुतने अभ्यास करवे। "विउसमणया"
भीलनी उपर क्रोध करवानु' कारण भलवा छता पशु क्रोध करवाथी पोते पोताने
हटावी देवे। अर्थात् भील पर क्रोध न करवे। "भावे अप्पडिवद्धया" हास्य
विगेरे भावभां अनुबंध न करवे। अर्थात् हास्यादिविषयभां आग्रह न
राखवे। "विणिवट्टणया" असंयम स्थानोथी पोते दूर रडेवुं। "विवित्तसयणा-
सणसेवणया" ऐकान्त वसति जने आसननु' सेवन करवुं। अर्थात् स्त्री
पशु पण्डक रहित-वगरनी ऐकान्त वसति विगेरेनु' सेवन करवुं। "सोइंदिय-

श्रोत्रेन्द्रियसंवरः 'जाव फासिंदियसंवरे' यावत् स्पर्शनेन्द्रियसंवरः यावत्पदेन चक्षुर्घ्राणरसनेन्द्रियाणां ग्रहणम्, तथा च इन्द्रियमात्रस्य संवरः स्वस्वविषयेभ्यो विनिवर्तनमित्यर्थः । 'जोगपच्चक्खाणे' योगप्रत्याख्यानम्-योगानां कृतकारितानुमतिलक्षणानां मनःप्रभृति सावद्यव्यापाराणाम् प्राणातिपातादिषु प्रत्याख्यानं निरोधः योगप्रत्याख्यानम् । 'सरीरपच्चक्खाणे' शरीरप्रत्याख्यानम् शरीरस्य प्रत्याख्यानम् आसक्तिपरिवर्जनशरीरप्रत्याख्यानम् शरीरविषयकासक्तिपरित्याग इत्यर्थः 'कसायपच्चक्खाणे' कषायप्रत्याख्यानम् कषायानां क्रोधादीनां प्रत्याख्यानम् त्यागः 'संभोगपच्चक्खाणे' संभोगप्रत्याख्यानम् सम्-संकरेण स्वपरलाभमीलनात्मकेन भोगः संभोगः एकमण्डलीकृतभोक्तृत्वम् एतादृशसंभोगस्य प्रत्याख्यानं जिनकल्पादिप्रतिपत्त्या परिहारः संभोगप्रत्याख्यानम् । 'उवहिपच्चक्खाणे' उपधिप्रत्याख्यानम्-अधिकोपधिपरित्यागः यद्वा सर्वथैव

हटाना, "जाव फासिंदियसंवरे" यावत्-स्पर्शनेन्द्रिय को उसके विषय से हटाना, (यहाँ यावत् शब्द से चक्षु, घ्राण, रसना इन इन्द्रियों का ग्रहण हुआ है) अर्थात् इन्द्रियमात्र को अपने २ विषय से हटाना, "जोगपच्चक्खाणे" कृत्, कारित, अनुमति रूप मन वगैरह योगों को सावद्यव्यापाररूप प्राणातिपात आदि से अलग करना, 'सरीरपच्चक्खाणे' शरीर से आसक्ति का त्याग करना, 'कसायपच्चक्खाणे' क्रोधादि कषायों का त्याग करना, "संभोगपच्चक्खाणे" साधुओं के साथ मंडली में बैठकर आहार करने का त्याग करना, अर्थात् जिनकल्पादि को स्वीकार कर इस संभोग का त्याग करना 'उवहि पच्चक्खाणे' अधिक उपधि रखने का त्याग करना, यद्वा जिनकल्प अवस्था में उपधि का त्याग करना,

संवरे" श्रोत्रेन्द्रियने तेना विषयभूत शब्दथी छटाववी. "जाव फासिंदियसंवरे" यावत् स्पर्शनेन्द्रियने तेना विषयथी पाछी पाणवी-अडि' यावत् शब्दथी चक्षु, घ्राण, रसना, ये त्रयेन्द्रिये अहणु थछ छे. अर्थात् दरेक इन्द्रियने पोतपोताना विषयथी पाछी पाणवी. 'जोग पच्चक्खाणे' कृत कारित अनुमतिरूप मन विगेरे योगोने सावद्य व्यापाररूप प्राणातिपात विगेरेथी अलग करना "सरीरपच्चक्खाणे" शरीरमां आसक्तिने त्याग करवे। "कसायपच्चक्खाणे" क्रोध विगेरे कषायोने त्याग करवे। "संभोगपच्चक्खाणे" साधुओना ऐक समुदायमां भेसीने आहार करवाने त्याग करवे। अर्थात्-एन कल्पादिने स्वीकारीने आ संभोगने त्याग करवे। "उवहि पच्चक्खाणे" विशेष उपधि. वस्त्रपात्र विगेरे ने राखवा अर्थात् एनकल्पअवस्थामां उपधिने।

उपधिपरित्यागो जिनकल्पे 'भक्तपचक्खवाणे' भक्तपत्याख्यानम् अशनादि त्यागग्रहणम् 'खमा' क्षमा-ज्ञान्तिः क्रोधपरित्यागः 'विरागया' विरागता-वैराग्यभावः रागद्वेषादिराहित्यरूपा 'मानसच्चे' भावसत्यम् शुद्धान्तःकरणतारूपम् जोगसच्चे' योगसत्यम् योगाः मनोवाकायव्यापाराः तेषां सत्यम् अवित्त-यत्वं योगसत्यम् 'करणसच्चे' करणसत्यम् करणं-क्रियते चरणस्य पुष्टिरननेति करणम्-उत्तरगुणरूपं पिण्डविशुद्ध्यादिकम् तच्च सप्ततिसंख्यकम्, तथाहि-पिण्डविसोहि ४ समिई ५, भावण १२ पडिमा १२ य इंदियनिरोहो ५ । पडि-लेहण २५ शुत्तीओ ३, अभिगगहा ४ चेव करणं (७०) तु ॥१॥ इति तत्र सत्यम् अवित्तथ्यं, यत्तनया निरालस्यं करणसत्यम् 'मणसमन्नाहरणया' मनःसमन्वाहर-णता मनसः समिति सम्यक् अनु इति स्वावस्थानुरूपेण आङ्गिति मर्यादया आग-माभिहितभावाभिध्याप्त्या वा हरणं संक्षेपणं मनःसमन्वाहरणं तदेव मनःसमन्वा-हरणता मनसः स्थिरत्वापादनमित्यर्थः एवम्-वइसमन्नाहरणया' वचः समन्वा-हरणता वचसः स्थिरत्वापादनम् 'कायसमन्नाहरणया' कायसमन्वाहरणता कायस्य स्थिरत्वापादनम् 'कोहविवेगे' क्रोधविवेकः क्रोधपरित्याग इत्यर्थः 'जाव मिच्छादंसणसल्लविवेगे' यावत् मिथ्यादर्शनशल्यविवेकः, अत्र यावत्

'विरागया' रागद्वेष आदि के त्याग रूप वैराग्य भाव का होना, 'भाव-सच्चे' अन्तःकरण की शुद्धता करना, 'जोगसच्चे' मन वचन और काय के व्यापारों में सत्यता रखना 'करणसच्चे' चरण की पुष्टि करने वाले पिण्ड विशुद्धि आदि रूप उत्तर गुणों में सत्यता रखना 'मणसमन्नाह-रणया' मन को स्थिर रखना, 'वइसमन्नाहरणया' वचन को स्थिररखना 'काय समन्नाहरणया' शरीर को स्थिर रखना 'कोहवि-वेगे' क्रोध का त्याग करना, यावत्-साज से लेकर मायामृषावाद पर्यन्तो का त्याग करना, इस प्रकार क्रोध से लेकर मिथ्यादर्शनशल्या

त्याग करवे। "विरागया" राग, द्वेष विगेदेना त्यागइय वैराग्य लाव राखवे। "भावसच्चे" अंतःकरणनी शुद्धता राखवी। "जोगसच्चे" मन, वचन अने कायना व्यापार-प्रवृत्तिभां सत्यता राखवी। "करणसच्चे" करणनी पुष्टि करवावाणा पिंडविशुद्धि आदि इय उत्तर गुणोभां सत्यता राखवी। "मणसम-न्नाहरणया" मनने स्थिर राखवुं। 'वइसमन्नाहरणया' वचनने स्थिर राखवुं, 'कायसमन्नाहरणया' शरीरने स्थिर राखवुं। 'कोहविवेगे' क्रोधने त्याग करवे। यावत् मानथी लछने मिथ्यादर्शन शल्य सुधीना अठार प्रकारना पापस्थानोना

પદેન માનાદારમ્ય માયામૃપાપર્યન્તાનાં ગ્રહણમ્ एवं च क्रोधादारम्य मिथ्यादर्शन-
 शल्यान्तानामष्टादशपापस्थानानां परित्यागः । ‘જાણસંપન્નયા’ જ્ઞાનસંપન્નતા
 જ્ઞાનયુક્તત્વમ્ ‘દંસણસંપન્નયા’ દર્શનસંતન્નતા દર્શનવત્ત્વમ્ ‘ચરિત્તસંપન્નયા’
 ચારિત્રસંપન્નતા ચારિત્રવત્ત્વમ્ ‘વેયણઅહિયાસણયા’ વેદનાધ્યાસનતા શુધાદિ
 વેદનાનાં સહનમ્ મારણંતિયઅહિયાસણયા’ ‘મારણાન્તિકાધ્યાસનતા કલ્યાણ-
 મિત્રબુદ્ધયા મારણાન્તિકોપસર્ગસહનમિતિ । ‘एए णं भंते !’ एतानि खलु
 भदन्त । ‘પયા’ પદાનિ ‘કિં પજ્જવસાણફલા’ કિં પર્યવસાનફલાનિ અન્તિમ-
 કીદૃશફલપદાનિ ‘પન્નતા’ પ્રજ્ઞસાનિ ‘સમણાઉસો’ શ્રમણાયુષ્મન્ ! હે શ્રમણ !
 ભગવન્ ! આયુષ્મન્ ! વિવેકાદીનામ્ ઉપરોક્તાનામન્તે કીદૃશં ફલં ભવતીતિ
 પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સંવેગે નિવ્વે
 જાવ મરણંતિયઅહિયાસણયા’ સંવેગનિર્વેદો યાવત્ મારણાન્તિકાધ્યાસનતા,
 इति ‘एएणं पया’ एतानि खलु पदानि ‘सिद्धिपज्जवसाणफला पन्नता’

ન્ત ૧૮ પાપસ્થાનો’ કા પરિત્યાગ કરના ‘જાણસંપન્નયા’ જ્ઞાન સંપ-
 ન્નતા-જ્ઞાન સે યુક્ત હોના ‘દંસણસંપન્નયા’ દર્શન યુક્ત હોના, ‘ચરિત્ત-
 સંપન્નયા’ ચારિત્રયુક્ત હોના, વેયણઅહિયાસણયા’ શુધાદિવેદનાઓં કો
 સહન કરના, ‘મારણંતિયઅહિયાસણયા’ કલ્યાણકારક મિત્રકી બુદ્ધિ
 સે મારણાન્તિક ઉપસર્ગોં કો સહન કરના, ‘एए णं समणाउसो भंते !
 પયા’ હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ભદન્ત ! એ પદ ‘કિં પજ્જવસાણફલા’ અન્ત
 મેં કૈસે ફલોં કો દેનેવાલે હોતે હૈં ? અર્થાત્ ઉપરોક્ત વિવેકાદિક અન્ત
 મેં કૈસે ફલવાલે હોતે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—‘ગોયમા ! સંવેગે,
 નિવ્વેજ, જાવ મારણંતિય અહિયાસણયા’ સંવેગ, નિર્વેદ યાવત્ મારણા-
 ન્તિક અધ્યાસનતા પર્યન્ત જિતને ઓ એ પદ હૈં, એ સબ ‘સિદ્ધિપજ્જવ-

ત્યાગ કરવો. “જાણસંપન્નયા” જ્ઞાન સંપન્નતા-જ્ઞાની થવું. “દંસણ સંપન્નયા”
 દર્શનથી યુક્ત થવું. “ચરિત્તસંપન્નયા” ચારિત્રશીલ બનવું. “વેયણઅહિયાસ-
 ણયા” શુધા-ભૂખ વિગેરે વેદનાઓ સહેવી અર્થાત્ તેને સહન કરવી. “મારણં
 તિયઅહિયાસણયા” કલ્યાણકારક મિત્રબુદ્ધિથી, મારણાન્તિક ઉપસર્ગોને સહન
 કરવા “एए णं समणाउओ भंते ! पया” હે શ્રમણ આયુષ્યમન્ ભદન્ત આ પદો
 “કિં પજ્જવસાણફલા” અન્તે કેવા ફળો આપનારા હોય છે ? અર્થાત્ ઉપરોક્ત
 વિવેક વિગેરે ક્રોધ અન્તે કેવા ફલવાળા હોય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે
 છે કે—“ ગોયમા ! સંવેગે નિવ્વેજ જાવ મારણંતિયઅહિયાસણયા ” સંવેગ,
 નિર્વેગ, યાવત્ મારણાન્તિક અધ્યાસનતા પર્યન્ત બેટલા આ પદો છે તે

સિદ્ધિપર્યવસાનફલાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ અન્તે સિદ્ધિપદાનિ કથિતાનિ પૂર્વતીર્થઙ્કરૈઃ
'સમણાઉસો' શ્રમણ ! આયુષ્મન્ ! હે આયુષ્મન્ ! ગૌતમ ! સંવેગાદીનાં ચરમં
ફલં મોક્ષાત્મકમેવ ભવતીત્યવધાર્યમિતિ ભાવઃ । સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ'
તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ યદ્ દેવાનુપ્રિયેણ આખ્યાતમ્, તત્ એવમેવ-
સત્યમેવ, ઇતિ 'જાવ' યાવત્ કથયિત્વા તતો ગૌતમો મગવન્તં વન્દતે નમસ્યતિ,
વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા સંયમેન તપસા આત્માનં 'ભાવયન્' વિહરહ્ વિહરતીતિ ॥ સૂ. ૩ ॥

સપ્તદશશતકે તૃતીયોદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ।

સાળફલા પન્નત્તા' અન્ત મેં સિદ્ધિરૂપ પદ કો દેતે હેં એસા તીર્થકરોં કા
કહના હૈ । હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ગૌતમ ! સંવેગાદિકોં કી આરાધના કા
અન્તિમ ફલ આરાધક જીવ કો મુક્તિ કી પ્રાપ્તિ હોના હી હૈ, એસા
નિશ્ચય સે જાનો । 'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ જાવ વિહરહ્' હે મદન્ત
આપદેવાનુપ્રિય ને જો કહા હૈ વહ એસા હી હૈ-સત્ય હી હૈ । હે મદન્ત !
આપ દેવાનુ પ્રિયને જો કહા હૈ વહ એસા હી હૈ-સત્ય હી હૈ । એસા
કહકર ગૌતમ ને પ્રભુ કો વન્દના કી નમસ્કાર કિયા । વન્દના નમસ્કાર
કર કે ફિર વે સંયમ એવં તપ સે આત્મા કો ભાવિત કરતે હુપ
અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ॥ સૂ૦ ૩ ॥

તૃતીય ઉદ્દેશક સમાપ્ત

બધા “સિદ્ધિપજ્જવસાળફલા પળ્લત્તા” અંતે સિદ્ધિરૂપી ફલ આપનારા છે. એવું તીર્થકર ભગવાનોનું કહેવું છે. હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ગૌતમ ! સંવેગ આદિની આરાધક જીવને મુક્તિની પ્રાપ્તિ થવી તેજ છે. એ પ્રમાણે નિશ્ચયથી જાણો. “સેવં મંતે ! સેવં મંતે ત્તિ જાવ વિહરહ્” હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે આ વિષયમાં જે કથન કર્યું છે, તે તેમજ છે. અર્થાત્ સત્ય જ છે. હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે જે કહ્યું છે તે યથાર્થ જ છે. અર્થાત્ તે સઘળું તેમજ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને વન્દના કરી નમસ્કાર કર્યા વન્દના નમસ્કાર કરીને તે પછી ભગવાન્ ગૌતમ સ્વામી તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાને સ્થાને વિરાજમાન થઈ ગયા. ॥ સૂ. ૩ ॥

॥ ત્રીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥

अथ चतुर्थोद्देशकः प्रारभ्यते ।

तृतीयोद्देशके एजनादिका क्रिया कथिता चतुर्थोद्देशकेऽपि क्रियैव कथ्यते, इत्येवं संवन्धेन आयातस्यास्य चतुर्थोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्—'तेणं कालेणं' इत्यादि ।

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी अत्थि णं भंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ हंता अत्थि । सा भंते ! किं पुट्टा कज्जइ, अपुट्टा कज्जइ ? गोयमा ! पुट्टा कज्जइ नो अपुट्टा कज्जइ एवं जहा पढमसए छट्ठेसए जाव णो अणाणुपुव्वि कडा ति वत्तव्वं सिया । एवं जाव वेमाणियाणं नवरं जीवाणं एगिंदियाणं ष निव्वाघाएणं छदिसं वाघायं पडुच्च सिय तिदिस्सि सिय चउदिस्सि सिय पंचदिस्सि स्सेसाणं नियमा छदिसिं । अत्थि णं भंते ! जीवाणं मुसावाएणं किरिया कज्जइ ? हंता अत्थि । सा भंते ! किं पुट्टा कज्जइ अपुट्टा कज्जइ ? जहा पाणाइवाएणं दंडओ एवं मुसावाएण वि एवं अदिन्नादाणेण वि, सेहुणेण वि परिग्गहेण वि, एवं एए पंच दंडगा ५ । जं समयं णं भंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ सा भंते ! किं पुट्टा कज्जइ अपुट्टा कज्जइ ? एवं तहेव जाव वत्तव्वं सिया जाव वेमाणियाणं एवं जाव परिग्गहेणं एवं एते वि पंच दंडगा १० । देसे णं भंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ, एवं चेव जाव परिग्गहेणं एवं एते वि पंच दंडगा १५ । जं पएसं णं भंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं

किरिया कज्जइ सा भंते ! किं पुट्टा कज्जइ एवं तहेव दंडओ ।
एवं जाव परिग्रहेणं २० । एवं एए वीसं दंडगा ॥सू० १॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये राजगृहे नगरे यावत् एवमवादीत् ,
अस्ति खलु भदन्त ! जीवानां प्राणातिपातेन क्रिया क्रियते ? हन्त अस्ति । सा
भदन्त ! किं स्पृष्टा क्रियते अस्पृष्टा क्रियते ? गौतम ! स्पृष्टा क्रियते नो अस्पृष्टा
क्रियते ! एवं यथा प्रथमशतके षष्ठोद्देशके यावत् नो अनानुपूर्वीकता इति वक्तव्यं
स्यात् एवं यावत् वैमानिकानाम् नवरं जीवानामेकेन्द्रियाणां च निर्व्याघातेन
षड्दिशं वगाघातं प्रतीत्य स्यात् त्रिदिशम् स्यात् चतुर्दिशम् स्यात् पञ्चदिशम्
शेषाणां नियमात् षड्दिशम् । अस्ति खलु भदन्त ! जीवानां मृषावादेन क्रिया
क्रियते । हन्त, अस्ति । सा भदन्त ! किं स्पृष्टा क्रियते अस्पृष्टा क्रियते यथा
प्राणातिपातेन दण्डकः । एवं मृषावादेनापि । एवमदत्तादानेनापि । मैथुनेनापि
परिग्रहेणापि । एवमेते पञ्चदण्डकाः ५ । यस्मिन् समये खलु भदन्त ! जीवानां
प्राणातिपातेन क्रिया क्रियते सा भदन्त ! किं स्पृष्टा क्रियते अस्पृष्टा क्रियते ? एवं
तथैव यावत् वक्तव्यं स्यात् यावत् वैमानिकानाम् एवं यावत् परिग्रहेण एवमेते-
ऽपि पञ्चदण्डकाः १० । यस्मिन् देशे खलु भदन्त ! जीवानां प्राणातिपातेन
क्रिया क्रियते, एवमेव यावत् परिग्रहेण एवं एतेऽपि पञ्चदण्डकाः १५ । यस्मिन्
प्रदेशे खलु भदन्त ! जीवानाम् प्राणातिपातेन क्रिया क्रियते सा भदन्त ! किं
स्पृष्टा क्रियते, अस्पृष्टा क्रियते ? एवं तथैव दण्डकः, एवं यावत् परिग्रहेण २० ।
वएम् एते विंशतिर्दण्डकाः ॥सू० १॥

चौथे उद्देशे का प्रारंभ

तृतीय उद्देशे में एजनादिक्रियाओं के सम्बन्ध में कथन किया
गया है । इस चतुर्थ उद्देशे में क्रियाओं के विषय में कथन होना है—
अतः इसी सम्बन्ध से इस चतुर्थ उद्देशे का प्रारम्भ हुआ है ।

‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ इत्यादि ।

योथा उद्देशानो प्रारंभ

त्रीज उद्देशाभां येजनादि क्रियाओना स'भ'धभां कथन करवाभां आ'थु'
छे. आ योथा उद्देशाभां पणु क्रियाओना विषयभां ज कथन करवाभां आवशे
जेथी आ स'भ'धने लधने आ योथा उद्देशानो प्रारंभ करवाभां आवे छे.

“तेणं कालेणं तेणं समएणं” इत्यादि

ટીકા—‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં’ તસ્મિન્ કાલે તસ્મિન્ સમયે ‘રાયગિહે નયરે’ રાજગૃહં નગરમ્ ‘જાવ એવ વયાસી’ યાવદેવં-વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ અવાદીત્ અત્ર યાવત્પદેન ‘ગુણસિલ્લે વેણ્ણ સમી સમોસઢે’ હત્યારમ્ ‘પંજલિઉઢે’ હત્યન્તઃ સર્વોઽપિ સન્દર્ભોઽનુસ્મરણીયઃ, કિમવાદીત્તત્રાહ—‘અત્થિ ણં મંતે !’ इत्यादि । ‘અત્થિ ણં મંતે !’ અસ્મિ સ્વલ્પ મદન્ત ! ‘જીવાણં પાણાહ્વાણં કિરિયા કજ્જહ’ જીવાનાં પ્રાણાતિપાતેન ક્રિયા ક્રિયતે પ્રાણાતિપાતઃ પ્રાણિનાં વિરાધનમ્ તેન પ્રાણાતિપાતકરણેન ક્રિયા ક્રિયતે-ભવતિ વદ્વચતે इति યાવત્, પ્રાણાતિપાતેન પ્રાણિનામ્ અથુવા ક્રિયા સમુત્પદ્યતે इत्येवમस्ति કિમિતિભાવઃ, મગવાનાહ—‘હંતા’ इत्यादि । ‘હંતા અત્થિ’ હન્ત અસ્તિ હે ગૌતમ ! પ્રાણાતિપાતકરણેન જીવાનાં ક્રિયા ભવત્યેવેતિ ભાવઃ । ‘સા મંતે ! કિં પુઢ્ઠા કજ્જહ અપુઢ્ઠા કજ્જહ’ સા કિં સ્પૃષ્ઠા ક્રિયતે ભવતિ અસ્પૃષ્ઠા વા ક્રિયતે ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘પુઢ્ઠા કજ્જહ નો અપુઢ્ઠા કજ્જહ’ સ્પૃષ્ઠા ક્રિયતે નો

ટીકાર્થ—‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં’ उस काल में और उस समय में ‘रायगिहे नयरे जाव एवं वयासी’ भगवान् गौतमने यावत् इस प्रकार से पूछा ‘अत्थि णं मंते । जीवाणं पाणाह्वाणं किरिया-कज्जह’ हे भदन्त ! जीव प्राणातिपात द्वारा क्रिया की जाती हैं अर्थात् कर्म बंधते हैं ? हंता अत्थि’ हां गौतम ! जीव प्राणातिपात द्वारा कर्म बांधते हैं । ‘सा मंते । किं पुट्ठा कज्जह अपुट्ठा कज्जह’ हे भदन्त ! वह क्रिया-कर्म जिसे जीव प्राणातिपात द्वारा करते हैं—वह स्पृष्ट हुई करते हैं—या, अस्पृष्ट हुई करते हैं—‘गोयमा । पुट्ठा कज्जह, नो अपुट्ठा कज्जह’

ટીકાર્થ—“તેણં કાલેણં તેણં સમણં” તે કાળમાં અને તે સમયમાં “રાયગિહે નયરે જાવ એવં વયાસી” રાજગૃહ નગરમાં ભગવાનનું સમવસરણુ થયું. ભગવાનનું આગમન સાંભળીને પરિષદ તેઓના દર્શન અને વંદના કરવા માટે આવી. ભગવાને ધર્મ દેશના આપી. તે પછી ભગવાનને વંદના નમસ્કાર કરીને પરિષદ પોત પોતાના સ્થાને પાછી ગઈ ત્યાર પછી ભગવાનની પરિપાસના કરતાં ગૌતમસ્વામીએ ભગવાનને આ પ્રમાણે પૂછ્યું. “અત્થિ ણં મંતે ! જીવાણં પાણાહ્વાણં કિરિયા કજ્જહ” તે ભગવન્ ! જીવ પ્રાણાતિપાત દ્વારા ક્રિયા-કર્મનો બંધ બાંધે છે ? “હંતા અત્થિ” હા ગૌતમ ! જીવ પ્રાણાતિપાત દ્વારા કર્મનો બંધ બાંધે છે. “સા મંતે ! કિં પુટ્ઠા કજ્જહ અપુટ્ઠા કજ્જહ” હા ભગવન્ ! તે ક્રિયા-કર્મ જેને જીવ પ્રાણાતિપાત દ્વારા બાંધે છે. તે સ્પૃષ્ટ થઈને કરે છે. કે અસ્પૃષ્ટ થઈને કરે છે ? ગોયમા ! પુટ્ઠા કજ્જહ નો અપુટ્ઠા

અસ્પૃષ્ટા ક્રિયતે યા કાચનક્રિયા ભવતિ સા સર્વાપિ આત્મપ્રદેશસંવદ્ધૈવ ભવતિ નો અસંવદ્ધા ભવતીતિ ભાવઃ ‘એવં જહા પદમસૃ છદ્દુદેસૃ જાવ ણો અણાણુ-પુવ્વિકકડા ત્તિ વત્તવ્વંસિયા’ એવં યથા પ્રથમશતે પદ્મોદેશકે યાવત્ નો અનાનુપૂર્વી-કૃતા ઇતિ વક્તવ્યં સ્યાત્ પ્રથમશતકે પદ્મોદેશકેડપિ ‘જાવ નિવ્વાયાણં’ ઇત્યાદિ। પાઠો લક્ષ્યતે તત્ર ‘જાવ’ ઇતિ યાવત્, અત્ર યાવત્પદેન વિવક્ષિતપાઠઃ સંગ્રાહઃ, તથાહિ-‘સા મંતે ! કિં ઓગાઢા કજ્જહ અગોગાઢા કજ્જહ ? ગોયમા ! ઓગાઢા કજ્જહ નો અગોગાઢા કજ્જહ. એવં અણંતરોગાઢા કજ્જહ નો પરંપરોગાઢા કજ્જહ । સા મંતે ! અણું કજ્જહ વાયરં કજ્જહ ? ગોયમા ! અણુ પિ કજ્જહ વાયરંપિ કજ્જહ સા મંતે ! કિં ઉહું કજ્જહ તિરિયં કજ્જહ, અદે કજ્જહ ગોયમા ! ઉહુંપિ કજ્જહ તિરિયંપિ કજ્જહ અદે વિ કજ્જહ । સા મંતે ! કિં આં કજ્જહ મજ્જે કજ્જહ અંતે કજ્જહ ? ગોયમા ! આંપિ કજ્જહ મજ્જે વિ કજ્જહ અંતે વિ કજ્જહ । સા મંતે ! કિં સવિસૃ કજ્જહ અવિસૃ કજ્જહ ? ગોયમા ! સવિસૃ કજ્જહ નો અવિસૃ કજ્જહ નિવ્વાયાણં છદિસિં, વાયાયં પહુવ્વ સિય તિદિસિં સિય ચહદિસિં સિય પંચદિસિં । સા મંતે ! કિં કડા કજ્જહ અકડા કજ્જહ ? ગોયમા કડા કજ્જહ નો અકડા કજ્જહ । સા મંતે ! કિં અત્તકડા કજ્જહ પરકડા કજ્જહ ? ગોયમા ! અત્તકડા કજ્જહ ણો પરકડા કજ્જહ નો તદુભયકડા કજ્જહ । સા મંતે ! કિં આણુપુવ્વિકકડા કજ્જહ અણાણુપુવ્વિકકડા કજ્જહ ? ગોયમા ! આણુ-પુવ્વિકકડાકજ્જહ નો અણાણુપુવ્વિકકડા કજ્જહ જાયકડા, જાય કજ્જહ, જાય કજ્જિસ્સહ સવ્વા સા આણુપુવ્વિકકડા કજ્જહ નો અણાણુપુવ્વિકકડા ત્તિ વત્તવ્વં સિયા’ ઇત્યન્તઃ સન્દર્ભોડત્ર અનુસન્ધેયઃ । અસ્ય વ્યાખ્યા પ્રથમશતકસ્ય પદ્મોદેશકે દ્વિતીયસૂત્રસ્થ મત્કૃતાયાં પ્રમેયચન્દ્રિકાટીકાયાં દ્રષ્ટવ્યમ્ । ‘એવં જાવ વેમાણિયાણં’

હે ગૌતમ ! વહ સ્પૃષ્ટ હુઈ કી જાતી હૈ અસ્પૃષ્ટ હુઈ નહીં કી જાતી હૈ । ‘એવં જહા પદમસૃ છદ્દુદેસૃ જાવ અણાણુપુવ્વિકકડા ત્તિ વત્તવ્વંસિયા’ ઇત્યાદિ સબ કથન જૈસા કિ પ્રથમ શતક કે છઠે ઉદ્દેશે મેં કહા ગયા હૈ વૈસા હી યહાં પર કહ લેના ચાહિયે, યાવત્ વહ ક્રિયા અનુક્રમ સે હોતી હૈ । અનુક્રમ કે વિના નહીં હોતી હૈ । ‘એવં જાવ વેમા-

કજ્જહ” હે ગૌતમ ! તે ક્રિયા સ્પૃષ્ટ થઈને કરાય છે. અસ્પૃષ્ટ થઈને કરવામાં આવતી નથી “એવં જહા પદમસૃ છદ્દુદેસૃ જાવ ણો અણાણુપુવ્વિકકડાત્તિ વત્તવ્વં સિયા” વિગેરે સધળું કથન પહેલા શતકના છઠા ઉદ્દેશમાં જોવી રીતે કહેવામાં આવ્યું છે તેવી જ રીતે અહિયાં પણ સમજવું. યાવત્ તે ક્રિયા અનુક્રમથી થાય છે. અનુક્રમ વિના થતી નથી. “એવં જાવ વેમાણિયાણં”

एवं यावद् वैमानिकानाम् सामान्यजीवविषये प्राणातिपातेन क्रिया भवतीति यथा कथितं तथैव वैमानिकपर्यन्तचतुर्विंशतिदण्डके जीवविषये च ब्रुद्धव्यम् 'नवरं जीवाणं एगिंदियाणय निव्वाघाएणं छदिस्सि' विशेषन्तु जीवानामेकेन्द्रियाणां च निव्वाघातेन पइदिशम् जीवानां समुच्चयानाम् एकेन्द्रियाणां च व्याघाताभावे नियमतः पट्स्वरपि दिक्षु प्राणातिपातेन क्रिया भवति 'वाघायं पडुच्च सिय तिदिस्सि' व्याघातं प्रतीत्य स्यात् त्रिदिशिम् व्याघाते सति त्रिदिश्येव क्रिया भवति 'सिय चउदिस्सि' स्यात् चतुर्दिशम् 'सिय पंचदिस्सि' स्यात् पञ्चदिशम् । व्याघाताभावे सति एकेन्द्रियाणां जीवानां च नियमतः पट्स्वरपि दिक्षु प्राणातिपातेन क्रिया भवति व्याघाते सति तु यत्र यत्र व्याघातस्तं तं परित्यज्य शेषदिशासु प्राणातिपातेन क्रिया भवति यदि एरुदिशि व्याघातो भवेत् तदा पंचदिशि क्रिया जायते, यदि दिग्द्वये व्याघातः तदा चतुर्दिक्षु प्राणातिपातेन क्रिया यदि दिक्त्रये व्याघातस्तदा त्रिदिक्षु क्रिया व्याधिकव्याघाताभावात् यदि न कुत्रापि व्याघातस्तदा नियमतः पट्स्वरपि दिक्ष्वपि प्राणातिपातेन क्रिया जायते इति भावः । व्याघातस्तु विदिक्षु व्याघातः अलोकस्तथा च दिकोणेऽवस्थितो जीवो भवति तदा तस्य दिक्त्रये अलोकव्याप्ततया शेषदिक्त्रये एव प्राणातिपातेन क्रिया जायते यदा यत्र दिग्द्वये अलोकः तदा चतुर्दिक्षु क्रिया स्यात् यदा तु एकत्रैव व्याघातस्तदा शेषपञ्चदिक्षु क्रिया, यदा तु जीवः मध्येऽवस्थितो भवति सामान्यतः प्रतिबन्धकस्य अलोकस्याभावात् तदा पट्-

णिघा णं' इसी प्रकार यावत् वैमानिकों तक जानना चाहिये । 'नवरं, जीवाणं एगिंदियाणय निव्वाघाएणं छदिस्सि वाघायं पडुच्च सिय तिदिस्सि सिय चउदिस्सि सिय पंचदिस्सि सेसाणं नियमा छदिस्सि' परन्तु विशेषता ऐसी है कि जीव और एकेन्द्रिय प्रतिबन्ध के बिना छहों दिशाओं से आये हुए कर्म परमाणुओं का बन्ध करते हैं और यदि प्रतिबन्ध हो तो कदाचित् तीन दिशा से, कदाचित् चार दिशा से और कदाचित् पांच दिशा में से आये हुए कर्म पुद्गलों का बन्ध करते हैं । शेष जीव

એજ રીતનું કથન યાવત્ વૈમાનિકો સુધી સમજી લેવું. “નવરં જીવાણં એગિંદિયાણય નિવ્વાઘાણં છદિસં વાઘાયં પડુચ્ચ સિય તિદિસિં સિય ચવદિસિં, સિય પંચદિસિં સેસાણં નિયમા છદિસિં” પરંતુ તેમાં વિશેષતા એવી રીતે છે કે જીવ અને એકેન્દ્રિય પ્રતિબંધ સિવાય જ્યો દિશાઓથી આવેલા કર્મ-પરમાણુઓનો બંધ કરે છે. અને જો પ્રતિબંધ હોય તો કદાચિત્ ત્રણ દિશાથી ને કદાચિત્ વાર ચાર દિશાથી તેમજ કદાચિત્ વાર પાંચ દિશાથી આવેલા કર્મ પરમાણુઓનો બંધ કરે છે. ને બાકીના જીવ જ્યો દિશાથી

સ્વપિ દિશુ ક્રિયા ભવતિ । ‘સેષાણં નિયમા છદ્ધિર્સિ’ શેષાણાં નિયમતઃ પદ્-
 દિશમ્ શેષાણામ્ વ્યાગ્રાતાભાવેન લોકમધ્યસ્થિતાનાં નિયમતઃ પદ્સ્વપિ દિશુ
 પ્રાણાતિપાતેન ક્રિયા ભવતિ ઇતિ । ‘અત્થિ ણં મંતે । જીવાણં મુસાવાણં કિરિયા
 કજ્જહ’ અસ્તિ ચલુ મદન્ત । જીવાનાં મૃષાવાદેન ક્રિયા ક્રિયતે મૃષાવાદેન
 જીવાનામ્ ક્રિયા ભવતિ । કિમિતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘હંતા’ ઇત્યાદિ । ‘હંતા
 અત્થિ’ હન્ત, અસ્તિ મૃષાવાદેન જીવાનાં ક્રિયા ભવત્યેવેતિ ભાવઃ । ‘સા મંતે ।
 કિં પુઢ્ઠા કજ્જહ અપુઢ્ઠા કજ્જહ’ સા ક્રિયા મદન્ત । સ્પૃષ્ટા ક્રિયતેઽસ્પૃષ્ટા વા
 ક્રિયતે ઇતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ—‘જહા’ ઇત્યાદિ । ‘જહા પાણાહવાણં દંડઓ
 એવં મુસાવાણ વિ’ યથા પ્રાણાતિપાતેન દળ્લકઃ એવં મૃષાવાદેનાપિ મૃષાવાદેન
 યા ક્રિયા ક્રિયતે સા સ્પૃષ્ટૈવ ક્રિયતે નો અસ્પૃષ્ટા ક્રિયતે યથા પ્રાણાતિપાતમા-
 શ્રિત્ય ષ્ઠોદેશકસ્ય પ્રકરણમ્ સ્મારિતં તથૈવ મૃષાવાદમાશ્રિત્યાપિ તત્રત્યં સર્વ-
 મેવ પ્રકરણમિદાપિ જ્ઞાતવ્યમિતિ ભાવઃ । ‘એવં અદિન્નાદાણેણ વિ’ એવમદત્તા-
 દાનેનાપિ દળ્લકો મણિતવ્યઃ, ‘એવં મેહુણેણ વિ’ એવં મૈથુનેનાપિ મૈથુનેનાપિ
 એવમેવ પ્રાણાતિપાતત્રદેવ દળ્લકો મણિતવ્યઃ ‘પરિગ્ગહેણ વિ’ પરિગ્ગહેણાપિ એવમેવ
 દળ્લકો મણિતવ્યઃ । ‘એવં એ પંચદંડગા’ એવમ્ એતે પંચદંડકાઃ એવમુક્તેન
 પ્રકારેણ એતે પ્રાણાતિપાતાદારમ્ય પરિગ્રહાન્તાઃ પંચદળ્લકા ભવન્તિ ૫ । ‘જં

છહોં દિશાઓં મેં સે આયે હુએ કર્મપુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતે હેં એસા નિયમ
 હૈ । ‘અત્થિ ણં મંતે । જીવાણં મુસાવાણં કિં કિરિયા કજ્જહ’ હે મદન્ત !
 જીવોં કે વયા મૃષાવાદ સે કર્મ કા બન્ધ હોતા હૈ ? ‘હંતા અત્થિ’ હા,
 ગૌતમ ! જીવોં કે મૃષાવાદ સે કર્મ કા બન્ધ હોતા હૈ । ‘સા મંતે ! કિં
 પુઢ્ઠા કજ્જહ, અપુઢ્ઠા કજ્જહ’ હે મદન્ત ! વહ કર્મ સ્પૃષ્ટ હુઆ બંધતા હૈ
 યા અસ્પૃષ્ટ હુઆ બંધતા હૈ ? ‘જહા પાણાહવાણં દંડઓ, એવં મુસાવા-
 ણ વિ એવં અદિન્નાદાણેણ વિ મેહુણેણ વિ, પરિગ્ગહેણ વિ, એવં એ
 પંચદંડગા ૫’ હે ગૌતમ ! હસ સમ્યન્ધ મેં જૈસા કથન પ્રાણાતિપાત

આવેલા પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. એવો નિયમ છે. “અત્થિ ણં મંતે ।
 જીવાણં મુસાવાણં કિરિયા કજ્જહ” હે ભગવન્ મૃષાવાદથી જીવોને શુ’
 કર્મનો બંધ થાય છે ? “હંતા અત્થિ” હા ગૌતમ ! મૃષાવાદથી કર્મનો બંધ
 થાય છે. “સા મંતે ! કિં પુઢ્ઠા કજ્જહ અપુઢ્ઠા કજ્જહ” હે ભગવન્ તે કર્મનો
 બંધ સ્પૃષ્ટ થઈને થાય છે ? કે અસ્પૃષ્ટ થઈને થાય છે ? “જહા પાણાહવાણં
 દંડઓ, એવં મુસાવાણ વિ એવં અદિન્નાદાણેણ વિ મેહુણેણ વિ, પરિગ્ગહેણ
 વિ એવં એ પંચ દંડગા” ૫, હે ગૌતમ ! આ સંબંધમાં જેવી રીતતું કથન
 પ્રાણાતિપાત દંડકથી કહેવામાં આવ્યું છે, એજ રીતથી મૃષાવાદ, અદત્તાદાન,

સમયં ણં મંતે !' યં સમયં સ્વલુ મદન્ત ! અજ દ્વિતીયા વિમક્તેઃ સપ્તમ્યા વ્યત્પયઃ કરણીયઃ તથા ચ 'યસ્મિન્ સમયે મદન્ત !' હત્યર્થો મવતિ 'જીવાણં પાણાઙ્વા-
 ણં કિરિયા કજ્જહ' જીવાનામ્ પ્રાણાતિપાતેન ક્રિયા ક્રિયતે 'સા કિં પુટ્ટા
 કજ્જહ અપુટ્ટા કજ્જહ' સા કિં સ્પૃષ્ટા ક્રિયતે અસ્પૃષ્ટા ક્રિયતે હિતિ પ્રશ્નઃ, શ્રગવા-
 નાહ—'એવં તહેવ જાવ વત્તવ્વં સિયા' એવં તથૈવ યાવત્ વત્તવ્વં સ્યાત્, એવમત્રૈવ
 પૂર્વં પ્રાણાતિપાતક્રિયાટીકાયાં સંયુહીતમ્ 'વત્તવ્વં સિયા' હિતિ પર્યન્તં સર્વમેવ
 બોદ્ધવ્યમ્ । ક્રિયત્પર્યન્તમિત્યાહ—'જાત્ર વૈમાણિયાણં' યાવત્ વૈમાનિકાનામ્, હહ
 યાવત્પદેન એકેન્દ્રિયજીવાદારમ્ય વૈમાનિકપર્યન્તચતુર્વિંશતિદણ્ડકેષુ તથા ચ
 યથા સામાન્યજીવપ્રકરણે 'યસ્મિન્ સમયે પ્રાણાતિપાતેન ક્રિયા ક્રિયતે
 સા સ્પૃષ્ટૈવ ક્રિયતે નો અસ્પૃષ્ટા' હત્યાદિકં કથિતં તત્સર્વં વૈમાનિકપર્યન્તજીવ-

દણ્ડક સે કહા જા ચુકા હૈ । ડસી પ્રકાર કા કથન મૃષાવાદ દણ્ડક
 સે મી કહ લેના ઝાહિયે—હસી પ્રકાર સે અદત્તાદાન, મૈથુન ઓર પરિ-
 ગ્રહ કે સમ્બન્ધ મેં મી દણ્ડક કહલેના ઝાહિયે । હસ પ્રકાર સે યે ૫
 દણ્ડક હો જાતે હૈ । 'જં સમયં ણં મંતે ! જીવાણં પાણાઙ્વાણં કિરિયા
 કજ્જહ, સા મંતે ! કિં પુટ્ટા કજ્જહ, અપુટ્ટા કજ્જહ' હે મદન્ત ! જીવ જિસ
 સમય પ્રાણાતિપાત સે કર્મ કા બન્ધ કરતા હૈ ડસ સમય વહ સ્પૃષ્ટ હુએ
 કર્મ કા બન્ધ કરતા હૈ યા અસ્પૃષ્ટ હુએ કર્મ કા બન્ધ કરતા હૈ ? 'એવં તહેવ
 જાવ વત્તવ્વં સિયા, જાવ વૈમાણિયાણં એવં જાવ પરિગ્રહેણં, એવં એવિ
 પંચ દંડગા ૧૦' હે ગૌતમ । હસ વિષય મેં ડત્તર પહિલે કહે ગયે
 ડત્તર કે જૈસા હી જાનના ઝાહિયે । યાવત્ વહ કર્મબન્ધ અનુક્રમ કે
 વિના નહીં હોતા હૈ અનુક્રમ સે હી હોતા હૈ । હસી પ્રકાર કા કથન
 યાવત્ વૈમાનિકોં તક કે કર્મબન્ધ કે વિષય મેં મી જાનના ઝાહિએ ।

મૈથુન અને પરિગ્રહના સંબંધમાં પણ ઠંડકો બનાવીને કહી લેવા. એ રીતે
 આ પાંચ ઠંડકો થાય છે 'જં સમયં ણં મંતે ! જીવાણં પાણાઙ્વાણં કિરિયા
 કજ્જહ, સા મંતે ! કિં પુટ્ટા કજ્જહ, અપુટ્ટા કજ્જહ' હે ભગવન્ એ સમયે જીવ
 પ્રાણાતિપાતથી કર્મનો બંધ કરે છે, તે સમયે તે સ્પૃષ્ટ થઈને કર્મનો બંધ
 કરે છે ? કે અસ્પૃષ્ટ થઈને કર્મનો બંધ કરે છે ? "એવં તહેવ જાવ વત્તવ્વં
 સિયા, જાવ વૈમાણિયાણં એવં જાવ પરિગ્રહેણં એવં એવિ પંચ દંડગા" હે
 ગૌતમ ! આ વિષયમાં પડેલા એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણેનો
 ડત્તર સમજી લેવો. યાવત્ તે કર્મ બંધ અનુક્રમથી સ્પૃષ્ટ થાય છે.
 અનુક્રમ વિના થતો નથી. એજ કથન પ્રમાણેનું યાવત્ વૈમાનિકો
 સુધીના કર્મબંધના વિષયમાં સમજી લેવું. યાવત્ પરિગ્રહથી એ સમયે

પ્રકરણેઽપિ बोधव्यम् । ‘एवं जाव परिग्रहेण’ एवं यावत् परिग्रहेण, अत्र यावत् पदेन ‘मुसावाएण वि अदत्तादाणेण वि एवं मेहुणेण वि’ इत्येतेषां ग्रहणं भवति मृषावादेन यस्मिन् समये क्रिया क्रियते तस्मिन् समये सा क्रिया किं स्पृष्टा भवति अस्पृष्टा वेति प्रश्नः, गौतम ! तस्मिन् समये स्पृष्टैव क्रिया भवति नो अस्पृष्टेऽस्यादि सर्वं प्रकरणान्तं भगवत उत्तरं विज्ञेयम् ‘एवं एए वि पंचदंडगा’ एवमेतेऽपि पञ्चदण्डकाः समयमाश्रित्य प्राणातिपातमृषावादादत्तादानमैथुन-परिग्रहवद्विषयिता इहापि पञ्चदण्डका भवन्तीति १० । प्राणातिपातादिपरिग्रहपर्यन्तानां प्रत्येकं विस्तरा विचारः पूर्वप्रदर्शितरीत्या स्वयमेव करणीयः । समये जीवानां प्राणातिपातादिना क्रिया क्रियते सा स्पृष्टा भवति नो अस्पृष्टा, इति विचार्य अतः परं देशप्रदेशविषये प्राणातिपातादिना क्रिया भवति तद्विषये दर्शयितुमाह—‘जं देसेणं भंते !’ इत्यादि । ‘जं देसे णं भंते !’ यस्मिन् देशे खलु भदन्त ! ‘जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ’ जीवानां प्राणातिपातेन क्रिया क्रियते यस्मिन् देशे देशविभागे जीवानां प्राणातिपातादिना क्रिया क्रियते तस्मिन् देशे किं सा क्रिया स्पृष्टा भवति अस्पृष्टा वा भवतीति गौतमस्य प्रश्नः, भगवानाह—‘एवं चेव’ इत्यादि । ‘एवं चेव’ एवमेव हे गौतम ! यथा समयमाश्रित्य जीवानाम् प्राणातिपातेन स्पृष्टैव सा क्रिया भवति न तु अस्पृष्टा सा

तथा यावत् परिग्रह से जिस समय जीव कर्म का बन्ध करता है वह स्पृष्ट हुए कर्म का बन्ध करता है या अस्पृष्ट हुए कर्म का बन्ध करता है ? तो इसका उत्तर भी ऐसा ही है कि वह स्पृष्ट हुए कर्म का बन्ध करता है, अस्पृष्ट हुए कर्म का बन्ध नहीं करता है ऐसा जानना चाहिये इस प्रकार से भी ५ दण्डक हो जाते हैं । ‘जं देसे णं भंते ! जीवाणं पाणाइ-वाएणं किरिया कज्जइ’ हे भदन्त ! जिस देश में-क्षेत्र में जीव प्राणा-तिपात द्वारा कर्म का बन्ध करता है वह कर्म स्पृष्ट होता है या अस्पृष्ट होता ? ‘एवं चेव-जाव परिग्रहेण एए वि पंचदंडगा १५’ हे गौतम !

જીવ કર્મના બાંધ કરે છે, તે સ્પૃષ્ટ થયેલ કર્મના બાંધ કરે છે ? અથવા અસ્પૃષ્ટ થઈને કર્મના બાંધ કરે છે ? તેનો ઉત્તર પણ એ પ્રશ્ન છે કે -સ્પૃષ્ટ થયેલ કર્મના બાંધ કરે છે, અસ્પૃષ્ટ થયેલ કર્મના બાંધ કરતો નથી તેમ સમજવું. આ રીતે આના પણ પાંચ દંડક બને છે “જં દેસે ણં ભંતે! જીવાણં પાણાઈવાણં કિરિયા કજ્જઈ” હે ભગવન્ જે દેશમાં-ક્ષેત્રમાં જીવ પ્રાણાતિપાત દ્વારા કર્મના બાંધ કરે છે, તે કર્મ સ્પૃષ્ટ થાય છે ? કે અસ્પૃષ્ટ થાય છે ? “એવં ચેવ જાવ પરિગ્રહેણ એએ વિ પંચ દંડગા ૧૫”

મવતિ ઇત્યાદિ કથિતં તથૈવ દેશમાશ્રિત્યાપિ જીવાનાં પ્રાણાતિપાતેન જાયમાના ક્રિયા સ્પૃષ્ટૈવ મવતિ નત્વસ્પૃષ્ટા, ઇત્યાદિ વિચારઃ પૂર્વવદૈવ ઇહાપિ જ્ઞાતવ્યઃ 'જાવ પરિગ્રહેણ' યાવત્ પરિગ્રહેણ યથા પ્રાણાતિપાતેન ક્રિયા સ્પૃષ્ટા મવતિ નો અસ્પૃષ્ટા ઇત્યાદિ તથા મૃપાવાદાદત્તાદાનમૈથુનપરિગ્રહૈરપિ પ્રકરણં દેશાશ્રયેણ નિર્માતવ્યમ્ 'એવં એવં ત્રિ પંચ દંડગા' એવમેતેડપિ પ્રાણાતિપાતાદારમ્બ્ય પરિગ્રહ-પર્યન્તં પશ્ચદ્દંડકાઃ દેશવિષયેડપિ મવન્તિ ૧૫ । અતઃ પરં પ્રદેશમાશ્રિત્યાહ- 'જં પએસં ણં મંતે !' ઇત્યાદિ । 'જં પએસં ણં મંતે !' યસ્મિન્ પ્રદેશે સ્વલુ મદન્ત ! 'જીવાણં પાણાહ્વાણં કિરિયા કજ્જહ' જીવાનાં પ્રાણતિપાતેન ક્રિયા ક્રિયતે 'સા મંતે ! કિં પુટ્ટા કજ્જહ અપુટ્ટા કજ્જહ ?' સા ક્રિયા મદન્ત ! કિં સ્પૃષ્ટા ક્રિયતે અસ્પૃષ્ટા ક્રિયતે ? હે મદન્ત ! યસ્મિન્ ક્ષેત્રૈકભાગે પ્રદેશે જીવાનાં પ્રાણા-તિપાતેન ક્રિયા ક્રિયતે સા કિં સ્પૃષ્ટા ક્રિયતે અસ્પૃષ્ટા ક્રિયતે ઇત્યાદિ મશ્નઃ, મગવાનાહ- 'એવં તદૈવ દંડઓ' એવં તથૈવ દંડકઃ એવં શબ્દઃ સંપૂર્ણસ્યાપિ પૂર્વ-પ્રકરણસ્ય સૂચકઃ તથાહિ યથા સમયદેશૌ આશ્રિત્ય જીવાનાં પ્રાણાતિપાતેન જાય-માના ક્રિયા કથિતા તથા પ્રદેશમાશ્રિત્યાપિ જીવાનાં પ્રાણાતિપાતેન ક્રિયા વિષ-

હસ સમ્બન્ધ મેં મી કથન પહિલે ક્રિયે ગયે કથન જૈસા હી જાનના ચાહિયે । હસ પ્રકાર યહાં પર મી યાવત્ પરિગ્રહ તક ૫ દંડક હોતે હૈં । 'જં પએસે ણં મંતે ! જીવાણં પાણાહ્વાણં કિરિયા કજ્જહ, સા મંતે ! કિં પુટ્ટા કજ્જહ, એવં તદૈવ દંડઓ એવં જાવ પરિગ્રહેણં ૨૦' હે મદન્ત ! જીવ જિસ પ્રદેશ મેં પ્રાણાતિપાત દ્વારા કર્મ કા બન્ધ કરતા હૈ સો વહ સ્પૃષ્ટ હુએ કર્મ કા બન્ધ કરતા હૈ યા અસ્પૃષ્ટ હુએ કર્મ કા બન્ધ કરતા હૈ ? હસકા ઉત્તર દેતે હુએ પ્રભુ કહતે હૈં કિં હે ગૌતમ ! હસ સમ્બન્ધ મેં મી પૂર્વોક્તાનુસાર ઉત્તર જાનના ચાહિયે । ઓર એસા હી કથન પ્રદેશ

હે ગૌતમ આ વિષયમાં પણ પડેલા કહેલા કથન પ્રમાણે સમજી કથન સમજવું એ રીતે અહિયાં પણ યાવત્ પરિગ્રહ સુધી પાંચ દંડકો બને છે "જ પએસે ણં મંતે ! જીવાણં પાણાહ્વાણં કિરિયા કજ્જહ સા મંતે કિં પુટ્ટા કજ્જહ એવં તદૈવ દંડઓ એવં જાવ પરિગ્રહેણં ૨૦" હે ભગવન્ ભુવ જે પ્રદેશમાં પ્રાણાતિપાતથી કર્મનો બંધ કરે છે, તો તે સ્પૃષ્ટ થઈને બંધ કરે છે ? કે અસ્પૃષ્ટ થઈને કર્મબંધ કરે છે ? તેનો ઉત્તર આપતાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં પણ પૂર્વોક્ત ઉત્તર પ્રમાણે જ વાક્ય સમજી લેવું. અને એજ રીતનું કથન પ્રદેશનો આશ્રય કરીને યાવત્ પરિગ્રહ દ્વારા થવાવાળા કર્મ બંધના વિષયમાં

યેઽપિ સર્વં વોદ્ધવ્યમ્ ‘એવં જાવ પરિગ્રહેણ’ એવં યાવત્ પરિગ્રહેણ અત્ર યાવત્ પદેન મૃષાવાદાદત્તાદાનમૈથુનાનાં સંપ્રહઃ યથા પ્રાણાતિપાતેન દેશવિષયે દળ્ડકઃ કથિતસ્તથૈવ મૃષાવાદાદાશ્રયણેન પ્રદેશવિષયેઽપિ દળ્ડકો જ્ઞાતવ્યઃ તતશ્ચ પ્રદેશ-વિષયેઽપિ પ્રાણાતિપાતાદારમ્બ્ય પરિગ્રહાન્તપશ્ચપદાર્થેન પશ્ચદળ્ડકા ભવન્તીતિ ૨૦ । ‘એવં એ વીસં દંડગા’ એવમ્ એતે વિંશતિર્દળ્ડકા ભવન્તિ ૨૦ । વિંશતિશ્ચ દળ્ડકા ઇત્યમ્ સામાન્યતો જીવાનાં પ્રાણાતિપાતાદિ ઘટિત્વ એકો દળ્ડકપશ્ચકઃ ૫ । સમયઘટિતો દ્વિતીયો દળ્ડકપશ્ચકઃ ૧૦, દેશઘટિતસ્તૃતીયો દળ્ડકપશ્ચકઃ ૧૫, પ્રદેશઘટિતશ્ચતુર્થો દળ્ડકપશ્ચકઃ ૨૦ ઇતિ ચતુઃ સંખ્યાયાઃ પશ્ચસંખ્યાયા ગુણને કૃતે વિંશતિરેવ દળ્ડકા ભવન્તીતિ ॥સુ૦ ૧॥

કો આશ્રિત કરકે યાવત્ પરિગ્રહ દ્વારા હોનેવાલે કર્મબન્ધ કે વિષય મેં મી જાનના ચાહિયે । ‘એવં એ વીસં દંડગા’ હસ પ્રકાર સે યે સામાન્ય પાંચ દળ્ડક તથા સમય, દેશ ઓર પ્રદેશ કો લેકર હુએ ૫-૫-૫ કુલ મિલકર ૨૦ દળ્ડક હોતે હૈં ।

હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે પ્રાણાતિપાત આદિ ક્રિયાઓ સે જાયમાન કર્મબન્ધ કે વિષય મેં પૂછા હૈ-અતઃ યહ પ્રશ્ન ડન્હોને કહાં પૂછા હસ વિષય કી સંગતિ બેઠાને કે લિયે સૂત્રકાર કહતે હૈ-‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં’ ડસ કાલ ઓર ડસ સમય મેં ‘રાયગિહે નયરે’ રાજગૃહ નામકા નગર થા । ડસ નગર મેં ‘જાવ એવં વયાસી’ ડન્હોને યાવત્ પ્રશ્ન સે હસ પ્રકાર પૂછા-યહાં યાવત્ શબ્દ સે ‘ગુણસિલ્લે ચેહ્ણે સામી સમો-સહે’ યહાં સે લેકર ‘પંજલિડહે’ યહાં તક કા પાઠ લિયાં ગયા હૈ

સમજવું. “એવં એ વીસં દંડગા” આ પ્રમાણે સામાન્ય પાંચ દંડક તથા સમય, દેશ, અને પ્રદેશની સાથેના ૫-૫-૫ એમ આ પંદર મળીને કુલ વીસ દંડકો બને છે.

આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને પ્રાણાતિપાત વિગેરે ક્રિયાઓથી થવાવાળા કર્મબંધના વિષયમાં પૂછ્યું છે. જેથી આ પ્રશ્ન તેઓએ કયાં પૂછ્યો ? આ વિષયની સંગતી બેસારવા સૂત્રકાર કહે છે કે-“તેણં કાલેણં તેણં સમણં” તે કાલે અને તે સમયે “રાયગિહે નયરે” રાજગૃહ નામનું નગર હતું તે નગરમાં “જાવ એવં વયાસી” તેઓએ યાવત્ પ્રશ્નને આ પ્રમાણે પૂછ્યું. અહિંયાં યાવત્ શબ્દથી ‘ગુણસિલ્લે ચેહ્ણે સામી સમોસહે’ આ પાઠથી લઈને “પંજલિડહે” અહિં સુધીના પાઠ અહણ થયો છે. “અત્થિ પં મંતે ।

‘અત્થિ જં મંતે ! જીવાણં પાણાહવાણં કિરિયા કજ્જહ’ હે મદન્ત ! જીવોં કો પ્રાણાતિપાત દ્વારા અશુભ ક્રિયા-ઉત્પન્ન હોતી હૈ-બંધતી હૈ એસા હૈ કયા ? પ્રાણાતિપાત-જીવોં કી વિરાધના-કરને સે કર્મ કા બન્ધ હોતા હૈ એમી યાત હૈ કયા ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ-‘હંતા, અત્થિ’ હાં, ગૌતમ ! પ્રાણાતિપાત સે જીવોં કો કર્મ કા બન્ધ હોતા હૈ ।

અવ ગૌતમ ! હસ વિષય મેં પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈ-‘સા મંતે ! કિં પુઢા કજ્જહ અપુઢા કજ્જહ’ હે મદન્ત પ્રાણાતિપાત દ્વારા જો અશુભ ક્રિયા જીવોં કો બંધતી હૈ વહ અશુભ ક્રિયા કયા અનેકે આત્મપ્રદેશોં સે સંબદ્ધ હોકર હી બંધતી હૈ યા અસંબદ્ધ હોકર બંધતી હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ—‘પુઢા કજ્જહ નો અપુઢા કજ્જહ’ હે ગૌતમ ! જિનની મી ક્રિયાઈ હોતી હૈ-વે સવ આત્મપ્રદેશોં સે સંબદ્ધ હી હોતી હૈ-હસ પ્રકાર પ્રાણાતિપાત દ્વારા જાવનાંન વહ કર્મ-બન્ધરૂપ અશુભ ક્રિયા આત્મ-પ્રદેશ સે સંબદ્ધ હોકર નહીં બંધતી હૈ તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ પ્રાણા-તિપાત આદિ પાપસ્થાનોં સે જો કર્મ કા બન્ધ હોતા હૈ વહ ક્ષીર નીર કે જૈસે આત્મપ્રદેશોં કે સાથે એક ક્ષેત્રાવગાહરૂપ સે હોતા હૈ । કિન્તુ જૈસા નવીન ઘડે પર પડી હુઈ ધૂની કા સમ્બન્ધ હસ નવીન ઘડે કે

જીવાણં પાણાહવાણં કિરિયા કજ્જહ” હે ભગવન્ ભવોને પ્રાણાતિપાતથી અશુભ ક્રિયા ઉત્પન્ન થાય છે ? અર્થાત્ ભવો પ્રાણાતિપાતથી અશુભ કર્મ બંધ કરે છે ? પ્રાણાતિપાત-ભવોની વિરાધના કરવાથી કર્મનો બંધ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“હંતા અત્થિ” હા ગૌતમ પ્રાણાતિપાતથી ભવોને કર્મનો બંધ અવશ્ય થાય છે. હવે ગૌતમ સ્વામી ફરીથી આ વિષયમાં પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—“સા મંતે ! કિં પુઢા કજ્જહ અપુઢા કજ્જહ” હે ભગવન્ પ્રાણાતિપાત દ્વારા ભવોને જે અશુભ કર્મનો બંધ થાય છે, તે અશુભ ક્રિયા તેમના આત્મ પ્રદેશોથી સંબદ્ધ થઈને જ બંધાય છે ? કે અસંબદ્ધ થઈને બંધાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“પુઢા કજ્જહ નો અપુઢા કજ્જહ” હે ગૌતમ જેટલી ક્રિયાઓ હોય છે તે બધી જ આત્મપ્રદેશોથી સંબદ્ધ થઈને જ થાય છે. આ રીતે પ્રાણાતિપાત દ્વારા થવાવાળા તે કર્મ બંધ રૂપ અશુભ ક્રિયા આત્મ-પ્રદેશની સાથે સંબદ્ધ થઈને જ બંધાય છે અસંબદ્ધ થઈને બંધાતી નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પ્રાણાતિપાત વિગેરે પાપસ્થાનોથી જે કર્મનો બંધ થાય છે તે ક્ષીર, નીરથી માફક આત્મપ્રદેશોની એક સાથે એક ક્ષેત્રાવગાહ રૂપથી થાય છે. પરંતુ જેવી રીતે નવા ઘડા ઉપર પડેલી ધૂળનો સંબંધ તે

સાથ એક ક્ષેત્રાવગાહરૂપ સે નહીં હોતા હૈ એસા યહ વન્ધ નહીં હોતા હૈ । ‘એવં જહા પદમસપ છદ્દુદેસપ જાવ ણો અણાણુપુન્વિકઢા ત્તિ વત્તવ્વં સિયા’ હસ પ્રકાર સે જૈસા પ્રથમ શતક મેં છટે ઉદેશે મેં ‘અણાણુપુન્વિકઢાત્તિ વત્તવ્વં સિયા’ હસ પાઠ તક જો વિષય હસ સંબન્ધ મેં કહા ગયા હૈ વહ સબ યહાં ગ્રહણ કર લેના ચાહિયે । વહાં ‘જાવ નિવ્વાઘાણં’ એસા પાઠ હૈ સો વહાં આગત યાવત્ પદ સે યહ વિવક્ષિત પાઠ યહાં ગૃહીત હુઆ હૈ—‘સા મંતે કિં ઓગાઢા કજ્જહ અણોગાઢા કજ્જહ ? ગોયમા ! ઓગાઢા કજ્જહ ણો અણોગાઢા કજ્જહ’ યહાં સે લેકર ‘નો અણાણુપુન્વિકઢા ત્તિ વત્તવ્વં સિયા’ યહાં તક કા સબ પાઠ ગૃહીત હુઆ હૈ । હસ પાઠ કો વ્યાખ્યા પ્રથમ શતક કે છટે ઉદેશે મેં આગત દ્વિતીય સૂત્ર કે ઉપર કી ગઈ મેરી પ્રમેયચન્દ્રિકા નામ કી ટીકા મેં દેખના ચાહિયે । ‘એવં જાવ વેમાણિયાણં’ સામાન્ય જીવ કે વિષય મેં પ્રાણાતિપાત સે ક્રિયા હોતી હૈ એસા જૈસા કહા ગયા હૈ ઁસી પ્રકાર સે વૈમાનિક પર્યન્ત ૨૪ ઘણકોં મેં જીવ કે વિષય મેં પ્રાણાતિપાત સે ક્રિયા હોતી હૈ એસા જાનના ચાહિયે । ‘નવરં જીવાણં ઇર્ગિદિયાણય નિવ્વાઘાણં છદ્દિસિં’ સમુચ્ચ

નવા ઘડાની સાથે એક ક્ષેત્રાવગાહ રૂપથી હોતો નથી તેવીજ રીતે આત્મ-પ્રદેશોની સાથે આ બંધ પણ એકરૂપ હોતો નથી. “એવં જહા પદમસપ છદ્દુદેસપ જાવ ણો અણાણુપુન્વિકઢાત્તિ વત્તવ્વં સિયા” આ રીતે પહેલા શતકના છઠા ઉદેશમાં “અણાણુપુન્વિકઢાત્તિ વત્તવ્વં સિયા” આ પાઠ સુધી. જે પ્રમાણેનું કથન આ વિષયના સંબંધમાં કરવામાં આવ્યું છે. એ પ્રમાણેનું સંધુ કથન અહિં ગ્રહણ કરી લેવું. ત્યાં આગળ “જાવ નિવ્વાઘાણં” એવો પાઠ છે. તેમાં આવેલ યાવત્ પદથી નીચે પ્રમાણેનો પાઠ અહિંયાં ગ્રહણ થયો છે. “સા મંતે ! કિં ઓગાઢા કજ્જહ અણોગાઢા કજ્જહ ગોયમા ! ઓગાઢા કજ્જહ, ણો અણોગાઢા કજ્જહ” આ પાઠથી લઈને “જો અણાણુપુન્વિકઢાત્તિ વત્તવ્વં સિયા” અહિં સુધીના સંધુનો પાઠ ગ્રહણ કરી લેવો. આ પાઠની વ્યાખ્યા પહેલા શતકના છઠા ઉદેશમાં આવેલ બીજા સૂત્ર ઉપરની મેં કરેલ પ્રમેયચન્દ્રિકા નામની ટીકામાં જોઈ લેવું. “એવં જાવ વેમાણિયાણં” સામાન્ય જીવના વિષયમાં પ્રાણાતિપાતથી કર્મ બંધ થાય છે. એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે તેજ રીતે વૈમાનિક સુધીના ચોવીસે ટંકોમાંના જીવોના વિષયમાં પ્રાણાતિપાતથી કર્મનો બંધ થાય છે. એ પ્રમાણે સમજી લેવું. “નવરં જીવાણં ઇર્ગિદિયાણય નિવ્વાઘાણં છદ્દિસિં”

ય જીવોં કે તથા એકેન્દ્રિય જીવોં કે પ્રાણાતિપાત દ્વારા જો ક્રિયા હોતી હૈ વહ વ્યાઘાત કે અભાવ મેં નિયમ સે છહોં દિશાઓં મેં હી હોતી હૈ, 'વાવાયં પહુચ્ચ સિય તિદિસિં' ઔર વ્યાઘાત હોતા હૈ તો વહ ક્રિયા ત્રીન દિશાઓં મેં બી હોતી હૈ। 'સિય ચરદિસિં' ચાર દિશાઓં મેં બી હોતી હૈ, 'સિય પંચદિસિં' પાંચ દિશાઓં મેં બી હોતી હૈ। તાત્પર્ય યહ હૈ કિ યદિ વ્યાઘાત ન હો તો એકેન્દ્રિય જીવોં કે પ્રાણાતિપાત ક્રિયા છહોં દિશાઓં મેં હોતી હૈ, ઔર યદિ વ્યાઘાત હૈ તો ઉસ વ્યાઘાત સંબંધી સ્થાન કો છોડકર શેષ ત્રીન દિશાઓં મેં, ચાર દિશાઓં મેં ઔર પાંચ દિશાઓં મેં પ્રાણાતિપાત જન્ય ક્રિયા હો સકતી હૈ। જન ત્રીન દિશાઓં મેં વ્યાઘાત હોગા-તો ત્રીન દિશાઓં મેં પ્રાણાતિપાત જન્ય ક્રિયા હોગી, દો દિશાઓં મેં વ્યાઘાત હોગા તો ચાર દિશાઓં મેં પ્રાણાતિપાત જન્ય ક્રિયા હોગી, ઔર એક દિશા મેં વ્યાઘાત હોગા તો પાંચ દિશાઓં મેં પ્રાણાતિપાત જન્ય ક્રિયા હોગી। ત્રીન દિશાઓં સે અધિક વ્યાઘાત નહીં હોતા હૈ। તથા યદિ કિસી બી દિશા મેં વ્યાઘાત નહીં હૈ તો નિયમ સે છહોં દિશાઓં મેં પ્રાણાતિપાત ક્રિયા હોગી ચિદિશાઓં મેં વ્યાઘાતરૂપ અલોક હૈ। તથા ચ દિકૂ કોણ મેં અવસ્થિત જીવ હોગા ઉસ સમસ ઉસકે

સમુચ્ચય જીવોને પ્રાણાતિપાત દ્વારા જે ક્રિયા થાય તે વ્યાઘાતના અભાવમાં નિયમથી છએ દિશાઓમાં થાય છે “વાવાયં પહુચ્ચ સિય તિદિસિં” અને જે વ્યાઘાત થાય છે તો તે ક્રિયા ત્રણ દિશાઓથી પણ થાય છે. “સિય ચરદિસિં” ચાર દિશાઓમાં પણ થાય છે. “સિય પંચદિસિં” પાંચ દિશાઓમાં પણ થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે જે વ્યાઘાત ન હોય તો એકેન્દ્રિય જીવોને પ્રાણાતિપાત ક્રિયા છએ દિશાઓમાં થાય છે. અને જે વ્યાઘાત થાય તો વ્યાઘાત સંબંધી સ્થાનને છોડીને બાકીની ત્રણ દિશાઓમાં ચાર દિશાઓમાં પાંચ દિશાઓમાં પણ પ્રાણાતિપાતથી થવાવાળી ક્રિયા થઈ શકે છે. અને જ્યારે ત્રણ દિશાઓમાં વ્યાઘાત થાય તો ત્રણ દિશાઓમાં પ્રાણાતિપાતથી થવાવાળી ક્રિયા-કર્મનો અંધ થશે જે દિશાઓમાં વ્યાઘાત થાય તો ચાર દિશાઓમાં પ્રાણાતિપાત જન્ય ક્રિયા થશે. અને એક દિશામાં વ્યાઘાત થાય તો પાંચ દિશાઓમાં પ્રાણાતિપાતથી થવાવાળી ક્રિયા થશે. તેમજ જે કોઈપણ દિશામાં વ્યાઘાત ન થાય તો નિયમથી છએ દિશાઓમાં પ્રાણાતિપાતથી થવાવાળી ક્રિયા થશે વિદિશામાં વ્યાઘાતરૂપ અલોક છે. અને દિક્કણમાં જીવ અવસ્થિત હોય તે સમયે તેનું ત્રણ દિશામાં અલોકમાં વ્યાપ્ત

દિક્ત્રય મેં અલોક કે વ્યાસ હોને કે કારણ શેષ દિક્ત્રય મેં હી પ્રાણા-
તિપાતજન્ય ક્રિયા હોગી । તથા જહાં દિગ્દ્રય મેં અલોક હોગા વહાં ચાર
દિશાઓ મેં ક્રિયા હોગી, તથા—જહાં એક હી દિશા મેં વ્યાઘાત હોગા
વહાં શેષ પાંચ દિશાઓ મેં હી વહ ક્રિયા હોગી, તથા જબ જીવ મધ્ય મેં
અવસ્થિત હોગા તબ પ્રતિબન્ધક અલોક કે અભાવ મેં ઉસ જીવ કી છહોં
દિશા મેં વહ ક્રિયા હોગી । ‘સેસાણં નિયમા છદિર્લિ’ ‘સમુચ્ચય જીવ
ઔર એકેન્દ્રિય જીવોં કે સિવાય અન્ય જીવોં કી નિયમ સે છહોં દિશાઓ
મેં પ્રાણાતિપાત સે ક્રિયા હોતી હૈ ।

અવ ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈં—‘અત્થિ ણં મંતે ! જીવાણં મુસા-
વાણં કિરિયા કજ્જહ’ હે મદન્ત ! મૃષાવાદ સે કયા જીવ કો ક્રિયા
હોતી હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં—‘હંતા અત્થિ’ હાં, ગૌતમ ! મૃષા-
વાદ સે બી જીવોં કો ક્રિયા હોતી હૈ—કર્મબન્ધ હોતા હૈ । ‘સા મંતે ! કિં
પુઢા કજ્જહ, અપુઢા કજ્જહ’ હે મદન્ત ! વહ ક્રિયા આત્મપ્રદેશોં સે
સ્પૃષ્ટ હોતી હૈ યા અસ્પૃષ્ટ હોતી હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં । ‘જહા
પાણાહવાણં દંડઓ એવં મુસાવાણ વિ’ હે ગૌતમ ! પ્રાણાતિપાત કો
આશ્રિત કરકે છટે ઉદેશક કા પ્રકરણ જૈસા હમને તુમ્હેં સ્મરણ કરાયા
હૈ ઉસી પ્રકાર સે મૃષાવાદ કો આશ્રિત કરકે બી વહી સબ પ્રકરણ યહાં

હોવાને કારણે બ કીની પ્રભુ દિશામાં જ પ્રાણાતિપાતથી થવાવાળી ક્રિયા થશે.
અને જ્યાં બે દિશામાં અલોક હશે ત્યાં બાકીની પાંચ દિશાઓમાં બે તે ક્રિયા
થશે. અને જ્યારે જીવ મધ્યમાં અવસ્થિત રહેશે ત્યારે પ્રતિબન્ધક અલોકના
અભાવમાં તે જીવને છએ દિશાઓમાં તે ક્રિયા થશે “સેસાણં નિયમા છદિર્લિ”
સમુચ્ચય જીવ અને એકેન્દ્રિય જીવો સિવાયના બીજા જીવોને નિયમથી છએ
દિશાઓમાં પ્રાણાતિપાતથી થવાવાળી ક્રિયા થાય છે. હવે ગૌતમ સ્વામી
પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—“અત્થિ ણં મંતે ! જીવાણં મુસાવાણં કિરિયા કજ્જહ”
હે ભગવન્ મૃષાવાદ-અસત્ય વચનથી જીવને ક્રિયા-કર્મને બંધ થાય છે ? તેના
ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “હંતા અત્થિ” હા ગૌતમ ! મૃષાવાદથી પણ જીવોને
ક્રિયા થાય છે. અર્થાત્ કર્મબન્ધ થાય છે. “સા મંતે ! કિં પુઢા કજ્જહ, અપુઢા
કજ્જહ” હે ભગવન્ તે ક્રિયા આત્મપ્રદેશોથી સ્પૃષ્ટ થઈને થાય છે કે અસ્પૃષ્ટ
થઈને થાય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“જહા પાણાહવાણં દંડઓ એવં
મુસાવાણ વિ” હે ગૌતમ ! પ્રાણાતિપાતનો આશ્રય કરીને પહેલા શતકના
છટ્ઠા ઉદેશાનુ પ્રકરણ મેં જેમ કહ્યું છે, એજ રીતે મૃષાવાદનો આશ્રય

પર મી સ્મરણ કર લેના ચાહિયે । અર્થાત્ મૃષાવાદ મેં મી પ્રાણાતિપાત સમ્બન્ધી સબ કથન જાનના ચાહિયે । અતઃ પ્રાણાતિપાત કે સ્થાન પર મૃષાવાદ શબ્દ લગાકર વહ પ્રકરણ મૃષાવાદ કે સાથ સંગત કર લેના ચાહિયે । ‘એવં અદિત્તાદાણેણ વિ’ હસી પ્રકાર સે અદત્તાદાન કે સમ્બન્ધ મેં મી દળ્ડક કહલેના ચાહિયે । તથા ‘એવં મેહુણેણ વિ’ પ્રાણાતિપાત કે દળ્ડક કે જૈસા મૈથુન કે સમ્બન્ધ મેં મી દળ્ડક કહા ગયા હૈ એસા જાનના ચાહિયે । ‘પરિગ્રહેણ વિ’ પરિગ્રહ મેં મી એસા વિચાર કર લેના ચાહિયે । ‘એવં એપ પંચ દંડગા’ હસ પ્રકાર સે યે પાંચ દળ્ડક હોતે હૈ । પાંચ પાપ સમ્બન્ધી સો યે પાંચ દળ્ડક સામાન્યરૂપ સે કહે ગયે હૈ ।

અથ સૂત્રકાર સમય દેશ પ્રદેશ કો લેકર પાંચ પાંચદળ્ડક કહતે હૈ । હસ પર ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—‘જં સમયં ણં મંતે ! જીવાણં પાણાહવાણં કિરિયા કજ્જહ’ યહાં ‘જં સમયં’ યહ સસમી કે અર્થ મેં દ્વિતીયા વિભક્તિ હુઈ હૈ—અતઃ જિસ સમય મેં હે મદન્ત ! જીવોં કો પ્રાણાતિપાત સે ક્રિયા હોતી હૈ । ‘સા કિં પુટ્ટા કજ્જહ, અપુટ્ટા કજ્જહ’ વહ ક્રિયા કયા ઉનકે આત્મપ્રદેશોં કે સાથ સ્પૃષ્ટ હોતી હૈ યા અસ્પૃષ્ટ હોતી હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ । ‘એવં તહેવ જાવ વત્તવ્વં સિયા’ હે ગૌતમ ।

કરીને તે સઘણું પ્રકરણ અહિયાં પણ યાદ કરી સમજી લેવું. અર્થાત્ મૃષાવાદમાં પણ પ્રાણાતિપાતના સંબંધમાં સઘણું કથન સમજવું. જેથી પ્રાણાતિપાતના સ્થાને મૃષાવાદ શબ્દનો પ્રયોગ કરીને તે પ્રકરણ મૃષાવાદના સંબંધમાં લગાવી લેવું. ‘એવં અદિત્તાદાણેણ વિ’ એજ રીતે અદત્તાદાનના વિષયમાં પણ દંડક સમજી લેવા. તેવી જ રીતે “એવં મેહુણેણ વિ” પ્રાણાતિપાતના દંડકની માફક જ મૈથુનના સંબંધમાં પણ દંડક કહેવામાં આવેલ છે, તેમ સમજવું. “પરિગ્રહેણ વિ” પરિગ્રહના સંબંધમાં પણ એવો જ વિચાર સમજવો જોઈએ “એવં એપ પંચ દંડગા” આ રીતે સામાન્ય રૂપથી આ પાંચ દંડક કહેવામાં આવ્યા છે.

હવે સૂત્રકાર સમય, દેશ અને પ્રદેશને લઈને પાંચ પાંચ દંડકો કહે છે. આ વિષયમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું કે—“જં સમયં ણં મંતે ! જીવાણં પાણાહવાણં કિરિયા કજ્જહ” અહિયાં “જં સમયં” એ કેકાણે સંપ્રતીતિના અર્થમાં દ્વિતીયા વિભક્તિ થઈ છે—જેથી જે સમયે જીવોને પ્રાણાતિપાતથી ક્રિયા થાય છે “સા કિં પુટ્ટા કજ્જહ અપુટ્ટા કજ્જહ” તે ક્રિયા તેના આત્મપ્રદેશોની સાથે સ્પૃષ્ટ થાય છે કે અસ્પૃષ્ટ થાય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—“એવં તહેવ જાવ વત્તવ્વં સિયા” હે ગૌતમ ।

‘વત્તવ્વં સિયા’ યહાં તક જો વિષય પ્રાણાતિપાત ક્રિયા કી ટીકા મેં જૈસા પહિલે કહાં ગયા હૈ વહી સબ વિષય કથન વહાં તક કા યહાં પર ખી ગ્રહણ કર લેના ચાહિયે અર્થાત પ્રાણાતિપાત ક્રિયા કી ટીકા મેં જો વિષય ‘વત્તવ્વં સિયા’ પદ તક કથનીય કહાં ગયા હૈ વહી સબ વિષય યહાં પર ખી કથનીય હૈ એસા જાનના ચાહિયે, ઓર યહ સબ ‘જાવ વેમાણિયાણં’ એકેન્દ્રિય જીવ સે લેકર વૈમાનિક પર્યન્ત ૨૪ દળ્ડકોં મેં વૈસા કા વૈસા હી સમજના ચાહિયે । ઇસ પ્રકાર સામાન્ય જીવ પ્રકરણ મેં (યસ્મિન્ સમયે પ્રાણાતિપાતિક્રિયા ક્રિયતે સા સ્પૃષ્ટૈવ ક્રિયતે, નો અસ્પૃષ્ટા) ઇત્યાદિ જૈસા કહાં હૈ, વહ સબ વૈમાનિક પર્યન્ત જીવપ્રકરણ મેં ખી ગ્રહણ કર લેના ચાહિયે । ‘એવં જાવ પરિગ્ગહેણં’ ઇસી પ્રકાર સે જીવ જીસ સમય મેં યાવત્પદ ગૃહીત મૃષાવાદ દ્વારા અદત્તાદાન દ્વારા, મૈથુન દ્વારા, ઓર પરિગ્રહ દ્વારા ક્રિયા કરતા હૈ ઉસ સમય મેં વહ ક્રિયા આત્મપ્રદેશોં સે સ્પૃષ્ટ હુઈ હી વહ કરતા હૈ અસ્પૃષ્ટ હુઈ વહ નહીં કરતા હૈ ઇત્યાદિ સબ પ્રકરણાન્ત તક કા પ્રશ્ન દ્વારા કહાં ગયા ઉત્તર યહાં જાનનાં ચાહિયે । ‘એવં એવં વિ પંચ દંડગા’ ઇસ પ્રકાર સે સમય કો

“વત્તવ્વં સિયા” અહિયાં સુધીમાં પ્રાણાતિપાત ક્રિયાના વિષયમાં પહેલાં ટીકામાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, તેજ પ્રમાણે તે સધળું કથન ત્યાં સુધીનું અહિયાં પણ સમજી લેવું જોઈએ અર્થાત પ્રાણાતિપાત ક્રિયાના કથનની ટીકામાં જે વિષય “વત્તવ્વં સિયા” એ પદ સુધી કહેવાનું કહ્યું છે. એ એજ સધળો વિષય અહિયાં પણ કહી દેવો તેમ સમજવું. અને તે કથન “જાવ વેમાણિયાણં” એટલે કે એકેન્દ્રિય જીવથી લઈને વૈમાનિક સુધીના ચૌવીસ દંડકોમાં પણ તેવી જ રીતે સમજી લેવું આ રીતે સામાન્ય જીવના પ્રકરણમાં “યસ્મિન્ સમયે પ્રાણાતિપાતિક્રિયા ક્રિયતે સા સ્પૃષ્ટૈવ ક્રિયતે, નો અસ્પૃષ્ટા” ઇત્યાદિ જેમ કહ્યું છે તે સધળું વૈમાનિક સુધીના જીવ પ્રકરણમાં પણ ગ્રહણ કરી લેવું જોઈએ. “એવં જાવ પરિગ્ગહેણં” એજ રીતે જીવ જે સમયે મૃષાવાદ-અસત્ય ભાષણ દ્વારા, અદત્તાદાન દ્વારા, મૈથુનથી અને પરિગ્રહથી ક્રિયા-કર્મબંધ કરે છે, તે સમયે તે ક્રિયા-કર્મબંધ આત્મપ્રદેશોને સ્પૃષ્ટ થઈને જ તે કરે છે, અસ્પૃષ્ટ થઈને તે કરતા નથી. વિગેરે પ્રકરણના અન્ત સુધી પ્રભુએ આપેલ સધળો ઉત્તર અહિયાં સમજવો. “એવં એવં વિ પંચ દંડગા” આ પ્રાણે

લેકર પ્રાણાતિપાતાદિ દ્વારા જાયમાન ક્રિયા કે વિષય મેં યે ૫ દણ્ડક હો જાતે હૈં । इन से जायमान क्रिया का विस्तृत विचार पूर्वप्रदर्शित रीति के अनुसार अपने आप कर लेना चाहिये । देश को आश्रित करके गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘जं देसेणं भंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ, ‘हे भदन्त ! जिस देश में—देश विभाग में जीव द्वारा प्राणातिपात आदिको लेकर जो क्रिया की जाती है वह क्रिया क्या उनके आत्मप्रदेशों से स्पृष्ट होती है ? या अस्पृष्ट होती है ? इत्यादि सब विचार जैसा समय को आश्रित कर किया गया है वैसा ही यहां पर कर लेना चाहिये, तथा इसी प्रकार का विचार प्रदेश को आश्रित कर जायमान प्राणातिपात आदि क्रियाओं के विषय में भी जानना चाहिये । आगे के सूत्रों का अर्थ मूलार्थ के जैसा ही है—अतः टीकार्थ नहीं लिखा है । इस प्रकार से प्राणातिपात, मृषावाद, अदत्तादान, मैथुन, परिग्रह ये पांच दंडक समुच्चय जीव से ५, समय को लेकर ५, देश को लेकर ५ और प्रदेश को लेकर ५ दण्डक प्राणातिपात आदि से जायमान क्रियाओं के २० दंडक होते हैं । सू० १ ॥

સમયથી લઈને તે પ્રાણાતિપાત વિગેરેથી થવાવાળી ક્રિયાના વિષયમાં આ પાંચ દંડકો થઈ જાય છે. આનાથી થવાવાળી ક્રિયાનો સવિસ્તર વિચાર પહેલા કહેલ રીત અનુસાર પોતે પોતાની મેળે કરી લેવો જોઈએ.

હવે દેશનો આશ્રય કરીને ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—“જં દેસે ણં ભંતે ! જીવાણં પાણાઈવાણં કિરિયા કજ્જઈ” હે ભગવન્ જે દેશમાં—દેશ વિભાગમાં જવો દ્વારા પ્રાણાતિપાત વિગેરેને લઈને જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે શું ? તે ક્રિયા તેના આત્મપ્રદેશોને સ્પૃષ્ટ થઈને કરવામાં આવે છે શું ? અથવા અસ્પૃષ્ટ થાય છે ? વિગેરે સઘળો વિચાર સમયને લઈને જેવી રીતે કરવામાં આવ્યો છે, તેજ રીતે અહિયાં પણ વિચાર કરી લેવો. તેમજ આ રીતનો વિચાર પ્રદેશનો આશ્રય કરીને થવાવાળા પ્રાણાતિપાત વિગેરે ક્રિયાઓના વિષયમાં પણ સમજવો. આ પછીના સૂત્રોનો અર્થ મૂલાર્થ પ્રમાણે છે, જેથી ટીકાર્થમાં તે અર્થ આપવામાં આવ્યો નથી. આ રીતે પ્રાણાતિપાત, મૃષાવાદ અદત્તાદાન, મૈથુન, પરિગ્રહ આ પાંચ દંડક સમુચ્ચય-જીવથી ૫, સમયને લઈને ૫, દેશને લઈને ૫, અને પ્રદેશને લઈને પાંચ દંડક પ્રાણાતિપાત આદિથી થવાવાળી ક્રિયાઓના વીસ દંડકો થાય છે. ॥સૂ. ૧॥

पूर्वं क्रिया प्रोक्ता, सा च क्रिया कर्म, कर्मच दुःखकारणत्वात् दुःखमिति दुःखनिरूपणायाऽऽह—‘जीवाणं भंते !’ इत्यादि ।

मूलम्—जीवाणं किं अत्तकडे दुक्खे परकडे दुक्खे तदुभय-
कडे दुःखे ? गोयमा ! अत्तकडे दुक्खे नो परकडे दुक्खे नो
तदुभयकडे दुक्खे एवं जाव वेमाणियाणं । जीवा णं भंते ! किं
अत्तकडं दुक्खं वेदेति परकडं दुक्खं वेदेति तदुभयकडं दुक्खं
वेदेति ? गोयमा ? अत्तकडं दुक्खं वेदेति नो परकडं दुक्खं
वेदेति नो तदुभयकडं दुक्खं वेदेति एवं जाव वेमाणियाणं ।
जीवाणं भंते ! अत्तकडा वेयणा परकडा वेयणा पुच्छा गोयमा !
अत्तकडा वेयणा नो परकडा वेयणा नो तदुभयकडा वेयणा
एवं जाव वेमाणियाणं । जीवा णं भंते ! किं अत्तकडं वेयणं
वेदेति परकडं वेयणं वेदेति तदुभयकडं वेयणं वेदेति गोयमा !
जीवा अत्तकडं वेयणं वेदेति नो परकडं नो तदुभयकडं एवं
जाव वेमाणियाणं सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥सू० २॥

छाया—जीवानां भदन्त ! किम् आत्मकृतं दुःखम् परकृतं दुःखं तदुभय-
कृतम् दुःखम् ? गौतम ! आत्मकृतं दुःखम् नो परकृतं दुःखं, नो तदुभयकृतं
दुःखम् एवं यावद् वैमानिकानाम् । जीवाः खलु भदन्त ! किम् आत्मकृतं दुःखं
वेदयन्ति परकृतं दुःखं वेदयन्ति तदुभयकृतं दुःखं वेदयन्ति ? गौतम ! आत्मकृतं
दुःखं वेदयन्ति नो परकृतं दुःखं वेदयन्ति नो तदुभयकृतं दुःखं वेदयन्ति एवं
यावद् वैमानिकानाम् । जीवानां भदन्त ! आत्मकृता वेदना परकृता वेदना पृच्छा
गौतम ! आत्मकृता वेदना नो परकृता वेदना नो तदुभयकृता वेदना एवं यावद्
वैमानिकानाम् । जीवाः खलु भदन्त ! किम् आत्मकृतां वेदनां वेदयन्ति परकृतां
वेदनां वेदयन्ति तदुभयकृतां वेदनां वेदयन्ति ? गौतम जीवा आत्मकृतां वेदनां
वेदयन्ति नो परकृताम् नो तदुभयकृताम् एवं यावद् वैमानिकानाम् तदेवं भदन्त !
तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० २॥

ટીકા--‘જીવાણં મંતે !’ જીવાનામ્ ભદન્ત ! ‘કિં અત્તકઢે દુક્ખે’ વિમ્ આત્મકૃતં દુઃખમ્-આત્મના-સ્વેન કૃતં-સંપાદિતમ્ इति આત્મકૃતમ્ દુઃખમ્ અત્ર દુઃખશબ્દેન કર્મગૃહ્યતે કાર્યે કારણોપચારાત્ ‘પરકઢે દુક્ખે’ પરકૃતમ્ પરેણ-આત્મભિન્નેન કૃતં-સંપાદિતં યત્ તત્ પરકૃતમ્ ‘તદુભયકઢે દુક્ખે’ ‘તદુભયકૃતં દુઃખમ્ ઉમાખ્યાં-સ્વપરાખ્યાં કૃતં સંપાદિતં યત્ દુઃખમ્ તત્ તદુભયકૃતમ્ હે ભદન્ત ! જીવાનામ્ યદ્દુઃખં ભવતિ તત્ કિં સ્વસંપાદિતં પરસંપાદિતં તદુભયસંપાદિતમિતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘અત્તકઢે

પહિલે ક્રિયા કા કથન કિયા ગયા હૈ-પહ ક્રિયા કર્મરૂપ હોતી હૈ ઔર કર્મ દુઃખ કા કારણ હોને સે દુઃખરૂપ હોતા હૈ । અતઃ દુઃખ કા નિરૂપણ કરને કે લિયે સૂત્રકાર ‘જીવાણં મંતે ! કિં અત્તકઢે દુક્ખે’ इत्यादि સૂત્ર કા કથન કરતે હૈ—

‘જીવાણં મંતે ! કિં અત્તકઢે દુક્ખે પરકઢે દુક્ખે । इत्यादि ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ કિ હે ભદન્ત ! જીવોં કા જો ‘દુક્ખે’ દુઃખ હૈ કાર્ય મેં કારણ કે ઉપચાર સે જો કર્મ હૈ-વહ આત્મકૃત અપને હી દ્વારા સંપાદિત-હૈ અથવા-પરકૃત-આત્મભિન્ન અન્ય દ્વારા સંપાદિત હૈ, યા સ્વપર-ઉભય-દ્વારા સંપાદિત હૈ ? પ્રશ્ન કા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ જીવોં કો જો દુઃખ હોતા હૈ-વહ કયા સ્વસંપાદિત હૈ ? યા પર સંપાદિત હૈ ? યા તદુભય સંપાદિત હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્નકર્તા હૈ—‘ગોયમા ! ‘હે ગૌતમ ! ‘અત્તકઢે દુક્ખે’ વાક્ય

પહેલાં કિયાતું કથવ કરવામાં આવ્યું છે. આ કિયા કર્મરૂપ હોય છે. અને કર્મદુઃખનું કારણ હોવાથી દુઃખરૂપ હોય છે. જેથી દુઃખનું નિરૂપણ કરવા માટે સૂત્રકાર નીચે પ્રમાણે સૂત્ર કહે છે.

“જીવાણં મંતે ! કિં અત્તકઢે દુક્ખે” इत्यादि

ટીકાર્થ—આ સૂત્રદ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ જીવોના જે ‘દુક્ખે’ દુઃખ છે, કાર્યમાં કારણના ઉપચારથી જે કર્મ છે તે આત્મકૃત પોતે પોતાની આપે જ સંપાદિત કર્યા છે ? કે પરકૃત-પોતાના શિવાય બીજાએ કરેલા છે ? અથવા સ્વ-પર-ઉભય-બન્નેએ સંપાદિત કરેલા છે ? આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એવું છે કે-જીવોને જે દુઃખ થાય છે, તે શું પોતે જ કરેલ છે ? અથવા પર-અન્ય દ્વારા સંપાદિત કરેલા છે ? અથવા સ્વ-પરઉભય દ્વારા સંપાદિત કરેલા છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-‘ગોયમા !

દુઃખે' આત્મકૃતં દુઃખમ્ સર્વં વાક્યમ્ સાધારણમિતિ નિયમાત્ યત્ દુઃખં જીવાનાં
 ભવતિ તત્સર્વમાત્મકૃતમેવ ભવતિ ન કથં કથમપિ પરકૃતમ્ આત્મકૃતકર્મણૈવ
 દુઃખં ભવતીત્યર્થઃ એવકારવ્યવચ્છેદ્યં સયમેવ દર્શયતિ 'નો પરકહે દુઃખે' નો પર-
 કૃતં દુઃખમ્ યદિદં દુઃખં જીવાનામ્ ભવતિ ન તત્ પરકૃતમ્ અન્યથા કૃતહાન્ય-
 કૃતાભ્યાગમપસજ્ઞાત્ । 'નો તદુભયકહે દુઃખે' નો તદુભયકૃતં દુઃખમ્ સ્વાત્મપરાત્મ-
 સંમિલિતજનિતમપિ દુઃખં ન ભવતિ । 'એવં જાવ વૈમાણિયાણં' એવં યાવદ્ વૈમા-
 નિકાનામ્-એવમ્ એવમેવ યથા સામાન્યજીવવિષયે કથિતમ્ યત્ જીવાનાં દુઃખં
 ભવતિ તત્ આત્મકૃતમેવ-સ્વકૃતમેવ ન પરકૃતમ્ ન તદુભયકૃતં વા તથૈવ, નારકાં-

સાધારણ હોતા હૈ હસ નિયમાનુસાર જો દુઃખ જીવોં કો હોતા હૈ વહ
 સબ આત્મકૃત હી હોતા હૈ કિસી ખી પ્રકાર વહ પરકૃત નહીં હોતા હૈ ।
 ક્યોંકિ અપને દુઃખ કા કારણ આત્મકૃત કર્મ હી હોતા હૈ અતઃ જબ જીવોં
 કા દુઃખ આત્મકૃત કર્મ દ્વારા હી હોતા હૈ-તો એસી સ્થિતિ મેં વહ ન
 પરકૃત હોતા હૈ ઓર ન તદુભયકૃત હોતા હૈ । હસી બાત હો સૂત્રકારને
 'નો પરકહે દુઃખે, હસ કથન દ્વારા પુષ્ટ કિયા હૈ । યદિ એસા માનને મેં
 આવે કિ જીવોં કો જો દુઃખ હોતા હૈ વહ પરકૃત હોતા હૈ તો હસમેં કૃત-
 હાનિ ઓર અકૃતાભ્યાગમ કા પ્રસજ્ઞ પ્રાપ્ત હોતા હૈ 'એવં જાવ વૈમાણિયાણં'
 હસી પ્રકાર કા કથન વૈમાનિક તક કે જીવોં કે સમ્બન્ધ મેં ખી જાનના
 યાહિયે । જૈસા અખી ૨ કહા ગયા હૈ કિ જીવોં કો જો દુઃખ હોતા હૈ વહ

હે ગૌતમ ! “અત્તકહે દુઃખે” જીવોને જે દુઃખ થાય છે, તે બધા આત્મકૃત-
 પોતે જ કરેલા હોય છે, કોઈ પણ રીતથી તે પરકૃત-અન્ય દ્વારા કરેલા
 હોતા નથી. કેમ કે-પોતાના દુઃખનું કારણ પોતે કરેલા કર્મ જ હોય છે.
 જેથી જીવોના દુઃખો પોતે કરેલા કર્મોદ્વારા જ થાય છે-એ પરિ-
 સ્થિતિમાં તે પરકૃત હોતા નથી તેમ જ તદુભયકૃત પણ હોતા નથી. આજ
 વાતને સૂત્રકારે “નો પરકહે દુઃખે” નો તદુભયકહે દુઃખે” આ સૂત્રાંશ દ્વારા
 પુષ્ટ કરેલ છે. જે એમ માનવામાં આવે કે જીવોને જે દુઃખ થાય છે. તે
 પરકૃત જ હોય છે તો તેમાં કૃતહાનિ અને અકૃતાભ્યાગમનો પ્રસંગ ઉપ-
 સ્થિત થશે. (કરેલાને હ ની પહોંચાડવી એટલે કે ન કર્યું તેમ કહેવું અને
 ન કર્યું હોય તેને અકૃતને સમર્થન કરવું તેનું નામ કૃતહાનિ-અકૃતાભ્યાગમ
 છે) “એવં જાવ વૈમાણિયાણં” એજ રીતનું કથન વૈમાનિક સુધીના જીવોના
 વિષયમાં પણ સમજી લેવું. ચાલુ પ્રકરણમાં જેમ કહેવામાં આવ્યું છે કે-
 જીવોને જે દુઃખ થાય છે, તે આત્મકર્મ પોતે કરેલા કર્મકૃત જ હોય છે

દારમ્ય યાવદ્ વૈમાનિકાનામપિ દુઃખં યદ્ભવતિ તત્ સ્વકૃતમેવ ન તુ પરકૃતં ન તદુભયકૃતં વેતિ । ‘જીવા ણં મંતે !’ જીવાઃ સ્વલુ મદન્ત । ‘કિં અત્તકલં દુઃખં વેદેતિ’ કિમ્ આત્મકૃતં દુઃખં વેદયન્તિ અત્ર દુઃખપદમ્ દુઃખસ્ય અથવા દુઃખજનકકર્મણો વાચકમ્ વેદનાપદં સુખદુઃખયોઃ અથવા સુખદુઃખજન-કર્મણોવાચકમિતિ । ‘પરકલં દુઃખં વેદેતિ’ પરકૃતં દુઃખં વેદયન્તિ ‘તદુભયકલં દુઃખં વેદેતિ’ તદુભયકૃતં દુઃખં વેદયન્તિ ? હે મદન્ત ! સ્વકૃતદુઃખસ્ય વેદનં ભવતિ જીવાનામ્ પરકૃતસ્ય તદુભયકૃતસ્ય વેતિપ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘અત્તકલં દુઃખં વેદેતિ’ આત્મકૃતમ્ દુઃખં વેદયન્તિ ‘નો પરકલં દુઃખં વેદેતિ’ નો

આત્મકૃત હી હોતા હૈ સો હસી પ્રકાર કા કથન નારક સે લેકર વૈમા-નિક દેવો તક કે દુઃખોં કે વિષય મેં ખી જાન લેના ચાહિયે-વહ ખી આત્મકૃત હી હોતા હૈ ।

અવ ગૌતમ પ્રભુ સે ઇસા પૂછતે હૈ । ‘જીવા ણં મંતે ! કિં અત્તકલં દુઃખં વેદેતિ, પરકલં દુઃખં વેદેતિ, તદુભયકલં દુઃખં વેદેતિ’ હે મદન્ત ! જીવોં કો જો દુઃખોં કા વેદન હોતા હૈ વહ આત્મકૃત દુઃખ કા વેદન હોતા હૈ ? યા પરકૃત દુઃખ કા વેદન હોતા હૈ ? યા તદુભયકૃત દુઃખ કા વેદન હોતા હૈ ? યહાં દુઃખપદ દુઃખ કા અથવા દુઃખજનક કર્મ કા વાચક હૈ, ઇવં વેદના પદ સુખ દુઃખ કા અથવા સુખ દુઃખ જનક કર્મ કા વાચક હૈ । હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ-‘ગોયમા અત્તકલં દુઃખં વેદેતિ’ જીવ આત્મકૃત દુઃખ કા વેદન કરતે હૈ, ‘નો પરકલં દુઃખં વેદેતિ’ પરકૃત દુઃખ કા વેદન નહીં કરતે હૈ, ઓર ‘નો તદુભ-

આવી જ રીતનું કથન નારક જીવોથી લઈને વૈમાનિક દેવો સુધીના દુઃખોના વિષયમાં પણ સમજી લેવું તેઓમાં પણ આત્મકર્મકૃત જ હોય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી દુઃખના વેદનના વિષયમાં પ્રભુને એવું પૂછે છે કે- ‘જીવા ણં મંતે ! કિં અત્તકલં દુઃખં વેદેતિ પરકલં દુઃખં વેદેતિ, તદુભયકલં દુઃખં વેદેતિ’ હે ભગવન્ જીવોને જે દુઃખનું વેદન થાય છે, હે આત્મકૃત-પ્રાપ્ત કરેલા દુઃખનું વેદન થાય છે ? કે પરકૃત-ખીજાએ કરેલા દુઃખનું વેદન થાય છે ? અથવા તદુભયકૃત-આત્મ અને પર એ બન્નેએ કરેલા દુઃખનું વેદન થાય છે ? અહિયાં દુઃખ પદ દુઃખનું અગર દુઃખજનક કર્મનું વાચક છે. તેમજ વેદના પદ સુખદુઃખનું અથવા સુખદુઃખજનક કર્મનું વાચક છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા ! અત્તકલં દુઃખં વેદેતિ” જીવ

પરકૃતં દુઃસ્વં વેદયન્તિ 'નો તદુભયકૃદં દુઃસ્વં વેદંતિ' નો તદુભયકૃતં દુઃસ્વં વેદ-
યન્તિ, 'એવં જાવ વેમાણિયાણં' એવં યાવદ્ વૈમાનિકાનામ્ યથા સામાન્યજીવાઃ
આત્મકૃતમેવ દુઃસ્વં વેદયન્તિ ન તુ પરકૃતં દુઃસ્વં વેદયન્તિ ન વા તદુભયકૃતં દુઃસ્વં
વેદયન્તિ તથૈવ નારકાદારાભ્ય યાવદ્ વૈમાનિકાઃ અપિ આત્મકૃતમેવ દુઃસ્વં વેદ-
યન્તિ નો પરકૃતં દુઃસ્વં વેદયન્તિ નો વા તદુભયકૃતં દુઃસ્વં વેદયન્તિ । 'જીવાણં
મંતે !' જીવાનાં મદન્ત । 'અત્તકઢા વેયણા' આત્મકૃતા વેદના મવતિં કિમ્ એત્ર
વેદનાશબ્દઃ સુખદુઃસ્વોભયપરકઃ અથવા સુખદુઃસ્વોભયજનકકર્મપરકઃ અંતઃ
પૂર્વોપેક્ષયા વૈલક્ષણ્યં મવતીતિ, 'પરકઢા વેયણા' પરકૃતા વેદના 'પુચ્છા' પૃચ્છા

યકૃદં દુઃસ્વં વેદંતિ' ન તદુભયકૃત દુઃસ્વ કા વેદન કરતે હૈં । 'એવં
જાવ વેમાણિયાણં' જિસ પ્રકાર સે જીવ આત્મકૃત હી દુઃસ્વ કા વેદન
કરતે હૈં ંસી પ્રકાર સે નારક સે લેકર વૈમાનિક તક કે જીવ મી
આત્મકૃત હી દુઃસ્વ કા વેદન કરતે હૈં પરકૃત યા ંભયકૃત
દુઃસ્વકા વેદન નહીં કરતે હૈં ।

અબ ગૌતમ પ્રમુ સે ંસા પૂછતે હૈં- 'જીવાણં મંતે ! કિં અત્તકઢા
વેયણા' હે મદન્ત ! જીવોં કયા આત્મકૃત વેદના હોતી હૈ ? યહીં
વેદના શબ્દ સુખદુઃસ્વ ંનોં કા કહનેવાલા હૈ અથવા સુખ દુઃસ્વ ંન
ંનોં કા જનક જો કર્મ હૈ ંસકા કહનેવાલા હૈ । ંસસે પૂર્વ કી
અપેક્ષાં સે ંસમેં અન્તર આ જાતા હૈ । 'પરકઢા વેયણા પુચ્છા૦' યો
પરકૃત વેદના હોતી હૈ યા તદુભયકૃત વેદના હોતી હૈ ? ંત્તર મેં પ્રમુ

આત્મકૃત દુઃખતું વેદન કરે છે, "નો પરકૃદં દુઃસ્વં વેદંતિ" પરકૃત દુઃખતું વેદન
કરતા નથી. અને 'નો તદુભયકૃદં દુઃસ્વં વેદંતિ' તદુભયકૃત દુઃખતું વેદન પણ
કરતા નથી. "એવં જાવ વેમાણિયાણં" જે રીતે જીવ આત્મકૃત દુઃખતું જ
વેદન કરે છે, એજ રીતે નારક જીવથી લઈને વૈમાનિક સુધીના જીવો પણ
આત્મકૃત દુઃખતું જ વેદન કરે છે. પરકૃત અથવા તદુભયકૃત દુઃખતું વેદન
કરતા નથી.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે- "જીવાણં મંતે ! અત્તકઢા
વેયણા" હે ભગવન્ જીવોને આત્મકૃત વેદના થાય છે ? અહિં વેદના શબ્દ
સુખ અને દુઃખ એ બન્નેનો વાચક છે. અર્થાત્ સુખ દુઃખ એ બન્નેનું
જનક જે કર્મ છે તેનો વાચક છે. આ રીતે પૂર્વની અપેક્ષાએ આમાં અંતર
આવી ગય છે.-પરકૃત વેદના થાય છે ? કે સ્વ-પર તદુભયકૃત વેદના થાય
છે ? તેના ંત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે- "નોયમા" હે ગૌતમ ! "અત્તકઢા વેયણા"
જીવોને જે વેદનાનો અનુભવ થાય છે તે આત્મકૃત વેદના જ હોય છે,

‘કિં વા તદુભયકઢા વેયણા’ તદુભયકૃતા વેદનેતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-‘ગોયમા’
 इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘અત્તકઢા વેયણા’ આત્મકૃતા વેદના ‘એવં જાવ
 વેમાણિયાણં’ એવં યાવદ્ વૈમાનિકાનામ્ । ‘જીવા ણં ભંતે !’ જીવાઃ સ્વલુ મદન્ત !
 ‘કિં અત્તકઢં વેયણં વેણંતિ’ ક્ષિમ્ આત્મકૃતામ્ વેદનાં વેદયન્તિ અનુભવન્તિ
 ‘પરકઢં વેયણં વેણંતિ’ પરકૃતાં વેદનાં વેદયન્તિ, ‘તદુભયકઢં વેયણં વેણંતિ’
 તદુભયકૃતાં વેદનાં વેદયન્તિ ? મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે
 ગૌતમ ! ‘જીવા અત્તકઢં વેયણં વેણંતિ’ જીવા આત્મકૃતા વેદનાં વેદયન્તિ ‘નો
 પરકઢં વેયણં વેણંતિ’ નો પરકૃતાં વેદનાં વેદયન્તિ ‘નો તદુભયકઢં વેયણં વેણંતિ’

કહતે હૈં ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘અત્તકઢા વેયણા નો પરકઢા વેયણા નો
 તદુભયકઢા વેયણા’ ‘જીવોં કો આત્મકૃત વેદના હોતી હૈ’ । પરન્તુ પરકૃત
 ઓર હમયકૃત વેદના નહીં હોતી હૈ । ‘એવં જાવ વેમાણિયાણં’ હસી
 પ્રકાર કા કથન નારક સે લેકર વૈમાનિક તક કે જીવોં કે સમ્બન્ધ મેં
 મી સમઘ્ન લેના ચાહિયે ।

અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે ંસા પૂછતે હૈ કિ-‘જીવા ણં ભંતે ! કિં અત્તકઢં
 વેયણં વેણંતિ’ હે મદન્ત ! જીવ કયા આત્મકૃત વેદના કા અનુભવ કરતે
 હૈં યા ‘પરકઢં વેયણં વેણંતિ તદુભયકઢં વેયણં વેણંતિ’ અથવા પરકૃત
 વેદના કા અનુભવ કરતે હૈં ? યા તદુભયકૃત વેદના કા અનુભવ કરતે હૈં ?
 હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-‘ગોયમા ! इत्यादि હે ગૌતમ ! જીવ આત્મ-
 કૃત વેદના કા અનુભવ કરતે હૈં, પરકૃત વેદના કા યા તદુભયકૃત
 વેદના કા અનુભવ નહીં કરતે હૈં । ‘એવં જાવ વેમાણિયાણં’ હસી
 પ્રકાર કા કથન યાવત્ વૈમાનિક તક કે જીવોં કે સમ્બન્ધ મેં મી
 જાનના ચાહિયે । અર્થાત્ નારક સે લેકર વૈમાનિક તક કે જીવ સઘ

‘જોં પરકઢા વેયણા નો તદુભયકઢા વેયણા’ પરકૃત અને તદુભય વેદના હોતી નથી.
 “એવં જાવ વેમાણિયાણં” આ પ્રમાણેનું કથન નારકથી લઈને વૈમાનિક
 સુધીના જીવોના સંબંધમાં પણ સમજ લેવું ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને
 એવું પૂછે છે કે-“જીવા અત્તકઢં વેયણં વેણંતિ” હે ભગવન્ જીવો શું
 આત્મકૃત વેદનાનો અનુભવ કરે છે ? અથવા પરકૃત વેદનાનો
 અનુભવ કરે છે ? અથવા તદુભયકૃત વેદનાનો અનુભવ કરે છે ?
 આના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-“ગોયમા” इत्यादि હે ગૌતમ ! જીવ
 આત્મકૃત વેદનાનો અનુભવ કરે છે, પરકૃત અથવા તદુભયકૃત વેદનાનો
 અનુભવ કરતા નથી. “એવં જાવ વેમાણિયાણં” આ પ્રમાણેનું કથન યાવત્
 વૈમાનિક સુધીના જીવોના સંબંધમાં પણ સમજ લેવું. અર્થાત્ નારકથી

नो तदुभयकृतां वेदनां वेदयन्ति । 'एवं जाय वैमाणियाणं' एवं यावद् वैमानिकानाम् । 'सेवं भंते । सेवं भंते । त्ति' तदेवं भदन्त । तदेवं भदन्त इति ॥ सू. २ ॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्बल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतके
चतुर्थोद्देशकः समाप्तः ॥१७-४॥

आत्मकृत वेदना का ही अनुभव करते हैं इत्यादि । सेवं भंते सेवं भंते !
त्ति' हे भदन्त ! आपका कहा हुआ यह विषय सर्वथा सत्य हैं २ । इस
प्रकार कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये । सू० २ ।

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सत्तरहवें शतकका
चौथा उद्देशक समाप्त ॥१७-४॥

लधने वैमानिक सुधीना सधणा लुपो आत्मकृत वेदनानो न अनुभव करै
छे. परकृत अथवा तदुभयकृत वेदनानो अनुभव करता नथी. "सेवं भंते !
सेवं भंते ! त्ति" छे भगवन् आप देवानुप्रिये कहेल आ तभाम विषय
सर्वथा सत्य छे आपे कहेल सधणुं कथन यथार्थ छे. आ प्रमाणे कहीने ते
गौतम स्वामी यावत् पोताना स्थान पर गिराजमान थय गया. ॥ सू. २ ॥
जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराज कृत "भगवतीसूत्र"नी
प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याना सत्तरमा शतकनो चौथो उद्देशो समाप्त ॥१७-४॥

अथ पञ्चमोद्देशकः प्रारभ्यते—

चतुर्थोद्देशकस्य अन्तिमभागे वैमानिकानां वक्तव्यता कथिता अथ पञ्चमोद्देशके ईशानेन्द्रस्य वक्तव्यता कथ्यते, इत्येवं सम्बन्धेन आयातस्य पञ्चमोद्देशकस्य इदमादिमं सूत्रम्—‘कहि णं भंते !’ इत्यादि ।

मूलम्—कहि णं भंते ! ईसाणस्स देविंदस्स देवरन्नो सभा सुहम्मा पणत्ता, गोयमा ! जंबुद्वीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरेणं इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ उड्डं चंदिमसूरियं जहा ठाणपदे जाव मज्झे इत्थ ईसाणवडेंसए । से णं ईसाणवडेंसए महाविमाणे अद्धते-रसजोयणसहस्साइं एवं जहा दसमसए सक्कविमाणवत्तवया सा इहवि ईसाणस्स निरवसेसा भाणियव्वा जाव आयरक्खत्तिं । ठिती सातिरेगाइं दो सागरोवमाइं सेसं तं चेव जाव ईसाणे देविंदे देवराया २ । सेवं भंते ! सेवं भंते ! इति ॥सू० १॥

सत्तदससए पंचमो उद्देशो समत्तो ।

छाया—कुत्र खलु भदन्त ! ईशानस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य सभा सुधर्मा प्रज्ञप्ता । गौतम ! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्योत्तरे अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः बहुसमरमणीयात् भूमिभागात् ऊर्ध्वं चन्द्रसूर्यं यथा स्थानपदे यावत् मध्येऽत्र ईशानावतंसकः तत् खलु ईशानावतंसकं महाविमानम् अर्द्धत्रयोदश-योजनसहस्राणि एवं यथा दशमशतके शक्रविमानवक्तव्यता सा इहापि ईशानस्य निरवशेषा भणितव्या, यावदात्मरक्षक इति स्थितिः सातिरेकद्विसागरोपमे शेषं तदेव यावद् ईशानो देवेन्द्रो देवराजः २ । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥मू० १॥

सत्तदससए पंचमो उद्देशो समत्तो ।

टीका—‘कहि णं भंते !’ कुत्र खलु भदन्त ! ‘ईसाणस्स देविंदस्स देवरन्नो सभा सुहम्मा पणत्ता’ ईशानस्य देवेन्द्रस्य देवराजस्य सभा सुधर्मा—सुधर्मानाम्नी

સમા પ્રજ્ઞતા હે મદન્ત ! ઈશાનેન્દ્રસ્ય સુધર્માસમા કુત્ર વિદ્યતે હિતિ પ્રશ્નઃ, મંગ-
વાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘जंबुद्वीवे दीवे’ जम्बूद्वीपे
द्वीपे ‘मंदरस्स पव्वयस्स’ मन्दरस्य मन्दरनाम्नः पर्वतस्य ‘उत्तरेण’ उत्तरे-
उत्तरस्यां दिशीत्यर्थः ‘इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए’ अस्याः रत्नप्रभायाः पृथि-
व्याः ‘बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ’ बहुसमरमणीयात् भूमिभागात् ‘उडुं

પાંચવે ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ-

ચતુર્થોદ્દેશક કે અન્ત મેં વૈમાનિકોં કે સમ્બન્ધ મેં વક્તવ્યતા કહી
હૈ, અબ્ હસ પશ્ચમ ઉદ્દેશક મેં ઈશાનેન્દ્ર કી વક્તવ્યતા કહી જાવેગી અતઃ
इसी सम्बन्ध को लेकर यह पञ्चम उद्देश कहा जा रहा है—

‘કહિ ણં મંતે ! ઈસાણસ્સ દેવિંદસ્સ દેવરન્નો સમા સુહમ્મા’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—‘કહિ ણં
મંતે ! ઈસાણસ્સ દેવિંદસ્સ દેવરન્નો સમા સુહમ્મા પન્નત્તા’ હે મદન્ત !
દેવેન્દ્ર દેવરાજ જો ઈશાન હૈ—અનકી સુધર્મા સમા કહાં કહી ગઈ હૈ ?
અર્થાત્ ઈશાનેન્દ્ર કી સુધર્મા સમા કહાં હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્નને કહા
—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જંબુદ્વીવે દીવે’ હસ જંબૂદ્વીપ નામકે દ્વીપ મેં સ્થિત
મન્દર નામકા પર્વત હૈ, અસ પર્વત કી ઉત્તર દિશા મેં ‘इमीसे रयणप्प-
भाए पुढवीए’ હસ રત્નપ્રભા પૃથિવી કે ‘बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभा-
गाओ’ बहुसमरमणीय भूमिभाग से ‘उडुं चंदिमसूरिय० जहा ठाणपदे०’

ચોથા ઉદ્દેશાના અંતમાં વૈમાનિકોના સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું છે.
હવે આ પાંચમાં ઉદ્દેશામાં ઈશાનેન્દ્રના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવશે જેથી
આ સંબંધને લઈને આ પાંચમાં ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે—

‘કહિ ણં મંતે ઈસાણસ્સ દેવિંદસ્સ દેવરન્નો સમા સુહમ્મા’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—આ સૂત્રદ્વારા ગૌતમસ્વર્ગીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—‘કહિ ણં
મંતે ! ઈસાણસ્સ દેવિંદસ્સ દેવરન્નો સમા સુહમ્મા પન્નત્તા’ હે ભગવાન્ દેવેન્દ્ર
દેવરાજ ઈશાન છે તેમની સુધર્માસભા કયાં કહેવામાં આવી છે ? અર્થાત્
ઈશાનેન્દ્રની સુધર્માસભા કયાં છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—
‘गोयमा ! हे गौतम ‘जंबूद्वीवे दीवे’ આ જંબૂદ્વીપમાં જે મંદર (મંડ) પર્વત
છે તે પર્વતની ઉત્તર દિશામાં ‘इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए’ આ રત્નપ્રભા
પૃથ્વીના ‘बहुसमरमणिज्जाओ भूमिभागाओ’ बहुसमरमणीय भूमिभागથી

ચંદિમસૂરિય૦ જહા ઠાગપદે' ऊर्ध्वं चन्द्रसूर्य० यथा स्थानपदे स्थानपदं प्रज्ञा-
पनासूत्रस्य द्वितीयं पदम् तत्र स्थानपदे यथा कथितं तथैव इहापि ज्ञातव्यम्
क्रियत्पर्यन्तं ? तत्राह—'जाव मज्जे इत्थ ईसाणवडिसए' यावत् मध्येऽत्र ईशाना-
वतंसकः पञ्चमोऽवतंसकः ५ । प्रज्ञापनायाः द्वितीये स्थानपदे चेदम्—'उडुं चंदिम-
सूरियगहगणनक्खत्ततारारूवाणं बहुइं जोयणसयाइं बहुइं जोयणसहस्साइं
बहुइं जोयणसयसहस्साइं बहुगाओ जोयणकोडीओ, बहुगाओ जोयणकोडा-
कोडीओ उडुं उप्पइत्ता एत्थ णं ईमाणे णामं कप्पे पन्नत्ते पाईणपडीणायए, उदीण-
दाहिणवित्थिन्ने अद्धचंदसंठाणसंठिए, अच्चिमालिभासरासिवण्णामे असंखेज्जाओ
जोयणकोडिओ असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ आयामविकखंभेणं असंखे
ज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ परिकखेवेणं, सव्वरयणामए अच्छे जाव पडिख्वे,

ऊपर चन्द्रमा सूर्य को उल्लङ्घन कर आगे जाने पर यावत् प्रज्ञापना
सूत्र के द्वितीय स्थान पद में जैसा कहा गया है उसी के अनुसार
(जाव मज्जे ईसाणवडे'सए महाविमाणे) मध्यभाग में यावत् ईशाना-
वतंसक-पांचवां अवतंसएक विमान आता है । प्रज्ञापना के द्वितीय स्थान
पद में यह पाठ इस प्रकार से है—'उडुं चंदिमसूरियगहगणनक्खत्ततारा-
रूवाणं बहुइं जोयणसयाइं बहुइं जोयण सहस्साइं बहुइं जोयणसय-
सहस्साइं बहुगाओ जोयण कोडीओ बहुगाओ जोयणकोडा कोडीओ
उडुं उप्पइत्ता एत्थ णं ईमाणे णामे कप्पे पन्नत्ते, पाईणपडीणायए, उदीण
दाहिण वित्थिन्ने अद्ध चंदसंठाणसंठिए, अच्चिमालिभासरासिवण्णामे,
असंखेज्जाओ जोयणकोडीओ असंखेज्जाओ, जोयणकोडाकोडीओ
आयामविकखंभेणं, असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ परिकखेवेणं,
सव्वरयणामए, अच्छे जाव पडिख्वे, तत्थ ईसाणगदेवाणं अट्ठावीसं

'उડુ' ચંદિમસૂરિય૦ જહા ઠાગપદે૦' ઉપર ચંદ્રમા અને સૂર્યને હૃદયધીને આગળ
ભય ત્યારે યાવત્ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા સ્થાનપદમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું
છે, તેજ પ્રમાણે મધ્યભાગમાં યાવત્ ઈશાનાવતંસક પાંચમું અવતંસક—વિમાન
આવે છે. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના બીજા સ્થાન પદમાં આ પાઠ આ રીતે છે. 'ઉડુ'
ચંદિમસૂરિયગહગણનક્ખત્તારારૂવાણં बहुइं जोयणसयाइं बहुइं जोयणसहस्साइं बहुइं
जोयणसयसयसहस्साइं बहुगाओ जोयणकोडीओ बहुगाओ जोयणकोडाकोडीओ
उडुं उप्पइत्ता एत्थ णं ईमाणे णामे कप्पे पण्णत्ते पाईणपडिणायए, उदीणदाहिण-
वित्थिन्ने अद्धचंदसंठाणसंठिए, अच्चिमालिभासरासिवण्णामे, असंखेज्जाओ, जोय-
णकोडाकोडीओ आयामविकखंभेणं, असंखेज्जाओ जोयणकोडाकोडीओ परिकखेवेणं,

તથા ણં ઈસાણગદેવાણં અઢાવીસં વિમાણાવાસસયસહસ્તા ભવંતીતિ મક્ષાયં તેણં વિમાણા સઞ્વરયણામયા જાવ પઢિરુવા । તેસિ ણં વહુમજ્જદેસમાપ પંચવહિંસયા પળ્લતા, તં જહા-અંકવહિંસપ ૧, ફલિહવહિંસપ ૨, રયણવહિંસપ ૩, જાયરુવ-વહિંસપ ૪” ઇતિ સંગ્રાહમ્ । અસ્યાગ્રે ‘મજ્જે ઇતથ ઈસાણવહિંસપ’ ઇત્યાદિ સંયોજ્યમ્ । ઊર્ધ્વં ચન્દ્રસૂર્યપ્રહનસત્રતારારૂપાણામ્ વહૂનિ યોજનશતાનિ વહૂનિ યોજનસહસ્રાણિ વહૂનિ યોજનશતસહસ્રાણિ ઊર્ધ્વમુત્પત્ય અત્ર સ્વલુ ઈશાનો નામ-કલ્પઃ પ્રજ્ઞસઃ પ્રાચીપતીચ્યાયત’, ઉદગ્દક્ષિણત્રિસ્તીર્ણઃ, અર્ધચન્દ્રસંસ્થાનસંસ્થિતઃ, અર્ધિર્માલિભાસરાશિવર્ણામઃ, અસંખ્યેયા યોજનકોટયઃ અસંખ્યેયા યોજનકોટિ-કોટયઃ આયામવિષ્કમ્બેણ, અસંખ્યેયા યોજનકોટિકોટયઃ પરિક્ષેપેણ, સર્વરત્ન-મયઃ અચ્છઃ યાવત્ પ્રતિરૂપ’ । તત્ર સ્વલુ ઈશાનકદેવાનામષ્ટાવિંશતિર્વિમાનાવાસ-વિમાણાવાસસયસહસ્તા ભવંતિતિ મક્ષાયં, તેણં વિમાણા સઞ્વરયણા-મયા જાવ પઢિરુવા । તેસિ ણં વહુમજ્જદેસમાપ પંચવહિંસયા પળ્લતા, તં જહા-અંકવહિંસપ ૧, ફલિહવહિંસપ’ ઇત્યાદિ પાઠ લગાના ચાહિયે । અર્થાત્ વહુસમરમણીય ભૂમિભાગ સે ઊપર ચંદ્ર એવં સૂર્ય તથા ગ્રહ-નક્ષત્ર, ઔર તારારૂપ ઇન સે મી સૈકડોં યોજનો તક અનેક હજારોં યોજનો અનેક લાખોં યોજનો તક દૂર આગેજાને પર ઠીઠ ઇસી સ્થાન પર ઈશાન નામ કા કલ્પ કહા ગયા હૈ । યહ કલ્પ પૂર્વ પશ્ચિમ તક લમ્બા ઔર ઉત્તર દક્ષિણ તક ચૌડા હૈ । તથા અર્ધચન્દ્ર કે જૈસા આકાર વાલા હૈ । અગ્નિ કી જ્વાલા કે જૈસા વર્ણવાલા હૈ । ઇસકા આયામ વિષ્કંભ અસંખ્યાત કોડાકોડી યોજન કા હૈ । ઔર પરિક્ષેપ મી ઇસકા

સઞ્વરયણામપ, અચ્છે જાવ પઢિરુવે, તથા ઈસાણગદેવાણં અઢાવીસં વિમાણાવાસ-સયસહસ્તા ભવંતીતિમક્ષાયં તેણં વિમાણા સઞ્વરયણામયા જાવ પઢિરુવા તેસિ ણં વહુમજ્જદેસમાપ પંચવહિંસયા પળ્લતા તં જહા-અંકવહિંસપ ૧, ફલિહવહિંસપ’ ઇત્યાદિ પાઠ લગાવી લેવો અર્થાત્ વહુસમરમણીય ભૂમિભાગથી ઉપર ચંદ્ર અને સૂર્ય તથા ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારારૂપ એથી પણ સેંકડો યોજન સુધીના અનેક હજારો યોજન અનેક લાખો યોજન સુધી આગળ દૂર જાય ત્યારે ઊપર એજ સ્થાન પર ઈશાન નામનો કલ્પ કહેલા છે. આ કલ્પ પૂર્વ અને પશ્ચિમ સુધી લાંબો અને ઉત્તર દક્ષિણ સુધી પહોળો છે. તેમજ અર્ધચંદ્રના જેવા આકારવાળો છે. અગ્નિની જ્વાલા જેવા વર્ણ-વાળો છે. તેનો આયામ વિષ્કંભ એટલે કે લંબાઈ અને પહોળાઈ અસં-ખ્યાત કોડાકોડી યોજનના છે. અને પરિક્ષેપ-વેશવો પણ તેનો તેટલો જ છે.

શતસહસ્રાણિ ભવન્તીત્યાख्याત્ । તાનિ સ્વલુ વિમાનાનિ સર્વરત્નમયાનિ યાવત્
પ્રતિરૂપાણિ । તેષાં સ્વલુ બહુમધ્યદેશભાગે પશ્ચ અવતંસકાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથા-
'અઙ્કાવતંસકઃ ૧, સ્ફટિકાવતંસકઃ ૨, રત્નાવતંસકઃ ૩, જાતરૂપાવતંસકઃ ૪' इति ।
'મજ્જે હત્થ' મધ્યેઽત્ર એતેષાં મધ્યે 'ઈસાણવહેંસણ' ઈશાનાવતંસકઃ પશ્ચમઃ ।
ઈશાનાવતંસકનામકં મહાવિમાનં વર્તેતે इति भावः । 'સે ણં ઈસાણવહેંસણ મહા-
વિમાણે' તત્ સ્વલુ ઈશાનાવતંસકં મહાવિમાનમ્ 'અદ્ધતેરસજોયણસયસહસ્સાઈ'
અદ્વિત્રયોદશયોજનશતસહસ્રાણિ સાર્દ્ધદ્વાદશલક્ષપ્રમાણકમ્ (૧૨૫૦૦૦૦) इत्यर्थः
આયામવિષ્કમ્ભેણ 'एवं जहा दसमसण सकविमाणवत्तव्वया सा इहा वि ईसाणस्स
निरवसेसा भाणियव्वा' एवं यथा दशमशतके पष्ठोद्देशके शक्रविमानवक्तव्यता
सा इहापि ईशानस्य निरवशेषा मणितव्या भगवतीदशमशतके यथा शक्रस्य

હતના હી હૈ । યહ સર્વરત્નમય હૈ । અઙ્ક-સ્વઙ્ક હૈ, યાવત્ પ્રતિરૂપ હૈ ।
હસમેં ઈશાનક દેવોં કે ૨૮ લાખ વિમાનાવાસ હૈ । યે વિમાન સર્વરત્ન-
મય યાવત્ પ્રતિરૂપ હૈ, હન વિમાનોં કે બહુમધ્યપ્રદેશભાગ મેં, પાંચ
અવતંસક કહે ગયે હૈ । ઉનકે નામ હસ પ્રકાર સે હૈ-૧ અંકાવતંસક,
૨ સ્ફટિકાવતંસક, ૩ રત્નાવતંસક, ૪ જાતરૂપાવતંસક હનકે
મધ્ય મેં યહ પાંચર્વા ઈશાનાવતંસક નામ કા મહાવિમાન હૈ '
'સેણં ઈસાણવહેંસણ મહાવિમાણે' યહ ઈશાનાવતંસક નામકા મહાવિ-
માન' અદ્ધતેરસજોયણસયસહસ્સાઈ' ૧૨૫૦૦૦૦ યોજન કા લમ્બા
ચોડા હૈ । 'एवं जहा दसमसण सकविमाणवत्तव्वया सा इहा वि ईसा-
णस्स निरवसेसा भाणियव्वा' હસ પ્રકાર કી જૈસી દશવેં શતક કે છઠે
ઉદ્દેશક મેં શક્રવિમાન કે સમ્બન્ધ મેં વક્તવ્યતા કહી ગઈ હૈ વહી વક્ત-

આ સંપૂર્ણ રત્નમય છે. અઙ્ક-સ્વઙ્ક છે. યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. આમાં
ઈશાનક દેવના અઠ્યાવીસ લાખ વિમાનાવાસ છે. આ વિમાન સર્વ રત્નમય
યાવત્ પ્રતિરૂપ છે. આ વિમાનોના બહુ મધ્યદેશભાગમાં પાંચ અવતંસક
વિમાનો ઠહ્યા છે. તેના નામો આ પ્રમાણે છે. અંકાવતંસક ૧, સ્ફટિકાવતં-
સક ૨, રત્નાવતંસક ૩, જાતરૂપાવતંસક ૪, અને તેની મધ્યમાં આ પાંચમું
ઈશાનાવતંસક નામનું મહાવિમાન છે. 'સે ણં ઈસાણવહેંસણ મહાવિમાણે' આ
ઈશાનાવતંસક નામનું મહાવિમાન 'અદ્ધતેરસજોયણસયસહસ્સાઈ' ૧૨૫૦૦૦૦
આઠા બાર લાખ યોજન લાંબો પહોળો છે. 'एवं जहा दसमसण सकविमाण-
वत्तव्वया सा इहा वि ईसाणस्स निरवसेसा भाणियव्वा' આ વિષયમાં જેવી
રીતે દશમાં શતકના છઠા ઉદ્દેશમાં શક્ર વિમાનના સંબંધમાં કથન કર-
વામાં આવ્યું છે તે જ પ્રમાણેનું કથન અહિંયાં પણ-એટલે કે આ ઈશાન પ્રક-

વક્તવ્યતા કથિતા સા વક્તવ્યતા ઇશાનપ્રકરણેડપિ વાચ્યા અનેન યત્ સૂચિતં તદિત્યમ્
અવગન્તવ્યમ્, તથાહિ-‘અદ્વતેરસજોયણસયસહસ્સાઈ’ આયામવિક્લ્વમેળં ગુણયા
લીસં ચ સયસહસ્સાઈ’ વાવન્નં ચ સહસ્સાઈ અદ્વય અડયાલે જોયણસય પરિક્લેવેળં’
ઈત્યાદિઅદ્વત્રયોદશયોજનશતસહસ્સાણિ સાર્દ્ધદ્વાદશલક્ષયોજનાનિ (૧૨૫૦૦૦૦)
આયામવિષ્કંભેળ એકોનચત્તારિંશત્ ચ શતસહસ્સાણિ દ્વિપચ્ચાશત્ સહસ્સાણિ અષ્ટ ચ
અષ્ટચત્તારિંશદ્ યોજનશતાનિ અષ્ટચત્તારિંશદધિકાષ્ટશતયોજનાનિ (૩૯૫૨૮૪૮)
પરિક્લેવેળ પરિધિના, ઇત્યાદિ। કિયતાર્યન્તં દશમશતકીયશક્રવક્તવ્યતાવાચ્યા
તન્નાહ-‘જાવ આયરક્લંતિ’ યાવત્ આત્મરક્ષકા ઇતિ તત્ર દશમશતકે પ્થોદેશકે-
ડપિ ‘એવં જહા સૂરિયામે’ ઇત્યુક્તં તેન સૂર્યામપ્રકરણમત્ર વાચ્યમ્ ‘ઠિતી સાતિ-
રેગાઈ’ દો સાગરોવમાઈ’ સ્થિતિઃ સાતિરેકાનિ દ્વિસાગરોપમાનિ ઇશાનસ્ય સ્થિતિઃ

વ્યતા યહાં પર મી-ઈશાન પ્રકરણ મેં મી કહની ચાહિયે। હસસે જોસૂચિત
હુઆ હૈ વહ હસ પ્રકાર સે હૈ ‘અદ્વતેરસજોયણસયસહસ્સાઈ’ આયામવિક્લ્વ-
મેળં ગુણયાલીસં ચ સયસહસ્સાઈ વાવન્નં ચ સહસ્સાઈ અદ્વય અડયાલે જોય-
ણસય પરિક્લેવેળં’ ઇત્યાદિ હસ ઇશાનાવતંસક મહાવિમાન કા આયામ
વિષ્કંભ ૧૨૫૦૦૦૦ સાઢે બારહ લાખ યોજન કા હૈ તયા પરિક્લેપ હસકા
૩૯૫૨૮૪૮ યોજન કા હૈ। યહ શક્ર વક્તવ્યતા યહાં ‘જાવ આયરક્લં
તિ’ ૧૦ વે’ શતક કે છટે ઉદેશક કે હસ પાઠ તક કી ગ્રહણ કર કહને
કી વાત કહી ગઈ હૈ। સો હસસે યહ ફલિત હોતા હૈ કિ યહાં ‘એવં
જહા સૂરિયામે’ કે અનુસાર સૂર્યામ પ્રકરણ કહ લેના ચાહિયે। વર્ષોંકિ
વસ ૧૦ વે’ શતક કે છટે ઉદેશક કે અન્ત મેં યહ પાઠ કહા ગયા હૈ। ‘ઠિઈ
સાતિરેગાઈ દો સાગરોવમાઈ’ ઇશાનેન્દ્ર કી સ્થિતિ દો સાગરોપમ સે કુછ

રણુમાં પણ સમજી લેવું. આ કથનથી જે સૂચિત થયું છે તે આ પ્રમાણે છે.
‘અદ્વતેરસજોયણસયસહસ્સાઈ’ આયામવિક્લ્વમેળં ગુણયાલીસં ચ સયસહસ્સાઈ’
વાવન્નં ચ સહસ્સાઈ’ અદ્વય અડયાલે જોયણસય પરિક્લેવેળં’ ઇત્યાદિ આ
ઈશાનાવતંસક મહાવિમાનોના આયામ નિષ્કંભ લંબાઈ પહોળાઈ ૧૨૫૦૦૦૦
સાડાબાર લાખ યોજનનો છે. તેમજ તેનો પરિક્લેપ-ઘેરાવો ૩૯૫૨૮૪૮
ઐગણ્યાલીસ લાખ બાવન હજાર આઠસો અડતાલીસ યોજનનો છે. આ
શકેવક્તવ્યતા અહિં ‘જાવ આયરક્લંતિ’ દસમા શતકના છઠા ઉદેશાના આ પાઠ
સુધી અહણ કરવાનું કહ્યું છે, તેથી એ ફલિત થાય છે કે-અહિં ‘એવં જહા
સૂરિયામે’ એ વચન પ્રમાણે સંપૂર્ણ સૂર્યામ પ્રકરણ અહિં કહેવું
જોઈએ. કેમકે-તે દશમાં શતકના છઠા ઉદેશાના અંતમાં આ પાઠ કહેવામાં
આવેલ છે. ‘ઠિઈ સાદેરેગાઈ’ દો સાગરોવમાઈ’ ઇશાનેન્દ્ર દેવની સ્થિતિ બે સાગ-

સાતિરેકા દ્વિસાગરોપમાત્મિકેત્યર્થઃ 'સેસં તં ચેવ' શેવં તદેવ એતદતિરિક્તમન્યત્સર્વં શક્રસ્ય યથા કથિતં તત્સર્વમપિ અત્રાનુમન્થેયમેવ કિયત્પર્યન્તં વક્તવ્યમ્ તત્રાહ- 'જાવૈસાણે દેવિંદે દેવરાયા૨' દશમશતકે સૂર્યામદેવાતિદેશેન સૂર્યામપ્રકરણં સર્વં પઠિતવ્યમિતિ । 'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ, હે મદન્ત ! ઈશાનેન્દ્રવિષયે યત્ દેવાનુવિષયેણ કથિતં તત્ સર્વં સત્યમેવ હત્યાદિ યાવદ્દિહરતિ ॥સુ૦ ૧॥

॥ ઇતિ શ્રી વિશ્વવિખ્યાત-જગદ્વલ્લભ-મસિદ્ધવાચક-પશ્ચદશભાષા-
કલિતલલિતકળાપાલાપકપ્રવિશુદ્ધગદ્યપદ્યનૈકગ્રન્થનિર્માપક,
વાદિમાનમર્દક-શ્રીશાહૂચ્છત્રપતિ કોલહાપુરરાજપ્રદત્ત-
'જૈનાચાર્ય' પદભૂષિત — કોલહાપુરરાજગુરુ-
બાલબ્રહ્મચારિ-જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર
-પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલવ્રતિવિરચિતાયાં
શ્રી "મગવતીસૂત્રસ્ય" પ્રમેયચન્દ્રિકા-
સ્ત્યાયાં વ્યાખ્યાયાં સપ્તદશશતકે
પશ્ચમોદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ॥૧૭-૫॥

અધિક કહી ગઈ છે । 'સેસં તં ચેવ' હસ કથન સે અતિરિક્ત બાકી કા
ઔર સબ કથન ઈશાનેન્દ્ર કા શક્ર કે કથન કે જૈસા હી છે । હસ પ્રકાર
સે યહ દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઈશાન છે । તાત્પર્ય કહને કા એસા છે કિ યહાં
ઈશાનેન્દ્ર કી જો વક્તવ્યતા કહી ગઈ છે । ડસ વક્તવ્યતા સે અતિરિક્ત
ઔર સબ વક્તવ્યતા શક્ર કી વક્તવ્યતા કે અનુસાર હી છે । યહ શક્ર
સમ્બન્ધી વક્તવ્યતા ૧૦ વેં શતક કે છટ્ટે ઉદ્દેશક મેં કહી જા ચુકી છે ।
શક્ર કી વક્તવ્યતા મેં સૂર્યામદેવ કી વક્તવ્યતા ગ્રહણ કરકે કહને કી
બાત કહી ગઈ છે । અતઃ યહાં પર ખી સૂર્યામદેવ પ્રકરણ સબ કહલેના
ચાહિયે । 'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' હસ પ્રકાર સે પ્રશુ દ્વારા -હસ

રોપમથી કંઈક અધિક કહેવામાં આવી છે. 'સેસં તં ચેવ' પૂર્વોક્ત કથનથી
બાકીનું અન્ય સઘળું કથન ઈશાનેન્દ્રનું શકના કથન પ્રમાણે જ છે. આ
રીતેના આ દેવેન્દ્ર દેવરાજ ઈશાન છે.

આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે--અહિં ઈશાનેન્દ્રના સંબંધમાં જે
વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે, તે વર્ણનથી લિન્ન અન્ય સઘળું વર્ણન શકના
વર્ણનની માફક જ છે. અને શક સંબંધનું વર્ણન દશમાં શતકના છટ્ટા ઉદ્દે-
શમાં કહેવાઈ ગયું છે. શકના વર્ણનમાં સૂર્યામદેવનું વર્ણન ગ્રહણ કરવાની
વાત કહી છે. જેથી અહિયાં પણ સંપૂર્ણ સૂર્યામદેવના પ્રકરણનું કથન કરી
દેવાનું સમજી લેવું. 'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' આ રીતે આ વિષયમાં

વિષય મેં સ્પષ્ટીકરણ કો સુનકર ગૌતમ ને ડનસે કહા-હે ભદન્ત ! આપકે દ્વારા પ્રતિપાદિત યહ વિષય સર્વથા સત્ય હૈ-જૈસા આપને કહા હૈ વહ એસા હી હૈ ૨ । હસ પ્રકાર કહકર વે ગૌતમ યાવત્ અપને સ્થાન પર બિરાજમાન હો ગયે ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્યજૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત
“ભગવતીસૂત્ર” પ્રમેયચન્દ્રિકાવ્યાખ્યાકે સત્તરહવે શતક કા
પાંચવાં ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૭-૫॥

પ્રભુ ઁ કરેલ સ્પષ્ટીકરણને સાંભળીને ગૌતમસ્વામીઁ તેઓને કહ્યું કે હે ભગવન્ આપે પ્રતિપાદન કરેલ આ વિષય સર્વથા સત્ય છે. અર્થાત્ જેવી રીતે આપે કહ્યું છે તે તેમજ છે હે ભગવાન્ આપે જે પ્રમાણે કહ્યું છે તે યથાર્થ છે આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમસ્વામી યાવત્ પોતાના સ્થાન પર વિરાજમાન થઈ ગયા ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈન ચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો પાંચમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૭-૫॥

अथ षष्ठोद्देशकः प्रारभ्यते ।

पञ्चमोद्देशके ईशानसमावक्तव्यता कथिता । षष्ठोद्देशके तु कल्पादिषु पृथिवीकायिकजीवोत्पत्तिः कथ्यते इत्येवं संबन्धेन आयातस्य षष्ठोद्देशकस्ये-
दमादिमं सूत्रम्—‘पुढविकाइए णं भंते !’ इत्यादि ।

मूलम्—पुढविकाइए णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए
समोहए समोहणित्ता जे भविए सोहम्मे कप्पे पुढविकाइयत्ताए
उव्वज्जित्तए ? से णं भंते ! किं पुढ्वि उव्वज्जित्ता पच्छा संपा-
उणेज्जा पुढ्वि संपाउणित्ता पच्छा उव्वज्जेज्जा ? गोयमा !
पुढ्वि वा उव्वज्जित्ता पच्छा संपाउणेज्जा पुढ्वि वा संपाउणित्ता
पच्छा उव्वज्जेज्जा । से केणट्ठेणं जाव पच्छा उव्वज्जेज्जा ?
गोयमा ! पुढविकाइयाणं तओ समुग्घाया पन्नत्ता तं जहा
वेयणासमुग्घाए कसायसमुग्घाए मारणंतियसमुग्घाए ।
मारणंतियसमुग्घाएण समोहमाणे देसेण वा समोहणइ सब्बेण
वा समोहणइ देसेण वा समोहमाणे पुढ्वि संपाउणित्ता पच्छा
उव्वज्जेज्जा सब्बेणं समोहणमाणे पुढ्वि उव्वज्जेज्जा पच्छा
संपाउणेज्जा से तेणट्ठेणं जाव उव्वज्जित्तए । पुढविकाइए णं
भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए जाव समोहए, समोहणित्ता
जे भविए ईसाणे कप्पे पुढवि० एवं चेव ईसाणे वि एवं जाव
अच्चुयगेविज्जअणुत्तरविमाणे ईसिप्पभाराए य एवं चेव । पुढवि-
काइए णं भंते ! सक्करप्पभाए पुढवीए समोहए समोहणित्ता जे
भविए सोहम्मे कप्पे पुढवि० एवं जहा रयणप्पभाए पुढवी-
काइए उव्वाइओ एवं सक्करप्पभाए वि पुढविकाइओ उव्वाए-

यवो जाव ईसिप्पभाराए एवं जहा रयणप्पभाए वत्तव्वया
भणिंया एवं जाव अहे सत्तमाए समोहए ईसीपवभाराए उव-
वाएयवो सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥सू० १॥

सत्तरससए छट्ठो उद्देशो समत्तो ॥१७-६॥

छाया—पृथिवीकायिकः खलु भदन्त ! अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः
समवहतः समवहत्य यो भव्यः सौधर्मे कल्पे पृथिवीकायिकतया उत्पत्तुम् स
खलु भदन्त ! किं पूर्वमुत्पद्य पश्चात् संप्राप्नुयात् पूर्वं संप्राप्य पश्चात् उत्पद्येत ?
गौतम ? पूर्वं वा उत्पद्य पश्चात् प्राप्नुयात् पूर्वं वा प्राप्य पश्चाद् उत्पद्येत तत् केना-
र्थेन यावत् पश्चात् उत्पद्येत ? गौतम ! पृथिवीकाइकानां त्रयः समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः
तद्यथा वेदनासमुद्घातः १, कषायसमुद्घातः २, मारणान्तिकसमुद्घातश्च मारणा-
न्तिकसमुद्घातेन समवहन्यमानः देशेन वा समवहन्ति सर्वेण वा समवहन्ति देशेन
वा समवहन्यमानः पूर्वं सम्प्राप्य पश्चात् उत्पद्येत सर्वेण समवहन्यमानः पूर्वमुत्पद्य
पश्चात् संप्राप्नुयात् तत् तेनार्थेन यावत् उत्पद्येत । पृथिवीकायिकः खलु भदन्त !
अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्याः यावत् समवहतः समवहत्य यो भव्यः ईशाने कल्पे
पृथिवी० एवमेव ईशानेऽपि एवं यावत् अच्युतग्रैवेयकानुत्तरविमाने ईषत् प्राग्भा-
रायां च एवमेव । पृथिवीकायिकः खलु भदन्त ! शर्कराप्रभायां पृथिव्यां समवहतः
समवहत्य यो भव्यः सौधर्मे कल्पे पृथिवी० एवं यथा रत्नप्रभायां पृथिवीकायिकः
उपपातितः, एवं शर्कराप्रभायामपि पृथिवीकायिकः उत्पातितव्यः यावत् ईषत् प्राग्भा-
रायाम् एवं यथा रत्नप्रभायाः वक्तव्यता भणिता एवं यावत् अधःसप्तम्यां समवहतः
ईषत् प्राग्भारीयाम् उत्पातयितव्यः । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० १॥

सप्तदशशतस्य षष्ठोद्देशः समाप्तः ॥१७-६॥

छट्टे उद्देशो का प्रारंभ

पांचवे उद्देशे में ईशानसभा की वक्तव्यता प्रकट की गई है।
अब इस छट्टे उद्देशे में कल्पादिकों में पृथिवीकायिक जीवों की उत्पत्ति
कहनी है, इसी सम्बन्ध से इस छट्टे उद्देशे का प्रारम्भ हुआ है । इसका

छट्टा उद्देशानो प्रारंभ-

पांचभां उद्देशाभां ईशानेन्द्रनी सलाना स'णधर्मा कथन करवाभां
आ'यु' छे. डवे आ छट्टा उद्देशाभां कल्पादिकेभां पृथ्वीकायिक जीवानी
उत्पत्तिनो विषय छट्टेवाभां आवशे आ स'णधर्मी आ छट्टा उद्देशानो प्रारंभ
करवाभां आ'ये, छे.

ટીકા—‘પુઢવિક્કાઈણ ણં મંતે !’ પૃથિવીકાયિકઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘ઈમીસે રયણપ્પમાણ પુઢવીણ’ એતસ્યાં રત્નપ્રમાયાં પૃથિવ્યાં ‘સમોહણ’ સમવહતઃ મારણાન્તિકસમુદ્ધાતં કૃત્વેત્યર્થઃ ‘સમોહણિત્તા’ સમવહત્ય-સમુદ્ધાતં કૃત્વા જો’ યઃ કોઽપિ ‘સોહમ્મે કપ્પે’ સૌધર્મે કલ્પે ‘પુઢવિક્કાઈયત્તાણ’ પૃથિવીકાયિકતયા પૃથિવીકાયિકજીવસ્વરૂપેનેત્યર્થઃ ‘ઉવવજ્જિત્તણ’ ઉત્પત્તું ‘મવિણ’ મવ્યઃ યોગ્યઃ, હે મદન્ત ! યઃ પૃથિવીકાયિકો જીવઃ રત્નપ્રમાયાં પૃથિવ્યાં-મારણાન્તિક સમુદ્ધાતં કૃત્વા સૌધર્મે કલ્પે ઉત્પત્તિયોગ્યઃ ‘સે ણં મંતે !’ સ પૃથિવીકાયિકો જીવઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘કિં પુઢ્વિ ઉવવજ્જિત્તા’ કિં પૂર્વમુત્પન્ન ‘પચ્છા સંપાડણેજ્જા’ પચ્ચાત્ સંપાપ્નુયાત્ આહારપુદ્ગલગ્રહણં કુર્તાદિત્યર્થઃ અથવા ‘પુઢ્વિ વા સંપાડણિત્તા’

આદિ સૂત્ર ‘પુઢવિક્કાઈણ ણં મંતે’ इत्यादि सूत्र है--

‘પુઢવિક્કાઈણ ણં મંતે !’ ‘ઈમીસે રયણપ્પમાણ પુઢવીણ’ इत्यादि

ટીકાર્થ—‘પુઢવિક્કાઈણ ણં મંતે !’ કોઈ પૃથિવીકાયિક જીવ ઈમીસે રયણપ્પમાણ પુઢવીણ’ હસ રત્નપ્રમાપૃથિવી મેં ‘સમોહણ’ મારણાન્તિક સમુદ્ધાત સે સમવહત હોવે, ‘સમોહણિત્તા’ ઓર વહ મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરકે ‘જો મવિણ સોહમ્મે કપ્પે’ જો સૌધર્મકલ્પ હૈ ઉસમેં ‘પુઢવિક્કાઈયત્તાણ ઉવવજ્જિત્તણ મવિણ’ પૃથિવીકાયિકરૂપ સે ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હો-અર્થાત્ કોઈ પૃથિવીકાયિક જીવ હૈ મદન્ત ! રત્નપ્રમા પૃથિવી મેં એસા હૈ કી જો વહાં મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરકે સૌધર્મકલ્પ મેં પૃથિવીકાયિકરૂપ સે હી ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ । ‘સે ણં મંતે !’ કિં પુઢ્વિ ઉવવજ્જિત્તા’ તો એસા વહ પૃથિવીકાયિક જીવ હૈ મદન્ત ! કયા પહિલે વહાં ઉત્પન્ન હોકર ‘પચ્છા સંપાડણેજ્જા’ પચ્ચાત્ આહાર

“પુઢવિક્કાઈણ મંતે ! ઈમીસે રયણપ્પમાણ પુઢવીણ” इत्यादि

ટીકાર્થ—પુઢવિક્કાઈણ ણં મંતે !” કોઈ પૃથ્વીકાયિક જીવ “ઈમીસે રયણપ્પમાણ પુઢવીણ” આ રત્નપ્રમા પૃથ્વીમાં ‘સમોહણ’ મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરીને “જો સોહમ્મે કપ્પે” જે સૌધર્મ કલ્પ છે, તેમાં “પુઢવિક્કાઈયત્તાણ ઉવવજ્જિત્તણ મવિણ” પૃથ્વીકાયિક રૂપથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય અર્થાત્ હે લગવન્ કોઈ પૃથ્વીકાયિક જીવ રત્નપ્રમા પૃથ્વીમાં એવા છે કે જે ત્યાં મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરીને સૌધર્મકલ્પમાં પૃથ્વીકાયિક રૂપથી જ ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય છે “સે ણં મંતે કિં પુઢ્વિ ઉવવજ્જિત્તા” તો એવે, તે પૃથ્વીકાયિક જીવ હે લગવન્ શું પડેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને “પચ્છા સંપાડણેજ્જા” પછીથી આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે ? અથવા તો ‘પુઢ્વિ

પૂર્વે વા સંપાપ્ય આહારપુદ્ગલગ્રહણં કૃત્વા 'પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા' પશ્ચાત્ ઉત્પદ્યેત્ ? યો જીવઃ રત્નપ્રભાપૃથિવ્યાં મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતં કૃત્વા સૌધર્મે કલ્પે ઉત્પત્તિયોગ્યઃ સ પૃથિવીકાયિકો જીવઃ પૂર્વે સૌધર્મકલ્પે ઉત્પદ્ય પશ્ચાદાહારપુદ્ગલાન્ ગૃહ્ણતિ ઉત્ પૂર્વેષુ આહારપુદ્ગલાન્ આદાય પશ્ચાત્સૌધર્મકલ્પે ઉત્પદ્યતે इति પ્રશ્નાશયઃ । મગવાનાહ—'ગોયમા' इत्यादि । 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'પુન્નિ વા ઉવવજ્જિજ્જા' પૂર્વે વા ઉત્પદ્ય 'પચ્છા સંપાઝણેજ્જા' પશ્ચાત્ સંપ્રાપ્ત્યુચાત્ પુદ્ગલગ્રહણં કુર્યાદિત્યર્થઃ 'પુન્નિ વા સંપાઝણિજ્જા' પૂર્વે વા સંપાપ્ય—પુદ્ગલગ્રહણં કૃત્વા 'પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા' પશ્ચાત્ ઉત્પદ્યેત્ । હે ગૌતમ ! પૃથિવીકાયિકો જીવઃ મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતેન રત્નપ્રભાપૃથિવીતો નિઃસરન્ સૌધર્મકલ્પગમનયોગ્યઃ પૂર્વે સૌધર્મકલ્પે ઉત્પદ્યતે પશ્ચાત્

પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ? યા 'પુન્નિ વા સંપાઝણિજ્જા પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા' પહિલે આહારપુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરકેવાદ મેં વહાં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? અર્થાત્ રત્નપ્રભાપૃથિવી મેં વર્તમાન જો પૃથિવીકાયિક જીવ વહાં મરણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરકે સૌધર્મ કલ્પ મેં ઉત્પત્તિ કે યોગ્ય હૈ તો એસા વહ પૃથિવીકાયિક જીવ પહિલે સૌધર્મકલ્પ મેં ઉત્પન્ન હોકર પશ્ચાત્ આહારપુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ? યા પહિલે આહાર પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરકે પશ્ચાત્ સૌધર્મકલ્પ મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? એસા હસ પ્રશ્ન કા આશય હૈ । હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! 'પુન્નિ વા ઉવવજ્જિજ્જા, પચ્છા સંપાઝણેજ્જા' વહ જીવ વહાં પહિલે ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ । પશ્ચાત્ પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ એસા બી હૈ ઓર 'પુન્નિ વા સંપાઝણિજ્જા પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા' પહિલે આહારપુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતા

વા સંપાઝણિજ્જા પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા" પહેલાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેનારા જે પૃથ્વીકાયિકલેવા ત્યાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરીને સૌધર્મકલ્પમાં ઉત્પત્તિને યોગ્ય છે. તે એવા તે પૃથ્વીકાયિક એવ પહેલાં સૌધર્મકલ્પમાં ઉત્પન્ન થઈને પછીથી આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે ? અથવા પહેલાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને પછીથી સૌધર્મકલ્પમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? એવી રીતેના આ પ્રશ્નોના અશય છે તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—“ગોયમા” હે ગૌતમ “પુન્નિ વા ઉવવજ્જિજ્જા પચ્છા સંપાઝણેજ્જા” તે એવ પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ જાય તે અને પછીથી આહારપુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે એવું પણ છે, અને “પુન્નિ વા સંપાઝણિજ્જા પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા” પહેલાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે અને પછીથી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે, એવું પણ

પુદ્ગલગ્રહણં કરોતિ પૂર્વે પુદ્ગલગ્રહણં કૃત્વા પશ્ચાદુત્પદ્યતે, एवं रूपेण उत्पत्तिसमाप्त्यो
 न पूर्वापरीभावनियमः किन्तु कदाचित् पूर्वमुत्पद्य पश्चात् पुद्गलान् गृह्णाति पूर्वं वा
 पुद्गलग्रहणं कृत्वा पश्चाद् उत्पद्यते इति उत्तरस्याशय इति । जीवो मारणान्तिक-
 समुद्घातान्निवृत्त्य यदा पूर्वशरीरं सर्वथा परित्यज्य कन्दुकगत्या सर्वात्मप्रदेशैः सह
 उत्पत्तिप्रदेशं गच्छति तदा पूर्वं समुत्पन्नो भवति पश्चात् पुद्गलान् आहरति परन्तु
 यदा मरणसमुद्घातं कुर्वन्नेव म्रियते तदा ईलिकागत्या उत्पत्तिस्थानमेति तदा प्रथमं

है पश्चात् वहां उत्पन्न हो जाता है—ऐसा भी है । तात्पर्य इसका ऐसा
 है कि सौधर्मकल्प में गमन के योग्य कोई पृथिवीकायिक जीव रत्न-
 प्रभा पृथिवी से निकलकर सौधर्मकल्प में उत्पन्न हो गया तो ऐसा वह
 जीव वहां उत्पन्न होकर के बाद में आहारपुद्गलों को ग्रहण करता है,
 तथा पहिले से ही आहारपुद्गलों को ग्रहण करके पश्चात् वहां उत्पन्न
 हो जाता है, इस रूप से पश्चात् उत्पत्ति और समाप्ति में पूर्वापर भाव
 रूप नियम नहीं बनता है । परन्तु फिर भी इस उत्तर का केवल यही
 आशय है कि कदाचित् पहिले यह उत्पन्न होकर बाद में आहार-
 पुद्गलों को ग्रहण करता है । और पहिले आहारपुद्गलों को ग्रहणकर
 बाद में वह वहां उत्पन्न होता है । इसका स्पष्टीकरण इस प्रकार से सम-
 झना चाहिये । जब जीव मारणान्तिक समुद्घात से निवृत्त हो जाता
 है और पूर्व शरीर को सर्वथा छोड़ देता है, तब वह अपने उत्पत्ति

છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે—સૌધર્મકલ્પમાં ગમન કરવાને યોગ્ય
 કોઈ પૃથ્વીકાયિક જીવ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં હોય અને તે મારણાન્તિક
 સમુદ્ઘાત કરીને તે રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી નીકળીને સૌધર્મકલ્પમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય
 તો એવો તે જીવ ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને તે પછી આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે,
 તથા પહેલાંથી જ આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને પછીથી ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ જાય
 છે આ રીતે તે પછીથી ઉત્પત્તિ અને સમાપ્તિમાં પૂર્વાપર ભાવરૂપ નિયમ બનતો
 નથી. પરંતુ આ ઉત્તરને કેવળ એજ આશય છે કે—કદાચિત્ પહેલાં તે
 ઉત્પન્ન થઈને તે પછી આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. અને
 કોઈવાર પહેલાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તે પછી તે ત્યાં
 ઉત્પન્ન થાય છે. આ કથનનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે—જ્યારે જીવ
 મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી નિવૃત્ત થઈ જાય છે, અને પૂર્વ શરીરને સર્વથા
 છોડી દે છે. ત્યારે તે પોતાના ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં દડાની માફક પોતાના સઘળા
 આત્મપ્રદેશોની સાથે જ ચાલ્યા જાય છે, એ સ્થિતિમાં તે પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન

પુદ્ગલગ્રહણં કરોતિ પશ્ચાદુત્પદ્યતે તથા પૂર્વશરીરસ્થજીવપ્રદેશાન્ સંહસ્ય કન્દુકગત્યા સમસ્તજીવપ્રદેશૈરુત્પત્તિક્ષેત્રં ગચ્છતિ તદા પૂર્વમુત્પદ્ય પશ્ચાત્પુદ્ગલગ્રહણં કરોતિ ।
પુનઃ પ્રશ્નયતિ—‘ સે કેળદ્દેણં જાવ પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા ’ તત્ કેનાર્થેન યાવત્ પશ્ચાત્ ઉત્પદ્યેત, અત્ર યાવત્પદેન ‘ પુનિવ વા ’ इत्यारभ्य ‘ संपाउणित्ता ’ एतदन्तस्य सर्व-
योग्यस्थान में कन्दुक के जैसा समस्त अपने आत्मप्रदेशों के साथ ही चला जाता है । ऐसी दशा में ‘ वह वहां पहिले उत्पन्न हो जाता है और बाद में आहार पुद्गलों को—औदारिक, तैजस, कामण, तीन शरीर, आहार पर्याप्ति, शरीरपर्याप्ति, इन्द्रियपर्याप्ति, श्वासोच्छ्वास पर्याप्ति, इन चार पर्याप्तियों के योग्य पुद्गलों का ग्रहण करना इसका नाम आहार है—सो अपने योग्य शरीर और पर्याप्तियों के पुद्गलों को ग्रहण करने लगता है जब जीव अपने उत्पत्ति योग्य स्थान में ईलिका की गति से मारणा-
न्तिक, समुद्घात करता हुआ पहुंचता है— तब वह पूर्ण आत्मप्रदेशों से वहां नहीं पहुंचता है किन्तु कुछेकही आत्मप्रदेशों से वह वहां पहुंचता है—ऐसी दशा में वह वहां पहिले आहारपुद्गलों को ग्रहण करता है बाद में वहां उत्पन्न होता है ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘से केणद्वेणं जाव पच्छा उवव-
ज्जेज्जा’ हे भदन्त । ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि वह पृथिवी-
कायिक जीव वहां पहिले उत्पन्न हो जाता है और बाद में आहार
करता है । और पहिले आहार करता है बाद में उत्पन्न होता है ? यहाँ

થઈ જાય છે અને તે પછી આહાર પુદ્ગલોને—એટલે કે ઔદારિક, તૈજસ,
અને કામણ એ ત્રણ શરીર—આહાર પર્યાપ્તિ શરીર પર્યાપ્તિ, ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિ
અને શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિયોને યોગ્ય પુદ્ગલોના ગ્રહણ કરવું તેનું નામ
આહાર છે. તે પોતાને યોગ્ય શરીર અને પર્યાપ્તિયોના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે
છે. તથા જ્યારે જીવ પોતાના ઉત્પત્તિ યોગ્ય સ્થાનમાં ઇલિકાની ગતિથી માર-
ણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરતાં કરતાં પહોંચે છે, ત્યારે તે પૂર્ણ આત્મપ્રદેશોથી
ત્યાં પહોંચતા નથી. પણ કંઈક આત્મપ્રદેશોથી તે ત્યાં પહોંચે છે. એ પરિ-
સ્થિતિમાં તે ત્યાં પહોંચતાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. અને બાદમાં ત્યાં
ઉત્પન્ન થાય છે.

ફરીને ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—“સે કેળદ્દેણં જાવ પચ્છા
ઉવવજ્જેજ્જા” હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણે કહો છો કે તે પૃથ્વીકાયિક
જીવ પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે અને તે પછી આહાર કરે છે. અને
કેઈવાર પહેલાં આહાર કરે છે અને બાદમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અહિંયાં યાવત્

સ્યાપિ ગ્રહણં કર્તવ્યમિતિ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘पुढ्वीकाइयाणं तओ समुग्घाया पणत्ता’ पृथिवीकायिकानां त्रयः समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः ‘तं जहा’ तद्यथा ‘वेयणासमुग्घाए’ वेदनासमुद्घातः १, ‘कसाय समुग्घाए’ कषायसमुद्घातः २, ‘मारणंतियसमुग्घाए’ मारणान्तिकसमुद्घातः ३, तत्र ‘मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणमाणे देसेण वा समोहणइ सव्वेण वा समोहणइ’ मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहनन् देशेन वा समवहन्ति सर्वेण वा समवहन्ति । अयं भावः-यदा मारणान्तिकसमुद्घातगतो जीवो म्रियते तदा ईल्लिका-गत्योत्पत्तिदेशं प्राप्नोति तत्र च जीवदेशस्य पूर्वदेहे एव स्थितित्वात् देशस्य चोत्पत्तिदेशे प्राप्तत्वात् देशेन समवहन्तीति कथ्यते यदा-तु मारणान्तिकसमुद्घा-

यावत् शब्द से यही ‘पुढ्वि वा’ से लेकर संपाउणित्ता’ तक का सब पाठ ग्रहण किया गया है। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘गोयमा । हे गौतम ! ‘पुढ्वीकाइए णं तओ समुग्घाया पणत्ता’ पृथिवीकायिक जीवों के तीन समुद्घात कहे गये हैं और वे ‘तं जहा’ इस प्रकार से हैं-‘वेयणा समुग्घाए, कसायसमुग्घाए, मारणंतियसमुग्घाए’ वेदनासमुद्घात, कषायसमुद्घात, और मारणान्तिकसमुद्घात ‘मारणंतियसमुग्घाएणं समोहणमाणे देसेण वा समोहणइ, सव्वेण वा समोहणइ’ जीव जब मारणान्तिकसमुद्घात करता हुआ ही मरण को प्राप्त हो जाता है तब वह ईल्लिका गति से उत्पत्ति योग्य स्थान में जाता है तब उसके कुछ आत्मप्रदेश तो उत्पत्ति स्थान में पहुँच जाते हैं और कुछ प्रदेश पूर्वदेह में रहते हैं, ऐसी स्थितिमें वह जीव देश से समवहत होता है इसीलिये देश से समवहत होता है ऐसा कहा गया है। और जब मारणा-

શબ્દથી “પુઢ્વિ વા” એ પદ્ધતી લઇને “સંપાઉણિત્તા” સુધીના સધળાં પાઠ અર્હણ થયેા છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-“ગોયમા” હે ગૌતમ ! “પુઢ્વીકાઇયાણં તઓ સમુગ્ઘાયા પણત્તા” પૃથ્વીકાયિક જીવોને ત્રણ સમુદ્ઘાત કહ્યા છે. અને “તંજહા” આ રીતે છે. “વેયણાસમુગ્ઘાએ, કસાયસમુગ્ઘાએ, મારણં-તિય સમુગ્ઘાએ” વેદના સમુદ્ઘાત, કષાય સમુદ્ઘાત અને મારણાંતિક સમુદ્ઘાત “મારણંતિયસમુગ્ઘાએણં સમોહણમાણે વેસેણ વા સમોહણइ સવ્વેણ વા સમોહણइ” જીવ જ્યારે મારણાંતિક સમુદ્ઘાત કરતાં કરતાં જ મરી જાય છે, ત્યારે તે ઈલ્લિકા ગતિથી ઉત્પત્તિ યોગ્ય સ્થાનમાં જાય છે, ત્યારે તેના કંઈક આત્મ-પ્રદેશો તો ઉત્પત્તિ સ્થાનમાં પહોંચી જાય છે. અને કંઈક આત્મપ્રદેશ પહેલાંના શરીરમાં રહે છે. એ સ્થિતિમાં તે જીવ દેશથી સમવહત (આધાત પ્રત્યાધાત

તાત્ પ્રતિનિવૃત્ત્ય પૂર્વ શરીરં સર્વથા ત્યક્ત્વા પૂર્વશરીરસ્ય સર્વપ્રદેશસંહરણતઃ કન્દુક-
ગત્યોત્પત્તિદેશં ગચ્છતિ તદા 'સર્વેણ સમવહન્તિ' इत्युच्यते । 'देसेण वा समो-
हणमाणे' तत्र देशेन समवहनन् ईलिकागत्या गच्छन् 'पुंवि संपाउणित्ता पच्छा
उववज्जिज्जा' पूर्व संग्राप्य पुद्गलान् ग्रहीत्वा पश्चात् उत्पद्यते 'सर्व्वेण समोहण-
माणे' सर्व्वेण समवहनन् कन्दुकगत्या गच्छन् 'पुंवि उववज्जेत्ता' पूर्व्वमुत्पद्य सर्वा-
त्मनोत्पाददेशमासाद्य 'पच्छा संपाउणेज्जा' पश्चात् संग्राप्नुयात् पुद्गलग्रहणं करो-
तीति 'से तेणट्ठेणं जाव उववज्जिज्जा' तत् तेनार्थेन यावदुत्पद्येत, अत्र यावत्पदेन
'पुंवि वा उववज्जित्ता पच्छा संपाउणेज्जा पुंवि वा संपाउणित्ता पच्छा' इत्येतत्

નિકસમુદ્ધાત સે નિવૃત્ત હોકર પીછે સ્મરણ કરતા હૈ તથ વહ અપને
સર્વપ્રદેશોં કો ઉસ શરીર સે સંહરણ કર કન્દુક કી ગતિ સે ઉત્પત્તિ
દેશ મેં જાતા હૈ તથ 'સર્વેણ સમવહન્તિ' એસા વહ હોના હૈ-હસીલિયે
સર્વપ્રદેશોં સે વહ સમુદ્ધાત કરતા હૈ-એસા કહા ગયા હૈ ।
'દેસેણ સમોહણમાણે પુંવિ સંપાઉણિત્તા પચ્છા ઉવવજ્જિજ્જા' અતઃ
દેશ સે સમવહત છુઆ વહ જીવ પહિલે પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરકે પીછે
ઉત્પન્ન હોતા હૈ, ઓર (સર્વેણ સમોહણમાણે પુંવિ ઉવવજ્જિજ્જા પચ્છા
સંપાઉણેજ્જા) સર્વરૂપ સે સમવહત છુઆ વહ કન્દુક ગતિ સે જાકર
પહિલે ઉત્પન્ન હોકર વાંદ મેં પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ । 'સે તેણટ્ઠેણં
જાવ ઉવવજ્જિજ્જા' હસી કારણ હે ગૌતમ । મૈને એસા કહા હૈ કિ યાવત્
ઉત્પન્ન હોતા હૈ । યહાં યાવત્ શબ્દ સે 'પુંવિ વા ઉવવજ્જિજ્જા, પચ્છા
સંપાઉણેજ્જા, પુંવિ વા સંપાઉણિત્તા પચ્છા' હસ પાઠ કા ગ્રહણ છુઆ હૈ ।

થાય છે) તેથી દેશ સમવહત થાય છે તેમ કહ્યું છે. અને જ્યારે જીવ મોરચા-
ન્તિક સમુદ્ધાતથી નિવૃત્ત થઈને પછી ભરે છે, ત્યારે તે પોતાના સર્વપ્રદેશોને
એ શરીરથી સંહરણ કરીને દહાની ગતિથી ઉત્પત્તિ દેશમાં જાય છે. ત્યારે
“સર્વેણ સમવહન્તિ” એવો તે હોય છે એટલા માટે સર્વ પ્રદેશોથી તે
સમુદ્ધાત કરે છે-તેમ કહ્યું છે. ‘દેસેણ સમોહણમાણે પુંવિ સંપાઉણિત્તા
પચ્છા ઉવવજ્જિજ્જા’ જેથી દેશથી સમવહત થયેલ તે જીવ પહેલાં પુદ્ગલોને
ગ્રહણ કરીને પછી ઉત્પન્ન થાય છે. અને સર્વ રૂપથી સમવહત થયેલ તે
દહાની ગતિથી જઈને પહેલા ઉત્પન્ન થઈને તે પછી પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે
છે “સે તેણટ્ઠેણં જાવ ઉવવજ્જિજ્જા” તે કારણથી હે ગૌતમ ! મેં એવું કહ્યું
છે કે યાવત્ ઉત્પન્ન થાય છે. અહિંયાં યાવત્ શબ્દથી ‘પુંવિ વા ઉવવ-
જ્જિજ્જા પચ્છા સંપાઉણેજ્જા પુંવિ વા સંપાઉણિત્તા પચ્છા’ આ પાઠ ગ્રહણ
થયો છે “પુદ્ગલિકાદર્શન મંતે ! હમીસે રચણપ્પભાષ જાવ સમોદ્દ” આ

પ્રકરણસ્ય ગ્રહણં ભવતીતિ । ‘પૃથ્વીકાદૈષ્ણં મંતે !’ પૃથિવીકાયિકઃ સ્વલુ ભદન્ત !
 ‘ઈમીસે રયણપ્પમાણ પુઢ્વીણ’ એતથ્યાં રત્નપ્રમાયાં પૃથિવ્યામ્ ‘જાવ સમોહણ’
 યાવત્ સમવહતઃ મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતં પ્રાપ્ત ઇત્યર્થઃ ‘સમોહણિત્તા’ સમવહત્ય-
 મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતં કૃત્વા ‘જે મવિણ’ યઃ કો ઽપિ ‘ઈસાને કપ્પે’ ઈશાને
 કલ્પે ‘પુઢ્વીં’ ઇતિ અત્રેવં પાઠો બોધ્યઃ તથાદિ-પૃથિવીકાયિકતયા ‘ઉવવજ્જિ-
 ત્તણ’ ઉત્પત્તું ‘મવિણ’ મવ્યઃ-યોગ્યઃ ‘સે ણં મંતે’ સ સ્વલુ પૃથિવીકાયિકો
 ભદન્ત ! ‘કિં પુઢ્વિં ઉવવજ્જિત્તા પચ્છા સંપાઠણેજ્જા’ કિં પૂર્વમુત્પદ્ય ઉત્પત્તિં પ્રાપ્ત
 પશ્ચાત્ સંપ્રાપ્તુયાત્ અથવા ‘પુઢ્વિં વા સંપાઠણિત્તા પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા’ પૂર્વં વા
 સંપ્રાપ્ત પશ્ચાદ્ ઉત્પદ્યેત ? ઇતિ પ્રશ્નઃ । ઉત્તરપક્ષે પૂર્વોક્ત એવ પાઠઃ સંગ્રાહઃ ।
 ‘એવં ચેવ ઈસાણે વિ’ એવમેવ ઈશાનેઽપિ રત્નપ્રમાતો નિઃસૃત્ય સૌધર્મકલ્પે ગમન

‘પૃથ્વીકાદૈષ્ણં મંતે ! ઈમીસે રયણપ્પમાણ પુઢ્વીણ જાવ સમોહણ’
 ગૌતમ ને હસ સૂત્ર દ્વારા પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ-હે ભદન્ત ! કોઈ પૃથિવી-
 કાયિક જીવ હસ રત્નપ્રમા પૃથિવી મેં યાવત્-મારણાન્તિકસમુદ્ઘાત
 કો પ્રાપ્ત હુઆ-‘સમોહણિત્તા જે મવિણ ઈસાણે કપ્પે પુઢ્વીં’ ‘ઔર માર-
 ãણાન્તિકસમુદ્ઘાત કરકે વહ ઈશાન કલ્પ મેં પૃથ્વીકાયિકરૂપ સે ઉત્પન્ન
 હોને કે યોગ્ય હુઆ-‘સે ણં મંતે ! કિં પુઢ્વિં ઉવવજ્જિત્તા પચ્છા સંપાઠ-
 ãણેજ્જા પુઢ્વિં વા સંપાઠણિત્તા પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા’ તો એસા વહ પૃથ્વી-
 કાયિક જીવ હૈ ભદન્ત ! કયા પહિલે વહાં ઉત્પત્તિ કો પ્રાપ્ત કર પશ્ચાત્
 આહારપુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ, અથવા પહિલે આહારપુદ્ગલોં કો ગ્રહણ
 કર પશ્ચાત્ વહાં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-‘એવં ચેવ
 ઈસાણે વિ’ હૈ ગૌતમ ! હસ વિષય મેં પૂર્વોક્ત ઉત્તર પાઠ યહાં જાનના

સૂત્રદ્વારા ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે હે ભગવન્ ! કેાઈ
 પૃથ્વીકાયિક જીવ આ રત્નપ્રમા પૃથ્વીમાં યાવત્ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતને
 પ્રાપ્ત કરીને “સમોહણિત્તા જે મવિણ ઈસાણે કપ્પે પુઢ્વીં” અને મારણાન્તિક
 સમુદ્ઘાત કરીને તે જીવ ઈશાન કલ્પમાં પૃથ્વીકાયિક રૂપથી ઉત્પન્ન થવાને
 યોગ્ય અને “સે ણં મંતે ! કિં પુઢ્વિં ઉવવજ્જિત્તા પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા” એવે
 તે પૃથ્વીકાયિક જીવ હે ભગવન્ ! શું પહેલા ઉત્પન્ન થઈને પછીથી આહાર
 પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે ? કે પહેલા આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને પછીથી ઉત્પન્ન
 થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં મહાવીર પ્રભુએ કહ્યું કે “એવં ચેવ ઈસાણે વિ”
 હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં પૂર્વોક્ત સધળેા ઉત્તરપાઠ અહિં પણ સમજવો.

યોગ્યજીવે યથા પ્રતિપાદિતં તથૈવ રત્નપ્રભાતો નિઃસૃત્ય ઈશાનકલ્પગમનયોગ્ય-
પૃથિવીકાયિકસ્ય વક્તવ્યતા મણિતવ્યા પૂર્વવદેવ સર્વમપિ પ્રકરણમિદાપિ જ્ઞાતવ્ય-
મિતિભાવઃ, તદિત્યમ્—‘ગોયમા ! પુર્વિ વા ઉવવજ્જિત્તા પચ્છા સંપાડણેજ્જા પુર્વિ વા
સંપાડણિત્તા પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા’ હે ગૌતમ ! પૂર્વ વા ઉત્પથ્ય પશ્ચાત્ સંપ્રાપ્તુયાત્ પૂર્વ
સંપ્રાપ્ય પશ્ચાત્ ઉત્પથેત, ‘સે કેણટ્ટેણં જાવ પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા’ તત્કેનાર્થેન
યાવત્ પશ્ચાદુત્પથેત, ‘ગોયમા ! પુઢવીકાહયાણં તઓ સમુઘાયા પળ્લન્તા’ ગૌતમ !
પૃથિવીકાયિકાનાં ત્રયઃ સમુદ્ઘાતાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ‘તં જહા વેયણાસમુઘાણ કસાયસમુ-
ઘાણ મારણંતિયસમુઘાણ’ તથથા વેદનાસમુદ્ઘાતઃ કપાયસમુદ્ઘાતો મારણાન્તિક
સમુદ્ઘાતઃ ‘મારણંતિયસમુઘાણં સમોહણમાણે દેસેણ વા સમોહણહ સન્વેણ વા
સમોહણહ દેસેણ વા સમોહણમાણે પૂર્વિ સંપાડણિત્તા પચ્છા ઉવવજ્જિજ્જા સન્વેણ

ચાહિયે—અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથિવીસે નિકલકર સૌધર્મકલ્પ મેં ગમન
યોગ્ય હુએ જીવ કે વિષય મેં જૈસા કહા ગયા હૈ હસી પ્રકાર સે રત્નપ્રભા
પૃથિવી સે નિકલકર ઈશાનકલ્પ મેં ગમન યોગ્ય હુએ પૃથિવીકાયિક જીવ
કે વિષય મેં ભી વક્તવ્યતા કહલેની ચાહિયે । તાત્પર્ય કહનેકા એસા હૈ
કિ પૂર્વ કે જૈસા હી સમસ્ત પ્રકરણ યહાં પર ભી લગા લેના ચાહિયે ।
તદિત્યમ્—‘ગોયમા ! પુર્વિ વા ઉવવજ્જિત્તા પચ્છા સંપાડણેજ્જા, પુર્વિ વા
સંપાડણિત્તા પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા સે કેણટ્ટેણં જાવ પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા ?
ગોયમા ! પુઢવીકાહયાણં તઓ સમુદ્ઘાયા પળ્લન્તા, તં જહા—વેયણા
સમુઘાણ, કસાયસમુઘાણ, મારણંતિયસમુઘાણ મારણંતિયસમુઘા-
ણં સમોહણમાણે દેસેણ વા સમોહણમાણે દેસેણ વા સમોહણહ, સન્વેણ
વા સમોહણહ, દેસેણ વા સમોહણમાણે પુર્વિ સંપાડણિત્તા પચ્છા ઉવવ-

અર્થાત્ રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી નીકળીને સૌધર્મકલ્પમાં જવાને યોગ્ય બનેલ
જીવના વિષયમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે એજ પ્રમાણે રત્નપ્રભાથી નીકળીને
ઈશાન કલ્પમાં જવાવાળા પૃથ્વીકાયિક જીવના વિષયમાં પણ સમજવું.
કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પહેલા કહ્યા અનુસાર સઘળું પ્રકરણ અહિં પણ
સમજ લેવું. તે આ પ્રમાણે છે. “ગોયમા ! પુર્વિ વા ઉવવજ્જિત્તા પચ્છા
સંપાડણેજ્જા, પુર્વિ વા સંપાડણિત્તા પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા સે કેણટ્ટેણં જાવ
પચ્છા ઉવવજ્જેજ્જા ? ગોયમા ! પુઢવિકાહયાણં તઓ સમુઘાયા પળ્લન્તા—
તંજહા—વેયણાસમુઘાણ, કસાયસમુઘાણ, મારણંતિયસમુઘાણ મારણંતિય
સમુઘાણં, સમોહણમાણે દેસેણ વા સમોહણમાણે દેસેણ વા સમોહણહ સન્વેણ વા
સમોહણહ, દેસેણ વા સમોહણમાણે પુર્વિ સંપાડણિત્તા પચ્છા ઉવવજ્જિજ્જા,
સન્વેણ વા સમોહણમાણે પુર્વિ ઉવવજ્જેજ્જા પચ્છા સંપાડણેજ્જા, સે તેણટ્ટેણં જાવ

વા સમોદ્દહમાણે પુર્વિ ઉવવજ્જેતા પચ્છા સંપાડેજ્જા સે તેણદ્દેણં જાવ ઉવવ-
જ્જેજ્જા' इति व्याख्या पूर्ववदेव । 'एवं जाव अच्युयगेविज्जविमाणे' एवं यावत्
अच्युतग्रैवेयकविमाने यथा सौधर्मे शानवक्तव्यता कथिता तथैवाच्युतग्रैवेयक-
विमानपर्यन्तं वक्तव्यता ज्ञातव्या अत्र यावत्पदेन सनत्कुमार ३ माहेन्द्र ४ ब्रह्म ५
लान्तक ६ महाशुक ७ सहस्रार ८ ऽऽनत ९ प्राणता १० ऽऽरण ११ देवलोकानां
संग्रहो ज्ञातव्यः आलापकं प्रकारश्च स्वयमेव पूर्वप्रकरणवत् उद्दनीयः । तथा-
'अणुत्तरविमाणे' ईसिपव्वमाराए य एवं चेव' अनुत्तरविमाने अनुत्तरविमानपञ्चके

जिज्जजा, सव्वेण वा समोद्दहमाणे पुर्वि उववज्जેજ્જા, પચ્છા સંપાડ-
ણેજ્જા, સે તેણદ્દેણં જાવ ઉવવજ્જેજ્જા' इसकी व्याख्या पहिले की गई
जैसी ही है । 'एवं जाव अच्युय गेविज्जविमाणे' इसका भाव ऐसा है
कि जैसी व्याख्या सौधर्म ईशान कल्प में उत्पन्न होने योग्य रत्नप्रभा
पृथिवीगत पृथिवीकायिक जीव के उत्पन्न होने के विषय में कही गई है
उसी प्रकार से यावत् अच्युतकल्प में उत्पन्न होने योग्य हुए रत्न-
प्रभापृथिवीगत पृथिवीकायिक जीव के उत्पन्न होने के विषय में भी
जान लेना चाहिये—यहां यावत् शब्द से सनत्कुमार, माहेन्द्र, ब्रह्म,
लान्तक, महाशुक, सहस्रार आनत, प्राणत, आरण इन देवलोकों का
ग्रहण हुआ है । इनके आलापप्रकार पहिले के जैसे ही अपने
आप बना लेना चाहिये । इसी प्रकार का कथन ? ग्रैवेयक विमानों में
उत्पत्ति के योग्य हुए रत्नप्रभा पृथिवीगत पृथिवीकायिक जीव के
उत्पन्न होने के विषय में जानना चाहिये । 'अणुत्तरविमाणे, ईसिप-

વવજ્જેજ્જા" આની વ્યાખ્યા પહેલા કરવામાં આવી છે, તે પ્રમાણે સમજી
લેવી. "एवं जाव अच्युयगेविज्जविमाणे" જે પ્રમાણે સૌધર્મને ઈશાન
કલ્પમાં ઉત્પન્ન થવાવાળા રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેલા પૃથ્વીકાયિક જીવના
ઉત્પન્ન થવાના વિષયમાં કહેવામાં આવ્યું છે એજ પ્રમાણે યાવત્
અચ્યુત કલ્પમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય બનેલ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેલ પૃથ્વી
કાયિક જીવમાં વિષયમાં પણ સમજી લેવું. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી સનત્-
કુમાર, માહેન્દ્ર, બ્રહ્મ, લાન્તક, મહાશુક, સહસ્રર, આનત, પ્રાણત, આરણ,
આ દેવલોક ગ્રહણ થયા છે. તેના આલાપના પ્રકારો પહેલા
પ્રમાણે સમજવા આજ રીતનું કથન ગ્રૈવેયક વિમાનોમાં ઉત્પન્ન થવાને
યોગ્ય બનેલ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેલ પૃથ્વીકાયિક જીવના ઉત્પન્ન થવાના

ઈવંત્ પ્રાગ્ભારાયાં ચ એવમેવ જ્ઞાતવ્યમ્ અથ શર્કરાપૃથિવીમાશ્રિત્યાહ-‘પુઢવી
કાઈએ નં મંતે’ ઇત્યાદિ । ‘પુઢવીકાઈએ નં મંતે !’ પૃથિવીકાયિકઃ સ્વલ્લ મદન્ત !
‘સકરપ્પમાએ પુઢવીએ સમોહએ’ શર્કરાપ્રમાયાં પૃથિવ્યાં સમવહતઃ ‘સમોહણિત્તા’
સમવહંસ્ય ‘જે’ યઃ કશ્ચિત્ ‘સોહમ્મે કપ્પે’ સૌધર્મે કપ્પે ‘પુઢવી૦’ ઇતિ, અત્રેવં
પૂર્વવત્પાઠઃ સંયોજ્યઃ, તથાદિ-ક ઇયત્તાએ’ પૃથિવીકાયિકતયા ‘ઉવવઙ્ગિજ્જએ !
ઉત્પત્તું ‘મંવિએ’ મવ્યઃ- યોગ્યઃ ‘સે નં મંતે !’ સ સ્વલ્લ મદન્ત ! ઇત્યાદિ સર્વોડપિ
પ્રશ્નોડવ સંગ્રાહઃ ‘એવં જહા રયણપ્પમાએ પુઢવીકાઈઓ ઉવવાઈઓ’ એવં થયા રત્ન
પ્રમાયાઃ પૃથિવીકાયિકઃ ઉત્પાતિતઃ ‘એવં સકરપ્પમાએ વિ પુઢવીકાઈઓ ઉવવાએ-
એવવો’ એવં શર્કરાપ્રમાયા અપિ પૃથિવીકાયિક ઉત્પાતયિતવ્યઃ, કિયત્પર્યન્તમિત્યાહે

મારોએ ય એવં ચેવ ‘અનુત્તરવિમાને મેં-પાંચ અનુત્તરવિમાનો મેં,
ઔરે ઈલાત્પ્રાગ્ભારાપૃથિવી મેં’ હંસી પ્રકાર કા કથન જાનના ચાહિયે ।

અર્થે ગૌતમ પ્રશ્નુ સે એસા પૂછતે હૈં-‘પુઢવીકાઈએ નં મંતે !’ સકર-
પ્પમાએ પુઢવીએ૦ સમોહએ૦’ હે મદન્ત ! કોઈ પૃથિવીકાયિક જીવ શર્ક-
રાપ્રમાપૃથિવી મેં હો-ઔર વહ મારણાન્તિક સમુદ્ધાન કરકે-સૌધર્મ-
કલ્પ મેં પૃથિવીયિકરૂપ સે ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હો-એસા વહ જીવ હે
મદન્ત ! વહાં ઉત્પન્ન હોકર આહાર ગ્રહણ કરે યા આહાર ગ્રહણ કર વહાં
ઉત્પન્ન હોતા હૈં ? તો હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્નુ કહતે હૈં-‘એવં જહા રયણપ્પમાએ
પુઢવિકાઈઓ ઉવવાઈઓ એવં સકરપ્પમાએ વિ પુઢવિકાઈઓ ઉવવા-
એવવો’ હે ગૌતમ ! જૈસા રત્નપ્રમા પૃથિવી કે પૃથિવીકાયિક જીવ
કા ઉત્પાદ વિવેચિત્ત કિયા ગયા હૈં । ડસી પ્રકાર સે શર્કરાપ્રમાપૃથિવી

વિષયમાં પણ સમજવું. “અનુત્તરવિમાણે, હસિગ્ગમારાએ ય એવં ચેવ” પાંચ
અનુત્તર વિમાનોમાં પણ આ પ્રમાણેનું કથન સમજવું. હવે ગૌતમ સ્વામી
પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે “પુઢવિકાઈએ નં મંતે ! સકરપ્પમાએ પુઢવિએ સમોહએ.”
હે ભગવન્ કોઈક પૃથ્વીકાયિક શર્કરાપ્રમા પૃથ્વીમાં હોય અને તે મારણા-
ન્તિક સમુદ્ધાત કરીને સૌધર્મકલ્પ દેવલોકમાં પૃથ્વીકાયિકપણાથી ઉત્પન્ન
થવાને યોગ્ય હોય તો એવો તે જીવ ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને આહાર ગ્રહણ કરે
છે. કે આહાર ગ્રહણ કરીને પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન
કહે છે કે “એવં જહા રયણપ્પમાએ પુઢવિકાઈઓ ઉવવાઈઓ એવં સકરપ્પમાએ
વિ પુઢવિકાઈઓ ઉવવાએવવો” હે ગૌતમ ! રત્નપ્રમા પૃથ્વીના પૃથ્વીકાયિક
જીવના ઉત્પાદના વિષયમાં જે પ્રમાણેનું વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. તેજ
પ્રમાણે શર્કરાપ્રમા પૃથ્વીના પૃથ્વીકાયિક જીવના ઉત્પાદના વિષયમાં વિવેચન

—‘જાવ ઈસિપ્તમારા’ યાવત્ ઈપત્ પ્રાગ્મારાયામ્ યાવત્પદેન સૌધર્માદારમ્યાનુત્તર-
ત્રિમાનપર્યન્તં ગ્રાહ્યમ્ । ‘એવં જહા રયણપ્પમાણ વત્તવ્વયા મણિયા’ એવં યથા રત્ન-
પ્રમાયાઃ વત્તવ્વયા મણિતા ‘એવં જાવ અહે સત્તમાણ સમોહણ ઈસિપ્તમારાણ ઉવ્વ-
વાણ્યવ્વો ? એવં યાવત્ અધઃ સપ્તમીં પૃથિવ્યાં સમવહતઃ ઈષત્ પ્રાગ્મારાયામ્પયા-
તયિતવ્યઃ યથા રત્નપ્રમાયાં પૃથિવ્યાં સમવહતઃ પૃથિવીકાયિકજીવઃ સૌધર્માદારમ્ય
ઈષત્પ્રાગ્મારાપર્યન્તં ગચ્છતીતિ પૂર્વં પ્રતિપાદિતમ્ તથૈવ વાલુકાપ્રમાપંક્રપ્રમાધૂમપ્રમા
તમઃપ્રમાઽધઃસપ્તમીપૃથિવીપર્યન્તં સમવહતા મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતં પ્રાપ્તઃ ઈષ-
ત્પ્રાગ્મારાયામ્ ઉપપાતયિતવ્યઃ । ‘સેસં તં ચેવ’ શેષં તદેવ એતદ્ વ્યતિરિક્તં સર્વં

કે પૃથિવીકાયિક જીવ કા ઉત્પાદ વિવેચિત કર લેના યાચિયે । ‘જાવ
ઈસિપ્તમારા’ ઓર યહ ઇસકે ઉત્પાદકા વિવેચન યાવત્-સૌધર્મદેવ
સે લેકર ઈષત્પ્રાગ્મારા પૃથિવી તક ઇસી પૂર્વોક્ત પ્રકાર સે કર લેના
ચાહિયે । ‘એવં જહા રયણપ્પમાણ વત્તવ્વયા મણિયા, એવં જાવ અહે-
સત્તમાણ સમોહણ ઈસિપ્તમારાણ ઉવ્વવાણ્યવ્વો’ જૈસી રત્નપ્રમાપૃથિવી
કે પૃથિવીકાયિક કી વત્તવ્વયા કહી ગઈ હૈ । અર્થાત્ રત્નપ્રમા પૃથિવી મેં
સમવહત પૃથિવીકાયિક જીવ સૌધર્મ સે લેકર ઈષત્પ્રાગ્મારાપર્યન્ત જાતા
હૈ એસા કહા ગયા હૈ—ઁસી પ્રકાર સે વાલુકાપ્રમા પંક્રપ્રમા, ધૂમપ્રમા,
તમઃપ્રમા ઓર અધઃ સપ્તમીપૃથિવી ઇન મેં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કો
પાસ હુઆ પૃથિવીકાયિક જીવ સૌધર્મ સે લેકર ઈષત્પ્રાગ્મારાપૃથિવી તક
જાતા હૈ એસા જાનના યાચિયે । ‘સેસં તં ચેવ’ અતઃ સૂત્રપ્રતિપાદિત
કથન સે અતિરિક્ત ઓર સર્વ કથન પૂર્વ મેં કિયે ગયે કથન કે અનુસાર

કરી લેવું. ‘જાવ ઈસિપ્તમારા’ તેના ઉત્પાદને વિવેચન યાવત્ સૌધર્મદેવ
લોકથી લઈને ઈષત્ પ્રાગ્મારા પૃથ્વી સુધી આ પૂર્વોક્ત કહ્યા પ્રમાણે સમજવું.
“એવં જહા રયણપ્પમાણ વત્તવ્વયા મણિયા એવં જાવ અહે સત્તમાણ સમોહણ ઈસિપ્ત-
મારાણ ઉવ્વવાણ્યવ્વો” જે પ્રમાણે રત્નપ્રમા પૃથ્વીનાં પૃથ્વીકાયિક જીવના
વિષયમાં કથન કર્યું છે અર્થાત્ રત્નપ્રમા પૃથ્વીમાં સમવહત અઘાત પ્રાપ્ત
કરીને ત્યાંના લોગ લોગવીને પૃથ્વીકાયિક જીવ સૌધર્મદેવલોકથી લઈને ઈષત્
પ્રાગ્મારા પૃથ્વી સુધી જાય છે, તેમ રહ્યું છે. તેજ રીતે વાલુકાપ્રમા, પંક્ર-
પ્રમા, ધૂમપ્રમા, તમઃપ્રમા અને અધઃસપ્તમી અર્થાત્-તમઃતમપ્રમા પૃથ્વી
આમાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતને પ્રાપ્ત થયેલ પૃથ્વીકાયિક જીવ સૌધર્મદેવલોકથી
ઈષત્ પ્રાગ્મારા પૃથ્વી સુધી જાય છે, તેમ સમજવું.

“સેસં તં ચેવ” સૂત્રમાં પ્રતિપાદક કરેલ કથનથી બાકીનું સઘળું કથન

पूर्ववदेव ज्ञातव्यम् इति । आलापादि प्रकारश्च स्वयमेव सर्वत्र ऊहनीय इति 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! चि' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥ मू० १ ॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-

कलितकलितकलापालापकपविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,

वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजपदत्त-

‘जैनाचार्य’ पदभूषित—कोल्हापुरराजगुरु—

वालब्रह्मचारि—जैनाचार्य—जैनधर्मदिवाकर

-पूज्यश्री घासीलालव्रतिद्विरचितायां

श्री 'भगवतीसूत्रस्य' प्रमेयचन्द्रिका-

ख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतके

षष्ठोद्देशकः समाप्तः॥ ७-६॥

ही है ऐसा समझ लेना चाहिये । तथा इन सब के आलाप प्रकार अपने आप बना २ कर कह लेना चाहिये । 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ' हे भदन्त ! आपका यह कथन सर्वथा सत्य ही है २ ऐसा कहकर वे गौतम तप और संयम से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० १ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत

“भगवतीसूत्र” की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सत्तरहवें शतकका

छद्वा उद्देशक समास ॥१७-६॥

પહેલા કહ્યા અનુસાર જ સમજવું. તથા આ વિષયમાં આલોચના પ્રકારો પોતે પોતાની મેળે બનાવીને સમજી લેવા “સેવં મંતે! સેવં મંતે! ત્તિ” તે ભદ્રન્તે! આપે આ વિષયમાં જે પ્રતિપાદન કયું છે તે સઘળું કથન સત્ય છે. હે ભગવન્! આપે આ વિષયમાં જે પ્રતિપાદન કયું છે. તે સઘળું યથાર્થ છે આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામી તપ અને સંયમથી આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા. ॥ સૂત્ર ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો છઠો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૧૭-૬॥

अथ सप्तमोद्देशकः प्रारभ्यते ।

षष्ठोद्देशके रत्नप्रभादिपृथिवीसमवहतानां पृथिवीकायिकानां सौधर्मादारभ्ये षट्प्राग्भारापर्यन्तमुत्पत्त्याहारयोः पूर्वापरत्वं प्रदर्शितम्, साम्प्रतं सप्तमोद्देशके तद्विपर्ययेण सौधर्मादारभ्ये षट्प्राग्भारापर्यन्तं समवहतानां पृथिवीकायिकानां रत्न-प्रभात आरम्भाधःसप्तमी पर्यन्तं तदेव प्रदर्शयिष्यते इत्यनेन सम्बन्धेनायातस्यास्य सप्तमोद्देशकस्येदमादिषं सूत्रम्—‘पुढवीकाइए णं भंते’ इत्यादि ।

मूलम्—पुढविकाइए णं भंते ! सोहम्मं कप्पे समोहए समो-
हणित्ता जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए पुढविकाइय-
त्ताए उववज्जित्तए, से णं भंते ! किं पुढ्वि० सेसं तं चेव जहा
रयणप्पभापुढवीकाइए सव्वकप्पेसु जाव ईसिप्पभाराए ताव
उववाइओ एवं सोहम्मपुढवीकाइयो वि सत्तसु वि पुढवीसु
उववाएयव्वो जाव अहे सत्तमाए । एवं जहा सोहम्मपुढवी-
काइओ सत्तसु वि पुढवीसु उववाइओ एवं जाव ईसिप्पभारा-
पुढवीकाइओ सव्वपुढवीसु उववाएयव्वो जाव अहे सत्तमाए
सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्तिं ॥सू० १॥

छाया—पृथिवीकायिकः खलु भदन्त ! सौधर्मे कल्पे समवहतः समवहत्य
यो भव्यः अस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां पृथिवीकायिकतया उत्पत्तुम्, स खलु
भदन्त ! किं पूर्वम् शेषं तदेव यथा रत्नप्रभा पृथिवीकायिकः सर्वकल्पेषु यावत् ईषत्
प्राग्भारायाः तावत् उपपातः, एवं सौधर्मपृथिवीकायिकोऽपि सप्तस्वपि पृथिवीषु
उपपातयितव्यः यावद्धः सप्तम्याम् । एवं यथा सौधर्मपृथिवीकायिकः सप्तसु पृथिवीषु
उपपत्तिः एवं यावत् ईषत् प्राग्भारा पृथिवीकायिकोऽपि सर्वपृथिवीषु उपपात-
यितव्यः यावत् अद्यः सप्तम्याम्, तदेवं भदन्त ! तदेव भदन्त ! इति ॥सू० १॥

सातवे उद्देशे का प्रारंभ

छठे उद्देशे में रत्नप्रभा पृथिवी में समवहत पृथिवीकायिक जीवों
की सौधर्म से लेकर ईषात्प्राग्भारा पर्यन्त उत्पत्ति में और अष्टार में पूर्वा-

सातमा उद्देशानो प्रारंभ

छट्ठा उद्देशाभां रत्नप्रभा पृथ्वीभां समवहत (१३६ला) भाषणातिष्ठ
समुद्घातकः पृथ्वीकायिक एवोना सौधर्मदेव लोकथी छप्टप्राग्भारा पृथ्वी

ટીકા—‘પુઢવિક્કાહણં મંતે !’ પૃથિવીકાયિકઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘સોહમ્મે કપ્પે’ સૌધર્મે કલ્પે ‘સમોહણ’ સમવહતઃ— મારણાન્તિકસમુદ્ધાતં પ્રાપ્તઃ ‘સમોહણિત્તા’ સમવહત્ય ‘જે’ યઃ કશ્ચિત્ ‘હમીસે રચણપ્પમાણ પુઢવીણ’ એતસ્યાં રત્નપ્રભાયાં પૃથિવ્યાં ‘પુઢવીકાહયત્તાણ’ પૃથિવીકાયિકતયા ‘અવવજ્જિત્તણ’ ઉત્પત્તું ‘મવિણ’ મવ્યઃ યોગ્યો મવેત્ ‘સે ણં મંતે !’ સ સ્વલુ મદન્ત ! ‘કિં પુવ્વિ સેસં તં ચેવ’ કિં પૂર્વે જોષં તદેવ—પૂર્વોક્તમેવ હે મદન્ત ! યઃ પૃથિવીકાયિકો જીવઃ સૌધર્મકલ્પે મારણાન્તિકસમુદ્ધાતં કૃત્વા અસ્યાં રત્નપ્રભાયાં પૃથિવ્યામ્ ઉત્પત્તિયોગ્યો વિદ્યતે સ કિં

પરતા દિશ્વાઈ નઈ હૈ । અવ સસમ ઉદ્દેશે મેં ઉસસે વિપરીતતા કો લેકર સૌધર્મ સે લગા કર ઈષાતપ્રાગભારા તક સમવહતપૃથિવીકાયિક જીવોં કી રત્નપ્રભા સે લગાકર અધઃ સસમી તક વહી ઉત્પત્તી ઓર આહાર મેં પૂર્વાપરતા દિશ્વલની હૈ । હસી સમ્બન્ધ સે હસ સસમ ઉદ્દેશક કા પ્રારમ્ભ હુમા હૈ । હસકા સર્વ પ્રથમ સૂત્ર ‘પુઢવીકાહણં મંતે !’ હત્થાદિ હૈ ।

‘પુઢવિક્કાહણં મંતે !’ હત્થાદિ ।
ટીકાર્થ—(પુઢવિક્કાહણં મંતે ! સોહમ્મે કપ્પે સમોહણ’ હે મદન્ત ! જો પૃથિવીકાયિક જીવ સૌધર્મસ્વર્ગ મેં મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરે ‘સમોહણિત્તા જે મવિણ હમીસે રચણપ્પમાણ પુઢવીણ, પુઢવિક્કાહયત્તાણ અવવજ્જિત્તણ’ ઓર મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કર વહ હસ રત્નપ્રભાપૃથિવી મેં પૃથિવીકાયિક રૂપ સે ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હો ‘સે ણં મંતે’ કિં પુવ્વિ—સેસં તં ચેવ’ તો હે મદન્ત ! વહ જીવ કયા પહિલે વહાં ઉત્પન્ન

સુધીના જીવોના ઉત્પન્ન થવાના અને આહાર ગ્રહણ કરવાના વિષયમાં પૂર્વાપરતા બતાવવામાં આવી છે. હવે આ સાતમાં ઉદ્દેશમાં વિપરીતત્વનો આશ્રય કરીને સૌધર્મથી લઇને ઈષાતપ્રગ્ભારા પૃથ્વી સુધી સમવહત (રહેલા) પૃથ્વીકાયિક જીવોની રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી આરંભ કરીને અધઃસપ્તમી, સાતમી નારક પૃથ્વી સુધી ઉત્પત્તિ અને આહારમાં પૂર્વાપરતા બતાવવી છે એજ સંબંધથી આ સાતમા ઉદ્દેશનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આ ઉદ્દેશનું પહેલું સૂત્ર “પુઢવિક્કાહણં મંતે !” ઇત્યાદિ છે.

ટીકાર્થ—“પુઢવિક્કાહણં મંતે ! સોહમ્મે કપ્પે સમોહણ” હે ભગવન્ જો પૃથ્વીકાયિક જીવો સૌધર્મ નામના સ્વર્ગમાં મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરે ‘સમોહણિત્તા જે મવિણ હમીસે રચણપ્પમાણ પુઢવીણ પુઢવિક્કાહયત્તાણ અવવજ્જિત્તણ’ અને મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરીને તે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં પૃથ્વીકાયિક જીવપણથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય બન્યો હોય ‘સે ણં મંતે ! કિં પુવ્વિ—સેસં તં ચેવ’ તો હે ભગવન્ તે જીવ પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઇને પછી આહાર

પ્રથમતઃ ઉત્પદ્ય પશ્ચાત્ પુદ્ગલગ્રહણં કરોતિ અથવા પૂર્વમ્ પુદ્ગલગ્રહણં કૃત્વા પશ્ચાદુત્પદ્યતે इति પ્રશ્નઃ । ઉત્તરમતિદેશેનાહ—‘જહા રયણપ્પમા પુઢવીકાહૅ સન્વ કપ્પેસુ’ યથા રત્નપ્રમાપૃથિવીસમ્બન્ધિ પૃથિવીકાયિકઃ સર્વકલ્પેષુ ‘જાવ ઈસિપ્પમારાપ તાવ ઉવવાહૅઓ’ યાવત્ ઈષત્ પ્રાગ્મારાયાં તાવત્ ઉપપાતિતઃ, યથા રત્નપ્રમા પૃથિવી સમ્બન્ધિનઃ પૃથિવીકાયિકજીવસ્ય સર્વકલ્પેષુ પૂર્વપ્રુત્પદ્ય પશ્ચાત્પુદ્ગલગ્રહણં કરોતિ પૂર્વે પુદ્ગલગ્રહણં કૃત્વા પશ્ચાદુત્પદ્યતે इति કથિતં તથૈવ યાવત્ ઈષત્ પ્રાગ્મારાપૃથિવ્યામુત્પાતઃ કથિત इत्यર્થઃ ‘एवं सोहम्मपुढवीकाहो वि सत्तसु वि पुढवीसु उववाएयव्वो जाव अहे सत्तमाए’ एवम् सौधर्मपृथिवीकायिकस्यापि सप्तस्वपि पृथिवीषु उपपातो वक्तव्यो यावत् अधःसप्तम्याम्, पूर्वत्रदेव सौधर्मकल्पसम्बन्धि पृथिवीकायिकजीवस्यापि सप्तस्वपि नारकपृथिवीषु रत्नप्रमात आरभ्य अधः सप्तमी पर्यन्त नारकभूमिषु उपपातो वक्तव्य इत्यर्थः, अत्र यावत्पदेन शर्कराप्रमात आरभ्य तमःप्रमापर्यन्तं सप्तानामपि नारकपृथिवीनां ग्रहणं भवतीति । ‘एवं जहा सोहम्म पुढवीकाहो सन्वपुढवीसु उववाहૅઓ’ एवं यथा सौधर्मपृथिवीकायिकस्य सर्व पृथिवीषु उपपातः कथितः ‘एवं जाव ઈસિપ્પમારા પુઢવીકાહૅઓ સન્વપુઢવીસુ

હો જાય ફિર બાદ મેં આહાર કરે ? યા પહિલે વહાં આહાર કરે બાદ મેં ઉત્પન્ન હોવે ? इत्यादि प्रश्न—

‘જહા રયણપ્પમાપુઢવીકાહૅ સન્વકપ્પેસુ જાવ ઈસિપ્પમારાપ તાવ ઉવવાહૅઓ’ હે ગૌતમ ! જિસ પ્રકાર સે રત્નપ્રમાપૃથિવી કે પૃથિવીકાયિક જીવ કા સમસ્તકલ્પોં મેં યાવત્ ઈષત્પ્રાગ્મારા પૃથિવી મેં ઉપપાત કહા ગયા હૈ । ‘एवं सोहम्मपुढवीकाहो वि सत्तसु वि पुढवीसु उववाएयव्वो जाव अहेसत्तमाए’ इसी प्रकार से सौधर्मकल्प के पृथिवीकायिक जीव का भी सानों पृथिवियों में यावत् अत्रः सप्तमी तक उपपात कह लेना चाहिये । ‘एवं जहा सोहम्मपुढवीकाहૅઓ સન્વપુઢવીસુ ઉવવાહૅઓ એવં જાવ ઈસિપ્પમારાપુઢવીકાહૅઓ સન્વ પુઢવીસુ ઉવવાણ્યવ્વો જાવ

કરે છે ? કે પહેલાં આહાર કરીને પછી ઉત્પન્ન થાય છે ? इत्यादि. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“જહા રયણપ્પમાપુઢવીકાહૅ સન્વકપ્પેસુ જાવ ઈસિપ્પમારાપ તાવ ઉવવાહૅઓ” હે ગૌતમ જે રીતથી રત્નપ્રમા પૃથ્વીના પૃથ્વીકાયિક જીવના બધા કલ્પોમાં યાવત્ ઈષત્ પ્રાગ્મારા (સિદ્ધશિલા) પૃથ્વીમાં ઉત્પાત (ઉત્પત્તી)ના વિષયમાં કહેવામાં આવ્યું છે. ‘एवं सोहम्म-पुढवीकाहो वि० सत्तसु वि० पुढवीसु उववाएयव्वो जाव अहे सत्तमाए’ આજ પ્રમાણે સૌધર્મકલ્પના પૃથ્વીકાયિક જીવના પછી સાતે પૃથ્વીઓમાં યાવત્ અધઃસપ્તમી પૃથ્વી સુધી ઉત્પાત (ઉત્પત્તી) સમજ લેતો. “एवं जहा सोहम्म-

ઉવવાણ્યવો જાવ અહે સત્તમાઈ' એવં યાવત્ ઇપત્ પ્રાગ્ભારાસંવન્ધિપૃથિવીકાયિક-
જીવસ્યાપિ સર્વાસુ પૃથિવીષુ ઉપપાતો વક્તવ્યો યાવત્ સસમનારકપૃથિવીષુ અધઃ
સપ્તમીષુ તેનૈવ ક્રમેણ સર્વં દેવલોકસમ્બન્ધિજીવાનાં યાવત્ ઇપત્ પ્રાગ્ભારા સંવન્ધિ
પૃથિવીકાયિકજીવાનામ્ સપ્તસ્વપિ નારકપૃથિવીષુ ઉપપાતો વક્તવ્યઃ અધઃ સપ્તમી
પર્યન્તમિત્યર્થઃ । સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ । મુ૦ ૧ ।

॥ ઇતિ શ્રી વિશ્વવિખ્યાત-જગદ્ગુલ્લભ-પ્રસિદ્ધભાષક-પશ્ચદશભાષા-
કલિતલલિતકલાપાલાયકપરિશુદ્ધગદ્યપદ્યનૈકગ્રન્થનિર્માપક,
વાદિમાનસર્દક-શ્રીશાહુચ્છત્રપતિ કોલહાપુરરાજપદ્મ-
'જૈનાચાર્ય' પદભૂષિત-કોલહાપુરરાજગુરુ-
વાલબ્રહ્મચારિ-જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર
-પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલવ્રતિવિરચિતાયાં
શ્રી "મગવતીસૂત્રસ્ય" પ્રમેયચન્દ્રિકા-
વ્યાયાયાં વ્યાખ્યાયાં સપ્તદશશતકે
સપ્તમોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥ ૧૭-૭ ॥

અહેસત્તમાઈ' તથા-જિસ પ્રકાર સે સૌધર્મકલ્પ કે પૃથિવીકાયિક જીવ
કા સર્વ પૃથિવિયોં મેં ઉપપાત કહા હૈ, ઉસી પ્રકાર સે સમસ્ત સ્વર્ગોં કે
યાવત્ ઇષત્પ્રાગ્ભારા પૃથિવી કે પૃથિવીકાયિક જીવ કા બી સમસ્ત પૃથિ-
વિયોં મેં યાવત્ સસમનારક પૃથિવી તક ઉપપાત કહ લેના ચાહિયે 'સેવં
મંતે ! સેવં મંતે ! હે મદન્ત ! આપકા યહ કથન સર્વ પ્રકાર સે સત્ય
હૈ ૨ । હસ પ્રકાર કહકર લે ગૌતમ યાવત્ અપને સ્થાન પર બિરાજમાન
હો ગયે ॥ સુ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજીમહારાજકૃત
"મગવતીસૂત્ર" કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે સત્તરહવેં શતકકા
॥ સાતવાં ઉદેશક સમાપ્ત ॥ ૧૭-૭ ॥

પુઢવીકાઈપ્રો સન્વપુઢવીસુ ઉવવાણ્યવો જાવ અહે સત્તમાઈ" જે રીતે સૌધર્મ-
કલ્પના પૃથ્વીકાયિક જીવનો સર્વ પૃથ્વીઓમાં ઉત્પાત (ઉત્પત્તિ) કહ્યો છે એજ
રીતે બધાજ સ્વર્ગોના યાવત્ ઇષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વીકાયિક જીવનો પણ બધાજ
પૃથ્વીમાં યાવત્ બધી નારક પૃથ્વી સુધી ઉત્પાત (ઉત્પત્તિ) સમજી લેવો.
"સેવં મંતે ! સેવં મંતે ત્તિ" હે ભગવન્ આપે આ વિષયમાં જે કથન કયું
છે, તે સર્વ રીતે સત્ય છે. હે ભગવન્ આપનું સઘળું કથન યથાર્થ છે આ
પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામી પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા. ॥ સુ ૧ ॥
જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો સાતમો ઉદેશક સમાપ્ત ૧૭-૮ ॥

अथ अष्टमोद्देशकः प्रारम्भ्यते ।

पृथिवीकायिकजीवानामुपपातं सप्तमे उद्देशके प्रदर्श्याप्रकायिकजीवानामुपपातं दर्शयितुमष्टमोद्देशकः कथयते, अनेन सम्बन्धेन आयातस्यास्याष्टमोद्देशक-रयेदमादिमं सूत्रम्—‘आउक्काइए णं भंते !’ इत्यादि ।

मूलम्—आउक्काइए णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए समोहए समोहणित्ता जे भविए सोहम्मे कप्पे आउक्काइयत्ताए उववजित्तए० एवं जहा पुढवीकाइओ तहा आउक्काइओ वि सव्वेसु कप्पेसु जाव ईसिप्पवभाराए तहेव उववाएयव्वो एवं जहा रयणप्पभा आउक्काइओ उववाइओ तहा जाव भहे सत्तम-पुढवीआउक्काइओ उववाएयव्वो एवं जाव ईसिपवभाराए । सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥सू० १॥

सत्तरसमे सए अट्ठमो उद्देशो समत्तो ।

छाया—अप्रकायिकः खलु भदन्त । अस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्याम् समवहतः, समवहत्य यो भव्यः सौधर्मे कल्पे अप्रकायिकतया उपपत्तुं० एवं यथा पृथिवी कायिकः तथा अप्रकायिकोऽपि सर्व कल्पेषु यावत् ईषत् प्राग्भारायां तथैव उपपातयितव्यः, एवं यथा रत्नप्रभाऽप्रकायिकः उपपातितस्तथा यावत् अत्रः सप्तमी पृथिव्यप्रकायिक उपपातयितव्यः, एवं यावत् ईषत् प्राग्भारायाम् । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० १॥

सप्तदशशतके अष्टमोद्देशकः समाप्तः ॥

आठवां उद्देशो का प्रारंभ

पृथिवीकायिक जीवों के उपपात को सप्तम उद्देशक में दिखाकर अब सूत्रकार अप्रकायिक जीवों के उपपात को प्रकट करने के लिये अष्टम उद्देशक का प्रारम्भ करते हैं । इसका सर्वप्रथम सूत्र—‘आउक्काइए णं भंते !’ इत्यादि है—

‘आउक्काइए णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए समोहए’ इत्यादि ।

आठमा उद्देशानो प्रारंभ—

सातवां उद्देशाभां पृथ्वीकायिक जीवाना उपपात (जन्म) ना विषयभां कथन करीने छे सूत्रकार अप्रकायिक जीवाना उपपात (जन्म) ना विषयभां कथन करवा भाटे आ आठमां उद्देशानो प्रारंभ करे छे, आनुं ‘पडेहु’ सूत्र आ- प्रमाणे छे, ‘आउक्काइए णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए’ इत्यादि ।

ટીકા—‘આઝકાહૅળ ણં મંતે !’ અપ્કાયિકઃ खलु भदन्त ! ‘इमीसे रयण-
प्पभाए पुढवीए’ एतस्यां रत्नप्रभापृथिव्याम् ‘समोहए’ समग्रहतः, ‘समोहणित्ता’
समग्रहत्य—मारणान्तिकसमुद्घातं कृत्वा योऽप्कાયिकः ‘मोहम्मे कप्पे’ सौधर्मे
कल्पे ‘आउकाइयत्ताए’ अप्कायिकतया—अप्कायिकस्वरूपेणेत्पर्यः ‘उववज्जि-
त्तए’ उपपत्तुम् ‘भविए’ भव्यः योग्यः, हे भदन्त ! योऽप्कायिको जीवोऽस्यां
रत्नप्रभायां पृथिव्याम् मारणान्तिकसमुद्घातं कृत्वा सौधर्मकल्पे अप्कायिक
स्वरूपेण उत्पत्तियोग्यो विद्यते स जीवः किं पूर्वमुत्पद्य पश्चात् पुद्गलग्रहणं करोति ?
अथवा पूर्वं पुद्गलग्रहणं कृत्वा पश्चात् उत्पद्यते ? इति पूर्वप्रकारेण इहापि प्रश्नः
करणीयः । उत्तरेऽतिदेशमाह—‘एवं जहा’ इत्यादि ‘एवं जहा पुढवीकाइओ’ एवं
यथा पृथिवीकायिको जीवः ‘तहा आउकाइओ वि सव्वकप्पेसु’ तथाऽप्कायिको-

ટીકાર્થ—इस सूत्र द्वारा गौतम । ने प्रभु से ऐसा पूछा है—‘मंते’
हे भदन्त । ‘आउकाहए णं’ जो अप्कायिक जीव ‘इमीसे रयणप्पभाए
पुढवीए समोहए’ इस रत्नप्रभापृथिवी में मारणान्तिक समुद्घात करता
है और ‘समोहणित्ता’ मारणान्तिक समुद्घात करके ‘जे भविए सोहम्मे
कप्पे आउकाइयत्ताए उववज्जित्तए भविए०’ सौधर्मकल्प में अप्का-
यिकरूप से उत्पन्न होने के योग्य है, तो ऐसा वह अप्कायिक जीव क्या
पहिले उत्पन्न होकर बाद में आहार पुद्गलों को ग्रहण करेगा ? या
पहिले आहार पुद्गलों को ग्रहण कर बाद में वहां उत्पन्न होगा ? उत्तर
में प्रभु कहते हैं । एवं जहा० ’ हे गौतम ! जैसा कथन पृथिवीकायिक
जीव के उपपात होने में किया जा चुका है, उसी प्रकार का कथन अप्का-
यिक जीव के सौधर्मादिकल्पों में और ईषत्प्राग्भारापृथिवी में उत्पन्न

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું કે ‘મંતે !’
હે ભગવન્ ‘આઝકાહૅળ ણં’ જે અપ્કાયિકજીવ “इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए
समोहए” આ રત્નપ્રભા, પૃથ્વીમાં મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત કરે છે, અને તે
‘समोहणित्ता’ मारणान्तिक समुद्घात करीने ‘सोहम्मे कप्पे आउकाइयत्ताए उवव-
ज्जित्तए’ सौधर्मकल्पમાં અપ્કાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થવા ઈચ્છે એવો તે અપ્કા-
યિક જીવ પહેલાં ઉત્પન્ન થઈને તે પછી આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરશે ?
અથવા પહેલાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થશે ?
આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘एवं जहा’ હે ગૌતમ પૃથ્વીકાયિક
જીવના ઉપપાત (ઉત્પત્તિ) ના વિષયમાં જેવું કથન કર્યું છે. તેજ પ્રમાણેજ
કથન અપ્કાયિક જીવના સૌધર્મકલ્પ વિગેરે કલ્પોમાં અને ઇષત્પ્રાગ્ભારા
(સિદ્ધશિલા) પૃથ્વીમાં ઉત્પન્ન થવાના વિષયમાં સમજ લેવું. અહિયાં યાવત

ऽपि सर्वकल्पेषु कियत्पर्यन्तमित्याह—‘जाव ईसिष्वभाराए तद्देव उववाएयव्वो’ यावत् ईषत् प्राग्भारायां तथैव उपपातयितव्यः यथा रत्नप्रभापृथिवीस्थिताष्कायिक-जीवस्य समुद्घातेन सौधर्मे कल्पे उपपातः कथितः तथैव यावत् ईषत् प्राग्भाराया-मपि उपपातो वक्तव्य एवेति । ईषत् प्राग्भारापर्यन्तमित्यर्थः, यावत्पदेन ईशान २ सनत्कुमार ३ माहेन्द्र ४ ब्रह्म ५ लान्तक ६ महाशुक्र ७ सहस्रार ८ ऽऽनत ९ प्राणता १० ऽऽरणा ११ ऽच्युत १२ ग्रैवेयका १३ ऽनुत्तर विमान १४ पर्यन्तानां त्रयोदशदेवलोकानां ग्रहणं भवति । ‘एवं जहा रयणप्पभा आउकाइओ उववाइओ’ एवं यथा रत्नप्रभाऽष्कायिक उपपातितः ‘तहा जाव अहे सत्तमा पुढवी आउ काइओ उववाएयव्वो’ तथा यावत् अधः सप्तमी पृथिव्यष्कायिक उपपातयितव्यः, यथा रत्नप्रभासंवन्ध्यष्कायिकस्य जीवस्य सौधर्मादारभ्य सर्वकल्पेषु तथा ईषत् प्राग्भारायां च उपपातः कथितस्तथैव शर्कराप्रभात आरभ्य अधः सप्तमी नारक पृथिवीसंवन्ध्यष्कायिकोऽपि उपपातयितव्यः उपपातो वर्णयितव्य इत्यर्थः, कियत्पर्यन्तमित्याह—‘जाव ईसिष्वभाराए’ यावत् ईषत् प्राग्भारायाम् सौधर्मादा-

होने के विषय में कर लेना चाहिये । यहां यावत् पद से ईशान, सन-त्कुमार, माहेन्द्र, ब्रह्म, लान्तक, महाशुक्र, सहस्रार, आनत, प्राणत, आरण और अच्युत, नवग्रैवेयक, और अनुत्तर विमान इन १३ तेरह देवलोकों का ग्रहण हुआ है । तथा ‘एवं जहा रयणप्पभा आउकाइओ’ इत्यादि—जैसा यह रत्नप्रभा पृथिवीगत अष्कायिक जीव के उपपात का कथन किया गया है उसी प्रकार का कथन शर्कराप्रभा पृथिवी से लेकर सप्तमी पृथिवी तक के अष्कायिक जीवों के सौधर्मादिककल्पों में एवं नवग्रैवेयक तथा पांच अनुत्तर विमानों में ईषत् प्राग्भारापृथिवी में अष्कायिकरूप से उत्पन्न होने के विषय में कथन कर लेना चाहिये । ‘सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति’ प्रभु द्वारा प्रतिपादित इस अष्काय

पद्धती ईशान, सनत्कुमार, माहेन्द्र, ब्रह्म, लान्तक, महाशुक्र, सहस्रार आनत, प्राणत, आरण और अच्युत, नवग्रैवेयक और अनुत्तर विमान आ तेरह देवलोकों का ग्रहण तथा छे । तथा ‘एवं जहा रयणप्पभा आउकाइओ उववाइओ’ इत्यादि रत्नप्रभा पृथ्वीगत अष्कायिक जीवना उपपातनुं कथन के रीते कर-वाभां आण्ठुं छे-ओ न प्रमाणेनुं कथन शर्कराप्रभा पृथ्वीधी लघ ने सातमी पृथ्वी सुधीना अष्कायिक जीवोना सौधर्मादिककलोभां ओने नवग्रैवेयक तथा पांच अनुत्तर विमानोभां छे-प्रमाणेनुं पृथ्वीभां अष्कायिकरूपथी उत्पन्न थवाना विषयभां कथन करी लेवुं । ‘सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति’ प्रभुओ प्रतिपादन करेव

રામ્ય ઈષત્ પ્રાગ્ભારાપૃથિવીપર્યન્તં સપ્તપૃથિવીસમ્બન્ધપૂકાયિકજીવાનામુપ-
પાતો વર્ણયિતવ્ય इतिभावः । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! તિ’ તદેવં મદન્ત ! તદેવં
મદન્ત ! इति ॥ સૂ૦ ૧ ॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैरुग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
‘जैनाचार्य’ पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री “भगवतीसूत्रस्य” प्रमेयचन्द्रिका-
व्याख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतके
अष्टमोद्देशकः समाप्तः ॥ १७-८ ॥

સમ્બન્ધી ઉપપાત કે કથન કો સુનકર ગૌતમ ને પ્રભુ સે કહા હે
મદન્ત ! આપકે દ્વારા પ્રતિપાદિત કિયા ગયા યહ વિષય એસા હી હૈ
અર્થાત્ સર્વથા સત્ય હૈ ૨ । હસ પ્રકાર કહકર વે ગૌતમ સંયમ ઓર
તપ સે આત્મા કો ભાવિત કરતે હુએ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન
હો ગયે ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્યજૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત
“ભગવતીસૂત્ર” પ્રમેયચન્દ્રિકાવ્યાખ્યાકે સત્તરહવે શતક કા
આઠવાં ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૭-૮ ॥

આ અપ્કાચિકોના ઉપપાતના કથનને સાંભળીને ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને કહ્યું
કે હે ભગવન્ આપે પ્રતિપાદન કરેલ આ વિષય યથાર્થ છે. અર્થાત્ આપે
જે પ્રમાણે કહ્યું છે તે સઘળું તેમજ છે. આપે કહેલ સઘળું કથન સર્વથા
સત્ય છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ સ્વામી સંયમ અને તપથી આત્માને
ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાનપર બિરાજમાન થયા ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો આઠમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૭-૮ ॥

अथ नवमोद्देशकः प्रारभ्यते ।

अष्टमोद्देशके अष्कायिकजीवानां सौधर्मादीपत्प्राग्भारापर्यन्तमुपपातः कथितः। नवमे च तस्यैव विपर्ययेण सौधर्मादितोऽधः सप्तमीपर्यन्तमुपपातः कथयितव्य इत्येवं सम्बन्धेन आयातस्यास्य नवमोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्—‘आउकाइए णं भंते !’ इत्यादि ।

मूलम्—आउकाइए णं भंते ! सोहम्मे कप्पे सामोहए समोहणित्ता जे भविए इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए घणोदहि-बलएसुं आउ काइयत्ताए उववज्जित्ताए से णं भंते ! सेसं तं चेव एवं जाव अहे सत्तमाए जहा सोहम्मे आउकाइओ एवं जाव ईसिप्पब्भाराआउकाइओ जाव अहेसत्तमाए उववाएयव्वो सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥सू० १॥

छाया—अष्कायिकः खलु भदन्त । सौधर्मकल्पे समवहतः, समवहत्य यो भव्यः अस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्याः घनोदधिवलयेषु अष्कायिकतया उत्पद्यते स खलु भदन्त । शेषं तदेव एवं यावत् अधःसप्तम्याम् यथा सौधर्माष्कायिकः एवं यावत् ईषत्प्राग्भाराष्कायिकः यावत् अधः सप्तम्यामुपपातयितव्यः तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० १॥

सप्तदशशतके नवमोद्देशकः समाप्तः ॥१७-९॥

नववे उद्देशे का प्रारंभ

अष्टम उद्देशक में अष्कायिक जीवों के सौधर्म से लेकर ईषत्प्राग्भारापृथिवी पर्यन्त उपपात का विवेचन किया गया है । अब इस नववे उद्देशक में विपर्ययरूप से सौधर्म आदि से लेकर अधःसप्तमी तक इनके उपपात का कथन करना है । अतः इसी निमित्त से इस नौवे उद्देशक

नवमा उद्देशानो प्रारंभ—

आठमां उद्देशामां अपूकायिकं लुवेना सौधर्मं देवलोउथी आरंलीने धि-त्प्राग्भारा पृथ्वी सुधीमां उपपात (उत्पत्ति) नुं कथन करवामां आउथुं छे. छेवे आ नवमां उद्देशामां विपर्यय इपथी (विपरीत इपथी) सौधर्मं विगेरेथी लुने अधः सप्तमी पृथ्वी सुधी तेना उपपात (उत्पत्ति) नुं कथन करवामां

ટીકા—‘આડકાઈ નં મંતે !’ અપ્કાયિકઃ સ્વલુ મંદન્ત ! ‘સોહમ્મે કપ્પે’ સૌધર્મે કલ્પે ‘સમોહણ’ સમવહતઃ ‘સમોહણિત્તા’ સમવહત્ય—મારણાન્તિકસમુદ્ધાતે કૃત્વા ‘જે’ યઃ ‘હમીસે રયણપ્પમાણ પુઢવીણ’ એતસ્યાં રત્નપ્રભાયાં પૃથિવ્યાં ‘ઘણોદહિવલ્લણસુ’ ઘનોદધિવલ્લયેષુ ‘આડકાઈયત્તાણ’ અપ્કાયિકતયા ‘ઉવ્વજ્જિત્તણ’ ઉપપત્તુમ્ ‘મવિણ’ મવ્યઃ યોગ્યઃ ‘સે નં મંતે !’ સ સ્વલુ મંદન્ત ! સૌધર્મ-કલ્પે મારણાન્તિકસમુદ્ધાતં પ્રાપ્ય એતદ્રત્નપ્રભાસમ્બન્ધિઘનોદધિવલ્લયેષુ અપ્કાયિકતયા ઉત્પત્તિયોગ્યો યો જીવઃ સ કિં મંદન્ત ! ‘સેસં તંચેવ’ શેષં તદેવં પૂર્વવદેવ, તથાહિ—‘પુવ્વિ ઉવ્વજ્જિત્તા પચ્છા સંપાઉણેજ્જા’ પૂર્વમુત્પદ્ય પશ્ચાત્ સંપ્રાપ્તુયાત્ પુદ્ગલગ્રહણં કુર્યાત્ ‘પુવ્વિ સંપાઉણિત્તા પચ્છા ઉવ્વજ્જેજ્જા’ પૂર્વ સંપ્રાપ્ય પશ્ચાદ્વા ઉત્પદ્યેત પૂર્વમુત્પત્તિઃ પશ્ચાત્ પુદ્ગલગ્રહણમ્ અથવા પૂર્વ પુદ્ગલગ્રહણં

કા પ્રારમ્ભ ક્રિયા જાતા હૈ। હસ ઉદ્દેશક કા ‘આડકાઈ નં મંતે ! સોહમ્મે કપ્પે’ હત્યાદિ સૂત્ર સર્વ પ્રથમ સૂત્ર હૈ।

‘આડકાઈ નં મંતે ! સોહમ્મે કપ્પે સમોહણ સમોહણિત્તા જે મવિણ—હત્યાદિ।

ટીકાર્થ—‘આડકાઈ નં મંતે ! સોહમ્મે કપ્પે સમોહણ’ હે મંદન્ત ! કોઈ અપ્કાયિક જીવ સૌધર્મકલ્પ મેં મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરે ઔર ‘સમોહણિત્તા જે મવિણ હમીસે રયણપ્પમાણ પુઢવીણ ઘણોદહિવલ્લ-ણસુ આડકાઈયત્તાણ ઉવ્વજ્જિત્તણ’ હસ મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કો કરકે વહ હસ રત્ન પ્રભાપૃથિવી કે ઘણોદધિવલ્લયોં મેં અપ્કાયિકરૂપ સે ઉત્પન્ન હોને કે સન્મુલ્લ હો તો ‘સે નં મંતે !’ એસા વહ અપ્કાયિક જીવ હે મંદન્ત ! ‘સેસં તંચેવ’ પૂર્વોક્તાનુસાર પહિલે વહાં ઉત્પન્ન હોકર ઘાદ મેં આહારપુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ યા પહિલે આહાર પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ

આવશે. જેથી આ નિમિત્તથી આ નવમાં ઉદ્દેશાને પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે—‘આડકાઈ નં મંતે ! સોહમ્મે કપ્પે’ ઇત્યાદિ।

ટીકાર્થ—‘આડકાઈ નં મંતે ! સોહમ્મે કપ્પે સમોહણ’ હે ભગવન્ કૌહ અપ્કાયિકજીવ સૌધર્મકલ્પમાં મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરે અને ‘સમોહણિત્તા જે મવિણ હમીસે રયણપ્પમાણ પુઢવીણ ઘણોદહિવલ્લણસુ આડકાઈયત્તાણ ઉવ્વજ્જિ-ત્તણ’ મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરીને તે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઘનોદધિવલ્લયોંમાં અપ્કાયિક રૂપથી ઉત્પન્ન થવા તત્પર હોય તો ‘સે નં મંતે !’ એવો તે અપ્કાયિક જીવ હે ભગવન્ ‘સેસં તંચેવ’ પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે—પહેલાં ત્યાં ઉત્પન્ન થઈને તે પછી આહારપુદ્ગલોંને ગ્રહણ કરે છે ? કે પહેલાં આહાર-

તત્ત ઉત્પત્તિરિતિ પ્રશ્નઃ । ‘સેસં તં ચેવ’ શેષં તદેવ અત્રેવ પૃથોદેશકે યથા પ્રતિ-
પાદિતં તથૈવ સર્વમત્રાપિ જ્ઞાતવ્યમ્ ‘एवं जाव अहे सत्तमाए’ एवं यावदधःसप्त-
म्याम् एवमेव—पूर्वोक्तप्रकारेणैव शर्कराप्रभात आरभ्य सप्तमभूमिपर्यन्तम् उपपातो
वर्णयितव्य इति । ‘जहा सोहम्म आउकाइओ एवं जाव ईसिपवभारा आउकाइओ
जाव अहे सत्तमाए उववाएयव्वो’ यथा सौधर्माप्कायिकस्य रत्नप्रभात आरभ्य
अधः सप्तमीपर्यन्तं सप्तपृथिवीषु उपपातः कथितस्तथैव यावत्पदेन ईशानादारभ्य
ईषत् प्राग्भारापर्यन्ताप्कायिकस्यापि यावत्पदेन शर्कराप्रभात आरभ्याधः उप-
पातो वक्तव्यः । सौधर्मकल्पस्थिताप्कायिकजीवानां यथा रत्नप्रभानाम् नारक

करके बाद में वहां उत्पन्न होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘सेसं तं
चेव’ हे गौतम । जैसा कथन छठे उद्देशक में किया गया है उसी प्रकार
से वह सब यहां पर भी जानना चाहिये । ‘एवं जाव अहे सत्तमाए’
इसी प्रकार से उसका उपपात शर्करापृथिवी से लेकर अधःसप्तमी
भूमि तक भी वर्णित करलेना चाहिये । ‘जहा सोहम्मआउकाइओ
एवं जाव ईसिपवभारा आउकाइओ जाव अहेसत्तमाए उववाएयव्वो’
जिस प्रकार से सौधर्म देवलोक संबन्धि—अप्काय का उपपात रत्नप्रभा
पृथिवी से लेकर अधः सप्तमी पृथिवीपर्यन्त सातों पृथिवियों में कहा
गया है । उसी प्रकार से यावत्पद ग्राह्य ईशान से लेकर ईषत्प्राग्भारा
पर्यन्त के अप्कायिक जीव का उपपात शर्कराप्रभा से लगाकर अधः
सप्तमी पृथिवी तक में कह लेना चाहिये । अर्थात् जिस पद्धति से

પુરુષોને ગ્રહણ કરીને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
પ્રભુ કહે છે કે—‘સેસં તં ચેવ’ હે ગૌતમ છટ્ટા ઉદ્દેશમાં જે જથ્થન કરવામાં
આવ્યું છે, તેજ પ્રમાણે તે સઘળું કથન અહિંયાં પણ સમજવું અર્થાત્ પહેલાં
ઉત્પન્ન થઈને પછી આહાર ગ્રહણ કરે છે. અને પહેલાં આહાર ગ્રહણ કરીને
પછી પણ ઉત્પન્ન થાય છે. ‘एवं जाव अहेसत्तमाए’ એજ રીતે તેના ઉપપાતના
સંબંધમાં શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધઃ સપ્તમી—તમઃપ્રભા પૃથ્વી સુધીનું
પણ વર્ણન કરી દેવું. “जहा सोहम्म आउकाइओ जाव अहेसत्तमाए उववाएयव्वो”
જે પ્રમાણે સૌધર્મ દેવલોકના સંબંધમાં અપ્કાયનો ઉપપાત રત્નપ્રભા પૃથ્વીથી
લઈને અધઃ સપ્તમી—તમઃપ્રભા સુધી સાતે પૃથ્વીઓના વિષયમાં કહેવામાં
આવ્યો છે. એ જ રીતે યાવત્ પદથી ઈશાન દેવલોકથી લઈને ઈષત્પ્રાગ્ભારા
પૃથ્વી સુધીના અપ્કાયિક જીવનો ઉપપાત શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી લઈને અધઃ
સપ્તમી પૃથ્વી સુધીના વિષયમાં સમજાવેલો. અર્થાત્ જે રીતે સૌધર્મ

અથ દશમોદેશકઃ પ્રારંભ્યતે ॥

નવમોદેશકે સમુદ્ઘાતત્રયવતામ્ અપ્કાયિકજીવાનામુપપાતપ્રકારં પ્રદક્ષ્ય તદનન્તરં ત્રયુઃસમુદ્ઘાતવતાં વાયુકાયિકજીવાનામુપપાતં દર્શયિતું દશમોદેશકઃ પ્રારંભ્યતે તદનેન સમ્બન્ધેન આયાતસ્ય દશમોદેશકસ્ય દ્વિમાદિસં સૂત્રં ભવતિ—‘વાયુ-કાઙ્કાઈષ ણં મંતે !’ इत्यादि ।

મૂળમ્—વાઝકાઙ્કાઈષ ણં મંતે ! ઇમીસે રયણપ્રમાણ પુઠ્ઠીણ સમોહણ, સમોહણિત્તા જે ભવિષ્ સોહમ્મે કપ્પે વાઝકાઙ્કાઈષણ ઉવવઙ્ગિજ્ઞત્તાણ સે ણં જહા પુઠ્ઠીકાઙ્કાઈઓ તહા વાઝકાઙ્કાઈઓ વિ નવરં વાઝકાઙ્કાઈયાણં ચત્તારિ સમુગ્ધાયા પપ્પણ્ણત્તા તં જહા વેયણા સમુગ્ધાણ જાવ વેઽઉવ્વિયસમુગ્ધાણ । મારણંતિયસમુગ્ધાણં સમોહણમાણે દેસેણ વા સમોહણં સેસં તં ચેવ જાવ અહે સત્તમાણ સમોહઓ ઈસિપ્પભારાણ ઉવવાણ્યવ્વો । સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ॥સૂ.૦૧॥

છાયા—વાયુકાયિકઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! એતસ્યાં રત્નપ્રમાયાં પૃથિવ્યાં સમવ-હતઃ, સમવહત્ય યો મવ્યઃ સૌધર્મે કર્ણે વાયુકાયિકતયા ઉપપત્તું સ સ્વલ્પં યથા પૃથિવીકાયિકસ્તથા વાયુકાયિકોઽપિ નવરં વાયુકાયિકાનાં ચત્તારઃ સમુદ્ઘાતાઃ પ્રજ્ઞતાઃ તથથા વેદનાસમુદ્ઘાતો યાવત્ વૈક્રિયસમુદ્ઘાતઃ । મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતેન સમવહન્ દેશેન વા સમવહન્તિ । શેષં તદેવ યાવત્ અથ સપ્તમ્યાં સમવહતઃ ઈષત્ પ્રારંભારાયામ્ ઉપપાતયિતવ્યઃ । તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ ॥સૂ.૦૧॥

-- સપ્તદશશતકે દશમોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥૧૭-૧૦॥

દસવાં ઉદ્દેશો કા પ્રારંભ

નૌવેં ઉદ્દેશક મેં તીન સમુદ્ઘાતવાલે અપ્કાયિક આદિ જીવોં કે ઉપપાન પ્રકાર કા કથન કિયા જા ચુકા હૈ । અબ્ હસ ૧૦ વેં ઉદ્દેશક મેં ચાર સમુદ્ઘાતવાલે વાયુકાયિક જીવોં કા ઉપપાન પ્રકટ કરના હૈ ।

દસમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

તવમાં ઉદ્દેશામાં ત્રણ સમુદ્ઘાતવાળા અપ્કાયિક વિગેરે જીવોના ઉપ-પાતના પ્રકારનું કથન કરાઈ ગયું છે. હવે દસમાં ઉદ્દેશામાં ચાર સમુદ્ઘાત-વાળા વાયુકાયિક જીવોના ઉપપાતનું કથન કરવાનું છે, એજ અભિપ્રાયથી આ ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આ ઉદ્દેશાનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

टीका—‘वाउकाइए णं भंते !’ वायुकायिकः खलु भदन्त ! ‘इमीसे रयणप्प-
भाए पुढवीए समोहए, समोहणित्ता जे’ एतस्यां रत्नप्रभायां पृथिव्यां समग्रहतः
समुद्घातं प्राप्तः समुद्घातं कृत्वा यो वायुकायिकजीवः ‘सोहम्मे कप्पे’ सौधर्मे
कल्पे ‘वाउकाइयत्ताए’ वायुकायिकतया ‘उववज्जित्तए’ उत्पत्तुम् ‘भविए’ भव्यः
योग्यः ‘से णं’ स खलु हे भदन्त ! एतस्यां रत्नप्रभायां मरणसमुद्घातं कृत्वा सौधर्म-
कल्पे ‘वायुकायिकतया उत्पत्तियोग्यो विद्यते स वायुकायिको जीवः किं पूर्वमु-
त्पद्य पश्चात् पुद्गलग्रहणं करोति पूर्वं वा पुद्गलग्रहणं कृत्वा पश्चात् उत्पद्यते इति
प्रश्नाशयः । अतिदेशेनाह—‘जहा’ इत्यादि । ‘जहा पुढवीकाइओ तहा वाउकाइओ
वि’ यथा पृथिवीकायिकस्तथा वायुकायिकोऽपि प्रकृतविषये यथा पृथिवीकायिक-
जीवमाश्रित्य वक्तव्यता प्राक् प्रदर्शिता तथैव वायुकायिकमम्बन्धेऽपि वक्तव्यता
वक्तव्या पृथिवीकायिकापेक्षया वायुकायिकजीवविषये वैलक्षण्यं दर्शयति—नवर-
मित्यादि, ‘नवरं’ नवरं विशेषः स चायम्—‘वाउकाइयाणं चत्तारि समुग्घाया पणत्ता’

इसका सर्व प्रथम सूत्र ‘वाउक्काइए णं भंते !’ इत्यादि—रूपसे है—
‘वाउक्काइए णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए समोहए इत्यादि ।

टीकार्थ—(वाउक्काइए णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए जाव जे
भविए) हे भदन्त ! जो वायुकायिक जीव इस रत्नप्रभापृथिवी में मार-
णान्तिक समुद्घात करे ‘समोहणित्ता जे भविए सोहम्मे कप्पे वाउकाइ-
यत्ताए उववज्जित्तए से णं’ और इस मारणान्तिक समुद्घात को करके
वह सौधर्मकल्प में वायुकायिकरूप से उत्पन्न होने के योग्य हो तो वह
जीव ऐसी अवस्था में है भदन्त ! वहाँ उत्पन्न होकर बाद में आहारपुद्गलों
को ग्रहण कहता है या पहिले आहारपुद्गलों को ग्रहण कर बाद में उत्पन्न
होता है ? ‘जहा पुढवीकाइओ तहा वाउकाइओ वि-नवरं वाउकाइयाणं

“वाउक्काइए णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए समोहए” इत्यादि

टीकार्थ—हे भगवन् जे वायुकायिक जिव आ रत्नप्रभा पृथ्वीमां
मारणान्तिक समुद्घात करे अने “समोहणित्ता जे भविए सोहम्मे कप्पे
वाउकाइयत्ताए उववज्जित्तए से णं” मारणान्तिक समुद्घात करीने ते सौधर्म
कल्पमां वायुकायिकपण्ठाथी उत्पन्न थवाने योग्य अने ते ते जिव जे
अवस्थामां त्यां उत्पन्न थईने ते पछी आहार पुद्गलोंने ग्रहण करे छे ?
हे उत्पन्न थया पछेलां आहार पुद्गलोंने ग्रहण करीने ते पछी उत्पन्न थाय
छे ? “जहा पुढवीकाइओ तहा वाउकाइओ वि-नवरं वाउकाइयाणं चत्तारि
समुग्घाया पणत्ता” हे गौतम ! पृथ्वीकायिक जिवोना उत्पादना विषयमां जे

વાયુકાયિકાનાં ચત્ત્વારઃ સમુદ્ઘાતાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ‘તં જહા’ તદ્યથા ‘વેયણાસમુદ્ઘાણ જાવ વેડવિચયસમુદ્ઘાણ’ વેદનાસમુદ્ઘાતો યાવત્ વૈક્રિયસમુદ્ઘાતઃ, અત્ર યાવત્પદેન કષાયસમુદ્ઘાતમારણાન્તિકસમુદ્ઘાતયોગ્રહણં, તથા ચ વેદનાસમુદ્ઘાતઃ કષાયસમુદ્ઘાતઃ, મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતઃ, વૈક્રિયસમુદ્ઘાતઃ, इमे चत्वारः समुद्घाताः वायुकायिकानां भवन्ति पृथिवीकायिकादीनां तु त्रय एव कथिता इत्युभयो वैलक्षण्यमिति । ‘मारणंतियसमुग्घाणं समोहणमाणे देसेण वा समोहणइ०’ मारणान्तिकसमुद्घातेन समवहनन् देशेन वा समवहन्ति सर्वेण वा समवहन्ति । ‘सेसं तं चेव’ शेषं तदेव यत् पूर्वं प्रतिपादितम् इहापि तदेवानुसन्धेयम् यदि देशेन समवहन्ति तदा पूर्वं पुद्गलग्रहणं करोति पश्चादुत्पद्यते यदि वा सर्वेण समवहन्ति तदा पूर्वं समुत्पद्यते तदनन्तरम् आहारपुद्गलग्रहणं करोति इति रत्नप्रभातो मारणान्तिकसमुद्घातेन वायुकायिको जीवः सौधर्मकल्पे उपपद्यते तत्र यदि देशेन समवहन्ति तदा पूर्वं पुद्गलग्रहणं कृत्वा पश्चादुत्पद्यते, यदि सर्वेण समवहन्ति तदा पूर्वमुत्पद्य पश्चादाहारपुद्गलानां ग्रहणं करोतीति ‘जाव अहे

ચત્તારિ સમુદ્ઘાયા પળણત્તા’ હે ગૌતમ । જૈસા કથન પૃથિવીકાયિક જીવ કે ઉત્પાદ વિષય મેં ક્રિયા ગયા હૈ વૈસા હી કથન વાયુકાયિક જીવ કે ઉત્પાદ કે સમ્બન્ધ સેં બી કર લેનાં ચાહિયે । उस कथन की अपेक्षा इस कथन में केवल चार समुद्घातों को लेकर ही विशेषता है । क्योंकि वायु-कायिक में चार समुद्घात कहे गये हैं ‘तं जहा’—जो इस प्रकार से हैं—‘वेयणा समुग्घाण जाव वेडवियसमुग्घाण’ वेदनासमुद्घात यावत् वैक्रियसमुद्घात ‘मारणंतियसमुग्घाणं समोहणमाणे देसेण वा समोहणइ० सेसं तं चेव जाव अहेसत्तमाए समोहओ ईसिपव्वभाराए उववाए-यव्वो सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति’ मारणान्तिक समुद्घात से समवहत हुआ

પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન વાયુકાયિક જીવના ઉત્પાદના સંબંધમાં પણ કરી લેવું તે કથનની અપેક્ષાએ આ કથનમાં એટલે કે વાયુકાયિકોમાં ચાર સમુદ્ઘાત છે, એટલી જ વિશેષતા છે. “તં જહા” તે આ પ્રમાણે છે “વેયણાસમુદ્ઘાણ જાવ વિડવિચયસમુદ્ઘાણ” વેદના સમુદ્ઘાત યાવત્ વૈક્રિય સમુદ્ઘાત “મારણંતિયસમુદ્ઘાણં સમોહણમાણે દેસેણ વા સમોહણइ० સેસં તં ચેવ જાવ અહે સત્તમાए સમોહओ ईसिपव्वभाराए उववाएयव्वो सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति” મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી સમવહત-સમુદ્ઘાત કરીને ઉત્પન્ન થયેલ તે વાયુકાયિક જીવ દેશથી પણ સમવહત થાય છે. અને

સત્તમાણ સમોહઓ ઈસિપન્મારાણ ઉચ્ચાણ્યવ્વો' યાવત્ અથ સપ્તમ્યાં સમવહત
ઈષત્ પ્રાગ્મારાયામુપપાતયિત્વ્યઃ ઉપપાતઃ કર્તવ્યઃ યથા રત્નપ્રભાયાં સમવહતાનાં
સૌધર્મે ઉપપાતઃ કથિતઃ એવં યાવત્ શર્કરાપ્રભાત આરમ્ભ અવઃ સપ્તમીપર્યન્તં સમ-
વહતઃ ઈશાનાદારમ્ભ ઈષત્ પ્રાગ્મારાપર્યન્તપૃથિવ્યામુત્પદ્યતે । 'સેવં મંતે ! સેવં
મંતે ! ત્તિ' તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ ॥ સુ૦ ૧ ॥

ઇતિ શ્રી વિશ્વવિરુયાત જગદ્વલ્લભાદિપદભૂપિતવાલબ્રહ્મચારિ 'જૈનાચાર્ય'
પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલ વ્રતિવિરચિતાયાં શ્રી "ભગવતી" સૂત્રસ્ય પ્રમેયચન્દ્રિકા
રુપાયાં વ્યાખ્યાયાં સપ્તદશશતકસ્ય દસમોદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ॥ સુ૦ ૧૭-૧૦ ॥

વાયુકાયિક જીવ દેશ સે મી સમવહત હોતા હૈ ઓર સર્વરૂપ સે મી સમ-
વહત હોતા હૈ ઇત્યાદિ સમસ્ત કથન જૈસા પૃથિવીકાયિક કે ઉપપાત કે
સબન્ધ મેં પહિલે કહા જા ચુકા હૈ વૈસા હી યહાં પર મી જાનના ચાહિયે ।
યાવત્ સસમનરક પૃથિવી મેં સમુદ્ધાત કો પ્રાપ્ત હુઆ વહ વાયુકાયિક
જીવ યાવત્ ઈષત્પ્રાગ્મારા પૃથિવી તક મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ । હે મદન્ત !
આપકા વાયુકાયિક ઉપપાત વિષયક યહ કથન સર્વથા સત્ય હૈ ૨ ।
એસા કહકર વે ગૌતમ યાવત્ અપને સ્થાન પર વિરાજામાન હો ગયે ।

માર્ચાર્થ કેવલ હસકા એસા હૈ કિ રત્નપ્રભા પૃથિવી મેં રહા હુઆ
કોઈ વાયુકાયિક જીવ મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કર યદિ સૌધર્મ મેં વાયુ-

સર્વરૂપથી પણ સમવહત થાય છે. ઇત્યાદિ સઘળું કથન પૃથ્વીકાયિક જીવોના
ઉપપાતના સંબંધમાં જેવી રીતે પહેલાં કહેવામાં આવ્યું છે તે જ પ્રમાણેનું
કથન અહિંયાં પણ સમજવું. યાવત્ સાતમી નારક પૃથ્વીમાં સમુદ્ધાતને
પ્રાપ્ત થયેલ તે વાયુકાયિક જીવ યાવત્ ઈષત્પ્રાગ્મારા પૃથ્વી સુધીમાં ઉત્પન્ન
થાય છે. હે ભગવત્ વાયુકાયિકોના ઉપપાતના સંબંધમાં આપનું આ સઘળું
કથન સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ આ સંબંધમાં આપે નિરૂપિત કરેલ આ
વિષય એજ પ્રમાણે છે. આમ કહીને ગૌતમ સ્વામી તપ અને સંયમથી
આત્માને ભાવિત કરતા થકા યાવત્ પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થઈ ગયા.

આ વિષયનો ભાવાર્થ કેવળ એવો છે કે-રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેલો કોઈ
વાયુકાયિક જીવ મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરીને બે સૌધર્મ કલ્પમાં વાયુકાયિક-

કાયિકરૂપ સે ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ-તો વહ યદિ દેશ સે સમુદ્ઘાત કરતા હૈ-તચ તો પહિલે પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરને રૂપ આહાર કો કરતા હૈ ઓર બાદ મેં વહાં ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઓર યદિ સર્વરૂપ સે વહ સમુદ્ઘાત કરતા હૈ તો પહિલે વહાં ઉત્પન્ન હો જાના હૈ ઓર બાદ મેં આહાર પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ । વાયુકાયિક જીવોં કે વેદના સમુદ્ઘાત, કષાય સમુદ્ઘાત, માણાન્તિકસમુદ્ઘાત ઓર વૈક્રિયસમુદ્ઘાત હસ પ્રકાર સે ચાર સમુદ્ઘાત હોતે હૈં । હસી પ્રકાર સે હસકે ઉપપાત હોને કી ચર્ચા ઈશાનદેવલોક સે લેકર ઈષત્ પ્રાગભારા પૃથિવી તક જાનની ચાહિયે તથા જૈસી યહ ચર્ચા રત્નપ્રભાપૃથિવીગત વાયુકાયિક કે ઉપપાત હોનેકે વિષય કી પ્રકટ કી ગઈ હૈ હસી પ્રકાર કી ચર્ચા શર્કરાપ્રભાપૃથિવી સે લેકર સસમી પૃથ્વી ગતકે વાયુકાયિક કે સૌધર્મ સે લેકર ઈષત્ પ્રાગભારા પૃથિવી તક મેં ઉપપાત હોને કે વિષય કી જાનની ચાહિયે ॥ સૂ. ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત
“મગવતીસૂત્ર” કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાસ્યાકે સત્તરહવેં શતકકા
દસર્વા ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૭-૧૦ ॥

પણાથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય બને તો તે કદાચ દેશથી સમુદ્ઘાત કરે તો પહેલાં પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરવારૂપ આહાર કરે છે. અને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે. અને જો સર્વરૂપથી કંદુકગતિથી-દડાપ્રમાણ સમુદ્ઘાત કરે તો પહેલાં તે ત્યાં ઉત્પન્ન થઈ જાય છે અને તે પછીથી આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે વાયુકાયિક જીવોને વેદના સમુદ્ઘાત ૧, કષાય સમુદ્ઘાત ૨, મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત ૩, અને વૈક્રિય સમુદ્ઘાત ૪, આ રીતે ચાર સમુદ્ઘાત થાય છે. એજ રીતે વાયુકાયિકોને ઉપપાત થવાનું કથન ઈશાન દેવલોકથી આરંભીને ઈષત્ પ્રાગભારા પૃથ્વી સુધી સમજવું. તેમ જ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમાં રહેલા વાયુકાયિકોના ઉપપાતના સંબંધના વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. વિવેચન શર્કરાપ્રભા પૃથ્વીથી આરંભીને સાતમી પૃથ્વીમાં રહેલા સૌધર્મ દેવલોકથી ઈષત્ પ્રાગભારા પૃથ્વી સુધીમાં ઉત્પાદ થવાના જ લેવું. ॥ સૂ. ૧ ॥

મંદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત “મગવતીસૂત્ર”ની
જ્યાના સત્તરમા શતકનો દસમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૭-૧૦ ॥

अथ एकादशोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

अवसरसंगत्या एकादशोद्देशकः प्रारभ्यते, अत्र विपर्ययेण तदेव दर्शयिष्य-
तीत्येवं सम्बन्धेनायातस्यास्योद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्—‘वाउकाइए णं भंते !’
इत्यादि ।

मूलम्—वाउकाइए णं भंते ! सोहम्मे कप्पे समोहए समोह-
णित्ता जे भविये इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए घणवाए तणुवाए
घणवायवलएसु तणुवायवलएसु वाउकाइयत्ताए उववज्जित्तए
सेणं भंते ! ० सेसं तं चेव एवं जहा सोहम्मे कप्पे वाउकाइयो
सत्तसु वि पुढवीसु उववाइओ एवं जाव ईसिपब्भाराए वाउ-
काइओ अहे सत्तमाए जाव उववाएयव्वो सेवं भंते ! सेवं
भंते ! ति ॥ सू० १ ॥

सत्तरससए एक्कारसमो उद्देशो समत्तो ॥

छाया—वायुकायिकः खलु भदन्त ! सौधर्मे कल्पे समवहतः समवहतस्य, यो
भव्य एतस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्याः घनघाते तनुघाते घनघातवलयेषु तनुघात-
वलयेषु वायुकायिकतया उत्पत्तुम् स खलु भदन्त ! ० शेषं तदेव एवं यथा सौधर्मे
कल्पे वायुकायिकः सप्तस्वपि पृथिवीषु उपपातितः, एवं यावत् ईषत्प्राग्भारायां
वायुकायिकः अधः सप्तम्यां यावत् उपपातयितव्यः । तदेवं भदन्त ! तदेषं
भदन्त ! इति ॥ सू० १ ॥

सप्तदशशतके एकादशोद्देशकः समाप्तः ।

ग्यारहवें उद्देशो का प्रारंभ

ॐ वसर के अनुसार अब सूत्रकार ११ वां उद्देशक प्रारम्भ करते
हैं—इसमें वायुकायिक की उत्पत्ति विपरीत क्रम से कही गई है । इसका
सर्वप्रथम सूत्र ‘वाउकाइयाणं भंते ! सोहम्मे कप्पे’ इत्यादि हैं
‘वाउकाइए णं भंते ! सोहम्मे कप्पे समोहए’ इत्यादि ।

अगियारभा उद्देशानो प्रारंभ—

अवसर के अनुसार अब सूत्रकार अगियारभा उद्देशानो प्रारंभ करें
छे—तेभां वायुकायिक छवोनी उत्पत्तिनो कम विपरीत रीते अतावेल छे.
आनुं पडेछुं सूत्र आ प्रभाणे छे.

“वाउकाइए णं भंते ! सोहम्मे कप्पे समोहए” इत्यादि

ટીકા—‘વાઝકાઈયે નં મંતે !’ વાયુકાયિકઃ સ્વલ્લ મદન્ત ! ‘સોહમ્મે કપ્પે’ સૌધર્મે કલ્પે ‘સમોહણ’ સમવહતઃ ‘સમોહણિત્તા’ સમવહત્ય મારણાન્તિકસમુદ્ધાતં કૃત્વા ‘જે’ યઃ ‘હમીસે રયણપ્પમાણ પુઢવીણ’ એતસ્યા રત્નપ્રમાયાઃ પૃથિવ્યાઃ સમ્બન્ધિનિ ‘ઘણવાણ તણુવાણ’ ઘનવાતે તનુવાતે તથા રત્નપ્રમાસંબન્ધિણુ ‘ઘણવાયવલણ્ણસુ’ ઘનવાતવલણેણુ ‘તણુવાયવલણ્ણસુ’ તનુવાતવલણેણુ ‘વાઝકાઈયત્તાણ’ વાયુકાયિકતયા ‘ઉવવજ્જિત્તણ’ ઉત્પત્તુમ્ ‘મવિણ’ મન્યઃ— યોગ્યઃ ‘સે નં મંતે !’ સ્વલ્લ મદન્ત ! હે મદન્ત ! રત્નપ્રમા સમ્બન્ધી યો જીવઃ સૌધર્મકલ્પે વાયુકાયિકતયા ઉત્પત્તિયોગ્યો મારણાન્તિકસમુદ્ધાતં કૃત્વા સૌધર્મકલ્પે ઉત્પદ્યતે સ ક્ષિપ્ત્વં પૂર્વમુત્પદ્ય પશ્ચાદાહારપુદ્ગલં ગૃહ્ણાતિ અથવા પૂર્વમાહારપુદ્ગલં ગૃહ્ણીત્વા તદનન્તરં સૌધર્મકલ્પે સમુત્પદ્યતે इति પૂર્વ પૂર્વતરપ્રકરણવદિદાપિ પ્રશ્નઃ, અતિદેશમાહ—‘સેસં તંત્રેવ’ શેષં તદેવ—પૂર્વોક્તમેવ પ્રશ્નોઽકારિ, એતદતિરિક્તં સર્વમુત્તરં પૂર્વવદેવ વોદ-

ટીકાર્થ—‘વાઝકાઈયે નં મંતે સોહમ્મે કપ્પે સમોહણ’ હે મદન્ત ! કોઈવાયુકાયિક જીવસૌધર્મકલ્પ મેં મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરતા હૈ ઓર વહ ‘સમોહણિત્તા હમીસે રયણપ્પમાણ પુઢવીણ ઘણવાણ, તણુવાણ, ઘણવાયવલણ્ણસુ તણુવાયવલણ્ણસુ વાઝકાઈયત્તાણ ઉવવજ્જિત્તણ ‘સે નં મંતે’ મારણાન્તિકસમુદ્ધાત કરકે હસ રત્નપ્રમા પૃથિવી કે ઘનવાત મે તનુવાત મે, ઘનવાતવલણ મે, અથવા તનુવાત વલણ મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ, તો હે મદન્ત ! વહ સૌધર્મદેવલોક ગંતવાયુકાયિક જીવ પહિલે વહાં ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ ઓર બાદ મેં આહારપુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ? યા પહિલે આહાર પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ ઓર બાદ મેં વહાં ઉત્પન્ન હો જાતા હૈ ? તો હસકે ઉત્તર મેં પ્રમુ ને કહા હૈ—‘સેસં તંત્રેવ—એવં જહા સોહમ્મે કપ્પે વાઝકાઈયો સત્તસુ

ટીકાર્થ—“વાઝકાઈયે નં મંતે ! સોહમ્મે કપ્પે સમોહણ” હે ભગવન્ કોઈ વાયુકાયિક જીવ સૌધર્મ કલ્પમાં મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરે છે. અને પછીથી “સમોહણિત્તા હમીસે રયણપ્પમાણ પુઢવીણ ઘણવાણ, તણુવાણ, ઘણવાયવલણ્ણસુ, તણુવાયવલણ્ણસુ વાઝકાઈયત્તાણ ઉવવજ્જિત્તણ સે નં મંતે” મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરીને આ રત્નપ્રમા પૃથ્વીના ઘનવાતમાં, તનુવાતમાં, ઘનવાત વલણમાં અથવા તનુવાત વલણમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય બને તો હે ભગવાન તે સૌધર્મ દેવલોકમાં રહેલ વાયુકાયિક જીવ પહેલા ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે અને તે પછી આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે ? અથવા પહેલાં આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરીને તે પછી ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના

ઘ્યમ્ । ‘એવં જહા સોહમ્મે કલ્પે વાઝકાહઓ સત્તસુ વિ પુઢવીસુ ઉવવાહઓ’ એવં
યથા સૌધર્મે કલ્પે સૌધર્મસમ્બન્ધિનો વાયુકાયિકાનામ્ સપ્તસ્ત્રપિ પૃથિવીષુ
ઉપપાતઃ ‘એવં જાવ ઈસિપ્પઞ્મારાણ વાઝકાહઓ અહે સત્તમાણ જાવ ઉવવાણયઞ્વો’
એવં યાવત્ ઈષત્ પ્રાગ્મારાયાઃ વાયુકાયિકાનામ્ અધઃસપ્તમ્યાં યાવત્ ઉપપાતો
વક્તવ્યઃ યથા સૌધર્મકલ્પસમ્બન્ધિવાયુકાયિકજીવાનાં સપ્તસ્ત્રપિ નારકપૃથિવીષુ
ઉપપાતઃ કથિતસ્તથૈવ યાવત્ ઈષત્ પ્રાગ્મારાપૃથિવીસમ્બન્ધિનાં વાયુકાયિકજીવા-

વિ પુઢવીસુ ઉવવાહઓ એવં જાવ ઈસિપ્પઞ્મારાણ વાઝકાહઓ અહે-
સત્તમાણ જાવ ઉવવાણયઞ્વો’ હે ગૌતમ ! હસ વિષય મેં જૈસા પહિછે
કથન ક્રિયા જા ચુકા હૈ વૈસા હી જાનના ચાહિયે-હસ પ્રકાર સે
જૈસા યહ કથન સૌધર્મદેવલોક ગત વાયુકાયિક જીવ કી
રત્નપ્રભા પૃથિવી કે ઘનવાત આદિ મેં વાયુકાયિકરૂપ કી ઉત્પત્તિ
હોને કે વિષય મેં ક્રિયા ગયા હૈ-હસી પ્રકાર કા શર્કરા આદિ
૬ પૃથિવિયોં કે ઘનવાત આદિ કો મેં વાયુકાયિક રૂપ સે ઉત્પન્ન
હોને કે સમ્બન્ધ મેં કથન કરના ચાહિયે । તથા હસી પ્રકાર કા કથન
યાવત્ ઈષત્પ્રાગ્મારા પૃથિવીગત વાયુકાયિક જીવ કે બી યાવત્ સસમી
પૃથ્વી તક ઉત્પાદ હોને કે સમ્બન્ધ મેં કર લેના ચાહિયે । પ્રભુ કે હસ

જવાબમાં પ્રભુ કહે છે કે ‘સેસં તં ચેવ-એવં જહા સોહમ્મે કલ્પે વાઝકાહઓ
સત્તસુ પુઢવીસુ ઉવવાહઓ એવ જાવ ઈસિપ્પઞ્મારાણ વાઝકાહઓ અહે સત્તમાણ જાવ
ઉવવાણયઞ્વો’ હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં પહેલા જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે,
તે પ્રમાણે જ સઘળું કથન સમજવું. અને એજ રીતે સૌધર્મ દેવલોકમાં
રહેલાં વાયુકાયિક જીવના રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઘનવાત વિગેરેમાં વાયુકાયિક-
પણાથી ઉત્પન્ન થવાના વિષયમાં જે પ્રમાણે કથન કર્યું છે, એ જ રીતનું કથન
શર્કરાપ્રભાપૃથ્વી વિગેરે છ પૃથ્વીયોના ઘનવાત વિગેરેમાં પણ વાયુકાયિકપણાથી
ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં સમજવું. અને આજ રીતનું કથન યાવત્ ઈષત્પ્રાગ્મારા
પૃથ્વીસ્થિત વાયુકાયિકજીવને પણ યાવત સાતમી પૃથ્વી સુધી ઉત્પન્ન થવાના
સંબંધમાં કથન સમજવું પ્રભુના આ કથનને સાંભળીને ગૌતમ સ્વામીએ

नाम् यावत् अधःसप्तमपृथिवीपर्यन्तमुपपातो वर्णयितव्य इति भावः । 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥ सू० १ ॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात- जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहच्छत्रपति कोल्हापुरराजमदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्र" प्रमेयचन्द्रिका-
रूपायां व्याख्यायां सप्तदशशतके
एकादशोद्देशकः समाप्तः ॥ १७-११ ॥

कथन को सुनकर गौतम ने उनसे ऐसा कहा कि हे भदन्त ! आपका यह कथन पूर्णरूप से सत्य है २ । इस प्रकार कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० १ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सत्तरहवें शतकका
ग्यारहवाँ उद्देशक समाप्त ॥ १७-११ ॥

प्रभुने आ प्रभावे कहुं के-डे लगवान् आपनुं आ सधणुं कथनपूर्णापणे
सत्य छे. ओ प्रभावे कहीने गौतमस्वामी पोताने स्थाने विराजमान
थई गया ॥ सू० १ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत "भगवतीसूत्र" की
प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याना सत्तरवां शतकने अगियारवो उद्देशक समाप्त ॥ १७-११ ॥

अथ द्वादशोद्देशकः प्रारभ्यते ।

पूर्व पृथिवीकायिकादिवायुकायिकपर्यन्तजीवानामुपपातः कथितः सम्प्रति द्वादशोद्देशके एकेन्द्रियाणामाहारादिकं निरूप्यते, अनेन सम्बन्धेन आयातस्यास्य द्वादशोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्—‘एगेन्द्रिया णं भंते ।’ इत्यादि ।

मूलम्—एगिंदिया णं भंते ! सव्वे समाहारा एवं जहा पढमसए वितियउद्देसए पुढवीकाइयाणं वत्तव्वया भणिया साचेव एगिंदियाणं इह भाणियव्वा जाव समाउया समोववन्नगा । एगिंदियाणं भंते ! कइलेस्साओ पन्नत्ताओ गोयमा ! चत्तारि लेस्साओ पन्नत्ताओ तं जहा कणहलेस्सा जाव तेउलेस्सा । एएसिं णं भंते ! एगेन्द्रियाणं कणहलेस्साणं जाव विसेसाहिया वा ? गोयमा ! सव्वत्थोवा एगिंदियाणं तेउलेस्सां काउलेस्सा अनंतगुणा नीललेस्सा विसेसाहिया कणहलेस्सा विसेसाहिया । एएसिं णं भंते ! एगेन्द्रियाणं कणहलेस्साणं इड्ढी० जहेव दीवकुमाराणं । सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥सू० १॥

सत्तश्मे सए वारसमो उद्देसो समत्तो

छाया—एकेन्द्रियाः खलु भदन्त ! सर्वे समाहाराः एवं यथा प्रथमशते द्वितीयोद्देशके पृथिवीकायिकानां वक्तव्यता भणिता सैव एकेन्द्रियाणामिह भणितव्या यावत् समायुक्ताः समोपपन्नकाः । एकेन्द्रियाणां भदन्त ! कतिलेख्याः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! चतस्रो लेख्याः प्रज्ञप्ताः तद्यथा कृष्णलेख्या यावत्तेजोलेख्याः । एतेषां खलु भदन्त ! एकेन्द्रियाणां कृष्णलेख्यानां यावद् विशेषाधिका वा ? गौतम सर्वस्तोकाः एकेन्द्रियाणां तेजोलेख्याः कापोतिकलेख्या अनन्तगुणाः, नीललेख्या विशेषाधिकाः, कृष्णलेख्या विशेषाधिका । एतेषां खलु भदन्त ! एकेन्द्रियाणां कृष्णलेख्यानाम् ऋद्धिः यथैव द्वीपकुमाराणाम् । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० १॥

सप्तदशशते द्वादशोद्देशकः समाप्तः ॥१७-१२॥

ટીકા—‘एगिंदिया णं भंते’ इत्यादि । ‘एगिंदिया णं भंते !’ एकेन्द्रियाः खलु भदन्त ! ‘सर्वे समाहारा’ सर्वे समाहाराः—यमानः—एकरूप आहारो येषां ते समाहाराः किम्? इति प्रश्नः, भगवानाह—‘एवं जहा’ इत्यादि । ‘एवं जहा पढमसए वित्तियउदेसए’ एवं यथा प्रथमशतके द्वितीयोद्देशके ‘पुढविकाइयाणं वत्तव्वया भणिया’ पृथिवीकायिकानां वत्तव्वया भणिता ‘सा चेव एगिंदियाणं इह भाणियव्वा’ सैव एकेन्द्रियाणांमिह वत्तव्वया भणियव्वया कियत्पर्यन्तमित्याह—‘जाव समाउया समोव्वनगा’ यावत् समायुष्काः समोपपन्नकाः तत्र प्रथमशतकीय

ચારહવેં ઉદ્દેશક કા પ્રારમ્ભ

પહિલે પૃથિવીકાય સે લેકર વાયુકાયિક તક્ર કે જીવોં કા ઉપપાત પ્રકટ કિયા ગયા હૈ, અવ ઉસ ૧૨ વેં ઉદ્દેશક મેં એકેન્દ્રિયાદિક જીવોં કે આહારાદિક કા નિરૂપણ કરના હૈ । સો હસી સબન્ધ કો લેકર યહ ઉદ્દેશા પ્રારમ્ભ હુઆ હૈ હસકા ‘एगिंदिया णं भंते ।’ इत्यादि पहिला सूत्र है—
‘एगिंदिया णं भंते ! सर्वे समाहारा’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—‘एगिंदिया णं भंते । सर्वे समाहारा’ हे भदन्त ! जितने भी एकेन्द्रिय जीव हैं वे सब क्या एकरूप आहार वाले हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘एवं जहा पढमसए वित्तियउदेसए’ हे गौतम ! जैसी प्रथम शतक के द्वितीय उद्देशक में ‘पुढविकाइयाणं वत्तव्वया भणिया’ पृथिवीकायिक जीवों की वत्तव्वया, कही गई है । ‘साचेव एगिंदियाणं इह भाणियव्वा’ वही

પ્રારંભ ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

પૃથ્વીકાયિકજીવોથી આરંભીને વાયુકાય સુધીના જીવોના ઉપપાતનો વિષય પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે. હવે આ પ્રારંભ ઉદ્દેશમાં એકેન્દ્રિય જીવોના આહાર વિગેરેનું નિરૂપણ કરવાનું છે. આ સંબંધને લઈને આ ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. આનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

‘एगिंदिया णं भंते । सर्वे समाहारा’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—‘एगिंदिया णं भंते । सर्वे समाहारा’ હે ભગવાન બેટલા એકેન્દ્રિય જીવો છે, તે બધા જ શું એકજ પ્રકારના આહારવાળા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘एवं जहा पढमसए वित्तियउदेसए’ હે ગૌતમ ! પહેલા શતકના બીજા ઉદ્દેશમાં જેવી રીતે ‘पुढविकाइयाणं वत्तव्वया भणिया’ પૃથ્વીકાયિક જીવોના સમ્બન્ધમાં કથન કર્યું છે ‘सा चेव एगिंदियाणं इह भाणियव्वा’ તે જ

દ્વિતીયોદ્દેશકે પૃથિવીકાયપ્રકરણે 'પુઢ્વીકાઢ્યાણં આહારકમ્મવણ્ણલેસ્સા જહા નેરહ્યાણં' ઇત્યુક્તમ્ અન્ન આહારશબ્દેન શરીરશ્વાસોચ્છ્વાસયોગ્રહણં ભવતિ તેન યે ઇમે એકન્દ્રિયા જીવશ્ચ તે ન સમાહારવન્તો ન સમશરીરવન્તો નવા સમોચ્છ્વાસ-નિઃશ્વાસવન્તઃ ન સમકર્મવર્ણલેશ્યાવન્તઃ નવા સમાનાયુષ્કાઃ સમોપપન્નકાઃ સમોત્પત્તિવન્તઃ કિન્તુ વેદનાક્રિયયોઃ સમાનત્વં વર્તતેઽતઃ એકેન્દ્રિયાઃ સમવેદના-વન્તઃ સમક્રિયાવન્તશ્ચ ભવન્તીતિ । પ્રથમશતકીયદ્વિતીયોદ્દેશકે પૃથિવીકાયિક-વક્તવ્યતાવદિહાપિ વક્તવ્યમિતિભાવઃ । કિયત્પર્યન્તમિત્યાહ—'જાવ સમાડયા'

એકેન્દ્રિયોં કી વક્તવ્યતા યહાં કહ લેની ચાહિયે । 'જાવ સમાડયા સમોવવન્નગા' યાવત્ એકેન્દ્રિય જીવ ન સમાન આયુવાલે હોતે હૈં ઓર ન સમાન ઉત્પત્તિવાલે હોતે હૈં । તાત્પર્ય ઇસકા એસા હૈં કિ પ્રથમશતકીય દ્વિતીય ઉદ્દેશક મેં પૃથિવીકાય કે પ્રકરણ મેં 'પુઢ-વિકાઢ્યાણં આહારકમ્મવણ્ણલેસ્સા જહા નેરહ્યાણં' એસા કહા ગયા હૈં । યહાં આહાર શબ્દ સે શરીર, ઓર શ્વાસોચ્છ્વાસ કા ગ્રહણ હુઢા હૈં । ઇસસે જો યે એકેન્દ્રિય જીવ હૈં વે ન સમાન આહારવાલે હૈં ન સમાન શરીરવાલે હૈં, ન સમાન શ્વાસોચ્છ્વાસવાલે હૈં ન સમાન કર્મ, વર્ણવાલે હૈં ન સમાન આયુવાલે હૈં, ન સમાન ઉત્પત્તિવાલે હૈં, કિન્તુ વેદના ઓર ક્રિયામેં સમાનતાવાલે હૈં । ઇસ પ્રકાર કી પ્રથમ શતકીય દ્વિતીય ઉદ્દેશક મેં પૃથિવીકાયિકવક્તવ્યતા કે જૈસા યહાં પર ભી વહ

પ્રમાણેનું સઘળું કથન અહિયાં પણ કહી દેવું 'જાવ સમાડયા સમોવવન્નગા' યાવત્ તે એકેન્દ્રિય જીવ સમાન આયુવાળા હોતા નથી, અને સમાન ઉત્પત્તિવાળાપણુ હોતા નથી. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે પહેલા શતકના ખીજા ઉદ્દેશામાં પૃથ્વીકાયિકના પ્રકરણમાં 'પુઢવિકાઢ્યાણં આહારકમ્મ વણ્ણલેસ્સા જહા નેરહ્યાણં' આ પ્રમાણે કહ્યું છે. અહિયાં આહાર શબ્દથી શરીર અને શ્વાસોશ્વાસનું ગ્રહણ થયું છે. તેથી જે આ એકેન્દ્રિય જીવો છે તે સમાન આહારવાળા હોતા નથી, સમાન શરીરવાળા હોતા નથી. સમાન શ્વાસોચ્છ્વાસ નિશ્વાસવાળા પણ હોતા નથી સમાન કર્મ, અને સમાન વર્ણુવાળા પણ હોતા નથી સમાન આયુવાળા પણ હોતા નથી. સમાન ઉત્પત્તિવાળા પણ હોતા નથી. પરંતુ વેદના અને ક્રિયામાં સમાનતાવાળા છે. આ રીતની પહેલા શતકના ખીજા ઉદ્દેશામાં પૃથ્વીકાયિક જીવની વક્તવ્યતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે. તેજ પ્રમાણેની વક્તવ્યતા અહિં પણ કહેવી. તે વક્તવ્યતા 'જાવ સમાડયા' ઇત્યાદિ પાઠ સુધી અહીયાં કહેવી. તેમ સમજવું.

હત્યાદિ । ‘જાવ સમાડયા તમોવવન્નગા’ યાવત્ સમાયુષ્કાઃ સમોપપન્નકાઃ, તે સર્વે ન સમાનાયુષ્કાઃ નવા સર્વે સમોપપન્નકાઃ, એત્પર્યન્તં સા વક્તવ્યતા વક્તવ્યેતિ ભાવઃ । ‘એગિદિયાણં મંતે !’ એકેન્દ્રિયાણાં ભદન્ત ! ‘કહલેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ’ કતિલેશ્યાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ इति પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ હત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ચત્તારિ લેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ’ ચતસ્રો લેશ્યાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ‘તં જહા’ તથા ‘કહલેસ્સા જાવ તેડલેસ્સા’ કૃષ્ણલેશ્યાઃ યાવન્ તેજોલેશ્યાઃ, અત્ર યાવત્પદેન કાપોતિકલેશ્યાનીલલેશ્યયોઃ સંગ્રહઃ । ‘એસિં ણં મંતે !’ એતેષાં સ્વલ્પ ભદન્ત । ‘એગિદિયાણં’ એકેન્દ્રિયાણામ્ ‘કહલેસ્સાણં’ કૃષ્ણલેશ્યાનામ્ ‘જાવ વિસેસાહિયા વા’ યાવત્ વિશેષાધિકા વા એતેષુ લેશ્યાવત્સુ મધ્યે કસ્યાપેક્ષયા કસ્યાલ્પત્વં કસ્ય વિશેષત્વમિતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ હત્યાદિ । ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ !

કહલેના ચાહિયે । યહ વક્તવ્યતા ‘જાવ સમાડયા’ હત્યાદિ પાઠ તક યહાં કહની હૈ એસા જાનના ચાહિયે । અત્ર ગૌતમ પ્રશ્નુ સે એસા પૂછતે હૈ—‘એગિદિયાણં મંતે ! કહલેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ’ હે ભદન્ત એકેન્દ્રિયજીવોં કો કિતની લેશ્યાઈ કહી ગઈ હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્નુ ને કહા—‘ગોયમા ! ચત્તારિ લેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ’ એકેન્દ્રિયોં કે ચાર લેશ્યાઈ કહી ગઈ હૈ । ‘તં જહા’ જો હસ પ્રકાર સે હૈ—‘કહલેસ્સા, જાવ તેડલેસ્સા’ કૃષ્ણલેશ્યા તથા યાવન્ પદ ગ્રાહ્ય—નીલલેશ્યા કાપોતિકલેશ્યા, ઓર તેજોલેશ્યા ।

અત્ર ગૌતમ પ્રશ્નુ સે એસા પૂછતે હૈ—‘એસિં ણં મંતે ! એગિદિયાણં કહલેસ્સા જાવ વિસેસાહિયા વા’ હે ભદન્ત । હન કૃષ્ણાદિલેશ્યાવાલે એકેન્દ્રિય જીવોં મેં કૌન લેશ્યાવાલે એકેન્દ્રિય જીવ કિસ લેશ્યાવાલે સે અલ્પ હૈ ? ઓર કિસ લેશ્યાવાલે સે વિશેષાધિક હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં

હવે ગૌતમસ્વામી એકેન્દ્રિયોની લેશ્યાના સંબંધમાં પ્રશ્નુને એવું પૂછે છે કે—‘એગિદિયાણં મંતે ! કહલેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ’ હે ભગવન્ એકેન્દ્રિય જીવોને કેટલી લેશ્યાઓ કહેવામાં આવી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્નુ કહે છે કે—‘ગોયમા ! ચત્તારિ લેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ’ હે ગૌતમ ! એકેન્દ્રિય જીવોને ચાર લેશ્યાઓ કહેવામાં આવી છે. ‘તં જહા’ તે આ પ્રમાણે છે—‘કહલેસ્સા જાવ તેડલેસ્સા’ કૃષ્ણલેશ્યા અને યાવત્ પદ્ધતિ—કાપોતિક લેશ્યા, અને તેજોલેશ્યા ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નુને એવું પૂછે છે કે—‘એસિં ણં મંતે ! એગિદિયાણં કહલેસ્સા જાવ વિસેસાહિયા વા’ હે ભગવન્ આ કૃષ્ણાદિ લેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવોમાં કઈ લેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવો કઈ લેશ્યાવાળાથી અલ્પ છે ? અને કઈ લેશ્યાવાળાથી વિશેષાધિક છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્નુ કહે

‘સવ્વત્થોવા ઇગિંદિયાણં તેઝલેસ્સા’ સર્વસ્તોકા એકેન્દ્રિયાણાં મધ્યે તેજોલેશ્યાઃ સર્વાપેક્ષયા તેજોલેશ્યાવન્ત એકેન્દ્રિયજીવાઃ સ્તોકા અલ્પાઃ, સર્વાપેક્ષયા એતેપામેવ અલ્પત્વમિતિ ‘કાઝલેસ્સા અણંતગુણા’ કાપોતિકલેશ્યાઃ અનન્તગુણાઃ, તેજોલેશ્યા યુક્તેકેન્દ્રિયજીવાપેક્ષયા કાપોતિકલેશ્યાવન્ત એકેન્દ્રિયજીવા અનન્તગુણાઃ ‘ળીલલેસ્સા વિસેસાહિયા’ નીલલેશ્યા વિશેષાધિકાઃ કાપોતિકલેશ્યાયુક્તેકેન્દ્રિયજીવા પેક્ષયા નીલલેશ્યાવન્ત એકેન્દ્રિયજીવા વિશેષાધિકા इत्यर्थः, ‘કળ્હલેસા વિસેસાહિયા’ કૃષ્ણલેશ્યા વિશેષાધિકાઃ નીલલેશ્યાયુક્તેકેન્દ્રિયજીવાપેક્ષયા કૃષ્ણલેશ્યાવન્ત એકેન્દ્રિયજીવા વિશેષાધિકાઃ તત્તથ્ચ સર્વતઃ સ્તોકાઃ તેજોલેશ્યાવન્ત એકેન્દ્રિયાઃ સર્વતોડધિકાઃ કૃષ્ણલેશ્યાવન્ત એકેન્દ્રિયજીવાઃ । ‘एएसिं णं भंते !’ એતેષાં સ્વલુ મદન્ત ! ‘ઇગિંદિયાણં કળ્હલેસ્સાણં ઇહ્વી’ એકેન્દ્રિયાણાં કૃષ્ણલેશ્યા-

મશુ કહતે હૈં—‘ગોયમા ! સવ્વત્થોવા ઇગિંદિયાણં તેઝલેસ્સા’ હે ગૌતમ ! કૃષ્ણાદિલેશ્યાવાલે એકેન્દ્રિય જીવોં મેં સબ સે કમ્મ તેજોલેશ્યાવાલે એકેન્દ્રિય જીવ હૈં । કયોકિ સર્વ કી અપેક્ષા ઇન્મં હી અલ્પતા હૈ । ‘કાઝલેસ્સા અણંતગુણા’ તેજોલેશ્યાયુક્ત એકેન્દ્રિય જીવોં કી અપેક્ષા કા પોતિક લેશ્યાવાલે એકેન્દ્રિય જીવ અનન્ત ગુણિત હૈં । ‘ળીલલેસ્સા વિસેસાહિયા’ કાપોતિકલેશ્યાયુક્ત એકેન્દ્રિય જીવોં કી અપેક્ષા નીલલેશ્યાવાલે એકેન્દ્રિય જીવ વિશેષાધિક હૈં । ‘કળ્હલેસ્સા વિસેસાહિયા’ તથા નીલલેશ્યાયુક્ત એકેન્દ્રિય જીવોં કી અપેક્ષા કૃષ્ણલેશ્યાવાલે એકેન્દ્રિય જીવ વિશેષાધિક હૈં । હસ પ્રકાર સબ સે અલ્પ તેજોલેશ્યાવાલે એકેન્દ્રિય જીવ હૈં । ઔર સબ સે અધિક કૃષ્ણલેશ્યાવાલે એકેન્દ્રિય જીવ હૈં । અબ ગૌતમ મશુ સે એસા પૂછતે હૈં—एएसिं णं भंते !

છે કે—‘ગોયમા ! સવ્વત્થોવા ઇગિંદિયાણં તેઝલેસ્સા’ હે ગૌતમ કૃષ્ણાદિલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવોમાં બધાથી અલ્પ-કમ તેજોલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવો છે. કેમકે સર્વની અપેક્ષાએ તેનામાં જ અલ્પતા છે ‘કાઝલેસ્સા અણંતગુણા’ તેજોલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવોની અપેક્ષાએ કાપોતિક તેજોલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય અનન્ત ગુણી છે. ‘ળીલલેસ્સા વિસેસાહિયા’ કાપોતિક લેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવોની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવ વિશેષાધિક છે. ‘કળ્હલેસ્સા વિસેસાહિયા’ નીલ લેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવોની અપેક્ષાએ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવ વિશેષાધિક છે. અને બધાથી અધિક કૃષ્ણલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવ છે.

હવે ગૌતમસ્વામી તેમની ઋદ્ધિના અલ્પ અને મહત્તાના વિષમાં પ્રશ્ન કરે છે કે—‘ઇગિંદિયાણં કળ્હલેસ્સાણં ઇહ્વી’ હે ભગવન કૃષ્ણ વિગેરે લેશ્યાવાળા

નામ્ ઋદ્ધિઃ એકેન્દ્રિયાણાં કૃષ્ણલેશ્યાનાં જીવાનાં કતરે કતરેભ્યોડલ્પદ્વિકા
 કતરે કતરેભ્યો મહદ્વિકા ઇતિ ઋદ્ધિ વિષયેડલ્પવિશેષત્વવિષયકઃ પ્રશ્નઃ, મગવા-
 નાહ-‘જહા’ ઇત્યાદિ । ‘જહેવ દીવકુમારાણં’ યથૈવ દ્વીપકુમારાણામ્ તથાહિ-
 ‘એસિ ણં મંતે ! એગિન્દિયાણં કળહલેસ્સાણં જાવ તેડલેસ્સાણં ય કયરે કયરેહિંતો
 અપ્પહ્વિયા વા મહહ્વિયા વા ગોયમા ! કળહલેસ્સાહિંતો નીલલેસ્સા મહહ્વિયા જાવ
 સવ્વમહિહ્વિયા તેડલેસ્સા’ ઇતિ એતેપાં સલ્લ મદન્ત ! એકેન્દ્રિયાણાં કૃષ્ણલેશ્યાનાં
 કતરે કતરેભ્યોડલ્પદ્વિકા વા મહદ્વિકા વા ? ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યેભ્યો નીલલેશ્યા
 મહદ્વિકાઃ યાવત્ સર્વં મહદ્વિકાસ્તેજોલેશ્યાઃ સર્વાપેક્ષયા મહદ્વિકૃત્વં તેજોલેશ્યા-

એગિન્દિયાણં કળહલેસ્સાણં હહ્વીં’ હે મદન્ત ! કૃષ્ણાદિલેશ્યાવાલે હન
 એકેન્દ્રિયોં મેં કૌન કિનકી અપેક્ષા અલ્પ ઋદ્ધિવાલે હૈં । ઓર કૌન
 કિનકી અપેક્ષા મહા ઋદ્ધિવાલે હૈં ? હસ પ્રશ્ન ઋદ્ધિ કી અલ્પ એવં મહત્તા
 વિષયક હૈં । હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-‘જહેવ દીવકુમારાણં’ હે
 ગૌતમ ! હસ વિષય મેં દ્વીપકુમારોં કા ઋદ્ધિવિષયક કથન કહના
 ચાહિયે । જૈસે-‘એસિ ણં મંતે ! એગિન્દિયાણં કળહલેસ્સા જાવ તેડલે-
 સ્સાણ ય કયરે કયરેહિંતો અપ્પહ્વિયા વા મહહ્વિયા વા ? ગોયમા ! કળહ-
 લેસ્સાહિંતો નીલલેસ્સા મહહ્વિયા જાવ સવ્વમહ્વિયા તેડલેસ્સા’ તાત્પર્ય
 હસ કા એસા હૈ-કૃષ્ણલેશ્યાવાલે આદિ એકેન્દ્રિયોં મેં કૌન કિનકી
 અપેક્ષા અલ્પ ઋદ્ધિવાલે હૈં ઓર કૌન કિનકી અપેક્ષા મહાઋદ્ધિવાલે હૈં ।
 હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-હે ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાલોં કી અપેક્ષા
 નીલલેશ્યાવાલે એકેન્દ્રિય જીવ મહાઋદ્ધિવાલે હૈં । યાવત્ સર્વં મહદ્વિક

આ એકેન્દ્રિય જીવોમાં કંઈ લેશ્યાવાળા કંઈ લેશ્યાવાળાથી અલ્પઋદ્ધિવાળા
 છે ? અને કંઈ લેશ્યાવાળા કંઈ લેશ્યાવાળાથી મહાઋદ્ધિવાળા છે ? તેના ઉત્ત-
 રમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-‘જહેવ દીવકુમારાણં’ હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં દ્વીપકુમા-
 રોની ઋદ્ધિના વિષયમાં જે કથન કર્યું છે તે જ પ્રમાણેનું કથન અહિંયાં પણ
 કહી લેવું જોઈએ જેમ કે-‘એસિ ણં મંતે ! એગિન્દિયાણં કળહલેસ્સાણં જાવ તેડ-
 લેસ્સાણ ય કયરે કયરેહિંતો અપ્પહ્વિયા વા મહહ્વિયા ગોયમા ! કળહલેસ્સાહિંતો
 નીલલેસ્સા મહહ્વિયા જાવ સવ્વમહહ્વિયા તેડલેસ્સા’ આ પાઠનું તાત્પર્ય એવું છે
 કે-કૃષ્ણલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવોમાં કોણ કોનાથી અલ્પ ઋદ્ધિવાળા છે ?
 અને કોણ કોનાથી મહાઋદ્ધિવાળા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-
 હે ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળાથી નીલલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય જીવ મહાઋદ્ધિ-
 વાળા છે. યાવત્ સર્વથી મહાઋદ્ધિવાળા તેજોલેશ્યાવાળા છે. આ બધાની અપેક્ષા

વતામ્ તદપેક્ષયાઽલ્પઋદ્ધિકત્વં કાપોતિકલેશ્યાવતામ્, તદપેક્ષયાઽપ્યલ્પત્વં નીલલેશ્યાવતામ્ તદપેક્ષયાઽપ્યલ્પત્વમ્ કૃષ્ણલેશ્યાવતામિતિ સર્વાપેક્ષયા મહર્દ્ધિકત્વમ્ તેજોલેશ્યાવતામ્ સર્વાપેક્ષયાઽલ્પર્દ્ધિકત્વં કૃષ્ણલેશ્યાવતામિતિ । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! इति ॥સૂ૦૧॥

इति श्री विश्वविख्यातजगद्गुरुमादिपदभूषितबालब्रह्मचारि ‘जैनाचार्य’
पूज्यश्री घासीलाल प्रतिविरचितायां श्री “भगवती” सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका
ख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतकस्य द्वादशोद्देशकः समाप्तः ॥१७-१२॥

તેજોલેશ્યાવાલે હૈં । હસ પ્રકાર સર્વાપેક્ષયા મહર્દ્ધિકતા તેજોલેશ્યાવાલે એકેન્દ્રિય જીવોં મેં આતી હૈ । इनकी अपेक्षा अल्पर्द्विकता कापोतिक लेश्यावालों में एवं इनकी अपेक्षा अल्पर्द्विकता कृष्णलेश्यावाले एकेन्द्रियों में आती हैं । अतः सब से अधिक है ऋद्धि जिन्होंकी ऐसे एकेन्द्रिय जीव वे ही हैं कि जिनमें तेजोलेश्या है और सब से कम हैं ऋद्धि जिन्होंकी ऐसे एकेन्द्रिय जीव वे हैं कि जिन में कृष्ण-लेश्या हैं । ‘सेवं मंते ! सेवं मंते ! त्ति’ हे मदन्त ! आपने जैसा कहा हैं वह ऐसा ही है २ । ऐसा कहकर वे गौतम तप एवं संयम से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू० १॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત
“ભગવતીસૂત્ર” કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે સત્તરહવેં શતકકા
વારહવાં ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૭-૧૨ ॥

એ તેજોલેશ્યાવાણામાં મહાઋદ્ધિપણુ આવે છે. તેમની અપેક્ષાએ અલ્પઋદ્ધિ-પણુ કાપોતિક લેશ્યાવાણા હવેમાં આવે છે અને કાપોતિક લેશ્યાવાણાથી નીલલેશ્યાવાણા અલ્પઋદ્ધિવાળા હોય છે. અને તેનાથી અલ્પઋદ્ધિપણુ કૃષ્ણલેશ્યા-વાળા એકેન્દ્રિય હવેમાં આવે છે. જેથી બધાથી અધિક ઋદ્ધિવાળા એકેન્દ્રિય તેજ હોય છે કે જેનામાં તેજોલેશ્યા છે. અર્થાત્ તેજોલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય હવ બધાથી અધિકઋદ્ધિવાળા છે. અને કૃષ્ણલેશ્યા-વાળા એકેન્દ્રિયહવ બધાથી અલ્પ ઋદ્ધિવાળા છે. ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ હે ભગવાન આપે જે પ્રમાણે પ્રતિપાદન કર્યું છે, તે સઘળું કથન તે જ પ્રમાણે છે. હે ભગવન આપનું કથન સર્વથા સત્ય છે. આ પ્રમાણે કહીને તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા તે ગૌતમસ્વામી પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ‘ભગવતીસૂત્ર’ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકને આરમ્ભે ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૭-૧૨॥

અથ ત્રયોદશોદેશકઃ પ્રારમ્ભ્યતે ।

દ્વાદશોદેશકે એકેન્દ્રિયાણામાહારાદિકં કથિતં ત્રયોદશે તુ નાગકુમારાણામ્ આહારાદિકં કથયિષ્યતિ અનેન સમ્યન્થેન આયાતસ્ય ત્રયોદશોદેશકસ્ય હદમાદિમં સૂત્રમ્—‘નાગકુમારા ણં મંતે !’ इत्यादि ।

મૂઝમ્—નાગકુમારા ણં મંતે ! સર્વે સમાહારાઃ જહા સોલ-સમસણ દીવકુમારુદેસે તહેવ નિરવસેસં ભાણિયઠ્ઠં જાવ હહીઃ સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! સિ ॥સૂ. ૧॥

છાયા—નાગકુમારાઃ સ્વલ્લ મદન્ત ! સર્વે સમાહારાઃઃ યથા પોહશશતે દ્વીપ-કુમારોદેશકે તથૈવ નિરવશેષં મણિતવ્યમ્ યાવત્ ઋદ્ધિઃ તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! યાવત્ વિહરતિ । સૂ. ૧॥

સપ્તદશશતે ત્રયોદશોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥

ટીકા—‘નાગકુમારા ણં મંતે !’ નાગકુમારાઃ સ્વલ્લ મદન્ત ! ‘સર્વે સમાહારા’ સર્વે સમાહારાઃ—સમાનઃ—એકપ્રકારક આહારો યેવાં તે સમાહારાઃ, યે હમે નાગ-

તેરહેવે ઉદેશે કા પ્રારમ્ભ

૧૨ વેં ઉદેશે મેં એકેન્દ્રિય જીવોં કે આહાર આદિ કે વિષય મેં કહા ગયા હૈ, અવ હસ ૧૩ તેરહેવે ઉદેશે મેં નાગકુમારોં કે આહાર આદિ કે વિષયમેં કથન કરના હૈ । હસી કારણ હસ શતક કો સૂત્રકાર પ્રારમ્ભ કર રહે હૈ—

‘નાગકુમારા ણં મંતે ! સર્વે સમાહારાઃ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—‘નાગકુમારા ણં મંતે ! સર્વે સમાહારાઃ’ હે મદન્ત ! જો યે નાગકુમાર જાતિ કે અવનપતિ હૈં વે કયા સવ એક પ્રકાર કે આહાર-વાલે હૈ, એક પ્રકાર કે ઉચ્છવાસ નિઃશ્વાસ આદિવાલે હૈ ?

તેરમા ઉદેશાનો પ્રારભ—

બારમાં ઉદેશામાં એકેન્દ્રિય જીવોના આહાર વિગેરે વિષયના સંબંધમાં કહેવામાં આવેલ છે હવે આ તેરમાં ઉદેશામાં નાગકુમારોના આહાર વિગેરેના વિષયમાં કહેવામાં આવશે તે કારણે સૂત્રકાર આ ઉદેશાનો પ્રારંભ કરે છે.

“નાગકુમારા ણં મંતે ! સર્વે સમાહારા” ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—“નાગકુમારા ણં મંતે ! સર્વે સમાહારાઃ” હે ભગવન્ નાગકુમાર ભતિના જે આ ભવનપતિ છે તે શું બધા એક જ પ્રકારના આહારવાળા છે ? તેમ જ એક પ્રકારના ઉચ્છવાસ નિઃશ્વાસવાળા છે ! “જહા

કુમારાસ્તે સર્વેઽપિ સમાનાહારોચ્છવાસનિઃ શ્વાસાદિમન્તઃ કિમિત્યાદિ પ્રશ્નઃ, ‘જહા’
 ઇત્યાદિ । ‘જહા સોલસમસણ દીવકુમારુદ્દેસે તહેવ નિરવસેસં માણિયવ્વં’ યથૈવ
 પોહશશતે દ્વીપકુમારોદ્દેશકે તથૈવ નિરવશેષં મણિતવ્યમ્ । તત્તત્ર ત્રિલકોનીયમિ-
 ત્તિભાવઃ । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ‘જાવ વિહરહ’
 યાવત્ વિહરતિ, ઇત્યેવ—દેવાનુપ્રિયનિવેદિતં સર્વમેવ સત્યમિત્યુક્ત્વા ભગવન્તં વન્દન-
 નમસ્કારાદિકં કૃત્વા ગૌતમઃ સંયમેન તપસા આત્માનં ભાવયન્ વિહરતીતિ ॥સૂ૦૧॥

इति श्री विश्वविख्यातजगद्बलमादिषद्भूषितबालब्रह्मचारि ‘जैनाचार्य’
 पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री “भगवती” सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका
 ख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतकस्य त्रयोदशोद्देशकः समाप्तः ॥सू० १७-१३॥

‘જહા સોલસમસણ દીવકુમારુદ્દેસે તહેવ નિરવસેસં માણિયવ્વં’
 હે ગૌતમ ! ૧૬ વેં શતક મેં દ્વીપકુમારોદ્દેશક મેં જૈસા કહા ગયા હૈ, વૈસા
 હી સવ કથન યહાં પર કર લેના ચાહિયે । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’
 હે મદન્ત ! આપ દેવાનુપ્રિય કે દ્વારા કહા ગયા યહ સવ વિષય સત્ય
 હી હૈ ૨ । હસ પ્રકાર કહકર ગૌતમ ને પ્રભુ કી વન્દના કી ઔર નમ-
 સ્કાર આદિ ક્રિયા । યહ સવ કરકે ફિર વે સંયમ ઔર તપ સે આત્મા કો
 ભાવિત કરતે હુણ અપને સ્થાન પર ચિરાજમાન હો ગયે ॥ સૂ૦ ૧ ॥

जैनाचार्यजैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
 “भगवतीसूत्र” प्रमेयचन्द्रिकाव्याख्याके सत्तरहवें शतक का
 तेरहवां उद्देशक समाप्त ॥१७-१३॥

સોલસમસણ દીવકુમારુદ્દેસે તહેવ નિરવસેસં માણિયવ્વં, હે ગૌતમ !
 સોળમાં શતકના દ્વીપકુમાર ઉદ્દેશમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે તે જ પ્રમાણે
 સમસ્ત કથન અહિયાં નાગકુમારના આહાર વિ. માં સમજી લેવું.
 “સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ” હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે કહેલ આ
 સઘળો વિષય સત્ય જ છે, હે ભગવન્ આપનું કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે
 કહીને ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી અને નમસ્કાર કર્યા. વંદના
 નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા
 થકા પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થઈ ગયા. ॥ સૂ. ૧ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत “भगवतीसूत्र”नी
 प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याना सत्तरमा शतकनो तेरहो उद्देशक समाप्त ॥१७-१३॥

અથ ચતુર્દશોદ્દેશકઃ પ્રારમ્ભ્યતે ।

સુવર્ણકુમારવક્તવ્યતાઘાહ—‘સુવર્ણકુમારા ણં મંતે’ ઇત્યાદિ ।

મૂલ—સુવર્ણકુમારા ણં મંતે ! સર્વે સમાહારા સર્વે સમુ-
સ્સાસનિસ્સાસા એવં ચેવ સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ॥સૂ૦ ૧॥

છાયા—સુવર્ણકુમારાઃ સર્વે ભદન્ત ! સર્વે સમાહારાઃ સર્વે સમોચ્છવાસ-
નિઃશ્વાસાઃ એવમેવ । તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ઇતિ ॥સૂ૦ ૧॥

ટીકા—‘સુવર્ણકુમારા ણં મંતે ।’ સુવર્ણકુમારાઃ સર્વે ભદન્ત ! ‘સર્વે સમા-
હારા સર્વે સમુસ્સાસનિસ્સાસા’ સર્વે સમાનાહારાઃ સર્વે સમોચ્છવાસનિઃશ્વાસા
ઇત્યાદિ । ‘એવં ચેવ’ એવમેવ યથા નાગકુમારવક્તવ્યતાયાં કથિતં તત્ સર્વં
નિરવશેષં સુવર્ણકુમારેષુ અપિ વક્તવ્યમેવેતિ ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ’ તદેવં

ચૌદહવેં ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ—

‘સુવર્ણકુમારા ણં મંતે ! સર્વે સમાહારા’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—‘સુવર્ણકુમારા ણં મંતે ! સર્વે સમાહારાં’ હે ભદન્ત !
સમસ્ત સુવર્ણકુમાર સમાન આહારવાલે ઔર સમાન ઉચ્છવાસનિઃશ્વા-
સવાલે હૈં કયા ? ઇત્યાદિ પ્રશ્ન ।

‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! જૈસા કથન નાગકુમારોં કી વક્તવ્યતા મેં
કિયા ગયા હૈ વહી સબ સુવર્ણકુમારોં કી વક્તવ્યતા મેં બી કહલેના
ચાહિયે । ‘સેવં મંતે સેવં મંતે ! ત્તિ’ હે ભદન્ત ! આપને જો નાગકુ-

ચૌદમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

“સુવર્ણકુમારા ણં મંતે ! સર્વે સમાહારા” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—“સુવર્ણકુમારા ણં મંતે ! સર્વે સમાહારા સર્વે સમુસ્સાસ
નિસ્સાસા” હે ભગવન્ બધા જ સુવર્ણકુમારો શું સમાન આહારવાળા
અને સમાન ઉચ્છવાસ નિશ્વાસ વાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના
ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“એવં ચેવ” હે ગૌતમ નાગકુમારોની વક્તવ્યતામાં
જે પ્રમાણેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, તે જ પ્રમાણે સઘળું કથન
સુવર્ણકુમારોની વક્તવ્યતામાં પણ સમજવું “સેવં મંતે સેવં મંતે ત્તિ” હે
ભગવન્ આપે નાગકુમારના બહાનાથી સુવર્ણકુમારોના વિષયમાં જે કથન

भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति हे भदन्त ! नागकुमारातिदेशेन सुवर्णकुमारविषये
यत् देवानुप्रियेण कथितं तत्सर्वं सत्यमेति कृत्वा यावद् विहरति इति ॥सू० १॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्बल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैऋग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतके
चतुर्दशोद्देशकः समाप्तः ॥१७-१४॥

मारातिदेशसे सुवर्णकुमारों के विषय में कहा है वह सब सत्य ही है
इस प्रकार कहकर यावत् वे गौतम तप एवं संयम से अपनी आत्मा का
भावित करते हुए अपने आसन पर विराजमान हो गये ॥सू० १॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सप्तरहवे शतकका
चौदहवां उद्देशक समाप्त ॥१७-१४॥

કથું છે, તે બધું સત્ય જ છે. તે સમસ્ત કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે
કહીને યાવત્ તે ગૌતમ સ્વામી તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને
ભાવિત કરતા થકા પોતાને આસને બિરાજમાન થયા. ॥ સૂ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો ચૌદમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૧૭-૧૪॥

અથ પશ્ચદશોદેશકઃ પ્રારમ્ભ્યતે ।

વિદ્યુત્કુમારવક્તવ્યતામાહ—‘વિજ્જુકુમારા ણં મંતે !’ इत्यादि ।

મૂલમ્—વિજ્જુકુમારા ણં મંતે ! સઠ્ઠે સમાહારાં એવં ચેવ ।
સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ॥સૂ. ૧॥

છાયા—વિદ્યુત્કુમારાઃ સ્વલ્લ મદન્ત ! સર્વે સમાહારાઃ ૦ । એવમેવ તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! इति ॥મુ. ૧॥

ટીકા—‘વિજ્જુકુમારા ણં મંતે !’ વિદ્યુત્કુમારાઃ સ્વલ્લ મદન્ત ! ‘સઠ્ઠે સમાહારાં’ સર્વે સમાનાહારાઃ, સમોચ્છ્વાસનિઃશ્વાસાઃ, સર્વેપાં વિદ્યુત્કુમારાણામાહારાદિમેકરૂપમેવ ભવતિ પરસ્પરમિન્નં વેતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ મગવાન્ ‘એવં ચેવ’

પંદરહવેં ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ—

‘વિજ્જુકુમારા ણં મંતે ! સઠ્ઠે સમાહારાં’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—વિજ્જુકુમારા ણં મંતે ! સઠ્ઠે સમાહારાં’ હે મદન્ત !
સઠ્ઠ વિદ્યુત્કુમાર કયા સમાન આહારવાળે હૈં ? इत्यादि પ્રશ્ન—

‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! એસા હી હૈં । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ હે મદન્ત ! આપકે દ્વારા કથિત છુઆં યહ સઘ વિષય એસા હી હૈં ૨’ હસ પ્રકાર કહ કર વે ગૌતમ યાવત્ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ।

હસ સૂત્ર મેં સૂત્રકાર ને વિદ્યુત્કુમારોં કી વક્તવ્યતા કા કથન કિયા હૈં । હસમેં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈં—હે મદન્ત જિતને મી વિદ્યુત્કુમાર જાતિ કે ભવનપતિદેવ હૈં વે કયા સઘ એક સે આહાર-

પંદરમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

“વિજ્જુકુમારા ણં મંતે સઠ્ઠે સમાહારાં” इत्यादि

ટીકાર્થ—“વિજ્જુકુમારા ણં મંતે ! સઠ્ઠે સમાહારાં” હે ભગવન્ સઘણા વિદ્યુત્કુમારો શું ? સરખા આહારવાળા છે ? “એવં ચેવ” હે ગૌતમ ! હા તેમ જ છે. “સેવં મંતે સેવં મંતે ત્તિ” હે ભગવન્ આપે કહેલ આ બધો જ વિષય તે પ્રમાણે જ છે. આપનું કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા ગૌતમ સ્વામી પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા.

આ સૂત્રમાં સૂત્રકારે વિદ્યુત્કુમારનું કથન કર્યું છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ જોટલા વિદ્યુત્કુમાર ભતિના ભવનપતિ

एवमेव यथा षोडशशतकीयद्वीपकुमाराणाम् आहारादिकं तथैव निरवशेषं विद्युत्कु-
मारविषयेऽपि ज्ञातव्यमिति अतो नागकुमारप्रकरणमिहापि अनुसन्धेयमिति ।
'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० १॥

इति श्री विश्वविख्यात जगद्बल्लभादिपदभूषितबालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य'

पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका

ख्यायां व्याख्यायां सप्तदशशतकस्य पञ्चदशोद्देशकः समाप्तः ॥सू० १७-१५॥

વાળે, એકસે ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસવાળે હૈં ? યા ભિન્ન ૨ આહારવાળે ઔર
ભિન્ન ભિન્ન ૨ ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસવાળે હૈં ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન
કહતે હૈં-‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! સોલહવેં શતક મેં દ્વીપકુમારોં કે
આહારાદિક કે વિષય મેં જૈસા કહા ગયા હૈ વૈસા હી કથન વિદ્યુત્કુ-
માર કે વિષય મેં ભી જાનનાં ચાહિયે । હસ પ્રકાર નાગકુમાર પ્રક-
રણ યહાં પર ભી અનુસંધેય હૈં । હસ પ્રકાર પ્રશ્ન કે મુત્તારવિન્દ સે
વિદ્યુત્કુમાર વિષયક વક્તવ્યતા સુનકર ‘સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ’
ગૌતમ ને હે ભદન્ત ! આપકે દ્વારા કિયા ગયા યહ કથન સર્વરૂપ સે
સત્ય હૈ ૨ । એસા કહતે હુએ ઉન્હેં વન્દના નમસ્કાર કિયા ઔર ફિર
વે અપને સ્થાન પર ચિરાજમાન હો ગયે ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજીમહારાજકૃત

“ભાગવતીસૂત્ર” કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે સત્તરહવેં શતકકા

॥ પંદરહવાં ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૭-૧૫॥

દેવ છે, તેઓ શું બધા જ એક જ પ્રકારના આહારવાળા છે ? અને એક
જ પ્રકારના ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસ વાળા છે ? અથવા જુદા જુદા આહારવાળા
અને જુદા ઉચ્છ્વાસ નિઃશ્વાસવાળા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે
“એવં ચેવ” હે ગૌતમ સોળમાં શતકમાં દ્વીપકુમારોના આહાર વિગેરેના
વિષયમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે તેજ પ્રમાણે સઘળું કથન વિદ્યુત્કુમારોના વિષયમાં
પણ સમજવું. આ રીતે અહિયાં પણ નાગકુમાર પ્રકરણનું અનુસંધાન કરી
લેવું. આ પ્રમાણે પ્રભુના મુખેથી વિદ્યુત્કુમારોના વિષયમાં વિવેચન સાંભળીને
“સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ” ગૌતમ સ્વામીએ કહ્યું કે હે ભગવન આપે
કહેલ આ સમસ્ત કથન સર્વથા સત્ય છે. એમ કહીને તેઓને વંદના
નમસ્કાર કરીને યાવત્ પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થયા. ॥ સૂ. ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભાગવતીસૂત્ર”ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો પંદરમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૭-૧૫॥

અથ પોઢશોદેશકઃ પ્રારમ્ભ્યતે ।

વાયુકુમારવક્તવ્યતામાહ—“વાયુકુમારા ણં મંતે !” इत्यादि ।

મૂલમ્—વાયુકુમારા ણં મંતે ! સર્વે સમાહારાં એવં ચેવ. સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ॥સૂ. ૧॥

સત્તરસમે સપ્ત સોલસમો ઉદેસો સમત્તો ॥૧૭-૧૬॥

છાયા—વાયુકુમારાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! સર્વે સમાહારાઃ, એવમેવ તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! इति ॥સૂ. ૧॥

શસ્ટદશશતકે પોઢશોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥૧૭-૧૬॥

ટીકા—‘વાયુકુમારા ણં મંતે !’ વાયુકુમારાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ‘સર્વે સમાહારા’ સર્વે સમાહારાઃ इत्यादि પ્રશ્નઃ ‘એવં ચેવ’ એવમેવ યથૈવ નાગકુમારાણાં વક્તવ્યતા પોઢશશતકીયદ્વીપકુમારાતિદેશેન કથિતા તથૈવ વાયુકુમારવક્તવ્યતાપિ જ્ઞાતવ્યા ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! इति હે ભદન્ત ! યત્ દેવાનુપિયેગ કથિતં તત્સર્વં સત્યમેવ નાન્યથેતિ ભાવઃ ॥મુ. ૧॥

સપ્તદશશતકે પોઢશોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥૧૭-૧૬॥

સોલહવેં ઉદેશે કા પ્રારંભ—

‘વાયુકુમારા ણં મંતે ! સર્વે સમાહારાં’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—‘વાયુકુમારા ણં મંતે ! સર્વે સમાહારાં’ હે ભદન્ત ! વાયુકુમાર સર્વ કયા સમાન આહારવાલે હૈં ? इत्यादि પ્રશ્ન । ‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! એસા હી હૈ । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ હે ભદન્ત ! આપકા કહના સત્ય હી હૈ । હે ભદન્ત ! આપકા કહના સત્ય હી હૈ હસ પ્રકાર કહકર વે ગૌતમ યાવત્ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે । ‘એવં ચેવ’ કા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ સોલહવેં શનક મેં દ્વીપકુમારોં કે અતિ દેશ સે જો નાગકુમારોં કી વક્તવ્યતા કહી ગઈ હૈ । ઉસી પ્રકાર સે વાયુકુમારોં કી વક્તવ્યતા મી સમજ લેની ચાહિયે ।

॥સોલહવાં ઉદેશા સમાપ્ત ॥

સોળમા ઉદેશાનો પ્રારંભ—

“વાયુકુમારા ણં મંતે : સર્વે સમાહારાં” इत्यादि

ટીકાર્થ—“વાયુકુમારા ણં મંતે ! સર્વે સમાહારાં” હે ભગવન્ બધા વાયુકુમારો શું સમાન આહારવાળા છે ? “એવં ચેવ” હે ગૌતમ ! હા તે તેમ જ છે. “સેવં મંતે ! સેવં મંતે ત્તિ” હે ભગવન્ આપનું આ સમસ્ત કથન સત્ય જ છે આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામી યાવત્ પોતાના સ્થાન પર વિરાજમાન થઈ ગયા “એવં ચેવ” આ વાક્યનું તાત્પર્ય એ છે કે —સોળમા શતકમાં દ્વીપકુમારોના બહાનાથી નાગકુમારોના સંબંધમાં જે વર્ણન કર્યું છે તેજ પ્રમાણે વાયુકુમારોના વિષયમાં પણ સમજ લેવું. ॥ સૂ. ૧ ॥

॥ સોળમા ઉદેશા સમાપ્ત ॥

અથ સપ્તદશોદેશકઃ પ્રારમ્ભ્યતે ॥

અગ્નિકુમારવક્તવ્યતામાહ—‘અગ્નિકુમારા ણં મંતે’ इत्यादि ।

મૂલમ્—અગ્નિકુમારા ણં મંતે ! સઁવે સમાહારાઁ ઇવં ચેવ સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ॥સૂ૦ ૧॥

સત્તરમે સપ્ત સત્તરસમાં ઉદેસો સમત્તો ॥૧૭—૧૭॥

સત્તરસમં સયં સમત્તં ॥૧૭॥

છાયા—અગ્નિકુમારાઃ સ્વલુ મદન્ત ! સર્વે સમાહારાઃ, ઇવમેવ । તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ ॥સૂ૦ ૧॥

સપ્તદશે શતે સપ્તદશોદેશઃ સમાપ્તઃ ॥૧૭—૧૭॥

સપ્તદશશતં સમાપ્તમ્ ॥૧૭॥

ટીકા—‘અગ્નિકુમારા ણં મંતે !’ અગ્નિકુમારાઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘સઁવે સમાહારા’ સર્વે સમાહારાઃ, હે મદન્ત ! યે ઇમે અગ્નિકુમારાસ્તે સર્વેઽપિ કિં સમાનાહારાદિમન્તઃ, ઇતિ પ્રશ્નઃ ‘ઇવં ચેવ’ ઇવમેવ યથા નાગકુમારાણાં વક્તવ્યતા

સત્તરહર્ષે ઉદેશે કા પ્રારંભ

‘અગ્નિકુમારા ણં મંતે ! સઁવે સમાહારાઁ’ । इत्यादि ।

ટીકાર્થ—‘અગ્નિકુમારા ણં મંતે ! સઁવે સમાહારાઁ’ હે મદન્ત ! સમસ્ત અગ્નિકુમાર કથા સમાન આહાર આદિવાલે હૈં ? ‘ઇવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! જેસી ૧૬ વેં શતક મેં કથિત દ્વીપકુમારોં કે અતિદેશસે નાગકુમારોં કી વક્તવ્યતા કહી ગઈ હૈ વહી સઁવ વક્તવ્યતા યહાં અગ્નિકુમાર કે

સત્તરમા ઉદેશાનો પ્રારંભ

‘અગ્નિકુમારા ણં મંતે ! સઁવે સમાહારા’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—‘અગ્નિકુમારા ણં મંતે ! સઁવે સમાહારા’ હે ભગવન્ સઘણા અગ્નિકુમારો શુ’ સરખા આહાર આદિ વાળા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે ‘ઇવં ચેવ’ હે ગૌતમ સોળમાં શતકમાં દ્વીપકુમારોના બહાનાથી નાગકુમારોનું કથન કયું છે, તેજ પ્રમાણે સમસ્ત કથન અહિયાં અગ્નિકુમારોના

ષોડશશતકીય ટીપકુમારાતિદેશેન કથિતા તથૈવ સર્વમપ્યત્ર ઝક્તિ નાગકુમાર-
પ્રકરણેઽપિ અનુસન્ધેયમ્ । 'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' તદેવં મદન્ત ! તદેવં
મદન્ત ! ઇતિ હે મદન્ત ! અગ્નિકુમારવિષયે યદેવાનુપ્રિયેણ કથિતં તત્ સર્વમેવ
સત્યમિતિ કૃત્વા યાવદ્વિહરતિ ઇતિ ॥ સૂ૦ ૧ ॥

॥ ઇતિ શ્રી વિશ્વવિખ્યાત-જગદ્વલ્લભ-પ્રસિદ્ધવાચક-પશ્ચદશમાપા-
કલિતલલિતકલાપાકાપકપત્રિથુલ્લગ્ધપત્રનૈકગ્રન્થનિર્માપક,
વાદિમાનમર્દક-શ્રીશાહૂચ્છત્રપતિ કોલ્હાપુરરાજપદત્ત-
'જૈનાચાર્ય' પદભૂષિત-કોલ્હાપુરરાજગુરુ-
વાલબ્રહ્મચારિ-જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર
-પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલત્રિવિરચિતાયાં
શ્રી "મગવતીસૂત્રસ્ય" પ્રમેયચન્દ્રિકા-
રૂપાયાં વ્યાખ્યાયાં સપ્તદશશતકે
સપ્તદશોદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ॥ ૧૭-૧૭ ॥

સપ્તદશં શતકં સમ્પૂર્ણમ્

પ્રકરણ મેં મી કહલેની ચાહિયે । 'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' હે
મદન્ત ! અગ્નિકુમારોં કે વિષય મેં જો યહ આપ દેવાનુપ્રિયને કહા
હૈ વહ સય હી સત્ય હૈ ૨ હસ પ્રકાર કહકર વે ગૌતમ યાવત્ અપને
સ્થાન પર બિરાજમાન હો ગયે ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત
"મગવતીસૂત્ર" કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે સત્તરહવેં શતકકા
સત્તરહર્વા ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૭-૧૭ ॥

સંખંધમાં પણ સમજી લેવું--'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' હે ભગવન્ અગ્નિ-
કુમારોના વિષયમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે આ કથન કયું છે. તે સધળું સત્ય
જ છે. હેભગવન્ તે સમસ્ત કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ-
સ્વામી ભગવાનને વંદના નમસ્કાર કરીને તપ અને સંયમથી આત્માને ભાવિત
કરતા થકા પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થઈ ગયા ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના સત્તરમા શતકનો સત્તરમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૭-૧૭ ॥

अथाष्टादशं शतकं प्रारभ्यते-

प्रथमोद्देशः

सप्तदशशतं निरूपितम् अथावसरसंगत्याऽष्टादशशतकं निरूपयितुमादावेव
तदर्थसंग्राहिकां गाथामाह—

मूलम्—‘पढमे१ विसाह२ मायंदिण्३ य पाणाइवाय४ असुरेय५।

गुल६ केवलि७ अणगारे८ भवि९ तहसोमिलद्वारसे॥१॥

छाया—प्रथमो१ विशाखर माकंदिकश्च२ प्राणातिपातो४ ऽमुरश्च५ । गुलः६
केवली७ अनगारो८ भविकस्तथा९ सोमिलोऽष्टादशे ॥१॥

टीका--जीवाद्यर्थानां प्रथमत्वाप्रथमत्वादिविचारप्रतिपादकः प्रथमपदामि-
धेयउद्देशकः प्रथमः १ । 'विसाह' इति विशाखानाम नगरी, तत्र भगवान् सम-
मसृत इति विशाखोपलक्षितो द्वितीयोद्देशकः २ । 'मायंदिएय' माकन्दिकश्च माक-
न्दीपुत्रानगारलक्षितो माकन्दिकस्तृतीयोद्देशकः ३ । 'पाणाइत्राय' प्राणातिपातः-

अठारहवां शतक

प्रथम उद्देश का प्रारंभ—

सत्तरहवें शतक का निरूपण हो चुका है अब अवसर प्राप्त
अठारहवें शतक का निरूपण करने के लिये सर्व प्रथम जो संग्रहगाथा
कही गई है वह इस प्रकार से है 'पढमे बिसाह' इत्यादि ।

टीकार्थ-जीवादिक अर्थ के सम्बन्ध में प्रथम अप्रथमादि भाव का प्रति-
पादक प्रथमपदाभिधेय उद्देशक है १, विशाखानगरी में भगवान् महावीर
पधारे इत्यादि सम्बन्ध में विशाखापदोपलक्षित द्वितीय उद्देशक है २,
माकन्दीपुत्र अनगार के प्रश्नों से उपलक्षित नाकन्दी नामका तृतीय

અઢરમા શનકનો પહેલો ઉદ્દેશો

સત્તરમાં શતકનું વિવેચન થઈ છે. હવે અવસર પ્રાપ્ત અઢારમાં શતકનું નિરૂપણ કરવા માટે જે સંગ્રહ ગાથા કહી છે તે આ પ્રમાણે છે. ‘પદમે વિસાહ’ ઈત્યાદિ ૭૧ વિગેરેના અર્પના સંગ્રહમાં પ્રથમ અપ્રથમ ભાવનું પ્રતિપાદન કરવાવાળું ‘પ્રથમપદાભિધેય’ નામનો પહેલો ઉદ્દેશો છે (૧) વિશાખા નગરીમાં મહાવીર ભગવાન પધાર્યા ઇત્યાદિ સંગ્રહી ‘વિશાખાપદોપલક્ષિત’ નામનો બીજો ઉદ્દેશો છે. (૨) માકંદિપુત્ર અનગારના પ્રશ્નોવાળો ‘માકંદિપુત્ર’ નામનો ત્રીજો

પ્રાણાતિપાતાદિ વિષયકચતુર્થઃ ૪ । ‘અસુરેય’ અસુરશ્ચ અસુરકુમારાદિ વક્તવ્યતા
 પ્રતિપાદકોઽસુરનામકઃ પञ्चमोद्देशः ૫ । ‘ગુલ’ इति गुल-गुणादि वर्णादि प्रति-
 पादनपरको गुलनामकः षष्ठोद्देशकः ६ । ‘કેવલિ’ કેવલી કેવલ્યાદિવિષયકઃ
 કેવલિનામકઃ સપ્તમ ઉદ્દેશઃ ૭ । ‘અનગારે’ અનગારઃ, અનગારસ્ય ऐर्यापधिकी
 क्रिया भवति सांपरायिकी क्रिया भवति इत्याद्यर्थप्रतिपादकोऽनगारनामकोऽष्टमो-
 द्देशकः ૮ । ‘મવિણ’ મવિકઃ ભવ્યદ્રવ્યનૈરયિકાદિપ્રરૂપણપરકો નવમઉદ્દેશકઃ ૯ ।
 ‘તહસોમિલ’ તથા સોમિલઃ સોમિલનામ બ્રાહ્મણવક્તવ્યતોપલક્ષિતો દશમઉદ્દેશઃ ૧૦ ।
 ‘અઢારસે’ અષ્ટાદશે-અષ્ટાદશે શતકે એતે ઉદ્દેશકા ભવન્તિ इतिभावः ॥

ઉદ્દેશક હૈ ૩, પ્રાણાતિપાત આદિ કે વિષય મેં ચતુર્થ ઉદ્દેશક હૈ ૪, અસુ-
 રકુમાર આદિ કી વક્તવ્યતા કા પ્રતિપાદક અસુર નામકા પાંચવાં
 ઉદ્દેશક હૈ ૫, ગુલ કે વર્ણાદિ કા ઓર ગુણાદિ કા વર્ણન કે સમ્બન્ધ
 મેં ગુલ નામકા છઠા ઉદ્દેશક હૈ ૬, કેવલી આદિ વિષયવાલા કેવલી
 નામકા સાતવાં ઉદ્દેશક હૈ ૭, અનગાર કે ऐर्यापधिकी क्रिया होती है
 या सांपरायिकी क्रिया होनी है इत्यादि अर्थ को प्रतिपादन करनेवाला
 अनगार नामका आठवां उद्देशक हॆ ૮, ‘મવિણ’ ભવ્યદ્રવ્ય નૈરયિક
 આદિકી પ્રરૂપણાવાલા નૌવાં ઉદ્દેશક હૈ ૯, ‘તહસોમિલ’ તથા સોમિલ
 નામક બ્રાહ્મણ કી વક્તવ્યતા સે ઉપલક્ષિત દશવાં ઉદ્દેશક હૈ ૧૦, એ
 ૧૦ દસ ઉદ્દેશક હસ અઠારહવેં શતક મેં હૈ ।

ઉદ્દેશો છે (૩) ‘પ્રાણાતિપાત’ વિગેરે વિષયનો ચોથો ઉદ્દેશો છે. (૪) ‘અસુરકુમાર’
 વિગેરેના કથનનું પ્રતિપાદન કરનાર ‘અસુર’ નામનો પાંચમો ઉદ્દેશો છે. (૫)
 ‘ગુલ’ (ગુલ) ના વર્ણુ વિગેરેનું અને ગુણુ વિગેરેના વર્ણુનના સંબંધમાં
 ‘ગુલ’ નામનો છઠ્ઠો ઉદ્દેશક છે. (૬) કેવલી વિગેરેના વિષયનું પ્રતિપાદન કર-
 નાર ‘કેવલી’ નામનો સાતમો ઉદ્દેશો છે (૭) અનગારને ऐर्यापधिकी क्रिया
 થાય છે? કે સાંપરાયિકી ક્રિયા થાય છે. વિગેરે અર્થનું પ્રતિપાદન કરવાવાળા
 આઠમાં ઉદ્દેશાનું નામ ‘અનગાર’ એ પ્રમાણે છે. (૮) ‘મવિણ’ ‘ભવ્યદ્રવ્ય’
 નૈરયિક અદિની પ્રરૂપણા વાળો નવમો ઉદ્દેશક છે. (૯) તથા સોમિલ નામની
 બ્રાહ્મણિના કથનથી જોળખાતાં દશમાં ઉદ્દેશાનું નામ ‘તહસોમિલ’ એ પ્રમાણે
 છે (૧૦) આ પ્રમાણે આ અઠારમાં શતકના ૧૦ ઉદ્દેશાઓ છે.

तत्र प्रथमोद्देशकार्थप्रतिपादनार्थमाह—‘तेणं कालेणं’ इत्यादि ।

मूलम्—तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे जाव एवं वयासी। जीवे णं भंते ! जीवभावेणं किं पढमे अपढमे ? गोयमा ! नो पढमे अपढमे । एवं नेरइए जाव वेमाणिए सिद्धे णं भंते ! सिद्धभावेणं किं पढमे अपढमे ? गोयमा ! पढमे नो अपढमे । जीवाणं भंते ! जीवभावेणं किं पढमा अपढमा ? गोयमा ? नो पढमा अपढमा । एवं जाव वेमाणिया । सिद्धाणं पुच्छा गोयमा ! पढमा नो अपढमा । आहारए णं भंते ! जीवे आहारभावेणं किं पढमे अपढमे ? गोयमा ! नो पढमे अपढमे एवं जाव वेमाणिए । पोहत्तिए एवं चेव । अणाहारए णं भंते ! जीवे अणाहारभावेणं पुच्छा गोयमा ! सिय पढमे सिय अपढमे । नेरइएणं भंते ! एवं नेरइए जाव वेमाणिए नो पढमे अपढमे । सिद्धे पढमे नो अपढमे । अणाहारगाणं भंते ! जीवा अणाहारभावेणं पुच्छा गोयमा ! पढमा वि अपढमा वि० नेरइया जाव वेमाणिया णो पढमा अपढमा । सिद्धा पढमा नो अपढमा एक्केके पुच्छा भाणियव्वा । भवसिद्धिए एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारए, एवं अभवसिद्धिए वि । नो भवसिद्धिय नो अभवसिद्धिएणं भंते ! जाव नोभव० पुच्छा गोयमा ! पढमे नो अपढमे । नो भवसिद्धिय नो अभवसिद्धिए णं भंते ! सिद्धे नो भव० नो अभव० । एवं चेव पुहुत्तेणं वि दोणह वि । सन्नी णं भंते ! जाव सन्नीभावेणं किं पढमे पुच्छा गोयमा ! नो पढमे

अपढमे एवं विगलिंदियवज्जं जाव वेमाणिए । एवं पुहुत्तेण वि३ ।
 असन्नी एवं चेव एगपुहुत्तेणं नवरं जाव वाणमंतरा । नो सन्नी
 नो असन्नी जीवे मणुस्से सिद्धे पढमे नो अपढमे । एवं पुहुत्तेण
 वि ४ । सलेस्से णं भंते ! पुच्छा गोयमा ! जहा आहारए एवं
 पुहुत्तेण वि । कण्हलेस्सा जाव सुक्कलेस्सा एवं चेव नवरं जस्स
 जा लेस्सा अत्थि । अलेस्से णं जाव मणुस्से सिद्धे जहा नो सन्नी
 नो असन्नी ५ । सम्मदिट्ठिए णं भंते ! जाव सम्मदिट्ठिभावेणं
 किं पढमे पुच्छा गोयमा ! सिय पढमे सिय अपढमे । एवं एग्गि-
 दियवज्जं जाव वेमाणिए । सिद्धे पढमे नो अपढमे पुहुत्तिया
 जीवा पढमा वि अपढमा वि एवं जाव वेमाणिया सिद्धा पढमा
 नो अपढमा । मिच्छादिट्ठिए एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारए ।
 सम्मामिच्छादिट्ठी एगत्तपुहुत्तेणं जहा सम्मदिट्ठी नवरं जस्स
 अत्थि सम्मामिच्छत्तं ६ । संजए जीवे मणुस्से य एगत्तपुहुत्तेणं
 जहा सम्मदिट्ठी । असंजए जहा आहारए । संजयासंजए
 जीवे पंचिंदियतिरिक्खजोणियमणुस्सा एगत्तपुहुत्तेणं जहा
 सम्मदिट्ठी, नो संजय-नो असंजय-नो संजयासंजए
 जीवे सिद्धेय एगत्तपुहुत्तेणं पढमे नो अपढमे ७ । सकसायी
 कोहकसायी जाव लोभकसायी एए एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहा-
 रए । अकसायी जाव सिय पढमे सिय अपढमे एवं मणुस्से
 वि ८ । सिद्धे पढमे नो अपढमे पुहुत्तेणं जीवा मणुस्सा वि पढमा
 अपढमा वि । सिद्धा पढमा नो अपढमा ८ । णाणी एगत्तपुहु-

त्तेणं जहा सम्मदिट्ठी। आभिनिबोहियनाणी- जाव मणपज्ज-
वनाणी एगत्तपुहुत्तेणं एवं चेव नवरं जस्स जं अत्थि केवल-
णाणी जीवे मणुस्से सिद्धेय एगत्तपुहुत्तेणं पढमा नो अपढमा।
अन्नानी मइ अन्नानी सुय अन्नानी विभंगनाणी एगत्तपुहु-
त्तेणं जहा आहारए ९। सजोगी मणजोगी वयजोगी कायजोगी
एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारए नवरं जस्स जो जोगो अत्थि।
अजोगी जाव मणुस्से सिद्धा एगत्तपुहुत्तेणं पढमा नो अप-
ढमा १०। सागारोवउत्ते अणागागेवउत्ते एगत्तपुहुत्तेणं जहा
अणाहारए ११। सवेयगा जाव नपुंसगवेयगा एगत्तपुहुत्तेणं
जहा आहारए नवरं जस्स जो वेयो अत्थि। अवेयओ एगत्त-
पुहुत्तेणं तिसु वि पएसु जहा अकसाई १२। ससरीरी जहा
आहारए एवं जाव कम्मगसरीरा जस्स जं अत्थि सरीरं नवरं
आहारगसरीरा एगत्तपुहुत्तेणं जहा सम्मदिट्ठी। असरीरी जीवो
सिद्धो एगत्तपुहुत्तेणं पढमा नो अपढमा १३। पंचहिं पज्जत्तीहिं
पंचहिं अपज्जत्तीहिं एगत्तपुहुत्तेणं जहा आहारए नवरं जस्स
जो अत्थि जाव वेमाणिया नो पढमा अपढमा १४। इमा
लक्खणगाहा-

‘जो जेण पत्तपुट्ठो भावो सो तेण अपढमो होइ।

सेसेसु होइ पढमो अपत्तपुट्ठेसु भावेसु’ ॥सू० १॥

छाया—तस्मिन् काळे तस्मिन् ममये राजगृहं यावदेवमवादीत् जीवः खलु
भदन्त ! जीवभावेन किं प्रथमोऽपथमः, गौतम ! नो प्रथमः अपथमः, एवं नैर

यिको यावद्वैमानिकः । सिद्धः खलु भदन्त ! सिद्धभावेन किं प्रथमोऽप्रथमः ?
 गौतम ! प्रथमः नो अप्रथमः । जीवाः खलु भदन्त ! जीवभावेन किं प्रथमा अप्र-
 थमाः ? गौतम ! नो प्रथमा अप्रथमाः एवं यावद्वैमानिकाः १ । सिद्धाः खलु
 पृच्छा गौतम ! प्रथमा नो अप्रथमाः । आहारकः खलु भदन्त ! जीवो आहारभावेन
 किं प्रथमोऽप्रथमः ? गौतम ! नो प्रथमः अप्रथमः । एवं यावद्वैमानिकाः । पृथ-
 क्त्वे एवमेव अनाहारकः खलु भदन्त ! जीवो अनाहारकभावेन पृच्छा गौतम !
 स्यात् प्रथमः स्यात् अप्रथमः । नैरयिकः खलु भदन्त ! एवं नैरयिकः यावद्वैमानिको
 नो प्रथमः अप्रथमः । सिद्धः प्रथमः नो अप्रथमः । अनाहारकाः खलु भदन्त !
 जीवा अनाहारभावेन पृच्छा गौतम ! प्रथमा अपि अप्रथमा अपि । नैरयिका याव-
 द्वैमानिकाः नो प्रथमा अप्रथमाः, सिद्धाः प्रथमो नो अप्रथमाः । एकैकस्मिन् पृच्छा
 भणितव्या २ । भवसिद्धिकः एकत्वपृथक्त्वेन यथा आहारकः एवम् अभवसिद्धि-
 कोऽपि । नो भवसिद्धिकः नो अभवसिद्धिकः खलु भदन्त ! जीवो नो भव०
 पृच्छा गौतम ! प्रथमो नो अप्रथमः । नो भवसिद्धिकः नो अभवसिद्धिकः खलु
 भदन्त ! सिद्धे नो भव० नो अभव० एवमेव पृथक्त्वेनापि द्वयोरेवासंज्ञी खलु
 भदन्त ! जीवः संज्ञिभावेन किं प्रथमः पृच्छा गौतम ! नो प्रथमः अप्रथमः । एवं
 विकलेन्द्रियवर्जयावद्वैमानिकः एवं पृथक्त्वेनापि ३ । असंज्ञी एवमेव एकत्व-
 पृथक्त्वेन नवरं यावद् वानव्यन्तराः । नो संज्ञि नो असंज्ञी जीवो मनुष्यः सिद्धः
 प्रथमः नो अप्रथमः एवं पृथक्त्वेनापि ४ । सलेश्यः खलु भदन्त ! पृच्छा गौतम !
 यथा आहारकः । एवं पृथक्त्वेनाऽपि । कृष्णलेश्या यः चत् शुक्ललेश्या एवमेव
 नवरं यस्य या लेश्या अस्ति । अलेश्यः खलु जीवमनुष्यसिद्धा यथा नो संज्ञि
 नो असंज्ञी ५ । सम्यग्दृष्टिकः खलु भदन्त ! जीवः सम्यग्दृष्टिभावेन किं प्रथमः
 पृच्छा गौतम ! स्यात् प्रथमः, स्यात् अप्रथमः, एवमेकेन्द्रियवर्जयावद्वैमानिकः ।
 सिद्धः प्रथमो नो अप्रथमः । पृथक्त्वका जीवाः प्रथमा अपि अप्रथमा अपि एवं
 यावद्वैमानिकाः । सिद्धाः प्रथमाः नो अप्रथमाः । मिथ्यादृष्टिकः एकत्वपृथक्त्वेन
 यथा आहारकः । सम्यग्मिथ्यादृष्टिः एकत्वपृथक्त्वाभ्यां यथा सम्यग्दृष्टिः
 नवरं यस्यास्ति सम्यग् मिथ्यात्वम् ६ । संयतो जीवो मनुष्यश्च एकत्वपृथक्त्वेन
 यथा सम्यग् दृष्टिः । असंयतो यथा आहारकः । संयता संयतो जीवः पञ्चेन्द्रिय
 तिर्यग्योनिकमनुष्याः एकत्वपृथक्त्वाभ्यां यथा सम्यग्दृष्टिः । नो संयत नो
 असंयत नो संयता संयतो जीवः सिद्धश्च एकत्वपृथक्त्वेन प्रथमः नो अप्रथमः ७ ।
 सकषायी क्रोधकषायी यावत् लोभकषायी एते एकत्वपृथक्त्वेन यथा आहारकः
 अकषायी जीवः स्यात् प्रथमः स्यात् अप्रथमः । एवं मनुष्योऽपि, सिद्धः प्रथमो

नो अप्रथमः । पृथक्त्वेन जीवा मनुष्या अपि प्रथमा अपि अप्रथमा अपि, सिद्धाः प्रथमाः नो अप्रथमाः ८ । ज्ञानी एकत्वपृथक्त्वेन यथा सम्यग् दृष्टिः । आभिनि-
बोधिकज्ञानी यावत् मनःपर्यवज्ञानी एकत्वपृथक्त्वेन एवमेव नवरं यस्य यदस्ति ।
केवलज्ञानी जीवो मनुष्यः सिद्धैकत्वपृथक्त्वेन प्रथमा नो अप्रथमाः । अज्ञानी
मत्तज्ञानी श्रुताज्ञानी विभंगज्ञानी एकत्वपृथक्त्वेन यथा आहारकः ९ । सयोगी
मनोयोगी वचोयोगी काययोगी एकत्वपृथक्त्वेन यथा आहारकः नवरं यस्य यो
योगोऽस्ति । अयोगिजीवमनुष्यसिद्धाः एकत्वपृथक्त्वेन प्रथमा नो अप्रथमाः
१० । साकारोपयुक्ता अनाकारोपयुक्ताः एकत्वपृथक्त्वेन यथा अनाहारकः ११ ।
सवेदको यावत् नपुंसकवेदक एकत्वपृथक्त्वेन यथा आहारकः, नवरं यस्य यो
वेदोऽस्ति । अवेदक एकत्वपृथक्त्वेन त्रिष्वपि पदेषु यथा अकषायी १२ । सशरीरी
यथा आहारकः । एवं यावत् कर्मणशरीरी यस्य यत् अस्ति शरीरम्, नवरम् आहा-
रकशरीरी एकत्वपृथक्त्वेन यथा सम्यग्दृष्टिः । अशरीरी जीवः सिद्ध एकत्व
पृथक्त्वेन प्रथमा नो अप्रथमाः १३ । पञ्चभिः पर्याप्तिभिः पञ्चभिरपर्याप्तिभिः
एकत्वपृथक्त्वेन यथा आहारकः, नवरं यस्य या अस्ति, यावद्वैमानिकाः नो
प्रथमा अप्रथमाः १४ । इयं लक्षणगाथा—

यो येन प्राप्तपूर्वो भावः स तेनाप्रथमो भवति ।

शेषेषु भवति प्रथमः अप्राप्तपूर्वेषु भावेषु ॥ सू० १॥

टीका—‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ तस्मिन् काले तस्मिन् समये ‘रायगिहे
जाव एवं वयासी’ राजगृहं यावत् एवम्-वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-उक्तवान्
अत्र यावत्पदेन नगरम्, गुणशीलं चैत्यम्, भगवान् ‘समवसूत’ इत्यारभ्य ‘प्राञ्ज
लिपुट’ इत्यन्तस्य गौतमविशेषणस्य ग्रहणं भवति तथा च प्राञ्जलिपर्यन्तविशेषण-

टीकार्थ—‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ उक्त काल उक्त समय में
‘रायगिहे’ राजगृह नगरमें यावत्-गुणशील चैत्य में भगवान् महावीर
पधारे, यहां यावत्पदसे ‘गुणशीलं चैत्यं भगवान् समवसूतः’ से लेकर
‘प्राञ्जलिपुटः’ यहाँ तक का ही गौतम के विशेषणरूप पाठ गृहीत हुआ है ।

इसे पढ़ेला उद्देशाना अर्थ‘नु’ प्रतिपादन करवाने भाटे सूत्रकार. ‘तेणं
कालेणं’ धत्यादि सूत्र ठडे छे.

टीकार्थ—‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ ते काले अने ते समये ‘रायगिहे’
राजगृह नगरमां यावत् गुणशील चैत्य (उद्यान)मां महावीर भगवान् पधायी,
अर्हियां ‘यावत्’ पढथी ‘गुणशीलं चैत्यं भगवान् समवसूतः’ आ वाक्यथी लछने
‘प्राञ्जलिपुटः’ ओ वाक्य सुधीने। गौतम स्वामीना विशेषण रुप पाठ अहणु

યુક્તો ગૌતમો રાજગૃહે નગરે ગુણશીલે ચૈત્યે સમવસૃતં ભગવન્તં વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ
પ્રશ્નમકરોદિતિભાવઃ, તત્ર પ્રથમોદ્દેશરુવિષયસંગ્રાહિકાયં ગાથા—

“જીવાહારગ ભવસન્નિલેસા દિટ્ઠીય સંયતકસાણ ।

જ્ઞાણે જોગુવજોગે વેણ્ય સરીરપર્યાસિરિતિ ॥

છાયા—જીવાહારકભવસંજ્ઞિલેશ્યાઃ દૃષ્ટિશ્ચ સંયતઃ કષાયઃ ।

જ્ઞાનં યોગોપયોગૌ વેદશ્ચ શરીરપર્યાસિરિતિ ॥

અસ્મિન્ પ્રથમોદ્દેશકે જીવાદિચતુર્દશદ્વારેષુ પ્રથમત્વાપ્રથમત્વભાવસ્ય વર્ણનં ભવિષ્યતિ,
તત્ત્વ ચતુર્વિંશતિદણ્ડકેષુ તથા સિદ્ધમાશ્રિત્ય કરિષ્યતે તાનિ ચતુર્દશદ્વારાણિ—
‘જીવા’ ૧, હારક ૨, ભવસિદ્ધિક ૩, સંજ્ઞા ૪, લેશ્યાઃ ૫, દૃષ્ટિઃ ૬, સંયતઃ ૭, કષાયઃ ૮,
જ્ઞાનં ૯, યોગો ૧૦, ઉપયોગૌ ૧૧, વેદ ૧૨, શરીર ૧૩, પર્યાપ્તિ ૧૪, રૂપાણિ ॥

તથા ચ—પ્રાજ્ઞલિપુટાન્ત વિશેષર્ણો સે યુક્ત ગૌતમ ને રાજગૃહ નગર મેં
ગુણશીલ ચૈત્ય મેં આયે હુપ ભગવાન્ મહાવીર સે હસ પ્રકાર સે પ્રશ્ન
કિયા । પ્રથમ ઉદ્દેશક મેં જો હસ પ્રશ્ન દ્વારા પૂછા ગયા હૈ । ઉસ અર્થ
કો સંગ્રહ કરકે બતાવેવાલી યહ ‘જીવાહારગ’ ઇત્યાદિ ગાથા હૈ ।
જીવ ૧, આહારક ૨, ભવ ૩, સિદ્ધિક સંજ્ઞા ૪, લેશ્યા ૫, દૃષ્ટિ ૬,
સંયત ૭, કષાય ૮, જ્ઞાન ૯, યોગ ૧૦, ઉપયોગ ૧૧, વેદ ૧૨, શરીર
૧૩, પર્યાપ્તિ ૧૪ ‘યે ૧૪ દ્વાર હસ ગાથા દ્વારા કહે ગયે હૈ । इन ૧૪
દ્વારોં મેં ચૌવીસ દણ્ડક કો લેકર એવં સિદ્ધ કો લેકર પ્રથમ ઓર
અપ્રથમ આદિ ભાવ કા વિચાર કિયા જાવેગા । इन ૧૪ દ્વારોં કા અર્થ
જબ उन ૨ ઉદ્દેશકોં કા અર્થ કહા જાવેગા—તત્ત્વ અપને આપહી સમજા મેં

કર્થો છે. તેમજ પ્રાંજકિયુઃ સુધીના વિશેષણોવાળા ગૌતમ સ્વામીએ રાજગૃહ
નગરની ગુણશીલ ચૈત્યમાં પધાદેલા ભગવાન મહાવીર સ્વામીને આ પ્રમાણે
પૂછ્યું. પહેલા ઉદ્દેશમાં આ પ્રશ્ન દ્વારા જે પૂછવામાં આવ્યું છે. તે અર્થને
સંગ્રહ કરીને બતાવવાની ‘જીવાહારગ’ ઇત્યાદિ ગાથા છે. તેમાં જીવ એક,
આહારક (૨), ભવ (૩), સિદ્ધિ (૪), સંજ્ઞા (૫), લેશ્યા (૬), દૃષ્ટિ (૭), સંયત
(૮), કષાય (૯), જ્ઞાન, (૧૦), યોગ (૧૧), ઉપયોગ, (૧૨), વેદ (૧૩), ને
શરીરપર્યાપ્તિ (૧૪). આ ચૌદ દ્વાર તે ઉપરોક્ત ગાથા દ્વારા કહેવામાં આવ્યા
છે. આ ચૌદ દ્વારોમાં ચૌવીસ ઢંડકોને લઈને અને સિદ્ધોમાં ચૌવીસ ઢંડકોને
લઈને અને સિદ્ધોને લઈને પ્રથમ અને અપ્રથમ વિગેરે ભાવનો વિચાર કર-
વામાં આવશે આ ચૌદ દ્વારોનો અર્થ જ્યારે જ્યારે તે તે ઉદ્દેશોના

एषामर्थस्तु तत्तद्युद्देशकार्याधिगम्य एवातो नात्र विविच्यते । तत्र प्रथमस्य जीवद्वारस्य अभिधानायाऽऽह—‘जीवे णं भंते !’ इत्यादि । ‘जीवे णं भंते !’ जीवः खलु भदन्त ! ‘जीवभावेणं किं पढमे अपढमे’ जीवभावेन किं प्रथमः अप्रथमः—जीवभावेन—जीवत्वरूपेण किं प्रथमः— प्रथमतः धर्मविशिष्टः, अयमर्थः— किं जीवेन अविद्यमानं जीवत्वं प्रथमतया प्राप्तम् अथवा अप्रथमः—अनाद्यवस्थितजीवत्वं वा जीवः इति प्रश्नः । भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘नो पढमे अपढमे’ नो प्रथमः अप्रथमः, हे गौतम ! अयं जीवो जीवभावेन प्रथमो न किन्तु अप्रथमः यतो जीवेन अनादिकालादेव जीवत्वात्मकभावस्य मापकएव नतु आ जावेगा । अतः यहां स्वतंत्ररूप से इनके अर्थ की विवेचना नहीं की जाती है ।

પ્રથમ જીવદ્વાર—

अब सूत्रकार जीवद्वार का कथन करने के लिये ‘जीवेणं भंते’ इत्यादि सूत्र कहते हैं—‘जीवे णं भंते ! जीवभावेणं किं पढमे, अपढमे ? इनमें गौतमने प्रभुसे ऐसा पूछा है—हे भदन्त ! जीवत्व की अपेक्षा से जीव प्रथम है ? या अप्रथम है ? तात्पर्य इस प्रश्न का ऐसा है कि जीव ने जो जीवत्व प्राप्त किया है वह पहिले अपने में अविद्यमान था फिर उसे प्राप्त किया है ? या अनादि काल से ही जीवत्व अवस्थित है और उसी जीवत्वरूप यह जीव है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा ! नो पढमे, अपढमे’ है गौतम ! जीवभाव की अपेक्षा से यह जीव प्रथम नहीं है किन्तु अप्रथम है । अनादिकाल से ही यह जीव जीवत्वरूप

અર્થ કહેવામાં આવશે ત્યારે ત્યારે સ્વયં સમજવામાં આવશે. તેથી સ્વતંત્ર રૂપથી તેના અર્થનું વિવેચન અહિં કરવામાં આવતું નથી.

પહેલું જીવદ્વાર—

હવે સૂત્રકાર જીવદ્વારનું કથન કરવા માટે ‘જીવેણં મંતે !’ ઇત્યાદિ સૂત્ર કહે છે—આમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે હે ભગવન્ જીવપણાની અપેક્ષાએ જીવે પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે—જીવે જે જીવપણુ પ્રાપ્ત કર્યું છે તે પહેલાં પોતાનામાં અવિદ્યમાન હતું અને હવે પ્રાપ્ત કર્યું છે ? કે અનાદિકાળથી જ જીવપણું રહેલું છે, અને તે જીવપણુરૂપ આ જીવ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ગોયમા ! નો પઢમે અપઢમે’ હે ગૌતમ ! જીવ ભાવપણાથી આ જીવ પ્રથમ નથી પરંતુ અપ્રથમ છે. એટલે કે અનાદિકાળથી જ આજીવ જીવત્વરૂપ દર્શાવવાળો

પ્રથમતોડપ્રાપ્તં જીવત્વમિદાનીમેવ પ્રાપ્તમ્ इत्यतो न जीवभावेन प्रथमः अपितु
अप्रथम एवेत्युत्तरपक्षाशयः । यो जीवः अप्राप्तपूर्वं यं भावं प्राप्नोति तद्भावा-
पेक्षया स जीवः प्रथम इति कथ्यते यथा सिद्धत्वम् सिद्धत्वभावापेक्षया सिद्धः
प्रथमः कथ्यते सिद्धत्वमद्यावधि जीवेन कदापि न प्राप्तम् इदानीमेव प्राप्तवान्
इति सिद्धत्वापेक्षया स प्रथमो भवति । यो जीवो यं भावं पूर्वं प्राप्तः स जीव-
स्तद्भावापेक्षया अप्रथम इति कथ्यते यथा जीवत्वम्, जीवत्वं हि जीवस्य अना-
दिकालादेव प्राप्तमिति जीवत्वभावापेक्षया जीवोऽप्रथमः इह च प्रथमत्वाप्रथमत्वयो-
र्लक्षणगायामाह—‘जो जेग पत्तपुव्वो, भावो सो तेण ऽपदमओ होइ, जो जं अपत्त-
पुव्वं, पावइ सो तेण पदमोउ ॥ यो येन प्राप्तपूर्वोभावः स तेनाप्रथमो भवति ।

भाव का प्राप्त है । अर्थात् अनादिकाल से यह जीव जीवत्वरूप दशा-
संपन्न बना हुआ है—ऐसा नहीं है कि इस जीवने जीवत्वभाव को
पहिले प्राप्त नहीं किया और अब किया हो इसलिये यह जीवभाव
की अपेक्षा प्रथम नहीं है किन्तु अप्रथम ही है । जो जीव अप्राप्तपूर्व
जिस भावको प्राप्त करता है, उस भाव की अपेक्षा से वह जीव प्रथम
कहा गया है । जैसे सिद्धत्व भाव की अपेक्षा से सिद्ध प्रथम कहे गये
हैं । क्योंकि जीवने अभी तक सिद्धावस्था प्राप्त नहीं की है । अर्थात्
जीव ने जब सिद्धावस्था प्राप्त की—तब इसके पहिले वह अवस्था
उसने कभी प्राप्त नहीं की, इसलिये सर्वप्रथम ही वह अवस्था उसे
प्राप्त हुई है—अतः इस अपेक्षा सिद्ध प्रथम है—जो जीव जिस भाव
को पहिले प्राप्त कर चुका होता है उस भाव की अपेक्षा से वह जीव
अप्रथम कहा जाता है । जैसे जीवत्व यह अनादि कालसे ही जीव को

બનેલો છે. આ જીવે જીવત્વ ભાવને પહેલાં પ્રાપ્ત કર્યો ન હોય
અને હમણાં તે પ્રાપ્ત કર્યો હોય. તેવું નથી. તેથી તે જીવભાવની
અપેક્ષાએ પ્રથમ નથી. પરંતુ અપ્રથમ જ છે જે જીવ પહેલાં પ્રાપ્ત
ન કરેલ જીવપણાને પ્રાપ્ત કરે છે, તે ભાવની અપેક્ષાથી તે જીવ પ્રથમ કહે-
વામાં આવે છે. જેમ સિદ્ધત્વભાવની અપેક્ષાથી સિદ્ધ પ્રથમ કહેવાય છે.
કેમકે જીવે હજી સુધી સિદ્ધ અવસ્થા મેળવી નથી અર્થાત્ જીવે જ્યારે
સિદ્ધ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી—તે પહેલાં તે અવસ્થા તેણે કોઈ વખતે પણ પ્રાપ્ત
કરેલ નથી. તેથી સર્વ પ્રથમ તે અવસ્થા તેને પ્રાપ્ત થઈ છે. તેથી તે અપે-
ક્ષાએ સિદ્ધ પ્રથમ છે જે જીવ જીવભાવને પહેલાં પ્રાપ્ત કરી ચુકેલ હોય છે
તે ભાવની અપેક્ષાથી તે જીવ અપ્રથમ કહેવાય છે જેમ કે—જીવત્વ—જીવ-
પણુ અનાદિકાળથી જ જીવને પ્રાપ્ત થયેલ છે. તેથી જીવપણાની અપેક્ષા એ

યો યમપ્રાપ્તપૂર્વં પ્રાપ્નોતિ સ તેનપ્રથમઃ 'એવં નૈરહૃણ જાવ વેમાણિ' એવં નૈરયિકો યાવદ્વૈમાનિકઃ, એવં નૈરયિકત્વમપિ નાપ્રાપ્તપૂર્વમ્ કિન્તુ પ્રાપ્તપૂર્વત્વેન ન પ્રથમઃ અપ્રથમ એવ અનાદિસંસારે નારકપર્યાયાણામ્ અનન્તરાઃ પ્રાપ્તપૂર્વત્વાદિતિ। એવમેવ તિર્યઙ્મનુષ્ય ભવનપતિવાનવ્યન્તર-જ્યોતિષ્ક-વૈમાનિકત્વાદિ પર્યાયોઽપિ નાપ્રાપ્તપૂર્વોઽપિતુ પ્રાપ્તપૂર્વ એવાતો ન પ્રથમઃ, અપ્રથમ એવ અનાદિપ્રાપ્તત્વાદિતિ। 'સિદ્ધે ણં મંતે !' સિદ્ધઃ ખલુ મદન્ત ! 'સિદ્ધમાવેણં કિં પદમે અપદમે' સિદ્ધમાવેન પ્રાપ્ત હૈં હસલિચે જીવત્વ કી અપેક્ષા જીવ કે પ્રથમત્વ ઓર અપ્રથમત્વ કે લક્ષણ કો પ્રકટ કરનેવાલી ગાથા એસી હૈં।

‘જો જેણ પત્તપુવ્વો’ હત્યાદિ।

ટીકાર્થ—‘એવં નૈરહૃણ જાવ વેમાણિ’ હસ પ્રકાર સે પ્રથમત્વ કા વિચાર નૈરયિક સે લેકરવૈમાનિક તક કે જીવોં મેં કર લેના ચાહિયે। અર્થાત્-નૈરયિકત્વરૂપ દશા કી અપેક્ષા નૈરયિક અવસ્થા અપ્રાપ્તપૂર્વ નહીં હૈં કિન્તુ પ્રાપ્ત પૂર્વ હૈં। અતઃ નૈરયિકત્વ અપ્રથમ હી હૈં પ્રથમ નહીં હૈં। ક્યોંકિ અનાદિ સંસારમેં નારક પર્યાયેં અનન્તશઃ પ્રાપ્ત પૂર્વ હૈં। હસી પ્રકાર સે તિર્યચ્ચ, મનુષ્ય, ભવનપતિ, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક ઓર વૈમાનિક આદિ પર્યાયેં અપ્રાપ્ત પૂર્વ નહીં હૈં, કિન્તુ પ્રાપ્ત પૂર્વ હી હૈં। અતઃ યે પ્રથમ નહીં હૈં કિન્તુ અપ્રથમ હૈં। ક્યોંકિ જીવોં કો યે અનાદિકાલ સે પ્રાપ્ત હોતી આ રહી હૈં।

અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં-‘સિદ્ધેણં મંતે ! સિદ્ધમાવેણં

અવ અપ્રથમ છે. આ પ્રથમ કે અપ્રથમપણાના લક્ષણ બતાવનારી ગાથા આ પ્રમાણે છે. ‘જો જેણ પત્તપુવ્વો’ ઇત્યાદિ ‘એવં નૈરહૃણ જાવ વેમાણિ’ આ પ્રમાણે પ્રથમત્વ અને અપ્રથમપણાનો વિચાર નૈરયિક જીવોથી આરંભીને વૈમાનિક જીવો સુધીમાં કરી લેવો. અર્થાત્ નૈરયિકપણાની અપેક્ષાએ નૈરયિક અવસ્થા અપ્રાપ્તપૂર્વ-એટલે કે પહેલાં ન મેળવી હોય તેવી નથી. પરંતુ તે પ્રાપ્ત પૂર્વ-પહેલાં મેળવી હોય તેવી છે. જેથી નૈરયિકપણુ અપ્રથમ જ છે. પ્રથમ નથી. આનાદિ સંસારમાં નારક પર્યાય અનન્તશઃ-અનન્તવાર પહેલાં પ્રાપ્ત કરેલ છે. જેથી તે પ્રાપ્ત પૂર્વ છે તેમ કહેવાય છે, એ જ પ્રમાણે તિર્યચ્ચ, મનુષ્ય, ભવનપતિ વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક વિગેરે પર્યાયો અપ્રાપ્ત પૂર્વ નથી. પરંતુ પ્રાપ્તપૂર્વજ છે. જેથી તે પ્રથમ નથી પણ અપ્રથમ જ છે. કેમકે જીવોને તે અનાદિ સમયથી પ્રાપ્ત થતી આવે છે.

હવે સિદ્ધોના વિષયમાં ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને પૂછે છે કે—

‘સિદ્ધેણં મંતે ! સિદ્ધમાવેણં કિં પદમે અપદમે’ ઇત્યાદિ।

—સિદ્ધત્વપર્યાયેણ કિં પ્રથમઃ— પ્રથમતાધર્મવિશિષ્ટઃ અથવા અપ્રથમઃ इति પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘પદમે નો અપદમે’ પ્રથમો ન અપ્રથમઃ સિદ્ધેન સિદ્ધત્વપર્યાયસ્ય અપ્રાપ્તપૂર્વસ્ય પ્રથમત એવ પ્રાપ્તત્વાત્ તેન પ્રથમ એવ નાપ્રથમ इति । એકવચનમાશ્રિત્ય પ્રથમત્વાપ્રથમત્વયો વિચારં કૃત્વા વહુવચનમાશ્રિત્ય પ્રથમત્વાપ્રથમત્વયો વિચારાય આહ—‘જીવા ણં’ इत्यादि । ‘જીવા ણં મંતે !’ જીવાઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘જીવભાવેણં કિં પદમા અપદમા’ જીવભાવેન—જીવત્વપર્યાયેણ કિં પ્રથમા અથવા અપ્રથમા જીવૈર્હિ જીવત્વં કદાચિત્પ્રાપ્તપૂર્વમપ્રાપ્તપૂર્વં વેતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘નો

કિં પદમે અપદમે’ હે મદન્ત ! સિદ્ધત્વપર્યાય કી અપેક્ષા સિદ્ધ કયા પ્રથમતા ધર્મવિશિષ્ટ હૈ’ યા અપ્રથમ હૈ ? હસકે ઉત્તરમેં પ્રશુ કહતે હૈ—‘ગોયમા ! પદમે નો અપદમે’ હે ગૌતમ ! સિદ્ધત્વપર્યાય કી અપેક્ષા સિદ્ધ અવસ્થા પ્રથમતા ધર્મ વિશિષ્ટ હૈ અપ્રથમ નહીં । કયોંકિ સિદ્ધને વંહ પર્યાય કમી નહીં પાઈ—પહિલે પહિલ હી પાઈ હૈ । હસસે હસકી અપેક્ષા વંહ હસકી પર્યાય પ્રથમ હી હૈ । અપ્રથમ નહીં હૈ । હસ પ્રકાર યહ જો પ્રથમતા ઔર અપ્રથમતા કા કથન કિયા ગયા હૈ વંહ એકવચન કો આશ્રિત કરકે કિયા ગયા હૈ—અવ વહુવચન કો લેકર પ્રથમતા ઔર અપ્રથમતા કા વિચાર કરને કે લિયે ગૌતમ પ્રશુ સે એલા પૂછતે હૈ—‘જીવાણં મંતે ! જીવભાવેણં કિં પદમા, અપદમા’ હે મદન્ત ! સમસ્ત જીવ જીવત્વ પર્યાય કી અપેક્ષા સે પ્રથમ હૈ યા અપ્રથમ હૈ ? અર્થાત્ જીવોં ને જીવત્વ પર્યાય પહિલે પાઈ હૈ યા પહિલે નહીં પાઈ હૈ ? હસકે ઉત્તરમેં પ્રશુ કહતે હૈ—‘ગોયમા ! નોપદમા, અપદમા’ હે ગૌતમ ! જીવોં કી યહ જીવત્વ પર્યાય

ટીકાર્થ—હે ભગવન્ સિદ્ધપણ્ણની પર્યાયની અપેક્ષાએ સિદ્ધો પ્રથમતા ધર્મવાળા છે ? કે અપ્રથમ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ગોયમા ! પદમે નો અપદમે !’ હે ગૌતમ ! સિદ્ધત્વ પર્યાયની અપેક્ષાએ સિદ્ધ અવસ્થા પ્રથમ છે અપ્રથમ નથી. આ રીતે જ આ પ્રથમતા અને અપ્રથમતાનું કથન કર્યું છે, તે એક વચનનો આશ્રય કરીને કરવામાં આવ્યું છે. હવે બહુવચનનો આશ્રય કરીને પ્રથમતા અને અપ્રથમતાનો વિચાર કરવા માટે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—“જીવા ણં મંતે ! જીવભાવેણં કિં પદમા, અપદમા” હે ભગવન્ સઘળા જીવો જીવપણ્ણના પર્યાયની અપેક્ષાથી પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? અર્થાત્ જીવોએ જીવપર્યાય પડેલાં પ્રાપ્ત કરી છે કે—પડેલા પ્રાપ્ત નથી કરી ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ગોયમા ! નોપદમા, અપદમા’ હે ગૌતમ ! જીવોની આ જીવપણ્ણની પર્યાય પ્રથમ નથી, પરંતુ

પદમા અપદમા' નો પ્રથમાઃ અનાદૌ સંસારે જીવત્વસ્યાનાદિ સિદ્ધિત્વાત્ કિન્તુ અપ્રથમા એવ અપ્રાપ્તપ્રાપ્તેરભાવાદિતિ, 'એવં જાવ વેમાણિયા' એવં યાવત્ વૈમાનિકાઃ યથા જીવૈર્જીવત્વં પ્રાપ્તપૂર્વમેવ નાપ્રાપ્તપૂર્વં તથૈવ નારકત્વાદિવૈમાનિકપર્યન્તમપિ પ્રાપ્તપૂર્વમેવ નાપ્રાપ્તપૂર્વમિતિભાવઃ । 'સિદ્ધાણં પુચ્છા' સિદ્ધાઃ સ્વલ્લ પૃચ્છા, સિદ્ધાઃ સ્વલ્લ મદન્ત ! પ્રથમા અપ્રથમા વેતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—'ગોયમા' इत्यादि । 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'પદમા નો અપદમા' પ્રથમાઃ નો અપ્રથમાઃ સિદ્ધત્વસ્ય इतः પૂર્વમપ્રાપ્તત્વેનાપ્રાપ્તપ્રાપ્તતયા પ્રથમાનં તુ અપ્રથમા પૂર્વપ્રાપ્તેરભાવાદિતિ ।

इति जीवविषयकं प्रथमं द्वारम् ।

પ્રથમ નહીં હૈ । કિન્તુ અપ્રથમ હૈ—કર્ચોકિ અનાદિ કાલ સે હસ અનાદિ સંસાર મેં જીવોં કી યહ પર્યાય ઉનકે સાથ હી ચલી આ રહી હૈ । અતઃ હસકા સમ્બન્ધ ઉનકે સાથ અમુક સમય સે હુઆ હૈ એસા નહીં કહા જા સકતા હૈ—હસલિયે યહ ઉનકી પર્યાય અપ્રથમ હી હૈ, 'એવં જાવ વેમાણિયા' હસી પ્રકાર કા કથન હસ જીવત્વ પર્યાય કા યાવત્ વૈમાનિક જીવોં તક મેં જાનના ચાહિયે । અર્થાત્ વૈમાનિક તક કે જીવોં મેં—ચૌથીસ ઢણ્ડકોં મેં—યહ પર્યાય અપ્રથમ હી હૈ । પ્રથમ નહીં હૈ । 'સિદ્ધાણં પુચ્છા' સિદ્ધોં મેં પર્યાય સાદિ હોને સે પ્રથમ હૈ અપ્રથમ નહીં હૈ । એસા યહ ઉત્તર પ્રશ્નને સિદ્ધ પર્યાય પ્રથમ હૈ યા અપ્રથમ હૈ અર્થાત્ સિદ્ધ પ્રથમ હૈ યા અપ્રથમ હૈ ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં દિયા હૈ । સિદ્ધાણં પુચ્છા' યહ સૂત્ર ગૌતમને શઙ્કારૂપ સે ઉપસ્થિત કિયા હૈ—તવ પ્રશ્નને 'ગોયમા ! પદમા !

અપ્રથમ છે. કેમ કે—અનાદિકાળથી આ અનાદિ સંસારમાં જીવેની આ પર્યાય તેઓની સાથે જ ચાલી આવે છે, જેથી તેનો સમ્બંધ તેઓની સાથે અમુક સમયથી થયો છે એવું નથી. તેથી આ તેઓની પર્યાય અપ્રથમ જ છે. “એવં જાવ વેમાણિયા” આજ રીતનું કથન આ જીવજાતીની પર્યાયનો યાવત્ વૈમાનિક જીવો સુધીમાં સમજવો. અર્થાત્ વૈમાનિક સુધીના જીવોના ચૌવીસ ઢંડકોમાં આ પર્યાય અપ્રથમ જ છે. પ્રથમ નથી “સિદ્ધાણં પુચ્છા” સિદ્ધોમાં સિદ્ધત્વ પર્યાય સાદિ હોવાથી પ્રથમ છે, અપ્રથમ નથી. આ પ્રમાણેનો ઉત્તર પ્રશ્નને સિદ્ધપર્યાય—પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? અર્થાત્ સિદ્ધ પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તર રૂપે કહ્યું છે. “સિદ્ધાણં પુચ્છા” આ સૂત્રાંશ ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્ન રૂપે કહેલ છે. ત્યારે

જીવભાવાશ્રિતં પ્રથમત્વાપ્રથમત્વં વિચાર્ય આહારકભાવાશ્રિતં તદ્ વિચારયિતું પ્રશ્નયન્ દ્વિતીયં દ્વારમાહ—‘આહારણ ણં’ इत्यादि । ‘આહારણ ણં મંતે ! આહારકઃ સ્વરૂપ મદન્ત ! ‘જીવે આહારભાવેણં કિં પદમે અપદમે’ જીવઃ આહારભાવેન કિં પ્રથમઃ અપ્રથમઃ આહારકત્વરૂપેણ જીવઃ પ્રથમોઽપ્રથમો વેતિ પ્રશ્નઃ, મગનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘નો પદમે અપદમે’ નો પ્રથમઃ કિન્તુ અપ્રથમઃ આહારકત્વરૂપેણ ન પ્રથમો જીવઃ કિન્તુ અપ્રથમઃ આહારકત્વસ્ય અનાદિત્વાત્ । ‘एवं जाव वेमाणिए’ एवं यावद् वैमानिकः नारकादारभ्य वैमानिक पर्यन्तमपि आहारकत्वस्य अनादित्वात् न प्रथमः किन्तु अप्रथम एवा यथा एकत्वेन नो अपदमा’ इस उत्तर रूप सूत्र से सिद्ध प्रथम ही है । अप्रथम नहीं हैं । ऐसा उनसे कहा है ।

અવ પ્રથમત્વ અપ્રથમત્વ કા વિચાર દ્વિતીય આહારક ભાવ કો આશ્રિત કર કિયા જાતા હૈ—હસમેં ગૌતમને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—‘આહારણ ણં મંતે ! જીવે આહારભાવેણં કિં પદમે અપદમે’ હે મદન્ત ! આહારક સ્વરૂપ સે જીવ પ્રથમ હૈ યા અપ્રથમ હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘ગોયમા ! નો પદમે અપદમે’ હે ગૌતમ ! આહારકત્વ ભાવ સે જીવ પ્રથમ નહીં હૈ કિન્તુ અપ્રથમ હૈ—કારણ હસકા એસા હૈ કિ યહ આહારકત્વ અવસ્થા હસકી આજ સે આરમ્ભ નહીં હુઈ હૈ—વહ તો હસકી અનાદિકાલ સે હી હસકે સાથ પ્રાપ્ત હુઈ ચલી આ રહી હૈ । ‘एवं जाव वेमाणिए’ હસી પ્રકાર સે આહારકત્વ કે અપ્રથમત્વ કા કથન નૈરયિકોં

પ્રભુએ “ગોયમા ! પદમા નો અપદમા” આ ઉત્તર રૂપ સૂત્રાંશથી સિદ્ધ પ્રથમ જ છે, અપ્રથમ નથી. એ પ્રમાણે ગૌતમ સ્વામીને કહ્યું છે.

બીજુ આહારક દ્વાર—

હવે બીજા આહારકભાવ દ્વારનો આશ્રય કરીને પ્રથમત્વ અને અપ્રથમત્વનો વિચાર કરવામાં આવે છે—તેમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—“આહારણ ણં મંતે ! જીવે આહારભાવેણં કિં પદમે અપદમે” હે ભગવન્ આહારક સ્વરૂપથી જીવ પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ગોયમા ! નો પદમે અપદમે !’ હે ગૌતમ ! આહારક સ્વરૂપથી જીવ પ્રથમ નથી પણ અપ્રથમ છે તેનું કારણ એવું છે કે—તેની આ આહારકપણાની અવસ્થાને પ્રારંભ આજથી થયો નથી. તેની આ અવસ્થા તો અનાદિ કાળથી જ તેની સાથે આદી આવે છે “एवं जाव वेमाणिए” એજ રીતે આહારકપણાના અપ્રથમપણાનું કથન નૈરયિકોથી આરંભીને વૈમાનિક જીવો સુધીમાં પ્રત્યેકમાં કરી લેવું.

આહારકત્વવિષયે દણ્ડકઃ ઉક્તસ્તથા પૃથક્ત્વેનાપિ દણ્ડકો જ્ઞાતવ્યઃ, એતદાશયે-
નૈવાહ-‘પોહત્તિષ્ણ એવં ચેવ’ પૃથક્ત્વેડપિ એવમેવ એકત્વ પ્રદર્શિતરીત્યેવ બહુવચને-
નાપિ જીવાદારમ્ય વૈમાનિકપર્યન્તં સર્વેષામ્ આહારકત્વં ન પ્રથમં કિન્તુ અપ્રથમમે-
વેતિભાવઃ । આહારકદ્વારે સિદ્ધત્વસ્ય પૃચ્છા ન કૃતા સિદ્ધાનામાહારકત્વસ્યા
ભાવાત્ । ‘અણાહારણ ણં મંતે !’ અનાહારકઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘જીવે અણાહારભાવેણ’
પુચ્છા’ જીવોડ નાહારભાવેન પૃચ્છા હે મદન્ત ! અનાહારકો જીવઃ અનાહારભાવેન

સે લેકર વૈમાનિક જીવ તક મેં એક એક મેં કર લેના ચાહિયે । ક્યોંકિ
ઉનમેં મી યહ અનાદિકાલસે હી પ્રાપ્ત હુઆ હૈ । હસ પ્રકાર જૈસા
એકત્વ કો લેકર આહારકત્વ કે વિષય મેં યહ અપ્રથમત્વ કા દણ્ડક કહા
ગયા હૈ । હસી પ્રકાર કા દણ્ડક બહુવચન કો લેકર મી ઉનમેં ઉસકા
કર લેના ચાહિયે । અર્થાત્ આહારકત્વ કી અપેક્ષા જિતને મી નારક
જીવોં સે લગાકર વૈમાનિક પર્યન્ત જીવ હૈ, વે સબ ભાવ કી અપેક્ષા સે
અપ્રથમ હી હૈ-પ્રથમ એક મી નહીં હૈ ક્યોંકિ યહ આહારકત્વ ભાવ
ઉનમેં અનાદિકાલ સે હી પ્રાપ્ત હુઆ હૈ । યહી વાત ‘પોહત્તિષ્ણ એવં ચેવ’
હસ અતિદેશ વાક્ય સે પ્રભુ ને પ્રકટ કી હૈ । યહાં ગૌતમ ને જો હસ
આહારક દ્વાર મેં સિદ્ધત્વ કે પ્રથમત્વ અપ્રથમત્વ કી પૃચ્છા નહીં કી હૈ
સો ઉસકા કારણ એસા હૈ કિ સિદ્ધ જીવોં મેં આહારકતા કા સર્વથા
અભાવ હૈ । યહ આહારકત્વ સંસારી જીવોં મેં હી હોતા હૈ । સંસારા-
તીત હો જાને પર યહ અવસ્થા નહીં રહતી હૈ ।

કેમ કે-તેઓમાં પણ તે અનાદિપણથી પ્રાપ્ત થયેલ છે. આ રીતે એક
વચનને લઈને જે પ્રમાણે આહારકપણના વિષયમાં આ પ્રથમ-
અપ્રથમપણનો હંડક કહ્યો છે. એજ રીતનો હંડક બહુવચનનો આશ્રય
કરીને પણ તેઓના સંબંધમાં કરી લેવો. અર્થાત્ આહારકપણની અપેક્ષાએ
જે કોઈ નૈરયિક જીવ હોય ત્યાંથી આરંભીને વૈમાનિક સુધીના જીવો છે તે
સઘળા ભાવની અપેક્ષાથી અપ્રથમ છે તેમાં એક પણ પ્રથમ નથી.
કેમ કે તે આહારકપણનો ભાવ તેઓમાં અનાદિકાળથી જ પ્રાપ્ત થયેલ
છે. એજ વાત “પોહત્તિષ્ણ એવં ચેવ” આ અતિદેશ વાક્યથી પ્રભુએ પ્રગટ
કરી છે, અહિયાં ગૌતમસ્વામીએ આ આહારક દ્વારમાં સિદ્ધપણના પ્રથમત્વ
-અપ્રથમત્વ સંબંધી પ્રશ્ન કરેલ નથી તેનું કારણ એવું છે કે-સિદ્ધ જીવોમાં
આહારકપણનો હંમેશાં અભાવ છે. આ આહારકત્વ દશા સંસારી જીવોમાં
જ થાય છે. સંસારાતીત થઈ બીજા ત્યારે આ અવસ્થા રહેતી નથી,

કિં પ્રથમઃ અપ્રથમો વેતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘सिय पढमे सिय अपढमे’ स्यात् प्रथमः स्यात् अप्रथमः अत्र ‘सिय’ शब्दः कदाचिदर्थबोधकस्तथा च कदाचित् कश्चिज्जीवः अनाहारकत्वेन प्रथमः कदाचित् अप्रथमः, यथा सिद्धः संसारी च, अयमाशयः सिद्धस्तथा विग्रहगति प्राप्तः संसारीजीवः अनाहारको भवति, तत्र सिद्धो ऽनाहारकभावेन प्रथमो भवति सिद्धेन इतः पूर्व कदाचिदपि अनाहारकभावस्य अप्राप्तत्वात् अनाहारक पर्यायस्य प्रथमत एव प्राप्तत्वात्, संसारीजीवस्तु अनाहारकभावेन न प्रथमोऽपितु अप्रथमः अनादौ संसारे अनाहारकभावस्यानन्तशो ऽनुभूतत्वात् । इत्थमेव दण्डक-

अथ गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि-‘अनाहार ए णं भंते ! जीवे अनाहारभावे णं पुच्छा’ हे भदन्त ! जो जीव अनाहार है वह अनाहार भावसे प्रथम है या अप्रथम है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘गोयमा । सिय पढमे, सिय अपढमे’ यहाँ ‘सिय’ शब्द कदाचित् इस अर्थमें व्यवहृत हुआ है । तथा च अनाहारक भाव की अपेक्षा कोई जीव प्रथम भी है और अप्रथम भी है । इसका आशय ऐसा है कि सिद्ध जीव और विग्रहगतिमें वर्तमान संसारी जीव अनाहारक होते हैं-अतः अनाहारक भाव की अपेक्षा सिद्ध जीव प्रथम है । क्योंकि जिस समय सिद्धने सिद्धपर्याय प्राप्ति की है । इसके पहिले वे कभी भी अनाहारक भाव को प्राप्ति नहीं थे । अतः उनमें यह अनाहारक दशा सिद्ध होने से ही प्राप्ति हुई है । इस अपेक्षा वे प्रथम हैं । तथा संसारी

હેવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-“જીવે-અનાહારભાવેણ-પુચ્છા”-હે ભગવન્ જે જીવ અનાહારક (આહાર નહીં લેનાર) છે. અનાહારભાવથી-પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે-“ગોયમા ! સિય પઢમે સિય અપઢમે” અહિયાં “સિય” આ શબ્દ કદાચ એ અર્થમાં વપરાયો છે. તેમજ અનાહારકભાવની અપેક્ષાથી કોઈ જીવ પ્રથમ પણ છે, અને અપ્રથમ પણ છે. આનો ભાવ એવો છે કે-સિદ્ધ જીવ અને વિગ્રહ ગતિમાં રહેલ સંસારી જીવ અનાહારક હોય છે, જેથી અનાહારક ભાવથી સિદ્ધ જીવ પ્રથમ છે. કેમકે -જે સમયે સિદ્ધે સિદ્ધપર્યાય પ્રાપ્ત કરી હોય તેની પહેલાં તેઓ કોઈ પણ સમયે અનાહારકભાવને પ્રાપ્ત નહોતા જેથી તેઓમાં આ અનાહારક દશા સિદ્ધ થવાથી પ્રાપ્ત થઈ છે તે અપેક્ષાએ તેઓ પ્રથમ છે. તેમજ સંસારીજીવ આ અવસ્થાને આ અનાહાર સંસારમાં અનન્તવાર પ્રાપ્ત કરતા આવે છે. જેથી તેમની આ અવસ્થા અનન્તવારથી અનુભવેલી હોવાથી અપ્રથમ છે, તેથી સંસારી જીવ અપ્રથમ છે. આજ

ક્રમેણ નારકાદારમ્બ યાવદ્ વૈમાનિકજીવાનામ્ અનાહારકભાવેન અપ્રથમત્વં જ્ઞેય-
મિતિ । ‘નેરહ્ણ ણં મંતે !’ નૈરયિકઃ સ્વલુ મદન્ત ! અનાહારકભાવેન પ્રથમઃ અપ્ર-
થમો વેતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-‘નેરહ્ણ’ इत्यादि । एवं ‘નેરહ્ણ જાવ વેમાણિ નો
પઢમે અપઢમે’ નૈરયિકો યાવદ્ વૈમાનિકઃ નો પ્રથમઃ કિન્તુ અપ્રથમઃ અત્ર યાવત્પ-
દેન તિર્યક્ષ્મનુષ્યમવનપતિવાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકપર્યન્તશ્ચતુર્વિંશતિદણ્ડકે
સર્વસંસારિજીવાનાં સંગ્રહો ભવતિ તથા ચ નૈરયિકાદારમ્બ વૈમાનિકાન્તઃ સર્વોઽપિ
જીવઃ અનાહારકભાવેન પ્રથમો ન ભવતિ કિન્તુ અપ્રથમ એવ ભવતીતિ ભાવઃ ।
‘સિદ્ધે પઢમે નો અપઢમે’ સિદ્ધઃ પ્રથમઃ નો અપ્રથમઃ અનાહારકભાવેન સિદ્ધઃ
પ્રથમ એવ ભવતિ અપ્રથમસ્તુ ન યત્ત ઇતઃ પૂર્વં સિદ્ધત્વપર્યાય સહિતાનાહારકત્ત્વસ્યા-

જીવ હસ અવસ્થા કો હસ અનાદિસંસાર મેં અનન્તવાર પ્રાપ્ત કરતા
આ રહ્યા હૈ । અતઃ યહ અવસ્થા ડસકી અનન્તવાર સે અનુભૂત હોને કે
કારણ અપ્રથમ હૈ । હસસે વહ સંસારી અપ્રથમ હૈ । હસી પ્રકાર ઢણ્ડકકે
ક્રમ સે લેકર વૈમાનિક જીવોં મેં અનાહારક ભાવ કી અપેક્ષા અપ્ર-
થમતા જાનની ચાહિયે ।

અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં કિ-‘નેરહ્ણ ણં મંતે’ હે મદન્ત !
નૈરયિક જીવ અનાહારક ભાવ કી અપેક્ષા સે કયા પ્રથમ હૈ યા અપ્ર-
થમ હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-‘નેરહ્ણ જાવ વેમાણિ નો પઢમે અપ-
ઢમે’ હે ગૌતમ નૈરયિક સે લેકર યાવત્ વૈમાનિક તક કે જીવ હસ અના-
હારક ભાવ કી અપેક્ષા સે સબ હી અપ્રથમ હૈં, યહાં યાવત્ શબ્દ સે
તિર્યક્ષ, મનુષ્ય, મવનપતિ, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક’ હન સબ સંસારી-
જીવોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । ‘સિદ્ધે પઢમે, નો અપઢમે’ સિદ્ધ અનાહારક
ભાવ કી અપેક્ષા પ્રથમ હૈં-અપ્રથમ નહીં હૈં । કયોંકિ સિદ્ધપર્યાય વિશિષ્ટ

પ્રમાણે ઢંડકના કમથી વૈમાનિક જીવોમાં અનાહારકભાવની અપેક્ષાથી
અપ્રથમતા સમજવી.

હવે ગૌતમ સ્વામી નારકોના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે કે-“નેરહ્ણ ણં
મંતે !” હે ભગવન્ નૈરયિક જીવ અનાહારક ભાવપણાથી પ્રથમ છે ? કે
અપ્રથમ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-“નેરહ્ણ જાવ વેમાણિ નો પઢમે
અપઢમે” હે ગૌતમ ! નૈરયિકોથી આરંભીને યાવત્ વૈમાનિકો સુધીના જીવો
આ અનાહારકભાવપણાથી અધાજ અપ્રથમ છે પ્રથમ નથી અહિયાં યાવત્
શબ્દથી તિર્યક્ષ, મનુષ્ય, ભવનપતિ, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષિક. આ અધા
સંસારી જીવો ગ્રહણ થયા છે. “સિદ્ધે પઢમે નો અપઢમે” અનાહારક
ભાવપણાથી સિદ્ધ પ્રથમ છે અપ્રથમ હોતા નથી. કેમ કે સિદ્ધ પર્યાયથી
યુક્ત જે અનાહારક છે, તે તેજોએ પહેલી જ વખત પ્રાપ્ત કરી છે.
પહેલાથી તે અવસ્થા તેજોને પ્રાપ્ત થયેલ નહોતી. આ કથન એક વચનની

પ્રાપ્તેરિતિ । અથ્વહુવચનેનાહ—‘અનાહારગા ણં મંતે ! જીવા અનાહારભાવેણ પુચ્છા’
 અનાહારકાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! જીવાઃ અનાહારકભાવેન કિં પ્રથમા અપ્રથમાઃ વેતિ
 પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘પઢમા વિ અપઢમા
 વિ’ પ્રથમા અપિ અપ્રથમા અપિ જીવા અનાહારકભાવેન પ્રથમા અપિ ભવન્તિ સિદ્ધ-
 જીવગ્રહણેન અપ્રથમા અપિ ભવન્તિ ત્રિગ્રહગતિપ્રાપ્તસંસારિજીવગ્રહણેનેતિભાવઃ ।
 ‘જેરહ્યા જાવ વેમાણિયા ણો પઢમા અપઢમા’ નૈરયિકા યાવદ્વૈમાનિકાઃ નોપ્રથમા
 અપિ તુ અપ્રથમા એવ ‘સિદ્ધા પઢમા ણો અપઢમા’ સિદ્ધાઃ પ્રથમા નો અપ્રથમાઃ

જો અનાહારકતા હૈ વહ ઉન્હોને પહિલે પહિલ હી પ્રાપ્ત થી હૈ પહિલે સે
 વહ ઉન્હે પ્રાપ્ત નહીં થી । યહ કથન એકવચન કી અપેક્ષા સે અનાહારક
 દ્વાર મેં કિયા ગયા સમઘ્નના ચાહિયે । અથ્વ વહુવચન કી અપેક્ષા સે
 હસ દ્વાર કા કથન કિયા જાતા હૈ—‘અનાહારગા ણં મંતે ! જીવા અનાહાર-
 ભાવેણ પુચ્છા’ હે ભદન્ત ! જો જીવ અનાહારક હૈ, વે સ્વ કયા અના-
 હારક ભાવ કી અપેક્ષા પ્રથમ હૈં યા અપ્રથમ હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન
 કહતે હૈં—‘ગોયમા ! ! પઢમા વિ અપઢમા વિ’ હે ગૌતમ ! જીવોં મેં—સિદ્ધ
 જીવોં કી અપેક્ષા સે અનાહારકતા પ્રથમ હૈં ઓર વિગ્રહગતિ પ્રાપ્ત
 સંસારીજીવોં મેં યહ અનાહારકતા અપ્રથમ હૈં । હસ અપેક્ષા સે એસા
 કહા ગયા હૈં । ‘જેરહ્યા જાવ વેમાણિયા ણો પઢમા અપઢમા’ નૈરયિક
 સે લેકર વૈમાનિકાન્ત જીવ અનાહારક કી અપેક્ષા પ્રથમ નહીં હૈં, કિન્તુ
 અપ્રથમ હી હૈં ‘સિદ્ધા પઢમા ણો અપઢમા’ તથા સિદ્ધ જીવ પ્રથમ હૈં

અપેક્ષાથી અનાહારક દ્વારમાં કરી છે તેમ સમજવું. હવે બહુવચનથી આ
 દ્વારમાં કહેવામાં આવે છે. “અનાહારગા ણં મંતે ! જીવા અનાહારભાવે ણં
 પુચ્છા” હે ભગવન્ જે શ્રવ અનાહારક હોય તે બધા શું અનાહારક
 ભાવથી પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે
 કે—“ગોયમા પઢમા વિ અપઢમા વિ,” હે ગૌતમ ! સિદ્ધ શ્રવેની
 અપેક્ષાએ શ્રવેમાં આ અનાહારકપણું પ્રથમ છે. અને વિગ્રહ ગતિવાળાને
 સંસારી શ્રવેમાં આ અનાહારકપણું અપ્રથમ છે. તેથી એ પ્રમાણે કહ્યું છે.
 “જેરહ્યા જાવ વેમાણિયા ણો પઢમા અપઢમા” નૈરયિકોથી આરંભીને વૈમાનિક
 સુધીના શ્રવે અનાહારકપણાથી પ્રથમ નથી પરંતુ અપ્રથમ જ છે.
 “સિદ્ધા પઢમા નો અપઢમા” તથા સિદ્ધશ્રવ પ્રથમ છે, અપ્રથમ નથી.

‘એકેકે પુચ્છા માણિયવ્વા’ યત્ર પૃચ્છા વાક્યં ન લિખિતં તત્રૈકસ્મિન્ પદે પૃચ્છા વાક્યં વક્તવ્યમ્, એકૈસ્મિન્ પૃચ્છા મણિતવ્યા ‘નેરહ્યા ણં મંતે ! અનાહારમાવેણં પદમા અપદમા ? ગોયમા ! ણો પદમા અપદમા’ इत्यनाहारकालापकाः एवं तिर्य-गादिवैमानिकपर्यन्तमालापकाः कर्तव्याः ।

इत्याहारकनामकं द्वितीयं द्वारम् २ ।

अथ तृतीयं भवसिद्धिकद्वारमाह—‘भवसिद्धिए’ इत्यादि । ‘भवसिद्धिए एगत्त-पुहुत्तेणं जहा आहारए’ भवसिद्धिक एकत्वपृथक्त्वेन एकत्वबहुत्वेन यथा आहारकः।

अप्रथम नहीं है । ‘एकैकે પુચ્છા માણિયવ્વા’ જહાં પૃચ્છા એસા વાક્ય નહીં લિખા ગયા હો ત્યાં એક ૨ પદ મેં પૃચ્છા વાક્ય કહલેનાં યાચિયે । જૈસે ‘નેરહ્યાણં મંતે ! અનાહારમાવે ણં પદમા, અપદમા’ હે ભદન્ત ! નૈરયિક જીવ કયા અનાહારક ભાવ કી અપેક્ષા પ્રથમ હૈં ? યા અપ્રથમ હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—‘ગોયમા ! ણો અપદમા, પદમા’ હે ગૌતમ ! અનાહારક ભાવ કી અપેક્ષા નૈરયિક પ્રથમ નહીં હૈં । કિન્તુ અપ્રથમ હૈં યહ અનાહારક આલાપક હૈ । હસી પ્રકાર સે તિર્યગાદિવૈમાનિકપર્યન્ત આલાપક કહલેનાં યાચિયે । આહારક નામક દ્વિતીય દ્વાર સમાપ્ત । હૈ

તૃતીય ભવસિદ્ધિકદ્વાર—

ગૌતમ પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં—હે ભદન્ત ! ભવસિદ્ધિક જીવ એકવચન એવં બહુવચન મેં પ્રથમ હૈં યા અપ્રથમ હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—

‘એકેકે પુચ્છા માણિયવ્વા’ ત્યાં પૃચ્છા એ પ્રમાણેનું પદ ન લખ્યું હોય ત્યાં એક એક પદમાં પૃચ્છા પદ કહેતું જોઈએ જેમ કે—“નેરહ્યા ણં મંતે ! અનાહારમાવેણં પદમા, અપદમા” હે ભગવન્ ! નૈરયિકજીવો અનાહારક ભાવથી શું પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—“ગોયમા ! ણો પદમા અપદમા” હે ગૌતમ અનાહારક ભાવની અપેક્ષાએ નૈરયિક પ્રથમ નથી પરંતુ અપ્રથમ છે. આ અનાહારક આલાપક છે. એજ પ્રમાણે તિર્યં એ થી વૈમાનિક સુધીના આલાપકો સમજી લેવા.

॥ આહારક નામનું બીજું દ્વાર સમાપ્ત ॥

ત્રીજું ભવસિદ્ધિક દ્વાર—

ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને પૂછે છે કે ભગવન્ ભવસિદ્ધિકજીવ એક વચનથી અને બહુ વચનથી પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? તેના ઉત્તરમાં

‘ભવસિદ્ધિકઃ ભવન્તીતિ મત્તાઃ કતિપયમવૈઃ સિદ્ધિર્યસ્ય સ તથાભૂતઃ ભવસિદ્ધિકઃ, ભવસિદ્ધિભાવેન નો પ્રથમઃ કિન્તુ અપ્રથમઃ એવં રૂપેણ એકત્વવહુત્વાશ્રયણેન આહારકવદેવ વક્તવ્યતા જ્ઞાતવ્યા ઇતિ ‘એવં અભવસિદ્ધિએ વિ’ એવમભવસિદ્ધિકોઽપિ યથા એકત્વવહુત્વભાવેન આહારકાતિદેશમાશ્રિત્ય ભવસિદ્ધિકવિષયે પ્રથમત્વાપ્રથમત્વયોરેકત્વવહુત્વાશ્રયણેન વક્તવ્યતા કથિતા તથૈવ અભવસિદ્ધિકવિષયેઽપિ જ્ઞાતવ્યેતિમાત્રઃ, નો પ્રથમોઽપિતુ અપ્રથમઃ । ‘નો ભવસિદ્ધિય નો અભવસિદ્ધિએ ણં મંતે!’

‘ભવસિદ્ધિએ એગત્તપુહુત્તે ણં જહા આહારએ’ હે ગૌતમ । એકવચન ઓર બહુવચન મેં ભવસિદ્ધિક જીવ આહારક જીવ કે જેસા અપ્રથમ હૈં । જિન્હે કિતનેક ભવોં કે બાદ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત હોના હૈં વે ભવસિદ્ધિક જીવ હૈં વે ભવસિદ્ધિક જીવ ઓહે એક હો યા અનેક હોં ભવસિદ્ધિ કી અપેક્ષા સે પ્રથમ નહીં હૈં, કિન્તુ અપ્રથમ હૈં । હસ પ્રકાર સે હસ સમ્બન્ધ મેં—એક ભવસિદ્ધિક જીવ કે વિષય મેં યા સમસ્ત ભવસિદ્ધિક જીવ કે વિષય મેં જેસી વક્તવ્યતા આહારક ભાવ કી અપેક્ષા સે આહારક જીવ કે વિષય મેં કી ગઈ હૈ—વેસી હી યહાં પર કરલેની ઓહિયે । ‘એવં અભવસિદ્ધિએ વિ’ હસી પ્રકાર સે પ્રથમત્વ ઓર અપ્રથમત્વ કા કથન અભવસિદ્ધિક જીવોં કે વિષય મેં ભી કર લેના ઓહિયે, વે અભવસિદ્ધિક જીવ ઓહે એક હો યા અનેક હોં સબ અપ્રથમ હૈં, પ્રથમ નહીં હૈં ।

અવ ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈં—‘નો ભવસિદ્ધિએ નો અભવ-

પ્રભુ કહે છે કે—“ભવસિદ્ધિએ એગત્તપુહુત્તેણં જહા આહારએ” હે ગૌતમ એક વચન અને બહુવચનમાં ભવસિદ્ધિકેણ એકવચનથી અને બહુવચનથી આહારકની ઊવની માફક અપ્રથમ છે. જેઓને કેટલાક ભવો પછી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થવાની હોય તેઓ ભવસિદ્ધિકેણ એક છે. આ ભવસિદ્ધિકેણ એક હોય કે અનેક હોય ભવસિદ્ધિની અપેક્ષાએ પ્રથમ નથી. પરંતુ અપ્રથમ છે. આ રીતે આ સંબંધમાં—એક ભવસિદ્ધિકેણ એકના વિષયમાં અથવા બધા જ ભવસિદ્ધિકેણ એકના વિષયમાં—આહારક ભાવની અપેક્ષાથી આહારક એકના વિષયમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે, તેજ પ્રમાણે અહિંયાં પણ સમજવું. “એવં અભવસિદ્ધિએ વિ” આજ પ્રમાણે અભવસિદ્ધિકેણ એકના વિષયમાં પણ પ્રથમત્વ અને આ પ્રથમત્વનો વિચાર સમજ લેવો. આ અભવસિદ્ધિકેણ એક હોય કે અનેક હોય બધા જ અપ્રથમ છે. પ્રથમ નથી.

હે ગૌતમ સ્વામી

કે—“નો ભવસિદ્ધિએ નો

નો મવસિદ્ધિક નો અમવસિદ્ધિકઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! 'જીવે નો મવ૦ પુચ્છા' જીવો નો મવસિદ્ધિક નોઅમવસિદ્ધિકભાવેન પ્રથમોઽપ્રથમોવેત્યેવં રૂપેણ પૃચ્છા પ્રશ્નઃ કરણીયઃ, મગવાનાહ-'ગોયમા' ઇત્યાદિ । 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'પદમે નો અપદમે' પ્રથમો નો અપ્રથમઃ સિદ્ધઃ અનેન સિદ્ધસ્યેવ ગ્રહણાત્, ઇત્યુત્તરમ્ 'ળો મવસિદ્ધિય ળો અમવસિદ્ધિય ણં મંતે ! સિદ્ધે નો મવ૦ નો અમવ૦' નો મવસિદ્ધિકઃ નો અમવસિદ્ધિકઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! સિદ્ધઃ નો મવસિદ્ધિક નોઅમવસિદ્ધિકભાવેન પ્રથમઃ અપ્રથમો વા ઇત્યાકારકઃ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-'પદમે નો અપદમે' પ્રથમો નો અપ્રથમઃ 'एवं पुहुत्तेण वि दोण्ह वि' एवं पृथक्त्वेनापि द्वयोरपि जीवसिद्धयोः यथा एकवचनाश्रित्य नो मवसिद्धिक नो अमवसिद्धिकजीवे सिद्धे च प्राथम्याप्राथम्ययो

સિદ્ધિય ણં મંતે ! જીવે નો મવ૦ પુચ્છા' હે મદન્ત ! નો મવસિદ્ધિક નો અમવસિદ્ધિક ભાવકી અપેક્ષા સે નો મવસિદ્ધિક જીવ ઔર નો અમવસિદ્ધિક જીવ પ્રથમ હૈં યા અપ્રથમ હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-'ગોયમા ! પદમે નો અપદમે' હે ગૌતમ ! વહ પ્રથમ હૈં અપ્રથમ નહીં હૈં । નો મવસિદ્ધિક-નો અમવસિદ્ધિક જીવ સિદ્ધ હોતે હૈં અતઃ હસસે સિદ્ધિકા હી ગ્રહણ હુઆ હૈં ।

અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં-'ળો મવસિદ્ધિ ય ળો અમવસિદ્ધિયા ણં મંતે ! ઇત્યાદિ નો મવસિદ્ધિક નો અમવસિદ્ધિક સિદ્ધ નો મવસિદ્ધિક નો અમવસિદ્ધિક ભાવકી અપેક્ષા સે પ્રથમ હૈં ? યા અપ્રથમ હૈં, ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-'પદમે નો અપદમે' હે ગૌતમ ! સિદ્ધ પ્રથમ હૈં । અપ્રથમ નહીં હૈં । 'एवं पुहुत्तेण वि दोण्ह वि' એકવચન કો આશ્રિત કરકે જિસ પ્રકાર સે નો મવસિદ્ધિક નો અમવસિદ્ધિક એકજીવ ઔર

અમવસિદ્ધિય ણં મંતે ! જીવે નોમવપુચ્છા" હે લગવન્ નોલવસિદ્ધિક અને નોઅલવસિદ્ધિક જીવ લાવની અપેક્ષાએ પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે--"ગોયમા ! પદમે નો અપદમે." હે ગૌતમ તે પ્રથમ છે, અપ્રથમ હોતા નથી. નોલવસિદ્ધિક નોઅલવસિદ્ધિક જીવ સિદ્ધ હોય છે. જેથી તેઓમાં સિદ્ધપણાનું જ અહણ થયું છે. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે--"ળોમવસિદ્ધિ ય ળોઅમવસિદ્ધિય ણં મંતે !" ઇત્યાદિ હે લગવન્ નો લવસિદ્ધિક નો અલવસિદ્ધિક--સિદ્ધ લાવની અપેક્ષાથી પ્રથમ છે કે અપ્રથમ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે--"પદમે નો અપદમે" હે ગૌતમ સિદ્ધ પ્રથમ છે, અપ્રથમ નથી. "एवं पुहुत्तेण वि दोण्ह वि" એક વચનનો આશ્રય કરીને જે રીતે નો લવસિદ્ધિક નો

વિચારઃ કૃતઃ, તથા બહુત્વમાશ્રિત્યાપિ નો ભવસિદ્ધિક નો અભવસિદ્ધિકેષુ જીવેષુ સિદ્ધેષુ ચ પ્રાથમ્યા પ્રાથમ્યયોર્વિચારે પ્રથમ એવ ન અપ્રથમઃ ।

इति भवाभवसिद्धिनामक तृतीयं द्वारम् ॥३॥

અથ ચતુર્થં સંજ્ઞિદ્વારમાહ—‘સન્ની ણં મંતે !’ इत्यादि । ‘सन्नी णं मंते ! जीवे’ संज्ञी खलु भदन्त ! जीवः ‘सन्निभावेणं किं पढमे० पुच्छा’ जीवः संज्ञिभावेन किं प्रथमः अप्रथमो वेत्याकारकः प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘नो पढमे अपढमे’ न प्रथमः अप्रथमः संज्ञीजीवः । स च संज्ञिभावेन न प्रथमः किन्तु अप्रथमः जीवस्यानन्तशः संज्ञित्वस्य लाभात् ‘एवं विगलिंदियवज्जं जाव वेमाणिए’ एवं विकलेन्द्रियवर्जं यावद्वैमानिकः विकलेन्द्रिया एकद्वि-
सिद्धिमें प्रथमता का विचार किया है, उसी प्रकार से बहुवचन को आश्रित करके भी नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिक जीवों में और सिद्धों में प्रथमता और अप्रथमता में प्रथमता ही है अप्रथमता नहीं है।

भवाऽभवसिद्धिनामक तृतीयद्वारसमाप्त ।

चौथा संज्ञिद्वार—

इस द्वार में गौतमने प्रश्नु से ऐसा पूछा है—‘सन्नी णं मंते ! जीवे, इत्यादि—हे भदन्त ! जीव संज्ञिभाव की अपेक्षा प्रथम है, या अप्रथम ? है ? इसके उत्तर में प्रश्नु कहते हैं—‘गोयमा ! नो पढमे, अपढमे’ हे गौतम ! जीव संज्ञि भाव की अपेक्षा से प्रथम नहीं है किन्तु अप्रथम है । क्योंकि जीवने अनन्तवार संज्ञित्वकी प्राप्ति की है । ‘एवं विगलिंदियवज्जं-जाव वेमाणिए’ इस प्रकार का कथन एकेन्द्रिय दोहन्द्रिय तेहन्द्रिय और

અભવસિદ્ધિક એક જીવ અને એક સિદ્ધિમાં પ્રથમતા અને અપ્રથમપણાનો વિચાર કર્યો છે. એજ રીતે બહુવચનનો આશ્રય કરીને નો ભવસિદ્ધિક નો અભવસિદ્ધિક એક જીવ અને એક સિદ્ધિમાં પ્રથમતા અને અપ્રથમપણામાં પ્રથમતા જ છે અપ્રથમતા નથી.

॥ ભવાભવસિદ્ધિ નામકું ત્રીજું દ્વાર સમાપ્ત ॥

॥ ચોથું સંજ્ઞી દ્વાર ॥

આ દ્વારમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—“સન્ની ણં મંતે ! જીવે इत्यादि” હે ભગવન્ ! જીવ સંજ્ઞીભાવની અપેક્ષાએ પ્રથમ છે. કે અપ્રથમ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે. “ગોયમા ! નો પઢમે અપઢમે” હે ગૌતમ ! જીવ સંજ્ઞીભાવની અપેક્ષાથી પ્રથમ નથી પણ અપ્રથમ છે. કેમ કે જીવે અનંતવાર સંજ્ઞિપણાની પ્રાપ્તિ કરી છે. “एवं विगलिंदिय जाव

ત્રિચતુરિન્દ્રિયાસ્તથા ચ એકદ્વિત્રિચતુરિન્દ્રિયાન્ વર્જયિત્વા શેપાનારકાદિવૈમાનિકાન્તા જીવાઃ સંજ્ઞિનઃ અપ્રથમા નતુ પ્રથમા इत्येवं વક્તવ્યાઃ વિકલેન્દ્રિયાણાં સંજ્ઞિત્વસ્યૈવ અભાવાત્ વિકલેન્દ્રિયવર્જયિત્વમિતિ કથિતમ્ । ‘एवं पुहुत्तेण वि’ एवं પૃથક્ત્વેનાપિ बहुवचनेनाऽपीति यथा સંજ્ઞિજીવે એકત્વમાશ્રિત્ય કથિતં યત્ સંજ્ઞી જીવઃ સંજ્ઞિભાવેન ન પ્રથમઃ કિન્તુ અપ્રથમઃ જીવેન સંજ્ઞિત્વસ્યાનન્તશો લબ્ધત્વાત્ તથા बहुत्वमाश्रित्यापि संज्ञिजीवानां સંજ્ઞિભાવેન નો પ્રથમત્વમ્ અપિતુ અપ્રથમત્વમેવ જીવાનાં સંજ્ઞિત્વસ્યાનન્તશો લબ્ધત્વાદિતિમાઃ । ‘असन्ती एवं चेव एगत्त-पुहुत्तेणं’ असंज्ञी एवमेव એકત્વપૃથક્ત્વેન असंज्ञिजीवानामपि एकवबहुत्वाभ्याम् असंज्ञिभावेन प्राथम्याप्राथम्यवक्तव्यता સંજ્ઞિજીવવદેવ વક્તવ્યા ‘न प्रथमः

चौहन्द्रिय जीवों को छोडकर शेषानारकादि वैमानिकान्त जीवों में कर लेना चाहिये । अर्थात् संज्ञिभाव की अपेक्षा ये सब अप्रथम हैं प्रथम नहीं हैं । विकलेन्द्रिय जीवों में संज्ञित्व का अभाव है अतः उन्हें यहां छोडा गया है । ‘एवं पुहुत्तेण वि’ जैसा यह संज्ञिभाव द्वार में एक जीव में प्रथमता का कथन किया गया है उसी प्रकार से अनेक संज्ञी जीवों में भी अप्रथमता है । इस द्वार में ऐसा कथन कर लेना चाहिये । क्योंकि उन्होंने संज्ञिदशा अनन्तवार प्राप्त की है । ‘असन्ती एवं चेव एगत्त पुहुत्तेणं’ एकवचन और बहुवचन को लेकर जैसा यह अप्रथमता का कथन संज्ञिद्वार में संज्ञी जीव के विषयमें किया गया है, इसी प्रकार से असंज्ञिद्वार में भी एकवचन और बहुवचन को लेकर प्रथमता और अप्रथमता की वक्तव्यता का कथन कर लेना चाहिये—इस प्रकार

વૈમાણિક” એઈન્દ્રિય, તેઈન્દ્રિય અને ચૌઈન્દ્રિય જીવોને છોડીને બાકીના નારકાથી વૈમાણિક સુધીનાં જીવોમાં પણ આજ પ્રમાણેનું કથન કરી લેવું. અર્થાત્ બધા સંજ્ઞિભાવની અપેક્ષાએ અપ્રથમ છે. પ્રથમ નથી. વિકલેન્દ્રિય જીવોમાં સંજ્ઞિપણનો અભાવ છે. તેથી અહિયાં તેઓને છોડી દીધા છે. “एवं पुहुत्तेण वि” સંજ્ઞિદ્વારમાં એક સંજ્ઞી જીવમાં અપ્રથમપણાનું કથન જેવી રીતે કરવામાં આવ્યું છે. એજ રીતે અનેક સંજ્ઞી જીવોમાં પણ અપ્રથમપણાનું કથન કરવામાં આવ્યું છે એજ રીતે અનેક સંજ્ઞી જીવોમાં પણ અપ્રથમપણું છે. આ દ્વારમાં આ પ્રમાણે સમજી લેવું. કેમ કે તેઓએ અનંતવાર સંજ્ઞીદશા પ્રાપ્ત કરેલી છે. “असन्ती एवं चेव एगत्तपुहुत्तेणं” અપ્રથમતાનું કથન સંજ્ઞીદ્વારમાં સંજ્ઞી જીવના વિષયમાં જે પ્રમાણે એક વચન અને બહુ વચનને લઈને કર્યું છે. તેજ રીતે અસંજ્ઞી દ્વારમાં પણ એકવચન અને બહુ-વચનને લઈને પ્રથમતા અને અપ્રથમતાના સંબંધમાં કથન સમજી લેવું. એ

‘કિન્તુ અપ્રથમઃ’ इति ‘नवरं’ नवरम्-विशेषस्त्वयम्-‘जात्र वाणमंतरा’ यावत् वान-
व्यन्तराः संज्ञिजीवप्रस्तावे ‘जात्र वेमाणिप्’ इति कथितम् असंज्ञिजीवप्रस्तावे तु
‘जात्र वाणमंतरा’ इति कथितम् एतदेव उभयत्र वैलक्षण्यम् अन्यत्सर्वमुभयत्र तुल्य-
मेव । असंज्ञिद्वारे जीवनारकाभ्यामारभ्य दण्डकक्रमेण व्यन्तरपर्यन्तं संज्ञी जीवो-
ऽपि असंज्ञिभावेन अप्रथम एव भवति इति यत् कथितं तत् तत्र व्यन्तरादिषु
असंज्ञित्वं भूतपूर्वव्यायेन ज्ञातव्यम् यतोऽसंज्ञिजीवानामुत्पादो वानव्यन्तरपर्यन्त-

असंज्ञી जीव अप્રથम हैं। ‘नवरं जात्र वाणमंतरा जात्र वेमाणिप्’ विशेष
ऐसा है कि संज्ञीजीव के प्रस्ताव में ‘जात्र वेमाणिप्’ ऐसा पद कहा
गया है और असंज्ञी जीव के प्रस्ताव में ‘जात्र वाणमंतरा’ ऐसा कहा
गया है। यही दोनों के कथन में भिन्नता है और धाकी कोई भिन्नता नहीं
है। हाँ ऐसी यहाँ आशङ्का हो सकती है कि असंज्ञीद्वार में जो ‘जात्र-
वाणमंतरा’ ऐसा पाठ कहा गया है सो जीव नारक से लेकर दण्डक क्रम
के अनुसार व्यन्तर पर्यन्त के संज्ञी जीव भी असंज्ञि भाव की अपेक्षा अप्र-
थम ही होते हैं सो यह कथन कैसे संगत हो सकता है? तो इसका उत्तर
ऐसा है कि इसमें जो असंज्ञिता की अप्रथमता का कथन किया गया
है वह असंज्ञिता इसमें भूतपूर्व प्रज्ञापन नयकी अपेक्षा से कही गई है।

રીતે અસંજી જીવ અપ્રથમ છે. “નવરં જાત્ર વાણમંતરા જાત્ર વેમાણિયા”
તેમાં વિશેષતા એ છે કે સંજીજીવના કથનમાં “જાત્ર વેમાણિયા” એ
પ્રમાણેનું પદ કહ્યું છે. અને અસંજી જીવના કથનમાં “જાત્ર વાણમંતરા”
એ પ્રમાણે કહ્યું છે. બન્નેના કથનમાં એજ જુદાપણું છે. તે સિવાય બીજી
કંઈ ભિન્નતા નથી. અહિં એ પ્રમાણેની શંકા થઈ શકે છે કે, અસંજી
દ્વારમાં જે “જાત્ર વાણમંતરા” એ પ્રમાણેનો પાઠ કહ્યો છે. તેથી જીવ
નારકથી આરંભીને ઠંડકના કેમ પ્રમાણે વ્યંતર પર્યંતના સંજી જીવ પણ
અસંજી ભાવની અપેક્ષાએ અપ્રથમ જ થઈ જાય છે. તો આમ કહેવું કેવી
રીતે સંગત થશે? તેનો ઉત્તર એ પ્રમાણે છે કે આ કથનમાં અસંજીય
પણાના અપ્રથમપણાનું જે કથન કરવામાં આવ્યું છે. એ અસંજીપણું
તેઓમાં ભૂત પૂર્વ પ્રજ્ઞાપના નયની અપેક્ષાથી કહેવામાં આવ્યું છે કેમ કે
અસંજી જીવોનો ઉત્પાત વાનવ્યંતર પર્યંત જ હોય છે પૃથ્વીકાગિક
વિગેરે જીવ અસંજીય હોય છે તેથી તેઓ અસંજીય ભાવથી અપ્રથમ જ
હોવાનું કહ્યું છે. કેમ કે તેઓએ અનંતવાર અસંજીપણાની દશા પ્રાપ્ત
કરેલી હોય છે. અસંજી જીવોની ગતી વાનવ્યંતર સુધી જ હોય છે.

મેવ ભવતિ, પૃથિવ્યાદયસ્ત્વસંજ્ઞિનઃ સન્ત્યેવ, તેઽપિ અસંજ્ઞિભાવેન અપ્રથમા એવ
ભવન્તિ તેષામનન્તશસ્ત્રાભાદિતિ અસંજ્ઞિનાં વાનવ્યન્તરપર્યન્તમેવ ગતિર્ભવતિ, ન
તતોઽગ્રેઽત એવોક્તમ્—‘જાવ વાળમંતરા’ હિતિ ઉભયનિષેધપદં ચ જીવમનુષ્યસિદ્ધે-
વેવ લભ્યતેઽત એવાહ—‘નો સન્નિ નો અસન્ની જીવે મણુસ્સે સિદ્ધે પદમે નો
અપદમે’ નો સંજ્ઞિ નો અસંજ્ઞી જીવો મનુષ્યઃ સિદ્ધશ્ચ પ્રથમો નો અપ્રથમઃ, નો
સંજ્ઞિનો—અસંજ્ઞી જીવો મનુષ્યઃ સિદ્ધશ્ચ નો સંજ્ઞિનો અસંજ્ઞિભાવેન પ્રથમ એવ ભવતિ
નતુ અપ્રથમઃ, નો સંજ્ઞિ નો અસંજ્ઞિભાવસ્ય તેષાં પૂર્વમપ્રાપ્ત્વાદિતિ જીવમનુષ્યસિદ્ધા-
નામેકૈકશ આલાપકા યથા—‘નો સન્નિ નો અસન્ની ણં મંતે ! જીવે નો સન્ની નો

કર્ણોકિ અસંજ્ઞી જીવોં કા ઉત્પાદવાનવ્યન્તર પર્યંત હી હોતા હૈ । તથા
થોડે સમય કે લિયે इनके असंज्ञीपन रहता हैं । पृथिवी आदिक जीव
असंज्ञी ही होते हैं—इसलिये असंज्ञी भावसे अप्रथम ही होते कहे गये
हैं । क्योंकि इन्होंने अनन्तवार असंज्ञित्वदशा को प्राप्त किया है ।
असंज्ञी जीवों की गति वानव्यन्तर तक ही होती है । इसके आगे नहीं ।
होती इसलिये ‘जाव वाणमंतरा’ ऐसा कहा गया है । संज्ञी एवं असंज्ञी
इन दोनों का निषेध जीव मनुष्य और सिद्ध इनमें ही हो सकता है,
इसीलिये ‘नो सन्निनो असन्नी जीवे मणुस्से सिद्धे पदमे, नो अपदमे’ नो
संज्ञी नो असंज्ञी जीव, मनुष्य और सिद्ध ये प्रथम हैं अप्रथम नहीं हैं ।
तात्पर्य ऐसा है कि नो संज्ञी जीव मनुष्य और सिद्ध नो संज्ञी नो असंज्ञी
भाव से प्रथम ही होते हैं अप्रथम नहीं होते हैं । क्योंकि इन्हों के द्वारा
पहिले यह नो संज्ञी नो असंज्ञी अवस्था प्राप्त की हुई नहीं होती है ।
जीव, ‘मनुष्य और सिद्ध इनमें एक एक का आलापक इस प्रकार से
है—‘नो सन्नी नो असन्नीणं मंते ! जीवे नो सन्नि नो असन्नि भावेण किं

તેની આગળ હોતી નથી તેથી જીવ વાનવ્યન્તરા એ પ્રમાણે કહેવામાં
આવ્યું છે. સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞી એ બંનેનો નિષેધ જીવ મનુષ્ય અને
સિદ્ધોમાં જ થઈ શકે છે. તેથી “નો સન્નિ ય નો અસન્નિ ય જીવે મણુસ્સે
સિદ્ધે પદમે નો અપદમે” નો સંજ્ઞીય અને નો અસંજ્ઞીય જીવ મનુષ્ય અને
સિદ્ધ પ્રથમ છે. અપ્રથમ નથી કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે નો
સંજ્ઞીય અને નો અસંજ્ઞીય જીવ મનુષ્ય અને સિદ્ધ નો સંજ્ઞીય અને
ભાવથી પ્રથમ જ હોય છે. અપ્રથમ હોતા નથી. કેમકે આ નો સંજ્ઞી
અને નો અસંજ્ઞીની વ્યવસ્થા તેઓના દ્વારા પહેલા પ્રાપ્ત થએલ હોતી
નથી. જીવ, મનુષ્ય અને સિદ્ધ તેઓમાં એક એક નો આલાપક આ પ્રમાણે

અસન્નિભાવેણં કિં પદમે અપદમે ગોયમા ! પદમે નો અપદમે । નો સન્નિ નો અસન્ની ણં મંતે ! મણુસ્સે નો સન્નિ નો અસન્નિભાવેણં કિં પદમે અપદમે ગોયમા ! પદમે નો અપદમે ૦' નો સન્નિ નો અસન્નિ ણં મંતે । સિદ્ધે નો સન્નિ નો અસન્નિભાવેણં કિં પદમે અપદમે ગોયમા ! પદમે નો અપદમે ઇતિ, 'એવં પુહુત્તેણ વિ' એવં પૃથક્ત્વેનાપિ એવમ્ એકવચનાશ્રયણેન યથા નો સંજ્ઞિ નો અસંજ્ઞિ જીવમનુષ્યસિદ્ધેષુ પ્રથમત્વસ્ય સ્વીકારઃ અપ્રથમત્વસ્ય નિરાકરણં કૃતમ્ તથૈવ વહુત્વમાશ્રિત્યાપિ નો સંજ્ઞિ નો અસંજ્ઞિ જીવમનુષ્યસિદ્ધેષુ પ્રાથમ્યસ્ય અનુમોદનમ્ અપ્રાથમ્યસ્ય નિરાકરણં વક્તવ્યમ્ ઉભયત્ર સમાનત્વાદિતિભાવઃ ૩ ।

इति चतुर्थं संज्ञिद्वारम् ॥४॥

પદમે અપદમે ? ગોયમા ! પદમે નો અપદમે નોસન્ની નો અસન્ની ણં મંતે ! મણુસ્સે નોસન્ની નો અસન્ની ભાવેણં કિં પદમે અપદમે ? ગોયમા ! પદમે નો અપદમે નો સન્નિ નો અસન્ની ણં મંતે ! સિદ્ધે નો સન્નિ નો અસન્નિ-ભાવેણં કિં પદમે અપદમે ? ગોયમા ! પદમે નો અપદમે । એવં પુહુત્તેણ વિ' હસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ નો સંજ્ઞી નો અસંજ્ઞી અવસ્થાવાલે એક જીવ મેં, એક મનુષ્ય મેં ઓર એક સિદ્ધમેં પ્રથમત્વ કી સ્વીકૃતિ ઓર અપ્રથમભાવ કિ નિરાકૃતિ કી ગઈ હૈ । ઊસી પ્રકાર સે અનેક જીવોં મેં અનેક મનુષ્યોં મેં ઓર અનેક સિદ્ધોં મેં નો અસંજ્ઞી ભાવ કી પ્રથમતાકી સ્વીકૃતિ ઓર અપ્રથમતા કી નિરાકૃતિ (નિષેધ) કી ગઈ જાનની ઘાહિયે । ક્યોંકિ દોનો જગહ યુક્તિ સમાન હૈ । ૪ સંજ્ઞીદ્વાર સમાપ્ત ।

છે. “નો સંન્ની નો અસન્ની ણં મંતે ! જીવે નો સન્નિ નો અસન્નિ ભાવેણં કિં પદમે અપદમે ?” “ગોયમા ! પદમે નો અપદમે નો સન્નિ નો અસન્નિ ણં મંતે ! સિદ્ધે નો સન્નિ નો અસન્નિભાવેણં કિં પદમે અપદમે ગોયમા ! પદમે નો અપદમે એવં પુહુત્તેણ વિ” આ કથનતું તાત્પર્ય એ છે કે નો સંજ્ઞી નો અસંજ્ઞી અવસ્થાવાળા એક જીવમાં એક મનુષ્યમાં અને એક સિદ્ધમાં પ્રથમ પણાનો સ્વીકાર અને અપ્રથમપણાનો અસ્વીકાર કહ્યો છે. અને એજ રીતે અનેક જીવોમાં અનેક મનુષ્યોમાં અને અનેક સિદ્ધોમાં “નો” સંજ્ઞી નો અસંજ્ઞી લાવના પ્રથમતાનો સ્વીકાર અને અપ્રથમતાનો અસ્વીકાર કરવામાં આવ્યો છે. તેમ સમજવું કેમ કે બન્ને ઠેકાણે યુક્તી સરખી છે.

“સંજ્ઞી દ્વાર સમાપ્ત”

અથ પશ્ચમં લેશ્યાદ્વારમાહ—‘સલેસ્સે ણં મંતે !’ इत्यादि । ‘सलेस्से णं मंते ! पुच्छा’ सलेश्यः खलु भदन्त ! पृच्छा हे भदन्त ! सलेश्यो जीवः सलेश्यभावेन किं प्रथमः अप्रथमो वेति प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘जहा आहारए’ यथा आहारकः आहारसूत्रवदिहापि व्याख्यानं ज्ञातव्यम् तथाहि—हे गौतम ! सलेश्यो जीवः सलेश्यभावेन न प्रथमः किन्तु अप्रथमः एव अनादौ अस्मिन् संसारे लेश्याभावस्य जीवेन अनन्तशो कथ्यत्वात् अतः सलेश्यो जीवो न प्रथमो भवति, अपितु अप्रथम एवेति भावः । ‘एवं पुहुत्तेण वि’ एवं पृथक्त्वेनापि यथा एकवचनमाश्रित्य सलेश्यजीवस्य सलेश्यभावेन प्रथमत्वं न किन्तु अप्रथमत्वमेव, तथा बहुवचनमाश्रित्यापि जीवानां सलेश्यभावेन न प्रथमत्वम् अपितु अप्रथमत्वमेवेति भावः

पांचवे' इस लेश्याद्वार में गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है—‘सलेस्सेणं मंते ! पुच्छा’ हे भदन्त ! लेश्या सहित जीव सलेश्यभाव की अपेक्षा से क्या प्रथम है या अप्रथम है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा ! जहा आहारए’ जैसा आहार सूत्र का व्याख्यान किया गया है—वैसा ही व्याख्यान यहां पर भी जानना चाहिये—अर्थात् सलेश्य जीव सलेश्य भावसे प्रथम नहीं है किन्तु अप्रथम ही है । कारण कि जीवने इस अनादि संसार में लेश्यायुक्त भाव को अनन्तवार प्राप्त किया है । इसलिये सलेश्यजीव प्रथम नहीं है अपितु अप्रथम ही है । ‘एवं पुहुत्तेण वि’ जिस प्रकार एकवचन को आश्रित करके सलेश्यजीव के सलेश्य भाव की अपेक्षा से अप्रथमता कही गई है, उसी प्रकार से बहुवचन को आश्रित करके भी जीवों के सलेश्यभाव की अपेक्षा से अप्रथमता

પાંચમું લેશ્યાદ્વાર—

પાંચમાં આ લેશ્યાદ્વારમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—“સલેસ્સે ણં મંતે ! પુચ્છા” કે ભગવન્ લેશ્યાવાળા જીવ સલેશ્યા ભાવથી શું પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? આના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે “ગોયમા ! જહા આહારએ” આહારક સૂત્રના વ્યાખ્યાનમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. એજ પ્રમાણેનું વ્યાખ્યાન અહિંયાં પણ સમજવું. અર્થાત્ સલેશ્ય જીવ સલેશ્ય ભાવથી પ્રથમ નથી પરંતુ અપ્રથમ જ છે. કારણ કે જીવે આ અનાદિ સંસારમાં લેશ્યાવાળા ભાવને અનન્તવાર પ્રાપ્ત કરેલ છે. તેથી સલેશ્ય જીવ પ્રથમ નથી પણ અપ્રથમ જ છે “एवं पुहुत्तेण वि” એકવચનને લઇને જે રીતે સલેશ્ય જીવના સલેશ્યભાવની અપેક્ષાથી અપ્રથમપણું કહ્યું છે એજ રીતે બહુવચનનો આશ્રય કરીને પણ જીવોના સલેશ્યા ભાવની અપેક્ષાએ અપ્રથમપણું જ છે, પ્રથમપણું નથી. તેમ

‘કળહલેસ્સા જાવ સુકલેસ્સા એવં ચેવ’ કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ શુકલલેશ્યા એવમેવ સલેશ્ય સૂત્રવદેવ કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ શુકલલેશ્યાન્તાનાં વ્યાખ્યાનં કર્તવ્યમ્, અત્ર યાવત્પદેન નીલપીતકાપોતિકતેજોલેશ્યાનાં સંગ્રહો ભવતિ હે ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યો જીવઃ કૃષ્ણલેશ્યભાવેન ન પ્રથમઃ કિન્તુ અપ્રથમ એવ એવં યાવત્ શુકલલેશ્યો જીવઃ શુકલેશ્યભાવેન ન પ્રથમો ઽપિતુ અપ્રથમ એવ અનાદિસંસારેઽનન્તશો લેશ્યાનાં પ્રાપ્તવાદિતિ । ‘નવરં જસસ જા લેસ્સા અસ્તિ’ નવરં યસ્ય યા લેશ્યા અસ્તિ, સલેશ્યભાવેન સલેશ્યો જીવો ન પ્રથમઃ અપિતુ અપ્રથમ એવ કિન્તુ તત્ર યસ્ય નારકાદેર્જીવસ્ય યા લેશ્યા કૃષ્ણનીલાદિર્ભવેત્ તાં લેશ્યાગાદાયૈવ સલેશ્યઃ તસ્મિન્

હી હૈ, પ્રથમતા નહીં હૈ એસા જાનાના ચાહિયે । ‘કળહલેસ્સા જાવ સુકલેસ્સા એવં ચેવ’ સલેશ્ય સૂત્ર કે જેસા હી કૃષ્ણલેશ્યા સે લેકર શુકલલેશ્યા તક કે જીવોં મેં સલેશ્યભાવ કા વ્યાખ્યાન કર લેના ચાહિયે । યહાં યાવત્પદ સે ‘નીલ, પીત, કાપોતિક ઓર તેજોલેશ્યા’ હનકા ગ્રહણ હુમા હૈ । હસપ્રકાર હે ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાલા જીવ કૃષ્ણલેશ્યાભાવ કી અપેક્ષા સે પ્રથમ નહીં હૈ કિન્તુ અપ્રથમ હી હૈ । હસી પ્રકાર સે યાવત્ શુકલલેશ્યભાવ કી અપેક્ષા સે પ્રથમ નહીં હૈ । કિન્તુ અપ્રથમ હી હૈ । ક્યોંકિ જીવને અનન્તવાર હસ અનાદિ સંસાર મેં પ્રત્યેકલેશ્યાયોં કો ગ્રહણ ક્રિયા હૈ । ‘નવરં જસસ જા લેસ્સા અસ્તિ’ હસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ સલેશ્યભાવ સે સલેશ્યજીવ પ્રથમ નહીં હૈ કિન્તુ અપ્રથમ હૈ એસા જો સામાન્ય કથન ક્રિયા હૈ હસમેં વિશેષરૂપ સે કથન કે લિયે એસા કહના ચાહિયે કિ જિસ નારકાદિક જીવ કે જો કૃષ્ણનીલ આદિ લેશ્યા હોતી

સમજવું “કળહલેસ્સા જાવ સુકલેસ્સા એવં ચેવ” સલેશ્ય સૂત્રની માફક કૃષ્ણલેશ્યાવાળા જીવોથી આરંભીને શુકલ લેશ્યાવાળા જીવો સુધીમાં પણ સલેશ્ય લાવતું કથન કરી લેવું. અહીં યાવત્પદથી નીલ, પીત, કાપોતિક અને તેજોલેશ્યાઓનું ગ્રહણ થયું છે. એ રીતે હે ગૌતમ કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા જીવ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા જીવ શુકલલેશ્યાલાવની અપેક્ષાથી પ્રથમ નથી પરંતુ અપ્રથમ જ છે. કેમ કે જીવે અનંતવાર આ અનાદિ સંસારમાં પ્રત્યેક લેશ્યાઓને ગ્રહણ કરેલ છે. “નવરં જસસ જા લેસ્સા અસ્તિ” આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે-સલેશ્ય જીવ પ્રથમ નથી પણ અપ્રથમ છે. એ પ્રમાણે જે સામાન્ય રીતે કહ્યું છે તેમાં વિશેષરૂપે કહેવા આ પ્રમાણે કહેવું જોઈએ કે જે નારકાદિ જીવને જે કૃષ્ણ, નીલ, વિગેરે લેશ્યા હોય છે. તે લેશ્યાને

પ્રથમત્વાપ્રથમત્વયોઃ પ્રશ્નં કૃત્વા તસ્ય નારકાદેસ્તાદશ લેશ્યભાવેન અપ્રથમત્વં વિવેચનીયમિતિભાવઃ । ‘અલેસ્સે ણં જીવ મણુસ્સસિદ્ધે જહા નો સન્નિ નો અસન્ની’ અલેશ્યઃ સ્વલુ જીવમણુસ્યસિદ્ધો યથા નો સંન્નિ નો અસંન્ની, અલેશ્યો-લેશ્યારહિતો જીવો મણુસ્યઃ સિદ્ધશ્ચ અલેશ્યભાવેન પ્રથમ એવ મ્ભવતિ નત અપ્રથમઃ અલેશ્ય ભાવસ્ય પ્રથમત એવ પ્રાપ્તત્વાત્વ ઇતઃ પૂર્વં કદાપ્યપ્રાપ્તત્વાદિતિ ।

इति पञ्चमं लेश्याद्वारम् ॥

અથ ષ્ઠં દૃષ્ટિદ્વારમાહ-‘સમ્મદિદ્ધિણ ણં મંતે !’ ઇત્યાદિ । ‘સમ્મદિદ્ધિણ ણં મંતે !’ સમ્યગ્દૃષ્ટિકઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘જીવે સમ્મદિદ્ધિભાવેણં કિં પઠમે અપઠમે’ જીવઃ હૈ, ઉસ લેશ્યા કો લેકર હી વહ જીવ સલેશ્ય હૈ સો ઉસમેં પ્રથમત્વ કા પ્રશ્ન કરકે ઉસ નારકાદિક જીવ કો તાદશલેશ્યભાવ કી અપેક્ષા સે અપ્રથમત્વ કા વિવેચન કર લેના ચાહિયે । ‘અલેસ્સે ણં જીવમણુસ્સ સિદ્ધે જહા નો સન્નિ નો અસન્ની’ લેશ્યારહિત જીવ, મણુસ્ય, ઓર સિદ્ધ હો સકતે હૈં-સો યે લેશ્યારહિત જીવ મણુસ્ય ઓર સિદ્ધ અલેશ્યભાવ કી અપેક્ષા સે પ્રથમ હી હૈં અપ્રથમ નહીં । ક્યોંકિ અલેશ્ય ભાવ જીવકો એક બાર હોતા હૈ અતઃ પ્રથમ બાર હી પ્રાપ્ત હોને કે કારણ ઓર હસસે પૂર્વ મેં કદાપિ પ્રાપ્ત નહીં હોને કે કારણ અલેશ્યજીવ અલેશ્ય ભાવ કી અપેક્ષા પ્રથમ હી હૈં । ૫ લેશ્યા દ્વાર સમાપ્ત ।

છઠવેં હસ દૃષ્ટિદ્વારમેં ગૌતમને પ્રભુ સે એસા પૂછા હૈ-‘સમ્મ-દિદ્ધિણ ણં મંતે !’ ઇત્યાદિ-હે મદન્ત ! જો સમ્યગ્દૃષ્ટિક જીવ હૈ

લઇને જ તે જીવ લેશ્યાલાવણા કહેવાય છે. તેમાં પ્રથમ અને અપ્રથમપણાને પ્રશ્ન કરીને તે નારકાદિ જીવને તેવા પ્રકારની લેશ્યાલાવણી અપેક્ષાએ અપ્રથમપણાનું વિવેચન કરી લેવું. ‘અલેસ્સે ણં જીવે મણુસ્સસિદ્ધે જહા નો સન્નિ નો અસન્ની’ લેશ્યારહિત જીવ, મણુસ્ય અને સિદ્ધ અલેશ્યા લાવણી અપેક્ષાથી પ્રથમ જ છે અપ્રથમ નથી. કેમ કે અલેશ્યલાવ જીવને એક જ વખત હોય છે. બેથી પ્રથમવાર પ્રાપ્ત થવાનું કારણ અને તેનાથી પહેલાં કોઈ વખત પ્રાપ્ત નહીં થવાનું કારણ અલેશ્ય જીવ અલેશ્ય લાવણી અપેક્ષાએ પ્રથમ જ છે.

॥ પાંચમું લેશ્યાદ્વાર સમાપ્ત ॥

છટ્ઠું દૃષ્ટિદ્વાર--

છટ્ઠા આ દૃષ્ટિદ્વારમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે--
“સમ્મદિદ્ધિણ ણં મંતે !” ઇત્યાદિ હે ભગવન્ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જે જીવ છે, તે

સમ્યગ્દષ્ટિભાવેન કિં પ્રથમઃ અપ્રથમઃ સમ્યગ્દષ્ટિકો જીવઃ સમ્યગ્દષ્ટિભાવેન પ્રથમો-
 ઽપ્રથમો વેતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम । ‘सिय
 पढमे सिय अपढमे’ स्यात् प्रथमः स्यात् अप्रथमः, सम्यग्दष्टिर्जीवः सम्यग्दष्टि-
 भावेन कदाचित् प्रथमः कदाचिदप्रथमोऽपि, कश्चिज्जीवोऽनादितो मिथ्यादष्टिः
 सन् प्रथमं सम्यग्दर्शनं प्राप्नोतीति तदपेक्षया स प्रथम इति कथ्यते तथा कश्चित्
 सम्यग्दष्टिरपि सम्यग्दर्शनं प्रपतितं पुनरपि प्राप्नोति तदपेक्षया सोऽप्रथमो भव-
 तीति ? ‘एवं एगिंदियवज्जं जाव वेमाणिए’ एवमेकेन्द्रियवर्जं यावद्वैमानिकः
 द्वीन्द्रियादारभ्य वैमानिकपर्यन्तम् द्वीन्द्रियादिविकलेन्द्रियाणां सास्वादनसम्य-

વહ સમ્યગ્દષ્ટિ ભાવ કી અપેક્ષા સે કયા પ્રથમ હૈ, યા અપ્રથમ
 હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-‘ગોયમા ! સિય પઢમે સિય અપઢમે’
 હે ગૌતમ ! સમ્યગ્દષ્ટિ ભાવ કી અપેક્ષા સે કદાચિત્ પ્રથમ
 બી હોતા હૈ ઓર કદાચિત્ અપ્રથમ બી હોતા હૈ । હસકા તાત્પર્ય એસા
 હૈ-કોઈ જીવ અનાદિકાલ સે મિથ્યાદષ્ટિ હુઆ ચલા આ રહા હૈ-અવ
 ઉસે સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત હો ગયા-હસ અપેક્ષા વહ પ્રથમ કહા ગયા હૈ ।
 તથા સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરકે બી યદિ કોઈ જીવ ઉસસે પતિત હોકર
 પુનઃ સમ્યગ્દર્શન જવ પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ તો હસ અપેક્ષા સે વહ અપ્રથમ
 કહા ગયા હૈ । ‘एवं एगिंदियवज्जं जाव वेमाणिए’ હસ પ્રકાર સે
 એકેન્દ્રિય કો છોડકર યાવત્ વૈમાનિક તક કથન જાનના ચાહિયે ।
 એકેન્દ્રિય જીવોં કો સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત નહીં હોતા હૈ, હસલિયે હસ
 વિચાર મેં ઉન્હેં છોડ દિયા હૈ । તથા જો દ્વીન્દ્રિયાદિક વિકલેન્દ્રિય

સમ્યગ્દષ્ટિ ભાવપણાથી શું પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન
 કહે છે કે--“गोयमा ! सिय पढमे सिय अपढमे” હે ગૌતમ ! સમ્યગ્દષ્ટિ
 વાળા જીવ સમ્યગ્દષ્ટિભાવપણાથી કદાચિત્ પ્રથમ હોય છે. અને
 કદાચિત્ અપ્રથમ પણ હોય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે--કોઈ
 જીવ અનાદિકાળથી મિથ્યાદષ્ટિ પણાથી આવે છે. અને હવે તેને સમ્યગ્
 દર્શન પ્રાપ્ત થયું છે, જેથી આ અપેક્ષાથી તેઓ પ્રથમ કહેવાય છે, તેમજ
 સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરીને પણ જો કોઈ જીવ તેનાથી બ્રહ્મ થઈને ફરી પાછું
 સમ્યગ્દર્શન પ્રાપ્ત કરી લે છે. તો તે રીતે તે અપ્રથમ કહેવાય છે. “एवं
 एगिंदियवज्जं जाव वेमाणिए” એજ પ્રમાણે એકેન્દ્રિયને છોડીને યાવત્ વૈમા-
 નિક સુધીનું કથન સમજી લેવું. એકેન્દ્રિય જીવોને સમ્યગ્ દર્શન પ્રાપ્ત
 થતું નથી. જેથી આ પ્રકરણમાં તેનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી. તેમજ જે
 દ્વીન્દ્રિય વિગેરે વિકલેન્દ્રિય જીવ છે. તેને સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વની અપેક્ષાએ

કત્વા પેક્ષયા અપર્યાપ્તાવસ્થાયાં સમ્યક્ત્વ સ્વીકારાદિતિ, એકેન્દ્રિયાણાં તુ સમ્ય-
ગ્દર્શનં ન ભવતિ, તેન નારકાદિદણ્ડકચિન્તાયામેકેન્દ્રિયાન્ વર્જયિત્વા શેષઃ
સ્યાત્ પ્રથમઃ સ્યાદપ્રથમઃ, પ્રથમસમ્યક્ત્વલાભાપેક્ષયા પ્રથમઃ સ્યાત્ દ્વિતીયાદિ-
લાભાપેક્ષયા તુ અપ્રથમઃ સ્યાત્. એવં જ્ઞાતવ્યમિતિ । “સિદ્ધે પદમે નો અપદમે”
સિદ્ધઃ પ્રથમો નો અપ્રથમઃ સિદ્ધસ્તુ પ્રથમ એવ સમ્યગ્દષ્ટિભાવેન સિદ્ધત્વાનુગતસ્ય
સમ્યક્ત્વસ્ય તદાનીમેવ ભાવાત્, નતુ અપ્રથમઃ સિદ્ધત્વાનુગતસ્ય સમ્યક્ત્વસ્ય પૂર્વ
કદાચિદપિ અપ્રાપ્તિત્વાદિતિ । “પુહુત્તિયા જીવા પદમા વિ અપદમા વિ” પૃથ-
કૃત્વિકા જીવાઃ પ્રથમા અપિ અપ્રથમા અપિ બહુવચનમાશ્રિત્ય જીવાઃ સમ્યગ્દષ્ટિ-
ભાવેન પ્રથમા અપિ ભવન્તિ તથા સમ્યગ્દષ્ટિભાવેન અપ્રથમા અપિ ભવન્તિ પ્રાથ-

જીવ હૈં ઉનકો સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વ કી અપેક્ષા સે અપર્યાપ્તા-
વસ્થા મેં સમ્યક્ત્વ હોતા હૈં । ઇસ કારણ એકેન્દ્રિય સિચાય વાકી કે
જીવ નારકાદિ દણ્ડક કે વિચાર મેં કદાચિત્ પ્રથમ હૈં ઓર કદાચિત્
અપ્રથમ હૈં । પ્રથમ સમ્યગ્દર્શન કી પ્રાપ્તિ કી અપેક્ષા વહ પ્રાપક જીવ
પ્રથમ હૈં ઓર સમ્યગ્દર્શન સે પતિત હોકર પુનઃ ઉસે દ્વિતીય દ્વાર પ્રાપ્ત
કરનેવાલા જીવ અપ્રથમ હૈં । ‘સિદ્ધે પદમે નો અપદમે’ સિદ્ધ કો જો
યહાં સમ્યગ્દષ્ટિ ભાવ કી અપેક્ષા સે પ્રથમ કહા ગયા હૈં । ઉસકા ભાવ
એસા હૈં કિ સિદ્ધત્વસહચરિત સમ્યગ્દર્શન ઉસી સમયમેં-મોક્ષ ગમન
કે સમય મેં હી પ્રાપ્ત નહીં હોતા હૈં । ઇસકે પહિલે વહ કમી મી
પ્રાપ્ત નહીં હોતા હૈં, ઇસલિયે સિદ્ધકો યહાં અપ્રથમ નહીં
કહા ગયા હૈં । ‘પુહુત્તિયા જીવા પદમા વિ અપદમા વિ’ બહુવચન
કો આશ્રિત કરકે જીવ સમ્યગ્દષ્ટિ ભાવ કી અપેક્ષા સે પ્રથમ મી

અપર્યાપ્તાવસ્થામાં સમ્યક્ત્વ થાય છે તે કારણે એકેન્દ્રિય વિનાના બાકીના
જીવ નારકા આદિ દંડકના વિચારમાં કદાચિત્ પ્રથમ છે અને કદાચિત્
અપ્રથમ છે. પહેલાં સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિની અપેક્ષાથી તે પ્રાપ્ત કરનાર
જીવ પ્રથમ છે અને સમ્યગ્ દર્શનથી ભ્રષ્ટ થઈને ફરી બીજી વાર તે
મેળવનાર જીવ અપ્રથમ છે. “સિદ્ધે પદમે નો અપદમે” સિદ્ધને સમ્યગ્ દષ્ટિ
લાવપણાથી અહિંયાં જે પ્રથમ કહ્યા છે, તેનું કારણ એવું છે કે-સિદ્ધપણાનું
સહચારી સમ્યગ્ દર્શન તે જ સમયે એટલે કે મોક્ષગમન સમયે જ પ્રાપ્ત
થાય છે. તેનાથી પહેલાં તે કોઈ પણ સમયે પ્રાપ્ત થતું નથી. તેથી સિદ્ધોને
અહિંયાં અપ્રથમ કહ્યા નથી. “પુહુત્તિયા જીવા પદમા વિ અપદમા વિ”
બહુ વચનનો આશ્રય કરીને જીવ સમ્યગ્ દષ્ટિ લાવપણાથી પ્રથમ પણ છે

મિકસમ્યક્ત્વાપેક્ષયા પ્રથમાઃ, દ્વિતીયાદિ સમ્યગ્દર્શનલાભાપેક્ષયા અપ્રથમા અપીતિ । “એવં જાવ વેમાણિયા” એવં યાવદ્વપાનિકાઃ, એવમેવ એકેન્દ્રિયવર્જિત-યાવદ્વૈમાનિકદણ્ડકેષુ બહુવચનમાશ્રિત્ય પ્રાથમ્યાપ્રાથમ્યવર્ણનં કર્તવ્યમિતિ, “સિદ્ધા પદમા નો અપદમા” સિદ્ધાઃ પ્રથમા નો અપ્રથમાઃ, સિદ્ધાઃ સમ્યગ્દૃષ્ટિ-ભાવેન પ્રથમા એવ યતઃ સિદ્ધત્વાગતસ્ય સમ્યગ્દર્શનસ્ય સિદ્ધાવસ્થાયાં પ્રથમત એવ પ્રાપ્તિ ભવતીતિ, “મિચ્છાદિદ્વિષ્ણુ એગત્તપુહુત્તેણં જહા આહારણ” મિથ્યાદૃષ્ટિક એકત્વપૃથક્ત્વેન યથા આહારકઃ, મિથ્યાદૃષ્ટિર્જીવો મિથ્યાદૃષ્ટિભાવેન એક-વચનબહુવચનમાશ્રિત્ય આહારકસૂત્રવદ્ અપ્રથમ એવ યતો મિથ્યાદર્શનમનાદિ અતસ્તાદૃશદર્શનસ્ય અનાદિતઃ પ્રાપ્તત્વાત્ । “સમ્મામિચ્છાદિદ્વિષ્ણુ એગત્તપુહુત્તેણં

હૈં ઔર અપ્રથમ બી હૈં । પ્રથમ સમ્યક્ત્વ કે લાભ સે, વે પ્રથમ હૈં ઔર દ્વિતીય આદિયાર મેં પ્રાપ્ત કરને કી અપેક્ષા સે વે અપ્રથમ બી હૈ । ‘એવં જાવ વેમાણિયા’ હસી પ્રકાર સે એકેન્દ્રિય વર્જિત યાવત્ વૈમાનિક દણ્ડકોં મેં બી બહુવચન કી અપેક્ષા કરકે પ્રથમ ઔર અપ્રથમ કા વર્ણન કર લેના ચાહિયે । ‘સિદ્ધા પદમા નો અપદમા’ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ભાવ સે સમસ્ત સિદ્ધ પ્રથમ હી હૈં । ક્યોંકિ સિદ્ધત્વ સહચરિત સમ્યદર્શક કા કામ સિદ્ધાવસ્થા મેં હી હોતા હૈં હસકે પહિલે નહીં । ‘મિચ્છાદિદ્વિષ્ણુ એગત્તપુહુત્તેણં જહા આહારણ’ મિથ્યા દૃષ્ટિભાવ કી અપેક્ષા સે મિથ્યા-દૃષ્ટિ જીવ એકવચન એવં બહુવચન કો લેકર આહારક સૂત્ર કે જૈસા અપ્રથમ હી હૈં । ક્યોંકિ મિથ્યાદર્શન સ્વયં અનાદિ હૈં અતઃ એસે દર્શન કો હસ જીવને અનાદિ સે હી પ્રાપ્ત કર રહ્યા હૈં । ‘સમ્મામિચ્છા-

અને અપ્રથમ પણ છે. પ્રથમ સમ્યક્ત્વના લાભથી તેઓ પ્રથમ પણ છે બીજી ત્રીજી વાર પ્રાપ્ત કરવાની અપેક્ષાએ તેઓ અપ્રથમ છે. “એવં જાવ વેમાણિયા” એ જ પ્રમાણે એકેન્દ્રિયને છોડીને યાવત્ વૈમાનિક દંડકોમાં પણ બહુવચનનો આશ્રય કરીને પ્રથમ અને અપ્રથમનું વર્ણન કરી લેવું. “સિદ્ધા પદમા નો અપદમા” સમ્યક્ દૃષ્ટિ ભાવથી બધા જ સિદ્ધ પ્રથમ જ છે. કેમ કે—સિદ્ધપણની સાથે રહેનારું સમ્યગ્દર્શન સિદ્ધાવસ્થામાં જ પ્રાપ્ત થાય છે. તેનાથી પહેલાં પ્રાપ્ત થતું નથી. “મિચ્છાદિદ્વિષ્ણુ એગત્તપુહુત્તેણં જહા આહારણ” મિથ્યાદૃષ્ટિ ભાવની અપેક્ષાથી મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ એકવચન અને બહુવચનથી આહારક સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે અપ્રથમ જ છે. કારણ કે મિથ્યાદર્શન પોતે જ અનાદિ છે જેથી આ જીવે એવું દર્શન અનાદિથી જ પ્રાપ્ત કરેલું છે. “સમ્મામિચ્છાદિદ્વિષ્ણુ એગત્તપુહુત્તેણં જહા સમ્મા-

જહા સમ્મદિટ્ઠી” સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિરેકત્વપૃથક્ત્વેન યથા સમ્યગ્દષ્ટિઃ, સમ્યગ્-
મિથ્યાદષ્ટિર્જીવ એકવચનવહુવચનાભ્યાં સમ્યગ્દષ્ટિવદેવ વિવેચનીયઃ સમ્યગ્દર્શ-
નસ્ય પ્રથમદ્વિતીયાદિલાભાપેક્ષયા કદાચિત્પ્રથમા અપિ કદાચિદપ્રથમા અપિ ।
સમ્યગ્દષ્ટિસૂત્રાપેક્ષયાઽત્ર યદ્વેલક્ષણં તદર્શયતિ—“નવરં જસ્સ અત્થિ સમ્મામિચ્છત્તં”
નવરં યસ્યાસ્તિ સમ્યગ્મિથ્યાત્વમ્ યસ્ય જીવસ્ય મિશ્રદષ્ટિર્ભવેત્ તસ્યૈવ તથાત્વં,
પ્રથમત્વમપિ અપ્રથમત્વમપિ ભવતીતિ વર્ણનીયમ્ ।

॥ ઇતિ ષષ્ઠં દષ્ટિદ્વારમ્ ॥૬॥

અથ સપ્તમં સંયતદ્વારમાહ—“સંજણ જીવે” इत्यादि ।

“સંજણ જીવે મણુસે ય એગત્તપુહુત્તેણ જહા સમ્મદિટ્ઠી” સંયતો જીવો મનુ-
ષ્યશ્ચ એકત્વપૃથક્ત્વેન યથા સમ્યગ્દષ્ટિઃ, સમ્યગ્દષ્ટિસૂત્રવદિહાપિ વિચારઃ

દિટ્ઠિ એગત્તપુહુત્તેણ જહા સમ્મદિટ્ઠી’ સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિર્જીવ એકવચન
એવં બહુવચન કો લેકર સમ્યગ્દષ્ટી કે જેસા કદાચિત્ પ્રથમ મી હૈં ઓર
કદાચિત્ અપ્રથમ મી હૈં । પ્રથમ સમ્યગ્મિથ્યાદર્શનલાભ કી અપેક્ષા
પ્રથમ હૈ । ઓર દ્વિતીય આદિવાર મેં પ્રાપ્ત કરને કી અપેક્ષા સે અપ્ર-
થમ મી હૈં । સમ્યગ્દષ્ટિ સૂત્ર કી અપેક્ષા સે જો યહાં અન્તર હૈ, ઉસે
દિશ્વાને કે લિયે ‘નવરં જસ્સ અત્થિ સમ્મામિચ્છત્તં’ એસા કહા હૈ કિ
જિસ જીવ કો સમ્યગ્મિથ્યાત્વ હૈ—મિશ્રદષ્ટિ હૈ—ઉસી જીવ મેં
પ્રથમતા ઓર અપ્રથમતા મી હોતી હૈ એસા વર્ણન કરના ચાહિયે’

॥ છઠ્ઠા દષ્ટિદ્વાર સમાપ્ત ॥

સાતવાં સંયતદ્વાર

સાતવેં હસ સંયત દ્વાર મેં ગૌતમને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—“સંજણ
જીવે મણુસે ય એગત્તપુહુત્તેણ જહા સમ્મદિટ્ઠી” હે ભદન્ત ! સંયત જીવ

દિટ્ઠી” સમ્યગ્ મિથ્યાદષ્ટિ એવ એકવચન અને બહુવચનથી સમ્યગ્
દષ્ટિઓ પ્રમાણે કહાયિત્ પ્રથમ અને કહાયિત્ અપ્રથમ પણ છે. પ્રથમ સમ્યક્
પણાની પ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ પ્રથમ છે. અને બીજા ત્રીજા વિગેરે સમયે
પ્રાપ્ત કરવાની અપેક્ષાએ તે અપ્રથમ પણ છે. સમ્યગ્ દષ્ટિ સૂત્રથી અહિયાં
જે ભિન્નતા છે, તે બતાવવા “નવરં જસ્સ અત્થિ સમ્મામિચ્છત્તં” આ
પ્રમાણે કહ્યું છે કે—એવને સમ્યક્ મિથ્યાત્વ છે—મિશ્રદષ્ટિ છે, તેજ એવમાં
પ્રથમતા અને અપ્રથમતાપણુ પણ હોય છે. એ પ્રમાણેનું વર્ણન સમજવું

॥ છઠ્ઠું દષ્ટિદ્વાર સમાપ્ત ॥

સાતમા સંયતદ્વારમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—
“સંજણ જીવે મણુસે ય એગત્તપુહુત્તેણ જહા સમ્મદિટ્ઠી” હે ભગવન્ સંયત એવ

કર્તવ્યઃ તથાહિ-“સિય પદમે સિય અપદમે” સ્યાત્-કદાચિત્ પ્રથમઃ સ્યાત્-કદાચિદપ્રથમઃ, इहच जीवपदं मनुष्यपदं चैते द्वे एव भवतः तयोश्चैकत्वबहु-स्वाभ्यां यथा सम्यग्दृष्टिः कथितस्तथा असौ संयतजीवो मनुष्यश्च वक्तव्यः कदाचित्प्रथमः कदाचिदप्रथम इत्यर्थः । “असंजए जहा आहारए” असंयतो यथा आहारकः, आहारकसूत्रे यथा अप्रथमत्वं कथितम् तथा असंयतो जीवोऽसंयत-भावेन नो प्रथमः अपितु अप्रथमः, अनादौ संसारे असंयतत्वभावस्यानन्तशो लघ्वत्वादिति । “संज्ञयासंज्ञए” संयतासंयतः “जीवे पंचिदियतिरिक्त्वजोणिय-

और मनुष्य एकवचन और बहुवचन को आश्रित करके प्रथम है या अप्रथम है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं कि हे गौतम ! संयतजीव और मनुष्य एकवचन और बहुवचन को आश्रित करके सम्यग्दृष्टि सूत्र के जैसा समझना चाहिये-जैसे ‘सिय पदमे, सिय अपदमे’ एक जीव और नाना जीव की अपेक्षा सम्यग्दृष्टि कदाचित् प्रथम और कदाचित् अप्रथम होता है । उसी प्रकार से संयतजीव और मनुष्य एक जीव नाना जीव, एक मनुष्य एवं नाना मनुष्यों की अपेक्षा कदाचित् प्रथम होता है और कदाचित् अप्रथम होता है । इस द्वार में जीव पद और मनुष्यपद ये दो ही पद होते हैं । ‘असंज्ञए जहा आहारए’ जिस प्रकार से आहारक सूत्र में अप्रथमता कही गई है । उसी प्रकार से असंयतभावसे असंयत जीव भी प्रथम नहीं है । अपितु वह अप्रथम ही है । इस अनादि संसार में जीवने असंयतत्व भाव अनन्तवार

અને મનુષ્ય એકવચન અને બહુવચનનો આશ્રય કરીને પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? આના ઉત્તરમાં પ્રભુએ ગૌતમને કહ્યું કે-હે ગૌતમ ! સંયતજીવ અને મનુષ્ય એકવચન અને બહુવચનનો આશ્રય કરીને સમ્યક્દૃષ્ટિ સૂત્ર પ્રમાણે સમજનાં જેમકે ‘સિય પદમે સિય અપદમે’ એક જીવ અને કે જીવોની અપે-ક્ષાએ સમ્યક્દૃષ્ટિ કદાચિત્ પ્રથમ અને કદાચિત્ અપ્રથમ હોય છે, એજ રીતે મનુષ્ય એક જીવ અને અનેક જીવ એક મનુષ્ય અને અનેક મનુષ્યોની અપેક્ષાએ કદાચિત્ પ્રથમ હોય છે અને કદાચિત્ અપ્રથમ હોય છે. આ દ્વારમાં જીવપદ અને મનુષ્યપદ એ એજ પદ હોય છે. “અસંજણ જહા આહારણ” આહારક સૂત્રમાં જે રીતે અપ્રથમતા કહેવાઈ ગઈ છે, એજ પ્રમાણે અસંયત ભાવથી અસંયત જીવ પણ પડેલા નથી પરંતુ તે અપ્રથમ જ છે. આ અનાદિ સંસારમાં જીવે અસંયતપણાનો ભાવ અનંતવાર પ્રાપ્ત કરેલ

મણુસ્સા” જીવઃ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકમણુપ્પાઃ “એગત્તપુહુત્તેણ” એકત્વ-
પૃથક્ત્વેન એકવચનેન બહુવચનેન ચ “જહા સમ્મદિટ્ઠી” યથા સમ્યગ્દષ્ટિઃ, સંયતા-
સંયતો જીવપદે પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યક્પદે મણુપ્પપદે ચ ભવતિ અતો જીવઃ પચ્ચેન્દ્રિ-
યતિર્યગ્યોનિકો મણુપ્પપ્પ એકત્વબહુત્વાભ્યાં સમ્યગ્દષ્ટિવદ્વાચ્ચ, સ્યાત્પ્રથમઃ
સ્યાદપ્રથમઃ પ્રથમત્વાપ્રથમત્વં ચ પ્રથમદ્વિતીયવારાદિ દેશવિરતિલાભાપેક્ષયા
તથા ચ પ્રાથમિકદેશવિરત્યપેક્ષયા પ્રથમત્વં દ્વિતીયવારાદિદેશવિરત્યપેક્ષયા
અપ્રથમત્વમિત્યુભયમપિ ઘટતે એવેતિ ભાવઃ । “નો સંજય નો અસંજય નો સંજયા-
સંજણ જીવે સિદ્ધેય એગત્તપુહુત્તેણ પદમે નો અપદમે” નો સંયત નો અસંયત નો
સંયતાસંયતો જીવઃ સિદ્ધથ એકત્વપૃથક્ત્વેન પ્રથમો નો અપ્રથમઃ એતાદૃશાવસ્થાયાઃ
પ્રથમત એવ સદ્ભાવાત્ । ઇતિ સપ્તમં સંયતદ્વારમ્ ૭ ।

પ્રાપ્ત કિયા છે । ‘સંજયાસંજણ’ સંયતા સંયત ‘જીવે પંચિંદિયતિરિ-
ક્ખજોણિયમણુસ્સા’ જીવ, પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યચ્ચ, એવં મણુપ્પ એ સબ ‘એગત્ત-
પુહુત્તેણ’ એકવચન ઓર બહુવચન કો લેકર ‘જહા સમ્મદિટ્ઠી’ સમ્યગ્દષ્ટિ
કે જેસા કદાચિત્ પ્રથમ હોતે હૈં ઓર કદાચિત્ અપ્રથમ હોતે હૈં ।
સંયતાસંયતભાવ જીવપદમેં મણુપ્પપદ મેં ઓર પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યચ્ચ
પદમેં હોતા છે । પ્રથમવાર આદિ કી પ્રાપ્તિ કી અપેક્ષા સે પ્રથમતા
ઓર દ્વિતીયવાર દેશવિરત્યાદિ કી અપેક્ષા સે અપ્રથમતા એ દોનોં
રૂપ યહાં પર હૈં । ‘નો સંજય નો અસંજય નો સંજયાસંજણ જીવે,
સિદ્ધેય’ નો સંયત, નો અસંયત, નો સંયતાસંયતપના જીવ ઓર સિદ્ધ
મેં હોતા છે । અતઃ હસકે એકવચન ઓર બહુવચન કી અપેક્ષા સે જીવ
ઓર સિદ્ધ પ્રથમ હૈં । અપ્રથમ નહીં હૈં । કયોંકિ એસી અવસ્થા જીવન મેં

છે. ‘સંજયાસંજણ’ સંયતાસંયત ‘જીવે પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયમણુસ્સા’
જીવ, પંચેન્દ્રિયતિર્યચ્ચ, અને મણુપ્પ તે સધળા ‘એગત્તપુહુત્તેણ’ એક
વચનથી અને બહુવચનથી “જહા સમ્મદિટ્ઠી” સમ્યગ્ દષ્ટિ જીવની ભાક્ષ
કદાચિત્ પ્રથમ હોય છે અને કદાચિત્ અપ્રથમ હોય છે. જીવપદમાં, મણુપ્પપદમાં,
અને પંચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચ પદમાં સંયતાસંયતભાવ હોય છે પ્રથમવાર દેશ
વિરતિ પ્રાપ્ત થવાની અપેક્ષાએ પ્રથમતા અને બીજી ત્રીજી વાર આદિમાં
પ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ અપ્રથમતા એ રીતે એ બંને પ્રકાર અહિયાં થાય છે.
“નો સંજય નો અસંજય નો સંજયાસંજણ જીવે સિદ્ધેય” નો સંયત નો અસંયત
નો સંયતાસંયત જીવ અને સિદ્ધોમાં પ્રથમતા છે. અપ્રથમતા નથી. બેથી
તેઓમાં એકવચન અને બહુવચનની અપેક્ષાથી જીવ અને સિદ્ધ પ્રથમ

અથાષ્ટમ કષાયદ્વારમાદ્—“સકસાઈ” ઇત્યાદિ ।

‘સકસાઈ કોહકસાઈ જાવ લોમકસાઈ એ એગત્તપુહુત્તેણં જહા આહારણ’ સકપાયી ક્રોધકપાયી યાવલ્લોમકપાયી એતે એકત્વપૃથક્ત્વેન યથા આહારકઃ અત્ર યાવત્પદેન માનમાયાકષાયયોગ્રહણમ્ તથા ચ સકપાયી-કપાયવાન્ તથા ક્રોધકપાયી, માનકપાયી, માયાકપાયી, લોમકપાયી, એતે એકવચનમાશ્રિત્ય બહુવચનં ચાશ્રિત્ય આહારકવદેવ નો પ્રથમાઃ કિન્તુ અપ્રથમાઃ અનાદૌ સંસારે કષાયાણામનાદિત્વાત્ । “અકસાઈ જીવે સિય પઢમે સિય અપઢમે” અકપાયી જીવઃ સ્યાત્ પ્રથમઃ સ્યાદપ્રથમઃ, અકપાયી જીવો યથાહ્યાતચારિત્રસ્ય પ્રથમ સર્વ પ્રથમ હી પ્રાપ્ત હોતી હૈ—અર્થાત્ એક વાર મિલતી હૈ । વાર ૨ અવસ્થા નહીં મિલતી । સાતર્વા સંયતદ્વાર સમાસ ॥

અષ્ટમકષાયદ્વાર

હસ અષ્ટમ કષાયદ્વાર મેં ગૌતમ ને પ્રશ્નસે એસા પૂછા હૈ—‘સકસાઈ કોહકસાઈ જાવ લોમકસાઈ એ એગત્તપુહુત્તેણં જહા આહારણ’ હે ભદ્રન્ત ! કષાયવાન્, ક્રોધકષાયવાન્, યાવત્—માનકષાયવાન્ ઓર લોમ કષાયવાન્ જીવ એકવચન ઓર બહુવચન કી અપેક્ષા સે કયા પ્રથમ હૈ યા અપ્રથમ હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્નને કહા હૈ કિ હે ગૌતમ ! અનાદિ સંસાર મેં કષાયોં મેં અનાદિતા હોને કે કારણ ચે સબ કષાયવાલે જીવ આહારક સૂત્રમેં કહે ગયે અનુસાર અપ્રથમ હી હૈ । પ્રથમ નહીં હૈ । ‘અકસાઈ જીવે સિય પઢમે સિય અપઢમે’ અકપાયી જીવ કદાચિત્

છે. અપ્રથમ હોતા નથી. કેમ કે તેવી અવસ્થા જીવમાં સર્વ પ્રથમ જ પ્રાપ્ત થાય છે. અર્થાત્ એક જ વાર મળે છે વારંવાર મળતી નથી.

॥ સાતમું સંયતદ્વાર સમાપ્ત

આઠમું કષાયદ્વાર

આ આઠમા કષાયદ્વારમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું કે— “સકસાઈ કોહકસાઈ જાવ લોમકસાઈ એ એગત્તપુહુત્તેણં જહા આહારણ” હે ભગવન્ કષાયવાન્—ક્રોધકષાયવાન્ યાવત્ માનકષાયવાન્, માયાકષાયવાન્ અને લોભકષાયવાન્ જીવ એકવચન અને બહુ વચનથી શું પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—હે ગૌતમ ! અનાદિ સંસારમાં કષાયોમાં અનાદિપણુ હોવાને કારણે આહારસૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે આ બધા કષાયવાળા જીવો અપ્રથમ જ છે. પ્રથમ હોતા નથી. “અકસાઈજીવે સિય પઢમે સિય અપઢમે” અકપાયી જીવ કદાચિત્ પ્રથમ હોય છે, અને કોઈવાર

પ્રાપ્તૌ પ્રથમઃ, પ્રપતિતચારિત્રસ્ય પુનઃ પ્રાપ્તૌ અપ્રથમઃ । “એવં મણુસ્સે વિ” એવં મનુષ્યોઽપિ અનેન ક્રમેણ અકષાયિ—મનુષ્યસમ્બન્ધેઽપિ જ્ઞાતવ્યમ્ ચારિત્રસ્ય પ્રથમ-પ્રાપ્તૌ પ્રથમોઽકષાયો મનુષ્યઃ, પ્રપતિતચારિત્રસ્ય પુનઃ પ્રાપ્તૌ અપ્રથમ ઇતિ । “સિદ્ધે પદમે નો અપદમે” સિદ્ધઃ પ્રથમો નો અપ્રથમઃ સિદ્ધસ્તુ અકષાયો પ્રથમ એવ મવતિ સિદ્ધત્વાનુગતસ્ય અકષાયભાવસ્ય પ્રથમપ્રાપ્તિસદ્ભાવાત્, સિદ્ધત્વ-યુક્તાકષાયભાવસ્ય પૂર્વમપ્રાપ્તત્વેન તદાનીમેવ સંપ્રાપ્તત્વાત્, “પુદ્ગલેણ જીવા મણુસ્સા વિ પદમા વિ અપદમા વિ” પૃથક્ત્વેન જીવા મનુષ્યા અપિ પ્રથમા અપિ

પ્રથમ હોતા હૈ ઓર કદાચિત્ અપ્રથમ હોતા હૈ એસા જો કહા ગયા હૈ વહ યથારૂપાતચારિત્ર કી પ્રથમ પ્રાપ્તિ મેં પ્રથમ કહા ગયા હૈ ઓર જો જીવ ચરિત્ર સે પતિત હો જાતા હૈ વહ પુનઃ કષાયવાલા બન જાતા હૈ હસ અપેક્ષા અપ્રથમ કહા ગયા હૈ । ‘એવં મણુસ્સે વિ’ હસી પ્રકાર કા કથન અકષાયી મનુષ્ય કે સંબન્ધ મેં ખી જાનના ચાહિયે । મનુષ્ય કો જબ યથારૂપાતચારિત્ર કી પ્રાપ્તિ પ્રથમવાર હોતી હૈ તબ વહ અકષાયી પ્રથમ હૈ ઓર જબ વહ અકષાયી હોકર પુનઃ દ્વિતીયાવાર અકષાયી બનતા હૈ તબ વહ અપ્રથમ હૈ । ‘સિદ્ધે પદમે, નો અપદમે’ સિદ્ધ અકષાયી કી અપેક્ષા સે પ્રથમ હી હૈ અપ્રથમ નહીં હૈ । ક્યોંકિ સિદ્ધત્વ સહચરિત અકષાયભાવ ઉન્હેં ડસી સમય પ્રાપ્ત હોતા હૈ । હસલિયે યહ સિદ્ધત્વ યુક્તઅકષાયભાવ ઉન્હેં પહિલે અપ્રાપ્ત હોને કે કારણ વે પ્રથમ હી કહે ગયે હૈ । અપ્રથમ નહીં । ‘પુદ્ગલેણ જીવા મણુસ્સા વિ પદમા વિ અપદમા વિ’ નાના જીવ ઓર નાના મનુષ્ય ખી પ્રથમ

અપ્રથમ હોય છે એ પ્રમાણે જે કહેવામાં આવ્યું છે તે યથારૂપાત ચરિત્રની પ્રથમ પ્રાપ્તિમાં પ્રથમ કહ્યા છે અને જે જીવ ચારિત્રથી જુદા થઈ જાય છે. તે ફરીથી કષાયવાળો બની જાય છે. તે રીતે તેને અપ્રથમ કહ્યો છે. “એવં મણુસ્સે વિ” આજ રીતે આજ રીતનું કથન કષાય રહિત મનુષ્યના સંમંધમાં પણ સમજવું મનુષ્યને ચારિત્રની પ્રાપ્તિ જ્યારે પ્રથમવાર થાય છે, ત્યારે તે અકષાયી પ્રથમ છે. અને જ્યારે પતિત ચારિત્રવાળા બનીને ફરીથી ચારિત્રની પ્રાપ્તિ કરીને અકષાયી બને ત્યારે તે અપ્રથમ છે. “સિદ્ધે પદમે નો અપદમે” અકષાયીની અપેક્ષાથી સિદ્ધ પ્રથમ છે અપ્રથમ નથી. કેમ કે સિદ્ધપણાનો સહચારી અકષાયભાવ તેઓને તે જ સમયે પ્રાપ્ત થાય છે. તેથી સિદ્ધપણાવાળો અકષાયભાવ તેને પહેલાં અપ્રાપ્ત હોવાને કારણે તેઓ પ્રથમ જ કહેવાય છે, અપ્રથમ હોતા નથી. ‘પુદ્ગલેણ જીવા-મણુસ્સા વિ પદમા વિ, અપદમા વિ’ અનેક જીવો અને અનેક મનુષ્યો પ્રથમ

અપ્રથમા અપિ, बहुवचनमाश्रित्य प्रथमत्वमप्रथमत्वमपि भवति प्राथमिकाकषाय-
प्राप्त्यपेक्षया प्रथमा भवन्ति द्वितीयादि प्राप्त्यपेक्षया अप्रथमा अपि भवन्तीति
“सिद्धा पदमा नो अपदमा” सिद्धाः प्रथमाः नो अप्रथमाः, बहुवचनमाश्रित्य
सिद्धाः प्रथमा एव नतु कदाचिदपि अप्रथमाः सिद्धत्वविशिष्टाऽकषायपर्याय-
स्येतः पूर्वमलङ्कारत्वादिति । इत्यष्टमं कषायद्वारम् ॥८॥

अथ नवमं ज्ञानद्वारमाह—“णाणी” इत्यादि ।

“णाणी एगत्तपुहुत्तेणं जहा सम्महिद्धी” ज्ञानीएकत्वपृथक्त्वेन यथा सम्य-
गदृष्टिः स्यात् प्रथमः स्यादप्रथम इत्यर्थः. तत्र केवली प्रथमः अकेवली प्रथमज्ञान

भी हैं और अप्रथम भी हैं । प्राथमिक अकषाय प्राप्ति की अपेक्षा से वे
प्रथम भी हैं और दूसरे तीसरेवार आदि में अकषाय भाव की अपेक्षा
से वे अप्रथम भी हैं । ‘सिद्धा पदमा नो अपदमा’ सिद्ध प्रथम ही हैं, वे
अप्रथम कदाचित् भी नहीं हैं । क्योंकि सिद्धपर्याय प्राप्ति से पहिले यह
सिद्ध विशिष्ट अकषाय भाव की प्राप्ति उन्हें कभी नहीं हुई है ।

आठवां कषायद्वार समाप्त

नववां ज्ञानद्वार

इस नौवें ज्ञानद्वार में गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है—‘णाणी एगत्त-
पुहुत्ते णं जहा सम्महिद्धी’ हे भद्र ! ज्ञान भावकी अपेक्षा ये एकवचन
और बहुवचन को लेकर एकज्ञानी जीव एवं नाना जीव को आश्रित
करके—ज्ञानी जीव क्या प्रथम है ? या अप्रथम है ? इसके उत्तर में प्रभु
कहते हैं—गौतम ! ज्ञानी जीव सम्यग्दृष्टि के जैसा प्रथम भी है और

પણ છે અને અપ્રથમ પણ છે. પહેલાં અકષાયભાવ પ્રાપ્ત થવાની અપેક્ષાએ
તેઓ પ્રથમપણુ છે અને બીજી ત્રીજી વાર વિગેરેમાં કષાયભાવ પ્રાપ્તિથી
તેઓ અપ્રથમપણુ છે. “સિદ્ધા પદમા નો અપદમા” સિદ્ધો પ્રથમ જ છે. તેઓ
કોઈપણ સમયે અપ્રથમ હોતા નથી. કેમકે સિદ્ધ પર્યાય પ્રાપ્ત થયા પહેલાં
આ સિદ્ધ પદ્યુક્ત અકષાય ભાવની પ્રાપ્તી તેઓને કોઈપણ સમયે થઈ નથી.

॥ આઠમું કષાયદ્વાર સમાપ્ત ॥

નવમું જ્ઞાનદ્વાર—

આ નવમાં જ્ઞાનદ્વારમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—
‘णाणी एगत्तपुहुत्तेणं जहा सम्महिद्धी’ હે ભગવાન જ્ઞાનભાવની અપેક્ષાથી એક-
વચન અને બહુવચનનો આશ્રય કરીને એક જ્ઞાનીજીવ અથવા અનેક જ્ઞાની
જીવો શું પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે

લાભે પ્રથમઃ અકેવલી તુ કેવલજ્ઞાનાતિરિક્ત જ્ઞાનસ્યપ્રથમતો લાભે પ્રથમઃ પ્રપ-
તિતજ્ઞાનલાભાપેક્ષયા અપ્રથમ ઇતિ । “આમિનિવોહિયનાણી જાવ મળપડ્જવ-
નાણી એવં ચેવ” આમિનિવોધિકજ્ઞાની યાવન્મનઃપર્યવજ્ઞાની એકત્વપૃથક્ત્વેન
એવમેવ અત્ર યાવત્પદેન શ્રુતાવધિજ્ઞાનયોઃ સંગ્રહઃ, આમિનિવોધિકાદિજ્ઞાની
પ્રાથમિકમત્યાદિજ્ઞાનલાભાપેક્ષયા અપ્રથમ ઇતિ । “નવરં જસ્સ જં અત્થિ”
નવરં યસ્ય યદસ્તિ જીવાદિદણ્ડકચિન્તાયાં યદ્ મતિજ્ઞાનાદિકં યસ્ય જીવ-
અપ્રથમ મ્હી હૈ । કેવલજ્ઞાની પ્રથમ હૈ । અકેવલી પ્રથમવાર જ્ઞાનકે લાભ
મેં પ્રથમ હૈ । અકેવલી કો કેવલજ્ઞાન સે અતિરિક્ત જ્ઞાન કા લાભ પ્રથમ
હોતા હૈ ફસલિયે વહ પ્રથમ હૈ ઓર જ્ઞાન સે પતિત જીવ કો જબ પુનઃ
જ્ઞાન કા લાભ હોતા હૈ તબ વહ અપ્રથમ હૈ । (આમિનિવોહિયનાણી જાવ
મળપડ્જવનાણી એગત્તપુહુત્તે ણેં એવં ચેવ) આમિનિવોધિક જ્ઞાન આદિ કી
અપેક્ષા આમિનિવોધિકજ્ઞાની યાવત્ મનઃપર્યવજ્ઞાની કી પ્રથમતા ઓર
અપ્રથમતા એકવચન ઓર બહુવચન કો લેકર હસી પ્રકાર સે જાનની
ચાહિયે । યહાં યાવત્પદ સે શ્રુત ઓર અવધિજ્ઞાન કા ગ્રહણ હુઆ હૈ ।
તથાચ આમિનિવોધિક આદિ જ્ઞાની પ્રાથમિકમત્યાદિજ્ઞાન કે લાભ કી
અપેક્ષા સે પ્રથમ એવં પતિતમત્યાદિ જ્ઞાન કે લાભ કી અપેક્ષા સે અપ્રથમ
હે । ‘નવરં જસ્સ જં અત્થિ’ જીવાદિ દણ્ડક કી ચિન્તા મેં જો મતિજ્ઞાના-
દિક જિસ જીવ, નારકાદિ કે હેં વે મતિજ્ઞાન આદિક ડસી કો કહના
ચાહિયે । અન્ય કો નહીં, અતઃ ડસી કો લેકર ડસમેં પ્રથમતા અપ્રથમતા

છે કે-‘ગોયમા ! જ્ઞાનીશ્રવ સમ્યક્દષ્ટિઓ પ્રમાણે પ્રથમ પણ છે અને અપ્રથમ
પણ છે, કેવલજ્ઞાની પ્રથમ છે. એકેવલી પ્રથમવાર જ્ઞાનના લાભમાં પ્રથમ છે,
એકેવલીને કેવલજ્ઞાન શિવાયના જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પ્રથમ થાય છે. તેથી તે પ્રથમ
કહ્યા છે. અને જ્ઞાનથી પતિત થયેલા શ્રવને ફરીથી જ્યારે જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ
થાય છે-ત્યારે તે અપ્રથમ છે, આમિનિવોધિકજ્ઞાન આદિની અપેક્ષાએ આમિ-
નિવોધિકજ્ઞાની યાવત્ મનઃપર્યવજ્ઞાનીની પ્રથમતા અને અપ્રથમતા એકવચન
અને બહુવચનથી આ પ્રમાણે જ સમજવી અહિયાં યાવત પદથી શ્રુતજ્ઞાન
અને અવધિજ્ઞાન ગ્રહણ થયા છે. તેમજ આમિનિવોધિકજ્ઞાની વિગેરે પહેલાં
મતિજ્ઞાન વિગેરે પ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ પ્રથમ અને પતિત મતિજ્ઞાન વિગેરે જ્ઞાનના
પુનઃ પ્રાપ્તિની અપેક્ષાએ અપ્રથમ છે. ‘નવરં જસ્સ જં અત્થિ’ શ્રવાદિક દંડકના
વિચારમાં જે મતિજ્ઞાન વિગેરે જે શ્રવ-નારકાદિકને છે. તે મતિજ્ઞાન વિગેરે
તેને ઉદેશીને જ કહેવા ભેદ એ ખીજને નહીં જેથી તેને ઉદેશીને જ પ્રથ-

નારકાદેરસ્તિ તદ્ મતિજ્ઞાનાદિ તસ્યૈવ વક્તૃત્વં નાન્યસ્યેતિ । “કેવલનાળી જીવે મણુસ્સે સિદ્ધેય એગત્તપુહુત્તેણં પદમા નો અપદમા” કેવલજ્ઞાની જીવો મનુષ્યઃ સિદ્ધશ્ચ, એતે એકત્વપૃથક્ત્વેન પ્રથમા એવ, નો અપ્રથમાઃ, કેવલજ્ઞાનસ્ય પ્રથમત એવ લબ્ધત્વેન તદપેક્ષયા પ્રથમત્વાત્,

એકત્વેન પૃથક્ત્વેન ચ એપામાલાપકા એવં કર્તવ્યાઃ, તથાહિ—“કેવલનાળી જીવે પદમે નો અપદમે, કેવલનાળી જોશ પદમા નો અપદમા, કેવલનાળી મણુસ્સે પદમે નો અપદમે, કેવલનાળી મણુસ્સા પદમા નો અપદમા, કેવલનાળી સિદ્ધે પદમે નો અપદમે, કેવલનાળી સિદ્ધા પદમા નો અપદમા” હત્યેવં રૂપેણ પ્રકૃતે આલાપકત્રયમવગન્તવ્યમિતિ । “મહા અન્નાળી સુયઅન્નાળી વિમંગનાળી એગત્તપુહુત્તેણં જહા આહારણ” મત્તજ્ઞાની શ્રુતાજ્ઞાની વિમજ્ઞજ્ઞાની એકત્વપૃથક્ત્વેન યથા આહારકઃ, અપ્રથમો નતુ પ્રથમઃ, અનાદો સંસારે અનેકગ્નઃ સમ્બેદસ્યાજ્ઞાનલાભાદિતિ ।

इति नवमं ज्ञानद्वारम् ९

કા વિચાર કરના ચાહિયે । ‘કેવલનાળી જીવે મણુસ્સે સિદ્ધેય એગત્તપુહુત્તેણં પદમા નો અપદમા’ કેવલજ્ઞાની જીવ, મનુષ્ય ઓર સિદ્ધયે સબ એકવચન ઓર બહુવચન મેં પ્રથમ હી હેં અપ્રથમ નહીં હેં । કેવલજ્ઞાન જીવ કો પહિલે વાર હી લબ્ધ હોતા હૈ હસ અપેક્ષા કેવલજ્ઞાની અપ્રથમ ન હોકર ડસકી અપેક્ષા પ્રથમ હી હૈ । એકત્વ ઓર પૃથક્ત્વ સે હનકે આલાપક હસ પ્રકાર કહના ચાહિયે— ‘કેવલનાળી જીવે પદમે, નો અપદમે, કેવલનાળી જીવા પદમા નો અપદમા, કેવલનાળીમણુસ્સે પદમે, નો અપદમે, કેવલનાળી મણુસ્સા પદમા, નો, અપદમા કેવલનાળી સિદ્ધે પદમે, નો અપદમે, કેવલમાળી સિદ્ધા પદમા, નો અપદમા’ હસરૂપ સે પ્રકૃત મેં યે ત્રીન આલાપક હેં । ‘અન્નાળી મહાઅન્નાળી સુયઅન્નાળી વિમંગનાળી એગત્તપુહુત્તેણં જહા આહારણ’

મતા અપ્રથમતાનો વિચાર કરી લેવો જોઈએ. ‘કેવલનાળી જીવે મણુસ્સે સિદ્ધેય એગત્તપુહુત્તેણં પદમા નો અપદમા’ કેવળજ્ઞાની જીવ, મનુષ્ય અને સિદ્ધ એ બધા એકવચન અને બહુવચનથી પ્રથમ જ છે. અપ્રથમ નથી કેવળ જ્ઞાન જીવને પ્રથમવાર પ્રાપ્ત થાય છે. તે અપેક્ષાએ કેવળજ્ઞાની પ્રથમ જ છે. એકત્વ, અને પૃથક્ત્વથી તેના આલાપક આ પ્રમાણે કરી લેવા. કેવળનાળી જીવે પદમે નો અપદમે કેવળનાળી જીવા પદમા નો અપદમા કેવળનાળી મણુસ્સે પદમે, નો અપદમે, કેવળનાળી મણુસ્સા પદમા, નો અપદમા, કેવળનાળી સિદ્ધે પદમે નો અપદમે, કેવળનાળી સિદ્ધા પદમા, નો અપદમા’ આ રીતના આ પ્રકરણમાં આ ત્રણ આલાપકો છે. ‘મહાઅન્નાળી, સુયઅન્નાળી, વિમંગનાળી એગત્તપુહુત્તેણં જહા આહારણ’ મતિ

અથ દશમં યોગદ્વારમાહ-“સજોગી” ઇત્યાદિ

“સજોગી મળજોગી વચજોગી કાયજોગી એગત્તપુહુત્તેણ જહા આહારણ” સયોગી મનોયોગી વચોયોગી કાયયોગી એકત્વપૃથક્ત્વેન યથા આહારકઃ, આહારકસૂત્રવદિદાપિ બોદ્યવ્યમ્ નો પ્રથમઃ કિન્તુ અપ્રથમ એવ, અનાદૌ સંસારે અનન્ત-શો યોગાનાં પ્રાપ્તત્વાત્ “નવરં જસસ જો જોગો અત્થિ” નવરં યસ્ય યો યોગોઽસ્તિ, યસ્ય નારકાદે જીવસ્ય યો યોગો વિદ્યતે તસ્યૈવ જીવસ્ય સ યોગો વક્તવ્યો નાન્ય-

મત્યજ્ઞાની, શ્રુતાજ્ઞાની, ઔર વિભદ્ગજ્ઞાની એકવચન ઔર બહુવચન મેં આહારક કે જૈસા અપ્રથમ હી હોતે હૈં, પ્રથમ નહીં, ક્યોંકિ અનાદિ સંસાર મેં અનેકવાર સમ્બેદ અજ્ઞાન કા લાભ હસ જીવ કો હો ચુકા હૈ।

નવર્વા જ્ઞાનદ્વાર સમાપ્ત

હસ ૧૦ વે યોગદ્વાર મેં પ્રસુ કહતે હૈં કિ-‘સજોગી, મળજોગી, વચ જોગી, કાયજોગી એગત્તપુહુત્તે ણં જહા આહારણ’ સયોગી, મનોયોગી, વચનયોગી ઔર કાયયોગી, સબ એકવચન કો લેકર આહારક સૂત્ર કે જૈસા પ્રથમ નહીં હૈં કિન્તુ અપ્રથમ હી હૈં। ક્યોંકિ અનાદિસંસાર મેં અનન્તવાર યોગોં કી પ્રાપ્તિ હો ચુકી હૈ। ‘નવરં જસસ જો જોગો અત્થિ’ જિસ નારકાદિ જીવ કો જો યોગ હૈં ઉસકો વહી યોગ કહના ચાહિયે। અન્ય કો નહીં, હસી યોગ કી અપેક્ષા લેકર ઉસમેં પ્રથમતા ઔર

અજ્ઞાની શ્રુત અજ્ઞાની અને વિભંગજ્ઞાની એકવચન અને બહુવચનથી આહાર-
રક પ્રમાણે અપ્રથમ છે. પ્રથમ નથી. કેમકે અનાદિસંસારમાં અનેકવાર ભેદ-
વાળા અજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ આ ભવને થઈ છે.

॥ નવમું જ્ઞાનદ્વાર સમાપ્ત ॥

દસમું યોગદ્વાર--

આ દશમાં દ્વારમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘સજોગી, મળજોગી, વચજોગી કાય-
જોગી, એગત્તપુહુત્તે ણં જહા આહારણ’ સયોગી, મનોયોગી, વચનયોગી, અને
કાયયોગી, બધા એકવચન અને બહુવચનથી આહારક સૂત્રમાં કહ્યા
પ્રમાણે પ્રથમ હોતા નથી પરંતુ તેઓ અપ્રથમ જ છે. કેમકે અનાદિ સંસાર-
માં તેઓને અનન્તવાર યોગોની પ્રાપ્તિ થઈ ચુકી છે. ‘નવરં જસસ જો જોગો
અત્થિ’ જે નારકાદિભવને જે યોગ થાય છે તેને તેજ યોગ કહેવો. ખીલ્લને

સ્યેતિ । “અજોગી જીવમણુસ્સા સિદ્ધા એગત્તપુહુત્તેણં પદમા નો અપદમા” અયો-
ગિનો જીવમણુસ્યાઃ સિદ્ધા એકત્વપૃથક્ત્વેન પ્રથમા નો અપ્રથમાઃ, જીવો મણુસ્યઃ
સિદ્ધશ્ચ અયોગી ભવતિ સ ચ પ્રથમ એવેતિ । ઇતિ દશમં યોગદ્વારમ્ ॥૧૦॥

અથૈકાદશમુપયોગદ્વારમાહ—“સાગારોવઉત્તા” ઇત્યાદિ ।

“સાગારોવઉત્તા અણાગારોવઉત્તા એગત્તપુહુત્તેણં જહા અનાહારણ” સાકારો-
પયુક્તા અનાકારોપયુક્તાઃ એકત્વપૃથક્ત્વેન યથા અનાહારકઃ, સાકારોપયુક્તા
અનાકારોપયુક્તાઃ યથા અનાહારકઃ કથિતસ્તથૈવ વક્તવ્યાઃ, તે ચ સાકારોપયુક્તા
અનાકારોપયુક્તાઃ જીવપદે સિદ્ધાપેક્ષયા સ્યાત્ પ્રથમાઃ સંસાર્યપેક્ષયા સ્યાદ

અપ્રથતા કા વિચાર કરના ચહિયે । ‘અજોગી જીવમણુસ્સા સિદ્ધા એગત્ત-
પુહુત્તેણં પદમા, નો અપદમા’ અયોગી, જીવ, મણુસ્ય ઔર સિદ્ધ ચે સબ
એકવચન ઔર બહુવચન કો લેકર પ્રથમ હી હૈં, અપ્રથમ નહીં હૈ ।
જીવ, મણુસ્ય ઔર સિદ્ધ ચે હી અયોગી હોતે હૈં । અતઃ ચે પ્રથમ હી કહે
ગયે હૈં । ક્યોંકિ અયોગી અવસ્થા ચાર ૨ પ્રાપ્ત નહીં હોતી હૈ ।

દશવાં યોગદ્વાર સમાપ્ત

હસ ૧૧ વેં ઉપયોગ દ્વાર મેં એમુને એસા કહા હૈ કિ—‘સાગારોવ-
ઉત્તા અણાગારોવઉત્તા એગત્તપુહુત્તેણં જહા અનાહારણ’ સાકારોપયુક્ત
ઔર અનાકારોપયુક્ત એકત્વ ઔર પૃથક્ત્વ સે અનાકારક
કે જૈસે કહે ગયે હૈં । ચે સાકારોયુક્ત ઔર અનાકારોપયુક્ત
જીવ પદમેં સિદ્ધકી અપેક્ષા સે કદાચિત્ પ્રથમ એવં સંસારી કી

નહીં. જેથી એ જ યોગની અપેક્ષાએ તેઓમાં પ્રથમતા અને અપ્રથમતાનો
વિચાર કરવો. ‘અજોગી જીવ મણુસ્સા સિદ્ધા એગત્તપુહુત્તેણં પદમા, નો અપદમા’
અયોગી, એવ મણુસ્ય અને સિદ્ધ તે બધા એકવચન અને બહુવચનથી પ્રથમ
જ છે. અપ્રથમ નથી. એવ મણુસ્ય અને સિદ્ધ એ અયોગી જ હોય છે, જેથી
તે બધા પ્રથમ જ કહ્યા છે, કેમકે અયોગી અવસ્થા વારંવાર પ્રાપ્ત થતી નથી.

॥ દશમું યોગદ્વાર સમાપ્ત ॥

અગ્યારમું ઉપયોગદ્વાર—

આ અગ્યારમાં ઉપયોગ દ્વારમાં પ્રભુએ એવું કહ્યું છે કે—‘સાગારોવઉત્તા
અણાગારોવઉત્તા એગત્તપુહુત્તેણં જહા અનાહારણ’ સાકારોયુક્ત અને અનાકારોપયુક્ત
એકત્વ અને પૃથક્ત્વથી અનાહારકની જેમ કહ્યા છે. આ સાકારોપયુક્ત અને
અનાકારોપયુક્ત એવપદમાં સિદ્ધની અપેક્ષાથી કે.ઈનાર પ્રથમ અને સંસારીની

પ્રથમાઃ, નારકાદિવૈમાનિકાન્તપદેષુ તુ નો પ્રથમાઃ કિન્તુ અપ્રથમાઃ, અનાદિસંસારે અનન્તશો લઘ્વત્વાત્તસ્ય, સિદ્ધપદે તુ પ્રથમા એવ નો અપ્રથમાઃ સાકારાનાકારવિશેષિતસ્ય સિદ્ધત્વસ્ય પ્રથમત એવ માત્રાદિતિ ॥૨૧૧॥

અથ દ્વાદશં વેદદ્વારમાહ—“સવેદગો” ઇત્યાદિ ।

“સવેદગો જાવ નપુંસગવેદગો એગત્તપુહુત્તેણં જહા આહારણ” સવેદકો યાવન્નપુંસકવેદકઃ, એકત્વપૃથક્ત્વેન યથા આહારકઃ, અપ્રથમ એવ નતુ પ્રથમઃ, અપેક્ષા સે કદાચિત્ અપ્રથમ હૈ । તથા નારકાદિ વૈમાનિકાન્ત પદોં મેં તો યે પ્રથમ નહોં હેં । કિન્તુ અપ્રથમ હી હેં ક્યોંકિ અનાદિસંસાર મેં સાકારોપયોગ ઓર અનાકારોયોગ અનન્તવાર પ્રાપ્ત હો ચુકે હેં । સિદ્ધ પદ મેં જો પ્રથમતા એકવચન ઓર બહુવચન મેં કહી ગઈ હૈ ઉસકા કારણ યહ હૈ કિ સાકાર અનાકાર ઉપયોગ વિશેષિત જો સિદ્ધત્વ અવસ્થા હેં વહ પહિલે પહિલ હી પ્રાપ્ત હોતી હૈ બાર ૨ નહોં । ૧૧ વાં ઉપયોગદ્વાર સમાપ્ત ।

બારહવાં વેદદ્વાર

હસ ૧૨ વેં વેદદ્વાર મેં ગૌતમને પ્રશ્ન સે ઐસા પૂછા હૈ—હે ભદ્રન્ત ! વેદકી અપેક્ષા સવેદક જીવ એકવચન મેં ઓર બહુવચન મેં પ્રથમ હૈ યા અપ્રથમ હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્નને કહા—‘સવેદગો જાવ નપુંસગવેદગો એગત્તપુહુત્તે ણં જહા આહારણ’ હે ગૌતમ ! વેદકી અપેક્ષા સવેદક જીવ યાવત્ નપુંસક તક એકવચન એવં બહુવચન મેં આહારક સૂત્રોક્ત

અપેક્ષાથી કેઈવાર અપ્રથમ છે. તથા નારક વિગેરે વૈમાનિક સુધીના પદોમાં તો તેઓ પ્રથમ નથી. પણ અપ્રથમ છે. કેમકે અનાદિ સંસારમાં સાકારોપયોગ અને અનાકારોપયોગ અનન્તવાર પ્રાપ્ત થયેલ છે સિદ્ધ પદમાં એકવચન અને બહુવચનથી જે પ્રથમતા કહી છે, તેનું કારણ એ છે કે—સાકાર અનાકાર ઉપયોગ વિશેષણવાળી જે સિદ્ધત્વ અવસ્થા છે, તે પહેલ પહેલીજ પ્રાપ્ત થાય છે, વારંવાર નહીં.

॥ અગીયાસું યોગદ્વાર સમાપ્ત ॥

બારમું વેદદ્વાર—

આ બારમાં વેદદ્વારમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવાન વેદની અપેક્ષાએ એકવચનથી અને બહુવચનથી સવેદક એવ પ્રથમ છે ? કે અપ્રથમ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—‘સવેદગો જાવ નપુંસગવેદગો એગત્તપુહુત્તે ણં જહા આહારણ’ હે ગૌતમ વેદનની અપેક્ષાથી સવેદક એવ યાવત્ નપુંસક સુધીના એવ એકવચન અને બહુવચનથી આહારક સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે અપ્ર-

આહારકસૂત્રાપેક્ષયા યદ્વૈલક્ષણ્યં તદાહ—“નવરં જસ્સ જો વેદો અત્થિ” નવરં કેવલ-
મેતદેવૈલક્ષણ્યં યદ્ જીવાદિદણ્ડકચિન્તાયાં યસ્ય નારકાદે યો વેદો નપું-
સકાદિરસ્તિ તસ્ય સ એવ વેદો વક્તવ્ય ઇતિ । “અવેદઓ એગત્તપુહુત્તેણં તિસુ વિ
પદેસુ જહા અકસાયી” અવેદક એકત્વપૃથક્ત્વેન ત્રિણ્વપિ પદેષુ યથા અકપાયી,
અવેદકો યથા અકપાયી તથા વક્તવ્ય સ્તત્ર ત્રિણ્વપિ પદેષુ જીવમનુષ્યસિદ્ધ લક્ષણેષુ,
તત્ર જીવમનુષ્યપદયોઃ સ્યાત્પ્રથમઃ સ્યાદપ્રથમઃ, અવેદકત્વસ્ય પ્રથમેતરલાભાપેક્ષયા,
સિદ્ધસ્તુ પ્રથમઃ, નો અપ્રથમઃ અવેદકત્વયુક્તસિદ્ધત્વપર્યાયસ્ય પૂર્વં કુત્રાપિ
અપ્રાપ્તત્વાદિતિ ।

इति द्वादशं वेदद्वारम् ॥१२॥

કે જેસા અપ્રથમ હી હૈ, પ્રથમ નહીં હૈ । ક્યોંકિ અનાદિસંસાર મેં
જીવ કો વેદકી પ્રાપ્તિ અનાદિકાલ સે હી હૈ । ‘નવરં’ આહારક સૂત્રોક્ત
કથન કી અપેક્ષા હસમેં કેવલ યહી વિશેષતા હૈ । ‘જસ્સ જો વેદો
અત્થિ’ કિ જીવાદિ દણ્ડક કે વિચાર મેં જિસ નારકાદિ જીવ કો જો
વેદ હોતા હૈ વહી વેદ ઉસકો કહના ચાહિયે । હસ પ્રકાર ઉસ વિવક્ષિત
વેદ કી અપેક્ષા હસમેં અપ્રથમતા કા કથન સમજના ચાહિયે । ‘અવે-
દઓ એગત્તપુહુત્તેણં તિસુ વિ પદેસુ જહા અકસાયી’ તથા જીવ, મનુષ્ય
સિદ્ધ, હન ત્રીન પદોં મેં સે જીવપદ મેં ઓર મનુષ્યપદમેં અવેદી કદા-
ચિત્ પ્રથમ મી હોતા હૈ, ઓર કદાચિત્ અપ્રથમ મી હોતા હૈ,
અવેદન પ્રથમવાર મિલને કી અપેક્ષા પ્રથમ હૈ ઓર દ્વિતીયાદિ વાર
મિલને પર ‘અપ્રથમ હૈ । હસી કથન કી અપેક્ષા ડેકર યહાં પ્રથમતા
ઓર અપ્રથમતા કા કથન કિયા ગયા હૈ । તથા જો સિદ્ધ જીવ હૈ વે

થમ જ છે. પ્રથમ નથી. કેમકે અનાદિસંસારમાં જીવને વેદની પ્રાપ્તિ અના-
દિકાળથી જ છે ‘નવરં’ આહારક સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે તેઓમાં એ જ વિશેષતા
છે કે ‘જસ્સ જો વેદો અત્થિ’ જીવાદિક દંડકના વિચારમાં જે નારક જીવને
જે વેદ થાય છે, તે જ વેદ તેને કહેવો. તે રીતે તે વિવક્ષિત વેદની અપે-
ક્ષાથી તેમાં અપ્રથમતા સમજવી. ‘અવેદઓ એગત્તપુહુત્તેણં તિસુ વિ પદેસુ જહા
અકસાયી’ તેમજ જીવ, મનુષ્ય, અને સિદ્ધ એ ત્રણ પદોમાંના જીવ પદમાં
અને મનુષ્ય પદમાં વેદ કોઈવાર પ્રથમ પણ હોય છે, અને કદાચિત્ અપ્ર-
થમ પણ હોય છે. અવેદકપણું પહેલી વાર મળવાની અપેક્ષાથી પ્રથમ છે.
અને બીજી ત્રીજીવાર મળવાની અપેક્ષાએ અપ્રથમ છે. આ કથનને
આધારે અહિંયાં પ્રથમતા અને અપ્રથમતાનું કથન કર્યું છે. તથા જે સિદ્ધ

અથ ત્રયોદશં શરીરદ્વારમાહ—“સસરીરી” ઇત્યાદિ ।

“સસરીરી જહા આહારણ” સશરીરો યથા આહારકઃ, અયમપિ આહારકવદ્ અપ્રથમ એવ સશરીરભાવસ્ય અનાદૌ સંસારેઽનેકશઃ પ્રાપ્તત્વાત્, “એવં જાવ કમ્મગસરીરી” એવં યાવત્ કાર્મણશરીરી અત્ર યાવત્પદેન ઔદારિકવૈક્રિયા-હારકતૈજસશરીરાણાં સંગ્રહો ભવતિ એવંચાનાદિસંસારેઽન્યતમશરીરસ્ય જીવે ન અનન્તશો લબ્ધત્વાદ્ અપ્રથમ એવ નતુ પ્રથમ । “જસ્સ જં અત્થિ સરીરં” યસ્ય યદસ્તિ શરીરમ્, યસ્ય જીવસ્ય યચ્છરીરં ભવતિ તસ્ય તદેવ શરીરં વક્તવ્યમ્ ।

અવેદક હોકર હો સિદ્ધ બનતે હૈં । હસ પ્રકાર યહ અવેદકતા સિદ્ધોં મેં પ્રથમ હૈ । ક્યોંકિ અવેદકતાયુક્ત સિદ્ધત્વપર્યાય કા લાભ જીવ કો હસકે પહિલે કહીં પર મી ઔર કમી મી નહીં હુઆ હૈ ।

બારહવાં વેદદ્વાર સમાપ્ત

૧૨ વાં શરીરદ્વાર

હસમેં પ્રમુને એસા સમજાયા હૈ કિ—‘સસરીરી જહા આહારણ’ સશરીર ભાવ અનાદિસંસાર મેં અનન્તવાર પ્રાપ્ત હોને સે આહારક કે જૈસા વહ અપ્રથમ હી હૈ ‘એવં જાવ કમ્મગસરીરી’ હસી પ્રકાર સે યાવત્—ઔદારિક શરીર ભાવ, વૈક્રિય શરીરભાવ, તૈજસશરીર ભાવ, ઔર કાર્મણશરીર ભાવ યે સબ મી અનાદિસંસાર મેં જીવ કે દ્વારા લબ્ધ હુએ હૈ અતઃ યે સબ અપ્રથમ હી હૈં । પ્રથમ નહીં હૈં । ‘જસ્સ જં અત્થિ સરીરં’ જિસ કો જો શરીર હોતા હૈ, ડસ જીવ કો વહ શરીર કહના ચાહિયે । હસ પ્રકાર ડસ શરીર કી અપેક્ષા ડસમેં અપ્રથમતા કા કથન કરના ચાહિયે,

અવ છે, તે અવેદક થઈને જ સિદ્ધ બને છે. આ રીતે આ અવેદકપણુ સિદ્ધોમાં પ્રથમ છે. કેમકે અવેદકતાવાળા સિદ્ધને પોતાની પર્યાયની પ્રાપ્તિ અવને આનાથી પહેલાં કેઈ પણ સમયે કે કેઈપણુ સ્થળે થઈ નથી.

॥ બારમું વેદદ્વાર સમાપ્ત ॥

તેરમું શરીરદ્વાર—

આ દ્વારમાં પ્રભુએ એવું સમજાવ્યું છે કે—‘સસરીરી જહા આહારણ’ અનાદિ સંસારમાં સશરીર ભાવ અનન્તવાર પ્રાપ્ત થવાથી આહારકોની માફક સશરીરી અપ્રથમ જ છે. ‘એવં જાવ કમ્મગસરીરી’ એ જ રીતે યાવત્—ઔદારિક શરીરભાવ, વૈક્રિયશરીર ભાવ, આહારક શરીરભાવ, તૈજસશરીર ભાવ અને કાર્મણશરીરભાવ આ બધા અનાદિ સંસારમાં અવને અનન્તવાર પ્રાપ્ત થયા છે. જેથી તે બધા અપ્રથમ જ છે. પ્રથમ નથી. ‘જસ્સ જં અત્થિ સરીરં’ જે અવને જે શરીર હોય છે, તે અવને તે શરીર કહેવું. એ રીતે

“નવરં આહારગસરીરી એગત્તપુહુત્તેણં જહા સમ્મદિટ્ઠી” નવરમ્ આહારકશરીરી એકત્વપૃથક્ત્વેન યથા સમ્યગ્દૃષ્ટિઃ, સ્યાત્ પ્રથમઃ સ્યાદપ્રથમઃ, અયં ચૈતાદશ-આહારકશરીરસ્ય પ્રથમપાપ્ત્યા પ્રથમો દ્વિતીયાદિલાભાપેક્ષયા અપ્રથમઃ સ્યાદિતિ, ચતુર્વારાહારકશરીરપાપ્ત્યા મોક્ષપ્રાપ્તિર્ભવતીતિ। “અસરીરી જીવો સિદ્ધો એગત્તપુહુત્તેણં પદમો નો અપદમો” અશરીરી જીવઃ સિદ્ધશ્ચ એકત્વપૃથક્ત્વેન પ્રથમો નો અપ્રથમઃ, અશરીરી-શરીરરહિતો જીવઃ સિદ્ધશ્ચ પ્રથમ એવ શરીરરહિતજીવત્વ-સિદ્ધત્વપર્યાયસ્ય પ્રથમત એવ પ્રાપ્તત્વાત્ અત એવ પ્રથમો નો અપ્રથમો ભવતીતિ।

इति त्रयोदशं शरीरद्वारम् ॥१३॥

‘નવરં આહારગસરીરી એગત્તપુહુત્તેણં જહા સમ્મદિટ્ઠી’ પરન્તુ આહારક શરીરી એક જીવ ઓર નાના જીવોં કી અપેક્ષા સમ્યગ્દૃષ્ટિ કે જૈસા કદાચિત્ પ્રથમ હોતા હૈ ઓર કદાચિત્ અપ્રથમ મી હોતા હૈ। ઇસ પ્રકાર કે આહારકશરીર કી જબ જીવ કો પ્રથમવાર પ્રાપ્તિ હોતી હૈ ઉસ અપેક્ષા આહારક શરીરી પ્રથમ હૈ ઓર દ્વિતીયાદિવાર મેં જબ પ્રાપ્તિ હોતી હૈ। તબ ઉસ અપેક્ષા યહ અપ્રથમ હૈ આહારક શરીર કી પ્રાપ્તિ જીવ કો ચાર વાર સે અધિક નહીં હોતી હૈ। ‘અસરીરી જીવો સિદ્ધો એગત્તપુહુત્તેણં પદમો, નો અપદમો’ અશરીરી જીવ ઓર સિદ્ધ એકવચન ઓર વહુવચન કી અપેક્ષા સે પ્રથમ હી હૈ, અપ્રથમ નહીં હૈ। ક્યોંકિ શરીર રહિત જીવત્વરૂપ સિદ્ધપર્યાય જીવ મેં એક હી વાર જીવ કો પ્રાપ્તિ હોતી હૈ। ૧૩ વાં શરીરદ્વાર સમાપ્ત।

તે શરીરની અપેક્ષાથી તેમાં અપ્રથમતાનું કથન કરી લેવું. ‘નવરં આહારગ-સરીરી એગત્તપુહુત્તેણં જહા સમ્મદિટ્ઠી’ પરંતુ આહારક શરીરી એકજીવ અને અનેક જીવોની અપેક્ષાથી સમ્યગ્દૃષ્ટિની માફક કોઈવાર પ્રથમ થાય છે અને કોઈવાર અપ્રથમ પણ થાય છે. આ પ્રકારના આહારક શરીરની જીવને જ્યારે પ્રથમવાર પ્રાપ્તિ થાય છે—ત્યારે તે અપેક્ષાએ આહારક શરીરી પ્રથમ છે. અને બીજી ત્રીજી વારમાં જ્યારે પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે તે અપેક્ષાથી આ અપ્રથમ છે. જીવને આહારક શરીરની પ્રાપ્તિ ચારવારથી વધારે થતી નથી. ‘અસરીરી જીવો સિદ્ધો એગત્તપુહુત્તેણં પદમો નો અપદમો’ એકવચન અને બહુવચનથી અશરીરી જીવ અને સિદ્ધ પ્રથમ જ છે. અપ્રથમ નથી કેમકે શરીર વિનાની જીવપણાકૃપ સિદ્ધપર્યાય જીવમાં એકજવાર પ્રાપ્તિ થાય છે. વારંવાર પ્રાપ્તિ થતી નથી.

॥ તેરમું શરીરદ્વાર સમાપ્ત ॥

અથ ચતુર્દશં પર્યાપ્તિદ્વારમાહ—‘પંચર્હિં પજ્જત્તીર્હિં’ ઇત્યાદિ ।

“પંચર્હિં પજ્જત્તીર્હિં પંચર્હિં અપજ્જત્તીર્હિં એગત્તપુહુત્તેણં જહા આહારણ”
પશ્ચમિઃ પર્યાપ્તિમિઃ પશ્ચમિરપર્યાપ્તિમિરેકત્વપૃથક્ત્વેન યથા આહારકઃ, આહારક
શરીરેન્દ્રિય-શ્વાસો-ચ્છ્વાસ-ભાષામનો-ભેદાત્ પર્યાપ્તિઃ પશ્ચમકારા, આમિ-
પર્યાપ્તોઽપર્યાપ્તોવા, પશ્ચમિઃ પર્યાપ્તિમિઃ પર્યાપ્તકઃ, પશ્ચમિરપર્યાપ્તિમિરપર્યાપ્તકઃ
આહારવત્ત્વો પ્રથમઃ કિન્તુ અપ્રથમ એવ, અનાદિસંસારે પર્યાપ્ત્યપર્યાપ્ત્યોરને
કશો લબ્ધત્વાદિતિ । “નવરં જસ્સ જા અત્થિ” નવરં યસ્ય યા પર્યાપ્તિ રપર્યાપ્તિ વા
અસ્તિ સા વક્તવ્યા, જીવાદિદણ્ડકચિન્તાયાં યસ્ય જીવસ્ય યા પર્યાપ્તિરપર્યાપ્તિ
વા ભવતિ તસ્ય સૈવ પર્યાપ્તિરપર્યાપ્તિ વા વક્તવ્યેતિ ભાવઃ । “જાવ વેમાણિયા

૧૪ વાં પર્યાપ્તિદ્વાર—

હસ ૧૪ વેં :પર્યાપ્તિદ્વાર મેં પ્રભુને એસા સમજાયા હૈ કિ-પંચર્હિં
પજ્જત્તીર્હિં પંચર્હિં અપજ્જત્તીર્હિં એગત્તપુહુત્તેણં જહા આહારણ’ પર્યાપ્તિયોં
પાંચ હોતી હૈં-આહારકપર્યાપ્તિ, શરીર પર્યાપ્તિ, ઈન્દ્રિયપર્યાપ્તિ, શ્વાસોચ્છ્વા-
સપર્યાપ્તિ, ઓર ભાષામનપર્યાપ્તિ । હન પાંચ પર્યાપ્તિયોં ઓર અપ-
ર્યાપ્તિયોં કી અપેક્ષા સે એકજીવ ઓર નાના જીવ આહારક કે જૈસા
પ્રથમ નહીં હૈં કિન્તુ અપ્રથમ હી હૈં । કયોંકિ અનાદિસંસાર મેં પર્યાપ્તિ-
દશા ઓર અપર્યાપ્તિદશા જીવને અનેકવાર પ્રાપ્ત કી હોતી હૈ । ‘નવરં જસ્સ
જા અત્થિ’ આહારક સૂત્રોક્ત કથન કી અપેક્ષા યહાં એસી વિશેષતા હૈ
કિ જિસ જીવ કો જો પર્યાપ્તિ હો ઉસ જીવ કો વહી પર્યાપ્તિ કહની
ચાહિયે । હસ પ્રકાર ઉસ પર્યાપ્તિ કી અપેક્ષા ઉસ જીવ કો પ્રથમતા
અપ્રથમતા કા કથન કરના ચાહિયે । ‘જાવ વેમાણિયા નો પઢમા

ચોદમું પર્યાપ્તિદ્વાર—

આ ચોદમાં પર્યાપ્તિદ્વારમાં પ્રભુએ એવું સમજાવ્યું છે કે—પંચર્હિં
પજ્જત્તીર્હિં પંચર્હિં અપજ્જત્તીર્હિં એગત્તપુહુત્તેણં જહા આહારણ’ પર્યાપ્તિયો પાંચ
હોય છે, આહારક પર્યાપ્તિ શરીર પર્યાપ્તિ, ઈન્દ્રિયપર્યાપ્તિ, શ્વાસોચ્છ્વાસ પર્યાપ્તિ
અને ભાષામન પર્યાપ્તિ આ પાંચ પર્યાપ્તિયો અને અપર્યાપ્તિની અપેક્ષાથી
એકજીવ અને અનેકજીવો આહારક પ્રમાણે પ્રથમ નથી પરંતુ અપ્રથમ જ છે.
કેમકે અનાદિ સંસારમાં પર્યાપ્તિદશા અને અપર્યાપ્તિદશા હોવે અનેક વાર
પ્રાપ્ત કરી છે. ‘નવરં જસ્સ જા અત્થિ’ આહારક સૂત્રમાં કહ્યાથી અહિં એવી
વિશેષતા છે કે—જે જીવને પર્યાપ્તિ હોય છે તે જીવને તેજ પર્યાપ્તિ કહેવી.
આ રીતે તે પર્યાપ્તિની અપેક્ષાથી તે જીવને પ્રથમતા અને અપ્રથમતાનું

નો પદમા અપદમા” યાવદ્ વૈમાનિકાઃ નો પ્રથમા અપ્રથમાઃ एवं वैमानिक-
पर्यन्तजीवेषु सर्वे ज्ञातव्यम्, ते सर्वे जीवादारभ्य वैमानिकान्ताः, नो प्रथमाः
किन्तु अप्रथमाः, जीवादिवैमानिकान्तपर्यायाणाम् अनादिसंसारे अनन्तशो
लब्धत्वादिति । प्रथमाप्रथमलक्षणकथनाय आह—“ इमा लक्षणगाथा” इयं
लक्षण गाथा—“जो जेण” इत्यादि ।

“જો માવો” યો માવઃ—જીવત્વાદિ રૂપઃ “જેણ” યેન જીવાદિના કર્ત્તા
“પત્તપુઠ્ઠવો” પ્રાપ્તપૂર્વઃ પૂર્વં પ્રાપ્ત इति प्राप्तपूर्वः, “સો” સ જીવાદિઃ કર્તા ‘તેણ’
તેન માવેન—પર્યાયાદિના “અપદમો હોઈ” અપ્રથમો ભવતિ, “સેસેસુ” શેપેષુ અન્ન
સપ્તમી ત્રિભક્તિઃ તૃતીયયા વિપરિણેતવ્યા તથા ચ શેષૈઃ—પ્રાપ્તપૂર્વભિન્નૈઃ “અપત્ત-
પુઠ્ઠવેષુ માવેસુ” અપ્રાપ્તપૂર્વૈર્ભાવૈઃ “પદમો હોઈ” પ્રથમો ભવતીતિ ગાથાર્થઃ ॥ સૂ. ૧ ॥

અથ પ્રથમાદિ વિપક્ષંચરમાદિત્વં જીવાદિષ્વેવ દ્વારેષુ નિરૂપયન્નાહ—“જીવે
ળં મંતે” ઇત્યાદિ ।

મૂલ્ક—“જીવે ળં મંતે ! જીવભાવેળ કિં ચરિમે અચરિમે ?
ગોયમા ! નો ચરિમે અચરિમે । નેરહ્ણ ળં મંતે ! નેરહ્ણમાવેળં

અપદમા’ યાવદ્ વૈમાનિકજીવ મ્હી અપ્રથમ હૈ પ્રથમ નહીં હૈં । હસ પ્રકાર
જીવ સે લેકર વૈમાનિકાન્ત સઘ પર્યાસિ અપર્યાસિ કી અપેક્ષા સે
અપ્રથમ હી હૈં એસા જાનના ચાહિયે । કપોંકિ યહ દશા સઘ જીવોં કો હસ
અનાદિસંસાર મેં અનન્તવાર પ્રાપ્ત હો ચુકી હૈ । લક્ષણગાથા કા અર્થ
હસ પ્રકાર સે હૈ—‘જો માવ’ જો જીવત્વાદિરૂપ અવસ્થા ‘જેણ’ જિસ
‘જીવ કે દ્વારા ‘પત્તપુઠ્ઠવે’ પહિલે પ્રાપ્ત કી ચુકી હૈ, ‘તેણ’ હસ અવસ્થા
સે ‘સો’ વહ જીવ ‘અપદમો હોઈ’ અપ્રથમ હૈ એસા કહા જાતા હૈ । સેસેસુ’
તથા પ્રાપ્તપૂર્વ સે મિન્ન—અપ્રાપ્તપૂર્વ અવસ્થાઓં સે વહ જીવ પ્રથમ હૈ
એસા કહા જાતા હૈ । સૂ. ૧ ॥

કથન કરવું. ‘જાવ વૈમાણિયા નો પદમા અપદમા’ યાવત્ વૈમાનિક સુધીના
બધા જ જીવ પશુ અપ્રથમ છે. પ્રથમ નથી. આ રીતે સમુચ્ચય જીવથી
આરંભીને વૈમાનિક સુધીના જીવ બધા જ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તથી
અપ્રથમ છે. તેમ સમજવું કેમકે આ અવસ્થા બધા જીવોને અનાદિ સંસાર
માં અનંતવાર પ્રાપ્ત થઈ ચૂકી છે. લક્ષણ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે.
‘જો માવ’ જે જીવપણીરૂપ અવસ્થા ‘જેણ’ જીવે ‘પત્તપુઠ્ઠવે’ પહેલા પ્રાપ્ત કરાઈ
ગઈ હોતી. ‘તેણ’ તે અવસ્થામાં ‘સો’ તે જીવ ‘અપદમો હોઈ’ અપ્રથમ છે.
તેમજ કહ્યું છે ‘સેસેસુ’ પ્રાપ્ત પૂર્વથી બીજા એટલે કે અપ્રાપ્તપૂર્વ અવ-
સ્થાઓથી તે જીવ પ્રથમ છે. તેમ કહેવામાં આવ્યું છે. ॥ સૂ. ૧ ॥

પુચ્છા ગોયમા ! સિય ચરિમે સિય અચરિમે, એવં જાવ વેમાણિય,
 સિદ્ધે જહા જીવે । જીવા ણં પુચ્છા, ગોયમા ! નો ચરિમા અચરિમા
 નેરહયા ચરિમા વિ અચરિમા વિ એવં જાવ વેમાણિયા સિદ્ધા
 જહા જીવા । ૧ । આહારણ સવ્વત્થણગત્તેણં સિય ચરિમે સિય અચ-
 રિમે, પુહુત્તે ણં ચરિમા વિ અચરિમા વિ । અણાહારઓ જીવો
 સિદ્ધો ય ણગત્તેણ વિ પુહુત્તેણ વિ નો ચરિમે અચરિમે । સેસ-
 ટ્ઠાણેસુ ણગત્તપુહુત્તેણં જહા આહારઓ । ૨ । ભવસિદ્ધિઓ જીવ-
 પદે ણગત્તપુહુત્તેણં ચરિમે નો અચરિમે, સેસટ્ઠાણેસુ જહા આહા-
 રઓ । અભવસિદ્ધિઓ સવ્વત્થ ણગત્તપુહુત્તેણં નો ચરિમે અચ-
 રિમે । નો ભવસિદ્ધિય નો અભવસિદ્ધિય જીવે સિદ્ધે ય ણગત્ત-
 પુહુત્તેણં જહા અભવસિદ્ધિઓ । ૩ । સન્ની જહા આહારઓ, એવં
 અસન્ની વિ, નો સન્નિ નો અસન્ની જીવપદે સિદ્ધપદે ય અચ-
 રિમે, મણુસ્સપદે ચરિમે ણગત્તપુહુત્તેણં । ૪ । સલેસ્સો જાવ સુક્ક-
 લેસ્સો જહા આહારઓ, નવરં જસ્સ જા અત્થિ । અલેસ્સો જહા
 નો સન્નિ નો અસન્ની । ૫ । સમ્મગ્ગદિટ્ઠી જહા અણાહારઓ,
 મિચ્છાદિટ્ઠી જહા આહારઓ, સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠી ણગિંદિય
 વિગલિંદિયવજ્જં સિય ચરિમે સિય અચરિમે, પુહુત્તેણ ચરિમા
 વિ અચરિમા વિ । ૬ । સંજઓ જીવો મણુસ્સો ય જહા આહારઓ,
 અસંજઓ વિ તહેવ, સંજયાસંજણ વિ તહેવ, નવરં જસ્સ જં
 અત્થિ । નો સંજય નો અસંજય નો સંજયાસંજઓ જહા નો
 ભવસિદ્ધિય નો અભવસિદ્ધિઓ । ૭ । સકસાઈ જાવ લોભકસાઈ

सव्वट्ठाणेषु जहा आहारओ, अकसाई जीवपदे सिद्धपदे य नो
 चरिमा अचरिमा मणुस्सपदे सिद्धपदे य नो चरिमो
 अचरिमो, मणुस्सपदे सिय चरिमो सिय अचरिमो । ८।
 णाणी जहा सम्मदिट्ठी सव्वत्थ, आभिणिबोहियणाणी जाव
 मणपज्जवनाणी जहा आहारओ, नवरं जस्स जं अत्थि । केवल-
 नाणी जहा नो सन्नि नो असन्नी, अन्नाणी जाव विभंगनाणी
 जहा आहारओ । ९। सजोगी जाव कायजोगी जहा आहारओ,
 जस्स जो जोगो अत्थि । अजोगी जहा नो सन्नि नो असन्नी । १०।
 सागारोवउत्तो अणागारोवउत्तो य जहा अणाहारओ । ११। सवे-
 दओ जाव नपुंसगवेदओ जहा आहारओ, अवेदओ जहा
 अकसाई । १२। सत्तरीरी जाव कम्मगत्तरीरी जहा आहारओ,
 नवरं जस्स जं अत्थि । अत्तरीरी जहा नो भवसिद्धिय नो
 अभवसिद्धिए । १३। पंचहिं पज्जत्तीहिं पंचहिं अपज्जत्तीहिं जहा
 आहारओ, सव्वत्थ एगत्तपुहुत्तेणं दंडगा भाणियव्वा । १४। इमा
 लक्खणगाहा, जो जं पाविहिइ पुणो,
 भावं सो तेण अचरिमो होइ ।

उच्चंतवियोगो जस्स, जेण भावेण सो चरिमो ॥१॥

सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति जाव विहरइ ॥सू० २॥

अट्टारसमे सए पढमो उद्देशो समत्तो ॥

छाया—जीवः खलु भदन्त ! जीवभावेन किं चरमोऽचरमः गौतम ! नो
 चरमोऽचरमः । नैरयिकः खलु भदन्त ! नैरयिकभावेन पृच्छा, गौतम ! स्याच्च-

रमः स्यादचरमः । एवं यावद्वैमानिकः, सिद्धो यथा जीवः । जीवाः खलु भदन्त । पृच्छा, गौतम ! नो चरमा अचरमाः नैरयिकाः चरमा अपि अचरमा अपि, एवं यावद्वैमानिकाः । सिद्धा यथा जीवाः । १। आहारकः सर्वत्रैकत्वेन स्यात् चरमः स्यादचरमः पृथक्त्वेन चरमा अपि अचरमा अपि, अनाहारको जीवः सिद्धश्च एकत्वेनापि पृथक्त्वेनापि नो चरमोऽचरमः शेषस्थानेषु एकत्वपृथक्त्वेन यथा आहारकः । २। भवसिद्धिको जीवपदे एकत्वपृथक्त्वेन चरमो नो अचरमः शेषस्थानेषु यथा आहारकः । अभवसिद्धिकः सर्वत्र एकत्वपृथक्त्वेन नो चरमोऽचरमः । नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिको जीवः सिद्धश्च एकत्वपृथक्त्वेन यथा अभवसिद्धिकः । ३। संज्ञी यथा आहारकः एवम् असंज्ञी अपि, नो संज्ञी नो असंज्ञी जीवपदे सिद्धपदे चाचरमः, मनुष्यपदे चरमः एकत्वपृथक्त्वेन । ४। सलेश्यो यावत् शुक्ललेश्यो यथा आहारकः नवरं यस्य चा अस्ति, अलेश्यो यथा नो संज्ञी नो असंज्ञी । ५। सम्पद्गृष्टि र्यथा अनाहारकः, मिथ्यादृष्टिर्यथाऽऽहारकः सम्यग्मिथ्यादृष्टिः एकेन्द्रियविकलेन्द्रियवर्जं स्यात् चरमः स्यादचरमः, पृथक्त्वेन चरमा अपि अचरमा अपि ६। संयतो जीवो मनुष्यश्च यथा आहारकः, असंयतोऽपि तथैव संयतासंयतोऽपि तथैव नवर यस्य यदस्ति नो संयत नो असंयत नो संयतासंयतः यथा नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिकः । ७। सकषायी यावत्क्षोभकषायी सर्वस्थानेषु यथा आहारकः, अकषायी जीवपदे सिद्धपदे च नो चरमोऽचरमः, मनुष्यपदे च स्याच्चरमः स्यादचरमः । ८। ज्ञानी यथा सम्पद्गृष्टिः सर्वत्र, आभिनिबोधिकज्ञानी यावन्मनःपर्यवज्ञानी यथा आहारकः नवरं यस्य यदस्ति, केवलज्ञानी यथा नो संज्ञी नो असंज्ञी, अज्ञानी यावद्विभज्ज्ञानी यथा आहारकः । ९। सयोगी यावत्काययोगी यथा आहारकः यस्य यो योगोऽस्ति, अयोगी यथा नो संज्ञी नो असंज्ञी । १०। साकारोपयुक्तोऽनाकारोपयुक्तश्च यथा अनाहारकः । ११। सवेदको यावन्नपुंसकवेदको यथा आहारकः, अवेदको यथा अकषायी । १२। सशरीरी यावत् कार्मणशरीरी यथा आहारकः, नवरं यस्य यदस्ति, अशरीरी यथा नो भवसिद्धिक नो अभवसिद्धिकः । १३। पञ्चभिः पर्याप्तिभिः पञ्चभिरपर्याप्तिभिर्यथा आहारकः, सर्वत्र एकत्वपृथक्त्वेन दण्डका भणितव्याः । १४। इयं लक्षणगाथा—यो यं प्राप्स्यति पुनर्भावं स तेनाचरमो भवति ।

अत्यन्तवियोगो यस्य, येन भावेन स चरमः ॥१॥

तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति यावद्विहरति ॥सू० २॥

अष्टादशशतके प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥

ટીકા—“જીવેણં મંતે!” જીવઃ સ્વલ્લ મદન્ત ! “જીવમાવેણં” જીવ
માવેન-જીવત્વસ્વરૂપેણ “કિં ચરિમે અચરિમે” કિં ચરમોઽચરમો વેતિ પ્રશ્નઃ ।
હે મદન્ત ! જીવો જીવમાવેન જીવત્વપર્યાયેણ કિં જીવસ્ય ચરમમાગઃ પ્રાપ્તવ્યો
ઽસ્તિ, કિં જીવો જીવત્વં કદાચિત્યક્ષયતિ? અથવા અચરમઃ જીવત્વચરમસમય-
સ્યાઽવિદ્યમાનતાઽસ્તિ કદાચિદપિ જીવો જીવત્વપર્યાયં ન મોક્ષયતિ? इति प्रश्नः ।
મગવાનાહ-“નો ચરિમે અચરિમે” નો ચરમોઽચરમઃ, અવિદ્યમાનજીવત્વચરમ-

અથ સૂત્રકાર પ્રથમાદિ અવસ્થાર્થાં કે વિપક્ષભૂત ચરમાદિકો
જીવાદિપદરૂપ દ્વારોં મેં નિરૂપિત કરતે હૈં—

‘જીવેણં મંતે ! જીવમાવેણં કિં ચરિમે’ इत्यादि

ટીકાર્થ—‘જીવે ણં મંતે ! જીવમાવે ણં’ હે મદન્ત ! જીવ જીવત્વ-
સ્વરૂપ સે ‘કિં ચરિમે અચરિમે’ ચરમ હૈ યા અચરમ હૈ ? જિસકા સર્વદા
કે લિપે અન્ત હોતા હૈ, વહ ચરમ ઓર જિસકા કમી અન્ત નહીં હોતા
વહ અચરમ હૈ । જીવ અપની જીવત્વપર્યાય કો કયા કમી છોડેગા ? યા
નહીં ? એસા યહ ગૌતમ કા પ્રશ્ન હૈ । હસકે ઉત્તરમેં પ્રશ્ન કહતે હૈં— ‘નો
ચરિમે અચરિમે’ હૈ ગૌતમ । જીવ અત્યન્તરૂપ સે અપની જીવત્વપર્યાય
કો કમી મી નહીં છોડેગા જિસકા સર્વદા અન્ત-વિનાશ-હો જાતા હૈ વહ
ચરમ ઓર જિસકા કદાપિ અન્ત નહીં હોતા વહ અચરમ હૈ । જીવ અપની
જીવત્વપર્યાય કો કયા કમી છોડેગા ? યા નહીં છોડેગા એસા યહ

હવે સૂત્રકાર પ્રથમ વિગેરે અવસ્થાઓના પ્રતિપક્ષરૂપ ચરમાદિને
જીવાદિપદ રૂપક્ષરોમાં નિરૂપિત કરે છે—‘જીવેણં મંતે ! જીવમાવેણં’ इत्यादि

ટીકાર્થ—‘જીવે ણં મંતે ! જીવમાવે ણં’ હે ભગવન્ જીવ જીવપણુથી
‘કિં ચરિમે અચરિમે’ ચરમ છે ? કે અચરમ ? જેનો હમેશાં અન્ત થાય તે
ચરમ છે અને જેનો અન્ત ક્યારેયપણુ ન થતો હોય તે અચરમ છે. જીવ
પોતાના જીવપણુની પર્યાયને શું કાંઈપણુ સમયે છોડશે ? કે નહીં છોડે ?
એ પ્રમાણુનો આ ગૌતમસ્વામીનો પ્રશ્ન છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—
‘નો ચરિમે અચરિમે’ હે ગૌતમ ! જીવ પોતાના જીવપણુની પર્યાયને અન્ય
નારૂપથી ક્યારે પણુ છોડશે નહીં જેનો અન્ત-વિનાશ હમેશાં થાય છે,
તે ચરમ કહેવાય છે અને જેનો નાશ કાંઈપણુ સમયે ન થાય તે અચ-
રમ છે. એમ કહેવામાં આવ્યું છે. જીવભાવથી જીવનો કાંઈપણુ સમયે
અન્ત-નાશ ન થાય તો તેનાથી એ જ સમજાય છે તે એ ભાવથી ચરમ

સમયો જીવો જીવત્વમત્યન્તં કદાચિદપિ ન ત્યક્ષ્યતીત્યુત્તરમ્ । યસ્ય સર્વદા અન્તો વિનાશો ભવતિ સ ચરમઃ, યસ્ય કદાપિ અન્તો વિનાશો ન ભવતિ સો ડચરમ્ ।

इति कथ्यते तदिह जीवस्य जीवभावेन कदापि वियोगो न भवति अतो जीवो न जीवभावेन चरमः अपि तु अचरम एवेति भावार्थः । “नेरइणं भंते ।” नैरयिकः खलु भदन्त ! “नेरइयभावेणं पुच्छा” नैरयिकभावेन-चरमोऽचरमो वेत्येवं रूपेण पृच्छा-प्रश्नः, भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! “सिय चरिमे सिय अचरिमे” स्याच्चरमः स्यादचरमः, यो नैरयिको-नारकादुद्धृतः

गौतम का प्रश्न है । इसके उत्तरमें प्रभु कहते हैं-‘नो चरिमे अचरिमे’ हे गौतम ! जीव अत्यन्तरूप से अपनी जीवत्वपर्याय को कभी भी नहीं छोड़ेगा जिसका सर्वदा अन्त-विनाश-हो जाता है वह चरम और जिसका कदापि अन्त नहीं होता है वह अचरम है ऐसा कहा गया है । जिसका जीवभाव से कभी भी जय अन्त ही नहीं होता है तो इससे यही जाना जाता है कि वह उस भाव से चरम नहीं है अपितु अचरम ही है ।

अथ गौतम । प्रभु से ऐसा पूछते हैं-‘नेरइए णं भंते ! नेरइय भावेणं पुच्छा’ हे भदन्त ! नैरयिक नैरयिक रूपसे चरम है या अचरम है ? इस के उत्तरमें प्रभु कहते हैं-‘गोयमा ! सिय चरिमे सिय अचरिमे’ हे गौतम ! नैरयिक कदाचित्-चरम हैं और कदाचित् अचरम है ? तात्पर्य इसका ऐसा है कि जो नारक नरकसे निकलकर पुनः नरक-

નથી. પરંતુ અચરમ જ છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘નો ચરિમે અચરિમે’-હે ગૌતમ ! જીવ અત્યંતપણાથી પોતાના જીવ પર્યાયને ક્યારેય પણ છોડતો નથી. જેનો સર્વદા અંત-વિનાશ થઈ જાય છે તે ચરમ અને જેનો ક્યારેય અંત ન થય તે અચરમ છે. તેમ કહેવામાં આનું છે, તેનો ભાવ એ છે કે-જેનો જીવભાવથી ક્યારેય પણ જો અંતજ થતો નથી. તો તેથી એમજ સમજાય છે કે-તે જોભાવથી ચરમ નથી. પરંતુ અચરમ જ છે. હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-‘નેરइए णं भंते नेरइयभावेणं पुच्छा’ હે ભગવન ! નૈરયિક નૈરયિકપણાથી ચરમ છે ? કે અચરમ છે ? આના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે ‘गोयमा सिय चरिमे सिय अचरिमे’ હે ગૌતમ ! નૈરયિક કદાચિત્ ચરમ છે અને કદાચિત્ અચરમ છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે-જે નારક

સન્ પુનર્નરકગતિં ન યાસ્યતિ કિન્તુ મોક્ષં ગમિષ્યતિ સ નૈરયિકભાવં સર્વદૈવ વિબુઞ્ચતિ અતઃ સ ચરમઃ એવં વ્યતિરિક્તો નારકોઽચરમઃ, અત એવોક્તં કદાચિ ચરમઃ કદાચિદચરમ ઇતિ । “એવં જાવ વેમાણિ” એવં યાવદ્ વૈમાનિકઃ, એવમનેન ઉક્તપ્રકારેણ વૈમાનિકપર્યન્ત જીવે ચરમત્વાચરમત્વવર્ણનં વિજ્ઞેયમ્ “સિદ્ધે જહા જીવે” સિદ્ધો યથા જીવઃ યથા જીવો જીવત્વં ન કદાચિદપિત્યજતિ સ ન જીવત્વાપેક્ષયા ચરમ સ્તથા સિદ્ધોઽપિ સિદ્ધત્વપર્યાયં ન કદાપિ ત્યજતિ ઇત્યતઃ સિદ્ધત્વાપેક્ષયા સિદ્ધો ન ચરમોઽપિતુ અચરમ એવ ભવતીતિ ભાવઃ । એકવચનાશ્રિત્ય દ્વંડકમભિધાય બહુવચનાશ્રિતદ્વંડકમાહ—“જીવા ણં પુચ્છા” જીવાઃ ત્વહુ પૃચ્છા, હે ભદન્ત ! જીવા જીવભાવેન—જીવત્વપર્યાયેણ ચરમા અચરમા વેતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! “નો ચરિમા અચરિમા” નો ચરમા અચરમાઃ, હે ગૌતમ ! જીવાઃ કદાચિદપિ જીવત્વ-ગતિ મેં નહીં જાયગા કિન્તુ મોક્ષમેં જાયગા વહ નારક નૈરયિક ભાવ કો સર્વદા છોડ દેતા હૈ હસલિયે ઉસે ચરમ ઔર જો નારક એસા નહીં હૈ વહ અચરમ હૈ । હસી કારણ યહાં એસા કહા ગયા હૈ । ‘એવં જાવ વેમાણિ’ હસી પ્રકાર સે યાવત્ વૈમાનિક તક જાનના ચાહિયે । ‘સિદ્ધે જહા જીવે’ સિદ્ધ અપની અપની સિદ્ધત્વપર્યાયકી અપેક્ષા સદા જીવ કે જૈસા અચરમ હૈ ક્યોંકિ વે અપની ઉસ પર્યાય કો અવત્રિકાલ મેં સ્ત્રી છોડનેવાલે નહીં હૈં । જિસ પ્રકાર સે યહ દ્વંડક સૂત્ર—એકવચન કો લેકર કહા ગયા હૈ—ઉસી પ્રકાર સે બહુવચન કો લેકર સ્ત્રી દ્વંડક કહલેના ચાહિયે—જૈસે ‘જીવા ણં મંતે ! પુચ્છા’ હે ભદન્ત ! સમસ્ત જીવ જીવભાવસે ક્યા ચરમ હૈ યા અચરમ હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । હે ગૌતમ ! સમસ્ત જીવ જીવત્વ પર્યાય સે ‘નો ચરિમા, અચરિમા’ ચરમ

નરકથી નીકળીને ફરીને નરકગતિમાં ન જાય પણ મોક્ષમાં જાય તે નારક નૈરયિક ભાવને સર્વદા છોડી દે છે. તેથી તેને ચરમ કહ્યો છે અને જે નારક એવો નથી તે અચરમ છે. એજ કારણથી બહિયાં એ પ્રમાણે કહ્યું છે. ‘એવં જાવ વેમાણિ’ એજ પ્રમાણે યાવત્ વૈમાનિકો સુધી સમજવું. ‘સિદ્ધે જહા જીવે’ સિદ્ધ પોતાના સિદ્ધપણની પર્યાયથી જીવની માફક સદા અચરમ છે, કેમકે તે પોતાની એ પર્યાયને હવે ત્રણેકાળમાં પણ છોડવાવાળા નથી. જે પ્રમાણે આ દંડક સૂત્ર એક વચનને લઈ કહ્યું છે—એજ રીતે બહુવચનો આશ્રય કરીને પણ દંડક બનાવી લેવું જેમ કે—‘જીવાણં મંતે ! પુચ્છા’ હે ભગવન્ બધા જીવ જીવભાવથી શું ચરમ છે ? કે અચરમ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—‘ગોયમા’

ભાવં ન ત્યજન્તિ અતસ્તે અચરમા એવ નતુ કદાચિદપિ ચરમા ભવન્તીતિ। ‘નેર-
 ઇયા ચરિમા વિ અચરિમા વિ’ નૈરયિકાશ્ચામા અપિ અચરમા અપિ યે નારકાઃ-
 નારકાદુદ્વૃતાઃ, નરકં પુનર્ન યાસ્યન્તિ કિન્તુ મોક્ષં ગમિષ્યન્તિ, તે નારકભાવા-
 પેક્ષયા ચરમાઃ, એતદ્ વ્યતિરિક્તા અચરમાઃ। ‘એવં જાવ વેમાણિયા’ એવં યાવદ્દૈ-
 મનિકાઃ, એવમેવ-નારકવદેવ વૈમાનિકપર્યન્તજીવેષુ ચરમત્વાચરમત્વયોર્વ્યવસ્થા
 જ્ઞાતવ્યા કદાચિત્ ચરમા અપિ કદાચિદચરમા અપિ, ઇતિ, ‘સિદ્ધા જહા જીવા’
 સિદ્ધા યથા જીવાઃ, યથા જીવાઃ-જીવત્વપર્યાયનપરિત્યજન્તોઽચરમાઃ, તથા સિદ્ધા
 અપિ કદાચિદપિ સિદ્ધત્વપર્યાયં ન ત્યજન્તિ, ઇતિ તે સિદ્ધા અચરમા એવ નતુ ચરમા

નહીં હૈં, કિન્તુ અચરમ હૈં। ક્યોંકિ વે અપની જીવત્વપર્યાય ક્ષો કમ્બી
 નહીં છોડતે હૈં। હસ પ્રકાર સે ‘નેરઇયા ચરિમા વિ અચરિમા વિ’ નૈરયિક
 સમસ્ત ચરમ મ્બી હૈં ઓર અચરમ મ્બી હૈં। જો નારક નરક સે ઉદ્ધૃત
 હોકર પુનઃ નરકગતિ મેં નહીં જાકર મુક્તિ મેં જાતે હૈં જૈસા કિ
 શ્રેણિક કા જીવ અવ નરક સે નિકલ કર મોક્ષ જાવેગા વે નારકભાવ
 કી અપેક્ષા ચરમ હૈં ઓર જો એસે નહીં હૈં વે નારક ઉસ ભાવકી અપેક્ષા
 અચરમ હૈં। ‘એવં જાવ વેમાણિયા’ હસી પ્રકાર સે ચરમતા ઓર અચ-
 રમતા વૈમાનિક તક કે સમસ્ત જીવોં મેં મ્બી જાનની ચાહિયે, ‘સિદ્ધા
 જહા જીવા’ સિદ્ધોં મેં જીવોં કે જૈસી સર્વદા અચરમતા હી હૈ એસા
 જાનના ચાહિયે-ક્યોંકિ જિસ પ્રકાર જીવ અપની જીવત્વપર્યાય સે કદા-
 ચિદપિ રહિત નહીં હોતે હૈં। હસી પ્રકાર સે સિદ્ધ મ્બી અપની સિદ્ધત્વ
 પર્યાય સે અવ કમ્બી મ્બી રહિત હોનેવાળે નહીં હૈં અતઃ વે અચરમ હી

ઈત્યાદિ હે ગૌતમ ? બધા જીવે જીવપણના પર્યાયથી ‘નો ચરિમા, અચરિમા’
 ચરમ નથી પણ અચરમ છે. કેમકે તે પોતાના જીવપણની પર્યાયને કોઈવખત
 છોડતા નથી. એજ રીતે ‘નેરઇયા ચરિમા વિ અચરિમા વિ’ સઘળા નૈરયિકો
 ચરમપણ છે. અને અચરમપણ છે. જે નારક નરકથી નીકળીને ફરીથી નરક-
 ગતિમાં નહીં જતાં મુક્તિમાં જાય છે. જેવી રીતે શ્રેણિકને જીવ. હવે નર-
 કથી નીકળીને મોક્ષમાં જશે તેવા નારકો નારકભાવથી ચરમ છે. અને જેઓ
 આવા નથી. તે નારકો તે ભાવથી અચરમ છે. ‘એવં જાવ વેમાણિયા’ આજ
 પ્રમાણે ચરમપણું અને અચરમપણું વૈમાનિક સુધીના બધા જીવોમાં પણ
 સમજવું. “સિદ્ધા જહા જીવા” જીવોની માફક સિદ્ધો હમેશાં અચરમ જ
 જે તેમ સમજવું. કેમકે જે રીતે જીવ પોતાની જીવ પર્યાયથી કોઈપણ સમયે
 રહિત થતા નથી. એજ રીતે સિદ્ધપણ પોતાની સિદ્ધપર્યાયથી કોઈપણ સમયે

इति१। आहारकद्वारमाह-‘आहारए’ इत्यादि, ‘आहारए सन्वत्थ एगत्तेणं सिय चरिमे सिय अवरिमे’ आहारकः सर्वत्र एकत्वेन स्यात् चरमः स्यादचरमः, आहारकः सर्वत्र जीवादिपक्षेषु कदाचिच्चरमः कदाचिदचरमो विज्ञेयः, यो हि मोक्षं यास्यति स चरमो यो न मोक्षं यास्यति सोऽचरमः, ‘पुहुत्तेणं चरिमा वि अचरिमा वि’ पृथक्त्वेन चरमा अपि अचरमा अपि। बहुवचनमाश्रित्य आहारकाश्चरमा अपि भवन्ति अचरमा अपि भवन्तीत्यर्थः। ‘अणाहारओ जीवो सिद्धो य एगत्तेण वि पुहुत्तेण वि नो चरिमो अचरिमो’ अनाहारको जीवः सिद्धश्च एकत्वेनापि पृथक्त्वेनापि नो चरमोऽचरमः, अनाहारकपदे अनाहारकत्वेन रूपेण जीवः सिद्धश्च अचरमो वक्तव्यः, अनाहारकत्वस्य तदीयस्य अपर्यवसितत्वात् जीवश्च सिद्धावस्थ एव ग्राह्य इति, अनाहारको जीवः सिद्धश्च, इमौ द्वावपि एकत्वेन पृथक्त्वेन च न चरमोऽपितु अचरम एवेति,

हैं१, आहारकद्वार-‘आहारए सन्वत्थ एगत्तेणं सिय चरिमे सिय अचरिमे’ आहारक सर्वत्र एकवचन की अपेक्षा से कदाचित् चरम है और कदाचित् अचरम है। जो आहारक मोक्षको जायगा वह चरम और जो मोक्ष को नहीं जायगा वह अचरम है। ‘पुहुत्तेणं चरिमा वि अचरिमा वि’ बहुवचन की अपेक्षा से भी ऐसा ही कथन जानना चाहिये। ‘अणाहारओ जीवो सिद्धो य एगत्तेण वि पुहुत्तेण वि नो चरिमो अचरिमो’ अनाहारक जीव और सिद्ध एकवचन की अपेक्षा से और बहुवचन की अपेक्षा दोनों अपेक्षासे चरम नहीं हैं किन्तु अचरम है अर्थात् अनाहारक पद में अनाहारक भाव की अपेक्षा जीव और सिद्ध अचरम इसलिये कहे गये हैं कि उनकी अनाहारक अवस्था अपर्यवसित होती है। सिद्धावस्थ जीव ही यहां गृहीत हुआ है। अनाहारक जीव और सिद्ध ये दोनों भी एकवचन और बहुवचन में चरम नहीं हैं, किन्तु अचरम ही हैं।

છૂટવાના નથી તેથી તેઓ અચરમ છે, આહારદ્વાર-‘આહારए’ ઇત્યાદિ આહારક એકવચનની અપેક્ષા એ બધા જ ચરમ છે. અને કદાચિત્ અચરમ છે. જે આહારક મોક્ષગતિએ જશે તે ચરમ છે. જે મોક્ષગતિ નહીં પામે તે અચરમ છે. ‘પુહુત્તે ણં ચરિમા વિ અચરિમા વિ’ અને બહુવચનથીપણુ તેજ પ્રમાણુ છે તેમ સમજવું. ‘અણાહારઓ જીવો સિદ્ધોય એગત્તેણ વિ પુહુત્તેણ વિ નો ચરિમો નો અચરિમો’ આહારક જીવ અને સિદ્ધ એક વચનની અપેક્ષાથી અને બહુવચનની અપેક્ષાથી-બન્નેમાં ચરમ નથી પણુ અચરમ જ છે. અર્થાત્ અનાહારક ભાવપણુથી જીવ અને સિદ્ધ બેઉને અચરમ એટલા માટે કહ્યા છે કે-તેઓની અનાહારક અવસ્થા અપર્યવસિત હોય છે, અહિયાં સિદ્ધ અવસ્થા-

અનાહારકો જીવોઽનાહારકઃ સિદ્ધશ્ચ इत्येवम् આલાપદ્વયમ્ ‘સેસદ્વાણેસુ એગત્તપુહુત્તેણં જહા આહારઓ’ શેષસ્થાનેષુ એકત્વપૃથક્ત્વેન યથા આહારકઃ, શેષસ્થાનેષુ નારકાદિપદેષુ એકત્વપૃથક્ત્વાભ્યામપિ યથા આહારક સ્તથા સ્યાચરમઃ સ્યાદ-ચરમઃ, ચો નારકાદિત્વેન અનાહારકત્વં ન પુનર્લપ્સ્યતે સ ચરમઃ, યસ્તુ અનાહાર-કત્વં પુનર્લપ્સ્યતે સોઽચરમ ઇતિ ભાવઃ ૨ । ભવસિદ્ધિકદ્વારે ‘ભવસિદ્ધિઓ જીવપદે એગત્તપુહુત્તેણં ચરિમે નો અચરિમે’ ભવસિદ્ધિકો જીવપદે એકત્વપૃથક્ત્વેન ચરમો નો અચરમઃ, ભવસિદ્ધિકો જીવો ભવસિદ્ધિકત્વેન રૂપેણ ચરમઃ સિદ્ધિગમનેન ભવસિદ્ધિકત્વસ્ય ચરમત્વપ્રાપ્તેઃ, એતચ્ચ ભવસિદ્ધિકાઃ સર્વેઽપિ જીવાઃ સિદ્ધિ

અનાહારક જીવ ઔર અનાહારક સિદ્ધ હસ પ્રકાર સે દો આલાપક હૈં । ‘સેસદ્વાણેસુ એગત્તપુહુત્તેણં જહા આહારઓ’ શેષસ્થાનોં મેં-નાર-કાદિ પદોં મેં-એકત્વ કો ઔર પૃથક્ત્વ વહુવચન કો લેકર જૈસા આહાર-ક કે વિષય મેં કદાચિત્ ચરમતા કદાચિત્ અચરમતા કા કથન કિયા ગયા હૈ । ડસી પ્રકાર સે જો જીવ નારકાદિરૂપ સે અનાહારક અવસ્થા કો પુનઃ પ્રાપ્ત નહીં કરેગા, વહ ચરમ હૈ ઔર જો અનાહારક અવસ્થા કો પુનઃ પ્રાપ્ત કરેગા વહ અચરમ હૈ । ૨, ભવસિદ્ધિક દ્વારમેં ‘ભવસિદ્ધિઓ જીવપદે એગત્તપુહુત્તેણં ચરિમે નો અચરિમે’ ભવસિદ્ધિક જીવ પદ મેં એકત્વપૃથક્ત્વ મેં એકવચન મેં વહુવચન મેં ચરમ હૈ અચરમ હૈ નહીં હૈ । હસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ ભવસિદ્ધિક જીવ અવસિદ્ધિક-રૂપ સે ચરમ હસલિયે હૈ કિ સિદ્ધિપ્રાપ્તિ દ્વારા અવસિદ્ધિકતા કી

વાળા જીવ જ ગ્રહણ થયાં છે. અનાહારક જીવ અને સિદ્ધ એ બન્ને એકવચનથી અને બહુવચનથી ચરમ નથી પરંતુ અચરમ જ છે. અનાહારક જીવ અને અનાહારક સિદ્ધ એ રીતે બે આલાપક બને છે. “સેસદ્વાણેસુ એગત્તપુહુત્તેણં જહા આહારઓ” બાકીના સ્થાનોમાં-નારકાદિપદોમાં-એક વચન અને બહુ વચનથી આહારકોના વિષયમાં જે પ્રમાણે કદાચિત્ ચરમતા અને કદાચિત્ અચરમતાનું કથન કર્યું છે તેજ પ્રમાણે જે જીવ નારકાદિપણથી અનાહારક અવસ્થા ફરી પ્રાપ્ત નહીં કરે તે ચરમ છે. અને અનાહારક અવસ્થા જે ફરીથી પ્રાપ્ત કરશે તે અચરમ છે.

૩ ભવસિદ્ધિકદ્વારમાં-“ભવસિદ્ધિઓ-જીવપદે એગત્તપુહુત્તેણં ચરિમે નો અચરિમે” ભવસિદ્ધિક જીવ પદમાં એક વચન અને બહુવચનથી-ચરમ છે. અચરમ નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ભવસિદ્ધિકપણથી ચરમ એ માટે કહેવાય છે કે સિદ્ધિની પ્રાપ્તિથી તે ભવસિદ્ધિકપણની ચરમતાને પ્રાપ્ત

યાસ્યન્તીતિ વચનપ્રામાણ્યાત્ કથિતમિતિ, 'સેસદ્ધાણેસુ જહા આહારઓ' શેષ-સ્થાનેષુ યથા આહારકઃ શેષેષુ નારકાદિસ્થાનેષુ સ્યાચરમઃ, સ્યાદચરમઃ યો નારકાદિઃ પુનઃ સંસારં ન પ્રાપ્સ્યતિ સ ચરમોઽન્યસ્તુ અચરમ ઇતિ । 'અભવસિદ્ધિઓ સર્વત્થ એગત્તપુહુત્તેણં નો ચરિમે, અચરિમે' અભવસિદ્ધિકઃ સર્વત્ર એકત્વપૃથક્ત્વેન નો ચરમોઽચરમઃ, અભવ્યઃ સર્વત્ર જીવાદિપદેષુ નો ચરમઃ અભવ્યસ્ય ભવ્યત્વેના ભાવાત્, 'નો ભવસિદ્ધિય નો અભવસિદ્ધિય જીવે સિદ્ધેય એગત્તપુહુત્તેણં જહા અભવસિદ્ધિઓ' નો ભવસિદ્ધિક નો અભવસિદ્ધિકો જીવઃ સિદ્ધશ્ચ એકત્વપૃથક્ત્વેન યથા અભવસિદ્ધિકઃ, નો ભવસિદ્ધિક નો અભવસિદ્ધિકો જીવપદે સિદ્ધપદેચૈક-

ચરમતા કો પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ-યહ કથન 'સર્વ ભવસિદ્ધિક જીવ સિદ્ધિકો પ્રાપ્ત કરેગે' હસ વચન કી પ્રમાણતા કો લેકર કહા ગયા હૈ । 'સેસદ્ધાણેસુ જહા આહારઓ' નારકાદિ શેષસ્થાનોં મેં આહારક કે જૈસા કદાચિત્ વહ ચરમ બી હૈ ઓર કદાચિત્ વહ અચરમ બી હૈ । જો સંસાર કો વહ પ્રાપ્ત નહીં કરેગા તો ચરમ હૈ । ઓર યદિ પ્રાપ્ત કરેગા તો અચરમ હૈ, 'અભવસિદ્ધિઓ સર્વત્થ એગત્તપુહુત્તેણં નો ચરિમે અચરિમે' અભવસિદ્ધિક જીવ એકવચન બહુવચન મેં સર્વત્ર ચરમ નહીં હૈ અચરમ હૈ । અભવ્ય સર્વત્ર જીવાદિ પદોં મેં ચરમ નહીં હૈ । ક્યોંકિ અભવ્ય મેં ભવ્યરૂપસે હોને કા અભાવ હૈ । 'નો ભવસિદ્ધિય નો અભવ-સિદ્ધિય જીવે સિદ્ધેય એગત્તપુહુત્તેણં જહા અભવસિદ્ધિઓ' નો ભવસિદ્ધિક નો અભવસિદ્ધિક જીવ જીવપદ મેં ઓર સિદ્ધપદમેં એકવચન એવં બહુવચન કો આશ્રિત કરકેં અભવસિદ્ધિક કે જૈસા અચરમ હૈં ક્યોંકિ યે સિદ્ધ-

કરી લે છે. આ કથન "બધા જ ભવભવસિદ્ધિક જીવ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરશે" એ વચનની પ્રમાણતાના આધારથી કહ્યું છે. "સેસદ્ધાણેસુ જહા આહારઓ" નારકાદિ બાકીના સ્થાનોમાં આહારક પ્રમાણે કોઈ વાર તે ચરમ પણ થાય છે અને કોઈવાર તે અચરમ પણ થાય છે જો તે સંસાર પ્રાપ્ત ન કરે તો ચરમ છે અને જો સંસાર પ્રાપ્ત કરે તો અચરમ છે. "અભવસિદ્ધિઓ સર્વત્થ એગત્તપુહુત્તેણં નો ચરિમે અચરિમે" એક વચનથી અભવસિદ્ધિક જીવ ચરમ નથી પણ અચરમ જ છે. અભવ્ય બધે જીવાદિપદોમાં ચરમ નથી, કેમ કે અભવ્યમાં ભવ્યપણું હોઈ શકતું નથી. 'નો ભવસિદ્ધિય નો અભવ સિદ્ધિય જીવે સિદ્ધેય એગત્તપુહુત્તેણં જહા અભવસિદ્ધિઓ' નો ભવસિદ્ધિક અને નો અભવસિદ્ધિક જીવ, જીવપદમાં અને સિદ્ધપદમાં એકવચન અને બહુવચનથી અભવસિદ્ધિક પ્રમાણે અચરમ છે. કેમ કે તેઓ સિદ્ધ રૂપ

વચનં बहुवचनं चाश्रित्य अभवसिद्धिकवद् अचरमः तस्य सिद्धत्वात् सिद्धस्य च सिद्धत्वपर्यायस्य साधनन्तत्वात्। ३। 'संज्ञिद्वारे 'सन्नी जहा आहारओ' संज्ञी यथा आहारकः, संज्ञित्वेन रूपेण स्याच्चरमः स्यादचरमः इत्यर्थः, 'एवं असन्नी वि' एवम् असंज्ञी अपि, एवम्-संज्ञिवदेव असंज्ञी अपि स्याच्चरमः स्यादचरम इति, 'नो सन्नि नो असन्नी जीवपदे सिद्धपदेय अचरिमे' नो संज्ञि नो असंज्ञी जीवपदे सिद्धपदेव अचरमः, 'मणुस्सपदे चरिमे एगत्तपुहुत्तेण' मनुष्यपदे चरमः एकत्वपृथक्त्वेन उभयनिषेधवांश्च जीवः सिद्ध्याचरमः मनुष्यस्तु चरम', चरमा-चरमेत्युभयनिषेधवतो मनुष्यस्य केवलित्वेन पुनर्मनुष्यत्वस्य अलाभात्। ४।

રૂપ હોતે હિં । ઓર જો સિદ્ધ હિં વે સિદ્ધત્વ પર્યાય કી અપેક્ષા સાદિ અનન્ત કહે ગયે હિં । સંજ્ઞિદ્વાર મેં - 'સન્ની જહા આહારઓ' સંજ્ઞી જીવ સંજ્ઞિત્વરૂપ સે કદાચિત્ ચરમ એવં કદાચિત્ અચરમ કહા ગયા હૈ । 'એવં અસન્ની વિ' હસી પ્રકાર સે અસંજ્ઞી ઓ આહારક કે જૈસા કદાચિત્ ચરમ ઓર કદાચિત્ અચરમ હોતા હૈ । 'નો સન્નિ નો અસન્ની જીવ પદે સિદ્ધપદેય અચરિમે' નો સંજ્ઞી નો અસંજ્ઞી જીવ પદમેં ઓર સિદ્ધ પદમેં અચરમ હૈ । 'મણુસ્સપદે ચરિમે એગત્તપુહુત્તેણ' મનુષ્યપદ મેં એક-વચન ઓર બહુવચન કો આશ્રિત કરકે વે ચરમ હિં । નો સંજ્ઞી નો અસંજ્ઞી જીવ ઓર સિદ્ધ હિં ઓર વે અચરમ હિં । પરન્તુ મનુષ્ય ચરમ હૈ । યહ ચરમતા મનુષ્ય મેં કેવલી કી અપેક્ષા સે કહી ગઈ જાનના ચાહિયે । ક્યોંકિ અબ હસે પુનઃ મનુષ્ય ભવ કા લાભ નહીં હોતા હૈ ।

હોય છે. અને જે સિદ્ધપણની પર્યાયની અપેક્ષાથી સાદિ અનન્ત કહેવાય છે.

૪ સંજ્ઞિદ્વારમાં 'સન્ની જહા આહારઓ' સંજ્ઞીજીવ સંજ્ઞિપણથી કદાચિત્ ચરમ અને અને કદાચિત્ અચરમ કહેવાય છે. 'એવં અસન્ની વિ' એજ રીતે અસંજ્ઞીપણ આહારક પ્રમાણે કદાચિત્ ચરમ અને કદાચિત્ અચરમ હોય છે. 'નો સન્ની નો અસન્ની જીવપદે સિદ્ધપદેય અચરિમે' નો સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞી જીવપદમાં અને સિદ્ધપદમાં અચરમ છે. 'મણુસ્સપદે ચરિમે એગત્તપુહુત્તેણ' એક વચન અને બહુવચનનો આશ્રય કરીને મનુષ્યપદમાં તેઓ ચરમ છે. નો સંજ્ઞી અને નો અસંજ્ઞીજીવ પદમાં અને સિદ્ધપદમાં સિદ્ધ છે અને તે અચરમ છે. પરંતુ મનુષ્ય ચરમ છે. આ ચરમપણુ મનુષ્યમાં કેવલીની અપેક્ષાથી કહેવામાં આવ્યું છે. તેમ સમજવું કેમકે કેવલજ્ઞાન થયા પછી તેને ફરીથી મનુષ્યભવ પ્રાપ્ત થતા નથી.

લેશ્યાદ્વારે—‘સલેસ્સો જાવ સુક્લેસ્સો જહા આહારઓ’ સલેશ્યો યાવચ્છુક્લ-
લેશ્યથ યથા આહારકઃ કદાચિચ્ચરમઃ કદાચિદચરમ સ્તથા લેશ્યાવાન્ યાવ-
ચ્છુક્લલેશ્યાવાન્ કદાચિચ્ચરમઃ કદાચિદચરમો ભવતિ, તત્ર યો મોક્ષં યાસ્યતિ
સ સલેશ્યશ્ચરમઃ; યો ન મોક્ષં યાસ્યતિ સ સલેશ્યોઽચરમો ભવતિ, અત્ર યાવત્પદેન
કૃષ્ણલેશ્યાત આરભ્ય પદ્મલેશ્યાન્તસ્ય ગ્રહણં ભવતિ, લેશ્યા કૃષ્ણનીલકાપોતાદિ-
રૂપા વિદ્યતે યસ્ય સ સલેશ્યઃ, એવં કૃષ્ણા લેશ્યા વિદ્યતે યસ્ય સ કૃષ્ણલેશ્યઃ,
એવં નીલકાપોતતઃ પદ્મશુક્લલેશ્યોઽપિ । ‘નવરં જસ્સ જા અત્થિ’ નવરં યસ્ય
યા લેશ્યા અસ્તિ યસ્ય જીવસ્ય કૃષ્ણાદિરૂપા લેશ્યા વિદ્યતે તસ્યેવ જીવવિશેષસ્ય
તામેવ લેશ્યામ્ અન્તર્ભાગ્યેવ સ્થાન્વચરમત્વં સ્યાદચરમત્વં વેધ્યમિતિ । ‘અલેસ્સો

લેશ્યાદ્વારમે—‘સલેસ્સો જાવ સુક્લેસ્સો જહા આહારઓ’ લેશ્યા-
સહિત જાવ યાવત્ શુક્લ લેશ્યા સહિત જાવ આહારક કે જેસા કદા-
ચિત્ ચરમહોતા હૈ ઓર કદાચિત્ અચરમ હોતા હૈ । इनमें जो मोक्ष नहीं
जावेगा वह सलेश्य जीव अचरम होता है, और जो मोक्ष जावेगा वह
चरम होता है । यहाँ यावत् पदसे ‘कृष्णलेश्या से लेकर पद्मलेश्यान्त
तक का ग्रहण हुआ है । कृष्णनीलकापोत आदिरूप लेश्याएँ जिसके
मौजूद हैं वह सलेश्य जीव हैं । इनमें कृष्णलेश्या जिस जीव को है
वह कृष्णलेश्य जीव है । इसी प्रकार से नील, कापोत, तेज, पद्म, और
शुक्ल इन लेश्यावाले जीव भी जानना चाहिये । ‘नवरं जस्स जा अत्थि’
जो कृष्णादिरूपलेश्या जिस जीव को हो इस जीव की उसी लेश्या
को लेकर उस जीव में चरमता अचमता का विचार करना चाहिये ।

૫ લેશ્યાદ્વાર—‘સલેસ્સે જાવ સુક્લેસ્સો જહા આહારઓ’ લેશ્યાવાળો જીવ
યાવત્ શુક્લ લેશ્યાવાળો જીવ આહારક પ્રમાણે કદાચિત્ ચરમ થાય છે,
અને કદાચિત્ અચરમ થાય છે. તેઓમાં જેઓ મોક્ષગતિ પામતા નથી તેવા
સલેશ્યજીવ અચરમ હોય છે. અને જેઓ મોક્ષગતિએ જાય છે. તેઓ ચરમ
હોય છે. અહિં ‘યાવત્પદથી કૃષ્ણલેશ્યાથી આરંભીને પદ્મલેશ્યા પર્યન્તની
લેશ્યાઓ જેને છે તે સલેશ્યજીવ છે. તેમાં જે જીવને કૃષ્ણલેશ્યા છે, તે કૃષ્ણ-
લેશ્યાવાળો જીવ છે, એજ પ્રમાણે નીલ, કાપોત, તેજ, પદ્મ, શુક્લ આ બધી
લેશ્યાવાળા જીવને પણ તે તે લેશ્યાવાળા સમજવા. ‘નવરં જસ્સ જા અત્થિ’
આ કૃષ્ણ વિગેરે લેશ્યા જે જીવને હોય તે જીવને તેજ લેશ્યાનો ઉદ્દેશ
કરીને તે જીવમાં ચરમતા અને અચરમતાનો વિચાર કરી લેવો. ‘અલેસ્સો

જહા નો સન્નિ નો અસન્ની' અલેશ્યો યથા નો સંજ્ઞિ નો અસંજ્ઞી, લેશ્યારહિતો જીવપદે સિદ્ધપદેચ અચરમઃ મનુષ્યપદે ચ એકત્વવહુત્વાભ્યાં ચરમ ઇતિ ભાવઃ ૫।

દૃષ્ટિદ્વારે ચ—'સમ્મદિદ્ધી જહા અણાહારઓ' સમ્યગ્દૃષ્ટિર્યથા અનાહારકઃ, યથા અનાહારકો જીવપદે સિદ્ધપદે ચ એકત્વેનાપિ વહુત્વેનાપિ નો ચરમોઽપિતુ અચરમઃ, જીવઃ સિદ્ધથ સમ્યગ્દૃષ્ટિમાન્ અચરમ એવ યતો જીવસ્ય સમ્યક્ત્વં પ્રતિપતિતમપિ અવશ્યંમાવિ, સિદ્ધસ્ય સમ્યક્ત્વં તુ કદાપિ ન પ્રતિપતત્યેવ । નારકાદયસ્તુ સ્યાચ્ચરમાઃ સ્યાદચરમાઃ, યે નારકાદયો નારકત્વાદિના સહ પ્રતિપતિતં

‘અલેક્સો જહા નો અસન્ની લેશ્યારહિત જીવ નો સંજ્ઞી નો અસંજ્ઞી કે જૈસા જાનના ચાહિયે । અર્થાત્ લેશ્યાવિહીન જીવપદ મેં ઓર સિદ્ધ પદમેં અચરમ હૈ ઓર મનુષ્ય પદમેં એકવચન વહુવચન કો આશ્રિત કરકે ચરમ હૈ ।

દૃષ્ટિદ્વારમેં—‘સમ્મદિદ્ધી જહા અણાહારઓ’ સમ્યગ્દૃષ્ટિ અનાહારક કે જૈસે હૈ । અર્થાત્—જૈસે અનાહારક જીવ એકવચન ઓર વહુવચન કો આશ્રિત કરકે જીવપદમેં ઓર સિદ્ધપદમેં ચરમ નહીં હૈ, અપિતુ અચરમ હૈ, પરન્તુ સમ્યગ્દૃષ્ટિવાલે જીવ, ઓર સિદ્ધ અચરમ હી હૈ । ક્યોંકિ જીવ કો પ્રાપ્ત હુઆ સમ્યક્ત્વ પતિત હોને પર હસે પુનઃ અવશ્ય હી પ્રાપ્ત હોતા હૈ, તથા સિદ્ધ કા જો સમ્યગ્દર્શન હૈ વહ કદાપિ પતિત નહીં હોતા હૈ । સમ્યગ્દૃષ્ટિ નારકાદિકતો કદાચિત્ ચરમ ઓર

જહા નો સન્ની નો અસન્ની' લેશ્યાવિનાના એવ નોસંજ્ઞી નોઅસંજ્ઞી પ્રમાણે સમજવા અર્થાત્ લેશ્યા વિનાના એવ પદમાં અને સિદ્ધપદમાં અચરમ છે. અને એકવચનથી અને બહુવચનથી મનુષ્ય પદમાં ચરમ છે.

દૃષ્ટિદ્વારમાં—‘સમ્મદિદ્ધી જાવ અણાહારઓ’ અનાહારક પ્રમાણે સમ્યદૃષ્ટિ એને સમજવા અર્થાત્ જેમ અનાહારકએ એકવચન અને બહુવચનનો આશ્રય કરીને એવપદમાં અને સિદ્ધપદમાં ચરમ હોતા નથી પરંતુ અચરમ જ છે. સમ્યદૃષ્ટિવાળા એવ અને સિદ્ધ અચરમ જ છે. કેમકે એવને પ્રાપ્ત થયેલ સમ્યક્ત્વ નાશ પામે ત્યારે તેને ફરીથી જરૂર તે પ્રાપ્ત થાય છે. અને સિદ્ધોતું જે સમ્યગ્દર્શન છે તે કદાપિ પતિત થવાવાળું હોતું નથી. સમ્યગ્દૃષ્ટિ નારક વગેરે કોઈવાર ચરમ અને કોઈવાર અચરમ હોય છે. જે નારક વિગેરે નારકપણાની પર્યાય સાથે પતિત થયેલ સમ્યક્ત્વને ફરીથી પ્રાપ્ત ન કરે તે

સમ્યક્ત્વ પુનર્નપ્રાપ્સ્યન્તિ તે ચરમા', એ તુ નારકત્વાદિના સહ પ્રતિપતિતમપિ સમ્યક્ત્વં પુનઃ પ્રાપ્સ્યન્તિ તે અચરમાઃ । 'મિચ્છાદિદ્વી જહા આહારઓ' મિથ્યાદૃષ્ટિર્યથા આહારકઃ, મિથ્યાદૃષ્ટિઃ સ્યાન્ચરમઃ સ્યાદચરમમ્ इत्यर्थः, યોહિ જીવો નારકાન્નિર્ગત્ય ગુરુપદેશદ્વારા મોક્ષં યાસ્યતિ સ મિથ્યાદૃષ્ટિત્વેન ચરમઃ, યસ્તુ મોક્ષં ન યાસ્યતિ સ મિથ્યાદૃષ્ટિત્વેન અચરમ્ इति । નારકાદિસ્તુ યો મિથ્યાત્વ સહિતં નારકત્વં પુનર્ન પ્રાપ્સ્યતિ સ તદપેક્ષયા ચરમઃ, યસ્તુ તાદૃશં નારકત્વં પુનઃ પ્રાપ્સ્યતિ સોઽચરમઃ । 'સમ્મામિચ્છાદિદ્વી ઇર્ગિદિયવિગલિદિયવજ્જં સિય ચરિમે, સિય અચરિમે' સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિરેકેન્દ્રિયવિકલેન્દ્રિયવર્જં સ્યાન્ચરમઃ

કદાચિત્ અચરમ્ હોતા હૈં-જો નારકાદિક નારકત્વાદિ પર્યાય કે સાથ પ્રતિપતિત હુએ સમ્યક્ત્વ કો પુનઃ નહીં પાચેગે વે ચરમ્ હૈં, ઓર જો નારકત્વાદિ કે સાથ પ્રતિપતિત હુએ સમ્યક્ત્વ કો પુનઃ પ્રાપ્ત કરેગે વે અચરમ્ હૈં । 'મિચ્છાદિદ્વી જહા આહારઓ' મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ આહારક કે જૈસા કદાચિત્ ચરમ્ ઓર કદાચિત્ અચરમ્ હોતા હૈ । જો જીવ નારક સે નિકલકર મોક્ષ જાવેગા વહ મિથ્યાદૃષ્ટિરૂપ સે ચરમ્ હૈ ઓર જો મોક્ષ નહીં જાવેગા વહ મિથ્યાદૃષ્ટિરૂપ સે અચરમ્ હૈ । તથા જો નારકાદિક મિથ્યાત્વસહિત નારકત્વ કો પુનઃ પ્રાપ્ત નહીં કરેગા । વહ ઉસ અપેક્ષા સે ચરમ્ હૈ એવં જો એસે નારકત્વ કો પુનઃ પ્રાપ્ત કરેગા વહ અચરમ્ હૈ । 'સમ્મામિચ્છાદિદ્વી ઇર્ગિદિયવિગલિદિયવજ્જં સિય ચરિમે સિય અચરિમે' એકેન્દ્રિય જીવોં કો ઓર વિકલેન્દ્રિય જીવોં કો મિશ્રદૃષ્ટિ નહીં હોતી હૈ ફસલિયે યહાં ઉનકા પરિહાર ક્રિયા ગયા હૈ । અતઃ ઇન્હેં છોડકર સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ કદાચિત્

ચરમ છે. અને જે નારકપણાની સાથે પતિત થયેલા સમ્યક્ત્વને ફરીને પ્રાપ્ત કરશે તેઓ અચરમ છે. 'મિચ્છાદિદ્વી જહા આહારઓ' આહારક પ્રમાણે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ કોઈવાર ચરમ અને કોઈવાર અચરમ હોય છે. જે જીવ નારકથી નીકળીને શુદ્ધતા ઉપદેશથી મેક્ષ મેળવતા નથી તે મિથ્યાદૃષ્ટિરૂપે અચરમ છે. તેમજ જે નારક વિગેરે મિથ્યાત્વ સાથે નારકપણાને ફરીથી નહીં પ્રાપ્ત કરે તે અપેક્ષાએ તે ચરમ છે. અને તેવા નારકપણાને ફરીથી પ્રાપ્ત કરશે તે અચરમ છે. 'સમ્મામિચ્છાદિદ્વિ ઇર્ગિદિયવિગલિદિયવજ્જં સિય ચરિમે સિય અચરિમે' એકેન્દ્રિય જીવોને અને વિકલેન્દ્રિયજીવોને મિશ્રદૃષ્ટિ હોતી નથી, તેથી અહિયાં તેને છોડી દીધા છે જેથી તેને છોડીને સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિ કદાચિત્ ચરમ અને કદાચિત્ અચરમ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે નારક

स्यादचरमः, 'एगिन्दियविगळिन्दियवज्जं' इति, एकेन्द्रियविकलेन्द्रियाणां विल-
मिश्रत्वं न भवतीति नारकादिदण्डके मिश्रालापे एकेन्द्रियविकलेन्द्रियाः नैव
वक्तव्या इति भावः, इदमुपलक्षणम् तेन सम्यग्दृष्ट्यालापके एकेन्द्रियवर्ज-
मित्यध्येतव्यम् यतः एकेन्द्रियाणां सिद्धान्ते सास्वादनसम्यग्दर्शनाभावात् । एव-
मन्यत्रापि यत्र यस्य सम्भावना न भवति तत्र तस्य परित्यागः कर्तव्यः । यथा
संज्ञिपदे एकेन्द्रियादयो वर्जनीयाः, असंज्ञिपदे ज्योतिष्कादयः परित्याज्या
इति । 'सिय चरिमे सिय अचरिमे' स्याच्चरमः स्यादचरमः सम्यग्मिथ्यादृष्टिः
स्याच्चरमः यस्य तत्प्राप्तिः पुनर्न भविष्यति, यस्य तु सम्यग्मिथ्या दृष्टित्वं पुन-
र्भविष्यति सोऽचरमो भवतीति । 'पुहुत्तेणं चरिमावि अचरिमावि' पृथक्त्वेन
चरमा अपि अचरमा अपि यथा एकवचनमाश्रित्य स्याच्चरमत्वं स्यादचरमत्वम्
तथा बहुवचनाश्रयणेनापि स्याच्चरमाः स्यादचरमा अपि, इति भावः । ६।

चरम और कदाचित् अचरम है । तात्पर्य यही है कि नारकादि दण्डक
में मिश्रालाप में एकेन्द्रिय विकलेन्द्रिय नहीं कहना चाहिये । यह पद
उपलक्षणरूप है । इससे सम्यग्दृष्टि के आलापक में भी 'एकेन्द्रिय वर्ज'
यह पद लगा लेना चाहिये । क्योंकि सिद्धान्त में एकेन्द्रियों के सम्य-
ग्दर्शन का अभाव कहा गया है । इसी प्रकार से अन्यत्र भी जहाँ
जिस की संभावना नहीं है वहाँ उसका परित्याग कर देना चाहिये,
जिसे संज्ञिपद में एकेन्द्रिय और असंज्ञि पदमें ज्योतिष्कादिक को
छोड़ लिया गया है । 'सिय चरिमे सिय अचरिमे' जिस सम्यग्मिथ्या-
दृष्टि को उस सम्यग्मिथ्यादृष्टित्व की प्राप्ति पुनः न होगी वह चरम
है और जिसको उस की प्राप्ति पुनः होगी वह अचरम है । 'पुहुत्तेण
चरिमा वि, अचरिमा वि' जिस प्रकार से एकवचन को आश्रित करके
कदाचित् चरमता और कदाचित् अचरमता कही गई है । उसी प्रकार

વગેરે દંડકમાં મિશ્ર આલાપકમાં એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય તેમ કહેવું ન જોઈએ
આ પદ ઉપલક્ષણ રૂપે છે તેથી સમ્યક્દૃષ્ટિના આલાપકમાં પણ 'એકેન્દ્રિયવર્જ'
આ પદ લગાવી લેવું જોઈએ. કેમકે સિદ્ધાન્તમાં 'એકેન્દ્રિયોને સાસ્વાદન
સમ્યગ્દર્શનનો અભાવ કહ્યો છે. એ જ પ્રમાણે જીએ પણ જ્યાં જેની સંભાવના
ન હોય ત્યાં તેનો ત્યાગ કરી લેવો. જેમ સંજ્ઞિપદમાં એકેન્દ્રિય વિગેરે અને
અસંજ્ઞિપદમાં જ્યોતિષક વિગેરેને છોડી દેવામાં આવ્યા છે. 'સિય ચરિમે સિય અચ-
રિમે' જે સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિને તે સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિપણની ફરીથી પ્રાપ્તિ થશે
નહીં તે ચરમ છે અને ફરીથી જેને તેની પ્રાપ્તિ થશે તે 'પુહુત્તેણ ચરિમાવિ
અચરિમાવિ' જે રીતે એકવચનના આશ્રયથી કોઈવાર ચરમ અને કોઈવાર

સંયતદ્વારે—‘સંજઓ જીવો મણુસ્સો ય જહા આહારઓ’ સંયતો જીવો મનુષ્યશ્ચ યથા આહારકઃ । સંયતો જીવઃ સ્યાચ્ચરમઃ સ્યાદચરમઃ, યસ્ય પુનઃ સંયમો ન ભવિષ્યતિ સિદ્ધિગમનાત્ સ ચરમઃ, યસ્ય પુનઃ પ્રપતિતોઽપિ સંયમઃ પુનઃ સ્યાત્ સ તુ અચરમઃ । एवं मनुष्योऽपि, यस्य मनुष्यस्य प्रपतितोऽपि संयमो न पुनरपि स्यात् स चरमः, यस्य तु संयमः पुनः स्यात् सोऽचरमः, जीवमनुष्यौ एव स्याच्चरमौ स्यादचरमौ यत एतयोरेव संयतत्वं नान्येषामिति, ‘असंजओ वि तहेव’ असंयतोऽपि तथैव, असंयतोऽपि आहारक इव स्याच्चरमः स्यादचरमः—असंयतो गुर्वाद्युपदेशेन मोक्षं यास्यति, ‘संजयासंजए वि तहेव’ संयतासंयतो से बहुवचन के आश्रयण से भी यहाँ कदाचित् चरमता और कदाचित् अचरमता कह लेना चाहिये ।

સંયત દ્વાર મેં—‘સંજઓ જીવો મણુસ્સો ય જહા-આહારઓ’ સંયત જીવ ઓર સંયત મનુષ્ય આહારક કે જૈસે હૈં જિસ જીવ કે સિદ્ધિ મેં ગમન હો જાને સે અવ પુનઃ સંયમ નહીં હોગા વહ સંયતજીવ ચરમ હૈ । પરંતુ જિસકે પતિત હુઆ મી સંયમ પુનઃ પ્રાપ્ત હોગા વહ સંયત જીવ અચરમ હૈ । इसी प्रकार से जिस मनुष्य के पतित हुआ भी संयम पुनः नहीं होगा वह चरम और जिसको वह पुनः होगा वह अचरम है । जीव और मनुष्य ही कदाचित् चरम और कदाचित् अचरम होते हैं । क्योंकि इन दोनों में ही संयतत्व होता है अन्य जीवों में नहीं । ‘असंजओ वि तहेव’ असंयत जीव भी आहारक के जैसा कदाचित् चरम और कदाचित् अचરમ होता है । असंयत गुरु आदि के उपदेश से मोक्ष जावेगा ।

અચરમણુ કહ્યું છે તેજ પ્રમાણે બહુવચનના આશ્રયથી પણ અહિયાં કોઈ-વાર ચરમપણું અને કોઈવાર અચરમપણું સમજવું

૭ સંયતદ્વારમાં—‘સંજઓ જીવો મણુસ્સો ય જહા આહારઓ’ સંયતજીવ અને સંયતમનુષ્ય આહારક પ્રમણે છે. જે જીવને સિદ્ધિગમન થઈ જવાથી ફરીથી સંયત નહીં અને તે સંયતજીવ ચરમ છે. પરંતુ જે પતિત થયેલાને સંયમ ફરીથી પ્રાપ્ત થશે તે સંયતજીવ અચરમ છે તેજ પ્રમાણે જે સંયમથી પતિત થયેલા મનુષ્યને ફરીથી સંયમ પ્રાપ્ત થવાનો ન હોય તે ચરમ છે. અને જેને ફરીથી સંયમ પ્રાપ્ત થવાનો હોય તે અચરમ છે. જીવ અને મનુષ્ય જ કોઈવાર ચરમ અને કોઈવાર અચરમ છે. કેમકે તે બંનેમાં જ સંયતપણું હોય છે. અન્ય જીવોમાં નહીં ‘અસંજઓ વિ તહેવ’ અસંયત જીવપણુ આહારકની માફક કોઈવાર ચરમ અને કોઈવાર અચરમ હોય છે. ગુરુ વિગેરેના ઉપદેશથી અસંયત

ડપિ તથૈવ, સંયતાસંયત ઇતિ દેશવિરતઃ, એતાદૃશો જીવ આહારક ઇવ સ્યાન્ચરમઃ
 સ્યાદચરમઃ, 'નવરં જસસ જં અત્થિ' નવરં યસ્ય યદ્વસિતિ યસ્ય જીવસ્ય ચત્ સંયતા-
 સંયતત્વં સમ્ભવતિ તસ્યૈવ જીવસ્ય તત્ સંયતાસંયતત્વં વક્તવ્યં નાન્યેવામિતિ.
 સંયતાસંયતત્વં જીવપશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્મનુષ્યપદેભ્યેવ અધ્યેતમ્ એતેષામેવ દેશ-
 વિરતેઃ સદ્ભાવાત્, 'નો સંજય નો અસંજય નો સંજયાસંજયો જહા નો ભવસિદ્ધિય
 નો અભવસિદ્ધિઓ' નો સંયત નો અસંયત નો સંયતાસંયતો યથા નો ભવસિદ્ધિક
 નો અભવસિદ્ધિકઃ । નો સંયતઃ નો અસંયતઃ નો સંયતાસંયતઃ અચરમ એવ નો
 ભવસિદ્ધિક નો અભવસિદ્ધિકવદેવ નિષિદ્ધત્રયસ્ય અચરમત્વં, સિદ્ધત્વાદેવેતિ ।
 સંયતદ્વારસ્યાયં ભાવઃ-સંયતો જીવશ્ચરમોડપિ ભવતિ અચરમોડપિ ભવતિ યસ્ય
 પુનઃ સંયતત્વપ્રાપ્તિર્ન ભવિષ્યતિ સ ચરમઃ યસ્ય તુ પ્રપતિતસંયમસ્ય પુનરપિ સંયમ-
 પ્રાપ્તિ ભવિષ્યતિ સોડચરમઃ, એવમેવ મનુષ્યવદેવ ચરમત્વાચરમત્વં જ્ઞાતવ્યમ્,
 અસંયતોડપિ આહારકવદેવ ચરમોડપિ ભવતિ અચરમોડપિ ભવતિ સંયતાસંયતોડપિ-
 દેશવિરતોડપિ આહારકવદેવ ચરમોડપિ અચરમોડપિ જ્ઞાતવ્યઃ, પરન્તુ સંયતા-
 સંયતત્વમિતિ દેશવિરતિત્વમ્, તત્ જીવપશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્મનુષ્યૈઃ તત્ ત્રિતય-
 સ્થાને એવ ભવતિ અન્યેષાં તદ્ભાવાદિતિ, નો સંયત નો અસંયત નો સંયતાસંયતઃ
 સિદ્ધોડચરમ એવ ભવતિ યતઃ સિદ્ધત્વચ નિત્યત્વેન તસ્ય ચરમત્વં ન ભવતીતિ । ૭।

'સંજયોસંજય વિ તહેવ' સંયતા સંયત ભી હસી પ્રકાર સે હૈ । સંયતા
 સંયત દેશવિરત હોતા હૈ । એસા જીવ આહારક કે જૈસા કદાચિત્ ચરમ
 હોતા હૈ કદાચિત્ અચરમ હોતા હૈ । 'નવરં જસસ જં અત્થિ' જિસ જીવ કો
 સંયતાસંયતત્વ હો વસી જીવ કો વહ કહના ચાહિયે । સબ કો નહીં ।
 સંયતાસંયતરૂપ દેશવિરત જીવ, પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્મ એવં મનુષ્ય હન પદો
 મેં હી હોતા હૈ અતઃ વહ હનમેં હી કહના ચાહિયે । 'નો સંજય નો અસં-
 જય નો સંજયાસંજયઓ જહા નો ભવસિદ્ધિય નો અભવસિદ્ધિઓ'
 નો સંયત નો અસંયત ઓર નો સંયતાસંયત સિદ્ધ હૈં ઓર વે અચ-

ભોક્ષ પામશે. 'સંજયા સંજય વિ તહેવ' સંયતાસંયત પણ અસંયત પ્રમાણે
 ચરમાચરમ છે. સંયતાસંયત દેશવિરત હોય છે. એવો એવ આહારક કેઈ
 વખત ચરમ હોય છે અને કેઈવાર અચરમ હોય છે 'નવરં જસસ જે અત્થિ'
 જે એવને સંયતા સંયતપણું હોય તે જ એવને તે પ્રમાણે કહેવું બધાને
 નહીં સંયતાસંયતરૂપ દેશવિરત એવ, પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્મ અને મનુષ્ય આ
 પદોવાળાને જ હોય છે. તેથી તે તેઓને જ કહેવું 'નો સંજય નો અસંજય
 નો સંજયાસંજયઓ જહા નો ભવસિદ્ધિય નો અભવસિદ્ધિઓ' નો સંયત નો અસં-

કપાયદ્વારે—‘સકસાઈ જાવ લોભકસાઈ સવ્યટ્ટાણેસુ જહા આહારઓ’ સક-
પાયી યાવલ્લોભકપાયી સર્વસ્થાનેષુ યથા આહારકઃ, કપાયેન સહ વર્તતે इति
સકપાયઃ—ક્રોધાદિકપાયવાન્ તથા યાવત્ ક્રોધકપાયી માનકપાયી માયા-
કપાયી લોભકપાયી જીવાદિસ્થાનેષુ સર્વેઽપિ સ્યાચ્ચરમઃ સ્યાદચરમઃ, તત્ર
યો મોક્ષં યાસ્યતિ સ સકપાયત્વેન ચરમો જ્ઞાતવ્યઃ, યો મોક્ષં ન પ્રાપ્સ્યતિ સ
સકપાયિત્વેન અચરમઃ, નારકાદિસ્તુ યઃ સકપાયિત્વં નારકાદ્યુપેતં ન પુનઃ પ્રાપ્સ્યતિ
સ નારકાદિઃ સકપાયિત્વેન ચરમઃ તદ્વિત્તોઽચરમઃ । ‘અવસાઈ જીવપદે સિદ્ધે
રમ હી હોતે હૈં કયોદિ સિદ્ધ અવસ્થા નિમ્મ હી હોતી હૈ । અતઃ ઉસમે
ચરમતા નહીં હોતી હૈ ।

કપાયદ્વારમે—‘સકસાઈ જાવ લોભકસાઈ સવ્યટ્ટાણેસુ જહા આહાર-
ઓ’ સકપાયી યાવત્ લોભકપાયી સર્વસ્થાનોં મેં આહારક કે જેસા
હૈ—ક્રોધાદિ કપાયવાલે જીવ કા નામ સકપાય હૈ । ક્રોધકપાયવાલા,
માનકપાયવાલા, માયાકપાયવાલા એવં લોભકપાયવાલા જીવ જીવાદિ-
સ્થાનોં મેં સવમેં કદાચિત્ ચરમ હોતા હૈ, ઓર કદાચિત્ અચરમ હોતા હૈ ।
જો કપાયી જીવ મોક્ષ જાવેગા વહ સકપાયી અવસ્થા કી અપેક્ષા ચરમ
ઓર જો મોક્ષ નહીં જાવેગા વહ સકપાયિ-અવસ્થા કી અપેક્ષા
અચરમ હૈ । જો નારકાદિનરકાદિયુક્ત કપાયિ અવસ્થા કો પુનઃ પ્રાપ્ત
નહીં કરેગા વહ નારકાદિ સકપાયિરૂપ સે ચરમ હૈ ઓર હસસે ભિન્ન
જો નારકાદિ હૈ—અર્થાત્ કપાયયુક્ત નારકાદિ અવસ્થા કો પુનઃ પ્રાપ્ત

યત નો સંયતાસંયત સિદ્ધ છે. અને તે અચરમ જ હોય છે. કેમકે સિદ્ધ
અવસ્થા નિત્ય જ હોય છે. જેથી તેમાં ચરમતા હોતી નથી.

કપાયદ્વારમાં—સકસાઈ જાવ લોભકસાઈ સવ્યટ્ટાણેસુ જહા આહારઓ’ સકપાયી
યાવત્ લોભકપાયી અધઃસ્થાનોમાં આહારક પ્રમાણે છે. ક્રોધ વિગેરે કપાયવાળા
જીવનું નામ સકપાય છે. ક્રોધકપાયવાળા, માનકપાયવાળા, માયાકપાયવાળા
અને લોભકપાયવાળા જીવ અધા જીવસ્થાનોમાં કદાચિત્ ચરમ હોય છે. અને
કદાચિત્ અચરમ હોય છે. જે કપાયીજીવ મોક્ષ જવાના હોય તે સકપાયી અવ-
સ્થાની અપેક્ષાએ ચરમ છે. અને મોક્ષ જવાના ન હોય તે અપેક્ષા એ સકપાયી
અચરમ છે. જે નારક વિગેરે નરક વિગેરે વાળી કપાયિઅવસ્થા ફરીને પ્રાપ્ત
કરવા વાળા ન હોય તે નારક વિગેરે સકપાયિરૂપથી ચરમ છે. અને
તેનાથી જુદા પ્રકારના જે નારકાદિ છે. અર્થાત્ કપાયવાળી
નારક વિગેરે અવસ્થાને ફરીથી પ્રાપ્ત કરનાર અચરમ છે. ‘અકસાઈ

જ્ઞાનસ્વાવશ્યંભાવેન અચરમઃ, સિદ્ધસ્તુ અક્ષીણજ્ઞાનભાવ એવ મવતીત્યતોઽચરમઃ
 શેષાસ્તુ યેષાં જ્ઞાનસહિતનારકત્વાદીનાં પુનઃ પ્રાપ્તેરસંભવાત્તે ચરમાઃ એત-
 દ્વિન્ના અચરમાઃ, 'સવ્વત્થ'ં' ઇતિ, સર્વત્ર સર્વેષુ જીવાદિસિદ્ધપર્યન્તપદેષુ એકેન્દ્રિય-
 વર્જિતેષુ સમ્યગ્દષ્ટિવદ્વિજ્ઞેયમ્ ઇતિ । જ્ઞાનભેદાનાશ્રિત્યાહ—'આભિનિવોહિયનાળી
 જાવ મળપ્પજ્જવનાળી જહા આહારઓ' આભિનિવોધિકજ્ઞાની યાવન્મનઃપર્યવ-
 જ્ઞાની યથા આહારકઃ, અત્ર યાવત્પદેન અવધિશ્રુતજ્ઞાનયોઃ સદ્ગ્રહઃ, આભિનિ-
 વોધિકાદિ જ્ઞાનવાન્ આહારકવદેવ જ્ઞાતવ્યઃ સ્યાચ્ચરમઃ સ્યાદચરમઃ, તત્ર
 આભિનિવોધિકાદિજ્ઞાનકેવલજ્ઞાનપ્રાપ્ત્યા યઃ પુનરપિ ન પ્રાપ્સ્યતિ સ ચરમઃ,
 એતદ્વિન્નોઽચરમઃ । 'નવરં જસસ જં અત્થિ' નવરં યસ્ય યદસ્તિ, યસ્ય—જીવનાર-

શ્રી પુનઃ ઉસ જ્ઞાન કી અવશ્ય પ્રાપ્તિ હો જાતી હૈ । હસસે વહ હસ
 દ્વારમેં અચરમ હૈ । તથા સિદ્ધ તો અક્ષીણ જ્ઞાન ભાવવાછે હી હોતે હૈ—
 હસસે વે અચરમ હૈ । તથા જિન જ્ઞાન સહિત નારકત્વાદિકોં કોં પુનઃ
 જ્ઞાન સહિતનારકત્વાદિક કી પ્રાપ્તિ નહીં હૈ વે ચરમ હૈ ઓર હસસે જો
 ભિન્ન હૈ—વે અચરમ હૈ । 'સવ્વત્થ'ં' જીવ સે લેકર સિદ્ધ પર્યન્ત પદોં મેં
 એકેન્દ્રિય કો છોડકર સમ્યગ્દષ્ટિ કે જૈસા જાનનાં યાહિયે । 'આભિ-
 નિવોહિયનાળી જાવ મળપ્પજ્જવનાળી જહા આહારઓ' આભિનિવોધિક
 જ્ઞાની યાવત્ મનઃપર્યવજ્ઞાની આહારક કે જૈસે હૈ—યહાં યાવત્
 પદસે શ્રુતજ્ઞાન ઓર અવધિજ્ઞાનકા ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ જો આભિ-
 નિવોધિકજ્ઞાની યાવત્ મનઃપર્યવજ્ઞાની આભિનિવોધક આદિ જ્ઞાન કો
 કેવલજ્ઞાન કી પ્રાપ્તિ હો જાને સે પુનઃ પ્રાપ્ત નહીં કરેગા વહ ચરમ
 હૈ ઓર હસસે ભિન્ન વહ અચરમ હૈ । 'નવરં જસસ જં અત્થિ' જિસ

થવા છતાં પણ ફરીથી તેને તે જ્ઞાનની અવશ્ય પ્રાપ્તિ થાય છે. તેથી આ
 દ્વારમાં તે અચરમ છે. અને સિદ્ધ તો અક્ષીણ જ્ઞાનવાળા જ હોય છે. તેથી
 તેઓ અચરમ છે. જે જ્ઞાનવાળા નારકાદિકોને ફરીથી જ્ઞાન સહિત નારકત્વા-
 દિકની પ્રાપ્તિ થતી નથી તેઓ ચરમ છે. અને તેનાથી ભિન્ન હોય તે અચરમ
 છે 'સવ્વત્થ'ં' એથી આરભીને સિદ્ધ પર્યન્તના પદોમાં એકેન્દ્રિયોને છોડીને
 સમ્યગ્દષ્ટિવાળા પ્રમાણે સમજવા. 'આભિનિવોહિયનાળી જાવ મળપ્પજ્જવનાળી
 જહા આહારઓ' આભિનિવોધિકજ્ઞાની યાવત્ મનઃ પર્યવજ્ઞાની આભિનિવોધિક
 વગેરે જ્ઞાનીને—કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ જવાથી તેને ફરીથી પ્રાપ્ત કરશે
 નહીં તેથી તે ચરમ છે. અને તેનાથી ભિન્ન અચરમ છે. 'નવરં જસસ જં

કાદે યદાભિનિવોધિકાદિ-જ્ઞાનમસ્તિ તસ્યૈવ જીવનારકાદેસ્તદાભિનિવોધિકાદિજ્ઞાનં વાચ્યં નાન્યેષામિતિ । ‘કેવલનાળી જહા નો સન્નિ નો અસન્ની’ કેવલ જ્ઞાની યથા નો સંજ્ઞી નો અસંજ્ઞી, કેવલજ્ઞાની અચરમતયા વક્તવ્ય इत्यर्थः । ‘અન્નાળી જાવ વિભંગનાળી જહા આહારઓ’ અજ્ઞાની યાવદ્વિભજ્ઞજ્ઞાની યથા આહારકઃ, અજ્ઞાની યાવદ્વિભજ્ઞજ્ઞાની આહારકવદેવ સ્યાચ્ચરમઃ સ્યાદચરમઃ, અત્ર યાવત્પદેન મત્યજ્ઞાનિ શ્રુતાજ્ઞાનિનોઃ સંગ્રહો ભવતિ ચો દિ અજ્ઞાનં ન પુનઃ પ્રાપ્સ્યતિ સ ચરમઃ, યસ્ત્વમવ્યો જીવો જ્ઞાનં ન પ્રાપ્સ્યતિ સો ઽચરમ इति । ૧૧।

યોગદ્વારે—‘સજોગી જાવ કાયજોગી જહા આહારઓ’ સયોગી યાવત્કાય યોગી યથા આહારકઃ, અત્ર યાવત્પદેન મનોયોગિ વચોયોગિનોઃ સંગ્રહો ભવતિ,

જિજ્ઞ નારકાદિક જીવ કો જો આભિનિવોધિક આદિ જ્ઞાન હોતા હૈ, ઉસી જીવ કો વહ આભિનિવોધિક આદિ જ્ઞાન કહના ચાહિયે અન્ય કો નહીં । ‘કેવલનાળી જહા નો સન્નિ નો અસન્ની’ કેવલજ્ઞાની નો સંજ્ઞી નો અસંજ્ઞી કે જૈસા અચરમ હૈ । ‘અન્નાળી જાવ વિભંગનાળી જહા આહારઓ’ અજ્ઞાની યાવત્ વિભજ્ઞજ્ઞાની આહારક કે જૈસા હૈ । અર્થાત્ કદાચિત્ ચરમ ઓર કદાચિત્ અચરમ હૈ । યહાં યાવત્પદ સે મત્યજ્ઞાની શ્રુતાજ્ઞાની હન દો કા ગ્રહણ હૈ । જો અજ્ઞાન કો પુનઃ પ્રાપ્ત નહીં કરેગા વહ ચરમ હૈ ઓર જો અમવ્ય જીવ જ્ઞાન કો નહીં પ્રાપ્ત કરેગા વહ અચરમ હૈ । યોગદ્વારમેં—‘સજોગી જાવ કાયજોગી જાવ આહારઓ સયોગી યાવત્ કાયયોગી આહારક કે જૈસા કદાચિત્ ચરમ હોતા હૈ ઓર કદાચિત્ અચરમ હોતા હૈ । યહાં યાવત્પદ સે

અર્થિ’ જે નારક વિગેરે જીવને આભિનિવોધિક જ્ઞાન થાય છે. તે જ જીવને તે આભિનિવોધિકજ્ઞાન કહેવું અન્યને નહીં. ‘કેવલનાળી જહા નો સન્ની નો અસન્ની’ કેવલજ્ઞાની નો સંજ્ઞી અને નો અસંજ્ઞી પ્રમાણે અચરમ છે. ‘અન્નાળી જાવ વિભંગનાળી જહા આહારઓ’ અજ્ઞાની યાવત્ વિભંગજ્ઞાની આહારક પ્રમાણે સમજવા. અર્થાત્ તેઓ કદાચિત્ ચરમ અને કદાચિત્ અચરમ છે. અહિં યાવત્પદથી મત્યજ્ઞાની, શ્રુતાજ્ઞાની આ બે ગ્રહણ થયા છે. જે ફરીથી અજ્ઞાનને પ્રાપ્ત ન કરે તે ચરમ છે જે અભવ્યજીવ જ્ઞાનને ફરીથી પ્રાપ્ત નહીં કરે તે અચરમ છે.

યોગદ્વારમાં—‘સયોગી જાવ કાયજોગી જાવ આહારઓ’ સયોગી યાવત્ કાયયોગી આહારક પ્રમાણે કાંઈવાર ચરમ હોય છે. અને કદાચિત્ અચરમ

આહારકવદેવ મનઃપ્રભૃતિકયોગવાન્ સ્યાચ્ચરમઃ સ્યાદચરમઃ, 'જસ્સ જો જોગો અત્થિ' यस્ય યો યોગોઽસ્તિ, यस્ય જીવાદેર્યાદશો યોગો મનઃપ્રભૃતિકો ભવેત્ તસ્યૈવ સ યોગો વક્તવ્ય ઇતિ । 'અજોગી જહા નો સન્નિ નો અસન્ની' અયોગી યથા નો સંજ્ઞિ નો અસંજ્ઞી, અયોગી-ચતુર્દશગુણસ્થાનવર્તી કેવલી અયોગીત્યર્થઃ, જીવપદે સિદ્ધપદે વાચરમો મનુષ્યપદે ચ ચરમો જ્ઞાતવ્યઃ । ૧૦ ।

‘સાગારોવત્તો અણાગારોવત્તોય જહા અણાહારઓ’ સાકારોપયુક્તોઽના-કારોપયુક્તશ્ચ યથાઽનાહારકઃ, જીવપદે સિદ્ધપદે ચૈકૃત્વેન પૃથક્ત્વેનાપિ નો ચરમઃ અપિતુ અચરમઃ, અન્યત્ર સ્યાચ્ચરમઃ સ્યાદચરમ ઇત્યર્થઃ । ૧૧ ।

‘સવેદગો જાવ નપુંસગવેદગો જહા આહારઓ’ સવેદકો યાવદ્ નપુંસકવેદકો યથા આહારકઃ, સ્યાચ્ચરમઃ સ્યાદચરમઃ, અત્ર યાવત્પદેન સ્ત્રી પુરુષવેદયોર્ગ્રહ-મનોયોગી ઔર વચનયોગી કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । ‘જસ્સ જો જોગો અત્થિ’ જિસ જીવ કો જો યોગ-મન આદિ હોતા હૈં ઉસી કો વહી યોગ કહના ચાહિયે । ‘અજોગી જહા નો સન્નિ નો અસન્ની’ ચચુર્દશગુણ-સ્થાનવર્તી જીવ કો અયોગી કહા ગયા હૈ । યહ અયોગી જીવપદમેં ઔર સિદ્ધપદ મેં અચરમ હૈ ઔર મનુષ્ય પદમેં ચરમ હૈ । ‘સાગારોવત્તો અણાગારોવત્તો ય જહા અણાહારઓ’ સાકારોપયોગયુક્ત ઔર અના-કારોપયુક્ત જીવ અનાહારક કે જૈસા જીવપદમેં ઔર સિદ્ધપદમેં એકવચન ઔર બહુવચન મેં ચરમ નહીં હૈ । અપિતુ અચરમ હૈ । અન્યત્ર કદાચિત્ ચરમ ઔર કદાચિત્ અચરમ હૈ । ‘સવેદગો જાવ નપુંસગવેદગો જહા આહારઓ’ સવેદક યાવત્ નપુંસક વેદક આહારક કે જૈસા કદાચિત્ ચરમ ઔર કદાચિત્ અચરમ હૈ । યહાં યાવત્પદ સે સ્ત્રીપુરુષ

હોય છે. અહિયાં યાવત્પદથી મનોયોગી અને વચનયોગીનું ગ્રહણ થયું છે. ‘જસ્સ જો જોગો અત્થિ’ જે જીવને મનોયોગ વિગેરે જે યોગ હોય છે તેને તેજ યોગ કહેવો. ‘અજોગી જહા નો સન્ની નો અસન્ની’ ચૌદમાં ગુણસ્થાનનાં રહેલા જીવને અયોગી કહ્યા છે. આ અયોગી જીવપદમાં અને સિદ્ધપદમાં અચરમ છે. અને મનુષ્ય પદમાં ચરમ છે. ‘સાગારોવત્તો અણાગારોવત્તોય જહા અણાહારઓ’ સાકારોપયોગ યુક્ત અને અનાકારોપયુક્ત જીવ અનાહારક પ્રમાણે જીવપદમાં અને સિદ્ધપદમાં એકવચન અને બહુવચનમાં ચરમ હોતા નથી પરંતુ અચરમ છે અને જીવે કદાચિત્ ચરમ અને કદાચિત્ અચરમ છે. ‘સવેદગો જાવ નપુંસકવેદગો જહા આહારઓ’ સવેદક યાવત્ નપુંસક વેદક આહારક પ્રમાણે કદાચિત્ ચરમ છે. અને કદાચિત્ અચરમ છે. અહિં

ળમ્ । ‘અવેદઓ જહા અઠસાઈ’ અવેદકો યથા અરૂપાથી, અવેદકો જીવપદે સિદ્ધ-
પદે ચ નો ચરમોઽપિતુ અચરમઃ, મનુષ્યપદે અવેદકઃ સ્યાચ્ચરમઃ સ્યાદચરમઃ । ૧૨ ।

‘સસરીરી જાવ કમ્મગસરીરી જહા આહારઓ’ સશરીરી યાવત્કાર્મણશરીરી
યથા આહારકઃ અત્ર યાવત્પદેન ઔદારિકવૈક્રિયાહારકતૈજસશરીરાણાં ગ્રહણં
ભવતિ, સશરીરી કદાચિચરમઃ સ્યાત્ કદાચિદચરમઃ સ્યાત્, ‘નવરં જસ્સ જં
અત્થિ’ નવરં યસ્ય યદસ્તિ, યસ્ય જીવાદેર્યાદૃશં શરીરં ભવેત્ તસ્ય જીવાદે સ્તાદૃશ-
શરીરસમ્બન્ધાદેવ ચરમત્વમચરમત્વં बोध्यम् । ‘અસરીરી જહા નો ભવસિદ્ધિય
નો અભવસિદ્ધિઓ’ અશરીરી યથા નો ભવસિદ્ધિકનો અભવપિદ્ધિકઃ સિદ્ધઃ અશ-
રીરી સર્વત્ર પદેષુ નો ચરમોઽપિતુ અચરમ એવ ભવતીતિ । ૧૩ ।

વેદોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । ‘અવેદઓ જહા અઠસાઈ’ અવેદક જીવ
પદમેં ઓર સિદ્ધ પદમેં ચરમ નહીં હૈ । અપિતુ અચરમ હૈ । મનુષ્ય
પદમેં અવેદક કદાચિત્ ચરમ ઓર કદાચિત્ અચરમ હૈ । સસરીરી
જાવ કમ્મગસરીરી જહા આહારઓ’ સશરીરી યાવત્ કાર્મણશરીરી
આહારક કે જૈસે હૈ । યહાં યાવત્પદ સે ઔદારિક, વૈક્રિય, આહાર-
ક, તૈજસ ઇન શરીરોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । ઇસ પ્રકાર શરીરી-
આહારક કે જૈસા કદાચિત્ ચરમ ઓર કદાચિત્ અચરમ હોતા હૈ ।
‘નવરં જસ્સ જં અત્થિ’ જિસ જીવ કો જો શરીર હોતા હૈ ડસ જીવ કો
ડસ શરીર કે સમ્બન્ધ સે હી ચરમત્વ અચરમત્વ ઓર અચરમત્વ
જાનના ચાહિયે । ‘અસરીરી જહા નો ભવ સિદ્ધિય નો અભવસિદ્ધિઓ’
અશરીરી નો ભવસિદ્ધિક નો અભવસિદ્ધિક કે જૈસે સર્વત્ર પદોં

યાવત્પદથી ત્રી પુરૂષ વેદનું ગ્રહણ થયું છે. ‘અવેદઓ જહા અઠસાઈ’ અવેદક
જીવપદમાં અને સિદ્ધપદમાં ચરમ નથી પરંતુ અચરમ છે. મનુષ્યપદમાં અવેદક
કદાચિત્ ચરમ અને કદાચિત્ અચરમ છે. સસરીરી જાવ કમ્મગસરીરી જહા
આહારઓ’ સશરીરી યાવત્ કાર્મણ શરીરી આહારક પ્રમાણે અહિં
યાવત્પદથી ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ આશરીરી ગ્રહણ થયા
છે સરીરી, આહારક પ્રમાણે કોઈવાર ચરમ અને કોઈવાર અચરમ
હોય છે. ‘નવરં જસ્સ જં અત્થિ’ જે જીવને જેવું શરીર હોય છે, તે
જીવને તેવા શરીરના સંબંધથી જ ચરમપણું અને અચરમપણું સમ-
જવું. ‘અસરીરી જહા નો ભવસિદ્ધિય નો અભવસિદ્ધિઓ’ અશરીરી નો ભવસિ-
દ્ધિક અને નો અભવસિદ્ધિક પ્રમાણે બધા પદોમાં ચરમનથી પરંતુ અચરમજ

‘પંચર્હિ પજ્જત્તીર્હિ પંચર્હિ અપજ્જત્તીર્હિ જહા આહારઓ’ પશ્ચમિઃ પર્યાપ્તિમિઃ પર્યાપ્તઃ પશ્ચમિરપર્યાપ્તિમિરપર્યાપ્તો યથા આહારકઃ પશ્ચ પર્યાપ્ત્યા પર્યાપ્તઃ પશ્ચાપર્યાપ્ત્યાપર્યાપ્ત આહારકવદેવ સ્યાચ્ચરમઃ સ્યાદચરમઃ, ‘સવ્વત્થ ઇગત્તપુહુત્તેણ દંડગા માણિયવ્વા’ સર્વત્રેઠ્ઠાપૃથક્ત્વેન દણ્ડકા મણિતવ્યાઃ, સર્વપદે એકત્વબહુત્વાભ્યાં પશ્ચ પર્યાપ્ત્યા પર્યાપ્તઃ પશ્ચાપર્યાપ્ત્યાપર્યાપ્તઃ આહારકવદેવ સ્યાચ્ચરમઃ સ્યાદચરમ ઇતિ । ‘ઇમા લક્ખણગાહા’ ઇયં લક્ષણગાથા ચરમત્વાચરમત્વયોઃ સંગ્રાહિકા વર્તતે. ‘જો જં’ ઇત્યાદિ ‘જો’ યઃ—જીવ નારકાદિઃ ‘જં ભાવં’ જીવત્વનારકત્વાદિ ભાવમ્ અપ્રપતિતં પ્રપતિતં વા ‘પુણો’ પુનઃ ‘પાવિર્હિ’ પ્રાપ્સ્યતિ લપ્સ્યતે સજીવાદિ ‘તેણ’ તેન ભાવેન—તદ્ભાવાપેક્ષયા ‘અચરિમો હોઈ’ અચરમો ભવતિ, તથા—‘જસ્સ’ યસ્ય જીવાદે ‘જેણ ભાવેણ’ યેન ભાવેન—જીવાદિરૂપેણ ‘અચ્ચંતવિયોગો’ અત્યન્તવિયોગઃ—સર્વથા વિરહો ભવતિ ‘સો’ સજીવાદિઃ

મેં ચરમ નહીં હૈ કિન્તુ અચરમ હી હી હૈ ‘પંચર્હિ પજ્જત્તીર્હિ પંચર્હિ અપજ્જત્તીર્હિ જહા આહારઓ’ આહારક કે જૈસા પાંચ પર્યાપ્તિયોં સે પર્યાપ્ત જીવ ઓર પાંચ અપર્યાપ્તિયોં સે અપર્યાપ્ત જીવ કદાચિત્ ચરમ ઓર કદાચિત્ અચરમ હોતા હૈ । ‘સવ્વત્થ ઇગત્તપુહુત્તેણ દંડગા માણિયવ્વા’ સર્વત્ર પદોં મેં એકલચન ઓર બહુલચન કો આશ્રિત કરકે દણ્ડક કહના ચાહિયે । ‘ઇમા લક્ખણ ગાહા’ યહ લક્ષણ ગાથા ચરમત્વ ઓર અચરમત્વ કી સંગ્રાહિકા હૈ—‘જો જો’ ઇત્યાદિ જો જીવ ઇવં નારકાદિ જીવત્વ ઇવં નારકાદિભાવ કો ચાહે વહ અપ્રપતિત હો યા પ્રપતિત હો પુનઃ પ્રાપ્ત કરેગા વહ જીવાદિ ઉસ ભાવ કી અપેક્ષા સે અચરમ હોતા હૈ । તથા જિસ જીવાદિકા જિસ જીવાદિરૂપ ભાવ સે અત્યન્ત વિયોગ—સર્વથા

છે. ‘પંચર્હિ પજ્જત્તીર્હિ પંચર્હિ અપજ્જત્તીર્હિ જહા આહારઓ’ આહારક પ્રમાણે પાંચ પર્યાપ્તિઓથી પર્યાપ્ત જીવ અને પાંચ અપર્યાપ્તિથી અપર્યાપ્ત જીવ કોઈવાર ચરમ અને કોઈવાર અચરમ હોય છે ‘સવ્વત્થ ઇગત્તપુહુત્તેણ દંડગા માણિયવ્વા’ બધા પદોમાં એકલચન અને બહુલચનનો આશ્રય કરીને દંડક બનાવી લેવા ‘ઇમા લક્ખણગાહા’ આ લક્ષણ ગાથા ચરમપણા અને અચરમપણાની સંગ્રાહક છે. ‘જો જો’ ઇત્યાદિ જે જીવ અને નારકાદિ જીવપણાને અને નારકાદિ ભાવને આહેતો તે પ્રપતિત ન હોય કે પ્રપતિત હોય કરીથી પ્રાપ્ત કરશે તે જીવ વિગેરે તે ભાવની અપેક્ષાથી અચરમ હોય છે તથા જે જીવાદિના જે જીવાદિરૂપ ભાવની અપેક્ષાથી અત્યન્તવિયોગ—સર્વથા વિરહ હોય છે, તે જીવાદિ તે ભાવની અપેક્ષાથી ચરમ હોય છે.

તેન ભાવેન-તદ્ભાવાપેક્ષયા 'ચરમો' ચરમો ભવતીતિ ॥૧॥ 'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ, 'જાવ વિહરઈ' યાવદ્વિહરતિ, હે મદન્ત ! યદેવાનુપ્રિયેણ કથિતં તત્સર્વં સત્યમેવેતિ કથયિત્વા ગૌતમો વન્દતે નમસ્યતિ, વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા સંયમેન તપસા આત્માનં ભાવયન્ વિહરતીતિ ॥સૂ૦ ૨॥

॥ ઇતિ શ્રી વિશ્વવિખ્યાત-જગદ્વલ્લભ-પ્રસિદ્ધવાચક-પશ્ચદશભાષા-
કલિતલલિતકલાપાલાપકપ્રવિશુદ્ધગદ્યપદ્યનૈઋગ્ન્યનિર્માપક,
વાદિમાનમર્દક-શ્રીશાહૂચ્છત્રપતિ કોલ્હાપુરરાજપ્રદત્ત-
'જૈનાચાર્ય' પદશૂષિત — કોલ્હાપુરરાજગુરુ-
બાલવ્રજ્ઞચારિ-જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર
-પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલત્રિવિરચિતાયાં
શ્રી "ભગવતીસૂત્રસ્ય" પ્રમેયચન્દ્રિકા-
વ્યાખ્યાયાં વ્યાખ્યાયાં અષ્ટાદશશતકે
પ્રથમોદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ॥૧૮-૧॥

વિરત હોતા હૈ વહ જીવાદિ ઉસ ભાવ કી અપેક્ષા સે ચરમ હોતા હૈ ।
'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ, હે મદન્ત ! આપ દેવાનુપ્રિય ને જો કહા હૈ વહ
સબ સત્ય હી હૈ ૨ હસ પ્રકાર કહકર ગૌતમને પ્રભુ કો વન્દના કી,
નમસ્કાર કિયા, વન્દના નમસ્કાર કર ફિર વે સંયમ ઓર તપસે અપની
આત્માકો ભાવિત કરતે હુએ અપને સ્થાન પર ચિરાનમાન હો ગયે ॥સૂ૦ ૨॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત
"ભગવતીસૂત્ર" કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે અઠારહવે શતકક્રા
પહલા ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૮-૧॥

'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે જે કહ્યું છે તે
ખુબુ સત્ય જ છે. હે ભગવાન્ આપનું તે સઘળું કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે
કહીને ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી. નમસ્કાર કર્યા વન્દના અને નમસ્કાર
કરીને પછી તેઓ સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા
થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા ॥ સૂ૦ ૨ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના અઠારમા શતકનો પહેલો ઉદ્દેશો સમાપ્ત ॥૧૮-૧॥

॥ अथ द्वितीयोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

पूर्वं प्रथमोद्देशकान्ते वैमानिकस्य तद्भावेन चरमाचरमत्वमुपदर्शितम्, अथ च वैमानिकविशेषो यो यद्भावेन चरमो भवति तद्भावसम्बन्धेन कार्तिकश्रेष्ठिनश्चरमत्वमत्र द्वितीयोद्देशके प्रदर्शयिष्यते, इत्येवं संबन्धेनायातस्यास्याऽऽन्तिमं सूत्रम्—‘तेणं कालेणं’ इत्यादि ।

मूलम्—“तेणं कालेणं तेणं समएणं विसाहा नामं नयरी होत्था वन्नओ बहुपुत्तिए चेइए वण्णओ सामीसमोसढे जाव पज्जुवासइ । तेणं कालेणं तेणं समएणं सक्के देविंदे देवराया वज्जपाणीपुरंदरे एवं जहा सोलसमसए बित्थियउद्देसए तहेव दिव्वेणं जाणविमाणेणं आगओ नवरं एत्थ आभिओगा वि अत्थि जाव वत्तीसविहं नट्टविहं उवदंसेइ उवदंसित्ता जाव पडिगए । भंते ! त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी जहा तइयसए ईसाणस्स तहेव कूडागारदिट्ठंतो तहेव पुट्ठभवपुच्छा जाव अभिसमन्नागया । गोयमाइ समणै भगवं महावीरे भगवं गोयमं एवं वयासी एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं तेणं समएणं इहेव जंबुदीव्वे दीव्वे भारहे वासे हत्थिणापुरे णामं नयरे होत्था, वन्नओ सहस्संववणे उज्जाणै वन्नओ तत्थ णं हत्थिणापुरे नयरे कत्तिए णामं सेट्ठी परीवसइ अट्ठे जाव अपरीभूए णेगमपढमासणिए णेगट्ठसहस्सस्स बहुसु कज्जेसु य कारणेसु य कोडुंवसेसु य एवं जहा रायप्पसेणइज्जे चित्ते जाव चक्खूभूए० णेगमट्ठसहस्सस्स सयस्स य कुडुंबस्स आहेवच्चं जाव कारेमाणे पालेमाणे समणोवासए अहिगयजीवाजीवे जाव विहरइ ।

तेणं कालेणं तेणं समएणं मुणिसुव्वए अरहा आइगरे जहा
 सोलसमसए तहेव जाव समोसठे जाव परिमा पज्जुवासइ ।
 तए णं से कत्तिए सेट्ठी इमीसे कहाए लद्धहे समाणे हट्टुट्ठं
 एवं जहा एकारसमसए सुदंसणे तहेव निगगओ जाव पज्जु-
 वासइ । तए णं मुणिसुव्वए अरहा कत्तियस्स सेट्ठिस्स धम्म कहा
 जाव परिमा पडिगया । तएणं से कत्तिए सेट्ठी मुणिसुव्वयस्स
 अरहओ अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म हट्टुट्ठं उट्ठाए उट्ठेइ उट्ठाए
 उट्ठित्ता मुणिसुव्वयं जाव एवं वयासी, जाव एयमेयं भंते !
 जाव से जहेयं तुब्भे वदह, नवरं देवाणुप्पिया ! नेगमट्टसहस्सं
 आपुच्छामि जेट्ठं पुत्तं च कुडुंबे ठावेमि, तएणं अहं देवाणुप्पियाणं
 अंतियं पवयामि । जहासुहं जाव मा पडिबंथं करेह ॥सू० १॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये विशाखा नाम नगरी आसीत् वर्णकः,
 बहुपुत्रकं चैतयं वर्णकः, स्वामी समवसृतो यावत् पर्युपास्ते । तस्मिन् काले,
 तस्मिन् समये शक्रो देवेन्द्रो देवराजो वज्रपाणिः पुरन्दरः, एवं यथा षोडशशतके
 द्वितीयोद्देशके तथैव दिव्येन यानविमानेन आगतः, नवरमत्र आभियोगिकाः
 सन्ति यावद् द्वात्रिंशद्विधं नाट्यविधिसुपदर्शयति उपदर्शयित्वा यावत् प्रतिगतः
 भदन्त ! इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं यावदेवम् अवादीत्, यथा
 तृतीयशतके ईशानस्य तथैव कूटागारदृष्टान्तः, तथैव पूर्वभवपृच्छा यावदभि-
 समन्वागता । गौतम इति श्रमणो भगवान् महावीरो भगवन्तं गौतमम् एवमवादीत्
 एवं खलु गौतम ! तस्मिन् काले तस्मिन् समये इहैव जम्बूद्वीपे द्वीपे भारते वर्षे
 हस्तिनापुरं नाम नगरमासीत्, वर्णकः, सहस्राश्वनमुद्यानम् वर्णकः, तत्र खलु
 हस्तिनापुरे नगरे कार्तिको नाम श्रेष्ठी परिवसति, आढ्यो यावदपरिभूतः, नैगम-
 प्रथमासनिकः नैगमाष्टसहस्रस्य बहुषु कार्येषु च कारणेषु च कुटुम्बेषु च एवं
 यथा राजप्रश्रीये चित्रो यावच्चक्षुर्भूतः, नैगमाष्टसहस्रस्य स्वकस्य च कुटुम्ब-
 स्याधिपत्यं यावत् कुर्वन् पालयन् च श्रमणोपासकोऽधिगतजीवाजीवो यावद्
 विहरति । तस्मिन् काले तस्मिन् समये मुनिसुव्रतोऽर्हन् आदिकरः यथा षोडशशते

તથૈવ યાવત્ સમવસૃતઃ, યાવત્ પરિષત્ પર્યુપાસ્તે । તતઃ खलु स कार्तिकः श्रेष्ठी
 अस्याः कथाया लब्धार्थः सन् हृष्ट तुष्ट० एवं यथा एकादशशते सुदर्शनस्तथૈव
 निर्गतो યાવત્પર્યુપાસ્તે । તતઃ खलु मुनिसुव्रतोऽर्हत् कार्तिकस्य श्रेष्ठिनो धर्मकथा
 યાવત્ પરિષત્ પ્રતિગતા । તતઃ खलु स कार्तिकः श्रेष्ठी मुनिसुव्रतस्य अर्हतोऽन्तिके
 धर्मं श्रुत्वा निश्चय दृष्ट तुष्ट० उत्थया उत्तिष्ठति, उत्थया उत्थाय मुनिसुव्रतं
 યાવદેવમવાદીત્ યાવદેવમેતદ્ ભદન્ત ! યાવત્તત્ યથેદં યૂયં વદથ નવરં દેવાનુ
 પ્રિયાઃ ! નૈગમાષ્ટસહસ્રમાપૃચ્છામિ જ્યેષ્ઠપુત્રં ચ કુટુમ્બે સ્થાપયામિ, તતઃ खलु
 અહં દેવાનુમિયાણામન્તિકે પ્રવ્રજામિ યથાસુખં યાવદ્ મા પ્રતિવન્ધંકુરુ ॥મુ० ૧॥

ટીકા—‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં’ તસ્મિન્ કાલે તસ્મિન્ સમયે ‘વિસાહા
 નામં નયરી હોત્થા’ વિશાખા નામની નગરી આસીત્ ‘વન્નઓ’ વર્ણકઃ—ચમ્પા નગ-
 રીવદ્ વિશાખા નગર્યા વર્ણનં કર્તવ્યમ્ । ‘બહુપુત્તિ૯ ચેઈ૯’ બહુપુત્રિકં ચૈત્યમ્—
 બહુપુત્રિકનામકમુદ્યાનમાસીદિત્યર્થઃ ‘વન્નઓ’ વર્ણકઃ—પૂર્ણમદ્રોદ્યાનવદેવ

દ્વિતીય ઉદ્દેશક કા પ્રારંભ

૧૮ વેં શતક કે પ્રથમોદ્દેશ કે અન્ત મેં વૈમાનિક દેવ કે તદ્ભાવ કી
 અપેક્ષા લેકર ચરમતા ઓર અચરમતા પ્રકટ કી ગઈ હૈ । અવ ઇસ
 દ્વિતીય ઉદ્દેશક મેં વૈમાનિક વિશેષ જિસ ભાવ સે ચરમ હોતા હૈ ઓસી
 તદ્ભાવ સમ્બન્ધ કો લેકર કાર્તિક શ્રેષ્ઠી કા ચરમત્વ દિલાયા જાતા હૈ ।

ટીકાર્થ—‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં’ ઓસ કાલ ઓર ઓસ સમય
 મેં ‘વિસાહા નામં નયરી હોત્થા’ વિશાખા નામકી નગરીથી ‘વન્નઓ’
 ઔપપાતિક સૂત્રમેં વર્ણિત ચમ્પાનગરી કે જૈસા ઇસ નગરી કા વર્ણન
 જાનના ચાહિયે । ‘બહુપુત્તિ૯ ચેઈ૯’ બહુપુત્રિક નામકા ઇસમેં ઉદ્યાન
 થા । ‘વન્નઓ’ પૂર્ણમદ્ર ઉદ્યાન કે જૈસા ઇસકા ભી વર્ણન કરના

બીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

અઠારમાં શતકના પહેલાં ઉદ્દેશાના અંતમાં વૈમાનિક દેવની તદ્ભાવની
 અપેક્ષાથી ચરમતા અને અચરમતા પ્રકટ કરવામાં આવી છે. હવે આ બીજા
 ઉદ્દેશામાં જે વૈમાનિક વિશેષ જે ભાવથી ચરમ થાય છે તે જ ભાવના સંબં-
 ધને લઈને કાર્તિક શેઠનું ચરમપણું બતાવવામાં આવે છે.

ટીકાર્થ—‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં’ તે કાળે અને તે સમયે ‘વિસાહા નામં નયરી
 હોત્થા’ વિશાખા નામની નગરી હતી. ‘વન્નઓ’ ઔપપાતિક સૂત્રમાં વર્ણવેલ
 અંપાનગરી પ્રમાણે આ નગરીનું વર્ણન સમજવું. ‘બહુપુત્તિ૯’ તેમાં બહુપુત્રિક
 નામનું ઉદ્યાન હતું ‘વન્નઓ’ પૂર્ણમદ્ર ઉદ્યાન પ્રમાણે આનું પણ વર્ણન સમ.

અસ્યાપિ વર્ણનં કર્તવ્યમ્ 'સામી સમોસઢે' સ્વામી-મહાવીરસ્વામી સમવસૃતઃ, 'જાવ પજ્જુવાસઙ્' યાવત્ પર્યુપાસ્તે અત્ર યાવત્પદેન પરિપન્નિર્ગતા 'ભગવતો ધર્મ કથા જાતા, ધર્મકથાં શ્રુત્વા પરિષત્ પ્રતિગતા ગૌતમો ભગવન્તં પર્યુપાસ્તે । 'તેણં કાલેણં તેણં સમણં' તસ્મિન્ કાલે તસ્મિન્ સમયે 'સક્કે દેવિંદે દેવરાયા વજ્જપાણી પુરંદરે' શક્રો દેવેન્દ્રો દેવરાજો વજ્જપાણિઃ પુરન્દરઃ, 'એવં જહા સોલસમસણ વિતિય ઉદ્દેસણ' એવં યથા ષોડશશતે દ્વિતીયોદ્દેશકે 'તદેવ' તથૈવ-ષોડશ-શતકીયદ્વિતીયોદ્દેશકવર્ણિતવક્તવ્યતાવદેવ 'દિવ્વેણં જાણવિમાણેણં આગઓ' દિવ્યેન યાનવિમાનેન આગતઃ, સર્વદ્વિચાં યુક્તઃ, ષોડશશતકીય દ્વિતીયોદ્દેશે યથા શક્રસ્ય સ્વરૂપં નિરૂપિતં યદ્વા આગમનકારણં નિરૂપિતમ્ આગમનપ્રકારશ્ચ પ્રદ-

ચાહિયે । 'સામી સમોસઢે' મહાવીર સ્વામી યહાં પધારે 'જાવ પજ્જુવાસઙ્' યાવત્ પર્યુપાસના કી-યહાં યાવત્ શબ્દ સ્થે 'પરિષત્ નિકલી ભગવાન્ ને ધર્મકથા કહી, ધર્મકથા કો સુનકર વહ પરિષદ્ ગઈ, ગૌતમ પ્રભુ કી પર્યુપાસના કર રહે થે 'તેણં કાલેણં તેણં સમણં' उसी काल और उसी समय में 'सक्के देविंदे देवराया वज्जपाणी पुरंदरे' देवेन्द्र, देवराज, वज्जपाणि, पुरंदर ऐसे शक्र 'एवं जहा सोलसमसण वितियउद्देसण' जैसा कि १६ वे शतक के द्वितीय उद्देशक में कहा गया है, उसी वक्तव्यता के अनुसार 'दिव्वेणं जाणविमाणेणं' दिव्ययान विमान पर बैठकर 'आगओ' सर्वद्वि से युक्त हुए आये, यहाँ सोलहवें शतक के द्वितीय उद्देशक में जैसी शक्र स्वरूप की वक्तव्यता कही गई है, अथवा-उसके आगमन का कारण कहा गया है, और आगमन का प्रकार प्रकट किया गया है

જવું 'સામી સમોસઢે' મહાવીર સ્વામી તે ઉધાનમાં પધાર્યા 'જાવ પજ્જુવાસઙ્' પરિષદ તેમને વંદન કરવા આવી પ્રભુએ તેઓને ધર્મ-દેશના સાંભળાવી ધર્મદેશના સાંભળીને પ્રભુને વંદના નમસ્કાર કરીને પરિ-ષદ પોતપોતા સ્થળે પાછી ગઈ તે પછી ગૌતમસ્વામી પ્રભુની પર્યુપાસના કરતા હતા તે સમયે 'તેણં કાલેણં તેણં સમણં' તે કાલ અને તે સમયે 'સક્કે દેવિંદે દેવરાયા વજ્જપાણી પુરંદરે' દેવેન્દ્ર દેવના ઇન્દ્ર દેવરાજ વજ્જપાણી પુરંદર એવો શક્ર "एवं जहा सोलसमसण वितिय उद्देसण" સોળમાં શતકના બીજા ઉદ્દેશમાં જે પ્રમાણે કહ્યું છે, તે કથન પ્રમાણે 'દિવ્વેણં જાણવિમાણેણં' દિવ્ય યાન વિમાનપર બેસીને 'આગઓ' સર્વ પ્રકારની ઋદ્ધિવાળો થઈને આવ્યો. સોળમાં શતકના બીજા ઉદ્દેશમાં જે પ્રમાણે શક્રના સ્વરૂપનું વર્ણન કર્યું છે. અથવા શક્રના આગમનનું કારણ પ્રગટ કર્યું છે,

શિતસ્તેનૈવ રૂપેણ હાપિ સર્વ જ્ઞાતવ્યમ્, જમ્બૂદ્વીપસ્થિતં ભગવન્તમ્ અવધિજ્ઞાનેન પश्यति, દૃષ્ટ્વા સમાગતઃ । કેવલં તત્રાભિયોગિકાનાં શક્રેણ સહાગમનં ભગવત્પા-
ર્શ્વે ન કથિતમ્ હૃદતુ દર્શયતે એતદ્વૈલક્ષણ્યં પૂર્વાપેક્ષયા, એતદેવાહ—‘નવરં’ એતથ આભિ-
યોગિયા વિ અત્થિ’ નવરમ્ અત્રાભિયોગિકા અપિ સન્તિ શક્રેણ સાર્દ્ધમ્ આભિ
યોગિકાઃ સમાગતા इत्यर्थः, ‘જાવ વત્તીસવિહં નટ્ટવિહિં ઉવદંસેહ’ યાવદ્ દ્વાત્રિન્શ-
દ્વિયં નાટ્યવિધિમુપદર્શયતિ ‘ઉવદંસેત્તા જાવ પહિગે’ ઉપદર્શ્ય નાટ્યપ્રકારં
પ્રદર્શ્ય યાવત્પતિગતઃ, શક્રો દેવેન્દ્રો ગતવાન્ તત્પથ્યાત્ ‘મંતે ત્તિ ભગવં ગોયમે’
મદન્તે इति भगवान् गौतमः—हे भदन्त ! इत्येवं रूपेण भगवन्तं संबोध्य गौतमः
‘સમળં ભગવં મહાવીરં જાવ એવં વયાસી’ શ્રમણં ભગવન્તં મહાવીરં યાવદેવમ્
અવાદીત્, અત્ર યાવત્પદેન વન્દતે નમસ્યતિ વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા इत्यादीनां संग्रहो

હસી રૂપ સે સ્વ કહના ચાહિયે, શક્રને અપને અવધિજ્ઞાન દ્વારા જમ્બૂ-
દ્વીપસ્થિત ભગવાન્ કો જય દેસ્તા તો દેસ્તર વહ હસ સમય આયા
ષાડશક શતક કે દ્વિતીય હદેશક મેં શક્ર કે સાથ આભિયોગિકદેવો
કા આગમન ભગવાન્ કે પાસ મેં નહીં કહા ગયા હૈ પરન્તુ યહાં વહ કહા
ગયા હૈ યહી વાત ‘નવરં એતથ આભિયોગિયાવિ અત્થિ’ હસ પાઠ દ્વારા
પ્રદર્શિત કી ગઈ હૈ । ‘જાવ વત્તીસવિહં નટ્ટવિહિં ઉવદંસેહ’ યહાં
આકર હસને યાવત્ ૩૨ પ્રકાર કી નાટ્યવિધિ દિશ્વલાઈ ‘ઉવદંસેત્તા
જાવ પહિગે’ નાટ્યપ્રકાર દિશ્વાકર પીછે ચલા ગયા, હસકે વાદ મંતે
ત્તિ ભગવં ગોયમે’ હે મદન્ત । એસા કહકર ગૌતમને ‘સમળં ભગવં મહા-
વીરં જાવ એવં વયાસી’ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સે યાવત્ હસ પ્રકાર
સે કહા-પૂછા, યહાં યાવત્પદ સે ‘વંદહ, નમંસહ, વંદિત્તા’ इत्यादि पदों

છે, અને આગમનનો પ્રકાર બતાવેલ છે એજ પ્રમાણે તે સધળું કથન અહિં
‘પણુ સમજવું’ શકે પોતાના અવધિજ્ઞાનદ્વારા જમ્બૂદ્વીપમાં સુધર્મ સભામાં
ખિરાજમાન પ્રભુને જ્યારે જોયા, ત્યારે જોઇને તેજ સમયે શકે ત્યાં આવ્યો.
સોળમાં શતકના બીજા હદેશમાં શકની સાથે તેના આભિયોગિક દેવનું આગ-
મન ભગવાન પાસે કહ્યું નથી પરંતુ અહિંયાં તે કહ્યું છે એ જ વાત
‘નવરં એતથ આભિયોગિયા વિ અત્થિ’ આ પાઠથી પ્રગટ કરેલ છે. ‘જાવ વત્તી
સવિહ નટ્ટવિહિં ઉવદંસેહ’ અહિં આવીને તેણે બત્રીસ પ્રકારની નાટ્યવિધિ
બતાવી ‘ઉવદંસેત્તા જાવ પહિગે’ નાટ્યવિધિ બતાવીને તે શક
પાછો ગયો તે પછી ‘મંતેત્તિ ભગવં ગોયમે’ હે ભગવન્ એ પ્રમાણે
સંબોધન કરીને ગૌતમ સ્વામીએ ‘સમળં ભગવં મહાવીરં જાવ એવં
વયાસી’ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીને યાવત્ આ પ્રમાણે પૂછ્યું.
અહિંયાં યાવત્પદથી “વન્દતે, નમસ્યતિ, વન્દિત્વા, નમસ્યિત્વા” इत्यादि पदों

મન્વતિ 'જહા તહ્યસપ્ ઈસાણસ્સ તહેવ કૂઢાગારદિટ્ઠંતો' યથા તૃતીયશતકે ઈશા-
નસ્ય તથૈવ કૂટારદૃષ્ટાન્તઃ, 'તહેવ પુવ્વમવપુચ્છા' તથૈવ પૂર્વમવપુચ્છા, યથા
તૃતીયશતકે ઈશાનવિષયે નાટ્યદર્શને કૂટાકારદૃષ્ટાન્તો વર્ણિત સ્તથૈવ હાપિ
કૂટાકારશાલાદૃષ્ટાન્તો વક્તવ્યઃ, યથૈવ ગૌતમ ઈશાનસ્ય પૂર્વમવવિષયકં પ્રશ્નં
કૃત્વાન્ તથૈવ હાપિ પ્રશ્નો જ્ઞાતવ્યઃ કિયત્પર્યન્તં તૃતીયશતકીયમકરણમિહ
વક્તવ્યં તત્રાહ 'જાવ' ઇત્યાદિ 'જાવ અમિસમન્નાગયા' યાવદમિસમન્નાગતા-
પૂર્વમવાર્જિતપુણ્યોદયાત્ પ્રાપ્તા અત્ર યાવત્પદેન સા દિવ્યા દેવદ્વિઃ દિવ્યા દેવ-
દ્યુતિઃ પ્રાપ્તા ઇત્યાદીનાં સંગ્રહઃ, મગવાનાહ—'ગોયમા ઇ' ગૌતમ ઇતિ હે ગૌતમ !
ઇત્યેવં રૂપેણ સંબોધ્ય 'સમણે મગવં મહાવીરે' શ્રમણો મગવાન્ મહાવીરઃ 'મગવં
ગોયમં એવં વયાસી' મગવન્તં ગૌતમ્યુ એવમવાદીત્, "એવં સ્વલુ ગોયમા !" એવં

કાગ્રહણ કિયા ગયા હૈ। 'જહા તહ્યસપ્ ઈસાણસ્સ તહેવ કૂઢાગારદિટ્ઠંતો'
જૈસા તૃતીયશતક મેં ઈશાન કે વિષય મેં નાટ્યદર્શન મેં કૂટાકારશાલા
કા દૃષ્ટાન્ત વર્ણિત હુઆ હૈ, ઉસી પ્રકાર સે વહ દૃષ્ટાન્ત યહાં પર ભી કરના
ચાહિયે। 'તહેવ પુવ્વમવપુચ્છા' તથા જૈસા ઈશાન કે પૂર્વમવ કા પ્રશ્ન
વહાં ગૌતમ ને કિયા હૈ, ઉસી પ્રકાર સે વહી પ્રશ્ન યહાં પર ભી કહના
ચાહિયે। યહ તૃતીય શતકીય પ્રકરણ યહાં 'જાવ અમિસમન્નાગયા'
યાવત્પૂર્વમવ મેં અર્જિત પુણ્ય કે ઉદય સે પ્રાપ્તિ હુઈ હૈ—હસ પાઠ ત રૂ કા
ગ્રહણ કરના ચાહિયે। યહાં યાવત્પદ સે 'સા દિવ્વા દેવિદ્ધિ, દિવ્વા, દેવ
જ્જુઈ, લદ્ધા પત્તા' ઇત્યાદિ પદોં કા ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ। 'ગોયમાહ'
હે ગૌતમ ! હસરૂપસે સંબોધિત કરકે 'સમણે મગવં મહાવીરે મગવં

અહંભુ થયા છે. "જહા તહ્યસપ્ ઈસાણસ્સ તહેવ કૂઢાગારદિટ્ઠંતો" ત્રીજા
શતકમાં ઇશાનેન્દ્રના વિષયમાં નાટ્યવિધિના દર્શન પ્રકરણમાં કૂટાકાર
શાળાનું દૃષ્ટાંત અત્રાવેલ છે. તેજ પ્રમાણે તે દૃષ્ટાંત અહિયાં પણ સમજવું.
તેમ જ ત્યાં ગૌતમ સ્વામીએ ઇશાનેન્દ્રના પૂર્વભવ સંબંધી પ્રશ્ન કરેલ છે,
તેજ પ્રમાણે તેવી જ રીતનો પ્રશ્ન અહિં પણ શકને ઉદેશીને કરી લેવો. આ
સઘળો ત્રીજા શતકનો વિષય અહિયાં "જાવ અમિસમન્નાગયા" યાવત્ પૂર્વ-
ભવોપાશ્રીત પુણ્યના ઉદયથી પ્રાપ્ત થયેલ છે.—આ પાઠ સુધી અહંભુ
કરવો. અહિયાં યાવત્પદથી "સા દિવ્વા દેવિદ્ધિ દિવ્વા દેવજ્જુઈ, લદ્ધા પત્તા"
વિગેરે પદો અહંભુ કરાયા છે. 'ગોયમા!' હે ગૌતમ ! આ પ્રમાણે સંબોધન
કરીને "સમણે મગવં મહાવીરે મગવં ગોયમં એવં વયાસી" શ્રમણુ ભગવાન્

खलु हे गौतम ! 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये, 'इहेव जंतुदीवे दीवे' इहेव जम्बू द्वीपे-द्वीपे 'भारहे वासे' भारते वर्षे 'हत्थिणापुरे नामं नयरे होत्था' हस्तिनापुरनामकं नगरमासीत्, 'वण्णओ' वर्णकः-चम्पानगरी चत् हस्तिनापुरस्यापि वर्णनं कर्तव्यम् 'सहस्संबवणे उज्जाणे' सहस्राश्ववनम्-एतन्नामकमुद्यानमासीत्-'वन्नओ' वर्णकः-पूर्णभद्रचैत्यवद् अस्यापि वर्णनं कर्तव्यम् । 'तत्थ णं हत्थिणापुरे नयरे' तत्र खलु हस्तिनापुरे नगरे 'कत्तिए नामं सेट्ठी परिवसइ' कार्तिको नाम श्रेष्ठी परिवसति, 'अड्डे' आढ्यः 'जाव अपरिभूए' यावदपरिभूतः, यावत्पदेन बहुधनधान्यगोगवेलकादि युक्तो बहुजनेन चेति सङ्ग्रहः 'णेगमपढमासणिए' नैगममथमासनिः, नैगमाः-वणिजका स्तेषु मध्ये

गोयमं एवं वयासी' अमण भगवान् महावीरने गौतम से ऐसा कहा- 'एवं खलु गोयमा ! तेणं कालेणं तेणं समयेणं इहेव जंतुदीवे दीवे भारहे वासे हत्थिणापुरे नामं नयरे होत्था' हे गौतम । उस काल और उस समयमें इसी जम्बूद्वीप नामके द्वीपमें भारतवर्षमें हस्तिनापुर नाम का नगर था 'वण्णओ' इसका वर्णन चम्पानगरी के वर्णन के जैसा जानना चाहिये । 'सहस्संबवणे उज्जाणे' उसमें सहस्राश्ववन इस नामका उद्यान था । 'वन्नओ' पूर्णभद्र चैत्य के जैसा इस का भी वर्णन कर लेना चाहिये-'तत्थ णं हत्थिणापुरे नयरे' उस हस्तिनापुर-नगरमें 'कत्तिए नामं सेट्ठी परिवसइ' कार्तिकनाम का सेठ रहता था । 'अड्डे जाव अपरिभूए' यह बहुत धनवाला था यावत् अपरिभूत किसीसे पराजय पानेवाला नहीं था । यावत्पद से बहुधनधान्य गोगवेल-कादियुक्तः बहुजनेन' इन पदों का संग्रह हुआ है । 'णेगमपढमासणिए'

મહાવીર સ્વામીએ ગૌતમ સ્વામીને આ પ્રમાણે કહ્યું—“તેણં કાલેણં તેણં સમએણં
 इहेव जंतुदीवे दीवे भारहे वासे हत्थिणापुरे नामं नयरे होत्था” ते काले अने ते
 समये ते जम्बूद्वीप नामना मध्यद्वीपमां भारत क्षेत्रमां हस्तिनापुर नामतुं नगर
 હતું. “વણ્ણઓ” તેનું વર્ણન ચંપાનગરીના પ્રમાણે સમજવું. “સહસ્સંબવણે
 उज्जाणे” તેમાં सहस्राश्ववन એ નામતું ઉદ્યાન હતું. “વણ્ણઓ” પૂર્ણભદ્ર ચૈત્યની
 માફક તેનું વર્ણન સમજવું. “तत्थ णं हत्थिणापुरे नयरे” ते हस्तिनापुर नगरमां
 ‘कत्तिए नामं सेट्ठी परिवसइ’ कार्तिक नामने शेठ रहतेो હતો. “अड्डे जाव
 अपरिभूए” ते धनो ज धनवान હતો. यावत् अपरिભૂત-કોઈથી પરાજય
 ન પામે તેવો હતો. અહિયાં યાવત્ પદથી બહુ ધન, ધન્ય, ગાય, ગવેલક
 વિગેરેથી યુક્ત હતો. “बहुजनेन” આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. “णेगम

પ્રથમાસનિકઃ, પ્રથમં મુરુયમ્ આસનં-સ્થાનં यस્ય સ મધ્યમાસનઃ સ એવ પ્રથમાસનિકઃ સર્વેષાં મધ્યે પોષકત્વાત્ શ્રેષ્ઠઃ ઉક્તશ્ચ-

‘જિણધમ્મભાવિણં ન કેવલં ધમ્મઓ ધનાઆવિ ।

ળેગમ અદ્વહિયસહસ્સો, જેણ કઓ અપ્પણો સરિસો’ ॥૧॥

છાયા—જિનધર્મભાવિતેન, ન કેવલં ધર્મતો ધનતોઽપિ ।

નૈગમાષ્ટાધિકસહસ્રો, યેન કૃત આત્મનઃ સદશઃ ॥૧॥

‘ળેગમદ્વસહસ્સસ્સ’ નૈગમાષ્ટસહસ્રસ્ય અષ્ટાધિકસહસ્રવણિજામ્ ‘વહુસુ કજ્જેસુય કારણેસુય’ વહુષુ-અનેકપ્રકારકેષુ કાર્યેષુ તદ્વહકાર્યતન્મર્મશ્રવણતદ્રક્ષણ તત્

નૈગમ શબ્દ કા અર્થ વર્ગિકજન હૈ । વર્ણિકજનોં કૈ મધ્યમેં હસે પ્રથમ સ્થાન પ્રાપ્ત થા હસીલિયે હસે પ્રથમાસનિક કહા ગયા હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ યહ ઉન સ્વકા પોષક જૈસા થા । કહા મી હૈ । ‘જિણ ધમ્મભાવિણં’ હત્યાદિ, જિનધર્મ સે વાસિત આત્મા કેવલ ધર્મ સે દુસરોં કો સહાયક હોને સે શ્રેષ્ઠ નહીં માના જાતા હૈ । કિન્તુ જો અપને દ્રવ્ય સે મી અપને ૧૦૦૮ સાધર્મિક બંધુઓં કો સહાયતા પહું-ચાંતા હૈ-અન્હે અપને જૈસા બના લેતા હૈ વહ શ્રેષ્ઠ માના જાતા હૈ । હસી કારણ યહ ‘ળેગમદ્વસહસ્સસ્સ’ ૧૦૦૮ વર્ણિકજનોં કો ઉનકે ‘વહુસુ કજ્જેસુય કારણેસુય’ અનેક પ્રકાર કૈ ગાર્હસ્થિક કૃત્યોં મેં ઉસકી ધર્મારાધના મેં, ધર્મ કૈ સંરક્ષણ કરનેરૂપ કાર્યોં મેં, એવં ઉનકે નિજ સમ્બન્ધી આદિ જનોં કૈ સન્માન આદિ કરને કૈ કાર્યોં મેં સમય ૨

પ્રથમાસનિક” નૈગમ શબ્દનો અર્થ વર્ણિક જન થાય છે. વર્ણિક જનોમાં તેને મુખ્ય સ્થાન પ્રાપ્ત થયું હતું. તેથી તેને પ્રથમાસનિક કહ્યા છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તે કાર્તિક શેઠ આ બધાનો પોષણ કરનાર હતો. કહ્યું પણ છે કે “જિણધમ્મભાવિણં હત્યાદિ” જિનધર્મથી વાસિત આત્મા હતો પરમ ધર્માત્મા હતો એટલે કે કેવળ ધર્મથી બીજાને સહાયક થવાથી શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવતું નથી. પરંતુ જે પોતાના ધનથી પણ એક હબ્બર આઠ પોતાના સાધર્મિક બંધુઓને સહાયતા કરે છે. અર્થાત્ તેઓને પોતાના જેવા શ્રેષ્ઠ બનાવી દે છે. તેને શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવે છે. તેજ કારણથી ‘ળેગમદ્વસહસ્સસ્સ’ તેણે એક હબ્બર આઠ વર્ણિક જનોને પોતાના “વહુસુ કજ્જેસુય કારણેસુય” અનેક પ્રકારના અકસ્થ સંબંધી કૃત્યોમાં તેની ધર્મારાધનામાં સુસરક્ષણ કરવા વળા કાર્યમાં તેમજ પોતાના અંગત સંબંધી વિગેરે જનોમાં સન્માન કરવા ઇષ્ટ રૂપ કાર્યોમાં શુભાર્થ સુનીમ તરીકે રાખ્યા હતા. દરેક સમયે કાર્તિક શેઠ તેઓને સહાયક થતો હતો. તેમજ તેઓને

સ્વજનસન્માનાદિકૃત્યેષુ ઇષ્ટાર્થાનાં હેતુષુ કૃષિપશુપોષણવાણિજ્યાદિષુ ચ 'કોઢુંવેસુય' કુટુમ્બેષુ ચ સ્વપરસ્વજનવર્ગેષુ વિષયભૂતેષુ, 'એવં જહા રાયપ્પસેણ-હજ્જે' એવં યથા રાજપ્રશ્નીયે, 'ચિત્તે' ચિત્રઃ, યથા રાજપ્રશ્નીયસૂત્રે ચિત્રસારથે વર્ણનં કૃતં તેનૈવ રૂપેણ હાપિ સર્વં વર્ણનીયમ્, કિયત્પર્યન્તમિત્યાહ—'જાવ ચ વલુખૂણ' યાવન્ચલુખૂત ઇત્યાદિ, અનેનેદં સૂચિતં ભવતિ, 'મંતેસુય ગુજ્જેસુય રહસેસુય નિચ્છણસુય વવહારેસુ ય આપુચ્છણિજ્જે પહિપુચ્છણિજ્જે સયસ્સ વિ કુહુંવસ્સ

પર સહાયક હોના રહતા થા । તથા ઉન્હેં' ઇષ્ટ અર્થ કી પ્રાપ્તિ કૈસે હો યહ બાત કે કારણોં કી તર્ફ વહ સદા તત્પર રહતા થા—જૈસે કૃષિકારાને મેં ઉન્હેં મદદ પહુંચાના, પશુપોષણ મેં સહાયતા પહુંચાના, વ્યાપાર મેં સહાયતા પહુંચાના આદિ ૨ । હતના હી યહ નહીં કરતા થા કિન્તુ—'કોઢુંવેસુય' સ્વજન ઓર પરજન કે જો કુટુમ્બ કે લોગ હોતે થે ઉન્હેં' મી યહ પ્રત્યેક કાર્યોં મેં ડસી પ્રકાર સે સહાયતા દેને મેં પીછે નહીં હટતા થા । યહ કાર્તિકસેઠ રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર મેં વર્ણિત ચિત્ર સારથિ કે જૈસા અપની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ મેં સચેષ્ટ બના રહતા થા । યહી બાત 'એવં જહા રાયપ્પસેણહજ્જે ચિત્તે જાવ' હસ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈ । અર્થાત્ રાજપ્રશ્નીય સૂત્રમેં ચિત્રસારથિ કા જૈસા વર્ણન કિયા ગયા હૈ વૈસા હી હસકે સમ્બન્ધ મેં મી વર્ણન જાનના ચાહિયે । વહાં કા વર્ણન 'ચલુખૂણ' હસ પદ તક યહાં ગ્રહણ કિયા ગયા હૈ । હસસે યહ સૂચિત હોતા હૈ—'મંતેસુય ગુજ્જેસુય રહસેસુય નિચ્છણસુય

ઇષ્ટ અર્થની પ્રાપ્તિ કેવી રીતે થાય તેના કારણોની તરફ તે સદા તત્પર રહેતો હતો. જેમકે ખેતી કરવામાં તેઓને મદદ પહોંચાડવી. પશુ પાલનમાં સહાયતા પહોંચાડવી. વ્યાપારમાં મદદ કરવી વિ. વિ. તે એટલું જ કરતો ન હતો. પરંતુ "કોઢુંવેસુય" સ્વજન અને પરજન સંબંધી જેઓ કુટુંબીઓ હતા તેઓને પણ તે દરેક કાર્યોમાં તેજ રીતે સહાયતા આપવામાં પાછો પડતો ન હતો. આ કાર્તિક શેઠ—રાજપ્રશ્નીય સૂત્રમાં વર્ણવેલ ચિત્ર સારથી પ્રમાણે પોતાની દરેક પ્રવૃત્તિમાં સાવેચત રહેતો હતો. એજ વાત "એવં જહા રાયપ્પસેણહજ્જે" એ સૂત્રાંશથી બતાવેલ છે. અર્થાત્ રાજપ્રશ્નીય સૂત્રમાં ચિત્ર સારથીનું વર્ણન જેવી રીતે કરવામાં આવ્યું છે, તેજ પ્રમાણેનું વર્ણન કાર્તિક શેઠના સંબંધમાં પણ સમજવું ત્યાંનું આ વર્ણન "ચલુખૂણ" નેત્રરૂપ હતો આ પદ સુધી અહિયાં ગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે તેથી એ વાત સૂચિત થાય છે કે—'મંતેસુય ગુજ્જેસુય રહસેસુય

મેઢી પમાણં આહારો આલંબણં ચક્ષુમેઢીભૂષ પમાણભૂષ આહારભૂષ આલંબણભૂષ
ચક્ષુભૂષ સવ્વકજ્જવહ્વાવ યાવિ હોત્થા' इति, मन्त्रेषु च देशहितचिन्तार्थं
राज्यादिहितचिन्तार्थं चैकान्तविचारो मन्त्रः, तेषु च, गुह्येषु च-परस्त्रीगम-
नादि रूप निकृष्टगृहच्छिद्रप्रतीकारचिन्तनार्थम् एकान्तविचारो गुह्यम् तेषु च।
रहस्येषु-भ्रूणहत्यादि रूप निकृष्टतमगृहच्छिद्रप्रतीकारचिन्तार्थमेकान्तविचारो
रहस्यं तेषु च, व्यवहारेषु बान्धवादि समाचरितलोकविरुद्धादि क्रिया प्राय-
श्चित्तादि विषयरूपेषु निश्चयेषु-पूर्णनिर्णयेषु च, आपृच्छनीयः-प्रष्टव्यः, प्रति
पृच्छनीयः-वारं वारं प्रष्टव्यः, किमिति यतोऽसौ 'मेधी' इति खलपूषध्यवर्त्तिनी
स्थूणा यत्र गोपंक्तिर्धान्यं गाहयति-मर्दयति तद्वद् यमालम्ब्य सकलनैगममण्डलं
व्यवहारेषु य, आपृच्छणिज्जे पडिपुच्छणिज्जे सयस्स वि कुडुंबस्स
મેઢીપમાણં, આહારો, આલંબણં ચક્ષુમેઢીભૂષ પમાણભૂષ, આલંબણભૂષ
ચક્ષુભૂષ, સવ્વકજ્જવહ્વાવ યાવિ હોત્થા' कि यह कार्तिकसेठ
मंत्रोंमें-देशहित के लिये या राज्यादिहित के लिये किये निश्चित विचारों
में-गुह्यों में-परस्त्रीगमनादिरूप निकृष्ट गृहच्छिद्रों को प्रतीकार करने के
लिये किये गये निश्चित विचारों में, रहस्यों में भ्रूणहत्यादिरूप निकृष्टतम
गृहच्छिद्रों को दूर करने के लिये किये गये निश्चित विचारों में, व्यवहार
में-बान्धवादिजनों की उनके द्वारा समाचरित लोक विरुद्ध क्रियाओं
की प्रायश्चित्तादिरूप शुद्धि में, और निश्चयों में पूर्ण निर्णयों में पूछा
जाता था। क्योंकि यह उनमें मेधी था। खलिहान के बीच में एक
खम्भा जो गाढ़ा जाता है उसका नाम मेधी है जैसे इस मेधी में

નિચ્છણસુ ય વ્યવહારેસુ ય આપુચ્છણિજ્જે પડિપુચ્છણિજ્જે સહસ્સે વિ કુડુંબસ્સ
મેઢીપમાણં, આહારો, આલંબણં ચક્ષુમેઢીભૂષ, પમાણભૂષ, આલંબણભૂષ, ચક્ષુ-
ભૂષ, સવ્વકજ્જવહ્વાવ યાવિહોત્થા" આ કાર્તિક શેઠ મંત્રણામાં-દેશ અને
રાજ્યના હિત માટે કરેલા નિશ્ચિત વિચારોમાં-ગુહ્યોમાં-પરસ્ત્રી ગમન
વિગેરે હલકા પ્રકારના ગૃહચ્છિદ્રોના નિવારણ કરવા માટે કરેલા નિશ્ચિત
વિચારોમાં 'રહસ્યોમાં-બલકત્યા વિગેરે રૂપ અત્યંત હલકા પ્રકારના
ગૃહચ્છિદ્રોને દૂર કરવા માટે કરેલા નિશ્ચિત વિચારોમાં, વ્યવહારમાં એટલે કે
બાંધવ (ભાઈ) વિગેરેની તેઓ દ્વારા આચરેલા લોક વિરુદ્ધ ક્રિયાઓના
પ્રાયશ્ચિત્ત વિગેરે શુદ્ધિમાં અને નિશ્ચયોમાં પૂર્ણનિર્ણયોમાં
પૂછાતો હતો કેમકે તે તેઓમાં મેધી હતો. ખજામાં એક
થાંભલો ખોડવામાં આવે છે તેનું નામ મેધી છે. આ મેધીમાં અનાજ
મસળવા માટે બળદો બંધાય છે, બળદો તે મેધીની સહાયતાથી અનાજ

करणीयार्थान् धान्यमिव विवेचयति स मेधी, तथा प्रमाणं प्रत्यक्षादि वद् यः तद्
दृष्टार्थानामव्यभिचारित्वेन तथैव प्रवृत्तिनिमित्तगोचरत्वात् स प्रमाणम् तथा
आधारआधेयस्येव सर्वकार्येषु लोकानामुपकारित्वात्, तथा आलम्बनम्-रज्ज्वादि
तद्वद् आपद्रुत्तादि निस्तारकत्वाद् आलम्बनम्, तथा चक्षुर्लोचनं तद्वल्लोकस्य
विविधकार्येषु प्रवृत्तिनिवृत्तिविषयप्रदर्शकत्वात् चक्षुः चक्षुरिव चक्षुः । एवमेव
मेधित आरभ्य चक्षुः पर्यन्तशब्देषु भूतशब्दसंयोगेन उपमार्थो विज्ञेयः तत्र मेधि
भूतः मेधिसदृशः, इत्यादि सर्वत्र ज्ञातव्यम्, एतावन्मात्रोऽपि न किन्तु तेषां सर्व

अनाज की दांय करने के लिये-उसे मर्दित करने के लिये बैल बांधे
जाते हैं । उसके सहारे से उस अनाज का मर्दन करते हैं । इसी प्रकार
से इस कार्तिकसेठ का सहारा लेकर के सकल नैगम मण्डल धान्य की
तरह सकल कर्तव्यार्थ की विवेचना किया करता था । तथा यह कार्तिक
सेठ प्रत्यक्षादिप्रमाण के जैसा प्रमाण था । क्योंकि उसके द्वारा विचा-
रित हुआ अर्थ ठीक उन्हें वैसा ही होता था । तथा सबकार्यों में
लोगों का यह उपकारी था-इसलिये उनके लिये यह आधार था
जैसे आधेय । (पदार्थ) के लिये अपना आधार उपकारी होता है ।
आपत्तिरूपखड्डे में फसे हुए जनों को यह रज्ज्वादि (रस्सी) के जैसा
आलम्बन था-क्योंकि उन्हें यह आपत्तिरूपगर्त में पडते हुए को रस्सी
समान आधार रूप था । तथा जिस प्रकार लोचन बाह्य पदार्थों को
दिखाना हैं-उसी प्रकार से यह भी प्रवृत्ति और निवृत्ति के
विषयभूत पदार्थों को उन्हें समझाया करता था, अतः यह उनको
आंख के जैसा आंख था, मेधी से लेकर चक्षुपर्यन्त शब्दों में भूत शब्द

भसणे छे, तेज प्रमाणे आ कार्तिक शेठनी सडायना लछिने तेनुं समस्त
कुटुंभ मंडल भणाना धान्य प्रमाणे भधा कर्तव्येनुं विवेचन कर्था करता होता.
तेमज आ कार्तिक शेठ प्रत्यक्ष विगेरे प्रमाणुनी भाइके प्रमाणुइय होता. केमके
तेणे विचारेल अर्थ भरोभर तेजइये थतो. तथा भधा कार्योमां लोकेने
उपकारी होता-तेथी तेओने ते आधार होता जेवी रीते आधेय (पदार्थ) ने
अधार उपकारी डोय छे. आपत्तिइय भाडमां पडवावाणा मनुष्येने दोरीनी
भाइके आलम्बनइय होता. केमके तेने ते आपत्तीइय भाडामांथी पडवा हेतो
न होता. जेम आंणेो भडारने पदार्थ भनावे छे. तेज प्रमाणे ते पणु प्रवृत्ति
अने निवृत्तिना विषयइय पदार्थो तेओने समजवतो होता. तेथी तेओने
आंभनी भाइके आंभइय होता. मेधीथी आरंभीने अक्षु सुधीना शब्दोमां

कार्यं वर्धापकोऽपि आसीत् इति राजप्रश्रीयप्रकरणमत्र विज्ञेयम् । 'णेगमट्ट
सहस्सस्स सयस्सय कुटुंबस्स' नैगमाष्टसहस्सस्य स्वकस्य च कुटुम्बस्य 'आहेवच्चं'
आधिपत्यम् 'जाव कारेमाणे पालेमाणे' यावत्कारयन् पालयन् अष्टाधिकसहस्र-
वणिजां स्वकीयकुटुम्बस्य च आधिपत्यं कारयन् पालयन्, अत्र यावत्पदेन—'पोरे-
वच्चं सामित्तं महत्तं महत्तरगत्तं आणाईसरसेणावच्चं' ग्राह्यम् तत्र पौरोवृत्त्यं—पुरो
वर्तितम् अग्रेपरत्वमित्यर्थः स्वामित्वं—प्रभुत्वमित्यर्थः, महत्त्वं महत्तरकत्वम्—अन्य-
वणिजापेक्षया श्रेष्ठत्वम् आज्ञेश्वरसेनापत्यम् आज्ञेश्वरः—आज्ञा प्रधानो यः सेना-
पतिः तस्य भावः कर्म वा आज्ञेश्वरसेनापत्यम् कारयन् पालयन् सः 'समणोवासए'
श्रमणोपासकः श्रावकः, कीदृशः स इत्याह—'अहिगयजीवाजीवे' अधिगतजीवा-
जीवः, 'जाव विहरइ' यावद्विहरति स कार्तिकश्रेष्ठीति, अत्र यावत्पदेन उप-

का संयोग करने से कार्तिकसेठभूत था—मेढी जैसा था इत्यादि अर्थ भी
साधित कर लेना चाहिये यह कार्तिकसेठ इतना ही नहीं था किन्तु सर्व-
कार्यवर्धापक भी था । इस प्रकार का यह राजप्रश्रीय सूत्र का प्रकरण यहाँ
जानना चाहिये । 'णेगमट्ट सहस्सस्स सयस्सय कुटुंबस्स' यह कार्तिक सेठ
१००८ वणिज्जनों का और अपने कुटुम्ब का 'आहेवच्चं' अधिपत्य
'जाव कारेमाणे पालेमाणे' यावत्करवाता हुआ एवं उसका पोषण करता
हुआ । 'समणोवासए' श्रमणजनों की उपासना करने में दत्तचित्त
बना रहता था । इस प्रकार सच्चेरूपमें श्रावकपदको सुशोभित करता
था । यहाँ यावत्पद से 'पोरेवच्चं सारथित्तं महत्तं, महत्तरगत्तं आणा-
ईसर सेणावच्चं' इन पदों का संग्रह हुआ है । 'अहिगय जीवाजीवे जाव
विहरइ' यह जीव और अजीव तत्त्व स्वरूप का ज्ञाता था । यहाँ पर भी

भूत शण्ड लोडवाथी कार्तिकशेठ मेधीभूत हुतो. मेधी जेवो हुतो वजेरे अर्थ
समञ्ज लेवो. आ कार्तिकशेठ सर्वकार्य वर्धापक अर्थात् पारकरनार पण्डु हुतो
आ रीते राजप्रश्रीय सूत्रमानुं आ प्रकरण अड्डियां समञ्जणुं 'णेगमट्टसहस्सस्स
सयस्सय कुटुंबस्स' आ कार्तिकशेठ ओक डेनर आठ वणिज्जनोनुं अने पोताना
कुटुंबनुं 'आहेवच्चं' अधिपतिपण्डु 'जाव कारेमाणे पालेमाणे' करतो थडे।
यावत् तेओनुं पालन पोषणु करतो "समणोवासए" श्रमणुजनोनी उपा-
सना करवामां तत्पर रहतो हुतो. आ रीते ते श्रावकपण्डुने सारी रीते दीपा-
वतो. अडी यावत्पदथी 'पोरेवच्चं सामित्तं महत्तं महत्तरगं आणाईसर सेणावच्चं'
आ पढोने संग्रह थयो छे. अर्थात् पुरोनुं अधिपतिपण्डु स्वामीपण्डु मडान्
पण्डु अतिमडान्पण्डु अने सेनापतिपण्डुने निभावतो. 'अहिगयजीवाजीवे
जाव विहरइ' कार्तिकशेठ लुव अने अलुवना तत्त्वना स्वइपने ललुवावाणो।

લઘ્વપુણ્યપાપ इत्यारभ्य अस्थिमज्जाप्रेमानुरागरक्तः यथाप्रतिगृहीतैः तपः कर्मभिरात्मानं भावयन् इति संग्राह्यम् एतादृशः सन् विहरतीति, अस्य व्याख्या द्वितीयशतके पञ्चमोद्देशके तुङ्गिकानगरीश्रावकवर्णने द्रष्टव्या । 'तेणं कालेणं तेणं समणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'मुणिसुव्वए अरहा आदिगरे' मुनि सुव्रतोऽर्हन् आदिकरः—मुनिसुव्रत नामकोऽर्हन् आदिकरः—स्वशासनापेक्षया आदिकरो धर्मस्य, 'जहा सोलसमसए तहेव जाव समोसढे' यथा षोडशशते तथैव यावत् समवसृतः षोडशशतके पञ्चमोद्देशकस्य प्रकरणमत्र विज्ञेयम् । तत्रापि 'जाव' शब्देनातिदेशः कृतः, तेन इदं प्रकरणं सर्वमत्रैव प्रथमशतकप्रथमोद्देशकस्य पञ्चमसूत्रे टीकायां महावीरवर्णने विलोकनीयम् । एतावानेव विशेषो यत्तत्र राज-

यावत्पદ સે 'उपलब्धपुण्यपापः', से लेकर 'अस्थिमज्जाप्रेमानुरागरक्तः, यथाप्रतिगृहीतैः तपः कर्मभिः आत्मानं भावयन्' यहाँ तक का पाठ गृहीत हुआ है । इस पाठ की व्याख्या द्वितीयशतक के पञ्चम उद्देशक में तुङ्गिका-नगरी के श्रावकों के वर्णन में की गई है सो वहाँ देख लेना चाहिये ।

‘तेणં કાલેણં તેણં સમણં’ उस काल और उस समय में ‘मुणि-सुव्वए अरहा आदिगरे’ मुनिसुव्रत नामके अर्हन् जो कि अपने शासन की अपेक्षा धर्म के आदिकर्ता थे । ‘जहा सोलसमसए तहेव जाव समो-सढे’ १६ वे शतक के पञ्चम उद्देशक में कहे गये प्रकरण के अनुसार यहाँ पर आये । १६ वे शतक में भी ‘जाव’ पदका उल्लेख किया गया है । इसलिये वहाँ पर भी प्रथमशतक के प्रथम उद्देशक में आगत पांचवे सूत्र की टीका में वर्णित महावीर का प्रकरण लिया गया है । अतः वही सब प्रकरण यहाँ पर ग्रहण किया गया है—ऐसा जानना चाहिये । यदि उस

હોતો અહિયાં પણ યાવત્, પદ્ધતી ‘उपलब्धपुण्यपापः’ એ વાક્યથી આરંભીને ‘अस्थिमज्जाप्रेमानुरागरक्तः, यथाप्रतिग्रहितैः तपःकर्मभिः आत्मानं भावयन्’ અહીં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ થયેલ છે. આ પાઠની વ્યાખ્યા બીજા શતકના પાંચમાં ઉદ્દેશમાં તુંગિકા નગરીના શ્રાવકના વર્ણનમાં કરેલ છે. તે ત્યાંથી જોઇ લેવી. ‘तेणं कालेणं तेणं समणं’ તે કાળે અને તે સમયે ‘मुणिसुव्वए अरहा आदिगरे’ મુનિસુવ્રત નામના અર્હન્ જેવો પોતાના શાસનકાળમાં ધર્મના આદિ કર્તા હતા. ‘जहा सोलसमसए तहेव जाव समोसढे’ સોળમાં શતકના પાંચમા ઉદ્દેશમાં કહેલા પ્રકાર પ્રમાણે અહિયાં આવ્યા. સોળમાં શતકમાં પણ ‘जाव’ પદનો ઉલ્લેખ કરેલ છે. તેથી ત્યાં પણ પહેલા શતકના પહેલા ઉદ્દેશમાં આવેલ પાંચમાં સૂત્રની ટીકામાં વર્ણવેલ મહાવીરસ્વામીના પ્રકરણને

ગૃહં નગરં ગુણશિલકં ચૈત્યમ્ અત્રતુ હસ્તિનાપુરં નગરં સહસ્રાશ્રવનમુદ્યાનં વક્તવ્ય-
મિતિ । અત્ર ભગવાન્ મુનિસુવ્રતઃ સમવસ્ટતઃ । ‘જાવ પરિસા પઞ્જુવાસહ’ યાવ-
ત્પરિષત્ પર્થુપાસ્તે મુનિસુવ્રતસ્યાઽઽગમનં શ્રુત્વા નગરાત્ પરિપન્નિર્ગતા, ભગવતઃ
સમીપે પર્પદ આગમનં ધર્મકથા શ્રવણં પરિપત્ મુનિસુવ્રતં પર્થુપાસ્તે । ‘તણ્ણં સે
કત્તિણ્ણં સેટ્ઠી’ તતઃ સ્વલુ સ કાર્તિકઃ શ્રેષ્ઠી ‘ઈમીસે કઠાણ્ણં લલ્લદ્દે સમાણે હદ્દ
તુટ્ઠુ’ અસ્યાઃ કથાયા લબ્ધાર્થઃ સન્ હૃષ્ટતુષ્ટ ચિત્તાનન્દિતઃ પ્રીતિમનાઃ પરમસૌ-
મનસ્યિતો હર્ષવશવિસર્પદ્દહૃદયઃ ‘એવં જહા એકારમસણ્ણં સુદંસણે તહેવ નિગ્ગઓ’

પ્રકરણ મેં ઓર હસ મુનિસુવ્રતસ્વામી કે કથ્યમાન પ્રકરણ મેં કોઈ
વિશેષતા હૈ તો વહ નગર ઓર ઉદ્યાન કો લેકર હી હૈ । મહાવીરસ્વામી
કા આગમન રાજગૃહનગર ઓર ગુણશિલક ઉદ્યાન મેં—કહા ગયા હૈ
ઓર મુનિસુવ્રતસ્વામી કા આગમન હસ્તિનાપુર મેં સ્થિત સહસ્રાશ્રવન
ઉદ્યાન મેં કહા ગયા હૈ । હસલિયે યહ સબ કથન યહાં પર કર લેતા
ચાહિયે । ‘જાવ પરિસા પઞ્જુવાસહ’ યાવત્-મુનિસુવ્રત અર્હન્ કા આગ-
મન સુનકર પરિષદા-નગર સે વાહરં નિકલી । ઉસને ઉન્હેં વન્દના કી
નમસ્કાર ક્રિયા પ્રભુને ઉસે ધર્મકા ઉપદેશ ક્રિયા પરિષદાને ઉનકી પર્થુ-
પાસના કી ‘તણ્ણં સે કત્તિણ્ણં સેટ્ઠી’ હસકે બાદ વહ કાર્તિકસેઠ જણ
‘ઈમીસે કહાણે લલ્લદ્દે સમાણે હદ્દતુટ્ઠુ’ પ્રભુકે આગમનરૂપ કથા સે પરિ-
ચિત્ત હો ગયા—તવ વહ હૃષ્ટતુષ્ટચિત્તાનન્દિત હુઆ । પ્રીતિમનવાલા
હુઆ, પરમસૌમનસ્યિત હુઆ ઓર હર્ષવશવિસર્પદ્દહૃદયવાલા હુઆ ।
‘એવં જહા એકારસમસણ્ણં સુદંસણે તહેવ નિગ્ગઓ’ જૈસા ૧૧ વેં શતક

અહણ્ણ કયુ” છે. જેથી તે બધું જ પ્રકરણ અહિયાં પણ અહણ્ણ થયેલ છે
તેમ સમજવું એ તે પ્રકરણમાં અને આ મુનિસુવ્રતના પ્રકરણમાં કંઈ પણ
વિશેષપણ્ણ હોય તો તે ફક્ત નગર—અને ઉદ્યાનની બાબતમાં જ છે. મહા-
વીર પ્રભુનું આગમન રાજગૃહનગર અને ગુણશિલક ઉદ્યાનમાં કહેલ છે. અને
મુનિ સુવ્રતનું આગમન હસ્તિનાપુરનગર અને સહસ્રાશ્રવન ઉદ્યાનમાં કહેલ છે.
જેથી ત્યાં કહેલ બધું જ કથન અહીં પણ કરી લેવું. ‘જાવ પરિસા પઞ્જુવાસહ’
યાવત્ મુનિસુવ્રત અર્હતનું આગમન સાંભળીને પરિષદા-નગરથી નીકળી તેણે
મુનિસુવ્રતને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા પ્રભુએ તેને ધર્મને ઉપદેશ આપ્યો.
પરિષદાએ તેઓની પર્થુપાસના કરી “તણ્ણં સે કત્તિણ્ણં સેટ્ઠી” તે પછી તે
કાર્તિક શેઠ “ઈમીસે કહાણે લલ્લદ્દે સમાણે હદ્દતુટ્ઠુ” પ્રભુના આગમન રૂપ કથા
બાણી ત્યારે તે હૃષ્ટતુષ્ટ અને આનંદયુક્ત ચિત્તવાળો થયો, પ્રીતિયુક્ત
ચિત્તવાળો થયો અત્યંત સૌમનસ્યિત થયો. “એવં જાવ એકારસમસણ્ણં સુદંસણે

एवं यथा एकादशशते सुदर्शनस्तथैव निर्गतः 'जाव पञ्जुवासइ' यावत्पर्युपास्ते, अत्र यावत्पदेन स्नानादिकं कृत्वा परिहितवस्त्रः स्वकीयगृहात्प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य पादविहारचारेण हस्तिनापुरं मध्यं मध्येन निर्गच्छति, निर्गत्य यत्रैव सहस्राभ्रवनमुद्यानम् यत्रैव मुनिसुव्रतोऽर्हन् तत्रैवोपागच्छति उपागत्य पञ्चाभिगमपूर्वकं मुनिसुव्रतमर्हन्तं त्रिः कृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणं कृत्वा त्रिविधया मनोवाक्कायिकया पर्युपासनया पर्युपास्ते, इति विज्ञेयम् । 'तए णं मुणिसुव्वए अरहा' ततः खलु मुनिसुव्रतोऽर्हन् 'कत्तियस्स सेट्ठिस्स' कार्तिकाय श्रेष्ठिने समागतपर्वदे च 'धम्म कहा जाव परिसा पडिगया' धर्मकथा यावत् परिषत् प्रतिगता, ततो भगवान् मुनिसुव्रतः कार्तिकश्रेष्ठिनं तथा महातिमहालां परिषदं चोद्दिश्य धर्मकथां कथितवान् धर्मश्रवणं कृत्वा च परिषत् प्रतिगतेति । 'तए णं से कत्तिए

में सुदर्शनके सम्बन्ध में कथन किया गया है ठीक उसी प्रकार से प्रभु को वन्दना के लिये निकला । 'जाव पञ्जुवासइ' उसने यावत् प्रभु की पर्युपासना की यहां यावत्पद से 'स्नानादिकं कृत्वा परिहितवस्त्रः स्वकीयगृहात् प्रतिनिष्क्रामति, प्रतिनिष्क्रम्य पादविहारचारेण हस्तिनापुरं मध्यं मध्येन निर्गच्छति, निर्गत्य यत्रैव सहस्राभ्रवनमुद्यानं, यत्रैव मुनिसुव्रतोऽर्हन् तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य पञ्चाभिगमपूर्वकं मुनिसुव्रतम् हस्तत्रिकृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणं कृत्वा त्रिविधया मनोवाक्कायिकया पर्युपासनया पर्युपास्ते' यह कथन गृहीत हुआ है । इस का अर्थ स्पष्ट है । 'तए णं मुणिसुव्वए अरहा' इसके बाद मुनिसुव्रत अर्हन्तने 'कत्तियस्स सेट्ठिस्स' कार्तिकसेठ एवं समागत विशाल उस परिषदा के लिये 'धम्मकहा जाव परिसा पडिगया' धर्मोपदेश दिया धर्मकथा सुनकर

तद्देव निगमो" अगियारमां शतकमां सुदर्शन शैठना संधधमां कडेवामां आवेल छे तेज प्रभाण्णे ते कार्तिक शैठ पण्ण मुनिसुव्रत प्रभुने वंदना करवा नीकल्ले। "जाव पञ्जुवासइ" तेण्ण यावत् प्रभुनी पर्युपासना करी. अडिं यावत् पढ्थी—“स्नानादिकं कृत्वा परिहितवस्त्रः स्वकीयगृहात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्रम्य पादविहारचारेण हस्तिनापुरं मध्यं मध्येन निर्गच्छति, निर्गत्य यत्रैव सहस्राभ्रवनमुद्यानं यत्रैव मुनिसुव्रतोऽर्हन् तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य पञ्चाभिगमपूर्वकं मुनिसुव्रतं हस्तत्रिकृत्वः आदक्षिणप्रदक्षिणं कृत्वा त्रिविधया मनोवाक्कायिकया पर्युपासनया पर्युपास्ते” आ कथन अडण्ण थयुं छे. आने। अर्थ २५४ छे “तए णं मुणिसुव्वए अरहा” ते पछी मुनिसुव्रत अर्हन्ते “कत्तियस्स सेट्ठिस्स” कार्तिक शैठ तेभज्ज त्यां आवेल ते परिषदाने “धम्मकहा जाव परिसा पडिगया” धर्मोपदेशना आपी. धर्मोपदेशना सांलणीने ते पछी

सेट्टी मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म' ततः खलु स कार्तिकः
श्रेष्ठी मुनिसुव्वतस्याहं तोऽन्तिके धम्मं श्रुत्वा निश्चय-हृदये अवधार्य 'हट्ट तुट्ट०
उट्टाए उट्टेइ' हट्टतुट्टचित्तानन्दितः प्रीतिमनाः परमसौमनस्यितो हर्षवशविसर्प-
द्धृदयः उत्थया उत्तिष्ठति, 'उट्टाए उट्टेत्ता' उत्थया उत्थाय 'मुणिसुव्वयं जाव
एवं वयासी' मुनिसुव्वतं यावदेवमवादीत् अत्र यावत्पदेन 'अरहं तिवसुत्तो
आयाहिणययाहिणं करेइ करित्ता बंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता' एतदन्तस्य
संग्रहो भवति, एवंच-स कार्तिकः श्रेष्ठी मुनिसुव्वतमहन्तं त्रिः कृत्वः आदक्षिण-
प्रदक्षिणं करोति, कृत्वा वन्दते नमस्यति, वन्दित्ता नमस्यित्वैवमवादीत् जाव एव-
मेयं भंते !' यावद् एवमेव भदन्त ! अत्र यावत्पदेन 'सद्दहामि णं भंते !
निग्गंथं पावयणं, पत्तियामि णं भंते ! निग्गंथं पावयणं, अब्भुट्टेमि णं भंते ! निग्गंथं

यावत् परिषद् विसर्जित हो गई। 'तए णं से कत्तिए सेट्टी मुणिसुव्वयस्स
अरहओ अंतिए धम्मं सोच्चा निसम्म' इसके बाद वह कार्तिकसेठ
मुनिसुव्वत अहंन् से धर्मोपदेश सुनकर और उसे हृदय में धारण कर
'हट्टतुट्ट० उट्टाए उट्टेइ' बहुत हो अधिक हट्टतुट्ट चित्तानन्दित हुआ।
और अपने आप ही गृहीत स्थान से उठा यहां 'प्रीतिमनाः परमसौ-
मनस्यितो, हर्षवशविसर्पन् हृदय इव पदों को भी कह लेना चाहिये।
'मुनिसुव्वयं जाव एवं वयासी' उठकर उसने मुनिसुव्वत अहंन् की
आदक्षिणा प्रदक्षिणा पूर्वक उनकी वन्दना की नमस्कार किया वन्दना
नमस्कार कर फिर उसने प्रभुसे इस प्रकार कहा- 'जाव एवमेयं भंते ! सद्द-
हामि णं भंते निग्गंथं पावयणं, पत्तियामि णं भंते ! निग्गंथं पावयणं, रोएमि
णं भंते ! निग्गंथं पावयणं अब्भुट्टेमि णं भंते ! निग्गंथं पावयणं' हे भदन्त !

कार्तिक सेठ मुनिसुव्वत पासेथी धम्मंनुं श्रवण करीने यावत् परिषद् पोतपोताना
स्थाने पाछी गछ। "तएणं कत्तिए सेट्टी मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतिए धम्मं
सोच्चा निसम्म" अने तेने हृदयमां करीने "हट्टतुट्ट, उट्टाए उट्टेइ" ते धण्णे ७ हट्टतुट्ट-
अने आनंद चित्तवाणे थये। अने पोते ७ पोतानी आते ७ ते स्थानथी
उत्थो अडियां "प्रीतिमनाः परमसौमनस्यितो हर्षवशविसर्पद् हृदयः" आ पडे। पणु
समञ्जसा. "मुणिसुव्वयं जाव एवं वयासी" तेण्णे उठीने मुनिसुव्वत अहंन्तनी
आदक्षिण प्रदक्षिण पूर्वक वन्दना करी नमस्कार कर्या वन्दना नमस्कार करीने
ते पछी तेण्णे प्रभुने आ प्रभाण्णे कछु- "जाव एवमेयं भंते ! सद्दहामि णं
भंते ! निग्गंथं पावयणं' पत्तियामि णं भंते ! निग्गंथं पावयणं, अब्भुट्टेमि णं भंते !

પાવયણં' इति संग्राहम् । श्रद्धे खलु भदन्त ! नैर्ग्रन्थं प्रवचनम् प्रत्येमि खलु भदन्त ! नैर्ग्रन्थं प्रवचनम् रोचे खलु भदन्त ! नैर्ग्रन्थं प्रवचनम् अभ्युत्तिष्ठामि खलु भदन्त ! नैर्ग्रन्थं प्रवचनम् इतिच्छाया, क्रियत्पर्यन्तमित्याह—'जाव से जहेयं तुम्हे वदह' यावत् तद् यथेदं यूयं वदथ, अत्र यावत्पदेन 'तहमेयं भंते ! अविनहमेयं भंते ! अविनहमेयं भंते ! इच्छियमेयं भंते ! पडिच्छियमेयं भंते ! इच्छिय-पडिच्छिय मेयं भंते !' इति संग्राहम् । तथ्यमेतद् भदन्त ! अविनहमेयमेतद् भदन्त ! असंदिग्धमेतद् भदन्त ! इच्छितमेतद् भदन्त ! प्रतीच्छितमेतद् भदन्त ! इच्छित-प्रतीच्छितमेतद् भदन्त ! इतिच्छाया । 'नवरं देवाणुप्पिया' नवरं देवानुप्पिया ! नवरं—केवलं विशेषस्त्वयम् हे-देवानुप्पियाः 'नैगमदृसहस्सं आपुच्छामि' नैगमाष्ट सहस्रमापुच्छामि, 'जेट्ठपुत्तं च कुटुंबे ठावेमि' ज्येष्ठपुत्रं च कुटुम्बे स्थापयामि 'तए णं अहं देवाणुप्पियाणं अंतियं पव्वयामि' ततः खलु अहं देवानुप्पियाणा-

जैसा आपने कहा है यावत् वैसा ही यह निग्रन्थ प्रवचन है । यहां यावत् 'सद्दहामि णं भंते !' से लेकर 'अब्भुट्टेमि णं भंते ! निगगंथं पाव-यणं' यह पाठ संगृहीत हुआ है । और यह पाठ 'जाव' से 'जहेयं तुम्हे वदह' यहां तक का लिया गया है । यहां जो यावत्पद आया है । उससे 'तहमेयं भंते ! अविनहमेयं भंते ! इच्छियमेयं भंते ! पडिच्छियमेयं भंते ! इच्छियपडिच्छियमेयं भंते ! इन पदों का संग्रह हुआ है । 'णवरं देवाणुप्पिया' हे देवानुप्पिय ! 'नैगमदृसहस्सं आपुच्छामि' मैं १००८ वणिजनों से जाकर पूछता हूं और पूछकर 'जेट्ठपुत्तं च कुटुंबे ठावेमि' अपने ज्येष्ठ पुत्रको अपने स्थान पर कुटुम्ब के भरण पोषण करने के लिये स्थापित कर देना हूं । 'तए णं अहं देवाणुप्पियाणं अंतियं पव्व-यामि'—याद में वहां से आकर मैं आप देवानुप्पिय के पास दीक्षित हो

નિગગંથં પાવયણં" હે ભગવન્ આપે જે પ્રમાણે કહ્યું છે યાવત્ નિગ્રંથ પ્રવચન તે પ્રમાણે જ છે. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી 'સદ્દહામિ ણં ભંતે' એ વાક્યથી આરંભીને "અબ્ભુટ્ટેમિ ણં ભંતે ! નિગગંથં પાવયણં" આ પાઠ ગ્રહણ થયો છે. અને તે પાઠ "જાવ"થી "જહેયં તુમ્હે વદહ" અહિં સુધી લીધેલ છે. અહિયાં જે યાવત્પદ આપેલ છે. તેનાથી "તહમેયં ભંતે ! અવિનહમેયં ભંતે ! ઇચ્છિયમેયં ભંતે ! પડિચ્છિયમેયં ભંતે !" આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. 'ણવરં દેવાણુપ્પિયા' હે દેવાનુ પ્રિય ! "નૈગમદ્દસહસ્સં આપુચ્છામિ" હું એક હજાર આઠ વણિક જનોને પૂછું છું અને તેઓને પૂછીને "જેટ્ઠં પુત્તં કુટુંબે ઠાવેમિ" જેષ્ઠ પુત્રને મારા સ્થાને કુટુંબનું ભરણપોષણ કરવા માટે સ્થાપું છું "તએ ણં અહં દેવાણુપ્પિયાણં અંતિયં પવ્વયામિ" તે પછી ત્યાંથી આવીને હું આપ દેવાનુ

मन्तिके प्रव्रजामि भगवानाह—‘जहासुहं देवाणुप्पिया । मा पडिबंथं करेह’ यथाः
सुखं देवानुप्रिय । मा प्रतिवन्धं कुरु ॥ सू० १।

अथ कार्तिकश्रेष्ठिनो दीक्षादिवक्तव्यतामाह—‘तए णं’ इत्यादि

मूलम्—“तए णं से कत्तिए सेट्ठी जाव पडिणिक्खमंडं,
पडिणिक्खमित्ता जेणेव हत्थिणापुरे नयरे जेणेव सए गिहे तेणेव
उवागच्छइ उवागच्छित्ता णेगमट्टसहस्सं सदावेइ, सदावित्ता एवं
वयासी, एवं खलु देवाणुप्पिया ! सए मुणिसुव्वयस्स अरहओ
अंतियं धम्मं निसंते, से वि य मे धम्मं इच्छिए पडिच्छिए
अभिरुइए, तए णं अहं देवाणुप्पिया ! संसारभयुव्विग्गे जाव
पव्वयामि तं तुमे णं देवाणुप्पिया ! किं करेह, किं ववसह, किं
मे हियइच्छिए, किं मे सामत्थे । तए णं तं णं णेगमट्टसह-
स्सं पि तं कत्तियं सेट्ठिं एवं वयासी—जइ णं देवाणुप्पिया !
संसारभयुव्विग्गा जाव पव्वइस्संति, अम्मं देवाणुप्पिया ! किं
अन्ने आलंबणे वा, आहारे वा, पडिबंथे वा, अम्हे वि णं देवा-
णुप्पिया ! संसारभउव्विग्गा भीया जम्मणमरणाणं देवाणुप्पि-
एहिं सद्धिं मुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतियं मुंडा भवित्ता
आगाराओ अणगारियं पव्वयामो । तए णं से कत्तिए सेट्ठी तं

जाना चाहता हूं । इस प्रकार से कार्तिक श्रेष्ठ का कथन सुनकर ‘जहा
सुहं देवाणुप्पिया । मा पडिबंथं करेह’ हे देवानुप्रिय ! तुम्हे जैसे सुख
हो वैसा करो । परन्तु कल्याण के मार्ग में आने के लिये विलम्ब मत
करो । ऐसा प्रभुने उससे कहा ॥ सू० १ ॥

प्रियन्ही पुसे दीक्षा लेवा आहु छुं. आ प्रभाणु कार्तिक श्रेष्ठं कडेपुं
सांभजीने “जहासुहं देवाणुप्पिया मा पडिबंथं करेह” हे देवानुप्रिय ने
प्रभाणु तमने सुण लागे ते प्रभाणु करो. परंतु कल्याणना मार्गमां
आपवामां विदंभ न करो अ प्रभाणु प्रभुअे तेने कथुं. ॥ सू १ ॥

नेगमद्वसहस्सं एवं वयासी-जइ णं देवाणुप्पिया ! तुब्भे
 संसारभयुद्विग्गा भीया जम्मणमरणाणं मए सद्धिं मुणि
 सुव्वय० जाव पव्वयह तं गच्छह णं तुब्भे देवाणुप्पिया ! सएसु
 गिहेसु विपुलं असणं जाव उक्खडावेह मित्तनाइं जाव पुरओ
 जेद्वपुत्ते कुडुंबे ठावेह, ठावेत्ता तं मित्तनाइ० जाव जेद्वपुत्ते
 आपुच्छह, आपुच्छित्ता, पुरिससहस्सवाहिणीओ सीयाओ
 दुरूहह० दुरूहित्ता मित्तनाइ जाव परिजणेणं जेद्वपुत्तेहिय
 समणुगम्ममाणमग्गा सव्वड्डीए जाव रवेणं अकालपरिहीणं
 चेव मम अंतियं पाउब्भव्ह तए णं नेगमद्वसहस्सं वि कत्ति-
 यस्स सेट्ठिस्स एयमद्वं विणएणं पडिसुणेति पडिसुणेत्ता जेणेव
 साइं साइं गिहाइं तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता विउलं
 असण० जाव उक्खडावेति, उक्खडावेत्ता, मित्तनाइ जाव तस्सेव
 मित्तनाइ० जाव पुरओ जेद्वपुत्ते य आपुच्छंति, आपुच्छित्ता,
 पुरिससहस्सवाहिणीओ सीयाओ दुरूहंति, दुरूहित्ता, मित्त-
 नाइ जाव परिजणेहिं जेद्वपुत्तेहि य समणुगम्ममाणमग्गा
 सव्वड्डीए जाव रवेणं अकालपरिहीणं चेव कत्तियस्स सेट्ठिस्स
 अंतियं पाउब्भवंति । तए णं से कत्तिए सेट्ठी विउलं असणं४
 जहा गंगदत्तो जाव मित्तनाइ जाव परिजणेणं जेद्वपुत्तेणं णेग-
 मद्वसहस्सेण य समणुगम्ममाणमग्गे सव्वड्डीए जाव रवेणं
 हत्थिणागपुरं नयरं मज्झं मज्झेणं जहा गंगदत्तो जाव आलि-
 त्ते णं भंते ! लोए पलित्ते णं भंते ! लोए आलित्तपलित्ते णं भंते !

लोए जाव अणुगामियताए भविस्सइ, एवामेव मम वि एगे
 आया भंडे इड्डे कंते पिए मणुन्ने मणामे एसमे नित्थारिए
 समाणे संसारवोच्छेयकरे भविस्सइ, तं इच्छामि णं भंते !
 नेगमट्टसहस्सेण सद्धिं देवाणुप्पिएहिं सयमेव पव्वाविउं जाव
 धम्ममाइक्खिउं । तए णं मुणिसुव्वए अरहा कत्तिथं सेट्ठिं
 नेगमट्टसहस्सेणं सद्धिं सयमेव पव्वावेइ जाव धम्ममाइक्खइ
 एवं देवाणुप्पिया ! गंतव्वं, एवं चिट्ठियव्वं जाव संजमियव्वं, तए
 णं से कत्तिए सेट्ठि नेगमट्टसहस्सेण सद्धिं मुणिसुव्वयस्स अर-
 हओ इयं एयारूव्वं धम्मियं उवएसं सम्मं पडिवज्जइ तमाणाए
 तहा गच्छइ जाव संजमइ । तए णं से कत्तिए सेट्ठी नेगमट्ट-
 सहस्सेणं सद्धिं अणगारे जाए, ईरियासमिए जाव गुत्तव्वंभयारी ।
 तए णं से कत्तिए अणगारे मुणिसुव्वयस्स अरहओ तहारूवाणं
 थेराणं अंतियं सामाइयमाइयाइं चोदस पुव्वाइं अहिज्जइ, अहि-
 जिज्जा बहूहिं चउत्थ छट्ठम जाव अप्पाणं भावेमाणे बहुपडि
 पुन्नाइं दुवालसवासाइं सामन्नपरियाणं पाउणइ पाउणिज्जा
 मासियाए संलेहणाए अत्ताणं झोसेइ झोसित्ता सट्ठिं भत्ताइं अण-
 सणाए छेदेइ छेदित्ता, आलोइयपडिक्कंते जाव कालं किच्चा सोह-
 म्मे कप्पे सोहम्मवेडंसए विमाणे उववायसभाए देवसयणिज्जंसि
 जाव सक्कदेविंदत्ताए उववन्ने । तए णं से सक्के देविंदे देवराया
 अहुणोववन्ने सैसं जहा गंगदत्तस्स जाव अंतं काहिइ नवरं ठिई दो
 सागरोवमाइं सेसं तं चेव । सेव्वं भंते ! सेव्वं भंते ! त्ति, ॥सू० २॥

॥ अट्टरससए बीओ उद्देसो समत्तो ॥

छाया—ततः खलु स कार्तिकः श्रेष्ठी यावत्प्रतिनिष्क्रामति, प्रति निष्क्रम्य यत्रैव हस्तिनापुरं नगरम्, यत्रैव स्वकं गृहं तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य नैगमाष्ट सहस्रं शब्दयति शब्दयित्वा एवमवादीत् एवं खलु देवानुप्रियाः ! मया मुनिमुत्रत-
 स्यार्हतोऽन्तिके धर्मो निशान्तः, सोऽपि च मे धर्म इष्टः प्रतीष्टः अगिरोचितः, ततः खलु अहं देवानुप्रियाः ! संसारभयोद्विग्नो यावत् प्रव्रजामि तद् यूयं खलु देवानु-
 प्रियाः किं कुरुत, किं व्यवस्यत किं युष्माकं हृदयेप्सितम्, किं युष्माकं सामर्थ्यम् ततः खलु तत् नैगमाष्टसहस्रमपि तं कार्तिकं श्रेष्ठिनम् एवमवादीत्—यदि खलु
 देवानुप्रियाः ! संसारभयोद्विग्नो यावत् प्रव्रजिष्यन्ति, अस्माकं देवानुप्रियाः ! किमन्यदालम्भनं वा आधारो वा प्रतिबन्धो वा, यद्यपि खलु देवानुप्रियाः ! संसार-
 भयोद्विग्नोः भीताः, जन्ममरणाभ्याम् देवानुप्रियैः सार्द्धं मुनिमुत्रतस्यार्हतोऽन्तिके मुण्डा भूत्वा अगाराद् अनगारितां प्रव्रजामः । ततः खलु स कार्तिकः श्रेष्ठी तं
 नैगमाष्टसहस्रमेवम् अवादीत् यदि खलु देवानुप्रियाः यूयं संसारभयोद्विग्नोः भीता जन्ममरणाभ्याम् मया सार्द्धं मुनिसुत्रतो यावत् प्रव्रजत तद् गच्छत खलु यूयं
 देवानुप्रियाः स्वकेषु गृहेषु विपुलमशनं यावद् उपस्कारयत, मित्रज्ञाति० यावत् पुरतो ज्येष्ठपुत्रान् कुटुम्बे स्थापयत स्थापयित्वा तं मित्र ज्ञाति० यावद् ज्येष्ठ
 पुत्रान् आपृच्छत आपृच्छ्य पुरुषसहस्रवाहिनीः शिविका दुरोहत, दूरुह्य मित्र-
 ज्ञाति यावत् परिजनैः ज्येष्ठपुत्रैश्च समनुगम्यमानमार्गाः सर्वद्वर्चा यावद्भवेण अकालपरिहीणमेव ममान्तिके प्रादुर्भवत । ततः खलु ते नैगमाष्टसहस्रमपि कार्ति-
 कस्य श्रेष्ठिन एतमर्थं विनयेन प्रतिशृण्वन्ति प्रतिश्रुत्य यत्रैव स्वकाः स्वकाः गृहा स्तत्रैवोपागच्छन्ति उपागत्य विपुलमशनं यावदुपस्कारयन्ति उपस्कार्य मित्रज्ञाति०
 यावत् तस्यैव मित्रज्ञाति यावत् पुरतो ज्येष्ठपुत्रान् कुटुम्बे स्थापयन्ति स्थापयित्वा तं मित्रज्ञाति यावज्ज्येष्ठपुत्रांश्च आपृच्छन्ति, आपृच्छ्य पुरुषसहस्रवाहिनीः
 शिविकां दुरोहन्ति दूरुह्य मित्र ज्ञाति यावत् परिजनेन ज्येष्ठपुत्रैश्च समनुगम्यमान-
 मार्गाः सर्वद्वर्चा यावद् रवेण अकालपरिहीणमेव कार्तिकस्य श्रेष्ठिनोऽन्तिके प्रादुर्भवन्ति । ततः स कार्तिकः श्रेष्ठी विपुलमशनं ४ यथा गङ्गादत्तो यावद् मित्र
 ज्ञाति० यावत् परिजनेन ज्येष्ठपुत्रेण नैगमाष्टसहस्रेण च समनुगम्यमानमार्गाः सर्वद्वर्चा यावद्भवेण हस्तिनापुरं नगरं मध्यमध्येन यथा गङ्गादत्तो यावद् आदीप्तः खलु
 भदन्त । लोकः, प्रदीप्तः खलु भदन्त । लोकः, आदीप्तप्रदीप्तः खलु भदन्त । लोको यावदनुगामिकतायै भविष्यति, एवमेव ममापि एत आत्माभाण्ड इष्टः कान्तः
 प्रियो मनोज्ञो मन आमः, एष मे निस्तारितः सन् संसारव्युच्छेदकरो भविष्यति, सदिच्छामि खलु भदन्त । नैगमाष्टसहस्रेण सार्धं देवानुप्रियैः स्वयमेव प्रव्रजितुं

यावद् धर्ममाख्यातुम् । ततः खलु मुनिसुव्रतोऽर्हन् कार्त्तिकं श्रेष्ठिनं नैगमाष्टसहस्रेण सार्द्धं स्वयमेव प्रव्राजयति यावद् धर्ममाख्याति, एवं देवानुपिय ! गन्तव्यम् एवं स्थातव्यम् यावत् संयमितव्यम् । ततः स कार्त्तिकश्रेष्ठो नैगमाष्टसहस्रेण सार्द्धं मुनि सुव्रतस्याऽर्हतः इममेतावद्रूपं धार्मिकमुपदेशं सम्यक् प्रतिपद्यते तदा-
ज्ञया तथा गच्छति यावत् संयमयति । ततः खलु स कार्त्तिकः श्रेष्ठो नैगमाष्टसहस्रेण सार्द्धमनगारो जातः इयमिति यावद् गुप्तब्रह्मचारी । ततः खलु स कार्त्तिकोऽनगारो मुनिसुव्रतः सार्हतस्तथाख्यानां स्थविरागमन्तिके सामायिकादीनि चतुर्दशपूर्वाणि अधीते, अधीत्य बहुभिः चतुर्थषष्ठाष्टम यावदात्मानं भावयन् बहुपतिपूर्णानि द्वादशवर्षाणि श्रावण्यपर्यायं पालयति, पालयित्वा मासिक्या संछेखनया आत्मानं जोषयति, जोषयित्वा षष्टि भक्तानि अनशनेन छिनत्ति, छित्वा आलोचितप्रतिक्रान्तो यावत् कालं कृत्वा मौढ्ये कल्पे सौधर्मावतंसके विमाने उपपातसमायां देवशयनीये यावच्छक्रदेवेन्द्रतया उपपन्नः । ततः खलु स शक्रो देवेन्द्रो देवराजोऽधुनोपपन्नः, शेषं यथा गङ्गाक्षस्य यावदन्तं करिष्यति नवरं स्थिति द्विसागरोपमा । शेषं तदेव । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० २॥

अष्टादशशतके द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ।

टीका—‘तए णं से कत्तिए सेट्ठी’ ततः खलु स कार्त्तिकः श्रेष्ठो ‘जाव पडि-
णिकखमइ’ यावत्प्रतिनिष्क्रामति, अत्र यावत्पदेन—‘मुनिसुव्वएणं अरहया एवं वुत्ते
समाणे हट्ट तुट्ट चित्तमाणंदिए पीइमणा परमसोमणस्सिए हरिसवसविसप्पमाण
हियए मुनिसुव्वयं अरहं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता मुनिसुव्वयस्स अंतियाओ
सहसंववणाओ उज्जाणाओ’-इति संग्रहः । मुनिसुव्रतेन अर्हता एवमुक्तः सन् हट्ट-

कार्तिक सेठ की दीक्षा के विषय की वक्तव्यता—

‘तए णं से कत्तिए सेट्ठी’ इत्यादि—

टीकार्थ—‘तए णं से कत्तिए सेट्ठी’ इसके बाद वे कार्तिक सेठ ‘जाव
पडिनिक्खमइ’ यावत् निकले यहां यावत्पद से ‘मुनिसुव्वएणं अरहया
एवं वुत्ते समाणे हट्टतुट्ट चित्तमाणंदिए पीइमणा, परमसोमणस्सिए
हरिसवसविसप्पमाणहियए’ मुनिसुव्वयं अरहं, वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता,

कार्तिक सेठनी दीक्षा विगेरे विषयनी वक्तव्यता—

“तए णं से कत्तिए सेट्ठी” इत्यादि

टीकार्थ—“तए णं से कत्तिए सेट्ठी”—ते पछी ते कार्तिक सेठ ‘जाव
पडिनिक्खमइ’ यावत् पछी मुनिसुव्वएणं अरहया एवं वुत्ते समाणे हट्टतुट्ट
चित्तमाणंदिए पीइमणा, परमसोमणस्सिए हरिसवसविसप्पमाणहियए,
मुनिसुव्वयं अरहं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता मुनिसुव्वयस्स अंतियाओ

તુષ્ટ ચિત્તા નન્દિતઃ પ્રીતિપ્રનાઃ પરમસૌમનસ્યિતો હર્ષવશચિત્તર્પદયો મુનિસુવ્રતમ્
અર્હન્તં વન્દતે નમસ્યતિ વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા મુનિસુવ્રતસ્યાર્હન્તોઽન્તિકાત્ સહસ્રામ્ર-
વનાદુદ્યાનાત્ इत्यन्तस्य प्रकरणस्य ग्रहणं भवति । ‘पडिणिदग्धवित्ता’ प्रतिनिष्क्रम्य
‘જેણેવ હસ્થિનાપુરે નયરે’ યત્રેવ હસ્તિનાપુરં નગરમ્ ‘જેણેવ સપ્ત ગિહે’ યત્રેવ સ્વકં
ગૃહમ્ ‘તેણેવ ઉવાગચ્છદ્’ તત્રેવ ઉવાગચ્છતિ ‘ઉવાગચ્છિતા’ ઉવાગત્ય ‘નેગમદ્સહસ્તં
સદાવેદ્’ નૈગમાદ્સહસ્રકં શબ્દયતિ ‘સદાવિત્તા’ શબ્દયિત્વા આહૂય ‘एवं वयासी’
एवमवादीत् एवं वक्ष्यमाणप्रकारेणोक्तवान्, ‘एवं खलु देवाणुप्पिया’ एवं खलु
हे देवानुप्पियाः ! ‘मए गुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतिए धम्मे निसंते’ मया मुनिसुव्रत

નમંસિત્તા મુનિસુવ્વયસ્સ અંનિયાઓ સહસંવવણાઓ ઉજ્જાણાઓ’ હસ
પાઠકા સંગ્રહ હુઆ હૈ । હસ પ્રકાર મુનિસુવ્રત અર્હન્ત કે પાસ સે ઉઠ-
કર ઉસ સહસ્રામ્રવન સે બાહર નિકલે હુએ વે કાર્તિક સેઠ ‘જેણેવ
હસ્થિનાપુરે નયરે’ જહાં પર હસ્તિનાપુર નગર થા । ‘જેણેવ સપ્ત ગિહે
ઔર ઉસમેં મી જહાં પર અપના ગૃહ થા । ‘તેણેવ ઉવાગચ્છદ્’ વહાં પર
આયે ‘ઉવાગચ્છિતા નેગમદ્સહસ્તં સદાવેદ્’ વહાં આકર કે ઉન્હોને
૧૦૦૮ વણિગજનોં કો બુલાયા । ‘સદાવિત્તા એવં વયાસી’ બુલાકર ઉનસે
એસા કહા ‘एवं खलु देवाणुप्पिया ! मए गुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतिए
धम्मे निसंते’ હે દેવાનુપ્રિયો ! મૈને મુનિસુવ્રત અર્હન્ત કે પાસ

સહસંવવણાઓ ઉજ્જાણાઓ” એ પાઠનેા સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ
પ્રમાણે છે. મુનિસુવ્રત ભગવાને આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે તેના મનમાં અત્યંત
આનંદ થયો હર્ષ અને સંતોષ થયો. મનમાં પ્રેમ છવાઈ ગયો. અત્યંત
અનુરાગથી તેનું મન ભરાઈ ગયું અપાર હર્ષથી તેનું હૃદય ઉછળવા લાગ્યું
તે પછી તેણે મુનિસુવ્રત ભગવાનને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના
નમસ્કાર કરીને મુનિસુવ્રત ભગવાન પાસેથી ઉઠીને સહસ્રામ્રવન ઉદ્યાનથી
બહાર નીકળ્યો. આ રીતે તે કાર્તિક શેઠ મુનિ સુવ્રત અહીં પાસેથી
ઉઠીયે તે સહસ્રામ્ર વનમાંથી બહાર નીકળ્યો, બહાર નીકળીને “જેણેવ
હસ્થિનાપુરે નયરે” જ્યાં હસ્તિનાપુર નગર હતું. અને “જેણેવ સપ્તગિહે”
તેમાં જ્યાં પોતાનું ઘર હતું “તેણેવ ઉવાગચ્છદ્” ત્યાં તે આવ્યો. “ઉવાગ-
ચ્છિતા નેગમદ્સહસ્તં સદાવેદ્” ત્યાં આવીને તેણે એક હજાર આઠ વણિક
જનોને બોલાવ્યા “સદાવિત્તા એવં વયાસી” બોલાવીને તેઓને તેણે આ
પ્રમાણે કહ્યું. “एवं खलु देवाणुप्पिया मए गुणिसुव्वयस्स अरहओ अंतिए
धम्मे निसंते” હે દેવાનુપ્રિયો મેં મુનિસુવ્રત અહીં તની પાસેથી ધર્મનેા

સ્યાઃર્હતોઽન્તિકે ધર્મો નિશાન્તઃ 'સે વિ ય મે ધમ્મે ઇચ્છિ' સોઽપિ ત્ત મે ધર્મઃ,
 ઇષ્ટઃ 'પહિચ્છિ' પ્રતીષ્ઠઃ 'અભિરુદ્ધિ' અભિરુચિતઃ 'તણ્ ણં અહં દેવાણુપ્પિયા !
 સંસારમયુવિગ્ગે જાવ પવ્વયામિ' તતઃ સ્વલુ અહંદેવાણુપ્પિયાઃ ! સંસારમયોદ્વિગ્નો
 યાવત્ પ્રવ્રજામિ, હે દેવાણુપ્પિયાઃ ! અહંતુ ભગવત્ સકાશાદભિલપિતું ધર્મં શ્રુત્વા
 સંસારમયાદુદ્વિગ્નો યાવદ્ ભીતો જન્મમરણેભ્યઃ પરિત્યજ્ય સંસારં મુનિસુવ્રતસ્ય
 સમીપે પ્રવ્રજ્યાં સ્વીકરિષ્યે इत्यर्थः 'તં તુભે ણં દેવાણુપ્પિયા ! કિં કરેહ કિં વવ-
 સહ' તદ્ યુયં સ્વલુ દેવાણુપ્પિયાઃ ! કિં કુરુત કિં વ્યવસ્યત વ્યવસાયં કુરુત, 'કિં
 મે હિયઃચ્છિ' કિં મે સામત્યે' કિં યુષ્માકં હૃદયેપ્સિતમ્ કિં યુષ્માકં સામર્થ્યમ્.

ધર્મકા ઉપદેશ સુના હૈ 'સે વિ ય મે ધમ્મે ઇચ્છિ' પહિચ્છિ અભિરુ-
 દ્ધિ' સો વહ ધર્મ સુજ્ઞે ઇષ્ટ-હિતકારક-પ્રતીત હુઆ હૈ । પ્રતીષ્ઠ-વાર
 વાર મેરી રુચિ ડસ ધર્મ કો ગ્રહણ કરને કી ઓર જા રહી હૈ । અભિ-
 રુચિત-મેં ચાહ રહા હૂં કિ મેં ઇસે વહુત હી જલ્દી સે સ્વીકાર કરલૂં ।
 'તણ્ ણં અહં દેવાણુપ્પિયા ! સંસારમયુવિગ્ગે જાવ પવ્વયામિ' ધર્મો-
 પદેશ સુનકર મેં ઇસ સંસાર કે નિવાસ સે અયમીત હો ગયા હૂં ।
 અતઃ મેં યાવત્ પ્રવ્રજિત હોના ચાહ રહા હૂં । યહાં યાવત્પદ સે યહ
 પ્રકટ કિયા ગયા હૈ । કિ હે દેવાણુપ્પિયો ! મેં તો ભગવાન્ સે અભિલ-
 પિત ધર્મ કા ઉપદેશ સુનકર સંસારમય સે ડવિગ્ન યાવત્ જન્મ-
 મરણ સે ભીત હો ચુકા હૂં અતઃ ઇસ સંસાર કો છોડકર મેં તો
 મુનિસુવ્રત કે સમીપ સંયમ ધારણ કરૂંગા 'તં તુભે ણં દેવાણુપ્પિયા !
 કિં કરેહ, કિં વવસહ' પરન્તુ હે દેવાણુપ્પિયો ! આપ સ્વ કયાં

ઉપદેશ સાંભળ્યો છે. "સે વિ ય ધમ્મે ઇચ્છિ પહિચ્છિ અભિરુદ્ધિ" તે
 ધર્મ મને ઇષ્ટ-હિતકારક લાગ્યો છે. પ્રતીષ્ઠ વારંવાર મારી રૂચિ તે ધર્મને
 ગ્રહણ કરવા માટે મને પ્રેરણા કરે છે. અભિરૂચિત-હું આહું છું કે ધર્મ
 જ જલ્દીથી હું આને સ્વીકારી લઉં "તણ્ ણં અહં દેવાણુપ્પિયા ! સંસાર-
 મયુવિગ્ગે જાવ પવ્વયામિ" તેઓની પાસેથી ધર્મદેશના સાંભળીને હું આ
 સંસારમાં હવે રહેવાથી ભયભીત બન્યો છું. જેથી હું યાવત્ પ્રવ્રજીત થવાને
 આહું છું. અહિયાં યાવત્ પદથી એ બતાવ્યું છે કે હે દેવાણુપ્પિયો, હું તો
 ભગવાન્ પાસેથી અભિલપિત ધર્મને ઉપદેશ સાંભળીને સંસારના ભયથી
 ઉદ્વિગ્ન યાવત્ જન્મ-મરણથી ભયભીત થયો છું. જેથી આ સંસાર છોડીને
 મુનિસુવ્રત પાસે સંયમ ધારણ કરીશ. "તં તુભે ણં દેવાણુપ્પિયા ! કિં કરેહ
 કિં વવસહ" પરંતુ હે દેવાણુપ્પિયો ! તમે બધા શું કરવા ધારો છો ? શું

અહંતુ સંસારં વિહાય પ્રવ્રજિષ્યામિ યુયં કિં કુરુત ભવત્સુ એનાદશં સામર્થ્યં વિદ્યતે
 કિં યેન મમાનુવ્રજનં કરિષ્યથ અથવા સંસારે વસત इति भावः । ‘તए णं तं नेगमद्व
 सहस्सं पि तं कत्तियं सेट्ठि एवं वयासी ततः खलु तत् नैगमाष्टसहस्रमपि तं
 कार्तिकं श्रेष्ठिनम् एवमवादीत् कार्तिकश्रेष्ठिनो धर्मविषयकाग्रहश्रवणानन्तरम्
 अष्टाधिकસહસ્રસંખ્યાકા નૈગમા અપિ કાર્તિકમ્ એવમ્-વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ અવોચ-
 ન્નિત્યર્થઃ । ‘जइ णं देवाणुप्पिया!’ यदि खलु देवानुप्रियाः ‘संसारमयुन्विग्गा
 जाव पव्वइस्संति’ संसारभयोद्विग्ना यावत् प्रव्रजिष्यन्ति, यावत्पदेन भीता जन्म
 मरणाभ्यां मुनिसुव्रतस्याऽन्तिके, इति संग्रहः । तदा ‘अहं देवाणुप्पिया !’ अस्माकं

કરોગે । કયા વ્યવસાય કરોગે ? ‘કિં મે હિયદ્ધિચ્છે કિં મે સામત્યે’
 आपकी हृदयाभिलाषा क्या है ? क्या आपमें शक्ति है ? अर्थात्
 मैं संसार को छोड़कर दीक्षा को अङ्गीकार करूंगा-पर आप लोग
 क्या करोगे ? क्या आप लोगों में ऐसी शक्ति है जो तुम सब मेरा
 अनुसरण कर सको ? तो कहो क्या तुम सब मेरे साथ रहना चाहते
 हो ? या यहीं संसार में रहना चाहते हो ? ‘तए णं तं नेगमद्वसहस्संपि
 तं कत्तियं सेट्ठि एवं वयासी’ इस प्रकार से कार्तिक सेठ का कथन
 सुनकर १००८ वणिग्जनों ने भी उससे ऐसा कहा-‘जइणं देवाणुप्पिया !
 हे देवानुप्रिय ! यदि आप ‘संसारमयुन्विग्गा’ संसारभय से उद्विग्न
 हो रहे हैं और ‘जाव पव्वइस्संति’ यावत् संसार को छोड़कर दीक्षित
 हो रहे हैं-यहां यावत्पद से ‘भीता जन्ममरणाभ्यां मुनिसुव्रतस्य अन्तिके’

વ્યવસાય કરશે ? “કિં મે હિયદ્ધિચ્છે કિં મે સામત્યે” આપની હૃદયની
 શું અભિલાષા છે ? આપનામાં શું શક્તિ છે ? અર્થાત્ હું સંસારને છોડીને
 દીક્ષા ધારણ કરીશ-તે પછી આપ બધા શું કરશે ? આપ સૌમાં એવી
 તાકાત છે ? કે તમે સૌ મારું અનુકરણ કરી શકો ? તો શું તમે સૌ
 મારી સાથે જ રહેવા ઇચ્છો છો ? કે અહિં સંસારમાં જ રહેવા ઇચ્છો
 છો ? ‘તए णं तं नेगमद्वसहस्सं पि तं कत्तियं सेट्ठि एवं वयासी’ કાર્તિક શેઠનું
 આ પ્રમાણે કહેવું સાંભળીને તે એક હજાર આઠે વણિકજનોએ તેઓને
 કહ્યું કે-“जइ णं देवाणुप्पिया” હે દેવાનુપ્રિયો ! જો આપ સંસારમયુવિગ્ગા”
 સંસારના ભયથી ઉદ્વિગ્ન થઇ રહ્યા છો અને “जाव पव्वइस्संति” યાવત્ સંસાર
 છોડીને દીક્ષા ગ્રહણ કરો છો. અહિં યાવત્પદથી “भीता जन्ममरणाभ्यां मुनिसुव्रतस्य

દેવાનુપ્રિયાઃ ! 'કિં અન્ને આલંબणे वा' કિમન્યદાલંબનં वा, 'આહારે वा' આધારો वा 'પઢિબંધે वा' પ્રતિબન્ધો वा હે શ્રેષ્ઠિન્ ! યદિ ભવાન્ પ્રવ્રજિષ્યતિ તદાઽસ્માકં કિમન્યદાલમ્બનમાધારઃ પ્રતિબન્ધો વા વિદ્યતે યદ્ વયમત્ર સ્થાસ્યામ્ इत्यर्थः, અતઃ एव 'અમે વિ ણં દેવાનુપ્રિયા ! સંસારમયુઃશ્રેયસી ભીયા જન્મમરણાણં' વયમપિ સ્વલ્લ દેવાનુપ્રિયાઃ ! સંસારમયોદ્વિગ્ના મીતાઃ જન્મમરણાભ્યામ્, 'દેવા-
ણુપિણ્દિ સદ્ધિં મુણિસુવ્વયસ્સ અરહંતો અંતિયં મુઢા ભવિત્તા અગારાઓ અણગારિયં પવ્વયામો' દેવાનુપ્રિયૈઃ સાર્દ્ધં મુનિસુવ્રતસ્ય અર્હંતોઽન્તિકે મુઢો ભૂત્વા અગારાદ્ અણગારિતાં પ્રવ્રજામઃ । 'તણ્ ણં સે કત્તિયે સેટ્ઠી' તતઃ સ્વલ્લ સ કાર્તિકઃ

इन पदों का संग्रह हुआ है । तो 'अहं देवाणुपिया' हे देवानुप्रिय ! हम लोगों को 'किं अण्णे आलंबणे वा' आपके सिवाय और क्या आलम्बन है, 'आहारे वा' क्या आधार-सहारा है । 'पडिबन्धो वा' प्रतिबन्ध है कि जिसकी वजह से हमलोग इस संसार में रहे ? अतएव 'अमे वि णं देवाणुपिया' हे देवानुप्रिय ! हम लोग भी 'संसारमयु-
व्विग्गा भीया जन्ममरणाणं' संसार भय से उद्विग्न बन चुके हैं एवं जन्म मरण के दुःखों से त्रस्त हो चुके हैं-तो 'देवाणुपिएहि सद्धिं मुणिसुव्वयस्स अरहंओ अंतियं मुंडा भवित्ता आगाराओ अणगारि-
रियं पव्वयामो' आप देवानुप्रिय के साथ ही मुनिसुव्रत अर्हन्त के पास मुण्डित होकर के इस गृहस्थावस्था के परित्याग से अनगारावस्था को धारण करेंगे । 'तण् णं से कत्तिए सेट्ठी' उन १००८ वणिग्जनों का ऐसा कथन सुनकर उस कार्तिकसेठने 'तं नेगमह्वसहस्सं एवं वयासी'

અન્તિકે" આ પડોનો સંગ્રહ થયો છે. તો 'અહં દેવાણુપિયા' હે દેવાનુ-
પ્રિય ! અમેને "કિં આલંબણે વા" આપના શિવાય બીજું શું અવલમ્બન
છે ? "આહારે વા" શું આધાર છે ? અર્થાત્ સહારો બીજો શું છે ? 'પઢિબંધો
વા" શું પ્રતિબંધ છે ? કે અમેને કોણ રોકનાર છે ? કે જેથી અમે બધા
આ સંસારમાં રહી શકીએ ? જેથી "અમે વિ ણં દેવાણુપિયા" હે દેવાનુપ્રિય !
અમે પણ "સંસારમયુઃશ્રેયસી જન્મમરણાણં" સંસાર ભયથી ઉદ્વિગ્ન બન્યા
છીએ અને જન્મ મરણના દુઃખોથી ત્રસી ગયા છીએ તેથી "દેવાણુપિણ્દિ
સદ્ધિં મુણિસુવ્વયસ્સ અરહંતો અંતિયં મુઢા ભવિત્તા આગારાઓ અણગારિયં
પવ્વયામો" આપ દેવાનુપ્રિયની સાથે જ મુનિસુવ્રત અર્હંતની પાસે મુંડિત
થઈને આ ગૃહસ્થ વસ્થાનો ત્યાગ કરીને અનગાર અવસ્થાને ધારણ કરીશું.
'તણ્ ણં સે કત્તિયે સેટ્ઠી" તે બધા વણિકજનોનું એવું કથન સાંભળીને તે

શ્રેષ્ઠી, 'તં નેગમદ્વસહસ્રં એવં વયાસી' તં નૈગમાષ્ટસહસ્રમ્ એવમવાદીત્ કિમ-
વાદીત્ તત્રાહ-‘જહ ણં દેવાણુપ્પિયા ! તુભે’ યદિ સ્વલ્લ દેવાનુપ્પિયાઃ ! યુયમ્ ‘સંસાર
મયુવિગ્ગા મીયા જન્મમરણાણં’ સંસારમયોદ્વિગ્નાઃ મીતાઃ જન્મમરણાભ્યામ્,
‘મણ્ સદ્ધિ મુણિસુવ્વયં જાવ પવ્વયહ’ મયા સાર્દ્ધં મુનિસુવ્રતસ્ય અર્હતોઽન્તિકે
મુણ્ઠા ભૂત્વા અંગારાદનગારિતાં મવ્રજત, ‘તં ગચ્છહ ણં તુભે દેવાણુપ્પિયા’ તદ્
ગચ્છત સ્વલ્લ યુયં દેવાનુપ્પિયાઃ ! ‘સપ્પુ ગિહેસુ’ સ્વકેષુ ગૃહેષુ ‘વિઝલં અસણં
જાવ ઉક્કલ્લાવેહ’ વિપુલમણં યાવત્ પાનં સ્વાદ્યમ્ ઉપસ્કારયત, ‘મિત્તના
હ જાવ જેટ્ટપુત્તે કુહુવે ઠાવેહ’ મિત્ર જ્ઞાતિ યાવત્-સ્વજનસમ્બન્ધિપરિજનાનં
આપુચ્છત ડ્યેઘ્ઠપુત્રાંશ્ચ કુટુમ્બે સ્થાપયત, ‘ઠાવેત્તા તં મિત્તનાહ જાવ જેટ્ટપુત્તે
આપુચ્છહ’ સ્થાપયિત્વા તાન્ મિત્રજ્ઞાતિસ્વજનસમ્બન્ધિપરિજનાન્ ડ્યેઘ્ઠપુત્રાંશ્ચ

ત્વં ૧૦૦૮ વર્ણિગ્જનોં સે એસા કહા ‘જહ ણં દેવાણુપ્પિયા ! તુભે’ હે
હે દેવાનુપ્પિયો ! યદિ તુમ લોગ સંસારમય સે વાસ્તવિક રૂપમેં ઉદ્વિગ્ન
હુએ હૈં ઓર જન્મ મરણ કે કષ્ટોં સે ત્રસ્ત હુએ હો તથા ડસી કારણ ‘મણ-
સદ્ધિ મુણિસુવ્વયં જાવ પવ્વયહ’ મેરે સાથ મુનિસુવ્રત કે પાસ દીક્ષિત
હોના ચાહતે હૈં-તો ‘તં ગચ્છહ ણં તુભે દેવાણુપ્પિયા’ હે દેવાનુપ્પિયો ! તુમ
જાઓ ‘સપ્પુ ગિહેસુ’ અપને ૨ ઘર પર, ઓર ‘વિઝલં અસણં જાવ ઉ-
ક્કલ્લાવેહ’ વિપુલ માત્રા મેં અશન યાવત્-ચારોં પ્રકાર કે આહાર કો
તૈયાર કરાઓ ‘મિત્તનાહ જાવ જેટ્ટપુત્તે કુહુવે ઠાવેહ’ ફિર મિત્ર જ્ઞાતિ
યાવત્ સ્વજન સમ્બન્ધિ પરિજનોં કો આમન્ત્રિત કરો-ઓર અપને ૨
ડ્યેઘ્ઠ પુત્રોં કો અપને ૨ કુટુમ્બ મેં સ્થાપિત કરો, ‘ઠાવેત્તા તં મિત્ત-
નાહ જાવ જેટ્ટપુત્તે આપુચ્છહ’ વાદમેં ડન મિત્રજ્ઞાતિ આદિજનોં સે એવં

કાર્તિક શેઠે “તં નેગમદ્વસહસ્રં એવં વયાસી” તે એક હજાર આઠ વર્ષિક
જનોને આ પ્રમાણે કહ્યું “જહ ણં દેવાણુપ્પિયા ! તુભે” હે દેવાનુપ્પિયો ! ને
તમે બધા “સંસારમયુવિગ્ગા મીયા જન્મમરણાણં” વાસ્તવિકપણે સંસારના
બંધથી ઉદ્વિગ્ન થયેલા હો, અને જન્મ મરણના દુઃખથી ત્રાસી ગયા હો ?
અને તેજ કારણથી “મણ સદ્ધિ મુણિસુવ્વયં જાવ પવ્વયહ” મુનિસુવ્રત પાસે
ભારી સાથે દીક્ષા લેવા આહતા હો તો “તં ગચ્છહ ણં તુભે દેવાણુપ્પિયા”
હે દેવાનુપ્પિયો ! તમે બધા “સપ્પુ ગિહેસુ” પોતપોતાને ઘેર બેઠો
અને “વિઝલં અસણં જાવ ઉક્કલ્લાવેહ” વિપુલ પ્રમાણમાં અશન-યાવત્-
ચારે પ્રકારના આહાર તૈયાર કરાવો અને તે પછી “મિત્તનાહ જાવ જેટ્ટપુત્તે
કુહુવે ઠાવેહ” મિત્રો જ્ઞાતિજનો યાવત્ સ્વજનો સંબંધીજનોને આમન્ત્રિત
કરો. અને પોતપોતાના મોટા પુત્રોને પોતપોતાના કુટુંબમાં સ્થાપો. “ઠાવેત્તા

આપૃચ્છત 'આપુચ્છિતા' આપૃચ્છય 'પુરિસસહસ્રવાહિનીઓ સીયાઓ દુરુહહ' પુરુષસહસ્રવાહિનીઃ શિબિકા દુરોહત, 'દુરુહિતા મિત્તનાહ જાવ પરિજણેણં જેટ્ટ પુત્તેહિય' આરુહ્ય મિત્રજ્ઞાતિસ્વજનસમ્બન્ધિપરિજનૈઃ જ્યેષ્ઠપુત્રૈશ્ચ 'સમણુગમ્મમાણમગ્ગા સન્વિહ્વી' સમણુગમ્યમાનમાર્ગાઃ સર્વદ્યયૌ 'જાવ રવેણં અકાલપરિહીણં ચેવ મમ અંતિયં પાઙ્ગમ્બવહ' યાવદ્રવેણ અકાલપરિહીણમેવ મમાન્તિકે પ્રાહુર્ભવત સકલમિત્રાદીન્ જ્યેષ્ઠપુત્રાંશ્ચ દીક્ષાવિષયે આપૃચ્છય તૈરનુજ્ઞાતાઃ તૈઃ સમણુગતાશ્ચ શિબિકાઃ આરુહ્ય ત્વરિતં મમાન્તિકમાગચ્છતેત્યર્થઃ । 'તણ્ પં તે નેગમદ્વસહસં પિ કત્તિયસ્સ સેટ્ઠિસ્સ ઇયમદ્વં વિણણં પહિસુણે'તિ' તતઃ સ્વલુ તે નૈગમાદસહસ્રમપિ કાર્તિકસ્ય શ્રેષ્ઠિન એતમર્થં વિનયેન પ્રતિશૃન્વન્તિ 'પહિસુ-

જ્યેષ્ઠ પુત્રોં સે પૂછે- 'આપુચ્છેતા' પૂછકર 'પુરિસસહસ્રવાહિનીઓ સીયાઓ દુરુહહ' ૧૦૦૦ પુરુષ જિણે ડઠા સકેં' એસી પાલણી ડપર બેઠો 'દુરુહિતા મિત્તનાહ જાવ પરિજણેણં જેટ્ટપુત્તેહિય' બેઠકર મિત્ર જ્ઞાતિ આદિજનોં સે એવં જ્યેષ્ઠ પુત્રોં સે 'સમણુગમ્મમાણમગ્ગા' જિણકા માર્ગ અનુગમ્યમાન હૈં એણે તુમલોગ 'સન્વિહ્વી' અપને ૨ પૂર્ણ વૈભવ કે સાથ 'જાવ રવેણં અકાલપરિહીણં ચેવ' વાજોં કે તુમુલ ઘોષપૂર્વક શીઘ્રહી 'મમ અંતિયં પાઙ્ગમ્બવહ' મેરે પાસ આજાઓ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈં કિ તુમ લોક અપને ૨ મિત્રાદિકોં સે એવં જ્યેષ્ઠ પુત્રોં સે દીક્ષા ગ્રહણ કરને કે વિષય મેં પૂછકર, મેરે પાસ વહુત જલ્દી પાલણી પર બેઠકર આજાઓ 'તણ્ પં તે નેગમદ્વ' કાર્તિકસેઠ કે હસ કથન કો

તે મિત્તનાહ જાવ જેટ્ટપુત્તે આપુચ્છહ" તે પછી તે મિત્રજનોને જ્ઞાતિજનોને અને જ્યેષ્ઠ પુત્રને । પૂછે । 'આપુચ્છેતા' પૂછીને "પુરિસસહસ્રવાહિનીઓ સીયાઓ દુરુહહ" એક હજાર પુરુષો જેને ઉપડી શકે તેવી પાલણી પર બેસે । 'દુરુહિતા મિત્તનાહ જાવ પરિજણેણં જેટ્ટપુત્તેહિય" તેમાં બેસીને મિત્ર જ્ઞાતિ વિગેરે જનોએ અને જ્યેષ્ઠ પુત્રથી "સમણુગમ્મમાણમગ્ગા" જેનો માર્ગ અનુગમ્યમાન છે. અર્થાત્ તે બધા જેની પાછળ પાછળ જઈ રહ્યા છે એવા તમે "સન્વિહ્વી" પોતપોતાના પૂણ્ઝ વૈભવ સાથે "જાવ રવેણં અકાલપરિહીણં ચેવ" વાળાઓના તુમુલનાદ પૂર્વક જલ્દીથી "મમ અંતિયં પાઙ્ગમ્બવહ" મારી પાસે આવે । કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તમે બધા પોતપોતાના મિત્રો વિગેરેને અને પોતપોતાના જ્યેષ્ઠ પુત્રને તમારા સ્થાને મૂકીને તે પછી તેઓને દીક્ષા લેવાના વિષયમાં પૂછીને તે પછી પાલણીમાં બેસીને જલ્દીથી મારી પાસે આવે । "તણ્ પં નેગમદ્વ" કાર્તિક શેઠના આ કથનને તે એક હજાર આઠે વણિકજનોએ

णित्ता' प्रतिश्रुत्य-स्वीकृत्य-स्वीकारानन्तरम् जेणेव साइं साइं गिहाइं तेणेव उवागच्छंति' यत्रैव स्वकाः स्वका गृहा स्तत्रैवोपागच्छन्ति प्रत्येकं स्वं स्वं गृहं प्रतिगतवान् इत्यर्थः । 'उवागच्छित्ता विउलं जाव उक्खडावेति' उपागत्य-स्वकीयं स्वकीयं गृहमागत्य विपुलम्-अत्यधिकम् अशनपानखादिमस्वादिमम् उपस्कारयन्ति, 'उक्खडावेत्ता' उपस्कार्य 'मित्तनाइजाव' मित्र ज्ञाति यावत् मित्र ज्ञाति स्वजनसम्बन्धिपरिजनान् आपृच्छ्य 'तस्सेव मित्तणाइ जाव पुरओ जेट्ठपुत्ते कुडुंवे ठावेति' तेणामेव मित्रज्ञातिस्वजनसम्बन्धिपरिजनानां पुरतो ज्येष्ठ पुत्रान् कुडुम्बे स्थापयन्ति, 'ठावेत्ता' स्थापयित्वा 'तं मित्तणाइ जाव जेट्ठपुत्ते य आपुच्छंति' तान् मित्रज्ञातिस्वजनसम्बन्धिपरिजनान् ज्येष्ठपुत्रांश्चापृच्छन्ति, 'आपुच्छित्ता' तान् सर्वान् ज्येष्ठपुत्रांश्च आपृच्छ्य 'पुरिससहस्सवाहिणीओ सीयाओ दूरुहंति' पुरुषसहस्रवाहिनीः शिविका दूरोहन्ति 'दूरुहित्ता' दूरुह्य 'मित्त-

उन १००८ वणिगजनों ने बहुत ही अच्छी प्रकार से विनय पूर्वक मान लिया 'पडिसुणेत्ता' मानकर 'जेणेव साइं २' फिर वे अपने २ घर पर गये । 'उवागच्छित्ता विउलं जाव उक्खडावेह' वहां जाकरके उन्होंने विपुल मात्रामें चारों प्रकार के आहार को तैयार करवाया । 'उक्खडावेत्ता मित्तनाइ०' अशन, पान, खादिम, और स्वादिमरूप चारों प्रकार के आहार को तैयार कराकर 'मित्तनाइ जाव पुरओ जेट्ठपुत्ते कुडुंवे ठावेति' उन्हीं मित्र, ज्ञाति, स्वजन, सम्बन्धी, परिजनों के समक्ष उन्होंने अपने २ ज्येष्ठ पुत्रों को कुडुम्ब में स्थापित कर दिया । 'ठावेत्ता तं मित्तनाइ जाव जेट्ठपुत्ते य आपुच्छइ' स्थापित करके फिर उन्होंने दीक्षा धारण करने के विषय में उनसे पूछा- 'आपुच्छेत्ता पूछकर 'पुरिससहस्स वाहिणीओ सीयाओ दूरुहंति' फिर वे पुरुषसहस्रवाहिनी शिविका

विनय पूर्वक सारी रीत स्वीकारी लीधुं, "पडिसुणेत्ता" स्वीकारीने "जेणेव साइं २" तेओ पोतपोताने घेर गया। "उवागच्छित्ता विउलं जाव उक्खडावेह" घेर ७१ने तेओओ विपुलपण्याथी आरे प्रकारने आहार तैयार कराओ। "उक्खडावेत्ता मित्तनाइ" अशन, पान, आदिम अने स्वादिम ओ प्रकारना आरे आहारने तैयार करावीने "मित्तणाइ जाव पुरओ जेट्ठपुत्ते कुडुंवे ठावेति" ते अथा मित्रो, ज्ञातिओनानी साथे तेओओ पोतपोताना भोटा पुत्रने कुटुंभमां स्थापित कर्था। "ठावेत्ता तं मित्तनाइ जाव जेट्ठपुत्ते य आपुच्छइ" कुटुंभमां तेओने ज्येष्ठ पुत्रने स्थापीने पछी तेओओ दीक्षा लेवानी आमतमां पोतपोताना ज्येष्ठ पुत्रने अने ज्ञातिओन विगेरेने पूछथुं "आपुच्छेत्ता" पूछीने "पुरिससहस्सवाहिणीओ, सीयाओ दूरुहंति" ओसीने

જાવ પરિજનેહિ જેઠપુત્રેહિ ચ સમણગમ્મમાણમગ્ગા' મિત્રજ્ઞાતિસ્વજન-
સમ્બન્ધપરિજનૈઃ જ્યેષ્ઠપુત્રૈશ્ચ સમનુગમ્યમાનમાર્ગાઃ પૃષ્ઠપરિચલત્પરિજનાઃ
સન્ત્તિત્યર્થઃ 'સન્વિઢ્ઢીં જાવ રવેણં' સર્વદ્રવ્યં યાવદ્રવેણ અત્ર યાવત્પદેન—'સન્વ-
જ્જુઈં, સન્વવલેણં, સન્વસમુદણં, સન્વાદરેણં, સન્વવિભૂઈં, સન્વવિભૂસાં
સન્વસંભમેણં, સન્વ-પુષ્પગંધ-મલ્લાલંકારેણં, સન્વતુડિયસદ્ધસણિણાણં,
મહયા ઇઢ્ઢીં, મહયા જુઈં, મહયા વલેણં, મહયા સમુદણં, મહયા વરતુડિય-
જમગસમગપ્પવાઈં, સંઘ-પણવ-પટહ-મેરી-જ્જલ્લરી સ્વરમુહી-હુહુક-સુરય-
મુઈંગ દુંદુહિણિગ્ગોસણાઈં' इत्यस्य संग्रहो भवति । एषां पदानां व्याख्या औप-
पातिकसूत्रे मत्कृतायां पीयूषवर्षिणीटीकायां विलोकनीया । अनेकप्रकारक

(મલ્લાલંકાર) પર ચઢે 'દુરુહિત્તા' ચઢકર 'મિત્તણાઈ જાવ પરિજનેહિં' ઉનકે પીછે ૨ ઉસ સમય ઉનકે મિત્ર, જ્ઞાતિ, સ્વજન, સમ્બન્ધી, ઔર પરિજન ચલ રહે થે । ઔર ઉનકે જ્યેષ્ઠ પુત્ર ઔ ચલે જા રહે થે । 'સન્વિઢ્ઢીં જાવ રવેણં' ચે સવ વણિગ્ગજન અપની ૨ પૂર્ણ ઋદ્ધિ કે સાથ ઘર સે નિકલે, ઇનકે આગે ૨ બાજા કી તુમુલ ધ્વનિ હોતી થી । યહાં યાવત્પદ સે 'સન્વજ્જુઈં, સન્વવલેણં, સન્વસમુદણં, સન્વાદરેણં, સન્વવિભૂઈં, સન્વવિભૂસાં, સન્વસંભમેણં, સન્વપુષ્પગંધમલ્લાલંકારેણં સન્વતુડિયસદ્ધસણિણાણં, મહયા ઇઢ્ઢીં, મહયા જુઈં, મહયા વલેણં, મહયા સમુદણં, મહયા વરતુડિય-જમગસમગપ્પવાઈં, સંઘ-પણવ-પટહમેરી-જ્જલ્લરી-સ્વરમુહી, હુહુક, સુરય-મુઈંગ-દુંદુહિણિગ્ગોસ-ણાઈં' હસ પાઠ કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । ઇન પદોં કી વ્યાખ્યા ઔપપાતિક સૂત્ર પર જો મેરી પીયૂષવર્ષિણી ટીકા હૈ ઉસમેં દેખલેના

“મિત્તણાઈ જાવ પરિજનેહિં” તેઓની પાછળ પાછળ તેઓના મિત્રો, જ્ઞાતિ જનો, સ્વજનો, સંબંધીજનો અને પરિજનો તેમજ જ્યેષ્ઠ પુત્રો આવતા હતા. “સન્વિઢ્ઢીં જાવ રવેણં” તે બધા વણિકજનો પોતપોતાની પૂર્ણ ઋદ્ધિ ની સાથે ઘેરથી નીકળ્યા. તેઓની આગળ આગળ વાળજોનો તુમુલ અવાજ થતો હતો. અહિંયા યાવત્પદથી ‘સન્વજ્જુઈં, સન્વવલેણં સન્વસમુદણં, સન્વાદરેણં, સન્વવિભૂઈં, સન્વવિભૂસાં, સન્વસંભમેણં, સન્વપુષ્પગંધમલ્લાલંકારેણં, સન્વતુડિયસદ્ધસણિણાણં, મહયા ઇઢ્ઢીં, મહયા જુઈં, મહયા વલેણં મહયા સમુદણં, મહયા વરતુડિય-જમગસમગપ્પવાઈં-સંઘ-પણવ-પટહ-મેરી-જ્જલ્લરી-સ્વરમુહી, હુહુક, સુરય, મુઈંગ-દુંદુહિણિગ્ગોસણાઈં’ આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. આ તમામ પદોની વ્યાખ્યા ઔપપાતિક સૂત્ર પર મેં પીયૂષવર્ષિણી ટીકા બનાવી છે તેમાં જોઈ લેવું તાત્પર્ય એ છે કે—

ऋद्धि समृद्ध्यादियुक्ताः सन्तः शब्दादीनां निर्घोषनादितशब्देन 'अकालपरि-
हीणं चेव' अकालपरिहीणमेव—परिहाणिः परिहीणं—विलम्बः, कालस्य परिहीणं
विलम्बः कालपरिहीणं, न कालपरिहीणम् अकाल परिहीणम्—शीघ्र प्रकटीभवने
यथा स्यात्तथा, 'कत्तियस्स सेट्ठीस्स अंतियं पाउव्वमंति' कार्तिकस्य श्रेष्ठिनोऽन्तिके
प्रादुर्भवन्ति । 'तए णं से कत्तिए सेट्ठी' ततः खलु स कार्तिकः श्रेष्ठी 'विउलं
असणं० जहा गंगदत्तो जाव मित्तणाइ जाव परिजणेणं' विपुलमशनं पानं खादिमं
स्वादिमं चोपस्कार्यं यथा गङ्गदत्तः—षोडशशतकीयपञ्चमोद्देशकप्रतिपादित-
गङ्गदत्तगाथापतिरिव सर्वं कृत्वा यावद् मित्रज्ञातिस्वजनसम्बन्धिपरिजनेन
'जेट्ठपुत्तेणं णोगमद्वसहस्सेण य' ज्येष्ठपुत्रेण नैगमाष्टसहस्रेण च 'समणुगम्ममाण

चाहिये । इस प्रकार वे वणिग्जन अनेक प्रकार की ऋद्धि समृद्धि आदि
से युक्त हुए, बाजों की तुमुल ध्वनि पूर्वक विना विलम्ब किये ही
कार्तिकसेठ के पास आ गये, 'तए णं से कत्तिए सेट्ठी' इसके बाद
वह कार्तिकसेठ के 'विउल०' विपुल मात्रामें अशन, पान, खादिम
और स्वादिमरूप चारों प्रकार का आहार तैयार कराकर सोलहवें
शतक के पञ्चम उद्देशक में प्रतिपादित गंगदत्त गाथापति के जैसा
सब कुछ करके यावत्—मित्र, ज्ञाति, स्वजन, सम्बन्धी, परिजन एवं
ज्येष्ठपुत्र जिसके पीछे २ चले जा रहे हैं और १००८ वणिग्जन, भी

“सव्वजुईए” सधणा वस्त्र अने आभूषणाना प्रभाव वडे “सव्ववलेणं”
पोतानी तमाम सेनाओ वडे पोताना सधणा परिजने वडे आहार
सत्कार इय सधणा प्रयत्ने वडे पोताना समस्त ऐश्वर्य वडे तमाम
प्रकारना वस्त्राभरणुनी शोभा वडे लक्षित जनित अत्यंत हितसुक्ता वडे सर्व
प्रकारना पुष्पे वडे सर्व प्रकारना गंध द्रव्ये वडे सर्व प्रकारनी भाणाओ
वडे तेमज्ज सर्व प्रकारना अलंकारे वडे सर्व प्रकारना वाद्यत्राणा मधुर
ध्वनि वडे पोतानी विशेष प्रकारनी ऋद्धि वडे पोतानी विशेष प्रकारनी वृत्ति
वडे पोतानी विशेष प्रकारनी सेना वडे पोताना विशेष प्रकारना परिजने
वडे ओके साथे वगाठवामा आवता वाज्योना मनोहर मुहाध्वनी वडे
शंभ, पणुव, पटङ्ग, लेरी अद्वरी, भरमुही, हुडुङ्ग मुरज मुदंग अने
हुंडुमिना निर्घोषनी प्रतिध्वनि वडे कडेवाने लाव ओ छे डे—
आ रीते ते जधा वणिक्जने अनेक प्रकारनी ऋद्धि अने समृद्धिथी
युक्त थधने तेमज्ज वाज्योना अत्यंत अवाजे साथे जरापणु
विलम्ब कथां विना ते कार्तिक शेठे पांसे आन्था. 'तए णं से कत्तिए सेट्ठी'
ते पछी कार्तिकशेठे 'विउलं' विपुल प्रमाणां अशन, पान, खादिम अने
स्वदिम ऐरीतने आरे प्रकारने आधार तैयार करवीने—ओटवे डे सोणमां शतकना

मग्नो सविःडूए जावरवेणं' समनुगम्यमानमार्गो यावद्रवेण शङ्खादि निर्घोषना दितशब्देन 'हृत्थिणापुरे नयरे मज्झं मज्झेणं जहा गंगदत्तो जाव' हस्तिनापुरे नगरे मध्यं मध्येन यथा गङ्गदत्तो यावत्, हस्तिनापुरनगरस्य मध्यं मध्येन गच्छन् सहस्राम्रवनोद्यानं प्राप्य भगवत्स्त्रादिकान् तीर्थकरातिशयान् दृष्ट्वा पञ्चविधाभि- गमेन भगवन्तं त्रिःकृत्व आदक्षिणप्रदक्षिणं करोति कृत्वा वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा प्राञ्जलिपुटः त्रिविधया पर्युपासनया पर्युपास्य एवम्-वक्ष्य- माणप्रकारेणाऽवादीत् 'अलिच्छेणं भंते ! लोए' आदीप्तः खलु भदन्त ! लोकः, हे भदन्त ! शीतोष्णविविधोपसर्गपरीषहजन्ममरणजरा- दिज्वालाजटालै लोको दह्यते इवेत्यर्थः, 'पलिच्छेणं भंते ! लोए' प्रदीप्तः खलु

जिसके साथ २ चल रहे हैं, तथा जिसके आगे २ बाजों की तुमुल ध्वनि होती है । अपने पूर्ण वैभव के साथ 'हृत्थिणापुरे नयरे०' हस्ति- नापुर नगर के ठीक बीचों बीच से होकर निकला और जहाँ वह सह- स्राम्रवन नामका उद्यान था वहाँ पहुँचा । वहाँ पहुँचतेही उसने भगवान् मुनिसुव्रत के छत्रादिक रूप तीर्थकरातिशयों को देखा उन्हें देखकर उसने पांच प्रकार के अभिगमसे भगवान् को तीन बार आदक्षिण प्रदक्षिणा पूर्वक वन्दना की, नमस्कार किया वन्दना नमस्कार करके फिर वह दोनों हाथ जोड़कर उनकी पर्युपासना करने लगा । और पर्युपा- सना करके फिर वह इस प्रकार बोला—'अलिच्छेणं भंते ! लोए' हे भदन्त ! यह लोक शीत उष्ण आदि विविध उपसर्ग और परीषह- रूप एवं जन्ममरण आदि रूप ज्वालामालासे व्याप्त हो रहा है—जल

पांचभां उद्देशाभां वल्लुवेला गंगदत्त गाथापति प्रभाण्णे अधुं कर्तव्य करीने यावत् मित्र, शाति, स्वजन, संधी, परिजन अने न्येष्ठ पुत्र जेनी पाछण पाछण आदी रह्या छे अने ते जेक डलार आठ वलिङ्गने पक्षु जेनी पाछण पाछण आदी रह्या छे, तेमज्ज जेनी आगण वाज्जोने अवाज्ज थर्ह रह्यो छे, जे रीते पेटाना पूष्ण वैभवनी साथे 'हृत्थिणापुरे नयरे' हस्तिनापुर नगरनी षरेणर वर्ये वर्यथी (राजमार्गथी) नीकणयो अने जयां ते सह- स्राम्रवन नामतुं उद्यान डतुं त्यां ते पडोय्ये त्यां पडोय्यतां तेण्णे भगवान् मुनिसुव्रतना छत्रादिइप तीर्थ करना अतिशयो (चिह्नो) ने जेयो. तेने जेधने तेण्णे पांच प्रकारना अभिगमथी भगवानने त्रयुवार आदक्षिण प्रदक्षिण पूर्वक वन्दना करी, नमस्कार कर्या, वन्दना नमस्कार करीने ते पछी ते अन्ने डाय जेडीने तेजोनी पर्युपासना करवा वाज्यो. पर्युपासना करीने ते पछी तेण्णे

મદન્ત ! લોકઃ પ્રકર્ષેત્ - અતિશયેન દીપ્તઃ પ્રજ્વલિત इव લક્ષ્યતે લોકઃ, 'આલિત્ત-
પલિત્તે ણં મંતે ! લોએ' આદીપ્તપદીપ્તઃ સ્વલુ મદન્ત ! લોકઃ અતિશયેન જ્વલિત
પ્રજ્વલિત इवेત્યર્થઃ 'જાવ અણુગામિયત્તાએ મવિસ્સઈ' યાવદનુગામિકતાયૈ મવિ-
ષ્યતિ અત્ર યાવત્પદેન- જરાએ મરણેણય, સે જહા નામએ કેઃ ગાહાવઈ અગારંસિ
જિયાયમાણંસિ જે સે તત્થ મંડે મવઈ, અપ્પમારે મોલ્લગુરુએ, તં ગહાય આયાએ
એગંતમંતં અવક્કમઈ, એમ મે નિત્યારિએ સમાણે પચ્છાપુરાએ હિયાએ સુહાએ લેમાએ
નિસ્સેયસાએ' इति સંગ્રહઃ । એવાં પદાનાં વ્યાખ્યા દ્વિતીયશતકે પ્રથમોદ્દેશકે
સ્કન્દકપ્રકરણે વિલોકનીયા ॥

'એવામેવ' એવામેવ યથા ગાથાપતે દેહમાનગૃહાદ્ અલ્પભારવહુમૂલ્યકં
વસ્તુ નિષ્ક્રાસિતં સત્ત્વ મવિષ્યત્કાલે હિતાદ્યર્થે મવતિ તથૈવ 'મમવિ' મમાપિ 'એ
રહા હૈ' । 'પલિત્તે ણં મંતે ! લોએ' અતિશયરૂપ સે જલ રહા હૈ, 'અલિ-
ત્તપલિત્તેણં મંતે ! લોએ' હે મદન્ત ! યહ લોક અતિશય રૂપસે જ્વલિત
પ્રજ્વલિત, બના હુઆ હૈ । 'જાવ અણુગામિયત્તાએ મવિસ્સઈ' યહાં યાવ-
ત્પદ સે 'જરાએ મરણેણય, સે જહાનામએ કેઃ ગાહાવઈ અગારંસિ જિયા
યમાણંસિ જે સે તત્થ મંડે મવઈ, અપ્પમારે મોલ્લગુરુએ, તં ગહાય,
આયાએ એગંતમંતં અવક્કમઈ, એમ મે નિત્યારિએ સમાણે પચ્છા, પુરાએ-
હિયાએ, સુહાએ, લેમાએ, નિસ્સેયસાએ' હસ પાઠ કા સંગ્રહ હુઆ હૈ ।
इन समस्त पदों की व्याख्या द्वितीय शतक के प्रथम उद्देशक में
स्कन्दक प्रकरणमें की जा चुकी है अतः वहीं से देख लेनी चाहिये ।
सो जैसे गाथापति के दह्यमान गृह से निकाली गई अल्पभारवाली
और बहुमूल्यवाली वस्तु उसे मविष्यत्काल में हितादि के निमित्त
होनी है, उसी प्रकार से 'मम वि एगे आया मंडे' यह आत्मा है वह

આ પ્રમાણે કહ્યું- 'આલિત્તે ણં મંતે લોએ' હે ભગવાન્ આ જગત્ ઠંડી, ગરમી,
વિગેરે જુદા જુદા ઉપસર્ગ અને પરીપહરૂપ અને જન્મ, મરણરૂપ, જ્વાળા
માળાથી વ્યાપ્ત થયું છે-અર્થાત્ બળી રહ્યું છે. 'પલિત્તે ણં મંતે લોએ' અત્યંતરૂપથી
બળી રહ્યું છે. 'આલિત્તપલિત્તે ણં મંતે ! લોએ' હે ભગવાન્ આ જગત્ અત્યંતરૂપથી
જ્વલિત-પ્રજ્વલિત થઈ રહ્યું છે. 'જરાએ મરણેણય, સે જહાનામએ કેઃ ગાહાવઈ
અગારંસિ જિયાયમાણંસિ જે સે તત્થ મંડે મવઈ, અપ્પમારે મોલ્લગુરુએ, તં ગહાય
આયાએ એગંતમંતે અવક્કમઈ, એમ મે નિત્યારિએ સમાણે પચ્છાપુરાએ હિયાએ, સુહાએ,
લેમાએ, નિસ્સેયસાએ' આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. આ બધા પદોની વ્યાખ્યા
બીજા શતકના પહેલા ઉદ્દેશમાં સ્કન્દકના પ્રકરણમાં કરવામાં આવી છે. જેથી
ત્યાંથી તે સમજી લેવી જેવી રીતે ગઠપથ્થ અને મરણના લાયથી

આયા મંડે' એકઃ-અદ્વિતીય આત્મા માળ્ડઃ અત્મરૂપો માળ્ડઃ રત્નાદિસંશ્રુત માળ્ડ ઇવ માળ્ડઃ 'ઈદ્દે' ઇષ્ટઃ વાચ્છિતાર્થપૂરકત્વાત્ 'કંતે' કાન્તઃ કમનીયઃ હિત પ્રાપ્તકત્વાત્, 'પિય' પ્રિયઃ સુખોત્પાદકત્વાત્ 'મણુણે' મનોજ્ઞઃ શુભગતિદાયક-ત્વાત્ 'મળામે' મન આમઃ અક્ષયસુખદાયકત્વાત્ અતઃ 'એમ મે નિત્યારિષ્ સમાળે' એમ મે આત્મા નિસ્તારિતઃ જન્મજરામરણાદિવહ્નિના દહ્યમાનાત્ સંપાર ગૃહાત્ નિષ્કાસિતઃ સન્ 'સંસારવુચ્છેયકરે મવિસ્સઈ' સંસારવ્યુચ્છેદકરઃ-સંસારવિનાશકારકઃ-જન્મમરણનિવારકો મવિષ્યતિ। 'તં ઇચ્છામિ ણં મંતે ! ણેગમદ્દસદ્દસે ણં સદ્ધિં દેવાણુપ્પિણ્ણં સયમેવ પવ્વાચિત્તં' તત્-તસ્માત્ કારણાત્ ઇચ્છામિ સ્વલુ ભદન્ત ! નૈગમાષ્ટસદ્દસેણ સાર્દ્ધં દેવાનુપ્રિયૈઃ સ્વયમેવ પ્રવ્રાજયિ-

મી-એક રત્નાદિક સે મરે હુણ પિટારે' કે જૈસા હૈ મુજ્જેવાચ્છિતા-ર્થપૂરક હોને સે ઇષ્ટ હૈ, હિત પ્રાપ્ત હોને સે કાન્ત હૈ સુખોત્પાદક હોને સે પ્રિય હૈ, શુભગતિદાયક હોને સે મનોજ્ઞ હૈ, તથા કમી જિસકા પ્રાપ્તિ કે વાદ વિનાશ નહીં હોતા એસે અક્ષયસુખ કા દેનેવાલા હોને સે મનોઽમ હૈ, અતઃ એવ યહ મેરા આત્મા જરા મરણાદિ અગ્નિ સે દહ્ય-માન હસ સંસાર ગૃહ સે નિષ્કાસિત હોકર 'સંસારવુચ્છેયકરે' 'સંસાર વિનાશ કા કર્તા-જન્મમરણ કા નિવારક હોગા। 'તં ઇચ્છામિ ણં મંતે !' હસલિયે હે ભદન્ત ! મૈ આપકે દ્વારા ૧૦૦૮ વાણિક્કજનોં કે સાથ આપ સ્વયં કે દ્વારા દીક્ષિત હોજું એસી કામના કર રહા હૂં ઔર યાવત્ આપ સ્વયં મુજે ધર્મ સુનાવે' એસી ઇચ્છા કર રહા હૂં યાવત્પદ સે 'સયમેવ

અલોક-સંસાર સળગેલો છે. વધારે પ્રમાણમાં સળગેલો છે. ગાથાપતિના બળતા ઘરમાંથી બહાર કાઢેલ અલ્પભાર અને બહુમૂલ્યવાળી વસ્તુ તેને લવિબ્યમાં હિતકરક થાય છે તેજ પ્રમાણે 'મમ વિ એગે આયા મંડે આ આત્મા છે. તે પણ-એક રત્નવિગેરેથી ભરેલા પટારા જેવો છે. મારા ઇચ્છિત અર્થને પૂરનાર હોવાથી મને તે ઇષ્ટ છે. પમાડનાર હોવાથી-કાન્ત છે. સુખઉપબવનાર હોવાથી પ્રિય છે. શુભગતિ દેનાર હોવાથી મનોહર છે, જે પ્રાપ્ત થયા પછી કોઈ કાળે નાશ પામતું નથી. તેવા અક્ષયસુખને આપનાર હોવાથી મનોઽમ છે. એટલા માટે આ મારો આત્મા જન્મ, જરામરણ વિગેરે અગ્નિથી બળતા એવા આ સંસારથી નીકળીને 'સંસારવુચ્છેયકરે' સંસાર વિનાશના કરનાર જન્મમરણતું નિવારણ કરનાર થશે 'તં ઇચ્છામિ ણં મંતે !' તેથી હે ભગવન્ હું આ એક હબર આઠ વણિકજનો સાથે આપની પાસે દીક્ષા ધારણ કરું એવી કામના છે. અને આપ મને ધર્મોપદેશસંભળાવો તેવી ઇચ્છા કરી રહ્યો છું. અહિં યાવત્પદથી 'સયમેવ

તુમ્, 'જાવ ધર્મમાદ્વિત્વ' યાવદ્ ધર્મમારૂપાતુમ્ । અત્ર યાવત્પદેન 'સયમેવ મુંડાવિઝ સયમેવ સેહાવિઝ', સયમેવ સિવ્લાવિઝ', સયમેવ આચારગોચરવિણય-વેણિયચરણકરણજાયામાયાવત્તિયં' ઇત્યન્તસ્ય ગ્રહણં ભવતિ । એતસ્ય વ્યાખ્યા દ્વિતીયશતકે પ્રથમોદ્દેશકે સ્કન્દકચરિતે દ્રષ્ટવ્યા । 'તણ્ ગં મુણિસુવ્વણ્ અરહા' તતઃ સ્વલ્લ-શ્રેષ્ઠિનઃ પ્રાર્થનાયા અનન્તરં સ્વલ્લ મુનિસુવ્રતોઽર્હન્ 'કત્તિયં સેઢ્ઢિ ણેગમઢ્ઢ-સહસ્સેણં સઢ્ઢિ સયમેવ પવ્વાવેઢ્ઢ' કાર્તિકં શ્રેષ્ઠિનં નૈગમાઢ્ઢસહસ્રેણ સાર્દ્ધં સ્વય-મેવ પ્રત્રાજયતિ-દીક્ષયતિ યાવદ્ધર્મમારૂપાતિ-ધર્મોપદેશં દદાતીત્યર્થઃ, ધર્મોપદેશપ્રકારમાહ-'એવં' ઇત્યાદિ, 'એવં દેવાણુપ્પિયા' એવમ્-મદુક્તકથનાનુરૂપેણ હે દેવાનુપ્રિય ! 'ગંતવ્વં' ગન્તવ્યમ્ જીવરક્ષાર્થં ભૂમિં પશ્યન્નેવ ગમનં કર્તવ્ય મિત્યર્થઃ 'એવં ચિદ્વિયવ્વં' એવમ્-શુદ્ધભૂમૌ ઊર્ધ્વસ્થાનેનેતિ શાસ્ત્રોક્તકથનપ્રકારેણૈવ સ્થાતવ્યમ્ 'જાવ સંજમિયવ્વં' યાવત્ સંયમિતવ્યમ્ પ્રાણાદિસંયમે સંયતિતવ્યમ્,

મુંડાવિઝં, સયમેવ સેહાવિઝં, સયમેવ સિવ્લાવિઝં આચાર ગોચરવિ-ણયવેણિયચરણકરણજાયામાયાવત્તિયં' યહાં તક કા પાઠ ગૃહીત હુઆ હૈ । ઇન પદોં કી વ્યાખ્યા દ્વિતીય શતક કે પ્રથમ ઉદ્દેશક મેં સ્કન્દક ચરિતમેં કી ગઈ હૈ અતઃ વહીં સે દેખલેના ચાહિયે । 'તણ્ ગં મુણિ-સુવ્વણ્' કાર્તિકસેઠ કી હસ પ્રાર્થના કે વાદ મુનિસુવ્રત અર્હન્ત ને ડસ કાર્તિકસેઠ કો ૧૦૦૮ વણિગજનોં કે સાથ ર હી અપને હાથ સે હી ભાગવતી દીક્ષા પ્રદાન કી ઔર ધર્મકા ઉપદેશ દિયા । ધર્મોપદેશ કા પ્રકાર હસ પ્રકાર સે હૈ-'એવં દેવાણુપ્પિયા !' મદુક્ત કથન કે અનુ-સાર હે દેવાનુપ્રિય ! 'એવં ગંતવ્વં' જીવ રક્ષા કે લિયે ભૂમિકો દેખતે હુણ્ હી ચલના ચાહિયે । શુદ્ધભૂમિ મેં શાસ્ત્રોક્તપદ્ધતિ કે અનુસાર હી યલે હોના ચાહિયે । 'જાવ સંજમિયવ્વં' પ્રાણાદિસંયમ મેં યતના રલ્લની ચાહિયે । યહાં યાવત્પદ સે 'એવં નિસીયવ્વં, એવં તુયદ્વિયવ્વં

મુંડાવિઝં, સયમેવ સેહાવિઝં, સયમેવ સિવ્લાવિઝં, સયમેવ આચાર ગોચરવિ-ણયવેણિયચરણકરણજાયામાયાવત્તિયં' અહિં મુધીના પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. આ પદોની વ્યાખ્યા બીજા શતકના પહેલાં ઉદ્દેશમાં સ્કન્દકના ચરિત્રમાં આવી છે. તેથી ત્યાંથી સમજી લેવી 'તણ્ ગં મુણિસુવ્વણ્' કાર્તિકશેઠની આ પ્રાર્થના પછી મુનિસુવ્રતઅર્હન્તે તે કાર્તિકશેઠને એક હજાર આઠ વણિક્કજનો સાથે પોતાના હાથથી ભાગવતી દીક્ષા આપી અને ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો. ધર્મના ઉપદેશનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. 'એવં દેવાણુપ્પિયા' હે દેવાનુપ્રિય ! મેં કહ્યા પ્રમાણે 'એવં ગંતવ્વં' જીવ રક્ષા માટે ભૂમિ પર નજર રાખી બેઠેબેઠેને ચાલવું બેઠેબે શુદ્ધ ભૂમિમાં શાસ્ત્રમાં કહેલ પદ્ધતિ પ્રમાણે જ ઉભું રહેવું બેઠેબે. 'જાવ સંજમિયવ્વં' પ્રાણાદિ સંયમમાં યતના રાખવી બેઠેબે. અહિંયાં યાવ-

અત્ર યાવત્પદેન 'એવં નિસીયવ્વં એવં તુયટ્ઠિયવ્વં, એવં ભોત્તવ્વં, એવં માસિયવ્વં એવં સન્નમેળં' इत्यन्तं ग्राह्यम् । तत्र-एवं निषीदितव्यम्-संशङ्कभूमिप्रमार्जनादिना उपवेष्टव्यम्, एवं त्वग्वर्तितव्यम्-यतनया पार्श्वपरिवर्त्तनं कर्त्तव्यम्, एवं भोक्तव्यम्-अङ्गारधूमादिदोषराहित्येन आहारयितव्यम्, एव भाषितव्यम्-हितमितमधुरादि भाषया वक्तव्यम्, एवं संयमेण प्राणादिरक्षणरूपेणेति, 'तए

एव भोत्तव्वं, एवं मासियव्वं, एवं सजमेणं' इस पाठ का ग्रहण हुआ है । भूमि की प्रमार्जना करके ही बैठना चाहिये, यतना के साथ करवट बदलना चाहिये अङ्गार, धूम आदि दोष रहित आहार करना चाहिये । हित, मित, मधुर भाषा बोलनी चाहिये 'तए णं से कत्तिए' इस धर्म कथा सुनने के बाद उस कार्तिकसेठ ने १०८८ वणिग्जनों के साथ मुनिसुव्रत अर्हन्त के इस प्रकार के धार्मिक उपदेश को स्वीकार कर लिया । 'तमाणाए तहा गच्छइ' अतः वह उनकी आज्ञानुसार उसी प्रकार से चलने लगा । यावत् संयम में यतना रखने लगा यहाँ यावत्पद से 'एवं तहा चिट्ठइ, तहा नीसीयइ, तहा तुयट्ठइ, तहा भुंजइ, तहा भासइ, तहा संजमेणं' इस पाठ का संग्रह हुआ है । कार्तिकसेठने इस प्रकार संयम का पालन करना प्रारंभ कर दिया 'तए णं से कत्तिए' सेट्टी नेगमट्टमहस्सेणं सद्धिं अण-

તપઠથી 'એવં નિસીયવ્વં, એવં તુયટ્ઠિયવ્વં એવં ભોત્તવ્વં એવં માસિયવ્વં, એવં સંજમેણં સજમિયવ્વં' આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે ભૂમીની પ્રમાર્જના કરીને જ બેસવું જોઈએ. યતના પૂર્વક કરવટ (પડખું) બદલવું જોઈએ. અંગારદોષ અને ધૂમદોષ વિગેરે દોષોવિનાનો નિર્દોષ આહાર લેવો જોઈએ. હિત, મિત, અને મીઠી વાણી બોલવી જોઈએ. ઇન્દ્રિયસંયમ અને વાણિસંયમનું પાલન કરવું. 'તए णं से कत्तिए' આ પ્રમાણે ધર્મકથા સાંભળ્યા પછી તે કાર્તિકશેઠે એકહજાર આઠ વણિકજનો સાથે મુનિસુવ્રત ભગવાનના આ પ્રકારના ધર્મના ઉપદેશને સ્વીકારી લીધો. 'તમાणाए तहा गच्छइ' પછી તેઓ મુનિસુવ્રત ભગવાનની આજ્ઞાનુસાર તેજ પ્રકારથી વર્તવા લાગ્યા. યાવત્ સંયમમાં યતના રાખવા લાગ્યા અહિં યાવત્પઠથી 'एवं तहा चिट्ठइ, तहा नीसीयइ तहा तुयट्ठइ तहा भुंजइ, तहा भासइ, तहा संजमेणं संजमइ' આ પાઠ ગ્રહણ થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. તે પ્રમાણે યતના પૂર્વક રહેવા લાગ્યા. તે પ્રમાણે યતનાથી બેસવા લાગ્યા. તે પ્રમાણે પડખું યતનાથી ફેરવવા લાગ્યા તે પ્રમાણે આહાર કરવા લાગ્યા. તે પ્રમાણે નિર્વધ ભાષા બોલવા લાગ્યા. કાર્તિકશેઠે આ પ્રમાણે સંયમનું પાલન કરવાનો પ્રારંભ કર્યો. 'तए णं से कत्तिए सेट्टी

ण से कत्तिए सेट्टी नेगमट्टसहस्सेणं सद्धिं' ततः—यर्मरुथानन्तरं सकात्तिकः श्रेष्ठी नैगमाष्टसहस्सेण सार्द्धम् 'मुणिसुव्वयस्स अरहओ' मुनिसुव्वतम्य अर्हंतः इमं एया-
 रूवं धम्मियं उव्वएसं सम्मं पडिवज्जइ' इमम् एतावद्वृत्तं धार्मिकमुपदेशं सम्प्रति
 पद्यते स्वीकरोति इत्यर्थः 'तमाणाए तहा गच्छइ' तदाज्ञया तथा गच्छति, 'जाव
 संजमेइ' यावत् संयमयति तत्र यावत्पदेन 'एवं तहा चिट्ठइ, तहा निसीयइ, तहा
 तुयट्ठइ, तहा भुज्जइ तहा भासइ तहा संजमेणं' इत्यस्य संग्रहः । संयमयति- संयमं
 पालयतीत्यर्थः 'तए णं से कत्तिए सेट्टी नेगमट्टसहस्सेणं सद्धिं अणगारे जाए' ततः
 खलु स कार्तिकः श्रेष्ठी नैगमाष्टसहस्सेण सार्द्धम् अनगारो जातः, कीदृश इत्याह
 'इरिया' इत्यादि 'इरियासमिए जाव गुत्तवंमयारी ईरियासमितो यावद्
 गुप्तब्रह्मचारी समभवत्, अत्र यावत्पदेन 'एसणासमिए, ओयाणमंडमत्तनिकखे
 वणासमिए, उच्चारपासवणखेज्जल्लसिंघाणपरिष्ठावणियासमिए, मणगुत्ते, वयगुत्ते,
 कायगुत्ते, गुत्ते गुत्तिदिए' एषणासमितः, आदानभाण्डामन्ननिक्षेपणासमितः,
 उच्चारमस्रवणखेज्जल्लसिंघाणपरिष्ठापनिकासमितः, मनोगुप्तः, वचोगुप्तः,
 कायगुप्तः, गुप्तः, गुप्तेन्द्रियः, इति संग्रहः । व्याख्या सुगमा । 'तए णं
 से कत्तिए अणगारे' ततः खलु स कार्तिकोऽनगारः 'मुणिसुव्वयस्स अरहओ' मुनि

गारे जाए' इस प्रकार वे कार्तिकसेठ अब १००८ वणिज्जनो के साथ
 अनगार बन गये । 'इरिया०' ईर्यासमिनि से यावत् एषणासमिति से,
 आदाननिक्षेपणासमिति से, उच्चार प्रस्रवण खेज्जल्लसिंघाणपरि-
 ष्ठापनिकासमिति से, युक्त बन गये, मनोगुप्ति, वचनगुप्ति, और
 कायगुप्ति इन तीनों गुप्तियों का पालन करने लगे । ब्रह्मचर्य गुप्ति
 की अच्छी प्रकार से आराधना करने लगे । अपनी इन्द्रियों को उन्होंने
 जीनलिया । 'तए णं से कत्तिए०' इसके बाद वे कार्तिक अनगार
 'मुणिसुव्वयस्स०' मुनिसुव्वत अर्हन्त के तत्परा अनगारों के पास

नेगमट्टसहस्सेणं सद्धिं अणगारे जाए' आ रीते ते कार्तिकशेठ ओकडन्तर आठ
 वणिज्जनो साथे अनगार बनी गया. 'ईरिया' धर्मासमितिथी यावत् एषणा
 ओषणासमितिथी, आदान निक्षेपणा समितिथी उच्चार प्रस्रवण ओषणज्जल्ल सिंघाणा
 परिष्ठापना समितिथीयुक्त बनी गया. मनोगुप्ति, वचनगुप्ति, अनेकाय-
 गुप्ति, ओ त्रेषु गुप्तिथेनुं पालन करवा लाग्या. ब्रह्मचर्य गुप्तिनी सारी रीते
 आराधना करवा लाग्या तेष्से पोतानी धंद्रीथेने छुती दीधी. 'तए णं से
 कत्तिए' ते पछी ते कार्तिक अनगार 'मुनिसुव्वयस्स' मुनिसुव्वत लगवानना
 तथाइय अनगारेनी पासेथी सामायिक विगेरे ओइ पूर्वोना अभ्यास करवा

सुव्रतस्य अर्हन्तः 'तद्वारुवाणं थेराणं अंतियं' तथारूपाणां स्थविरागामन्तिके-
समीपे 'सामाइयमाइयाइं चोदसपुव्वाइं अहिज्जइ' सामायिकादिकानि चतुर्दश-
पूर्वाणि अयीते 'अहिज्जेत्ता' अधीत्य 'बहुहिं चउत्थल्लट्ठमजाव अण्णाणं भावे
माणे' बहुभिश्चतुर्थपट्टाष्टम यावदात्मानं भावयन् अत्र यावत्पदेन 'दसमदुवाल-
सेहिं मासद्धमासखमणेहिं तवोकम्मेहिं' इत्यस्य संग्रहः 'बहु पडिपुन्नाइं
दुवालसवामाईं समन्नपरियागं पाउगइ' बहुभूतिपूर्णानि-संपूर्णानि द्वादश
वर्षाणि श्रामण्यापर्यायं पालयति, 'पाउणित्ता' पालयित्वा मासियाए संलेहणाए
अत्ताणं श्लोसेइ' मासिकया संलेखनया आत्मानं जोषयति-आराधयति श्लोसित्ता'
जोषयित्वा आराध्य 'सट्ठिं भत्ताइं अणसणाए छेणइ' पट्ठिं भक्तानि अनशनैश्च
छिद्यति, सूत्रे आर्पण्यात्स्नीताम् छेदित्ता' छित्त्वा 'आलोइयपडिक्कंते' आलोचित-
प्रतिक्रान्तः-कृतालोचनाप्रतिक्रमणः सन् 'कालमासे कालं किच्चा' कालमासे
कालं कृत्वा 'सोहम्मे कल्पे' सौधर्मे कल्पे 'सोहम्मवडंसए विमाणे' सौधर्मावतं-
सके विमाने 'उववायसभाए उपपातसभायाम्' 'देवसयणिज्जंसि' देवशयनीये

में सामायिक आदि चौदह पूर्वों का अध्ययन करने लगे जब यह अध्य-
यन कार्य उनका समाप्त हो चुका-तब 'बहुहिं चउत्थ०' उन्होंने अपने
आपको चतुर्थ, षष्ठ, अष्टम आदि की तपस्या से भावित किया। यहाँ
आदि पदसे 'दसमदुवालसेहिं मासद्धमासखमणेहिं तवोकम्मेहिं'
इन पदों का संग्रह हुआ है। इस प्रकार वे बहुपडिपुन्नाइं दुवालसवा-
साइं १२ वर्ष तक श्रामण्य पर्याय का पालन करते रहे। पालन करने के
बाद फिर उन्होंने 'मासियाए' एक मासकी संलेखना की आराधना की
उसकी आराधना से 'सट्ठिं भत्ताइं०' उन्होंने ६० भक्तों का अनशन द्वारा
छेदन कर दिया ६० भक्तों का छेदन करके वे कृतालोचना प्रतिक्रमण-
वाले होकर समाधि को प्राप्त हो गये। कालमास में कालकर सौधर्म-
काल में सौधर्मावतंसक विमान में उपपात सभामें देवशयनीय पर देवों

ल गया। तेओनुं अध्ययन कार्य करीये पूरुं थवा आओनुं त्पारे 'बहुहिं चउत्थ०'
तेओओ पोते चतुर्थ, षष्ठ अष्टम, विगेरे तपस्याओ करी, अडिं यावत्
पद्धती 'दसमदुवालसेहिं' मासखमणेहिं तवोकम्मेहिं' आ पढोने। संग्रह थये छे।
आ रीते तेओ 'बहुपडिपुन्नइं दुवालसवामाईं' गार वर्ष सुधी श्रामण्यपर्यायनुं
पालन करता रह्या। अने ते प्रभाणु पावन कर्या पछी तेओओ भरणसुभये
'मासियाए' ओक मासनी संलेखनानुं आराधन कयुं तेनी आराधनाथी 'सट्ठिं भत्ताइं'
साधठं लउतोनुं अनशन द्वारा छेदन कयुं साधठं लउतोनुं छेदन करीने आलो।
अ ॥ प्रतिक्रमण करीने समाधिने प्राप्त करी अने काल समये कात करीने सौधर्म
कल्पनां सौधर्मावतंसक विमानमां उपपातसभामां देवशयनीय पर देवाना धं ॥

દેવશરણાયામ્ 'જાવ મક્કે દેવિંદત્તાણ ઉવવન્ને' યાવત્ શકો દેવેન્દ્રતયા ઉપપન્નઃ,
અત્ર યાવત્પદેન 'પંચવિહાણ પજ્જત્તીણ' ઇત્યાદીનાં સંગ્રહઃ, 'તણ્ણં સે સક્કે દેવિંદે
દેવરાયા અહુગોવવન્નણ સેસ જહા-ગંગદત્તસ જાવ અંતં કાહિં' તતઃ સ્વલુ સ
શકો દેવેન્દ્રો દેવરાજોઽધુનોપપન્નક એવ શેષં યથા ગંગદત્તસ્ય યાવદન્તં કરિષ્યતિ
ગંગદત્તદ્વૈઽક્ષણમાહ-'નવરં ઠિઈં દો સાગરોપમા' નવરં સ્થિતિઃ દ્વિ સાગરોપમા
'સેસં તંચેવ' શેષં તદેવ-ગંગદત્ત ઇવ, તથાહિ-કાર્તિકઃ સ્વલુ મદન્ત ! દેવસ્તસ્માદ્
દેવલોકાદાયુઃક્ષયેણ ભવક્ષયેણ સ્થિતિક્ષયેણ તસ્માદ્ દેવાત્ વ્યુત્વા કુત્ર ગમિ-
ષ્યતિ કુત્ર ઉત્પસ્યતે ? ઇતિ પ્રશ્નઃ ગૌતમ ! તતઃપ્ર્યુત્વા મહાવિદેહે વર્ષે સેત્સ્યનિ

કે હિન્દ્રશક્તીની પર્યાય સે ઉત્પન્ન થી ગયે । યહાં યાવત્ શબ્દ સે 'પંચ
વિહાણ પજ્જત્તીણ' ઇત્યાદિ પદોં કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । 'તણ્ણં સે સક્કે દેવિંદે
દેવરાયા' અધુનોપપન્નક હી વે દેવેન્દ્ર દેવરાજ શક્ત ગંગદત્તની તરહ
યાવત્, સમસ્ત દુઃખોં કા અન્ત કરેંગે । ગંગદત્તની અપેક્ષા વિલક્ષણતા
કેવલ સ્થિતિ મેં હી હૈ-કયોંકિ યહાં હનકી સ્થિતિ દો સાગરોપમા
ની હુઈં વાકી કા ઓર સવ કથન ગંગદત્ત કે જૈસા હી હૈ અવ
ગૌતમ પ્રશ્નસે એસા પૂછતા હૈ-હે મદન્ત ! કાર્તિકદેવ તસ દેવલોક સે
આયુઃ કે ક્ષય સે, ભવ કે ક્ષય સે, ઓર સ્થિતિ કે ક્ષય સે ચવકર
કહાં જાવેગા ? કહાં ઉત્પન્ન હોવેગા ?, તો હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્નને ડનસે
કહા હે ગૌતમ ! વહ વહાં સે ચવકર મહાવિદેહ ક્ષેત્રમેં સિદ્ધ હોગા,
બુદ્ધ હોગા, મુક્ત હોગા, પરિનિર્વાત હોગા । એવં સમસ્ત દુઃખોં કા

શકેની પર્યાયવાણા બની ગયા અહિયાં યાવત્ શબ્દથી 'પંચવિહાણ પજ્જત્તીણ'
ઈત્યાદિ પદોંનો સંગ્રહ થયો છે. 'તણ્ણં સે સક્કે દેવિંદે દેવરાયા' તત્કાળ ઉત્પન્ન
થયેલ તે દેવેન્દ્ર, દેવરાજ, હિન્દ્ર ગંગદત્તની માફક યાવત્ સમસ્ત દુઃખોંનો
અંત કરશે ગંગદત્તથી વિશેષતા કેવળ તેની સ્થિતિમાં જ છે, કેમકે ત્યાં તેની
સ્થિતિ બે સાગરોપની થઈ છે. બાકીનું કથન ગંગદત્તના કથન પ્રમાણે સમજવું.

હવે ગૌતમસ્વ.ની પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે હે ભગવાન કાર્તિક દેવ તે
દેવલોકથી આયુના ક્ષયથી, ભવના ક્ષયથી અને સ્થિતિના ક્ષયથી ચવીને કયાં
ઉત્પન્ન થશે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્નને કહું કે હે ગૌતમ ! તે ત્યાંથી ચવીને
મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં સિદ્ધ થશે. બુદ્ધ થશે મુક્ત થશે. અને પરિનિર્વાત થશે અને
સમસ્ત દુઃખોંનો અંત કરશે. 'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' હે ભગવાન આપનું

મોક્ષયતે મોક્ષયતિ પરિનિર્વાસ્યતિ સર્વદુઃસ્વાનામન્તં કરિષ્યતીતિ, 'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ યાવદ્વિહરતિ ॥ સુ૦ ૨ ॥

॥ ઇતિ શ્રી વિશ્વવિખ્યાત-જગદ્વલ્લભ-પ્રસિદ્ધવાચક-પશ્ચદશભાષા-

કલિતલલિતકલાપાલાપકપવિશુદ્ધગદ્યપદ્યનૈકગ્રન્થનિર્માપક,

વાદિમાનમર્દક-શ્રીશાહૂચ્છત્રપતિ કોલ્હાપુરરાજપદ્મ-

'જૈનાચાર્ય' પદભૂષિત—કોલ્હાપુરરાજગુરુ-

વાલબ્રહ્મચારિ—જૈનાચાર્ય—જૈનધર્મદિવાકર

—પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલવ્રતિવિરચિતાયાં

શ્રી "ભગવતીસૂત્રસ્ય" પ્રમેયચન્દ્રિકા-

રૂપાયાં વ્યાખ્યાયાં અષ્ટાદશશતકે

દ્વિતીયોદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ॥ ૧૮-૨ ॥

અન્ત કરેગા । 'સેવં મંતે ! ૨ ' હે મદન્ત ! આપ કા યહ કથન સર્વથા-
સત્ય હૈ ૨ હસ પ્રકાર કહકર ગૌતમ યાવત્ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન
હો ગયે ॥ સુ૦ ૨ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજીમહારાજકૃત

"ભગવતીસૂત્ર" કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે અઠારહવે શતકકા

॥ દૂસરા ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૮-૨ ॥

આ કથન સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ આપનું સઘળું કથન યથાર્થ છે. આ
પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામી તપ અન સંયમથી આ આત્માને ભાવિત કરતા
થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા ॥ સુ૦ ૨ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના અઠારમા શતકનો બીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૮-૨ ॥

अथ तृतीयोद्देशकः प्रारभ्यते-

द्वितीयोद्देशके कार्तिकाऽनगारस्यान्तक्रिया, कथिता तृतीयोद्देशके पृथिव्या-
देरन्तक्रियोच्यते इत्येवं सम्बन्धेन आयातस्य तृतीयोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्-
'तेणं कालेणं' इत्यादि ।

मूलम्-“तेणं कालेणं तेणं समणं रायगिहे नयरे होत्था, वन्नओ
गुणसिलए चेइए वन्नओ, जाव परिसा पडिगया, तेणं कालेणं
तेणं समणं समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी मागं-
दियपुत्ते नामं अणगारे पगइभइए जहा मंडियपुत्ते जाव पज्जु-
वासमाणे एवं वयासी । से णूणं भंते ! काउलेस्से पुढवीकाइए
काउलेस्सेहिंतो पुढवीकाइएहिंतो अणंतरं उवट्ठित्ता माणुसं
विग्गहं लभइ लभित्ता केवलं वोहिं बुज्झइ, बुज्झित्ता, तओ
पच्छा सिज्झइ, जाव अंतं करेइ ? हंता मागंदियपुत्ता काउले-
स्से पुढवीकाइए जाव अंतं करेइ । से णूणं भंते ! काउलेस्से
आउकाइए काउलेस्सेहिंतो आउकाइएहिंतो अणंतरं उवट्ठित्ता
माणुसं विग्गहं लभइ, लभित्ता केवलं वोहिं बुज्झइ, जाव अंतं
करेइ ? हंता मागंदियपुत्ता, जाव अंतं करेइ । से णूणं भंते !
काउलेस्से वणस्सइकाइए एवं चेव जाव अंतं करेइ, सेवं भंते !
सेवं भंते ! त्ति मागंदियपुत्ते अणगारे समणं भगवं महावीरं
वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता जेणेव समणे णिग्गंथे तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणे णिग्गंथे एवं वयासी, एवं
खलु अज्जो ! काउलेस्से पुढवीकाइए तहेव जाव अंतं करेइ ?
एवं खलु अज्जो ! काउलेस्से आउकाइए जाव अंतं करेइ, एवं

खलु काउलेस्से वणस्सइकाइए जाव अंतं करेइ । तए णं समणा
 निगंथा सागंदियपुत्तस्स अणगारस्स, एवमाइक्खमाणस्स
 जाव एवं परूवेमाणस्स एयमट्ठं नो सहंति ३ एयमट्ठं असद्वह-
 माणा जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छंति, उवा-
 गच्छित्ता समणं भगवं महावीरं वंदंति नमंसंति वंदित्ता नमंसित्ता
 एवं वयासी एवं खलु भंते ! सागंदियपुत्ते अणगारे अम्हं एव-
 माइक्खइ भासेइ पन्नवेइ परूवेइ एवं खलु अज्जो ! काउलेस्से
 पुढवीकाइए जाव अंतं करेइ, एवं खलु अज्जो ! काउलेस्से आउ-
 काइए जाव अंतं करेइ एवं वणस्सइकाइए वि जाव अंतं करेइ
 से कहमेयं भंते ! एवं ? अज्जोत्ति समणे भगवं महावीरे ते समणे
 निगंथे आमंतित्ता एवं वयासी जणं अज्जो ? मगंदियपुत्ते
 अणगारे तुब्भे एवं आइक्खइ भासइ पन्नवेइ परूवेइ एवं खलु
 अज्जो ! काउलेस्से पुढवीकाइए जाव अंतं करेइ एवं खलु अज्जो !
 काउलेस्से आउकाइए जाव अंतं करेइ एवं खलु अज्जो !
 काउलेस्से वणस्सइकाइए वि जाव अंतं करेइ, सच्चेणं एसमट्ठे
 अहंपि णं अज्जो ! एवमाइक्खामि ४ एवं खलु अज्जो ! कणहलेस्से
 पुढवीकाइए कणहलेस्सेहिंतो पुढवीकाइएहिंतो जाव अंतं करेइ
 एवं खलु अज्जो ! नीललेस्से पुढवीकाइए जाव अंतं करेइ एवं
 काउलेस्सेवि जइ पुढवीकाइए एवं आउकाइए वि, एवं वणस्सइ-
 काइए वि, सच्चे णं एसमट्ठं, सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति समणा
 निगंथा समणं भगवं महावीरं वंदंति, नमंसंति, वंदित्ता,

नमंसित्ता, जेणेव मागंदियपुत्ते अणगारे तेणेव उवागच्छंति,
उवागच्छित्ता मागंदियपुत्ते अणगारे वंदंति नमंसंति, वंदित्ता नमं-
सित्ता एयमट्ठं सस्मं विणएणं भुज्जो भुज्जो खामेति ॥सू० १॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये राजगृहं नाम नगरमासीत्; वर्णकः
गुणशिल्पकं चैत्यम् वर्णकः, यावत् परिषत् प्रतिगता । तस्मिन् काले तस्मिन् समये
श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तेवासी माकन्दिकपुत्रो नामाऽनगारः प्रकृति
भद्रको यथा मण्डितपुत्रो यावत् पर्युपासीनः एवमवादीत्, तन्नूनं भदन्त ! कापो-
तिकलेश्यः पृथिवीकायिकः, कापोतिकलेश्येभ्यः पृथिवीकायिकेभ्य उद्बृत्य
मानुष्यं विग्रहं लभते, लब्ध्वा केवलं बोधिं बुध्यते, बुद्ध्वा ततः पश्चात् सिध्यति
यावदन्तं करोति ! हन्त, माकन्दिक पुत्र ! कापोतिकलेश्यः पृथिवीकायिको
यावदन्तं करोति । तन्नूनं भदन्त ! कापोतिकलेश्यः अप्कायिकः कापोतिकलेश्ये-
भ्योऽप्कायिकेभ्योऽनन्तरमुद्बृत्य मानुषं विग्रहं लभते लब्ध्वा केवलं बोधिं बुध्यते
यावदन्तं करोति ? हन्त, माकन्दिक ! यावदन्तं करोति । तन्नूनं भदन्त ! कापो-
तिकलेश्यो वनस्पतिकायिक एवमेव यावदन्तं करोति । तदेवं भदन्त ! तदेवं
भदन्त ! इति माकन्दिकपुत्रोऽनगारः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति
वन्दित्वा नमस्यत्वा यत्रैव श्रमणा निर्ग्रन्था स्तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य श्रमणान्
निर्ग्रन्थान् एवमवादीत्, एवं खलु आर्याः ! कापोतिकलेश्यः पृथिवीकायिको
यावदन्तं करोति, एवं खलु आर्याः ! कापोतिकलेश्योऽप्कायिको यावदन्तं करोति
एवं खलु आर्याः ! कापोतिकलेश्यो वनस्पतिकायिको यावदन्तं करोति । ततः
खलु श्रमणा निर्ग्रन्थाः माकन्दिकपुत्रस्यानगारस्य एवमाचक्षानस्य यावदेवं निरू-
पयत एतमर्थं न श्रद्धान्ति ३, एतमर्थमश्रद्धानाः ३ यत्रैव श्रमणो भगवान्
महावीर स्तत्रैवोपागच्छन्ति उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दन्ते नमस्यन्ति,
वन्दित्वा नमस्यत्वा एवमवादिषु एवं खलु भदन्त ! माकन्दिकपुत्रोऽनगारोऽ-
स्मान् एवमाख्याति यावत्प्ररूपयति एवं खलु आर्याः ! कापोतिकलेश्यः पृथिवी
कायिको यावदन्तं करोति एवं खलु आर्याः ! कापोतिकलेश्योऽप्कायिको यावदन्तं
करोति एवं वनस्पतिकायिकोऽपि यावदन्तं करोति । तत् कथमेतद् भदन्त ! एव
मार्याः ! इति श्रमणो भगवान् महावीरस्तान् श्रमणान् निर्ग्रन्थान् आमन्त्र्य एवम-
वादीत्, यत् खलु आर्याः ! माकन्दिकपुत्रोऽनगारो युष्मान् एवमाख्याति याव-
त्प्ररूपयति, एवं खलु आर्याः ? कापोतिकलेश्यः पृथिवीकायिको यावत् अन्तं
करोति, एवं खलु आर्याः ! कापोतिकलेश्योऽप्कायिको यावदन्तं करोति, एवं

खलु आर्याः । कापोतिकलेश्यो वनस्पतिकायिकोऽपि यावदन्तं करोति, सत्यः खलु एषोऽर्थः, अहमपि खलु आर्याः ! एवमाख्यामि, भाषे, प्रज्ञापयामि प्रख्यायामि, एवं खलु आर्याः । कृष्णलेश्यः पृथिवीकायिकः कृष्णलेश्येभ्यः पृथिवीकायिकेभ्यो यावदन्तं करोति, एवं खलु आर्याः । नीललेश्यः पृथिवीकायिको यावदन्तं करोति, एवं कापोतिकलेश्योऽपि यथा पृथिवीकायिक एवमकायिकोऽपि एवं वनस्पतिकायिकोऽपि, सत्यः खलु एषोऽर्थः । तदेवं भवन्त ! तदेवं भवन्त ! इति श्रमणा निर्ग्रन्थाः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दन्ते नमस्यन्ति, वन्दित्वा नमस्यित्वा यत्रैव माकन्दिकपुत्रोऽनगरस्तत्रैवोपागच्छन्ति उपागत्य माकन्दिकपुत्रम् अनगरं वन्दन्ते नमस्यन्ति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एतमर्थं सम्यग् विनयेन भूयो भूयः क्षमयन्तिः ॥मू० १।

टीका—‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ तस्मिन् काले तस्मिन् समये ‘रायगिहे नयरे होत्था’ राजगृहं नगरमासीत् ‘वण्णओ’ वर्णक—चम्पापुरीवर्णनवदस्यापि राजगृहस्य वर्णन विधेयम् ‘गुणसिलए चेइए’ गुणशिलकं चैत्यम्—उद्यानमासीत्

तीसरे उद्देशे का प्रारंभ

१८ वे शतक के इस तृतीय उद्देशक का प्रारम्भ पृथिकायादिकों की अन्तक्रिया कहने के लिये हुआ है । क्योंकि द्वितीय उद्देशक में कार्तिक अनगर की अन्तक्रिया कही गई है । अतः अन्तक्रिया का प्रकरण चालू है । ‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ इत्यादि ।

टीकार्थ—‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ उस काल और उस समय में ‘रायगिहे नयरे होत्था’ राजगृह नामका नगर था । ‘वण्णओ’ औपपातिकसूत्र में वर्णित हुई चम्पानगरी के जैसा इसका वर्णन जानना चाहिये । ‘गुणसिलए चेइए’ इस राजगृहनगर में चैत्य—उद्यान था,

त्रीण उद्देशानो प्रारंभ—

त्रीण उद्देशाभां कार्तिक अनगरनी अन्तक्रियाना संभधभां उडेवाभां आठुं छे. जेथी क्रियानो अधिकार आहु डोवाथी आ त्रीण उद्देशानो प्रारंभ पृथिव्यादिकोनी अन्तक्रिया उडेवा भाटे करवाभां आवेल छे. तेनुं पडेहुं सूत्र आ प्रभाणु छे—‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ इत्यादि ।

टीकार्थ—‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ ते काले अने ते समये ‘रायगिहे नामं नयरे होत्था’ राजगृह नामनुं नगर डेतुं. ‘वण्णओ’ औपपातिक सूत्रभां वर्णन आ चम्पानगरी प्रभाणु तेनुं वर्णन समज्जुं. ‘गुणसिलए चेइए’ आ राजगृहनगर—

‘वन्नओ’ वर्णकः—अस्यापि वर्णनं पूर्णभद्रकवदेव कर्तव्यम्, ‘जाव परिसा पडि गया’ यावत् परिषत् प्रतिगता, यावत्पदेन स्वामी समवसृत इत्यारभ्य धर्मकथा कथिता इत्यन्तं सर्वमपि प्रकरणमनुस्मरणीयम्, ‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ तस्मिन् काले तस्मिन् समये ‘समणस्स भगवओ महावीरस्स’ श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ‘अंतेवासी माकंदियपुत्ते नामं अणगारे’ अन्तेवासी—शिष्यो माकन्दिकपुत्रो नामानगारः, ‘पगइभदए’ प्रकृतिभद्रकः ‘जहा मंडियपुत्ते’ यथा मण्डिकपुत्रः, यथा मण्डिकपुत्र इत्यनेन इदं सूचितं भवति ‘पगइ उवसंते पगइ पयणुकोहमाणमायालोभे’ प्रकृत्युपशान्तः प्रकृतिप्रतनुक्रोधमानमायालोभः

जिसका नाम गुणशिलक था। ‘वन्नओ’ इसका वर्णन भी पूर्णभद्र चैत्य के जैसे ही समझ लेना चाहिये। ‘जाव परिसा पडिगया’ यहां यावत्पद से ‘स्वामी समवसृतः’ यहां से लेकर ‘धर्मकथा कथिता’ यहां तक का सब प्रकरण लगाया गया है ऐसा जानना चाहिये। ‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ उस काल में और उस समय में ‘समणस्स भगवओ महावीरस्स जाव’ श्रमण भगवान् महावीर के अंतेवासी शिष्य ‘माकंदियपुत्ते नामं अणगारे’ माकन्दिक पुत्र नामके अनगार थे। ये ‘पगइभदए’ प्रकृति से भद्र थे। ‘जहा मंडियपुत्ते’ जैसे प्रकृति से मण्डित पुत्र थे, वैसे ही ये थे। ‘जहा मण्डितपुत्ते’ इस पद से यह सूचिन होता है ‘पगइउवसंते पगइपयणुकोहमाणमायालोभे’ कि ये स्वभावतः उपशान्त थे। स्वभावतः इनकी क्रोध, मान, माया और

रमां शुष्पशिलक नामतुं चैत्य—उद्यान इतुं. ‘वण्णओ’ तेतुं वणुंन पूणुंभद्र चैत्यनी भाइक सभञ्जुं. ‘जाव परिसा पडिगया’ आ वाक्यभां आवेल थावत्पदथी ‘स्वामी समवसृत.’ अडिथी आरंभीने ‘धर्मकथा कथिता’ अडिं सुधीतुं सघणुं प्रकरणु सभञ्ज देवुं. अर्थात् भडावीर स्वामी पधार्या, अने तेओओ धर्मकथा संलग्गावी त्यां सुधीतुं कथन सभञ्जुं तेणं कालेणं तेणं समएणं ते काणे अने सभये ‘समणस्स भगवओ महावीरस्स’ श्रमणु भगवान् भडावीर स्वामीना ‘अंतेवासी’ शिष्य ‘माकंदियपुत्ते नामं अणगारे’ माकंदीपुत्र नामना अनगार इता. तेओ. ‘पगइभदए’ प्रकृतिथी भद्र इता. ‘जहा मंडियपुत्ते’ जेवी रीते मंडितपुत्र प्रकृतिथी भद्र इता तेवा न माकंदीपुत्र पणु भद्रप्रकृति इता. अडिं यावत् पदथी नीचे प्रमाणेने पाठ अडणु थये छे. ‘पगइउवसंते पगइपयणुकोहमाणमायालोभे’ तेओ. स्वभावथी उपशान्त इतां

મૃદુમાર્દવસંપન્ન : આલીનમદ્રકઃ, વિનીતઃ, इति विशेषणानां तृतीयशतकीय
 तृतीयोद्देशकोक्तानां सङ्ग्रहो भवति, 'जाव पञ्जुवासमाणे एवं वयासी' यावत्पर्यु-
 पासनी एवमवादीत्, अत्र यावत्पदेन वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा
 त्रिविधया पर्युपासनया इत्यन्तप्रकरणस्य ग्रहणं भवतीति । किमुक्तवान् मार्कन्दि-
 कपुत्रो भगवन्तं तत्राह-‘से णूणं’ इत्यादि, ‘से णूणं भंते !’ तन्नूनं खलु भदन्त ।
 ‘काउलेस्से पुढवीकाइए’ कापोतिकलेश्यः पृथिवीकायिकः, ‘काउलेस्सेहिंतो पुढवी-
 काइएहिंतो’ कापोतिकलेश्येभ्यः पृथिवीकायिकेभ्यः ‘अणंतरं उव्वट्ठित्ता’ अनन्त-
 रम्-अन्तररहितं यथास्यात्तथा उद्भूत्य-निःसृत्य कापोतिकलेश्यावान् पृथिवी-
 कायिको जीवः पृथिवीकायादुद्भूत्य-निःसृत्य मृत्वेति यावत् ‘माणुस्सं विग्गहं
 लभइ’ मानुष्यं-मनुष्यसम्बन्धिनं विग्रहं-शरीरं लभते-अवच्छेदकता संबन्धेन

लोभ ये कषाये प्रतनु-पतली थी । ‘मृदुमार्दवसंपन्नः’ मृदुमार्दव गुण से
 ये सहित थे, ‘आलीनमद्रकः, तृतीय शतक के तृतीय उद्देश में कहे
 गये हैं । ‘जाव पञ्जुवासमाणे एवं वयासी’ यावत् पर्युपासना करते
 हुए इन्होंने ऐसा पूछा-यहां यावत्पद से ‘वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा
 नमस्यित्वा त्रिविधया पर्युपासनया’ इन पदों का ग्रहण हुआ है ।
 ‘से णूणं भंते ! काउलेस्से पुढवीकाइए’ मार्कन्दिपुत्रने जो कहा-पूछा वही
 सब अब यहां से प्रकट किया जाता है-उनने पूछा-हे भदन्त जो
 पृथ्वीकायिक जीव कापोतिकलेश्यावाला है वह ‘काउलेस्सेहिंतो पुढवीकाइ-
 एहिंतो’ कापोतिकलेश्यावाले अन्य पृथिवीकायिक जीवों में से ‘अण-
 तरं उव्वट्ठित्ता’ अन्तर रहित-तुरन्त-मरकर ‘माणुस्सं विग्गहं लभइ’

સ્વભાવથી જ તેઓના ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ એ કષાયો પ્રતનુહલકા
 થયા હતા. ‘મૃદુમર્દવસપન્નઃ તેઓ મૃદુ-કેમળ માર્દવ ગુણવાળા હતા. ‘આલીન
 મદ્રકઃ વિનીતઃ’ તેઓ આલીનભદ્રક-શુશ્રી આજ્ઞા પ્રમાણેના વર્તનથી ભદ્રપ્રકૃતિ-
 વાળા હતા અને વિનયવાન હતા. આ તમામ વિશેષણે ત્રીજા શતકના ત્રીજા
 ઉદ્દેશામાં કેહેવામાં આવ્યા છે ‘જાવ પજ્જુવાસમાણે એ વયાસી’ યાવત્ મનવચન
 અને કાયથી પર્યુપાસના કરતાં કરતાં તે માર્કન્દિય પુત્રે પ્રભુને આ પ્રમાણે
 પૂછ્યું. અહિં યાવત્પદથી ‘વંદતે, નમસ્યતિ, વન્દિત્વા, નમસ્યિત્વા ત્રિવિધયા
 પર્યુપાસનયા’ આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. “સે ણૂણં મંતે ! કાઉલેસ્સે પુઢવિકા-
 ઇય’ હે ભગવાન કાપોતલેશ્યાવાળા જે પૃથ્વીકાયિક જીવ છે. તે ‘કાઉલેસ્સેહિંતો
 પુઢવિકાઇપહિંતો’ કાપોતિકલેશ્યાવાળા બીજા પૃથ્વીકાયિક જીવોમાંથી ‘અણંતરં
 ઉવ્વટ્ઠિત્તા’ અન્તરવિના અર્થાત્ મરણપામીને તરત જ ‘માણુસ્સં વિગ્ગહં લભઈ’

મનુષ્યદેહવિશિષ્ટો ભવતીત્યર્થઃ, 'લભિતા' લબ્ધ્વા, 'કેવલં' વોર્હિં બુજ્ઝહિ' કેવલં વોર્ધિં બુદ્ધયતે, શુદ્ધસમ્યક્ત્વં પ્રાપ્નોતીત્યર્થઃ 'બુજ્ઞિતા' બુદ્ધ્વા-શુદ્ધસમ્યક્ત્વમવાપ્ય 'તઓ પચ્છા સિજ્ઝહિ' તતઃ પશ્ચાત્ સિદ્ધયતિ 'જાવ અંતં કરેહિ' યાવદન્તં કરોતિ, અત્ર યાવત્પદેન મુચ્યતે પરિનિર્વાતિ સર્વદુઃખાનામ્, एतेषां संग्रहो भवति तथा च हे भदन्त ! पृथिवीकायिको जीवः कापोतिकलेश्यावान् पृथिवीकायं परित्यज्य मनुष्यदेहं लब्ध्वा केवलज्ञानमवाप्य सिद्धिं याति बुध्यते, म्रुच्यते, परिनिर्वाति सर्वदुःखानामन्तं करोति किमिति प्रश्नः । भगवानाह—'हंता' इत्यादि, 'हंता मार्गंदियपुत्ता' हन्त, मार्गन्दिक पुत्र । 'काउलेस्से पुढवीकाइए जाव अंतं करेइ' कापोतिकलेश्यः पृथिवीकायिको यावदन्तं करोति अत्र यावत्पदेन—'काउलेस्से

મનુષ્યસંબન્ધી શરીર કો પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ । 'લભિતા કેવલં વોર્હિં બુજ્ઝહિ' ઓર ઉસે પ્રાપ્ત કર વહ ઉસમેં શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ કો પા લેતા હૈ, તો 'બુજ્ઞિતા' ઉસ શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ કો પાકર 'તઓ પચ્છા સિજ્ઝહિ' હસકે બાદ વહ સિદ્ધ હો જાતા હૈ । 'જાવ અંતં કરેહિ' સકલ દુઃખોં કો નાશ કર દેતા હૈ ? યહાં યાવત્પદસે 'મુચ્યતે પરિનિર્વાતિ સર્વદુઃખાનામ્' હન પદોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । તાત્પર્ય પૂછને કા એસા હૈ કિ કાપોનિક લેશ્યાવાલા પૃથિવીકાયિક જીવ પૃથિવીકાયકો છોડકર વ્યા મનુષ્ય દેહ પાકર કે ઓર કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરકે સિદ્ધિ કો પા લેતા હૈ ? વહ 'બુદ્ધ તત્ત્વ કા જ્ઞાતા' હો જાતા હૈ ? મુક્ત હો જાતા હૈ ? પરિનિર્વાત હો જાતા હૈ ? ઓર સકલદુઃખોં કા અન્ત કર દેતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—'હંતા માર્ગંદિય પુત્તા' હા માર્કંદિક પુત્ર ! વહ એસા હો જાતા હૈ । અર્થાત્ કાપોતલેશ્યાવાલા પૃથિવીકાયિક જીવ યાવત્ અન્ત કર દેતા

મનુષ્ય શરીરને મેળવે છે ? મરીને મનુષ્ય ભવમાં જાય છે ? અને 'લભિતા કેવલં વોર્હિં બુજ્ઝહિ' તે મેળવીને તે શરીરથી શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ મેળવી શકે છે ? 'બુજ્ઞિતા' શુદ્ધ સમ્યક્ત્વને પામીને 'તઓ પચ્છા સિજ્ઝહિ' તે પછી તે સિદ્ધ થાય છે ? 'જાવ અંતં કરેહિ' યાવત્ સધળા દુઃખોના નાશ કરે છે ? અહિં યાવત્પદથી 'મુચ્યતે, પરિનિર્વાતિ સર્વદુઃખાનામ્' આ પદોના સંગ્રહ થયો છે. પૂછવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—કાપોતિક લેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિકજીવ પૃથ્વીકાયને છોડીને મનુષ્યશરીર પામીને અને કેવળજ્ઞાન મેળવીને શું સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી શકે છે ? તે શુદ્ધ એટલે કે તત્ત્વને જાણનારો બની શકે છે ? મુક્ત થઈ શકે છે ? પરિનિર્વાત બની શકે છે ? અને સકળ દુઃખોના અંત શું કરી શકે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—'હંતા માર્ગંદિયપુત્તા, હા માર્કંદિયપુત્ર તે કાપોતિક લેશ્યાવાળો પૃથ્વીકાયિક જીવ તે પ્રમાણે બની

હિંતો પુઢ્વીકાઈઈંતો અર્ણતરં ઉવ્વટ્તિ માણુસં વિગ્ગહં લભઈ, લભિત્તા કેવલં
 બોહિં બુઙ્ગઈ, બુઙ્ગિત્તા તઓ પચ્છા સિઙ્ગઈ' इत्यस्य प्रश्नवाक्यस्य संग्रहो भवति,
 एवंमग्रे सर्वत्र प्रश्नवाक्यावयवस्य अनुकर्षणं कर्तव्यम् । अप्कायिकजीवमाश्रित्य
 पुनः प्रश्नयन्नाह—‘से णूणं’ इत्यादि, ‘से णूणं भंते!’ तत् नूनं भदन्त !
 ‘काउलेस्से आउकाइए’ कापोतिकलेइयः—कापोतिकलेइयावान्, अप्कायिको
 जीवः ‘काउलेस्सेहिंतो आउकाइएहिंतो’ कापोतिकलेइयेभ्योऽप्कायिकेभ्यः
 ‘अर्णतरे उव्वट्तिता’ अनन्तरमुद्धृत्य—मृत्वा ‘माणुसं विगगहं लभई’ मानुष्यं—
 मनुष्यसम्बन्धिनं विगगहं—शरीरं लभते—प्राप्नोति ‘लभित्ता’ लब्ध्वा ‘केवलं बोहिं
 बुङ्गई’ केवलं बोधिं बुद्धयते—शुद्धसम्यक्त्वं प्राप्नोतीत्यर्थः ‘जाव अंतं करेई’

है । यहां यावत्पद से ‘काउलेस्सेहिंतो पुढ्वीकाइएहिंतो अर्णतरं’
 उव्वट्तिता माणुसं विगगहं लभई, लभित्ता केवलबोहिं बुङ्गई,
 बुङ्गिन्ता तओ पच्छा सिङ्गई’ इस प्रश्नवाक्य का संग्रह हुआ है इसी
 प्रकार से आगे भी सर्वत्र प्रश्न वाक्य कर लेना चाहिये । अब,
 मार्कण्डिक पुत्र अनागार प्रभु से ऐसा पूछते हैं । ‘से णूणं भंते !
 काउलेस्से आउकाइए काउलेस्सेहिंतो आउकाइएहिंतो अर्णतरं उव्व-
 ट्तिता माणुसं विगगहं लभई, लभित्ता०’ हे भदन्त ! कापोतलेइयावाला
 अप्कायिकजीव कापोतलेइयावाले अप्कायिक जीवों में से तुरत सरकर
 मनुष्य शरीर को प्राप्त करके केवलबोधिको—शुद्धसम्यक्त्व को प्राप्त
 करता है, शुद्ध सम्यक्त्व को प्राप्त करके बाद में वह सिद्ध हो जाता
 है ? यावत् वह सकल दुःखों का नाश कर देता है ? इसके उत्तर में

अथ છે. યાવત્ સકલદુઃખે નો અંત કરી દે છે. અહિં યાવત્ પદથી ‘કાઉલે-
 સ્સેહિંતો પુઢ્વીકાઈઈંતો અર્ણતરં ઉવ્વટ્તિ માણુસં વિગ્ગહં લભઈ, લભિત્તા, કેવલ-
 બોહિં બુઙ્ગઈ, બુઙ્ગિત્તા તઓપચ્છા સિઙ્ગઈ’ આ પ્રશ્ન વાક્યનો સંગ્રહ થયો છે,
 આ પ્રમાણે પ્રશ્ન વાક્ય સમજી લેવા.

કરીથી માર્કંદીપુત્ર અનાગાર પ્રભુને એવું પૂછે છે કે ‘સે ણૂણં ભંતે !
 કાઉલેસ્સે આઉકાઈએ કાઉલેસ્સેહિંતો આઉકાઈએહિંતો અર્ણતરં ઉવ્વટ્તિ માણુસં
 વિગ્ગહં લભઈ, લભિત્તા૦’ હે ભગવાન્ કાપોતલેશ્યાવાળો અપ્કાયિકજીવ કાપો-
 તલેશ્યાવાળા અપ્કાયિક જીવપણાથી મરીને મનુષ્ય શરીરને મેળવીને કેવળ-
 બોધિને—શુદ્ધ સમ્યક્ત્વને પ્રાપ્ત કરીને તે પછી તે સિદ્ધ થાય છે ? યાવત્
 તે સકળ દુઃખોનો નાશ કરી દે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે, કે—

યાવદન્તં કરોતિ, ભગવાનાહ—‘હંતા માગંદિયપુત્તા’ હન્ત, માકન્દિકપુત્ર ! ‘જાવ અંતં કરેઈ’ યાવદન્તં કરોતિ અત્ર યાવત્પદેન સમ્પૂર્ણસ્ય પ્રશ્નવાક્યસ્ય સંગ્રહઃ કર-
ણીયઃ । પુનર્વનસ્પતિકાયવિષયે પ્રશ્નયતિ—‘સે ણૂણં મંતે ! તદ્ નૂનં ભદન્ત !
‘કાઝલેસ્સે વણસ્સઙ્કાઙ્ક’ કાપોતિકલેશ્યો વનસ્પતિકાયિકો જીવઃ કાપોતિક-
લેશ્યેભ્યો વનસ્પતિકાયેભ્યોऽનન્તરમુદ્વૃત્ય મનુષ્યદેહમાપ્નોતિ, મનુષ્યદેહ-
મવાપ્ય શુદ્ધસમ્યક્ત્વમાસાદયતિ શુદ્ધસમ્યક્ત્વમાસાઘ તદનન્તરં સિધ્ધયતિ બુદ્ધયતે
મુચ્યતે-પરિનિર્વાતિ સર્વદુઃખાનામન્તં કરોતિ કિમિતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—
‘એવં ચેવ જાવ અંતં કરેઈ’ એવમેવ-પૂર્વવદેવ યાવદન્તં કરોતિ અત્ર યાવત્પદેન
સંપૂર્ણસ્ય પ્રશ્નવાક્યસ્ય અનુકર્ષણં કર્તવ્યમ્ તથા ચ વનસ્પતિકાયિકઃ કાપોતિક-

પ્રશ્ન કહતે હૈં—‘હંતા, માકંદિયપુત્તા ! જાવ અંતં કરેઈ’ હાં માકન્દિક
પુત્ર ! એસા વહ જીવ યાવત્ સઘસ્ત દુઃખોં કા અન્ત કર લેતા હૈ ।
યહાં યાવત્ શબ્દ સે સંપૂર્ણ પ્રશ્નવાક્યસંગ્રહ હુઆ હૈ । અય માકન્દિક
પુત્ર પ્રશ્નસે એસા પૂછતે હૈં—‘સે ણૂણં મંતે ! કાઝલેસ્સે વણસ્સઙ્કાઙ્ક’
હે ભદન્ત વનસ્પતિકાયિક કાપોતલેશ્યાવાલા જીવ કાપોતલેશ્યાવાલે
વનસ્પતિકાયિક જીવોં મેં સે મરકર મનુષ્ય દેહ કો કયા પ્રાપ્ત કર વહ
શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ કો પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ ? શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ કો પ્રાપ્ત કર
બાદમેં કયા વહ સિદ્ધિગતિ કો પ્રાપ્ત કર લેતા હૈ ? બુદ્ધ હો જાતા હૈ,
મુક્ત હો જાતા હૈ, પરિનિર્વાત હો જાતા હૈ, ઓર સર્વ દુઃખોં કા અન્ત
કર લેતા હૈ ? ઇસ કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—‘એવં ચેવ જાવ અંતં કરેઈ’
યહાં યાવત્પદ સે સંપૂર્ણ પ્રશ્ન વાક્ય કા અનુકર્ષણ કિયા ગયા હૈ । તથા

‘હંતા માકંદિયપુત્તા જાવ અંતં કરેઈ’ હા માકંદિપુત્ર ! તે જીવ તે પ્રમાણે કરી
શકે છે. યાવત્ સઘસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે.

માકંદિયપુત્ર પ્રભુને ફરીને પૂછે છે કે—‘સે ણૂણં મંતે ! કાઝલેસ્સે વણસ્સઙ્ક-
કાઙ્ક’ હે ભગવાન્ વનસ્પતિકાયિક કાપોતલેશ્યાવાળો જીવ કાપોતલેશ્યાવાળા
વનસ્પતિકાયિકપણથી મરીને તરત મનુષ્ય દેહને મેળવે છે ? અને મનુષ્ય
શરીર પામીને તે શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરી શકે છે ? અને શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ
મેળવીને તે પછી શું તે સિદ્ધિગતિને મેળવે છે ? બુદ્ધ થાય છે ? મુક્ત થાય છે ?
પરિનિર્વાત થાય છે ? મોક્ષગતિ પામે છે ? અને સર્વદુઃખોનો અંત કરે
છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“એવં ચેવ જાવ અંતં કરેઈ” અહિં
યાવત્પદથી સંપૂર્ણ પ્રશ્ન વાક્ય ઉત્તર રૂપે ગ્રહણ કરેલ છે, તે આ પ્રમાણે

લેશ્યાવાન્ જીવઃ કાપોતિકલેશ્યેભ્યો વનસ્પતિકાચિકેભ્યો નિર્ગત્ય માનુષ્યદેહં પ્રાપ્ય
-શુદ્ધસમ્યક્ત્વં પ્રાપ્ય સિદ્ધયતિ, બુદ્ધયતે, મુચ્યતે, પરિનિર્વાતિ, સર્વદુઃસ્વાનામન્તં
કરોતીતિ ભગવત્ ઉત્તરમિતિ ભાવઃ । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ તદેવં મદન્ત !
તદેવં મદન્ત ! ઇતિ, યદ્ દેવાનુપ્રિયેણ કથિતં તત્સર્વં સત્યમેતિ ભાવઃ, ઇતિ-
‘એવં રૂપેણ કથયિત્વા ‘માર્ગંદિયપુત્તે અણગારે’ માકન્દિકપુત્રોઽનગારઃ, ‘સમણં
ભગવં મહાવીરં’ શ્રમણં ભગવન્તં મહાવીરમ્ ‘જાવ નમંસિત્તા’ યાવદ્ નમસ્યિત્વા
અત્ર યાવત્પદેન-વન્દતે નમસ્યતિ વન્દિત્વા, એતેપાં ગ્રહણં ભવતિ, ‘જેણેવ સમણા
ણિગંથા તેણેવ ઉવાગચ્છઈ’ યત્રૈવ શ્રમણા નિર્ગ્રન્થા સ્તત્રૈવોપાગચ્છતિ ‘ઉવાગચ્છિત્તા’
ઉપાગત્ય ‘સમણે ણિગંથે એવં વયાસી’ શ્રમણાન્ નિર્ગ્રન્થાન્ એવં-વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ

ચ કાપોપતલેશ્યાવાલાં વનસ્પતિકાચિકજીવ કાપોતલેશ્યાવાલે અન્ય
વનસ્પતિકાચિક જીવોં મેં સે મરકર તુરત મનુષ્ય દેહ કો પ્રાપ્ત કરકે ડસમેં
શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ કો લેકર કે સિદ્ધ હોતા હૈ, બુદ્ધ હોતાં હૈ, મુક્ત હોતા હૈ,
પરિનિર્વાત હોતા હૈ, ઓર સર્વ દુઃખોંકા અન્ત કરતા હૈ, ‘સેવં મંતે ! સેવં
મંતે ! ત્તિ’ હે મદન્ત ! આપ દેવાનુપ્રિયને જો યહ કહા હૈ વહ સર્વથા
સત્ય હૈ ૨ હસ પ્રકાર સે કહકર ‘માર્ગંદિયપુત્તે અણગારે’ વે માકન્દિક
પુત્ર અનાગાર ‘સમણં ભગવં મહાવીરં’ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર કો
‘જાવ નમંસિત્તા’ યાવત્ નમસ્કાર કર ‘જેણેવ સમણે નિગંથે તેણેવ
ઉવાગચ્છઈ’ જહાં શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ વિરાજમાન થે-‘તેણેવ ઉવાગચ્છઈ’
વહાં પર ગયે-યહાં યાવત્ શબ્દ સે ‘વન્દતે, નમસ્યતિ, વન્દિત્વા’ હન
પદોં કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । ‘ઉવાગચ્છિત્તા’ વહાં જા કરકે ‘સમણે નિગંથે

છે.—કાપોતલેશ્યાવાળો વનસ્પતિકાચિક જીવ કાપોતલેશ્યાવાળા બીજા વન-
સ્પતિકાચિક પાણાથી મરીને તરત મનુષ્ય શરીરને મેળવીને તેમાં શુદ્ધ સમ્ય-
ક્ત્વ પામીને (સંયમ ધારણ કરીને) સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય
છે. પરિનિર્વાત થાય છે. અને સકલ દુઃખોનો અન્ત કરે છે “સેવં મંતે ! સેવં
મંતે ! ત્તિ” હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે જે કહ્યું છે તે સર્વથા સત્ય છે. હે
ભગવન્ આપે કહેલ સર્વં યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને
“માર્ગંદિયપુત્તે અણગારે” તે માર્ગંદિય પુત્ર અનાગાર “સમણં ભગવં મહાવીરં”
શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને “જાવ નમંસિત્તા” યાવત્ નમસ્કાર કરીને ‘જેણેવ
સમણે નિગંથે તેણેવ ઉવાગચ્છઈ’ ત્યાં શ્રમણ નિર્ગ્રન્થ વિરાજેલા છે. “તેણેવ
ઉવાગચ્છઈ” ત્યાં તેઓ ગયા. અહિં યાવત્ પદથી ‘વન્દતે, નમસ્યતિ, વન્દિત્વા’
આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. “ઉવાગચ્છિત્તા” ત્યાં જઈને “સમણે નિગંથે !

અવાદીત-ઉક્તવાન્, કિમુક્તવાન્ ? તત્રાહ-‘એવં સ્વલુ’ ઇત્યાદિ, ‘એવં સ્વલુ અજ્જો’ એવં સ્વલુ આર્યાઃ ‘કાઝલેસ્સે પુઢવીકાહૃત્તહેવ જાવ અંતં કરેહ’ કાપોતિકલેશ્યઃ પૃથિવીકાયિક સ્તથૈવ યાવદન્તં કરોતિ, ઉત્તરત્રિતયસ્ય ચ યથાવદનુવાદઃ કરણીયઃ, માકન્દિકપુત્રેણાનગારેણ ભગવતઃ સકાશાત્ પૃથિવીકાયિકકાપોતિકલેશ્યઃ જીવાદિવનસ્પત્યન્તજીવવિષયે યદવગતમ્ તત્સર્વં નિવેદિતં શ્રમણેભ્યઃ ઇતિ ભાવઃ । ‘તણ્ઠં તે સમણા નિગ્ગંથા’ તતઃ સ્વલુ-તદનન્તરં કિલ, માકન્દિકપુત્રસ્ય કથના-નન્તરમ્, તે શ્રમણાઃ નિર્ગ્રન્થાઃ ‘માકંદિયપુત્તસ્સ અણગારસ્સ’ માકન્દિકપુત્રસ્યા-નગારસ્ય ‘એવમાહ્વલમાણસ્સ’ એવમ્-ઉક્ત પ્રકરેણ આચક્ષાણસ્ય-કથયતઃ ‘જાવ

‘એવં વયાસી’ ઉન્હોને શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોં સે એસા કહા-‘એવં સ્વલુ અજ્જો ! કાઝલેસ્સે પુઢવીકાહૃત્તહેવ જાવ અંતં કરેહ’ હે આર્યોં કાપોતલેશ્યા-વાલા પૃથિવીકાયિક ડસી પ્રકાર સે યાવત્ અન્ત કરતા હૈ । યહાં ઉત્તર ત્રિતય કા યથાવત્ અનુવાદ કાપોતિક લેશ્યાવાલે પૃથિવીકાયિક, અપ્કાયિક, એવં વનસ્પતિકાયિક જીવ કે વિષય મેં જો જાના વહ સબ ઉન્હોને યહાં શ્રમણોં સે કહ દિયા । ‘તણ્ઠં તે સમણા નિગ્ગંથા’ ઇસકે બાદ ડન શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોં ને ‘માકંદિયપુત્તસ્સ અણગારસ્સ’ માકન્દિક પુત્ર અનગાર કે ઉક્ત પ્રકાર સે કિયે ગયે કથન કો યાવત્ ‘એવં પરુવે માણસ્સ’ ઇસ પ્રકાર કી પરુપણા કો સુનકર ‘એમદ્દં નો સદ્દહેતિ’ ડનકે ઇસ અર્થ કી શ્રદ્ધા નહીં કી, ડસે અપની પ્રતીતિ કા વિષય નહીં બનાયા, ડનકા વહ કથન ઉન્હેં રુચિકર નહીં હુઆ તાત્પર્ય

‘એવં વયાસી’ તેએએ શ્રમણ નિર્ગ્રંથોને આ પ્રમાણે કહ્યું “એવં સ્વલુ અજ્જો ! કાઝલેસ્સે પુઢવીકાહૃત્તહેવ જાવ અંતં કરેહ” હે આર્યો ! કાપોતલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક કાપોતલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક જીવપણથી મરીને તરત મનુષ્ય શરીરને મેગવીને તેમાં શુદ્ધ સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત કરીને સિદ્ધ થાય છે, બુદ્ધ થાય છે, મુક્ત થાય છે પરિનિર્વાત થાય છે, અને સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે. માકંદીપુત્ર અનગારે કાપોતિક લેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક, અને વનસ્પતિકાયિક જીવના વિષયમાં ભગવાન્ પાસેથી જે પ્રમાણે બોલ્યું હતું તે સમણ કથન અહિંયાં શ્રમણોને કહી સંભળાવ્યું. “તણ્ઠં તે સમણા નિગ્ગંથા” તે પછી શ્રમણ નિર્ગ્રંથોએ “માકંદિયપુત્તસ્સ અણગારસ્સ” માકંદીપુત્ર અનગારના પૂર્વોક્ત કથનને યાવત્ “એવં પરુવેમાણસ્સ” આ રીતની પ્રશ્નણા સાંભળીને “એમદ્દં નો સદ્દહેતિ” તેએના આ કથનમાં શ્રદ્ધા કરી નહિ. તેને પોતાની પ્રતીતિનો વિષય ન બનાવ્યો. અર્થાત્ ઉક્ત કથન તેમને રુચિ

एवं पशुवेमाणस्स' यावदेवं प्ररूपयतः, अत्र यावत्पदेन भाषमाणस्य प्रज्ञापयत
इत्यनयोः संग्रहः, 'एयमद्वं नो सदहंति ३' एतमर्थं नो श्रद्धयन्ति नो प्रतियन्ति,
नो रोचन्ते माकन्दिकपुत्रोक्ते विषये श्रद्धां नो कुर्वन्ति, 'एयमद्वं असदहमाणा'
एतमर्थमश्रद्धानाः, अप्रतियन्तः, अरोचमानाः सन्तः 'जेणेव समणे भगवं महा-
वीरे' यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरः 'तेणेव उवागच्छन्ति' तत्रैवोपागच्छन्ति,
भगवतो महावीरस्य समीपमागता स्ते श्रमणा इत्यर्थः 'उवागच्छिता' उपागत्य
'समणं भगवं महावीरं वदन्ति नमंसन्ति' श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दन्ते नम-
स्यन्ति 'वदित्ता नमंसित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा, 'एवं वयासी' एवं-वक्ष्यमाण
प्रकारेण अवादिषुः । 'एवं खलु भन्ते !' एवं खलु भदन्त ! 'मागंदियपुत्ते अणगारे'
माकन्दिकपुत्रोऽनगारः 'अम्हं एवमाक्खइ' अस्मान् एवमाख्याति 'जाव परुवेइ'

कहने का यह है कि माकन्दिक पुत्र के कहे गये विषय पर उन्होंने श्रद्धा
नहीं की। यहां यावत्पद से 'भाषमाणस्स, प्रज्ञापयतः' इन पदों का संग्रह
हुआ है इस प्रकार वे 'एयमद्वं असदहमाणा' माकन्दिक पुत्रोक्त अर्थ की
अश्रद्धा करते हुए उस पर अप्रतीति करते हुए अरुचि करते हुए 'जेणेव
समणे भगवं महावीरे' जहां श्रमण भगवान् महावीर विराजमान थे ।
'तेणेव उवागच्छइ' वहां पर आये । 'उवागच्छिता' वहां जाकर के
उन्होंने 'समणं भगवं महावीरं वदन्ति नमंसन्ति' श्रमण भगवान् महा-
वीर को वन्दना की नमस्कार किया 'वदित्ता नमंसित्ता' वन्दना नम-
स्कार कर 'एवं वयासी' फिर उन्होंने उनसे पूछा 'एवं खलु भन्ते !
मागंदियपुत्ते अणगारे अम्हं एवमाक्खइ' हे भदन्त ! माकन्दिक
पुत्र अनगारने ऐसा कहा है । 'जाव परुवेइ' यावत् प्ररूपित किया है-

उपलब्धनाम न अन्युं कडेवानुं तात्पर्यं अस्ति छे के माकंदीपुत्रे कडेव विषयमां
श्रद्धा करी नहिं अस्ती यावत् पक्षी "भाषमाणस्स प्रज्ञापयतः" आ
पडोमो संग्रह थयो छे. आ रीते तेओ "एयमद्वं असदहमाणा" माकंदीपुत्रे
कडेव अर्थमां अश्रद्धा करता थका. अप्रतीति करता थका अरुचि करता थका
'जेणेव समणे भगवं महावीरे' श्रमणु भगवान् महावीर न्यां विराजमान
छता "तेणेव उवागच्छइ" त्यां तेओ आन्या. "उवागच्छिता" त्यां आवीने
तेओअे "समणं भगवं महावीरं वदइ नमंसइ" श्रमणु भगवान् महावीर
स्वामीने वंदना करी नमस्कार करीने "एवं वयासी" ते पछी तेओअे
भगवानने आ प्रमाणे पूछथुं "एवं खलु भन्ते ! माकंदियपुत्ते अणगारे अम्हं
एवमाक्खइ" हे भगवान् माकंदीपुत्र अनगारे आ प्रमाणे कहुं छे. "जाव

યાવત્પ્રરૂપયતિ યાવત્પદેન ભાષતે, પ્રજ્ઞાપયતિ ઇત્યનયોઃ સંગ્રહઃ । કિં પ્રરૂપયતિ-
તત્રાહ-‘એવં સ્વલુ’ ઇત્યાદિ, ‘એવં સ્વલુ અજ્જો’ એવં સ્વલુ આર્ય ! ‘કાઝ-
લેસ્સે પુઢવીકાઈએ જાવ અંતં કરેઈ’ કાપોતિકલેશ્યઃ પૃથિવીકાયિકો યાવદન્તં
કરોતિ, અત્ર યાવત્પદેન પૃથિવીકાયિકપ્રથમપ્રશ્નવાક્યેભ્યઃ ‘કાઝલેસ્સેહિંતો’
ઇત્યારમ્ભ ‘તઓ પચ્છા સિજ્જઈ’ ઇત્યન્તં વાક્યમ્ અનુકર્ષણીયમ્ અર્થા અપિ
એતેષાં પૂર્વવદેવ વોદ્ધવ્યાઃ । માકન્દિકપુત્રવાક્યાનામનુવાદમાત્રમેતદિતિ એવ-
મગ્રેઽપિ । ‘એવં સ્વલુ અજ્જો’ એવં સ્વલુ આર્ય ! ‘કાઝલેસ્સે આઝકાઈએ જાવ અંતં
કરેઈ’ કાપોતિકલેશ્યોઽન્કાયિકો યાવદન્તં કરોતિ, ‘એવં વણસ્સઈકાઈએ વિ જાવ

યહાં યાવત્ શબ્દ સે ‘ભાષતે, પ્રજ્ઞાપયતિ’ હન દો ક્રિયાપદોં કા સંગ્રહ
હુઆ હૈ । ‘એવં સ્વલુ અજ્જો ! કાઝલેસ્સે પુઢવીકાઈએ જાવ અંતં કરેઈ’
કયા પ્રરૂપિત ક્રિયા હૈ । યહી વિષય વે કહ રહે હૈં । હે આર્યો ! કાપો-
તલેશ્યાવાલા પૃથિવીકાયિક જીવ યાવત્ અન્ત કર દેતા હૈં । ‘યહાં
યાવત્પદ સે પૃથિવીકાયિક સે પ્રથમ પ્રશ્ન વાક્યગત જો ‘કાઝલેસ્સેહિંતો’
યહ પદ હૈ-સો ઇસ પદ સે લેકર ‘તઓ પચ્છા સિજ્જઈ’ ઇસ વાક્ય તક
કા પ્રકરણ ગૃહીત હુઆ હૈ । હન પદોં કા અર્થ મી પૂર્વવત્ હી હૈ । તાત્પર્ય
કહને કા યહ હૈ કિં ડન શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોં ને મહાવીર કે સમક્ષ માક-
ન્દિક પુત્ર અનગાર કે વાક્ય કા અનુવાદ કિયા-હસી પ્રકાર સે આગેં
જાનના ચાહિયે । હસી પ્રકાર સે માકન્દિક પુત્ર અનગાર દ્વારા કથિત
‘એવં સ્વલુ અજ્જો ! કાઝલેસ્સે આઝકાઈએ જાવ અંતં કરેઈ’ યહ વાત
મી પ્રકટ કી । તથા ‘એવં વણસ્સઈકાઈએ જાવ અંતં કરેઈ’ યહ વાત
પ્રકટ કી હૈ યહાં દોનોં આગત યાવત્પદસે માકન્દિક પુત્ર અનગાર

પરુવેઈ” યાવત્પ્રરૂપિત કરે છે. અહિં યાવત્ શબ્દથી ‘ભાષતે પ્રજ્ઞાપયતિ’ આ
ક્રિયાપદોનો સંગ્રહ થયો છે હવે માકંદીપુત્રે શું પ્રતિપાદન કર્યું છે તે બતાવે
છે. “એવં સ્વલુ અજ્જો ? કાઝલેસ્સે પુઢવીકાઈએ જાવ અંતં કરેઈ” હે આર્યો !
કાપે તલેશ્યાવાળો પૃથ્વીકાયિક જીવ યાવત્ અંત કરે છે. અહિં યાવત્
પદથી પૃથ્વીકાયિકની પહેલા પ્રશ્ન વાક્યમાં કહેલ જે “કાઝલેસ્સેહિંતો” આ પદ
છે તે પદથી આરંભીને “તઓ પચ્છા સિજ્જઈ” આ વાક્ય સુધીનું પ્રકરણ
ગ્રહણ થયેલ છે આ પદોનો અર્થ પણ પહેલાં કહ્યા પ્રમાણે જ છે. તાત્પર્ય
એ છે કે-તે શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોએ મહાવીર પ્રભુ પાસે માકંદીપુત્રે અનગારનું
કહેલ સંપૂર્ણ કથન કહી સંભળાવ્યું. આજ પ્રમાણે આગળ પણ સમજવું.
એજ રીતે માકંદીપુત્ર અનગારે કહેલ “એવં સ્વલુ અજ્જો કાઝલેસ્સે આઝકાઈએ
જાવ અંતં કરેઈ” આ વાત બતાવેલ છે. આ બન્ને સ્થળે આવેલ

અંતં કરેઈ' એવં વનસ્પતિકાયાક્રીડાપિ યાવદન્તં કરોતિ ઉભયત્રાપિ યાવત્પદં માકન્દિક-
કપુત્રં વાક્યસ્થાવશિષ્ટવાક્યાનાં સંગ્રાહકમ્ 'સે કહમેયં મંતે ! એવં' તત્ કથમે-
તદ્ ભદન્ત ! એવમ્ શ્રમણાઃ પૃચ્છન્તિ હે ભદન્ત ! માકન્દિકપુત્રેણ અસ્મભ્યં યત્
કથિતં કાપોતિકલેશ્યપૃથિવ્યાદિકાયાક્રીડાવિષયે તદેતત્ કથનં કિં સત્યમિતિ
માવઃ, ભગવાનાહ-અજ્જો ! ત્તિ' ઇત્યાદિ, 'અજ્જોત્તિ' હે આર્યા ! ઇતિ 'સમણે
ભગવં મહાવીરે' શ્રમણો ભગવાન્ મહાવીરઃ 'તે સમણે નિર્ગમ્યે આમંતિત્તા' તાન્
શ્રમણાન્ નિર્ગમ્યાન્ આમન્સ્ય-સમ્બોધ્ય, હે આર્યાઃ ! ઇત્યેવં રૂપેણ ભગવાન્ તાન્
શ્રમણાન્ સ્વામિમુખં કારયિત્વેત્યર્થઃ 'એવં વયાસી' એવં-વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ માક-
ન્દિકપુત્રદ્વારા કથિતં સ્વવાક્યમનુમોદયન્-પરિતોષયન્ અવાદીત્ ઉક્તવાન્
'જળણં અજ્જો' યત્ સ્વલ્લુ આર્યાઃ ! 'માગંદિયપુત્તે અણગારે' માકન્દિકપુત્રોડનગારઃ
'તુભ્મે એવમાહ્સલ્લ' યુષ્માન્ એવમારુયાતિ, 'જાવ પરુવેઈ' યાવત્પ્રરૂપ-

ઉક્ત વાક્ય સે અવશિષ્ટ વાક્ય કા સંગ્રહ કિયા હૈ । હસ પ્રકાર લે
શ્રમણ નિર્ગમ્ય પ્રભુ કે સમક્ષ માકન્દિક પુત્ર અનગાર કે કથન કો પ્રકટ
કરકે અબ યહ પૂછ રહે હૈ-સે કહમેયં મંતે ! એવં' હે ભદન્ત ! માકન્દિક
પુત્ર અનગારને જો કાપોતલેશ્યાવાલે એકેન્દ્રિય પૃથિવીકાયાક્રીડા, અપ્કાયાક્રીડા
ઔર વનસ્પતિકાયાક્રીડા જીવ કે વિષયમેં અપના અભિપ્રાય પ્રકટ કિયા-
હૈ-સો ક્યા વહ એસા હી હૈ-અર્થાત્ સત્ય હી હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ
કહતે હૈ-અજ્જોત્તિ સમણે ભગવં મહાવીરે તે સમણે નિર્ગમ્યે આમં-
તિત્તા એવં વયાસી' હે આર્યો એસા શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને
સંબોધન કરકે હસ પ્રકાર કહા 'જળણં અજ્જો માગંદિયપુત્તે અણગારે
તુભ્મે એવમાહ્સલ્લ' જો માકન્દિક પુત્ર અનગારને આપ લોગોં સે એસા
કહા હૈ 'જાવ પરુવેઈ' યાવત્પ્રરૂપિત કિયા હૈ-યહાં યાવત્ શબ્દ

યાવત્પદ્ધતી માકંદીપુત્ર અનગારના ખાકીના વાક્યોનો સંગ્રહ થયો છે.
આ પ્રમાણે તે શ્રમણ નિર્ગમ્યે પ્રભુ પાસે માકંદીપુત્ર અનગારના કથનને
પ્રકટ કરીને તેઓને આ પ્રમાણે પૂછ્યું "સે કહમેયં મંતે ! એવં" હે ભગવન્
કાપોતલેશ્યાવાળા એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાયાક્રીડા અપ્કાયાક્રીડા અને વનસ્પતિકાયાક્રીડાના
વિષયમાં માકંદીપુત્ર અનગારે જે પોતાનો અભિપ્રાય બતાવ્યો છે, તો તું તે
એ પ્રમાણે જ છે ? અર્થાત્ સત્ય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-
"અજ્જોત્તિ સમણે ભગવં મહાવીરે તે સમણે નિર્ગમ્યે આમતિત્તા એવં વયાસી"
હે આર્યો ! એ પ્રમાણે તું સંબોધન કરીને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ
આ પ્રમાણે કહ્યું. "જળણં અજ્જો માગંદિયપુત્તે અણગારે તુભ્મે એવમાહ્સલ્લ" માકંદી
પુત્ર અનગારે તમોને જે એવું કહ્યું છે, "જાવ પરુવેઈ" યાવત્પ્રરૂપિત ક્યું

યતિ, યાવત્પદેન ભાષતે, પ્રજ્ઞાપયતીત્યનયોઃ ગ્રહણં કર્તવ્યમ્, 'एवं खलु अज्जो' एवं खलु आर्याः ! 'काउलेस्से पुढवीकाइए जाव अंतं करेइ' एवं खलु कापोतिकलेश्यः पृथिवीकायिको यावदन्तं करोति, अत्र यावत्पदेन माकन्दिकपुत्रप्रश्नवाक्यमध्याद् अवशिष्टस्य सर्वस्यापि वाक्यस्य संग्रहो भवतीति बोध्यम् । 'एवं खलु अज्जो !' एवं खलु आर्याः ! 'काउलेस्से आउकाइए जाव अंतं करेइ' कापोतिकलेश्योऽप्यायिको यावदन्तं करोति, 'एवं खलु अज्जो !' एवं खलु आर्याः ! 'काउलेस्से वणस्सइकाइए वि जाव अंतं करेइ' कापोतिकलेश्यो वनस्पतिकायिकोऽपि यावदन्तं करोति, सर्वत्रापि यावत्पदेन 'काउलेस्से-

से 'भाषते प्रज्ञापयति' इन क्रियापदों का ग्रहण हुआ है । कि 'काउलेस्से पुढवीकाइए जाव अंतं करेइ' कापोतलेश्यावाला पृथिवीकायिक जीव यावत् समस्त दुःखो का अन्त कर देता है-यहां यावत् शब्द से माकन्दिक पुत्र अनगारके अवशिष्ट प्रश्नवाक्य का संग्रह हुआ है । 'एवं खलु अज्जो ! काउलेस्से आउकाइए जाव अंतं करेइ' इसी प्रकार से हे आर्यों ! जो माकन्दिकपुत्र अनगारने ऐसा कहा है कि कापोतलेश्यावाला अप्कायिक जीव यावत् अन्त कर देता है । यहां पर भी यावत् शब्द से 'काउलेस्सेहिंतो' पद से लेकर 'पच्छा सिज्जइ' इस पद तक के पाठ का ग्रहण हुआ है । इसी प्रकार से माकन्दिक पुत्र अनगार ने जो ऐसा कहा है कि-'एवं खलु अज्जो ! काउलेस्से वणस्सइकाइए' हे आर्यों ! कापोतलेश्यावाला वनस्पतिकायिक जीव 'वि' भी जाव अंतं करेइ' यावत् अन्त कर देता है-यहां पर भी

છે કે-અહિં યાવત્ શબ્દથી "ભાષતે પ્રજ્ઞાપયતિ" આ ક્રિયાપદોનો સંગ્રહ થયો છે. "કાઉલેસ્સે પુઢવીકાઈએ જાવ અંતં કરેઈ" કાપોતલેશ્યાવાળા પૃથ્વિકાયાિક જીવ યાવત્સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે. અહિંયાં યાવત્ શબ્દથી માકંદિક પુત્ર અનગારના બાકીના પ્રશ્નવાક્યનો સંગ્રહ થયો છે. "एवं खलु अज्जो काउलेस्से आउकाइए जाव अंतं करेइ" એજ પ્રમાણે હે આર્યો માકંદિકપુત્ર અનગારે ને એમ કહ્યું છે કે કાપોતલેશ્યાવાળો અપ્કાયાિક જીવ યાવત્ અંત કરે છે. અહિંયાં પણ યાવત્ શબ્દથી "काउलेस्सेहिंतो" એ પદથી લઈને "पच्छा सिज्जइ" એ પદ સુધીના પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. એજ રીતે માકંદિકપુત્ર અનગારે ને એમ કહ્યું છે કે 'एवं खलु अज्जो काउलेस्से वणस्सइ काइए' હે આર્યો કાપોતલેશ્યાવાળા વનસ્પતિ જીવ પણ "जाव अंतं करेइ" યાવત્ અંત કરે છે. અહિં પણ યાવત્ શબ્દથી "काउलेस्सेहिंतो" એ પદથી

હિતો' રૂપારમ્ય 'પચ્છા સિજ્ઞહ' રૂપાન્તસ્ય ગ્રહણં ભવતિ, સચ્ચે નં એસમદ્દે',
સત્યઃ સ્વલુ એપોડર્થઃ-માકન્દિકપુત્રેગ યોડર્થઃ કથિતઃ સર્વથાડપિ સત્યઃ એવ ।
'અહં પિ નં અજ્જો ! અહમપિ સ્વલુ આર્યાઃ । 'એવમાહસ્વામિ' એવમાર્યામિ-
માપે-પ્રજ્ઞાપયામિ-પરૂપયામિ, 'એવં સ્વલુ અજ્જો !' એવં સ્વલુ આર્યાઃ ।
કળ્હલેસ્સે પુઢવીકાઇપ કળ્હલેસ્સેહિતો પુઢવીકાઇપહિતો જાવ અંતં
કરેહ' કળ્હલેશ્યઃ પૃથિવીકાયિકો જીવઃ કળ્હલેશ્યેભ્યઃ પૃથિવીકાયિક-
કેભ્યોડનન્તરમુદ્વર્ય માનુષ્યવિગ્રહં લભતે, લલ્લવા શુદ્ધસમ્યક્ત્વં પ્રાપ્નોતિ,
માપ્ય તત્પશ્ચાત્ સિદ્ધચતિ યાવત્સર્વદુઃખાનામન્તં કરોતિ, 'એવં સ્વલુ અજ્જો'

યાવત્ શબ્દ સે 'કાડલેસ્સેહિતો' પદ સે લેકર 'પચ્છાસિજ્ઞહ'
હસ પદ તક કે પાઠ કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । સો 'સચ્ચે નં એસમદ્દે' હે
આર્યા ! યહ અર્થ ઉન્હોને સત્ય કહા હૈ । અહં પિ નં અજ્જો ! એવમાહ-
સ્વામિ' હે આર્યા ! મૈં બી એસા હી કહતા હૂં, માષણ કરતા હૂં,
પ્રજ્ઞાપિત કરતા હૂં, કિ 'કળ્હલેસ્સે પુઢવીકાઇપ કળ્હલેસ્સેહિતો
પુઢવીકાઇપહિતો જાવ અંતં કરેહ' કળ્હલેશ્યાવાલા પૃથિવી-
કાયિકજીવ કળ્હલેશ્યાવાલે પૃથિવીકાયિકજીવોં મેં મરકર યાવત્
સમસ્ત દુઃખોં કા અન્ત કર દેતા હૈ ? યહાં યાવત્ શબ્દ સે હસ
સમ્બન્ધ કા પૂર્વોક્ત સચ પાઠ ગૃહીત હુઆ હૈ-તથાચ કળ્હલેશ્યાવાલા
પૃથિવીકાયિકજીવ કળ્હલેશ્યાવાલે પૃથિવીકાયિક જીવોં મેં સે મરકર
તુરત મનુષ્યપર્યાય પાકર ઓર ઉસમેં શુદ્ધ સમ્યક્ત્વકોં લાભ કર વાદ
મેં સિદ્ધ પદ પા લેતા હૈ યાવત્ સર્વ દુઃખોં કા અન્ત કર દેતા હૈ । 'એવં

લલ્લને "પચ્છા સિજ્ઞહ" પછીથી સિદ્ધ થશે એ પદ સુધીના પાઠનો સંગ્રહ
થશે. છે. સચ્ચે નં એસમદ્દે" હે આર્યાં તેઓએ કહેલ આ કથન સત્ય છે
"અહં-વિ નં અજ્જો એવ માહસ્વામિ" હે આર્યાં હું પણ એ પ્રમાણે જ કહું
છું. અને એજ પ્રમાણે ભાષા દ્વારા વર્ણવું છું. અને એ પ્રમાણે પ્રજ્ઞાપિત
કરું છું. કે "કળ્હલેસ્સે પુઢવીકાઇપ કળ્હલેસ્સેહિતો પુઢવીકાઇપહિતો
જાવ અંતં કરેહ" કળ્હલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક જીવ કળ્હલેશ્યાવાળા
પૃથ્વી કાયિક જીવપણામાં મરીને યાવત્ સમસ્ત દુઃખોનો અંત કરે છે.
અહિં યાવત્ શબ્દથી આ સંબંધને અનુસરતા બધા પાઠનો સંગ્રહ થયો છે.
તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. કળ્હલેશ્યાવાળો પૃથ્વીકાયિક જીવ કળ્હલેશ્યાવાળા
પૃથ્વીકાયિક જીવપણાથી મરીને તરત મનુષ્ય પર્યાય પામીને તેમાં શુદ્ધ સમ્ય-
ક્જ્ઞાન મેળવીને સિદ્ધ પદ પામે છે યાવત્ સર્વ દુઃખોનો અંત કરે છે.—

‘એવં’ સ્વલ્પ આર્યો ! ‘નીલલેસ્સે પુઢવીકાઈણ જાવ અંતં કરેઈ’ નીલલેશ્યઃ પૃથિવી-
કાયિકો યાત્રદ્ અન્તં કરોતિ, ‘એવં’ કાઝલેસ્સો વિ’ એવં કાપોતિકલેશ્યોઽપિ
‘જહા પુઢવીકાઈણ એવં આઝકાઈણ વિ’ યથા પૃથિવીકાયિક એવમ્પ્રકાયિકોઽપિ
‘એવં’ વળસ્સઈકાઈણ વિ’ એવં વનસ્પતિકાયિકોઽપિ-કૃષ્ણનીલકાપોતિકલેશ્ય
પૃથિવીકાયિકાપ્કાયિકવનસ્પતિકાયિકોઽપિ વોદ્ધવ્ય ઇતિ ભાવઃ । ‘સચ્ચે ણં
એસમદ્દે’ સત્યઃ સ્વલ્પ એવોઽર્થઃ, ‘સેવં’ ભંતે ! સેવં’ ભંતે । ત્તિ’ તદેવં મદન્ત ! તદેવં
મદન્ત ! યદ્ દેવાનુપ્રિયેણ કથિન્નમ્ તદેવમેવ-સત્યમેવેતિ કથયિત્વા ‘સમણા
નિગ્ગંથા સમણં ભગવં મહાવીરં વંદંતિ નમંસંતિ’ શ્રમણા નિર્ગ્રન્થાઃ શ્રમણં ભગવંતં
મહાવીરં વન્દન્તે નમસ્યન્તિ, ‘વંદિત્તા નમંસિત્તા’ વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા ‘જેણેવ

સ્વલ્પ અઙ્ગો ! નીલલેસ્સે પુઢવીકાઈણ જાવ અંતં કરેઈ’ ઇતી પ્રકાર સે
હે આર્યો ! જો નીલલેશ્યાવાલા પૃથિવીકાયિક જીવ હૈ વહ યાવત્
સમસ્ત દુઃખોં કા અન્ત કર દેતા હૈ ઇસ પ્રકાર કૃષ્ણનીલકાપોતલેશ્યાવાલે
પૃથિવીકાયિક અપ્કાયિક ઓર વનસ્પતિકાયિક જીવ યાવત્ સમસ્ત
દુઃખોં કા અન્ત કર દેતે હૈ । ‘સચ્ચે ણં એસમદ્દે’ વહ અર્થ સત્ય હૈ ।
સેવં’ ભંતે ! સેવં’ ભંતે । ત્તિ’ આપ દેવાનુપ્રિયને જો કહા હૈ વહ સત્ય હી
કહા હૈ ૨ ઇસ પ્રકાર કહકર ‘સમણા નિગ્ગંથા સમણં ભગવં મહાવીરં
વંદંતિ, નમંસંતિ’ શ્રમણનિર્ગ્રન્થોં ને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર કો
વન્દના કી, નમસ્કાર ક્રિયા ‘વંદિત્તા નમંસિત્તા જેણેવ માગંદિયપુત્તે
અણગારે તેણેવ ઉવાગચ્છંતિ’ વન્દના નમસ્કાર કરકે ફિર વે માકન્દિક
પુત્ર અનગાર કે પાસ આયે । વહાં આકર કે ‘માગંદિયપુત્તં’ માક-
ન્દિક પુત્ર અનગાર કો વન્દના કી નમસ્કાર ક્રિયા । ‘વંદિત્તા નમંસિત્તા
એયમદ્દં સમ્મં વિણણં મુઙ્ગો ૨ સ્વામે’તિ’ વન્દના નમસ્કાર કર ફિર

“એવં સ્વલ્પ અઙ્ગો નીલલેસ્સે પુઢવીકાઈણ અંતં કરેઈ” એજ પ્રમાણે હે આર્યો
જે નીલલેશ્યાવાળા પૃથ્વીકાયિક જીવો છે. તે પણ યાવત્ સમસ્ત દુઃખોના
અંત કરે છે. ‘સચ્ચે ણં એસમદ્દે’ આ કથન સત્ય છે. સેવં’ ભંતે ! સેવં’ ભંતે ।
ત્તિ” હે ભગવન્ ! આપ દેવાનુપ્રિયે જે કહ્યું છે તે સત્ય છે. આપનું કથન યથાર્થ
છે આ પ્રમાણે કહીને “સમણા નિગ્ગંથા સમણં ભગવં મહાવીરં વંદંતિ નમંસંતિ”
શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા “વંદિત્તા નમંસિત્તા
જેણેવ માગંદિયપુત્તે અણગારે તેણેવ ઉવાગચ્છંતિ” વંદના નમસ્કાર કરીને
પછી તેઓ માકંદીપુત્રની પાસે આવ્યા ત્યાં આવીને “માગંદિયપુત્તં”
માકંદીપુત્ર અનગારને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા “વંદિત્તા નમંસિત્તા એયમદ્દં
સમ્મં વિણણં મુઙ્ગો મુઙ્ગો સ્વામે’તિ” વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી

માગંદિયપુત્રે અણગારે' યત્રૈવ માકન્દિકપુત્રોડનગારઃ 'તેજેવ ઉવાગચ્છંતિ' તત્રૈવો-
પાગચ્છન્તિ 'ઉવાગચ્છિત્તા માગંદિયપુત્રં અણગારં' ઉપાગત્ય માકન્દિકપુત્રમનગારમ્
'વંદંતિ નમંસંતિ' વન્દન્તે નમસ્યન્તિ, 'વંદિત્તા નમંસિત્તા' વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા,
'ણ્યમદ્વં' એતમર્થમ્, 'સમ્મં' સમ્પક્ 'વિણણં' વિનયેન 'મુજ્જો મુજ્જો' મૂયો મૂયઃ
'સ્વામે'તિ' ક્ષમાપયન્તિ, એતદ્વિપયે માકન્દિકપુત્રાત્ ક્ષમાં યાચિતવન્ત ઇતિ માવઃ ।

નન્વત્ર પૃથિવ્યવ્વનસ્પતિજીવાનામેવ પ્રશ્નઃ કૃતઃ તેજોવાયુનાં કૃતો ન કૃત ઇતિ
ચેદ્વોચ્યતે પૃથિવ્યવ્વનસ્પતીનામેવાનન્તરભવેમાનુષત્વપ્રાપ્ત્યાડન્તક્રિયા સંભવતિ ન
તેજો વાયુનામ્ તેજો વાયુનામાનન્તર્યેણ માનુષત્વાપ્રાપ્તે રતઃ પૃથિવ્યાદિત્રયસ્યૈવ
અન્તક્રિયામાશ્રિત્ય 'સે ણૂણં' ઇત્યાદિના પ્રશ્નઃ કૃતો ન તેજોવાયુનામિતિ ॥ સૂ૦ ૧ ॥

અહોને ઉનકી વાત કો નહીં માનને કી અપની ત્રુટિ કી દોષ કી
-વાર ૨ બડે વિનીત ભાવ સે ક્ષમાયાચના કી । યહાં સૂત્ર મેં પૃથિવી,
અપ્, ઓર વનસ્પતિ જીવોં કી હી અન્તક્રિયા કે વિષય મેં પ્રશ્ન
કિયા ગયા હૈ-સો ઉસકા કારણ એસા હૈ કિ હન જીવોં કો અનન્તર
ભવમેં મનુષ્ય પર્યાય કી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ-અતઃ ઉસસે અન્ત ક્રિયા હનમેં
હી સંભવિત હૈ, તેજ ઓર વાયુ જીવોં કો નહીં ક્યોકિ ઉનકો અનન્તર
ભવમેં માનુષત્વ પર્યાય કી પ્રાપ્તિ નહીં હોતી હૈ । ઇસલિયે પૃથિવ્યાદિક
તાન જીવોં કી હી અન્તક્રિયા કો લેકર 'સે ણૂણં' ઇત્યાદિરૂપ સે
પ્રશ્નકિયા ગયા હૈ, । ઓર વાયુકો અન્તક્રિયા કો લેકર નહીં ॥ સૂ૦ ૧ ॥

તેઓએ માકંદિકપુત્રના કથનને નહિ માનવારૂપ અપરાધની વારંવાર ઘણા જ
વિનય લાવથી ક્ષમા માગી. અહિયાં સૂત્રમાં, પૃથ્વી, અપ્, અને વનસ્પતિ
જીવોની જ અંતક્રિયાના વિષયમાં પ્રશ્નો કરવામાં આવ્યા છે. તેનું કારણ એ
છે કે એજ જીવોને જ પછીના ભવમાં મનુષ્ય પર્યાયની પ્રાપ્તિ થાય છે. જેથી
તેઓની અંતક્રિયા આ પૃથ્વીકાયિક વિગેરેમાં જ સંભવે છે. તેજ અને વાયુ
જીવોમાં સંભવતું નથી. કેમકે તેઓને ખીજા ભવમાં મનુષ્યપણાની પર્યાયની
પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેથી પૃથ્વીઅપ્ વિગેરે ત્રણ જીવોની જ અંતક્રિયાને
લક્ષને “સે ણૂણં” ઇત્યાદિ રૂપથી પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો છે. તેજ અને વાયુ
કાયિકની અન્તક્રિયાના સંબંધમાં પ્રશ્ન કરેલ નથી. ॥ સૂત્ર ૧ ॥

अनन्तरम् अन्तक्रियोक्ता अथ अन्तक्रियायां ये निर्जरापुद्गलास्तेषां वक्तव्यतामभिधातुमाह—‘तए णं से मागंदियपुत्ते’ इत्यादि ।

मूलम्—“तए णं से मागंदियपुत्ते अणगारे उट्ठाए उट्ठेइ, उट्ठाए उट्ठित्ता, जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता, समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता एवं वयासी—अणगारस्स णं भंते ! भावियप्पणो सव्वं कम्मं निज्जरेमाणस्स सव्वं मारं मरमाणस्स सव्वं सरीरं विप्पजहमाणस्स चरिमं कम्मं वेएमाणस्स, चरिमं कम्मं निज्जरेमाणस्स चरिमं मारं मरमाणस्स, चरिमं सरीरं विप्पजहमाणस्स मारणंतियं कम्मं वेएमाणस्स मारणंतियं कम्मं निज्जरेमाणस्स मारणंतियं मारं मरमाणस्स मारणंतियं सरीरं विप्पजहमाणस्स जे चरिमा निज्जरा पोगगला सव्वं लोगंपि णं ते ओगाहित्ता णं चिट्ठंति ? हंता, मागंदियपुत्ता अणगारस्स णं भावियप्पणो जाव ओगाहित्ता णं चिट्ठंति सुहुमा णं ते पोगगला पन्नत्ता समणाउसो ! ॥सू० २॥

छाया—ततः खलु स माकन्दिकपुत्रोऽनगार उत्थया उत्तिष्ठति उत्थया उत्थाय यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीर स्तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत्, अनगारस्य खलु भदन्त ! भावितात्मनः, सर्वं कर्म निर्जरयतः, सर्वं मारं म्रियमाणस्य, सर्वं शरीरं विप्रजहतः, चरमं कर्म वेदयतः, चरमं कर्म निर्जरयतः, चरमं मारं म्रियमाणस्य, चरमं शरीरं विप्रजहतः, मारणान्तिकं कर्म वेदयतः, मारणान्तिकं कर्म निर्जरयतः, मारणान्तिकं मारं म्रियमाणस्य, मारणान्तिकं शरीरं विप्रजहतः ये चरमा निर्जराः पुद्गलाः सर्वं लोकमपि खलु ते अवगाह्य खलु तिष्ठन्ति ? हन्त, माकन्दिकपुत्र ! अनगारस्य खलु भावितात्मनो यावदवगाह्य खलु तिष्ठन्ति सूक्ष्माः खलु ते पुद्गलाः प्रज्ञप्ताः श्रमणायुष्मन् ? ॥सू० २॥

ટીકા—‘તए णं से मार्गद्विपुत्ते अणगारे’ ततः खलु स माकन्दिकपुत्रोऽनगारः ‘उट्ठाए उट्ठेइ’ उत्थया उत्तिष्ठति ‘उट्ठाए उट्ठित्ता’ उत्थया—स्वशरीरशक्त्या उत्थाय ‘जेणेव समणे भगवं महावीरे’ यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरः ‘तेणेव उवागच्छइ’ तत्रैवोपागच्छति, ‘उवागच्छित्ता’ उपागत्य ‘समणं भगवं महावीरं’ श्रमणं भगवन्तं महावीरम् ‘वंदइ, नमंसइ’ वन्दते नमस्यति, ‘वंदित्ता नमंसित्ता’ वन्दित्वा, नमस्यित्वा ‘एवं वयासी’ एवमवादीत्, क्षमापनां कृत्वा गतेषु श्रमणेषु माकन्दिकपुत्रोऽनगारो भगवत्समीपमागतः आगत्य वन्दननमस्कारादिकं विधाय वक्ष्यमाणप्रकारेण भगवन्तं प्रति उक्तवान् इति भावः । किमुक्तवान् ? तत्राह—

પહિલે જો અન્ત ક્રિયા કહી ગઈ । उस अन्तक्रिया में जो निर्जरा पुद्गल है उनकी वक्तव्यता को कहने के लिये सूत्रकार—‘तए णं से मार्गद्विपुत्ते अनगारे’ इत्यादि सूत्र कहते हैं—‘तए णं से मार्गद्विपुत्ते अणगारे’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—‘તए णं से मार्गद्विपुत्ते अणगारे’ इसके बाद वे माकन्दिक-पुत्र अनगार ‘उट्ठाए उट्ठेइ’ अपनी उत्थानशक्ति से उठे ‘उट्ठाए उट्ठित्ता’ और उठकर ‘जेणेव समणे भगवं महावीरे’ जहाँ श्रमण भगवान् महा-वीर विराजमान थे—‘तेणेव उवागच्छइ’ वहीं पर पहुँचे । वहाँ पहुँच कर उन्होंने ‘समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ’ श्रमण भगवान् की वन्दना की, नमस्कार किया ‘वंदित्ता नमंसित्ता’ वन्दना नमस्कार करके, ‘एवं वयासी’ फिर उन्होंने उनसे ऐसा पूछा—अर्थात् क्षमापना करके जब श्रमण जन चले गये तब माकन्दिक पुत्र अनगार भगवान् के

પહેલાં જે અન્તક્રિયા કહી છે, તે અન્તક્રિયામાં જે નિર્જરા પુદ્ગલ છે. તે વિષયમાં કથન કરવા માટે સૂત્રકાર “તए णं से मार्गद्विपुत्ते अणगारे” इत्यादि सूत्र કહે છે.

ટીકાર્થ—“તए णं से मार्गद्विपुत्ते अणगारे” તે પછી તે માકંદીપુત્ર અનગાર “उट्ठाए उट्ठेइ” પોતાની ઉત્થાનશક્તિથી ઉઠ્યા. “उट्ठाए उट्ठित्ता” અને ઉઠીને “जेणेव समणे भगवं महावीरे” જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર બિરાજમાન હતા “तेणेव उवागच्छइ” ત્યાં જઈને તેઓએ “समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ” શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા “वंदित्ता नमंसित्ता” વંદના નમસ્કાર કરીને “एवं वयासी” તે પછી, તેઓએ પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું—અર્થાત્ શ્રમણજનેા માકંદીપુત્ર અનગાર ભગવાનની પાસે ક્ષમાપના માગીને ગયા પછી માકંદીપુત્ર અનગાર ભગવાનની પાસે આવ્યા. આવીને તેઓએ ભગવાનને વંદના કરી

‘અણગારસ્સ’ ઇત્યાદિ । ‘અણગારસ્સ ણં મંતે ! અનગારસ્ય સ્વઙ્ગ મદન્ત ! ‘ભાવિ-
યપ્પણો’ ભાવિતાત્મન’, ભાવિતઃ-વાસિતઃ-જ્ઞાનાદિભાવનયા યુક્તઃ કૃત આત્મા-
યેન સ ભાવિતાત્મા તસ્ય ભાવિતાત્મનોડનગારસ્ય કેવલિનઃ, અત્ર ભાવિતાત્મશબ્દેન
કેવલી સંગ્રાહ્યઃ । ‘સર્વ્વં કમ્મં વેદમાણસ્સ’ સર્વં કર્મ-વેદનીયનામગોત્રાખ્યમ્મોપગ્રાહિ
ત્રયરૂપમ્ આયુષ્કસ્ય મેદેનાભિધાસ્યમાનત્વાત્ વેદયતઃ, ‘સર્વ્વં કમ્મં નિજ્જરેમાણસ્સ’
સર્વં કર્મ નિર્જરયતઃ, યત એવ વેદયતઃ-અનુભવતઃ પ્રદેશવિપાકાનુભવાભ્યામ્ અત
એવ સર્વં કર્મ મ્મોપગ્રાહિત્રયસ્વરૂપમેવ નિર્જરયતઃ-ક્ષયયતોડનગારસ્યાત્મપ્રદેશેભ્યઃ
શાતયત ઇત્યર્થઃ । ‘સર્વ્વં મારં મરમાણસ્સ’ સર્વં મારં મ્રિયમાણસ્ય સર્વ-સર્વાયુઃ

પાસ-આયે આકર ડન્હોને ડન કી વન્દના કી । નમસ્કાર આદિ ક્રિયા,
ફિર ભગવાન્ સે ડન્હોને એસા પૂઝા-‘અણગારસ્સ ણં મંતે ! ઇત્યાદિ-યહાં
ભાવિતાત્મા અનગાર પદસે કેવલી કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । જ્ઞાનાદિકી
ભાવના સે જો અપની આત્મા કો યુક્ત કર ચુકે હોતે હૈં વે ભાવિતાત્મા
કહલાતે હૈં । ‘સર્વ્વં કમ્મં વેદમાણસ્સ’ હસમેં સર્વ કર્મ સે વેદનીય, નામ
ગોત્ર હન તીન કર્મોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । આયુકા કથન સ્વતન્ત્ર રૂપસે
ક્રિયા જાયગા, યે વેદનીય આદિ ચાર આઘાતિયાકર્મ કહલાતે
હૈં । ઓર યે મ્મોપગ્રાહી હોતે હૈં । તથા ચ જો અનગાર ભાવિતાત્મા
હૈ વેદનીય નામ, ગોત્ર હન તીન કર્મોં કી વેદના જો કર રહા હૈ-
વેદન હોને કે બાદ નિર્જરા હોતી હૈ અતઃ પ્રદેશ ઓર વિપાક સે જિન
વેદનીયાદિકર્મોં કા અનુભવ હોને કે બાદ એકદેશ રૂપસે જિસકા ક્ષય
હો રહા હૈ, અર્થાત્ ડસ અનગાર કી આત્મા સે જો ધીરે ૨ થોડે રૂપમેં
ક્ષપિત હો રહે હૈં, ‘સર્વ્વં મારં મરમાણસ્સ’ આયુકે અન્તિમ ક્ષણ મેં

નમસ્કાર કર્યા વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા. તે પછી તેમણે આ પ્રમાણે પૂછયું—
“અણગારસ્સ ણં મંતે !” ઇત્યાદિ અહિં ભાવિતાત્મા અનગાર પદથી કેવલીનું
ગ્રહણ કરાયું છે. જ્ઞાનાદિની ભાવનાથી જે પોતાના આત્માને જ્ઞાનવાળો
બનાવે છે તેઓ ભાવિતાત્મા કહેવાય છે. “સર્વ્વં કમ્મં વેદમાણસ્સ” સર્વ
કર્મથી વેદનીય, નામ, ગોત્ર, આ ત્રણે કર્મોં ગ્રહણ થયા છે. આયુ કર્મનું
કથન સ્વતન્ત્ર રૂપે કહેવામાં આવશે. વેદનીય વગેરે ચાર કર્મોં આઘાતિયા
કર્મ કહેવાય છે. અને તે મદજનક હોય છે. જે અનગાર ભાવિતાત્મા છે અને
વેદનીય નામ, ગોત્ર, એ ત્રણે કર્મોંનું વેદન કરી રહ્યા હોય છે. વેદન
થયા પછી નિર્જરા થાય છે. જેથી પ્રદેશ અને વિપાકથી જે વેદનીય વગેરે
કર્મોંનો અનુભવ થયા પછી એકદેશપણાથી જેનો ક્ષય થાય છે. અર્થાત્
તે અનગારના આત્માથી જે ધીરે ધીરે ક્ષપિત થઈ રહ્યા છે. ‘સર્વ્વં મારં

પુદ્ગલપેક્ષમ્ મારણં-મરણમન્તિમં ત્રિયમાણસ્ય इत्यर्थः तथा 'सर्वं' सरीरं विष्णु
 જહમાણસ્સ' सर्वं शरीरं विप्रजहतः, सर्वं-समस्तम्, शरीरम्-औदारिकादिकम्-
 विप्रजहतः-परित्यजत इत्यर्थः, एतदेव विशेषिततरमाह-'चरिमं कम्मं वेएमाणस्स'
 चरमं कर्म वेदयतः, चरमं कर्म-आयुषश्चरमसमयवेद्यं कर्म वेदयतोऽनुभवतः,
 तथा-'चरिमं कम्मं निज्जरेमाणस्स' चरमं कर्म निर्जरयतः-चरमं कर्म-आयुष-
 श्चरमसमयवेद्यम् कर्म निर्जरयत आत्मप्रदेशेभ्यः शातयतः, 'चरिमं मारं' मर-
 माणस्स' चरमं मारं त्रिયमाणस्य-चरमम्-अन्तिमम्-चरमायुः पुद्गलक्षयापेक्षं
 મારં-મરણં ત્રિયમાણસ્ય 'ચરિમં સરીરં વિષ્ણુજહમાણસ્સ' ચરમં શરીરં વિપ્રજહતઃ
 યત્ શરીરં ચરમાવસ્થાયાપ્રસ્થિતત્પરિત્યજતઃ, એતદેવ વિશદયન્નાહ-'મારણંતિયં
 કમ્મં વેણમાણસ્સ' મારણાન્તિકં કર્મ વેદયતઃ-મરણસ્ય-સર્વાયુષ્કલ્પયસ્વરૂપસ્ય
 અન્તં-સમીપમિતિ મરણાન્તઃ-આયુષ્કચરમસમયસ્તત્ર ભવમ્ મારણાન્તિકં કર્મ-
 ભવોપગ્રાહિત્રયરૂપમ્ વેદયતોઽનુભવતઃ, એવમ્-'મારણંતિયં કમ્મં નિજ્જરેમાણસ્સ'

જો પ્રાપ્ત હો ચુકા હૈં, તથા ઔદારિક આદિ ગૃહીત શરીરોં કો જો
 છોડ રહા હૈ । હસી પ્રકાર જો આયુ કે ચરમ સમયમેં વેદ્યકર્મ કા
 વેદન કર રહા હૈ, આયુ કે ચરમ સમય મેં વેદ્યકર્મકા નામ ચરમ કર્મ
 હૈ । હસી ચરમ કર્મ કી જો નિર્જરા કર રહા હૈ-અપને આત્મપ્રદેશો
 સે જો ડસકી-શાતના દૂર કર રહા હૈ, જો જો પુદ્ગલ ક્ષયાપેક્ષ મરણ
 સે મર રહા હૈ, ચરમાવસ્થા મેં વર્તમાનશરીર કા જો ત્યાગ કર રહા
 હૈ, તથા જો આયુષ્ક કે ચરમસમય મેં વર્તમાનભવોપગ્રાહિ કર્મક્ષય

મરમાણસ્સ' જે આયુના છેલ્લા ક્ષણ સુધી પહોંચ્યા છે અને ઔદારિક વગેરે
 શરીરોને છોડી રહ્યા છે, તેજ રીતે જે આયુષ્યના છેલ્લા સમયમાં વેદન કરવા
 લાયક કર્મનું નામ 'ચરમ કર્મ' છે. આ ચરમ કર્મની જે નિર્જરા કરી રહ્યા
 છે. જે પુદ્ગલ ક્ષયની અપેક્ષાથી ભરણીથી ભરી રહ્યા છે. છેલ્લી અવસ્થામાં
 વર્તમાન શરીરનો જે ત્યાગ કરી રહ્યા છે. અને જે આયુષ્યના ચરમ સમયમાં
 વર્તતા ભવોપગ્રાહી ત્રણ કર્મોનું વેદન કરી રહ્યા છે. ભરણીની નજીકમાં રહેલા
 કર્મોનો ક્ષય કરી રહ્યા છે, મારણાન્તિક આયુર્દલિંગોની અપેક્ષાએ જે શરીરનો

મારણાન્તિકં કર્મ નિર્જરયતઃ-મરણસમીપવર્તિ કર્મ ક્ષયયત इत्यर्थः 'મારણંતિયં મારં મરમાણસ્સ' મારણાન્તિકં મારં સ્ત્રિયમાણસ્ય મારણાન્તિકાયુર્દલિકાપેક્ષં મારં સ્ત્રિયમાણસ્ય મરણં કુર્વત इत्यर्थः 'મારણંતિયં સરીરં વિપ્પજહમાણસ્સ' મારણાન્તિકં-મરણમમીપવર્તિશરીરપુદ્ગલાપેક્ષં શરીરં વિપ્પજહતઃ-મુશ્વતઃ-અન્તિમ-શરીરં ત્યજત इत्यर्थः શરીરસ્ય પુનરગ્રહણાત્ 'જે ચરિમા નિજ્જરા પોગ્ગલા' યે ચરમાઃ-અન્તિમા નિર્જરાઃ પુદ્ગલાઃ નિર્જીર્યમાણાઃ પુદ્ગલા इत्यर्थः 'તે ણં' તે સ્વલ્લ 'પોગ્ગલા' પુદ્ગલાઃ 'સુહુમા' સૂક્ષ્માઃ 'પણ્ણત્તા' પ્રણપ્તાઃ 'સમણાઉસો' શ્રમણા યુષ્મન્ ! હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ! હે મગવન્ ! 'સઁવ્વં લોગંપિ ય ણં તે ઓગાહિત્તા ણં

કા વેદન કર રહ્યા છે, મરણસમીપવર્તી કર્મ કા ક્ષય કર રહ્યા છે, મારણાન્તિકાયુર્દલિકોં કી અપેક્ષા સે જો મરણ કર રહ્યા છે, મરણસમીપવર્તી શરીર પુદ્ગલ કી અપેક્ષા સે જો શરીર કા ત્યાગ કર રહ્યા છે-અર્થાત્ અન્તિમ શરીર કા જો ત્યાગ કર રહ્યા છે । એસે હસ ભાવિતાત્મા અનગાર કે જો 'ચરિમા નિજ્જરા પોગ્ગલા' અન્તિમ-નિર્જીર્યમાણ પુદ્ગલ છે । 'તે ણં સ્વલ્લ પોગ્ગલા' વે પુદ્ગલ 'સુહુમા' સૂક્ષ્મ 'પણ્ણત્તા' કહે ગયે હે । હે શ્રમણ ! આયુષ્મન્ ! 'સઁવ્વં લોગં પિ ય ણં' ઓગાહિતા ણં ચિદ્વંતિ' વે સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ કયા સમસ્ત લોક કો ભી અવગાહિત કરકે ઠહરે હુણ હે ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હે-‘હંતા માગંદિયપુત્તા’ હાં માકન્દિકપુત્ર ! પૂર્વોક્ત વિશેષણ સમ્પન્ન હસ ભાવિતાત્મા અનગાર કે વે સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ યાવત્ સમ્પૂર્ણ લોક કો અવગાહિત કરકે હસમેં ઠહરે હુણ હે ।

ત્યાગ કરી રહ્યા છે, અર્થાત્ અન્તિમ શરીરને । જે ત્યાગ કરી રહ્યા છે. એવા તે ભાવિતાત્મા અનગારને । જે 'ચરિમા નિજ્જરા પોગ્ગલા' અન્તિમ નિર્જીર્યમાણ પુદ્ગલો છે. 'તે ણં સ્વલ્લ પોગ્ગલા' તે પુદ્ગલ 'સુહુમા' સૂક્ષ્મ 'પણ્ણત્તા' કહ્યા છે. હે શ્રમણ આયુષ્મન્ "સઁવ્વં લોગં પિ ય ણં ઓગાહિત્તા ણં ચિદ્વંતિ" તે એવા સૂક્ષ્મ પુદ્ગલો સમસ્તલોકને અવગાહિત કરીને રહ્યા છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે 'હંતા માગંદિયપુત્તા' હા માકંદિકપુત્ર પૂર્વોક્ત વિશેષણવાળા તે ભાવિતાત્મા અનગારને । જે સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ યાવત્ સમ્પૂર્ણ લોકને અવગાહિત કરીને તેમાં રહેલ છે.

ચિદ્વંતિ' સર્વં લોકમપિ સ્વલુ તે અવગાહ્ય સ્વલુ તિષ્ઠન્તિ કિમ્ ? इति प्रश्नः । भग-
वानाह-‘हंता मागंदियपुत्ता’ इत्यादि, ‘हंता मागंदियपुत्ता’ हन्त, इति स्वीकारे
हे माकन्दिक पुत्र ! ‘अणगारस्स णं भावियप्पणो जाव ओगाहिच्चा णं चिद्वंति’
अणगारस्य स्वलु भावितात्मनो यावद् अवगाह्य स्वलु तिष्ठन्ति, अत्र यावत्पदेन
‘सव्वं कम्मं वेदमाणस्स’ इत्यारभ्य ‘सव्वं लोगंपि णं ते’ इत्यन्तस्य प्रश्नोक्तस्या-
त्रोत्तरे संग्रहः कार्यः, प्रायः प्रश्नस्यैव उत्तरतया विपरिणामात् । कथमवगाह्य तिष्ठ-
न्तीत्यत एवाह ‘सुहुमा णं ते पोग्गला पन्नत्ता समणाउसो’ इति । हे श्रमणा
युष्मन् ! माकन्दिकपुत्र ! ते-पूर्वोक्ताः पुद्गलाः-निर्जरापुद्गलाः सूक्ष्माः प्रज्ञप्ताः,
अत एव ते सर्वं लोकमपि अवगाह्य तिष्ठन्तीति भावः ॥सू० २॥

यहां यावत् शब्द से ‘सव्वं कम्मं वेदमाणस्स’ यहां से लेकर ‘सव्वं लोगं
पि णं ते’ यहां तक के प्रश्नोक्त पाठ का इस उत्तर में संग्रह किया गया
है । क्योंकि प्रायः करके प्रश्न ही उत्तररूप में परिणम गया है । समस्त
लोक को अवष्टब्ध-व्याप्त करके वे निर्जरापुद्गल कैसे उसमें ठहरते
हैं-तो इसके लिये कहा गया है कि वे निर्जरापुद्गल ‘सुहुमा णं ते पन्नत्ता’
सूक्ष्म कहे गये हैं । इसीलिये वे समस्त लोक को अवगाहित करके
उसमें ठहरे हुये हैं ॥ सू० २ ॥

અહિં યાવત્ શબ્દથી ‘સવ્વં કમ્મં વેદેમાણસ્સ’ આવાકથથી લઇને ‘સવ્વં લોગં-
પિ ણં તે’ અહિં સુધીના પ્રશ્ન રૂપ પાઠનો આ ઉત્તર વાક્યમાં સંગ્રહ કરી લેવો.
કેમકે ઘણેભાગે પ્રશ્ન જ ઉત્તરરૂપથી પરિણમેલ છે. સમસ્ત લોકને વ્યાપ્ત કરીને
તે નિર્જરા પુદ્ગલ તેમાં કેવી રીતે રહે છે ? એ માટે કહેવામાં આવ્યું છે
કે તે નિર્જરા પુદ્ગલ ‘સુહુમા ણં તે પન્નત્તા’ સૂક્ષ્મ કહ્યા છે તેથી સમસ્ત
લોકને અવગાહિત કરીને તે તેમાં રહેલ છે ॥ સૂ૦ ૨ ॥

કેવલી સર્વયાપિ ત્રૈકાલિકં સૂક્ષ્મં સ્થૂલં વા જીવાદિકં જાનાત્યેવેતિ કથિતમ્, સામ્પતં છદ્મસ્થવિષયે પ્રશ્નયન્નાહ—‘છુદમત્યે ણં’ इत्यादि,

મૂલમ્—“છુદમત્યે ણં મંતે ! મણુસસે તેસિં નિજ્જરાપોગ્ગલાણં કિંચિ અણ્ણત્તં વા ણાણત્તં વા એવં જહા ઇંદિયઉદેસણ પઢમે જાવ વેમાણિયા જાવ તત્થ ણં જે તે ઉવઉત્તા તે જાણંતિ પાસંતિ આહારેતિ સે તેણદ્દેણં નિવ્વેવો માણિયવ્વો ત્તિ, ન પાસંતિ આહારેતિ ॥સૂ૦ ૩॥

છાયા— છદ્મસ્થઃ સ્વલ્પ ભદન્ત ! મનુષ્યઃ તેષાં નિર્જરાપુદ્ગલાનાં કિંચિદન્યત્વં વા નાનાત્વં વા, એવં યથા ઇન્દ્રિયોદેશકે પ્રથમે યાવદ્દૈર્માનિકાઃ, યાવત્તત્ર સ્વલ્પ યે તે ઉષ્યુક્તાસ્તે જાનન્તિ પશ્યન્તિ આહરન્તિ તત્ તેનાર્થેન નિક્ષેપો મણિતવ્ય इति ન પશ્યન્તિ આહરન્તિ ॥સૂ૦ ૩॥

ટીકા—‘છુદમત્યે ણં મંતે !’ છદ્મસ્થઃ સ્વલ્પ ભદન્ત ! છદ્મસ્થથેહ નિરતિશયો ગ્રાહ્યો ન તુ સાતિશયઃ ‘મણુસસે’ મનુષ્યઃ ‘તેસિં નિજ્જરાપોગ્ગલાણં’ તેષાં નિર્જરા પુદ્ગલાનામ્ ‘કિંચિ’ કિંચિત્ ‘અણ્ણત્તં વા ણાણત્તં વા જાણઈ વા, પાસઈ વા આહા-

કેવલી સમસ્ત ત્રૈકાલિક સૂક્ષ્મ સ્થૂલ જીવાદિક કો જાનતે હી હૈ એસા કહા ગયા હૈ, અવ છદ્મસ્થ કે વિષય ને પ્રશ્નોત્તર રૂપમે કથન કિયાં જાતા હૈ—‘છુદત્યે ણં મંતે ! મનુસસે તેસિં નિજ્જરા પોગ્ગલા ણં’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—યહાં છદ્મસ્થ શબ્દ સે જો નિરતિશય છદ્મસ્થ હૈ ઉસ કા ગ્રહણ હુઆ હૈ, સાતિશય છદ્મસ્થ કા નહીં । હસ પ્રકાર યહાં માકન્દિક પુત્ર અનગાર ને પ્રભુ સે એસા પૂછા હૈ કિ હે ભદન્ત ! જો મનુષ્ય નિરતિશય છદ્મસ્થ હૈ વહ ‘તેસિં નિજ્જરાપોગ્ગલાણં’ ઉન નિર્જરા

કેવળી કેવળજ્ઞાનથી ત્રણે લોકના સમસ્ત સઘળા સૂક્ષ્મ જીવ અને સ્થૂળ જીવ વગેરેને સાક્ષાત્ જાણે છે તેમ કહેવાઈ ગયું છે. હવે છદ્મસ્થના વિષયમાં પ્રશ્નોત્તર રૂપમાં કથન કરવામાં આવે છે. ‘છુદમત્યે ણં મંતે ! મણુસસે નિજ્જરાપોગ્ગલાણં’ इत्यादि.

ટીકાર્થ—છદ્મસ્થ સાતિશય અને નિરતિશય એમ બે પ્રકરના છે. તેમાં અહિયાં છદ્મસ્થ શબ્દથી જે નિરતિશય છદ્મસ્થ છે, તેઓનું ગ્રહણ થયું છે. સાતિશય છદ્મસ્થોનું નહીં. આ રીતે અહિયાં માકન્દીપુત્ર અનગારે પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—કે ભગવાન, જે મનુષ્ય નિરતિશય છદ્મસ્થ છે, તે ‘તેસિં નિજ્જરા

રેહ વા' અન્યત્વં વા નાનાત્વં વા જાનાતિ વા, પશ્યતિ વા આહરતિ વા, અન્ય-
ત્વમ્-અનગારદ્વયસંવન્ધિનો યે પુદ્ગલા સ્તેપાં ભેદમ્, નાનાત્વમ્-વર્ણાદિકૃતં વા
ભેદમિતિ 'एवं' જહા ઇન્દ્રિયઉદ્દેશપદમે' एवं યથા ઇન્દ્રિયોદ્દેશકે પ્રથમે, एवं
યથા-પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રસ્થપદ્મપદસ્ય પ્રથમે ઇન્દ્રિયોદ્દેશકે કથિતં તથા મણિતવ્યમ્
વિશેષસ્થવયમ્ પ્રજ્ઞાપનાગતપ્રકરણે 'गोयमा' इति संबोधनम्, અત્ર ચ 'मागंदिय-
पुत्ते' इति संबोधनपदं मणितव्यम् । 'जाव वेमाणिया' यावद् वैमानिकाः, 'आणत्तं

પુદ્ગલોં કે 'કિંચિ' કયા 'अणत्तं वा णाणत्तं वा' અન્યત્વ કો યા નાનાત્વ
કો 'जाणइ वा पासइ वा' જાનતા હૈ યા દેશતા હૈ ? યા ઉન્હે
ગ્રહણ કરતા હૈ ? જો અનગારોં કે નિર્જરા પુદ્ગલ હૈં ઉન પુદ્ગલોં મેં
જો ભેદ હૈં વહ નાનાત્વ હૈં અથવા ઉનમેં જો વર્ણાદિકૃત ભેદ હૈં વહ
નાનાત્વ હૈં । હિસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં । 'एवं जहा इन्द्रिय उद्देशणं'
જૈસા પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર કે પદ્મહવે' પદ કે પ્રથમ ઇન્દ્રિય ઉદ્દેશક મેં કહા
ગયા હૈં । ઉસી પ્રકાર યહાં પર કહલેના ચાહિયે । યદિ કોઈ વિશેષતા
હૈં વહ કેવલ સંબોધન કો હી લેકર હૈં । બાકી ઓર કથન મેં કોઈ
વિશેષતા નહીં હૈં । અર્થાત્ પ્રજ્ઞાપનાગત પ્રકરણમેં 'गोयमा' ऐसा सम्बो-
धन पद है और यहां 'मागंदियपुत्ते' ऐसा संबोधन पद है । 'जाव वेमा-
णिया' इसका तात्पर्य प्रज्ञापना प्रकरण के अनुसार ऐसा है-नारक से
लेकर वैमानिकदेवपर्यन्त छदमस्थजीव कया निर्जरापुद्गलों के

પોગલાણ' તે નિર્જરા પુદ્ગલોને 'किंचि अणत्तं वा णाणत्तं वा' શું અન્યત્વ
ને અથવા નાનાત્વને 'जाणइ पासइ' બાણુ છે ? કે દેખે છે ? અથવા તેને ગ્રહણ
કરે છે ? બે અનગારોના બે નિર્જરા પુદ્ગલ છે. તે પુદ્ગલોમાં બે ભેદ છે
તે 'નાનાત્વ છે. અથવા તેમાં બે વર્ણ ગંધ રસસ્પર્શ' વગેરે ભેદ છે, તે
નાનાત્વ છે આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-'एवं जहा इन्द्रिय-
उद्देशणं' પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પદ્મમાં પદના પહેલા ઇન્દ્રિય ઉદ્દેશમાં કહેવામાં
આવ્યું છે તેજ રીતે અહિં પણ તે સંબંધ કથન સમજવું. તેમાં બે વિશે-
ષતા છે. તે સંબોધન પુરતી જ છે. બાકીના બીજા કથનમાં કંઈ જ વિશેષતા
નથી. અર્થાત્ પ્રજ્ઞાપનાના પ્રકરણમાં 'गोयमा' એ પ્રમાણે સંબોધન છે. અને
અહિંયા 'मागंदियपुत्ते' એ પ્રમાણે સંબોધન છે. અર્થાત્ પ્રજ્ઞાપનાના પ્રક-
રણમાં ગૌતમસ્વામીને ઉદ્દેશીને કથન કરાયેલ છે. અને અહિંયા માકંદીપુત્રને
ઉદ્દેશીને કથન કરવામાં આવ્યું છે. 'जाव वेमाणिया' તે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું પ્રકરણ
યાવત્ નારકથી આરંભીને વૈમાનિક પર્યન્ત ગ્રહણ કરવું. કહેવાનું તાત્પર્ય

વા નાણત્તં વા' इत्यस्याग्रे 'ओमत्तं वा तुच्छत्तं वा' इत्यारभ्य नैरयिकाद्वैमानिक-
पर्यन्तं प्रज्ञापनाप्रकरणं योजनीयम् । तत्र छद्मस्थमृगालापकश्चेत्थम्—'ओमत्तं वा
तुच्छत्तं वा गरुयत्तं वा लहुयत्तं वा जाणइ पासइ? गोयमा ! नो इणट्ठे समट्ठे । से
केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, छउमत्थे णं मणूसे तेसिं निज्जरापुग्गलाणं णो किंचि
अणत्तं वा ६ जाणइ पासइ? गोयमा ! देवे वि य णं अत्थेगइए जे णं तेसिं
निज्जरापोग्गलाणं णो किंचि आणत्तं वा ६ जाणइ पासइ से तेणट्ठेणं मागंदिय-

अन्यत्व को, नानात्वको । तथा इसके आगे, आये हुये । 'ओमत्तं वा,
तुच्छं त्तं वा, गरुयत्तं वा, लहुयत्तं वा जाणइ पासइ' इस पाठके
अनुसार ऊनत्व को-निस्सारत्वको-गुरुत्वको, एवं लघुत्व को जानता
है ? और देखता है ? यह प्रश्न प्रज्ञापना सूत्रमें गौतमने प्रभु से किया
है । प्रभुने इसके उत्तरमें ऐसा कहा है । 'गोयमा !' हे गौतम 'णो
इणट्ठे समट्ठे' यह अर्थ समर्थ नहीं है । पुनः गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा
है—'से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ, हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण
से कहते हैं कि—'छउमत्थे णं मणूसे तेसिं निज्जरापुग्गलाणं णो किंचि
आणत्तं वा ६ जाणइ पासइ' छद्मस्थ मनुष्य उन निर्जरापुद्गलों के
अन्यत्व आदि को नहीं जानता है ? और नहीं देखता है ? उत्तर में
प्रभु कहते हैं—'गोयमा ! देवे वि य णं अत्थेगइए जे णं तेसिं निज्जरा-
पोग्गलाणं णो किंचि आणत्तं वा ६ जाणइ पासइ' हे गौतम ! देवों
में भी कोई एकदेव उन निर्जरापुद्गलों के अन्यत्व आदि को जानता

એ છે કે-નારકથી આરંભીને વૈમાનિક દેવ પર્યંત છદ્મસ્થ જીવ શું નિર્જરા
પુદ્ગલોના અન્યત્વને, નાનાત્વને તથા પહેલાં આવેલ 'ઓમત્તં વા, તુચ્છત્તં વા
ગરુયત્તં વા લહુયત્તં વા, જાણइ पासइ,' ઉત્ત્વને-કે તુચ્છત્વને-એટલે કે નિઃસારને
-શુરત્વને અને લઘુત્વને જાણે છે ? કે દેવે ? આ પ્રશ્ન પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં ગૌતમ
સ્વામીએ પ્રભુને પૂછેલ છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ આ પ્રમાણે કહ્યું છે—
'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'ણો ઇણટ્ઠે સમટ્ઠે' આ કથન ખરોખર નથી. ફરીથી
ગૌતમસ્વામી એ એવું પૂછેલ છે કે—'સે કેણટ્ઠેણં ભંતે ! एवं वुच्चइ' હે ભગવન્
આપ એવું શા કારણથી કહો છો ? કે 'છउमत्थे णं मणूसे तेसिं' નિજ્જરાપુગ્ગ
લાણં ણો કિંચિ આણત્તં વા ६ જાણइ पासइ' છદ્મમનુષ્ય તે નિર્જરા પુદ્ગલોના
અન્યત્વ વગેરેને જાણતા નથી ? અને દેખતા નથી ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે
છે કે—'ગોયમા ! देवे वि य णं अत्थेगइए तेणं तेसिं' નિજ્જરાપોગ્ગલાણં ણો કિંચિ
આણત્તં વા ६ જાણइ पासइ' હે ગૌતમ ! દેવોમાં પણ કોઈ એક દેવ નિર્જરા
પુદ્ગલોના અન્યત્વ વિગેરેને જાણે છે અને દેખે છે. બધા દેવ નહિં 'સે તેણ-

પુત્તા ! એવં વુચ્ચઃ, છઠમત્થે ણં મણૂસે તેસિં નિજ્જરાપુગ્ગલાણં નો કિંચિ અણ્ણત્તં
વા ૬ જાણહ પામહ, સુહુમા ણં તે પુગ્ગલા પન્નત્તા સમણાઉસો ! સવ્વલોગં પિ ય
ણં તે ઓગાહિત્તા ણં ચિટ્ઠંતિ ।

અવમત્વં વા તુચ્છત્વં વા ગુરુકત્વં વા લઘુકત્વં વા જાનાતિ પશ્યતિ ?
ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ । તત્કેનાર્થેન ભદન્ત ! એવમુચ્યતે—છદ્મસ્થઃ, સ્વલુ મનુ-
ષ્યઃ તેષાં નિર્જરાપુદ્ગલાનાં નો કિશ્ચિદ્ અન્યત્વં વા ૬ જાનાતિ પશ્યતિ ? ગૌતમ !
દેવોઽપિ ચ સ્વલુ અસ્ત્યેકકઃ યઃ સ્વલુ તેષાં નિર્જરાપુદ્ગલાનાં નો કિશ્ચિદ્ અન્યત્વં

હૈ ઓર દેવતા હૈ—સવ દેવ નહીં । ‘સે તેણદ્દેણં માંગદિયપુત્તા, એવં
વુચ્ચહ છઠમત્થેણં મણૂસે તેસિં નિજ્જરા પોગ્ગલાણં નો કિંચિ આણત્તં
વા ૬ જાણહ પાસહ’ હસ કારણ હે માકન્દિકપુત્ર ! મૈને એસા કહ્વા હૈ
કિ—છદ્મસ્થ મનુષ્ય ડન નિર્જરા પુદ્ગલોં કે અન્યત્વ આદિ કો નહીં
જાનતા હૈ । ઓર નહીં દેવતા હૈ । ‘સુહુમા ણં તે પુગ્ગલા પન્નત્તા સમણા-
ઉસો ?’ હે શ્રમણ ! આયુષ્યન્ । વે નિર્જરા પુદ્ગલ સૂક્ષ્મ કહે ગયે હૈ ।
‘સવ્વલોગં પિ ય ણં તે ઓગાહિત્તા ણં ચિટ્ઠંતિ’ વે સૂક્ષ્મ નિર્જરા પુદ્ગલ
સમસ્ત લોકાકાશ કો વ્યાપ્ત કર ઠહરે હુએ હૈ । હત્યાદિ યહ પાઠ છદ્મસ્થ
સૂત્રગત હૈ । ‘દેવે વિ ય ણં અત્યેગહુએ’ એસા જો કહ્વા ગયા હૈ સો ડસકા
મતલબ એસા હૈ કિ મનુષ્ય કી અપેક્ષા દેવ પ્રાયઃ પદુપ્રજ્ઞાવાલા હોતા હૈ
અતઃ અવ દેવોં મેં ખી કોઈ એકદેવ કિ જો વિશિષ્ટાવધિજ્ઞાન સે
વિકલ હૈ ડન નિર્જરા પુદ્ગલોં કો અન્યત્વાદિ ૬ કો નહીં જાનતા હૈ તો
છદ્મસ્થમનુષ્ય ડન્હેં કૈસે જાન સકતા હૈ । કોઈ એક જાનતા હૈ એસા

દ્દેણં માંગદિયપુત્તા એવં વુચ્ચહ છઠમત્થે ણં મણૂસે તેસિં નિજ્જરાપોગ્ગલાણં નો
કિંચિ આણત્તં વા ૬ જાણહ પાસહ’ તે કારણે હે માકન્દીપુત્ર મેં એવું કહ્યું
છે કે—છદ્મસ્થ મનુષ્ય તે નિર્જરા પુદ્ગલાના અન્યત્વ આદિને જાણતા નથી.
‘સુહુમા ણં તે પુગ્ગલા પન્નત્તા સમણાઉસો’ હે શ્રમણ આયુષ્યન્ તે નિર્જરા
પુદ્ગલ સૂક્ષ્મ કહ્યા છે. ‘સવ્વલોગંપિ ય ણં તે ઓગાહિત્તા ણો ચિટ્ઠંતિ’ તે સૂક્ષ્મ
નિર્જરા પુદ્ગલ બધાજ લોકાકાશને વ્યાપ્ત કરીને રહેલા હત્યાદિ આ પાઠ
છદ્મસ્થ સૂત્રનો છે. ‘દેવે વિ ય ણં અત્યેગહુએ’ આ પ્રમાણે જે કહેવામાં આવ્યું
છે તેનો ભાવ એવો છે કે મનુષ્યથી દેવ પ્રાયઃ પદુપ્રજ્ઞાવાળા હોય છે. જેથી
દેવોમાં પણ કોઈ એક દેવ કે જે વિશેષ પ્રકારના અવધિજ્ઞાનવાળો હોય છે
તેજ જાણે છે. તે વગર બીજા દેવ નિર્જરા પુદ્ગલોના અન્યત્વ વગેરેને જાણતા
નથી. તો પછી છદ્મસ્થ મનુષ્ય તેને કેવી રીતે જાણી શકે ? કોઈ એક જાણે

વાદ જાનાતિ પશ્યતિ, તત્તેનાર્થેન માકન્દિકપુત્ર! એવમુચ્યતે, છદ્મસ્થઃ સ્વલુ મનુષ્યઃ તેષાં નિર્જરાપુદ્ગલાનાં નો કિશ્ચિદ્ અન્યત્વં વાદ જાનાતિ પશ્યતિ, સૂક્ષ્માઃ સ્વલુ તે પુદ્ગલાઃ મજ્જસાઃ શ્રવણાયુષ્મન્! સર્વલોકમપિ ચ સ્વલુ તે અવગાહ્ય સ્વલુ તિષ્ઠન્તિ, इतिच्छाया ॥

વ્યાખ્યા સ્પષ્ટા । નવરં તત્ર ‘ઓમત્તં’ અમત્ત્વમ્-ઝનત્ત્વમ્, ‘તુચ્છત્તં’ તુચ્છત્ત્વમ્-નિસ્સારત્ત્વમ્, ‘ગરુયત્તં લઘુયત્તં’ ગુરુકૃત્ત્વં લઘુકૃત્ત્વં ચ સ્પષ્ટમ્ । પુનશ્ચ મજ્જનરયોત્તરસૂત્રે-‘દેવે ત્રિયણં અત્યેગઈ’ इति, પ્રાયેણ દેવઃ પટ્ટપજ્ઞાવાન્ ભવતીતિ મનુષ્યેભ્યઃ દેવગ્રહમ્ । તત્ર દેવોઽપિ ચાસ્ત્યેકકઃ इति, યઃ કશ્ચિદ્વિ-શિષ્ટાવધિજ્ઞાનવિકલઃ સ તેયાં નિર્જરાપુદ્ગલાનાં કિશ્ચિદ્ અન્યત્વાદિ, ન જાનાતિ તર્હિ કથં પુનર્મનુષ્યો જાનાતીતિ । એકઃ કશ્ચિજ્જાનાતીતિ પ્રોક્તં તદ્ વિશિષ્ટાવધિ-જ્ઞાનયુક્તો દેવો જાનાતીતિ મત્ત્રા કથિતમિતિ । કિયત્પર્યન્તમિત્યાહ-‘જાવ તત્થ ણં જે તે ઉવઉત્તા તે જાણંતિ પાસંતિ-આહારેંતિ, સે તેણદ્દેણં’ યાવત્ તત્ર સ્વલુ યે તે ઉપયુક્તાસ્તે જાનન્તિ પશ્યન્તિ આહરન્તિ તત્તેનાર્થેન-તત્ તેન કારણેન ‘નિક્કલેવો ભાણિયવ્વોત્તિ’ નિક્ષેવો મણિતવ્ય इति, તત્ર નિક્ષેવ इति-ન્યાસઃ-સૂત્રન્યાસ इति છદ્મસ્થમનુષ્યાદારમ્ય વૈમાનિકપર્યન્તઃ સર્વોઽપિ પાઠઃ વ્યાખ્યાતસૂત્રાન્તરવર્તી

જો કહા ગયા હૈ વહ વિશિષ્ટ અવધિજ્ઞાનયુક્ત દેવ જાનતો હૈ એસા માનકર કહા ગયા હૈ । ઓર વહ ‘જાવ તત્થ ણં જે તે ઉવઉત્તા તે જાણંતિ, આહારેંતિ, સે તેણદ્દેણં’ યહાં તક કહા ગયા હૈ । ‘નિક્કલેવો ભાણિય-વ્વોત્તિ’ એસા જો કહા હૈ । ઉસકા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ છદ્મસ્થમનુષ્ય સે લેકર વૈમાનિકપર્યન્ત સમી પાઠ યહાં ગ્રહણ કર લેના ચાહિયે । યહ પાઠ વ્યાખ્યાતસૂત્રાન્તરવર્તી ચતુર્વિંશતિદણ્ડકરૂપ હૈ । ઓર પ્રજ્ઞાપના સૂત્રકે ૧૫ વેં પદમેં સ્થિત પ્રથમેન્દ્રિયોદ્દેશક કા હૈ । હસકી વ્યાખ્યા મૈને ઉસકી પ્રમેયવોધિની ટીકામેં કી હૈ । સો વહીં સે

છે તેમ કહું છે, તે વિશેષ પ્રકારના અવધિજ્ઞાનવાળો દેવ બાણે છે તેમ માનીને કહેવામાં આવ્યું છે. અને તે ‘જાવ તત્થ ણં જે તે ઉવઉત્તા તે જાણંતિ, પાસંતિ, આહારેંતિ સે તેણદ્દેણં’ તેમાં જે ઉપયોગવાળા છે તેઓ બાણે છે, બુદ્ધિ છે. અને તેના આહાર કરે છે તે કારણે મેં તે પ્રમાણે કહું છે. આવાકય પર્યંત કહેવામાં આવ્યું છે ‘નિક્કલેવો ભાણિયવ્વોત્તિ’ એવું જે કહું છે, તેવું તાત્પર્ય એ છે કે-છદ્મસ્થ મનુષ્યથી લઈને વૈમાનિક સુધીનો બધો જ પાઠ અહિયાં ગ્રહણ કરવો. આ પાઠ આ સૂત્રના પછીના સૂત્રમાં ચતુર્વિંશતિ (ચોવીસ) ટંકકરૂપ છે. અને પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના પંદરમાં પદમાં પ્રથમ ઇન્દ્રિય ઉદ્દેશકનો છે તેની વ્યાખ્યા મેં તે સૂત્રની પ્રમેયવોધિની ટીકામાં કરી છે. તે ત્યાં જોઈ લેવી

ચતુર્વિંશતિદંડકરૂપઃ પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રપચ્ચદશપદસ્થમથમેન્દ્રિયોદેશકસ્ય અત્રાધ્યેતવ્યઃ,
તદ્વ્યાખ્યા તત્ર મસ્કૃતાયાં પ્રમેયબોધિનીટીકાયાં વિલોકનીયા । કિયત્પર્યન્ત-
મિત્યાહ-‘ન પાસંતિ આહારેતિ’ ન પશ્યન્તિ આહરન્તિ, સૂક્ષ્મપુદ્ગલાન્ ન જાનન્તિ
ન પશ્યન્તિ આહરન્તિ-સૂક્ષ્મપુદ્ગલાનામાહારમાત્રં કુર્વન્તિ । અત્ર આહાર ઓજાહાર
એવ જ્ઞાતવ્યઃ । યાવદ્વૈમાનિકાઃ’ इत्यनेन सप्तनारकदशभवनपतिपञ्चस्थावर-
विकलेन्द्रियत्रयतिर्यक्पञ्चेन्द्रियवानव्यन्तरज्योतिष्काः, एते नारकवत् न
જાનન્તિ, પશ્યન્તિ કેવલમાહરન્ત્યેવ સામાન્યમનુભ્યવૈમાનિકાઃ એકે જાનન્તિ,
પશ્યન્તિ, આહરન્તિ, એકે ન જાનન્તિ ન પશ્યન્તિ કેવલમાહરન્ત્યેવેતિ ॥ સૂ૦ ૩ ॥

देख लेना चाहिये । यह पाठ न पासंति आहारेति’ यहां तक का यहाँ
कहना चाहिये । इस प्रकार जो उपयोग रहित हैं वे निर्जरा के सूक्ष्म
पुद्गलों को न जानते हैं और न देखते हैं । किन्तु सूक्ष्म पुद्गलों को आहार
मात्रारूप से ग्रहण करते हैं । यहां आहार से ओजआहार ही लिया
गया है । ‘जाव वेमाणिया’ पदसे सूत्रकारने यह समझाया है कि सातों
पृथिवियों के नारक दश भवनपतिदेव, पांच स्थावर, तीन विकलेन्द्रिय,
तिर्यञ्च, वानव्यन्तर एवं ज्योतिष्क ये सब नारक की तरह उन निर्जरा
सूक्ष्मपुद्गलों को न जानते हैं, न देखते हैं । केवल वे इनका आहार
ही करते हैं । अर्थात् वे केवल इन्हें ग्रहण ही करते हैं । सामान्य
मनुष्य तथा वैमानिक इनमें से कोई एक इन्हें जानते हैं । और देखते हैं
तथा इनको ग्रहण करते हैं । और कोई एक न इन्हें जानते हैं और न
देखते हैं-केवल ग्रहण ही करते हैं ॥ सू० ३ ॥

આ પાઠ ‘ન પાસંતિ આહારેતિ’ અહિં સુધીનો પાઠ અહિંયાં ગ્રહણ કરેલ છે.
આ રીતનો જેને ઉપયોગ છે. તેઓ નિર્જરાના સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોને જાણતા નથી
અને દેખતા નથી. પરંતુ સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોને આહારરૂપે જ માત્ર ગ્રહણ કરે છે
અહિંયાં આહારથી ઓજ આહાર ગ્રહણ કરેલ છે. ‘યાવદ્વૈમાનિકાઃ’ આ વાક્યથી
સૂત્રકારે એ સમજાવ્યું છે કે-સાતે પૃથ્વીયોના નારક છવ દશભવનપતિદેવ
પાંચ સ્થાવર ત્રણ વિકલેન્દ્રિય, પચેન્દ્રિય, તિર્યંચ, મનુષ્ય વાનવ્યન્તર અને
જ્યોતિષ્ક એ બધા નારકોની માફક તે નિર્જરાના સૂક્ષ્મ પુદ્ગલોને જાણતા
નથી અને દેખતા નથી. તેઓ કેવળ તેનો આહારજ કરે છે. અર્થાત્ તેઓ
કેવળ તેને ગ્રહણ જ કરે છે. સામાન્ય મનુષ્ય તથા વૈમાનિક તેમાંથી કોઈ
એક તેને જાણે છે અને દેખે છે. અને તેને ગ્રહણ કરે છે. અનેક કોઈ એક
તેને જાણતા નથી. અને દેખતા નથી-કેવળ ગ્રહણ જ કરે છે. ॥ સૂ૦ ૩ ॥

इतः पूर्वसूत्रे निर्जरापुद्गलाः कथिताः, ते च पुद्गलाः, बन्धे सत्येव भवन्तीति बन्धनिरूपणाय प्रश्नयन्नाह—‘कइविहे णं भंते ! इत्यादि ।

मूलम्—कइविहे णं भंते ! बंधे पन्नत्ते, मागंदियपुत्ता ! दुविहे बंधे पन्नत्ते तं जहा—दव्वबंधे य भावबंधे य । दव्वबंधे णं भंते ! कइविहे पन्नत्ते ? मागंदियपुत्ता ! दुविहे पन्नत्ते तं जहा—पओग-बंधे य वीससाबंधे य । वीससाबंधे णं भंते ! कइविहे पन्नत्ते ? मागंदियपुत्ता ? दुविहे पन्नत्ते तं जहा—साइयवीससाबंधे अणा-इयवीससाबंधे य । पओगबंधे णं भंते ! कइविहे पन्नत्ते ? मागंदियपुत्ता ! दुविहे पन्नत्ते, तं जहा—सिढिलबंधेणबंधे य घणिय-बंधेणबंधे य । भावबंधे णं भंते ! कइविहे पन्नत्ते ? मागंदियपुत्ता ! दुविहे पन्नत्ते, तं जहा—मूलपगडिबंधे य, उत्तरपगडिबंधे य । नेरइयाणं भंते ! कइविहे भावबंधे पन्नत्ते ? मागंदियपुत्ता ! दुविहे भावबंधे पन्नत्ते, तं जहा—मूलपगडिबंधे य उत्तरपगडिबंधे य, एवं जाव वेमाणियाणं । नाणावरणिज्जस्स णं भंते ! कम्मस्स कइविहे भावबंधे पन्नत्ते ? मागंदियपुत्ता ! दुविहे भावबंधे पन्नत्ते, तं जहा—मूलपगडिबंधे य उत्तरपगडिबंधे य । नेरइयाणं भंते ! नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स कइविहे भावबंधे पन्नत्ते ? मागंदिय-पुत्ता ! दुविहे भावबंधे पन्नत्ते ? तं जहा—मूलपगडिबंधे य उत्तर-पगडिबंधे य, एवं जाव वेमाणियाणं, जहा नाणावरणिज्जे णं दंडओ भणियो एवं जाव अंतराइए णं भाणियव्वो ॥सू० ४॥

छाया—कतिविधः खलु भदन्त ! बन्धः प्रज्ञप्तः ? माकंदिकपुत्र ! द्विविधः प्रज्ञप्तः तद्यथा—द्रव्यबन्धश्च भावबन्धश्च । द्रव्यबन्धः खलु भदन्त ! कतिविधः

પ્રજ્ઞપ્તઃ? માકન્દિકપુત્ર ! દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તથા પ્રયોગવન્ધશ્ચ વિસ્રસાવન્ધશ્ચ । વિસ્રસાવન્ધઃ खलु भदन्त ! કતિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ? માકન્દિકપુત્ર ! દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તથા સાદિકવિસ્રસાવન્ધશ્ચ અનાદિકવિસ્રસાવન્ધશ્ચ । પ્રયોગવન્ધઃ खलु भदन्त ! કતિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ? માકન્દિકપુત્ર ! દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, શિથિલવન્ધનવન્ધશ્ચ ગાઢ વન્ધનવન્ધશ્ચ । ભાવવંધઃ खलु भदन्त ! કતિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ? માકન્દિકપુત્ર ! દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ તથા મૂલપ્રકૃતિવન્ધશ્ચ ઉત્તરપ્રકૃતિવન્ધશ્ચ । નૈરયિકાણાં ભદન્ત ! કતિવિધો ભાવવન્ધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ? માકન્દિકપુત્ર । દ્વિવિધો ભાવવન્ધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તથા મૂલપ્રકૃતિવન્ધશ્ચ ઉત્તરપ્રકૃતિવન્ધશ્ચ, एवं यावद्वैमानिकानाम् । જ્ઞાનાવરણીયસ્ય खलु भदन्त । કર્મણઃ કતિવિધો ભાવવન્ધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ? માકન્દિકપુત્ર । દ્વિવિધો ભાવવન્ધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તથા મૂલપ્રકૃતિવન્ધશ્ચ ઉત્તરપ્રકૃતિવન્ધશ્ચ ! નૈરયિકાણાં ભદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીયસ્ય કર્મણઃ કતિવિધો ભાવવન્ધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ? માકન્દિકપુત્ર । દ્વિવિધો ભાવવન્ધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ તથા—મૂલપ્રકૃતિવન્ધશ્ચ ઉત્તરપ્રકૃતિવન્ધશ્ચ । एवं यावद्वैमानिकानाम्, यथा ज्ञानावरणीयेन दण्डको भणित एवं यावद् अन्तरायिकेण भणितव्यः ॥સુ. ૪॥

ટીકા—‘કઙ્ઘિહે ણં મંતે ! વંધે પન્નત્તે’ કતિવિધઃ खलु भदन्त ! વન્ધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ—કથિતઃ ? મગવાનાહ—‘માગંદિયપુત્તા !’ इत्यादि, ‘માગંદિયપુત્તા’ ‘હે માકન્દિકપુત્ર !’ ‘દુવિહે વંધે પન્નત્તે’ દ્વિવિધઃ—દ્વિ પ્રકારકો વન્ધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ—કથિતઃ,

इससे पहिले निर्जरा पुद्गल कहे गये हैं— ये पुद्गल बन्ध के होने पर ही होते हैं । अतः इसी विचार अब बन्ध का निरूपण सूत्रकार प्रश्नोत्तर रूप से कहते हैं ।

‘કઙ્ઘિહે ણં મંતે ! વંધે પન્નત્તે ?’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—‘કઙ્ઘિહે ણં મંતે ! વંધે પન્નત્તે’ હે ભદન્ત ! વન્ધ કિતને પ્રકાર કા કહા ગયા હે ? એસા ઘઠ પ્રશ્ન માકન્દિક પુત્ર અનગાર કા હે હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્નને કહા હે—‘માગંદિયપુત્તા !’ હે માકન્દિકપુત્ર ! ‘દુવિહે વંધે પન્નત્તે’ વંધ દો પ્રકાર કા કહા ગયા હે । ‘તં જહા’ ઘઠ

ગ્રીક્ષ સૂત્રમાં નિર્જરા પુદ્ગલ કહેવામાં આવ્યા છે. એ પુદ્ગલ, બન્ધ થાય ત્યારે જ થાય છે. તેથી એ સંબન્ધથી હવે બન્ધનું નિરૂપણ સૂત્રકાર કરે છે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

‘કઙ્ઘિહે ણં મંતે ! વંધે પન્નત્તે’ इत्यादि

ટીકાર્થ—‘કઙ્ઘિહે ણં મંતે ! વંધે પન્નત્તે’ હે ભગવાન્ બંધ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? આ પ્રમાણે માક દ્વિપુત્ર અનગારે ભગવાનને પૂછ્યું તેના ઉત્તરમાં પ્રથમે કહ્યું કે—‘માગંદિયપુત્તા !’ હે માક દ્વિકપુત્ર ! ‘દુવિહે વંધે પન્નત્તે’ બંધ બે પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે. ‘તં જહા’ તે આ પ્રમાણે છે,

તમેવ દર્શયતિ—‘તં જહા’ इत्यादि, ‘तं जहा’ तद्यथा—‘द्ववबंधे य भावबंधे य’ द्रव्य
बन्धश्च भावबन्धश्च । ‘द्ववबंधे णं भंते ! कइविहे पन्नत्ते’ द्रव्यबन्धः खलु भदन्त !
कतिविधः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह—‘मार्गदियपुत्ता ! दुविहे पन्नत्ते’ माकन्दिकपुत्र !
द्विविधो द्रव्यबन्धः प्रज्ञप्तः, द्रव्यबन्धो नाम द्रव्येण स्नेहरज्ज्वादिना अथवा द्रव्यस्य
परस्परेण बन्धो द्रव्यबन्ध इति स च द्रव्यबन्धो द्विविधः, तमेव दर्शयति—‘तं जहा’
तद्यथा—‘पओगबंधे य बीससाबंधे य’ प्रयोगबन्धश्च विस्रसाबन्धश्च । ‘बीससाबंधे णं
भंते ! कइविहे पन्नत्ते’ विस्रसाबन्धः खलु भदन्त ! कतिविधः प्रज्ञप्तः, विस्रसा-
स्वभावस्तया विस्रसया जायमानो बन्धो विस्रसाबन्धः स्वाभाविक इत्यर्थः यथा

ઉસ પ્રકાર સે હૈ—‘દ્વવબંધે ય ભાવબંધે ય’ એક દ્રવ્ય બન્ધ ઓર દૂસરા
ભાવ બંધ, અવ માકન્દિકપુત્ર અનગાર પ્રભુસે એસા પૂછતે હૈ—‘દ્વવ-
બંધે ણં ભંતે ! કહિવિહે પણ્ણત્તે’ હે ભદન્ત ! દ્રવ્યબન્ધ કિતને પ્રકાર કા
કહા ગયા હૈ ? ઉત્તરમૈં ભગવાન્ કહતે હૈ—‘માર્ગદિયપુત્તા ! દુવિહે
પન્નત્તે’ હે માકન્દિક પુત્ર દ્રવ્ય બન્ધ દો પ્રકાર કા કહા હૈ—સ્નેહરજ્જુ
આદિ કે દ્વારા જો બન્ધ હોતા હૈ, વહ દ્રવ્યબન્ધ હૈ । અથવા દ્રવ્ય કા
પરસ્પર મૈં જો બન્ધ હોતા હૈ વહ દ્રવ્યબન્ધ હૈ । દ્રવ્યબન્ધકે દો પ્રકાર એસે હૈ
—‘પઓગબંધે ય બીસસાબંધે ય’ એક પ્રયોગબન્ધ ઓર દૂસરા વિસ્રસાબન્ધ
રજ્જ્વાદિક પ્રયોગ સે જો બન્ધ હોતા હૈ વહ પ્રયોગબન્ધ હૈ । ઓર સ્વાભા-
વિક જો બન્ધ હોતા હૈ વહ વિસ્રસાબન્ધ હૈ । જૈસે મેઘમાલા કા બન્ધ ।

અથ માકન્દિકપુત્ર પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈ—‘વીસસાં’ હે ભદન્ત ! વિસ્રસા-
બન્ધ કિતને પ્રકાર કા હૈ ? ઉત્તર મૈં પ્રભુ કહતે હૈ—‘માર્ગદિય પુત્તાં !’ હે

‘દ્વવબંધે ય ભાવબંધે ય’ એક દ્રવ્યબંધ અને બીજો ભાવબંધ ફરીથી માક-
ન્દિકપુત્ર પ્રભુને પૂછે છે કે ‘દ્વવબંધે ણં ભંતે ! કહિવિહે પણ્ણત્તે’ હે ભગવન્ દ્રવ્ય
બંધ કેટલા પ્રકારનો છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘માર્ગદિયપુત્તા !
દુવિહે પણ્ણત્તે’ હે માકન્દિકપુત્ર દ્રવ્યબંધ બે પ્રકારનો કહેલ છે. સ્નેહ
પાશ વગેરેથી બે બંધ થાય છે તે દ્રવ્યબંધ છે અથવા દ્રવ્યોનો અન્યો-
ન્યમાં બે બંધ થાય છે તે દ્રવ્યબંધ છે. દ્રવ્યબંધના બે પ્રકાર આ પ્રમાણે
છે. ‘પઓગબંધે ય વીસસાબંધે ય’ એક પ્રયોગ બંધ અને બીજો વિસ્રસાબંધ
રજ્જુ વિગેરેના પ્રયોગથી બે બંધ થાય છે તે પ્રયોગબંધ છે. અને બે બંધ
સ્વાભાવિક રીતે થાય તે વિસ્રસાબંધ છે. જેમકે મેઘસમૂહોનો સ્વાભાવિક બંધ.

હવે માકન્દીપુત્ર અનગાર ફરીથી એવું પૂછે છે કે—‘વીસસાબંધે ણં
મદંત કહિવિહે પણ્ણત્તે ?’ હે ભગવન્, વિસ્રસાબંધ કેટલા પ્રકારનો છે ? તેના

મેઘમાલાયાઃ । મગવાનાહ-‘માગદિયપુત્તા.’ ઇત્યાદિ, માગદિયપુત્તા’ હે માકન્દિક-પુત્ર ! ‘દુવિહે પન્નત્તે’ દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, ‘તં જહા’ તદ્યથા-‘સાહ્યવીસસાવંધે ય અના-હ્ય વીસસાવંધે ય’ સાદિકવિસ્ત્રસાવન્ધશ્ચ અનાદિકવિસ્ત્રસાવન્ધશ્ચ, તત્ર સાદિકઃ-આદિસહિતો યઃ સ્વભાવાપરપર્યાયઃ વિસ્ત્રસાવન્ધો મેઘમાલાદીનાં સ સાદિકવિસ્ત્રસાવન્ધઃ । અનાદિકઃ-આદિરહિતશ્ચ વિસ્ત્રસાવન્ધો ધર્માસ્તિકાયાદીનામ્ પરસ્પરમ્ । ‘પઓગવંધે ણં મંતે । કઙ્કિવિહે પન્નત્તે’ પ્રયોગવન્ધઃ-રજ્જ્વાદિપ્રયોગેણ દ્રવ્યાણાં જીવકૃતો વન્ધઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! કતિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ? મગવાનાહ-‘માગદિયપુત્તા !’ હે માકન્દિકપુત્ર ! ‘દુવિહે પન્નત્તે’ દ્વિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ‘તં જહા’ તદ્યથા ‘સિઠિલવંધણ વંધે ય ઘણિયવંધણવંધે’ ય’ શિથિલવન્ધનવન્ધશ્ચ ગાઢવન્ધનવન્ધશ્ચેતિ । ‘ભાવ

માકન્દિકપુત્ર ! વિસ્ત્રસાવન્ધ ‘દુવિહે પન્નત્તે’ દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ-‘તં જહા સાહ્યવિસસા’ એક સાદિકવિસ્ત્રસાવન્ધ ઓર દુસરા અનાદિકવિસ્ત્રસાવન્ધ આદિ સહિત જો વિસ્ત્રસાવન્ધ હોતા હૈ વહ સાદિકવિસ્ત્રસાવન્ધ હૈ જૈસે મેઘમાલાદિકોં મેં હોતા હૈ । યહ ઉનકા વન્ધ કિસીકે દ્વારા કરાયા નહીં જાતા હૈ । કિન્તુ સ્વભાવતઃ હી હોતા રહતા હૈ । તથા આદિ રહિત જો વન્ધ હોતા હૈ વહ અનાદિકવિસ્ત્રસાવન્ધ હૈ । જૈસે ધર્માસ્તિકાયાદિકોં પરસ્પર મેં વન્ધ હૈ । જીવોં દ્વારા જો રજ્જુ આદિ સે બાંધના હોતા હૈ વહ પ્રયોગવન્ધ હૈ । યહ પ્રયોગવન્ધ બી શિથિલપ્રયોગવન્ધ ઓર ગાઢપ્રયોગવન્ધ કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા હૈ । યહી બાત ‘પઓગવંધે’ ઇત્યાદિ સે લેકર ‘માગદિયપુત્તા’ આદિ પદોં દ્વારા યહાં પ્રશ્નોત્તર કે રૂપ મેં કથન કિયા જાતા હૈ-ઇસમેં

ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-‘માકન્દિકપુત્ર ! હે માકન્દિક પુત્ર ! વિસ્ત્રસાવન્ધ ‘દુવિહે પન્નત્તે’ બે પ્રકારનો કહેલ છે-‘તં જહા સાહ્ય વિસસા’ એક સાદિક વિસ્ત્રસાવન્ધ અને બીજો અનાદિક વિસ્ત્રસાવન્ધ આદિ સહિત જે વિસ્ત્રસાવન્ધ થાય છે તે સાદિક વિસ્ત્રસાવન્ધ છે. જે રીતે વાદળો સ્વાભાવિક રીતે મેઘ-સમૂહોમાં થાય છે જે રીતે વાદળોના પુદ્ગલો એક યોગે બંધાય છે. આ તેનો બંધ કોઈ બીજા દ્વારા કરાવાતો નથી પરંતુ સ્વભાવથી જ થાય છે. તથા આદિ સહિત જે બંધ થાય છે, તે અનાદિક વિસ્ત્રસાવન્ધ છે. જેવી રીતે ધર્માસ્તિકાયાદિકોમાં પરસ્પરમાં બંધ થાય છે. જીવો દ્વારા જે દોરી વગેરેથી બંધન થાય છે, તે પ્રયોગ બંધ છે. આ પ્રયોગબંધ પણ શિથિલ પ્રયોગબંધ અને ગાઢપ્રયોગબંધના ભેદથી બે પ્રકારનો છે. તેજ વાત ‘પઓગવંધે ણં’ ઇત્યાદિથી આરંભીને ‘માગદિયપુત્તા’ હે માકન્દિક પુત્ર આ પ્રમાણેના પદોથી અહિ પ્રગટ કરવામાં આવેલ છે.

વંધે ણં મંતે ! કઙ્કિદિહે પન્નત્તે' ભાવબન્ધઃ સ્વલુ મદન્ત ! કતિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્ત ઇતિ પ્રશ્નઃ । 'માગંદિયપુત્તા ! દુવિદિહે ભાવવંધે પન્નત્તે' માકન્દિકપુત્ર ! દ્વિવિધો ભાવબન્ધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, 'ત જહા' તથથા-મૂલપગહિવંધે ય ઉત્તરપગહિવંધે ય' મૂલપ્રકૃતિવન્ધશ્ચ ઉત્તરપ્રકૃતિવન્ધશ્ચ, તત્ર ભાવેન મિથ્યાત્વાદિના વન્ધો જીવસ્યેતિ ભાવબન્ધઃ, અથવા ભાવસ્ય ઉપયોગમાત્રાવ્યતિરેકાત્ જીવસ્ય વન્ધો ભાવબન્ધઃ સ ચ દ્વિવિધો મૂલપ્રકૃત્યુત્તરપ્રકૃતિભેદાદિતિ ભાવઃ । 'નેરહ્યાણં મંતે ! કઙ્કિદિહે ભાવવંધે પન્નત્તે' નૈરયિકાણાં મદન્ત ! કતિવિધો ભાવબન્ધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ? મગવાનાહ- 'માગંદિયપુત્તા ! દુવિદિહે ભાવવંધે પન્નત્તે' હે માકન્દિકપુત્ર ! દ્વિવિધો ભાવબન્ધઃ

માકન્દિક પુત્રને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા- 'ભાવવંધે' હે મદન્ત ! ભાવબન્ધ કિતને પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ ? ઉત્તરમેં પ્રશ્ન કહતે હૈ- 'માગંદિયપુત્તા' હે માકન્દિકપુત્ર ! ભાવબન્ધ જો જીવોં કે રાગાદિ ભાવોં સે હોતા હૈ દો પ્રકાર કહા હૈ । એક 'મૂલપગ' મૂલપ્રકૃતિવન્ધ ઓર દૂસરા ઉત્તર પ્રકૃતિવન્ધ મિથ્યાત્વાદિ કે નિમિત્ત સે જો જીવ કે સાથ કર્મ કા બન્ધ હોતા હૈ વહ ભાવબન્ધ કહા ગયા હૈ । અથવા ઉપયોગરૂપ ભાવ સે અભિન્ન હોને કે કારણ જીવ કે ભાવ કા બન્ધ હૈ, યહ ભાવવંધ મૂલ પ્રકૃતિ ઓર ઉત્તરપ્રકૃતિ કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા હોતા હૈ ઇનમેં સે હે મદન્ત ! 'નેરહ્યાણં' નૈરયિક જીવોં કે ભાવબન્ધ કિતને પ્રકાર કા હોતા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ । 'માગંદિય પુત્તા' હે માકન્દિક પુત્ર ! નારક-જીવોં કે દોનોં પ્રકાર કા ભાવબન્ધ હોતા હૈ । મૂલપ્રકૃતિરૂપ ભાવબન્ધ

હવે ભાવબંધના વિષયમાં કથન કરવામાં આવે છે. તેમાં માકંદિપુત્રે પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે-ભાવવંધે' હે ભગવન્ ભાવબંધ કેટલા પ્રકારનો કહેલ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-માગંદિય પુત્તા !' હે માકંદીપુત્ર ! જીવોના રાગદ્વેષાદિથી જે બંધ થાય છે તે ભાવબંધ છે. તે ભાવબંધ બે પ્રકારનો કહેવામાં આવેલ છે. 'મૂલપગ' એક મૂળપ્રકૃતિબંધ અને બીજો ઉત્તર પ્રકૃતિબંધ છે. મિથ્યાત્વ વિગેરેના નિમિત્તથી જીવની સાથે જે કર્મનો બંધ થાય છે, તે ભાવબંધ કહેવાય છે. અથવા ઉપયોગ રૂપભાવથી જુદા ન હોવાને કારણે જીવને જે ભાવનો બંધ થાય છે, તે ભાવબંધ છે. આ ભાવબંધ મૂળપ્રકૃતિ અને ઉત્તર પ્રકૃતિના ભેદથી બે પ્રકારનો છે. તેમાંથી 'નેરહ્યાણં' હે ભગવન્ નૈરયિક જીવોને કેટલા પ્રકારનો ભાવબંધ થાય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે 'માગંદિય પુત્તા !' હે માકંદિકપુત્ર ! નારકજીવોને બે પ્રકારનો ભાવબંધ થાય છે. નારકજીવ ને મૂળપ્રકૃતિરૂપ ભાવબંધ થાય છે,

પ્રજ્ઞપ્તો નારકાણામ્ 'ત જહા' તથા—'મૂલપગડિવધે ચ ઉત્તરપગડિવધે ચ' મૂલપ્રકૃતિ વન્ધસ્થ ઉત્તરપ્રકૃતિવન્ધસ્થ ! 'एवं जात्र वैमाणियाणं' एवं यावद्वैमानिकानाम्, एवं—નારકવદેય યાવદ્ વૈમાનિકાનામ્, તિરસ્થ આરભ્ય શેષત્રયોવિંશતિ દણ્ડકાનામપિ હમૌ ભાવવન્ધૌ ભવત્ इति भावः । 'णाणावरणिज्जस्स णं भंते ! कम्मस्स' જ્ઞાનાવરણીયસ્ય સ્વલ્પ ભદન્ત ! કર્મણઃ 'कश्चिद्दे भावबंधे पणत्ते' કતિવિધો ભાવવન્ધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ? भगवानाह—'मागंदियपुत्ता ! दुविहे भावबंधे पणत्ते' हे माकन्दिक पुत्र ! द्विविधो भावबन्धो ज्ञानावरणीयस्य कर्मणो भवतीति, भेदद्वयमेव दर्शयति

भी उनके होता है उत्तर प्रकृतिरूप भावबन्ध भी उनके होता है । भाव बन्धविषयक यह कथन 'एवं जात्र वैमा०' नारक के जैसा यावत्-वैमानिकदेवों के भी जानना चाहिये । अर्थात् तिर्यश्च से लेकर बाकी के २३ दण्डकों में भी ये दोनों भावबन्ध होते हैं । 'णाणावरणिज्जस्स०' अब इस सूत्र द्वारा यह पूछा जा रहा है कि ज्ञानावरणीय जो कर्म है उसका भावबन्ध कितने प्रकार का होता है ? उत्तर में प्रभु ने कहा 'मागंदिय पुत्ता ! दुविहे भावबन्धे पणत्ते०' हे माकन्दिक पुत्र ! ज्ञानावरणीय कर्म का भावबन्ध मूलप्रकृति के रूपमें और उत्तरप्रकृति के रूपमें दोनों रूप में होता है । 'नैरइयाणं०' इस सूत्र द्वारा ऐसा पूछा गया है कि नैरयिक जीवों का जो ज्ञानावरणीय कर्म है उसका भावबन्ध कितने प्रकार का वहां है ? उत्तरमें प्रभु ने कहा है—'मागंदिक पुत्ता ! दुविहे भावबन्धे पणत्ते०' हे माकन्दिक पुत्र ! नारक जीवों का जो ज्ञानावरणीय कर्म है

અને ઉત્તર પ્રકૃતિરૂપ ભાવબંધ પણ થાય છે. ભાવબંધ સંમંધી આ કથન 'एवं जात्र वैमाणिया०' નારકજીવ પ્રમાણે યાવત્ વૈમાનિક દેવો સુધી સમજવું. અર્થાત્ તિર્યંચથી આરંભીને બાકીના તેવીસ દંડકોમાં પણ આ બંને પ્રકારના ભાવબંધ થાય છે. 'णाणावरणिज्जस्स०' આ સૂત્રાંશથી એ પૂછવામાં આવે છે કે—જ્ઞાનાવરણીય જે કર્મ છે, તેને ભાવબંધ કેટલા પ્રકારનો થાય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે 'मागंदिय पुत्ता ! दुविहे भावबन्धे पणत्ते !' હે માકંદિક પુત્ર ! મૂલપ્રકૃતિબંધ પણાથી અને ઉત્તર પ્રકૃતિપણાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મનો ભાવબંધ બંને પ્રકારથી છે 'नैरइयाणं०' આ સૂત્રથી એવું પૂછવું છે કે નૈરયિક જીવોને જે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છે, તેનો ભાવબંધ કેટલા પ્રકારનો છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'मागंदिय पुत्ता ! दुविहे भावबन्धे पणत्ते० !' હે માકંદિક પુત્ર ! નારકજીવોનું જે જ્ઞાનાવરણીય કર્મ છે, તેનો

—‘તં જહા’ તથા—‘મૂલપગડિવંધે ય ઉત્તરપગડિવંધે ય’ મૂલપ્રકૃતિવન્ધ્યોત્તર-
પ્રકૃતિવન્ધ્યશ્ચેતિ । ‘નેરડયાણં મંતે ! જ્ઞાનાવરણિસ્સ કમ્મસ્મ કડ્ઢિહે માદવંધે પન્નત્તે’
નેરયિકાણાં મદન્ત ! જ્ઞાનાવરણીયસ્ય કર્મણઃ કતિવિધો માવવન્ધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ?
‘માગંદિયપુત્તા ! દુવિહે માવવંધે પન્નત્તે’ માકન્દિકપુત્ર ! દિવિધો માવવન્ધઃ
પ્રજ્ઞપ્તઃ, ‘તં જહા’ તથા—‘મૂલપગડિવંધે ય ઉત્તરપગડિવંધે ય’ મૂલપ્રકૃતિવન્ધ્ય
ઉત્તરપ્રકૃતિવન્ધ્યશ્ચ ઇત્યુત્તરમ્ । ‘એવં જાવ વેમાણિયાણં’ એવં યાવદ્વૈમાનિકાનામ્,
એકેન્દ્રિયાદારમ્ય વૈમાનિકપર્યન્તજીવાનાં સમ્બન્ધિજ્ઞાનાવરણીયસ્ય કર્મણો મૂલ
પ્રકૃત્યુત્તરપ્રકૃતિનામ માવવન્ધો ભવત્તિ । ‘જહા જ્ઞાનાવરણિજ્જેણં દંડઓ મણિઓ
યથા જ્ઞાનાવરણીયેન દણ્ડકો મણિતઃ, ‘એવં જાવ અંરાડ્ઢિણં માણિયવ્વો’ એવં
યાવદન્તરાયિકેણ મણિતવ્યઃ, યથા જ્ઞાનાવરણીયકર્મણો દ્વિપકારકમાવવન્ધઘટિત-
દણ્ડકસ્ય વક્તવ્યતા કથિતા તથૈવ દર્શનાવરણીય કર્મત આરમ્ય વેદનીયમોહનીયા-
યુષ્કનામગોત્રાન્તરાયકર્મપર્યન્તમપિ દણ્ડકો મણિતવ્ય એવેતિ ભાવઃ । ॥સૂ૦ ૪॥

ઉસકા માવવન્ધ વહાં દોનોં પ્રકાર કા હૈ । મૂલપ્રકૃતિરૂપ ઓ હૈ ઓર
ઉત્તરપ્રકૃતિરૂપ ઓ હૈ । ‘એવં જાવ વેમાણિયાણં’ હસી પ્રકાર કા કથન
એકેન્દ્રિય સે લેકર વૈમાનિક પર્યન્ત જીવોં કે સંબન્ધી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ
કે માવવન્ધ કે વિષયમેં ઓ જાનના ચાહિયે । અર્થાત્ વહાં પર જ્ઞાના-
વરણીય કર્મ કે દોનોં પ્રકાર હોતે હૈ । ‘જહા જ્ઞાનાવરણિજ્જેણં દંડઓ
મણિઓ’ જૈસા યહ દણ્ડક જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કે સમ્બન્ધમેં માવવન્ધ
વિષયક કહા ગયા હૈ । ડસી પ્રકાર કા દણ્ડક શેષ દર્શનાવરણીય, વેદ-
નીય, મોહનીય, આયુ, નામ, ગોત્ર ઓર અન્તરાય કે માવવન્ધ કે દોનોં
પ્રકાર કે સમ્બન્ધમેં કહ લેના ચાહિયે ॥ સૂ૦ ૪ ॥

માવવન્ધ ત્યાં બન્ને પ્રકારનો કહ્યો છે. ‘એવં જાવ વેમાણિયાણં’ આ
પ્રમાણેનું કથન એકેન્દ્રિયથી અરંભીને વૈમાનિક સુધીના જીવોના સંબંધમાં
જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ભાવબંધના વિષયમાં સમજવું. અર્થાત્ ત્યાં જ્ઞાના-
વરણીય કર્મને ભાવબંધ બંને પ્રકારથી થાય છે. ‘જહા જ્ઞાનાવરણિજ્જેણં
દંડઓ મણિઓ’ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના સંબંધમાં જે પ્રમાણે આ ભાવબંધ
વિષયનો દંડક કહેલ છે તેજ પ્રમાણે નો દંડક બાકીના દર્શનાવર-
ણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુ, નામ, ગોત્ર અને અન્તરાય કર્મ અઠ પ્રકાર-
ના કર્મને બંને પ્રકારના ભાવબંધનો સંબંધ સમજવો ॥ સૂત્ર ૪ ॥

पूर्वं बन्धस्वरूपमुक्तम्, बन्धश्च कर्मण एव भवतीति कर्ममूत्रमाह—'जीवा णं भंते !' इत्यादि ।

मूळम्—जीवा णं भंते ! पावे कम्ममे जे य कडे जे य कज्जइ जे य कज्जिस्सइ अत्थियाइ तस्स केइ णाणत्तं हंता अत्थि, से केणट्ठेणं भंते ! एवं बुच्चइ जीवाणं पावे कम्ममे जे य कडे जाव जे य कज्जिस्सइ, अत्थियाइ तस्स णाणत्ते ? मागंदियपुत्ता ! से जहा नामए केइपुरिसे धणुं परामुसइ धणुं परामुसित्ता उसुं परामुसइ उसुं परामुसित्ता ठाणं ठाइ ठाणं ठाएत्ता आययकन्नाययं उसुं करेइ, आयय कन्नाययं उसुं करित्ता उड्डं वेहासं उव्विहइ से नूणं मागंदिय-पुत्ता तस्स उसुस्स उड्डं वेहासं उव्वीढस्स समाणस्स एयइ वि णाणत्तं जाव तं तं भावं परिणमइ वि णाणत्तं ? हंता भगवं एयइ वि णाणत्तं जाव परिणमइ वि णाणत्तं । से तेणट्ठेणं मागंदियपुत्ता एवं बुच्चइ जाव तं तं भावं परिणमइ वि णाणत्तं नेरइयाणं भंते ! पावे कम्ममे जे य कडे० एवं जाव वेमाणियाणं ॥सू० ५॥

छाया—जीवानां खलु भदन्त ! पापं कर्म यत् च कृतं यच्च क्रियते यच्च करिष्यते अस्ति चापि तस्य किञ्चित् नानात्वम् ? इन्त, अस्ति । तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते जीवानां खलु पापं कर्म यत् कृतं यच्च क्रियते यच्च करिष्यते अस्ति चापि तस्य नानात्वम् ? माकंदिक पुत्र ! तद्यथानामकः कश्चित् पुरुषः धनुः परामृशति, धनुः परामृश्य इषुं परामृशति, इषुं परामृश्य स्थाने तिष्ठति स्थाने स्थित्वा आयत कर्णायतमिषुं करोति, आयतकर्णायतमिषुं कृत्वा ऊर्ध्वं विहायसि उद्विध्यति तन्नूनं माकंदिकपुत्र ! तस्य इषोः विहायसि उद्विद्धस्य सतः एजतेऽपि नानात्वम् यावत् तं तं भावं परिणमतेऽपि नानात्वम् ? इन्त, भगवन् एजतेऽपि नानात्वम् यावत् तं तं भावं परिणमतेऽपि नानात्वम् तत्तेनार्थेन माकंदिक पुत्र ! एवमुच्यते यावत् तं तं भावं परिणमतेऽपि नानात्वम् । नैरयिकाणां भदन्त ! पापं कर्म यत् कृतम् एवमेव यावद्वैमानिकानाम् ॥ सू० ५ ॥

ટીકા—‘જીવાણં મંતે !’ જીવાનાં મદન્ત ! ‘પાવે કમ્મે જે ય કહે’ પાપં કર્મં યત્ ચ કૃતમ્ ‘જે ય કજ્જહ જે ય કજ્જિસસહ’ યચ્ચ ક્રિયતે યચ્ચ કરિણ્યતે ‘અત્થિ યાહ તસ્સ કેહ ણાણત્તે’ અત્થિ ચાપિ તસ્ય કિચ્છિત્ત્વ નાનાત્વમ્ હે મદન્ત ! જીવાનાં યત્ કર્મં કૃતં યત્ કર્મં ઇદાનીં ક્રિયતે યચ્ચ કર્મં ભવિણ્યત્કાલે કરિણ્યતે, એતેષાં કર્મણાં પરસ્પરં ભેદો વર્ત્તને નવેતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘હંતા અત્થિ’ હન્ત ! અસ્તિ હે માર્કન્દિક પુત્ર ! એતેષાં કર્મણાં જીવકૃતાનામ્ અસ્ત્યેવ ભેદ इतिभावः । પુનઃ

પહિલે બન્ધ કા સ્વરૂપ કહા ગયા હૈ સો યહ બન્ધ કર્મ કે હી હોતા હૈ હસીસે અવ કર્મ સૂત્ર કહા જાતા હૈ ।

‘જીવા ણં મંતે ! પાવે કમ્મે જે ય કહે જેય કજ્જહ’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—‘જીવા ણં મંતે !’ હે મદન્ત ! જીવોં કે જો ‘પાવે કમ્મે’ પાપ કર્મ હૈ । ‘જે ય કહે’ કિ જો પહિલે કિયે જા ચુકે હૈ । ‘જે ય કજ્જહ’ જો અવ ઉનકે દ્વારા કિયે જા રહે હૈ । ‘જે ય કજ્જિસસહ’ ઓર જો ઉનકે દ્વારા આગે કિયે જાનેવાલે હૈ । ‘અત્થિયાહ તસ્સ કેહ ણાણત્તં’ ઉનમેં કયા કોઈ ભેદ હૈ ? પૂછને કા અભિપ્રાય એસા હૈ કિ જીવોંને જો પાપકર્મ પહિલે કિયે હૈ, અથવા જો વર્તમાન મેં વે કર રહે હૈ તથા ભવિણ્ય-ત્કાલ મેં જો વે કરેંગે ઉન ત્રિકાલવર્તી કર્મોં મેં કયા આપસ મેં ભેદ હૈ ? યા નહીં હૈ ? એસા યહ પ્રશ્ન માર્કન્દિક પુત્ર અનગાર ને કિયા હૈ હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ—‘હંતા અત્થિ’ હાં માર્કન્દિક પુત્ર ! જીવોં કે ઉન કૃત ક્રિયમાણ ઓર કરિણ્યમાણ પાપકર્મોં મેં ભેદ હૈ । અવ હસ

બંધનું સ્વરૂપ કહેવાઈ ગયું છે, તે બંધ કર્મથી જ થાય છે જેથી સૂત્રકાર હવે કર્મ સૂત્રનું કથન કરે છે.

‘જીવા ણં મંતે ! પાવે કમ્મે જે ય કહે જેય કજ્જહ’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—‘જીવા ણં મંતે !’ હે ભગવન્ ભુવોના જે ‘પાવે કમ્મે’ પાપ કર્મ છે, ‘જેય કહે’ કે જે પહેલા કરાયું છે. ‘જે ય કજ્જહ’ અને જે વર્તમાનમાં તેઓ કરી રહ્યા છે. ‘જે ય કજ્જિસસહ’ અને જે ભવિણ્યમાં તેઓ કરશે. ‘અત્થિયાહ તસ્સ કેહ ણાણત્તં’ તેમાં શું કંઈ ભેદ છે ? પૂછવાનો હેતુ એ છે કે—ભુવોએ જે પાપ ભૂતકાળમાં કર્યા હોય અને જે વર્તમાનમાં કરી રહ્યા હોય તેમજ જે ભવિણ્યમાં કરવાના હોય જે ભૂતકાળમાં કર્યા હોય વર્તમાનમાં કરી રહ્યા હોય અને ભવિણ્યમાં કરવાના હોય તે ત્રણે કાલ સંબંધી કર્મોમાં પરસ્પરમાં શું કંઈ ભેદ છે ? અગર નથી ? આ પ્રમાણે માર્કન્દીપુત્ર અનગારે પૂછ્યું છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘હંતા અત્થિ’ હાં માર્કન્દીપુત્ર ભુવોએ તે કરેલા કૃત, ક્રિયમાણ, કરતા અને કરિણ્યમાણ

પ્રશ્નયતિ, 'સે કેળટ્ટેણં મંતે ! એવં વુચ્છઃ' તત્કેનાર્થેન ભદન્ત ! એવમુચ્યતે 'જીવાણં પાવે કમ્મે જે ય કહે જે ય કજ્જહ જે ય કઙ્ગિસ્સહ અત્થિયાહ તસ્સ ણાણત્તં' જીવાનાં પાપં કર્મં યત્ કૃતં યચ્ચ ક્રિયતે યચ્ચ કરિણ્યતે અસ્તિ પરસ્પરં તસ્ય નાનાત્વમ્' इति प्रश्नः, भगवानाह—'मागंदियपुत्ता !' इत्यादि । 'मागंदियपुत्ता !' हे मार्कंदिकपुत्र । कर्मणोऽप्रत्यक्षत्वात् तत्प्रतियोगिकभेदेऽप्यपि अप्रत्यक्षतया प्रत्यक्षप्रमाणेन कर्मभेदस्य दर्शयितुमशक्यत्वात् युक्त्या भेददर्शनाय दृष्टान्तमवतारयति 'से जहानामए केइ पुरिसे धणुं परामुसइ' तद्यथा नामकः कश्चित् पुरुषो धनुः परामृशति गृह्णातीत्यर्थः 'धणुं परामुसित्ता' धनुः परामृश्य-गृहीत्वा, 'उसुं परामुसइ' इषुं-बाणं परामृशति-गृह्णाति, 'उसुं परामुसित्ता' इषुं परामृश्य-गृहीत्वा 'ठाणे ठाइ' स्थाने तिष्ठति 'ठाणे ठाइत्ता' स्थाने स्थित्वा 'आययकन्नाययं उसुं'

पर पुनः माकन्दिक पुत्र पूछते हैं कि 'से केणट्टेणं मंते०' हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि जीवों के जो कृत, क्रियमाण और करिष्यमाण पापकर्म हैं उनमें आपस में भेद हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'मागंदियपुत्ता०' हे माकन्दिकपुत्र ! कर्म अप्रत्यक्ष है अतः तत्सम्बन्धी जो भेद है वह भी अप्रत्यक्ष है अतः प्रत्यक्षप्रमाण से कर्म भेद दिखलाया नहीं जा सकता है अतः युक्ति से भेद दिखाने के लिये दृष्टान्त का प्रयोग किया जाता है जो इस प्रकार से है—'जहा नामए केइ पुरिसे' इत्यादि जैसे कोई पुरुष हो और वह धनुर्धारी हो, अब वह उस धनुष को चलाने के लिये किसी स्थान पर जाकर उस पर बाण आरोपित करके उसे कान तक खींच कर ऊपर आकाश में छोड़े तो कहे माकन्दिक पुत्र ! ऐसी स्थिति में 'तस्स उसुस्स उड्डं वेहासं उव्वि-

પાપકર્મોભાં ભેદ છે ફરીથી માકંદિકપુત્ર પૂછે છે કે—'સે કેળટ્ટેણં મંતે !' હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણે કહો છો કે જીવોએ કૃત ક્રિયામાણ અને કરિણ્યમાણ જે પાપકર્મ છે તેમાં પરસ્પરમાં કંઈ ભેદ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે 'માગંદિયપુત્તા !' હે માર્કંદીયપુત્ર ! કર્મ પ્રત્યક્ષ નથી તેથી તે સંબંધી જે ભેદ છે, તે પણ પ્રત્યક્ષ નથી. જેથી પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી કર્મના ભેદ બતાવી શકાય તેમ નથી. જેથી યુક્તિથી કર્મના ભેદ બતાવવા દૃષ્ટાન્તને આશ્રય લેવામાં આવે છે. તે આ પ્રમાણે છે. 'સે જહા નામએ કેહ પુરિસે' ઇત્યાદિ જેમકે કોઈ ધનુર્ધારી પુરુષ હોય તે પુરુષ ધનુષ ચલાવવા કોઈ સ્થાને જઈને તેના પર બાણ ચઢાવીને તેને કાન સુધી ખેંચીને ઉપર આકાશમાં તે બાણ છોડે તો માકંદિકપુત્ર એ સ્થિતિમાં 'તસ્સ उसुस्स उड्डं वेहासं उव्वि-

કરેઈ' આયતકર્ણાયતમિષું કરોતિ-આકર્ણં વાણમાકર્ષતિ इत्यर्थः 'आयय-
 कण्णाययं उसुं करित्ता' आयतकर्णायतमिषुं कृत्वा 'उड्डुं वेहायसं उव्विहइ' ऊर्ध्वं
 विहायसि उद्विध्यति-आकाशे प्रक्षिपतीत्यर्थः 'से नूणं मागंदियपुत्ता !' तद् नूनं
 निश्चितं माकंदिक पुत्र ! 'तस्स उमुस्स' तस्य इषोः-शरस्य 'उड्डुं वेहासं उव्विहइस्स
 समाणस्स' ऊर्ध्वं विहायसि-आकाशे उद्विद्धस्य सतः 'एयइ वि णाणत्तं' एजतेऽपि
 प्रकम्पते इत्यत्रापि, इत्यर्थः नानात्वम् भेदः-परस्परम् 'जाव तं तं भावं परिणमइ
 वि णाणत्तं' यावत् तं तं भावं परिणमत्यपि नानात्वम्, अत्र यावत्पदेन 'वेयइ,
 चलइ, फंदइ, घट्टइ, खुब्भइ, उदीरइ' वेजते, चलति, स्पन्दते, घट्टयति, क्षुब्भति,
 उदीरयति इति संग्रहः । आकाशे गच्छतो वाणस्य प्रथमसमये क्रियायां यादृशं
 वैलक्षण्यं तदपेक्षया द्वितीयादिसमयक्रियायां यो भेदः सोऽवश्यमेव पार्थक्येन
 लक्ष्यते एव कम्पनादि भेद इति भावः । 'हंता भगवं' हन्त भगवन् ! 'एयइ वि
 णाणत्तं जाव परिणमइ वि णाणत्तं' एजतेऽपि नानात्वं यावत् परिणमत्यपि नाना-
 त्वम् तत्रैजनादौ परस्परं भेदः संलक्ष्यते एवेति भावः । 'से तेणट्ठेणं मागंदियपुत्ता
 एवं वुच्चइ जाव तं तं भावं परिणमइ वि णाणत्तं' तत् तेनार्थेन माकंदिक पुत्र !

द्वस्स समाणस्स०' उस वाण की गमनरूप क्रिया में नानात्व भिन्नता
 है न ? 'जाव तंतं भावं' यावत् उस २ भावरूप से परिणमन में भी
 भेद है न ? यहां यावत्पद से 'वेयइ, चलइ, फंदइ, घट्टइ, खुब्भइ, उदी-
 रइ' इन क्रियापदों का संग्रह हुआ है । 'हंता भगवं' हां भदन्त वे ही
 भेद है तात्पर्य ऐसा है कि आकाश में जाते हुए वाण की प्रथम समयकी
 क्रिया में जैसी भिन्नता है उसकी अपेक्षा से द्वितीयादि समयकी क्रिया
 में जो भेद है वह अवश्य ही पृथक् रूपसे प्रतीत होता ही है इस प्रकार
 कम्पनादि में भेद साधित हो जाता है । अतः 'से तेणट्ठेणं मागंदिय-
 पुत्ता०' हे माकन्दिकपुत्र ! जीवों के क्रियमाण, कृत और करिष्यमाण

णस्स०' તે બાણની ગમનક્રિયામાં નાનાત્વ-ભિન્નતા છે કે નહીં ? 'જાવ તં તં ભાવં'
 યાવત્ તે તે ભાવપણાથી પરિણમનમાં પણ ભેદ છે કે નહિ ? અહિં
 યાવત્પદથી 'વેયइ, ચલइ, ફંદइ, ઘટ્ટइ, खुब्भइ, उदीरइ' આ ક્રિયાપદોનો
 સંગ્રહ થયો છે 'हंता भगवं' હા ભગવાન્ તેમાં ભેદ છે કહેવાતું તાત્પર્ય
 એ છે કે-આકાશમાં જતા તે બાણની પ્રથમ સમયની ક્રિયામાં જેવી ભિન્નતા
 છે. અને તે અપેક્ષાથી બીજા ત્રીજા સમયની ક્રિયામાં જે ભેદ છે તે જુદા રૂપે
 અવશ્ય પ્રતીત થાય છે. એજ છે. એજ રીતે કંપન વિગેરેમાં પણ ભેદ સિદ્ધ
 થાય છે. જેથી 'से तेणट्ठेणं मागंदिय पुत्ता !' હે માકંદિપુત્ર જીવોના ક્રિયમાણ
 કૃત, અને કરિष्यમાણ પાપકર્મોમાં પણ ભિન્નતા છે તેમ મેં કહ્યું છે.

एवमुच्यते यावत् परिणमत्यपि नानात्वमिति । ‘नेरइयाणं पावे कम्मं जे य कडे’
 नैरयिकाणां पापं कर्म यत् कृतं यत् क्रियते यच्च करिष्यते तेषां कर्मणां परस्परं
 नानात्वं परिदृश्यते ज्ञायते नवेति प्रश्नः, उत्तरमाह—‘एवं चेव’ एवमेव यथा जीव
 माश्रित्य कर्मणां परस्परं भेद इषुगमनदृष्टान्तेन निरूपितः तथैव नारककृतकर्मणा-
 मपि परस्परं भेदोऽस्त्येवेति ज्ञातव्यः ‘जाव वैमाणियाणं’ यावत् वैमानिकानाम्
 वैमानिकपर्यन्तम् कृतादिकर्मणां भेदो ज्ञातव्य इति ॥सू०५॥

पूर्व कर्मस्वरूपं निरूपितम्, कर्म च पुद्गलरूपमिति पुद्गलसूत्रमाह—‘नेरइया
 णं’ इत्यादि ।

મૂલ્ય—નેરइયા ણં મંતે ! જે પોગલે આહારત્તાણ ગેળંતિ
 તેસિં ણં મંતે ! પોગલાણં સેયકાલંસિ કડમાગે આહારેતિ
 કડમાગં નિજરેતિ ? માગંદિયપુત્તા અસંલેજ્જકડમાગં આહારેતિ
 અણંતમાગં નિજરેતિ । ચક્કિયા ણં મંતે ! કેડ તેસુ નિજ્જરાપોગ-
 લેસુ આસદ્તણ વા જાવ તુયટ્તિણ વા ણો ઇળટ્ટે સમટ્ટે અણા-

पापकर्मों में भिन्नता है ऐसा मैंने कहा है । अब माकन्दिक पुत्र प्रभु से
 ऐसा पूछते हैं—‘नेरइयाणं पावे कम्मं जेय कडे’ हे भद्रन्त ! नैरयिक
 जीवों के जो कृतक्रियमाण और करिष्यमाण पापकर्म हैं उनमें अन्तर
 है ? या नहीं है ? उत्तर में प्रभु ने कहा है—‘एवं चेव’ हे माकन्दिक
 पुत्र ! जैसा इषु गमन के दृष्टान्त से जीव को आश्रित करके कर्मों में
 भेद निरूपित किया गया है उसी प्रकार से नारककृत कर्मों में भी परस्पर
 में भेद है ऐसा जानना चाहिये इसी प्रकार से भेद ‘जाव वैमाणियाणं’
 यावत् वैमानिक पर्यन्त कृतादि कर्मों का जानना चाहिये ॥ सू०५ ॥

હવે માકંદીપુત્ર ક્રીથી પ્રભુને પૂછે છે કે—‘નેરइयाणं पावे कम्मं जेयकडे’
 હે ભગવાન્ નારકીય જીવોને જે કૃત, ક્રિયામાણ અને કરિષ્યમાણ પાપકર્મ
 છે તેમાં ભેદ અન્તર છે ? કે નથી ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘एवं
 चेव’ હે માકંદિય પુત્ર બાણના ગમનના દૃષ્ટાંતથી જીવને ઉદ્દેશીને કર્મોમાં
 પરસ્પરમાં જેવી રીતે ભેદ બતાવેલ છે. તે જ પ્રમાણે નારકીય જીવો એ કરેલા
 કર્મોમાં પણ પરસ્પરમાં ભેદ છે. તેમ સમજવું. એ જ રીતના ભેદ ‘जाव
 वैमाणियाणं’ यावत् वैमानिक पर्यन्तના કૃત ક્રિયામાણ અને કરિષ્યમાણ
 કર્મોના સમજવા. ॥ સૂ ૫ ॥

હરણમેયં વુઙ્ગયં સમણાસો ! એવં જાવ વેમાણિયાણં સેવં મંતે !
સેવં મંતે ! ત્તિ ॥સૂ. ૬॥

અટ્ટારસમે સપ્પ તર્હિઓ ઉદેસો સમત્તો ॥

છાયા—નૈરયિકાઃ સ્વલુ મદન્ત ! યાન્ પુદ્ગલાન્ આહારતયા ગૃહ્ણન્તિ તેષાં
સ્વલુ મદન્ત ! પુદ્ગલાનામ્ અણ્યત્કાલે કતિમાગમાહરન્તિ, કતિમાગં નિર્જર-
યન્તિ ? માકંદિકપુત્ર ! અસંખ્યેયમાગમાહરન્તિ, અનન્તમાગં નિર્જરયન્તિ ।
સમર્થાઃ સ્વલુ મદન્ત ! કેચિત્ તેષુ નિર્જરાપુદ્ગલેષુ આસિતું વા યાત્ત્વ ત્વગ્
વર્તયિતું વા ? નાયમર્થઃ સમર્થઃ, અનાધરણમેતદુક્તં શ્રમણાયુષ્મન્ ! એવં યાત્ત્વ
વૈમાનિકાનામ્ । તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ ॥સૂ. ૬॥

અષ્ટાદશશતકે તૃતીયોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥

ટીકા—‘નેરહ્યા ણં મંતે !’ નૈરયિકાઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘જે પોગ્ગલે આહાર-
ત્તાપ્પ ગેણ્હંતિ’ યાન્ પુદ્ગલાન્ આહારતયા ગૃહ્ણન્તિ ‘તેસિં ણં મંતે !’ તેષાં સ્વલુ
મદન્ત ! તેષામ્ આહારતયા ગૃહીતાનામ્ ‘પોગ્ગલાણં’ પુદ્ગલાનામ્ ‘સેયકાલંસિ’
અણ્યત્કાલે ભવિષ્યત્કાલે ગ્રહણાન્તરમિત્યર્થઃ ‘કહ્માગં આહરેતિ’ કતિમાગ-
માહરન્તિ ‘કહ્માગં નિજ્જરેતિ’ કતિમાગં નિર્જરયન્તિ હે મદન્ત ! યે તે નારકા

પહિલે કર્મ કે સ્વરૂપ કા નિરૂપણ કિયા ગયા હૈ વહ કર્મ પુદ્ગલરૂપ
હોતા હૈ અતઃ અવ સૂત્રકાર પુદ્ગલ સૂત્ર કા કથન કરતે હૈ ।

‘નેરહ્યા ણં મંતે જે જીવે પોગ્ગલે આહારત્તાપ્પ ગેણ્હંતિ’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા માકન્દિક પુત્ર અનગારને પ્રશ્ન સે એસા
પૂછા હૈ—‘નેરહ્યા ણં મંતે !’ હે મદન્ત ! નરયિક ‘જે પોગ્ગલે
આહારત્તાપ્પ’ જિન પુદ્ગલોં કા આહારરૂપ સે ગૃહીત હુવે ‘તેસિં ણં
મંતે !’ આહાર રૂપ સે ગૃહીત હુવે ડન પુદ્ગલોં કે ‘સેયકાલંસિ’
ભવિષ્યત્કાલ મેં ‘કહ્માગં આહરેતિ’ કિતને ભાગ કા વે નારક
આહાર કરતે હૈં ઓર કિતને ભાગ કી નિર્જરા કરતે હૈં—અર્થાત્

કર્મોના સ્વરૂપનું નિરૂપણ પહેલાં કરવામાં આવ્યું છે. તે કર્મ પુદ્ગલ
રૂપ હોય છે. જેથી હવે સૂત્રકાર પુદ્ગલ સૂત્રનું કથન કરે છે. તેનું પહેલું
સૂત્ર પ્રમાણ છે—‘નેરહ્યા ણં મંતે ! જે પોગ્ગલે આહારત્તાપ્પ ગેણ્હંતિ’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી માકંદિકપુત્ર અનગારે પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે
‘નેરહ્યા ણં મંતે !’ હે ભગવન્ નૈરયિક ભવ ‘જે પોગ્ગલે આહારત્તાપ્પ’ આહારરૂપે
જે પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે. ‘તેસિં ણં મંતે !’ આહારરૂપે ગ્રહણ કરાયેલા તે
પુદ્ગલોથી ‘સેય કાલંસિ’ ભવિષ્યકાળમાં ‘કહ્માગં આહરેતિ’ તે નારક કેટલા
ભાગનો આહારક કરે છે ? અને કેટલા ભાગની નિર્જરા કરે છે ? અર્થાત્ કેટલા

આહારાય યાન્ પુદ્ગલાન્ ગૃહ્ણન્તિ તેપુ કતિભાગં મવિવ્યત્કાલે આહરન્તિ કતિભાગં
 ચ પરિત્યજન્તિ ઇતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-‘માગંદિયપુત્તા !’ હે માકંદિકપુત્ર !
 ‘અસંલેજ્જમાગં આહારે’તિ અનંતમાગં નિજ્જરે’તિ’ ગૃહીતપુદ્ગલાનાં મધ્યાત્ અસં
 રુચ્યેયમાગમ્ અસંરુચ્યાતતમં ભાગમ્ આહરન્તિ આહારતયા ગૃહ્ણન્તિ, તથા તસ્માદેવ
 અનન્તમાગમ્ અનન્તતમં ભાગં ચ નિર્જેરયન્તિ હે માકન્દિકપુત્ર ! નારકાણાં ગૃહી-
 તાહારપુદ્ગલાનાં મધ્યાત્ અસંરુચ્યેયતમો ભાગ એવ આહતો ભવતિ અનન્તતમો ભાગશ્ચ
 પરિત્યક્તો ભવતીતિ ઉત્તરપક્ષાશયઃ । ‘ચક્કિયા ણં મંતે ! કેહ’ સમર્થાઃ સ્વલુ મદન્ત

કિતને ભાગ કા પરિત્યાગ કરતે હૈં ? તાત્પર્ય એસા હૈ કિ જો વે
 નારક આહાર કે લિયે જિન પુદ્ગલોંકો ગ્રહણ કરતે હૈં, ઉનમૈં કિતને
 ભાગ કો વે આહાર કે કામ મૈં લેતે હૈં ઓર કિતને ભાગ કો છોડ દેતે
 હૈં ? હસકે ઉત્તર મૈં પ્રમુ કહતે હૈં-‘માગંદિયપુત્તા ! ૦’ હે માકન્દિકપુત્ર !
 ગૃહીત પુદ્ગલોં કે મધ્ય સે અસંરુચ્યાતવેં ભાગરૂપ પુદ્ગલોં કો વે આહાર-
 રૂપમૈં ગ્રહણ કરતે હૈં ઓર ગૃહીત પુદ્ગલોં કે મધ્ય સે અનન્તવેં ભાગરૂપ
 પુદ્ગલોં કો વે છોડ દેતે હૈં અર્થાત્ આહારરૂપ સે ગ્રહણ નહીં કરતે હૈં ।
 અર્થાત્ નારક જીવોં ને જિતને આહાર પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કિયા હૈ વે સબ
 કે સબ પુદ્ગલ આહારરૂપ સે પરિણત નહીં હોતે હૈં કિન્તુ ઉનમૈં અસં-
 રુચ્યાત કા ભાગ દેને સે જો લબ્ધ આના હૈ ઉતને માત્ર પુદ્ગલોં કો વે
 આહારરૂપ મૈં પરિણમાતે હૈં બાકી કો નહીં । ગ્રહણ કિયે હુએ આહાર
 પુદ્ગલોં કે અનન્તવેં ભાગપ્રમાણ પુદ્ગલ પરિત્યક્ત હોતે હૈં । અબ માક-
 ન્દિકપુત્ર અનગાર પ્રમુ સે એસા પૂછતે હૈં-‘ચક્કિયા ણં મંતે ! કેહ ૦’ હે

ભાગનો ત્યાગ કરે છે ? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે નારકજીવો આહાર માટે
 જે પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે, તે પૈકી જે કેટલા ભાગ તે આહારના ઉપ-
 યોગમાં લે છે ? અને કેટલા ભાગનો ત્યાગ કરે છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે
 છે કે-‘માગંદિય પુત્તા’ હે માકંદીકપુત્ર ! ગ્રહણ કરેલા પુદ્ગલો પૈકી
 અસંખ્યાત ભાગરૂપ પુદ્ગલોને તેઓ આહારરૂપે ગ્રહણ કરે છે અને ગ્રહણ
 કરેલા પુદ્ગલોમાંથી અનંતમાં ભાગરૂપ પુદ્ગલોને તેઓ ત્યજ દે છે. અર્થાત્
 આહારરૂપે લેતા નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-નારકજીવોજે કેટલા આહાર
 પુદ્ગલોને ગ્રહણ કર્યા છે, તે બધા જ પુદ્ગલો આહારરૂપે પરિણમતા નથી.
 તેમાં અસંખ્યાતનો ભાગ આપવાથી જે બાકી રહે છે, ફક્ત તેટલા જ પુદ્-
 ગલો તેઓ આહારરૂપે પરિણમાવે છે બાકીના નહી. અને જે બાકી રહે છે
 તે અનન્તમાં ભાગ પ્રમાણ છે. તે અનંતમાં ભાગ પ્રમાણ પુદ્ગલ ત્યજેલ
 હોય છે.

કેચિત્ 'તેષુ નિજ્જરાયોગલેષુ' તેષુ નિર્જરાપુદ્ગલેષુ 'આમહત્તણ વા જાન તુયદ્દિ-
ત્તણ વા' આસિતુમ્-ઉપવેષ્ટું વા યાવત્ ત્વમ્ વર્ત્તયિતું વા અત્ર યાવત્ પદેન 'સહ-
ત્તણ વા ઠાહત્તણ વા નિસીહત્તણ વા' શયિતું વા સ્થાતું વા નિપત્તું વા इति સંગ્રહો
મયતીતિ હે મદન્ત ! કેચન પુરુષાઃ તેષુ નિર્જરાપુદ્ગલેષુ ઉપવેષ્ટું શયિતું સ્થાતું
નિપત્તું ત્વમ્ પરિવર્ત્તયિતું વા સમર્થાઃ માન્તિ કિમિતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-ળો
ઇળદ્દે સમદ્દે' નાયમર્થઃ સમર્થઃ તેષુ નિર્જરાપુદ્ગલેષુ ઉપવેશનાદિ કત્તું ન કોઽપિ
સમર્થઃ । કથં ન સમર્થસ્તગ્રાહ-અનાહરણમેયં બુદ્ધયં સમણાઉસો' અનાધરણમેતત્
ઉક્તમ્ શ્રમણાયુષ્મન્ ! હે શ્રમણ ! આયુષ્મન્ ! એતત્ નિર્જરાપુદ્ગલજાતં તીર્થકરમણ-
ધરૈઃ અનાધરણમ્ આધર્તુમક્ષમમ્ ઉક્તમ્ નૈતત્ પુદ્ગલજાતં કસ્યાપિ અધારો યેનાત્ર
કેષાંચેદપિ આસનાદિકં સંભવેત્ અપિતુ અનાધારતયા કથમિવ કસ્યાપિ તત્ર નિર્જ-

મદન્ત ! યે જો પરિત્યક્તરૂપા નિર્જરાપુદ્ગલ હૈં સો इन નિર્જરાપુદ્ગલોં મેં
કયા કોઈ જીવ વૈઠ સકતા હૈ ? યા કરબટ બદલ સકતા હૈ ? યહાં
યાવત્પદ સે 'સહત્તણ વા ઠાહત્તણ વા નિસીહત્તણ' इन પદોં કા સંગ્રહ
હુઆ હૈ । હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-'ળો ઇળદ્દે સમદ્દે' હે માકન્દિક
પુત્ર ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ । અર્થાત્ उन નિર્જરા પુદ્ગલોં પર કોઈ મી
જીવ ઉપવેશનાદિ ક્રિયા કરને કે લિયે સમર્થ નહીં હૈ ? કયોંકિ 'અના-
હરણમેયં બુદ્ધયં' શ્રમણ આયુષ્મન્ યહ નિર્જરા પુદ્ગલ સમૂહ કિસી મી
વસ્તુ કો અપને મેં ધરને કે લિયે અક્ષમ હૈ । અર્થાત્ યહ પુદ્ગલજાત
કિસી કા મી આધારભૂત નહીં હોતા હૈ કિ જિસસે યહાં કિસી કો મી
વૈઠને આદિ રૂપ ક્રિયા હો સકે અનાધારરૂપ હોને કે કારણ કિસ
પ્રકાર સે કિસી મી જીવ કી ઉસ નિર્જરાપુદ્ગલ મેં ઉપવેશનાદિરૂપ

કરીથી માકંદીય પુત્ર અનગાર પ્રભુને એવું પૂછે છે કે 'ચક્કિયા જં મતે !
કેહોં' હે ભગવન્ જે આ ત્યાગ કરેલા નિર્જરા પુદ્ગલોમાં શું કોઈ જીવ
બેસી શકે છે ? 'સહત્તણ વા ઠાહત્તણ વા નિસીહત્તણ વા' અથવા સુઈ શકે ?
કરવટ-પડખું બદલી શકે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-ળો
ઇળદ્દે સમદ્દે' હે માકંદીયુત્ર ! આ અર્થ બરોબર નથી. અર્થાત્ તે નિર્જરા
પુદ્ગલો પર કોઈ પણ જીવ બેસવા વિ. નટકિયા કરવા સમર્થ થઈ શકતા
નથી કેમકે 'અનાહરણમેયં બુદ્ધયં' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ આ નિર્જરા પુદ્ગલ
પુદ્ગલો સમૂહ કોઈપણ વસ્તુને પોતાનામાં મૂકી શકતા નથી. અર્થાત્ આ
પુદ્ગલ સમૂહ કોઈના પણ આધારરૂપ થતા નથી. કે જેથી અહિયાં કોઈ
પણ બેસવા વગેરે ક્રિયા કરી શકે. જેથી આધારરૂપ ન હોવાને કારણે કોઈ-
પણ જીવની તે નિર્જરા પુદ્ગલમાં બેસવા રૂપ ક્રિયા કંઈ રીતે થઈ શકે ?

રાપુદ્ગલે ઉપવેશનાદિકં સ્યાદિતિભાવઃ । ‘एवं जाव वेमाणियाणं’ एवं यावद्वैमानिकानाम् यथा नारकेण गृहीतपुद्गलानां भविष्यसमये असंख्येयतमभागस्यैव आहरणं भवति अनन्ततमभागस्य निर्जरणम्, यथा वा न कोऽपि तादृश निर्जरापुद्गलेषु उपवેશનાદિકं કર્તુं શક્નોતિ અનાધારત્વાત્ તથા વૈમાનિકપર્યન્તાનામપિ ગૃહીતાહારપુદ્ગલેભ્યઃ અસંખ્યતમભાગસ્યૈવ આહારો ભવતિ અનન્તતમભાગસ્યનિર્જરણમ્ તાદૃશપુદ્ગલેષુ ન કોઽપિ આસનાદિકર્તું શક્તોઽનાધારત્વાદિવ, ઇત્યાદિકં સર્વ જ્ઞાતવ્યમિતિ આહારોઽન્ન ઓજ આહારો દ્રષ્ટવ્યઃ । ‘સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ’ તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ઇતિ હે ભદન્ત ! યદ્ દેવાનુપ્રિયેણ નિવેદિતં તત્

ક્રિયા હો સકની હૈ ? અર્થાત્ નહીં હો સકની હૈ । ‘एवं जाव वेमाणियाणं’ जिस प्रकार से नारक द्वारा गृहीत पुद्गलों का भविष्यत्समय में असंख्यातवां भाग आहत (आहार रूप में परिणत) होती है और अनन्तवां भाग निर्जीर्ण होता है तथा तादृश निर्जरापुद्गलों में कोई भी जीव उपवेशनादि क्रिया नहीं कर सकता है क्योंकि वे अनाधाररूप होते हैं उसी प्रकार से वैमानिक पर्यन्त जीवों के भी गृहीत आहार पुद्गलों में से असंख्यातवे' भागप्रमाण पुद्गल ही आहत होते हैं और अनन्तवे' भाग रूप पुद्गल निर्जरित होते हैं और ऐसे निर्जरितपुद्गलों में कोई भी जीव उपवेशनादिक क्रिया करने में समर्थ नहीं होता है क्योंकि ये अनाधाररूप होते हैं इत्यादि कथन सब यहां पर लगा लेना चाहिये आहार शब्द से यहां ओज आहार का ग्रहण हुआ है ‘सेवં भंते ! सेवં भंते ! त्ति’ हे भदन्त ! आप देवानुप्रिय ने जो यह कहा है

અર્થાત્ તે ક્રિયા થઇ શકતી નથી. ‘एव जाव वेमाणियाणं’ જે રીતે નારક જીવે ગ્રહણ કરેલ પુદ્ગલો ભવિષ્યકાળમાં અસંખ્યાતનો ભાગ આહાર રૂપે પરિણમે છે. અને અનન્તમા ભાગનો ત્યાગ થાય છે. અને તે ત્યાગ કરાયેલા પુદ્ગલોમાં કોઈ પણ જીવે એસવા વિ. ક્રિયા કરી શકતા નથી કેમ કે તે અનાધાર રૂપ છે. તેજ રીતે વૈમાનિક સુધીના જીવોમાં પણ ગ્રહણ કરેલ આહાર પુદ્ગલોમાંથી અસંખ્યાત ભાગ જેટલા પુદ્ગલ જ આહારપણા રૂપે ગ્રહણ કરાય છે. અને અન્તમા ભાગરૂપ પુદ્ગલ નિર્જરિત (ત્યાગ કરાયેલા) હોય છે, અને એવા નિર્જરિત પુદ્ગલોમાં કોઈ પણ જીવે એસવા વિગેરેની ક્રિયા કરી શકતા નથી. કેમ કે તે અનાધારરૂપ હોય છે. વિગેરે બધું જ કથન અહિં પણ સમજવું. અહિંયાં આહાર શબ્દથી ઓજ આહાર ગ્રહણ કરાયો છે.

एवमेव सर्वतः सत्यमेव सर्वतः सत्यमेवेति उक्त्वा माकन्दिकपुत्रा भगवन्तं वन्दननम-
स्कारादिकं कृत्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरति इति ॥सू० ६॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात- जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्भगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
घादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
वालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालत्रतविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां अष्टादशशतके
तृतीयोद्देशकः समाप्तः ॥ १८-३ ॥

વહ સર્વથા સત્ય હી હૈ ૨। હસ પ્રકાર કહ કર માકન્દિક પુત્ર અનગારને
ભગવાન્ કો વંદના કી નમસ્કાર કિયા યાવત્ યહ સબ કરકે ફિર વે
સંયમ ઓર તપસે આત્મા કો ભાવિત કરતે હુએ અપને સ્થાન પર
વિરાજમાન હો ગયે ॥સૂ૦ ૬॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત
“ભગવતીસૂત્ર” કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે અઠારહવે’ શતકકા
તીસરા ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૮-૩ ॥

“સેવં મંતે ! સેવં મંતે! ત્તિ ” હે ભગવન્ આપ દેવાનુ પ્રિયે જે કથન
કથું છે. તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ આપ દેવાનુ પ્રિયે જે કહું છે તે
યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને માકંદીપુત્ર અનગારે ભગવાનને વંદના કરી
નમસ્કાર કર્યા, વંદના નમસ્કાર કરીને પછી તેઓ તપ અને સંયમથી પોતાના
આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા. ॥સૂ. ૬॥
જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના અઠારમા શતકનો ત્રીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૮-૩ ॥

